DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

BİZANS DEVLETİ TARİHİ

GEORG OSTROGORSKY

BİZANS DEVLETİ TARİHİ

GEORG OSTROGORSKY

Eskikitaplarım.com

TÜRK TARİH KURUMU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
X. Dizi - Sayı: 7b

GEORG OSTROGORSKY

Türkçeye Çeviren
Prof. Dr. FİKRET IŞILTAN

7. Baskı (Tıpkıbasım)

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA
2011

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ostrogorsky, Georg
Bizans Devleti tarihi / Georg Ostrogorsky ; Türkçeye çev. Fikret Işıltan. 7.bsk. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2011
xxxv, 582 s. , 8 hrt., soyağacı ; 21 cm. (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları , X. Dizi-Sa. 7°).

İndeks var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 0348 - 7

1. Bizans İmparatorluğu _ Tarih. I. Işıltan, Fikret. II. E.a. III. Dizi.

949.5

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 21.04.2010 tarih ve 609/40; 13.07.2011 tarih ve 641/11 sayılı Yönetim Kurulu kararları gereği 3.000 adet basılmıştır

ISBN 978 - 975 - 16 - 0348 - 7

Türk Tarih Kurumu Basımevi
Aktüre Caddesi No: 1
Sincan Organize Sanayi Bölgesi 1 / ANKARA
Tel: 0312 267 10 11

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

İÇİNDEKİLER

Çevirenin önsözü IX

"Handbuch der Altertumswissenschaft" serisini yayınlayan Walter Otto'nun bu cildin ilk baskısına yazdığı önsöz XI

Ostrogorsky'nin kitabın 1940 yılındaki ilk baskısına yazdığı önsözden XV

Ostrogorsky'nin kitabın 1952 yılında yapılan ikinci baskısına yazdığı önsözden XV

Ostrogorsky'nin üçüncü baskıya yazdığı önsöz XVI

Sık zikredilen eserlerin kısaltma listesi XIX

Giriş. Bizans tarihi bilgisinin gelişmesi 1

I. Erken Bizans devleti gelişmesinin anahatları (324-610). Kaynaklar 21

1. Hristiyanlaştırılan Imperium Romanum 24
2. Kavimler muhacereti ve kristolojik mücadeleler devri ... 46
3. Iustinianos restorasyonu ve yaratılan eserin çöküşü 63

II. Bizans devletinin varlığı ve yenilenmesi için mücadele. (610-711). Kaynaklar 81

1. İran ve Avar savaşları ve Herakleios reformu 86
2. Arap istilâsı devri: Herakleios'un son yılları. Konstans II. 102
3. Istanbul'un kurtarılışı ve yeni düzenin gelişmesi. Konstantinos IV. ve Iustinianos II. 115
4. Herakleios hanedanının sukutu 131

III. Tasvir kırıcı buhran devresi (711-843). Kaynaklar 137

1. Taht karışıklıkları 142
2. Tasvirler mücadelesi ve Arap savaşları: Leon III. 145
3. Tasvir kırıcılık hareketi ve Bulgarlarla mücadele: Konstantinos V. 153
4. Tasvir kırıcı hareketin gerilemesi ve tasvirlere ibadetin yeniden canlandırılması 163
5. Bizans ve Büyük Karl 170
6. Nikephoros I.'un reformları ve dış tehlikeler: Bizans ve Krum 173
7. Tasvir kırıcı reaksiyon 187

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

IV. Bizans imparatorluğunun parlak devri (843-1025). Kaynaklar. 197

1. Yeni devrin başlangıcı 203
2. Hukukî kodifikasyonlar devri: Basileios I. ve Leon 217
3. Bizans ve Bulgar çarı Symeon 243
4. Merkezî iktidarın feodal kuvvetlere karşı mücadelesi ve Bizans sarayının kültürel parlak devri: Romanos Lakapenos ve Konstantinos Porphyrogennetos 251
5. Intibah devri: Nikephoros Phokas ve Ioannes Çimiskes 264
6. Bizans kudretinin doruğuna ulaştığı devre: Basileios II. 276

V. Başşehir memurlar asalet sınıfının hâkimiyet devri (1025-1081). Kaynaklar 293

1. Orta Bizans devlet sisteminin çözülüşü 296
2. İç ve dış siyaset bakımından çöküş 316

VI. Askerî asalet sınıfının hâkimiyet devri (1081-1024). Kaynaklar. 325

1. Bizans devletinin yeniden canlanışı: Aleksios I. Komnenos. 329
2. Yeni kudretlenme devresi ve ilk gerilemeler: Ioannes II. ve Manuel I. 347
3. Andronikos Kommenos'un devleti yeniden canlandırma teşebbüsü 365
4. Çöküş 371

VII. Latin hâkimiyeti ve Bizans imparatorluğunun restorasyonu (1204-1272). Kaynaklar. 387

1. Yeni devletler sisteminin kuruluşu 390
2. Epiros'un kısa yükseliş devresi ve çöküşü. İznik'in zaferi. 401
3. Restorasyon öncesi 410
4. Büyük devlet olarak Bizans'ın yeniden ihyası: Mikhail VIII. 416

VIII. Bizans devletinin çöküşü ve yıkılışı (1282-1452). Kaynaklar 431

1. Küçük devlet olarak Bizans: Andronikos II. 441
2. İç savaşlar devresi. Balkanlarda Sırp hâkimiyeti 460
3. Balkan yarımadasının Osmanlılar tarafından fethi. Bizans Türklerin vassal devleti 490
4. Sukut 509

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Bizans hanedanlarının şecereleri: 1. Herakleios hanedanı; 2. Suriye hanedanı; 3. Amorion hanedanı; 4. Makedonya hanedanı; 5. Dukas hanedanı; 6. Komnenos hanedanı; 7. Angelos hanedanı; 8. Laskaris hanedanı; 9. Palaiologos hanedanı. 529

Hükümdar listeleri: 1. Bizans imparatorları; 2. Lâtin imparatorlar; 3. Epiros ve Tesalya kısmî devletlerinin hükümdarları; 4. Bulgar hükümdarları; 5. Sırp hükümdarları; 6. İslâm hükümdarları (a. Hulafây-i râşidîn; b. Emeviler; c. Abbasiler; d. Anadolu Selçuklu hükümdarları; e. Istanbul'un fethine kadar Osmanlı hükümdarları). 535

Genel Dizim 541

Haritalar:

1. Iustinianos I. devleti (565 yılı civarı). Uspenskiy, *İstoriya Vizantiyskoy İmperii*, c. *I*, s. 40'daki harita esas alınmıştır.
2. 7. yüzyıldan 9. asra kadar Anadolu'daki *thema*'lar organizasyonu. (GELZER, *Themenverfassung*'a dayanılarak müellifin yaptığı taslak).
3. Basileios II. devleti (1025 yılı civarı). Müellifin krokisi.
4. Komnenoslar devleti. *Cambridge Medieval History*, c. *IV*, harita 42 esas alınarak müellifin krokilerine göre çizilmiştir.
5. Istanbul'da Lâtin hâkimiyeti devri. Müellifin krokilerine göre çizilmiştir.
6. 14. yüzyılda Bizans devletinin dağılışı. Müellifin krokilerine göre çizilmiştir.
7. İlk Bulgar devleti. ZLATARSKİ, *Geschichte der Bulgaren*, ve RUNCİMAN, *Bulgarian Empire*'e dayanılarak müellifin bir krokisine göre çizilmiştir.
8. Nemanya hanedanı devrinde Sırp devleti. SY. STANOYEVİÇ, *İstoriski Atlas*'a dayanılarak çizilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarını.com

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Ostrogorsky'nin çevirisini sunduğum bu eseri bizantinistik alanında bu güne kadar yapılmış olan çalışmaların bir özeti ile başlar. Sadece bir özet olmasına rağmen yine de yüzlerce bilim adamının ve bunların en önemli eserlerinin adlarını kapsayan bu bölümde, yarım kalmış bir çeviri eser dışında hiç bir Türk bilim adamının ismine rastlanılmaması yalnız acı bir tesadüf sayılamaz.

Bizans Devleti adı ile tanınan Doğu - Roma imparatorluğunu 11. yüzyılın ortalarından itibaren adım adım fetih yoluyla tevarüs eden biz Türkleriz. Dolayısıyle, topraklarını ve eserlerini bütünüyle elegeçirdiğimiz, tabiî olarak bütün müesseselerinden etkilendiğimiz Bizans'ın, kültürü ve kurumları bir yana, siyasî tarihiyle bile uğraşmak zorunluluğunu duymamış olmamız bilimsel açıdan çok üzülünecek bir keyfiyettir. Anadolu ve Rumeli'nin Selçuklu ve Osmanlı fetihlerine dair Türk bilginlerinin yaptıkları araştırmalar hep bu ihmâl sebebiyle doyurucu olmaktan uzak kalmıştır. Tarih araştırmalarının temeli olan klâsik dil bilgisiyle donanmış bir araştırıcı kadronun yetiştirilmesi için yeterli gayretin gösterilmemiş olması bilimsel aksamalarımızın en belli başlı sebebidir. Türk üniversitelerinde hâlâ ortaçağ lâtince ve gerekçesi öğreten kürsüler yoktur.

Eski dünyanın her kıt'asında tarihi olan milletimizin hâkim olduğu ülkelerin bizden önceki, egemenliğimiz altındaki ve daha sonraki tarihleri hakkında bilimsel herhangi bir eserimiz olmadığı gibi, bunların tarih ve kültürleri üzerinde yazılmış batı eserlerinin çevirilerinden bile mahrumuz. Daha izlerimizin silinmediği Bulgar, Romen, Yugoslav, Yunan ve Arnavutluk tarihleri hakkında, bu hususta yazılmış batı eserlerini gözden geçirebilmiş bir kaç aydın dışında, hemen hiç bir bilgimiz yoktur. Bu genelleşmiş bilgisizliğe ve onu doğuran ihmâllere bir yerde son vermek, yeni kuşakları sorunların temellerine götürecek bilgilerle donatmak zorundayız. Ancak böylece sağlam bilgi binaları kurmak ve "çağdaş uygarlık" yolunda ilerlemek mümkündür.

Belgrad üniversitesi ordinaryüs profesörlerinden Georg Ostrogorsky'nin dilimize çevirdiğim "*Geschichte des byzantinisches Staates*" adlı bu eseri Iwan von Müller tarafından kurulup önce Walter Otto, daha sonra da Hermann Bengtson tarafından neşriyatı yönetilen "*Handbuch der Altertumswissenschaft*" (Eskiçağ bilgisi elkitabı) çerçevesi içinde yer alan

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarını.com

"*Byzantinisches Handbuch*" (Bizans elkitabı) serisinin I. kısmının 2. cildi olarak önce 1940 yılında yayımlanmış, daha sonra 1952 yılında ikinci, 1963 yılında ise genişletilmiş üçüncü basımları gerçekleştirilmiştir. Hemen bütün doğu ve batı kültür dillerine çevrilmiş olan ve son devrin en derli toplu Bizans tarihi olarak kabul olunan eserin yazarı 24 Ekim 1976 tarihinde vefat etmiştir (doğumu Petrograd 1902).

Çeviri, almanca neşrin 3. ve son baskısından yapılmıştır. Metnin ve Genel Dizin'in baskıya hazırlanmasında ve tashihlerin gözden geçirilmesinde, her zaman olduğu gibi, sevgili öğrencim ve değerli meslekdaşım Doç. Dr. Işın Demirkent'in büyük yardımını gördüm. Yazı sistemini değiştirdiğim için gerekli hâle gelen, haritaların yeniden işlenmesini değerli öğrencim Gökmen Dinç gayret ve fedakârlıkla çalışarak başardı. Gerek bu arkadaşlarıma ve gerekse çevirinin aslına uygun bir şekilde yayınlanmasını gerçekleştiren Türk Tarih Kurumu'na teşekkürlerimi sunarken, bu eserin gençlerimizde müsbet bilim kervanına katılmak arzusu uyandırmasını temenni ediyorum.

İstanbul 1981 Fikret Işıltan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

"*HANDBUCH DER ALTERTUMSWİSSENSCHAFT*" SERİSİNİ YAYINLAYAN WALTER OTTO'NUN BU CİLDİN İLK BASKISINA YAZDIĞI ÖNSÖZ

Yaklaşık yarım yüzyıl önce, 1891 yılında, o zamanlar İwan von Müller'in yayımladığı "*Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*" [Klasik Eskiçağ Bilgisi Elkitabı] çerçevesinde Krumbacher'in "*Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453 n. Chr.)*" [— Iustinianos'dan Doğu - Roma Devletinin Sonuna Kadar (527-1453 İ. s.) Bizans Yazın Tarihi] yayımlandı. Bu kitapla aslında Iwan von Müller'in eserini çevreleyen "klâsik çit" "aşılmış" idi. Krumbacher o zamanlar eserinin bu *Elkitabı* çerçevesi içine alınmasını, diğer bütün alanlarda yapılması kabul edildiği gibi, tarihî sürekliliğin Grek filolojisinde de en geniş çapta ortaya çıkarılması ve tasviri gerektiği düşüncesiyle temellendirmiştir. Zaten sonraları eski *Elkitabı*'na, Krumbacher'in eserine paralel olarak bir ortaçağ lâtince yazın tarihi de eklendi.

Krumbacher daha ilk baskının önsözünde, yazılı eserlere dair vâkıaları, tarihî ve kültürel temellerin tasviri yolu ile yorumlayamamış olmaktan duyduğu üzüntüyü ifade etmişti. Nitekim eserin ikinci baskısına (1897) onun isteği ile, Bizans yazınının tasvirine temel olmak üzere, H. Gelzer tarafından bir Bizans tarihi taslağı ilâve olundu. Kitaba A. Ehrhard tarafından hazırlanan, teolojiye ait bir bölüm de eklendi ve böylece daha o zaman, şimdi yayınlanmakta olan bu eseri hazırlayan ilk adım atılmış oldu. Krumbacher'in zamansız ölümünden sonra Bizans yazın tarihinin yeni baskısı, kürsüsünde kendisinin yerini alan A. Heisenberg'e havale olundu; ancak yeni eserin ayrıntılı olarak alacağı şekil hakkındaki yetki elde tutuldu. Ben 1920 yılında yetim kalmış *Elkitabı*'nın yönetilmesini üzerime alıp, yayınevi ile anlaşma hâlinde, seriyi "*Handbuch der Altertumswissenschaft*" [Eskiçağ Bilgisi Elkitabı] şeklinde genişletmeye karar verdiğimde, önüme hemen, eserin gelecekte, -ne kadar dâhiyâne olursa olsun Krumbacher'in yaratmış olduğu πάρεργον [derleme eser,] olarak mı kalacağı, yoksa burada da bir genişlemeye gitmenin gerekli mi olacağı sorunu çıktı. Krumbacher'in program olarak ilân ettiği tarihî süreklilik görüş açısını ben de her zaman savunmuşumdur. Benim genel tarih açısına dayanan tarih görüşüm, Krumbacher'in henüz karar veremediği son adımı atmamı kolaylaştırdı. Bir eskiçağ bilgisi elkitabı çerçevesine,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskitaplarını.com

-skiçağ araştırmalarına Grek ve Roma ruhunun ve bunun yanında eski -doğu'nun yarattıklarının Bizans devleti içinde etkilerini nasıl sürdürdük-lerini gösterecek olan bir "*Byzantinisches Handbuch*" [Bizans Elkitabı] katmak bana tamamiyle haklı göründü. Bununla beraber bu Bizans devleti ve onun kültürü, etkilerinin bütün sürekliliğine rağmen elbette sadece eskinin devamı olarak ele alınamaz; o aynı zamanda nev'i şahsına özgü bağımsız bir kuruluş, yeni bir kültür birimi sayılmalıdır. Bu kuruluş, dünya tarihi görüş açısından bakıldığında, bir çok yüzyıllar boyunca, eskiçağ adı verilen dünya devresinin sona ermesinden beri tarihî gelişmeye, her ne kadar uzun süre tarihçilerce yeteri kadar değerlendirilmemiş ise de, şimdi sevindirici bir şekilde her halde genellikle kabul edilen olağanüstü büyük etkide bulunmuştur. devletin şerefsizce batışından ve o kadar uzun bir süre ayakta tuttuğu evrensellik iddiasının sönüp gitmesinden sonra da varlığını yitirmeyen, aksine bugün bile, çöküşünden yarım bin yıl sonra tahrik, açık şekilde kendisini duyuran bir etki. Bir "Bizans Elkitabı"—bu kitap için Krumbacher'in tesisi, *Byzantinische Zeitschrift* örnek olmuştur— planını derhal A. Heisenberg ve A. Ehrhard ile görüştüm ve her ikisi de sevinçle bunu benimsediler. Yayınevi de *Handbuch der Altertumswissenschaft*'ın bu genişlemesini yüklenmeyi kabul etti; sadece, yayınlama gerekçelerine uyularak yeni eserin aşırı bir hacme ulaşmaması ve eski eserden yaptığını inkâr etmemesi lâzımdı: Krumbacher'in büyük eserinin anısına saygı olarak yeni eser içinde Bizans yazın tarihine özel bir yer ayrılacaktı. Ancak şimdi yazılı eserler yanında ülke, halk, dil, devlet, bunun gelişmesi, şekilâtı, idaresi ve iktisadiyatı, kilise ve sanat yeterli ölçüde göz önüne alınacaktı.

Bu *Elkitabı*'nda arzedilen bilgilerin başlangıcı için devre açıcı bir olay, zamanın sınırı olarak saptamak, hele bilindiği gibi eskiçağ'ın sonu için bir tarih üzerinde hâlâ birleşilemediği cihetle, olanaklı görünmüyordu; bu hususta öne sürülen her tarih az - çok keyfî idi. Devre sınırlarını işte tâstikî çizmek gerek. Büyük değişiklikler milletlerin siyasî ve kültürel yaşamlarında tam tamına aynı zamanda vuku bulmuyorlar; bunların birisi diğeri ile hemen aynı zamana düşmüyor. "*Das byzantinische Handbuch*" [Bizans Elkitabı] nın yankılamakla yükümlü olduğu yaşamın çok çeşitli oluşu da kesin zaman sınırlamaları ile uyuşmazlık gösteriyor. Şu halde Krumbacher'in eserinde yapmış olduğu gibi– Iustinianos devri tasvirin çıkış noktası olarak seçilemezdi; kilise ve teoloji bölümü için böyle bir seçim, bu alanda Iustinianos devri hiç bir kesin dönüm noktası arzetmediği için, tamamiyle yanlışa götürücü bir etki yapardı. Bundan dolayıdır ki, *Elkitabı* içinde İsa'nın doğuşundan sonraki dördüncü ve beşinci yüzyıllar da, tek - tek bölümlerin özelliklerine uyularak çeşitli ölçülerde bazan daha kısa, bazan daha ayrıntılı olmakla beraber, sonraki gelişme için bir çıkış noktası olarak göz önünde tutulacaklardır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

Elkitabı'nın hacim bakımından belli bir sınıra sahip bulunması nedeniyle, verilen bilginin notlandırılmasında ve bibliyografyada eksiksizliğe çaba gösterilmesi mümkün olamazdı. Bununla beraber bilimsel yardımcı araç olarak arz edilecek olan da herkesi, tek - tek sorunlar ve bunların gelişmesi bakımından bilgi sahibi olmak olanağına kavuşturmalıydı; bunların beraberce araştırmayı ve araştırmaları derinleştirmeyi kolaylaştıracağını umarım.

Τύχη [= Kader], *Handbuch der Altertumswissenschaft*'ın bazı bölümleriyle olduğu gibi, Bizans Elkitabı ile de zalimce oyununu oynadı. İlk safhada kazanılmış olan iş arkadaşlarından sadece pek azı hayatta kaldı. Heisenberg ve Gerland, ne yazık ki, üzerlerine aldıkları görevi tamamlayamadan öldüler. Bununla beraber burada da, ebediyete çok erken göçmüş olan Heisenberg'e, plânıma karşı her zaman göstermiş olduğu canlı ilgi için özellikle şükranlarımı sunmak istiyorum. Onun, Krumbacher'in öğrencisi ve izleyicisi olarak o kadar sıcak bir içtenlikle arzuladığı, Bizans yazın tarihinin yeniden düzenlenmesi işine el atmasına kaderin el vermeyişi bilim için ağır bir kayıptır. Georg Ostrogorsky Bizans tarihi kısmının yazılmasını üzerine aldığında da yeni bir düzenleme yapıldı. Karşılıklı tedahülleri ve hacmin şişmesini önlemek üzere, teşkilât, idare ve iktisat için önceleri plânlanmış olan bağımsız bölümlerden vazgeçilerek, bunların devletin tarihine eklenip işlenmesinin daha doğru olacağı görüldü. Ostrogorsky tarafından hazırlanan kısmın aldığı "*Geschichte des byzantinischen Staates*" [= Bizans Devleti Tarihi] ünvanı, onun tarafından ele alınan malzemenin genişlik sınırını telmih etmektedir. Devlet tarihi içinde elbette kilise tarihinin olaylarına da değinmek gerekiyordu. Burada II kısım'ın birinci cildini teşkil eden kilise ve teoloji ile bir kesişme önlenemezdi; ancak birinci cild içinde kilise tarihinin dış akışı ön plânda olmayacaktır: Teolojik yazın'ın tasviri dışında bu cild daha ziyade ve her şeyden önce kiliseye etken olan bütün faktörler ve dinsel düşünceler üzerine sistematik bir kuş bakışı arzedecektir.

Fels ve Dölger, üzerlerine aldıkları ülke, halk ve dil bölümlerini henüz tam olarak bitiremedikleri, buna mukabil Ostrogorsky yazısını daha iki yıl önce teslim ettiği için, yayınevi ile anlaşmak suretiyle, onun bölümünü I. kısmın ikinci cildi olarak, birinci cildin Bizans devleti tarihinin mahiyet ve gelişmesinin anlaşılması için olağanüstü önemde temel teşkil etmesine rağmen, daha önce yayınlamaya karar verdim. Birinci cildin kısa zamanda bu ikinci cildi izleyeceği kesinlikle umulur. Bundan başka, Bizans sanatı hakkındaki cild, önceleri tasarladığı gibi I. kısmın değil, II. kısmın sonunu teşkil edecektir. Savaş nedeniyle, ne yazık ki, haritalarına kadar basılması daha sonbaharda tamamlanmış bulunan "*Geschichte des byzantinischen Staates*"ın yayınlanması bir kaç ay gecikti. Kitabın, aynı zamanda mevcut

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarını.com

olan harita malzemesinden daha fazlasını arzedecek yeterli sayıda harita ile donatılması bana özellikle zorunlu göründü. Bu anlamda da telkinlerime, böyle haritalar hazırlamanın kendisine yüklediği büyük güçlüklere rağmen isteyerek uyduğu için Ostrogorsky'ye teşekkür ederim.

Şimdi artık sadece memnunluk verici bir görevim kaldı: Meslekdaşım Dölger'e, *Elkitabı*'na karşı duyduğu ve fiilen de ispat ettiği büyük ilgi için içten teşekkür etmek. Bana her zaman, bütün'ün inşasında ortaya çıkan engelleri aşmak hususunda, karşılık beklemeden değerli yardımını bahşetti. Böylece de yalnız bana değil, bizantinistik bilimine de büyük bir hizmette bulunmuş oldu.

München, 1940 ilkbaharı. Walter Otto

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

OSTROGORSKY'NİN KİTABIN 1940 YILINDAKİ İLK BASKISINA YAZDIĞI ÖNSÖZDEN

Bu cild Bizans devletinin gelişmesini, iç ve dış siyaset değişmelerinin karşılıklı etkileriyle zorunlu olarak aldığı şekliyle, belirtmeye çalışmaktadır. Bu nedenle devletin iç gelişimi, Bizans tarihi hakkında şimdiye kadar yazılmış olan toplu tasvirlerin yaptığından daha büyük ölçüde göz önüne alınmış ve yine bu sebeple siyasî ve dinî olduğu gibi kültür tarihinin iç ve dış olayları kendi canlı, tarihî bakımdan zorunlu bağlantıları içinde tasvir edilmeye çalışılmıştır. Malzemenin, devlet, kilise, kültür, doğu ve batı siyaseti tarihi üzerinde ayrı bölümler halinde parçalanmasından ilke olarak uzak durulmuştur; çünkü böyle bir tasvir şekli, kaçınamıyacağı sıkıcı tekrarlara sevketmesi bir tarafa, ne devletin yüzyıllar boyunca geçirdiği tüm gelişmeyi ve ne de onun belli bir zamandaki toplu durumunun bir tablosunu verebilirdi.

Bu elkitabının plânına uygun olarak erken Bizans devri sadece ana hatları ile tasvir olunmuştur: Yalnızca ortaçağ Bizans devleti tarihinin anlaşılması için gerekli göründüğü kadar.

Her bölüme konulan kaynaklara bakış ile her kısmın başına eklenen bibliyografya bilgisi, metin içindeki kaynak ve bibliyografya notlarında tasarrufa daha büyük bir olanak sağlamıştır.....

OSTROGORSKY'NİN KİTABIN 1952 YILINDA YAPILAN İKİNCİ BASKISINA YAZDIĞI ÖNSÖZDEN

Beklenmedik kısa bir sürede bu kitabın ilk baskısı tükendi ve oldukça uzun bir süredir yeni bir baskıya gitmek ihtiyacı belirdi. Bu nedenle, yayınevinin isteğine ve meslekdaşların sık-sık tekrarlanan arzularına uyarak kitabı yeniden gözden geçirmek kararına vardım.

Önce, ya zamanla sonradan farkına vardığım, ya da tenkit yolu ile üzerlerine dikkatim çekilen, birinci baskıda gözden kaçırmış olduklarımın telâfi edilmesi gerekiyordu. Kitabın meslek dergilerinde yapılan tanıtmaları büyük kısmıyle beklenenin üstünde müsait idi. Ancak teşekküre değer bir şekilde bir çok ve ihmâl edilmemeleri gereken tenkîdî mülâhazalar da vardı ki, bunlar, içten gelen şükran duygularımla vurgulamak istediğim gibi, eserin yeniden işlenmesinde çoğu kez faydalı olmuşlardır. Fakat her şeyden önce çok sayıda yeni araştırma sonuçlarının göz önüne alınması

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

ve değerlendirilmesi gerekiyordu. Zamanın müsait olmamasına rağmen bizim bilgi alanımızda kitabın ilk baskısının yapılmasından beri varılan ilerleme çok hatırı sayılır bir ölçüdedir. Benim doğal çabam ise bu vâkıaya uymak, kesin olarak elde edilen sonuçları mümkün olduğu kadar tam olarak değerlendirmek ve üzerinde durulmaya lâyık hipotezler veya önemlice tartışmalı sorunlar karşısında vaziyet almak idi. Bunun ötesinde, eski tasvirde başka bazı değişiklikler yapılması da gerekli görünüyordu. On yıldan daha fazla bir süre önce kaleme alınmış bir kitap, yazarını, anlaşılabileceği gibi, bir çok noktada artık tatmin edemez. Bazı kısımların değiştirilmesi, bazılarının genişletilmesi veya tamamlanması gerektiği gibi, bir çok şeyin de başka türlü formüle edilmesi veya başka şekilde vurgulanması lâzımdı. Bu sebeple bu yeni baskı sadece bir revizyon değil, birçok bakımdan eserin yeniden işlenmesi demek oluyor.....

OSTROGORSKY'NİN ÜÇÜNCÜ BASKIYA YAZDIĞI ÖNSÖZ

İkinci baskının 1952 yılında yayınlanmasından beri bu kitabı gözden geçirip tashih etmeye epiyce fırsat buldum. Bunun ön plânda eserin fransızcaya (*Histoire de l'État byzantin*, trad. de Jean Gouillard, Paris, Payot, 1956) ve ingilizceye (*History of the Byzantine State*, trasl. by Joan Hussey, Oxford, Blackwell, 1956 ve Rutgers University Press, New Brunswick, N. J., 1957) çevrilmesi sağladı. Bundan sonra çok geçmeden sırp - hırvat dilinde yeni bir neşri (*Istoria Vizantiye*, Beograd 1959) yapılarak bu da slovenceye çevrildi (*Zgodovina Bizanca*, prev. Jože in Milena Zupančič, Ljubljana 1961). Fransızca ve ingilizce çeviriler 1952'deki asıl almanca baskıya nisbetle, bilim dalının süratle ilerlemesinin gerekli kıldığı oldukça çok tamamlamalar ve tashihler kapsamakta idiler. Sırp - hırvatça neşri için yaptığım çalışmalar da, bu türden başka tamamlamalar dışında, eserin şurasında - burasında tasvirin şekil değiştirmesine yol açtı.

Bu yeni baskı ise sadece on yıl önceki eski almanca ikinci baskıdan değil, daha sonra yapılan diğer dillerdeki baskılardan da oldukça önemli ölçüde farklıdır. Bir kere en yeni araştırma sonuçları değerlendirilmeli idi. Bu anlamda, eski baskılarda olduğu gibi, amacım hiç de bibliyografya bakımından eksiksizliğe ulaşmak değil, önemli hususların belirtilmesi idi. Yine de araştırmaların durmadan ilerlemesi, büyükçe sayıda düzeltmeler ve tamamlamalar yapılmasını gerektirdi. Bir zamanlar ihmâl edilmiş olan bizantinistik alanında verimlilik bu gün gerçekten öylesine artmış ve yayın yerleri o kadar dağınıktır ki, Bizans tarihinin tümünü tasvir etmek isteyen bir yazar, bütün dikkate değer yayınları gözden geçirmiş olup olmadığını ve hoşa gitmiyecek boşluklardan kurtulup kurtulamadığını kendi kendisine endişe ile sormak durumundadır. Başkaca, bu işi yaparken, metnin şekil-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

lenmesine daha derinliğine müdahale etmek ihtiyacını duydum. Bu tür müdahalelerin elbette bir sınırı vardır. Çünkü yazarın hoşuna gitsin veya gitmesin, bir eserin yapısı yeni bir baskıda değiştirilemez. Ama ne olursa olsun, yapılan değişiklikler yine de, sadece bu baskıda öncekisine nazaran artan sayfa sayısının tahmin ettireceğinden daha fazladır.

Handbuch der Altertumswissenschaften serisinin nâşiri HERMANN BENGTSON'un bana dil bakımından yapmış olduğu, çok severek kabul ettiğim düzeltme önerilerini içten teşekkürlerimle zikretmek isterim. C. H. BECK yayınevine ve özellikle Dr. GEORG SUND'a, bu sefer de uzun yıllardır süren lekesiz işbirliği, bütün sorunlarda gösterdiği anlayış ve hiç tükenmeyen yardıma hazır oluşu nedeniyle teşekkür ediyorum.

Indekslerin güç ve zaman alıcı işini üzerimden aldığı için Belgrad Üniversitesi Bizantinistik semineri asistanı Lyubomir Maksimović'e burada da teşekkür edilmiş olsun.

Belgrad, Ağustos 1963 Georg Ostrogorsky

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

SIK ZİKREDİLEN ESERLERİN KISALTMA LİSTESİ

Actes de l'Athos	L. Petit, B. Korablev, V. Regel, E. Kurtz, *Actes de l'Athos, VV*, Pril. 10 (1903), 12 (1906), 13 (1907), 17 (1911), 19 (1912), 20 (1913).
Adontz, *Basile I*	N. Adontz, *L'âge et l'origine de l'empereur Basile I, Byz*, 8 (1933) 475-550; 9 (1934) 223-60.
Adontz, *Samuel l'Armenien* ..	N. Adontz, *Samuel l'Arménien, roi des Bulgares, Memoires de l'Academie Royale de Belgique, Classe des Lettres* 38 (1938) 1-63.
Alexander, *Patr. Nicephorus*	P. J. Alexander, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople. Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Oxford 1958.
Andreev, *German i Tarasiy* ..	I. Andreev, *German i Tarasiy, Patriarkhi Konstantinopol'skie*, Sergiev Posad 1907.
Andreeva, *Oçerki*	M. Andreeva, *Oçerki po kul'ture vizantiyskogo dvora v XIII v.*, Prag 1927.
Babinger, *Beitrage*	F. Babinger, *Beitrage zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert)*, *Südosteuropäische Arbeiten* 34, Brünn - München - Wien 1944.
Banescu, *Duchés byzantins* ...	N. Banescu, *Les Duches byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest 1946.
Barişiç, *Çuda Dimitriya Solunskog*	F. Barişiç, *Çuda Dimitriya Solunskog kao istoriski izvori*, Belgrad 1953.
Beck, *Kirche*	H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* (*Handbuch der Altertumswissenschaft XII. 2.1: Byzantinisches Handbuch II 1*), München 1959.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Beneševič, *Ranglisten*	V. N. Beneševič, *Die byzantinischen Ranglisten nach dem Kletorologion Philothei und nach den Jerusalemer Handschriften*, *BNJ* 5 (1926) 97-167; 6 (1928) 143-45.
BNJ	*Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher*, Berlin - Athen 1920-1949.
Bon, *Le Péloponnèse*	A. Bon, *Le Peloponnese byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951.
Bratianu, *Études byz.*	G. I. Bratianu, *Études byzantines d'histoire economique et sociale*, Paris 1938.
Bratianu, *Privilèges*	G. I. Bratianu, *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin*, Paris - Bucarest 1936.
Bréhier, *Vie et Mort*	L. Bréhier, *Vie* et *mort de Byzance. Le Monde Byzantin I* (*L'evolution de l'humanité* 32), Paris 1948.
Bréhier, *Institutions*	L. Bréhier, *Les instutitions de l'Empire byzantin. Le Monde Byzantin II* (*L'évolution de l'humanité* 32, bis), Paris 1950.
Bréhier, *Civilisation*	L. Bréhier, *La civilisation byzantine. Le Monde Byzantin III* (*L'évolution de l'humanite* 32, ter) Paris 1950.
Bréhier - Aigrain	L. Bréhier et R. Aigrain, *Grégoire le Grand, les États barbares et la conquête arabe* (*Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, publ. par A. Fliche et V. Martin, t. 5), Paris 1938.
Bury, *Later Rom. Emp*[1].	J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* (*395-800*), 2 cild, London 1889.
Bury, *Later Rom. Emp*[2].	J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian* (*395-565*), 2 cild, London 1923.
Bury, *Eastern Rom. Emp.*	J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basile I* (*802-867*), London 1912.
Bury, *Admin. System*	J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, London 1911 (Yeni baskısı New York s. a.).

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Bury, *Constitution*	J. B. Bury, *The Constitution of the Later Roman Empire*, Cambridge 1909.
BZ	*Byzantinische Zeitschrift*, München 1892 vdd.
Byz.	*Byzantion*, Bruxelles 1924 vdd.
Chalandon, *Alexis I*	F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I Commène (1081-1118)*, Paris 1900.
Chalandon, *les Comnènes II* .	F. Chalandon, *Les Comnènes II: Jean Comnène (1118-1143) et Manuel Comnène (1143-1180)*, Paris 1912.
Chalandon. *Domination normande*	F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, 2 cild, Paris 1907.
Chapman, *Michel Paleologue*	C. Chapman, *Michel Paleologue, Restaurateur de l'Empire byzantin*, Paris 1936.
Charanis, *Monastic Properties*	P. Charanis, *The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire*, *DOP* 4 (1948) 51-119.
Charanis, *Palaeologi and Ottoman Turks*	P. Charanis, *The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402*, *Byz.* 16 (1942/43) 286-315.
Charanis, *Short Chronicle*	P. Charanis, *An Important Short Chronicle of the Fourteenth Century*, *Byz.* 13 (1938) 335-62.
C. B.	*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnae 1828 vdd.
Dennis, *Manuel II*	G. Dennis, *The Reign of Manuel II in Thessalonica (1382-1387)*, Roma 1960.
Diehl, *Justinien*	Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siecle*, Paris 1901.
Diehl, *Exarchat*	Ch. Diehl, *Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne (568-751)*, Paris 1888.
Diehl, *Régime des themes*	Ch. Diehl, *L'origine du regime des thèmes dans l'Empire byzantine*, *Etudes byzantines* (1905) 276-92).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

Diehl, *Venise*	Ch. Diehl, *Une république patricienne. Venise*, Paris 1916.
Diehl, *Figures*	Ch. Diehl, *Figures byzantines* I[10] ve II[8]., Paris 1925, 1927.
Djakonov, *Viz. dimi*	A. P. Djakonov, *Vizantiyskie dimi i fakcii v V-VII vv., Vizantiyskiy Sbornik*, Moskova -Leningrad 1945, 144-227.
Dölger, *Reg.*	F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches (Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, Reihe A, Abt. I) Teil I:* 565-1025; *II:* 1025-1204; *III:* 1204-1282; *IV:* 1282-1341, München - Berlin 1924, 1925, 1932, 1960.
Dölger, *Finanzverwaltung.* ...	F. Dölger, *Beiträge zur byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts, Byz. Archiv* 9, Leipzig - Berlin 1927.
Dölger, *Byzanz u. d. europ. Staatenwelt.*	F. Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt, Ausgewählte Vortrage und Aufsätze*, Ettal 1953.
Dölger, *Byz. Diplomatik*	F. Dölger, *Byzantinische Diplomatik. 20 Aufsatze zum Urkundenwesen der Byzantiner*, Ettal 1956.
Dölger, *Paraspora*	F. Dölger, Παράσπορα. *30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des byzantinischen Reiches*, Ettal 1961.
Dölger, *Johannes VII*	F. Dölger, *Johannes VII., Kaiser der Rhomäer 1390-1408, BZ* 31 (1931) 21-36.
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*, Washington 1941 vdd.
Dvornik, *Légendes*	F. Dvornik, *Les legendes de Constantin et de Methode vues de Byzance (Byzantinoslavica supplementa I)*, Prag 1933.
Dvornik, *Les Slaves*	F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris 1926.
Dvornik, *Photian Shism*	F. Dvornik, *The Photian Shism. History and Legend*, Cambridge 1948.
Duyçev, *Proçvaniya*	I. Duyçev, *Proçvaniya vürhü bülgarskoto srednovekovie*, Sofya 1943.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

EEBΣ	Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Atina 1924 vdd.
Feryançiç, *Despoti*	B. Feryançiç, *Despoti u Vizantiyi yujnoslovenskim zemlyama*, Belgrad 1960.
Ferluga, *Viz. uprava*	J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciyi*, Belgrad 1957.
Florinskiy, *Andronik i Kantakuzin*	T. Florinskiy, *Andronik Mladşiy i Ioann Kantakuzin*, *JMNP* 204 (1878) 87-143, 219-51; 205 (1879) 1-48.
Fuchs, *Höhere Schulen*	F. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter. Byz. Archiv* 8, Leipzig-Berlin 1926.
Gardner, *The Lascarids*	A. Gardner, *The Lascarids of Nicaea, the Story of an Empire in Exile*, London 1912.
Gay, *Italie*	J. Gay, *L'Italie meridionale et l'Empire byzantin depuis l'avènement de Basile I jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867-1071)*, Paris 1909.
Gay, *Clement VI*	J. Gay, *Le pape Clément VI et les affaires d'Orient (1342-1352)*, Paris 1904.
Geanakoplos, *Michael Palaeologus*	D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West*, Cambridge Mass. 1959.
Gelzer, *Themenverfassung* ...	H. Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung (Abh. d. Kgl. Sächs. Ges d. Wiss., Phil-hist. Kl.* 18, No. 5). Leipzig 1899.
Gerland, *Lat. Kaiserreich* ...	E. Gerland, *Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel, I: Geschichte der Kaiser Balduin I. und Heinrich 1204-1216*, Homburg v. d. Höhe 1905.
Gibbon-Bury	E. Gibbon, *The History of the Decline and the Fall of the Roman Empire, Ed. in 7 vol. with introd., notes, appendices and index by J. B. Bury*, London 1923.
Glykatzi-Ahrweiler, *Recherches*	H. Glykatzi-Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IXe-XIe siècles, Bull. de correspondance hell.* 84 (1960) 1-111.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Grabar, *Empereur*	A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin. Recherches sur l'art officiel de l'Empire de l'Orient* (*Publications de la Faculté des Lettres de l'Univ. de Strasbourg* 75), Paris 1936.
Grabar, *Iconoclasme*	A. Grabar, *l'iconoclasme byzantin. Dossier archeologique*, Paris 1957.
Grafenauer, *Nekay upraşany*	B. Grafenauer, *Nekay upraşany iz dobe naselyevanya yujnih Slovanov*, *Zgodovinski Časopis* 4 (1950) 23-126.
Grégoire, *Inscriptions*	H. Grégoire, *Inscriptions historiques byzantines. Ancyre et les Arabes sous Michel l'Ivrogne*, *Byz.* 4 (1927/28) 437-68.
Grégoire, *Michel III*	H. Grégoire, *Michel III et Basile le Macedonien dans les inscriptions d'Ancyre*, *Byz.* 5 (1929/1930) 327-46.
Grégoire, *Neuvième siecle*	H. Grégoire, *Etudes sur le neuvième siècle*, *Byz.* 8 (1933) 515-50.
Grosse, *Rom. Militärgeschichte*	R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus biz zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin 1920.
Grumel, *Reg.*	V. Grumel, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, Vol. *I: Les Actes des Patriarches*, facs. *I:* 381-715; *II:* 715-1043; *III:* 1043-1206, *Socii Assumptionistae Chalcedonenses* 1932, 1936, 1947.
Grumel, *Chronologie*	V. Grumel, *La Chronologie. Traite d'Études byzantines I* (*Bibliothèque byzantine*), Paris 1958.
Halecki, *Un empereur*	O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des eglises et pour la défense de l'Empire d'Orient: 1355-1375*, Varşova 1930.
Hartmann, *Byz. Verwaltung*	L. M. Hartmann, *Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien (540-750)*, Leipzig 1889.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Heisenberg, *Neue Quellen* ..... A. Heisenberg, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion I/III. Sitz. Ber. d. Bayer. Akad. d. Wiss., Philos. - philol. u. hist. Kl., 1922, 5. Abh.; 1923, 2. Abh.; 1923, 3. Abh.*, München 1923.

Heisenberg, *Palaiologenzeit* ..... A. Heisenberg, *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit, Sitz. Ber. d. Bayer. Akad. d. Wiss., Philos. - philol. u hist. Kl. 1920, 10 Abh.*, München 1920.

Heyd, *Commerce du Levant* ... W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen âge*, 2 cild, Leipzig 1923 (Yeni baskısı).

Honigmann, *Ostgrenze* .... E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen* (*Corpus Bruxellense, Hist. Byz. III*), Bruxelles 1935.

Hopf, *Geschichte* ..... K. Hopf, *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf die neuere Zeit Ersch - Gruber, Allgem. Encyklopadie der Wiss. und Künste*, c. 85 86, Leipzig 1867/68.

Hussey, *Church and Learning* ..... J. M. Hussey, *Church and Learning in the Byzantine Empire 867-1185*, London 1937.

IRAIK ..... *Izvestiya Russkogo Arkheologiçeskogo Instituta v Konstantinopole*, 1895-1914.

Jireček, *Geschichte* ..... K. Jireček, *Geschichte der Serben I* (1371'e kadar) ve *II* (1537'ye kadar), Gotha 1911, 1918 (*Geschichte der europäischen Staaten*)

JMNP ..... *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya*, St. Petersburg 1803-1917.

Jorga, *Geschichte* ..... N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches I* (1451'e kadar) ve *II* (1538'e kadar), Gotha 1908, 1909 (*Geschichte der europäischen Staaten*).

Kap - Herr, *Kaiser Manuel* .. H. v. Kap - Herr, *Die abendlandische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Strassburg 1881.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

Kajdan, *Derevnya i gorod* ... A. P. Kajdan, *Derevnya i gorod v Vizantii IX-X vv.*, Moskova 1960.

Khristophilopulos, Ἐπαρχικὸν βιβλίον ..... A. Khristophilopulos, Τὸ ἐαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ αἱ συντεχνίαι ἐν Βυζαντίῳ, Atina 1935.

Kolias, Ἡ ἀνταρσία Ἰωάννου Ζ' G. Kolias, Ἡ ανταρσία Ἰωάννου Ζ' ενατίον Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου (*1390*), Ἑλληνικά 12 (1951) 34-64.

Kornemann, *Doppelprinzipat* ..... E. Kornemann, *Doppelprizipat und Reichsteilung im Imperium Romanum*, Leipzig-Berlin 1930.

Kornemann, *Weltgeschichte* ..... E. Kornemann, *Weltgeschichte des Mittelmeeraumes von Philipp II. von Makedonien bis Muhammed*, 2 cild, München 1948, 1949.

Kretschmayr, *Venedig* .... A. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, 2 cilt, Gotha 1905, 1920 (*Geschichte der europäischen Staaten*).

Kulakovskiy, *Istoriya* ..... J. Kulakovskiy, *Istoriya Vizantii I:* 395-518; *II:* 518-601; *III:* 602-717, Kiev 1913, 1912, 1915.

Kyriakides, Βυζ. Μελεται ..... St. P. Kyriakides, Βυζαντιναὶ Μελεται *II-V*, Selânik 1937.

Lampros - Amantos, Βραχεα Χρονικά ..... Σπ. Λαμπρου Βραχέα Χρονικά, ἐκδ. ἐπιμελεία Κ. Ι.'Αμάντου (Μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας *I*, 1) Atina 1932.

Laskaris, *Viz princeze* ..... M. Laskaris, *Vizantiska princeze u srednyevekovnoy Srbiyi. Prilog istoriyi vizantisko-srpskih odnosa od kraya XII do sredino XV veka*, Belgrad 1926.

Laurent, *Notes* ..... V. Laurent, *Notes de chronographie et d'histoire byzantine*, *Échos d'Or.* 36 (1937) 157-174.

Lemerle, *Philippes* ..... P. Lemerle, *Philippes et la Macedoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine* (*Bibl. des Écoles françaises d'Athènes et de Rome* 158), Paris 1945.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Lemerle, *Invasions*	P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, *Revue hist.* 211 (1954) 265-308.
Lemerle, *Histoire agraire* ...	P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance : les sources et les problèmes*, *Revue hist.* 219 (1958) 32-74, 254-284; 220 (1958) 43-94.
Lemerle, *L'Emirat d'Aydin* ..	P. Lemerle, *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident, Recherches sur "La Geste d'Umur Pacha"*, Paris 1957.
Levçenko, *Materiali*	M. V. Levçenko, *Materiali dlya vnutrennev istorii Vostoçnoy Rimskoy imperii V-VI vv.*, *Vizanstiykiy Sbornik*, Moskova - Leningrad 1945, 12-95.
Levçenko, *Oçerki*	M. V. Levçenko, *Oçerki po istorii russko-vizantiyskikh otnoşeniy*, Moskova 1956.
Lipşic, *Viz. krest'yanstvo*	E. E. Lipşic, *Vizantiyskoe krest'yanstvo i slavyanskaya kolonizaciya*, *Vizantiyskiy Sbornik*, Moskova - Leningrad 1945, 96-112.
Lipşic, *Oçerki*	E. E. Lipşic, *Oçerki istorii vizantiyskogo obşçestva i kul'turi, VIII-pervaya polovina IX veka*, Moskova - Leningrad 1961.
Litavrin, *Bolgariya i Vizantiya*	G. G. Litavrin, *Bolgariya i Vizantiya v XI-XII vv.*, Moskova 1960.
Loenertz, *Lettres de D. Cydonès*	R.-J. Loenertz, *Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès* (*Studi e testi* 131), Città del Vaticano 1947.
Loenertz, *M. Paleologue et D. Cydonès*	R.-J. Loenertz, *Manuel Paleologue et Demetrius Cydones. Remarques sur leurs correspondances*, *Échos d'Or.* 36 (1937) 271-281, 474-487; 37 (1938) 107-124.
Loenertz, *Peloponnese*	R.-J. Loenertz, *Pour l'histoire de Péloponnese au XIVe siècle (1382-1404)*, *Etudes byzantines I* (1943) 152-196.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

Longnon, *Empire latin*	J. Longnon, *L'Empire latin de Constantinople et la principaute de Morée*, Paris 1949.
Lot, *fin du monde antique*	F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen âge* (*L'evolution de l'humanité*, dir. par H. Berr, No. 31), Paris 1927.
Mansi	J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Floransa 1769 vdd.
Manojlovic, *Peuple de C/ple*	H. Manojlović, *Le peuple de constantinople*, *Byz.* 11 (1936) 617-716 (= *Carigradski narod*, *Nastavni viyesnik* 12, 1904, s. 1 vdd.).
Maricq, *Partis populaires*	A. Maricq, *La duree du regime des partis populaires à Constantinople*, *Bull. de l'Acad. Royale de Belgique*, *Cl. des Lettres* 35 (1949) 63-74.
Meliarakes, Ἱστορία	A. Meliarakes, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (*1204-1261*), Atina 1898.
Melioranskiy, *Georgiy Kipryanin*	B. M. Melioranskiy, *Georgiy Kipryanin i Ioann Ierusalimlyanin, dva maloizvestnikh borca za pravoslavie v VIII v.*, Petersburg 1901.
Meyendorff, *Palamas*	J. Meyendorff, *Introduction a l'etude de Gregoire Palamas*, Paris 1959.
Michel, *Kerullarios*	A. Michel, *Humbert und Kerullarios*, 2 cild, Paderborn 1925, 1930.
Mickwitz, *Geld u. Wirtschaft*	G. Mickwitz, *Geld und Wirtschaft im römischen Reich des 4. Jahrhunderts*, Helsinglors 1932.
Mickwitz, *Zünfte*	G. Mickwitz, *Die Kartellfunktionen der Zünfte und ihre Bedeutung bei der Entstehung des Zunftwesens*, Helsinglors 1936.
Migne, *P. G.*	J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, *Series Greco-latina*, Paris 1857 vdd.
Migne, *P. L*	J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, *Series Latina*, Paris 1841 vdd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Miklosich - Müller ..... F. Miklosich et J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, 6 cild, Wien 1860-1890.

Miller, *Latins* ..... W. Miller, *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204-1566)*, London 1908.

Miller, *Essays* ..... W. Miller, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge 1921.

Monnier, *Epibole* ..... H. Monnier, *Etudes de droit byzantin: l'epibole*, *Nouv. rev. hist. de droit français et etranger* 16 (1892) 125-64, 497-542. 637-72; 18 (1894) 433-86; 19 (1985) 59-103.

Moravcsik, *Byzantinoturcica* ..... Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica I: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker, II: Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, 2. baskı, Berlin 1958.

Müller, *F. H. G.* ..... C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum IV*, *V*, Paris 1885, 1883.

Mutafçiev, *İstoriya* ..... P. Mutafçiev, *İstoriya na bŭlgarskiya narod*, 2 cild, Sofya 1943.

Mutafçiev, *Voynişki zemi* ... P. Mutafçiev, *Voynişki zemi i voynici v Vizantiya prez XIII-XIV v. (Spisanie na Bülg. Akad. na Naukite* 27), Sofya 1923.

Neumann, *Weltstellung* .... C. Neumann, *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Leipzig 1894.

Niederle, *Manuel* ..... L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité Slave*, Paris 1926.

Nikov, *Turskoto zavladevane* ..... P. Nikov, *Turskoto zavladevane na Bulgariya i sadbata na poslednite Şişmanovci*, *Izvestiya na İstor. Druşestvo* 7/8 (1928) 1-112.

Norden, *Papsttum und Byzanz* ..... W. Norden, *Das Papsttum und Byzanz Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches*, Berlin 1903.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Ostrogorsky, *Steuergemeinde* ..... G. Ostrogorsky, *Die landliche Steuergemeinde des byzantinischen Reiches im 10. Jahrhundert*, *Vierteljahrschr. für Sozial - und Wirtschaftsgeschichte* 20 (1927) 1-108.

Ostrogorsky, *Bilderstreit* ..... G. Ostrogorsky, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*, Breslau 1929.

Ostrogorsky, *Querelle des Images* ..... G. Ostrogorsky, *Les debuts de la Querelle des Images*, *Mélanges Charles Diehl I* (1930) 235-55.

Ostrogorsky, *Chronologie* ..... G. Ostrogorsky, *Die Chronologie des Theophanes im 7. und 8. Jahrhundert*, *BNJ* 7 (1930) 1-56.

Ostrogorski, *Avtokrator* ..... G. Ostrogorski, *Avtokrator i Samondrjac*, *Glas Srpske Akad.* 164 (1935) 95-187.

Ostrogorsky, *Feodalite* ..... G. Ostrogorsky, *Pour l'historie de la feodalite byzantine*. Traduction française de H. Grégoire (*Corpus Bruxellense Hist. Byz.*, *Subsidia I*). Bruxelles 1954.

Ostrogorsky, *Paysannerie* ..... *Quelques problemes d'histoire de la paysannerie byzantine* (*Corpus Bruxellense Hist. Byz. Subsidia II*), Bruxelles 1956.

Pančenko, *Krest'yanskaya sobstvennost'* ..... B. Pančenko, *Krest'yanskaya sobstvennost' v Vizantii*, *IRAIK* 9 (1904) 1-234.

Papadopulos, *Genealogie der Palaiologen* ..... A. Papadopulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259-1453*, Doktora tezi, München 1938.

Pernice, *Eraclio* ..... A. Pernice, *L'imperatore Eraclio, Saggio di storia bizantina*, Floransa 1905.

Piganiol, *Empire chrétien* ..... A. Piganiol, *L'Empire chrétien (325-395)* (*Histoire générale*, fondée par G. Glotz: *Histoire romaine IV,2*) Paris 1947.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

Rosen, *Bolgaroboyca*	V. R. Rosen, *İmperator Vasiliy Bolgaroboyca, Izvleçeniya iz letopisi Yakhyi Antiokhiyskogo*, Petersburg 1883.
Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft*	M. Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich*, 2 cild Leipzig (1930).
Runciman, *Romanus Lecapenus*	St. Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*, Cambridge 1929.
Runciman, *Bulgarian Empire*	St. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930.
Runciman, *Crusades*	St. Runciman, *A History of the Crusades, I-III*, Cambridge 1951, 1952, 1955.
Sathas, Μεσ. βιβλ.	K. N. Sathas, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη (*Bibl graeca medii aevi*), 7 cild, Venedik ve Paris 1872-94.
Schlumberger, *Nicéphore Phocas*	G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au Xe siècle: Nicéphore Phocas*, Paris 1890 (yeni baskısı 1923).
Schlumberger, *Epopee byzantine*	G. Schlumberger, *L'epopee byzantine à la fin du Xe siecle*, 3 cild, Paris 1896 (yeni baskısı 1925), 1900, 1905.
Schwarzlose, *Bilderstreit* ...	K. Schwarzlose, *Der Bilderstreit. Ein Kampf der griechischen Kirche um ihre Eigenart und um ihre Freiheit*, Gotha, 1890.
Seeck, *Untergang*	O. v. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, 6 cild, Stuttgart 1920-1923.
Ševčenko, *Cabasilas*	I. Ševčenko, *Nicolas Cabasilas' "Anti-Zealot" Discourse: A Reinterpretation*, *DOP* 11 (1957) 81-171.
Silberschmit, *Das oriental. Problem*	M. Silberschmidt, *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des turkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Venedigs zu Byzanz, Ungarn und Genua und zum Reiche von Kiptschak (1361-1400)*, Leipzig-Berlin 1923.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Šišić, *Geschichte*	F. Šišić, *Geschichte der Kroaten I* (1102'ye kadar), Zagreb 1917.
Şişiç, *Poviyest*	F. Şişiç, *Poviyest Hrvata u vriyeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.
Şişiç, *Poviyest II*	F. Şişiç, *Poviyest Hrvata za kralyeva iz doma Arpadoviça*, Zagreb 1944.
SK	*Seminatium Kondakovianum* (*Annales de l'Institut Kondakov*), Prag 1927-1940.
Skabalanoviç, *Viz. gosudarstvo*	N. Skabalanoviç, *Vizantiyskoe gosudartvo i cerkov' v XI v.*, .Petersburg 1884.
Stadtmuller, *Michael Choniates*	G. Stadtmüller, *Michael Choniates, Metropolit von Athen*, *Orientalia Christiana* 33,2 (1934) 128-324.
Stanoyeviç, *Vizantiya i Srbi*	St. Stanoyeviç, *Vizantiya i Srbi*, 2 cild (*Knyige Matice Srpske* 7/8 ve 14/15), Novi Sad 1903, 1906.
Stein, *Geschichte*	E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches I. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476)*, Wien 1928.
Stein, *Bas Empire*	E. Stein, *Histoire du Bas Empire II. De la dispariton de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, Paris – Bruxelles – Amsterdam 1949.
Stein, *Studien*	E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Justinus II. und Tiberius Constantinus*, Stuttgart 1919.
Stein, *Ein Kapitel*	E. Stein, *Ein Kapitel vom persischen und vom byzantinischen Staat*, *BNJ* 1 (1920) 50-89.
Stein, *Untersuchungen*	E. Stein, *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte*, *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte* 2 (1923/25) 1-62.
Stein, *Vom Altertum*	E. Stein, *Vom Altertum im Mittelalter. Zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung*, *Vierteljahrschr. für Sozial und Wirtschaftsgeschichte* 21 (1928) 158-170.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Stockle, *Zünfte*	A. Stockle, *Spatrömische und byzantinische Zünfte. Untersuchungen zum sog.* επαρχικὸν βιβλίον *Leos des Weisen*, *Klio*, Beiheft 9. Leipzig 1911.
Tafel und Thomas	G. L. F. Tafel und G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, Theil I-III* Wien 1856/57 (*Fontes Rerum Austr.*, *Abt. II*, Bd. 12-14).
Tafrali, *Thessalonique*	O. Tafrali, *Thessalonique au XIVe siècle*, Paris 1913.
Treitinger, *Kaiseridee*	O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Jena 1938 (yeni baskısı: Darmstadt 1956).
Uspenskiy, *Obrazovanie* ...	F. İ. Uspenskiy, *Obrazovanie vtorogo bolgarskogo carstva*, Odessa 1879.
Uspenskiy, *Oçerki*	F. İ. Uspenskiy, *Oçerki po istorii vizantiyskoy obranzovannosti*, Petersburg 1891.
Uspenskiy, *Voennoe ustroystvo*	F. İ. Uspenskiy, *Voennoe ustroystvo vizantiyskoy imperii*, *IRAIK* 6 (1900) 154-207.
Uspenskiy, *İstoriya*	F. İ. Uspenskiy, *İstoriya vizantiyskoy imperii I, II,1, III*, Petersburg 1913, Leningrad 1927, Moskova - Leningrad 1938.
Vasiliev, *History*	A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, Madison 1952.
Vasiliev, *Byzance et les Arabes I* ...	A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes I: La dynastie d'Amorium (820-876)*. Edition française preparee par H. Gregoire et M. Canard. (*Corpus Bruxellense Hist. Byz. I*), Bruxelles 1935.
Vasiliev, *Byzance et les Arabes II,2*	A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes II La dynastie macedonienne (867-959)*. Edition française preparee par H. Gregoire et M. Canard. Deuxième partie: Extraits des sources arabes, trad. par M. Canard (*Corpus Bruxellense Hist. Byz. II,2*), Bruxelles 1950.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

Vasilyev, *Vizantiya i Arabı II*	A. A. Vasilyev, *Vizantiya i Arabı. Politiçeskie otnoşeniya Vizantii i Arabov za vreme makedonskoy dinastii (867-959)*, Petersburg 1902.
Vasilyev, *Puteşestvie Manuila*	A. A. Vasilyev, *Puteşestvie vizantiyskogo imperatora Manuila II Paleologa po zapadnoy Evrope*, *JMNP N. S.* 39 (1912) 41-78, 260-304.
Vasiliev, *Foundation*	A. A. Vasiliev, *The Foundation of the Empire of Trebizond*, *Speculum* 11 (1936) 3-37.
Vasilyevskiy, *Peçenegi*	V. G. Vasilyevskiy, *Vizantiya i Peçenegi*, *Trudı* I (1908) 1-175.
Vasilyevskiy, *Materialı*	V. G. Vasilyevskiy, *Materialı k vnutrenney istorii vizantiyskogo gosudarstva*, *JMNP* 202 (1879) 160-232 (= *Trudı* IV, 250-331), 368-428; 210 (1880) 98-170, 355-440.
Vogt, *Basile I*	A. Vogt, *Basile I, empereur de Byzance et la civilisation byzantine à la din fu IXe siecle*, Paris 1908.
VV	*Vizantiyskiy Vremennik*, St. Petersburg 1894-1927, Moskova 1947 vdd.
Vizantiski izvori	*Vizantiski izvori za istoriyu naroda Yugoslaviye*, *I-II*, Belgrad 1955, 1959.
Wittek, Mentesche	P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, *Studien zur Geschichte Westkleinasiens im* 13-15. *Jahrhundert*, Istanbul 1934.
Wroth, *Byz. Coins*	W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, 2 cild, London 1908.
Xanalatos, *Beitrage*	D. A. Xanalatos, *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsachlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida*, Doktora tezi, München 1937.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Zachariae, *Jus*	C. E. Zachariae a Lingenthal, *Jus Graeco - Romanum*, 7 cild, Leipzig 1856-1884.
Zacharia, *Geschichte*.....	K. E. Zacharia v. Lingenthal, *Geschichte des griechisch - römischen Rechtes*[3]. Berlin 1892 (yeni baskısı: Aalen im Württemberg 1955).
Zakythinos, *Despotat*	D. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée, I-II*, Paris 1932, Atina 1953.
Zakythinos, *Crise monetaire*	D. Zakythinos, *Crise monetaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle*. Atina 1948.
Zepos, *Jus*	J. et P. Zepos, *Jus graecoromanum*, 8 cild, Atina 1931.
Zlatarski, *İstoriya*	V. Zlatarski, *İstoriya na Bŭlgarskata Dŭrjava prez srednite vekove I*, 1 ve 2, *II*, *III*, Sofya 1918, 1927, 1934, 1940.
Zlatarski, *İzvestiyata*	V. Zlatarski, *İzvestiya za Bŭlgarite v khronikata na Simeona Metafrasta i Logoteta*, *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knijnina* 24 (1908) 1-161.
ZRVI	*Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Belgrad 1952 vdd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

GİRİŞ

BİZANS TARİHİ BİLGİSİNİN GELİŞMESİ

Aşağıdaki ana çizgiler tabiatiyle sadece gelişmenin başlıca noktalarına dokunmakta ve ancak bazı eserlerden ve araştırıcılardan bahsedebilmektedir. Bizans tarihi araştırmalarının genel gelişmesine ait kısa bilgiler ayrıca şu eserlerde bulunur: V. G. Vasilyevskiy, *Obozrenie trudov po vizantiyskoy istorii*, *JMNP* 250 (1887) 222-65; 252 (1887) 113-47; 253 (1887) 97-153; 266 (1889) 380-92 (tamamlanmamıştır). - L. Brehier, *Le developpement des études d'histoire byzantine du XVIIe au XXe siècle*, *Revue d'Auvergne*' Janvier - Fevrier 1901. - A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin I* (1932) 1-51 (Vasiliev, *History of the Byzantine Empire* [1952] 3-42'de tamamlanmıştır). E. Gerland, *Das Studium der byzantinischen Geschichte vom Humanismus bis zur Jetztzeit*, *BNJ*, ilâve fasikül 12 (1934). - D. Angelov, *Istoriya na Vizantia I* (1959) 4-17. - D. Zakythinos, Βυζαντιναὶ σπουδαί, Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Συμπλήρωμα, τ.Β' (1959) 176-182. Ayrı ayrı ülke ve devrelere ait araştırma haberleri büyük ve gittikçe artan sayıda meslek dergilerinde bulunmaktadır. Bunlar Moravcsik'in *Byzantinoturcica* adlı eserinde (I² [1958] 2-6) çok tam bir şekilde zikredilmişlerdir. Burada sadece iki önemli bibliyografik özel yayına işaret edilmiş olsun: *Dix annees d'etudes byzantines*, *Bibliographie internationale* 1939-1948, Paris 1949, ve F. Dölger - A. M. Schneider, *Byzanz* (*Wissenshaftliche Forschungsberichte*, *Geisteswissenschaftliche Reihe*, Cild 5), Bern 1952 (1938-1950 yılları için). Kilise tarihi ve teolojik araştırmalar için: Beck, *Kirche* 7-23.

Bizans hakkında bilgisel ilgi klâsik eskiçağ araştırmalarından doğmuştur. Grek antik devrine giden yol Bizans üzerinden geçmekte idi; çünkü Bizans, antik mirası muhafaza etmiş olup, batı insanı için Rönesans devrinde Grek kültürüne karşı duyulan özlemi giderebilecek yegâne kaynak idi. Grekçe elyazmalarının toplanmasına, klâsik literatürün incelenmesi ve yayınlanmasına başlandığında, zorunlu olarak Bizans alanına dönüldü ve Grek filolojisini batıda gerçek bir bilim sahası hâline getirenler de Manuel Chrysolaras, Ioannes Argyropulos, Bessarion v.b. gibi Bizanslılar oldu. Bununla beraber Bizans, önceleri, sadece antik kültür hazinelerinin saklanıp korunduğu yer olmak dolayısıyle önemsenmekte idi; râfizî (şismatik) Bizans'a karşı duyulan ilgi ise azdı. Fakat grekçe dil bilgisinin yayılması, eski Bizans kültür merkezlerine yapılan sık seyahatler ve klâsik literatürün Bizans yazarlarının aracılığı ile incelenmesi Bizans tetkikleri için zemini hazırladı. Bizans kültürünün kendisine özgü değerinin henüz farkına varılmadığı için, antik yazarlarla Bizans müellifleri arasında hâlâ kesin bir ayırıcı çizgi çizilememesi ve çoğu zaman klâsik yazarlar yanında Bizans müelliflerinin eserlerinin de yayınlanması bu işe çok yaradı.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

Doğrudan doğruya Bizans tarihinden hoşlanan ve bunun kendine mahsus değerini takdir eden ilk bilgin Melanchton'un öğrencisi HIERONYMUS WOLF (1516-80) oldu. Augsburg'da Fugger'ler ticarethanesinde sekreter olarak çalışan bu zat, Bizans yazarlariyle, klâsiklerinkinden hiç de az olmayan bir yoğunlukla uğraşarak Anton Fugger'in yardımiyle Ioannes Zonaras'ın kroniğini, Niketas Khoniates'in tarihini ve Nikephoros Gregoras'ın tarihinin bir kısmını yayınladı. İlk olarak Wolf Bizans tarihini tarihin özel bir alanı olarak görmüş olup kafasında bir *Corpus byzantinae historiae* fikri taşımakta idi.

Wolf örneği taklitçiler buldu. Humanismus'un yeni inceleme ruhu siyasî ve kilise işlerine karşı duyulan ilgilerle teşvik ve tahrik olunmakta idi: Türklere karşı mücadele sorunu, katolik kilisesinin *union* gayretleri ve protestan çevrelerde Roma düşmanı Bizans'a karşı duyulan sempati. Muhtelif yerlerde ve türlü nedenlerle batının 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başı hümanistleri Bizans tarih ve hukuk kaynaklarının incelenmesine giriştiler. Bu çalışmaların asıl şerefi Almanya'da Wolf'ün öğrencisi WILHELM HOLZMANN (Xylander), DAVID HOESCHEL ve büyük hukuk tarihçisi JOHANNES LEUNCLAVIUS; Fransa'da bilgin cezvitler, herkesten önce D. PETAVIUS (Denis Petau); Hollanda'da B. VULCANIUS ve özellikle JOH. MEURSIUS; İtalya'da *union*'u kabul etmiş Bizanslılardan NICOLAUS ALEMANNUS ve LEO ALLATIUS'a aittir.

Bizans tetkiklerinin bu ilk devresi, çoğunlukla yayınlama çalışmaları ve kaynakların lâtinceye çevrilmesiyle yetinilmiş ve bu arada müelliflerin seçiminde de az veya çok tesadüflere yer verilmiş olmasıyle tebarüz eder. Henüz konunun bütünü üzerinde bir görüş teessüs edememiş olduğundan, açık bir plân mevcut olmadan el yordamı ile ilerlenmekte idi.

Bu dikkate değer ve fakat ne de olsa mütevazı başlangıçtan sonra Bizans tetkikleri 17. yüzyılın ortasından itibaren Fransa'da birinci parlak devresini idrak etti. Fransa sarayında Louis XIII. ve özellikle Louis XIV. devrindeki bilimsel canlılık Bizans sahasında da çok kuvvetle müessir oldu. O vakte kadar sistemden yoksun olan yayınlama çalışmaları mütecanis, uzun vâdeli bir plâna bağlandı ve yavaş yavaş da canlı ve meyva verici bu inceleme faaliyeti başladı. Louis XIV. ve Colbert'in himayesinde Louvre'un şöhretli matbaası Bizans tarihçilerinden büyük bir seriyi yayınlamaya girişti. 1645 yılında ilk olarak Ioannes Kantakuzenos'un tarih eseri yayınlandı ve 1685'de yayınlanan Konstantinos Porphyrogennetos'un *Excerpta de legationibus*'unun baş tarafında Ph. Labbe bir bildiri yayınlayarak Bizans tarihçilerine ait bir *Corpus*'un plânını açıkladığı gibi Bizans tarihinin önemine işaret ederek bütün ülkelerin bilginlerini işbirliğine davet etti. Bunu izleyen onyıllarda çalışmalar gayretle sürdürüldü ve böylece Bizans tarihi kaynak-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

larının ilk toplu neşri meydana geldi ki, sonraki toplu neşirler de - Venedig neşri tamamiyle, Bonn neşri büyük kısmiyle - bunu tekrarlamışlardır.

Paris corpus'unun neşrine, cezvit PHILIPPE LABBE (1607-67) ve PIERRE POUSSINE (1609-86), dominiken JACQUES GOAR (1601-53) ve FRANÇOIS COMBEFIS (1605-97), şöhretli hukukçu CHARLES ANNIBAL FABROT (1580 - 1659) gibi o zamanki Fransa'nın en önemli bilginleri katılmışlardı. Bir çok Bizans yazarı *Louvre corpus*'unda ilk defa yayınlandı. Daha önceden bilinen yazarların yeniden yayınlanmasında da *Paris corpus*'u neşirleri gerek metin tesisi ve gerekse bilhassa yorum (komanter)lar bakımından önemli bir terakkiyi ifade ederler.

Louvre corpus'unun neşri için yapılan çalışmalar yanında kilise ve hukuk tarihi incelemeleri de hızla geliştirildi. Bu anlamda yalnızca Labbe'nin, sonraki Hardouin ve Mansi neşirlerine[1] temel olan konsil zabıtları, Goar'ın şöhretli grekçe Euchologion'u, Combefis'in neşrettiği patristik literatür, Fabrot'nun Basilica neşri hatırlansın.

Louvre corpus'u başlangıçta daha çok Goar ve Fabrot tarafından yürütülürken, 1670 yıllarından itibaren yayın teşebbüsünün merkez noktasına Ducange'ın üstün siması hâkim olmaya başlar. CHARLES DUFRESNE SIEUR DU CANGE (1610-88) Bizans tarihi incelemelerinin asıl kurucusu ve aynı zamanda Bizans sahasında şimdiye kadar faaliyet gösteren en büyük ve en zengin bilgi sahibi kimsedir. Ducange, Ioannes Kinnamos'un tarihini, Ioannes Zonaras'ın kroniğini ve Paskalya kroniğini yayınlamış ve gerek bunları ve gerekse Poussine tarafından yayınlanan Anna Komnene ve Nikephoros'un eserlerini etraflı olarak şerhetmiştir. Ducange bundan başka, tarih, filoloji, jenealoji, topografi ve nümismatik sahalarını kapsayan, hayret uyandıracak derecede zengin ve çok taraflı bir tetkik faaliyeti göstermiştir. Yazılarının bir çoğu bilim için bugün bile kendilerinden feragat edilemez bir hüviyet taşırlar, özellikle *Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français* (1657) ve topografik bir inceleme olan *Constantinopolis Christiana* ile jenealojinin temel eseri *De familiis byzantinis*'i ihtiva eden iki kısımdan müteşekkil *Historia Byzantina duplici commentario illustrata* adlı eserleri. Ducange'ın başarısının zirvesini ise ortaçağ lâtince ve grekçesi için yazdığı lûgatlar teşkil etmekte olup bunlardan bizantinoloji ilmi bakımından *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* özellikle önemlidir[2]. Bir bizantinist şimdi her ne kadar Ducange'ın Glossarium'u yanında lûgat bakımından başka yardımcı eserlerden, meselâ herşeyden önce

[1] Ökumenik konsillerin zabıtları yayınlarının yeni temellere oturtulması ancak E. SCHWARTZ'ın büyük eseri *Acta conciliorum oecumenicorum*, 1922 vdd. ile gerçekleşmiştir (bk. aşağıda I, kaynaklar).

[2] Eserin yeni bir neşrini Collège de France (Paris 1943) gerçekleştirdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

E. A. Sophokles'in sağlam ve değerli lûgatinden[1] faydalanmak durumunda ise de Ducange'ın hayranlığa değer eseri, çok sayıda kaynak zikri ve tarihî açıklamaları ile bugün hâlâ Bizans tetkiklerinin ana direklerinden biridir.

Ducange'ın yanında onun daha genç çağdaşları, vesikalar ilminin (*diplomatik*) kurucusu Jean Mabillon (1632-1707) ve *Palaeographia graeca* adlı eseriyle Grek paleografisi tetkiklerinin başladığı Bernard de Montfaucon (1655-1741) yer alırlar. Bunları *Oriens christianus* adlı eseriyle dominiken Michel Lequien (1661-1733) ve tarih bakımından olduğu gibi topografya ve arkeoloji yönünden de önemli *Imperium Orientale*'nin yazarı Ragusa'lı benediktin Anselmo Banduri (1670-1743) izlemektedirler.

Bununla beraber Bizans için 17. yüzyılda uyanan ve özellikle Fransa'da zengin ürün veren kuvvetli ilgi, Aydınlanma devri rasyonalizminin etkisi ile, Bizans tetkiklerinin ilerlemesini teşvikten çok uzak bir tutuma boyun eğdi. Akluna, mevhum, mübalağalı ahlâkî değerlendirmesine ve dinî şüpheciliğine mağrur Aydınlanma devri, insanlık tarihinin bütün ortaçağ devresine küçümseyerek, tepeden bakmaktaydı. Aydınlanmacılar özellikle, muhafazakâr, dinine bağlı Bizans imparatorluğunun ruhundan tiksiniyorlardı. Bunlara göre Bizans tarihi "değersiz bir hitabet ve mucizeler koleksiyonu" (Voltaire), "ihtilâl, isyan ve alçaklıklar örgüsü" (Montesquieu) olmaktan veya en müsait bir hükümle şanlı şerefli Roma tarihinin elem verici bir sonundan başka bir şey değildi. İşte böylece, Charles Lebeau'nun *Histoire du Bas - Empire* (Paris 1767-86) ve Edward Gibbon'ın *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (London 1776-1788) adlı maruf eserleri Bizans tarihini, Roma devletinin bin yıl süren inkıraz tarihi olarak tasvir etmektedirler; Gibbon bizzat, eserinde "barbarlığın ve dinin zaferini" tasvir ettiğini söylemektedir.

Bugün için Lebeau ve Gibbon'ın görüşlerinin tarihî bakımdan savunulamazlığı hakkında söze girişmek, zaten açık bulunan kapıları zorlamak olurdu. Şükürler olsun ki, Bizans tarihi sahasında kitap yazan her kişinin seçtiği konuyu, Bizans tarihinin önemi üzerine uzun ve genel mahiyette açıklamalar yapmak suretiyle savunmak zorunluğunu hissettiği, edebî ve bıkkınlık verecek derecede tekrar edilen ifadelerle Gibbon'ın görüşünü reddetmeğe çalıştığı zamanları geride bırakmış bulunuyoruz. Artık zayıf noktaları yüzünden her iki tarih yazıcısının eserlerinin büyüklüğünü gözden kaçırmadan, Lebeau ve Gibbon'ın kitaplarını çok daha büyük bir soğuk-

[1] *Greek Lexikon of the Roman and Byzantine Periods*, yeni baskı, Cambridge 1914. Burada Grek dil gelişmesinin bütün devrelerini kapsayan, D. Dimitrakos'un büyük ve çok zengin lûgatine (Μέγα λεξικὸν της ἑλληνικης γλώσσης, 9 cilt, Atina 1949-50) işaret etmiş olalım.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

kanlılıkla mütalâa edebiliyoruz. Lebeau ve Gibbon gerçek birer tarihçi idiler, Gibbon hatta pek büyük bir tarihçi. Onların objektiflik bakımından o kadar yetersiz olan eserleri tasvir sanatı bakımından yüksek bir seviyededirler. Bundan dolayıdır ki onlar, bir çok kusurlarına rağmen, Aydınlanma devrinin hatalı telâkkilerinden etkilenmemiş veya az etkilenmiş, 19. yüzyılda kaleme alınan filolojik ve tarihî bakımdan daha esaslı bir çok Bizans tarihlerinden daha ziyade okunmaya lâyıktırlar. J. B. Bury tarafından gerçekleştirilen Gibbon'ın eserinin yeni baskısı ise, nâşirin âlimane ilâveleri ve notları sebebiyle bilimsel incelemeler için, objektif bakımdan da, çok faydalıdır.

Bilindiği gibi Gibbon'ın eseri –özelikle tasvir sanatının kudreti sayesinde– Bizans sahasında incelemelere girişmek arzusunu hemen hemen bir asır süreyle kötürümleştirmek suretiyle, fikirler üzerinde sürekli bir etkiye sahip oldu. Ancak Bizans tetkikleri tamamiyle durmuş değildi. Joh. Albert Fabricius, *Bibliotheca graeca*'siyle Bizans literatürü tarihi için bugün bile kendisinden feragat edilemiyecek bir yardımcı eser yarattı (14 cild, Hamburg 1705-1728, yeni baskısı 12 cild, 1790-1809). Seremoniler kitabının Leipzig yazmasının bulunması ve bu eserin Johannes Jacob Reiske (1716-74) tarafından şerhedilmesi, hiç kuşkusuz bizantinoloji bilminin tarihinde en büyük olaylardan birisidir; ancak çok dikkate şayandır ki, bu büyük yunanca ve arapça mütehassısının şerhi onlarca yıl basılmadan kalmıştır. Bizans incelemeleri için önemli bir teşvik de, Bizans tarihçileri Paris serisinin sonuncusunu teşkil eden ve K. B. Hase tarafından gerçekleştirilen Leon Diakonos'un basılması olmuştur (1819). Bundan pek az sonra Niebuhr, Agathias neşri ile (1829) *Bonner Corpus der byzantinischen Historiker* serisinin temelini attı. Yaygın peşin hükümler ve genelleşmiş ilgisizlik Niebuhr gibi bir kişinin Bizans'ın tarihî önemine bakışını elbette bulandıramazdı *Bonn corpus*'u, büyük kısmiyle *Louvre corpus*'unun sadece bir tekrarı olmakla beraber, daha tam ve daha kullanışlı olan bu neşrin önemi hakkında fazla söze gerek yoktur.

Bizantolojinin tarih yazarlığı alanında da tam bir durgunluk olmadı. Byron'ın bir gençlik arkadaşı olan hellen dostu George Finlay (1799-1875) çok geniş tuttuğu greklik tarihinin Bizans devresine oldukça büyük önem tanıdı; uzun yıllar süren çalışmasının doruğunu 7 cildlik ve m. ö. 146'dan 1864 yılına kadar süren muazzam bir devreyi kapsayan eseri teşkil eder: *A History of Greece from the Conquest by the Romans to the Present Time* (London 1877). Fransa'da V. Parisot'nun Ioannes Kantakuzenos (1845) ve Berger de Xivrey'in Manuel II. (1855) üzerinde, önemlerini bugün bile tamamiyle yitirmeyen monografileri yayınlandı. Almanya'da G. L. F. Tafel (1787-1860) ve G. M. Thomas (1817-1887)'ın tetkik ve metin neşirleri, J. Ph. Fallmerayer (1790-1861)'in zarif ve zeki yazıları ve özellikle Karl

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

Hopf (1832-1873)'un çalışmaları hatırlanmalıdır. Hopf'un sadece kılı kırk yaran incelemelerine değil ayrıca geniş arşiv tetkiklerine dayanan eseri *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit* (Ersch und Gruber, *Allgemeine Encyklopaedie der Wissenschaften und Künste* 85/86, 1867/1868) malzeme kolleksiyonu olarak devamlı bir değere sahip olup, tasvir tarzı garip olan bu eser, okunuşunun bir eziyet olmasına ve Hopf'un verdiği bilginin, bir vakitler sanıldığı gibi her zaman pek emin olmadığını bugün pekâlâ bilmemize rağmen, yine de bilhassa Latin hâkimiyeti ve Palaiologoslar devri için önemli bir yardımcıdır. G. F. Hertzberg'in bugün için okunması pek o kadar gerekli olmayan, fakat zamanında elkitabı olarak pek takdir edilen eserleri *Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart* (4 cild, Gotha 1876-79) ve *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des 16. Jahrhunderts* (Berlin 1883), önemli ölçüde Hopf'un sağladığı malzemeye dayanmakta idiler. A. F. Gfrörer'in bir zamanlar çok okunan, fantezilerle dolu eseri *Byzantinische Geschichten* (3 cild, Graz 1872-77) bugün için kıymetini kaybetmiştir. Buna mukabil Ferdinand Hirsch'in eserleri, özellikle *Byzantinische Studien* adlı kitabı ciddî, ileri götüren ve kendilerinden hâlâ zengin bilgiler istihraç edilebilen tetkik örnekleridir.

19. yüzyılın insanlığa getirdiği daha derin tarih anlayışı, Aydınlanma devrinin tarihe aykırı ukalâlığı yüzünden itibardan düşürülmüş olan Bizans tarihine de faydalı oldu. Tarihî gelişmenin önemi düşüncesi uyanmış olup artık bir Ranke, bir Mommsen'in çalışmalarından sonra bir devletin bin yıllık inkıraz hâli efsanesine inanmak imkânı kalmamıştı. 19. yüzyılın son onyıllarında Bizans tarihine karşı duyulan ilgi, o zamanlar ön plânda bulunan Avrupa ülkelerinde yeniden canlandı. Alfred Rambaud, Vasiliy G. Vasilyevskiy, Karl Krumbacher, John B. Bury'den her biri kendi ülkesinde bizantinolojiyi bağımsız bir bilim dalı haline getirmeyi bildiler. Çağdaş bizantinolojinin kurucuları olan bu kişilerin faaliyeti, artık bir zamanki hayaller ve peşin hükümler yerlerini daha iyi görüşlere terk ettikleri cihetle, kuvvetli bir akis buldu ve uzun süre diğer tarih sahaları arkasından topallayarak yürüyen Bizans tarihi araştırmaları, yavaş yavaş arka plândan öne doğru ilerledi.

A. Rambaud (1842-1905) ne yazık ki bizantinistiğe uzun süre sadık kalmadı; incelemekten ziyade popülarizasyonu ile uğraşmaya mahkûm olduğu Rus tarihi sahasına döndü. Ancak onun Konstantinos Porphyrogennetos devri hakkında 1870'de yayınlanan devir açıcı eseri Fransa'da Bizans tarihi ilgisini alevlendirdi ve onu takip eden Gustave Schlumberger ve Charles Diehl bu ilginin bir daha sönmemesini sağladılar.

J. Sabatier (*Description des monnaies byzantines*, 2 cild, Paris 1862)'yi izleyerek G. Schlumberger (1844-1928) nümismatik ve bunun yanında

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarını.com

bilhassa sigillografi sahasında olağan üstü verimli bir şekilde faaliyet gösterdi. Onun bütün ve çok geniş bilimsel mirası içinde bir bizantinist bugün her halde *Sigillographie de l'Empire byzantin* (Paris 1884) adlı eserini en kıymetlisi sayar. Bununla beraber onun anıtsal *Épopée byzantine*'i ile diğer çok sayıdaki yazılarının da önemini küçümsememelidir; bunlar geniş bir aydın okurlar kitlesi içinde Bizans'a karşı ilgi uyanmasını sağlamışlardır. Bu gayeyi aslında, Charles Diehl (1859-1944)'in meşhur hayranlık uyandıran *Figures byzantines*'inde ortaya koyduğu sanat bakımından mükemmel eserleri çok daha parlak bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Bizans tarihi ve sanat tarihinin bütün alanlarına tam bir şekilde hâkim, olağanüstü çok taraflı bir bilgin olan Charles Diehl, Ravenna eksarhlığı (1888) ve Bizans Afrikası (1896) üzerindeki araştırmalarının, Iustinianos hakkındaki eserinin (1901) ve *Études byzantines*'de (1905) bir araya toplanan bir çok makalelerinin kanıtladığı, nadir bulunan bir tasvir sanatını sağlam bir inceleme kabiliyeti ile birleştirmiştir. Bizans tarihi tetkiklerini ancak pek az kişi, gerek ülkesinde ve gerekse yurdunun sınırları dışında çok sayıda öğrenciye sahip olmuş bulunan Ch. Diehl kadar çalışmaları ile bu derece ilerletmiş ve diğerlerinin gayretlerini böylesine teşvik ve tahrik etmiştir. İşte böylece Bizans tarihi araştırmaları Fransa'da 19. yüzyılın sonuna doğru ve 20. asrın başlarında büyük bir canlılık kazanmış bulunuyordu: Bu hususta birçokları yanında sadece Louis Bréhier, Ferdinand Chalandon, Jules Gay'in çalışmalarını hatırlatmak yeter.

Almanya'da Bizans sahasında sistematik inceleme Karl Krumbacher (1854-1909) ile başladı. 1891 yılında Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*'unu yayınladı ve bundan altı yıl sonra da eserin, içinde teolojik literatürün Albert Ehrhard tarafından işlendiği ve Heinrich Gelzer'in Bizans imparatorları tarihi denemesinin zeyl olarak yayınlandığı çok genişletilmiş ikinci baskısı neşredildi. Bizans araştırmalarının Ducange'dan beri tanımış olduğu bilimsel ve çalışma gücünün en muhteşem anıtı olan Krumbacher'in eseri bütün bizantinistler için incelemelerinin en önemli rehberi oldu. 1892 yılında kurulan *Byzantnische Zeitschrift* ile Krumbacher, bizantinoloji bilimine, bu tarihten sonra etrafında bütün Avrupa Bizans tetkiklerinin toplandığı ve mükemmel bir bibliyografya ile Bizans araştırmalarına karşı ilgi duyanları incelemelerin durumu hakkında sürekli olarak haberdar eden devamlı bir de ilmî organ sağladı. Bundan başka Krumbacher, Münih'deki "orta ve yeni Grek filolojisi semineri"ni milletler arası bir bizantinoloji merkezi hâline getirmeyi de başardı. Bütün bunlarla büyük filolog, Bizans sahasındaki tarih incelemelerini de kudretle teşvik ve tahrik etmiş oluyordu.

Bizans tarihi incelemeleri Almanya'da öncelikle 19. yüzyıl sonlarına doğru Karl Neumann ve Heinrich Gelzer tarafından ilerletildi. Neu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

mann'ın fikir dolu *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen* (1894) adlı eseri tarihî inceleme ve tasvirin üstadane bir nümunesi olarak kalmış olup bu ve Bizans tarihi sahasına ait diğer önemli eserlerin yazarı olan Neumann'ın kısa zamanda bizantinolojiden yüz çevirip umumî sanat tarihi sahasına geçişi pek teessüf olunacak bir şeydir. Gelzer'in *Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte* (Krumbacher'in büyük eserinin 2. baskısı içinde, s. 911-1067) adlı eseri her ne kadar Krumbacher'in eserinin yüksek seviyesinden hayli uzak ise de, bu zat çok sayıdaki hususî incelemeleri ve özellikle, burada vardığı sonuçların da nihaî addedilememesine rağmen, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* (1899) adlı kitabı ile Bizans tarihi araştırmalarını çok ileriye götürmüştür. Krumbacher'in Münih'deki halefi olup ayrıca tarih ve sanat tarihi sahasiyle de meşgul olan AUGUST HEISENBERG, Bizans tarihi incelemelerine öncelikle Bizans yazarlarının tenkitli yeni baskıları ve aynı zamanda yeni kaynaklar ve bunlara komanterler yayınlamak suretiyle hizmet etmiştir.

Almanya ve Avusturya'da Bizans tarihi araştırmaları, Bizans'a karşı da ilgi duyan eski ve ortaçağ filolog ve tarihçilerinin eserleri, bilhassa L. M. HARTMANN, O. SEECK, E. SCHWARTZ ve hassaten büyük hukuk tarihçisi K. E. ZACHARIÄ VON LINGENTHAL (1812-1894)'in faaliyeti ile çok ilerlemiştir; von Lingenthal eseri olan *Jus graecoromanum*'da (7 cild, Leipzig 1856-84) en önemli Bizans hukuk kaynaklarını bilgi âlemine sunmuş ve *Geschichte des griechisch-römischen Rechtes* (3. baskısı, Berlin 1892; yeni baskısı, Aalen/Württemberg 1955) adlı eseriyle Bizans hukuk tarihine ait araştırmaları sağlam bir temele oturtmuştur.

Bizantinistiğin Rusya'daki başlangıç safhası eski Rus tarihi tetkikleri ile birbirine bağlıdır. Rus Bizans araştırmalarının en önemli öncülerinden birisi, Rus imparatorluk ilimler akademisinin üyesi olarak St. Petersburg'da faaliyet gösteren ve sadece Rus tarihi incelemeleri bakımından büyük hizmet görmekle kalmayarak eski Rus tarihinin önemli Bizans kaynaklarını değerlendirmek suretiyle Bizans incelemelerini kuvvetle teşvik eden Silezyalı ERNST KUNICK (1814-1899)'tir. Onun yanında ise kendisine, -oldukça eskimiş olmasına rağmen hâlâ faydalı olan- meşhur kronolojik *Essai de chronographie byzantine* (2 cild, St. Petersburg 1855 ve 1871) adlı eserini medyum bulunduğumuz İsviçreli EDUARD VON MURALT (1808-1895) zikredilmelidir.

N. P. KONDAKOV (1844-1925) nasıl Bizans arkeoloji ve sanat tarihi araştırmalarının kurucusu olmuşsa, V. G. VASILYEVSKIY (1838-1899) de Rusya'da Bizans tarihi tetkiklerinin asıl kurucusudur. Kaynak malzemesine tam bir hâkimiyet, tenkitçi keskin bir görüş ve müsmir bir problemi vaz'ı kabiliyeti Vasilyevskiy'in çalışmalarına kalıcı bir değer sağlamıştır. Onun Bizans-Rus ilişkileri tarihine dair incelemeleri, Bizans ve Peçenekler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

hakkındaki derin vukuflu makalesi ve özellikle Bizans devletinin iç tarihi hakkında yeni ufuklar açan araştırmaları ilim için bugün bile kendilerinden feragat olunamaz bir değer taşımaktadırlar. 1894 yılında Vasilyevskiy'in *Vizantiyskiy Vremennik*'i tesis etmesi ile, o zamana kadar başka dergilerin, özellikle *Jurnal Ministerstva Narodnogo Proveşçeniya*'nın misafirseverliğinden faydalanmak zorunda kalmış bulunan Rus bizantinistiği, kendisinden iki yıl daha yaşlı olan *Byzantinische Zeitschrift* yanında o zamanki Bizans tetkiklerine ilerlemek bakımından en büyük katkıda bulunmuş olan bir organa sahip olmuş oldu. Bundan bir yıl sonra da F. I. Uspenskiy, o sırada Istanbul'da kurulmuş olan Rus arkeoloji enstitüsünün müdürü sıfatiyle *Izvestiya Russkogo Arkheologiçeskogo Instituta v Konstantinopole*'nin neşrine başladı.

Vasilyevskiy ile birlikte ve ondan sonraki faaliyeti ile Rusya'daki Bizans tarihi ilmine yön veren, herkesten önce F. I. Uspenskiy (1845-1928) olmuştur. Uspenskiy her ne kadar Vasilyevskiy'in problemlere dahiyane nüfuz eden inceleyici kabiliyetine ve tenkitçi ruhuna sahip değil idiyse de, bol bilimsel ürünleri ile o da Bizans tarihi bilimini büyük ölçüde ilerletmiştir. Bizans tarihinin önemlice hemen hiç bir problemi yoktur ki Uspenskiy onunla yakından meşgul olmamış olsun. Böylece bir çok temel probleme önce el koyan o olmuştur. Uspenskiy sadece en çok eser veren değil aynı zamanda en çok yönlü Rus Bizans tarihçisidir. Vasilyevskiy'in aksine o arkasında büyük ve etraflı bir tarih eseri bırakmıştır: Bizans tarihinin en mufassal çağdaş tasviri olan *Istoriya vizantiyskoy imperii*. Devrin müsait olmaması yüzünden bu eser büyük zaman aralıkları ile yayınlanabilmiş ve hâlâ tamamlanamamıştır (c. I, 1913; c. II, 1, 1927; c. III, 1948).

19. yüzyıl sonu ile 20. asır başlarında Rus bizantinistiği olağanüstü canlılığını her şeyden önce Vasilyevskiy ve Uspenskiy ekolünden yetişmiş ve aralarında A. A. Vasilyev, B. A. Pançenko, P. A. Yakovenko ve P. V. Bezobrazov gibi şahsiyetlerin bulunduğu bilginlere medyun bulunuyordu. Rus bizantinolojisinin ele aldığı pek çok problem arasında, Vasilyevskiy ve Uspenskiy'in tesis ettikleri geleneğe uygun olarak Bizans'ın ziraî tarihi en sevilen konu olmuştur. Pançenko, içinde büyük selefleri Zachariä von Lingenthal, Vasilyevskiy ve Uspenskiy'in fikirlerini münakaşaya vaz'ederek probleme yeni yollar açmaya çalıştığı Bizans'da köylü arazi mülkiyeti hakkındaki meşhur eserini (1904) bu soruna tahsis etmiştir. Pançenko gibi P. Berzobrazov ve hassaten P. Yakovenko da her şeyden önce Bizans devletinin iç tarihiyle meşgul olmuş ve aynı şekilde Vasilyevskiy'in başladığı Bizans vesikalarının incelenmesini ilerletmişlerdir. A. Vasilyev 9. ve 10. yüzyıllarda Bizans - Arap münasebetleri tarihi üzerinde temel mahiyetindeki eserini yazmıştır (2 cilt, 1900 ve 1902). Eskiçağ tarihi branşından gelen J. A. Kulakovskiy, 3 ciltlik ve 395'den 717 yılına kadarki devreyi içine

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org
Eskikitaplarım.com

alan Bizans devleti tarihini yazmıştır (Kiev 1913-1915): kuru, fakat çok sağlam ve faydalı bir eser. Rus bizantinistiğinin yaptığı hamle, 1915 yılında *Vizantiyskiy Vremennik* yanında yeni bir Bizans ihtisas dergisinin tesisi ile ifade bulur: *Vizantiyskoe Obozrenie* (*Revue Byzantine*); bu mecmuanın 1917 yılına kadar 3 cildi yayınlanmıştır.

İngiltere'de çağdaş Bizans tarih incelemeleri 19. yüzyılın sonlarından beri uzun bir süre JOHN B. BURY (1861-1927) tarafından temsil olunmakta idi[1]. Bury hiç şüphesiz bütün devirlerin en büyük Bizans tarihçilerinden birisidir: çok uzak görüşlü, olağanüstü bilgi sahibi, derin bir analiz kabiliyeti olan, örnek alınacak ciddî bir metoda malik bir bilgin. Bir çok önemli özel tetkikler yanında o, arkasında bir çok ve Bizans tarihinin büyükçe devrelerini kapsayan toplu eserler bırakmıştır. 1889 yılında onun 395'den 800 yılına kadarki devreyi içine alan iki cildlik eseri, *A History of the Later Roman Empire* adlı kitabı yayınlandı; bunu 1912 yılında, Büyük Karl'ın imparatorluk tacını giymesinden Basileios I.'un cülûsuna kadar süren devri tasvir eden mükemmel kitap, *A History of the Eastern Roman Empire*, izledi ve 1923'de Bury, ilk eserinin aynı ad altında yeni bir baskısını sundu: yine iki cild içinde ve fakat çok daha büyük bir tafsilâtla Theodosios I.'un ölümünden Iustinianos I.'un vefatına kadarki devri konu edinen bir eser. Bury'nin Philotheos'un Kletorologion'unun kendi hazırladığı yeni neşrine (*The Imperial Administrative System in the Ninth Century* [1911]) yaptığı mükemmel komanter özel olarak zikre değer. Nasıl Rus bizantinistiği Bizans ziraî tarihi araştırmalarına temel taşı olmuşsa, Bury de, sonraları bilhassa ERNST STEIN ve FRANZ DÖLGER'in en mükemmel bir şekilde ilerlettikleri Bizans idarî mekanizması tarihine dair sistematik araştırmaların temelini vaz'etmiştir.

Bury, özellikle erken Bizans tarihine dair çalışmaları ile temayüz eden NORMAN H. BAYNES'in şahsında kendine lâyık bir halef buldu. Muahhar Bizans devletinin tarihi, bunun doğu Latin devletleri ile münasebetleri bakımından WILLIAM MILLER'in Latin doğu tarihine dair önemli incelemeleri ile kuvvetle ileri götürülmüştür.

Bizans tarihi ile ilgilenme geleneği Yunanistan'da çok erken başlamıştır. Çünkü Yunan bilginleri için Bizans tarihi, kendi milletlerinin tarihinin bir parçası idi. Bizans tarihi daha, ateşli Yunan tarihçisi K. PAPARRHEGOPULOS'un büyük eseri olan Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μεχρι τῶν νεωτερων (5 cild, Atina 1860-1877; yeni Karolides neşri 1925. Ana sonuçlar şu eserde toplanmıştır: *Histoire de la civilisation hellénique*, Paris 1878)'da çok geniş bir yer bulmuştu. Bizantinolojiye elyazmalarının

[1] Bury'nin bilimsel kişiliğinin değerlendirilmesi ve eserlerinin tam bir bibliyografik listesi için bk. N. H. BAYNES, *Bibliography of the Works of J. B. Bury*, Cambridge 1929.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

incelenmesi ve çok sayıda metin neşri suretiyle büyük hizmeti geçen Sp Lampros da en eski devirlerden 1453'e kadar uzanan popüler bir Yunanistan tarihi yazmıştır: Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος μετ' εἰκόνων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρονων μέχρι τῆς ἁλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (6 cild, Atina 1886-1908). Buna benzer şekilde sonraları A. Andreades (1876-1935), büyük Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς δημοσίας οἰκονομίας (Atina 1918) adlı eseri ile çok sayıdaki özel incelemelerinde Yunan malî ve iktisadî tarihini incelerken, Bizans devresiyle de çok tafsilâtlı olarak meşgul olmuştur. Yunanlıların Bizans tarihine karşı duydukları özel ilgi muvacchesinde Yunan dergileri de daha çok erken bir devirde bizantinistiğe büyük önem vermişlerdir, meselâ bilhassa Δελτίον τῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας (Atina 1893'den beri) ve 1901'den 1917'ye kadar hem nâşiri hem de yegâne yazarı yorulmak bilmeyen Sp. Lampros olan Νέος Ἑλληνομνήμων[1]. N. Bees tarafından tesis edilen Βυζαντίς, bizantinoloji için bir ihtisas dergisi olarak düşünülmüş idiyse de sadece iki cildi intişar etmiştir (1909 ve 1911).

19. yüzyıl sonlarında Bizans tarihi araştırmalarına diğer bir çok ülkelerde de başlandı. İtalya'da tarih ve edebiyat tarihi - filoloji araştırmaları yanında özellikle hukuk tarihine ait incelemeler göze çarpacak ilerlemeler gösterdi. Balkan ülkelerinde Bizans araştırmaları bu ülke milletleri tarihinin incelenmesi ile birbirine bağlandı ve bu bağlantı gerek Bizans ve gerekse Balkanlar tarihi için pek faydalı oldu. Bulgaristan'da Bizans tarihçisi P. Mutafçiev (1883-1943)'in araştırmaları yanında Bulgar ortaçağ tarihçileri olan V. Zlatarski (1866-1935) ve P. Nikov (1884-1939)'un çalışmaları Bizans araştırmaları için çok yararlı oldu. Yugoslavya sahasında Bizans tarihi tetkikleri sadece bizantinist D. Anastasiyeviç (1877-1950)'in ve F. Graniç (1883-1948)'in çalışmaları ile değil, aynı ölçüde St. Stanoyeviç (1874-1937). J. Radoniç (1873-1956), N. Radoyçiç ve F. Şişiç (1869-1940) in ortaçağ Sırp ve Hırvat tarihi araştırmaları ile ilerledi. Romanya'da Bizans tetkikleri aynı şekilde daha birinci dünya savaşından önce ve her şeyden önce, gerek Bizans tarihi ve gerekse Romen tarih ve edebiyat tarihi, Osmanlı tarihi ve dünya tarihi sahalarında emsalsiz ürün verme kabiliyeti haklı olarak en büyük bir hayranlık yaratan N. Jorga (1871-1940)'nın olağanüstü faaliyeti sayesinde önemli bir ilerleme gösterdi.

Milletler arası iş birliğine çok muhtaç olan Bizans tetkikleri iki dünya savaşından hissedilir şekilde rahatsız oldu. Ancak bilimsel ilerleme yavaş yavaş yeniden başladı ve keder ve ağır kayıplardan âri olmamakla beraber vukubulan tahribatın sonuçları giderildi. İki dünya savaşı arasındaki sükûnet devresinde bizantinistik hatta bir hamle bile yapabildi ve bu gün

[1] Derginin neşrine, Lampros'un yayınladığı 14 cildi 1927'ye kadar daha 7 cildle zenginleştiren K. Dyobuniotes tarafından devam olundu; 21 cildlik tam koleksiyonun indeksi 1930'da Chartakis tarafından yapılandı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

için de pekâlâ bizantinistiğin ikinci dünya savaşından sonra yeni bir parlak devre idrak ettiği söylenebilir. Bu yeni hamle, inceleme ve metin neşri faaliyetinin önemli bir gelişmesi yanında, milletler arası bizantinoloji kongrelerinin toplanması, yeni ihtisas dergilerinin tesisi ve yeni Bizans tetkiki merkezlerinin meydana gelmesi vâkıasında göze görünen ifadesini bulmaktadır.

Bizantinistiğin birinci dünya savaşından önce genellikle iki ihtisas dergisiyle – *Byzantinische Zeitschrift* ve *Vizantiyskiy Vremennik* – yetinmek durumunda kalmasına mukabil, 20. yüzyılın yirminci yıllarından itibaren, muhtevalarında Bizans tetkiklerinin kaydettiği terakkinin tezahür ettiği bir çok yeni ihtisas mecmuaları ortaya çıktı. Bunların başında, 1924'de tesis edilen ve Henri Grégoire'ın idaresinde bu bilgi dalım en büyük ölçüde teşvik etmesini bilen *Byzantion* zikredilmelidir. Bu dergi ve nâşirinin hayranlık uyandıran cevvaliyeti sayesinde Brüksel Bizans tetkiklerinin önemli bir merkezi hâline geldi. Bizans tetkikleri bakımından 1932'de Brüksel'de kurulan *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves* da daha büyük bir ehemmiyet kazandı. N. Bees'in idaresinde bizantinolojinin ihtisas dergisi olarak yayınlanan *Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher* büyük bir faaliyet gösterdi. Bu mecmuanın neşrine daha 1920'de Berlin'de başlanmış, 1926'dan itibaren Atina'da devam olunmuş, fakat ikinci dünya savaşının sonlarına doğru yayınlama kesilmişti (sonradan 1960 yılında 1945-1949 yıllarına mahsus olmak üzere 18. cildi yayınlandı). Yunan bizantinolojisi özellikle 1924'de tesis edilen Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ile 1928'den beri aynı şekilde özellikle Bizans araştırmalarına tahsis olunan Ἑλληνικά'da ifadesini bulmaktadır. 1924'den beri Roma'da S. G. Mercati tarafından idare edilen *Stndi Bizantini e Neoellenici* büyük fasılalarla yayınlanmaktadır. Prag'da 1929'da tesis edilen *Byzantinoslavica* savaş yılları boyunca faaliyetini durdurmak zorunda kalmakla beraber savaşın sona ermesinden sonra tekrar hayata dönmekle kalmamış, hatta önce saptanmış olan faaliyet alanını genişletmiştir. Bizans - Islav ilişkilerini incelemekle yetinmeyen *Byzantinoslavica* bugün Bizans tetkiklerinin tüm alanı için önemli ve genel bir ihtisas dergisi haline gelmiştir. Buna mukabil 1926'da kurulup zengin yayınlama faaliyeti nedeniyle başka bakımlardan da öğülecek bir şöhrete kavuşmuş olan ve önce Prag'da, 1938'den beri de Belgrad'da Bizans ve arkeoloji araştırmalarının önemli bir merkezi haline gelen, fakat 1941 yılında bir hava saldırısı sonunda tahrip edilen ve bu esnada en sadık üye arkadaşlarından ikisini kaybeden Kondakov - enstitüsü'nün yayın organı *Seminarium Kondakovianum* (*Annales de l'Institut Kondakov*) susup gitmiştir.

Son zamanlarda bizantinistik bakımından büyük önem kazanan eski bir araştırma merkezi, bu zamanlar Kadıköy'de daha sonra Bükreş'de ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

bugün ise Paris'de gittikçe artan yoğun bir faaliyetle Bizans araştırmalarına yönelen Assompsionist Bilginler Enstitüsü'dür. Bu enstitünün organı olan ve 1897'den beri *Revue trimestrielle d'histoire, de géographie et de liturgie orientales* olarak intişar eden *Echos d'Orient* zamanla gittikçe artan ölçüde bir Bizans tetkikleri meslek dergisi haline gelmiş ve bilim âleminin Bizans araştırmalarına karşı gittikçe büyüyen ilgisini gözler önüne süren bu gelişme, onun nihayet yerini *Études byzantines* (1946'da çıkan 4. cildindenberi: *Revue des Études byzantines*)'e terk etmesi ve bizantinoloji sahasının yeni ve çok iyi hizmet gören bir meslek dergisiyle zenginleşmesi sonucuna ulaşmıştır. Bizans ve arkeoloji araştırmalarının önemli bir merkezi de Th. Whittemore'un Paris'de kurduğu ve 1946'da daha ziyade arkeoloji ve sanat tarihi yönü ağır basan *Bulletin of the Byzantine Institute*'ü yayınlamakla işe başlıyan Bizans enstitüsüdür. Bizans arkeolojisi, sanat ve kültür tarihi incelemelerinin en önemli merkezlerinden birisi de bugün için, *Dumbarton Oaks Papers* (1941'den beri) ve *Dumbarton Oaks Studies* (1950'den itibaren) adlı mükemmel teçhiz edilmiş ve mühim yayınları ile dışa karşı da kendisini gayet iyi temsil eden Dumbarton Oaks'daki araştırma enstitüsüdür. Daha ziyade teoloji ve kilise tarihi yönlü bir Bizans enstitüsü Scheyern'de kurulmuş ve aynı mahiyette bir başkası da Ettal'de tesis edilmiştir. Viyana'da ikinci dünya savaşından sonra Die Österreichische Byzantinische Gesellschaft (Avusturya bizanstinistler cemiyeti) kurulmuş olup bunun faaliyetini 1951'den beri yayınlanmakta olan *Jahrbücher der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* adlı dergi kanıtlamaktadır. Belgrad'daki Bizans enstitüsü de ikinci dünya savaşından sonraki kuruluşlardandır. Bu enstitünün yayınları ve onun tarafından 1952 yılından beri sürekli olarak neşredilen *Zbornik radova Vizantološkog instituta* dergisi özellikle Bizans - güney İslav ilişkilerinin araştırılmasına hizmet etmektedirler. Bizans araştırmalarının en yeni merkezleri arasında bilhassa Palermo'da Bruno Lavagnini tarafından idare olunan Sicilya Bizans ve yeni Grek tetkikleri enstitüsü; Venedik'de bayan Sophia Antoniadis'in yönettiği Bizans ve Bizans sonrası tetkikleri enstitüsü ve Atina'da Dionysios Zakythinos'un idaresindeki Bizans araştırmaları merkezi zikrolunmalıdırlar. Bu sonuncu enstitünün büyük ümitler uyandıran canlılığı ve çalışma plânları hakkında bk. D. Zakythinos, *Report of the Centre of Byzantine Research*, Atina 1962.

Büyük sayıda yeni araştırma merkezlerinin ve yeni bilimsel dergilerin ortaya çıkması genç bir bilim dalının gittikçe artan faaliyetini kanıtlayan karakteristik bir işarettir. Bütün bunlar bile bu canlılığın tam bir tablosunu gözler önüne sermekten uzaktır; çünkü, Bizans sahasına ait meslek dergileri yanında komşu bilim sahalarına ait mecmuaların gittikçe artan ölçüde Bizans sahasına dahil makaleler neşretmeleri, bilgi âleminin Bizans araştır-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

malarına karşı büyümekte olan ilgisini belirtmek bakımından hiç de daha az anlamlı değildir[1].

Bizans tetkiklerinin yaptığı bu hamleye, bir zamanlar onun ilerlemesine o kadar katkıda bulunmuş olan Rusya uzunca bir müddet hiç katılmadı. Birinci dünya savaşından sonra Rus bizantinolojisinde kuvvetli bir gerileme oldu ve sonra da, özellikle F. I. Uspenskiy'in ölümü ile (1928) bu sahada bütün faaliyet hemen hemen tamamiyle durdu. Bu sebepten, 1916 yılına kadar aralıksız bir neşir faaliyeti ile 22 kalın cilt halinde yayınlanmış olan *Vizantiyskiy Vremennik* de bunu izleyen onyıl içinde sadece üç cılız cilt olarak intişar edebildikten sonra (1922, 1925 ve 1927'de) uzunca bir süre için faaliyetini tamamiyle tatil etti. Ancak zamanla bizantinolojiye karşı Sovyet Rusya'da ilgi yeniden uyandı – bunu 1945'de yayınlanan *Vizantiyskiy Sbornik* açıkça belli etmekteydi – ve bu zamandan itibaren Soyyet bizantinolojisi hızlı bir gelişme göstermeye başladı. Bugün artık Bizans tetkikleri, Moskova'da, Leningrad'da ve diğer bir çok şehirde, çok sayıda neşriyat ile tezahür eden büyük bir faaliyet göstermektedir. Böylece 1947'de başlatılan *Vizantiyskiy Vremennik*'in yeni serisi de hacimli 22 cilde ulaşmıştır. Nasıl bir zamanlar Rus bizantinolojisi Bizans iktisadî ve sosyal sorunlarına özel bir ilgi göstermiş idiyse, bugünkü Sovyet Rusya'da Bizans araştırmaları da ağırlığı yine bu noktalarda yoğunlaştırmakta ve sorunları materyalist tarih nazariyesine uygun bir şekilde aydınlatmaya gayret etmektedir.

Bizans tetkiklerinin yaptığı büyük ilerlemeler, bilimin ulaşabildiği kaynak malzemesi de önemli surette genişlememiş olsaydı, pek mümkün olamazdı. Gayretli bir yayın faaliyeti ile muhtelif türden yeni kaynaklar meydana çıkarıldığı gibi yetersiz eski baskıların yerini de gittikçe artan bir ölçüde yeni tenkitli neşirler aldı. Bununla beraber bu bakımdan daha yapılması gerekli pek çok iş vardır; çünkü bugün hâlâ Bizans tarih yazarı ve kronikçilerinin bir çoğu, hatta çoğunluğu bakımından *Bonn corpus*'unun kifayetsiz eski metinleriyle yetinmek durumundayız. Mamafi daha 19. yüzyılın sonundan beri *Bibliotheca Teubneriana* ve daha yakın zamanlarda bilhassa *Collection byzantine de l'Association Guillaume Budé* serileri ve bazı diğer önemli münferit yayınlarla Bizans tarihçi ve kronik yazarları için, hiç olmazsa bunlar için, Bonn ciltlerinden feragat imkânını veren yeni bilimsel metinler ortaya konmuştur (Bu hususta eserimizin ayrı ayrı kısımları başında kaynaklara dair verilen bilgilere bakınız).

Araştırmalar temelinin genişlemesine özellikle büyük bir katkıyı Bizans vesikalarının yayınlanması faaliyeti sağlamıştır. Burada ön plânda zikredilmesi gereken neşirler, F. Miklosich ve J. Müller'in geçen yüzyılın

[1] Association Internationale des Études byzantines tarafından yayınlanan 1939'dan 1948'e kadarki yazım bibliyografisi, hemen hemen 280 kadar dergi, seri ve toplama eserlerde mevcut 2800 yazı ihtiva etmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

ikinci yarısında yaptıkları çok zengin ve fakat henüz tamamiyle tenkitsiz toplu yayın ile ondan daha az önemli olmayan ve bu yüzyılın başlarında *Vizantiyskiy Vremennik*'e ilâve olarak verilen, baskı tekniği bakımından oldukça daha iyi Athos vesikaları neşridir. İlmin bu alanda ne kadar büyük terakkiler kaydetmeye muvaffak olduğunu ise ancak daha yeni vesika neşirleri, özellikle G. Rouillard et P. Collomp, *Actes de Lavra I* (*Archives de l'Athos I*), Paris 1937; P. Lemerle, *Actes de kutlumus* (*Archives de l'Athos II*), Paris 1945; F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948; A. Guillou, *Les archives de Saint - Jean - Prodrome sur le mont Ménécée* (Bibliotèque byzantine, Documents 3), Paris 1955 adlı eserler göz önüne sermektedirler (daha fazla bilgi için kaynaklar bahislerine bk.). Bu neşirler, bu sahadaki eski yayınlara nazaran sadece arzettikleri güzel vesika ve mühür reprodüksiyonları ile değil, bunun dışında metinlerinin daha tenkitli tesisi, tafsilâtlı ve vâkıfane komanterler ve daha tam indekslerle temayüz etmektedirler.

Vesika tetkikleri Bizans araştırmalarında gittikçe daha büyük bir yer almaktadır; çünkü çağdaş Bizans tarihi tetkikleri Bizans devletinin iç tarihi ile meşgul olmakta ve bu devletin idare mekanizması ile iktisadî ve sosyal gelişmesi hakkında daha vazıh bir görüş kazanmaya çalışmaktadır ki, bu da ön plânda vesika malzemesinin sistematik bir şekilde işlemesini gerektirir[1]. Bununla beraber Bizans tetkikleri henüz, Krumbacher'in daha 1904'de Association Internationale des Academies'de ortaya atmış olduğu plânı gerçekleştirmekten ve bilim âlemine bir *ortaçağ ve yeni zamanlar grekçe vesikalar corpus*'u takdim edebilmekten çok uzaktır. Ancak daha şimdiye kadar yapılmış olan yayınlarla da oldukça zengin ve çok önemli malzeme istifadeye arzedilmiştir. Gerek bu neşirler ve gerekse çok sayıda hususî araştırmalar ve hassaten F. Dölger'in yeni ufuklar açan eserleri sayesinde son zamanlarda Bizans diplomatik (vesikalar ilmi) ve paleografisi çok dikkate değer bir ilerleme göstermiştir[2]. Burada sadece F. Dölger'in *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden* (München 1931) ve plânlanmış olan ortaçağ ve yeni zamanlar grekçe vesikalar *corpus*'unun başlangıcını teşkil eden *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453* adlı eserlerine

[1] Bizans iktisadî ve sosyal tarihine ait çalışmalar üzerinde G. I. Bratianu bir makale yazmıştır: *Les etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, *Byz.* 14 (1939) 497-511. Ayrıca krş. P. Charanis, *On the social structure of the Later Roman Empire*, *Byz.* 17 (1944/45) 39-57. En yeni hukuk tarihi tetkikleri için bk. B. Sinogowitz, *Die byzantinische Rechtsgeschichte im Spiegel der Neuerscheinungen*, *Saeculum* 4 (1953) 313-333; J. de Malafosse, *Chronique du Droit byzantin*, *Byz.* 32 (1962) 605-19 (kısa). En yeni vesika neşirleri için bk. A. P. Kajdan, *Novye materyaly po vnutrenney istorii Vizantii X-XV vv.*, I 13 (1958) 302-313.

[2] Bizans vesikalar bilgisi üzerinde ayrıntılı haberler için krş. G. Rouillard, *La Diplomatique byzantine depuis 1906*, *Byz.* 13 (1938) 605-29 ve F. Dölger, *Bulletin diplomatique*, *REB* 7 (1949) 69-90.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

özellikle işaret etmiş olalım. Tasarlanmış olan beş kitaptan 565-1025, 1025-1204, 1204-1282 ve 1282-1341 yıllarını kapsayan dört cildi yayınlandı (München - Berlin 1924, 1925, 1932, 1960). İçinde bütün imparator vesikaları ile zamanımıza intikal etmiş imparator fermanları hakkında kaynaklarda bulunabilen bütün bilginin sistematik bir şekilde kayıt ve tenkitli olarak sıralandığı bu eser bütün Bizans tarihçileri için fevkalâde önemli bir yardımcıdır. 311-476 yılları arasındaki devre için O. SEECK'in *Regesten der Kaiser und Päpste* (Stuttgart 1919) adlı eserine, İstanbul patriklerinin vesikaları için de V. GRUMEL'in bugüne kadar 381-715, 715-1043 ve 1043-1206 devrelerini kapsayan üç fasikülü yayınlanan (1932, 1936, 1947) eserine (*Les Regestes des Actes du Patriarchat de Constantinople*) sahip bulunmaktayız. Bizans kilise ve dogma tarihini araştırmak bakımından bugün için en önemli yardımcı eser, *Byzantinisches Handbuch* çerçevesinde neşredilmiş bulunan H. G. BECK'in *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* (*Handbuch der Altertumswissenschaft XII, 2. 1 : Byzantinisches Handbuch II, 1*) adlı mükemmel müracaat kitabıdır.

Bizans tarihi tetkikleri son zamanlarda epigrafik ve özellikle nümismatik ve sphragistik anıtlara gittikçe daha büyük bir önem vermektedir. Türlü sorunların, bilhassa Bizans'ın iç tarihi problemlerinin incelenmesi sikkeler ve mühürlerle uğraşan bilimlerce çoğu zaman kesin bir şekilde desteklenmiş ve ileri götürülmüştür. Gerek parasal ve iktisadî tarihin ve gerekse imparatorluk kudretinin sembolleri (symbolik = semboller bilgisi)'nin tetkiki için nümismatiğe ait malzemeden feragat edilemiyeceği gibi Bizans idare mekanizmasına dair yapılacak bir araştırma da, sigillografik malzemenin değerinliğine nüfuz edilmediği takdirde bugün hemen hemen düşünülemez. Bu önemli kaynak gruplarının tanıtılması ise, bu hususta dikkate değer ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, ilmî ihtiyaçlara cevap vermekten oldukça uzaktır. Bu tür çalışmalar V. LAURENT'ın *Documents de sigillographie byzantines : la collection C. Orghidan* (*Bibliothèque byzantine, Documents I*, Paris 1952) adlı eserinde büyükçe bir mühür koleksiyonunun yayınlanması ile önemli bir ilerleme göstermiştir. Bizans sigillografyasına büyük vukufu olan bir kimsenin bu örnek alınacak neşri ve daha eski sigillografik ve nümismatik toplu eserler yanında (bk. aşağıda I, kaynaklar) münferit neşirlerde ve muhtelif meslek dergilerinde sikke ve mühür buluntularına dair çıkan haber ve araştırmalarda zengin ve gittikçe artan malzemeye rastlanılmaktadır. Bu kolayca ihata edilemiyecek dağınık malzemenin değerlendirilmesi adı geçen aynı Laurent'ın zengin muhtevalı toplu raporları ile oldukça kolaylaştırılmaktadır[1]. Buna rağmen Bizans sikkeleri ile Bizans mühürleri hakkında birer *corpus* neşri pek ciddî bir ihtiyaç olarak kalmaktadır.

[1] V. LAURENT, *Bulletin de Sigillographie byzantine*, *Byz.* 5 (1929/30) 571-604, 6 (1931) 771-829; *Bulletin de Numismatique byzantine* (1940-1949), *RÉB* 9 (1951) 192-251.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

Çağdaş bizantinistiğin tarihin yardımcı bilimlerine ne kadar büyük bir ehemmiyet atfettiğini, son zamanlarda Paris'de bu ilimlere tahsis olunan bir kitap serisinin canlandırılmış olması göstermektedir. Mesleğe büyük hizmeti geçen fransız Bizans tarihçisi P. LEMERLE'in idaresinde bulunan bu seri çerçevesinde şimdiye kadar iki önemli müracaat kitabı yayınlanmıştır: V. GRUMEL, *Chronologie* (*Bibliothèque byzantine, Traité d'Etudes byzantines I*, Paris 1958) ve A. BATAILLE, *Les Papyrus* (aynı seri *II*, Paris 1955).

Görevimiz en yeni Bizans tarih araştırmalarını burada ayrıntıları ile karakterize etmek değildir. Bu araştırmaların sonuçlarını adları geçen, bibliyografyaya ait kısımlarını gittikçe genişleten ve bunun yanında münferit araştırma dalları hakkında hulâsa mahiyetinde açıklayıcı bilgiler verip muhtelif ülkelerdeki araştırma durumlarını bildiren meslek dergileri devamlı olarak vermektedirler. 1892 yılındaki kuruluşundan bugüne kadar, her iki dünya savaşı içinde ve sonrasında bir kaç yıl süren fasılalar dışında *Byzantinische Zeitschrift* Bizans sahasındaki bütün meslekî literatürü en büyük bir ihtimamla sistematik bir şekilde devamlı olarak kaydetmekte ve önemli eserlere, ister derginin her sayısının ikinci kısmında, ister üçüncü kısmının bibliyografik notlar kısmında tenkitli tanıtmalar vermektedir. Buna benzer sistematik bir bibliyografyayı son zamanlarda *Byzantinoslavica* dergisi de veriyor. Biz bu önemli bibliyografik yardımcı eserlere ve Bizans sahasına ait diğer meslek dergilerine işaret ederken burada Bizans tarihinin yeni umumî tasvirlerini zikretmekle yetinmek zorundayız.

Erken Bizans devri E. STEIN'ın *Geschichte des spätrömischen Reiches I* (1927) ve *Histoire du Bas Empire II* (1949) adlı eserlerinde çok tafsilâtlı bir surette işlenmiştir[1]. Bury'nin yukarıda adı geçen tasviri yanında, Bizans idarî tarihine büyük vukufu olan E. Stein'ın iki hacimli cilt içinde 284'den 565 yılına kadarki devreyi ihtiva eden bu eseri erken Bizans devri tarihinin tetkiki için en sağlam rehber olup özellikle erken Bizans devri devletinin gelişmesi bakımından temel olacak niteliktedir.

J. B. BURY tarafından redaksiyonu yapılan ünlü *The Cambridge Medieval History* serisi, birinci ve ikinci ciltlerinin bir kısmı ile (1911 ve 1913) *The Eastern Roman Empire* alt başlığını taşıyan bütün dördüncü cildini (1923) Bizans tarihine tahsis etmiştir. Bütün kollektif eserlerde olduğu gibi bu külliyat da muhtelif değerde katkılar kapsamakta, fakat bütünü ile mükemmel ve emniyetli bir müracaat kitabı olmak vasfını taşımaktadır. Eserin büyük bir üstünlüğünü de verdiği tafsilâtlı bibliyografya teşkil eder

[1] İlk cildin yazarın ölümünden sonraki fransızca yeni baskısı, E. STEIN, *Histoire du Bas Empire I* (1959), J. R. PALANQUE tarafından gerçekleştirilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarim.com

(IV. cildin J. M. Hussey redaksiyonunda genişletilmiş yeni bir baskısı hazırlanmaktadır).

Ch. Diehl daha 1919 yılında *Histoire de l'Empire byzantin* adlı küçük kitabında Bizans tarihini Büyük Konstantinos'dan devletin inkırazına kadar kısa çizgilerle anlatmıştır (yeni baskısı 1924; ingilizce tercümesi 1925; sırbça çevirisi 1933; türkçe çevirisi 1938). Daha sonraları büyük fransız Bizans tarihçisi, G. Glotz'un kurduğu *Histoire générale* çerçevesinde önce Bizans tarihinin Theodosios I.'dan Aleksios I. Komnenos'un cülûsuna kadarki devresi için tafsilâtlı ve olgun bir tasvirini kaleme alırken, onunla işbirliği yapan G. Marçais fevkalâde bir şekilde Muhammed'den 12. yüzyıla kadar Arapların tarihini kaleme almakta idi (Ch. Diehl - G. Marçais, *Le monde oriental de 395 à 1081*, *Histoire générale*, *II*e section: *Histoire du Moyen Age*, c. *III*, Paris 1936); bunun zeyli olan ciltte Ch. Diehl sadece 1081'den 1204'e kadar olan devreyi işleyebilmiş olup Bizans tarihinin müteakip kısımları R. Guilland tarafından ele alınmış ve R. Grousset eseri doğudaki Lâtin devletlerinin tarihini tasvir etmek suretiyle ikmal etmiştir (Ch. Diehl - L. Oeconomos - R. Guilland, R. Grousset, *L'Europe orientale de 1081 à 1453*, ibid. *IX*,1, Paris 1945).

A. A. Vasiliev önce 1917 yılında rusça olarak Bizans devletinin başlangıçtan haçlı seferlerine kadar olan tarihini kaleme aldıktan sonra 1923-25 yılları arasında buna haçlı seferleri devri ile Lâtin hâkimiyeti tarihini ve Palaiologoslar devrini işlediği üç küçük fasikül daha ekledi. Bu büyük Bizans tarihçisi Rus'un eseri bundan sonra çok genişletilmiş bir şekilde ingilizce olarak yayınlandı: *History of the Byzantine Empire* (2 cilt, Madison 1928-29), bunu yeniden ikmal edilmiş bir fransızca neşri izledi: *Histoire de l'Empire byzantin* (2 cilt, Paris 1932). Bu fransızca neşir sonradan ispanyolcaya (Barcelona 1948) ve yunancaya (Atina 1954) çevrildiği gibi birinci cildi türkçeye de tercüme olundu (Ankara 1943). Eserin nihayet yeni ve bazı kısımları yeniden tamamlanmış bir baskısı ingiliz dilinde intişar etti: *History of the Byzantine Empire, 324-1453* (Madison 1952). Bu haklı olarak herkes tarafından beğenilen eser Bizans tarihinin tetkiki için açık ve sağlam bir rehber olarak durmaktadır.

Romen çok-yazarı N. Jorga, *Histoire la vie byzantine* adı altında mufassal ve fakat oldukça sathî bir şekilde kaleme alınmış bir Bizans tarihi neşretti (3 cilt, Bükreş 1934). 1204'e kadar olan Bizans tarihini Yunan tarihçisi K. Amantos, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους adı altında tasvir etti (2 cilt, Atina 1939, 1947; 2. baskısı 1953, 1957). Rus bizantinisti M. V. Levçenko'nun küçük ve oldukça dengeden yoksun kitapçığı, *Istoriya Vizantii* (Moskova - Leningrad 1940), Bizans tarihinin marksist görüşle tasviri için ilk denemeyi teşkil etmekteydi; bunun bulgarca (*Istoriya na Vizantiya*, Sofya 1948) ve fransızca (*Byzance des origines à 1453*, Paris 1949)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Eskikitaplarını.com

çevirileri de vardır. Bulgar Bizans tarihçisi D. ANGELOV da bir Bizans tarihi yazmaya başladı; bunun şimdiye kadar yayınlanabilen ilk cildi 395'den 867 yılına kadar olan devreyi kapsamaktadır: *İstoriya na Vizantiya I*, Sofya 1959. Pek kısa olmasına rağmen açık ve popüler mahiyette yazılmış bir tarih hulâsasını da P. LEMERLE, *Histoire de Byzance* (*Que sais-je?* serisi) adlı eseriyle arzetmiştir (Paris 1948).

L. BREHIER'nin *Le monde Byzantin* (*L'evolution de l'humanité*, dir. par H. Berr, No. 32, 32bis, 32ter, Paris 1947, 1949, 1950) adlı büyük eseri özel bir takdire lâyıktır. Bu bilim dalına çok hizmeti geçmiş olan Fransız Bizans tarihçisi üç ayrı cilt içinde Bizans imparatorluğunun siyasî tarihini (*Vie et Mort de Byzance*), Bizans devlet müesseselerini (*Les Institutions de l'Empire byzantin*) ve Bizans kültürünü (*La Civilisation byzantine*) gayet mufassal olarak tasvir etmektedir. Eser bütünüyle, büyük bir ciddiyet ve sağlamlıkla, üçüncü cildi ise bunun da üstünde Bizans kültür tarihinin ele alınışındaki hususiyeti ile tebarüz eder. Bu cilt, Bizans ahalisinin muhtelif tabakalarının yaşayışını günlük meşgaleleri, örf ve âdetleri içinde göstermek suretiyle Bizans hayatının canlı bir tablosunu arzetmektedir. Bu anlamda Brehier'nin kültür tarihi bu konuda kendisinden önce yapılmış olan tasvirlerle değil, daha ziyade PHAIDON KUKULES'in büyük eseri Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός (6 cilt, Atina 1948) ile mukayese edilebilir; büyük yunan araştırıcısı Kukules adı geçen eserinde, Bizanslıların özel hayatları tarihi hakkında onyıllarca süren araştırmalarının sonuçlarını bilim dünyasına sunmuştu.

Bizans kültür tarihine dair elimizde bulunan tasvirlerin çoğunluğu, yukarıda belirtilen Brehier ve Kukules'in eserlerinin aksine, umumiyetle, bütünlerin parçalarını birbirine eklemek ve esas ağırlığı çoğu zaman devletin gelişmesi sorununa vermek suretiyle Bizans kültür gelişmesinden ayrı ayrı kesitler arzetmişlerdir. Bu türden olan çok sayıdaki eser içinden burada özellikle şunları sayalım: Ch. DIEHL, *Byzance, Grandeur et Décadence*, Paris 1919 (ingilizce terc. *Byzantium. Greatness and Decline*, Rutgers University Press 1957); A. HEISENBERG, *Staat und Gesellschaft des byzantinischen Reiches*, *Die Kultur der Gegenwart II, Abt. IV, 1*[2], Leipzig-Berlin 1923, s. 364-414; N. H. BAYNES, *The Byzantine Empire*, London 1926 (yeni baskısı 1943); St. RUNCIMAN, *Byzantine Civilisation*, London 1933 (fransızca terc. Paris 1934; italyanca terc. Floransa 1960); J. M. HUSSEY, *The Byzantine World*, London 1957; H.-W. HAUSSIG, *Kulturgeschichte von Byzanz*, Stuttgart 1959. Muhtelif ülkelerden bir çok bizantinistin işbirliği sayesinde şu kollektif eser meydana geldi: *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilisation*, nşr. N. H. BAYNES ve H. St. L. B. Moss, Oxford 1948. H. HUNGER de *Byzantinische Geisteswelt von Konstantin dem Grossen bis zum Fall Konstantinopels* adlı eserinde (Baden-Baden 1958) Bizans kültür hayatını kaynaklardan aldığı

Eskikitaplarım.com

kısımlarla renklendirmiştir. Metinlerin isabetli seçilişi ve mükemmel tercüme edilmiş olması bu küçük eseri okumaya değer kılmaktadır.

Bizans devletinin mukadderatı üzerinde büyük çapta etkin olmuş İtalyan şehir cumhuriyetleri, İranlılar, Araplar, Türkler ve güney İslavları gibi ülke ve milletlerin yazılmış tarihleri de Bizans tarihçilerine büyük yardımlarda bulunmaktadır. Her Bizans tarihçisi, bir çok Bizans tarihinden ziyade meselâ V. ZLATARSKI'nin, çok geniş tutulmuş ve daha ziyade hipotezler üzerine bina edilmiş olmasına rağmen, başlangıçtan 13. yüzyıl sonuna kadar Bizans - Bulgar ilişkileri tarihi için mevcut malzemeyi bütünü ile bu araya getirmiş olan *İstoriya na Bůlgarskata důržava prez srednite vekove* (4 kitap, Sofya 1918, 1927, 1934, 1940) adlı eserini, veya K. JIREÇEK'in kuru denilecek kadar sıkıcı ve fakat temkinli tenkit ruhu sayesinde çok güvenilir bir niteliği olan *Geschichte de Serben* (2 cild, Gotha 1911, 1918; sırpça terc., *Istorija Srba*, 2. baskı, Beograd 1952) adlı kitabını yardımcı olarak kullanacaktır.

Son olarak özellik ve önemle GY. MORAVCSIK'in, ilk baskısı Budapeşte'de 1942-43'de yapılan, bugün için ehemmiyetli çok genişletilmiş ikinci tab'ı Alman İlimler Akademisi tarafından Berlin'de 1958'de yayınlanmış bulunan *Byzantinoturcica I, II* adlı eserine işaret edilmiş olsun. Büyük Macar âlimi bu eserinde Türk kavimleri tarihi için mevcut bütün Bizans kaynaklarını eksiksiz ve tam olarak bir yere toplamıştır. Bu, pratik olarak bütün Bizans tarih yazarlığı müessesesinin onun eserinde işlenmiş olduğu anlamına gelir, çünkü Moravcsik'in anladığı manada geniş kapsamiyle Türk kavimleri hemen hemen her Bizans tarihi kaynağında zikrolunmaktadır. Moravcsik ele aldığı her kaynağı ayrı ayrı ve çok vâkıfane bir şekilde münakaşaya vaz'ettiği ve her kaynak için, gerek elyazması nüshaları, gerekse baskıları ve üzerinde yapılan bütün neşriyat hakkında geniş bilgi verdiği cihetle, eseri, önemi bakımından Krumbacher'in edebiyat tarihi ile ölçülebilecek olan, kıymetine baha biçilmez bir müracaat kitabıdır. Gerçekten de Moravcsik'in eseri, artık altmış yaşını bulmuş olan Krumbacher'in şaheserine çok arzu edilen bir tamamlama olmuş olup Bizans tarihi yazarlığının en önde gelen el kitabıdır.

Eskikitaplarını.com

I

ERKEN BİZANS DEVLETİ GELİŞMESİNİN ANAHATLARI (324 — 610)

Kaynaklar

Bizans tarihi hakkındaki bilgimiz pek muhtelif türde Bizans ve Bizans dışı kaynaklara dayanır. Bilgiye götüren ip uçlarını, genel tarihî akışı bazen büyük, bazen daha az kabiliyetlerine uygun olarak tafsilât ve isabet bakımından türlü ölçülerde tasvir eden Bizans tarihçi ve vekayiname yazarlarının eserleri teşkil eder. Böylece teşekkül eden tablo, bir taraftan doğu ve batı, daha sonraları da İslav kaynakları, diğer taraftan da geri kalan Bizans kaynaklarının sağladığı malzeme ile önemli ölçüde tamamlanır. Türlu münasebetlerle kaleme alınmış yazılar, sefaretnameler, mektup ve nutuklar, tarih eserlerinin verdiği bilgiyi çoğu zaman büyük çapta tamamlamakta ve daha parlak bir aydınlığa kavuşturmaktadırlar. Bizans'ın gelişmesi hususunda kilisenin oynadığı büyük rol muvacehesinde, bu tarihçi teolojik literatürü ve özellikle konsil zabıtlarını da dikkate almak durumundadır. Azizlerin hayatlarını tasvir eden eserler bazen yüksek derecede kaynak değerini haiz olup bunlar Bizans tarihinin bazı devreleri için asıl tarihî eserlerden hiç de daha az önemli değildirler [1].

Bununla beraber bütün bu kaynaklar bize devletin iktisadî hayatı, hukuk ve idare sistemi hakkında pek eksik bilgi vermektedirler. Bu hususta bize saray, idare ve ordunun mahiyeti ve iktisadî nizam üzerine mevcut resmî veya gayr-ı resmî kayıtlar ile Bizans'ın özellikle zengin olduğu kanun eserleri ve ayrıca papirüsler ve sonraki devir için ise bilhassa vesikalar yardımcı olurlar. Fakat Bizans vesikaları ancak 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bol miktarda mevcut olup, Makedonya hanedanı zamanına ait sadece pek az vesika ele geçmiştir; ondan evvelki devirler için ise hiç bir Bizans vesikası zamanımıza intikal etmemiştir.

Nihayet bütün bunlara özel bir kaynak grubu olarak arkeolojik malzeme katılabilir: Sanat anıtları, kitabeler, sikkeler, mühürler v.b. Anıtsal malzeme Bizans araştırmalarınca, eskiçağ tarihi araştırmalarına oranla çok daha küçük ölçüde değerlendirildiği cihetle Bizans tarihi tetkikleri son zamanlarda bunlara gittikçe artan bir ilgi göstermektedir [2].

Eserimizin tek tek bölümleri başında vereceğimiz kaynaklara bakış kısımları sadece en önemli olanları, en kısa bir şekilde belirtmeyi amaç edinmiştir. Yazılı kaynakların tam olarak ele alınmasını *Byzantinisches Handbuch* serisinin II. kısmında *Geschichte der byzantinischen Literatur* adı altında F. DÖLGER gerçekleştirecektir.

Sadece bir giriş karakteri taşıyan aşağıdaki bölümde pek az bilgi vermekle yetinmek zorundayız.

[1] Bu literatür hakkında şimdi bk. BECK, *Kirche*.

[2] Bizans kaynaklarının karakteristiği bakımından çok faydalı olan şu eserle kış. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica I*, 105 vdd.

Eskikitaplarım.com

Bizans tarih yazıcılığı Kaisareia piskoposu Eusebios ile başlar. Bir kronik (iki kitapta, 325 yılına kadar) yazarı olarak Eusebios, ileride Bizans'da pek büyük önem kazanacak olan kronografi'nin ilk temsilcilerinden birisi olup yazdığı büyük kilise tarihi (on kitapta, 324'e kadar) ile tamamiyle yeni bir yol açmıştır [1]. Büyük Konstantinos'un meşhur *Vita*'sı da ona aittir [2]. 4. yüzyılın en önemli tarihçisi, hoşgörü sahibi bir putperest olan Ammianus Marcellinus olup lâtince olarak yazdığı *Res gestae* (sadece 353'den 378 yılına kadarki zamanı kapsayan 14-31. kitapları zamanımıza kalabilmiştir) Tacitus'a zeyl olarak düşünülmüştür [3]. Ancak bunun dışında daha bu devirlerde Grek müellifleri tarih yazarlığına hâkim bulunmakta idiler. Eserleri zikredilmesi gereken üç putperest tarihçi şunlardır: Sardesli Eunapios (270-404 yılları için olup sadece fragmanları devrimize intikal etmiştir) [4], Thebali Olympiodoros (407-425 için fragmanları vardır) [5] ve Zosimos (Augustus'dan 410'a kadar, ancak Diokletianus'dan itibaren daha tafsilâtlıca) [6]. Priskos'un tarih eserinden 433-468 yılları için, özellikle Attila ve Hunların tarihi bakımından kıymetli hulâsalara malik bulunuyoruz [7]. Kilise tarihi özellikle Sokrates (306-439 yılları için) [8], Sozomenos (324-415 yılları için) [9] ve Kyrrhoslu Theodoretos (325-428 yılları için) [10] tarafından Eusebios örnek alınmak suretiyle devam ettirildi; bunları daha sonra, eseri (431'den 593'e kadar) fikir tarihi bakımından da önem taşıyan Euagrios [11] izlemekte olup aynı şey Ephesoslu Ioannes'in süryanice yazılıp kısmen zamanımıza intikal eden ve imparator Mavrikios zamanına kadar uzanan kilise tarihi için de geçerlidir [12]. Zamanın büyük kilise babaları, öncelikle Alexandreia'dan Athanasios, Nazianz'dan Gregorios, Kaisareia'dan Basileios,

[1] Nşr. E. Schwartz ve Th. Mommsen, 3 cild, Leipzig 1903-09. Küçük çapta nşr. F. Schwartz, Leipzig 1914. Ayrıca E. Schwartz'ın *RE VI* (1907) 1370 vdd. deki açıklamaları ile krş.

[2] Nşr. I. A. Heikel, Leipzig 1902. H. Grégoire'a göre (*Byz.* 13 [1938] 561 vdd.) bu 4. yüzyıl sonuna ait bir sahtekârlık veya bir tahriften ibarettir. Ancak araştırıcıların çoğunluğu bu iddiayı reddediyorlar. Aksi düşüncede olanların kuvvetli delilleri bakımından krş.: N. H. Baynes, *BZ* 39 (1939) 466 vdd. J. Vogt, *Berichte über Kreuzeserscheinungen aus dem 4. Jh. n. Chr.*, *Mélanges Grégoire I* (1949) 593 vdd. ve *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert* (1949) 164 vdd. A. Piganiol, *Sur quelques passages de la Vita Constantini*, *Mélanges Grégoire II* (1950) 513 vdd. ve *Empire chretien*, p. XIII. H. Dörries, *Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins*, *Abh. d. Akad. d. Wiss. zu Göttingen*, *Phil.-hist. Kl., III. Folge*, Nr. 34 (1954). A. H. M. Jones, *Notes on the Genuineness of the Constantinian Documents in Eusebius' Life of Constantine*, *Journ. Eccl. Hist.* 5 (1954) 196 vdd. J. Moreau, *Zum Problem der Vita Constantini*, *Historia* 4 (1955) 234 vdd. K. Aland, *Die religiöse Haltung Kaiser Konstantins*, *Studia Patristica* 1 (1957) 549 vdd. Grégoire'ın görüşü ise şu makalede savunulmaktadır: P. Orgels, *À propos des erreurs historiques de la Vita Constantini*, *Mélanges Gregoire IV* (1953) 577 vdd.

[3] Nşr. C. Clark, Berlin 1910, 1915.

[4] Müller, *F. H. G. IV*, 7-56. Ayrıca bk. *Excerpta de legationibus*, nşr. C. de Boor (1903) 591-99.

[5] Müller, *F. H. G. IV*, 57-68.

[6] Nşr. L. Mendelssohn, Leipzig 1887.

[7] Müller, *F. H. G. IV*, 69-100, *V*, 24-26. *Excerpta de legationibus*, nşr. C. de Boor (1903) 121-255, 575-91.

[8] Migne, *P. G.* 67, 28-842.

[9] Migne, *P. G.* 67, 843-1630.

[10] Nşr. L. Parmentier, Leipzig 1911.

[11] Nşr. J. Bidez - L. Parmentier, London 1898.

[12] Almanca terc. Schönfelder, München 1862. Eserin en önemli üçüncü kısmının, lâtince tercümesi ile birlikte yeni baskısı: Brooks, *Corpus Script. christ. Or.*, *Scriptores Syri*, Series *II*, t. *III*, 1935, 1936 (göremedim). A. P. Djakonov'un *Ioann Efesskiy i ego cerkovno-istoriçesvie trudi* (St. Petersburg 1908) adlı büyük monografisi ve aynı mül., *Izvestiya Ioanna Efesskogo i sirivskikh khronik o slavyanakh IV VII vv.*, *Vestnik drevney istorii* 1948, 1, 20 vdd. ile krş.

Eskikitaplarım.com

Nyssa'dan GREGORIOS ve IOANNES CHRISOSTOMOS, yazılarında kıymetli tarihî malzeme arzetmektedirler. Tarihçiler için, ilk beşi bu fasılda kısaca ele alınacak olan erken Bizans devrine ait ökumenik konsillerin zabıtları [1] çok önemlidir. Çok sayıda olan retorik ürünler içinde özel bir dikkate değer olanlar imparator IULIANOS'un [2], onun çağdaşları olan THEMISTIOS [3] ve LIBANIOS'un [4] ve bilhassa SYNESIOS'un [5] 5. yüzyıla kadar ulaşan yazılarıdır.

Iustinianos devrinin büyük tarihçisi Kaisareia (Filistin)'lı PROKOPIOS'tur [6]. Prokopios 8 kitap içinde, Belisarios'un maiyyetinde katılmış olduğu Vandal, Got ve İran savaşlarının bir tarihini yazmıştır (esas kısım 551'de, tamamlayıcı sekizinci kitap ise 553'de bitirilmiştir). Bu büyük eserin bir yanında, Iustinianos ve Theodora aleyhinde yazılmış bir hicviye olan ünlü gizli tarih, öbür yanında ise 554'de telif edilmiş olan, Iustinianos'un yaptırdığı inşaat üzerindeki eser durmaktadır [7]. Prokopios objektifliği her zaman korumamış olmasına rağmen – inşaat eserlerine dair olan kitabında ve savaş tarihlerinde o bir medhiyeci, gizli tarihinde ise hicivcidir – eserleri baha biçilmez bir değerdedir. Tasvir kudreti bakımından da bunlar yüksek bir düzeydedirler. Prokopios, Iustinianos'a dair kitabında 552-58 yıllarının tarihini tasvir eden genç çağdaşı AGATHIAS'ın şahsında bir de zeyilci bulmuştur [8]. Bunu MENANDROS PROTEKTOR izlemekte olup pek önemli ve fakat sadece fragmanlar halinde elimize geçmiş olan eseri 558'den 582 yılına kadarki devreyi kapsamaktadır [9]. Menandros'a da, 8 kitap içinde imparator Mavrikios (582-602)'un tarihini hikâye eden THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES bağlanmaktadır [10]. Böylece kesintisiz bir tarih zinciri meydana geliyor ki, bu, sonraki Bizans tarihi yazarlığı müessesesi için de tipik bir görüntüdür. Tümiyle Bizans tarih yazarlığı için karakteristik olan bir cihet de, bu devrede özellikle Thukydides'in klâsik tahsil görmüş bir taklitçisi olan Prokopios'da olduğu gibi Agathias ve Simokattes'de ilk tezahür eden, eski Yunan tarih yazarlarının örnek olarak alınmasıdır. İşte Bizans tarih yazarlığının genellikle yüksek bir seviyede oluşu ve ortaçağ batı tarih yazarlığına çok üstün bulunması vâkıasını izah bakımından bu eski Yunan geleneğine bağlılık her halde göz önünde tutulacak en son husus olmasa gerektir.

Asıl anlamında tarihyazarlık yanında ikinci olarak, tarihî prodüksiyonun Bizans için hususiyle karakteristik türü olan kronografi yer alır. Iustinianos'un son yıllarına kadar ulaşan bir dünya kroniğini IOANNES MALALAS yazmıştır [11]. Bir diğer, görünüşe göre 610

[1] Tam neşri MANSI'de. Efes ve Kadıköy konsilleri için yeni ve tenkitli baskısı E. SCHWARTZ'ın anıtsal yayını *Acta Conciliorum Oecumenicorum*'unda verilmiştir: t. *I*, vol. *I-V* (1922-30); t. *II*, vol. *I-IV* (1933-36).

[2] Nşr. J. BIDEZ - F. CUMONT, Paris 1922, 1924.

[3] Nşr. L. DINDORF, Leipzig 1832.

[4] Nşr. R. FÖRSTER, Leipzig 1903-27.

[5] MIGNE, *P. G.* 66, 1053-1616. περὶ βασιλείας yazısının şerhli bir fransızca tercümesi: Ch. LACOMBRADE, *Les Discours sur la Royaute de Synésios de Cyrène à l'empereur Arcadios*, Paris 1951. Bu büyük hatibin eseri ve ilgi çekici kişiliği hakkında bk. aynı mlf., *Synésios de Cyrène, Hellène et Chrétien*, Paris 1951.

[6] Nşr. J. HAURY, Leipzig 1905, 1906, 1913.

[7] Prokopios ve yazıları şimdi B. RUBIN'in şu eserinde tafsilâtlı olarak ele alınmıştır: *Prokopios von Kaisareia*, Stuttgart 1954 – *RE XXII*, 2. Burada gerekli bütün bibliyografya verilmiştir. Ayrıca bk. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica I*, 496-500.

[8] Nşr. B. G. NIEBUHR, *C. B.* içinde. Mufassal bir inceleme ile rusça tercümesi: M. V. LEVÇENKO, *Agafiy. O carstvovanii Iustiniana*, Moskova - Leningrad 1953.

[9] MÜLLER, *F. H. G. IV*, 220-69 *Excerpta de legationibus*, nşr. C. de BOOR, (1903) 170-221, 442-77.

[10] Nşr. C. de BOOR, Leipzig 1887. Rusça terc.: *Feofilakt Simokatta. Istoriya*, Moskova 1957.

[11] Başka bir eser verilmediği hallerde *C. B.* içindeki DINDORF neşri kullanıldı.

Eskikitaplarını.com

yılına kadar varması gereken, tamamı ele geçmemiş kronik Antiokheialı Ioannes'in kaleminden çıkmıştır [1]. Theophanes ile eserleri kısmen erken Bizans devri için de önem taşıyan geri kalan daha sonraki devre kronistleri ilerdeki fasıllarda ele alınacaklardır.

Erken Bizans devrinin hukuk ve idaresi hakkındaki bilgimiz her şeyden önce *Codex Theodosianus* [2] ile Iustinianos'un büyük hukuk eserine dayanmakta olup bu sonucunun *Codex Iustinianus* ve *Novellae* kısımları Bizans tarihçileri için bilhassa önemlidir [3]. Erken Bizans devletinin memurlar hiyerarşisi hakkında, 5. yüzyılın ilk yarısında meydana gelmiş olan *Notitia Dignitatum* [4] ile Ioannes Lydos'un 6. yüzyılın ortalarında telif edilmiş olan memuriyetler kitabı bilgi verirler [5]. 539'dan 565 yılına kadar *magister officiorum* makamını işgal etmiş olan Petros Patrikios'un eserleri ancak fragmanlar halinde zamanımıza intikal edebilmişlerdir [6]. Onun tarafından kaydedilmiş olup Konstantinos VII. Porphyrogennetos'un kendi seremoniler kitabına (I. fasıl, 84-85) derc ettiği, 5. ve 6. yüzyılların imparatorlara taç giydirme nizamı özellikle önemlidir. Mavrikios'un *Strategikon*'u veya Pseudo-Mavrikios ünvanı ile tanınan askerî el kitabının telifi de 6. yüzyılın sonuna veya 7. asır başına düşmektedir. Bu eser sadece Bizans savaş sanatının tarihi olarak değil, bilhassa, savaş tarzları ve diğer âdetleri hakkında pek kıymetli bilgiler verdiği için İranlılar, Türkler, Avarlar, İslavlar, Antlar, Frank ve Langobardlar gibi diğer milletlerin tarihi bakımından da önemlidir [7].

Nümismatik ve sigillografik malzeme bakımından – bunu izleyecek fasıllar için de– esas neşirleri verelim: J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, 2 cilt, Paris 1862 (yeni baskısı 1930); W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, 2 cilt, London 1908; I. Tolstoy, *Vizantiyskie monety (Monnaies byzantines)*, fasikül 1-7, St. Petersburg 1912-14; N. Goodacre, *Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, 3 cilt, London 1928-1933; G. Schlumberger, *La sigillographie byzantine*, Paris 1884; B. A. Pançenko, *Katalog molivdovulov*, *IRAIK* 8 (1903) 199-246, 9 (1904) 341-96, 13 (1908) 78-151; K. Konstantinopoulos, Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα, Atina 1917, V. Laurent, *Documents de sigillographie byzantine*, *La collection C. Orghidan*, Paris 1952. Meslek dergilerine dağılmış olan ve sayıları son zamanlarda büyük bir hızla artan sikke ve mühürler üzerindeki münferit yayınlar için s. 16, not 1'de V. Laurent tarafından verilen raporları krş.

1. Hristiyanlaştırılan Imperium Romanum

Genel bibliyografya: Stein, *Geschichte I.* - Bury, *Later Rom. Empire I*[2]. - Piganiol, *Empire chrétien.* - Seeck, *Untergang I-IV.* - Lot, *Fin du Monde Antique.* - F. Heichelheim, *Wirtschaftsgeschichte des Altertums*, Leiden 1938, *I* 766-859, *II* 1191-1225. - Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft.* - Mickwitz, *Geld und Wirtschaft.* - Kornemann, *Weltgeschichte II.*

[1] Müller, *F. H. G. IV*, 535-622; *V*, 27-38.

[2] Nşr. Th. Mommsen - P. M. Meyer, *I*, 1,2, *II*, Berlin 1905.

[3] *I*: *Institutiones*. *Digesta*, nşr. Krüger, 1911; *II*: *Codex Iustinianus*, nşr. Krüger, 1906; *Novellae*, nşr. Schoell - Kroll, 1912.

[4] Nşr. Seeck, Berlin 1876.

[5] Nşr. R. Wünsch, Leipzig 1903. Eserin telif tarihi için son olarak bk. Stein, *Bas Empire* 729 vdd., 838 vdd.

[6] Krş. Stein, *Bas Empire* 723 vdd.

[7] Bu önemli eserin yegâne tam baskısı: J. Scheffer, Upsala 1664. Bunun çok tartışılan yazılış tarihi için bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, 417 vdd ve *Vizsnyi I*, 128.

Eskikitaplarını.com

- H. Bengtson, *Griechische Geschichte*[2], München 1960, 542 vdd. - W. Ensslin, *The Reforms of Diocletian, Cambr. Ancient Hist. XII* (1939) 383-408. - J. Burckhardt, *Die Zeit Constantins des Grossen*[5], *Gesamtausgabe II*, Stuttgart 1929. - E. Schwartz, *Kaiser Constantin und die christliche Kirche*[2], Leipzig - Berlin 1936. - N. H. Baynes, *Constantine the Great and the Christian Church*, London 1929. - A. Piganiol, *L'Empereur Constantin*, Paris 1932. - H. Grégoire, *La "conversion" de Constantin, Revue de l'Univ. de Bruxelles 34* (1930/31) 231-72. - Ayn. mlf., *Nouvelles recherches constantiniennes, Byzantion 13* (1938) 551-93'den ayrı basım. - A. Alföldi, *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, Oxford 1948. - J. Vogt, *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*[2], München 1960. - N. H. Baynes, *Constantine's Successors to Jovian, Cambr. Med. Hist. I* (1911) 24-54. - P. Allard, *Julien l'Apostat*, 3 cilt, Paris 1900/03). - G. Negri, *L'imperatore Giuliano l'Apostata*, Milano 1902. - J. Geffcken, *Kaiser Julianus*, Leipzig 1914 - J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, Paris 1930, almancası Münih 1940. Hellen kültür ve ilm-ü irfan geleneği hakkında R. J. H. Jenkins'in derinliğe nüfuz eden görüşlerini kış.: *Byzantium and Byzantinism, Lectures in Memory of Louise Taft Semple*, The University of Cincinnati 1963, s. 8 vdd.

Roma devlet tarzı, Grek kültürü ve hristiyan inancı Bizans gelişmesinin ana kaynaklarıdır. Bu unsurlardan birisi çıkarılsa Bizans'ın varlığı düşünülemez. Ancak hellenist kültür ve hristiyan dininin Roma devlet şekli ile bir sentez haline gelmesi bizim Bizans imparatorluğu olarak adlandırmaya alıştığımız tarihî teşekkülü meydana getirmiştir. Bu sentez Roma devletinin ağırlık noktasının, krizler devri olan 3. yüzyılın gerektirdiği gibi doğuya kayması ile mümkün kılındı. Ağırlık noktasının bu yer değiştirişi *Imperium Romanum*'un hristiyanlaştırılması ve yeni başşehrin Boğaziçi kenarında kurulması ile ifadesini buluyordu. Bu iki olay, hristiyanlığın zaferi ve devlet merkezinin kesin olarak hellenize edilmiş doğu'ya nakli Bizans devresinin başlangıcını sembolize eder.

Bizans tarihi evvel emirde sadece Roma tarihinin yeni bir devresi ve Bizans devleti eski *Imperium Romanum*'un sadece bir devamıdır. Bizans, bilindiği gibi, bizim Bizanslı dediğimiz kişilerin bilmedikleri, daha sonraki devrin bir terimidir. Bunlar kendilerini her zaman Romalı (Ῥωμαῖοι) olarak adlandırmış, imparatorlarını Roma hükümdarları, eski Roma *Caesar*'larının halef ve mirasçıları saymışlardır. Devletleri yaşadığı sürece Roma adı onları büyülemiş ve Roma devlet geleneği onların siyasî düşünce ve iradelerine sonuna kadar hâkim kalmıştır[1]. Etnik bakımdan mütecanis olmayan imparatorluk Roma devlet düşüncesi sayesinde bir arada tutulmuş ve çevresine karşı tutumu Roma'nın evrensellik düşüncesine uygun olarak saptanmıştır.

Roma *imperium*'unun mirasçısı sıfatiyle Bizans bütün dünya üzerinde yegâne imparatorluk olmak ister: Bir zamanlar Roma *orbis*'ine ait olup şimdi hristiyan *oikumene*'sinin kısımları olan bütün ülkelerin üzerinde egemenlik iddiasındadır. Bu iddia katı gerçek tarafından zamanla yıkılır, ancak,

[1] Kış. F. Dölger, *Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner, Zeitschrift für Kirchengeschichte* 56 (1937) 1 vdd. (*Byzanz und die europäische Staatenwelt* 70 vdd.)

Eskikitaplarını.com

hristiyan *oikumene*'si dahilinde, eski Roma toprakları üstünde Roma - Bizans imparatorluğu yanında teşekkül eden devletler, hukuk ve tasavvur bakımından aynı basamakta değildirler. Böylece başında Roma imparatoru ve hristiyan *oikumene*'sinin reisi sıfatiyle Bizans hükümdarının bulunduğu çapraşık bir devletler hiyerarşisi meydana gelir[1]. Nasıl erken Bizans devrinde *Orbis Romanus*'a doğrudan doğruya hâkim olmak mücadelesi devletin politikasının mihrakını teşkil etmişse, orta ve son Bizans devrinde imparatorluk politikasının etrafında döndüğü mihver de bu hayalî üstün hâkimiyetin korunmasıdır.

Ancak Bizans eski Roma ile bağlantısını ne kadar bilinçli olarak hissederse etsin, ülküsel olduğu kadar iktidar siyaseti nedenleriyle Roma mirası düşüncesine ne kadar sıkı sıkıya sarılmış olursa olsun, yine de zamanın akışı içinde aslî Romalı temellerinden gittikçe uzaklaşmıştır. Kültür ve dil bakımından Grekleşme büyük adımlarla ilerler ve aynı zamanda Bizans hayatının kiliseleşmesi gittikçe artan bir ölçüde tezahür ederken, iktisadî sosyal ve siyasî alandaki gelişme de zarurî olarak yeni bir iktisadî ve sosyal nizamın teşekkülü ve daha ortaçağın ilk devirlerinde umumî çizgileriyle yeni bir idare sistemine sahip yeni bir devlet tarzının doğması sonucunu doğurur. Bir zamanlar geçerli olan düşüncenin aksine Bizans'ın devlet bakımından gelişmesi çok kuvvetli bir dinamiğe sahip idi. Burada her şey hareket, sürekli değişme ve yeniden inşa halinde idi. Nitekim tarihî gelişmesinin sonunda artık Bizanslıların devleti bir zamanki Roma imparatorluğu ile isminden ve yerine getirilmesi imkânsız iddialarının geleneğinden başka müşterek hiç bir şeye sahip değildir.

Erken Bizans devrinde ise bunun aksine imparatorluk gerçekten hâlâ bir Roma devletidir ve bütün hayatı da Roma unsurları ile doludur. Gerek erken Bizans, gerekse aynı zamanda geç Roma adı verilebilecek olan ve Bizans'ın ilk, yahut Roma tarihinin son üç yüzyılını kapsayan bu devre hem Roma hem de Bizans gelişmesine aittir. Bu, içinde eski Roma hayat formlarının yavaş yavaş ölüp gittiği ve yeni Bizans yaşayış tarzının gittikçe güçlenerek kendisini kabul ettirdiği, bizi Roma *imperium*'undan ortaçağ Bizans imparatorluğuna ulaştıran tipik bir intikal devresidir.

Bizans gelişmesinin çıkış noktasını 3. yüzyılın bunalımından doğan Roma imparatorluğu teşkil eder. Kriz devresinin iktisadî sarsıntısı devletin batı yarısı için bilhassa felâket - âmîz olmuştu. Doğu daha büyük bir mukavemet gücü gösterdi: Bunu izleyen gelişmeyi gerçekleştiren ve Roma devletinin "Bizanslılaştırılmasını" açıklayan bir husus. Bununla beraber doğu da, geç Roma devri devlet sistemi ve onun çürümüş iktisadî ve sosyal nizamının

[1] Krş. G. Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, *SB* 8 (1936) 41 vdd. = *Königs" im Mittelalter*, *Hist. Zs.* 60 (1940) 497 vdd. (= *Byzanz und die europäische Staatenwelt* 34 vdd.) Ayrıca bk. E. Dorgan, *Die "Familie der Könige"*

Eskikitaplarım.com

genel bir krizi olan aynı buhran içinden geçmişti. Ağır sosyal ve siyasî sarsıntıların refakat ettiği iktisadî çöküntüden devletin doğu yarısı da nasibini almıştı. Her ne kadar burada nüfusun gerilemesi çok daha az sıkıcı olarak hissedilmiş ve şehir hayat ve iktisadiyatının dejenere oluşu batıdaki kadar ıslâh kabuletmezlikten çok uzak idiyse de, iş görecek güçlerin eksilmesi bütün devlet iktisadî hayatını kemiren bir felâket haline gelmiş olup bütün devlet içinde ticaret ve sanayiin gerilemesi ile kendisini gösteriyordu. Çünkü 3. yüzyılın bunalımı antik şehir kültürünün inkırazı anlamına geliyordu[1]. *Latifundium*'ların durmadan büyümeleri de genel bir görüntü idi. Bütün devlet içinde özel arazi sahipliği, küçük arazi mülkiyeti ve devlet arazisi aleyhine önüne geçilmez bir büyüme içindedir. Küçük arazi sahipliğinin çökmesinin sonucu ise, çalışma gücünün sıkıntı veren eksikliği yüzünden daha da hızlanan, köylülerin toprağa zorla bağlanması oluşumudur. Köylülerin efendilerine bağlılığı müessesi, geç Roma devletinin 3. yüzyılın bunalımlarından beri sistematik bir şekilde uyguladığı, genel olarak ahalinin mesleğine zorla bağlanması oluşumunun sadece bir bölümünden başka bir şey değildir. Zorlanan iktisat ise zor kullanan devletin temelidir.

Roma başkanlık sistemi *(principatus)* kriz devrinin fırtınaları içinde mahvolmuş ve yerini Diokletianus'un hâkimiyet sistemi *(dominatio)* almıştır ki, bundan da Bizans otokrasisi gelişmiştir. Roma şehirlerinin eski belediye nizamı *(municipium)* en derin bir çöküntü içindedir. Bütün devlet idaresi imparatorun ve ona bağlı olan ve büyük çapta geliştirilerek Bizans baskı devletinin belkemiğini teşkil edecek memurlar hiyerarşisinin elinde toplanmaktadır. Roma belediye meclisi sistemi yerini Bizans bürokrasisine terketmektedir. İmparatorluk artık en yüksek meclis değil, despotça bir kudrettir ve bu kudret de dünyevî kudret faktörlerinden ziyade tanrının iradesine dayanmaktadır. Çünkü büyük eza ve cefaları ile bunalımlar devri bir inançlılık ve âhirete dönme devresi açmıştır.

Aslında halk hâkimiyeti kavramı tamamiyle ölmemiştir; senato, *Demos*'lar hâlinde organize edilmiş halk ve ordu, imparatorluk kudretinin bilhassa erken Bizans devrinde gerçek bir sınırlılık bulduğu siyasî kuvvetlerdir[2]. Ancak Roma'nın mazisinde tesis edilmiş olan bu faktörlerin önemi de imparatorların her şeye hâkim kudreti içinde zamanla eriyip gitmiştir. Buna mukabil kilise, ruhanî bir kudret sıfatıyle hristiyan devlet içinde zamanla gittikçe daha büyük bir ağırlık kazanır. Erken Bizans devrinde imparatorun, teb'asının dinini Roma ilkelerine uygun olarak *ius publicum*'un bir parçası addetmek suretiyle kilise hayatına hemen hemen hiç bir kayda tabi olmadan hükmetmesine mukabil ortaçağ içinde kilise, durumun gereği olarak Bizans'

[1] Krş. Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft II*, 238 vdd.; A. H. M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1940, 85 vdd. Ayrıca bk. H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, 2. baskı, München 1960, s. 534 vdd., bilhassa 542 vdd.

[2] Krş. Bury, *Constitution* , vdd.

Eskikitaplarım.com

da da kendisini bir kudret faktörü kabul ettirmiş ve işte burada imparatorun kudretine karşı en güçlü sınırlamalar doğmuştur. Bunu Bizans'da da hiç nadir olmayan, dünyevî ve dinî güçler arasındaki, başarının hiç de her zaman imparator tarafında kalmadığı çatışmalar da göstermektedir. Ancak Bizans için karakteristik olan cihet, *imperium* ile *sacerdotium* arasında gerginlik değil, aksine devlet ile kilise arasında sıkı ve samimî bir bağlılık bulunması, ortodoks devlet ile kilisenin müttehit bir devlet - kilise teşekkülü halinde mıntızac etmesidir. Yine karakteristik olan, her iki kudretin çıkarlarının birbirine uyması ve bunların, ister imparatorun iç veya dış muhalifleri, ister kilise düşmanı bozucu râfizî güçlerden gelsin, tanrının iradesine uygun dünya nizamını tehdit edecek bütün tehlikeleri beraberce karşılamalarıdır. Ancak böylesine bir ittifak kiliseyi hiç kaçınılmaz bir şekilde kudretli imparatorluk müessesesinin vesayeti altına sokacaktır. Bundan dolayıdır ki, imparatorluk gücünün kilise üzerinde hâkimiyeti bütün devreler için Bizans'da tipik ve denebilir ki normal bir durum olarak kalmıştır.

İmparator sadece ordunun baş kumandanı, en yüksek hâkim ve yegâne kanun koyucusu olmakla kalmaz; o aynı zamanda kilisenin ve doğru inancın koruyucusudur. O tanrının seçtiği kişidir ve bu sıfatla sadece hâkim ve efendi değil, aynı zamanda tanrının kendisine emanet ettiği hristiyan devletinin yaşayan sembolüdür. O, fânî - beşerî atmosferin dışında tanrı ile doğrudan doğruya ilişkili olup kendine özgü bir siyasî - dinî kültün konusudur. Bu kült gün - begün imparatorluk sarayında etkin seremonilerle, kilise ve bütün maiyyet alayının katılması ile icra edilir; İsa - sever hükümdarı tasvir eden her resimde, onun kutsallaştırılmış şahsını çevreleyen her şeyde, onun herkes önünde sarf ettiği veya kendisine hitap eden her kelimede ifadesini bulur[1]. Teb'ası onun kölesidir. Bunlar onun yüzüne bakmak müsaadesine nâil olunca, en yüksek makamdakileri de hariç tutulmamak üzere, hükümdarı, onun önünde yere kapanmak suretiyle, *proskynese* ile, selâmlarlar. Ancak Bizans saray seremonisinin aşırı ihtişamı gibi bu debdebe içinde tezahür eden imparatorluğun her şeye kadir azametinin kökü de Roma - hellenistik gelişmede mündemiçtir[2]. İşte Bizans impa-

[1] Krş. A. Alföldi, *Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe, Mitt. d. Deutschen Archäolog. Inst., Röm. Abt.* 49 (1934) 1-118 ve *Insignien und Tracht der römischen Kaiser, ayn. esr.* 50 (1935) 1-171. Treitinger, *Kaiseridee*; Ayrıca şu kısa bulûsayı krş.: *Vom oströmischen Staats- und Kaisergedanken, Leipziger Vireteljahrschr. f. Südosteuropa* 4 (1940) 1 vdd. Grabar, *Empereur*. F. Dölger, *Die Kaiserurkunde der Byzantiner als Ausdruck ihrer politischen Anschauungen, Hist.* 159 (1939) 234 vdd (*Byzanz und die europäische Staatenwelt* 9 vdd.). J. Straub, *Vom Herrscherideal in der Spätantike*, Stuttgart 1939. W. Ensslin, *Gottkaiser und Kaiser von Gottesgnaden, S. B. d. Bayer. Akad. d. Wiss.* 1943, H. 6, München 1943. Krş. ayrıca: *Das Gottesgnadentum des autokratischen Kaisertums der frühbyzantinischen Zeit, Studi biz. e neoell.* 5 (1939) 154 vdd. Bréhier, *Institutions* 52 vdd.

[2] A. Alföldi, *ayn. esr., ayn. yer.* Treitinger, *Kaiseridee*

Eskikitaplarını.com

ratorluk sarayının bu kendine mahsus ihtişamı ve Bizans imparatorluğunun doğuyu anımsatan bazı hayat formları, doğudan, Sasanî devletinden ve daha sonra Arap hilâfetinden doğrudan doğruya alınıp benimsenenlerle birlikte daha da belirli bir hale gelen bu doğu unsurlarıyle bir zamandan beri dolu gelişmeden doğmuştur[1].

Hellenismus ile Bizanslılık sadece irsî olarak değil ayrıca derin bir mahiyet akrabalığı ile de biribirine bağlıdır. Hellenismus gibi Bizantinismus da birleştirici ve uygunlaştırıcı ruhî ve fikrî bir kudrettir. Her ikisi de, Bizantinismus Hellenismus'dan daha yüksek derecede, bir ikinci kuşak olma, bir yaratıcılık dışı bağımlılık havası ile malûldürler. Her ikisi de kendilerininkinden daha büyük, daha yaratıcı kültürlerin mirasiyle yaşarlar ve her ikisinde de tarihî başarı kendi yaratıcılıklarında değil daha ziyade meydana gelmiş olan sentezdedir. Hellenismus insanı gibi Bizanslı da kültür tipi olarak bir toplayıcıdır. Ancak toplayıcılık ne kadar gerçek fikrî canlılıktan yoksun, taklid ne kadar aslın anlam ve muhtevasını basitleştirmiş ve şeklin aslî güzelliğini çoğunlukla boş ve manasız bir hitabete tahvil etmiş olsun, yine da antik kültür varlığının sevgi ile korunmasının, Roma hukukunun ve Grek tenevvürünün itina ile muhafazasının Bizans'ın büyük tarihî şerefi olduğu da muhakkaktır. Antik devrin iki zıd kutbu ve aynı zamanda iki doruğu olan Greklik ve Romalılık Bizans toprağında bir bütün halinde birleşirler, gelişirler ve bunların en yüksek tesir araçları olan Roma devlet müessesesi ve Grek kültürü yeni bir hayat sentezi halinde bir araya gelip, eski devlet ile eski kültürün en kuvvetli düşmanları olarak görmüş oldukları hristiyanlık ile bir daha çözülemez bir şekilde birleşirler. Hristiyan Bizans ne putperest sanatından, ne de putperest hikmetinden nefret eder. Nasıl Roma hukuku bütün devirler içinde Bizanslıların hukuk ve hukuk bilincinin temeli olarak kalmışsa, Grek kültürü de bütün devirleri için onların fikir hayatlarının temeli olarak kalmıştır. Grek ilmi ve felsefesi, Grek tarih yazarlığı ve şiiri din bakımından en mutaasıp Bizanslının bile tenevvür malzemesidir. Bizzat Bizans kilisesi antik felsefenin düşünce for-

[1] Doğunun bu doğrudan doğruya etkileri ise ancak ikinci plânda önemli idiler: Bunlar Bizans kültürü için hiç bir zaman Romalılık, Hellenismus ve hristiyanlığın – sadece etki olarak değil, aynı zamanda varlığının esası ve en eski unsuru olarak– bütün devirleri için haiz olduğu belirtici, kesin niteliğe sahip olmadılar. Bizans gelişmesinin kendine özgü oluşu ve çapraşıklığı, çoğunlukla yapıldığı gibi, bunları renksiz "doğulaşma" mefhumu ile belirtmeye çalışmak ve Bizans'ı basit bir doğu devleti olarak görmekle açıklanamaz. Bu yaygın görüşe karşı benim bu kitabın ilk baskısında takındığım tavır bazı tenkidlerde (krş. meselâ H. GERSTINGER'in güzel tanıtma yazısı: *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 48, 1941, 312 vdd.) benim Bizans tarihindeki doğu unsurlarının önemini küçümsediğim intibaını uyandırmıştı. Bu, "doğulu" kavramının taşıdığı çok yönlü anlamın ve bunun yanında da belki, benim bu konudaki, şimdi daha açık olarak belirtmeye çalıştığım, sözlerimin çok kısa oluşunun sonucu idi.

Eskikitaplarım.com

unsurunu benimsemiş ve bunun tasavvur ve düşüncelerini hristiyan dogma bilgisinin şekillendirilmesinde kullanmıştır.

Antik geleneklere sıkı sıkıya bağlı kalmak Bizans imparatorluğunun özel bir kudret kaynağı idi. Grek kültürü geleneklerine dayanmak suretiyle Bizans yüzyıllar boyunca dünyanın en önemli kültür ve aydınlanma merkezi olarak ayakta durmuştur. O, Roma devletinin geleneklerine dayanarak ortaçağ dünyasında bir devlet olarak üstün durumunu muhafaza etmiştir. Bizans devleti emsali bulunmayan, çok geniş ve yetiştirilmiş bir memurlar cihazına, üstün bir savaş tekniğine, geliştirilmiş bir hukuka ve çok ileri bir iktisadî ve malî sisteme sahiptir. Emrinde büyük servetler vardır ve devlet bütçesinin parasal iktisadî temeli gittikçe güçlenir. Bu bakımdan Bizans devleti, ilkel doğal iktisadiyatları ile muahhar antik devir ve ortaçağ ülkelerinden esas bakımından farklıdır. Ödeme gücü en iyi devrelerinde hemen hemen sonsuz görünümü uyandıran Bizans'ın kudret ve itibarı her şeyden önce paraca zenginliğine dayanır. Bu görüntünün arka yüzü ise, bu devletin her şeyi ve herkesi bu malî gereksinmelerine köle yapan hazinecilik zihniyetidir. Onun mükemmel yetiştirilmiş idare cihazı aynı zamanda en vicdan tanımaz sömürünün bir âleti idi[1]. Bürokratik devletin belkemiğini teşkil eden usta Bizans memurlar müessesesi en kötü bir ahlâksızlık nümunesidir. Bizans memurlarının atasözü halini almış irtikâp ve ihtirası halk için en korkunç bir musibet idi. Devletin serveti ve yüksek kültürü, halk kitlelerinin yoksulluğu, hukuk yoksunluğu ve hürriyetsizliği bahasına sağlanmıştı.

Krizler devresi 3. yüzyılın yarattığı koşullar Diokletianus'un büyük reform eserinde müessir oldular. Daha önceki gelişmenin bir muhasebesini yapmak ve meydana gelen gelişmeleri bir sistem içinde birleştirmek suretiyle Diokletianus bütün devlet idaresinin temelden reorganizasyonunu gerçekleştirdi. Diokletianus'un reformu Büyük Konstantinos tarafından geliştirilip tamamlandı ve böylece Bizans sisteminin çıkış noktası olan yeni bir idare nizamı meydana geldi[2]. Bütün önemli noktaları ile Diokletianus - Konstantinos nizamı tüm erken Bizans devri boyunca varlığını korudu. Bu nizamın asıl temelleri olan imparator kudretinin otokrasisi, devletin merkezileştirilmesi ve bürokratlaştırılması ise Bizans yaşadığı sürece devam etti.

[1] J. Karayannopulos'un (*Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates*, München 1958) yaptığı gibi bunu reddetmeye çalışmak anlamsızdır. Benim şu tenkidli tanıtma yazım ile kış.: *Vierteljahrschrift für Sozial - und Wirtschaftsgeschichte* 47, 2 (1960) 258 vdd.

[2] Bunu izleyecek bilgiler için kış. Seeck, *Untergang II*, 50 vdd., Bury, *Later Rom. Empire I*², 18 vdd.; Loi, *Fin du monde antique* 99 vdd.; Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft II*, 210 vdd.; Stein, *Geschichte I*, 98 vdd., 168 vdd.; W. Ensslin, *The Reforms of Diocletian, Cambr. Ancient Hist. XII* (1939) 383 vdd., Kornemann, *Weltgeschichte II*, 247 vdd.; Piganiol, *Empire chrétien* 275 vdd ; Vogt, *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert* (1949), 2. baskı 1960, 95 vdd.

Eskikitaplarım.com

Diokletianus ve Konstantinos'un bütün tedbirlerine, görmezlikten gelinemiyecek bir şekilde, karışıklıklar devresinde sarsılmış olan imparator otoritesinin kuvvetlendirilmesi ve imparatorluk kudretini yükseltmek gayesi hâkim kalmıştır. Sadece senatonun ve mazideki cumhuriyet devrinde kurulmuş diğer faktörlerin nüfuzunu kısıtlamaya değil, aynı şekilde tek-tek idare makamlarının yetkilerini tam olarak saptayarak böylece büyük kudret birikimlerini, nerede olursa olsun önlemeye çalışmak gayreti bundandır. Sivil ve askerî, merkezî ve eyalet idarelerinin yetkileri büyük bir ihtimamla birbirine karşı sınırlandırıldılar. Tek-tek idare dalları, hiyerarşik bir sisteme uygun olarak organize edilmiş devletin başında bulunan ve bütün devlet cihazını merkezden idare eden imparatorun şahsında birleşir.

Buna mukabil devletin devâsâ büyüklüğü göz önüne alınarak imparator kontrolünün etkinliğini mümkün olduğu kadar büyük ölçüde gerçekleştirebilmek üzere devlet arazisinin ve devlet hâkimiyetinin bölünmesi cihetine gidildi. Diokletianus, daha önceki imparatorlar devrinde de bilinen müşterek hükümdarlık müessesesine dayanarak[1], iki avgustus ve iki sezar'dan müteşekkil dört başlı bir hükümdarlar şûrâsı yarattı. Avgustuslardan birisi devletin doğu, diğeri batı yarısına hükmedecekti; her ikisine de, avgustus ile kan akrabalığı değil, kişisel kabiliyetleri göz önüne alınmak suretiyle seçilerek yapılmış bir tebennî yoluyla bağlı birer sezar yardımcı olacaktı. Avgustusların istifalarından sonra sezarlar bunların yerini alacak ve yeni bir çift sezarın seçilmesi ile *tetrarchia* devamını sağlıyacaktı. Ancak gerektiğinden fazla mantıkla uydurulmuş olan bu sistemin sonucu bitmez tükenmez mücadele oldu. Kanlı mücadelelerden muzaffer olarak çıkıp tek başına hâkimiyete ulaşan Büyük Konstantinos yeniden çok başlı bir beraber hâkimiyet sistemi vücuda getirerek devlet arazisinin yeniden taksimi cihetine gitti. O her ne kadar Diokletianus'un sun'î seçme prensibinden feragat ederek devleti oğulları ve ailesi efradı arasında bölüştürdü ise de, Konstantinos oğullarının aile hâkimiyeti de ağır ve kanlı karışıklıklara sebep oldu. Buna rağmen devletin taksimi sisteminde ısrar edildi ve devlet üzerinde birden fazla kişinin hâkimiyeti, uygulanan yöntem olmakta devam etti.

Diokletianus'un gerçekleştirdiği eyalet idaresi değişikliği, İtalya'nın devlet içindeki özel durumuna nihayet verdiği gibi, imparator ve senato eyaletleri arasında artık önemi kalmamış olan ayrılığı da ortadan kaldırdı. Bundan sonra bütün eyaletlerin idaresi sadece imparatorun emrine verildi ve imparatorluğun diğer kısımları gibi bir zamanki efendi ülke İtalya da eyaletlere ayrıldı ve vergiye tabi tutuldu. Büyük eyaletlerin daha küçük idarî birlikler haline getirilmesi de bundan daha az dikkati çekici değildir. Böylelikle eyaletlerin sayısı önemli ölçüde arttı: Diokletianus'dan itibaren devlet içinde 100, 5. yüzyılda hattâ 120'den fazla eyalet vardı. Diokletianus

[1] Krş. Kornemann, *Doppelprinzipat.*

Eskikitaplarım.com

bundan başka devlet arazisini 12 *dioecese*'ye ayırdı. 4. yüzyılın sonlarına doğru bunların sayısı da 14'e yükseldi[1]. Nihayet devlet Konstantinos devrinde *praefectura*'lara ayrıldı. Öyle ki her *praefectura* bir kaç *dioecese*'yi, her *dioecese* ise büyükçe sayıda eyaleti ihtiva ediyordu. Eyaletler *dioecese*'lerin ve *dioecese*'ler ise *praefectura*'ların kısımlarını teşkil ediyorlardı: Merkeziyetçi ve hiyerarşi üzerine kurulmuş bir idare sistemi. *Praefectura*'ların genişliği ve sayısı önceleri pek belli değildi; ancak 4. yüzyılın sonlarından itibaren bunların kesin hudutları çizilmiş görünmektedir.

Devâsâ büyüklükteki ve Aegyptus, Oriens, Pontus, Asiana ve Thracia *dioecese*'lerinden müteşekkil doğu *praefectura*'sı (*praefectura praetorio per Orientem*) Libya (Cyrenaica) ile birlikte Mısır'ı, ön Asya ve Trakya'yı ihtiva ediyordu. Bunun komşusu ise Dacia ve Macedonia *dioecese*'lerinden müteşekkil olan, yani Yunanistan ve orta Balkanları kapsayan Illyria *praefectura*'sı (*praefectura praetorio per Illyricum*) idi. İtalya *praefectura*'sına (*praefectura praetorio Illyrici, Italiae et Africae*) İtalya yanında bir taraftan Lâtin Afrika'nın en büyük kısmı, bir taraftan da Dalmaçya, Pannonia, Noricum ve Raetia dahil idi. Galya *praefectura*'sı (*praefectura praetorio Galliarum*) ise Roma'ya tabi Britanya, Galya, İberik yarım adası ve Mauretania'nın bunun karşısına düşen batı kısmından terekküp etmekteydi. Böylelikle *praefectura*'ların her birisi çağdaş bir kaç devletin arazisine tekabül eden geniş bir arazi üzerine uzanmıştı. Her *praefectura*'nın başında bir *praefectus praetorio* bulunmakta olup bazen bu memuriyeti iki *praefectus* beraberce yürütürlerdi. İstanbul'da oturan doğu *praefectus*'u ve İtalya *praefectus*'u devletin en yüksek memurları idiler; derece bakımından bunları merkezi Selânik olan Illyria *praefectus*'u ile Galya *praefectus*'u izlerdi.

Diokletianus - Konstantinos idare nizamının en önemli özelliği askerî ve sivil iktidarın ilke bakımından birbirinden ayrılması idi. Artık eyaletin sivil idaresi münhasıran eyalet valisinin, askerî idaresi ise bir veya bir kaç eyaletle birden kumandayı elinde tutan *dux*'ların emrinde idi. Bu ilke eyaletler idaresinin tümünde ihtimamla uygulandı. Diokletianus devrinde hâlâ sivil ve askerî yetkilere sahip olmuş bulunan yegâne hükûmet organı *praefectura praetorio* bile Konstantinos zamanında bir zamanki askerî karakterini tamamiyle kaybederek tam bir sivil üst makam haline getirildi. Fakat bu şekliyle bu memuriyet bütün erken Bizans devri boyunca olağanüstü geniş yetkilere sahipti[2].

[1] *Dioecesis Orientis*'den bağımsız bir *dioecesis Aegypti* ayrıldı ve *dioecesis Moesiarum* da sonradan *Praefectura praetorio per Illyricum* teşkil edecek olan Dacia ve Macedonia *dioecese*'leri halinde ikiye bölündü (bk. aş. I, 2). Krş. Bury, *Later Rom. Emp. I*[2], 28 vdd.; E. Kornemann, *RE*, (1905) 727 vdd. (*Dioecesis* maddesi) ve güzel harita (XIX ve XXI) ilâveleri ile *Weltgeschichte* 254 vdd.

[2] Krş. Stein, *Geschichte I*, 53 vdd. ve *Untersuchungen über das Officium der Prätorianerpräfectur seit Diokletian*, Wien 1922; J. R. Palanque, *Essai sur la préfecture du prétoire au Bas-Empire*, Paris 1933.

Eskikitaplarım.com

Praefectus praetorio'ların imparatorluk valileri sıfatiyle sahip olup merkezî idare organları ile hiç te gizli tutulmayan bir rekabet içinde daha da arttırmaya çalıştıkları büyük kudret erken Bizans devri nizamının, bütün sisteme bir bakıma damgasını vurmuş olan en belirli vasfıdır. Diğer taraftan ise imparatorluk kudreti, etki çevrelerini sınırlandırmak, bunların vekilleri olan *dioecese* valileri *vicarius*'ları bunlara karşı kullanmaya çalışmak ve her şeyden önce merkezî idarenin bazı organlarının yetkilerini bunların hesabına genişletmek suretiyle mütemadiyen *praefectus praetorio*'ların kudretini kısıtlamak gayreti içindedir. Erken Bizans devri yönetim sisteminin gelişmesinde meknuz olan dinamik neden tek - tek hükûmet organlarının birbirine karşı verdikleri bu iç mücadelede yatmaktadır.

Roma ve Istanbul, *praefectus praetorio*'ların etki çevresinden ayrı tutulmuş olup bunlar kendi şehir *praefectus*'larına tabi idiler. Bu şehir *praefectus*'ları, *praefectus praetorio*'lardan sonra bütün devlet memurları içinde en yüksek dereceye sahip idiler. Şehir *praefectus*'u senatonun en yüksek temsilcisi sayılmakta olup şehir hayatında eski cumhuriyet devri geleneklerinden arta kalmış her şeyin bir tür sembolü idiler. Askerî kıyafet değil, Roma vatandaşı elbisesi olan *toga* taşıyan yegâne devlet memuru o idi. Istanbul *eparkhos*'u (ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως) sadece erken Bizans değil, muahhar devrede de Bizans başşehrinin hayatında başta gelen bir rol oynamaktaydı. Istanbul'un adalet müessesesi onun emrinde olduğu gibi sükûnet ve asayişin korunması ve başşehrin iaşe maddelerinin sağlanması onun görevi idi: Şehrinin bütün iktisadî hayatı, ticaret ve sanayii onun kontrolünde idi.

Daha Istanbul ve Roma'nın ayrı birer idareye sahip bulunmaları bile *praefectus praetorio*'ların kudretleri için hissedilir bir sınırlama teşkil ederken bu kudret ve selâhiyet Büyük Konstantinos devrinde merkezî idarenin genişletilmesi ile daha da kısıldı. Şimdi merkezî idarenin en nüfuzlu memuru *magister officiorum* idi[1]. Bu, mütevazı bir başlangıçtan ve de her şeyden önce *praefectura* idaresi hesabına büyük bir kudrete yükselmişti; devletin bütün *officium*'ları, yani pratik anlamda *praefectura*'lar da dahil olmak üzere tümiyle devlet idaresi, onun kontrolünde idi. Çünkü, tek - tek idare makamlarının büroları olan *officium*'lar, sayısız memurları ile bürokratik idare makinesinin asıl çarkları idiler, *Magister officiorum*'un asıl *officium*'unu ise, imparatorluk kuriyeleri ve aynı zamanda devlet ajanları olarak eyaletleri dolaşan ve *curiosi* fonksiyonunu görerek memurların ve tebaanın düşünce ve faaliyetlerini araştırmak suretiyle casusluk vazifesi yapan *agens in rebus*'lar teşkil etmekte idiler: 5. yüzyılın ortalarında sadece Bizans devleti sahasında sayıları 1200'ü geçen çok geniş bir zümre. Imparatorun şahsî emniyetinin korunması da *magister officiorum*'un görevleri cümlesinden olup o

[1] Krş. A. E. R Boak, *The Master of the Offices in the Later Roman and Byzantine Empires*, New York 1924.

Eskikitaplarım.com

bu sebeple *scholae palatinae* muhafız alaylarının kumandasını da üzerinde bulunduruyordu. En yüksek tören âmiri sıfatiyle imparatorluk sarayının bütün törenlerine nezaret ettiği için bu yoldan devlet bakımından önemli başka bir fonksiyona daha sahip olmuştu: Yabancı elçi heyetlerini o kabul eder ve diğer devletlerle bütün dış ilişkileri o ayarlardı. Nihayet 4. yüzyıl sonundan beri, daha önceleri *praefectus praetorio*'ların emrinde bulunan devletin bütün posta işlerini *(cursus publicus)* de o idare etmekteydi.

Magister officiorum'un yanında Büyük Konstantinos devrinden beri merkezî idarenin en önemli memuru *questor sacri palatii* idi. Bu zat hukuk müessesesinin başında bulunur, kanunların hazırlanması onun memuriyet alanına ait olduğu gibi, imparatorluk fermanlarına mukabil imzayı da o atardı. Malî idarenin âmirleri *fiscus* ve *res privatae* bölümlerinin iki başkanı olup bunlara Büyük Konstantinos devrinden beri *comes sacrarum largitionum* ve *comes rerum privatarum* denilmekte idi. Bunların önemi ise, devlet eyaletlerinin en mühim vergisi olan *annona*'nın doğrudan doğruya *praefectura praetorio*'ya akması sebebiyle gittikçe sınırlanmakta idi.

İmparatorun şahsını çevreleyen her şeyin önemi arttığı için, etki çevresi imparatorun özel bütçesinin idaresini, bilhassa imparatorluk garderobunun *(sacra vestis)* bakımını kapsayan *sacrum cubiculum* memuriyetinin önemi de arttı. *Praepositus sacri cubiculi* en yüksek ve en nüfuzlu makam sahiplerinden birisi idi. İmparatorluk tacı zayıf bir şahsiyetin başında bulunduğunda onun "yatak odası" başkanı ekseriya devletin en nüfuzlu kişisi olurdu. Doğu âdetleri etkisiyle *praepositus sacri cubiculi*'ler hemen daima hadımlardan olup onların emrine verilen, imparatorun şahsî hizmetkârları da çoğunlukla hadımlardan olurdu [1].

Daha Konstantinos zamanında kurulmuş olan Istanbul senatosu her şeyden önce istişarî bir hey'et idi. Senato daha nasıl Roma devrinde imparatorluk mutlakıyetinin gittikçe artması ile bir zamanlar haiz olduğu önemi büyük ölçüde yitirmiş idiyse, şimdi onun Bizans'daki etki çevresi de, anlaşılabileceği gibi, daha da daralmıştı. Bununla beraber senato, kurucu ve kanun koyucu fonksiyonlarını tamamiyle ve derhal kaybetmedi ve onun bir zamanki parlaklığını tümiyle yitirmesi oldukça uzun bir zamana ihtiyaç gösterdi.

Eski Roma senatosunun sadece bir gölgesi halinde bulunmakla beraber Istanbul *synkletos*'u (meclis, senato) bir kaç yüzyıl boyunca Bizans devlet hayatında oldukça önemli bir rol oynadı [2]. Filvaki her şeye hâkim olan

[1] A. S. Dunlap, *The Office of the Grand Chamberlain in the Later Roman and Byzantine Empires*, New York 1924. R. Guilland, *les eunuques dans l'Empire byzantin, Etudes byz.* 1 (1943) 197 vdd., ve *Fonctions et dignités des eunuques, ayn. esr.* 2 (1944) 185 vdd., 3 (1945) 179 vdd.

[2] Bizans senatosu üzerinde en son derin araştırma olan şu esere bk.: E. Christophilopulu, Ἡ συγκλητος, εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, Atina 1949.

Eskikitaplarını.com

imparatorun iradesi idiyse de senato yine de istişarî mahiyette kanun vaz'ında etkili oluyor ve bazen de kanun ilânının yapıldığı yer olarak görünüyordu. Senato, imparatorun uygun bulduğu takdirde kanun kuvveti bahşettiği teklifler (*senatus consulta*) arz ediyordu. Bazı kanunlar resmen ilân edilmeden önce senatoda okunuyordu. Senato ayrıca imparatorun emriyle en yüksek mahkeme vazifesi de görürdü. Fakat bütün bunlardan daha önemlisi, senatonun imparator değişmelerinde yeni imparatoru seçmek ve tasdik etmek hakkına sahip oluşu idi. Senato imparator yanında ne kadar az bir önem taşıyorsa, tahtın boşaldığı hallerde ehemmiyeti o kadar fazlalaşır. Bununla beraber senatonun sesi her imparator değişmesinde gerçek bir ağırlık taşımaz. Eğer bir imparator daha önceden veliâhdını resmen ilan etmiş veya müşterek hükümdarını taçlandırmış ise, o zaman senatonun tasdiki sadece bir formaliteden ibarettir. Ancak imparator adayı daha önceden resmen ilân edilmediği veya imparatorluk hanedanının erkek veya kadın bir mümessili tarafından aday tayini mümkün olmadığı hallerde bir taht boşalması vuku bulacak olursa o zaman tahtın yeniden işgali hakkındaki karar senato ve ordu idaresine ait idi.

Istanbul senatosunun üyeleri, irsî hukuka uygun olarak Roma senatör ailelerinin evlâdı idiler ve Istanbul senatosunun hukukî bakımdan Roma senatosu ile eşitliği ancak Konstantios zamanında saptanmış olmasına rağmen daha Büyük Konstantinos eski Roma aristokrasisinin temsilcilerini büyükçe sayıda Istanbul'a çekmeğe muvaffak olmuştu. Ancak Istanbul senatosuna bunlardan başka, herşeyden önce üç üst derecedeki imparatorluk memurları, *illustres*, *spectabiles* ve *clarissimi*, girmek imkânını buldular. Esas bakımdan senatörler, ister eski aristokrat ailelerden, ister yeni memuriyet asillerinden olsun, büyük arazi sahipleri idiler. Bu en yüksek içtimaî tabakanın asıl ağırlığı senatoya mensup olmalarında değil, bu zenginliklerinde ve imparatorluk hizmetindeki mevkilerinde idi. Sayıları 4. yüzyılın ortalarında 2000 kadar olan senatörlerin çoğunluğu da çiftliklerinde yaşamayı tercih etmekteydiler. Aktif senato üyesi olarak fiilen her halde, imparatorluğun en yüksek memurlarının mensup oldukları *illustres*'lerin teşkil ettiği sayıca en küçük gurubun temsilcileri faaliyet göstermekteydiler.

Ayrıca, 6. yüzyılın ortalarından beri en yüksek makam sahipleri yeni icad edilen *gloriosi* ünvanını kullanmakta idiler. İmparatorların unvan bahşetmekte gittikçe artan cömertlikleri, zamanla o vakte kadar mevcut olan şeref ünvanlarının kıymetini düşürmüştü. *Clarissimus*'luk unvanı gittikçe sık olarak, mütemadiyen genişleyen çevrelere tevcih olunduğu için bu ünvanın eski sahipleri *spectabilus*'luğa, bir zamanki *spectabilus*'lar ise *illustres* derecesine çıkmışlardı. Böylece sonunda o vakte kadarki *illustres* için, yeni ve daha yüksek *gloriosi* derecesinin bulunması gerekmişti. Bu, muahhar

Eskikitaplarım.com

Bizans devrinde çok daha büyük ölçüde yeniden görülecek olan, ünvanların kıymetinin düşürülmesi hususunun tipik bir örneğidir[1].

Senato yanında daha yakın bir istişare kurulu olarak, eski *concilium principis*'in değişik bir şekli olan *sacrum consistorium* bulunuyordu. Bu kurulun şimdi daimî üyeleri, *comites consistorii*, merkezî idarenin en yüksek memurları arasından seçet ediyordu. Bu arada istişarelere *consistorium*'a mensup bulunmayan senatörlerin de çağrıldığı oluyordu. Buna mukabil aslında imparatorluk istişare kurulunun en önemli üyeleri olan *praefectus praetorio*'lar bu kuruldan ayrıldılar. Taht kurulu, adını, üyelerinin artık imparatorun huzurunda ayakta durmaları (*consistere*) durumuna borçlu idi. Kurulun imparatorla münasebetine daha nev'i şahsına mahsus bir ışık tutan şey şudur: Bu kurulun toplantılarına *silentium* veya – senatörler de oturumlara katıldıkları takdirde – *silentium et conventus* deniliyordu. Çok şey ifade eden bu isim daha sonraki devirlerde imparatorluk kurulunun esas adı oldu; artık muahhar σιλέντιον daimî bir organ değildi ve ancak devlete veya kiliseye ait önemlice kararlar için her seferinde imparator tarafından toplantıya çağrılıyordu[2]. κονσιστώριον altında, buna mukabil, ortaçağ Bizans'ında sadece imparatorluk sarayındaki törenlere yüksek memurların sadece seremoni bakımından katılmaları anlaşılmakta idi[3].

Devlet Diokletianus - Konstantinos reformları ile yeniden tanzim edilmiş ve gücü sağlamlaştırılmış görünürken, geniş halk tabakaları önceden olduğu gibi hâlâ sefalet ve ıstırap içinde bulunuyordu. Köylülük müessesesinin büyük çoğunluğunu teşkil ve kırsal bölgede geç Roma devletinin istilâsal oluşumunda taşıyıcı kuvveti temsil eden *kolon*'lar gittikçe artan ölçüde irsî bir toprağa bağlanma zorunluğuna düşmektedirler. Diokletianus'un vergi nizamı ile bu gelişme gittikçe sertleşmiş ve hızlanmıştır. Para ile ödenen eski vergiler, para kıymetinin düşüşü nedeniyle önemsiz hale gelmişlerdi. Bundan dolayı aynî vergiler artan bir öneme eriştiler. Krizler devrinin bu zarurî aynî vergisini Diokletianus devamlı bir müessese haline getirdi. Boylece meydana gelen *annona* bundan sonra Roma bütçesinin baş gelir kaynağı ve en önemli vergisi oldu. Ancak bunun bütün yükü sadece kırsal bölge halkınca taşınmakta idi. Diokletianus'un *capitatio - iugatio* sistemine

[1] Erken Bizans devrinde kullanılan şeref ünvanları, özellikle *spectabilis* hakkında tafsilât için bk. R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Les titres nobiliaires de la haute époque (IVe - VIe siècles)*, ZRVI 8, 1 (1963) 117 vdd.

[2] Krş. E. Christophilopulu, Σιλέντιον, *BZ* 44 (1951) (*Dolger - Festschrift*) 79 vdd

[3] Krş. J. Ebersolt, *La Grand Palais de Constantinople et le Livre des cérémonies*, Paris 1910, s. 40, n. 2. A. Vogt'un verdiği izahat (*Constantin Porphyrogénète. Le Livre des cerémonies, Commentaire I* [1935] 126), bu müellif ἱσταναι κονσιστωριον (Vogt'un *Text I*, p. 90, 13'de yazmış olduğu gibi κονσιστωριῳ değil) tabirinin seremoni kitabının bir çok diğer yerinde olduğu gibi cap. 16'da da yeniden geçtiğini fark edememiş olması dolayisiyle açıklıktan yoksundur.

Eskikitaplarını.com

göre baş ve arazi vergisi, *annona*'nın kısımları olarak birbirine uydurulmuş görünüyor[1]. Vergi birimini bir taraftan belirli büyüklük ve verimlilikte bir arazi parçası *(iugum)*, diğer taraftan bu araziyi işleyen insan *(caput)* teşkil eder. Vergi tarhında her ne kadar *iugum* ve *caput*'lar birbirinden ayrı sayılırsa da[2], nasıl bir *caput*'a sahip bulunmayan *iugum* vergilendirilemezse, Diokletianus sistemine göre bir *caput* da ancak kendisine tekabül eden bir *iugum* mevcut olduğu takdirde *annona* ile yüklenebilir. Böylelikle zorunlu olarak devlet hazinesi *iugum*'lar için birer *caput* bulmak gayreti içindedir. Devletin büyük ölçüde nüfus kaybı ve sefalet ve emniyetsizlik dolayısiyle oradan buraya sürüklenen köylülerin bir yerde devamlı olarak kalmaması yüzünden bu hiç de kolay olmayan bir görev idi ve bu sebeple devlet, elinde geçirebildirdiği *caput*'ları kendilerine gösterdiği *iugum*'lar üzerinde tutmak için her şeyi yapmak zorundaydı. Böylece Diokletianus'un *capitatio - iugatio* sistemi, kırsal bölge halkından gittikçe daha geniş bir tabakanın serbest göçme haklarını kaybetmesine sebep oldu. Arazi sahibi olmayan şehirli ise *annona*'ya tabi olmayıp, bu yüzden önceleri çok beğenilen bir duruma sahip oldu; fakat daha Büyük Konstantinos'dan itibaren ticaret ve zenaatle uğraşan şehir halkı üzerine, aynı şekilde bastırıcı, altın ile ödenmesi mümkün *auri lustralis collatio* vergisi yüklenmiş bulunuyordu.

Ziraî iş gücünün eksikliği Bizans vergi nizamı için de çok önemli olan ἐπιβολή *(adiectio sterilium)* sisteminin zuhuruna sebep oldu. Bu usul daha Ptolemaios'lar devrinde, bakımsız devlet topraklarını, işlemek üzere özel toprak sahiplerine zorla tevcih edip, bunlara, kendilerine verilen bu

[1] Diokletianus vergi nizamının mahiyeti çok tartışma konusu olmuştur. Krş. bilhassa O. Seeck, *Die Schatzordnung Diocletians, Zeitschr. f. Sozial - und Wirtschaftsgeschichte* 4 (1896) 275 vdd.; F. Leo, *Die capitatio plebeia und die capitatio humana im römisch - byzantinischen Staatsrecht*, Berlin 1900; F. Thibault, *Les impôts directs sous le Bas Empire Romain, Revue générale du droit* 23 (1899) 289 vdd., 481 vdd.; 24 (1900) 32 vdd., 112 vdd.; A. Piganiol, *L'impôt de capitation sous le Bas Empire Romain*, Chambéry 1916; F. Lot, *L'impôt foncier et la capitation personnelle sous le Bas Empire et a l'époque franque*, Paris 1928; H. Bott, *Die Grundzüge der diokletianischen Steuerverfassung*, Doktora tezi, Frankfurt 1928; Stein, *Geschichte I*, 109 vdd.; Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft II*, 221 vdd.; W. Ensslin, *The Reforms of Diocletian, Cambr. Ancient Hist. XXI* (1939) 399 vdd.; A. Déléage, *La capitation du Bas Empire*, Macon 1945; A. H. M. Jones, *Capitatio and iugatio, Journ. Rom. Stud.* 47 (1957) 88vdd.; J. Karayannopulos, *Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates*, München 1958, 28 vdd. Ayrıca bundan sonraki nota bk.

[2] Bu 297 yılı nizamnamesinden anlaşılıyor. Krş. A. E. R. Boak, *Early Bizantine Papyri from the Cairo Museum, Études de papyrologie II*, 1 (1933) 4 vdd.; A. Piganiol, *La capitation de Dioclétien, Revue hist.* 176 (1935) 1 vdd. Boak'ın yayınlayıp Piganiol'un kısmen tekrar bastırdığı ve fransızcaya tercüme edilmiş olan metinden elde edilen bilgiler ise sadece vergilendirmenin tekniğine dair olup, bunlar hiç bir şekilde, *capitatio - iugatio*'nun mütecanis bir vergilendirme sistemi olduğuna dair diğer kaynak malzemesine dayanan görüşe temas etmektedirler. Stein'ın aynı mahiyetteki hükmü ile krş. (*Bas Empire* 199, n. 2).

Eskikitaplarını.com

muntazam topraklar için vergi yükü tahmil eden Mısır'da doğmuştu. 3. yüzyılın sonundan beri bu usul bütün devlet topraklarında ve sadece beylik arazi için değil, özel sahipleri olan terk edilmiş topraklara da uygulanır olmuştu [1].

Roma parasının kıymeti 3. yüzyılda tamamiyle düşmüştü. Bunun sonucu sadece olağanüstü bir fiyat yükselmesi olmakla kalmamış, büyük ölçüde takas ve aynî mübadele ekonomisine geçiş olmuştu [2]. Aynî mübadele iktisadiyatı batıda egemenliğini sürdürmüş ve bundan sonra yeni ortaçağ devletlerinde bazı parasal iktisadî unsurların uzunca bir zaman devamı etmesine rağmen hâkim ekonomi şekli olmuştur. İktisadî bakımdan daha kuvvetli olan doğuda ise, burada aynî mübadele ekonomisine ait tezahürlerin uzunca bir müddet sürüp gitmesine rağmen, parasal ekonomi kısa bir sürede yeniden üstünlük kazanmıştır. Para iktisadiyatının Bizans bolgesinde kuvvetlenmiş olduğu, özellikle *annona* gibi diğer aynî vergilerin de gittikçe artan bir ölçüde para ödemelerine çevrilmiş olmasıyle tezahür ediyor [3]. Daha Büyük Konstantinos yeni ve çok sağlam bir para sistemi yaratmaya muvaffak oldu. Bu para sisteminin temelini, normal altın muhtevası 4,48 gram olan altın *solidus* teşkil etmekte idi ki, böylece 1 libre altın 72 *solidus* ediyordu. Bunun yanında da 2,24 gram ağırlığında ve *solidus*'un yirmidörtte biri kıymetinde – gümüşün kıymeti altına nazaran 1:12 olduğuna göre – gümüş *seliqua* yer alıyordu. Bu madenî para sistemi çok dikkate değer bir devamlılığa sahip oldu. Bütün bir binyıl boyunca Konstantinos'un bu *solidus*'u (grekçe νόμισμα, sonraları ὑπέρπυρον) Bizans sikkesinin temeli olduğu gibi bir çok yüzyıl da dünya ticaretinde en büyük bir rol oynadı. Filvaki bazı krizlere dûçar olmadı değilse de [4], ancak 11. yüzyıl ortalarında, imparatorluk bizzat inhitat yolunu tuttuğunda, kıymeti hissedilir derecede düşmeye başladı.

Ordu da Diokletianus ve Konstantinos devrinde temelinden yeni bir nizama tabi tutuldu [5]. İmparatorluğun daha önceki devrinde ordu esas

[1] M. Rostowzew, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates, Archiv f. Papyrusforsch.*, ilâve fasikül 1 (1910) 57 vd., 195, 329 vd.; Monnier, *Épibolé*.

[2] Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft II*, 177 vdd.; Lot, *Fin du monde antique* 62 vdd.

[3] Bu sorun için özellikle aydınlatıcı mahiyette olan şu eserе bk.: H. Geiss, *Geld-und naturalwirtschaftliche Erscheinungsformen im staatlichen Aufbau Italiens während der Gotenzeit*, doktora tezi, Breslau 1931. Ayrıca bk Mickwitz, *Geld und Wirtschaft* 147 vdd.

[4] Krş. Mickwitz, *Geld und Wirtschaft*; Bratianu, *Études byz.* 59 vdd.; A. Segrè, *Inflation and its Implication in Early Bizantine Times, Byz.* 15 (1940/41) 249 vdd.

[5] Krş. Th. Mommsen, *Das römische Militärwesen seit Diocletian, Ges. Schr. VI* (1889) 206 vdd.; Grosse, *Rom. Militärgeschichte*; J. Maspéro, *Organisation militaire de l'Égypte byzantine*, Paris 1912; W. Ensslin, *Zum Heermeisteramt des spätrömischen Reiches, Klio* 23 (1929) 306-25; 24 (1930) 102-47, 467-502; Bury, *Later Rom. Emp. I*², 34 vdd.; Stein, *Geschichte I*, 105 vdd, 186 vdd.

Eskikitaplarım.com

bakımından bir sınır ordusu mahiyetinde idi. Hemen bütün savaş birlikleri, müstahkem mevkilerin garnizonları hâlinde, uçsuz bucaksız Roma sınırları boyunca taksim olunmuşlardı. Devletin arazisi içinde harekete hazır birlikler ve kuvvetli ordu ihtiyatları yoktu; bu nitelikte bir birlik olarak sadece Roma'da pretoriyen muhafız gücü emre hazırdı. Böyle bir sistemin artan askerî ihtiyaçları karşılamıyacağı çoktan beri belli olmuş ve bu sistem 3 buhranlar yüzyılında tamamen iflâs etmişti. Bu durum karşısında Diokletianus önce sınır ordusunu oldukça takviye etti. Ancak her şeyden önce sade askerî değil aynı zamanda siyasî bakımdan gerekli olan, devletin iç kısmında, hem dışardan gelen düşmanın saldırısına karşı ihtiyat gücü olacak, hem de imparatorluğun desteği olarak içten gelecek her türlü iktidarı devirme gayretlerine karşı koyacak, güçlü ve hareket kabiliyetli bir ordu kuvvetinin kurulması idi. Bu ikili görevi Diokletianus devrinde kurulup Konstantinos zamanında kuvvetle geliştirilmiş olan *exercitus comitatensis* yerine getirecekti. *Comitatenses* birlikleri eski pretoriyen muhafız gücünden çok daha başka bir öneme ve ağırlığa sahip idiler. Pretoriyen muhafız gücü, bilinen güvenilirsizlikleri ve taht değişikliklerine yatkınlıkları nedeniyle, daha Diokletianus zamanında âtıl durumda bırakılmış ve Milvia köprüsü savaşından sonra da Konstantinos tarafından tamamiyle ilga olunmuşlardı. Yeni "maiyyet birlikleri" pek kısa zamanda Roma ordusunun esas çekirdeği haline geldiler; çünkü Konstantinos, Diokletianus'un takviye ettiği sınır savunmasını, *comitatenses*'ler lehine yeniden büyük ölçüde azaltmakta tereddüt etmemişti. Ancak *exercitus comitatensis* bu suretle kuruluşuna esas olan, muhafız gücü olmak karakterini kaybetti. En önde gelen alayları *palatini* ünvanı ile taltif edildiler, asıl muhafız gücünü ise *magister officiorum*'un kumandasında *scholae palatinae* teşkil etmekte idi.

Konstantinos'dan itibaren ordunun idaresi *magister militum*'ların elinde idi; öyle ki, önceleri bütün yaya kuvvetleri *magister peditum*'un, süvari kuvvetleri ise *magister equitum*'un emrine verilmişlerdi. Kumandanın bu şekilde bir taksimi, hiç şüphesiz, ordu sınıflarından yalnız birisinin kumandanı olan kimsenin imparator için tehlikeli olamıyacağı düşüncesine dayanmakta idi. Ancak bu garip taksimden kısa zamanda vaz geçildi ve her imparator sarayında her ikisi de aynı derecede, aynı *magister equitum et peditum praesentalis* ünvanına sahip iki ordu kumandanının bulunmasının imparatorun emniyeti için yeterli olduğu kanısına varıldı. Devletin doğu kısmında bunların yanında bölgesel sınırlı kumandalara sahip üç ordu kumandanı daha göze çarpmaktadır: *Magister militum per Orientem*, *magister militum per Thracias* ve *magister militum per Illyricum*. Bunlar kendi coğrafî bölgelerinde yerleştirilmiş *comitatenses*'lere kumanda ettikleri gibi eyaletlerdeki sınır birlikleri kumandanları olarak *dux*'lar da bunların emrindedir; buna mukabil her iki *magister militum praesentalis* saray muhafız birliklerine kumanda ederler. Böylece Bizans'a ait bölgede taksim edilmiş yetkilerle beş başkumandan bulunuyor

Eskikitaplarım.com

du. Bunların hepsi de doğrudan doğruya, en yüksek kumanda mevkiinin vahdetini temsil eden imparatorun emrinde idiler.

Ancak güçlü, hareket kabiliyetli *comitatenses* ordusunun yaratılmasından itibaren *limitanei*'ler sınır ordusu da, sadece sınırların müdaafası gayesine hizmet eden, özel bir ordu sınıfı olmak önemini kazandı. *Limes* bölgesindeki garnizonlara yerleştirilmiş olan sınır askerleri savunma hizmetleri mukabilinde hususî arazi mülkiyetine sahiptirler. Şu halde bunlar arazilerinden elde ettikleri ürün ile yaşayan ve sınır savunmasını gerçekleştiren bir tür yerleşik köylüler milisidirler: Bizans imparatorluğunda büyük geleceğe aday bir müessese.

Karakteristik olan cihet Roma - Bizans ordusunun zamanla artan barbarlaşmasıdır. İmparatorluk ordusunun en becerikli ve takdir edilen unsurunu barbarlar, özellikle Germenler, devlet teb'ası içinde ise Illyria'lılar teşkil etmektedir. Yabancı ücretli asker sayısı gittikçe kabarmakta olup 4. yüzyıldan itibaren asîl barbarlar gittikçe büyüyen bir ölçüde subay sınıfı içine sızmaktadırlar. Bundan başka Roma - Bizans ordusunda süvari sınıfının öneminin artması da karakteristiktir. Bu hususta imparatorluğun, askerî kudreti daha ziyade atlı birliklere dayanan yeni Sasanî İran devletinin savaş tarzına uymak zorunluğunu duyması her halde nedenlerin sonuncusu değildir.

Devletin ağırlık noktasının doğuya kayması bir defa ve öncelikle, nüfus bakımından daha zengin olan devletin doğu yarısının sahip olduğu daha büyük iktisadî güçle[1], diğer taraftan ise, aynı zamanda imparatorluk için doğuda, barbarların kuzeyden ilerledikleri Tuna'nın aşağı mecrasında ve Sasanî devletinin yaptığı tazyikin kendisini gittikçe daha kuvvetle hissettirdiği Anadolu'da zuhur eden yeni askerî görevlerle ilgilidir. İran Sasanî devleti yerini aldığı Part devletinden çok daha tehlikeli bir düşmandı. Nasıl Bizans imparatorları kendilerini Roma sezarlarının vârisi sayıyorlarsa, Sasanî hükümdarları da kendilerini eski Akamanışların halefleri addediyorlar ve bir zamanlar İran imparatorluğuna ait olmuş bulunan bütün topraklar üzerinde hak iddia ediyorlardı. Daha Bizans öncesi devirde, 3. yüzyıl ortalarından beri ve bütün erken Bizans devri boyunca İran tehlikesi imparatorluğun başı üzerinde durmadan sallanmaktaydı. İran şehinşahları ile mücadele, Bizans devleti için en önemli siyasî ve askerî görevlerden biri oldu[2].

Müşterek hükümdarı Maximianus'a devletin batı yarısını bırakarak doğu yarısını kendisine ayırıp çoğu zaman Nikomedeia (İzmit)'da hüküm

[1] Geç Roma devrinde nüfusun dağılışı hakkında bk. Lot, *Fin du monde antique* 72 vdd.; Stein, *Geschichte I*, 4 vdd.

[2] A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Kopenhagen Paris 1936; *Sasanid Persia, Cambr. Ancient Hist. XII* (1939) 109 vdd.; E. Kornemann, *Die römische Kaiserzeit, Eml. in d. Altertumswiss. III*[3], 2 (1934) 139 vdd.: "*Neurom und Neupersien*"; *Weltgeschichte II*, 476 vdd.

Eskikitaplarım.com

sürmekle, daha Diokletianus, değişmiş duruma uymuştu. Fakat ancak Konstantinos, Boğaziçi kenarındaki eski Grek kolonisi Byzantion'u büyüterek devletin başşehirliğine yükseltmek suretiyle imparatorluğa doğuda kuvvetli bir devlet merkezi vermiş oldu. İnşaat, Konstantinos'un iktidar sahasını doğuya teşmil eden, Licinius'a karşı kazanılan zaferden sonra, 324 yılı kasım ayında[1] başladı ve kısa zaman sonra, 11 mayıs 330'da yeni baş şehir törenle açıldı. Ancak pek az şehir tesisi dünya tarihinde buna benzer bir önem taşımıştır[2]. Yer dahiyane bir keskin görüşle seçilmişti. İki kıt'anın sınırında, kıyıları doğuda Boğaziçi, kuzeyde Haliç, güneyde Marmara denizinin sularıyle yıkanan, kara cihetinden sadece bir tarafından ulaşılması kabil bu yeni başşehir emsalsiz bir stratejik mevkie sahip bulunuyordu. Bundan başka Avrupa ile Asya arasındaki trafiğe ve Ege denizinden Karadeniz'e giden deniz yoluna hâkimdi; böylece şehir kısa zamanda o zamanki dünyanın en önemli ticaret ve trafik merkezi haline geldi. Bin yıl süreyle Istanbul, Bizans imparatorluğunun iktisadî, askerî, kültürel ve dinî merkezi ve düğüm noktası olmak sıfatiyle politik dünya olayları ve insanlığın kültürel gelişmesi üzerinde en büyük bir etkiye sahip olacaktı.

Roma'nın önemi ve aynı zamanda nüfusu durmadan gerilerken yeni başşehir önüne geçilmez bir şekilde büyüyordu. Kuruluşunun üzerinden daha yüzyıl geçmeden Roma'dan daha fazla nüfusa sahip olup 6. yüzyıl içinde her halde yarım milyonluk bir ahaliye malikti[3]. Bu, eski Roma'nın

[1] J. Maurice, *Numismatique Constantinienne II* (1911) 481 vdd.; E. Gerland, *Byzantion und die Gründung der Stadt Konstantinopel*, *BNJ* 10 (1933) 93 vdd.; R. Janin, *Constantinople byzantin*, Paris 1950, 29.

[2] Daha Gregorovius (*Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter I*, 1889, s. 25) şöyle diyor: "Roma'nın kuruluşundan beri dünyada (Istanbul'dan) daha önemli hiç bir şehir yaratılmamıştır". E. Schwartz, *Kaiser Constantin und die christliche Kirche*[2], 1936, s. 85: "Büyük İskender'in Mısır'daki dünya şehrini (yani İskenderiye'yi) yaratmasından sonra hiç bir şehir tesisi, harap olmuş Grek şehrinin (Istanbul'un) bu gün bile kurucusunun hükümdarlık iradesine şahitlik eden muazzam müstahkem şehir hâline getirilmesi kadar tarihe yeni yollar açmamıştır". A. Philippson (*Das byzantinische Reich als geographische Erscheinung*, 1939, s. 26) Istanbul'un tesisini İskenderiye ve St. Petersburg'un kuruluşu ile mukayese eder. Ayrıca bk. Philippson, *ayn. esr.*, 29 vd. ve 214.

[3] Krş. Stein, *Geschichte I*, 195 ve n. 6. A. Andréadès'in (*La population de Constantinople*, *Metron I* (1920) 5 vdd.; ayrıca ayn. mlf., *La population de l'Empire byzantin*, *Bull. de l'Inst. archéol. bulgare* 9, 1935, 117 vdd.) çok yüksek tahminleri Stein'ın açıklamalarına göre tashihe muhtaçtır. Bizzat Andréadès sonradan (*Economic Life of the Byzantine Empire*, Baynes - Moss, *Byzantium*, 1949, 53) Istanbul'un en parlak devrinde " 500.000'den daha az sayıda nüfusa sahip bulunmadığını, bazen belki bu rakamı da aşmış bulunduğunu" kabul etmiştir. Ayrıca krş. Stein, *Bas Empire* 759 ve 842. Müellif burada Istanbul'un Iustinianos devrinde en az 600.000 kişilik nüfusu olduğunu kabul eder. Istanbul ahalisinin sayısı ve etnik yapısı hakkında bir de bk. Brehier, *Civilisation* 81 vdd. Daha eski tahminler muvacehesinde Stein'ın sınırlandırmalarını tasvip etmemiz, hiç bir şekilde, onun Istanbul'un tarihî önemini küçümsemek bakımından Seeck'i izleyen izahatını (Stein, *Geschichte I*, 2 vd. ve bilhassa *Gnomon* 4 (1928) 410 vdd.) doğru bulduğumuz manasına gelmez. Buna nu

Eskikitaplarım.com

yerini alacak olan Yeni Roma idi[1]. Daha inşaat plânında bile yeni başşehir eskisine benzetilmişti; Eski Roma'ya bağlı bütün gelenekler Istanbul'a intikal ettirildi[2]. Roma'nın sahip olduğu imtiyazlar Istanbul'a da tanındı. Büyük Konstantinos yeni başşehrin parlaklığını ve zenginliğini arttırmak hususunda elinden gelen hiç bir şeyi esirgemedi. Şehri muhteşem binalar ve devletin her tarafından getirdiği sanat anıtları ile süsledi. Özellikle kilise inşaatına büyük gayret sarfedildi. Daha başlangıcından itibaren Istanbul bir hristiyanlık havasına girdiği gibi ahalisinin büyük bir kısmı da dil bakımından Grekti. Devletin hristiyanlaştırılması ve yeni başşehrin Boğaziçi kenarında kurulması ile Konstantinos tarihî zaferine çifte bir ifade bahşetmiş oluyordu.

Tarih ilminde, Konstantinos'un hristiyan inancı ile ilişkisi sorunu kadar sık ve büyük bir gayretle münakaşa edilen ve o kadar muhtelif şekillerde cevaplandırılan ancak pek az problem vardır[3]. Bazılarına göre Konstantinos din ile ilgisiz olup hristiyanlığı sadece siyasî nedenlerle himaye ederken, diğer bazı bilginler onun hristiyanlığı kabul ettiğine inanarak devletin dinî siyasetinde vukubulan büyük değişikliği bu vâkıada müşahede

---

kabul Stein'ın kabul ettiği Istanbul nüfusunu D. Jacoby (*La population de Constantinople à l'époque byzantine: un probleme de demographie urbaine*, *Byz.* 31 (1961) 81 vdd.)'ye göre daha da azaltmak gerekir. Bu yazara göre 6. yüzyılda Istanbul'un nüfusu 400.000'in altında idi. Bununla beraber özellikle Jacoby'nin zenginin muhtevalı açıklamaları bile bu hususta yazılanların tamamiyle birer tahminden ibaret olduğunu göstermektedir.

[1] Pek kısa zamanda "ikinci Roma" deyiminin yerini alan "yeni Roma" tabirinin meydana çıkışı hakkında bk. F. Dölger, *Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner*, *Zeitschr. f. Kirchengeschichte* 56 (1937) bilhassa s. 13 vdd. (*Byzanz und die europäische Staatenwelt* 83 vdd.). Konstantinos'un Eski-Roma gelenekleri karşısındaki anlayışlı tutumu ve eski başşehrin ancak yavaş yavaş ikinci plâna itilişi haklı olarak belirtilmiştir. Özellikle krş. A. Alföldi, *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, Oxford 1948 ve *On the Foundation of Constantinople*, *Journ. Rom. Stud.* 37 (1947) 10 vdd.; J. M. C. Toynbee, *Roma and Constantinopolis in Late-Antique Art*, *ayn. esr.* 135 vdd.

[2] Krş. R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, 30 vdd

[3] Burada bu hususta pek geniş olan bibliyografyadan ancak en önemli bir kaçı zikrolunabilir: J. Burckhardt, *Die Zeit Constantins des Grossen*[5], *Gesamtausgabe II*, Stuttgart 1929; E. Schwarz, *Kaiser Constantin und die christliche Kirche*[2], Leipzig - Berlin 1936; N. H. Baynes, *Constantine the Great and the Christian Church*, London 1929 ve *Cambr. Ancient Hist. XII* (1939) 678-99; A. Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris 1932 ve *Empire Chretien* 25 vdd.; H. Grégoire, *La "conversion" de Constantin*, *Revue de l'Univ. de Bruxelles* 34 (1930/31) 231 vdd.; *Nouvelles recherches constantiniennes*, *Byz.* 13 (1938) 551 vdd.'den ayrı baskı; *La vision de Constantin "liquidee"*, *Byz.* 14 (1939) 341 vdd.; J. Zeiller, *Quelques remarques sur la "vision" de Constantin*, *Byz.* 14 (1939) 329 vdd.; K. Lietzmann, *Der Glaube Konstantins des Grossen*, *SB d. Preuss. Akad.* 28/29 (1937) 263 vdd.; A. Alföldi, *Hoc signo victor eris*, *Beitrage zur Bekehrung Konstantins des Grossen*, Piciculi (1939) 1 vdd. ve *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, Oxford 1948; J. Vogt, *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*, München 1949, 2. baskısı 1960, 244 vdd

Eskikitaplarım.com

etmişlerdir. Gerek bu ve gerekse aksi tez bakımından çok sayıda deliller ortaya atılmış olup, gerçekten de bir çok şey, Konstantinos'un hristiyanca tutumunu, bir çok diğer husus onun eski putperest geleneklere bağlı kalmış olduğunu ve yine bir çok şey de her iki görüşü birden destekler mahiyettedir. Kesin olarak Konstantinos için siyasî hedefler önemli idi. Diokletianus'un hristiyanları takibata uğratmak siyasetinin şapa oturmuş olduğu herkesçe, hattâ onun en sadık yardımcısı Galerius tarafından da açıkça görülmüştü; ayrıca devletin ağırlık noktasını doğuya nakletmenin ve buna rağmen hristiyan düşmanı bir tutum izlemenin mümkün olamıyacağında da şüphe yoktu[1]. Ancak aynı şekilde gerçek olan bir cihet de, Konstantinos'un hayat hikâyesinin dinî olaylar (hristiyanî, hristiyanlık dışı veya hristiyanlık öncesi) bakımından pekâlâ zengin ve onun dine karşı ilgisizlikle itham veya aynı nedenle medh-ü senâ edilmesinin haksız olduğudur. Bu arada Konstantinos'un içinde yaşadığı dinî heyecan devrinin, aynı zamanda bir çok muhtelif külte birden inanmanın pek tabiî sayıldığı bir dinî *synkretismus* devresi olduğu da unutulmamalıdır. Eğer Konstantinos, en geç 312 yılından beri kendisini hristiyan tanrısının himayesine tevdi ve bu tarihten itibaren hristiyanlığı durmadan ve gittikçe kesinleşen bir kararlılıkla takviye etmiş ise, bu, onun kendisini tamamiyle hristiyanlığa verdiği, bütün putperest geleneklere kesin olarak yüz çevirdiği ve sonraki Bizanslı halefleri anlamında hristiyan olduğu manasına gelmez. Onun putperest inanç âdetlerine de yardımdan vazgeçmediği, hatta bizzat bu âdetlerden bazılarına sadık kaldığı malûmdur ve özellikle güneş kültüne ısrarla bağlı bulunduğu vâkıası kolayca tevil edilecek bir husus değildir. Dinî synkretismus devri için hiç bir şey hristiyanlığın hususiyetini teşkil eden dinî inhisarcılık kadar yabancı ve anlaşılmaz bir keyfiyet değildir. Bu dinî inhisarcılık "ilk hristiyan imparator" 'a da yabancı idi. Dinî inhisarcılık zihniyetinin galip gelmesi ve kesin gerçeğin tek ve biricik sahibi olarak başka her türlü doktrini sapıklık sayan hristiyanlığın Roma dünyasında da kendisini kabul ettirmesi için epeyce zaman geçmesi icap etti. Aslında, hristiyan inancının Roma - Bizans devletinde nihayet tek başına hâkimiyete ulaşması, Konstantinos tarafından izlenen dinî siyaset yönünün zarurî bir sonucu idi, amma, bilindiği gibi bu noktaya oldukça sonraları ulaşılmıştır (bk. aşağıda I, 2). Sadece Konstantinos değil, onun halefleri de 379 yılına kadar *Pontifex Maximus* unvanını muhafaza etmişlerdir[2].

[1] H. Grégoire (*Byz.* 13, 1938, s. 588) bunu isabetli olarak şöyle formüle eder: "Qui veut l'Orient doit etre, sinon chrétien, du moins prochrétien". Hristiyanlığın kazandığı zaferin nasıl hazırlandığı hakkında krş. ayn. mlf., *Les persécutions dans l'Empire romain*, *Mémoires de l'Acad. de Belgique*, *Classe de Lettres* 46, 1 (1951).

[2] Bu sorun için çok açıklayıcı bir katkı, Konstantinos'dan Gratianus'a kadar bütün imparatorların devrinde mevcut olmuş İsis veya Serapis resimli kendine özgü türde bir Mısır sikke grubunu arzeden şu esere bk. A. Alföldi, *A Festival of Isis in*

Eskikitaplarını.com

Konstantinos devrinde Roma devletinin hristiyanlaştırılmasının en kuvvetli ve tarih bakımından en önemli tezahürü, dogma ve esaslar bakımından hristiyan kilisesinin temelini atan ökumenik konsillerden ilkinin İznik'te toplanması (325) olmuştur. Konsili toplantıya çağıran ve müzakerelerı idare eden imparator burada alınan kararlar üzerinde de en geniş ölçüde etkili oldu. Kiliseye resmen mensup olmamakla beraber – bilindiği gibi ancak ölüm yatağında vaftiz edilmiştir – kilisenin fiilî başkanı idi: O bu hususta da Bizans tahtındaki haleflerine örnek olmuştur. Müzakerelerin konusu, tek tanrıcı *(monotheist)* olmak dolayısiyle *baba* ile *oğul*'un aynılığını kabul edemiyeceğini düşünerek Khristos'un tanrılığını reddeden İskenderiye'li keşiş Arius'un doktrini idi. Arius doktirini mahkûm edilerek, *oğul*'un *baba* ile mahiyet bakımından aynı (ὁμοούσιος) olduğu akîdesi tesis edildi ve böylece, İstanbul'da toplanan ikinci ökumenik konsil (381)'in tamamlamaları ile hristiyan kilisesinin âmentüsü olan inanç formülü ortaya çıktı.

Konstantinos'un temeline ilk taşı koyduğu devlet ile kilisenin ittifakı her iki tarafa da büyük kazanç sağladı, fakat her iki tarafı da aynı zamanda tamamiyle yeni güçlüklerle karşı karşıya bıraktı. Roma - Bizans devleti hristiyan dininde kuvvetli bir ruhî birleştirici kudret ve imparatorluk mutlakıyetı güçlü manevî bir destek buldu. Kilise ise devletten zengin maddî araçlar elde etti; gerek misyonerlik faaliyetinde ve gerekse kilise aleyhindeki akımlarla mücadelede devlet tarafından desteklendi, fakat bu sebeple de onun vesayeti altına girmiş oldu. Kilise ile kaderini birleştirmiş olan devlet ise kilise partilerinin sonsuz anlaşmazlıkları içine çekilmiş oldu. İnanç mücadeleleri kilisenin iç işleri olmaktan çıktı. Politik motiflerle çapraşıklaştırılan bu mücadeleler sadece kilisenin değil aynı zamanda devlet gelişmesinin de önemli bir parçası hâlini aldılar. Bu arada devlet hedefleri her zaman kilisenin gayeleri ile uygun düşmüyordu. Kilise ile devletin işbirliği çoğu zaman bu iki kudret arasında rekabet ve münaferet doğuruyordu. Bütün bu tür durumlar –devletin kilise mücadelelerine katılması, siyasî ve dinî gayretlerin birbiri içine girmesi, kilise ve devlet arasında işbirliği ve aynı zamanda rekabet ve münaferet– daha Konstantinos zamanında belirdi. İznik konsilinin kararı ile *arianismus* dünya yüzünden kaldırılmış değildi; muhalif partinin gücünü önce iyice takdir edememiş görünen imparator, taktiğini değiştirerek, Arius'un tekrar kilise cemaatine kabul edilmesini zorla sağladı. Ancak bu yüzden ortodoks ruhânî sınıfla, her şeyden önce, 328 yılından beri İskenderiye piskoposluk makamına sahip olan ve sürgünden sürgüne atılarak

Rome under the Christian Emperors of the IVth Century, *Dissertationes Pannonicae*, *Ser. II*, Fasc. 7 (1947). *Pontifex Maximus* unvanını taşıyanların listesi, bunların sonuncusu olan Gratianus ile kesilmektedir. Alföldi'nin (*aynı eser*, s. 36) verdiği inandırıcı açıklamalara göre Gratianus bu unvanı 379 yılı başında bırakmıştır.

Eskikitaplarını.com

hayatının sonuna kadar (373) ortodoksluk mücadelesinde ısrar eden büyük Athanasios ile ihtilâfa düşmüş oldu.

İnanç sorunu yüzünden Konstantinos'un oğulları arasındaki anlaşmazlık sertleştiği gibi devletin iki yarısı arasındaki ayrılık uçurumu da derinleşti. Devletin doğu yarısında hüküm süren Konstantios aryanizmi kabul etti. Batıda hüküm sürmekte olup çok erken öldürülen Konstantinos (ölm. 340) ile genç Konstans ise İznik inancını desteklediler. 343 yılı sonbaharında devletin iki yarısının sınırındaki Serdica'da toplanan konsil bir barış sağlıyamadı. Ağabeyisi öldüğü için şimdi batının bütününe hâkim olan küçük kardeşin üstün kudreti Konstantios'u uzlaşmaya ve koğulmuş olan ortodoks piskoposları makamlarına iadeye zorladı. Bunun üzerine siyasî bakımdan mağlûp olmuş bulunan aryanîlik iki fırkaya ayrıldı: kendilerine *semiarianist*'ler denilen grup, *baba* ile *oğul* arasında mahiyet aynılığını olmasa da mahiyet benzerliğini (ὁμοούσιος değil ὁμοιούσιος) kabul ederken, aryânilerin cezrî grubu Eunomios etrafında toplanarak eskisi gibi *baba* ve *oğul*'un mahiyet bakımından tamamiyle birbirinden ayrı olduğu inancını temsil ediyordu. Bu arada Konstans putperest zorba (*tyrann*) Magnus Magnentius ile yaptığı mücadelede maktul düşüp (350), Konstantios aynı zorbayı çok kanlı bir savaş sonunda mağlûp edince (351), durum tersine döndü.

Doğu imparatorunun zaferi devletin doğu yarısının önemini yeniden belirtmişti. Babasını örnek alarak Konstantios Istanbul'un Roma ile kanunlar bakımından eşitliğini tesise gayret etti ki, bu fiilen, eski ve yarı putperest Roma'nın yeni hristiyan başşehir tarafından geriye itilmesi anlamına geliyordu. Konstantios'un Roma'ya yaptığı bir ziyaret, eski dünyanın inkırazını sembolize eden bir eyleme sahne olmuştur: İmparator Roma senatosunun toplantı salonundan Victoria mezbahını kaldırtmıştı. Konstantios'un zaferi aynı zamanda aryanîliğin de zaferi olmak anlamını taşıyordu. İmparatorun iradesi devlete olduğu gibi kiliseye de kayıtsız şartsız hâkim olacaktı. Başında İskenderiye piskoposu Athanasius'un bulunduğu muhalefeti ezerek Sirmium ve Rimini *synod*'larında aryanîliği devlet inancı olarak ilân ettirdi (359). Bunun üzerine semiaryanistler arasında da bir bölünme oldu. Bunların arasındaki ılımlılar muhalefete geçerek zamanla İznik taraftarlarına yaklaştılar; diğerleri ise Eunomios taraftarları ile birleşerek imparatorun başkanlığında hâkim olan dinî parti haline geldiler. Aryanîliğin Roma - Bizans devleti içinde bu geçici zaferlerinden daha büyük bir önemi ise, Gotların hristiyanlığa kazanılmaya başlamalarının aryanî inancın üstünlüğü zamanına tesadüf etmesi ve bu sebeple Germen kabilelerinin bu yeni inancı aryanî şekliyle benimsemiş olmalarıdır. İncil'i germenceye tercüme eden Ulfila 343 yılında İzmit'in aryanî piskoposu Eusebios tarafından takdis edilmiş olup, Bizans'da aryanîliğin çöknesinden çok daha sonraları dı Germen kabilelerinin çoğunluğu aryanî bağlılıkta ısrar etmişlerdir.

Eskikitaplarım.com

Konstantinos devrindeki dinî kaynaşmanın yerini Iulianos (361-63)[1] idaresinde putperestlik reaksiyonu aldı. Bu suretle, Bizans kültür gelişmesinin en özlü sorunlarından birisi olan, eski kültürün yeni inanç ile bu arada yaşaması problemi en şiddetli bir kriz devresine girmiş oluyordu. Kaybolup gitmekte olan dünyanın sihri, bu dünyanın sanatı, aydınlığı ve hikmetine karşı duyduğu ihtiraslı sevgi, Konstantinos hanedanının bu son temsilcisine yeni dinî inanca karşı savaş açtırdı. Hristiyan kilise fırkalarının tatsız mücadeleleri onun teşebbüsüne başarı va'deder gibi idi. Putperestler sayı bakımından özellikle devletin batı yarısında ve bilhassa Roma'da, hâlâ oldukça kuvvetli oldukları gibi, geniş ölçüde barbarlaşmış ordunun büyük kısmı da putperest idi. Bu durumda hristiyanlığa ihanet edenlerin sayısı da az değildi. Fakat Iulianus'un hristiyan düşmanlığı güçlü bir hareket doğurmaya muvaffak olamadı. Yeni inanca karşı mücadelesinde imparator, bizzat mensup olduğu neoplâtonik filozof ve hatipler zümresinin putperest yüksek tabakasının sözcüsü olmakla kaldı. Devletin doğu yarısında ve özellikle kendisine merkez seçtiği Antakya'da imparator sadece hayâl sukutlarına uğradı. Harekete geçirdiği reaksiyon teşebbüsünün dermansızlığı, onun yeni putperest ruhanî sınıfı organize etmeye çalışırken hristiyan kilise teşkilâtını kopya etmesinde, özellikle belirmektedir. Eski putperest kült âyinlerini tekrar canlandırmak için sarfettiği gayretler ve ilâhlara şahsen kurbanlar takdim etmesi sadece hristiyanlar arasında müstehzi bakışlar yaratmakla kalmıyordu. Eskiye eski olduğu için tapınırcasına düşkünlük gösteren, yeni ile yeni olduğu için mücadele eden her reaksiyon gibi onun teşebbüsü de akîm kalmaya mahkûmdu. İran'a karşı giriştiği cesurca bir sefer esnasında bir mızrak darbesiyle ölüm derecesinde yaralanıp ordugâhında ruhunu teslim eder etmez eseri de kendisiyle beraber mezara gömüldü. Onun bu çabuk başarısızlığı sadece, hristiyanlığın zaferinde tarihî bir zorunluk yattığını isbat etmekten başka bir kayda sağlayamamıştı.

2. Kavimler Muhacereti ve Kristolojik Mücadeleler Devri

Genel bibliyografya: Stein, *Geschichte I.* - Bury, *Later Rom. Emp. I*[2]. - Kulakovskiy, *Istoriya I.* - Seeck, *Untergang V* ve *VI.* - E. Demougeot, *De l'unité à la division de l'Empire romain, 395-410. Essai sur le gouvernement impérial* Paris 1951. - L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*[2], München 1941. - Ayn. mlf., *Geschichte der Wandalen*[2], München 1942. - F. Lot, *Les invasions germaniques*, Paris 1935. - Chr. Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris 1955. - E. A. Thompson, *A History of Attila and the Huns*, Oxford 1948. - F. Altheim, *Attila und die Hunnen*, Baden - Baden 1951. - A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte II*[4], Tübingen 1909. - L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise III*[5], Paris 1911. - H. Lietzmann, *Geschichte der alten Kirche IV*[2], Berlin

[1] Özellikle krş. J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, Paris 1930

Eskikitaplarını.com

1953. - W. Ensslin, *Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius d. Gr., SB d. Bayer. Akad. d. Wiss., Phil. - hist. Kl.*, 1953, Heft II. - *Das Konzil von Chalkedon*, nşr. A. Grillmeier ve H. Bacht *I*, Würzburg 1951. - N. H. Baynes, *The Dynasty of Valentinian and Theodosios the Great*, *Cambr. Med. Hist. I* (1911) 218-49. - A. Güldenpfennig, *Geschichte des oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II.*, Halle 1885. - W. Ensslin, *Marcianus*, *RE* XIV, 2 (1930) 1514-29. - Ayn., mlf., *Leo I.*, *RE* XII, 1 (1924) 1947-61. - W. Bartii, *Kaiser Zeno*, Basel 1894. - E. W. Brooks, *The Emperor Zenon and the Isaurians*, *Engl. Hist. Review* 8 (1893). - Ayn. mlf., *The Eastern Provinces from Arcadius to Anastasius*, *Cambr. Med. Hist. I* (1911) 457-86. - A. Rose, *Kaiser Anastasius I. Die aussere Politik des Kaisers*, Halle 1882. - Ayn. mlf., *Die byzantinische Kirchenpolitik unter Kaiser Anastasius I.*, Wohlau 1888. - P. Charanis, *The Religious Policy of Anastasius the First*, Madison 1939. - W. Ensslin, *Theoderich der Grosse* [2], München 1959.

Roma ordusunun sel gibi kan döktüğü dinî mücadeleler ve sık sık vukubulan iç savaşlar yüzünden devletin kudretli durumu dışa doğru sarsılmıştı. Daha Konstantios devrinde Mezopotamya bölgesinde İranlıların güçlü ağırlığı kendisini göstermişti. Iulianos seferinin feci bir şekilde sona ermesini müteakip Iovianos (363-64), son putperest Roma hükümdarının bu pek hristiyan halefi, İranlılar ile, devlete Armenia'daki imtiyazlarından feragati yükleyen ve Mezopotamya'da hissedilir bir arazi kaybını beraberinde getiren bir barış anlaşması yapmıştı.

Bu arada kavimler muhaceretinin başlaması ile imparatorluk için ortaya etki alanının nerede sona ereceği bilinemeyen yeni sorunlar çıktı. Şimdi devletin doğu yarısının kuzey sınırı da sürüp giden mücadelelerin sahnesi haline gelmişti. Böylece Bizans devletinin yaşadığı bütün süreç sükûnet bulmayacak olan tüketici, iki cephede birden mücadele başlamış oluyordu. Bu andan itibaren ve bütün tarihi boyunca Bizans hemen hemen hiç aralıksız, doğuda meydana gelen büyük devletler ve kuzey ve batıda durup dinlenmeden düşman olarak ortaya çıkan milletlerle, çifte bir mücadele içinde yaşadı.

Kaderin bu çetin, iki cephede birden savaşmak görevini ilk defa omuzlayıp bu mücadelede kurban olan ilk imparator aryanî mezhebine mensup Valens oldu. Konstantios ve Konstans gibi Valentinianus I. (364-75) ve Valens (364-78) kardeşler de dinî bakımdan birbirine zıd yönleri temsil etmekteydiler[1]. Batıyı idare eden Valentinianus I., İznik inanç formülünün taraftarı idi; doğuya hükmeden Valens ise aryanî idi. Böylece inanç ayrılığında yeniden doğu ile batı arasındaki zıddıyet ifadelenmiş oluyordu. Gerçekten de her iki devlet yarısı arasındaki bağlılık gittikçe gevşemekteydi. Ancak şimdi bütün sorunlar, alevlenmiş olan dış siyaset

[1] A. Nagl, *Valentinianus*, *RE*, *II. R. VII A.* (1943) 2158 vdd.; *Valens*, ayn. esr., s. 2097 vdd.; A. Alföldi, *Valentinien Ier, le dernier des grands Pannoniens*, *Revue d'hist. comparée* 4 (1946) 7 vdd. Ayrıca krş. Ayn. mlf., *A conflict of Ideas in the Late Roman Empire. The Clash between the Senate and Valentinian I*, Oxford 1952.

Eskikitaplarm.com

görevlerine nazaran arka plânda kalmışlardı. Sakson ve İr'lerin Britanya'ya saldırıları, Rhein ve Neckar nehirleri kıyılarında Alamann'lar, Tuna bölgesinde Sarmat ve Quad'larla yapılan şiddetli savaşlar, batı Got'ları (Visigothici)'nın Tuna civarında görülmeleri ile ortaya çıkacak olan büyük buhranın sadece ön habercileri idiler. Thracia *dioecese*'sinde iskân edilmiş olan batı Gotları devlet arazisini tahribe başlamışlar, bunlara arkalarından gelen doğu Gotları (Ostrogothici) ve Hunlar katılmışlar ve böylece bütün Trakya barbarlarla dolup taşmıştı. İran'a karşı harp sahnesinden süratle gelerek Istanbul üzerinden Trakya'ya giren Valens düşmanı Edirne yanında karşıladı. Burada 9 ağustos 378'de, Ostrogotlar tarafından desteklenen Vizigotların Roma ordusunu imha edercesine bozguna uğrattıkları ve cereyanı sırasında bizzat imparatorun da maktul düştüğü unutulmaz savaş yapıldı.

Felâketin sonuçları ölçüsüz derecede büyüktü. Bu andan itibaren ön plâna geçen Germen sorunu ile devletin doğu yarısı tam bir asır boğuşmak zorunda kalmış, batı yarısı ise bu yüzden mahvolmuştur. Gotların askerî güçle ortadan kaldırılması mümkün görünmüyordu. Devletin içine düştüğü ümitsiz durumdan kurtulmanın yegâne çaresi barış yoluyla anlaşmaktan ibaretti. Valantinianus I.'un oğlu ve halefi Gratianus'un (375-83) 19 ocak 379 tarihinde *augustus*'luğa yükseltip devletin doğu yarısını idare ile görevlendirdiği Theodosios I.'un siyaseti bu istikamete yöneldi.

Gotların Balkanların gerisine sürülmelerinden sonra imparatorlar onlarla bir *foedus* (tabilik anlaşması) yaptı. Ostrogotlar Pannonia'da, Vizigotlar Trakya *dioecese*'sinin kuzey kesiminde yerleştirildiler. Bunlar tam bir muhtariyete, vergi muafiyetine ve yüksek savaşçılık ücretlerine sahip olacaklar ve devlete, müttefik sıfatiyle, askerî bakımdan yardımda bulunacaklardı[1]. Bir çokları da doğrudan doğruya imparatorun hizmetine girdi. Böylece devletin Germen dalgalarının altında kalması tehlikesinin önüne geçiliyor, saldırganlar devletin hizmetine alınıyor ve mevcudu çok azalmış olan Roma ordusu Germen müttefiklerin katılması ile kuvvetli bir şekilde takviye edilmiş oluyordu. Ancak bu tür bir çözüm, Germenlerin düşmanca saldırılarının barışçı bir sızmaya çevrilmesinden öte bir anlam taşımamakta idi. Ordunun gittikçe artan bir ölçüde germenleştirilmesi oluşumu doruğuna ulaşmıştı; askerî birliklerin çoğunluğu Germen olup kumanda mevkilerinin en önemlileri de kısa zamanda Germenlerin eline geçti[2]. Theodosios'un Germen siyasetinin kötü sonuçlarından birisi de devlet giderlerinin büyük ölçüde artması ve böylece malî yüklerin ağırlaşması idi. Halkın sefaleti

[1] Genel anlamda *foederati* hakkında bk. Mommsen, *Das romische Militärwesen seit Diokletian*, *Gesamm. Schriften VI* (1910) 225 vdd.; Grosse, *Röm. Militärgeschichte*, 480 vdd.

[2] H. Delbrück, *Gesch. der Kriegskunst II* (1902) 219; Grosse, *Röm. Militärgeschichte* 260 vdd.

Eskikitaplarım.com

arttıkça artıyor ve devletin bütün arazisinde, Theodosios'un bütün selefleri nin beyhude yere önlemeye çalışmış oldukları, *patrocinium* oluşumu yayılıp gidiyordu: İktisadî yönden mahvolup ağır borçlar altına girmiş ve imparatorluk memurlarının başına buyruk kötü niyetlerine savunmasız terkedilmiş olan köylü kendisini kudretli bir büyük arazi sahibinin himayesine bırakıyor, sefalet ve acılarla dolu özgürlüğü bahasına kendisini himaye eden efendisinin köleliğini kabul ediyordu. Böylece 4. yüzyıldan 5. asra geçiş esnasında *colon* (köylü)'lerin toprağa bağlanmaları oluşumu bütün devlet içinde tamamlanmış görünmektedir[1].

Valens'in ölümü aryanîliğin de kesin olarak çökmesine sebep oldu. Doğru inanç (ortodoksluk)'ın zaferini, İznik kararlarını tasdik ve itmam ederek hristiyan inanç formülüne kesin ve en son şeklini veren İstanbul ökumenik konsili (381) damgaladı. İznik iman formülünün ateşli bir taraftarı olan Theodosios I. ortodoks inancı bütün kudreti ile takviye ederek gerek putperestliği ve gerekse ayrı itikatta olan hristiyan mezheplerini acımasız takibata uğrattı. Ancak onun hükûmeti devresindedir ki, devletin hristiyanlaştırılması oluşumu tamamlanmıştır. Ortodoks hristiyanlık devletin resmî dini olarak tek başına kaldı, bütün diğer dinlerin ve inançların yaşama hakları ellerinden alındı.

Devletin batı yarısındaki uzun süren bir iç savaştan sonra Theodosios ölümünden kısa bir süre önce bütün imparatorluğu bir defa daha hâkimiyeti altında birleştirmiş idi. Fakat ölüm döşeğinde, bu kadar zorlukla birliği sağlanmış olan devletin yeniden taksimini emretti. Bu taksim işinde, menşei devletin en batısında bulunan imparator, devletin doğu yarısının üstün durumuna reddi mümkün olamıyacak bir ifade bahşetti. Çünkü, Büyük Konstantinos'un en büyük oğluna, hüküm sürmek üzere, Britanya, Galya ve İspanya'yı tevcih etmiş ve Valentinianus I.'un, kardeşine doğuyu bırakıp kendisine devletin batı yarısını ayırmış olmasına mukabil Theodosios 395 yılında büyük oğlu Arkadios'u devletin doğu, küçük oğlu Honorius'u ise batı yarısına hükümdar tayin etti. Bundan pek az sonra da iki taraf arasında anlaşmazlık konusu olan Dacia ve Macedonia *dioecese*'leri doğuya ilhak edilerek merkezi Selânik olmak üzere *praefectura Illyricum* hâlinde birleştirildi. Illyria topraklarından batıya sadece, bu zamandan itibaren genellikle *dioecese Illyricum* adı ile anılacak olan Pannonia *dioecese*'si kaldı[2]. Böy-

[1] Stein, *Geschichte I*, 301 vdd.; M. Gelzer, *Studien zur byzantinischen Verwaltung Ägyptens* (1909) 63 vdd.; P. Vinogradoff, *Social and Economic Conditions of the Roman Empire in the Fourth Century, Cambr. Med. Hist. I* (1911) 542 vdd.

[2] Stein, *Geschichte I*, 353; E. Demougeot, *De l'unité a la division de l'Empire romain*, 30, 110, Paris 1951, 143 vdd. Kış. ayrıca ayn. mlf., *Les partages de l'Illyricum a la fin du IVe siècle*, *Revue hist.* 198 (1947) 16 vdd ve *À propos des partages de l'Illyricum en 386 395*, *Actes du VIe Congrès Intern. d'Études byz I* (1950) 87 vdd. J.-R. Palanque, *La préfecture du prétoire d'Illyricum au IVe siecle*, *Byz.* 21 (1951) 5 vdd. V. Grumel, *L'Illyricum de la mort de Valentinien Ier à la mort de Stilicon*, *REB* 9 (1951) 5 vdd.

Eskikitaplarım.com

lelikle doğu ile batı arasında, zamanla batıdaki Roma ve doğudaki Bizans kültür bölgeleri arasında ayırıcı bir hat olarak gittikçe kesinleşen tarihî sınır çizilmiş bulunuyordu.

Theodosios'un yaptığı taksim aslında hiç de yeni bir şey değildi. Ancak önemli olan husus, bu taksimden sonra batı Roma imparatorluğunun ortadan kalkışına kadar devletin iki kısma ayrılmış olarak kalmış olmasıdır. Bununla beraber devletin birliği düşüncesi devam ediyordu: Ortada iki devlet değil, bir devletin iki imparator idaresinde bulunan iki parçası vardı. Çoğu zaman kanunlar her iki imparator namına çıkarılıyordu ve bir imparator tarafından çıkarılan kanunlar, yayınlanmak üzere diğer imparatora gönderilmiş olmak şartiyle her iki devlet yarısında da geçerli oluyorlardı. Bir imparatorun vefatı hâlinde onun yerine bir diğerini tayin etmek de hayatta kalan diğer imparatorun hakkı idi. Buna rağmen fiilî olarak imparatorluğun iki yarısı arasındaki bağlantı durmadan gevşemekteydi. Bunun başlıca sebebi de doğu ve batıda içinde bulunulan koşulların birbirinden çok ayrı yönlerde gelişmesi ve umumiyetle iki hükûmet arasındaki ilişkilerin dostane olmaktan uzak bulunması idi. Daha Theodosios'un oğulları devrinde bile doğunun zayıf Arkadios namına devlet işlerini yürüten ve sık sık değişen nâibleri ile genç Honorius adına on yıldan fazla bir süre batıda hâkimiyetini yürüten kudretli Germen Stilicho arasında daimî bir rekabet mevcut olmuştu [1].

Theodosios'un Got siyaseti ağır bir buhran geçirdi. Vizigotlar, Alarich idaresinde ayaklanarak İstanbul surları önüne ve Yunanistan'ın en güney ucuna kadar bütün Balkan yarımadasını tahrip ettiler. İki Roma devleti arasındaki anlaşmazlık bir mukabil hareketi kötürümleştirdi ve nihayet barış, doğu Roma hükûmetinin Alarich'i imparatorluğun *magister militum per Illyricum*'u tayin etmesiyle satın alındı. Got Gainas, *magister militum praesentalis* tayin edildi ve askerî birlikleri ile İstanbul'a geldi. Bu arada Bizans başşehrinde Germen aleyhdarı şiddetli bir reaksiyon belirdi [2] ve 4. asrın sonunda bu düşünce İstanbul'a hâkim oldu. Germenler ordudan atıldı ve Roma savunma kuvvetlerinin temelden reorganizasyonuna gidildi [3]. Bununla beraber, kısa zamanda Germenleri daha büyük kitleler halinde orduya doldurmak zorunda kalındı ve 7. yüzyıla kadar bunlar devlet ordusunun en önemli ve en değerli unsurları olarak kaldılar. Ancak bunlar artık ücretli savaşçı olarak teker teker orduya alınıyor ve Theodosios zamanında Got müttefiklerin kendi başlarına ve kendi kumandanları emrinde birlikler teşkil

[1] Bu devrin çok tafsilâtlı bir tasvirî için bk. E. Demougeot, *De l'unité à la division de l'Empire romain*, Paris 1951, 93 vdd. Krş. ayrıca ayn. mül., *Note sur la politique orientale de Stilicon*, *Byz.* 20 (1950) 27 vdd.

[2] Germen aleyhdarı hava bakımından özellikle Synesios'un nutukları tipiktir: Migne, *P. G.* 66, 1089.

[3] Grosse, *Röm. Militärgeschichte* 262 vdd.

Eskikitaplarını.com

etmiş olmalarına mukabil, şimdi imparatorluk subaylarının emrinde bulunuyorlardı. Batıda ise eski Theodosios sistemi, yani Germenlerin müstakil birlikler hâlinde kendi reislerinin idaresinde bulunmaları şekli devam etti ve nihayet batı Roma imparatorluğunun Germen dalgaları ortasında batıp gitmesiyle sonuçlandı. Doğudaki Germen aleyhdarı reaksiyonun gayesine ulaşmış, buna mukabil batıda sık sık vuku bulan Germen düşmanı harekâtın sonuçsuz kalmış olması, devletin iki yarısında hüküm süren şartların ve bunların kaderlerinin değişikliğini belirtmek bakımından karakteristiktir. Doğu devlet yarısı kısa bir sürede Alarich'ten de kurtuldu. Alarich birlikleri ile İtalya'ya sefer ederek, üç defa kuşattıktan sonra 410 yılında Roma'yı hücumla aldı. Batıdaki durum gittikçe çıkmaza girerken, 5. yüzyıl başlangıcı ile doğuda uzunca bir sükûnet devresi başlıyordu.

Bu nisbî sükûnet devresine Istanbul üniversitesinin kurulması ve *Codex Theodosianus*'un meydana gelmesi isabet eder. Güçsüz bir imparator olan Theodosios II. (408-50) önceleri enerjik ablası Pulkheria'nın daha sonraki yıllarda ise, Atina'da putperest bir hitabet profesörünün kızı olan zevcesi Athenais - Eudokia'nın vesayetinde kaldı. Bütün hayatı boyunca doğduğu şehir olan Atina'nın aydınlık ülküsüne sadık kalmış, fakat aynı zamanda gerçek bir içtenlikle yeni dinine bağlanmış olan, hem dünyevî şiirler hem de kilise ilâhileri yazan bu imparatoriçenin kişiliği, Bizans'da hristiyanlığın antik kültür ile yanyana, beraberce yaşanmış olmasının canlı bir örneğidir. 425 yılında, Istanbul'da Büyük Konstantinos zamanından beri mevcut olan yüksek mektebin genişletilmesi ve yeniden organize edilmesi suretiyle yeni bir üniversitenin kurulmuş olması her halde imparatoriçenin etkisine bağlanmalıdır[1]. Devletin en önemli kültür merkezi olan üniversitede 10 grekçe, 10 lâtince gramercisi, 5 grekçe, 3 lâtince hitabet hocası, 1 filozof ve 2 hukukçu ders vermekte idiler.

Yüksek öğretim müesseselerinin reorganizasyonu kültürel gelişme bakımından ne kadar önemli olmuşsa, *Codex Theodosianus*'un yayınlanması da devletin hukukî gelişmesi için o kadar devir açıcı idi. Iustinianos'un *Corpus iuris*'inden önceki en mühim hukukî kodifikasyon eseri olarak 438 yılında yayınlanmış olan *Codex Theodosianus*, Büyük Konstantinos zamanından beri ısdar olunan imparatorluk emirnamelerinin resmî bir kolleksiyonudur. Bu yeni kanun kitabı devletin hukukî hayatını daha sağlam bir temele oturtuyor ve resmî bir kanunlar toplamasının eksikliğinin sebep olduğu hukukî tereddüt ve emniyetsizlikleri ortadan kaldırıyordu. Gerek doğu ve gerekse batıda her iki imparator, Theodosios II. ve Valentinianus III., adına yayınlanan *Codex Theodosianus*'da devletin birliği düşüncesi kuvvetle vurgulanıyordu.

[1] *Cod. Th. XIV* 9, 3 ve *VI* 21, 1. L. Brehier, *Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur a Constantinople*, *Byz.* 3 (1926) Ayrıca bk. Fuchs, *Höhere Schulen* 1 vdd.; 82 vdd.

Eskikitaplarım.com

Gerçekte ise devletin birliği gittikçe bir sorun hâlini almakta ve bu durum tabiî olarak kendisini hukuk sahasında da göstermekte idi. *Codex Theodosianus*'un yayımlanmasından sonra doğu imparatorlarının, çıkardıkları kanunları ancak nadiren batıya kadar göndermiş, buna mukabil batı Roma imparatorlarının neşrettiği kanunların artık hiç bir suretle doğuya ulaşamamış olmaları[1] çok dikkate şayandır. Doğu devletinin batı imparatorluk tahtına tayin ettiği Valentinianus III.'un (425-455) cülûsundan sonra devletin iki parçası arasında uzunca bir süre lekesiz bir barış havası hâkim olmasına rağmen, iki tarafın birbirine yabancılaşması gittikçe daha açık bir surette belirmekte idi. Siyasî bakımdan her iki devlet yarısı kendi başına buyruk bir hayat sürüyor, kültürel cihetten ise zamanla ve süratle biribirinden ayrılıyorlardı. Yaşama şekillerinin bu birbirinden kopmasının göze çarpıcı ve çok önemli bir işareti, iki taraf arasında dil bakımından doğan ayrılıktır. Batıda grekçe bilgisi hemen hemen tamamiyle kaybolurken lâtince, hâlâ bütün devletin resmî dili olmasına ve bu sebeple sun'î olarak beslenmesine rağmen doğuda gittikçe artan bir ölçüde grekçenin gerisinde kalmaktadır. Doğunun grekleşmesi durmadan ilerlemekte olup bu oluşum imparator Theodosios ve imparatoriçe Athenais - Eudokia zamanında bilhassa büyük adımlar atmıştır. Görüldüğü gibi İstanbul üniversitesinde de grekçe öğreten profesörler lâtince öğretim yapanlara nazaran hattâ biraz daha fazla sayıda temsil olunmakta idiler[2].

Komşu Armenia'da millî bir kilise kültürünün meydana gelmesi, Ermeni yazısının icadı ve incilin ermeniceye tercümesi de bu zamana düşer[3]. Theodosios I. zamanından beri ülkenin bir parçası Bizans'ın, büyük kısmı ise İran'ın yüksek hâkimiyeti altında bulunuyordu. Bizans İran'da takibata uğrayan hristiyanlar için müdahalede bulunduğu gibi, komşu hristiyan Ermeni milletinde millî - dinî bilincin güçlenmesine de destek oluyordu. Bu, iki büyük devletin yeniden çatışmasına sebep oldu. Ancak savaş her hangi bir sınır değişikliği getirmedi ve 422 yılında, yüz sene sürmek üzere, aslında yirmi yıl bile devam edemeyen bir barış anlaşması yapıldı.

[1] Roma hukukuna dair el kitaplarından başka özellikle krş. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311-476* (1919); Stein, *Geschichte I*, 431 vdd.; Bury, *Later Rom. Emp. I*, 232 vdd.

[2] Dil sorunu için genel olarak bk. H. Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen im oströmischen Reich*, Helsingfors 1935 ve buna dair F. Dölger'in *BZ* 36 (1936) 108 vdd.'de kısa tahlilleri. 5. yüzyıl idare ve hukukunda dil sorunu için krş. Stein, *Geschichte I*, 443 vd.'de toplanan ve gerek grekçenin ilerleyişi ve gerekse lâtinceyi korumaya çalışmak bakımından ilgi çekici olan bilgiler. Erken Bizans devrinde papyruslarda her iki dilin kullanılışı bakımından krş. U. Wilcken, *Atti del IV. Congresso intern. di papirologia* (1936) 101 vdd.; W. Otto, *Zum heutigen Stand der Papyrusforschung, Hist. Zeitschr.* 157 (1937) 312 ve n. 1; G. Bardy, *La question des langues dans l'église ancienne I*, Paris 1948.

[3] Krş. Stein, *Geschichte I*, 425. A. Ter-Mikelian, *Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zu byzantinischen*, 1892, 33 vdd.

Eskikitaplarım.com

5. yüzyılın kırkıncı yıllarında doğu devleti, Attila idaresindeki Hun devletinden gelen ağır bir siyasî buhrana uğradı[1]. Hunların tahrip edici akınları ile, devlete her seferinde daha ağır ve daha küçültücü şartlar yükleyen geçici sulh anlaşmaları birbirini izleyip gitmekteydi. Doğu devletinin malî bakımdan sıkıp suyunu çıkarmış olan Attila nihayet batıya döndüğünde bütün Balkan yarımadası tahrip ve talan edilmiş bulunmaktaydı. Attila, Galya'ya saldırdığında, batı Roma ordularının baş kumandanı Aetius tarafından Catalaunum bölgesinde yapılan meydan savaşında mağlûp edildi (451). Ertesi yıl İtalya, Hunların korkunç bir saldırısına uğradı, ancak Attila 453 yılında ânî olarak öldü ve bundan sonra da onun devâsâ devleti parçalandı. Fakat Hun tehlikesinden kurtulmuş olmak bile içinden çürümüş olan devletin batı yarısı için şartların düzelmesini sağlıyamadı. Durum gözle görünürcesine kötüleşmekteydi. Aetius (454) ve Valentinianus III (455)'un öldürülmelerinden sonra İtalya'ya karışıklıklar hâkim oldu. İtalya dışındaki en önemli ülkeler ise, buralarda yavaş yavaş kendi devletlerini kuran –Afrika'da Vandallar, Galya ve İspanya'da Vizigotlar gibi Germen kavimlerinin elinde bulunmakta idiler.

Batı Roma imparatorluğunu yutan karışıklıklar içinden ise, barbar milletlerin oyun alanı hâline düşmüş eski imparatorluk başkentini yeniden ve bu sefer ruhanî bir dünya merkezi hâline getirecek olan bir kudret fışkırdı: Roma kilisesi. Hun saldırıları ve Roma'nın Vandallar tarafından yağmalanması devresinde, en unulmaz karışıklıklar ve devletin en korkunç sukutu olayları arasında papa Büyük Leo (440-61) Roma kilisesinin diğer bütün kiliseler muvacehesinde üstünlüğü iddiasını, kendisinden önce gelenlerin yapamadığı bir ölçüde vurgulamaya muvaffak olmuştu[2]. Aynı zamanda kilise merkezlerinin bir üstünlük mücadelesi olan 5. yüzyılın dogmatik anlaşmazlıklarında Roma çok önemli bir rol oynadı.

Aryanî mücadeleleri devrinde olduğundan daha büyük ölçüde 5. yüzyılın dinî ihtilâfları Bizans devletinin gelişmesinde etkili oldular[3]. Aryanîliğe karşı yapılan mücadelelerde *oğul*'un tanrılığının tamlığı ve onun *baba* ile mahiyet aynılığının kabul edilmesine mukabil şimdi Kristos'un içindeki tanrısal ve beşerî prensiplerin birbiriyle ilişkisi sorunu ortaya çıktı

[1] Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, 56 vdd. ve orada verilen tam bibliyografya ile krş.

[2] E. Caspar, *Geschichte des Papsttums I* (1930) 422 vdd. ve Caspar'ın aksine Leo I.'un sahsiyetine verilen öneme –kanımca doğru olarak– katılmak istemeyen J. Haller, *Das Papsttum I* (1936) 142 vdd. ile krş. Bu sorun için şimdi bk. H. M. Klinkenberg, *Papsttum und Reichskirche bei Leo dem Grossen*, *Zeitschr. d. Savigny - Stiftung*, *kan Abt.* 38 (1952) 37 vdd.

[3] Burada anlatılanlar için kilise ve dogma tarihine dair el kitapları yanında özellikle bk. E. Schwartz, *Die Konzilien des 4. und 5. Jahrhunderts*, *Hist. Z.* 104 (1910) 1 vdd. ve *Zur Vorgeschichte des ephesinischen Konzils*, *Hist. Z.* 112 (1914) 237 vdd. Ayrıca krş. *Die sog. Gegenanathematismen des Nestorius*, *Sitzungsber. d. Bayer. Akad.* 1922, Abh. 1

Eskikitaplarını.com

Antakya teoloji mektebinin doktirinine göre Kristos'da birbiri yanında birbirinden ayrı iki tabiat bulunuyordu: Ulûhiyyet, Meryem'in doğurduğu insan Kristos'u kendisine zarf olarak seçmişti. – Meryem'in Tanrı Doğuran (θεοτόκος) değil sadece Khristos'u Doğuran (χριστοτόκος) olarak adlandırılması gerektiği iddiası bundan çıkmıştır. İskenderiye'nin, içinde tanrısal ve insanî tabiatın birleştiği Tanrı - İnsan kabul eden mistik doktrini ise bu rasyonalist görüşe taban tabana zıt idi. 428 yılında, Antakya mektebi temsilcilerinden Nestorios, Istanbul piskoposluk tahtına çıkarak bu yüksek makamdan Antakya kristolojisini propagandaya başladı. Ancak İskenderiye patriği Kyrillos'un şahsında karşısına büyük ve gerek teolog ve gerekse siyasetçi olarak kendisine üstün bir muhalif çıktı. Kyrillos'un arkasında, güçlü bir kudret teşkil eden, kendisine sadakatla bağlı Mısır keşişlik müessesesi bulunduğu gibi, Roma da İskenderiyelinin tarafını tuttu. Nestorios imparatorluk hükûmeti tarafından desteklenmesine rağmen ökumenik Efes konsilinde (431) mağlûp ve râfızî olarak mahkûm oldu. Kyrillos muazzam bir zafer kazanmıştı. Başkent patriğini ve onun arkasında duran imparatorluk hükûmetini yenmişti. Doğu kilisesinin reisi durumuna yükseldi ve Mısır'daki dünyevî iktidarını da mahallî imparatorluk temsilcilerinin üstünde tutmayı başardı. Büyük Athanasios devrinden beri itibarı durmadan yükselmekte olan İskenderiye patrikliği Kyrillos zamanında kudretinin zirvesine yükseldi.

Kyrillos (ölm. 444)'un halefi Dioskoros zamanında İskenderiye önceleri aynı kudretli mevkiini korudu. İmparatorluk hükûmeti mağlûbiyeti kabul etmiş olup tamamen İskenderiye'nin rotasına uygun yelken açmıştı. İskenderiye partisinin Istanbul temsilcisi olan *arkhimandrit* Eutyches sarayda pek büyük bir nüfuza sahipti. Ancak gerektiğinden fazla kuvvetlenmiş olan İskenderiye'ye karşı Istanbul ve Roma kilise makamları birleştiler. Kilise siyaseti bakımından Dioskoros ve Eutyches, Kyrillos'un en sadık havarileri idiler; ancak dogmatik bakımdan Eutyches, Khristos'un iki tabiatının insan olduktan sonra tek ve tanrısal bir tabiat hâline gelmiş olduğu iddiası ile Kyrillos doktrinini sivriltmişti. Nasıl Nestorios'da tanrısal prensip önemini kaybetmiş idiyse, şimdi de Eutyches'in iddiasında beşerî prensip haksızlığa uğramış oluyordu: Nasturiliğe karşı mücadeleden monofizit sapıklık (rafz) meydana gelmişti. Istanbul'da toplanan patriklik *synod*'unda (σύνοδος ἐνδημοῦσα) Eutyches sapık ilân edildi ve papa Leo I., neşrettiği meşhur *tomus*'unda, Kristos'un tek olan vücudunda insan oluşundan sonra da tam teşekküllü iki tabiatın birbirinden ayrı tutulması gerektiği ilkesini belirtmek suretiyle, Istanbul patriği ile aynı düşüncede olduğunu ilân etti. Böylelikle İskenderiye'ye karşı üstünlük mücadelesinde Roma, Istanbul ile birleşmiş oluyordu. İskenderiye partisi her ne kadar bir defa daha marul Efes şekaveti *synod*'unda (449), Dioskoros'un başkanlığında muhalefeti zorla sindirerek monofizitlik inancını kabul ettirdi ise de, bundan sonra durum âni olarak

Eskikitaplarım.com

değişti. Durumun bu değişmesinde, Theodosios II.'un ölümünden sonra (450) becerikli bir subay olan Markianos'un, ölen imparatorun enerjik ablası *Augusta* Pulkheria ile evlenmek suretiyle idareyi eline alması hiç te az rol oynamamıştır [1].

Yeni imparator Markianos (450-57) 451 yılında Kadıköy'de yeni bir konsil topladı ve hristiyan kilisesinin 4. ökumenik toplantısı olan bu konsil, Khristos'un iki tam teşekkül etmiş, birbirinden ayrılmaz, fakat birbirine de karıştırılamaz tabîatı dogmasını formüle etti. Monofizitlik ve nasturîliğin her ikisi de mahkûm edildi. Kadıköy dogmatik formülü bir bakıma bu iki zıt doktrin arasında ortalama bir yer alıyordu; çünkü halâs ancak, Khristos hem tam bir tanrı, hem de tam bir insan olduğu takdirde mümkün görünüyordu.

Istanbul'un kilise siyaseti bakımından kazandığı zafer, dogmatik bakımdan kazandığı başarıdan hiç de daha az değildi. Yeni - Roma'nın doğu kilisesinde en yüksek mevkie sahip bulunmak iddiası daha 381 yılındaki ikinci ökumenik konsilde formüle edilmişti; çünkü bu konsil mukarreratının üçüncüsüne göre hristiyan kilisesinin en yüksek derecesi Roma'daki papa yanında Istanbul piskoposuna aittir. Roma ile müttefik olarak İskenderiye üzerinde kazanılan zaferden sonra Istanbul kilisesinin iddiası gerçekleşmiş oluyordu. Bu anda Istanbul, Romalı müttefiklerinin müşterek zaferden duyduğu sevinci kursağında bırakan bir adım daha attı. Kadıköy konsilinin meşhur 28. maddesi her ne kadar papaya birinci şeref derecesini sağlamakta ise de, aynı zamanda Yeni ve Eski Roma piskoposlarının tamamiyle birbirine eşit olduğunu tesbit ediyordu [2]. Bununla, iki kilise merkezi arasında başlamak üzere olan rekabet müjdelenmiş oluyordu. Ancak Kadıköy konsilinin aldığı kararların doğrudan doğruya ortaya çıkardığı sonuç, Bizans merkezi ile devletin doğu eyaletleri arasındaki uçurumun derinleşmesi idi. Sadece Mısır değil, Nasturî sapıklığının bir zamanki yuvası olan Suriye de monofizitliğe katılarak Kadıköy dogmasını reddetti. Diyofizit Bizans kilisesi ile hristiyan doğunun monofizit kilisleri arasındaki ziddıyet bu andan itibaren erken Bizans devletinin kilise ve devlet siyaseti sorunlarından birisi oldu. Monofizitlik Mısır ve Suriye'nin siyasî bağımsızlık gayretlerinin bir ifadesi hâlini aldı ve Mısır'daki Kobtlarla Suriyelilerin ayrılıkçı gayretlerinde Bizans hâkimiyetine karşı mücadelenin sloganı oldu.

5. yüzyıl imparatorluğu için, ve de sadece bunda değil, aynı zamanda Bizans doğusu için de, durmadan tarihî gelişmenin ön plânına çıkan husus, dinî münazaalar yanında, kavimler muhacereti yüzünden vukua gelen

[1] Kadıköy konsilinin hazırlanması sırasında Pulkheria'nın oynadığı rol hakkında ilgi çekici mülâhazalar için bk. E. Schwartz, *Die Kaiserin Pulcheria auf der Synode von Chalkedon, Festgabe für A. Jülicher* (1927) 203 vdd.

[2] Mansi, 7, 445.

Eskikitaplarım.com

kargaşalıkların sonuçlarıdır. Şiddetli etnik buhran her ne kadar devletin doğu yarısında daha 400 yıllarında atlatılmış gibi görünüyor idiyse de, büyük Hun devletinin parçalanmasından sonra buraya da yeniden Germen kabilelerinin sokuluşu vuku buldu; Germen unsurunun nüfuzu Bizans'ın devlet ve ordu müesseselerinde yeniden büyüdü ve batı Roma imparatorluğunun son mücadelesini verdiği yıllarda Bizans da kendisini bir defa daha Germen problemi ile karşı karşıya buldu. Daha 5. yüzyılın ortalarında Alan soyundan Aspar Istanbul'da devlet idaresinde hâkim bir nüfuz kazandı[1]. Markianos ve özellikle onun halefi olan Leon I. taçlarını ona borçlu idiler.

Leon I. (457-74) her halde tacı İstanbul patriğinin eliyle giyen ilk imparatordur[2]. Onun o kadar mutaasıp hristiyan olan seleflerinin hepsi de, eski Roma geleneğine uygun olarak tacı yüksek bir askerî veya sivil memurun elinden giymek, kalkan üstünde yükseltilmek, ordu, halk ve senato tarafından alkışlanmakla yetinmişlerdi[3]. 457 yılında vukubulan yenilik, Istanbul patriklik tahtının pek az önce toplanmış olan 4. ökumenik konsilde elde etmiş olduğu kudret göz önüne alınınca, dikkate değer bir mahiyet alıyor. Bu tarihten itibaren bütün Bizans imparatorları devlet başşehrinin patrikleri tarafından taçlandırılmış olup, taç giyme merasimi böylece dinî bir takdis anlamı almaktadır. Askerî karakterde dünyevî imparator taç giyme törenine, yavaş yavaş eski Roma taçlandırma tarzını tamamen bertaraf eden ve ortaçağ içinde asıl taç giyme merasimi olarak görünen dinî taçlanma seremonisi katılmaktadır.

Aspar'ın vesayetinden kurtulmak ve onun Ostrogotlardan müteşekkil taraftarlarına karşı dengeyi korumak için Leon I., Isauria'nın savaşçı halkına döndü. Isauriali reislerden Tarasikodissa güçlü bir maiyyetle devletin başşehrine gelerek grekçe Zenon adını aldı ve imparatorun en büyük kızı Ariadne ile evlendi[4]. Aspar'ın arka plâna atılması, o zamana kadar Alan

[1] Krş. G. Vernadsky, *Flavius Ardabur Aspar, Südost - Forschungen* 6 (1941) 38 vdd.

[2] Onun taçlandırılması hakkında Petros Patrikios'un *De caerim* 410 vdd.'de bulunan tafsilâtlı haberine bk. - Theophanes (*I*, 103) ve Symeon Logothetes (Leon Gramm. 111)'e dayanarak W. Sickel (*Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10. Jahrhundert, BZ* 7, 1898, 517 vd., 539 vd.) daha Markianos'un patrik tarafından taçlandırılmış olduğunu kabul etmiş ve bu görüş hemen herkesçe benimsenmişti (Bu kitabın ilk baskısında, s. 35, n. 1'de ben de buna katılmıştım.). Fakat W. Ensslin (*Zur Frage nach der ersten Kaiserkrönung durch den Patriarchen und zur Bedeutung dieses Aktes im Wahlzeremoniell, BZ* 42, 1942, 101 vdd.) (Münchenburg 1947'de tamamlanmıştır) bu husus için akla gelen kaynakların daha uygun bir tefsirini yaptı. Ben de artık, patriğin aktif olarak iştirak ettiği ilk imparator taçlandırma töreninin, Konstantinos Porphyrogennetos'un seremoniler kitabında da eski taçlandırma haberlerinin ilki olan, Leon I.'un taçlandırılması olduğu fikrine katılıyorum.

[3] Krş. W. Ensslin, *Zur Torqueskrönung und Schilderhebung bei der Kaiserwahl, Klio* 35 (1942) 268 vdd.

[4] Kronoloji için bk. E. W. Brooks, *The Emperor Zenon and the Isaurians, Engl. Hist. Review* 8 (1893) 212 ve n. 16. Bury, *Later Rom. Emp. I*[2], 318 ve n. 2.

Eskikitaplarım.com

reisinin etkisi ile batı Roma imparatorluğunun bütün yardım ricalarını ısrarla duymazlıktan gelen doğu hükûmetinin, tutumunu değiştirerek 468'de Afrika'daki Vandallar devletine karşı büyük bir sefer açmasiyle sonuçlandı. Büyük Vandal hükümdarı Geiserich'in becerikliliği ve imparatorluk kumandanı, Leon I.'un kayınbiraderlerinden birisi olan Basiliskos'un kabiliyetsizliği yüzünden imparatorluğa 130 000 libre altına mal olan bu teşebbüs, Bizanslıların askerî bakımdan üstünlüklerine rağmen rezilâne bir surette sonuçlandı[1].

Bundan sonra Asparın yıldızı bir defa daha parladı; oğlu Patrikios imparatorun ikinci kızıyla evlendirilerek yabancı menşeli ve inanç bakımından aryanîliğe bağlı olmasına bakılmadan velîahd ilân edilerek *caesar*'lığa yükseltildi. Ancak kısa bir süre sonra Istanbul'da yeniden Germen düşmanı bir hareket belirdi. 471 yılında, ağır yaralarla canını kurtarmaya muvaffak olan Patrikios imparatorun kızından boşanır ve *caesar*'lıktan atılırken, Aspar ve oğlu Ardabur bir suikasta kurban gittiler. Artık hükûmete Zenon hâkim olmuş ve Germen dalgasının yerini Isauria dalgası almıştı. 474 yılı başında Leon I. ölüp de Zenon ve Ariadne'nin oğulları olan torunu Leon II. ona halef olunca Zenon küçük oğlunun müşterek imparatoru oldu ve küçük çocuğunun aynı yılın son baharında vefatını müteakip Isaurialı reis tek hükümdar sıfatiyle Istanbul tahtına çıktı.

Kültür bakımından Isaurialılar hiç şüphesiz, kendilerine Grek - Roma kültür hazinelerinin çok daha erken açılmış olduğu Germenlerden çok daha aşağı bir seviyede bulunuyorlardı, amma, Germenlerin aksine bunlar devletin teb'ası oldukları için Grek - Roma düşüncesine göre barbar sayılmıyorlardı. Buna rağmen Bizanslı ahali tarafından yabancı addedilmekte olup Isaurialıların hükûmeti de Aspar zamanındaki Germenlerinkinden daha az nefret uyandırmıyordu[2]. Daha 475 ocak ayı içinde yapılan bir darbe tacı Zenon'un elinden koparıp aldı. Ancak suikastçılar tahta aday olarak 468 yılının pek de şerefli olmayan Vandal savaşının kumandanı Basiliskos'tan daha lâyığını bulamadıkları için Zenon yirmi ay sonra tekrar en yüksek makama erişti ve bunu çok sayıda yapılan suikast teşebbüsüne ve iç savaşlara rağmen tam onbeş yıl elinde tuttu (476-91).

Zenon'un ikinci defa iktidara gelişi batı Roma imparatorluğunun sona erdiği zamana isabet etmişti. Istanbul hükûmetinin bu emrivâkie boyun eğmekten başka çaresi yoktu. Bu da doğu Roma imparatorunun yüksek hâkimiyetini resmen tanıyan Odovakar'ın uzlaşıcı tutumu sayesinde kolay oldu. Böylece İtalya'nın yeni hâkimi imparatorluğun *magister militum per Italiam*'lığına tayin olundu. Devleti gûya imparatorun verdiği

[1] Krş. L. Schmidt, *Geschichte der Wandalen* (1942) 89 vdd. Chr. Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris 1955, 201 vdd.

[2] Krş. E. W. Brooks, *The Emperor Zenon and the Isaurians*, *Engl. Hist. Review* 8 (1893) 216 ve orada verdiği kaynaklar.

Eskikitaplarım.com

yetkilerle yönetecekti. Bu görünüş korundu, anuna, fiilî olarak İtalya devletin elinden çıkmış olup, hemen bütün batı gibi, Germen hâkimiyeti altında bulunuyordu.

Buna mukabil devletin doğu yarısı Germenlerin elinden tamamiyle kurtulacaktı. Aspar'ın ortadan kaldırılmasiyle bu bakımdan sadece ilk adım atılmıştı, çünkü Balkan yarım adasında hâlâ kuvvetli Ostrogot savaş birlikleri bulunmaktaydı: Trakya'da Theoderich Strabon, Moesia'da Amaler hanedanından Theoderich. Bu Germen reisleri bazen imparatorluk hizmetine girip devletin en yüksek askerî makamlarına geçiyor, bazen de imparatorluk hükûmetine baş kaldırarak birliklerine devlet arazisini yağmalatıp talan ettiriyorlardı. Devlet içindeki bütün iç savaşlara ve parti mücadelelerine katılıyor, kesin sonuçları çoğunlukla ellerinde tutuyorlardı. Theoderich Strabon'dan devlet onun ölümü yoluyla (481) kurtuldu, Amalerli Theoderich'i ise Bizans hükûmeti 488 yılında batıya doğru harekete kandırdı: Theoderich, imparatorluk hükûmetinin anlaşmazlığa düştüğü Odovakar'ı ortadan kaldırarak onun yerine İtalya'nın idaresini üzerine alacaktı. Germen kralları arasındaki şiddetli mücadele, rakîbini elleriyle öldürüp bu suretle İtalya'nın efendisi olan (493) Theoderich'in zaferi ile nihayet buldu. Böylece İtalya'da Büyük Theoderich'in devleti kurulmuş oluyordu[1]. Bizans Odovakar'la bizzat uğraşmak zorunda kalmamış, üstelik bu yerinde duramayan Ostrogotlardan da kurtulmuştu. Alarich zamanındaki krizden farklı olmayan bir şekilde bu son Germen buhranı da doğu devleti için Gotların batıya çekip gitmeleri ile son bulmuştu. Böylelikle batı bütünüyle Germenlerin eline düşerken doğu bunlardan kesin olarak kurtulmuş oluyordu.

Ancak Germenlerden kurtulmuş olmak, devlet üzerinde Isaurialıların baskısı sürdüğü müddetçe, etnik sorunun gerçek olarak çözülmüş olması anlamına gelmiyordu. Derdine çare ararken, Germen baskısı altında kıvranan devlet, zehire karşı Isauria panzehrini kullanmıştı. İlâç tesir etmiş olmakla beraber dozu fazlaca kaçmış ve bu sefer de devleti aldığı ilâç zehirlemeye başlamıştı. İmparatorluk bir kısmı taç taşıyan, diğerleri tacı ele geçirmek isteyen Isaurialı reislerin, üzerinde birbirleri ile hesaplaştıkları sahne hâline gelmişti: Uzun yıllar boyunca Zenon, bir zamanki baş kumandanı Illos ile vatandaşı olan ve kendisini mukabil imparator ilân eden Leontios'a karşı ciddî bir savaş vermek zorunda kaldı.

Dinî sorun da çözümsüz kaldı. Kadıköy konsilinde mahkûm edilmiş olan monofizitlik doğu bölgelerinde gittikçe artan bir nüfuza sahip oldu ve bu sebeple devletin çekirdek arazisi ile doğu eyaletleri arasındaki ayrılık da arttıkça arttı. Uzun boylu düşünmeden Basiliskos kendisini monofizitlerin kollarına atmış ve kişisel iktidar kudretine dayanarak umuma hitap eden

[1] Krş. L. Schmidt, *Die Ostgermanen* 88 vdd., 317 vdd.; W. Enßlin, *Theoderich der Große*[2], München 1959.

Eskikitaplarını.com

bir imparatorluk bildirisi ile Kadıköy konsili kararlarını ve *Tomus Leonis*'i lânetlemişti [1]. Ancak onun ortodoks Bizanslılarda çok büyük kızgınlığa sebep olan bu hareketi sadece mahvolmasını çabuklaştırmıştı. Buna mukabil Zenon, doğunun monofizitleri ile diyofizit Bizans halkı arasındaki dengeyi taviz yoluyla sağlamayı denedi. 482 yılında Istanbul patriği Akakios ile anlaşma hâlinde, ilk üç ökumenik konsilin kararlarını kabul edip esas anlaşmazlık konusu olan soruna "iki tabiat" ve "bir tabiat" deyimlerinden kaçınmak suretiyle dokunmamaya çalışan bir birlik fermanı, maruf tabiri ile *Henotikon*'u neşretti [2]. Fakat çok kısa bir sürede dinsel zeminde tavize dayanan bir anlaşmanın imkânsızlığı ortaya çıktı; çünkü, anlaşılabileceği üzere, *Henotikon* ne Kadıköy konsili taraftarlarını, ne de monofizitleri tatmin edebilmişti. Eski iki yerine şimdi üç parti birbirinin karşısında bulunuyordu: Açıktan açığa monofizit, açıktan açığa diyofizit olanlarla imparatorluk iman formülüne uyan her iki tarafın ılımlı kimseleri. Papa da *Henotikon*'u kesin olarak reddederek Istanbul patriğini afaroz etti. Bunun üzerine Istanbul patriği de papanın adını *Diptychon*'lardan sildi. Böylelikle Istanbul ile Roma arasında otuz yıldan fazla sürecek olan bir *Schisma* zuhur etmiş oldu.

Zenon 491 yılında ölüp de yeni imparatorun seçimine gidildiğinde halk ölen imparatordan dul kalmış olan Ariadne'ye korolar hâlinde şöyle bağırıyordu: "Devlete Romalı bir imparator ver! Devlete ortodoks bir imparator ver!" [3]. Herkesin gözü hâlâ bir çözüm bekleyen zamanın en önemli konuları, etnik ve dinsel sorunlarda idi. Istanbul'da artık yabancı asıllı türedi zorbalar ve dinsel sapıkların idaresi arzu edilmemekte idi. Seçilme şansı, becerikli bir idareci olduğunu gösterip özellikle malî hususların düzene sokulması bakımından liyakatini isbat edecek olan yaşlı saray memuru Anastasios'a (491-518) güldü [4]. Yeni imparator Büyük Konstantinos tarafından yaratılmış olan madenî para sistemini, rayici büyük dalgalanmalar gösteren bakır *follis*'i altın sikke ile sağlam bir oranlı esasına sokmaya çalışarak mükemmelleştirdi [5]. Her şeyden önce ise Anastasios vergi tarhı sistemini yeni bir düzene soktu. Şehirlerde vergi tarhetmek görevini, fakirleşmiş ve kudretten yoksun kalmış *curial*'lerden alarak *paraefectura praetorio*'ların emrinde bulunan *vindex* (çoğulu: *vindices*)'lere verdi. Bundan başka, ticaret ve zenaatle uğraşan şehir halkını tazyik eden

[1] Bildirinin metni: Euagrios, nşr. Bidez - Parmentier, s. 101-104. Basiliskos'un pek az sonra bunu geri alan, fakat artık kendisini kurtaramayan bildirisi: *ayn. esr.*, s. 107.

Euagrios 111-14.

[3] *De caerim.* 418 ve 419.

[4] Krş. V. W. Brook., *Cambr. Med. History I* (1911) 484; Bury, *Later Rom. Emp. I* [2], 441 vd l.; Stein, *Studien* 146 ve *Byz. Empire II*, 192 vdd.

[5] Bu konuda son olarak: R. P. Blake, *The Monetay Reform of Anastasius I and its Economic Implications, Studies in the History of Culture* 1942, 84 vdd.

Eskikitaplarını.com

eski *auri lustralis collatio*, özel deyimi ile χρυσαργυρον vergisini kaldırdı. Şehir halkı arasında büyük sevinç uyandıran bu tedbir, şehir ticaret ve zenaat hayatının dikkate değer bir himayeye mazhar olması anlamına geliyordu. Buna karşılık kırsal bölge halkının sevinmesine sebep yoktu. Çünkü χρυσαργυρον'un kalkması, *annona*'nın bundan sonra aynî olarak değil tamamiyle para olarak tahsil edilmeye başlanmasiyle telâfi edilmişti[1]. İlke bakımından araziye mahsus aynî verginin paraya çevrilmesi – χρυσοτέλεια bizzat toprak iktisadiyatının gittikçe artan bir ölçüde para iktisadiyatına dönüştüğünün açık bir işaretidir. Fakat aynı zamanda devletin aynî ihtiyaçları da, iaşe maddelerinin düşük ve hükûmetin tayin ettiği fiyatlarla zorunlu satışı demek olan *coemptio* (συνωνή)'nun uygulanması ile karşılandı[2]. Şu halde, ticaret ve zenaat erbabının yükü önemli bir oranda hafifletilirken, Anastasios I. devrinde pek sık vuku bulan karışıklık ve halk ayaklanmalarının oldukça açık bir şekilde gösterdiği gibi, kırsal bolge ahalisinin sırtındaki yük hissedilir derecede artırılmış olmalıdır. İmparatorun şiddetli hazinecilik gayreti ise başarılı olmuştu: Öldüğünde devlet hazinesinde 320 000 libre altından müteşekkil büyük bir servet birikmiş bulunuyordu[3].

Anastasios I.'un imparatorluğa yükseltilmesi Isaurialılar hâkimiyetinin sonu demekti. Ancak mukavemetleri tamamiyle kırılıncaya kadar (498) imparator bunlara karşı tam bir savaş yürütmek zorunda kaldı. Bundan sonra Isaurialılar büyük kitleler hâlinde yurtlarından çıkartılıp Trakya'ya yerleştirildiler. Kudretleri parçalanmış ve Bizans'ın etnik buhranı nihayet kesin olarak sona ermişti. Buna mukabil dinsel kriz daha da arttı. Anastasios, devletin başına geçerken patriğin talebi üzerine ortodoks inançta olduğunu beyan etmiş olmasına rağmen ateşli bir monofizitlik taraftarı idi. Önce *Henotikon* zemininde hareket etti, fakat yavaş yavaş kilise siyasetine artan bir ölçüde monofizit yön verdi ve nihayet tamamiyle monofizit rotayı tuttu. Monofizit Kobt ve Suriyelilerin sevinci kadar ortodoks Bizanslıların

[1] Io. Malalas 394: ἐποίησε χρυσοτέλειαν τῶν λουγῶν τοῖς συντελεσταῖς πᾶσι διὰ τὸ μὴ ἀπαιτεῖσθαι τὰ εἴδη καὶ διατρέφεσθαι ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Ayrıca bk. Euagrios, nşr. Bidez - Parmentier, s. 144 Karayannopulos'un itirazlarına rağmen (*Die Chrisotelcia der iuga*, *BZ* 49, 1956, 72 vdd.) W. Ensslin'in doğruluğuna inanılması gereken mülâhazalarını krş.: *BZ* 42 (1942) 260.

[2] *Coemptio* - συνωνή'nin kuvvetle yayılması ve bunun vergiye benzer karakteri nihayet συνωνή'nin orta Bizans devrinde, benim ispat edebilmiş olduğum gibi (*Steuergemeinde* 50), artık tabiatiyle daima para ile ödenen arazi vergisinden başka bir mana ifade etmemesine müncer olmuştur. Ayrıca krş. H. Geiss, *Geld - und naturalwirtschaftliche Erscheinungsformen im staatlichen Aufbau Italinens während der Gotenzeit*, Breslau 1931, s. 1 vdd. ve Stein, *Bas Empire II*, 200. - Bu yukarıda söylenenlerle tabiatiyle hiç bir suretle, Karayannopulos'un (*ayn. esr.*, 75 vdd.) hatalı olarak anladığı gibi, *coemptio*'nun ilk defa Anastasios I. zamanında uygulandığı iddia edilmemektedir.

[3] Prokop, *Anecdota* (nşr. Haury, *Opera* III 1 121

Eskikitaplarım.com

hiddeti de büyük oldu. Anastasios'un hükümdarlığı devresi, baskılı idare metodlarının da kuvvetle beslediği bir ihtilâller ve iç savaşlar zinciri oldu. Ahali sürekli bir öfke ve heyecan havası içinde olup *dem*'lerin mücadelesi alışılmamış bir sertliğe büründü.

Bizans'ın maviler ve yeşiller partileri, bilindiği gibi, sadece spor değil aynı zamanda siyasî organizasyonlar idiler[1]. Elbette bunlar hipodromun eski partilerine katılmış olup onların rengini ve onların adını taşıyorlardı; çünkü Istanbul hipodromu, Roma'daki *forum* ve Atina'daki *agora* gibi halkın siyasî tutumunu asıl açıkladığı, belirttiği yer idi. Başkanları hükümet tarafından tayin olunan maviler ve yeşiller halk partileri, şehir milis kuvveti olarak hizmet etmek, şehir surlarının inşasına katılmak suretiyle önemli kamu görevleri de görüyorlardı. *Dem*'lerin çekirdeğini işte ahalinin şehir milisi olarak organize edilmiş kısımları teşkil eder görünüyorlar[2]. Her iki partide de mevcut olan bu çekirdek etrafında, bunlardan birisine taraftar olmak, bu parti için çalışmak ve diğerine karşı çarpışmak suretiyle şehir ahalisinin daha geniş kitleleri toplanmıştı. Böylece maviler ve yeşiller, ahalinin siyasî görüşlerinin taşıyıcısı ve temsilcisi sıfatiyle devletin bütün büyükçe şehirlerinde çok önemli bir rol oynamakta idiler. Mavilerde bir aristokratlar, yeşillerde sosyal bakımdan aşağı tabakanın partisi görmeğe çalışmak yanlış olurdu[3]. Parti mensuplarının büyük çoğunluğunu, her iki sinde de, geniş halk kitleleri teşkil etmekteydi; idareci tabakaya gelince bunlar görünüşe göre mavilerde bilhassa Grek - Roma aristokrasisinden eski büyük arazi sahiplerinin temsilcilerinden, yeşiller partisinde ise ticaret ve zenaat erbabı ile çoğunluğu devletin doğu eyaletlerinden menşeli, saray ve malî idare hizmetinde yükselmiş unsurların mümessillerinden terekküp ediyorlardı[4]. Bu yüzdendir ki yeşillerin monofizitliğe ve diğer doğu

[1] Sadece Gibbon (nşr. Bury, *IV*, 220) değil, Wilken (*Die Partien der Rennbahn, vornehmlich im byzantinischen Kaiserthum*, *Abh. d. Preuss. Akad.* 1827, 211 vdd.), Rambaud (*De byzantino hippodromo et circensibus factionibus* (1870; fransızca hulâsası: *Revue des deux Mondes* 1871 - *Études sur l'hist. byz*[2]., 1919, 3 vdd.) ve hattâ Monier (*Epibole* 16 (1892) 504 vd.) *dem*'leri sadece sirk partileri olarak görmekte idiler. Bunların siyasî önemlerini ilk olarak Uspenskiy (*Partii cirka i dimı v Konstantinopole*, *VV* 1, 1894, 1 vdd.) vurgulamış ve kısa zamanda bu görüş bütün incelemelerce benimsenmiştir. Sorunun incelenmesi ancak son yıllarda ilerleme kaydetmiştir (aşağıya bk.).

[2] Bury (*Admin. System* 105, n. 2) isabetli olarak şöyle diyor: "The demes were the urban populace organized as a local militia". Uspenskiy (*aynı yer.*) de buna benzer ifadede bulunmuştur. Bu bakımdan kaynaklarda rastlanan aktif *dem* üyesi sayılarının azlığı anlamlıdır. Theophylaktos Simokattes (nşr. de Boor, 207)'in çağdaş ve resmî kayıtlara dayanan ifadesine göre 602 yılında Istanbul'da 1500 yeşil ve 900 mavi vardı. Kodinos (*De signis* 47)'un verdiği muahhar bilgiye göre Theodosios II. zamanında her iki partinin toplam üyesi 8.000 idi ki, bu da hiç şüphesiz Istanbul halkının ancak küçük bir kısmıdır.

[3] Manojlovic, *Peuple de C/ple*'de böyle.

[4] Bk. Djakonov, *Viz. dimı*. Ayrıca krş. M. Levçenko, *Veneti i prasini v Vizantii v V-VII vv.*, *VV* 1 (1947) 164 vdd. Ancak bu sonuncusu esasında sadece Djakonov'un makalesinin önemli sonuçlarını bir araya getirmiştir.

Eskikitaplarm.com

saptık mezheplerine taraftar olmalarına mukabil, maviler Grek ortodoksluğunu temsil ediyorlardı. İki parti arasında mevcut olan münaferet, bunların sert ve sık sık vuku bulan mücadelelerinde beliriyordu: 5. yüzyılın ortalarından beri devletin siyasî hayatı maviler ile yeşiller arasında bitip tükenmeyen mücadelelerle damgalanmıştır. Merkezî iktidar, *dem*'leri birer kudret faktörü olarak hesaba katmak ve bunlardan birisini, şöyle veya böyle, desteklemek durumunda idi; öyle ki, normal olarak partilerden birisi hükûmeti desteklerken, diğeri hükûmet aleyhdarı cereyanları temsil ederdi. Bazen her iki parti, merkezî iktidarın mutlakıyyetine karşı kendi hürriyetlerini savunmak üzere imparatorluk hükûmeti aleyhinde birleşirlerdi; çünkü *dem* organizasyonlarında antik şehirlerin hürriyet geleneği yaşamaya devam ediyordu[1].

İktisadî siyaseti ticaret ve zenaati destekleyen, dinî siyaseti ise monofizitleri açıkça himaye eden Anastasios I. yeşillerin dostu idi. Bunun neticesi mavilerin ona karşı isyanları oldu. Arka arkaya kamuya ait binalar ateşe verildi; imparatorun heykelleri yıkılarak sokaklarda sürüklendi. Hipodromda bir çok kere imparatorun kutsal şahsına karşı düşmanca gösteriler yapıldı. İhtiyar hükümdara küfür edildi, hattâ üzerine taş atıldı. Kilise litürjisindeki "üç defa kutsal", *Trisagion*, ilâhisinin monofizitçe bir tamamlanması yüzünden 512 yılında İstanbul'da, neredeyse Anastasios'un tahtına mal olacak bir ihtilâl patlak verdi. Krizin en yüksek noktasını ise Thracia'nın kumandanı Vitalianus'un isyanı teşkil etti; bu zat 513'den itibaren ordu ve donanma ile üç defa İstanbul surları önüne kadar yürüdü. Tehlikenin en büyük olduğu anlarda taviz vermeyi kararlaştıran imparator her seferinde, durum yumuşar yumuşamaz, eski siyasetine dönüyor ve devlet böylece içinde bulunduğu heyecan atmosferinden bir türlü kurtulamıyordu. Vitalianus'un isyanı elbette sadece ve hatta ön plânda dinî nedenlere dayanmamakta idi; ancak onun monofizit imparatorun karşısına ortodoksluğun müdafii olarak dikilmesi, teşebbüsüne özel bir hamle gücü kazandırmıştı. Anastasios'un idaresi, monofizit bir kilise siyasetinin çıkmaz sokağa götürdüğünü isbat etmişti. Uzakta bulunan Suriye ve Mısır'ın devamlılığı çok şüpheli memnuniyeti, devletin asıl çekirdek ülkelerinin daimî bir tedirginlik içine düşürülmesiyle satın alınmıştı.

[1] Yukarıda verilen bibliyografya dışında krş. Bury, *Later Rom. Emp.* I², 84 vdd., ve başka yerler; H. Grégoire, *Le peuple de Constantinople ou les Verts*, *Comptes rendus de l'Acad. des Inscr. et Belles Lettres* 1946, 568 vdd.; I. Dvornik, *The Circus Parties in Byzantium*, *Byzantina Metabyzantina* I (1946) 119 vdd. Şu en yeni incelemeler bilhassa önemlidir: A. Marico, *La durée du régime des partis populaires à Constantinople*. *Bull. de l'Acad. de Belgique* 35 (1949) 63 vdd. ve *Factions du cirque et partis populaires*, *aym. esr.* 36 (1950) 490 vdd.

Eskikitaplarım.com

3. Iustinianos Restorasyonu ve Yaratılan Eserin Çöküşü

Genel Bibliyografya: BURY, *Later Rom. Emp. II*². - KULAKOVSKIY, *Istoriya II.* - STEIN, *Bas Empire II.* - A. A. VASILIEV, *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge Mass. 1950. - DIEHL, *Justinien.* - B. RUBIN, *Das Zeitalter Justinians, I*, Berlin 1960. - P. COLLINET, *Etudes historiques sur le droit de Justinien I*, Paris 1912. - Z. V. UDAL'COVA, *Italiya i Vizantiya v VI veke*, Moskova 1959. - L. SCHMIDT, *Geschichte der Wandalen*², München 1942. - N. H. BAYNES, *The Successors of Justinian, Cambr. Med. Hist. II* (1913) 263-301. - STEIN, *Studien.* - HARTMANN, *Byzant. Verwaltung.* - DIEHL, *Exarchat.* - O. ADAMEK, *Beiträge zur Geschichte des byz. Kaisers Maurikios*, Graz 1890. - M. J. HIGGINS, *The Persian War of the Emperor Maurice*, Washington 1939. - P. GOUBERT, *Byzance avant l'Islam. T. I. Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien. L'empereur Maurice*, Paris 1951; *T.II. Byzance et l'Occident sous les successeurs de Justinien. Byzance et les Francs*, Paris 1956. - R. SPINTLER, *De Phoca imperatore Romanorum*, Jena 1905. - N. V. PIGULEVSKAYA, *Vizantiya i Iran na rubeje VI i VII vekov*, Moskova - Leningrad 1946. - Ayn. mlf., *Vizantiya na putyakh v Indiyu*, Moskova - Leningrad 1951.

Roma imparatorluğunun batı yarısını mahveden buhranı, iktisadî bakımdan daha güçlü ve daha yoğun nüfuslu doğu yarısı atlatabilmişti. Ancak devletin bu kısmı da aynı buhran içinden geçmiş, kavimler göçünün bütün dehşetini yaşamış ve bütün bir yüzyıl boyunca devlet ve ordusunun barbarlaşması tehlikesiyle boğuşmuştu. Kavimler göçünün battıyı dalgalarının altına gömdüğü sıralarda Bizans da bütün organları ile kötürümleşmiş olup, ancak pek nadir olarak, olaylara pasif bir seyirci olmak rolünden sıyrılmaya cesaret edebilmişti. Fakat 5. yüzyıldan 6. asra geçerken doğuda etnik kriz kesin olarak atlatılmıştı ve şimdi Bizans, nihayet daha faal bir siyaset izleyecek ve kaybedilmiş olan batı topraklarının kurtarılması için tecrübeye girişebilecek bir duruma erişmiş görünüyordu. Nasıl her iki devlet yarısının birbirinden ayrılmış idarelerine rağmen, devletin birliği düşüncesi mevcudiyetini muhafaza edebilmiş idiyse, Roma imparatorluğunun evrenselliği düşüncesi de batıdaki Germen istilâsına rağmen canlı kalmıştı. Eskiden olduğu gibi şimdi de Roma imparatoru bütün Roma *orbis*'inin ve hıristiyan *oikumene*'sinin başı addolunuyordu. Bir zamanlar Roma imparatorluğuna ait olmuş bulunan topraklar, Germen kralları tarafından da idare olunsalar, imparatorun ezelî ve ebedî mülkiyeti sayılıyordu. Önceleri hattâ bu Germen kralları bile Roma imparatorunun yüksek egemenlik haklarını tanımış ve sadece bunların kendilerine tevcih ettikleri kudreti uygulanış değiller mi idi[1]? Roma imparatorunun Roma mirasını restore etmesi, yeniden ihyası, tabiî hakkı idi. Hattâ hattâ *Imperium*'u tek bir Roma

[1] Odavakar gibi Büyük Theoderich de imparatorluğun *magister militum*'u addediliyordu; sikkeleri üzerinde daima imparatorun tasviri ve adı bulunmakta olup, Büyük Theoderich hiç bir zaman *leges* değil, yayınlama hakkı *praefectus praetorio*'lara da tanınmış olan *edicta* ısdar etmiştir. Krş. MOMMSEN, *Ostgotische Studien. Ges. Schr. IV*, 334 vdd.; BURY, *Later Rom. Emp. I*², 453 vdd.

Eskikitaplarım.com

ve hristiyan imparatorluğu hâlinde eski sınırları içinde tekrar kurmak üzere Roma arazisini yabancı asıllı barbarlarla aryanî sapıkların hâkimiyetinden kurtarmak onun kutsal görevi idi. Iustinianos I. (527-565)'un siyaseti işte bu görevin hizmetine girdi.

Fiilî bakımdan Iustinianos, daha amcası Iustinos I. (518-27) devrinde devlet siyasetine hâkimdi. Iustinos, Taurosium köyünde (her halde Naissus Niş civarında) doğmuş, imparatorluk ordusuna girerek subaylığa ve *excubitor*'lar muhafız kuvvetinin kumandanlığına yükselmiş ve nihayet Anastasios I.'un ölümünden sonra da imparatorluğa seçilmişti[1]. Anastasios I.'un monofizit siyasetinden vaz geçilmesinin Iustinianos'a maledilmesi gerektiği gibi, batıdaki büyük siyasî görevlerin gerçekleştirilmesi için gerekli bir ön şart olan Roma ile kilise birliğinin yeniden kurulması da onun eseri idi. Bir Balkan eyaletinden menşeli köylü çocuğu Iustinianos'un, asrının en aydın ve en bilgin kişisi olabilmesi, Bizans başşehrinin medenileştirme gücünün akla gelebilecek en büyük delilidir. Iustinianos'un kişisel büyüklüğünün tartışma kabul etmez isbatı ise onun siyasî hedeflerinin bütün dünyayı kapsayan genişliği ve faaliyetinin olağanüstü çok taraflılığıdır. Karakterinin aslında pek çok ve hiç de hoş olmayan zaafları onun her şeyi kapsayan düşüncesinin kudreti karşısında önemlerini kaybederler. Gerçekten de büyük fetih savaşlarını o değil, Belisarios ve onun yanında Narses idare etmişler, büyük hukuk kodifikasyonunu bizzat o değil Tribonianos yapmış, en önemli idarî tedbirleri de kendisi değil *praefectus praetorio* Kappadokialı Ioannes almıştır. Fakat devrinin bütün büyük işlerinin ruhu Iustinianos idi. Cihanşümûl imparatorluğunun yeniden ihyası Bizanslıların ezelî özlemi idi. Iustinianos'un restorasyon siyaseti bu özleme en muhteşem ifadesini bahşetmiştir. Bundan dolayıdır ki, bu restorasyon gayretleri, hiç te devamlı olmamış ve çöküşü ile devletin en ağır durumlarla karşılaşmasına sebep olmuş bulunmasına rağmen, sonraki kuşaklara ideal bir örnek olarak görünmüştür[2].

Belisarios hepsi hepsi takriben 18 000 kişilik küçük bir savaş gücü ile 533 yılında Afrika'ya çıktı[3]. Kral Geiserich devrindeki Vandalların

[1] Iustinos I. hakkında tafsilât için bk. A. A. Vasiliev, *Justin the First. An Introduction to the Epoch Justinian the Great*, Cambridge Mass. 1950.

[2] Iustinianos'un dış siyaseti ile ilgili teşebbüsleri ve bunların etkisi için özellikle krş. Bury, *Later Rom. Emp. II*², 124 vdd.; Diehl, *Justinien* 173 vdd.; Kulakovskiy, *Istoriya II*, 93 vdd.; Stein, *Bas Empire II*, 289 vdd., 485 vdd. Vandallarla karşı savaş için ayrıca bk. Diehl, *l'Afrique byzantine*, Paris 1896; L. Schmidt, *Geschichte der Wandalen*² (1942) 122 vdd.; Chr. Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris 1955, 353 vdd. Gotlara karşı savaş hakkında bk. Hartmann, *Gesch. Italiens im Mittelalter I* (1897) 248 vdd.; Hodgkin, *Italy and her Invaders IV*² (1896) ve *V* (1895); Z. V. Udal'cova, *Italiya i Vizantiya v VI veke*, Moskova 1959, 230 vdd.

[3] Krş. L. Schmidt, *Geschichte der Wandalen* (1942) 125 vd.

Eskikitaplarım.com

güçlü devri geçip gitmişti: 468 yılındaki büyük seferin (bk. yuk. I, 2) akamete uğramasına mukabil Belisarios şimdi Vandal devletini kısa bir sürede yere serdi. Decimum ve Tricamarum yanında kesin bozguna uğrayan son Vandal kralı Gelimer teslim olmak zorunda kaldı ve 534 yılında Belisarios muzaffer bir kumandan sıfatiyle (*Triumphator*) Istanbul'a girişini törenlerle süsledi. Filvaki bunu, uzun yıllar boyunca (548'e kadar) Bizans hâkimiyetine inatla karşı koyan mahallî Berberî kabileleriyle yapılan tüketici bir gerilla savaşı izledi. Fakat daha 535 yılında Belisarios bu defa Ostrogot devletine karşı sefere çıktı. Bu savaş da önceleri bir zafer yürüyüşü olacak gibi göründü. Bir Bizans ordusu Dalmaçya'ya girerken Belisarios Sicilya'yı işgal ederek İtalya'ya girdi. Napoli ve Roma birbiri ardına sukut etti. Fakat bundan sonra sert bir mücadele başladı. Belisarios Roma'da uzun bir kuşatmaya katlanmak zorunda kaldığı gibi ancak pek büyük gayretler sarfiyle kuzeyden kuşatmayı yarmaya, Ravenna'yı zapta ve bir müddet önce Vandal kralı Gelimer'e de yapmış olduğu gibi esir sıfatiyle Istanbul'a götürdüğü kahraman Got kralı Vitiges'in mukavemetini kırmaya muvaffak oldu (540). Ancak Ostrogotlar Totila'nın enerjik idaresinde yeniden kalkındılar ve bütün İtalya'da Bizans hâkimiyetine karşı mezbuhane bir mücadele başladı. Durum her zamankinden daha ciddî idi. Belisarios bir çok bozguna uğradı; eski başarılarının meyveleri kaybolup gitmekteydi. Ancak dâhî bir strateji ustası ve çok pişkin bir diplomat olan Narses uzun ve inatçı bir mücadeleden sonra Gotların mukavemetini kırdı. Yirmi yıllık değişik talihli bir mücadeleden sonra İtalya Iustinianos'un ayakları altına serilmişti (555). Bizans hâkimiyetinin yeniden ihyası eski sosyal - ekonomik şartların yeniden canlandırılması ile el ele yürümüştü. Ostrogotların musaderesine uğramış olan büyük arazi sahibi aristokrasiye eski mülkleri ve eski imtiyazları geri verildi.

Büyük fetihler İspanya'daki Vizigotlara karşı yapılan savaşla sona erdirildi. Burada da mahallî iktidar sahiplerinin münazaalarına müdahale eden Bizans İspanya'ya bir ordu çıkarmaya ve İberik yarım adasının güney doğu köşesini işgale muvaffak oldu (554). Eski *Imperium* yeniden doğmuş görünüyordu. Aslında bir zamanki Roma topraklarından şimdiki devlete geri alınamamış az arazi yoktu, amma, İtalya, kuzey Afrika'nın en büyük kısmı, İspanya'nın bir parçası, bütün Akdeniz adaları ile birlikte Germenlerin elinden koparılmış ve Istanbul'daki Roma imparatorunun tacına bağlanmıştı. Akdeniz yeniden devletin iç denizi olmuştu.

Bu büyük başarıların arka yüzü ise pek çabuk kendini gösterdi. Batıdaki savaşlar Tuna sınırını açık bıraktığı gibi devletin İran'a karşı savunma gücü de kötürümleşmişti. Daha Anastasios I. devrinde Martyropolis (=Meyyafarikin, şimdi Silvan), Theodosiopolis (=Erzurum), Amida (=Diyarbakır) ve Nisibis (=Nusaybin) geçici olarak İranlıların eline geçmişlerdi. 532 yılında Iustinianos büyük İran hükümdarı Hosrav I.

Eskikitaplarını.com

Anuşirvan (531-79) ile "ebedî" bir barış anlaşması yapmış ve İran devletine haraç ödemek bahasına batıda hareket serbestliği kazanmıştı. Ancak daha 540 yılında Hosrav ebedî barışı bozarak Suriye'ye girdi, Antakya'yı tahrip ederek Akdeniz kıyısına kadar ilerledi. Kuzeyde İranlılar Armenia ve Iberia'yı tahrip ederek Karadeniz'in doğu kıyısındaki Lazika bölgesini ellerine geçirdiler. Haracın mikdarını yükseltmek yoluyla Iustinianos beş yıllık bir mütareke sağladı ki, bu anlaşma iki defa uzatıldıktan sonra ancak 562'de sağlam bir barış anlaşması hâline getirildi. Bunun da bahası yeniden haracın yükseltilmesi oldu, fakat Bizans imparatoru hiç olmazsa Lazika'nın İranlılar tarafından boşaltılmasını sağlıyabilmişti. İran devletinin büyük hamle gücü başlamıştı ve Bizans Önasya'da gözle görünür bir şekilde ikinci plâna düşüyordu.

Balkanlarda vuku bulan olaylar ise daha da ağır sonuçlar verdi. Büyük Germen kavimler göçü tam sona ermişti ki, devletin sınırlarında yeni milletler göründüler. İslavların ilerlemesi bu arada özel bir önem taşımakta idi. Daha Iustinos I. zamanında Ant'lar devlete karşı bir saldırıda bulunmuşlardı[1]. Iustinianos'un ilk hükümdarlık yıllarından itibaren ise İslav kabileleri, Bulgar'larla birlik hâlinde durmadan Balkan bölgesine girmekte idiler. Afrika ve İtalya'daki büyük fetih savaşları Balkanlar bölgesini savunmak bakımından devleti güçsüz bırakmışlardı. Aslında Iustinianos Asya'da olduğu gibi Avrupa'da da sınırlarında muazzam bir müstahkem mevkiler sistemi geliştirmişti; Balkan yarımadasında, Tuna kenarındaki müstahkem hattın gerisinde, ülkenin içinde de kuvvetli bir müstahkem mevkiler zinciri uzanmaktaydı. Fakat, yeterli askerî birlikten yoksun olunca en kuvvetli müstahkem mevkilerin bile yapabileceği bir şey yoktu. İslavlar Adriyatik denizi, Korinthos körfezi ve Ege denizi kıyılarına kadar bütün Balkan yarımadası üzerine dalgalar hâlinde döküldüler. Böylece Bizans savaş kuvvetleri uzak batıda zaferler kutlarken devletin çekirdek arazisi tahrip ediliyordu. Bununla beraber saldırgan barbar kitleleri önceleri ülkenin yağmasıyle yetiniyor ve aldıkları ganimetlerle tekrar Tuna'nın gerisine çekiliyorlardı. Fakat İslav muhaceretinin dalgaları devlet arazisi üzerinde yayılmaya başlamış olup bunların Balkan yarımadasına kuvvetle yerleşmeye başlıyacakları zamanlar hiç de uzak değildi.

Dış siyasî tehlikelere ağır iç huzursuzluklar da katıldı. Otokratik merkezî iktidar ile halkın siyasî organizasyonları arasında şiddetli bir mücadele koptu ve daha 532 ocak ayında Istanbul'da korkunç Nika isyanı patlak verdi[2]. Iustinos I. devrinde Iustinianos, Anastasios I.'un himaye

[1] Niederle, *Manuel* 61 vd.; Stein, *Bas Empire II*, 222; Uspienskiy, *Istoriya I*, 464 vd.; Jireček, *Geschichte I*, 81; Šišić, *Geschichte* 50; Šišić, *Povijest* 207 vd.; Gra[illegible]anović, *Nekay uprajanny* 28 vd., [illegible] I, 45 vdd.

[2] Bury, *The Nika Riot, Journ. of Hell. Stud.* 17 (1897) 98 vdd. ve *Later Rom. Emp. II*[2], 49 vdd.; Diehl, *Justinien* 455 vdd.; Uspienskiy, *Istoriya I*, 499 vdd.; Stein, *Bas Empire II*, 449 vdd.

Eskikitaplarım.com

etmiş olduğu yeşillere mukabil, kendi devlet ve kilise siyasetini destekleyen maviler partisini himaye etmişti. Ancak bizzat hükümdar olduktan sonra *dem*'lerin nüfuzundan tam olarak kurtulmayı sınadı ve devlet makamlarını bu huzursuz halk topluluklarına karşı şiddetli davranmaya sevketti. Her iki partinin de maruz kaldıkları ceza tedbirleri, hele büyük masraflara bağlı olan politikası halktan oldukça büyük fedakârlık talep eden hükümdara karşı, gerek mavileri ve gerekse yeşilleri düşman etti. İki *dem* merkezî iktidara karşı beraberce mücadele etmek üzere birleşti. Hipodromda alışılmamış "Çok yaşasın fukarayı koruyan yeşiller ve maviler!" sesleri yükseldi[1]. Ayaklanma büyük boyutlara ulaştı. Payitaht alevler içindeydi. Anastasios I.'un yeğenlerinden birisi imparator ilân edilerek hipodromda kendisine imparatorlara mahsus erguvanî elbise (*purpur*) giydirildi. Artık Iustinianos yenilgiyi kabul etmiş, kaçmaya hazırlanıyordu. Onu bundan koruyan, imparatoriçe Theodora'nın soğukkanlılığı oldu; tahtını ise Belisarios'un kararlılığı ve Narses'in becerikliliği kurtardı. Narses mavilerle müzakereye girişerek âsilerin birleşmiş cephesini parçaladı; Belisarios ise imparatorluğa sadık bir savaş birliği ile hipodroma saldırarak şaşkına dönen âsileri kılıçtan geçirdi. Binlerce kişinin hayatına mal olan korkunç bir katliâm isyan hereketinin sonu oldu. Bizans otokrasisi, şehirlerinin *dem*'lerde somutlaşan özgürlük gayretlerine galip gelmişti. Halkın talebi üzerine hükümdarın azletmek zorunda kalmış olduğu imparatorun en önemli adamları eski mevkilerine yeniden oturtuldular. Ayasofya pırıl pırıl yeniden inşa edildi: Yakılmış olan eski kutsal binanın yerinde, hristiyan inşa sanatının gelişmesinde devir açıcı bir eser olan, Iustinianos'un muhteşem kubbeli binası yükseldi. Fakat isyanın kan ve ateş içinde boğulması sadece görünürde bir gevşeme getirmişti. Iustinianos politikasının halka yüklediği ağır yükler gittikçe ağırlaştı ve büyük askerî teşebbüsler ve imparatorun çok canlı inşaat faaliyeti yüzünden ölçüsüzleşti. Iustinianos fetihlerinin bahası bütün ülkenin malî bakımdan bitkinliği olmuştu.

Efendisinin pahalı teşebbüslerini gerçekleştirecek imkânları sağlamak gibi nankör bir görevi üzerine alan *praefectus praetorio* Kappadokyalı Ioannes ahalinin büyük nefretini üzerine çekmişti. Ancak Iustinianos devrinde uygulanan müsbet idare faaliyeti de onun eseri idi; Iustinianos *Novella*'larının çoğunluğu ona hitap etmekte olup, Iustinianos idaresinde büyük arazi sahibi aristokrasinin gerektiğinden fazla güçlenmesine karşı enerjik tedbirler alınması da ön plânda ona mal edilmelidir[2]. Bununla beraber bu tedbirlerin başarısı da pek görülmedi; büyük arazi sahipliği müessesesinin gelişmesi oluşumu, gerek küçük arazi mülkiyeti ve gerekse beylik arazi

[1] Io. Malalas 474, 10.

[2] Krş. E. Stein, *Justinian, Johannes der Kappadozier und das Ende des Konsulats*, *BZ* 30 (1929/30) 376 vdd. ve *Bas Empire II*, 435 vdd.

Eskikitaplarım.com

aleyhine, sürüp gitti. Iustinianos'un idare bakımından aldığı tedbirler, idare sisteminin gergin bir hâle getirilmesi, memuriyetlerin satılması âdetinin ortadan kaldırılması ve her şeyden önce de vergi gelirlerinin emniyete alınması gayelerine dönüktü. Diokletianus - Konstantinos reformunun, eyaletlerdeki askerî ve sivil salâhiyetlerin ciddî bir şekilde birbirinden ayrılması ilkesinden vaz geçildi. Ancak bu iki yetkinin birleştirilmesi de, sadece bazı bölgelerde ve yer yer bazen askerî, bazen de sivil kudret yetkilerinin üstün tutulması şeklinde uygulandı. Iustinianos'un idarî reformları umumî ve açık bir istikametten yoksun olup eskimiş idarenin temelden yeni bir düzene sokulmasını sağlıyamadılar. Bunlar karma şekiller meydana getirmiş olup sadece açık Diokletianus - Konstantinos nizamından, bunun tam aksi, fakat aynı şekilde açık, Herakleios idarî sistemine bir geçişi ifade ederler.

Iustinianos'un idaresi ticaret ve zenaati ilerleten iktisadî politikasında da büyük bir canlılık gösterdi. Asya ile Avrupa arasındaki ticarî ilişkilerin tabiî bir merkezi olarak Istanbul bu iki kıt'a arasındaki mal mübadelesine hâkim bulunuyordu. Akdeniz ticareti tamamiyle Grek ve Suriyeli tüccarın elinde idi. Bizans devleti için ise baş rolü, batının fakirleşmiş ülkeleri ile mevcut ticarî ilişkiler değil, doğu ülkeleri, Çin ve Hindistan ile yapılan ticaret oynuyordu. Bizans'ın doğu ticareti buna rağmen pasifti. Çünkü Bizans her ne kadar Suriye tezgâhlarından doğuya da kıymetli kumaşlar ve sofra takımları ihraç ediyor idiyse de, bu ihracat, Bizanslıların doğunun lüks eşyasına, özellikle ipeğe karşı duyduğu gereksinmenin gerisinde kalmaktaydı. Terazinin kefesine ağır basan vâkıa ise, Çin ile ticaretin İran'ın aracılığına ihtiyaç göstermesi idi. Bu durum barış zamanlarında bile gereksiz masraflara sebep oluyor ve devletten dışarıya akan altın selini besliyordu. Diğer taraftan ise, Sasanîlerle sık sık vuku bulan savaşlar ipek ithalâtının durmasına sebep oluyordu. Çin'e giden kara yolu İran arazisinden geçtiği gibi Hind okyanusundaki deniz ticaretine de, İran körfezinden Taprobane (Seylan)'ye yelken açan ve Çin'den buraya akıp gelen malları orada teslim alan İranlı tacirler hâkim idiler.

Iustinianos hükûmeti Çin ile bağlantıyı sapa bir yoldan, Kırım'daki üsleri Khersones, Bosporos ve Kafkaslardaki Lazika üzerinden sağlamaya çalıştı. Buradan Bizanslılar Pontos'un kuzeyinde bulunan istep kavimleriyle, bunlara kumaş, süs eşyası ve şarap verip onlardan kürk, deri ve köle almak suretiyle canlı bir ticarî ilişki sürdürüyorlardı. Bizans'ın Kırım ve Kafkas bölgesinde nüfuzunu kuvvetlendirmeye gayret etmesi bu sebeptendi. İpek ticareti sorunu Bizanslıları ilk defa olarak, bu sıralarda hâkimiyetlerini kuzey Kafkasya'ya kadar uzatmış ve aynen Bizanslılar gibi ipek ticareti yüzünden İranlılarla bozuşmuş olan Türklerle temasa getirdi. Iustinianos'un halefi Iustinos II. zamanında Bizanslılarla Türkler ittifak ederek beraberce İran devletine karşı savaştılar.

Eskikitaplarım.com

Diğer taraftan Iustinianos hükûmeti, Hind okyanusu yolunu Kızıl deniz üzerinden emniyete almak gayreti içinde idi; doğu ile deniz yolundan ticareti kuvvetlendirmeye çalışıyor ve Axum'daki Habeş devleti ile münasebete girişiyordu. Ancak ne Bizans, ne de Habeş tacirleri Hind okyanusunda İran hâkimiyetine karşı bir şey yapamadılar. Karadeniz kıyılarından iç Asya'ya giden yol ise aşılması güç ve tehlikelerle dolu bir yoldu. Bundan dolayıdır ki, casuslarının ipek istihsal usulünü keşfederek ipek böceğini gizlice Bizans'a getirmeleri devlet için büyük bir şans oldu. Bizans ipek istihsali kısa zamanda parlak bir seviyeye ulaştı: Özellikle bizzat Istanbul'da, Antakya, Tyros (—Sur) ve Beyrut'da, sonraları da Yunanistan'da, Thebai'de. Bu, Bizans'ın en büyük sanayi şubelerinden, ve devletin inhisarında olduğu için de, Bizans devletinin en büyük gelir kaynaklarından birisini teşkil etti[1].

Iustinianos devrinin en büyük ve en sürekli ömre sahip olmuş eseri Roma hukukunun kodeks hâline getirilmesidir[2]. Tribonianos'un başkanlığında bu iş şaşılacak derecede kısa bir sürede tamamlandı. Önce, *Codex Theodosianus* ve Diokletianus zamanında meydana gelen hususî toplamalardan, *Codex Gregorianus* ve *Codex Hermogenianus*'dan faydalanmak suretiyle, imparator Hadrianus'dan beri geçerli olan imparatorluk *constitutio*'ları bu araya toplandı. Bu kolleksiyon 529 yılında *Codex Iustinianus* adıyle yayımlandı ve beş yıl sonra bunun daha tamamlanmış yeni bir nüshası neşrolundu. 533 yılında yayımlanan *Digest* (= *Pandekt*)'ler daha da büyük bir çalışma mahsulü idiler. Bunlar klâsik Roma hukukçularının, imparatorluk kanunları yanında, geçerli olan hukukun ikinci grubunu teşkil eden yazılarının bir kolleksiyonudur. *Codex Iustinianus* kendisinden öncekilere çok çok üstün olmakla beraber yine de daha önceki yüzyıllarda yapılan ön çalışmalara dayanmaktaydı. *Digest*'ler ise tamamiyle yeni bir eserdi. İlk defa olarak Roma hukuk bilginlerinin çok sayıda ve birbirine çoğu zaman muhalif hüküm ve kanaatleri, muntazam bir sistem içinde toplanmıştı. *Codex* ve *Digest*'ler yanında bir de, hukuk öğrenimine bir giriş olarak düşünülmüş olup bu iki ana eserden yapılmış bir antoloji mahiyetinde *Institutiones* bulunur. Iustinianos'un *Corpus iuris civilis*'i, *Codex*'in yayınlanmasından sonra çıkarılan emirnâmelerin içinde toplandığı *Novellae* koleksiyonu ile tamamlanmaktaydı.

[1] Krş. Heyd, *Commerce du Levant I*, 2 vdd.; R. S. Lopez, *Silk Industry in the Byzantine Empire*, *Speculum* 20 (1945) 1 vdd.; N. V. Pigulevskaya, *Vizantiyskaya diplomatiya i torgovlya şelkom*, *VV* 1 (1947) 184 vdd.; ayn. mlf., *Vizantiya na putyakh v Indiyu*, Moskova-Leningrad 1951, 184 vdd.; Hennig, *Die Einführung der Seidenraupenzucht ins Byzantinerreich*, *BZ* 33 (1933) 295 vdd. Bizans iç ve dış ticaret tarihi için, Bizans gümrük müessesesi hakkında ilk etraflı araştırma olan şu eserde çok esaslı, geniş kaynak temeline oturmuş katkılar bulunmaktadır: Hélène Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les douanes à Byzance*, Paris 1963.

[2] Roma hukuk tarihine ait el kitapları yanında özellikle bk. P. Collinet, *Études historiques sur le droit de Justinien I* (1921).

Eskikitaplarım.com

Codex, *Digesta ve Institutiones* lâtince, *Novella*'ların çoğunluğu ise grekçe kaleme alınmışlardı. Kısa süre sonra ana kısımların da grekçe tercümeleri, hulâsa ve tefsirleri yayınlandı.

Merkezî hüviyetli devlet için Roma hukukunun kodifikasyonu yolu ile yekpare bir hukuk temeli sağlanmış oluyordu. Bizans hukuk bilginlerince kaleme alınan Roma hukuku, daha üstünü mümkün olamıyacak bir düşünce açıklığı ve îcâz içinde kamuya ait ve özel yaşamı, devlet ile ferdin ve ailenin hayatını, vatandaşların birbirleriyle münasebetlerini, bunların ticarî ve mülkî ilişkilerini düzenlemektedir. Bununla beraber *Corpus iuris civilis* eski Roma hukukunun mekanik ve bu sebeple de tam sadakatli bir tekrarı değildir. Klâsik Roma hukuku literatüründe Iustinianos'un hukuk bilginleri sadece kısaltmalar yapmakla kalmamış, kodifiye edilmiş hukuku zamanın cemiyet nizamına ve şartlarına uydurmak ve onu hristiyan ahlâkı ve hellenize doğunun örf ve âdât hukukuyla bağdaştırmak üzere bazı değişiklikler de yapmışlardır. Çoğu zaman, özellikle aile hukukunda hristiyanlığın etkisi daha insanî hukukî görüşlere sevketmiştir. Diğer taraftansa, hristiyan dininin inhisarcı dogması, diğer inanç sahiplerinin her türlü hukukî yardımdan yoksun bırakılmaları sonucunu doğurmuştur. Şu halde Iustinianos'un hukukî eserinin bütün insanların özgürlüğünü ve eşitliğini ilân etmesi bu yüksek düşüncenin pratik etkenliğini mübalâğa etmeğe hak tanımaz. Iustinianos hukukunda kölelerin durumunun tahfifi ve azat edilmelerinin kolaylaştırılması ve hattâ azat edilmelerine taraftar görünmesi[1] de ancak kısmen bu yüksek ilkelerin ve hristiyanca görüşün bir sonucu olarak müşahede edilmelidir. Bu hususta terazinin kefesine ağır basan cihet, 6. yüzyılın iktisadî hayatında, özellikle ziraatte, köle işçiliğinin artık sadece ikinci derecede bir rol oynamasıdır. İstihsal oluşumunda asıl taşıyıcı unsur çoktan beri *colon*'lar (toprağa bağlı yarı hür köylü)dır ve Iustinianos hukuku bunlara karşı hiç bir müsamaha tanımamaktadır. *Colon*'ların toprağa bağlanma zorunluğu acımasız sertleştirilmekte ve böylece kırsal bölgenin ziraatle meşgul ahalisinden büyük bir çoğunluğun yarı köleliği bir defa daha kanunla tesbit olunmaktadır.

Iustinianos mevzuatının en belirli karakteristik çizgilerinden birisi de imparatorluk mutlakıyyetinin kuvvetle vurgulanmasıdır. Monarşik kudretin hukukî temellendirilmesi sebebiyle *Corpus iuris civilis* sadece Bizans'da değil, batı ülkelerinde de siyasî düşünceler üzerinde derinden etkili olmuştur. Bizans'da Roma hukuku bütün devirler için hukukî hayatın temelini teşkil eder; Iustinianos'un hukukî eseri Bizans devletinin sonraki hukukî gelişiminin temelinde yatmaktadır. Buna mukabil batı dünyası ancak 12. yüzyılda Roma hukukuna geri dönmüştür. Iustinianos'un *Corpus iuris civilis*'inin

[1] Krş. A. Hadjinicolaou Marava, *Recherches sur la vie des esclaves dans le Monde Byzantin*, Athen 1950, 22 vdd.

Eskikitaplarım.com

incelenmesi neticesinde Roma hukukunun kabulü batı dünyasının hukukî ve siyasî zihniyetinin şekillenmesi bakımından en büyük bir öneme sahip olup, bu zamandan itibaren Roma hukuku, ona Iustinianos'un verdiği şekil içinde son çağlar içine kadar bütün Avrupa'nın hukukî gelişmesinin ana unsuru olmuştur.

Iustinianos Bizans imparatorluk tahtına oturan son Roma imparatoru oldu. Ancak o, aynı zamanda imparatorluk kudretinin tanrının inayetinden geldiği bilinciyle dolu hristiyan bir hükümdardı. Evrensel iktidar için savaşmasının temelinde sadece Romalılık değil, aynı zamanda hristiyanlık da yatıyordu. Roma *imperum*'u kavramı onun için hristiyan *oikumene*'si ile aynîliğe sahip olup hristiyan inancın zaferi onun gözünde Roma kudretinin yeniden canlandırılması kadar kutsal bir görevdi. Theodosios I.'dan beri hiç bir hükümdar hristiyanlık uğruna ve putperestliğin ortadan kaldırılmasına onun kadar çalışmamıştı. Daha o zamanlar bile, putperestlerin sayısının çok az olmasına rağmen, bilim ve kültür alanında putperestlik hâlâ pek nüfuzlu idi. Iustinianos putperestlerin elinden öğretim hakkını alarak, putperest neoplâtonizmin yuvası olan Atina akademisini 529 yılında kapattı. Koğulan bilginler İran sarayına göçerek Grek kültürünün meyvelerini İran'a taşıdılar. Bizans'da artık eski din ölmüştü ve bununla da insanlık tarihinin büyük bir bölümü kapanmış oluyordu.

Hristiyan kilisesi Iustinianos'un kişiliğinde sadece gayretli bir hâmî değil, aynı zamanda efendisini buldu[1]. Çünkü hristiyan sıfatiyle de Iustinianos bir Romalı olarak kalmış olup, dinsel çevrenin muhtariyeti düşüncesi ona tamamiyle yabancı idi. Papa ve patrikleri hizmetkârları sayıyor ve onlara buna göre muamelede bulunuyordu. Devleti idare ettiği gibi, aynı şekilde kilise kanunlarının her ayrıntısına şahsen müdahale ederek kilise hayatını da idare ediyordu. İnanç ve dinî âdetler sorunlarında bile kesin karar hakkını muhafaza, kilise toplantılarını idare ediyor, teolojik makaleler ve kilise ilâhîleri kaleme alıyordu. Kilise - devlet münasebetleri tarihinde Iustinianos devri, kilise hayatı üzerinde imparatorluk etkisinin zirvede bulunduğu devredir. Böylesine kayıtsız şartsız ne kendisinden önce ne de kendisinden sonra gelen hiç bir Bizans imparatoru kiliseye hükmetmemiştir.

Dinî siyaset bakımından en güncel sorun hâlâ monofizitliğe karşı takınılacak tavır idi. Batıda izlenen fütuhat siyaseti Roma ile anlaşma hâlinde bulunmayı, yani monofizitlik aleyhinde bir tutum gerektiriyordu. Bu ise Mısır ve Suriye'nin Bizanslı merkeze karşı eski nefretini derinleştirmekte ve separatist Kobt ve Süryanî güçlere yeni gıda sağlamakta idi. Amma,

[1] Krş. H. Alivisatos, *Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian I.*, Berlin 1913; Pargoire, *L'Église byzantine de VIe siècle* (1925) 256 vdd. 847 (1905) 11 vdd.; Duchesne, *L'Église au* 527 a

Eskikitaplarım.com

nasıl batı kilisesi ile barış sadece doğu ile tezada düşmek bahasına mümkün idiyse, bunun aksine Mısır ve Suriye'nin monofizit kiliselerine yaklaşmak da ancak gerek batı ve gerekse Bizans'ın çekirdek bölgeleriyle bozuşmak karşılığında mümkündü. Iustinianos boşuna yere dengeyi sağlıyacak bir yöntem bulmaya çalıştı. Onun maruf olmuş terimiyle *üç bab*'ı – Mopsuestia (=Misis) piskoposu Theodorios, Kyrrhos (=Kurus) piskoposu Theodoretos ve Edessa (=Urfa) piskoposu İbas'ın nasturî eğilimli yazıları – Istanbul'da toplanan 5. ökumenik konsilde (553) mahkûm ettirmesi yeni münazaalara sebep olmuş, fakat monofizitleri tatmin etmemişti; onun monofizitlere bundan sonra yaptığı yaklaşma gayretleri de devlet içindeki anlaşmazlıkları sadece arttırmaya yaramıştır.

Bütün aksaklıklara rağmen Iustinianos'un devleti tartışma kabul etmez bir şekilde muazzam bir kuvvet potansiyeli teşkil ediyordu. Sanki bir defa daha nesi var nesi yoksa ortaya dökmek istercesine ihtiyar *imperium* bütün kuvvetlerini kullanarak siyasî ve kültürel anlamda son bir hamleye girişmişti. Toprakça genişliği bakımından bir defa daha, bütün Akdeniz dünyasını kapsamak suretiyle, yüksek bir noktaya erişti. Edebiyat ve sanat bakımından eski kültür, hristiyan kisvesi içinde, kısa zaman sonra pek uzun kültürel bir çöküntünün izleyeceği, eşsiz bir parlaklığa ulaştı. Iustinianos'un devri, onun arzu ettiği gibi yeni bir devrin başlangıcı değil, büyük ve ortadan kaybolan bir devrenin sonu oldu. Iustinianos'a devleti yenileştirmek, ihya etmek nasib olmadı. O, devleti sadece – kısa bir zaman için – dış siyaset bakımından ihyaya muvaffak oldu; eskimiş geç Roma devleti onun zamanında bir iç gençleşmeye mazhar olamadı. Bundan dolayıdır ki, Iustinianos'un restorasyon eserinin birden bire çöküşünün sonuçları beklenilenin iki katı daha ağır oldu. Bütün muazzam başarılarından sonra Iustinianos haleflerine içinden tükenmiş, iktisadî ve malî yönden tamamiyle sarsılmış bir devlet bıraktı. Bu halefler şimdi, kurtarılması mümkün olanını kurtarabilmek için büyük imparatorun yaptığı büyük ihmalleri telâfi etmek zorunda idiler.

Devlet en ağır darbeyi İtalya'da, restore edilmiş *imperium*'un geri alınması en büyük gayretlerin sarfına ve en ağır kayıplara mal olmuş bulunan bu en önemli arazisinde yedi. Daha 568 yılında Langobardlar buraya girdiler; kısa zamanda ülkenin büyük bir kısmı onların eline düşmüş bulunuyordu[1]. İspanya'da Vizigotların mukabil saldırısı başladı. Bizans'ın buradaki en önemli üssü olup 572'de Vizigotlar tarafından geri alınmış olan Cordoba, 584 yılında kesin olarak imparatorluğun elinden çıktı; bundan kırk yıl sonra Iustinianos'un güney İspanya'daki fetihlerinin son

[1] Langobardlar tarihi için bk. L. Schmidt, *Die Ostgermanen* (1941) 565 vdd.

Eskikitaplarım.com

kalıntıları da tekrar Vizigotlara geçti[1]. Devlet kuzey Afrika'daki mevkiini, Berberî kabileleriyle daimî tüketici mücadeleler içinde de olsa, büyük Arap fetihlerine kadar koruduğu gibi İtalya'da da her şeye rağmen oldukça önemli bölgeler bir kaç yüzyıl boyunca imparatorluğa bağlı olarak kaldı. Böylelikle Iustinianos'un restorasyon eserinin yıkılmasından arta kalanlar, bunu izleyen devrede batıda teessüs eden Bizans iktidarının temelini teşkil ettiler; fakat ulaşılmasına gayret edilen evrensel kudret uçup gitmişti.

Bizans siyasetinin ağırlık noktası zorunlu olarak tekrar doğuya kaydı. Çünkü Iustinianos'un haleflerine kendisini ilk gerekli görev olarak kabul ettiren husus, devletin Önasya'da sarsılmış olan durumunu takviyedir. İran devletine karşı metîn ve taviz vermeyen bir tutum, bunu izleyen onyıllar içinde Bizans dış siyasetinin belirgin vasfı olmuştur. Devletin içten bitkinliğine rağmen Iustinianos'un yeğeni ve halefi olan Iustinos II. (565-78), İran şahinşahına zamanı gelmiş olan haracı ödemeyi reddetmekte tereddüt göstermedi. Böylelikle imzalanması için Iustinianos'un o kadar gayret etmiş olduğu barış anlaşması bozulmuş oluyordu. Sert ve uzun bir savaş başladı. Harekât her şeyden önce, çok eski zamanlardan beri iki büyük devlet arasında münazaa konusu olan, strateji ve ticarî siyaset bakımından çok önemli bir bölge, Armenia, etrafında dönüyordu. Ermeni arazisine sahip olmak Bizans için şimdi her zamankinden daha büyük bir önem taşıyordu. Germenlerin bir zamanlar devlet arazisine girişleri imparatorluğu ağır bir buhrana duçar etmiş, fakat bunların batıya çekip gitmeleri de başka şiddetli bir krizi beraberinde getirmişti; çünkü Germenler topraklarından ayrıldıktan sonra Bizans, ücretli savaşçı ihtiyacını artık karşılayamaz olmuştu. Gittikçe artan ölçüde yerli halkından asker toplamak zorunda kalmış olan devlet, gözlerini Armenia'nın savaşçı halkına çevirmişti[2]. Tam yirmi yıl boyunca, imparator Iustinos II., Tiberios Konstantinos (578-82) ve Mavrikios (582-602) devirlerinde, İran'a karşı savaş bütün kuvvetlerin ortaya dökülmesi suretiyle ve değişik savaş talihi ile, İran devletinde çıkan karışıklıkların, savaş talihinin Bizans'a dönmesine ve imparator Mavrikios'un gösterdiği enerjinin Bizans için uygun kesin bir sonuç sağlamasına kadar devam etti. Mavrikios'un desteğiyle genç Hosrav II. Pervîz, büyük Ḫosrav Anuşirvan'ın bir torunu, İran tahtına sahip oldu ve Bizans devleti ile, İran Armenia'sının büyük bir kısmını Bizanslılara terk eden bir barış anlaşması yaptı (591)[3].

[1] Ispanya'daki Bizans hâkimiyeti tarihinin çok az incelenmiş alanına şu eserler önemli katkıda bulunmaktadırlar: P. Goubert, *Byzance et l'Espagne wisigotique*, *Études byz.* 2 (1944) 5-78 ve *L'Espagne byzantine*, *ayn. esr.* 3 (1945) 127-42; 4 (1946) 71-133.

[2] Krş. Stein, *Studien* 5 vdd.

[3] Dölger, *Reg.* 104. Krş. P. Goubert, *Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien. L'empereur Maurice*, Paris 1951. M. J. Higgins, *The Persian War of the Emperor Maurice*, Washington 1939. Bizans - İran ilişkileri bakımından aynı yazarın şu makaleleri de ilgi çekicidir: *International Relations at the Close of the Sixth Century*, *The Cathol. Hist. Rev.* 27 (1941) 279-315.

Eskikitaplarını.com

Mavrikios Bizans hükümdarlarının en önemlilerindendir. Onun hükümet devresi, çok ihtiyarlamış geç Roma devletinden ortaçağ Bizans imparatorluğunun yeni ve hayat dolu nizamına geçiş gelişmesinin önemli bir merhalesini teşkil eder. Doğuya dönüş ve Iustinianos devrinde ilhak edilmiş olan batı arazisinden çoğunun zarurî olarak kaybı, devletin batıdaki çıkarlarının ilke bakımından terkedilmesi anlamına gelmiyordu. Devir açıcı organizasyon tedbirleri sayesinde Mavrikios, batıdaki arazinin hiç olmazsa bir kısmını uzunca bir süre için devlet hesabına kurtarmıştır. İmparator, Iustinianos devrinden arta kalanları bir araya toplamak suretiyle, disiplinli bir askerî organizasyonla savunma gücüne sahip kılmaya uğraştığı Ravenna ve Kartaca eksarhlıklarını kurdu. Kuzey Afrika arazisini ve Langobard işgalleriyle etrafı çevrilmiş Ravenna bölgesini askerî valilikler hâlinde teşkilâtlandırarak, *Eksarkhos*'lara bölgelerinde sadece askerî değil, aynı zamanda tekmil sivil idareyi tevdi etti[1]. Bu iki eksarhlık Bizans iktidarının batıdaki öncü karakolları oldular. Bunların organizasyonu ise Bizans idaresinin askerileştirilmesi devrini açarak sonraki *thema*'lar sistemine örnek oldu.

Mavrikios'un batıdaki araziden feragate ne kadar az eğilimli olduğunu, ağır bir hastalığa tutulduğu esnada 597 yılında yazmış olduğu vasiyetnamesi göstermektedir. Bu vasiyetnameye göre yaşça büyük olan oğlu Theodosios, İstanbul'dan devletin doğu arazisine, ikinci oğlu Tiberios ise Roma'dan İtalya'ya ve batıdaki adalara hükmedecekti[2]. Roma, devletin ikinci başkenti olarak yine içinde imparator oturan bir şehir olacaktı. Cihanşümul tek devlet düşüncesinden vaz geçilmediği gibi çoklu hükümdarlık ve aslında bir olan *Imperium Romanum*'un taksimi geleneği de böylece canlı kalıyordu[3].

Ancak Asya'da sükûnetin, – sadece geçici de olsa – tesis edilmiş olmasına, batıda Iustinianos'un muhteşem eserinden kurtarılabilecek olanların kurtarılmış bulunmasına mukabil Balkanlardaki durum gittikçe kritikleşiyordu. İslav akınlarının başlamasından beri burada hüküm sürmekte olan kargaşalık, Avarların orta Avrupa'ya girmelerinden beri daha da artmıştı. Pannonia ovasında kuvvetli bir milletler konfederasyonu meydana gelmiş olup, Bizans şimdi Avarlar ile onlara tabi olan orta Tuna bölgesi İslav kabilelerinin artan baskıları altında idi. Kısa zamanda Save ve Tuna

[1] Ravenna eksarhlığı ilk olarak 584 yılında zikredilir. Krş. Diehl, *Exarchat* 6 vdd., Hartmann, *Byz. Verwaltung* 9 vdd.; Gelzer, *Themenverfassung* 6 vdd. Kartaca eksarhlığına ilk defa 591 yılında rastlanıyor. Krş. Diehl, *l'Afrique byzantine* 478 vdd.

[2] Theophylaktos Simokattes (nşr. de Boor, 301 vd.) ayrıca Roma devletinin "geri kalan kısımları"nın Mavrikios'un diğer iki daha genç oğullarına bırakılacağını bildiriyor. Bury (*Later Rom. Emp. II*[1], 94, n. 2)'nin çok inandırıcı tahminine göre bunlardan birisi Illyricum'u, diğeri kuzey Afrika'yı alacaklardı.

[3] Krş. Kornemann, *Doppelprinzipat* 161.

Eskikitaplarım.com

geçitlerini koruyan Bizans sınır müstahkem mevkileri etrafında şiddetli bir mücadele alevlendi. Uzun ve şiddetli bir kuşatmadan sonra Avar kağanı Bayan 582 yılında Sirmium'a girdi. İki yıl sonra Viminacium ve geçici olarak hattâ Singidunum düştü[1]. Bizans müdafaa sistemi delinmiş ve Avar - İslav dalgası bütün Balkan yarım adasına yayılmıştı. Aynı sıralarda Avarlara tabi olmayan aşağı Tuna bölgesi İslav kabileleri de gittikçe daha derinliğine Bizans eyaletlerine nüfuz etmekte idiler[2]. Selânik'e ilk İslav-Avar saldırıları da bu zamanda vuku buldu (584 ve 586)[3]. Fakat en önemli olan cihet, 6. yüzyılın sekseninci yıllarında İslavların Balkan yarım adasına yerleşmeye başlamalarıdır. İslav kabileleri artık yağmacılıkla yetinmiyor, Bizans arazisine yerleşiyor ve toprağa sarılıyorlardı[4].

Erken Bizans devrinin dış siyaset olayları içinde devletin müteakip gelişmesi bakımından hiç bir hâdise İslavların Balkanlara nüfuzu kadar önemli değildir. Devletin bu devre içinde maruz kaldığı diğer bütün barbar akınları geçici karakter taşımış ve Bizans gelişmesi üzerinde o kadar derin etkiler bırakmış olmasına rağmen büyük Germen muhacereti bile nihayet doğu devletini yalayıp geçmişti. İslavlar ise bütün zamanlar için Balkanlarda kaldılar ve İslavların bu bölgeyi yurt edinmeleri ile, sonraları Bizans toprakları üzerinde bağımsız İslav devletlerinin doğması sonucunu veren oluşum başlamış oldu.

Iustinianos devrinde batıda yapılan fetih savaşları ve onun halefleri zamanında İran ile sürüp giden mücadele Bizans'ı Balkan yarım adasında savunma durumunda kalmaya zorlamıştı. Ancak İran savaşının zaferle

[1] Krş. F. Barışıç, *Vizantiski Singidunum*, *ZRVI* 3 (1955) 10 vdd.

[2] Aşağı Tuna bölgesinde İslavların bağımsızlıkları hakkında krş. St. Stanoyeviç, *Vizantiya i Srbi I*, 171 vdd. ve burada verilen kaynak ve literatür.; A. Djakonov, *İzvestiya İoanna Efesskogo i siriyskikh khronik o slavyanakh VI-VII v.*, *Vestnik Drevney İstorii* 1946, 1, 20 vdd. Ayrıca bk. Grafenauer, *Nekay vpraşany* 87 vdd.

[3] Bu saldırıları maruf olmuş adıyle *Miracula S. Demetrii* bildirmektedir. Krş. *Viz. izvori I*, 175, 176 vdd.; F. Barışıç, *Çuda Dimitriya Solunkog* 49 vdd., 56 vdd.

[4] İslavların o sıralarda "bağımsız olarak ve korkusuzca" Roma eyaletlerinde oturduklarını bildiren Ioannes Ephesos (*VI*, 25; terc. Schönfelder, s. 255)'un 584 yılına ait haberi ile krş. Buna mukabil daha önceki cümlelerden birinde, bunların "tanrı kendilerini buradan kovuncaya kadar" bu topraklarda oturduklarının bildirilmesi, çok tan beri farkına varılmış olduğu gibi sadece Schönfelder'in bir tercüme hatasıdır. Krş A. Vasilyev, *Slavyane v Grecii*, *VV* 5 (1898) 409, n. 3; K. Jireçek, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens I* (1901) 25; A. Djakonov (*İzvestiya İoanna Efesskogo i siriyskikh khronik o slavyanakh VI-VII vekov*, *Vestnik Drevney İstorii* 1946, 1, 32)'a göre Schönfelder'in yanlış tercüme ettiği kısmın doğrusu şudur: "Tanrı onlara müsaade ettiği sürece". Daha önce bu kısmı Payne Smith (Oxford 1860) de şu şekilde tercüme etmişti: "as far as God permits them". Brooks neşri (*Corpus script. christ. orient.*, *Scriptores Syri III*, 1935) ve lâtince tercümesi, 1936) maalesef elime geçmedi. Bk. E. Honigmann, *Byz.* 14 (1939) 615 vdd. Krş. ayrıca H. Grégoire, *L'Origine et le Nom des Croates et des Serbes*, *Byz.* 17 (1944/45) 109 vdd.

Eskikitaplarını.com

bitmesi Tuna bölgesindeki İslavlara karşı mukabil bir saldırıya geçmek imkânını yarattı. Gerçekten de devletin kuzey sınırını başka düşman akınlarından koruyabilmek ve Balkan yarımadası üzerinde imparatorluğun hâkimiyetini emniyete almak ancak Tuna ötesinde bulunan İslavların ana yurtlarına yapılacak büyükçe ve başarılı bir teşebbüsle mümkün görünüyordu. Böylece 592 yılında, Balkan yarımadasının kaderini kesin olarak tayin edecek mücadele başladı[1]. Savaş, önceleri Bizanslılar için müsait bir ceryan alır göründü. Bizanslılar Tuna'yı müteaddit defa geçerek İslav ve Avarlar üzerinde zaferler kazandılar. Ancak böyle münferit başarılar muazzam İslav kitlesi üzerinde pek az etkili oluyordu. Mücadele uzadı; merkezden çok uzak bir bölgede savaşmak güçtü ve ordunun mücadele azmi de düşündürücü bir şekilde düşmekteydi.

Iustinianos restorasyonunun suya düşmesinden beri devlet, otoritesinden çok şey kaybetmişti. Iustinianos stili mutlakıyyete karşı tabiî bir reaksiyon olarak sadece senatonun siyasî önemi değil, halkın özgürlük özlemi de artmıştı. 6. asırdan 7. yüzyıla geçilen kritik yıllarda *dem*'lerin faaliyeti de yeniden doruğuna varmıştı. Durmadan keskinleşen sosyal ve dinî zıddiyetler iç mücadelelerde ve mavilerle yeşiller arasında devletin her büyükçe şehrinde sık sık vuku bulan çatışmalarda şimşeklerini çaktırıyorlardı. Orduda disiplinin büyük ölçüde gevşediği görülüyor ve tasarruf tedbirleri almak zorundaki hükûmet, ücretlerin ödenmesinde kesenin ağzını sıkı tuttuğu cihetle, sık sık ve açıkça memnuniyetsizlik gösterileri vuku buluyordu. Devleti kavramış olan derin huzursuzluk, yorulmuş ve neticeden ümidini kesmiş olan orduya da yayılmıştı. 602 yılında ordu, yeniden Tuna ötesindeki mevzilerinde kışlamak emrini alınca isyan açıkça patladı. Yarı barbar bir asılzâdeler olan Phokas kalkanlar üstünde kaldırılarak isyancı askerlerin başında Istanbul üzerine yürüdü. Bu anda Istanbul'da da isyan çıktı. Birbirine takıp iki parti imparatorluk hükûmetine karşı mücadeleye girişti[2].

[1] Theophylaktos Simokattes'in bu hususta verdiği haberlerin değerlendirilmesinde ortaya çıkan kronolojik güçlüklerden çok söz edilmiştir. Bu sorun ile son zamanlarda daha derinden ilgilenen G. Labuda (*Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIe siècle*, *BSl* 11 (1950) 167 vdd.)'ya göre savaş ancak 596'da başlamış olup Grafenauer (*Nekay vpraşany* 62 vdd.) savaşı, zannımca haklı olarak, 592'den 602'ye kadar devam ettirmektedir. Kış. ayrıca J. B. Bury, *The Chronology of Theophylactus Simocatta*, *Engl. Hist. Review* 1 (1888) 210 vdd.

[2] Y. Janssens (*Les Bleus et les Verts sous Maurice, Phocas et Héraclius*, *Byz.* 11 (1936) 499 vdd.)'e göre Mavrikios devrinde gözde olan parti yeşillerdi. Bu görüş H. Grégoire (*L'empereur Maurice s'appuyait-il sur les Vertes ou sur les Bleus?*, *Annales de l'Inst. Kondakov* 10 (1938) 107 vdd.) tarafından ısrarla savunulmuştur; onun ince görüşlü mülâhazaları için şu makalesine de bk. *Sainte Euphémie et l'Empereur Maurice*, *Mélanges Lefort* (1946) 295 vdd. Buna mukabil F. Dölger (*BZ* 37, 1937, s. 542 vd. ve 38, 1938, s. 525 vdd.) bu görüşü kesin olarak reddeder. Djakonov (*Viz. Dnm* 221 vdd.)'a göre ise Mavrikios mavileri tercih etmekle beraber yeşillere karşı da uyumlu bir tutum muhafaza ediyordu.

Eskikitaplarını.com

Mavrikios düşürüldü ve Phokas senatonun da tasvibi ile imparator ilân edildi.

On yıllık beyhude bir mücadeleden sonra Tuna seferinin akamete uğraması, sadece, artık bir daha geri alınamayacak şekilde İslavlara teslim edilen Balkan yarımadasının kaderini tayin etmekle kalmadı; devletin uzun zaman önemsemediği iç buhran da patlak verdi. Phokas'ın (602-610) Istanbul'da hüküm sürdüğü yıllar içinde ihtiyarlamış, kansız kalmış geç Roma devleti son ölüm kalım mücadelesini verdi. Phokas'ın tedhiş rejimi, arkasında geç Roma devlet ve cemiyet nizamının inkırazı oluşumunun gerçekleştirildiği, dış çerçeveyi teşkil ediyordu.

Devlete hâkim olan humma nöbeti, dizginleri elinden kaçırmış bir korku hâkimiyeti ve ağır iç mücadelelerde tezahür etti. Mavrikios ile, babalarının gözleri önünde boğazlanan oğullarının öldürülmesini kitle hâlinde bir katliâm dalgası izledi. Tedhiş özellikle en itibarlı ailelerin temsilcilerine yöneldi ve öncelikle bu ailelerin direnmelerine sebep oldu. Devletin terörüne aristokrasi, hepsi de yeni idamlarla sonuçlanan, bir sıra suikast teşebbüsü ile cevap verdi.

Phokas sadece bir yerde, Roma'da beğenildi. Daha 6. yüzyıl sonlarında Istanbul ile Roma arasında, Istanbul patriklerinin hemen hemen bir asırdan beri kullandıkları "ökumenik patrik" ünvanına karşı papa Gregorius I.'un ateşli protestoları sonucunda, şiddetli bir mücadele başlamıştı[1]. Mavrikios papalığın protestolarını çekingen bir soğuklukla cevaplamıştı. Buna mukabil Phokas gönüllü olarak devletin kilise siyasetini değiştirdi. Onun belirli şekilde Roma dostu politikası, 607 yılında papa Bonifatius III.'a gönderdiği ve içinde Aziz Petrus'un kilisesini bütün kiliselerin başı olarak tanıdığını belirttiği emirname ile zirvesine ulaşır[2]. Phokas'ın Roma'da kazandığı özel muhabbetin bir âbidesi, Roma forum'unda dikilmiş olan bir sütun olup, bunun kitabeleri Bizans *tyrann*'ını göklere çıkarmaktadır.

Bizans'da ise Phokas, özellikle, izlediği ortodoks kilise siyasetinin monofizitlerin ve yahudilerin kanlı takibata uğratılmasına sebep olduğu Önasya'da, gittikçe artan bir nefrete muhatap oluyordu. İç mücadelelerin ölçüsü gittikçe büyüyor ve şiddetleniyordu. Önceleri Phokas ile iş birliği yapmış olan yeşiller partisi sonraları ona öylesine düşmanca karşı koymaya başlamıştı ki, bunların temsilcilerinin devlet makamlarına getirilmesi

[1] Krş. H. Gelzer, *Der Streit über den Titel des ökumenischen Patriarchen, Jahrb. f. protest. Theol.* 13 (1897) 549 vdd.; E. Caspar, *Gesch. des Papsttums II* (1933) 367, 452 vdd.; J. Haller, *Das Papsttum I* (1936) 285 vdd.; V. Laurent, *Le titre de patriarche oecumenique et la signature patriarcale, REB* 6 (1948) 5 vdd.

[2] Dölger, *Reg.* 155.

Eskikitaplarım.com

tamamiyle yasaklanmıştı[1]. Bunun üzerine bu tedhiş rejimine maviler hizmet arz etmişlerdi. *Demos*'lar arası mücadele bu suretle en şiddetli noktasına ulaştı. Bütün devlet üzerine iç savaş alevleri yayıldı[2].

Bu anda önüne geçilmesi önceki yılların bütün ağır mücadelelerinin gayesi olan felâket de dıştan kopup geldi. Balkanlarda olduğu gibi Asya'da da tam bir askerî çöküş vuku buldu. Öldürülen Mavrikios'un intikamcısı olarak ortaya atılan İran hükümdarı Ḫosrav II., Bizans'a karşı büyük bir taarruza girişti. İçten sarsılmış imparatorluğun savunma güç ve iradesi yıldan yıla gevşiyordu. Mücadeleler önce, hepsi de Bizans'ın aleyhine sonuçlanmalarına rağmen, oldukça şiddetli idiler. Fakat sınır bölgesindeki mukavemet kırılıp müstahkem Dara mevkii 605 yılında düştükten sonra İran orduları Önasya topraklarında süratle ilerlediler, Anadolu'ya da girerek Kayseri'yi aldılar. Bir İran askerî birliği hattâ Kadıköy'e kadar ilerledi. Balkanlarda ise İslav - Avar dalgası yayıldı. Phokas'ın 604 yılında Avar kağanına verdiği haracın mikdarını yükseltmesi de pek işe yaramadı[3]. Kısa bir süre içinde bütün Balkan yarımadası muazzam İslav kitleleri ile örtülmüştü. Devlet inkırazın eşiğinde bulunuyordu.

[1] Theophanes I 297, 4: ἐκέλευσε τοὺς πρασίνους μηκέτι πολιτεύεσθαι. Kaynak bildirilerinin çeşitli izaha müsait olmaları sebebiyle yeşiller partisinin Phokas'tan kesin olarak ne zaman ayrıldığı, bunu Y. Janssen'in (*ayn. esr.* 515 vdd.) ayrıntılı bir şekilde ispata çalıştığı gibi daha 603 yılında mı (krş. ayrıca daha önce J. Kulakovskiy, *K kritike izvestiy Feofana o poslednem gode pravleniya Foki*, *VV* 21, 1914, 9 vd.), yoksa araştırıcıların çoğunun kabul ettiği gibi ancak Phokas saltanatının sonuna doğru mu vuku bulduğu hakkında kesin karar vermek kolay değildir. Krş. Bury *Later Rom. Emp. II*[1], 204; Pareti, *Verdi e azzuri ai tempi di Foca*, *Studi Italiani di Filol. class.* 19 (1912) 305 vdd. N. H. Baynes, *The Successors of Justinian*, *Cambr. Med. Hist. II* (1913) 286; Dölger, *Reg.* 159. Son olarak Djakonov (*Viz. Dimi* 223 vdd.) da muhtasar açıklamalarla, yeşillerin ancak 609 yılında kesin olarak Phokas'a yüz çevirdiklerini isbata çalışmaktadır (M. Levçenko, *Veneti i prasini v Vizantii v V-VII vv. VV* 1, 1947, 177 vdd., sadece Djakonov'un delillerini, hem de kelimesi kelimesine tekrarlamaktadır). Aslında Phokas ile yeşillerin arasının hangi yıl bozulduğu sorunu değil, Phokas'ın sukutunun, en kritik devrede büyük bir şiddetle Phokas aleyhinde mücadeleye atılmak ve Herakleios'un tarafını tutmuş olmakla yeşillerin sebep olmuş bulunmaları keyfiyeti önemlidir. Aslında Djakonov'un (*Viz. Dimi* 225) kabul ettiğinden çok daha manalı olan, Phokas'ın belirli ortodoks ve Roma taraftarı kilise siyaseti onun her halde yeşillere dönük oluşunu ifade etmez.

[2] O sıralarda Bizans devletine hâkim olan anarşi hakkında kaynaklarda çok etkileyici haberler vardır. Demetrios efsanesinde (*AASS, Oct.* 8, *IV*, 132; Migne, *P. G.* 116, 1261 vd.) bulunan bir tasvir özellikle dikkate değer. Burada şöyle deniliyor: "Hepiniz, rahmetli imparator Mavrikios'un halefi zamanında şeytanın, sevgi duygularını boğup bütün doğuda, Kilikya, Asya, Filistin ve civar yerlerde, hattâ imparator şehrine kadar nefret ekmek suretiyle nasıl toz bulutları savurduğunu çok iyi bilirsiniz: *Dem*'ler vatandaşlarının kanını sokaklarda akıtmakla yetinmeyerek, birbirlerinin evlerine girdiler ve içeride bulunanları hiç acımadan öldürdüler; kaçamıyacak kadar zayıf olan kadınları, çocuk, ihtiyar ve gençleri yukarı katlardan aşağıya attılar, vatandaşlarının, tanıdık ve akrabalarının malını yağmaladılar ve evlerini ateşe verdiler".

[3] Dölger, *Reg.* 152.

Eskikitaplarm.com

Bizans devleti dış sınırlarında bulunan güçler tarafından kurtarıldı Kartaca *eksarkhos*'u Herakleios, Phokas'ın tedhiş rejimine karşı ayaklandı ve Mısır'ın da kendisine katılmasından sonra kendisi ile aynı adı taşıyan oğlunu bir donanma başında Istanbul'a karşı gönderdi. Herakleios, filosunun uğradığı ada ve limanlarda ahali ve özellikle yeşiller partisi tarafından büyük sevinç gösterileriyle karşılandı. 3 ekim 610 tarihinde donanması Istanbul önünde göründü. Burada da kurtarıcı olarak selâmlanan Herakleios, Phokas'ın korku rejimine süratle son vererek 5 ekimde patriğin elinden imparatorluk tacını giydi [1]. Düşürülen *tyrann*'ın idamından sonra onun hipodrom'da bulunan heykeli de, hatırasının lânetlenmesi (*damnatio memoriae*) için yıkılarak halkın önünde yakıldı. Heykelle birlikte mavilerin bayrağı da yakılmıştı [2].

Phokas'ın devrindeki anarşi yılları geç Roma devleti tarihinin sonunu teşkil ederler. Geç Roma veya erken Bizans devri burada biter. Krizden Bizans önemli kısmiyle yeni bir teşekkül hâlinde, çürük geç Roma devletinden kurtulmuş, yeni güçlerle kuvvetlenmiş olarak doğar. Asıl anlamı ile Bizans tarihi, ortaçağ Bizans imparatorluğu tarihi başlar.

[1] Tarih için bk. Ostrogorsky, *Chronologie* 30, n. 1.

[2] *Chron. Paschale* 701, 17. Phokas'ın hangi parti ile daha sıkı bağlı olduğu sorununun münakaşasında bu çok anlamlı haber yeterince dikkate alınmamıştır.

Eskikitaplarım.com

II

BİZANS DEVLETİNİN VARLIĞI VE YENİLENMESİ İÇİN MÜCADELE (610 - 711)

Kaynaklar

Iustinianos zamanındaki edebî yükselmeden sonra 7. yüzyıldan itibaren edebî bir tükenme devresi başlar ki, bu yüzden çoğunlukla Bizans'ın karanlık devresi sayılmıştır. Gerçekten de Bizans tarihinin hiç bir devresi kaynak bakımından 7. ve 8. yüzyıllar kadar fakir değildir. Bu, özellikle Herakleios'dan sonraki devir için böyledir.

Herakleios'un büyük başarılarını, patrik Sergios (610-39) zamanında Ayasofya'nın *diakon*, *skeuophylaks* ve *khartophylaks*'ı olan Georgios Pisides terennüm etmiştir. Sonraki Bizanslıların Euripides ile mukayese ettikleri, çok öğülen bir şâir olan Georgios Pisides, *trimetron iambikon* vezninde bir çok tarihî şiir yazmıştır. Çok edebiyat ve hitabete kaçan karakterlerine rağmen onun, 622 yılında Herakleios'un İranlılara karşı seferi, 626 yılında Avarların İstanbul'a saldırıları hakkındaki şiirleri ile Herakleios'un İran devleti üzerindeki zaferini tasvir eden *Heraklias* ünvanlı övgüsü (*panegyrikos*) [1] büyükçe önemi haizdirler. İstanbul'un 626 yılında Avar - İslav kuşatmasından, aynen Pisides gibi, Herakleios zamanında yaşayan ve onun gibi Ayasofya'nın *skeuophylaks* ve *presbyter*'i olan Theodoros Synkellos'un bir hitabesi de tafsilâtlı olarak bahseder [2]. Herakleios'un çağdaşı ve patrik Sergios'un güven duyduğu kişilerden birisi de, tanınmış adıyle, *Paskalya kroniği*'nin yazarıdır. Bu eser Âdem'den 629 yılına kadar gelen, fakat bize ancak 627 yılına kadar olan kısmı ulaşabilmiş olan, tarihî açıklamalarla genişletilmiş kronolojik bir fihristtir. Sadece Mavrikios'un sonundan itibaren eserin son kısmı büyükçe bir önemi haizdir.

Herakleios devri için en önemli kaynaklar ve haleflerinin zamanı için ise yegâne grekçe tarihî menbalar Theophanes'in ve patrik Nikephoros'un iki vekayinamesidir. Keşiş Theophanes'in 810 ve 814 yılları arasında kaleme alınmış olan kroniği, Georgios Synkellos'un tamamlanmamış olarak kalan dünya kroniğinin bir devamını teşkil eder. Bu, Georgios Synkellos'un kaldığı yerde, yani Diokletianus'la başlamakta ve Leon V.'un cülusundan kısa bir zaman sonra sona ermekte, yani 284'den 813'e kadar olan devreyi kapsamaktadır [3]. Theophanes'in derin bilginlik, tarihî anlayış ve objektiflikten yoksun olmasına rağmen, onun daha eski kaynaklara dayanan eseri, özellikle 7. ve 8. yüzyıllar için fevkalâde büyük bir öneme sahiptir. Theophanes kroniğinin özel karakteri olan, üzerinde ihtimamla çalışılmış kronolojik sistem iki karanlık yüzyılın Bizans kronolojisi için esas

[1] İtalyanca tercümesi ve tafsilâtlı komanteri ile yeni tenkitli baskısı: A. Pertusi, *Giorgio di Pisidia Poemi. I. Panegirici epici*, Ettal 1960.

[2] Nşr. L. Sternbach, *Analecta avarica*, Krakau 1900. Kış. ayrıca *Viz. izvori I*, 159 vdd.

[3] Nşr. C. de Boor, 2 cild, Leipzig 1883-85. Son kısmı (717-813) almancaya çevrilmiştir: L. Breyer, *Bilderstreit und Arabersturm, Byzantinische Geschichtsschreiber VI*, Graz 1957.

Eskikitaplarım.com

temeli teşkil eder. Olayların hikâyesi yıllara göre tanzim edilmiş olup, münferit yıllar, dünyanın yaratılışı, ve İsa'nın doğumuna göre verilen tarihler yanında sadece Bizans hükümdarlarının saltanat yıllarını değil, İran ve sonra da Arap hükümdarlarının, papaların ve dört patriğin iktidarda bulundukları yılları da kapsayan kronolojik tablolarla başlarlar. Senelerin hesaplanması yanında (dünyanın yaratılışından itibaren İsa'nın doğumuna kadar 5492 yılın geçtiğini kabul eden İskender takvimine göre) Theophanes, *indiktion* yıllarını bablarının çoğunda belirgin olarak vermemiş olmasına mukabil, yıl sayımını *indiktion* devrelerine göre de yürütmektedir. Burada belirtilmesi gereken husus, 6102 hilkat yılı (M. s. 609/10)'ndan 6265 hilkat yılı (M. s. 772/73)'na kadar–6207'den 6218'e kadar (714/15-725/26)'ki kısa devrenin istisnası ile– Theophanes'in verdiği yıl sayılarının, malzemenin hatalı tanzimi sebebiyle, hemen zikredilen veya kesinlikle tahmin olunabilen *indiktion* sayısından her seferinde bir yıl geride kaldığıdır. Theophanes'in *indiktion hesabı* ise buna mukabil daima doğrudur, öyle ki biz bu devreye ait kronolojik haberlerin değerlendirilmesinde, verilen yıl sayısına her seferinde bir yıl ilâve etmeliyiz [1]. Theophanes'in kroniği Bizans'da büyük itibar görmüş olup, sonraki bütün Bizans annalistiği ona dayanmaktadır. Batıya bu kronik 9. yüzyılın yetmişinci yıllarında Anastasius Bibliothecarius tarafından yapılmış olan lâtince çevirisiyle malûm olmuştur ki, bu tercüme, Theophanes'in zamanımıza kadar gelebilen bütün yazmalarından daha eski bir nüshadan yapılmış olmak itibariyle çağdaş incelemeler için ayrı bir değer taşımaktadır.

İstanbul'un ruhanî makamını 806'dan tasvir aleyhdarı hareketin yeniden patlak verdiği 815 yılına kadar doldurmuş olan patrik Nikephoros bir çok teolojik eseri arasında, 602'den 769'a kadar uzanan ve kısmen Theophanes'in istifade ettiği –bizce bilinmeyen– kaynaklardan faydalanan kısa bir tarih (ἱστορία σύντομος) yazmıştır [2]. Nikephoros'un hikâyesi Theophanes'inkinden daha az tafsilâtlı olmakla beraber, tarihî değer bakımından ondan aşağı kalmamakta ve bütünü ile daha büyük bir objektiflikle temayüz etmektedir. Buna mukabil Nikephoros tarafından tanzim edilen ve Âdem'den 829 yılına, yani müel-

[1] Krş. Ostrogorsky, *Chronologie*, 1 vdd.; burada Theophanes kronolojisi sorunu hakkında eski bibliyografya da ele alınmıştır. Ayrıca benim şu makaleme bk.: *Theophanes, RE II A.*, *X* (1934) 2127 vdd. V. Grumel (*Echos d'Orient* 33, 1934, s. 396 vdd.)'in dünya (hilkat) ve *indiktion* yılları arasındaki uygunsuzluğu, Theophanes'in yılbaşını 1 eylül değil 25 mart olarak almasından doğmuş kabul ederek açıklama teşebbüsü F. Dölger (*B. Z.* 35, 1935, s. 154 vd.)'in de göstermiş olduğu gibi, başarısız kalmıştır. Krş. ayrıca F. Dölger, *Das Kaiserjahr der Byzantiner, S. B. der Bayer. Akad. d. Wissensch.* 1949, Heft 1, s. 21, 38. D. Anastasiyevič (*Carskiy god v Vizantii, Annales de l'Institut Kondakov* 11, 1940, s. 147 vdd., bilhassa 170 vdd.) Grumel'in teorisini reddetmekte ve benim vardığım neticeye varmakta, fakat, Theophanes kroniğinde ilk defa 609/10 yılında *indiktion* ve yıl hesapları arasında çıkan aykırılığın 714/15'e kadar devam etmeyip, daha Konstans II.'in ilk yıllarında düzeldiği ne inanmaktadır. Mart hesaplamasını son olarak V. Moşin (*Martovsko datiranye. Istor. glasnik* 1/2, 1951, s. 19 vdd.) müdafaa etti. Ancak benim, içinde Bizans'da mart tarihlemesinin, Grumel ve Moşin'in zannettikleri gibi yaygın olmadığı ve bunun Theophanes vekayinamesindeki kronolojik özellikleri açıklamaya yetmediği, çünkü bu tarihlemelerin daha ziyade eylülle başladığı belirtilen tenkit yazıma (*B. Z.* 46, 1953, s. 170 vdd.) bk.

[2] Nşr. C. de Boor, Leipzig 1880. Sadece 713 yılına kadar olup da de Boor tarafından kullanılmayan yazma nüsha (Lond. Add. 19390 s. IX), L. Orosz tarafından tanıtılmıştır: *The London Manuscript of Nikephoros "Breviarium"*, Budapest 1948. Orosz bunun başlangıç kısmını (s. 15,2'ye kadar de Boor'dan) neşretmiş, mütekip ve az farklı görünen kısmı ise, de Boor neşri ile mukabele etmiştir. Nikephoros'un edebî eseri ve kişiliği hakkında tafsilât için bk. Alexander, *Patr. Nikephorus*.

Eskikitaplarını.com

lif'in öldüğü seneye kadar gelen kronolojik fihrist (χρονογραφικὸν σύντομον) çok sınırlı bir kıymeti haizdir.

Grekçe kaynakların azlığını doğulu yazarların verdiği bilgi bir cihetten telâfi ediyor. Bunlar arasında birinci plânda, 7. yüzyılın altmışıncı yıllarında (muhtemelen 661 yılında) bir "Herakleios tarihi" yazmış olan Ermeni piskoposu Sebeos'un eseri gelir[1]. Herakleios ve onun büyük rakibi Hosrav II.'in tarihi, eserin ağırlık merkezini teşkil etmekle beraber, daha önceki devreyi kısaca anlatmakla başlayıp, tasvirini Muâviye'nin hilâfete geçişine kadar (661) uzatan ve Armenia'daki kilise meselelerinin teferruatına dalan eserin yegâne konusunu da Herakleios teşkil etmemektedir.

Özellikle Herakleios'un başlangıç devri için, bize ne yazık ki büyük noksanlarla ve ancak muahhar bir habeşçe resmiziyonu ile intikal etmiş olan, Mısır'ın Nikiu piskoposu Ioannes'ın 7. yüzyıl sonunda yazmış olduğu dünya kroniği büyük bir öneme sahiptir. Diğer bir çok çağdaş ve daha sonraki anonim süryanî kroniği[3] ile Nisibis metropoliti Elias'ın bir çok eski bilgiyi değerlendiren kroniği[4] ve Süryanî Mikhail'in çok önemli eseri de bu arada belirtilmelidir[5].

Balkanlara yapılan İslav akınlarının tarihi için, İslav ve Avarların 6. yüzyılın sonu ve 7. yüzyılın başında ve ikinci yarısında Selânik üzerine yaptıkları saldırıları büyük bir canlılık ve çok sayıda gerçek teferruatı ile tasvir eden "Aziz Demetrios'un mucizeleri" (*Miracula S. Demetrii*) en büyük bir önemi haizdir[6]. Güney İslavlarının yeni yurtlarındaki hayatları hakkında çok kısır olan bilgimizi oldukça önemli bir ölçüde tamamlayan bu hagiografik eser iki kısımdan müteşekkildir: Birinci kısmı 620 yılı civarında Selânik baş piskoposu Ioannes, ikinci kısmı ise onun havarilerinden birisi 7. yüzyılın sekseninci senelerinde kaleme almıştır (sonradan eklenen üçüncü kısım önemsizdir)[7].

Devrin kilise tarihine müteallik olayları bakımından VI. ökumenik konsil ve *Quini sextum*[8] zabıtları yanında özellikle Maximus Confessor (Homologetes)'un eserleri önemlidir[9].

7. yüzyıl hukukî kaynak bakımından da çok fakirdir. Buna mukabil, çok büyük önemi olan köylüler kanununu (νόμος γεωργικός) bu devreye vazetmek için bir çok sebep

[1] Fransızcaya tercümesi: F. Macler, *Histoire d'Heraclius par l'evêque Sebeos, traduite de l'armenien et annotée*, Paris 1904. Rusçaya tercümesi: K. Patkanov, *Istoriya imp. Irakla, perevod s armiyanskogo*, St. Petersburg 1862. Eserin çok tartışılmış olan telif tarzı, kaynakları ve telif tarihi hakkında en son olarak krş. S. S. Malkhasyanc, *Istorik Sebeos, VV* 2 (1949) 94 vdd.

[2] Fransızca tercümesiyle neşri: H. Zotenberg, *Cronique de Jean, Eveque de Nikiou, Notices et Extraits des Mss. de la Bibl. Nationale XXIV* (1883). İngilizceye tercümesi: R. H. Charles, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu, transl. from Zotenberg's Ethiopic Text*, London 1916.

[3] Latince tercümesiyle neşri: *Corpus Script. Christ. Orient., Scriptores Syri, seri III, c. IV*, 1-3 (1903-05).

[4] *Ayn. esr., c. VII* (1910).

[5] Fransızca tercümesiyle neşri: J. B. Chabot, *La chronique de Michel le Syrien*, 3 cild, Paris 1899-1904.

[6] *AASS.*, Oct. 8, *c. IV*, 104 vdd., 162 vdd. (= Migne, *P. G.* 116, 1204 vdd., 132 vdd.) A. Tougard, *De l'histoire profane dans les actes grecs de Bollandistes*, Paris 1874.

[7] Krş. Barışıç, *Çuda Dimitriya Solunskog*. P. Lemerle, *La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracula S. Demetrii*, *BZ* 46 (1953) 349-361. A. Burmov, *Slavyanskite napadeniya sreşçu Solun v "Çudesata na Sv. Dimitra" i tyaklinata khronologiya*, *Godişnik na Filos. - istor. Fak. II*, Sofya 1952, 167-214.

[8] Mansi 11, 196 vdd. ve 929 vdd.

[9] Migne, *P. G.* 90 ve 91.

Eskikitaplarını.com

vardır [1]. Ancak bu hususta kesinlikle söylenebilecek yegâne şey, bu kanunun 7. veya 8. asırda meydana gelmiş olduğudur; fakat araştırmalar genellikle bunun 8. yüzyılın ilk yarısından daha sonraya vaz edilemiyeceğinde birleşmiştir; bu hukukî âbide daha ziyade 7. asrın son yarısına uygun görünüyor. Onun bu zamana ait olması ihtimali de, unvanı Iustinianus II.'a işaret eder göründüğü nisbette büyümektedir [2]. Burada deniz hukukuna

[1] En iyi neşri: W. Ashburner, *The Farmer's Law, Journ. of Hell. Studies* 30 (1910) 85, 108; 32 (1912) 68-95, ayrıntılı komanter ve ingilizce tercümesiyle beraber. Eserin metni yeniden basılmıştır: Zepos, *Jus II*, 65-71.

[2] Ünvanın da ifade ettiği gibi, *Nomos Georgikos* Iustinianos'un bir hukuk kitabından seçilmiş bablar kapsıyor. Burada, köylüler kanunu'nun acaba Iustinianos I.'un kanun eserlerinden bir toplama olduğunun mu anlatılmak istendiği (gerçekte ise bu tamamiyle yeni hukukî kaideler getirmekte ve Iustinianos hukuku ile tesbit edilebilecek muvazat, hele bunlar çoğunlukla oldukça değişik bir mahiyete sahip oldukları için, ancak pek önemsiz görünmektedir: Krş. W. Ashburner, *ayn. esr.* 32 s. 90 vdd., ve F. Dölger, *Ist der Nomos Georgikos ein Gesetz Kaiser Justinians II.?, Festschrift L. Wenger II* (1945), s. 35 vdd.—*Paraspora* 252 vdd.), yoksa bunun Iustinianos II.'un bizce bilinmeyen hukuk kitaplarından birinden yapılmış seçmeler mi olduğu sorunu ortaya çıkıyor. Cujacius'dan beri yapılan en eski araştırmalar bu sonucu ihtimali kabul etmekte idiler. Ancak bu görüş, Mortreuil'ün (*Histoire du droit byzantin I*, 1843, s. 395) ve *Nomos Georgikos*'un ünvanını Iustinianos I.'un hukukî eserlerine bir telmih olarak kabul eden C. W. E. Heimbach'ın (*Geschichte des griechisch - römischen Rechtes, Ersch und Gruber, Enzyklop. d. Wiss.* 86, 1868, s. 278 vd.) itirazı ve hususiyle de, köylüler kanununu Leon III. ve Konstantinos V.'un *Ekloga*'larıyle yakın bir akrabalık ilişkisi içine sokmaya, dolayısiyle bu iki imparatora izafe etmeye çalışan Zachariä'nin (*Geschichte* 250 vdd.) mülâhazaları üzerine terk edildi. Zachariä'nin, bilindiği gibi, tasvir kırıcı imparatorlara karşı özel bir za'fı vardı (Ashburner, *ayn. esr.* 32 s. 73'de denildiği gibi bu hükümdarlar onun favorileri idiler) ve bunlara, bu gün artık onlara ait olmadıkları kesin olarak bildiğimiz bir sıra diğer hukukî eseri de izafe etmişti. Bir çok hususta olduğu gibi bu meselede de Zachariä'nin sahip olduğu itibar, onun teorisine uzunca bir süre üstünlük sağladı. Onun düşüncesi, *Nomos Georgikos*'a Pançenko (*Krestyanskaya sobstvennost* 24 vdd.) ve Ashburner (*ayn esr.* 32 s. 87 vdd.) gibi çok vukuflu olan kimselerin delillere dayanan itirazlarına rağmen, hâkim düşünce olarak kaldı. Tartışma, G. Vernadsky'nin (*Sur l'origine de la loi agraire, Byz.* 2, 1925, s. 127 vdd.) köylüler kanununu yeniden Iustinianos II.'a irca etmek fikrini savunması ile tekrar canlandı. Onun açıklamaları Stein (*Vom Altertum* 162 ve *BZ* 31, 1931, s. 355), Vasiliev (*Histoire I*, 1932, s. 325, krş. *History*, 1952, s. 245), Brehier (*Institutions* 176) ve Ostrogorsky (*BZ* 30, 1929/30, s. 396 ve *Byz.* 6, 1931, s. 240) tarafından tasvib edildi. Krş. ayrıca H. Grégoire, *Byz.* 12 (1937) 642. Fakat bunların düşüncesi F. Dölger (*Historische Zeitschrift* 141, 1930, s. 112 vd. ve *Paraspora* 241 vdd.) ile E. Lipsic (*Viz. krestyanstvo* 100 vdd.) tarafından reddolundu. Burada belirtilmesi gereken cihet, *Nomos Georgikos*'un şimdiye kadar bilinen yazma nüshaları arasında Iustinianos I.'un hukuk kitaplarına açık bir telmihte bulunan yegâne nüshanın, tamamiyle noksan bir ünvan arzeden ve mahiyetleri tesbit edilemeyen bir çok yazı arasında *Digesta* ve *Institutiones*'leri de zikreden Paris nüshası (*Parisinus gr. 1367* s. XII) olduğudur. Buna mukabil diğer yazma nüshalarının ünvanı bazı önemsiz variyantlarla şöyledir: Κεφαλαια νόμου γεωργικοῦ κατ' ἐκλογὴν ἐκ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βιβλίου (Yazmalar hakkında krş. Ashburner, *ayn esr.* 30 s. 85 vdd. ve J. de Melofosse, *Les lois agraires à l'époque byzantine, Recueil de l'Acad. de Législation* 19, 1949, s. 11 vdd.). Burada dikkat edilecek husus Iustinianos I.'a bir telmihi kesin olarak ortadan kaldıracak olan tekil βιβλίου şeklidir. Çünkü,

Eskikitaplarını.com

ait kaide ve nizamlar kodeksi olan νόμος Ῥοδίων ναυτικός da zikr olunmalıdır[1]. Bu kompilatif eserin daha kesince bir tarihlenmesi mümkün değildir ve bunun 600 ile 800 yılları arasındaki devre içinde teşekkül etmiş olduğunu kabul etmekle yetinilmelidir[2].

---

eğer Iustinianos I. ifade edilmek istenseydi, bunun yerinde hiç şüphesiz βιβλίων bulunması gerekirdi. Ashburner'in, adı geçen *Parisinus gr. 1367* yanında kullandığı altı yazmada ise sadece 12. yüzyıla ait olan *Marcianus gr. 167* nüshası bu çoğul şekli haiz olup, diğerleri ve bunlar arasındaki 3 en eski ve muhtemelen biribirinden bağımsız 11. yüzyıl nüshası biribirine uygun olarak βιβλίου (veya βίβλου) şeklini vermektedirler. Benim bu eserimin daha birinci baskısında belirtmiş olduğum bu müşahedem, kanaatimce, bu münakaşalı sorunun çözümlenmesi hususunda büyükçe bir ağırlığa sahiptir. F. Dölger (*Paraspora* 249 vd., n. 31) her ne kadar bunu isbat delili olarak kabul etmek istemiyorsa da, kuvvetten düşürmeye de muvaffak olamamıştır. Çünkü bu ancak, ünvanında belirli bir şekilde Iustinianos I.'un kanunlarına dayandığını ve bu kanunları τὸ Ἰουστινιανοῦ βιβλίον olarak zikreden bir Bizans hukuk eseri gösterilebildiği takdirde çürütülebilirdi. Gerçekte böyle durumlarda Iustinianos I.'un hukuk eserlerinin nasıl zikredildiğini, *Nomos Georgikos*'a zaman bakımından yakın olan ve gerçekten Iustinianos'un hukukî eserlerinden yapılmış bir seçme olduğu iddiasında bulunan ve ünvanında açık ve vazıh olark kendisini ἐκλογὴ τῶν νόμων ... ἀπὸ τῶν ἱνστιτουτων, τῶν διγεστων, τοῦ κωδικος, τῶν νεαρών τοῦ μεγαλου Ἰουστινιανοῦ διαταξεων şeklinde takdim eden *Ekloga* göstermektedir. *Nomos Georgikos*'un resmî bir kanun kitabı olduğunu ifade eden Zachariä'nin (*Geschichte* 250 vdd.) görüşüne karşı Dölger (*Paraspora*) bu eserin daha ziyade bir özel konpilâsyon olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Fakat elimizde bulunan köylü kanunu ister resmî ister özel menşeli olsun, içinden seçildiği ve köylü hayatına müteallik hükümlerini kapsadığı "*Iustinianos kitabı*" her halde resmî bir eserdi ve yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bunun Iustinianos II.'un bir kanun kitabı olduğuna her şey şehadet etmektedir. Bu arada eserin yazarı sorunundan daha önemli olan husus bunun yazıldığı tarihtir ve Dölger de (*Paraspora* 262) açıklamalarının sonunda bunun en yakın ihtimal olarak 7. yüzyılın sonu veya 8. asrın ilk çeyreğinde vücuda gelmiş olabileceği düşüncesine yer vermektedir. Bk. ayn. mlf., *Harmenopulos und der Nomos Georgikos*, Τόμος Κ. Ἀρμενοπούλου (1951) 151. Krş. ayrıca Lemerle, *Histoire agraire* 219, 1, s. 53 vdd. *Nomos Georgikos*'un "hiç bir yenilik getirmediğini", "sadece eski hukuku tekrarladığını" isbat etmeye çalışan J. Karayannopulos, *Entstehung und Bedeutung des Nomos Georgikos*, *BZ* 51 (1958) 357 vdd., tamamiyle yanlış yoldadır.

Nomos Georgikos'un önem ve yaygınlığına bize kadar gelen yazma nüshalarının çokluğu delâlet eder. Onun önemi Bizans devletinin sınırlarını da aşmıştı, çok erken bir tarihte islavcaya tercüme edilmiş olup güney ve doğu İslavlarının hukukî gelişmesinde müessir olmuştur. Eski rusça bir çevirisi daha A. Pavlov tarafından yapılmıştır: *Knigi zakonnye, Sbornik vtorogo otd. Imp. Ross. Akad. Nauk* 38 (1885). Eski sırbça tercümesi de bir süre önce Dj. Sp. Radojičić tarafından yayınlandı: *Srpski rukopis Zemljoradničkog zakona*, *ZRVI* 3 (1955) 15 vdd. *Nomos Georgikos* Sırp hukukî gelişmesinde önemli bir rol oynayan ve "*çar Iustinian'ın kanunu*" adını taşıyıp yazmalarda umumiyetle Stephan Duşan'ın kanunu ve Matthaios Blastares'in *syntagma*'sı yanında görülen 6 önemli hukukî kompilâsyonun bir parçasını teşkil etmektedir. Krş. A. Solovyev, *Zakonodavstvo Stefana Duşana*, Skoplje 1928, 40 vdd.

[1] Nşr. W. Ashburner, *The Rhodian Sea Law*, Oxford 1909.

[2] Krş. W. Ashburner; *ayn. esr.*, s. CXII vdd. Zachariä, bu kanunu da tasvir kırıcı imparatorlara izafe etmekteydi (*Geschichte* 316). O hatta hiç şüphesiz Leon VI.'a ait bulunan *Tactica Leonis*'i de bunlara irca eder (Krş. Zachariä, *Zum Militärgesetz*

Eskikitaplarını.com

1. İran ve Avar Savaşları ve Herakleios Reformu

Genel Bibliyorafya: Bury, *Later Rom. Emp. II*[1] (800 yılına kadarki diğer kısımlar için de geçerli). – Kulakovskiy, *İstoria III* (717 yılına kadarki diğer kısımlar için de geçerli). Pernice, *Eraclio*. – Stein, *Studien*. – Stein, *Ein Kapitel*. – Diehl, *Régime des thèmes*. – Gelzer, *Themenverfassung*. – G. Owsepian, *Die Entstehungsgeschichte des Monotheletismus*, Leipzig 1897. – V. Grumel, *Recherches sur l'histoire du monothélisme*, *Échos d'Orient* 27 (1928) 6-16, 257-77, 28 (1929) 272-82, 29 (1930) 16-28. – N. V. Pigulevskaya, *Vizantiya i İran na rubeje VI i VII vekov*, Moskova - Leningrad 1946.

Herakleios (610-41), Bizans tarihinin en büyük hükümdarlarından biri, iktidarı ele aldığında devlet bir harabe hâlindeydi. Ülke iktisadî ve malî bakımdan mahvolmuştu. Eskimiş idare mekanizması durmuştu. Ücretle asker toplamaya dayanan ordu organizasyonu artık işlememekteydi; çünkü para bulunmadığı gibi, ordunun toplandığı kaynaklar da kurumuştu. Devletin çekirdek arazisi düşmanlar tarafından işgal olunmuştu: Balkan yarımadasında Avarlar ve İslavlar istedikleri gibi hareket ediyorlardı; Anadolu'nun kalbine ise İranlılar girmişlerdi. Devleti inkırazdan sadece bir içten yenilenme, canlanma kurtarabilirdi.

Bizans kendi içinde sosyal, siyasî ve kültürel anlamda derinliğine bir yenilenme gücü bulabildiği için kurtuluş oluşabildi. Fakat önceleri devlet, kuvvetten düşmüş, fakirleşmiş hâliyle, düşmanlarının ilerlemesi karşısında el kolu bağlı kaldı. Herakleios hattâ bir müddet için, bir zamanlar Phokas'ın tedhiş rejimine karşı yapılmış olduğu gibi, mukabil taarruzu organize etmek üzere pâyitahtı Kartaca'ya nakletmeyi bile düşündü. Bu düşüncenin İstanbul ahalisinde uyandırdığı derin ümitsizlik ve patrik Sergios'un itirazı imparatoru bu plânından vaz geçirdi[1]. Fakat böyle bir plânın tasarlanmış olması bile doğudaki fevkalâde güç durumu ve aynı zamanda batıdaki araziye atfedilen büyük önemi isbat eder.

Nasıl daha 6. yüzyılın sonuna doğru Balkan yarımadasında münferit İslav yerleşmeleri vuku buldu ise, şimdi de 7. asrın ilk yıllarından itibaren ve imparator Mavrikios'un Tuna seferinin akamete uğramasından beri İslavların büyük çapta araziye sahip çıkma oluşumu başlamıştı. Hadsiz hesapsız Avar kitleleri bütün Balkan yarımadasına, batıda Adriyatik kıyılarına, güneyde ve doğuda Ege sahillerine kadar akmakta idi. Avarlar ağır yağma ve tahribattan sonra büyük kısımlarıyla tekrar Tuna gerisine çekiliyorlardı, fakat İslavlar Balkan yarımadasına kuvvetle yerleşiyor ve araziyi işgalleri altına alıyorlardı. Balkanlardaki Bizans hâkimiyeti yıkılmış-

---

des Leo, *BZ* 2, 1893, s. 606 vdd. ve *Wissenschaft und Recht für das Heer*, *aym. esr.* 3, 1894 s. 437 vdd.'daki açıklamaları). Bütün bu kanun eserleri için toplıca bk. Ostrogorsky, *Über die vermeintliche Reformtätigkeit der Isaurier*, *BZ* 30 (1929/30) 394 vdd.

[1] Nikephoros 12, 10.

Eskikitaplarını.com

tı. Sadece Tuna eyaletleri değil, bütün Makedonya da muazzam İslav kitleleri tarafından zaptolunmuş ve Trakya, ta İstanbul surlarına kadar, tahrip edilmişti. Özellikle arka arkaya sayısız Avar ve İslav grupları taralından kuşatılıp taarruza uğrayan Thessalonike (Selanik) üzerine yapılan saldırılar çok şiddetliydi[1]. Şehir bunlara mukavemet ediyordu, fakat bütün civarı İslavların eline düşmüştü ve Tesalya üzerinden İslav - Avar dalgası orta Yunanistan ve Pelopones üzerine dökülmekte idi. İyi denizci olan İslavlar Pelopones'ten Yunan adalarına sıçramış ve hattâ Girit'e bile çıkartma yapmışlardı. Dalmaçya üzerine yapılan taarruzlar da daha az şiddetli değildi. 614 yılı civarında Dalmaçya'daki Roma - Bizans idaresinin merkezi olan Salona tahrip ve bununla Balkan yarım adasının batı kısmında da Roma - Bizans egemenlik kültürünün inkırazı temhir edilmiş bulunuyordu. Salona ve Dalmaçya'daki diğer bir çok şehir gibi, bu zaman içinde Balkan yarımadası içindeki şehirlerin en önemlileri de, Singidunum (Belgrad), Viminacium (Kostolac), Naissus (Niş) ve Sardica (Sofya), harap oldular. Bizans devletinin Balkan yarımadasında arta kalan üsleri, İstanbul yanında, bir taraftan ve en mühim olarak Selanik, diğer taraftan Adriyatik sahilinde kuzeyde Jader (Zadar, Zara) ve Tragurium (Trogir); güneyde Butua (Budva), Scodra (Skadar, İşkodra) ve Lissus (Lyeş) gibi bir kaç şehirden ibaretti[2].

Bütün Balkan sahasında, hele İslav akını devam edip gittiği cihetle, muazzam bir etnik değişiklik vuku buldu. Bütün yarımada, en güneyde bulunan ucuna kadar İslavlarla dolup taşmıştı. Bu filvâki, Grek arazisinin tamamiyle ve kesin olarak İslavlaşmış olduğu anlamına gelmez[3]. Hattâ

[1] 6. yüzyılın sekseninci yıllarında vuku bulan saldırıların *Mirakula S. Demetrii I*'de tasvir edilmelerinden sonra (bk. yukarıda I, 3), *Mirakula II*'de takriben 616 ve 618 yıllarında yapılan saldırılardan bahsedilmektedir. Krş. Barışıç, *Çuda Dimitriya Solunskog* 81 vdd.

[2] Krş. C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens I* (1901) 21 vdd. ve *Geschichte I*, 93 vdd.; Şışıç, *Poviyest* 232; Niederle, *Manuel* 65 vd., 103 vdd.

[3] J. Ph. Fallmerayer'in (*Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, Stuttgart 1830) iddia ettiği gibi. Fallmerayer'in zekice, fakat ölçüsüz derecede mübalâğalı mülâhazalarının ortaya attığı bu sorun üzerinde değişik kıymette ve özellikle son zamanlarda Yunan neşriyatı ile daha da şişkin bir duruma gelen geniş bir bibliyografya vardır. Bunlardan şu eserleri zikredelim: D. A. Zakythinos, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Atina 1945; A. N. Diomedes, Βυζαντιναὶ μελέται *II*: Αἱ σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου, Atina 1946; St. Kyriakides, Βυζαντιναὶ μελέται *VI*: Οἱ Σκλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ, Selânik 1947. Mesele tafsilâtlı ve çok ilmî olarak daha A. A. Vasiliev (*Slavyane v Grecii*, *VV* 5, 1898, s. 404-438, 626-670) tarafından ele alınmıştır. Krş. ayrıca M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, *Abh. d. Preuss. Akad. d. Wiss.* 1941, *Phil. - hist. Kl. 12*. D. Georgakas'ın tenkitleri (*Beiträge zur Deutung als slavisch erklärter Ortsnamen*, *BZ* 41, 1941, s. 311 vdd.), hatta kendisinin açıklama teşebbüslerinin kabul edilebilir veya üzerinde düşünülebilir göründükleri hallerde bile, Vasmer'in eserinin değerini hiç bir şekilde düşürmez. Bu konuda esaslı ve dikkatli bir objektiflikle temayüz eden şu esere de bk.

Eskikitaplarım.com

Peloponnes bile iki asırdan fazla bir süre İslavların hâkimiyetinde kalmıştır[1]; fakat yavaş yavaş Bizans idaresi Yunanistan'da ve diğer sahil bölgelerinde yeniden yerleşmeye muvaffak oldu ve bu suretle de bu sahalar Grek karakterlerini koruduları veya bunu yeniden kazandılar. İlerleyen İslavların baskısı altında eski ahali her taraftan sahil bölgelerine ve bunlara yakın adalara çekildi ve bu oluşum, güney ve doğu kıyı bölgesinde Grek, batı sahil kısmında Romalı unsurun kuvvetlenmesine ve İslavlar üzerinde zamanla üstünlük sağlamasına sebep oldu. Buna rağmen hattâ bu adı geçen bölgelere bile İslavlar sızmışlardı. Balkan yarımadasının asıl büyük kısmı, kara kısmı bütünüyle, tamamiyle İslav memleketi hâlini almış olup muhtelif İslav kabilelerinin elinde idi. Böylece Bizans Balkanları bir sıra "Sklavinia" lara ayrılmış oldu. Bizans egemenliğinin fiilen artık mevcut olmadığı ve İslavların eline düşmüş bölgeler Bizans kaynaklarında artık bu adla geçmektedirler.

Aynı zaman içinde Önasya'ya da İran istilâsı yayıldı. Her ne kadar düşman Kayseri'yi bırakmaya zorlanabildiyse de (611), Armenia bölgesinde ve Suriye'de mukabil bir Bizans taarruzuna girişmek teşebbüsü tamamiyle akîm kaldı. Antakya yanında imparatorluk ordusu 613'te büyük bir yenilgiye uğradı ve bunu İranlıların her yerde süratle ilerlemesi izledi. Güneye doğru ilerleyen İranlılar Damaskos'u (Dimaşk, Şam) işgal ettiler; kuzeyde Kilikya yolunu aşarak önemli bir merkez olan Tarsos (Tarsus) kalesini aldılar. Bizanslılar aynı zamanda Armenia'dan da sürülüp çıkarıldılar. Moral bakımından özellikle kuvvetli bir darbeye hristiyanlar 614 yılında mukaddes Kudüs şehrinin üç haftalık bir muhasaradan sonra İranlıların eline geçmesiyle maruz kaldılar. Zaptedilen şehre günlerce katliâmlar ve yangınlar hâkim oldu; Büyük Konstantinos tarafından inşa ettirilen Kutsal Mezar kilisesi alevler içinde kaldı. Bunun Bizans'taki tesiri, hele kutsal emanetlerin en değerlisi olan İsa'nın gerilmiş olduğu haç da galiplerin eline düşüp Ktesiphon'a götürüldüğü cihetle, çok fena ve maneviyat kırıcı oldu. 615 yılı ile Anadolu'ya yeni akınlar başladı. Bir İran birliği tekrar Boğaziçi kıyılarına kadar ilerledi. Düşmanlar Bizans devletinin başşehri üzerine bu sefer iki taraftan yürümüşlerdi: doğudan İranlılar, kuzeyden Avar ve İslavlar. Bizzat imparator, 617 haziranında Avar kağanı ile Herakleia (Marmara Ereğlisi)'da yaptığı bir mülâkat esnasında az daha hainane bir suikasta

---

Bon, *Le Péloponnèse*. (Bu eser hakkında krş. P. Lemerle, *Une province byzantine. Le Peloponnèse*, *Byz.* 21, 1951, s. 341 vdd.). Şu eserler de çok açıklayıcı niteliktedirler: F. Dölger, *Ein Fall slavischer Einsiedlung im Hinterland von Thessalonike im 10. Jahrhundert*, *S. B. d. Bayer. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.* 1952, *H.* 1; A. Mayko, *Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie*, *Byz.* 22 (1952) 337 vdd.; Lemerle, *Invasions* 303 vdd. Ayrıca bundan sonraki nota bk.

[1] Krş. P. Charanis, *The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece*, *DOP*, (1950) 141 vdd. Ayrıca bk. aşağıda III, 6.

Eskikitaplarını.com

kurban gidecekti[1]. 619 ilkbaharında Mısır'ın işgali başladı: Pek kısa bir müddet içinde bu en zengin eyalet de devlet için kaybedilmiş ve bununla Bizans başşehrinin hububat ihtiyacının tatmini büyük bir sorun hâlinde ortaya çıkmış bulunuyordu.

Bu suretle hemen hemen bütün Önasya İran hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Eski Akamanış devleti, bir zamanlar Iustinianos devrinde *Imperium Romanum*'un yeniden vücut bulmuş olması gibi, tekrar teessüs etmiş görünüyordu. Fakat yeni İran devleti için bunun reaksiyonu çok daha çabuk geldi ve sukut da çok daha büyük ölçüde oldu. İslav - Avar istilâsının Balkan yarımadası ve İran saldırısının devletin eyaletleri üzerine döküldüğü o korkulu yıllar içinde Bizans'da kendine geliş ve içten sağlamlaşma oluşumu başlar. Kaynakların verdiği çok kısır bilgi, o sırada Bizans imparatorluğunun iç gelişmesinde vukua gelen derin değişiklikleri ancak ana çizgileriyle görebilmemizi sağlamaktadır. Bütün işaretler, işte bu kritik yıllar içinde Bizans ordu ve idare düzeninin temelden değişikliğe uğradığını ve *thema*'lar nizamının teşekküle başladığını göstermektedir. Düşmanın harekâtından masûn kalmış olan Anadolu arazisi askerî bölgelere, *thema*'lara, taksim edilir ve bu suretle ortaçağ Bizans devletinin eyalet idaresine yüzyıllar boyunca damgasını vuracak olan bir sistemin temeli atılır[2]. *Thema*'lar düzeni Diokletianus - Konstantinos nizamına son verip, eksarhlıkların organize edilmesiyle başlayan gelişmenin devamı olmuştur. Ravenna ve Kartaca

[1] Tarihleme hususunda bk. N. H. Baynes, *The Date of the Avar Surprise*, *BZ* 21 (1912) 110 vdd.

[2] *Thema*'lar nizamı hakkında bk. Geizer, *Themenverfassung*; Diehl, *Regime des themes*; Uspenskiy, *Voennoe ustroystvo*; E. W. Brooks, *Arabic Lists of the Byzantine Themes*, *Journ. of Hell. Studies* 21 (1901) 67-77; Kulakovskiy, *Istoriya III*, 387-431. Bilhassa önemli: Stein, *Studien* 117, 140 ve *Ein Kapitel* 50-89. Ayrıca krş. Honigmann, *Ostgrenze* 43 vdd, 64 vdd. - Son yıllarda *thema*'lar nizamının zuhuru hakkında büyükçe sayıda araştırma yapıldı; özellikle ilk *thema*'ların zuhuru tarihi üzerinde canlı tartışmalar oldu: A. Pertusi, *Constantino Porfirogenito De thematibus* Città del Vaticano 1952 (*Thema*'lar kitabının yeni şerhi, özellikle 103 vdd.); ayn. mlf., *Nuova ipotesi sull'origine dei "themi" bizantini*, *Aevum* 28 (1954) 126-150; ayn. mlf., *La formation des thèmes byzantins*, *Berichte zum XI. Intern. Byzantinisten Kongress* 1, München 1958; N. H. Baynes, *The Emperor Heraclius and the Military Theme System*, *Engl. Hist. Rev.* 67 (1952) 380 vd.; W. Ensslin, *Der Kaiser Herakleios und die Themenverfassung*, *BZ* 46 (1953) 362 - 86; G. Ostrogorsky, *Sur la date de la composition du Livre des Thèmes et sur l'époque de la constitution de premiers themes d'Asie Mineure*, *Byz.* 23 (1953) 31-66; ayn. mlf., *Berichte zum XI. Intern. Byzantinisten - Kongress*, *Korreferate*, s. 1-8, München 1958; H. - W. Haussig, *Anfange der Themenordnung* (Altheim - Stich, *Finanzgeschichte der Spätantike*, Frankfurt a. M. 1957, 82-114); J. Karayannopoulos, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung*, München 1959 (Bu yazı hakkında benim mülâhazalarıma bk.: *Vierteljahrschr. f. Sozial-u. Wirtschaftsgesch.* 47, 1960, s. 261 vdd.). - "*Thema*" kelimesinin menşei için bk.: St. Kyriakides, ΕΕΒΣ 23 (1953) 392-94 ve Ἑλληνικα 13 (1954) 339; F. Dölger, *Zur Ableitung des byzantinischen Verwaltungsterminus* θέμα, *Historia* 4 (1955) 189-98.

Eskikitaplarım.com

eksarhlıkları gibi Anadolu *thema*'ları da tamamiyle askerî mahiyette idare birlikleridir. *Thema*'ların başında, bölgelerinde en yüksek askerî ve sivil kudretleri uygulayan *strategos*'lar bulunur. *Thema*'lar organizasyonu elbette uzun süren bir oluşumu gerektirmiş ve ancak yavaş yavaş son şeklini almıştır. Önceki eyalet taksimatı *thema*'ların kuruluşu ile doğrudan doğruya kaldırılmış değildi; eski eyaletler uzunca bir süre *thema*'lar içinde varlıklarını korudular ve *thema strategos*'larının yanında ilk plânda sivil idarenin şefi sıfatiyle *thema*'lar *prokonsül*'ü yer aldı[1]. Ancak daha başlangıçtan itibaren *strategos*, hele bir *thema* bir çok eyaleti birden kapsadığı cihetle, mevki bakımından üstündü.

Thema (θεμα) kelimesi kolordu manasına gelmekte olup, sonradan bu yeni askerî bölgelere ad olarak kullanılmıştır ki, bu husus yeni düzenin doğuşuna aydınlatıcı bir ışık serpmektedir. Bu müessese, askerî birliklerin *thema*'ların – Anadolu'daki bölgelere iskân edilmesi suretiyle meydana gelmiştir ve işte bunun içindir ki, birliklerin yerleştirildiği bölgeler de *thema* olarak zikredilmektedir. Nitekim bunlar sadece idarî birlikler değil aynı zamanda askerî birliklerin iskân bölgeleridirler. İrsî ordu hizmetini yüklenmek karşılığında askerlere, sonraki kaynaklarda asker arazisi (στρατιωτικὰ κτήματα) adı verilmiş olan, evlâtlarının tevarüs edebilecekleri arazi parçaları tevcih olunmuştu[2]. Bu suretle *thema*'lar düzeni, *limes* bölgesinde eskiden beri mevcut olan toprağa yerleşik askerler, *limitanei*, nizamına bağlanmış oluyordu. Sınırları savunma sistemi düşman istilâsının baskısı altında çökmüştü; şimdi *limes* bölgesinin birlikleri Anadolu'nun içine çekilmiş ve Bizans egemenliği altında kalmış olan bölgelere iskân edilmişti[3].

[1] Kış. Stein, *Ein Kapitel* 70 vdd.

[2] *Thema*'lar organizasyonunun, askerî birliklerin iskânı ve askerî mülklerin zuhuru ile ilişkisine ilk defa Uspenskiy (*Voennoe ustroystvo*) işaret etti. Uspenskiy'in makalesini okumadan Stein (*Studien* 134 vdd.) aynı görüşe ulaştı ve onun önemli açıklamalarından sonra da bütün araştırma kaabiliyeti bu sonucu benimsedi. Çok haksız olarak bu görüş yeniden Lemerle (*Histoire agraire* 219, 11, s. 70 vdd., 219, 2, s. 43 vdd.) ve Karayannopoulos (*ayn. esr.* 15 vdd., 72 vdd.) tarafından şüpheye düşürüldü. Bu hususta bk. G. Ostrogorsky, *L'exarchat de Ravenne et l'origine des themes byzantins, VII Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, 1960, lse. 1, 105 vdd. Ayrıca bk. A. P. Kajdan, *VV* 16 (1959) 92 vdd. Burada da haklı itirazlar yer alıyor.

[3] Kış. A. Pertusi, *La formation des thèmes byzantins* 31 ve benim bir önceki notta verilen makalem. - *Thema*'lar nizamının daha eski Roma - Bizans müesseseleri – *Limitanei* müessesesi ve eksarhlıklar – ile arzettiği bu gayet açık akrabalık muvacehesinde ben, Stein (*Ein Kapitel* 50 vdd.)'a uyarak Herakleios'un *thema*'lar müessesesinin, İran müesseselerine benzerliği ne kadar büyük olursa olsun, İran devletinden alınmış olduğunu kabule hiç bir sebep görmüyorum. Aynı şey, *thema*'lar organizasyonunun turanî örneklere irca edebileceği hakkında yeni ortaya atılan teoriler için de geçerlidir: E. Darkó, *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins*, *Byz.* 10 (1935) 443 vdd., 12 (1937) 119 vdd.; *La militarizzazione dell' Impero bizantino, Studi biz. e neoell.* 5 (1939) 88 vdd.; *Le rôle des peuples nomades cavaliers dans la transformation de l'Empire romain aux premiers siècles du Moyen Age*, *Byz.* 18 (1948) 85 vdd.

Eskikitaplarım.com

Limes bölgesi askerleri yanında, Bizans ordusunun seçme birlikleri de Anadolu'ya yerleştirildi. Böylelikle daha Herakleios devrinde Opsikion, Armeniakon ve Anatolikon *thema*'ları teessüs etti; Anadolunun güney kıyısındaki Karabisian deniz *thema*'sı da muhtemel olarak yine bu devirde kurulmuştur[1].

Göze çarpan cihet, bu ilk merhalede *thema*'lar organizasyonunun Anadolu arazisine münhasır kalmış olmasıdır. Balkan yarımadasında *thema*'lar düzeninin uygulanması bu zaman için mümkün görünmüyor: Balkanlar bölgesinde Bizans'ın maruz kaldığı felâketin büyüklüğünü açık olarak gözler önüne süren bir husus. Ancak oldukça sonraları ve yavaş yavaş Bizans idaresi ve bununla *thema*'lar nizamı Balkanların bazı bölgelerinde, hassaten kıyı arazisinde tutunmaya muvaffak olmuştur (bk. aşağıda II, 3 ve III, 6).

Thema'lar organizasyonu kuvvetli ve yerli bir ordunun vücuda gelmesi için temel teşkil ederek devleti, hiç bir zaman güven vermeyen ve her zaman da yeterli sayıda sağlanamayan yabancı asıllı ücretli askerlerin çok pahalıya mal olan görevlendirilmesi mecburiyetinden kurtardı. Sınır ordusu askerleri ve özellikle savaşçı Anadolu ve Kafkas kabilelerinden derlenen Bizans seçme birlikleri yanında, hiç şüphesiz Bizans köylülerinden bir kısmı da askerî arazi ile teçhiz edilip orduda hizmet ile görevlendirilmiştir. Bunlara Bizans hükûmetinin sonradan Anadolu'ya tecbir ederek oradaki *thema*'lar içinde *stratiotes* olarak iskân ettiği büyük İslav kitleleri de (bk. aşağıda II, 2 ve II, 3) eklenmiştir. Böylelikle, ücretli asker kullanmak sisteminin kaçınılmaz neticesi olan zaman zaman azalma ve çoğalmalarla devleti çoğu kere büyük güçlüklerle karşı karşıya bırakan Bizans ordu mevcudu, yeni, daha sıhhatli ordu ve idare sistemi çerçevesinde taze kuvvetlerin katılmasıyle hatırı sayılır ölçüde büyüdü. Yeni *thema*'lar ordusu, iaşe ve donatım ihtiyaçlarını *stratiotes* mülklerinden sağlayan toprağa bağlı asker köylülerden terekküp ediyordu. Sonraki kaynakların gösterdiği gibi *stratiotes*, çağrı vukuunda, donatılmış olarak ve bir at ile birlikte orduya katılmakla mükellefti[2]; bununla beraber ona belirli ve fakat sadece pek küçük bir meblâğ da ayrıca ücret olarak ödeniyordu[3]. Bu suretle yeni sistem devlet

[1] *Thema* Opsikion (lâtince obsequium) adı hiç bir yanlış anlayışa yer bırakmayacak şekilde buraya muhafız kıtalarının iskân edildiğini göstermektedir. Sonradan Opsikion'dan ayırmak suretiyle teşkil edilen Bukellarion ve Optimaton *thema*'larının adları da buna benzer bir menşei belirtmektedirler. Aynı şekilde Armeniakon ve Anatolikon *thema*'larının adları da coğrafî bir belirtme değildir; bunlar bu addaki birliklerin iskân bölgeleridir. Nitekim Armeniakon *thema*'sı asıl Armenia bölgesinde bulunmadığı gibi, Anatolikon *thema*'sı da Anadolu'nun batı kısmındadır. Aynı şekilde sonraki Thrakesion *thema*'sı adı da Trakya'dan Anadolu'ya nakledilen birliklerin yerleştirildiği yere verilmiştir.

[2] *Vita des Philaretos Eleemon. Byz.* 4 (1934) 126 vdd.

[3] İbn Hurdâdbih, nşr. de Goeje, s. 84 ve 85. Ayrıca krş. *De caerim.* 654 vdd. ve 667 vdd.

Eskikitaplarını.com

giderlerinin olağan üstü bir ölçüde gerilemesini sağladı[1]. Bundan başka *stratiotes* mülklerinin yaratılması hür küçük arazi sahipliliği müessesesinin kuvvetlenmesi anlamını taşıyordu (bk. aşağıda II, 3).

Eyalet idaresinde olduğu gibi, bu zamanda, merkezî idarede de Bizans devleti için devamlı bir önem taşıyan ve erken Bizans devri devlet sistemine son veren derin değişiklikler vuku bulmaktadır. Erken Bizans devri devlet sisteminin belirli bir özelliğini teşkil eden ***praefectura praetorio***'ların kudreti sona erer. *Praefectura*, bir devlet organı olarak artık, ***thema***'lar düzeni onun dayanağını elinden aldığı, bu nizamın henüz uygulanmadığı bölgelerde ise, buralarda düşman akınları yüzünden muntazam bir idare fiilen mevcut olmadığı için, sadece zahirî bir varlığa mahkûm edilmiştir. Bizans hâkimiyeti bu sonuncu yerlerde yavaş yavaş yeniden kurulmaya başlandığında ise, buralarda da *thema* nizamı uygulandığı için, nihayet *praefectura* sisteminin bu sadece görünüşteki varlığı da ortadan kalkmıştır (bk. aşağıda II, 3 ve III, 6). *Praefectura*'nın geniş malî idaresi ise dağılarak yerini bir sıra bağımsız devlet maliye dairelerine bırakmıştır. Bununla Bizans merkezî idaresinin gelişmesinde geriye doğru denilebilecek bir oluşum başlamıştır; çünkü *praefectura praetorio*'ların olağanüstü büyümeleri (bk. yukarıda s. 32), önceki yüzyıllarda malî idarenin eski merkezî makamlarını - ***Comitiva sacrarum largitionum*** ve *Comitiva rerum privatorum* – önemden düşürmüş idi[2]. Gittikçe artan malî ihtiyaçlarını karşılamak üzere ***praefectura***, ***res privatae*** ve özellikle ***largitiones*** gelirlerini koparıp kendisine almıştı. Fakirleşen *Comitiva sacrarum largitionum*'un mütemadiyen imparatorluk özel hazinesi *sakellion*'dan beslenmesi gerekmiş ve bunun sonucu da 7. yüzyılın başında *sakellarios*'un *Comes sacrarum largitionum*'un yerini ve görünüşe göre zayıflamış olan *comitiva rerum privatarum*'un görev alanını da kendi üzerine alması olmuştu. Fakat pek az sonra gerektiğinden fazla şişmiş olan *praefectura* maliye idaresi de parçalandı[3]. *Praefectura praetorio*'ların maliye daireleri (Kançilaryaları) olan στρατιωτικον, γενικὴ τράπεζα ve ἰδικὴ τραπεζα bağımsız organlar hâlini alarak bunların bir zamanki başkanları τοῦ στρατιωτικοῦ, τοῦ γενικοῦ ve

[1] Stein (*Studien* 143)'a göre orta Bizans devrinde ordunun bütün giderleri, "6. yüzyılda hiç de kayda değer derecede daha büyük olmayan, fakat daha kötü ordular için sarfedilen" meblağın takriben yarısı kadardı.

[2] Bu gelişmeyi Stein (*Studien* 144 vdd.) belirtmiştir. Aynı yazarın şu eserleriyle de kış.: *Geschichte I*, 340 vd.; *Ztschr. d. Savigny - Stift., Rom. Abt.* 41 (1920) 239 vdd.; *Rhein. Mus.* 74 (1925) 389 vdd.

[3] Stein, *Studien* 147: "İşte böylece eski malî görev sahaları, hususiyle *Largitiones*, gıdasızlıktan mahvolurken, *praefectura praetorio*'lar kısa bir süre sonra bunun tam aksi bir hastalıktan ölüp gitti: gerçek anlamı ile gerektiğinden fazla büyümekten çatladı".

Eskikitaplarını.com

ἰδικοῦ *logothetes*'leri sıfatiyle yeni malî makamların başına geçtiler [1]. Maliye işleri ile görevlendirilen *logothetes*'ler yanında, sonraları, esas bakımından bir zamanki *magister officiorum*'un görevlerini üzerine alan ve yavaş yavaş imparatorluğun en yüksek memuru durumuna ulaşan λογοθετης τοῦ δρόμου yer almaya başlamıştır [2].

Eyalet idaresinde *thema*'lar gibi merkezî idarede de *logothet*'likler Bizans devletine yüzyıllar boyunca kendi damgalarını vurmuşlardır. Ordu ve idare düzeninin yeniden teşkilâtlandırılmasının önemi bunu izleyen olaylarla belirmektedir. İran - Bizans mücadelesinde 7. yüzyılın yirminci yıllarında tam bir değişiklik vuku bulur. Bundan önceki devrede uğranılan bozguların yerini akla hayale sığmaz başarılar alır. Yere serilmiş olan devlet belini doğrultur ve o zamana kadar üstün olan düşmana karşı muazzam bir zafer kazanır.

Bu başarıları kazanmak hususunda kudretli kilisenin yardımı hiç de az etkili olmadı. Hristiyan olmayanlara karşı yapılacak olan savaş için kilise, hazinelerini fakirleşmiş olan devletin emrine verdi. Savaş, daha önceki zamanlarda hiç bilinmeyen dinî bir heyecan havasında başladı. Bu, sonraki haçlı seferlerini hatırlatan ilk tipik ortaçağ savaşı idi. İmparator şahsen ordunun başına geçerek, başşehirden uzak kaldığı süre için henüz bülûğa ermemiş oğlu üzerinde vesâyet ve niyâbeti patrik Sergios ile *patrikios* Bonos'a bıraktı. İmparator bu suretle ayrıca, diğer bir çok işlerinde de olduğu gibi, Avarlara karşı yapılan bir seferi şahsen sevk ve idare etmiş olan imparator Mavrikios'u örnek edinmiş oluyordu. Bu hareket tarzı tam anlamiyle hiç alışılmamış bir mahiyet taşımakta olup, o da bir vakitler Mavrikios'a karşı da vaki olduğu gibi müşavirleri yanında çok itiraza ve mukavemete uğradı [3]; çünkü Theodosios I. zamanından beri artık hiç bir imparator şahsen sefere çıkmamıştı.

Herakleios önce büyük meblâğlar ödemek mukabilinde Avar kağanı ile bir barış anlaşması yaptı (619). Bundan sonra Avrupa arazisinden Ana-

[1] Stein'ın (*Ein Kapitel* 74 vd.) λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ olarak tesbit ettiği bir *logothet*, daha 626 yılında *Chronikon Paschale*'de (721, 8) görünüyor. 7. yüzyılın sonu için λογοθετης τοῦ γενικοῦ da tesbit edilebilmektedir: Theophanes 365, 24; 369, 27 ve Nikephoros 37, 19. Krş. Bury, *Admin. System* 86. - Bir doğu *praefectus praetorio*'sunun en son olarak 629 yılında zikredildiğini görüyoruz: Zepos, *Jus I*, 37. Krş. Stein, *Ein Kapitel* 72 vdd. Nikephoros (38, 15) tarafından 615 yılı için zikredilen τοῦ πραιτωρίου ἔπαρχος hiç şüphesiz doğu *praefectus praetorio*'su değil, Istanbul'daki *praetorium*'un kumandanıdır.

[2] Bizce bilinen ilk λογοθέτης τοῦ δρόμου 559/60 yılında Bulgarlara karşı yapılan savaşta maktul düşmüştür: Theophanes 411. Krş. Stein, *Studien* 144.; Dölger, *Kodikellos* 54.

[3] Krş. Theophyl. Sim. 218 ve Theophanes 268 (Mavrikios için) ve *Georg. Pisides, Exped. Pers. I*, 104 vdd. (Herakleios için).

Eskikitaplarını.com

dolu'ya askerî birlikler geçirilmesi mümkün oldu[1]. İmparator paskalyanın ikinci günü, 5 nisan 622'de dinî bir törenden sonra payitahtını terketti[2]. Herakleios Anadolu'da "*thema*'lar arazisi"ne yöneldi[3]. Burada ordusunu toplayarak bütün yaz süresince yeni birlikleri ile talim yaptı. Herakleios savaş bilgisi ile gayet yakından meşgul olmuş ve yeni bir taktik hazırlamıştı[4]. Bizans ordusunda atlı kuvvetlerin önemi gittikçe büyümekte idi; fakat Herakleios, görünüşe göre, hafif teçhizatlı süvari okçulara özellikle önem veriyordu[5]. Asıl sefer sonbaharda başladı. İmparator mahirane bir manevra ile kendisine Armenia yolunu açtı. Bu, İranlıları, Anadolu dağ geçitlerinde tutmuş oldukları mevzileri terke zorladı; bunlar imparatorluk ordusunu "zincire vurulmuş it" gibi[6] takip ettiler. Armenia arazisinde

[1] Theophanes 302 (621 yılı için): μετηνεγκε τὰ στρατεύματα τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν. Avrupalı askerî birliklerinin bu şekilde Anadoluya yerleştirilmeleriyle her halde (daha önce KULAKOVSKIY [*Istoriya III*, 38]'in farkına varmış olduğu gibi) sonraki των Θρακησίων *thema*'sının - ki o sırada bir *turma*, yani Anatolikon *thema*'sının bir bölümü idi - tesisi ilgili olmuş olmalıdır.

[2] İran savaşları için PERNICE, *Eraclio* 111 vdd., BURY, *Later Rom. Emp. II*[1], 222 vdd. ve KULAKOVSKIY, *Istoriya III*, 57 vdd. yanında ayrıca şu özel araştırmaları krş.: GERLAND, *BZ* 3 (1898) 330 vdd. ve bilhassa N. H. BAYNES, *Engl. Hist. Review* 19 (1904) 694 vdd. ve 27 (1912) 287 vdd., ayrıca A. JÜLICHER (*Harnack - Festgabe*, 1921, s. 121-33)'e karşı *BZ* 26 (1926) 55 vd. Son olarak: J. A. MANANDYAN, *Marşrutı persidskikh pokhodov imperatora Irakliya*, *VV* 3 (1950) 133 vdd.

[3] Theophanes 303, 10 (622 yılı için): ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τας τῶν θεμάτων χωρας ὁρίσμενος, συνελεγε τὰ στρατόπεδα καὶ προσετίθει αυτοις νέαν στρατείαν. "*Thema*'lar arazisi" deyimi askerî birliklerin (*thema*'larının) Anadolu'nun belirli kesimlerinde yerleşmeleri oluşumunun daha o zamanlarda başladığını göstermektedir. Theophanes'in hiç şüphesiz çağdaş bir kaynaktan naklettiği bu çok önemli haber *thema*'lar organizasyonunun başlangıç devresi için karakteristiktir. Bundan pek az sonra da tek - tek *thema*'ların adları zuhur etmektedir: 626 yılında çağdaş Paskalya kroniğinde (*Chron. Paschale* 715, 20) bir Opsikion *komes*'i (ὀψαρτου yerine Ὀψικίου şeklinde okumalı; krş. Ch. DIEHL, *BZ* 9, 677) ve Theophanes kroniğinde de (Theoph. 325, 3) 627 ocak ayında bir Armeniaklar *turmarkhos*'u ortaya çıkıyor. Buna göre *thema*'lar nizamının tesisi, E. STEIN'in, themalar organizasyonunun Bizans - İran savaşında "mucizeyi andıran değişiklik" için yegâne izah edici keyfiyet olduğuna dair kendi doğru görüşünün (*Studien* 133) aksine kabul ettiği gibi (ki W. ENSSLIN de *Der Kaiser Herakleios und die Themenverfassung* adlı makalesinde [*BZ* 46, 1953] aynı şekilde davranmıştır) ancak Herakleios'un İran üzerinde kazandığı zaferden sonra başlamış değildir. A. PERTUSI ve N. H. BAYNES'in yukarıda s. 89 n. 2'de zikredilen makalelerinde vardıkları, *thema*'lar nizamının ancak 7. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olduğu görüşü daha da az kabule şayandır. Bu hususta aynı notta adı geçen makalelerime bk.

[4] Georg. Pisides, *Heraklias II*, 108 vdd., nşr. PERTUSI, s. 256.

[5] Krş. E. DARKÓ, *Die militarischen Reformen des Kaisers Herakleios*, *Bull. de l'Inst. archeol. bulgare* 9 (1935) 110 vdd.; ayn. mlf., *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins*, *Byz.* 10 (1935) 443 vdd., 12 (1937) 119 vdd.; ayn. mlf., *Le rôle des peuples nomades cavaliers dans la transformation de l'Empire romain aux premiers siècles du Moyen Âge*, *Byz.* 18 (1948) 85 vdd.

[6] Georg. Pisides, *Exped. Pers. II*, 357, nşr. PERTUSI, s. 114.

Eskikitaplarını.com

vuku bulan iki ordunun karşılaşması ise Bizanslıların, büyük İran kumandanı Şahrbârâz üzerinde kazandıkları parlak bir zaferle sonuçlandı. İlk hedefe ulaşılmış, Anadolu düşmandan temizlenmişti.

Bundan sonra Avar kağanının tehditkâr tavrı imparatoru İstanbul'a dönmeye zorladı. O zamanlar her halde Avarlara verilen haracın miktarı yükseltilmiş ve imparatorun yakın akrabasından bazıları kağanın yanına rehin olarak gönderilmiştir[1]. Bu suretle Herakleios daha 623 martında İran'a karşı yeniden savaşa başlamak imkânını buldu. Bir önceki yıl içinde uğradığı bozguna rağmen Ḫosrav II. bir barışı hatırına bile getirmemekte olup, imparatora son derece tahkir edici bir ifade ve hristiyan inancı ile alay eden küstahca bazı ibareler kapsayan bir mektup göndermişti[2]. Herakleios yeniden Kappadokya üzerinden Armenia'ya yürüdü. Dvin hücumla alınıp tahrip edildi ve aynı âkıbet diğer bir çok şehrin de başına geldi. Bundan sonra imparator güneye doğru atıldı ve ilk Sasani hükümdarı Ardaşîr'in merkezi ve İran'ın önemli kutsal şehri olan Ganzak (Gence)'ı hedef edindi. Ḫosrav şehirden kaçmak zorunda kaldı; Gence Bizanslıların eline düştü ve buranın en kutsal varlığı olan Zerdüşt'ün âteşgedesi, Kudüs'ün yağmalanmasına mukabele-i bilmisl olarak tahrip olundu. Kış aylarını geçirmek üzere imparator çok mikdarda esirle birlikte Araxes (Aras nehri) gerisine çekildi. Burada hristiyan Kafkas kabileleri ile temasa geçerek kuvvetlerini Lâz, Abasg (Abaza) ve İberialılar (Gürcüler)'la takviye etti. Buna rağmen durum ağırdı ve bunu izleyen yıl içinde taarruza geçen İranlılarla Armenia bölgesinde tüketici mücadeleler yapıldı. İran'a girmeye muvaffak olunamadı ve 625 yılında Herakleios düşman diyarına, Kilikya üzerinden dolanarak girmeyi denedi. Fakat bunda da kesin başarı sağlanamadı ve imparator kazandığı bir kaç başarıya rağmen, kışın bastırması üzerine Sebasteia (Sivas) üzerinden Karadeniz bölgesine çekildi[3].

Şimdi hattâ İranlılar taarruza geçtiler ve 626 yılında Istanbul, Herakleios'un her zaman çekindiği ve Avar kağanına verdiği küçük düşürücü tavizlerle önlemeye uğraştığı, İranlılar ve Avarlar tarafından iki cepheli bir saldırıya uğramak tehlikesine gerçekten maruz kaldı. Büyük bir ordunun başında oduğu halde Şahrbârâz, Anadolu'yu kat'ederek Khalkedon (Kadıköy)'u işgal edip Boğaziçi sahillerinde karargâh kurdu. Bundan pek az sonra (27 temmuz) Avar kağanı hadsiz hesapsız bir Avar, İslav, Bulgar ve

[1] Krş. Pernice, *Eraclio* 121. Ayrıca Kulakovskiy, *Istoriya III*, 65, n. 4.

[2] Sebeos tarafından kayd, Macler, 79'da tercüme edilmiştir. Mektubun *adres*'i şöyledir: "Chosrov, chéri des dieux, maître et roi de toute la terre, fils du grand Armazd, à notre serviteur, imbecile et infâme, Héraclius".

[3] Kulakovskiy (*Istoriya III*, 72 ve 74) haklı olarak, bu yeniden geri çekilmenin, 624 ve 625 yılı mücadelelerinin Bizans imparatoru için, Theophanes'in verdiği (312 vd.) bilgilerin tahmin ettirebileceğinden daha az başarılı olduğunu düşündürdüğünü belirtmiştir.

Eskikitaplarını.com

Gepid kitlesi başında bulunduğu halde İstanbul önünde görünüp şehri karadan ve denizden kuşattı. Patrik Sergios, vaazlar, gece ibadetleri ve büyük kilise törenleri ile ahalinin dinî şevk ve heyecanını ayakta tutmaktaydı. Becerikli muhafız kuvveti ise düşmanların bütün saldırılarını geri püskürtmekteydi. Nihayet sonucu Bizanslıların denizdeki üstünlüğü tayin etti: 10 ağustosdaki büyük ve kesin sonuç almak üzere yapılan saldırı esnasında İslav kayıkları Bizans donanmasiyle yaptıkları mücadelede mahvoldular. Bundan sonra mütaarrızlar karada da büyük kayıplar verdirilerek püskürtüldüler ve büyük bir kargaşalık içinde geri çekilmeye başladılar[1]. Avar kağanının mağlûbiyeti ise İran taarruz plânlarının da suya düşmesi anlamını taşıyordu. Şahrbârâz Kadıköy'ü boşaltarak askerleriyle birlikte Suriye'ye doğru geri çekildi; ikinci İran kumandanı Şahin'i ise imparatorun kardeşi Thedoros ağır bir bozguna uğrattı. Bununla kritik dönüm noktası aşılmış oluyordu. Artık büyük Bizans taarruzu başlayabilirdi.

Bizans başşehirinin ölüm tehlikesi ile çalkalandığı bu zaman içinde Herakleios ordusu ile uzak Lazika'da bulunmaktaydı. Evvelce Kafkas kabileleri ile olduğu gibi bu sefer de Hazar devleti ile ilişki kurdu. İşte zamanla Bizans doğu siyasetinin ana direklerinden birisini teşkil edecek olan Bizans -Hazar iş birliği bu tarihten başlar. İmparatorluk birlikleriyle ittifak halinde Hazarlar, Kafkas ve Armenia bölgelerinde İranlılara karşı mücadele ettiler. 627 son baharında imparatorun güneye, düşman ülkesi içine karşı büyük seferi başladı. Bununla beraber o burada sadece kendi kuvvetlerine dayanmakla yetinmek zorunda idi; çünkü Hazarlar seferin meşakkatlerine dayanamayarak kendi ülkelerine dönmüşlerdi. Buna rağmen Herakleios daha aralık ayı başında Ninive önünde bulunuyordu. Burada Bizans İran mücadelesinin kesin sonuncunun alındığı büyük bir savaş yapıldı. İran ordusu imha edilircesine bozguna uğratıldı: Bizans harbi kazanmıştı. Bizanslıların muzafferane yürüyüşü devam etti; daha 628 ocak ayı başında bunlar büyük şahın kaçarcasına terk ettiği en sevgili ikamet yeri Dastagerd'e girdiler. 628 ilkbaharında ise İran devletinde, mücadelenin devamını gereksiz kılan olaylar vuku buldu: Ḫosrav tahtından düşürülerek öldürüldü. İran tahtına, Bizans imparatoru ile derhal bir barış anlaşması yapan, Hosrav'ın oğlu Kovrad - Şîrûye çıktı. Evvelce Bizans devletine ait olmuş bütün arazinin geriye verilmesi büyük Bizans zaferinin ve İran büyük devletinin sukutunun bir neticesi oldu. Armenia, Roma Mezopotamyası, Suriye, Filistin ve Mısır Bizans imparatoruna iade olunacaktı. Bundan bir kaç ay sonra Şîrûye ölüm yatağında, Bizans imparatorunu oğluna vasî tayin ediyordu ve bir zamanlar Hosrav II. imparatoru nasıl kölesi addetmiş

[1] Elde mevcut bütün kaynaklardan *Constantinople par les Avares et les Slaves* en faydalanarak İstanbul'un kuşatılmasını tas *626*, *Byz.* 24 (1954) 371 vdd. vir eden bir yazı: F. Barišić, *La siège de*

Eskikitaplarım.com

idiyse şimdi de Şîrûye kendi oğlu ve halefini Bizans hükümdarının kölesi olarak zikrediyordu [1].

Altı yıllık bir ayrılıktan sonra Herakleios başşehrine döndü. Oğlu Konstantinos, patrik Sergios, rühban sınıfı, senato ve halk onu Anadolu sahilinde Hiereia'da, İsa düşmanlarının şerefli galibi sıfatiyle, ellerinde zeytin dalları ve yanan mumlarla, zafer nidaları ve kilise şarkılariyle karşıladılar. Bizans eyaletleri İranlılar tarafından boşaltılırken Herakleios 630 yılında Kudüs'e gitti. Burada halkın coşkun tezahüratı arasında, İranlılardan geri alınmış olan kutsal haçı yeniden eski yerine rekzetti [2]. Bu büyük merasim hristiyanlık devrinin ilk büyük inanç mücadelesinin nu zaferane sonunu ilân ve temsil etmekte idi.

Kudretleri önünde Bizans'ın bir zamanlar titremiş olduğu her iki düşman yere serilmişti. Çünkü, Ninive yanındaki savaş nasıl İran'ın kudretini temellerine kadar sarsmış idiyse, Istanbul yanındaki savaş da Avar kudretini sarsmıştı. Avarların mağlûbiyeti Bizans devleti sınırlarını aşan bir yankı buldu. Bir çok kavimler ve bilhasa o vakte kadar Avar kağanının tabiiyyetinde bulunan çok sayıda İslav kabilesi için bu olay bir ayaklanma ve Avar boyunduruğundan kurtulma işareti oldu. Avarlara karşı yapılan mücadele esnasında, bu devir içinde batı İslavları, Samos idaresinde ilk büyük İslav devletini kurdular [3]. Bir kaç yıl sonra Karadeniz ve Hazar denizi kuzeyindeki Bulgar kavimler topluluğu da reisleri Kuvrat idaresinde Avar hâkimiyetinden kurtuldular. Kuvrat Avarlara karşı yaptığı mücadele esnasında Bizans tarafından desteklendi: İmparator Herakleios ile bir ittifak anlaşması yapan bu zat kendisine *patrikios* ünvanı verilerek Istanbul'da vaftiz edildi [4]. Meydana gelen değişikliklerin refakat ettiği kavimler göçü çerçevesi içine, hakkında Konstantinos Porphyrogennetos'un bize tafsilâtlı bir haber bırakmış olduğu [5], Sırpların ve Hırvatların muhacereti de dahildir. Bu göç de Bizans ile anlaşma hâlinde ve sallanmakta olan Avar devleti

[1] Nikephoros (20 vd.)'a göre o Herakleios'a şöyle yazmış imiş: "Dediğiniz gibi nasıl Tanrınız yaşlı Symeon'un ihtimamına tevdi edilmiş ise ben de kölen oğlumu senin ellerine emanet ediyorum".

[2] Krş. A. Frolow, *La Vraie Croix et les expeditions d'Heraclius en Perse*, *REB* 11 (1953) 88 vdd.

[3] Samos devletinin meydana gelişi sorunu için en son olarak krş. B. Grafenauer, *Noveyša literatura o Samu in nyeni problemi Zgodovinski časopis* 4 (1950) 151 vdd.

[4] Nikephoros 24, 9. Bu kaynak (s.12, 20) daha önce Kuvrat'ın kuzey Kafkasya'da Bulgar milletler topluluğunun kurucusu olan amcası Orkhan'ın 619 yılında Istanbul'u ziyaret ederek hristiyanlığı kabul ve *patrikios* ünvanını elde etmiş olduğunu bildirmektedir. Anlaşıldığına göre Kuvrat o zaman amcasının maiyyetinde bulunmuş ve rehine olarak Istanbul'da bırakılmıştır. Nikiu piskoposu Ioannes (nşr. Zotenberg, s. 460) Kuvrat'ın imparatorluk sarayında büyüdüğünü ve daha çocukluğunda hristiyanlığı kabul ettiğini yazmıştır. Krş. Ostrogorsky, *The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century*, *DOP* 13 (1959) 15 vdd.

[5] *De adm. imp.*, bab 29-30, s. 122-64 (nşr. Moravcsik - Jenkins).

Eskikitaplarını.com

ile mücadele içinde vuku bulmuştur. Sırplar ve Hırvatlar, Karpatlar ötesindeki yurtlarını terk edip, Herakleios'un rızasiyle Balkan yarımadasında göründüler. Hırvatlar Avarlara karşı yaptıkları başarılı mücadele neticesinde yarımadanın kuzey batı kısmında tutundular. Bunun güney doğu sınırındaki bölgeyi ise Sırplar işgal ettiler[1]. Bu suretle Balkan yarımadasında bulunan İslav unsuru yeniden kuvvetlenmiş oldu. İmparator Konstantinos VII., Sırp ve Hırvatların Balkanlara vardıktan sonra Bizans impa-

[1] Bu rivayetin inanılırlığına karşı bir zamanlar bir çok itiraz vuku buldu: Krş. F. Dümmler, *Sitz. - Ber. d. Wiener Akad. 20* (1856) 357 vdd.; F. Rački, *Knyijevnik 1* (1864) 36 vdd. ve *Rad Yugosl. Akad.* 52 (1880) 141 vdd. ve özellikle V. Jagić, *Archiv für slav. Philol.* 17 (1895) 47 vdd. Bundan sonra Hırvat ve Sırpların, Porphyrogennetos'un rivayeti aksine, daha 600 yıllarında geri kalan diğer İslav kabileleri ile birlikte Balkanlara girmiş oldukları görüşü, bazı itirazlara rağmen (bu hususta özellikle krş.: K. Grot, *Izvestiya Konstantina Bagryanorodnogo o Serbakh i Khorvatakh* [1880]; V. Klaić, *Povyest Hrvata I* [1899] 30 vdd. ve *Rad Yugosl. Akad.* 130 [1897] 11 vdd.; N. Nodilo, *Historiya srednyega viyeka III* [1905] 433 vdd.) kendisine İslav tarih ve filoloji sahasının en büyük otoritelerinin (bu arada meselâ Jireček, L. Niederle, St. Stanojević ve P. Šišić'in) katıldığı hâkim nazariye oldu. Bununla beraber zamanla bir reaksiyon belirdi ve haklı olarak, Konstantinos VII.'un efsanevî teferruatla süslenmiş olmasına mukabil esas bakımından pekâlâ inanılabilir olan rivayetinin reddedilmesi için yeterli sebepler bulunmadığı hususuna işaret olundu. Bu hususta şahsen Porphyrogennetos'un inanılırlığını savunan D. Anastasiyević'in açıklayıcı şu makalesine bk.: St. Stanojević, *Narodna Enciklopediya IV* (1929) 81 vdd. (ayrıca aynı yazarın *Narodna Enciklopediya III*, 607 vdd.'deki makalesine bk.). Bu sorun hakkında bir çok önemli makaleyi bilgi âlemi L. Hauptmann'a medyundur (özellikle onun şu makalesine bk.: *Seoba Hrvata i Srba, Yugosl. Istor. Časopis* 3, 1937, s. 30 vdd.). Bir çok noktalarda Hauptmann'ı izlemekle beraber, onun Sırp ve Hırvatların Kafkas menşeli olduklarına ve Hırvat asalet sınıfının menşeine dair nazariyesini haklı olarak reddeden B. Grafenauer'ın şu makalesindeki açıklamaları da önemlidir: *Prilog kritici izvještaya Konstantina Porfirogenita o doselyenyu Hrvata, Hist. Zbornik* 5 (1952) 1-56. Ayrıca krş. F. Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe*, London 1949, 268 vdd. ve ayn. mlf., *The Slavs, Their Early History and Civilization*, Boston 1956, 62 vdd. Bundan başka, araştırmasını daha geniş bir kaynak temeline oturtmakla beraber, Hırvat adını Kuvrat ile ilişkili göstermeye çalışmasına ve özellikle de Sırp adını imparator Konstantinos örneğine uyarak "*servus*" 'a irca etmek istemesine katılınamayacak olan H. Gregoire'ın bir çok fikirler ilham eden şu makalesine bk.: *L'origine et le nom des Croates et des Serbes, Byz.* 17 (1944/45) 88 vdd. Buna mukabil Grafenauer, *ayn. yer* ve A. Maricq, *Byz.* 22 (1952) 345 vdd.'ye bk. Hırvat adı hakkında buna benzer kombinezonlara daha önce Bury (*Later Rom. Emp. II*[1], 275 vd. ve Howorth (*Journ. of the Anthropol. Inst. of Great Britain and Ireland* 11, 1882, s. 244 vdd.)'da da rastlanmaktadır. Bu ihtilaflı sorun hakkında takriben 1925 yılına kadarki bütün bibliyografyayı Šišić (*Poviyest* 236-65) tam olarak vermektedir; ancak o da kritik açıklamalarında "Konstantinos Porphyrogennetos aleyhdarı" tutumu savunuyor. *Istoriya naroda Yugoslaviye I* (1953) 101-03'deki bibliyografyaya da bk. Şimdi ise B. Feryancıc, *Viz. izvori II* özellikle önemlidir. Burada Kostantinos Porphyrogennetos'un güney İslavları hakkında verdiği bütün haberler sırp - hırvatça tercümesiyle verilmekte, bunlar mufassal olarak şerholunmakta ve daha eski bütün literatür ele alınmaktadır. Ayrıca bk. F. Dvornik, *Costantine Porphyrogenitus De administrando imperio, Commentary*, London 1962, 94 vdd

Eskikitaplarım.com

ratorunun yüksek hâkimiyet haklarını tanımış olduklarını yorulmadan tekrarlamaktadır ki, Bizans'ın Avarlar ve İranlılar üzerinde kazandığı zaferden sonra meydana gelen durum muvacehesinde bu pek olanak dışı değildir. Ancak bu yüksek egemenlik hukukunun tanınması hususunun önemini mübalâğa etmemek ve bunda hiç bir suretle Bizans hâkimiyetinin gerçek ihyasını müşahede etmemek lâzımdır. Bununla beraber Bizans için ne de olsa Balkan sahasında oldukça bir yük hafiflemesi sonucu da doğmuştu. Korkunç Avar taarruzları artık kesin olarak son bulmuştur.

Herakleios'un askerî başarıları ne kadar parlak olursa olsunlar, bu hükümdarın devrinin büyüklüğü ve önemi yine de dış siyaset başarıları ile izah olunamaz. Doğudaki arazi kazançları bir kaç yıl sonra Araplara karşı kaybedilmiştir. Sürekli olarak kalan ise yeni ordu ve idare nizamı oldu. Müteakip yüzyıllardaki Bizans kudreti bunlara dayanmış ve bu düzenin bozulmasiyle Bizans devlet müessesesinin çöküşü başlamıştır. Herakleios'un temelini attığı *thema*'lar ortaçağ Bizans devletinin bel kemiğidir.

Fakat Herakleios devri sadece siyasî değil, aynı zamanda kültürel anlamda da doğu imparatorluğu için bir dönüm devri oldu. Bu devir Roma devrini kapamakta ve onunla gerçek anlamiyle Bizans devri başlamaktadır. Bütün âmme hayatının kuvvetle kiliseleşmesi ve kesin olarak Grekleşme imparatorluğa yeni bir görünüm verdi. Erken Bizans devleti şaşılacak bir inatla lâtinceyi resmî dil olarak muhafaza etmekteydi. Ancak yavaş yavaş ve tereddütle devletin gittikçe Grekleşmesine göz yumuyor ve kesin bu değişmeye bir türlü karar veremiyordu. Hükûmet ve halkın iki ayrı dile sahip oluşu erken Bizans devletinin bir alâmet-i fârikasıdır: Bütün devlet idaresinde ve orduda resmen, doğu halkının kesin çoğunluğunun anlamadığı lâtince hâkimdi. Şimdi bu duruma nihayet verildi. Grekçe bundan sonra Bizans devletinin resmî dili oldu. Halkın ve kilisenin dili devletin de dili olmuştu. Sun'î olarak gemleri kasılmış olan Grekleşme oluşumu artık çok daha süratle gelişti. Daha bunu hemen izleyen nesiller içinde lâtince bilgisi, hattâ aydın Bizans çevrelerinde bile, çok nadir bir hâl aldı[1].

Bizans devletinin Grekleşmesi hükümdar ünvanlarında da önemli bir değişikliğe ve hissedilir bir basitleşmeye sebep oldu. Herakleios karmaşık lâtince imparatorluk ünvanlarını kullanmaktan feragat ederek halkın benimsemiş olduğu grekçe βασιλεύς ünvanını aldı. Roma imparatorluk ünvanları olan *imperator, caesar ve augustus*'un yerlerini, o zamana kadar Bizans imparatorlarına ancak gayrı resmî olarak verilmiş olan bu eski grekçe kral ünvanı aldı. Bu suretle *basileus* ünvanı Bizans hükümdarlarının resmî ünvanı oldu ve bu zamandan itibaren Bizans'da asıl imparatorluk ünvanı

[1] Krş. H. Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprache im oströmischen Reich*, Helsingfors 1935, 36 vdd. Ayrıca bk. yukarıda I, 2

Eskikitaplarım.com

olarak geçerli oldu[1]. Aynı ünvanı Herakleios, oğlu ve müşterek hükümdarı olan Herakleios Neos Konstantinos'a ve sonraları da ikinci oğlu Heraklonas'a verdi. O zamandan itibaren ve imparatorluğun inkırazına kadar, *caesar* unvanı imparatorluk karakterini kesin olarak kaybederken, bütün Bizans imparator ve müşterek imparatorları bunu, yani *basileus* ünvanını taşıdılar.

Müşterek hükümdarlık müessesesi Bizans'da her şeyden önce tahta çıkma sırasını düzenlemeye yaramakta idi. Bizans da Roma gibi bu hususu tanzim eden bir kanundan yoksun bulunduğu için tahtı tevarüs etmesi düşünülen veliahd, daha hükümdarın yaşadığı sıralarda taçlandırılıyor ve bundan sonra asıl hükümdarın şeriki sıfatiyle – resmî olmayarak δεύτερος veya μικρὸς βασιλεύς tesmiye edilerek – taç ve imparator ünvanını taşıyor, çoğunlukla sikkelerde asıl imparatorun yanında tersim edildiği gibi çok kere bunun yanında kanunlarda da ismen zikrolunuyordu. Esas imparatorun vefatından sonra o, imparatorluk haklarının bütününe sahip olarak hükümranlığa başlıyordu. Bununla imparatorluk ailesi içinde tevarüs ve aynı zamanda hanedan kurulması imkân dahiline giriyordu. Bununla beraber monarşik veliahdlik nizamının kesin olarak teessüsü için uzun bir devrenin geçmesi icap etti. Bizzat Herakleios, ilk oğlu yanında ikinci oğlunu da

[1] *Basileus* ünvanı ilk defa olarak *intitulatio*'su Ἡράκλειος καὶ Ἡράκλειος νέος Κωνσταντινος, πιστοὶ ἐν Χριστῷ βασιλεῖς şeklinde olan 629 yılına ait *novella*'da görünmektedir (Zepos, *Jus I*, 36). Hükümetinin ilk devresinde Herakleios selefleri gibi eski Roma ünvanlarını kullanmış olup o zamanki unvanı şöyle idi: αὐτοκράτορες καίσαρες Φλαβιοι Ἡράκλειος καὶ Ἡρακλειος νέος Κωνσταντινος πιστοὶ ἐν Χριστῷ αὔγουστοι (aynı esr. 33, krş. ayrıca: 612 yılı için s. 27). Şu halde Basileus ünvanı αὐτοκρατωρ, καισαρ ve αυγουστος (yani *imperator*, *caesar* ve *augustus*) ünvanlarının yerine kaim olmuş ve *Flavii* tesmiyesi de düşmüştür. Krş. L. Bréhier, *L'origine des titres impériaux à Byzance*, *B* 15 (1906) 161 vdd. ve Ostrogorsky, *Autokrator* 99 vdd. Bilim sahamızda yanlış olarak, Herakleios zamanında vuku bulan ünvan değişiminin İran devletinin kesin bozguna uğratılması ile beraber mütalâa edilmesi ve esasından buna bağlanması kanaati hakimdir. *Basileus* unvanının alınması, güya Bizanslıların kendi hükümdarları yanında *basileus* ünvanını taşımasını haklı gördükleri yegâne hükümdarın mağlûp edilmiş olmasına irca edilmeli imiş. Gerçekte ise *basileus* ünvanının, Bizans hükümdarı tarafından resmen kabulünden önce yabancı hükümdarlara verilmiş olması büyük bir anlam taşımaz. *Basileus*'un manâsı o sıralarda *rex*'den başka bir şey değildi ve bundan dolayı erken Bizans devrinde, kendi hükümdarları resmen *imperator* unvanını taşırlarken, hiç bir suretle sadece İran hükümdarına değil, ayrıca Attila'ya ve Ermeni, Habeş ve bazan - diğer unvanları yerine - Germen kıraallarına da ve hattâ Abaza ve Zekh krallarına verilirdi (Bunun vesikalarını R. Helm, *Archiv für Urkundenforschung* 12 (1932) 383 vdd., n. 2'de gayet güzel toplamıştır). Ancak *basileus* unvanının Bizans hükümdarı tarafından resmen kabulü *rex* ile βασιλεύς arasında temelden bir anlam değişimi yaptı; çünkü şimdi βασιλευς *imperator* manâsına gelmekteydi.

Eskikitaplarını.com

müşterek hükümdarlığa yükseltip velîahd tayin etmek suretiyle bu sistem içine bir vuzuhsuzluk sokmuştu[1].

Doğu eyaletlerinin yeniden kazanılması devleti tekrar monofizitlik sorunu önünde bıraktı. Bu meselenin ciddiyetini patrik Sergios bilhassa açık olarak anlamış ve her zaman kilise içindeki barışın tesessüsüne uğraşmıştır. Onun gayretleri, devletin şark eyaletleri içinde zuhur etmiş olan, Khristos içinde yalnız bir *enerji* bulunduğu hakkındaki doktrinde bir destek buldu[2]. Khristos'un iki *tabiatı*'na mukabil yalnız bir etkinlik tarzı (ἐνέργεια)'nın varlığını kabul etmek, Kadıköy inancı ile monofizitlik arasındaki uçuruma bir köprü kurabilecek gibi görünüyordu. *Monoenerji* doktrinini benimseyen Sergios, doğu kiliselerinin temsilcileri ile müzakerelere girişti. Siyasî olaylar, patriğin gayretlerini haklı gösterir gibi idiler; çünkü İstanbul ile doğunun monofizit ahalisi arasındaki inanç mücadelesinin İran istilâsını oldukça kolaylaştırmış bulunduğunu kabul etmemek mümkün değildi. Bu suretle bizzat Herakleios da *monoenergetismus* cereyanına katıldı. O daha doğu seferleri esnasında, özellikle Armenia'da, mahallî ruhanî sınıf ile bu kilise birliği konusunda müzakerelerde bulunmuştu. Monofizit eyaletlerin tekrar kazanılmasından sonra bu müzakereler daha büyük ölçüde ve daha büyük bir enerji ile yürütüldü; çünkü monofizitlerle bir anlaşmaya varmak şimdi her zamandan daha ziyade zarurî görünüyordu. Başlangıç çok şey vadeder gibi idi. Armenia ve Suriye'de ve 631'de patrikliğe yükseltilmiş olan Kyros'un en büyük bir gayretle bu anlamda çalıştığı Mısır'da bu birleşme hemen hemen elde edilmiş görünüyordu. Sergios ve Kyros tarafından takip edilen kilise siyasetine muvafakatını papa Honorius da bildirmişti.

Ancak hayâl sukutu kendisini göstermekte gecikmedi. Birleşme işi Suriye'de ve özellikle Mısır'da ancak zor kullanmak suretiyle temin edilmişti. Muhalefet büyüdükçe büyüdü ve bu hem monofizitler, hem de ortodokslar tarafından benimsendi. Ortodoks muhalefetin sözcüsü, hitabet kudreti ile şöhret kazanmış ve 634'de Kudüs patrikliği makamına geçmiş olan keşiş Sophronios idi. Müthiş bir ısrarla yeni doktrini, monofizitliğin müteredditî bir şekli ve Kadıköy ortodoks dogmasının bir tahrifi olarak damgalamakta ve itham etmekte idi. Görünüşe göre bu muhalefetin tesiri ile ve enerji sorunu hususunda çekingen davranan, buna mukabil Khristos içinde bir *irade* (θελημα) olduğunu iddia eden papa Honorius'un açıklamalarına

[1] Bizans'da müşterek hükümdarlık hakkında krş. Bury, *Constitution* 12 vdd. ve benim Kornemann, *Doppelprinzipat* 166 vdd.'deki açıklamalarım. Müşterek hükümdarların ünvanları hakkında krş. Dolger, *BZ* 33 (1933) 136 vdd. ve Ostrogorsky, *Avtokrator* 107 vdd.

[2] G. Owsepian, *Die Entstehungsgeschichte des Monotheletismus*, Leipzig 1897; Pargoire, *L'Église byzantine de 527 à 847* (1905) 157 vdd.; Duchesne, *L'Eglise au VIe siècle* (1925) 381 vdd.; V. Grumel, *Recherches sur l'histoire du Monothelisme*, *Echos d'Orient* 27 (1928) 6-16, 257-77, 28 (1929) 272-83, 29 (1930) 16-28; Beck, *Kirche* 292 vdd.

Eskikitaplarım.com

hürmet ederek Sergios, doktrinini bir az tahfif etti: Enerji meselesini ikinci plâna attı, fakat Khristos içinde bir *irade* kabul edilmesi gerektiğini tedrise başladı. Bu yeni *monotheletist* formül, imparatorun 638'de *Ekthesis* adı altında yayımlanıp Ayasofya *Narthex*'inde ilân ettirdiği, Sergios tarafından plânlanan fermanın esasını teşkil etti. Fakat devlet ve kilise başlarının *monotheletismus*'u kabul etmiş olmalarına ve patrik Sergios'un ölümünden (9 aralık 638) sonra İstanbul patrikliğine gayretkeş *monothelist* Pyrrhos'un getirilmesine rağmen, *Ekthesis*'in havanda su döğmekten başka bir şey olmadığı pek çabuk belli oldu. Bu inanç gerek ortodokslar ve gerekse monofizitler tarafından red olunduğu gibi, Roma'da Honorius'un halefleri de onu şiddetle reddettiler. *Monotheletismus*, aynen bundan önceki yüzyıllarda yapılan anlaşma gayretleri gibi, hiç bir uyuşma sağlayamadı. Diğer anlaşma gayretleri gibi bu da ancak yeni anlaşmazlıklar doğurdu ve bu suretle karışıklığı büsbütün arttırdı. Buna ilâve olarak 638 yılında Suriye ve Filistin artık Arapların hâkimiyetinde bulunuyorlardı ve Mısır'ı da aynı kaçınılmaz âkıbet tehdit etmekteydi. Şu halde *monotheletismus* siyasî gayesine ulaşamamıştı. Doğu eyaletlerindeki dinî kaynaşmaya gelince bu, evvelce İran istilâsına olduğu gibi şimdi de Arap fethine en büyük yardımı yapmış bulunuyordu.

2. Arap İstilâsı Devri : Herakleios'un Son Yılları. Konstans II

Genel Bibliyografya: G. C. Caetani, *Annali dell'Islam I-VIII*, Milano 1905-18. – Cl. Huart, *Histoire des Arabes I*, Paris 1912. – C. Becker, *The Expansion of the Saracens*, *Cambr. Med. Hist. II* (1913) 329-364, 365-390. – Ayn. mlf., *Vom Werden und Wesen der islamischen Welt I*, Leipzig 1924. – A. J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford 1902. – E. W. Brooks, *The Successors of Heraclius to 717*, *Cambr. Med. Hist. II* (1913) 391-417. – Ayn. mlf., *The Arabs in Asia Minor (641-750), from Arabic Sources*, *Journ. of Hell. Studies* 8 (1898) 182 vdd. – Wellhausen, *Die Kämpfe der Araber mit den Romaern in der Zeit der Umajiden*, *Nachr. d. Kgl. Ges. d. Wiss. Göttingen* 1901, s. 414-447. – H. Manandean, *Les invasions arabes en Arménie*, *Byz.* 18 (1948) 163-195. – T. Kaestner, *De imperio Constantini III. (641-668)*, Leipzig 1907.

Bizans devletinin İran'a karşı kazandığı zaferlerin başladığı yıl Arapların hicret senesidir. Herakleios'un İran'ı yere serdiği zaman içinde Muhammed, Araplığın dinî ve siyasî birleşmesinin temellerini atmaktaydı. Fikrî bakımdan sınırlı ve gelişmemiş ve fakat doğal bir enerjiye malik olan Muhammed'in eseri, önüne geçilmez bir taarruz kudretine sahipti. Daha Peygamber'in vefatı üzerinden bir kaç yıl geçmeden büyük Arap muhacereti başladı. Bu muhaceret tabiî unsurlara özgü bir kudretle Arapları verimsiz yurtlarından dışarı fırlattı. Hedefi, kavimlerin yeni inanca sevk edilmesinden ziyade yeni diyarların itaat altına alınması ve kâfirler üzerinde hâkimiyet

Eskikitaplarını.com

kurulması idi[1]. Fütuhat hırsının ilk kurbanlarını iki sınırdaş büyük devlet teşkil ettiler: İran daha ilk hücumda inkıraz buldu; Bizans ise doğu eyaletlerini Peygamber'in ölümü üzerinden on yıl geçmeden kaybetti. Yüzyıllarca süren Bizans - İran savaşları her iki devleti de zayıflatmış ve bu suretle Arapların yolunu açmıştı. Mağlûp olan İran'da en büyük ölçüde karışıklık hâkim bulunuyor, tahtta bir zorba tahakkümü diğerini izliyordu. Sâsânî devletinin bel kemiği kırılmıştı. Fakat muzaffer Bizans'ın kuvvetleri de uzun ve yıpratıcı mücadeleler neticesinde tükenmişti. Buna ilâveten, Istanbul ile doğu eyaletleri arasında bir türlü ortadan kaldırılamayan dinî anlaşmazlık bir kin duvarı tesis etmiş, Süryanî ve Kobt sekenenin devletten ayrılma temayül ve gayretleri artmış ve bunların savunma iradeleri kesin olarak yok edilmişti. Bu bölgedeki ordu organizasyonunda mevcut bozukluklar ve mahallî büyük toprak sahiplerinin üstün kudreti yüzünden sarsılmış olan idare, özellikle Mısır'da, fatihlerin işini kolaylaştırmak hususunda ellerinden geleni yapmışlardı[2].

Daha 634 yılında Araplar halife Ömer'in, bu büyük fatihin idaresinde, imparatorluk arazisine girerek büyük bir zafer alayı hâlinde, çok kısa bir müddet evvel İran devletinin elinden kurtarılmış olan eyaletleri bir baştan diğerine kat'ettiler. Araplar hatıralardan silinmesi mümkün olmayan Yermûk yanındaki savaşta 20 ağustos 636'da Bizans kuvvetleri üzerinde muazzam bir zafer kazandılar. Bununla artık Bizans mukavemeti kırılmış ve Suriye'deki mücadelenin neticesi belli olmuş oluyordu. Suriye'nin başşehri Antakya ve bölge şehirlerinin çoğunluğu muzaffer düşmana mücadele etmeden teslim oldular. Mukavemet Filistin'de daha kuvvetli oldu. Kudüs, patrik Sophronios idaresinde düşmana uzun bir süre direndi; fakat kuşatmanın sertliği nihayet kutsal şehri de, halife Ömer'e kapılarını açmaya zorladı (638). Bu arada İran imparatorluğu Araplarca itaat altına alınmış olup sonradan Bizans Mezopotamya'sı da işgal edilmişti (639/40). Araplar buradan hareketle Armenia'ya girdiler ve en müstahkem Ermeni kalesi olan Dvin'i hücumla zaptettiler (ekim 640)[3]. Aynı zamanda Mısır'ın da fethi başladı.

İran'a karşı seferleri bizzat idare etmiş olan Herakleios, dikkate şayan dır ki, Araplara karşı mücadeleye bütün mevcudiyeti ile iştirak etmedi. Başlangıçta, askerî harekâtı Antakya'dan idare etmek istedi; fakat Yermûk savaşından sonra her şeyi kaybolmuş addederek tamamiyle geri çekildi. Gözleri önünde bütün hayatının eseri çöküp gitmişti. İran'a karşı yapılmış kahramanca mücadele hiç faydasızmış gibi görünüyordu: Herakleios İran

[1] Krş. C. Becker, *Vom Werden und Wesen der islamischen Welt I* (1924).

[2] Krş. J. Maspero, *L'Organisation militaire de l'Égypte byzantine* (1912) 120 vdd.; M. Gelzer, *Studien zur byzantinischen Verwaltung Ägyptens* (1909) 82 vdd.

[3] Krş. Manandean, *Les invasions arabes en Arménie*, *Byz.* 18 (1948) 163 vdd

Eskikitaplarım.com

imparatorluğunu mağlûp etmek suretiyle sadece Arapların işini kolaylaştırmış, onlara öncülük etmiş oluyordu. Tarife sığmaz ağır bir mücadeleden sonra Sâsânîlerden geri almış olduğu bölgeler üzerine, tabiî bir felâket gibi, Arap dalgası çökmüştü. Hristiyanlık için kurtarmış olduğunu zannettiği kutsal ülkede yine kâfirler hüküm sürmekteydi. Bu zalim âkıbet ihtiyarlamaya başlayan hükümdarı ma'nen ve maddeten çökertti. Suriye'den döndükten sonra uzunca bir süre Anadolu yakasında, Hiereia sarayında kaldı. Istanbul'a geçmekten ödü patlıyordu; çünkü denizi görmeye tahammülü yoktu. Ancak Istanbul'da bir hükûmet darbesi teşebbüsü ortaya çıkarılınca kendisini topladı ve korkusuna, üzeri toprak ve dallarla kapanmış gemilerden kurulu bir köprü üzerinde Boğaz'ı geçerek başşehrine gidebilecek kadar hâkim olabildi.

Herakleios'un aile hayatı da acıklı bir şekilde gelişti. Taç giydiği gün Fabia - Eudokia ile evlenmiş ve bundan bir kızı ve bir oğlu, Herakleios Neos Konstantinos, doğmuştu. Fabia - Eudokia sar'alı olup oğlunun doğumundan bir kaç ay sonra vefat etti (612). Bundan bir yıl sonra imparator, yeğeni Martina ile evlendi. Bu izdivaç çok fena karşılandı. Kilise ve halk bunu gayri meşru addetmekteydi ve gerçekten de yakın kan akrabalığı muvacehesinde böyle bir birleşme gerek kilisenin ve gerekse devletin kanunlarına aykırı bulunuyordu. Martina'dan Istanbul'da nefret olunuyordu, fakat tebasının bu kînine mukabil imparator, sevincini, kederini onunla paylaşan ve en güç seferlerde yanından ayrılmayan ikinci karısına büyük bir aşkla bağlı idi. Fakat bu sevgi imparator için ağır, tahammülü müşkil bir imtihan oldu. Martina'nın ona doğurduğu dokuz çocuktan dördünün en küçük bir yaşta ölmeleri, ilk iki oğlunun ise sakat olarak dünyaya gelmeleri umumî efkâr tarafından gazab-ı ilâhînin açık bir tecellisi addolundu. Haris kadının, Fabia - Eudokia'nın doğurmuş olduğu oğlanın hakkını yiyerek veliahdliği kendi çocuklarına sağlamak istemesi, halkın ona karşı duyduğu kini bütün bütün arttırmıştı. Bu meseleden zuhur eden aile anlaşmazlığı imparatora, zaten acılaşmış olan hayatının son günlerini büsbütün zehir etmiş, onun ölümünden sonra ise devleti ağır karışıklıklar içine atmıştı. 11 şubat 641'de Herakleios büyük ıztıraplar içinde öldü.

Ilk oğlu Konstantinos'un imparatorluk hakkını elinden almaksızın Martina'nın çocuklarına hükümdarlığa iştirak sağlamak gayretiyle Herakleios, devleti iki en yaşlı oğluna bırakmıştı. Büyük yaş farkına rağmen Herakleios'un ilk oğlu Konstantinos o sırada 28, Martina'nın oğlu Heraklonas ise ancak 15 yaşında idiler – bu iki yarı kardeş, Herakleios'un vasiyeti mucibince, aynı hakka sahip hükümdarlar olarak devleti beraberce idare edeceklerdi. Bu, Roma - Bizans imparatorlar tarihinin bildiği müşterek hükümdarlığın en açık örneklerinden birisini teşkil eder[1]. Bizzat Martina'ya

[1] Krş. KORNEMANN, *Doppelprinzipat* 162 vd.

Eskikitaplarım.com

da devlet işlerinde bir nüfuz sağlıyabilmek için Herakleios vasiyetnamesine onun her iki imparator tarafından da "anne ve imparatoriçe" addedilmesi hususunu ilâve etmişti[1].

Ancak Martina müteveffa zevcinin vasiyetnamesini ilân edince, bu nizama karşı, içinde imparatoriçenin şahsına müteveccih eski kin yanında kamu hukuku bakımından önemli görüşlerin de ifade bulduğu kuvvetli bir muhalefet doğdu. Millet Herakleios'un her iki ve o vakte kadar müşterek hükümdarı olan oğlunu hükümdarları olarak istekle kabul etti; buna mukabil umumî efkâr Martina'nın hâkimiyete iştirakini arzu etmiyor ve bu muhalefete sebep olarak onun bir kadın sıfatiyle Roma imparatorluğunu temsil ve yabancı elçileri kabul edemiyeceğini ileri sürüyordu[2].

Martina çekilmeye mecbur oldu, fakat oyunu kaybettiğini de kabul etmedi. Hükümdar hânedanının iki kolu arasındaki anlaşmazlık gözle görülür şekilde büyüdü: Biri Konstantinos, diğeri Martina ve Heraklonas'ı tutan iki parti birbirine düşmanca vaziyet almıştı. Konstantinos III.'un taraftarları hiç şüphesiz daha kuvvetli idiler, fakat hükümdar ağır bir hastalıkla ma'lûldü – her halde verem olmalı[3] – ve daha aynı yıl içinde, hükûmete geçişinin üçüncü ayında 25 mayıs tarihinde öldü.

Şimdi hâkimiyet yalnız başına genç Heraklonas'a kalmıştı[4]. Fiilen ise, müteveffa Konstantinos'un en nüfuzlu taraftarları sürgüne gitmek zorunda kalırken, hükûmetin dizginlerini Martina eline aldı. Martina ile birlikte patrik Pyrrhos da yeniden nüfuz kazandı ve bu da, Konstantinos III.'un vaz geçmek istemiş olduğu monothelist kilise siyasetinin yeniden canlanması anlamını ifade etti[5]. Artık mutaassıp monothelist Kyros da İskenderiye piskoposluk makamını tekrar ele alabilirdi. Bir çok selefi gibi o da, sadece Mısır eyaletinin kilise işlerini değil, aynı zamanda siyasî idaresini de eline aldı. Araplara karşı mücadeleye devamı ümitsiz addettiği görülen yeni hükûmetin emriyle Kyros, muzaffer fatihlerle müzakereye girişti ve onlarla, bütün Mısır'ı fiilen Araplara teslim eden bir sulh muahedesi imzaladı. Uzun müzakerelere ihtiyaç göstermiş olan bu anlaşma ancak Martina ve Heraklonas'ın 641 kasımı başında vuku bulan sukutlarından sonra aktedilebildi[6].

Başlangıçtan itibaren Martina ve Heraklonas'ın başları üzerinde karanlık bulutlar toplanmıştı. Devletin yüksek tabakaları, senato aristokra-

[1] Nikephoros 27, 13 : διαθηκας οὖν ἐξετίθει, ὥστε Κωνσταντινον καὶ Ἡράκλειον τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ βασιλεῖς ἰσοτίμους εἶναι, καὶ Μαρτῖναν την αὐτοῦ γυναικα τιμᾶσθαι παρ' αὐτων ὡς μητέρα καὶ βασίλισσαν.

Nikephoros 28, 5.

[3] Krş. Nikiu piskoposu Ioannes, ZOTENBERG terc. 76

[4] Nikephoros 29, 8 αὐτοκρατωρ τῆς βασιλείας ἀναγορευεται Ἡράκλειος. Autokrator kelimesi tek başına hükümdar anlamiyle ilk defa bu yerde karşımıza çıkmaktadır. Krş. OSTROGORSKY, *Avtokratorya*.

[5] Mansi 10, 703 ve buna ilaveten KULAKOVSKIY, *Istoriya III*, 174. Ayrıca krş. BRÉHIER - AIGRAIN 143 vd.

[6] DOLGER, *Reg.* 220.

Eskikitaplarını.com

sisi, askerî kumanda mevkii ve ortodoks ruhanî sınıfı bunların hükümranlığı aleyhinde olduğu gibi, halk da gerek imparatoriçe ve gerekse monothelist patrik Pyrrhos'a karşı duyduğu kinde ısrar ediyordu. Konstantinos III.'un zamansız ölümü Martina ve Pyrrhos tarafından zehirlenmesine atfolunmakta olup, taht da bunun küçük oğlu için talep ediliyordu. Konstantinos III.'un taraftarlarından Ermeni Valentinos Arsakidos (Arşakuni) Anadolu birliklerini Martina ve Heraklonas aleyhine tahrik ederek bunların başında olduğu halde Kadıköy'e geldi. Yapılan baskıya boyun eğen Heraklonas'ın, Konstantinos III.'un oğlunu müşterek hükümdar olarak taçlandırmasına rağmen 641 eylülü sonunda hükûmet darbesi yapıldı[1]. Senato kararı üzerine Martina ve Heraklonas azlolundular ve bu husus Martina'nın dili, Heraklonas'ın burnu kesilerek tahtim olundu. Burada şark âdeti olan, burun kesmek suretiyle sakat bırakmak müessesesi Bizans toprağında onunuze ilk defa olarak çıkmaktadır; bu, sakat bırakılanın vazife göremiyeceğinin alâmeti idi. Ana oğul Rodos'a sürüldüler; o zamana kadar Ayasofya'nın *oikonomos*'u olan Pavlos patriklik tahtına çıkarken, patrik Pyrrhos da eski hükümdarlar gibi sürgüne gitmek zorunda kaldı.

Senato, hükümdarlığı o sıralarda 11 yaşında bulunan Konstantinos III.'un oğluna devretti. Babası gibi o da vaftizi esnasında Herakleios namını almış, fakat taç giyme töreninde Konstantinos tesmiye edilerek kendisine halk tarafından Konstans (Κώνστας) denilmişti. Bu şekil nasıl Heraklonas, Herakleios'un tasgîr şekli ise, aynı şekilde Konstantinos'un tasgiridir. Sonraları ona, olgun yaşlarında çok uzun ve sık sakalı ile göze battığından "Pogonatos" (=Sakallı) lâkabı alem olmuştur[2].

Martina ve Heraklonas'ın azlinde açık bir ifade bulmuş olan senatonun kudreti, genç imparator Konstans II.'in önceleri senatörlerin vesayeti altına girmesiyle de tezahür ve tebarüz etti. Konstans hükûmeti ele aldığı sırada senato toplantısında vermiş olduğu bir nutukta, Martina ve Heraklonas'ın, senatonun Allah'ın inayeti ile aldığı kararla uzaklaştırıldıklarını, çünkü senatörlerin "maruf ve meşhur olan fevkalâde dindarlıkları sebebiyle

[1] Krş. Ostrogorsky, *Chronologie* 31. Ayrıca bk. Kaestner, *De Imperio Constantini III* (1907) 27 vd. Bu zat, halefi ekim ayında patriklik tahtına çıkan Pyrrhos'un, Nikeph. 31 vd.'de bildirildiği gibi daha Heraklonas'ın hâkimiyeti esnasında değil, daha ziyade Theophanes 341 vd. ve Nikiu piskoposu Ioannes'in belirttikleri gibi, Martina ve Heraklonas'ın sukutları ile birlikte azledilmiş olduğunu doğru olarak görmüştü. Kaestner sadece, bundan doğru olarak çıkarılacak sonucu, yani Heraklonas'ın sukutunun Theophanes 341'e (hükumet süresi "6 ay") uygun olarak kasım sonuna değil, bilâkis Symeon Logothetes'e (Leo Gramm. 156, 15: hükûmet süresi "4 ay") uyarak eylül sonuna vazedilmesi gerektiğini düşünmemiştir. Bu vakıaya, Brooks'un (*BZ* 4, 1895, s. 440, n. 2) tebarüz ettirdiği, 649 ekiminde toplanan Lateran *synod*'unun, Mansi'ye göre (10, 864) Konstans II.'in 9. hükûmet yılına düşmesi de uymaktadır.

[2] Krş. Brooks, *Who was Constantinus Pogonatus?*, *BZ* 17 (1908) 455-62 ve Wroth (*Imp. Byz. Coins I*, s. XXX vdd.)'daki sikke resimleri.

Eskikitaplarını.com

Romalıların devletinde kanunsuzluklara tahammül edemediklerini" tebarüz ettirmişti. O, senatörlerden, gelecekte de "teb'anın umumî refahının idarecileri ve müşavirleri" olarak kalmalarını rica etmişti[1]. Bu kelimeler tabiatiyle bizzat senatörler tarafından hükümdara söyletilmişlerdi; fakat bunlar bu yüzden, Bizans senatosunun o zamanlar haiz olduğu ehemmiyet ve yüksek mevkii belirtmek hususunda daha az önemli değildirler.

Iustinianos'un mutlakıyyet idaresi yüzünden arka plâna atılmış olan Istanbul senatosu, kısa bir müddet sonra tekrar daha büyük bir önem kazanmış ve 7. yüzyıldan itibaren de kendine özgü parlak bir devir yaşamıştır[2]. Senato Herakleios sülâlesi devrinde hükümdarlık istişare heyeti ve aynı zamanda en yüksek mahkeme (divan-ı âlî) sıfatiyle mühim vazifeler görmüştür (bk. yukarıda s. 35). Senatonun rolü taht değiştirmelerinde tabiatiyle daha kuvvetle belirmekte olup, Konstans'ın evvel emirde kendisini senatonun himaye ve idaresine emanet etmek mecburiyetinde kalmasına hayret etmemelidir. Bununla beraber o, hiç şüphesiz bu şekilde kendisine uzun müddet vesayet edilmesine müsaade etmedi: Herakleios sülâlesinin ekser azası gibi o da fıtrî hükümdarlık hasletlerine sahipti ve daha olgunca yaşlarında gerektiğinden fazla sayılabilecek bir kendi başına buyruklık gösterdi.

Devletin dış siyaset bakımından durumu Konstans II.'ın hükümdarlığının ilk yarısı içinde Arapların ilerlemesinin devamı ile damgalanmıştır. İskenderiye patriği Kyros'un, Martina'nın emriyle Araplarla akdetmiş olduğu, evvelce bahsettiğimiz, memleketin Bizanslılar tarafından tahliyesi için belirli bir mühlet kabul eden ahidname şartlarının uygulanması ile ilgili olarak, Bizanslı birlikler 12 eylül 642'de Rodos'a müteveccihen İskenderiye'yi gemilerle terk ettiklerinden, muzaffer Arap kumandanı Amr 29 eylülde Büyük İskender'in şehrine girdi. Amr, Arap kudretini buradan kuzey Afrika sahili boyunca yayarak Pentapolis'i itaat altına aldığı gibi Syrtis kenarındaki Tripolis şehrini de 643 yılında aldı. Halife Ömer'in ölümünden sonra (kasım 644) ise Amr yeni halife Osman tarafından azledildi. Bu, Bizanslılara bir mukabil taarruz icra etmek cesaretini verdi. Kuvvetli bir donanmanın başında olduğu halde Bizans kumandanı Manuel Mısır'a yöneldi; Arap garnizonunu baskına uğratıp İskenderiye'yi zapta muvaffak oldu. Fakat bu başarı uzun süreli olmadı. Süratle tekrar Mısır'a gönderilen Amr Manuel'in ordusunu Nikiu yanında bozguna uğrattıktan sonra 646 yazında yeniden İskenderiye'ye girdi. İskenderiye'nin Kobt sekenesi başlarında monofizit patriği Benyamin olduğu halde kendi istekleriyle Araplara itaat

[1] Nutuk Theophanes tarafından verilmiştir: 342, 10-20; Ayrıca krş. Symeon Log., Leo Gramm. 157, 6-15.

[2] Ch. Diehl, (*Le sénat et le peuple byzantin aux VIIe et VIIIe siècles*, *Byzantion* 1 (1924) 201 vdd.)'in verdiği önemli açıklamalarla krş.

Eskikitaplarım.com

arzeder ve bu itaatini bütün formaliteleriyle, Arap boyunduruğunu Bizans boyunduruğuna tercih ettiğini bir daha belirtmek suretiyle, bir muahede ile tesbit ederken Manuel Istanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Bu ikinci fetihden sonra İskenderiye artık kesin olarak müslüman hâkimiyetine girdi. Bizans devleti için eyaletlerinin en zengini ve iktisadî bakımdan en önemlisi ebedî olarak kaybedilmiş oluyordu [1].

Suriye'nin o zamanki valisi Muâviye, Amr'dan da daha büyük bir kumandandı. Suriye ve Mezopotamya Araplarca kesin olarak elde edildikten sonra bunların gözleri Armenia ve Anadolu'ya dikildi. Daha 642/43 yılında Araplar Armenia arazisine yeni bir akın yaptılar [2]. Bundan sonra Muâviye 647 yılında Kappadokya'ya girerek Kayseri'yi işgal etti. Buradan Frygia'ya yöneldi. Her ne kadar onun müstahkem Amorion şehrini almak teşebbüsü başarılı olamadıysa da Muâviye bu zengin eyaleti baştan başa çiğneyerek Dimaşk'a değerli ganimetler ve büyük sayıda esirle döndü.

Arapların Akdeniz kıyılarına kadar ilerlemiş olmaları onları deniz kuvveti kurmak zorunda bıraktı. Çöl sekenesi için bu tamamiyle yeni bir sorun teşkil ediyordu. Büyük fatih Ömer bile donanmanın arz ettiği önemi hiç de müdrik olmamıştı. Bizans'a karşı mücadelenin kuvvetli bir donanma mevcut olmadan yürütülemeyeceğini anlayan ilk Arap devlet adamı Muâviye'dir. Muâviye, Ömer'in ölümünden hemen sonra donanma inşasına başladı ve 649'da ilk deniz seferi yapıldı. Bizzat Muâviye'nin idaresinde olduğu halde Arap filosu Kıbrıs'a yönelerek buranın merkezi olan Konstantia'yı hücumla aldı. Bizans hükûmetinin büyük meblâğlar mukabilinde üç yıllık bir mütareke elde etmesinin de faydası olmadı. Muâviye mütareke zamanından donanmasını daha da kuvvetlendirmek hususunda faydalanarak mühletin hitamında deniz harekâtını daha taze bir kuvvetle tekrar ele aldı. 654 yılında Rodos'u tahrip etti. Milâddan önce 225 yılında bir yer sarsıntısı neticesinde yıkılmış olmasına rağmen dünyanın yedi hârikasından biri sayılmakta olan meşhur Helios heykeli Edessa (Urfa)'lı bir yahudiye satıldı. Yahudi tacir heykelin madenî kitlesini 900 deve yükü olarak alıp götürdü. Bundan pek az sonra, bir taraftan Girit bir yağma akınına tahammül zorunda kalırken, Kos (=İstanköy) adası da Arapların hâkimiyetine girdi. Muâviye'nin hedefinin daha o zamanlarda bile Istanbul olduğunda şüphe yoktur: Kıbrıs, Rodos, Kos istikameti bunu gayet açık olarak göstermektedir. Bu hedefi belli ilerlemeye karşı Bizans eli kolu bağlı kalamazdı. Konstans II. 655 yılında, Bizans donanmasının idaresini şahsen elinde tutarak Likya sahillerinde Araplara karşı bir savaş verdi. Bu ilk büyük Bizans - Arap deniz savaşı Bizanslıların

[1] A. J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt* (1902) 194 vdd.

[2] Krş. H. Manandean, *Les invasions arabes en Arménie*, *Byz.* 18 (1948) 177 vdd.

Eskikitaplarım.com

tam bir bozgunu ile sona erdi. Bizzat imparator büyük tehlikeye düştü ve ancak genç bir Bizans kahramanının fedakârlığı sayesinde kurtuldu[1].

Denizdeki Bizans hegemonyası sarsılmıştı. Fakat hilâfet içinde çıkan iç karışıklıklar bunun doğrudan doğruya sonuçlar vermesini engelledi. Arap devletinde daha Osman'ın son yıllarında hüküm sürmekte olan karışıklıklar onun öldürülmesinden sonra daha da artmıştı (17 haziran 656). Suriye'de halife ilân edilen Muâviye ile Medine'de hilâfete yükseltilen Peygamber'in damadı Ali arasında, ancak bu sonuncunun 661'de öldürülmesi ile son bulan ağır bir iç savaş başlamıştı. Bu şartlar altında Muâviye Bizanslılarla anlaşmak zorunda idi. Onlarla bir muahede akd (659) ve hattâ imparatorluğa vergi vermeyi kabul etti[2]. Bir düşünce değişikliği Armenia'da da vaki oldu: En nüfuzlu Ermeni aileleri Bizans ile tekrar ilişkiler kurdular.

Doğudaki tehlikeden kurtulmuş olmak imparator Konstans'a devletin Avrupa eyaletleri ile uğraşmak imkânını bahşetti. 658 yılında İslavlar tarafından işgal edilmiş olan Balkanlara bir sefer yaptı. "Bir çok esir alıp itaat altına soktuğu Sklavinia'ya"[3] sefer etti.

Konstans'ın bu taarruzunun kapsamı hakkında tek-tek kaynakların ihtiva ettiği kısa haberler bir fikir vermiyor. Fakat kesin olarak bu verilerden çıkarılabilecek sonuç, Konstans II.'ın bir kısım İslavlara – muhtemelen Makedonya'da – Bizans'ın yüksek hâkimiyet haklarını zorla kabul ettirmiş olduğudur. Bu sefer, Mavrikios devrinden beri Bizans'ın İslavlara karşı girişmek imkânına sahip olduğu ilk mukabil saldırıdır. Konstans II.'ın seferini görünüşe göre büyükçe İslav kitlelerinin Anadolu'ya tehciri izlemiş-

[1] Theophanes (346, 9 vd.)'e göre giysilerini imparatorla değişerek onun kaçmasını sağlayıp onun yerine Araplarla mücadele esnasında maktul düşen imparatorun bu kurtarıcısı, mâcerah kahramanlıklarını Theophanes'in daha önce (s. 345, 10 vd.) tasvir etmiş olduğu Bukinator (*buccinator* - trompetçi, krş. KULAKOVSKIY, *Istoriya III*, 207 n. 1)'un iki oğlundan biri idi. Theophanes burada hikâyesine, halka ait bir tarihî destandan unsurlar katmış görünüyor.

[2] DÖLGER, *Reg.* 230.

[3] Theophanes 347, 6: ἐπεστρατευσεν ὁ βασιλευς κατὰ Σκλαυινίας καὶ ἠχμαλωτευσε πολλους καὶ υπεταξεν. Theophanes'in verdiği tarihin doğruluğundan şüphe etmeye ve STANOYEVIÇ (*Vizantiya i Srbi II*, 40 vd., 215 vd.)'e uyarak daha önceki bir tarihe veya KAESTNER (*De imperio Constantini III*, 75)'in düşüncesini kabul ederek daha sonraki bir tarihe kaydırmaya sebep yoktur. Bu seferin ancak hilâfette karışıklıkların zuhurundan sonra yapılabileceği ve bundan da STANOYEVIÇ'in, PANÇENKO'nun Bithynia kurşun mühürlü vesikası hakkındaki izahlarına dayanarak (bk. aşağıda s. 122 n. 1) teklif ettiği 649 yılının kabul edilemiyeceği meydana çıkmaktadır. Diğer taraftan, Kaestner'e uyarak, seferin ancak Muâviye ile anlaşma yapıldıktan sonra (659 sonbaharı) icra edildiğini kabul etmek de gerekmez; çünkü Araplar arası karışıklıkların ortaya çıkması fiilen ve derhal doğu sınırındaki yükü hafifletmişti. Bununla beraber bu seferi Elias Nisibenus tarafından (*Scriptores Syri VII*, 64) hicrî 39 yılına (29 mayıs 659 ile 16 mayıs 660) vazedilmektedir; fakat Elias da, Theophanes gibi seferi, yanlış olarak 42 hicret yılında gösterdiği Araplarla yapılan barış anlaşmasından önceye almaktadır.

Eskikitaplarını.com

tir. Bu devirden itibaren Anadolu'da İslavlardan ve imparatorluk hizmetindeki İslav askerlerinden haberlere malik bulunmaktayız. 665 yılında 5 000 kişilik bir İslav askerî birliği Araplara iltica etmiş ve bunlar tarafından Suriye'de iskân olunmuştur[1].

Balkanlardaki başarılı seferinden sonra Konstans II. dikkatini durumu çok karışık olan batıdaki diğer imparatorluk arazisine çevirdi. Bu karışıklığın en önemsiz sebebi her halde *monotheletismus*'un doğurduğu kilise kavgası olmamıştır. Özellikle, Mısır'ın Araplarca fethinden beri en ağır bir şekilde tehlikeye maruz görünen Lâtin Afrikasında dinî anlaşmazlıkların sonuçları çok meş'um bir mahiyet almıştı. Nasıl Suriye ve Mısır monofizitlerinin Bizans aleyhdarı hareketi doğu eyaletlerinin Araplar tarafından fethini kolaylaştırmış idiyse, şimdi de doğru inançlı batı ahalisinin kızgınlığı Lâtin Afrikasını aynı akıbete uğramakla tehdit ediyordu. Kuzey Afrika, o zamanlar ortodoks manzara, *monotheletismus*'a karşı yaptığı mücadelede yurdunu, odağını teşkil etmekteydi. Burada, ortodoks muhalefetin o zamanki lideri olan, zamanının en büyük din bilgini Maximos Confessor yıllardan beri faaliyet göstermekteydi. Her halde onun teşviki iledir ki, 646 yılı başında bir çok kuzey Afrika şehrinde, Bizans hükûmeti tarafından teşvik edilen monothelist dogmayı ittifakla bir i'tizal (dinî sapıklık) olarak mahkûm eden *synod*'lar toplanmış olmalıdır.

Bizans merkez idaresine karşı olan bu muhalefet tehlikeli bir siyasî netice doğurdu. Kuzey Afrika *eksarkhos*'u Gregorios imparatora isyan ederek sadece kuzey Afrikalı devlet tebası tarafından değil, komşu Berberî kabilelerince de desteklendi. Bununla beraber bu isyan yüzünden doğabilecek tehlikelerden Bizans devleti Araplar tarafından kurtarıldı. Mısır'da iyice yerleşip kuvvetlendikten sonra Araplar 647'de kuzey Afrika eksarhlığına bir baskın yaptılar. Bunlarla yapılan mücadelede mukabil imparator Gregorios maktul düştü. Araplar Gregorios'un başşehri olan Sufetula'yı yağmalayıp yüklüce bir harac aldıktan sonra geri döndüler.

Bu suretle Kartaca eksarhlığı şimdilik Bizans devletinin elinde kaldı. Fakat burada vuku bulmuş olan olaylar, Roma'da geniş akisler uyandırdığı cihetle, ciddî bir uyarma niteliği taşımakta idiler. İmparator Konstans dinî bakımdan bir barışmanın gerekliliğini gözünden kaçırmadı. Ta'vîz yoluyla sorunu çözümlemek gayreti içinde imparator 648 yılında, *Ekthesis*'i Ayasofya *Narthex*'inden uzaklaştırmayı emretmekle beraber, asıl anlaşmazlık konusuna ve aynı zamanda Herakleios'un emirnamesine, sadece *enerji*'ler değil *irade* sorunu üzerinde de her türlü tartışmayı yasaklamak ve ceza ile tehdit etmek suretiyle, daha da ısrarlı bir şekilde, temas etmemeye çalışan meşhur *Typos*'unu yayınladı Bu suretle *enerji* ve *irade* problemlerinde Bundan bu buçuk yüzyıldan daha fazla bir zaman önce Zeno'nun *Henotikon*'unun

[1] Theophanes 348, 18.

Eskikitaplarım.com

neşrinde *tabiat* sorunu ile varılmış olan aynı noktaya varılmış oluyordu (krş. yukarıda I, 2). *Typos* da, bir zamanlar *Henotikon*'da olduğu gibi, bir birleştirme temeli olarak başarı sağlayamadı; çünkü ne ortodoks inancın, ne de monothelist imanın samimî taraftarlarını tatmin edebilmişti. Pek kısa bir zaman içinde dinî fikir mücadelesini, gerçek sorunu sükûtla geçiştirmek ve despotça konuşma yasağı koymak suretiyle yatıştırmak tecrübesinin uygulanma olanağı bulunmadığı ortaya çıkmış bulunuyordu.

İmparatorluk *eksarkhos*'unun tasdikini almadan 5 temmuz 649'da papalık tahtına çıkmış olan papa Martinus, aynı yılın ekim ayında Roma'da Lateran sarayında Halâskâr kilisesinde büyük bir konsil topladı. Konsile katılan 105 piskoposun büyük kısmı Roma metropolitliğine tâbi olmakla beraber Lateran *synod*'u tam anlamiyle Grek nüfuzu altında toplanmış ve bütün işlemlerinde Bizans ökumenik konsillerini örnek alarak bunlara uymuştur[1]. Lateran *synod*'u hem *Ekthesis*'i, hem de *Typos*'u mahkum etmiş, fakat bu inanç emirnamelerinin suçunu, siyasî mülâhazalarla, imparatorluk hükûmetine değil, Pyrrhos gibi aforoz ettiği, patrik Sergios ve patrik Pavlos'a yüklemiştir. Papanın bu husutaki bir beyannamesi hristiyan kilisesinin bütün piskoposlarına ve ruhanî sınıfa tebliğ edildiği gibi, konsil zabıtlarının grekçe tercümesi de tarafsız bir yazı ile imparatora gönderilmiştir.

Fakat daha Martinus'un meydan okurcasına papalığa yükseltilmiş olması bile imparator Konstans II.'ı süratli ve despotça bir müdahaleye sevk etmeye yetmişti. Ravenna *eksarkhos*'u Olympios Roma'ya giderek imparatorca tanınmayan papayı tutuklayacak ve bütün İtalya piskoposlarına *Typos*'u zorla imza ettirecekti. Daha Lateran *synod*'u sona ermeden Roma'ya vasıl olan Olympios ise, kendisine verilen görevi ifa edebilmek için havanın burada ne kadar gayrı müsait olduğunu pek çabuk fark etti. İmparatorluk emrini yerine getireceğine, Roma'nın Istanbul'a karşı duyduğu hiddetten, İtalya'yı imparatorluktan ayırıp kendi hükmüne almak hususunda faydalanmaya karar verdi. Şu halde Bizans hükûmetinin kilise siyaseti kuzey Afrika'da olduğu gibi İtalya'da da en yüksek mahallî otoritenin Istanbul'daki merkezî idareye karşı isyanına sebep oluyordu. Ordusu ile Sicilya'ya giden zorba ile mücadele hususunda Bizans hükûmeti, her halde Muâviye'nin ilk deniz seferi yüzünden doğuda tamamiyle meşgul bulunmasiyle izah edilebilecek olan bir tutumla, hiç bir tedbire baş vurmamış görünmektedir. İsyan Olympios'un 652 yılında ölmesi yüzünden tabiî bir şekilde son buldu.

Ancak bundan bir yıl sonradır ki, papa Martinus ile hesaplaşmak mümkün oldu. Yeni Ravenna *eksarkhos*'u 15 haziran 653'te ordusunun başında olduğu halde Roma'da görünerek, ağır hasta olan papayı tevkif edip,

[1] E. Caspar, *Die Lateransynode von 649*, *Zeitschr. f. Kirchengesch.* 51 (1932) 75-137.

Eskikitaplarını.com

gece vakti, heyecan içinde bulunan şehirden kaçırıp götürdü. Martinus İstanbul'a getirilerek aralık ayı sonunda senato önüne çıkarıldı. Muhakeme tam siyasî bir karakter taşımaktaydı. İddia makamı papayı hıyanetle suçlandırıyordu. Çünkü Martinus – belki de tamamiyle sebepsiz olmayarak – zorba Olympios'u desteklemiş olmakla itham olunuyordu. Buna mukabil dinî sorun tamamiyle arka plâna atılmıştı ve papanın, *Typos*'u konuya sokmak tecrübesi hâkimler tarafından hışımla reddolundu. Önce ölüm cezası şeklinde tecelli eden mahkûmiyet kararından sonra, zaten ağır hasta bulunan ihtiyar adam imparatorun şahsî emriyle halkın önünde döğüldü ve sonra uzak Khersones'e sürülerek oradan açlık ve sefalet içinde 656 nisan ayında son nefesini verdi[1]. Martinus hakkındaki hüküm verildikten sonra Maximos Confessor İtalya'dan İstanbul'a getirilip papa gibi İstanbul senatosu tarafından istintak olundu. Nasıl papa Martinus zorba Olympios ile temastan suçlandırıldıysa, Maximos da âsi kuzey Afrika *eksarkhos*'u Gregorios'u desteklemiş olmak ve özellikle imparatorluk *Typos*'unu tanımamakla itham olundu. Dinî görüşleriyle ilgilenilmiyerek papa Martinus'un hesabının pek çabuk görülmesine mukabil hükûmet, ortodoks Grekların fikir bakımından başkanı olan Maximos'un düşüncesini değiştirmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Ancak Maximos'un yıllar boyu oradan oraya sürülmesine ve en ağır muamelelere maruz bırakılmasına rağmen bu vadide yapılan bütün gayretler sonuçsuz kaldı. Maximos Confessor'un sürüldüğü son yer Lazika'da Şemarion kalesi (bugünkü Muri yanında) idi[2]; Maximos burada 80 yaşında bir pîr-i fânî olduğu halde 13 ağustos 662'de öldü.

Doğmatik anlaşmazlık, kilisenin imparatorluk kudreti tarafından kolleştirilmesine karşı kilise siyaseti bakımından muhalefetin isyanını körükledi. Maximos, imparatorun bir dünya adamı olmak sıfatiyle inanç meselelerinde hüküm vermeye hakkı olmadığını, bu yetkinin sadece kiliseye ait bulunduğunu iddia ediyordu[3]. Aslında fikir yeni olmayıp buna erken Bizans devrindeki kilise babalarında da rastlamaktayız. Fakat kilisenin bağımsızlık mücadelesini hiç kimse Maximos kadar şiddet ve ısrarla yürütmemişti. Bir *Pseudo - Dionysios* mistiğini kilisede meşru hâle getirmiş olan, Bizans'ın bu ilk ortaçağ kilise babası Maximos, antik tasavvur dünyasına kilise siyaseti bakımından da yeni ve ortaçağa mahsus görüşler sokmuştu. İmparator Konstans ve keşiş Maximos'un şahıslarında iki dünya birbiri ile çarpışıyordu. Maximos imparatorun elindeki büyük kudrete mahkûm oldu; fakat uğrunda mücadele ettiği fikirler müteakip yüzyılların inanç savaşlarında yeniden canlandılar.

[1] Krş. P. Peeters, *Anal. Boll.* 51 (1933) 225 vdd.

[2] Krş. A. Brilliantov, *O mesto končiny i pogrebenya sv. Maksima Ispovednika*, *Christ. Vostok* 6 (1917) 1-62.

[3] Krş. meselâ *Acta Maximi*, c. 4, Migne, *P. G.* 90. 117 B. C.

Eskikitaplarım.com

Boğaziçi sahilinde sürdüğü yirmi yıllık saltanattan sonra imparator Konstans II. Istanbul'u terk edip pâyitahtı batıya nakletmek gibi garip bir karara vardı. Amma bununla imparatorluğun doğu yarısını kaybedilmiş saydığı sanılmasın: Mücadele doğuda sürüp gittiği müddetçe o mevkiini ısrarla muhafaza etmiş ve ancak güncel tehlike ortadan kalktıktan sonra eski Bizans başşehrini terk etmiştir. Onun batıya hareketi, Bizans devletinin o zamanlarda hâlâ batı arazisinin elde tutulmasına ne kadar büyük önem atfettiğine bir delildir. Konstans II.'ın kararını bir zamanki imparator Mavrikios ve Herakleios'un plânları ile birlikte mütalâa edersek (bk. yukarıda I, 3 ve II, 1), burada siyasî arzu ve iradenin, Bizanslılara, müteakip yüzyılın yaptığı gibi – batıdan feragat ederek doğu kuvvetlerinin bir araya getirilmesi için sadece doğu ile yetinmek fikrinin, ne kadar uzak olduğunu vuzuhla gösteren bir sürekliliği gözümüze çarpmaktadır.

Fakat bu kararını icra hususunda son adımı imparatora attıran, her halde kaynaklarımızın onun batıya hareketi için asıl ve yegâne sebep olarak zikrettiği motifler olmuş olmalıdır. İzlediği kilise siyaseti ve Martinus ve Maximos ile zalimane bir tarzda hesaplaşması yüzünden imparator mutaassıp inançlı Bizans ahalisinin sempatisini kaybetmişti. Bu yetmiyormuş gibi Konstans, 660 yılında kardeşi Theodosios'u, gûya ihanet suçundan, gerçekte ise her halde, onun o zamanki düşünceye uygun olarak – Heraklios oğullarının ve sonra da bizzat Konstans'ın oğullarının tarihinin gösterdiği gibi - müşterek hükümdarlık arzusu izhar etmiş, fakat kendisinin bu şekilde salâhiyetlerinin paylaşılmasını istememiş olmasından dolayı, önce zorla rahip yapmış ve sonra da öldürtmüştü. Theodosios ile doğrudan doğruya mücadelenin sebebi her halde, en büyük oğlu Konstantinos (IV.)'u daha 654 yılında müşterek hükümdar olarak taçlandırmış olan Konstans'ın, 659 yılında daha genç iki oğlunu, Herakleios ve Tiberios'u imparatorluk mertebesine yükseltmiş ve bu suretle kardeşini bir defa daha atlatıp ikinci plâna düşürmüş olmasıdır. Münazaanın kanlı sonucu Bizans ahalisi üzerinde etkili olarak derin bir kızgınlık doğurdu. İmparator, kendisini "Kabil" tesmiye eden ahalinin kin ve nefreti tarafından takip edilir hissediyordu[1] Başşehrinin ahalisi ile arasındaki bu nev'i şahsına özgü ihtilâf Konstans'ı, Istanbul'u terk etmek kararında takviye etmiş olmalıdır; bu husus ayrıca imparatorun batıya hareketinin, eski başşehir ile ilgi kesme karakteri göstermesinde etkili olmuştur.

Görünüşe göre Konstans II.'ın plânı Avrupadaki devlet arazisinin önemli noktalarını ziyaret etmek idi. Önce Selanik'te tevakkuf etti; sonra uzunca bir müddet Atina'da kaldı ve ancak 663'de Tarentum'a vasıl oldu Buradan Langobard'lara karşı savaşı ele aldı. Önce bir çok başarı kazandı Bir çok şehir mukavemet etmeden kendisine kapılarını açtı ve pek az sonra

[1] *Chronica Minora, Scr. Syri IV*, 55. Krş. ayrıca Kedrenos *I*, 762.

Eskikitaplarım.com

da Beneventum'un kuşatılması başladı. Fakat imparatorun askerî ve malî kudreti, İtalyalı tebasının insafsızca sıkıştırılıp sömürülmesine rağmen, uzun bir savaşa yetmedi ve Konstans bir süre sonra kuşatmayı kaldırıp Napoli'ye çekilmek zorunda kaldı. Bu suretle İtalya'yı Langobardlardan temizlemek tecrübesi, başlangıçtaki başarılara rağmen, suya düşmüş oluyordu[1].

İmparator Napoli'den Roma'ya gitti. Papa Martinus'u ölünceye kadar işkenceye tabi tutmuş olan imparatoru papa Vitalianus, Roma rühbanının başında bulunduğu hâlde şehir surlarının on kilometre uzağında karşılıyarak ona törenle, bir zamanki azametinin o sırada sadece hâtırasını muhafaza eden eski başşehir içine kadar refakat etti. Konstans, batı Roma imparatorluğunun sukutundan sonra Roma'yı ziyaret eden ilk imparator idi. Gerçekten de onun Roma'daki ikameti bir ziyaretten fazla bir şey değildi. Bu ziyaret sadece on iki gün sürdü ve ancak törenlere, dinî âyinlere tahsis olundu. 17 temmuz 663 tarihinde Konstans *Ebedî Şehir*'i terk ederek kısa bir müddet sonra Napoli'den, Arapların taarruzuna karşı müdafaa edilmesi gereken Sicilya'ya geçti. Burada, Syracusa'da, yeni pâyitahtını kurdu. Hattâ ailesini karısını ve oğullarını – da Sicilya'ya getirtmek istedi; buna ise, imparatorluk merkezinin batıya nakledilmesi plânının, anlaşılabileceği gibi, müsait bir hava yaratamıyacağı Istanbul'da itiraz ve mukavemet olundu[2].

Yeni başşehrin mevkii iyi seçilmişti; çünkü bir zamanlar zorba Olympios'un da kendisine merkez olarak seçmiş bulunduğu Sicilya'da imparator, Langobardlar tarafından tehdit edilen İtalya toprakları ile Arap taarruzlarının hedefi kuzey Afrika arasında bir kilit mevki tutmuş oluyordu. Konstans II.'in Syracusa'daki faaliyeti hakkında pek az bilgi vardır. Sabit olan husus saray ve imparatorluk ordusunun masraflarının bütün batı bölgesi için olağanüstü bir yük teşkil ettiği ve imparatorun inatçı despotluğunun burada da kısa bir zamanda herkesi kendisinden nefret ettirmiş olduğudur. Bu, imparatorun Syracusa'daki ikametinin müncer olduğu felâketi izah eder. Onun en yakın çevresinde bir suikast hazırlanmış ve 15 eylül 668'de Konstans banyoda iken bir hâcibi tarafından öldürülmüştür. Suikasta nüfuzlu bir çok Bizans ve Ermeni ailesinin temsilcileri katılmış olup, ordunun Konstans II.'in ölümünden sonra imparator ilân ettiği Mezezios da bir Ermeni idi. Bununla beraber bu isyan 669 yılı başında Ravenna *eksarkhos*'unun kuvvetleri tarafından bastırıldı[3]. Mezezios ve bir çok suikastçı ileri

[1] Kış. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter II 1* (1900) 248 vdd.; Brooks, *Cambr. Med. Hist. II* (1911) 394 vdd.; Kulakovskiy, *Istoriya III*, 221 vdd.

[2] Theophanes 348, 4; 351, 14.

[3] Theophanes (s. 352)'in Konstantinos IV.'ün, babasının öldürülmesinden sonra bu savaş bölgesinin başında bizzat Sicilya'ya gittiği mealinde, çağdaş araştırmaların çoğunlukla benimsediği rivayetinin hatalı olduğunu daha E. W. Brooks göstermişti: *The Sicilian Expedition of Constantine IV*, *BZ* 17 (1908) 455-59. Kış. ayrıca *Cambr. Med. Hist. II* (1913) 395 ve Kulakovskiy, *Istoriya III*, 243 ve 358. Bununla beraber H. Gelzer, Theophanes'un riva-

Eskikitaplarım.com

geleni idam olundu. İmparatorun cesedi ise Istanbul'a götürülerek Havâriyûn kilisesinde toprağa verildi.

3. İstanbul'un Kurtarılışı ve Yeni Düzenin Gelişmesi. Konstantinos IV. ve Iustinianos II

Genel Bibliyografya: A. CANARD, *Les expéditions des Arabes contre Constantinople*, *Journal Asiatique* 108 (1926) 61-121 (bk. ayrıca yukarıda II, 2'de Arap istilâsı tarihi için verilmiş olan literatür). ZLATARSKI, *İstoriya I*, 1. - MUTAFÇIEV, *İstoriya I*. - RUNCIMAN, *Bulgarian Empire*. - Ch. DIEHL, *L'empereur au nez coupe*, *Choses et gens de Byzance* (1926) 174-211. G. OSTROGORSKY, *Das byzantinische Kaiserreich in seiner inneren Struktur*, *Historia Mundi VI* (1958) 445-473

Konstans II.'ın ölümünden sonra Istanbul tahtına onun genç oğlu Konstantinos IV. çıktı (668-685). Bununla Bizans tarihinin dünya tarihi bakımından en büyük önem taşıyan bir hükûmeti başlamış oldu: Bizans-Arap mücadelesinde kesin sonucu elde eden idare.

Daha Konstans II. batıda bulunduğu sırada Muâviye, hilâfetteki karışıklıkların sükûnet bulmasından sonra Bizans devletine karşı mücadeleyi yeniden ele almıştı. 663 yılında Araplar yeniden Anadolu'da görünmüşler ve bu zamandan itibaren akınları yıl be-yıl devam edegelmiştir[1]. Ülke tahrip edilmiş ve ahalisi esir edilip götürülmüştü. Bu arada Araplar Kadıköy'e kadar ilerledikleri gibi çoğunlukla kışları da imparatorluk arazisinde geçiriyorlardı. Fakat kesin neticeli, İstanbul'u ve bununla Bizans devletinin bekasını ilgilendiren mücadele denizde cereyan etti. Bir zamanlar vali iken tasarlamış olduğu fetih plânını halife Muâviye, on yıldan daha fazla bir süre önce bırakmak zorunda kalmış olduğu noktada yeniden ele aldı. Araplar tarafından işgal edilmiş olan Kıbrıs - Rodos - Kos adaları hattı Khios (Sakız) adasının da zaptiyle tamamlanınca Muâviye'nin kumandanlarından birisi 670 yılında Bizans başşehrinin pek yakınındaki Kyzikos (şimdiki Kapıdağ) yarım adasını ele geçirdi. Bununla Istanbul'a karşı yapılacak harekât için emniyetli bir üs sağlanmış oluyordu. Fakat Bizans devlet merkezine karşı indirilmesi düşünülen büyük darbeden önce 672 yılında hilâfet donanmasının bir filosu, diğer bir deniz birliği Kilikya sahillerine taarruz ederken, Smyrna (= İzmir)'yı işgal etti.

Ana harekât 674 ilk baharında başladı: Muazzam bir donanma İstanbul surları önünde göründü. Mücadele bütün yaz boyunca devam etti; son baharda Arap donanması Kyzikos'a çekildi. Ertesi ilkbaharda bu donanma, Bizans başşehrini yeniden bütün yaz boyunca kuşatmada tutmak üzere

yetini kurtarmaya çalışmaktadır: H. GRÉGOIRE, *Byz.* 13 (1938) 170. Ancak ben Brooks'un açıklamalarının gerçeğe daha yakın olduğunu düşünüyorum.

[1] Krş. KULAKOVSKIY, *Istoriya III*, 232 vd.

Eskikitaplarını.com

tekrar göründü ve bu oyun müteakip yıllarda da tekerrür edip gitti. Fakat Arapların, o zamanların en müstahkem kalesini almak için yaptıkları bütün girişimleri akîm kaldı. Bunlar Istanbul surları önünde cereyan eden deniz savaşlarında ağır kayıplara uğradıktan sonra mücadeleyi bırakıp, 678 yılında Bizans sularını terketmek zorunda kaldılar[1]. Her halde bu sıralardadır ki, o zamandan itibaren Bizanslılara fevkalâde hizmetler gören meşhur Grek ateşi ilk defa kullanılmış olacaktır. Suriye'den Bizans'a hicret eden Grek mimar Kallinikos'un icadı olan Grek ateşi, terkibi ve imali ancak Bizanslılarca malûm olan patlayıcı bir madde idi; bu madde sifonlar yardımı ile uzak mesafelere, düşman gemilerine püskürtülüyor ve kuvvetli bir yanguna sebebiyet veriyordu[2]. Çekilme esnasında Arap donanması Pamphylia sahilinde tutulduğu bir fırtına sonucunda ayrıca kayıplar verdi. Aynı zamanda Anadolu'daki Arap ordusu da ağır bir bozguna uğradı. İhtiyar Muâviye, Bizans ile 30 yıllık bir barış anlaşması yapmak zorunda kaldı. Muâviye bu muahede ile imparatora her yıl 3000 altın, 50 köle ve 50 at göndermeyi taahhüt etmekte idi[3].

Büyük Arap taarruzunun akamete uğraması Bizans devletinin sınırları dışında da muazzam bir tesir yaptı. Avar kağanı ve Balkan yarımadasındaki İslav kabile reisleri Istanbul'a elçi heyetleri yollayarak Bizans imparatoruna tazimatlarını arz, ondan barış ve dostluk rica ve Bizans imparatorunun yüksek hâkimiyetini kabul ettiler. Theophanes bu konuda verdiği haberi şöyle bitirmektedir: "İşte bu suretle gerek doğuda ve gerekse batıda berrak bir barış kurulmuş oldu[4]".

Gerçekten de 678 yılındaki Bizans zaferinin önemi ne kadar büyük gösterilse, yine de mübalâğalı addolunamaz. Burada Arap ilerleyişine ilk defa "Dur!" denilmişti. O vakte kadar hemen hemen hiç mukavemet görmeden bir çığ gibi ilerleyen Arap istilâsı ilk mukabil darbeye maruz kalmıştı. Avrupa'nın Arap ilerlemelerine karşı yaptığı büyük savunma

[1] Buna göre Istanbul kuşatması beş yıl sürmüştür (674-78). Theophanes 354 ve Nikephoros 32, Istanbul için yapılan mücadelenin yedi yıl sürdüğünü iddia ederler. Halbuki Theophanes 355 vd.'de bizzat, barış akdini 678 yılına vazeder. Her halde bu iki kronik yazarı, evvelce Bury - Gibbon II/2, 11'de telmih edildiği gibi, kuşatma süresini Kyzikos'un zaptından itibaren hesaplamış olacaklardır.

[2] Grek ateşi hakkında son olarak bk. C. Zenghelis, *Le feu grégeois et les armes à feu des Byzantins*, *Byz.* 7 (1932) 265. vdd. Yazara göre Grek ateşinin temel maddesini güherçile teşkil etmektedir, öyleki bu suretle Kallinikos'un icadı bir anlamda sonraki barut keşfinin bir öncüsü olmuş oluyor.

[3] Dölger, *Reg.* 239.

[4] Theophanes 356, 2 (krş. ayrıca Nikephoros 33, 6) ve bunun hakkında Şişiç, *Povijest* 270 vd. Şişiç ἔξαρχοι τῶν πρὸς τὴν δυσιν ἐθνῶν ibaresinde, hiç şüphesiz haklı olarak, Bizans batısındaki İslav kabile reislerini teşhis etmiş ve ἐκύρωσε καὶ πρὸς αὐτοὺς δεσποτικὴν εἰρηνην ifadesini, İslavların, imparatorun işgalleri altında tuttukları arazîyi kendilerine bırakması mukabilinde onun yüksek hâkimiyetini tanımış oldukları şeklinde telsir etmiştir.

Eskikitaplarını.com

savaşı içinde Konstantinos IV.'un zaferi, Leon III.'un daha sonraki zaferi ve Karl Martell'in o zamanki dünyanın öteki ucunda, Poitiers yanında Araplar üzerinde 732'de kazanmış olduğu zafer gibi, dünya tarihi çapında bir dönüm noktası teşkil eder. Avrupa'yı müslüman dalgasının kaplamasından kurtarmış olan bu üç zaferden Konstantinos IV.'a ait olanı sadece ilki değil aynı zamanda en büyüğüdür de. Arapların o zamanda İstanbul'a yaptıkları taarruz, hiç şüphesiz hristiyan dünyasının Araplar tarafından uğradığı hücumların en kuvvetlisi idi. İstanbul ise Arap istilâsına karşı koyan son baraj, son sed idi. Bu seddin mukavemet etmiş olması sadece Bizans devleti için değil, bütün Avrupa kültürü için de bir kurtuluş olmuştur.

Ancak Türk asıllı Bulgarların Balkan yarımadasına girişleri devleti yeni ve büyük güçlükler karşısında bıraktı. Herakleios'un dostça münasebetler sürdürdüğü Bulgar veya Onogur – Bulgar Büyük devleti 7. yüzyıl ortalarında batıya doğru ilerlemekte olan Hazarların baskısı altında dağılmıştı[1]. Bulgarların bir kısmı Hazarlara itaat ederken, bir çok Bulgar kabilesi de o vakte kadar oturdukları yerleri terketti. Büyükçe bir *yurt*, Asparuh (eski Bulgar hükümdar listesinin İsperih'i) kumandasında batıya doğru harekete geçip 670-80 yılları arasında Tuna munsabında göründü. Konstantinos IV bu savaşçı kavmin kuzey sınırlarında görünmesinin Bizans devleti bakımından arz ettiği tehlikeyi pek iyi kavradı. Araplarla barış anlaşması yaptıktan sonra derhal Bulgarlar üzerine yapılacak bir seferin hazırlıklarına başladı ve daha 680'de de savaş patlak verdi[2]. Bir taraftan Anadolu'dan gelip Trakya üzerinden sevk olunan Bizans süvari birlikleri Tuna'yı geçerken, diğer taraftan da büyükçe bir Bizans filosu imparatorun şahsî idaresi altında Karadeniz'i geçerek Tuna munsabının kuzeyinde karaya çıkartma yaptı. Fakat bataklık olan arazi Bizanslılar için askerî harekâtı güçleştirmekte idi. Aynı arazi yapısı ise Bulgarlara, üstün olan düşmanların her türlü ciddi saldırısından kaçmak, korunmak imkânını bahşediyordu. Bizans ordusu bir başarı elde edemeden kuvvetini yitirdi ve nihayet, imparator da hastalanıp orduyu terk etmek zorunda kalınca, geri dönmeye başladı. Tuna geçilirken ordu Bulgarların taarruzuna uğradı ve ağır kayıplar verdi; Bulgarlar geri çekilen düşmanı izleyerek Tuna'yı geçtiler ve Varna bölgesine girdiler[3]. Bu suretle Konstantinos IV.'un seferi, önlemeye çalıştığı felâketi bizzat davet etmiş ve düşmana atacağı kesin adımı kolaylaştırmış oluyordu.

Bulgarların akın yaptıkları arazi o zamanlar geniş ölçüde İslavlaşmıştı; Burası Severler ve diğer yedi İslav kabilesi tarafından iskân edilmişti. Bunlar

[1] J. Moravcsik, *Zur Geschichte der Onoguren*, *Ungarische Jahrb.* 10 (1930) 53 vdd. ve aynı mlf., *Byzantinoturcica I*, 112 vdd.'deki geniş bibliyografya ile kış.

[2] Theophanes Hilkat yılı 6171 (678/79 değil; Ostrogorsky, *Chronologie* 1 vdd.'de elde edilen sonuçlara uygun olarak).

[3] Theophanes 359, 7 vdd. Nikephoros 35, 15 vdd.

Eskikitaplarım.com

Bulgarlara vergi vermeyi kabul ettiler[1] ve görünüşe göre onlarla birlikte Bizanslılara karşı savaşa katıldılar[2]. Eski Moesia eyaletinde, Tuna ile Balkan dağları arasındaki bölgede, bir Bulgar - İslav devleti teşekkül etti. Bu suretle Bulgarların, İslavlar tarafından işgal edilmiş Balkan yarımadasının kuzey doğu kısımlarına girişi burada devlet teşekkülü oluşumunu çabuklaştırdı ve ilk güney İslav devletinin kurulmasiyle sonuçlandı. Bulgarlar ve İslavlar her ne kadar önceleri birbirinden ayrı iki millet grubu teşkil ve uzunca bir süre daha Bizans kaynaklarınca açık bir şekilde birbirinden tefrik edilmişlerse de, yavaş yavaş Bulgarlar İslav kitlesi içinde eriyeceklerdir.

Bizans imparatoru ortaya çıkmış olan durumu resmî bir barış andlaşmasiyle tanımaya mecbur oldu ve hattâ "Roma adına vurulan en büyük bir zillet" olarak genç Bulgar devletine her yıl bir meblâğ ödemeyi kabul etti[3]. Bununla Bizans arazisinde ilk defa olarak bağımsız bir devlet ortaya çıkmış ve bu şekliyle Bizans tarafından tanınmış oluyordu. Bulgar fütuhatının Bizans imparatorluğuna mal olduğu gerçek ziyan her ne kadar fazla mübalâğa edilmemeli ise de, bu vâkıa en geniş ölçüde önem taşımaktadır. Aslında, fethedilen arazi İslav muhaceretinden beri Bizans hâkimiyet sahasından fiilen çıkmış bulunmaktaydı.

Doğudaki gelişme Bizans hükûmetini kilise siyasetinde değişiklik yapmak zorunda bıraktı. Artık Arapların eline düşmüş olan doğu eyaletlerinin geri geleceği, görünüşe göre, hesaba katılamıyacağından, *monotheletismus*'da direnmek faydasız görünüyordu. Monothelist politika doğunun hristiyan halkı ile dinî bir barışıklık kurulması bakımından işe yaramadığı gibi, batıda ve bizzat Bizans'da meş'ûm karışıklıklar doğurmuştu. Roma ile

[1] Theophanes 359, 7 vdd.'de yedi İslav kabilesini ὑπὸ πάκτον ὄντες tesmiye etmekte olup, Theophanes 359, 20 de buna göre alınırsa (ki buna nazaran Bizans imparatoru Bulgarlara ἐτησια .... πάκτα παρέχειν'e mecbur kalmıştı) burada πακτον' un, Zlatarski (*İstoriya I*, 1, 1918, s. 142 vdd.)'nin isbat etmek istediği gibi anlaşma değil, J. Dujčev (*Protobulgares et Slaves*, *Annales de l'Inst. Kondakov* 10 ,1938, s. 145 vdd.)'in doğru olarak belirtmiş olduğu gibi haraç vergi anlamına geldiği şüphesizdir. Dujčev haklı olarak haraç verme yükümlülüğünün Theophanes'e göre Sever'lere şâmil olmadığına da işaret etmektedir. Bununla beraber Bulgar ilimler akedemisi tarafından yayınlanan en yeni bir Bulgaristan tarihi - *İstoriya na Bülgariya*, Sofya 1954, s. 6, - Protobulgarların İslavlarla, hatta İslav devleti ile bir ittifak anlaşması yaptıklarından bahsetmektedir. Krş. ayrıca D. Angelov - M. Andreev, *İstoriya na Bůlgarskata dŭrjava i pravo*, Sofya 1955, 59.

[2] Bulgar devletinin kurulmasiyle sonuçlanan savaşlar, Theophanes'in 356 vdd.' de bildirdiği gibi sadece 679/80 yıllarında vuku bulmamıştır; bu savaşların, evvelce Kulakovskiy (*İstoriya III*, 249) tarafından belirtildiği gibi ve Mansi 11, 617'den istihraç edilebileceği üzere, 681 yaz aylarında da sürüp gittiği anlaşılmaktadır. Mansi' deki bu pasaja, aslında bununla bir takım tutulacak yeri bulunmayan hipotezi bağlamaya çalışan J. Trifonov (*İzvestiya na İstoriç. Drujestvo* 11/12 ,1931/32, s. 199 vdd.) da işaret etmiştir.

[3] Theophanes 358, 19. Nikephoros 35, 24. Dölger, *Reg.* 243.

Eskikitaplarım.com

anlaşma halinde Konstantinos IV., *monotheletismus* ile bütün bağları koparmak üzere İstanbul'da bir konsili toplantıya çağırdı. Hristiyan kilisesinin 6. ökumenik konsili olan, alışılmamış büyük sayıda 18 genel toplantıyı kapsayıp 7 kasım 680'den 16 eylül 681'e kadar devam eden bu konsil, kısa bir zaman öncesine kadar beğenilmeyen *iki enerji* ve *iki irade* doktrinini resmî dogma'lığa getirdi. *Monotheletismus* mahkûm ve bu istikametin ileri gelen reisleri, bu arada patrik Sergios, Pyrrhos, Kyros ve papa Honorius aforoz edildiler. Konsil müzakerelerine imparator ilgi ile katıldı. İlk onbir en önemli toplantı ile son içtimaa iştirak ederek bunlara riyaset ve dinî tartışmaları idare etti. Son ve törenli toplantıda konsil mukarrerâtının altına imzasını koyduktan sonra kilise toplantısına katılanlar tarafından gerçek, doğru imanın koruyucusu ve hattâ tefsircisi olarak selâmlandı "İmparator çok yaşasın! Khristos'un tabîatının mahiyetini sen açıkladın. Yarab, sen dünyayı aydınlatanı koru! Konstantinos'a, yeni Markianos'a ebedî minnet! Konstantinos'a, yeni Iustinianos'a ebedî minnet! Bütün sapıkları sen dağıttın!" [1].

Ökumenik konsilin toplanmasından pek az sonra imparatorluk ailesi içinde, Konstans II. ile kardeşi Theodosios arasındaki kanlı mücadelenin tekerrürünü hatırlatan ağır bir anlaşmazlık zuhur etti. Konstans II gibi Konstantinos IV. da kayıtsız şartsız tek başına hükümranlığa kavuşmak istediğinden, daha babası hayatta iken taç giydirilmiş olan iki kardeşi Herakleios ve Tiberios'un bütün imparatorluk haklarını ellerinden almak kararına varmıştı. Bu hareketinde ise, gerek senatoda ve gerekse şimdiye kadar geçerli olan hükümdarlık nizamına sadık kalan [2] ve bu nizama kendisine özgü hristiyânî - mistik anlamda bir açıklama tarzı bulan orduda büyük muhalefetle karşılaştı. İmparatorun hareketine karşı protestolarını Anatolikon *thema*'sı birliklerinin şu kelimelerle ifade ettikleri rivayet olunur: "Biz teslise (üçleme) inanıyoruz, bundan dolayı da üç (hükümdarı) taçlı görmek isteriz" [3]. Fakat Konstantinos IV. bu mukavemet yüzünden plânlarını izlemekten vazgeçmedi. Önce kardeşlerinin hakkı olan hükümdarlık ünvanlarını onlardan çekip aldı [4] ve 681 yılı sonunda da her iki bahtsız prensin burunlarını kestirdi [5]. Hükümdarı maksadını icradan alıkoymaya uğraşan Anadolu *thema*'sının mümessilleri idam olundular.

[1] Mansi *XI*, 656.

[2] Konstantinos IV. daha 670 yılında bir emirname ile, her iki kardeşinin aynı haklarla kendisinin yanına verilmiş olduklarını ve sikkelerin her üç imparatorun tasvirlerini ihtiva etmesi gerektiğini tasdik etmek zorunda kalmıştı. Krş. Dölger, *Reg.* 240.

[3] Theophanes 352, 15.

[4] VI. ökumenik konsilin zabıtları Herakleios ve Tiberios'u resmî tarihleme formülünde Konstantinos IV.'un müşterek imparatoru değil, onun Tanrının koruduğu kardeşleri olarak zikretmişlerdir. Krş. Mansi *XI*, 208 E, 217 A, 221 CD, 229 AB, 316 DE v.b.

[5] Krş. Brooks, *The Brothers of the Emperor Constantine IV*, *Engl. Hist. Review* 30 (1915) 12 vdd

Eskikitaplarım.com

Konstantinos IV.'un bu darbesi ileriki gelişmede çok önemli sonuçlar doğurdu. Nesillerce süren kanlı kardeş anlaşmazlıklarından sonra artık tek başına hâkimiyet kuvvetle tesis edilmiş görünüyor; bu aynı zamanda, monarşik veliahdlik nizamının veliahdlik hakkını en yaşlı hükümdar oğluna tahsis eden ilkenin kesin bir adım attığı anlamına gelmektedir[1]. Veliahdliği sağlamak hususunda vasıta olarak müşterek imparatorluk müessesesi önceden olduğu gibi şimdi de büyük önem taşımaya devam etmektedir, fakat bundan sonra hükümdarlık kudretini kullanma bakımından müşterek hükümdarlar, asıl imparator reşid ve hükûmet etmeye muktedir olduğu andan itibaren artık hiç bir iştirake sahip değildirler. Bütün kudret asıl imparatorun, *avtokrator*'un ellerinde bulunmaktadır.

Hükûmeti Bizans devletinin iç ve dış siyasî gelişmesinde olduğu gibi, gerek kilise ve gerekse devlet tarihinde derin izler bırakmış olan Konstantinos IV. 685 eylülünde, onyedi yıllık bir saltanattan sonra öldüğü zaman henüz takriben 33 yaşında bulunmakta idi. Zamansız ölen imparatoru tahtta oğlu Iustinianos II. (685-95; 705-11) takip etti. Hükümdar olduğu zaman o da babası gibi 16 yaşına basmış - basmamıştı. Ancak o, gerçek devlet adamına hâs ma'kul soğukkanlılığa ve dengeye sahip değildi. Ateşli ve levnî tabiatiyle ve ruhî istidatları bakımından daha ziyade büyük babasını andırıyordu. Herakleios hanedanı temsilcilerinin hepsinin sahip olduğu hükümi sürme iradesi onda, Konstans II.'da olduğu gibi, hiç bir engel tanımayan, atılgan bir despotluk olarak tezahür etmişti. Bundan başka, ona bir çok şeyler tahmil ve fakat aynı zamanda büyük aldatıcı vaidler ihtiva eden bir ad taşımaktaydı. Iustinianos I. örneği gözlerinin önünde, haiz olduğu imparatorluk vekar ve kudretinin yüksekliği düşüncesiyle mâlâmâl olduğu halde genç, daha olgunlaşmamış ve muvazeneye kavuşmamış olan hükümdar pek çok kere ruhunu yakıp kavuran, susmak bilmeyen şeref ve iktidar hırsının kendisini yoldan çıkarmasına göz yumdu. Zapt edilemez istibdadı ve sınırsız fevrîliği içinde kendisini, çağdaşları ve halefleri yanında kötü şöhrete ulaştıran ve modern tarih yazıcılığını iktidar devresinin anlamı ve önemini gözden kaçırmaya sevkeden işlere kaptırdı. Bütün bunlara rağmen Iustinianos II. Herakleios ailesinin gerçek bir temsilcisi sıfatiyle devletin icapları için berrak bir görüşe sahip olan çok istidatlı bir hükümdar idi.

[1] F. Dölger, *BZ* 33 (1933) 137 vdd.'ye rağmen ben (Kornemann, *Doppelprinzipat* 166'da telmih etmiş olduğum gibi) Konstantinos IV.'un kardeşlerinin aziyle sadece veliahdliği oğlu Iustinianos (II.) için sağlamayı düşünmekle kalmayıp, aynı zamanda ve asıl kendi başına hükümranlığını tesise gayret ettiğini sanıyorum. Bunu onun, oğlunu 18 şubat 685'den önce, yani hükümet darbesinden üç yılı aşan bir süre geçmeden, müşterek hükümdar ilân etmemiş olması da takviye eder; çünkü Iustinianos II.'un 17 şubat 687 tarihli ve papaya hitaben yazılmış mektubu (aynı şekilde papa Johannes VII.'in babasının mezar kitabesi gibi) Iustinianos'un 2. hükümdarlık ve 2. konsüllük sonrası yılı ile tarihlenmiştir.

Eskikitaplarını.com

Konstantinos IV.'un kesin zaferi sayesinde devletin doğudaki durumu çok mükemmeldi. Buna mukabil hilâfet, Muâviye'nin ölümünden beri iç karışıklıklar yüzünden meflûc görünüyordu. Iustinianos II.'un Bizans'ta hâkimiyeti ele aldığı aynı yılda hilâfet tahtına çıkan Abdülmelik, durumunu sağlamlaştırmak için Bizans'la yeni bir barış anlaşması akdetmeye uğraşıyordu. Bu muahede Bizans devletine oldukça büyük faydalar sağlamaktaydı: Sadece Arapların Konstantinos IV.'a ödemeyi taahhüt ettikleri meblâğ yükseltilmekle kalmıyor, bir taraftan Kıbrıs adası ve diğer taraftan Armenia ve Iberia (=Gürcistan) üzerinde bu ülkelerin gelirini iki taraf arasında taksim eden bir anlaşmaya varılıyordu[1]. Bu zamandan itibaren Kıbrıs adası bir kaç yüzyıl boyunca her iki büyük devletin müşterek hakimiyeti altında (bir *Kondominium* olarak) kaldı[2].

Doğudaki sükûnet Iustinianos II.'a Balkanlara dönmek imkânını verdi. Daha 687/88 yılında imparator, Theophanes'in ifadesine göre "Bulgarları ve Sklavinia'yı itaate almak üzere" Anadolu'dan Trakya'ya süvari kuvvetleri geçirdi[3]. Bu kuvvetlerin başında 688/89 yılında büyük ve öncelikle İslavlara karşı bir sefere girişti. Bulgarlarla yapılan bir çarpışmadan sonra imparator Selânik'e doğru ilerleyerek "çok sayıda İslavları"[4] itaat altına aldı. Bu seferin cereyan tarzı o zamanlar Balkanlarda mevcut olan durum üzerine aydınlatıcı bir ışık huzmesi serpmektedir: İstanbul'dan Selânik'e ulaşabilmek için imparator güçlü ve özellikle bu maksatla ülkenin başka bölgelerinden getirilmiş kuvvetlerle İslavlar tarafından işgal edilmiş bir araziden çarpışarak geçmek zorunda kalmıştı. Onun bu bölgeyi yararak Selânik'e varışı büyük bir savaş başarısı addolunmuştur. İmparator kazandığı zaferi, şehre törenle girmek ve Selânik'in patronu Aziz Demetrios kilisesine bağışlarda bulunmak suretiyle kutlamıştır[5]. Iustinianos II.

[1] Dölger, *Reg.* 257.

[2] Krş. R. J. H. Jenkins, *Cyprus between Byzantium and Islam, A. D. 688-965, Studies presented to D. M. Robinson* (1953) 1006 vdd.

[3] Theophanes 364, 8.

[4] Theophanes 364, 13.

[5] Iustinianos II.'un 688/89 tarihli (2. indiktion) ve "müşterek düşmana" karşı mücadelede kendisine Aziz Demetrios'un ettiği yardıma teşekkür mahiyetinde Selânik'deki Demetrios kilisesine, vergiden muâf bir tuzla bağışladığını bildiren emirnamesine bk. Bu münasebetle imparatorun Selânik'i ziyareti zikrolunmaktadır. Yeni neşri: A. Vasiliev, *An Edict of the Emperor Justinian II, September 688, Speculum* 18 (1943) 1 vdd. ve H. Grégoire, *Un Edit de l'Empereur Justinien II, daté de septembre 688, Byz.* 17 (1944/45) 119 vdd. Ayrıca krş. A. Vasiliev, *L'entree triomphale de l'empereur Justinien II a Thessalonique en 688, Orient. christ. per.* 13 (1947) 352 vdd. Her iki bilginin, gerçekte emirnamenin 10. satırında sadece Demetrios kilisesinin kendisine bağışlanmış olan tuzla üzerindeki mülkiyet hakkının, "hâl-i hâzırdaki 2. *indiktion*'un eylülünden itibaren" hesap edileceğini, bağışlanan mevzuun iradının yıl başından itibaren hesaplanacağını bildirmesine rağmen, neden emirnamenin 688 eylülünde ısdâr edilmiş olduğunu iddia ettiklerini bilmiyorum. Buna paralel olarak meselâ, bazı mulklerin Andronikos Dukas'a teslimini tanzim eden ve bu arada gelirin, sahibine, câri olan *indiktion*'un başından itibaren (yani 1072 eylülünden itibaren) ait olacağını bildiren, Mikhail VII. Dukas'ın

Eskikitaplarım.com

itaat altına alınan İslavları Anadolu'ya naklederek bunları Opsikion *thema*'sında *stratiotes* olarak yerleştirdi[1]. Böylece Konstans II. zamanında başlayan, İslavların Anadolu'ya iskânı siyasetine, çok daha büyük ölçülerde devam edilmiş oluyordu. Rivayete göre bu tarihte Opsikion'a iskân edilen İslav kabileleri 30 000 kişilik bir ordu çıkaracak kuvvette idiler[2]. Yeni güçlerin bu şekilde akıp gelişi sadece Bizans ordusunun önemli çapta çoğalması anlamına gelmekle kalmamakta, aynı zamanda hiç şüphesiz, düşman akınlariyle tahrip edilmiş olan bölgenin iktisadî bakımdan kalkınmasına da katkıda bulunmakta idi.

İslavların Anadolu'ya yerleştirilmesi bu devrin tehcir ve iskân siyasetinin en önemli olayı olmakla beraber, bu yönde alınan yegâne tedbir de değildir. Amanos bölgesinde oturup bir zamanlar Araplara karşı mücadelede Bizans'a iyi hizmetler yapmış ve fakat yavaş yavaş Arapların hizmetine

---

1073 şubatında yaptığı *pittakion* (- bağış) ile kış.: Miclosich - Müller *VI*, 4 vdd. Şu halde bizim tesbiti ile yetineceğimiz cihet, Iustinianos II.'un emirnamesinin - 2. *indiktion*'a uygun olarak - 688/89 yılına düştüğü olup, Theophanes'e göre, 6180 H. y. burada 688/89'a tekabül edeceğine nazaran (Ostrogorsky, *Chronologie*'nin sonuçlarına göre) Iustinianos II.'un seferi de bu yıla isabat etmektedir. St. Kyriakides (Ἱστορικὴ τοιχογραφία τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου: Τρεῖς διαλέξεις, Selanik 1953, 5 vdd.) emirnameyi, Vasiliev (*ayn. yer*)'in de ele aldığı, Iustinianos II.'un Demetrios kilisesine törenle girişinin tasviri hakkında verilen bir konferans dolayısiyle yeniden yayımlanmıştır. Bu tasvir hakkında ayrıca krş. E. Kantorowicz, *The King's Advent, The Art Bulletin* 26 (1944) 216 n. 63 ve J. D. Breckenridge, *The Long Siege of Thessaloniki*, *BZ* 48 (1955) 116 vdd.

[1] Theophanes 364, 15. Pançenko'nun *Pamyatnik Slavyan v Vifinii*, *IRAIK* 8 (1902) 15 vdd.'de yayımlamış olduğu ve ön yüzünde (- lejand) ΑΠΟ ΥΠΑΤΩΝ, arka tarafından ise, G. Schlumberger'nin, *BZ* 12 (1903) 277'deki tashihine göre ΤΩΝ ΑΝΑΡΑΠΟΔΩΝ ΤΩΝ ΣΚΛΑΒΟΩΝ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΩΝ ΕΠΑΡΧΙΑΣ bulunan kurşun *bulla* İslavların bu tehcir ve iskânı ile birleştirilmelidir. Kurşun *bulla* buna göre 694/95 (VIII. *indiktion*) ile tarihlenmeli ve üstündeki imparator resmi Iustinianos II.'un tasviri olmalıdır. Bu *bulla* Bithynia'da yerleştirilen İslav savaşçılarının idarî bakımdan emrine verildikleri ve bir ἀπο ὑπατων ünvanını taşıyan imparatorluk memuruna aitti. Bunun Iustinianos II.'a irca edilmesini, aynı zamanda Pançenko'nun bunu 650 ile tarihlemesinin yanlış esaslara dayandığını da göstermiş olan Kulakovskiy (*Istoriya III* 360) teklif etmiştir. Ancak Kulakovskiy kurşun *bulla*'yı haksız olarak 710/11 (daha doğrusu 709/10) ile tarihlemek istiyor. İmparatorun bu tasvirdeki genç siması bu tarihe pek uymamaktadır. Ayrıca Iustinianos II. ikinci hükümdarlığı esnasında mutad olarak oğlu ve müşterek hükümdarı Tiberios ile birlikte resmedilmekteydi: Krş. Wroth, *Byz. Coins II*, 354 vdd. ve levha XLI. P. Charanis (*The Slavic Element in Byzantine Asia Minor*, *Byz.* 18, 1948, s. 70) Pançenko'nun tarihlemesi olan 650 yılına rücu ediyor; onun bu hareketi, Theophanes'in, 688'de Bithynia'da iskân edilmiş olan İslavları Iustinianos II.'un 692 yılında imha ettiği şeklindeki haberini, pek gariptir ki, gerçek addetmesine dayanmaktadır (aşağıya bk.). Buna mukabil A. Maricq'in (*Notes sur les Slaves dans le Peloponnese et en Bithynie*, *Byz.* 22, 1952, s. 348 vdd.) itirazlarına bk. Maricq benim tarihleme teklifim olan 694/95 yılını kabul etmektedir. Bu tarihlemeye A. Vasiliev (*ayn. esr.* 366) ve H. Gregoire (*ayn. esr.* 123) de katılıyorlar. Bir önceki nota bk. Ayrıca krş. *Viz. izvori I*, 245.

[2] Theophanes 366, 1.

Eskikitaplarını.com

girmeye başlamış hristiyan bir eşkıya millet olan Mardait'ler devlet arazisine davet edilmiş ve deniz efradı olarak bir taraftan Pamphylia'daki Attaleia (Antalya)'ya, bir taraftan da Peloponnes'e ve Kephallenia adası ile Epiros liman şehri Nikopolis'e yerleştirilmişlerdi[1]. Bundan başka Iustinianos II. Kıbrıs ahalisinden bir kısmını da, Istanbul kuşatması esnasında çok sıkıntı çekmiş olup tecrübeli deniz adamlarına özellikle çok ihtiyaç duyan Kyzikos bölgesine yerleştirdi.

Kıbrıslıların tehciri hilâfetin menfaatine oldukça dokundu ve Iustinianos üstünlüğüne güvenerek halifenin bu hususta müracaatını hakaretle reddettiği için 691/92 yılında iki taraf arasında savaş çıktı. Bu arada yeni İslav birlikleri düşman tarafına geçtiler ve bu da Bizanslıların Armenia'da Sebastopolis (bugünkü Sulu Saray) civarında ağır bir bozguna uğramalarını[2] ve Armenia'nın Bizans'ta kalmış olan kısmının yeniden hilâfetin emrine girmesini intaç etti. Araplar da kendi taraflarına geçmiş olan İslavları, Bizans'ı örnek alarak, Suriye'ye yerleştirdiler ve onları Bizans'a karşı daha sonraki mücadele safhalarında savaşçı olarak kullandılar. Tabiatiyle Theophanes'in, Iustinianos II.'un intikam almak üzere Bithynia'da bulunan bütün İslavları öldürtmüş olduğu[3] hakkındaki rivayetine inanmamak lâzım geldiği gibi, Mardaitlerin tehcirinin Bizans doğu sınırının anlamsız bu şekilde boş bırakılması demek olduğu, Kıbrıslıların tehcirinin ise tamamiyle suya düştüğü ve muhacirlerden büyük bir kısmının yollarda telef olduğu hakkındaki iddiayı da ciddiye almak doğru değildir[4]. Kıbrıslılar her ne kadar sonraları yurtlarına dönmüş görünüyorlarsa da[5] biz 10. yüzyılda hâlâ Opsikion *thema*'sında İslavlara, Kibyraioton*thema*'sı ile Yunanistan'da da Mardait'lere rastlamaktayız[6]. Bu Mardait'lerin kumandanları (κατεπάνω τῶν Μαρδαϊτῶν) Kibyraioton *strategos*'u yanında önemli bir mevkie sahip olduğu gibi, bunlar Yunanistan'da 5087 veya 4087 kişilik bir güce sahip bulunuyorlardı. Şu halde Iustinianos II.'un tehcir ve iskân politikası pekala hayatiyetini isbat etmiş ve buna tabi tutulanlar için oldukça müşkil ve acı şartlar doğurmuş olmasına rağmen bu tedbirler Bizans devletinin hayati bir ihtiyacına cevap vermiştir. Herakleios devrinde *thema*'lara *stratiotes*'lerin iskânı ile devletin gençleşmesi, canlanması başlamıştı. Herakleios'un halefleri onun eserini devam ettirdiler ve bu gençleştirme oluşumuna, kansız kalmış devlet arazisine dışarıdan muhacirler getirmek ve bunları asker veya köylü olarak buralara yerleştirmek suretiyle yeni ve kuvvetli bir hız verdiler.

[1] Krş. Honigmann, *Ostgrenze* 41.

[2] Savaş yerinin tesbiti bakımından son olarak bk. A. Maricq, *Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie*, *Byz.* 22 (1952) 351 vdd.

[3] Theophanes 366, 1.

[4] Theophanes 364, 5 ve 365, 9.

[5] Krş. *De adm. imp.*, cap. 47, 24, ngr Moravcsik - Jenkins.

[6] Islavlar hakkında: *De caerim.* 662, 22; 666, 15; 669, 10. Mardait'ler için, *aym. esr.* 654, 1 ve passim.

Eskikitaplarını.com

Thema'lar nizamının genişlemesi erken ortaçağda Bizans gelişmesinin en önemli sorunlarından birisidir. Bizans tarih eserlerinin bu soruna hiç bir suretle yakından temas etmemelerine rağmen bunlarda yine de 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gittikçe daha sık olarak *thema*'lar zikredilmekte olup bu da, *thema*'lar organizasyonunun Bizans devlet hayatında giderek daha sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğunu isbat etmektedir[1]. Iustinianos II.'nin şubat 687 tarihli bir vesikası, İtalya ve Afrika'nın iki *eksarkhos*'u yanında Opsikion, Anatolikon, Armeniakon, deniz *thema*'sı Karabision ve Trakya *thema*'larının *strategos*'larını zikrediyor[2]. Anadolu *thema*'ları Herakleios devrine irca edilebilirken, Trakya *thema*'sı Bulgarlara karşı savunma amaciyle Konstantinos IV. zamanında tesis olunmuştur[3]. Iustinianos II. devrinde ise sonraları orta Yunanistan'da Hellas *thema*'sı vücuda gelmiştir[4]. Görünüşe göre Iustinianos II., yeniden İslav *stratiotes*'ler iskân ettirmek suretiyle Strymon bölgesinde de askerî - idarî bir organizasyonun bazı unsurlarını yaratmıştır[5]. Ancak Balkan yarımadasının en büyük kısmı Bizans devletinin etki alanı dışında, Bulgarların ve muhtelif İslav kabilelerinin elinde kalmıştır. Eski Illyria *praefectura*'sının tesir sahası fiilen Selânik'e ve civarına inhisar etmekte idi. Resmen ilga edilmemekle beraber Illyria *praefectura*'sı yavaş yavaş sönmüş ve Illyricum *praefectus*'u Selânik şehri *praefectus*'u hâline gelmiştir[6].

Anadolu'da daha güçlü bir gelişme gösterip zamanla Balkan yarımadasının bazı yörelerine de el atan *thema*'lar düzeni, içinde Bizans devletinin yeniden canlanması oluşumunun vuku bulduğu çerçeveyi teşkil eder. Oldukça uzun bir süre boyunca Bizans hükûmeti, imparatorluğun askerî

[1] Krş. Diehl, *Regime des themes* 276 vdd.; Gelzer, *Themenverfassung* 19 vdd.

[2] Mansi *XI*, 737.

[3] *De thematibus*, cap. 1, 25, nşr. Pertusi. Krş. Kyriakides, Βυζ. Μελέται 117 vdd.; Lemerle, *Philippes* 120 vd.

[4] İlk Hellas *strategos*'u 695 yılında zikrediliyor: Theophanes 368, 20; Nikephoros 38, 1. Krş. G. Ostrogorski, *Postanak tema Helada i Peloponez*, ZRVI 1 (1952) 64 vdd. Ben burada Hellas *thema*'sının, önceleri kabul edildiği gibi, bugünkü Yunanistan'ın bütün arazisini değil, sadece orta Yunanistan'ı kapsamış olduğunu gösterdiğini sanıyorum.

[5] Bk. *De thematibus*, cap. 3 (nşr. Pertusi) ve bunun hakkında M. Rajkoviç, *Oblast Strimona i tema Strimon*, ZRVI 5 (1958) 1 vdd.

[6] Krş. Lemerle, *Invasions* 269 vdd. Burada Illyria *praefectura*'sının, Lemerle'in kabul etmek istediği gibi, daha 7. yüzyıl ortalarında, yani *Miracula S. Demetrii* kitabının I. ve II. fasılarının yazılışı arasında ortadan kalkıp kalkmadığı sorunu üzerinde durmayalım, Ancak, Theodoros Studites'in çok zikredilen ve 796 yılında Selânik'deki bir validen (*eparkhos*) bahseden bir mektubunun (Migne, *P. G.* 99, süt. 917) mezkûr parçasının Selânik valisi'ni kasdettiğini düşünmek her halde pek câzip olurdu. Bununla, Illyria *praefectura*'sının 9. yüzyıl içlerine, yani Selânik *thema*'sının zuhuruna kadar, varlığını sürdürdüğüne dair (Gelzer, *Themenverfassung* 35 vdd. Bury, *Eastern Rom. Emp.* 223 vdd. ve bunlara uyarak bütün diğer araştırmalar bunu kabul etmişlerdir) pek şüpheli bir hususun kabulüne gerek kalmazdı.

Eskikitaplarını.com

kuvvetlerini çoğaltmak ve ülkeyi iktisadî bakımdan kuvvetlendirmek üzere, göze çarpan bir ısrarla, İslavları mümkün olan en büyük sayıda devlet arazisine çekmek ve bunları yeni teşkil olunan *thema*'larda *stratiotes* ve köylü olarak iskân etmek gayreti içindedir. Bizans devletinin 7. yüzyıldan beri gerçekleştirdiği içten yenilenme, her şeyden önce kuvvetli bir köylü sınıfının zuhuruna ve yeni *stratiotes*'ler ordusunun teşkiline, yani küçük arazi sahipliği müessesesinin güçlenmesine dayanmaktadır; çünkü toprağa yerleşen *stratiotes*'ler de küçük arazi sahibidirler. Orduda hizmet görevi uygulamasında *stratiotes*'i genellikle, görev yükümlülüğünü taşıyan asker mülkünü de üzerine alan en yaşlı oğlu izlemekte idi[1]. *Stratiotes*'in geri kalan evlâtları ise, bakımsız kalmış arazinin çokluğu kendilerine tabiî bir uğraşı sahası açan bağımsız köylü nüfusunun artmasını sağlıyorlardı ve köylü de aynı şekilde *stratiotes* sınıfına sokulabilirdi. Hür köylüler ve *stratiotes*'ler bu sınıfı teşkil ederler ve bu sınıf artık Bizans imparatorluğunun taşıyıcı gücü haline gelmektedir.

Erken Bizans devrinde manzaraya hâkim olan büyük arazi sahipliği müessesesi 6. dan 7. yüzyıla geçişde vuku bulan buhran devresinde kuvvetle gerilemiş ve daha sonra da şiddetli düşman akınlarına uğramıştı. Eski büyük çiftliklerin bir taraftan Avar ve İslâvların, diğer taraftan sasa İranlıların ve daha sonra da Arapların bu saldırılarını çoğunlukları ile atlatabilmiş olmaları pek düşünülemez. Görebildiğimiz kadarı ile bunların çoğu mahvolmuş ve yerlerini küçük arazi sahipliği müessesesi almıştır: Terk edilmiş toprakları mülkiyetlerine geçiren hür köylüler ve yeni themalar ordusunun stratiotes'leri.

Böylece Bizans kırsal bölgesinde de, imparatorluğun sosyal yapısını yeni bir temele oturtan ve gelişmeyi yeni yönlere doğrultan bir değişiklik vuku bulmuş oluyor. Buna mukabil Bizans'ta şehir hayatı güçlü bir devamlılık gösterir[2]. Batıdakinden ayrı olarak şehir hayatı Bizans dünyasında kesintiye uğramamıştır. Her ne kadar bir çok şehir, özellikle Balkanlarda,

[1] *Basilika V*, s. 190 (nşr. Heimbach).

[2] Antik *polis* ile münasebeti içinde Bizans *şehir*'inin tarihi hakkında yapılan araştırmalar henüz başlangıç safhasındadır. Bratianu'nun önemli eseri (*Privileges*) bir kenara bırakılacak olursa ancak son yıllarda bu sorun hakkında çokça araştırma yayınlandı. Öncelikle bk. E. Kirsten, *Die byzantinische Stadt*, *Atti del 3° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo*, Spoleto 1958, 1 vdd.; G. Ostrogorsky, *Byzantine Cities in the Early Middle Ages*, *DOP* 13 (1959) 45 vdd. Bu hususta Sovyet Rusya bizantinistiğinin payı büyüktür. Özellikle krş.: Erken ortaçağda Bizans şehirlerinin büyük çapta çöktüğüne inanan A. P. Kajdan, *Vizantiyskie goroda v VII-XI vekakh*, *Sovetskaya arkheologiya* 21 (1954) 164 vdd., ve her ikisi de kanatime göre haklı olarak Bizans şehirlerinin varlıklarını kesintisiz sürdürdüklerini kabul eden E. E. Lipşic, *K voprosu o gorode v Vizantii VIII-IX vv.*, *VV* 6 (1953) 113 vdd. ve *Očerki* 87 vdd., ve M. J. Syuzyumov *Rol' gorodov emporiev v istorii Vizantii*, *VV* 8 (1956) 46 vdd. Ayrıca Bizans'da şehir ve köy hakkında toplu bilgi veren şu eserе bk.: N. V. Pigulevskaya - E. E. Lipşic - M. J. Syuzyumov - A. P. Kajdan, *Gorod i derevnya v Vizantii v IV - XII vv.*, *Rapports du XIIe Congrès Intern. des Ét. Byz.*, Belgrade - Ochride 1961. Kajdan'ın, numismatik malzemenin, 7. yüzyıldan itibaren Bizans *şehir*'inin kuvvetle gerilediğini saptadığı görüşüne karşı benim (*ayır. esr.*, 48 vdd.) ve I. V. Sokolova (*Kladi vizantiyskikh monet kak istoçnik dlya istorii Vizantii VIII XI vv.*, *VI* 15, 1959, s. 50 vdd.)'nın açıklamalarını krş. Ayrıca Ph. Grierson (*Commerce in the Dark Ages: A Critique of Evidence*, *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th Series, Vol 9, 1959, s. 123 vdd.)'un önemli görüşlerine bk. Şimdi ayrıca krş. G. L. Kurbatov, *Rannevizantiyskiy gorod* (*Antiokhia v IV veke*), Leningrad 1962. Erken ortaçağ Bizans'ında şehir müessesesinin devamı hakkında bir de bk. Sp. Vryonis, *An Attic Hoard of Byzantine Gold Coins (668-741) from the Thomas Whittemore Collection and the Numismatic Evidence for the Urban History of Byzantium*, *ZRVI* 8, 1 (1963) 291 vdd.

Eskikitaplarım.com

düşman akınları yüzünden harap olmuş ve bu sebeple Balkan yarımadasının Bizans hâkimiyetinden çıkan büyük kısmında şehir hayatı uzunca bir süre için ortadan kalkmış idiyse de, Bizans hâkimiyeti altında kalmış bulunan Anadolu'da şehirler varlıklarını korumuş ve bunların sayısı kayda değecek derecede gerilememiştir. Erken ortaçağ içinde Bizans şehir hayatı hakkında pek eksik bilgimiz olmasına rağmen, bir çok Bizans şehrinin ticaret ve zenaat merkezleri olarak önemlerini muhafaza ettiklerinde şüphe yoktur ve bunu, Bizans'da para iktisadiyatının, hâkimiyetini korumuş olması vâkıası da izah etmektedir. Şehir hayatı, Bizans gelişmesinin devamlılığının esas unsurudur. Geleneksel devlet şeklinin ve maddî ve ma'nevî anlamda antik kültürün devamını sağlayan budur.

Bizans köyünde vücuda gelen yeni şartlar en açık şekilde, erken ortaçağda Bizans köylüsünün günlük yaşantısının bir tablosunu çizen meşhur köylüler kanunu'nda (νομος γεωργικός) akis bulmuştur[1]. *Nomos Georgikos* sanki özellikle, tenhalaşmış, sahipsiz kalmış arazinin kolonizasyonu esnasında meydana gelen yeni iskân yerlerini göz önünde tutmuştur. Tekrar - tekrar ormanlık arazinin ağaçlarının sökülmesinden ve bakımsız arazinin ekilebilir bir hale getirilmesinden bahsedildiği için köy iskân yerlerinin ormanlık bölgelerde bulunduğu intibaı uyanıyor[2]. Hukukî durumlarını bu kanunun düzenlediği köylüler bağımsız arazi sahipleridir. Bunlar her hangi bir büyük arazi sahibine değil, sadece devlete karşı vergi ödeyici olarak yükümlüdürler. İstedikleri yere göçmek hakları sınırsızdır. Hiç şüphesiz bu, o zamanlarda hiç bağımlı köylü bulunmadığı anlamına gelmemekle beraber, bağımsız köylülerin geniş bir tabaka teşkil ettiğini ve o sıralarda köylü (γεωργοί) mefhumu ile her şeyden önce bağımsız arazi sahiplerinin anlaşıldığını göstermektedir. Kanun bunları dikkate değer bir şekilde mal ve mülklerinin efendileri (κύριοι) olarak zikr ediyor. Başkaca bunlar sadece arazi ve hayvanlara değil, bazen hattâ, Bizans ziraî hayatında hâlâ hiç de önemsiz bir rol oynamayan kölelere de sahiptirler. Tek - tek şahısların sahip oldukları mülkiyetin korunması hususunu köylüler kanunu özellikle göz önünde bulundurmaktadır.

Bununla beraber köy ahalisi, birlikleri çok muhtelif tarzda tezahür eden bir cemaat (κοινότης)[3] teşkil ederler. Tarlalar, bağ ve meyvelikler ve

[1] Nomos Georgikos'un vücuda geldiği tarih hakkında bk. yukarıda bu bölümün "Kaynaklar" Kısmı.

[2] Buna Lemerle (*Viz. krest'yanstvo* 105 vdd. ve *Ocerki* 57 vdd.) haklı olarak işaret ediyor.

[3] Bu köy cemaatinin, bir zamanlar Bizans'da varlığı kabul edilen müşterek arazi ve periyodik arazi taksimi ile belirlenen ve meydana gelişi Bizans'a İslavların muhacereti ile bağlanmak istenen, İslav köklü bir cemaat nizamı ile ilgisi yoktur. Zachariä tarafından ortaya atılıp Vasilyevskiy ve özellikle Uspenskiy tarafından tekemmül ettirilen bu teori (son zamanlarda bu nazariyeye tekrar dönülmektedir, krş. özellikle E. Lemerle, *Viz. Sbornik*, 1945, s. 96 vdd. ve *Vrem.* 46, 1947, s. 144 vdd.) yanlış mütearife-

Eskikitaplarım.com

bahçeler köylü ve ailesinin tam ve şahsî mülkïdür ve bazen hattâ ormanlıklar bile şahsın özel mülkiyetindedir, amma özel mülk asluda, koy cemaatinin tesahüp ettiği arazinin taksiminden doğmuş olduğu için gerektiğinde, tamamlayıcı mahiyette yeni paylaştırmalar yapılabilir. Köy arazisinin bazı kısımları ise hiç taksim edilmeden cemaatin mülkiyetinde kalır. Otlaklardan müştereken faydalanılır ve köyün hayvan sürüsü, ücretini cemaatin ödediği çobanların nezaretinde bulunur.

Devlet otoritesi köy cemaatini îdarî-malî bir birlik olarak görmekteydi. Cemaat temsilcileri vergilerin doğru ve tam olarak hazineye intikalinden sorumlu olup, ödemeden âciz komşuların vergilerini tazminle yükümlüydüler. Terk edilmiş verimsiz toprağı verimli toprak sahiplerine zorla devir ve bu

---

lere dayanmaktadır; çünkü bu görüşün temsilcileri kabul edip ısrarla savundukları İslav cemaatini Rus *Mir* nizamını örnek alarak taazzuv ettirmekteydiler, halbuki bu *Mir* nizamı, bu gün artık kimsenin şüphe etmediği gibi, daha sonraki devrelere mahsus bir tezahürdür. Böyle bir cemaat nizamının İslavlarda Balkan yarımadasına yerleştikleri sırada mevcut olmuş bulunması, en azından, belli değildir ve kimse tarafından şimdiye kadar ispat edilmemiştir. Diğer bir deyişle alâmet-i fârikası müşterek arazi olan bir cemaat nizamı Bizans'da hiç mevcut olmamıştır ve eğer kaynaklara uyulmak istenirse, böyle bir nizamdan eski İslavlarda da bir bilgiye sahip bulunmadığımızı söylememiz gerekir; fakat yukarıda telmih edilen anlamda bir cemaat, diğer memleket ve milletlerde olduğu gibi, Bizans'da ve İslav muhaceretinden önce var olmuştur. Zacharia'nin ve büyük Rus seleflerinin otoritesine kanmadan kaynak tahlili yolu ile, Bizans köylüsünün arazi mülkiyetinin, onun kişisel, kayıtsız şartsız ve tevarüs edilir mülkiyeti olduğunu isbat etmiş olmak şerefi PANÇENKO (*Krest'yanskaya sobstvennost*)'nundur. Fakat Pançenko maalesef bu doğru tesbiti ile yetinmemiştir. O, selefleri gibi, bir cemaatte daima müşterek araziyi ve periyodik arazi taksimini düşündüğü ve buna dair de kaynaklarda, haklı olarak, hiç bir iz bulmadığı için, Bizans'da bir köy cemaatinin hiç bulunmadığını iddia ederek, böyle bir cemaati pekâlâ bilen ve sık sık kaydeden kaynaklarla tezada düşmüştür. İslavların 7. yüzyılda Bizans'ın genişletilmesinde çok önemli katkıları bulunduğunda hiç şüphe yoktur, fakat onların bu rolleri, yanlış bu mülâhazalar zincirinin verdiği neticeye göre kendilerine özgü bir İslav cemaat nizamını Bizans'a getirmiş olmak değil, ihtiyarlamış imparatorluğu taze kuvvetlerle doldurmuş olmaktır. Bizans *thema*'larındaki gerek toprağa bağlı *stratiotes*'lerin ve gerekse bu köylülerin çok önemli bir kısmı hiç kuşkusuz, devlet arazisine girmiş İslav kitlesine mensup idi. Bizans'ın gelişmesinde İslavların önemli rolü özellikle Sovyetler Birliği bizantinistlerince vurgulanmıştır. Bilhassa krş. LARŞE, *Viz. Krest'yanstvo*. LEMERLE de (*Hist. agraire* 219, S. 63 vdd.) Bizans'da İslavların 7. yüzyılda görünmeleri ile meydana gelen "etnik alt-üst oluş" (bouleversement démographique)'un önemini belirtir. Buna mukabil Bizans'a idhal edilen İslavlara özgü bir köy cemaati nizamı nazariyesi ise, öncelerı bu iddiayı benimsemiş olan Sovyet bizantinistiği tarafından giderek terkedilmektedir. Krş. LEVÇENKO, *Materiali* 28 vdd., 37 ve bilhassa M. J. SYUZYUMOV, *Bor'ba za puti razvitiya feodal'nikh ostnoşeniy v Vizantii*, *Vizantiyskie oçerki*, Moskova 1961, 41 vd. Buna mukabil bk. Z. V. UDAL'COVA - A. P. KAŞDAN, *Nekotorye nereşennye problemı social'no ekonomiçeskoy istorii Vizantii*, *Voprosı istorii* 1958, No. 10, 83 vdd. ve buna karşı, kanımca haklı itirazlar ileri süren: M. J. SYUZYUMOV, *Nekotorye problemı istorii Vizantii*, *ayn. mec.*, 1959, No. 4, 101 vdd.

Eskikitaplarını.com

ilâve toprağın vergi yükünü de bunlara tahmil eden geç Roma devrinin ἐπιβολή sisteminin (bk. yukarıda I, 1) değişik bir şekilde uygulanarak şimdi, sahipsiz kalmış arazinin vergisi, bu araziden faydalanmak hakkı da kendilerine verilmek şartiyle, komşulara yüklenmektedir. Vergi iradının, sonraları ἀλληλέγγυον adıyle görünecek olan bu müteselsil yükümlülüğü nizamı karşımıza ilk defa köylüler kanunu ile çıkmaktadır[1]. Şimdi esas can alacak nokta, daha ziyade vergi naklinin tabiî bir sonucu olan arazi nakli değil, verginin naklidir. Çünkü mülk sahibi vergi ödeyicisidir. – Bu da şimdi tam bir geçerliliğe kavuşan çok önemli bir Bizans ilkesidir.

7. yüzyılın sonlarına doğru ana vergilerin takdiri sistemi de önemli bir değişikliğe uğramış görünüyor. Diokletianus tarafından vücuda getirilen *capitatio - iugatio* sisteminin ortaya çıkardığı ve Iustinianos II.'un ilk saltanat yıllarında hâlâ mevcut olan[2] arazi ve baş vergilerinin birbirleriyle bağlantısı ortadan kaldırıldı. Baş vergisi bundan sonra arazi vergisinden ayrı olarak tahsil edilmiş ve istisnasız bütün vergi mükelleflerine tahmil olunmuştur. Şu halde şahıs vergisinin tahsili artık sabit bir yerleşikliliğe bağlı değildir. Bununla, erken Bizans devri idaresinin, o zamanki vergi düzenine uygun olarak, iş gücü bakımından fakir bir devrede vergi gelirini sağlamak için sistematik bir şekilde izlemiş olduğu, vergi mükellefinin toprağına bağlı tutulması siyasetini gerektiren önemli bir âmil ortadan kalkmış oluyordu (bk. yukarıda I, 1). Bu suretle vergi sisteminin değişmesi de köylülerin istediği yere göçebilmesi müessesesinin gelişmesine sebep olmuştu[3].

Her tabakaya mensup dinine düşkün Bizanslıların arazi bağışlariyle durmadan beslenmekte olan kilise ve manastırların arazi mülkiyeti de

[1] Nomos Georgikos'un bu hususiaki hükümlerinin § 19) *Allelengyon* nizamı ile akrabalığına Lipşic (*Viz. Krest'yanstvo* 104) de işaret ediyor; Kajdan (*Gorod i derevnya* 169 vdd. ve *K voprosu ob osobennostyakh feodal'nor sobstvennostiv Vizantii VIII-X vv.*, I I 10, 1956, s. 63 vdd.) ise bunu reddetmektedir.

[2] *Vita Johannis V* cap. 2 ve *Vita Cononis* cap. 3. Krş. Hartmann, *Byz. Verwaltung* 90, 171, ve Stein, *Vom Altertum* 150, 152.

[3] Ostrogorsky, *Das Steuersystem im byzantinischen Altertum und Mittelalter*, *Byz.* 6 (1931) 229 vdd. Burada ἐπιβολή, ἀλληλέγγυον sorunu da ele alınmıştır. Ayrıca krş. N. A. Constantinescu, *Réforme sociale ou réforme fiscale?*, *Bulletin de l'Académie Roumaine Section Hist.* 11 (1924) 94 vdd. Ancak bu yazar, 1. baş vergisi ile mükellefiyeti yalnız topraksız ahali için kabul etmekle vergi reformunu yanlış tefsir etmiş, 2. vergi reformunun istenilen yere göçe - ve yerleşebilme müessesesini terviç değil intaç etmiş olduğunu kabul ederek çok ileri gitmiş 3. Zachariä, Paparrhegopulos ve Uspenskiy'in eski tezlerini canlandırarak 7. asırdan 11. yüzyıla kadar köleliğin tamamen ortadan kalktığını kabul etmiş ve bu zaman için sık sık geçen παροικοι'ların köle olduğunun farkına varmamıştır. ἐπιβολή ile ἀλληλέγγυον arasında ilke bakımından mevcut olan ayrılığı son zamanlarda J. Karayannopulos (*Die kollektive Staatsverantwortung in der frühbyzantinischen Zeit*, *Vierteljahrschr. f. Sozial-u. Wirtschaftsgesch.* 43, 1956, s. 289 vdd.) reddetmeye çalışmaktadır. Ancak krş. Lemerle, *Histoire agraire* 219, s. 37 vdd.

Eskikitaplarını.com

devamlı bir artış hâlindedir. Bu oluşum ve keşişlik müessesesinin devamlı büyümesi, kilisenin giderek artan kudretinin bir ifadesidir. Manastır müessesesinin Bizans'da varmış olduğu olağanüstü genişleme hakkında, oldukça muahhar olmasına ve pek aşikâr abartmalarına rağmen yeteri kadar karakteristik görünen, Antakya patriği Ioannes'in 11. yüzyılın sonuna ait şehadeti bir fikir verebilir. Doğu ruhânî sınıfının bu yüksek temsilcisi ve manastır mülklerinin dokunulmazlığının bu şiddetli savunucusu, Bizans devleti halkının, tasvir kırıcılık hareketinin patlak vermesinden önce, birbirine eşit iki büyük kısma ayrıldığını iddia eder: Keşişler ve layıklar [1]. Keşiş ve manastır sayısının artışına ise manastır mülklerinin artışı uygun bulunmaktaydı [2].

Iustinianos II. çok dindar bir hükümdardı. Madenî para yazılarında kendisini *servus Christi* (İsa'nın kulu) olarak adlandırıyordu ve Bizans hükümdarları arasında da ilk defa olarak sikkelerin arka yüzlerine İsa tasviri nakşettirmişti [3]. Son iki, 553 yılındaki beşinci ve 680/81 yılındaki altıncı, ökumenik konsillerin dogmatik kararlarını tamamlamak üzere çok sayıda kanunlar (*kanon*) çıkaran ve bu sebeple *Quinisextum*, toplanma yeri olan imparatorluk sarayının kubbeli *Trullo* salonuna nisbetle ise aynı zamanda *Trullanum* tesmiye edilen ve 691/2 yıllarında toplanan bir konsil de onun zamanına isabet eder. Bu konsilin 102 *kanon*'u kilise nizamının ve kilise âdetlerinin türlü sorunlarını düzenlerler ve özellikle halk ve ruhânî sınıf içinde hristiyan ahlâkının kuvvetle yerleşmesine büyük önem tanırlar. Bunlar bir çok âdet ve geleneği kısmen putperest menşeleri, kısmen de ahlâkî sebeplerle teşhir ve mahkûm ederlerken, zamanın halk yaşayışı üzerine ilgi çekici bir ışık serpmektedirler. İşte bu suretle meselâ eski putperest bayramlarının, bu arada *Brumalia* bayramının tes'îd olunduğunu, bu münasebetle kadınların ve erkeklerin tanınmayacak kıyafet ve maskelerle sokaklarda dolaştıklarını, bağ bozumunda Dionysios şerefine şarkılar söylendiğini veya ayın hilâl şeklinde ilk görüldüğünde evler önünde odun yığılarak gençlerin alevler üzerinden atladıklarını öğreniyoruz. Bunlar ve bunlar gibi putperestlik devrinden kalma bir çok diğer âdetler ve bu arada Istanbul yüksek mektebinin (Üniversite) öğrencilerine tiyatro temsilleri vermek de yasaklandı [4]. Fakat tarihî bakımdan en büyük önem taşıyan husus, *Quinisextum*'un, içlerinde meselâ rahiplerin evlenmesi veya Roma'nın *sabbat* orucunun resmen bid'at addedilmesi gibi doğu ve batı kiliselerinin birbirine aykırı görüşlerinin

[1] Migne, *P. G.* 132, 1117 vdd.

[2] Krş. Vasilyevskiy, *Materyalı, Trudı IV*, 319 vdd. Şimdi ayrıca M. Levçenko'nun 5.-7. yüzyıllarda Bizans devletinde kilise arazisi üzerindeki araştırmasına bk.: *Cerkovnye immuşçestva V-VII vv. v Vostoçno-Rimskoy imperii, VV* 2 (1949) 11 vdd.

[3] Wroth, *Byz. Coins II*, 333 vdd. ve levha *XXXVIII* vdd. Grabar, *Empereur* 164 ve *Iconoclasme* 36 vdd.

[4] Bu türden yasakların etkisini abartmamalıdır. Meselâ *Brumalia* bayramı sonraları ve hatta imparatorluk sarayında da kutlanmıştır. Krş. meselâ Philotheos (nşr. Bury) 175.

Eskikitaplarım.com

belirdiği bir çok kararlar vermiş olmasıdır. Bu suretle daha altıncı ökumenik konsilde dogma bakımından varılan anlaşma üzerinden on yıl geçmeden Roma ile Bizans arasında yeniden ayrılıklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar bu defa inanç sorunları üzerinde değil ve fakat iki dünya merkezinin ayrı yaşayış istikametlerine yöneldiğini açıkça gözler önüne seren sorunlardan doğan zıdlıklardır.

Papanın *Quinisextum* mukarreratını reddetmiş olması şaşılacak bir şey değildir. Iustinianos II. anlaşmazlığa büyük babasının örneğine uyarak silahla son verebileceğini sandı. İmparatorluk mahkemesi huzuruna çıkarmak üzere papayı tutuklayıp Istanbul'a getirmekle görevli bir memurunu Roma'ya yolladı. Fakat durum papa Martinus zamanından beri değişmişti; imparatorun İtalya'da eski nüfuzu kalmamış, buna mukabil papanın mevkii sağlamlaşmıştı. Roma ve özellikle Ravenna milis teşkilâtı imparatorluk memurunun isteğine öylesine ısrarlı bir mukavemet ve mukabele gösterdi ki, memur canını kurtarmak için papanın âlicenaplığına sığınmak zorunda kaldı. Bu, papalığın kırk yıl önce Bizans imparatorundan görmüş olduğu kırıcı davranışın bir revanşı idi. Bu sefer imparatorluğun maruz kaldığı hakaretin intikamı ise alınamadı, çünkü bundan pek az sonra Iustinianos II. tahtından düşürüldü.

Stratiotes'lerin ve bağımsız köylülerin küçük arazi mülkiyetini devletin temel direği yapmış bulunan Herakleios hanedanı siyaseti Bizans aristokrasisinin elbette hoşuna gitmeyecekti. Iustinianos II. devrinde devlet siyaseti giderek daha sert bir aristokrasi düşmanı istikamet aldı ve imparatorun haşin ve mukabele isteği uyandıran, zor kullanmaktan çekinmeyen tabiatı bu ziddiyeti en son haddine götürdü. İyi haber alan ve durumu bilen doğu kaynaklarının şehadetine göre Iustinianos II.'un tutumu, aristokrasiyi tamamiyle imha etmekle tehdit ediyordu. Fakat bu arada aldığı tedbirlerin bazıları da imparatora geniş halk tabakasının sevgisini kazandıracak mahiyette değildi. Devletin ihtiyaçlarına ne kadar tekabül ederse etsin onun tehcir ve yeniden iskân siyaseti, buna tabi tutulanlar için, bunları yurtlarından zorla çıkarıp tanımadıkları, bilmedikleri ve alışamadıkları bölgelere attığı cihetle, büyük güçlükler ve sertliklerle bağlı idi. Diğer taraftar imparator, adını taşıdığı büyük selefini örnek alarak müsrif bir ihtiras içinde kendisini büyük inşaata verdiğinden, Iustinianos II. devri teba için ağır malî külfetlerle yüklü olmuştu[1]. Merhamet tanımayan acımasız hazinecilik gayreti ahalinin hislerini maliyenin idaresiyle görevli memurlara, özellikle

[1] O bu arada imparatorluk sarayını büyütmüş ve cülûs salonunu, Khristriklinion'u Daphne sarayı ve hipodrom ile bağlayan, birisi Lavsiakos, diğeri Iustinianos Triklinion'u adını alan iki muhteşem salon inşa ettirmişti. Krş. D. Belyaev, *Byzantina I* (1891) 45 vdd.; J. Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople* (1910) 77 vdd. ve 93 vdd.; J. B. Bury, *The Great Palace*, *BZ* 21 (1912) 219 vdd.

Eskikitaplarım.com

olağanüstü huşunet ve merhametsizlikle nam kazanmış görünen σακελλάριος Stephanos ve λογοθετης γενικοῦ Theodotos'a karşı büyük bir kinle doldurmuştu. 695 yılı sonunda Iustinianos II. hükûmetine karşı isyan patlak verdi ve maviler partisi, Hellas *thema*'sı *strategos*'luğuna tayin edilmiş olan Leontios'u imparatorluk tahtına çıkardı[1]. Iustinianos'un iki baş yardımcısı, *sakellarios* Stephanos ve *logothetes* Theodotos kitlenin kinine kurban edilirken bizzat Iustinianos II.'un burnu kesildi. Tahtından düşürülen imparator, bir zamanlar papa Martinus'un sürgün olarak öldüğü Khersones'e gönderildi.

4. Herakleios Hanedanının Sukutu

695 hükûmet darbesi Bizans'ın dengesini bozdu. Yirmi yıldan fazla sürecek bir karışıklıklar devresi başladı. Bu iç kargaşalık devri devleti yeni tehlikeler önüne attı ve ona yeni ve hissedilir kayıplara mal oldu. İlk önemli kayıp kuzey Afrika sahillerinin elden çıkması oldu. Arapların Kartaca eksarhlığına karşı taarruzları uzunca bir süredir durmuştu; fakat buranın sukutu, Konstans II. batıdaki devlet arazisini daha etkili bir surette savunma plânında başarısızlığa uğradıktan sonra, ancak bir zaman meselesi idi. 697 yılında Araplar Lâtin Afrika'ya girerek süratli bir zafer yürüyüşü sonunda Kartaca'yı zaptettiler. İmparator Leontios (695-98)'un süratle Afrika'ya sevkettiği Bizans filosu her ne kadar bir defa daha duruma hâkim olabildiyse de, ertesi ilkbaharda denizde ve karada takviye edilmiş bulunan Arap savaş birlikleri görününce, Bizanslılar düşmanın üstünlüğüne boyun eğerek ülkeyi bunlara bırakmak zorunda kaldılar. Bu mağlûbiyetin sonucu, Bizans filosunun Leontios'a karşı da isyan ederek, Kibyraioton deniz *thema*'sının *drungarios* (amiral)'u olan Apsimar'ı imparatorluğa yükseltmesi oldu. Her halde yeşiller partisine mensup şehir milis kuvvetinin yardımı ile bu zat kolaylıkla başşehre hâkim olarak Tiberios II. (698-705) ünvaniyle imparatorluk tahtına çıktı. Selefi nasıl maviler tarafından imparator ilân edilmişse, o da bu sefer yeşiller tarafından hükümdar ilân olundu[2].

[1] Georg. Mon. II, 731, 17 (nşr. de Boor): στασιασας Λεόντιος ὁ πατρίκιος ἀναγορεύεται νυκτὸς ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν βενέτων βασιλεύς. Bu önemli pasaja önce, Iustinianos II.'un asılzadelere karşı mücadelesi hakkında doğu kaynaklarını bir araya toplayan M. Levçenko işaret etti: *Venety prasiny v Vizantii v V-VII vv.*, *VV* 1 (1947) 182. Georgios Monakhos'un zikredilen pasajı, Iustinianos II.'un, bizzat Herakleios gibi, yeşillere istinad ettiğini ve mavilerin düşmanı olduğunu göstermektedir. Bu ayrıca Levçenko'nun haklı olarak belirttiği gibi, halk partilerinin siyasî faaliyetlerinin daha Herakleios devrinde durmuş olduğu merkezindeki düşüncenin hatalı olduğunu gösterir. Kısa bir zaman önceye kadar hâkim olan bu kanaat tamamiyle terk edilmelidir, hele Maricq (*Partis populaires* 63 vdd.) *demos*'ların siyasî önlemlerinin 9. yüzyıl başına kadar devamını isbat eden dikkati çok çekici kaynak bilgileri verdikten sonra.

[2] Krş. A. Maricq, *Partis populaires* 66 vdd. Brüksel anonim kroniği (nşr. F. Cumont) *Chroniques byzantines du manuscrit 11376* (*Anecdota Bruxellensia I*) s. 30: 'Αψίμαρος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῶν πρασίνων, στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καλλινίκου πατριάρχου.

Eskikitaplarm.com

Düşürülen Leontios, üç yıl önce tahtından atılan Iustinianos II.'a yapılmış olduğu gibi, burnu kesildikten sonra bir manastıra hapsedildi.

Tiberios II. hükûmeti, kaybedilen Kartaca eksarhlığını tekrar elde etmek veya hiç olmazsa Arapların Afrika'da daha ziyade ilerlemesini önlemek için hiç bir teşebbüste bulunmadı. Müteakip ilerleyişlerinde sadece yerli Berberî kabileleriyle mücadele zorunda kalan Araplar, daha 8. yüzyılın ilk yıllarında Atlas okyanusu kıyılarına vardılar. Bunlar daha kuvvetlice bir direnmeye ancak, imparatorluğun Afrika sahilindeki batı karakolu Septem (Cebelüttarık yolunda bugünkü Ceuta) yanında maruz kaldılar. Bu kale 711'de düştükten sonra Araplar bütün kuzey Afrika kıyılarına hâkim olmuş bulunuyorlardı ve hemen İspanya'nın fethine başlıyarak burada Vizigot hâkimiyetini bir kaç yıl içinde yıktılar. Araplar bu suretle, Istanbul'un kuvvetli surları onlara batı yolunu kapadıktan sonra, değişik yoldan, Afrika üzerinden ve bu sefer batıdan Avrupa'ya girmiş bulunuyorlardı.

Bu arada Herakleios hanedanı Iustinianos II.'un şahsında bir kere daha hâkimiyete ulaşacaktı. Iustinianos'un sükûnet bilmez ruhunu, ne zâlimane icra edilen burnunun kesilmesi ve ne de uzak Khersones'e sürülmesi gemleyebilmişti. Iustinianos başına gelene razı olmamıştı. Geri dönüp intikam almayı düşünüyordu. Onu en ziyade 698'deki hükümdar değişmesi cesaretlendirmiş görünüyor: Takındığı tavır gittikçe daha şüphe uyandırıcı bir mahiyet alıyordu; öyle ki Khersones mahallî idaresi onu Istanbul hükûmetine teslime karar vermişti. Zamanında uyarılan Iustinianos Hazarlar devleti arazisine kaçtı; Hazar kağanı tarafından iyi karşılandı ve hattâ kağanın hristiyanlığı kabul ederek Iustinianos I.'un zevcesinin adı olan Theodora ismini alan kız kardeşi ile evlendi. Istanbul'da ise Iustinianos II.'un hareketleri gittikçe daha büyük endişeler doğuruyordu. Hazar sarayına imparator Tiberios'un gönderdiği bir elçi heyeti gelerek Iustinianos'un teslimini talep etti. Bizans ile mevcut iyi münasebetleri gölgelememek endişesiyle kağan, Bizans hükûmetinin arzusuna uymaya karar verdi. Iustinianos tekrar kendisini yeniden tehdit eden tehlikeye karşı uyarılarak, bir çok maceralardan sonra Karadeniz'in batı kıyılarına ulaşmak üzere kaçmayı başardı. Burada Bulgar hanı Tervel ile temas kurarak onun yardımını sağladı. 705 sonbaharında Iustinianos II. Tervel'in refakatinde ve büyükçe bir Bulgar - İslav ordusu başında Istanbul önünde göründü. Fakat bu ordu Bizans başşehirinin surlarına karşı âciz bir durumda idi. Üç gün tamamiyle neticesiz geçti ve Iustinianos'un taht iddiaları alay ve tezyif'le cevaplandırıldı. Bunun üzerine Iustinianos bir kaç gözünü budaktan esirgemez arkadaşı ile geceleyin su kemerinin bir borusundan Istanbul'a girdi. Şaşkına dönen şehirde panik çıktı. Tiberios meydanı cesur rakibine bırakarak kaçtı. Istanbul'da sadece düşmanlara değil, dostlara da malik olduğu anlaşılan Iustinianos, Blakhernae sarayını işgale muvaffak olarak, on yıllık macera dolu bir sürgün hayatından sonra ikinci defa cedadının tahtına

Eskikitaplarım.com

çıktı. Altı yıl müddetle (705-711) Boğaziçi kenarındaki dünya merkezinde, zalimane uzuv kesme ve bununla sembolik olarak diskalifiye edilmeyi hiçe sayan "Kesik burunlu" (= *Rhinotmetos*) imparator hüküm sürdü. Onun hükmetme iradesi, 7. yüzyıl içinde o kadar sık uygulanmış olan bu hükümdarlıktan diskalifiye etmek şeklinin yeterli etkiye sahip bulunmadığını isbat etmişti. Nitekim bundan sonra bu ameliye taht müddeilerine ve tahttan indirilen imparatorlara bir daha tatbik edilmedi. Tahta, başarıya ulaşan hareketten sonra Hazar ülkesinden Istanbul'a getirilen ve kocasına bu arada doğmuş bir de oğul getiren zevcesi Theodora iştirak etmekte idi. Bu oğula Tiberios adı verilerek babasının müşterek hükümdarlığına yükseltildi.

Iustinianos II.'un dost ve yardımcılarının nail oldukları mükâfat gibi, düşmanlarına ulaşan intikamı da olağanüstü büyük oldu. İmparatorluğun Konstantinos IV. zamanında Bulgaristan'a ödemek üzere yüklenmiş olduğu haraç[1] yine kabul edildiği gibi, özel bir teveccüh eseri olarak Bulgar hanı Tervel'e *caesar* ünvanı verildi; bu ünvan eski önemini kaybetmiş olmakla beraber (bk. yukarıda II, 1) imparator ünvanından sonra Bizans'ın en yüksek şeref ünvanı olmakta devam ediyordu. Hamiline imparatorluk şerefinden bir kısmını bahşeden bu ünvana bir yabancı hükümdar ilk defa nail oluyordu. Tervel zengin hediyelerle memleketine dönmezden önce, imparatorun yanında tahta oturmak müsaadesine nail olup *caesar* unvanı sahibi sıfatiyle Bizans halkının saygı gösterilerini kabul etti[2]. Buna mukabil kaçarken yakalanan Tiberios - Apsimar ve yedi yıl önce tahttan düşürülerek burnu kesilmiş olan Leontios halkın tahkirlerine hedef edildikten sonra idam olundular. Bir çok yüksek rütbeli subay Istanbul surları üstünde asıldı. Patrik Kallinikos'un, Leontios'u taçlandırmış olmasına ceza olarak gözleri oyuldu. Fakat bunlar imparatorun bütün düşmanlarını ortadan kaldıracak sistematik tedhiş hareketinin ancak ilk kurbanları idiler. Kendi zamanında ve halefleri devrinde taşıdığı kana susamış *tyrannos* (τύραννος) şöhretine Iustinianos II. bu ikinci hükümdarlığı esnasında tamamiyle lâyık olmuştur. Teskin edilemez bir intikam sarhoşluğu içinde o, en önemli devlet görevlerini unutmuş, devletin düşmanlarına karşı savaşmayı ihmal ve bütün gücünü iç düşmanları ile yaptığı tüketici mücadelede israf etmiştir.

Bundan Araplar yararlandılar. 709 yılında Kappadokia sınır bölgesinin en önemli kalelerinden birisi, Tyana'yı muhasara ettiler. Karşılarına çıkan Bizans ordusu yetersizdi; en kabiliyetli kişiler tedhiş hareketine kurban gittikleri için kötü idare ediliyordu. Bu ordu yenildi ve bundan sonra, uzun kuşatma ile tükenmiş, yardım umutları kırılmış olan Tyana düşmana teslim

[1] Krş. Duyçev, *Prouçvaniya* , vdd.

[2] Nikephoros 42, 23. Theophanes (376)'in, Iustinianos II.'nin bunun hemen akabinde barışı bozarak Bulgaristan'a akın yapmış olduğu hakkındaki haberi, Tervel'in savaş birliklerinin, 705 yılında olduğu gibi, 711'de de Iustinianos'a yardım etmiş oldukları sabit olduğuna göre, inanmaya değmez.

Eskikitaplarını.com

oldu. Araplar 710 ve 711 yıllarında Kilikia'ya yaptıkları akınlarda hiç bir mukavemete rastlanmamış görünmekte olup bir çok kaleyi zapta muvaffak oldular. Küçük bir Arap birliği hattâ Khrysopolis (Üsküdar)'e kadar ilerlemeye cüret etti.

Bu arada Bizans'daki kitlevî imhalarla yetinmeyen imparator, ilk imparatorluğu sırasında halkının kendisine karşı durum takınmasının intikamını almak üzere Ravenna'ya bir cezalandırma seferi yapılmasını emretti. Şehir korkunç bir yağmaya katlanmak zorunda kaldı. Nüfuzlu Ravenna ahalisi zincire vurularak Istanbul'a getirildi ve idam olundu; piskoposlarının gözleri oyuldu. *Quinisextum* mukarreratı yüzünden Roma ile çıkan anlaşmazlık ise barışçı bir şekilde çözümlendi: 710 yılı sonunda papa Constantinus I. imparatorun daveti üzerine Istanbul'a giderek burada çok iyi karşılandı.

709 yılındaki Ravenna cezalandırma seferinin sonunda, daha 710 yılı nihayetinde veya 711 başında bir isyan vuku bulmuş olmasına rağmen Iustinianos II. yine de bir zamanki sürgün yeri olan Khersones'e karşı buna benzer bir sefer hazırlattı. Buradaki hesaplaşma Ravenna'dakinden de daha zalimane olmakla beraber Iustinianos'un da kellesine mal oldu. İsyan önce Khersonesliler tarafından başlatıldı ve ordu ile donanmaya sirayet etti; her iki kuvvetin kumandanları da uğrıyacakları en küçük başarısızlığın, hiç kimseye güvenmeyen imparator tarafından cezalandırılmasından korkuyorlardı. İsyan, bu sırada hâkimiyetlerini Kırım'a kadar uzatmış bulunan Hazarlar tarafından da desteklendi[1]. Ermeni Bardanes imparator ilân edildi ve 711 başında bu zat bir donanma ile Istanbul önünde görününce şehrin kapıları açıldı. Artık Iustinianos'u müdafaa edecek kimse kalmamıştı. Düşürülen imparator ölümü kendi subaylarından birisinin elinden tattı. Kellesi teşhir edilmek üzere Ravenna ve Roma'ya gönderildi. Küçük oğlu ve veliahdı Tiberios da öldürüldü[2]. Şanlı şöhretli Herakleios hanedanı işte böyle bir kan tufanı içinde mahvolup gitti.

Bu, kelimenin tam anlamı ile ilk Bizans saltanat hanedanı idi; öyle bir hanedan ki, mümessilleri beş nesil boyunca ve bir asır süre ile imparatorluğu idare etmişlerdi. Bu alışılmış ölçüler dışında kalan hanedanın tarihine bakacak olursak, gözlerimiz önünden, kendine özgü marîz bir sinirlilikle gerçek büyük devlet adamlığı vasıflarını kişiliklerinde birleştirmiş bir insan meşheri akıp gider: Devleti yenileştiren, ordusunun başında kutsal savaşa çıkıp güçlü İran imparatorluğuna karşı efsanevî zaferler kazanan, fakat sonra gevşek ve bitkin, Arapların ilerleyişini hiç bir şey yapmadan sadece

[1] Krş. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea* (1936) s. 83 vdd.

[2] Iustinianos II.'un ikinci saltanatı ve sukutu hakkında krş. Ch. Diehl, *Choses et gens de Byzance* (1926) s. 190 vdd.

Eskikitaplarını.com

seyir ve hayata ağır bir ruhî bulanıklık içinde veda eden büyük Herakleios; veremli bir zavallının oğlu olup kanlı aile anlaşmazlıklarının hatırası altında ezilen ve çocuk yaşında imparatorluk tahtına çıktıktan sonra inatçı cüretkârlığı tezahür eden, büyük ve fakat gerçeğe aykırı bir fikre kurban giden Konstans II.; Arapları kahramanca yenen, büyük ceddi yanında devletin kurtarıcısı ünvanını her kesten daha fazla hak eden, fakat ancak 33 yaşında ölüp giden büyük kumandan ve devlet adamı Konstantinos IV.; çok kabiliyetli bir hükümdar olduğu ve herkesten fazla yeni devlet organizasyonunun gelişmesine katkıda bulunduğu hâlde sınır tanımayan despotluğu, kendine hâkim olamaması, insanlık dışı, marazî denilebilecek bir zalimlikle feci' âkıbetini bizzat hazırlayıp hanedanının sukutuna sebep olan Iustinianos II.

Herakleios hanedanının yaratıcı devri Iustinianos II.'un ilk saltanatı ile birlikte son bulmuştu. Fakat Herakleios'un idareyi eline alışından Iustinianos II.'un ilk düşüşüne kadar uzanan devre içine, Bizans devletinin bütün hayatı boyunca atlatmak zorunda kalmış olduğu en ağır varlık mücadelesi ve geçirdiği en büyük iç değişme isabet eder. İranlılar ve Avarlar üzerinde kazandığı zaferlere rağmen Bizans büyük ve zengin bölgelerinden bir çoğunu Araplara terk etmek zorunda kalmıştır. Asıl çekirdek arazisini ise imparatorluk sert bir mücadele sonunda muhafaza etmiş, böylelikle müslümanlara Avrupa yolunu kapamış, kendisi için de büyük devlet olarak varlık sağlamıştır. Devletin hâkimiyet sahası küçülmüş ise de, Bizans yeni sınırları içinde bünye bakımından daha sağlam ve daha insicamlı olarak ayakta kalmıştır. Çok ihtiyarlamış geç Roma devlet bünyesine, çok derine işleyen iç reformlar ve dıştan yıpranmamış genç kuvvetleri kendine çekmek suretiyle yeni bir hayat nefhası üflenmiştir. Devlet gergin, insicamlı bir askerî idare düzenine ve toprağa bağlı *stratiotes*'lerin gücüne dayanan yeni bir ordu organizasyonuna sahip kılınmıştır. Yeni toprakları ekilebilir hâle getiren ve vergi ödeyicisi sıfatiyle devlet bütçesinin en sağlam dayanağını teşkil eden kuvvetli ve seyyal bir köylü sınıfı meydana gelmiştir. Bundan sonra Bizans devletinin kudreti 7. yüzyılın yarattığı temellere dayanacaktır. Herakleios hanedanı devrindeki yenileşmesi sayesinde Bizans, Arap ve Bulgarlara karşı savunma mücadelesini yürütebilecek ve sonunda Anadolu'da ve Balkan yarımadasında kesin ve başarılı mukabil bir taarruza geçebilecektir.

Ancak bu devir kahramanca mücadeleler bakımından ne kadar zengin ise, kültürel yaratıcılık bakımından da o derece fakirdir. Çünkü eski aristokrat tabakanın ölüp gitmesiyle onların temsil ettikleri eski kültür de kaybolup gider. Iustinianos I.'un zamanındaki edebiyat ve sanatın zenginliği ve parlaklığı yerini 7. yüzyıldan itibaren kültürel bir kuraklık devresine bırakır. Bu vâkıa, Bizans'da hele âdetlerin gerçek doğuya özgü bir kabalaşması sinmeye başladığı için, bu devreye haşin ve karanlık bir görünüş

Eskikitaplarım.com

vermektedir. Güzel sanatlar kifayetsizdir. Dünyevî edebiyat ve bilimler susmuştur. Hâkim olan, yeni inanç mücadeleleriyle tahrik edilen teolojidir. Kilise giderek daha büyük bir ağırlık kazanmaktadır. Bizans yaşamı mistik -zâhidane bir havaya bürünür. Bizzat bu imparatorlar, "kutsal ülkenin kurtarıcısı" Herakleios, "doğru inancın meş'alesi" Konstantinos IV. ve "İsa'nın kulu" Iustinianos II., birer mistiktirler.

Cihanşümûl Roma devleti artık mâzînin malıdır. Batıda Germen krallıkları teşekkül ederken Bizans, istediği kadar Roma devlet düşünce ve geleneklerine sarılırsa sarılsın, yinede bir ortaçağ Grek devleti hâline gelir. Doğu sahasında erken Bizans geçiş devresinin sun'î olarak beslemeye çalıştığı *romanismus* üzerinde kesin zafer kazanan Grek kültürü ve Grek dili bu devlete kendine özgü bir damga vurmakta ve gelişimini yeni bir istikamete çevirmektedir.

Eskikitaplarım.com

III

TASVİR KIRICI BUHRAN DEVRESİ
(711 – 843)

Kaynaklar

Bu kısmın ilk devresi için yukarıda adı geçen patrik NIKEPHOROS (769'a kadar) ve THEOPHANES (813'e kadar)'in kronikleri temeli teşkil ederler. Her iki kronik yazarı tasvirler mücadelesini, anlaşılabileceği gibi, resimlere taraftar parti görüşü ile tasvir etmektedirler [1]. Aynı eğilimi, tasvir kırıcılığın ikinci devresine ait olan daha zengince tarih yazarlığı da gösteriyor. GEORGIOS MONAKHOS'un Mikhail III. (842-67) zamanında yazılıp 842 yılına kadar ulaşan dünya kroniği, tipik bir keşiş kroniğidir [2]; bunun sadece 813'den 842 yılına kadar olan kısmı bağımsız kaynak değerini haiz olup daha önceki devreye ait olan kısmı çoğunluğu ile Theophenes'ten kopya edilmiştir. SYMEON LOGOTHETES'in dünya kroniğinin en önemli kısmı da, Theophanes'in ele aldığı devreden sonraki zaman ile başlar. 10. yüz yılın ortalarına ait olan bu eser, bir çok ta'dilli şekillerle zamanımıza intikal etmiştir: THEODOSIOS MELITENOS [3], Georgios MONAKHOS'un zeyilcisi, LEON GRAMMATIKOS'un kronikleri ve diğer bir çok yayınlanmamış elyazmaları [4] ve eski islavca bir tercüme ile [5]. Bundan

[1] K. N. USPENSKIY'in ölümünden sonra yayınlanan eseri (*Oçerki po istorii ikonoborçeskogo dvijeniya v vizantiyskoy imperii v VIII-IX vv. Feofan i khronografiya*, *VV* 3, 1950, s. 393-438 ve 4,*ego* 1951, s. 211-62) Theophanes ve Nikephoros'un bu devre için kullanmış oldukları kaynağın tasvir kırıcı çevre menşeli olduğunu ve tasvir kırıcılara dost bir eğilime sahip bulunduğunu, fakat bunun her iki tasvir taraftarı yazar tarafından verileri aksine çevrilerek kullanılmış bulunduğunu isbat etmeye çalışır. Ancak daha dikkatli bir kaynak tahlili – bu kitabın 1956 yılında yapılan fransızca ve ingilizce neşirlerinde de belirtmiş olduğum gibi – bu düşüncenin sağlam olmadığını gösterir. Çünkü meselâ, eğer Konstantinos V. zamanındaki yiyecek maddeleri fiyatlarının düşüşü her iki müellifçe de, harîs tasvir kırıcının (yani imparator Konstantinos V.'un) altınları toplayıp piyasadan kaldırması ile açıklanıyor ve hükümdar bu sebepten onlar tarafından "yeni Midas" temsiye olunuyorsa (Theophanes 443, 19; Nikephoros 76, 5), pek açıktır ki, bu alâyet benzetme onların müşterek kaynaklarında bulunmaktaydı. Benim açıklamalarımı görmeden aynı nedenlere dayanarak ALEXANDER (*Patriarch Nicephorus* 158 vdd.) da aynı menfi sonuca varmıştır.

[2] Nşr. C. de BOOR, 2 cilt, Leipzig 1904; sonradan ilâve veya çıkartmalar yapılmış nüshası, zeyli ile birlikte: E. MURALT, Petersburg 1859.

[3] Nşr. Th. TAFEL, München 1859.

[4] Krş. S. P. ŞESTAKOV, *VV* 4 (1897) 167 vdd. ve 5 (1898) 19 vdd.

[5] Nşr. V. I. SREZNESKIY, Petersburg 1905. - Bu eserin çok karışık olan terekküp tarzı ve muhtelif resanziyonlarının birbiri ile ilişkisi sorunu hakkında özellikle kr. V. G. VASILYEVSKIY, *Khronika Logofeta v slavyanskom i greçeskom*, *VV* 2 (1895) 78-151; G. OSTROGORSKIY, *Slavyanskiy perevod khroniki Simeona Logofeta*, *SK* 5 (1932) 17 vdd.; A. KAJDAN, *Khronika Simeona Logofeta*, *VI* 15 (1959) 125 vdd. Ayrıca MORAVCSIK (*Byzantinoturcica I*, 517 vdd.)'in verdiği bibl. yografyaya bk.

Eskikitaplarını.com

başka Konstantinos VII. (945-59) zamanında yazmış olan JOSEPH GENESIOS'un ilk üç kitabı ile, yine Konstantinos VII.'un emri ile vücuda getirilmiş olup Theophanes'in zeyli (Οἱ μετα Θεοφάνην, "*Theophanes continuatus*") adıyla şöhret kazanmış kompilâtif eserin[1] ilk üç kitabı da tasvirler mücadelesinin ikinci devresine taallûk ederler. Nikephoros I.'un Bulgar seferi ile, 26 temmuz 811'de vukubulan kader savaşı hakkında DUYÇEV'in keşfettiği çağdaş savaştan hemen sonra kaleme alınmış bir rapora dayanan tafsilâtlı anonim [illegible]'e malik bulunuyoruz[2]. Leon V. (813-20)'un hükûmet devresi de aynı şekilde anonim bir yazıda tafsilâtı ile tasvir edilmektedir[3]. GREGOIRE'ın ikna edici açıklamalarına göre[4] 811 yılı seferi hakkındaki *Diegesis* ile Leon V.'un tarihi aynı yazarın kaleminden çıkmış ve, buna göre elimize geçmemiş, bir tarih eserinin fragmanları sayılmalıdırlar[5]. Burada ayrıca 6. yüzyıl sonundan 9. asır başına kadar Pelopenes üzerindeki İslav hâkimiyetine dair haberleriyle önemli *Monemvasia* kroniği de zikredilmelidir[6].

Bizans - Arap ilişkileri üzerinde Bizans kaynaklarının verdikleri bilgiler, aralarında ön sırada ṬABARÎ (839-923)'nin zikredilmesi gereken Arap tarih yazarlarının haberleri ile önemli ölçüde tamamlanmaktadır. Büyük bir bilgin olan Tabarî, dünyanın yaratılışından kendi zamanına kadar ulaşan ve Bizans - Arap savaşlarına özellikle ayrıntılarına kadar temas eden umumî bir tarih kaleme almıştır. Tabarî daha eski kaynakları çoğunlukla

[1] Genesios ve Theophanes continuatus'un kaynakları sorunu için en son olarak bu esere bk. F. BARIŠIC, *Les sources de Genesios et du continuateur de Theophane pour l'histoire du règne de Michel II*, *Byz.* 31 (1961) 257 vdd. Müellif burada verdiği diğer açıklamalar arasında, her iki yazarın Mikhael II. (820-29) devri için Sergios Homologetes'in Photios'un *Bibliothek*'inde zikrolunan çağdaş yazısından faydalanmış olduklarını göstermektedir. Ayrıca krş. ayn. mlf., *Dve verziye u izvorima o ustaniku Tomi*, *ZRVI* 6 (1960) 145 vdd.; başkaca bk. aşağıda IV. kısmın kaynakları bahsi.

[2] Bunun şimdiye kadar üç neşri yapılmıştır: DUYÇEV, *Spisanie na bŭlg. Akad. na naukite* 54 (1936) 147 vdd.; BEŞEVLIEV, *Godišnik na Sofiyskiya Universitet* 33, 2 (1936); GRÉGOIRE, *Byz.* 11 (1936) 417 vdd. Bulgaristan'ın 9. yüzyıldaki tarihi için Bizans kaynaklarının haberleri yanında eski Bulgar kitabeleri de göz önünde tutulmalıdır: V. BEŞEVLIEV, *Părvobŭlgarski nadpisi*, *Godišnik na Sof. Univ.* 31, 1 (1934) ve *Dobavki i opravki*, *ayn. esr.* 32, 5 (1935); ayrıca krş. H. GRÉGOIRE, *Les sources épigraphiques de l'histoire bulgare*, *Byz.* 9 (1934) 745 vdd.

[3] *Scriptor incertus de Leone Armenio*, *C. B.*, *Leon Grammatikos* arkasında.

[4] H. GREGOIRE, *Un nouveau fragment du "Scriptor incertus de Leone Armenio"*, *Byz.* 11 (1936) 417 vdd. ve *Du nouveau sur la chronographie byzantine: le Scriptor incertus de Leone Armenio est le dernier continuateur de Malalas*, *Bull. de l'Acad. de Belgique* 22 (1936) 420 vdd.

[5] L. TOMIÇ (*Fragmenti yednog istoriskog spisa IX veka*, *ZRVI* 1 ,1952,s. 78 vdd.)'in gösterdiği gibi, kaybolmuş olan eser 9. yüzyılın ikinci yarısında (Bulgaristan'ın hristiyanlaştırılmasından sonra) yazılmış olup, her halde H. Gregoire'ın kabul ettiği gibi Malalas kroniğinin bir devamı değil, devrinin bir tarihi idi.

[6] N. BEES, Το περὶ τῆς κτισεως τῆς Μονεμβασίας χρονικόν Βυζαντίς 1 (1909) 37 vdd. P. CHARANIS (*The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlement in Greece*, *DOP* 5, 1950,s. 141 vdd.) bu müellifin daha önceki eserleri ile sorun hakkında mevcut bibliyografyayı tam olarak vermektedir. Charanis haklı sebeplerle Monemvasia kroniğinin verdiği haberlerin güvenilirliğini belirtmekte ve ayrıca yukarıda adı geçen ve Nikephoros I.'un seferi ve Leon V.'un tarihi olarak teşhis edilebilen *Diegesis* (bir olayın tam olarak tasviri)'in bütünü olan tarih eserinin buna da temel teşkil ettiği kanaatini ileri sürmektedir.

Eskikitaplarm.com

kelimesi kelimesine vermektedir[1]. Bizler için Arap coğrafyacılarının, hususiyle İBN HURDĀDBIH, KUDĀMA ve İBN AL-FAKĪH'in tasvirleri de büyük değer taşırlar; çünkü bunlar Bizans devletinin durumu, bilhassa ordu organizasyonu ve *thema*'lar nizamı hakkında pek önemli bilgiler arz etmektedirler[2]. Yeni tetkiklerin, özellikle GRÉGOIRE'ın yeni ufukları açan çok sayıda araştırmasının gösterdiği gibi, Digenis Akritas'ın Bizans halk destanı, Bizans-Arap mücadeleleri hakkında zengin malzeme ihtiva etmektedir[3].

Bu devreye ait hagiografik (kilise azizlerine ait) eserler, adları geçen Bizans kronikçileri ve tarih yazarları kadar, ve hattâ daha büyük ölçüde, tasvir taraftarı istikameti temsil etmektedirler; çünkü bunlar tasvirler kültü kurbanlarına (—*martyr*) ithaf edilmiş olup bu sebepten tabiatiyle bunları öğücü (—*panegyricus*) bir karakter taşımaktadırlar. Buna rağmen bu yazıların bir çoğu, asıl tarih literatürünün muhtasar haberlerini tamamlamak bakımından oldukça yüksek kaynak değerine sahiptir. Tasvir kırıcı devirden kalma pek büyük sayıda Aziz biyografileri içinden burada sadece tarihî bakımdan en önemlilerini zikr edelim. 808 yılında, eski verilere dayanarak Ayasofya *diakonos*'u Stephanos tarafından kaleme alınan Stephanos Neos (ölm. 767)'un *Vita*'sı (hayatı) adlı eser, Kostantinos V zamanında tasvir taraftarlarına karşı yapılan takibat hakkında zamanımıza intikal eden en eski ve en tafsilâtlı haberleri arzetmektedir[4]. Bu edebî türün bütün eserlerine has olan eksiklikler, gerçekten yaşanmış tarihî tafsilât zenginliğince karşılanmaktadır. Bithynia'daki Medikon manastırı *hegumenos*'u Niketas (ölm. 824)'ın, ölümünden hemen sonra öğrencisi Theosteriktos tarafından kaleme alınan *vita*'sı da birinci sınıf kaynaktır[5]. 821-22'de tebliğ edilen Philaretos Eleemon (ölm. 792)'un *vita*'sı tasvirler mücadelesi tarihi bakımından pek o kadar olmasa da, Bizans devletinin iç tarihi için baha biçilmez bir değer taşır[6]. Bundan başka bir çağdaş tarafından yazılmış olan Gothia piskoposu Johannes'in *vita*'sı[7] ile 42 Amarion *martyr*'inin *Acta*'sı[8] oldukça büyük bir önemi haizdirler.

İlk tasvir kırıcı devrenin tasvir sorunu hakkında en önemli yazılar, patrik Germanos (715-30)'un aynı zamanda büyük bir tarihî ehemmiyete de sahip olan mektupları[9] ve çok özellikle de Damaskos'lu (=Dimaşk) Yohannes'in üç hitabesidir[10]. Νουθεσία γέροντος

[1] Nşr. M. J. de GOEJE, 3 cild (1879). Amorion hanedanı devresi için Arap tarihçilerinin en önemli haberlerini hulâsalar halinde VASILIEV vermektedir: *Byzance et les Arabes I*, App. 267-394. (Makedonya hanedanı devri için: VASILIEV, *Byzance et les Arabes II, 2*).

[2] M. J. de GOEJE, *Bibl. geogr. Arab. VI* (1899) 77 vdd. ve 197 vdd. E. W. BROOKS, *Arabic Lists of the Byzantine Themes*, *Journ. of Hell. Stud.* 21 (1901) 67 vdd. Ayrıca krş. GELZER, *Themenverfassung* 17 vdd., 81 vdd. Başkaca 982 yılında yazılmış farsca anonim bir coğrafya eserinin nümune alınacak bir mükemmellikte ingilizce tercümesini ve tefsirini yapmış olan V. MINORSKY'nin şu eserine de bk.: *Hudūd al-Ālam*, London 1937.

[3] Krş. H. GRÉGOIRE, Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας. Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιία στὴν ἱστορία καὶ στὴν ποίηση, New York 1942. Manzum eserin mükemmel bir yeni neşri ile ingilizce tercüme ve tefsiri: J. MAVROGORDATO, *Digenis Akrites*, Oxford 1956. Rusça tercümesi: A. J. SYRKIN, *Digenis Akrit*, Moskova 1960. Aynı yazarın başka araştırmaları: *VV* 18 (1961) 124-149, 19 (1961) 97-119, 20 (1961) 129-155 ve *Digenis*-sorunu hakkında tafsilâtlı araştırma haberleri: *VV* 17 (1960) 203-226.

[4] MIGNE, *P. G.* 100, 1069-1186.

[5] *AA SS.*, *April 1*, App. 22-42

[6] Nşr. A. VASILIEV, *IRAIK* 5, 1[illegible] 49-86. Fransızca tercümesiyle yeni neşri: M. H. FOURMY et M. LEROY, *Byz.* 9 (1934) 112-67.

[7] *AA SS.*, *June 5*, 190 vd.

[8] Nşr. V. VASILYEVSKIY ve P. NIKITIN, *Mémoires de l'Acad. Imp. de St. Pétersbourg, VIII. seri, VII, 2* (1905). Krş. ayrıca A. VASILIEV, ayn. esr. *III*, 3 (1898).

[9] MIGNE, *P. G.* 98, 156 vdd.

[10] MIGNE, *P. G.* 94, 1232-1420.

Eskikitaplarını.com

περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Georgios Kyprios'un uyarıcı öğretilerini ve bu kilise azizi ile tasvir düşmanı bir piskopos arasında geçen ve ilk tasvir kırıcı konsilin toplanmasına tekaddüm eden devrede, anlaşıldığına göre büyük sayıda organize edilen tartışmalardan birisi olan bir münakaşayı arz etmektedir[1]. Kudüs patriği Yohannes'in, İznik konsilinin toplanmasından kısa bir zaman önce kaleme alınmış yazıları[2] ile Yohannes Damaskenos ve Georgios Kyprios yanında Kudüs patriği Yohannes'ten de faydalanmış olan ve literatürde "*Adversus Constantinum Cabalinum*" adı ile yerleşmiş bulunan anonim bir müellifin makalesi, Yohannes Damaskenos ile *Noutheisa*'nın hitabelerini temel olarak almışlardır[3]. İkinci tasvir kırıcı devrenin teoloji bakımından en önemli eserleri Studios manastırı baş rahibi Theodoros'un yazı ve mektupları ile[4] yukarıda adı geçmiş olan patrik Nikephoros'un çok sayıdaki yazısıdır[5]. Doğu patriklerinin, tasvir düşmanı siyasetinden vaz geçirmek amaciyle imparator Theophilos (829-42)'a gönderdikleri yazılar da zikre değer[6]. Yohannes Damaskenos ile Theodoros Studites'in eserleri yanında tasvirler sorunu bakımından en büyük ehemmiyeti VII. İznik ökumenik konsilinin zabıtları haizdirler[7]. Tasvir düşmanı yazılardan hiç birisi aslî şekliyle zamanımıza intikal edememiştir; çünkü 787'de toplanan VII. ökumenik konsil tasvir aleyhdarı bütün literatürün imhasını emrettiği gibi, muhtemelen 843 konsili de buna benzer bir karar almıştır. Ancak tasvir taraftarı eserlerde polemik kasdiyle kaydedilmiş büyükçe sayıda fragmanlar varlığını korumuştur. Nitekim böylece İznik konsili zabıtlarından 754 yılında toplanan ilk tasvir kırıcı konsilin mukarreratı ve patrik Nikephoros'un eserlerinden de 815'de toplanan ikinci tasvir aleyhdarı konsilin kararları ile, Konstantinos V.'un gerek fikir tarihi ve gerekse siyasî tarih bakımından büyük bir ehemmiyeti haiz bulunan iki risalesi istihraç edilebilmektedir[8].

Çağdaş papaların hayat hikâyelerinden *Vita Gregorii III*[9] özellikle değerli ve Roma ile Bizans arasındaki ilişkiler bakımından çok açıklayıcıdır. Grekçe tercümeleriyle zamanımıza intikal etmiş olan papa Gregorius II.'un imparator Leon III.'a yazdığı mektupların sıhhati tartışma konusudur. Ancak bu iki önemli vesika artık hiç bir suretle ceffelkalem sahte yapılar olarak afaroz edilemezler[10]. Bunların yanında bir de, Gregorius II.'un patrik

[1] Yayınlayan ve etraflıca tefsir eden: Melioranskiy, *Georgiy Kipryanin* s. I vdd. Ayrıca krş. E. Kurtz, *BZ* 11 (1902) 538 vdd.

[2] Bunun στηλευτικὸς λόγος (*P. G.* 96, 1348-62) adlı bir eseri ve yayınlanmamış ve anlaşıldığına göre daha önemli bir yazısı vardır, krş. Melioranskiy, *Georgiy Kipryanin* 99 vdd.

[3] Migne, *P. G.* 95, 309-44; son olarak krş. J. M. Hoeck, *Orient. christ. per.* 17 (1951) 26 ve n. 2.

[4] Migne, *P. G.* 99.

[5] Migne, *P. G.* 100, 169 vdd.; Pitra, *Spicilegium Solesmense I* (1852) 302 vdd. ve *IV*, 293 vdd.; Nikephoros'un *Codex Coislinus* 93, f. 1-158 bis v ve Codex Gr. (Bibl. Nat. 1250, f. 173-332)'de zamanımıza intikal etmiş teolojik ana eseri yayınlanmamıştır. Bunun muhtevası hakkında Alexander (*Patr. Nikephorus* 242-62) tafsilât veriyor.

[6] Nşr. Duchesne, *Roma e l'Oriente* 5 (1912) 225 vdd. Daha sonraki bir şekli: *Epist. ad Theophilum* (Migne, *P. G.* 95, 345 vdd.)'da verilmektedir.

[7] Mansi 12, 959 vdd. ve 13, 1 vdd.

[8] Ostrogorsky, *Bilderstreit* 46 vdd. ve 7 vdd.'de bir araya getirilmiş ve tefsir edilmiştir. 815 yılındaki tasvir kırıcı *synod*'un mukarreratı hakkında daha sihhatli ve tam olan şu neşre bk. P. Alexander, *The Iconoclastic Council of St. Sophia (815) and its Definition*, *DOP* 7 (1953) 58 vdd.

[9] Duchesne, *Liber Pontificalis I* 415 vdd.

[10] JE 2180 ve 2182. Mansi 12, 959 vdd. Tenkitli baskı sayılmayacak olan yeni neşri: E. Caspar, *Papst Gregor II. und der Bilderstreit*, *Zeitschr. f. Kirchengesch.* 52 (1933) 72 vdd. Daha eski araştırmaların (Duchesne, *Liber Pontificalis* 413 n. 45; Schwarzlose, *Bilderstreit* 113 vdd. v.b.) aksine ben – tercüme yanlışlıkları ve sonraki müstensihlerin ilâveler yaptıklarını kabul etmek suretiyle – bunların sahte olmadıklarını savundum:

Eskikitaplarım.com

Germanos'a yazmış olduğu ve sıhhatinden hiç şüphe edilmemiş olan mektup bulunmaktadır[1]. Batı dünyasının tasvirler sorunundaki tutumu hakkında bir taraftan *Libri Carolini*[2], bir taraftan da papa Hadrianus I.'un Büyük Karl'a[3] ve Bizans hükümdarlarına[4] gönderdiği yazılar önemlidir.

Devrin en önemli kanun eseri, Leon III. tarafından 726'da yayınlanan *Ekloga*'dır[5]. Daha eski araştırmalar tarafından Leon III.'a izafe edilen kanunlar hakkında bk. yukarıda II, Kaynaklar kısmı.

Ostrogorsky, *Querelle des Images* 244 vdd. Buna bağlı olarak E. Caspar (*ayn. esr.* 29 vdd.) birinci mektupta metne daha büyük ilâveler yapıldığını kabul etti. Bu iki mektubu şimdi sahih addedenler: V. Grumel, *Échos d'Orient* 39 (1936) 234 vdd.; H. Menges, *Die Bilderlehre des Johannes von Damaskus* (1938) 167; Brehier - Aigrain 452; Brehier, *Vie et mort* 79; S. Der Nersessian, *Une apologie des Images du VIIe siècle*, *Byz.* 17 (1944/45) 64, n. 25. Ayrıca krş. F. Dölger, *BZ* 33 (1933) 451 vd. Buna mukabil H. Gregoire (*Byz.* 8, 1933, s. 761 vdd.) bu hususta, Gregorius'un ikinci mektubunu sahih, birincisini ise bu ikincisinden sonradan yapılmış bir sahtekârlık addeden Hartmann (*Byz. Verwaltung* 131 vdd.; krş. ayrıca *Gesch. Italiens im Mittelalter II*, 2 s. 118, n. 22) 'ın fikrine dönülmesini talep etti. Bu arada J. Haller (*Das Papsttum I*, 1936, 502) hâlâ her iki mektubu "kaba sahtekârlık" saymak gerektiğine inanmaktadır. Bunların sahteliklerini isbata, yeni önemli karşı vesikalar göstermeden ve E. Caspar'ın açıklamaları hakkında hiç bir bilgiye sahip olmadan A. Faggiotto (*Sulla discussa autenticità delle due lettere di Gregorio II a Leone III Isaurico*, *Studi biz. e neoell.* 5 (1939) 437 vdd.) da gayret etmektedir. J. Gouillard, *Les lettres de Grégoire II à Leon III devant la critique du XIVe siècle*, *ZRVI* 8, 1, 1961, s. 103 vdd.) mektup teatisi için mevcut elyazması malzeme hakkında ilgi çekici bir tedkikini, hazırladığı tenkidli bir metne ön araştırma olarak sunmaktadır.

[1] *JE* 2181. Migne, *P. G.* 98, 147 vdd.

[2] *M. G. Conc. II suppl.*

[3] *M. G. Ep. V*, 1 s. 5 vdd.

[4] Mansi 12, 1055 vd. Bununla, İznik konsilinde okunan ve duyunca tarihi bakımından aslından çok önemli ayrılıklar arzeden grekçe tercümesi mukayese edilmelidir. Benim şu makalemdeki açıklamalara bk., *Rom und Byzanz im Kampfe um die Bilderverehrung*, *SK* 6 (1933) 73 vdd.

[5] *Ekloga*'yı, görünüşe göre bir Viyana yazmasından J. Leunclavius (*Jus graeco-romanum II*, 1596, s. 79 vdd.); bir çok nüshaya göre Zachariä von Lingenthal (*Collectio librorum iuris graeco-romani medi torum*, 1852); bir Atina nüshasına göre A. Monferratus (*Ecloga Leonis et Constantini*, 1889) yayınlamışlardır. Zachariä'nın metni yeniden Zepos (*Jus II*, 1 vdd.); fransızca tercüme ve tefsiri ile C. A. Spulber (*L'Éclogue des Isauriens*, 1929); bulgarca tercüme ve tefsiri ile N. P. Blagoev (*Ekloga*, 1932) tarafından yayınlandı. E. H. Freshfield (*A Manuel of Roman Law, the Ecloga*, 1926) Monferratus'un metninin ingilizce tercümesi ile tefsirini yapmıştır.

Ekloga'nın yayınlanma tarihi çok tartışılmıştır. Ancak her şey onun 726 yılı martında neşrolunduğuna delâlet ediyor. Krş. V. G. Vasilyevskiy, *Zakonodatelstvo ikonoborcev*, *Trudi IV* (1930) 157 vdd.; D. Ginis, *BZ* 24 (1924) 346 vdd.; Ostrogorsky, *Chronologie* 6 vd.; Spulber, *ayn. esr.* 83. Blagoev (*ayn. esr.* 19 vdd.)'in, Biener (739 yılı), G. E. Heimbach ve Zachariä (740 yılı)'nin daha Vasilyevskiy tarafından aksi isbat edilmiş fikirlerini benimsemek suretiyle 741 yılı üzerinde durmak istemesi kifayetsizdir. Aynı tarihi, bunun için hatalı kronolojik sisteminden hareket eden ve Vasilyevskiy ile Spulber'in argümanlarını dikkate almayan V. Grumel (*Échos d'Orient* 38, 1935, s. 325 vdd.) de savunmaktadır. (bk. yukarıda II, kaynaklar).

Eskikitaplarını.com

1. Taht Karışıklıkları

Tasvirler mücadelesi devrinde Bizans üzerine çöken büyük buhran, geleceğini daha Philippikos - Bardanes idaresi sırasında belli etmiştir; bu kısa ve az talihli hâkimiyet devrinin tarihî önemi de bunun böyle olmasındandır. Çünkü Philippikos sadece kristolojik çatışmaları yeniden canlandırmakla kalmamış, ayrıca bir de kendine özgü, her ne kadar henüz tasvirler kültünü mahiyeti bakımından ilgilendirmemiş de olsa, yine de tasvirin sembolik karakterini bir tartışma amacı olarak kullanan ve bu anlamda geleceğin büyük tasvirler mücadelesinin habercisi olarak görünen, resimler yolu ile kavgayı körüklemiştir.

Ermeni olarak Bardanes - Philippikos bütün görünüşüne göre monofizit eğilimli idi. O, her ne kadar bu râfizî inancın kabulünü talep edecek kadar ileri gitmedi ise de, otuz yıl önce VI. ökumenik konsilin mahkûm etmiş olduğu monoteletliğin kesin bir savunucusu olarak ortaya atıldı. Şahsî kudretine dayanarak bir imparatorluk fermanı ile VI. ökumenik konsilin mukarreratını red ve monoteletliği kilise için yegâne müsaade edilen doktrin olarak ilân etti. Bu yeni tutum sembolik ifadesini, imparatorluk sarayında VI. ökumenik konsili tasvir eden bir resmin ortadan kaldırılmasında ve konsilin hatırası için saray önünde Milion kapısı üzerine kazılmış bir kitabenin yerinden sökülerek yerine imparatorun ve patrik Sergios'un bir resminin konulmasında buldu[1]. Aynı şekilde sonraları tasvir düşmanı imparatorlar dinî muhtevalı resimleri yerlerinden uzaklaştırmış, fakat buna mukabil imparator resimlerini en büyük ölçüde yaymışlardır. Eğer Philippikos tuttuğu monoteletlik ile başarıya ulaşamamış, onun kilise siyaseti kuvvetli bir muhalefet doğurmuş ve onun sukutunu hızlandırmış ise, o yine de bizzat yüksek Bizans ruhanî sınıfı içinde, aralarında sonraki patrik Germanos'un da bulunduğu, bir takım tarafdarlar veya hiç olmazsa onunla aynı yönde yürüyenler bulmuştur. Bundan başka yeniden bazı monofizit tutum ve görüşler de belirmiş olup bütün bunlar, monofizit - monoteletist radzın Bizans'da henüz hiç de tamamiyle bastırılamamış olduğunu isbat etmektedir.

İmparatorun açıkça, henüz pek az bir süre önce toplanmış ökumenik bir konsilin mahkûm ettiği bir itizal yolunu benimsemiş olması Roma'da, anlaşılabileceği gibi, aynı şekilde çok kendine özgü bir ifade tarzı kullanan en şiddetli bir red ile karşılandı. Philippikos, tahta çıktığını bildirirken papa Constantinus I.'a, monoteletist bir ruhla kaleme alınmış bir iman formülü ve bununla birlikte kendi resmini göndermişti. Roma'da bu râfizî imparatorun resmi kabul edilmediği gibi, sikkeler üzerine de hakkedilmedi ve adı da ne kilise dualarında okundu, ne de vesaikin tarihlenmesinde zik-

[1] Agathon Diak., Mansi XII, 192 D E.

Eskikitaplarını.com

redildi[1]. Papa VI. ökumenik konsil tasvirinin Istanbul'daki imparatorluk sarayından uzaklaştırılmış olmasını ise, Petrus kilisesine bütün altı ökumenik konsilin tasvirlerini koydurtmakla cevaplandırdı[2]. Böylece, büyük tasvirler mücadelesinin başlamasından kısa bir müddet önce – râhzî imparator ile ortodoks inancın temsilcisi sıfatiyle papa arasında, resmin bir mücadele silâhı olarak kullanıldığı ve iki tarafın düşünüşünün, bazı tasvirlerin kabulü veya reddi şeklinde tezahür ettiği, kendine özgü bir tartışma vuku buldu[3].

Ağır dış politika sarsıntıları, ortaya çıkan karışıklığı daha da arttırdı. Bizans'da yeni tac ve taht değişiminin doğurduğu kararsızlıktan Araplar devlet arazisine yeniden akınlar yapmak hususunda faydalandılar. Fakat özellikle Bulgar hânı Tervel, eski müttefiki Iustinianos II.'un intikamcısı sıfatiyle onun katili olan yeni Bizans imparatoruna karşı savaş açmak fırsatını kaçırmadı. Istanbul surları önüne kadar ilerliyerek Bizans başşehrinin civarını yakıp yıktı; kibar Bizanslıların yaz aylarını geçirmek itiyadında oldukları şehir varoşlarının zengin villa ve çiftlikleri Bulgar sürüleri tarafından yağmalanıp tahrip edildi. Tervel'in hiç bir direnme ile karşılaşmadan bütün Trakya'yı bir baştan diğerine geçip Istanbul surları önüne kadar ilerleyebilmiş olması, Bizans savaş birliklerinin devletin Avrupa'daki kısmında ne kadar güçsüz kalmış olduklarını göstermektedir. Durumu kurtarmak için Opsikion *thema*'sından birliklerin Boğaz'ın karşı kıyısına geçirilmesi icap etti. Fakat Opsikionlular Philippikos'a karşı ayaklandılar ve imparator 3 haziran 713'de tahtından indirilerek gözleri kör edildi.

İsyan hareketini askerlerin yapmış olmalarına rağmen imparatorluğa sivil bir memur olan *protoasekretis* Artemios getirildi. Tahta çıkışı esnasında bu zata, 5. yüzyıldan 6. asra geçerken, yine cülûsundan önce bir sivil memur olup imparator sıfatiyle bilhassa malî idare alanındaki kabiliyeti ile kendini göstermiş bir imparatorun taşımış olduğu Anastasios adı verildi. Yeni imparatorun ilk tedbiri, selefinin monoteletist iradelerini geri alarak törenle VI. ökumenik konsili tanımak oldu. Philippikos'un yerinden attırdığı, bu konsile ait tasvir yeniden ihya edilerek buna mukabil Philippikos ve patrik Sergios'un tasvirleri ortadan kaldırıldı[4]. Müteakip gayretler, Istanbul'a karşı taarruza hazırlanır görünen Arapların akınlarını önlemeye çevrildi. Anastasios II. büyük bir enerji ile ihmal edi-

[1] Şimdi P. E. Schramm (*Die Anerkennung Karls des Grossen als Kaiser. Ein Kapitel aus der Geschichte der mittelalterlichen "Staatssymbolik"*, *Hist. Z.* 172, 1951, s. 452 vdd.)'ın isabetli açıklamalarını krş.

[2] Duchesne, *Liber Pontificalis* 391. Bunun hakkında Kulakovskiy, *Istoriya III*, 309 n. 2 (Bury, *BZ* 5, 1896, s. 570 vd.'na karşı).

[3] Krş. şimdi ayrıca Grabar, *Iconoclasme* 47 vdd.

[4] Agathon Diak., Mansi XII, 193 E 196 A

Eskikitaplarını.com

len işleri tamamlıyarak başşehrin savunmasını ve iaşesini sağlamaya çalıştı, kumanda mevkilerine en liyakatli kumandanları getirdi ve nihayet, Araplardan önce davranarak, Arap donanmasını hazırlıkları esnasında baskına uğratmaya karar verdi. Bizans kuvvetlerinin birleşme yeri olarak Rodos adası saptanmıştı; fakat Opsikionlular buraya henüz gelmişlerdi ki, yeniden isyan bayrağını açtılar ve Anadolu'ya geçerek eyaletlerinin bir vergi memuru olan Theodosios adında birisini imparator ilân ettiler. Theodosios bu beklemediği tehlikeli şereften kurtulmak için her ne kadar kaçtı ise de yakalandı ve imparatorluk tacını kabule zorlandı. Böylece Araplarla mücadele yerine Opsikionluların, kavimler göçü devrinden beri şimdiki Opsikion *thema*'sına dahil eyaletlerde oturan grekleşmiş Ostrogotların (Gotogrek Γοτθογραῖκοι)[1] yardımı ile 715 yılı sonlarına doğru adaylarını Istanbul tahtına yerleştirmelerine ve Anastasios'un keşiş libâsını giyerek Selânik'e çekilmesine kadar tam altı ay devam eden yeni bir iç savaş başlamış oldu.

Bu kendi arzusuna rağmen tahta çıkarılmış imparator, Theodosios III., selefinden de daha az tahtta kaldı. Müteakip olayların merkez noktasında o değil, Anatolikon *thema*'sının *strategos*'u olan Leon bulunmaktadır. İsim yapmamış bir aileden gelen bu zat kuzey Suriye'li idi[2], fakat Iustinianos II.'un ilk hükümdarlık devresinde bu imparatorun tehcir siyaseti uygulamaları sırasında ebeveyni ile birlikte Trakya'ya yerleştirilmişti. Bu onun için mukadderatın bir lûtfü idi; çünkü "Burnu kesik imparator" on yıllık sürgün hayatından sonra 705 yılında Trakya'dan geçerek, babalarının tahtını tekrar ele geçirmek üzere Istanbul'a giderken bu genç *stratiotes* onun hizmetine girmişti. Leon bu hareketine mükâfaten *spatharios* tayin olundu ve önce Iustinianos II., sonraları da onun kısa aralıklarla birbirini izleyen halefleri devrinde yükselmeye başladı. Kafkasya bölgesinde uzun ve tehlikeli bir sefer ona askerî ve siyasî kabiliyetlerini isbat etmek fırsatını bahşetti. Kumanda mevkilerini en liyakatli kumandanlarla doldurmaya çalışan Anastasios II. onu Anatolikon *thema*'sının *strategos*'luğuna tayin ederek en büyük ve en önemli Bizans eyaletlerinden birisinin başına getirmiş oldu. Leon bu mevkiini, Anastasios II.'un sukutunu müteakip

[1] Theophanes 385, 29 ve 386, 6. Bunun hakkında Kulakovskiy, *Istoriya III*, 414 vdd.

[2] Kuzey Suriye'ye dahil Germanikeia (Maraş)'lı idi. Theophanes kroniğindeki (s. 391, 6) τῇ ἀληθείᾳ δὲ ἐκ τῆς Ἰσαυρίας kelimelerinin sonradan ilâve olduğunu K. Schenk (*BZ* 5, 1896, s. 296 vdd.) de isbat etmiştir. Bir çok inceleyicinin onun Isauria menşeine taraftar olmasına rağmen, kanaatimce onun Suriye menşeli olduğu kabul edilmelidir; krş. meselâ Kulakovskiy, *Istoriya III*, 319 ve n. 2. Kulakovskiy burada, Leon'un vaftiz esnasında "Isauria'lılar için tipik olan" Konon adını almış olduğu rivayetine dayanmaktadır. Fakat papa Konon (686-87) da hiç şüphesiz Isauria'lı olmayıp, *Liber pontificalis*'in belirttiği gibi "*natione grecus, oriundus parte Thracesio, educatus apud Sicilium*" idi.

Eskikitaplarını.com

zayıf Theodosios III.'a karşı ayaklanmak suretiyle, imparatorluk tahtına sahip olmak için bir sıçrama tahtası olarak kullandı. Kızı ile evlendirmeyi ve şerefli *kuropalates* ünvanını vadetmek suretiyle Armeniakon *thema*'sı *strategos*'u Artabasdos ile ittifak etti. Zayıf imparatorla enerjik zorba arasındaki mücadelenin âkıbeti, hele Leon daha büyük bir askerî güce malik olduğu cihetle, hiç şüphe götürmezdi. Aslında bu Anatolikon ve Armeniakon *thema*'ları ile, Theodosios III. tarafını tutan Opsikion *thema*'sı arasında bir mücadele idi. Leon, Opsikion arazisini geçerek, İzmit (—Nikomedeia)'te imparatorun oğlunu bütün maiyyetiyle birlikte esir etti ve Üsküdar (—Khrysopolis)'a kadar ilerledi. Bunun üzerine müzakereye girişildi ve Theodosios III. kendi şahsı ve oğlu adına gerekli güvenceyi elde ettikten sonra, hayatının geri kalan kısımlarını Efes (— Ephesos)'de keşiş olarak geçirmek üzere tacını başından çıkardı.

25 mart 717'de Leon Istanbul'a girdi ve Ayasofya'da imparatorluk tacını giydi. Bununla artık taht kavgaları devresi sona ermiş bulunmuyordu. Yirmi yıl içinde yedi defa zorla hükûmet değişikliği görmüş olan devlet Leon III. (717-41) ile, sadece sağlam ve dayanıklı bir hükûmet kurmakla kalmayıp bir de yeni bir hanedan tesis eden bir hükümdara kavuşmuş bulunuyordu.

2. Tasvirler Mücadelesi ve Arap Savaşları: Leon III

Genel bibliyografya: K. Schenk, *Kaiser Leo III.*, Halle 1880. - A. Vasiliev, *The Struggle with the Saracens I* (717-867), *Cambr. Med. Hist. IV* (1923) 119-138. - Schwarzlose, *Bilderstreit.* - L. Brehier, *La Querelle des Images*, Paris 1904. - Martin, *A History of the Iconoclastic Controversy*, London 1930. - M. J. Syuzyumov, *Problemı ikonoborçeskogo dvijeniya v Vizantii, Uçenye zapiski Sverdlovskogo gos. ped. inst.* 4, Sverdlovsk 1948. - Lipşic, *Oçerki* 170 vdd. - Andreev, *German i Tarasiy.* - Ostrogorsky, *Querelle des Images.* - Grabar, *Iconoclasme.* - Beck, *Kirche* 292 vdd., 473 vdd. - Diehl, *Exarchat.* - Hartmann, *Byz. Verwaltung.* Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelater II, 2*, Gotha 1903.

Yeni imparatorun ilk ve en gerekli görevi, gittikçe yaklaşmakta olup devletin varlığını yeniden sorun haline getirecek gibi görünen Arap tehlikesine karşı savunmak idi. Anastasios II. zamanındaki Bizans mukabil taarruzu iç karışıklıklar yüzünden akamete uğradığı için iki taraf arasındaki mücadele yine Bizans başşehirinin surları altında cereyan etti. Leon III, Anastasios II.'un akıllıca bir ön görüşle başlamış olduğu savunma işlerini yeniden ele almak suretiyle başşehri hemen maruz kalacağı kuşatmaya karşı süratle hazırlamaya girişti. 717 ağustosunda halifenin kardeşi Mesleme, ordu ve donanma kuvvetiyle Istanbul önünde göründü. Konstantinos IV. günlerinde olduğu gibi, Bizans devletinin yaşayıp yaşamayacağını kesin sonuca bağlayacak müzbûhane bir savaş yeniden başladı. Fakat kırk

Eskikitaplarım.com

yıl önceki gibi Bizans bu sefer de bu kesin savaşı kazandı. Bizanslılar yeniden Grek ateşi sayesinde Arap donanmasını yakmaya muvaffak olurken, Arapların İstanbul'u hücumla almak teşebbüsü de yine şehir surlarının kudreti önünde akîm kaldı. Bundan başka 717/18 kışı bilhassa sert geçti, öyle ki, Araplar büyük kitleler halinde öldüler; nihayet Arap ordugâhında, daha da büyük kayıplara sebep olan dayanılmaz bir kıtlık vuku buldu. Bu yetmiyormuş gibi Arap ordusu Bulgarlar tarafından da saldırıya uğrayarak ağır kayıplar verdi. 15 ağustos 718'de, başladığından tam bir yıl sonra, kuşatma kaldırıldı ve Arap gemileri Bizans sularını terkettiler[1]. İşte bu suretle ikinci defa olarak Arap taarruzu Avrupa'nın eşiğinde, Bizans surları önünde parçalanmış oluyordu.

Fakat kara savaşları pek çabuk yeniden ve büyük bir şiddetle başladı. 726'dan itibaren Araplar her yıl Anadolu'ya akın ettiler; Kayseri zaptolundu, İznik (=Nikaia) kuşatıldı ve ancak Leon III.'un 740 yılında Amorion'dan uzak olmayan Akroinon mevkiinde kazandığı büyük galibiyet bu kötü duruma bir son verdi. Bizanslılarla, hilâfete karşı duydukları düşmanlık dolayısiyle kendilerini müttefik addeden ve Kafkas ve Armenia arazisine yaptıkları akınlarla Arapları büyük ölçüde uğraştıran Hazar'larla mevcut geleneksel dostane ilişkiler Bizans devleti için bir dayanak olmakta idi[2]. Hazar devleti ile ittifak, Leon III.'un 733 yılında oğlu ve veliahdi Konstantinos'u Hazar kağanının bir kızı ile evlendirmesi suretiyle teyid ve takviye edildi.

İstanbul'un kurtarılması ve Anadolu'nun Araplardan temizlenmesi ile Bizans - Arap mücadelesinin önemli bir devresi kapanmış oluyordu. Araplarm bundan sonraki taarruzları her ne kadar devleti yine oldukça sıkıntıya düşürmüş ise de artık onun varlığını tehdit etmemiştir. İstanbul artık Araplar tarafından kuşatıldığını bir daha görmedi ve Anadolu da, *thema*'lar organizasyonu sayesinde sıhhatli ve kuvvetli bir temele dayandığı için, bazı darbelere rağmen devletin sağlam bir parçası olarak kaldı.

Yeni idare sistemini geliştirerek Leon III. gereğinden fazla büyük olan Anatolikon *thema*'sının taksimi yönüne gitti. Bu tedbir her halde ön planda, son zamanlarda itiyad hâline gelmiş olan tahtı zorla ele geçirme teşebbüslerinin önüne geçmek amacındaydı. Böyle büyük bir bölgenin bir *strategos* elinde birleşmesinin tahtda bulunan kimse için ne gibi âkıbetler doğuracağını hiç kimse Leon'dan daha iyi bilemezdi. Böylece Anatolikon bölgesinin batı kısmı bağımsız bir *thema* halinde ayrıldı. Bu yeni böl-

[1] R. Guilland (*L'expédition de Maslama contre Constantinople (717-718)*, *Etudes byzantines*, Paris 1959, 100 vdd.) bütün önemli kaynak ve bibliyografyayı kullanmak suretiyle kuşatmanın tafsilâtlı bir tasvirini vermektedir.

[2] 8. yüzyılda Bizans ile Hazar devleti arasındaki dostça münasebetler hakkında krş. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, 1936, 87.

Eskikitaplarm.com

genin, aslında Anatolikon *thema*'sının bir *turma*'sını teşkil eden ve bir zaman lar buraya yerleştirilmiş olan Avrupa askerî birliklerine nisbetle Thrakesion *thema*'sı adını alması, *thema*'lar nizamının doğuşu üzerine kuvvetli bir ışık serpmektedir[1]. Aynı derecede, hattâ belki daha da büyük bir *thema* olan Opsikion ise taksim edilmeden kaldı. Leon III. burada kumanda mevkiini damadı Artabasdos'a tevdi etmenin yeterli olacağını düşünmüştü. Hatasının ne derecede büyük olduğunu, mukadderatın yeni bir uyarmasından sonra bu koskoca bölgeyi ikiye bölüp doğu kısmını, buraya yerleştirilmiş Bukellar'lara nisbetle Bukellarion adını alan bağımsız bir *thema* haline getirecek olan oğlu ve halefi hissedecekti[2]. Buna mukabil eğer daha önce Anastasios II. devrinde değilse Leon III. zamanında, her hal-ü kârda 710'dan sonra ve 732'den önce, aslında devlet eyaletlerinin bütün deniz kuvvetlerini kapsayan Karabisianon *thema*'sı, o zamana kadar Karabisian'lar *strategos*'unun emrine verilmiş *drungarios*'luklar olan iki parçası, bağımsız birlikler durumuna sokulmak suretiyle bir taksime tabi tutuldu: Anadolu sahili ile buna civar olan adalar bundan sonra Kibyraioton *thema*'sını, Ege adaları ise sonraları *thema* seviyesine çıkarılıp ayrı bir taksime tabi tutulacak olan Aigaion Pelagos *drungarios*'luğunu teşkil ettiler[3]. Hemen aynı sıralarda Girit de *thema* statüsüne yükseltilmiş olmalıdır[4]. 7. yüzyıl içinde gereğinden fazla büyük *thema*'ların taksimi hiç şüphesiz idare tekniği bakımından da önemli idi; bu sayede idare mekanizmasının esnekliği sağlandığı gibi sistemin de bu şekilde mükemmelleştirilmesi temin edilmiş oluyordu. Bu suretle 8. yüzyıl imparatorları, Herakleios'un büyük eserini, mütevazı bir ölçüde dahi olsa ikmal ettiler; *thema*'lar sisteminin daha esaslı bir şekilde gelişmesi ve tamamlanması ise bunu izleyen yüzyıla nasip oldu[5].

[1] Krş. yukarıda II, 1 - Bir Thrakesion *strategos*'una ilk defa 741 yılında rastlıyoruz: Theophanes 414, 33. Krş. DIEHL, *Regime des themes* 282 ve GELZER, *Themenverfassung* 77 vdd.

[2] Bir Bukellarion *thema*'sı *strategos*'una ilk defa 767'de rastlanır: Theophanes 440, 28. Krş. GELZER, *Themenverfassung* 79.

[3] Daha 710 yılında bir *patricius et stratigos caravisionorum* zikrediliyor: *Liber pontificalis* 390; fakat 732 yılında artık bir Kibyraioton *strategos*'u görünmektedir: Theophanes 410, 7. Krş. DIEHL, *Regime des thèmes* 280 vdd.; GELZER, *Themenverfassung* 34; R. GUILLAND, *Etudes de titulature et de prosopographie byzantines. Les chefs de la marine byzantine*, *BZ* 44 (1951) 212.

[4] Bir Girit *strategos*'u Stephanos Neos'un *Vita*'sında zikrolunuyor: MIGNE, *P. G.* 100, sütun 1164. Eserin bu pasajına ilk defa işaret etmiş olmak başarısını gösteren G. SPYRIDAKES (Τὸ θεμα Κρητης, πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς νησου ὑπὸ των 'Αράβων, EEBΣ 21, 1951, s. 59 vdd.) Girit'in Leon III. zamanında *thema*'lığa yükseltilmiş olduğunu kabul ediyor. Ayrıca, her halde hakkı olarak, Girit'in daha önce bir arkhontluk emrine verilmiş olduğunu ve bir arkhontluk teşkil ettiğini tahmin eden H. GLYKATZI - AHWEILER (*L'administration militaire et la Crète byzantine*, *Byz.* 31, 1961, s. 217 vdd.) ile krş.

[5] Leon III. devrinde, bu imparatorun devlet alanının bütününü kavrayan reform faaliyetleri cümlesinden olarak *thema*'lar nizamının da esasından değiştirildiğini kabul etmek için - ki bu uzun müddet bizans'cinistiğin bir *communis opinio*'sunu teşkil etmiştir - kaynaklarda hiç bir dayanak

Eskikitaplarm.com

Bizans kanun kodifikasyonu tarihi için, Leon III.'un 726 yılında kendi ve oğlu adına yayınlattığı kanunname devir açıcı bir mahiyet taşır[1]. İmparator Leon ve Konstantinos *Ekloga*'sı hususî ve ceza hukukunun geçerli olan en önemlilerinin bir seçme kolleksiyonudur; bu kanunname özellikle aile ve miras hukukuna ehemmiyet vermiş olup buna mukabil eşya hukuku oldukça geri plânda kalmıştır. *Ekloga*'nın neşri her şeyden önce, büyüklüğü ve ihtiva ettiği malzeme bakımından pratik ihtiyaçlara uydurulan ve çok mufassal olması bir tarafa, kolay anlaşılamayan Iustinianos I. kanunnamelerinin yerini alması istenilen bir hukuk kitabını hâkimlerinin eline vermek gibi pratik bir gaye taşıyordu. *Ekloga*, Iustinianos *Corpus Iuris*'inde de olduğu gibi, hâlâ Bizans hukuk hayatının temelini teşkil etmekte olan Roma hukukundan neş'et etmekte idi. Fakat bu eski hukuku hulâsa etmekle yetinmemekte, onu "daha büyük bir insan sevgisi ile" ta'dil etmek istemektedir. Gerçekten *Ekloga* Iustinianos hukukundan, bir taraftan kilise hukukunun, diğer taraftan doğu örf ve âdât hukukunun etkilerine irca edilmesi gereken önemli farklar arzetmektedir. Böylece meselâ zevcenin ve çocukların hakları önemli nisbette artar ve evlilik müessesesi daha büyük bir himayeye mazhar olurken *patria potestas* (baba hukuku) sınırlandırılmaktadır. Özellikle dikkate şayan olan husus ceza hukukundaki değişikliklerdir. Bunlar aslında hiç de hristiyanî insan sevgisi ruhunun dikte ettiği değişiklikler değildirler. *Ekloga*, Iustinianos hukukunun tanımadığı, bütün bir bedenî cezalar sistemi arz ediyor: burun ve dil kesilmesi; el kesilmesi; gözleri kör etme; saçların kesilmesi veya yakılması ve saire gibi. Bununla beraber bu nefret uyandırıcı bedenî cezalar bazı hallerde Iustinianos hukukunun idam cezası, bazı hallerde ise aynı hukukun para cezası yerine kaim olmaktadır. *Ekloga*'nın Roma hukukuna zıd olarak arz ettiği, doğuya özgü uzuv kesmek, zalimce işkence etmek zevki ise artık Bizans için pek de yeni bir şey değildir: 7. yüzyıl tarihi bu hususta zengin malzeme sağlamaktadır. Iustinianos hukukundan ayrıldığı nisbette *Ekloga* yedinci yüzyıl zarfında Bizans'da teşekkül etmiş olan örf ve âdât hukukundan kaleme alınmış şeklinden ibarettir[2]. Bu,

noktası yoktur. Benim bu hususdaki açıklamalarımı krş.: *Über die vermeintliche Reformtätigkeit der Isaurier*, *BZ* 30 (1929/30) 394 vdd. Eski teoriyi Diehl (*Le monde oriental de 395 à 1081*, 1936, 255 vdd.) kurtarmaya çalışmakta, fakat bu arada Leon III.'a aidiyetinin tesbit edilemiyeceğini itiraf ettiği νόμος στρατιωτικός ve νόμος γεωργικός'a dayanmaktadır (Bu kanunlar hakkında krş. yukarıda II, kaynaklar).

[1] Tarihleme hakkında yukarıda "kaynaklar" kısmına bk.; orada *Ekloga* için mevcut bibliyografya da zikredilmiştir.

[2] R. S. Lopez (*Byzantine Law in the Seventh Century and its Reception by the Germans and the Arabs*, *Byz.* 16, 1942/43, s. 445 vdd.) bu örf ve âdât hukukunun daha Herakleios devrinde teessüs etmeye başladığı ve – hiç şüphesiz sadece tahmin mahiyetinde – bu Herakleios kanun hükümlerinin Arap ve Germen hukukuna tesir ettiğini kabullenmenin mümkün olduğu inancındadır.

Eskikitaplarını.com

Bizans hukuk hayatının ve hukuk şuurunun Iustinianos'dan beri maruz kaldığı değişiklikleri göstermektedir; o değişiklikler ki, kısmen hristiyanî görüşün daha derin bir şekilde nüfuzuna, kısmen ise doğu etkisi âdetlerin kabalaşmasına atfedilmelidirler.

Hukuk ve yargı müessesesi için yeni ve kolay elde edilen ve herkes tarafından anlaşılması kolay olan bu kanunnamenin yayınlanması hiç şüphesiz bir ilerlemedir. *Ekloga*'nın giriş kısmında imparatorun açıkladığı, mahkemelerin rüşvetle iş görmelerini önlemek ve *questor*'dan başlamak üzere bütün hâkimlere devlet tarafından maaş bağlamak hususundaki kararı dikkate şayandır[1]. Tasvir kırıcı Leon ve Konstantinos'un eseri olmak sıfatiyle *Ekloga* sonraları fena şöhret yapmıştır; fakat buna rağmen Bizans'ın sonraki kanun koyuculuğu üzerinde kuvvetle müessir olmuş ve Bizans sınırları dışına taşarak İslav ülkelerinin hukukî gelişmesine de büyük ölçüde tesir etmiştir (aşağıda IV, 2'ye bk.).

Tasvirlere karşı mücadele Bizans tarihinde yeni ve kendine özgü bir fasıl açmaktadır. Leon III.'un tasvirler kültüne karşı vaziyet alması, bu devreye damgasını basan ve devleti yüzyıldan fazla bir süre ağır iç mücadeleler sahnesi haline getiren büyük buhrana patlak verdirdi. Kriz geleceğini çoktan belli etmişti. Bir tasvirler mücadelesi hâlini alması, Bizans telâkkisine göre resmin hâiz olduğu hususî sembolik önemle sıkı sıkıya bağlıdır. Grek kilise çevresinde aziz tasvirlerine tapınmak son asırlar içinde, özellikle Iustinianos sonrası devrede, gittikçe daha ziyade yayılmış ve Bizans dindarlığının en önemli tezahür şekillerinden biri haline gelmişti[2]. Diğer taraftansa, fikirlerince saf ruhanî bir din olmak sıfatiyle hristiyanlığın tasvirler kültünü reddetmesi gerektiğini düşünen tasvir düşmanı mülâhazalar da hiç eksik değildi[3]. Bu tür ruh hâleti özellikle dinî kaynaşmaların ocağı olup monofizit bakiyelerinin varlıklarını sürdüregeldikleri ve her türlü kilise kültüne düşman olan Pavlikyan mezhebi sâliklerinin gittikçe artmakta bulunduğu devletin doğu arazisinde yankılanmaktaydı. Fakat Arap dünyasiyle vuku bulan temas için-için yanmakta olan tasvir düşmanlığını alevlendirdi.

[1] Zepos, *Jus II* 16.

[2] E. Kitzinger'in özellikle önemli şu makalesini krş.: *The Cult of Images in the Age before Iconoclasm*, *DOP* 8 (1954) 83-150.

[3] Zengin bibliyografyası ile H. von Campenhausen'in (*Die Bilderfrage als theologisches Problem der alten Kirche*, *Zeitschr. f. Theol. u. Kirche* 49, 1952, s. 33 vdd.) ve G. Ladner'in (*The Concept of the Image in the Greek Fathers and the Byzantine Iconoclastic Controversy*, *DOP* 7, 1953, s. 1 vdd.) makalelerini krş. Ayrıca bk. S. Der Nersessian, *Une apologie des images du septième siècle*, *By* 17 (1944/45) 58 vdd.; G. Florovsky, *Origen, Eusebius and the Iconoclastic Controversy*, *Church History* 19 (1950) 77 vdd.; N. H. Baynes, *The Icons before Iconoclasm*, *The Harvard Theological Review* 44 (1951) 93 vdd. (*Byzantine Studies and Other Essays*, London 1955, 226 vdd.).

Eskikitaplarım.com

Leon III.'un tasvir düşmanı zihniyeti onun muarızları tarafından bir Yahudi, bir Arap etkisine irca edilip durmuştur. Leon III.'un Yahudileri takibata uğratmış ve onları vaftiz olmaya zorlamış bulunması vâkıası [1], onun resimleri yasaklayan Musa dininden müteessir olması imkânını ortadan kaldırmadığı gibi, Araplarla mücadelesi de imparatorun Arap kültürünün etkisinde kalma istidadını inkâra imkân veremez. Bizans tarihinde nisbeten nadir olan Yahudi takibatından birini teşkil eden Leon III. devrindeki Yahudi aleydarı hareket, daha ziyade bu devir içinde Yahudi tesirinin kuvvetlenmiş olmasının bir işaretidir. Bizans teoloji literatüründe 7. yüzyıldan itibaren, hristiyanlığa karşı Yahudi hücumlarına vaziyet alan çok sayıda polemik yazı kaleme alınmıştır. Fakat zamanında yaşayanların σαρακηνόφρων tesmiye ettikleri Leon'un Arap dostu zihniyetine işaret etmek çok daha önemlidir. Onlarca yıldan beri Anadolu'da mekik dokuyan Araplar Bizans'a yalnız kılıçlarını değil, kültürlerini ve bununla müslümanların o kendine mahsus insan yüzünün tasvirine karşı duydukları ürkekliği dile getirmişlerdi. Böylece tasvirler aleyhindeki fırtına, devletin doğu bölgelerinde, sâf ruhaniyete ulaşmak isteyen hristiyan imanı ile resim düşmanı mezhepler sâliklerinin öğretileri ve eski kristolojik i'tizal doktrinlerinin izdivacından olduğu kadar, hristiyanlık dışı, yahudilik ve özellikle islâm dinlerinin etkisiyle doğmuş oldu. Doğunun askerî taarruzu önlendikten sonra, tasvirler mücadelesi şeklinde doğu kültür etkilerinin sızmasına karşı mücadele başladı. Bunun yolunu açan ise, Arap fütuhat dalgasını İstanbul kapıları önünde geri püskürtmüş olan aynı imparator oldu.

Tasvirlere aşırı hürmet göstermek âdetine karşı mücadeleyi, Bizans'da resimlere karşı savaş açılmasından yıllarca önce tasvirlere karşı bir takım tedbirlere baş vurmuş olan Emevî devleti ilân etmişti [2]. Hemen aynı sıralarda bir tasvir kırıcı partinin teşekkül ettiği Bizans Anadolusu'nda tasvir düşmanı cereyan kuvvetlendi. Bu partinin başında Anadolu rühban sınıfının yüksek temsilcileri, Klaudiopolis metropoliti Thomas ve özellikle, Bizans'da tasvirlere karşı mücadelenin asıl yaratıcısı olup ortodoks Bizanslılar tarafından "*Heresiarkhos*" tesmiye edilen Nakoleia piskoposu Konstantinos bulunmakta idiler. Şimdi de, bizzat doğu menşeli olup bir çok yılını devletin doğu eyaletlerinde geçirmiş ve Anatolikon *thema*'sı *strategos*'u sıfatiyle Araplarla da sıkı münasebetlere girişmiş bulunan Leon III. tasvir aleyhdarı hareketin emrine giriyordu. Böylece, o vakte değin ağır-ağır yürü-

[1] Theophanes 401, 22. Bu hususta tafsilât için bk. J. Starr, *The Jews in the Byzantine Empire 641-1204*, Athen 1939.

[2] Bizans kaynakları, halife Yezîd II.'in 723'24 yılında ülkesindeki hristiyan aziz resimlerinin imhasını emrettiğini bildiriyorlar. Gerçekte sorun sadece hristiyanî resimlerin değil, canlı yaratıkların ibadet gayesine hizmet eden bütün tasvirlerin tahribi ile ilgili idi ve buna benzer tedbirlere daha önce, Yezîd II.'in selefi halife Ömer II. (717-720) de başvurmuştu. Bu sorun bütünü hakkında şimdi bk. Grabar, *Iconoclasme* 103 vdd.

Eskikitaplarını.com

müş olan tasvir düşmanlığı açık bir tasvirlere karşı mücadele fırtınasına dönüştü.

726 yılında Leon III. ilk defa olarak tasvirlere karşı açıkça yer aldı[1]; buna ise kısa bir zaman önce başşehirde bir süre kalmış olan Anadolulu tasvir düşmanı piskoposların tesiri sebep olmuştu[2]. Fakat imparator için bardağı taşıran damlayı, zamanının gerçek çocuğu olarak, resimlere ibadet ten dolayı tanrısal bir gazap işareti saydığı şiddetli bir zelzele vermiş gibi görünüyor. İmparator önce tebasını tasvirler kültünün yakışıksızlığına ikna etmek gayesiyle vaazlarda bulundu[3]. Bu vaazlarda Leon'un, ona tanrının yüklediği hükümdarlık makamı hakkındaki görüşü tezahür etmekte idi: Sonradan papaya da yazmış olduğu gibi Leon kendisini sadece imparator değil, aynı zamanda da başrâhip addediyordu[4]. Ancak imparator pek az sonra işi filiyata dökerek subaylarından birisine, imparatorluk sarayının bronz kapısı üzerinde bulunan İsa tasvirini söktürttü. Eğer Leon böylece başşehir halkının ruh hâletini sınamak istemiş idiyse, alınan sonuç hiç de cesaretlendirici olmamıştı: Bu harekete fena halde içerleyen halk imparatorun memurunu derhal linç etti. Fakat bu sokak ayaklanmasından daha önemli olan, imparatorun tasvir aleyhdarı hareketi haberinin Yunanistan'da uyandırdığı bir isyan idi. Hellas *thema*'sı, başına münkabil bir imparator geçirerek donanmasiyle Istanbul üzerine yürüdü. Bu suretle daha başlangıçtan itibaren, tasvir mücadelelerinin muhtelif devirlerinde tekrar tekrar tezahür edecek olan, Avrupa'daki devlet parçasının tasvir dostu tutumu belirmiş oluyordu. İmparator her ne kadar bu isyanı bastırmaya muvaffak oldu ise de, bütün bir eyaletin ayaklanmış olması ciddî bir uyarma anlamı taşımaktaydı.

Tasvir kırıcı doktrine taassupla inandığı halde Leon önceleri çok ihtiyatlı davrandı; ancak hükümdarlığının onuncu yılında tasvirler aleyhinde açıkça vaziyet almaya karar verdiği gibi, bu hususta kesin adım atılıncaya kadar bir kaç yılın daha geçmesi gerekti[5]. Bu yıllar müfuzlu

[1] Theophanes 404, 3: Τούτῳ τῷ ἔτει ἤρξατο ὁ δυσσεβης βασιλευς Λεων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων καθαιρεσεως λόγον ποιεῖσθαι.

[2] Krş. Ostrogorsky, *Querelle des Images* 235 vdd.

[3] *Vita Stephani*, Migne, *P. G.* 100, 1084 B. Nikephoros 57, 26.

[4] Mansi XII, 975 (--Caspar, *Zeitschr. f. Kirchengesch.* 52, 85, Z. 382): βασιλευς καὶ ἱερεὺς εἰμι.

[5] Leon III.'un önceleri yukarıda verilen Theophanes zikrinden yanlış olarak istihraç edildiği gibi, daha 726'da "ilk" tasvir aleyhdarı emirnamesini yayınlamış olmayıp, adı geçen yılda sadece resimler aleyhinde konuşmaya başladığını (ἤρξατο λόγον ποιεῖσθαι), buna mukabil tasvir aleyhdarı fermanın – yegâne ferman, "ikinci" değil – ancak 730 yılında çıkarıldığını açık kaynak kayıtları ve kabulü gereken mülâhazalarla gösterdiğimi sanıyorum Ostrogorsky, *Querelle des Images* 47ff vdd. E. Caspar'ın itirazı (*Zeitschr. f. Kirchengesch.* 52, 1933, 54 vd.) onun yanlış olarak *Vita Gregorii II*'nin iki emirnameden

Eskikitaplarını.com

ve sözü geçen kilise makamları ile müzakerelere tahsis olundu: Daha emniyetle hareket edebilmek için Leon, papanın ve Istanbul patriğinin muvafakatlerini elde etmeye çalıştı. Fakat onun bu gayreti yaşlı Istanbul patriği Germanos yanında kesin bir red ile karşılaştığı gibi, papa Gregorius II. ile giriştiği muhabere de tamamiyle menfi sonuçlandı[1]. Bununla beraber Gregorius II. imparatorun tasvirler aleyhinde kullandığı yakışıksız tabirleri alışılmamış sert bir ifade ile kınamasına rağmen, Bizans'la tamamiyle düşman olmayı da önlemeye çalışmaktaydı; hattâ, o sırada İtalya'da su yüzüne çıkmış olan imparatorluk aleyhindeki cereyanların yatıştırılması için gayret bile sarf ediyordu. Papa dinî sorunları siyasî meselelerden ayırt etmek suretiyle, papalığın Langobard tehlikesi karşısında, himayesine o zamanlar hâlâ muhtaç bulunduğu Bizans imparatoruna sadakatini muhafaza etmekteydi[2].

Patrik Germanos ve papa Gregorius II.' yanında imparator için en önemli muârız Dimaşk'lı Ioannes'in şahsında türedi. Şam sarayında büyük bir memuriyete sahip olup sonraları keşiş olarak Kudüs'teki Sabbas manastırına çekilen bir Grek olan Ioannes yaşadığı yüzyılın en büyük din bilgini idi. Dimaşkb'nın en ünlüsü olmasa da en orijinal ve sanat bakımından da en olgun eseri, onun tasvirlerin müdafaası sadedinde kaleme almış olduğu *Üç Nutuk*'tur[3]. Tasvirlere aşırı hürmet göstermenin putperestlik *idolatrie*'sinin bir yeni doğuşu olduğu mahiyetindeki suçlamayı reddederken Ioannes, neoplatonik anlamda tasviri bir sembol ve araç sayan, İsa tasvirini ise tanrının insanlaşması dogmasına istinad ettirerek resim problemini hristiyanlığın halâs doktrini ile bağlayan nev'i şahsına münhasır bir *ikonosophie* ortaya atmaktadır[4]. Tasvir taraftarı doktrinin bütün sonraki gelişmesi için Dimaşklı'nın bu sistemi istikamet verici olmuştur.

---

bahsettiğini kabul etmesinden doğmuştur (*Liber pontificalis* s. 404 ve 409). Aslında, imparatorun "*iussones*"lerinden bahsedilen yer bir fermandan değil, sadece Leon III.'un papaya yazdığı meşhur (ilk) mektuptan bâhistir. Bilindiği gibi imparatorluk mektuplarına Roma'da sık sık bu tesmiye alem olmuştur. Araştırıcıların çoğunluğu benim izahımı kabul etmiştir: Krş. F. Dölger, *BZ* 31 (1931) 458 vdd.; J. Haller, *Das Papsttum I*, 328 ve 502; H. Menges, *Die Bilderlehre des heiligen Johannes von Damaskus* (1938) 33; L. Bréhier, *Échos d'Orient* 37 (1938) 21 vd. ve *Vie et mort* 79; Bréhier - Aigrain 448 vdd.; Alexander, *Patr. Nicephorus* 9; Beck, *Kirche* 299.

[1] Gregorius II.'un Leon III.'a yazdığı mektupların sihhati sorunu için bk. yukarıda "Kaynaklar", kısmı. Ancak bu sorun bize intikal etmiş metinler müvachesinde ne sonuca bağlanırsa bağlansın, muhaberenin vuku bulmuş ve menfi sonuçlanmış olması her türlü şüpheden vârestedir.

[2] E. Caspar'ın kıymetli eserinde (*Geschichte des Papsttums II*) millî bir devrimci olarak tasvir olunan Gregorius II.'un şahsiyeti kötü anlamda yorumlanmaktadır.

[3] Krş. H. Menges, *Die Bilderlehre des heiligen Johannes von Damaskus*, Munster 1938.

[4] Krş. Schwarzlose, *Bilderstreit* 187 vdd. ve benim makalem: *Soedinenie voprosa o sv. ikonakh s khristologiçeskoy dogmatikoy. SK* 1 (1927) 35 vdd.

Eskikitaplarını.com

Müzakerelerin her tarafta akîm kalması üzerine, Leon III. için plânlarını uygulamak bakımından sadece zor kullanmak yolu açık kalmıştı. O da, bütün aziz tasvirlerinin imhasını emreden bir ferman yayınlamak suretiyle bu yolu tuttu. Fakat bunda kanuna uygun hareket etmek görünüşünü de muhafaza etmek istedi. 17 ocak 730'da imparatorluk sarayında en yüksek kademedeki dinî ve dünyevî erkânı, maruf tabiri ile *silention*'u, toplayarak, kabul etmeleri için yayınlanacak emirnameyi onlara gösterdi. Patrik Germanos bunu imzalamayı reddedince azlolundu ve 22 ocakta patriklik tahtına, imparatorun emirlerine hiç itiraz etmeden itaate hazır olan, Germanos'un bir zamanki *synkellos*'u Anastasios çıkarıldı. Tasvir aleyhdarı emirnamenin ilânı ile tasvir düşmanı doktrin kanun kudretini almış oluyordu. Bununla *ikonoklast* (= tasvir kırıcı) hareket başlamış oldu: Tasvirlerin imhası ve bunlara ibadet edenlerin takibi.

Uzakta bulunan İtalya'da imparator tasvir kırıcılığı zor kullanarak uygulatamadı. Fakat Istanbul ile Roma arasındaki münasebetler için Bizans'ta kopan bu tasvir kırıcı fırtına önemli ve şümullü sonuçlar doğurdu. Tasvir aleyhdarı doktrini resmî devlet ve kilise dogması haline yükselten bu emirnamenin isdârından sonra artık çoktan beri zorlukla önüne geçilebilen ayrılık zorunlu hale geldi. Gregorius II.'un halefi Gregorius III Bizans'taki tasvir düşmanı cereyanı, topladığı bir konsilde tel'în ve mahkûm etmek zorunda kaldı ve papayı kazanmak ümidinde yanılmış olduğunu gören Leon III. da Gregorius III.'un *legat*'larını hapse attırdı. Bu dinî ihtilâfı siyasî ikilik izledi. Tasvir aleyhdarı hareketin ilk neticeleri, Bizans ile Roma arasındaki uçurumun derinleşmesi ve Bizans'ın İtalya'daki nüfuzunun hissedilir derecede sarsılması oldu.

3. Tasvir Kırıcılık Hareketi ve Bulgarlarla Mücadele: Konstantinos V

Genel bibliyografya: A. LOMBARD, *Constantin V, empereur des Romains*, Paris 1902. MELIORANSKIY, *Georgiy Kipryanin*. - OSTROGORSKY, *Bilderstreit* (ayrıca yukarıda Tasvirler mücadelesi ve İtalyadaki durum hakkında verilen genel bibliyografyaya bk.).-ZLATARSKI, *Istoriya I,1*. - MUTAFÇIEV, *İstoriya I*. - RUNCIMAN, *Bulgarian Empire*.

Leon III.'un Arapların haddini bildirmiş olmak dolayısiyle kazandığı şan ve şöhret ne kadar büyük olursa olsun, bu tasvir kırıcının aşırı davranışları halk arasındaki itibarını temelden sarsmıştı. Leon'un vefatından sonra hükümdarlık oğlu Konstantinos V.'a intikal etti (741-75). Genç hükümdarın imparatoluk tahtı üzerindeki hakkı her türlü şüphenin üzerinde idi; çünkü o yirmi yıldan fazla bir süreden beri, iki yaşında iken (720 yılı paskalyasında) babasının elinden onun müşterek hükümdarı ve veliahdı sıfatiyle almış olduğu imparator tacını taşımaktaydı. Fakat ancak bir yıl

Eskikitaplarım.com

hüküm sürmüştü ki, ortaya bir mukabil imparator çıkarak tacını uzunca bir süre için elinden koparıp aldı. Bu mukabil imparator, bir zamanlar Armeniakon *thema*'sının *strategos*'u sıfatiyle Leon'a Bizans tahtını elde etmek hususunda yardım eden ve buna teşekkür makamında onun kızıyla evlendirilen, *kuropalates* ünvaniyle şereflendirilerek Opsikion *thema*'sı *komes*'liğine yükseltilmiş bulunan Artabasdos'tan başkası değildi. Askerî bolgelerin bu en büyük ve en önemlisinin bütün savaş kuvvetlerinin kumandanı olarak Artabasdos şimdi genç kayın biraderine karşı bir zorbalığa girişebilirdi. Tasvirlere ibadet taraflısı olarak ortaya atılması başarısı için kesin neticeyi sağlayan husus oldu. Bu sebeple onunla meşru imparator arasındaki mücadele, bütün bu devirde olduğu gibi, tasvirler mücadelesinin damgasını taşır. Konstantinos, 742 haziranında Araplara karşı çıktığı bir seferde, ordusu ile birlikte Opsikion arazisinden geçerken baskına uğrayıp mağlûp edildi. Bunun üzerine Artabasdos kendisini imparator ilân ettirerek, Konstantinos'un Istanbul'da naip olarak bıraktığı Theophanes Monutes ile müzakereye girişti. Bu zat mukabil imparatora iltihak etti; baş şehrin bir çok yüksek memuru da aynı şeyi yaptı. Bu, resimlere düşman siyasetin imparatorun en yakın iş arkadaşları arasında bile tamamiyle tasvip edilmediğini gösterir. Artabasdos ordusu ile Istanbul'a girerek, yeniden cephe değiştiren patrik Anastasios'un elinden imparatorluk tacını giydi. Artabasdos en büyük oğlu Nikephoros'u müşterek imparatorluğa yükseltip küçük oğlu Niketas'ı ordu başkumandanlığına tayin ederek Armeniakon *thema*'sına gönderdi. Istanbul'daki aziz resimleri tekrar yerlerini aldılar; Tasvir kırıcı devre artık geçmiş görünmekte idi.

Bu arada Konstantinos V. Amarion'a kaçmış ve babasının Anadolu' daki kumandanlık bölgesinin merkezi olan burada şevk ve heycanla karşılanmıştı. Kısa bir süre önce Anatolikon *thema*'sından ayrılmış olan Thrakesion *thema*'sı da genç tasvir kırıcının tarafını tuttu. Buna mukabil tasvir dostu Artabasdos en büyük desteğini, adı geçen Theophanes Monutes'in oğlunun *strategos*'luğunu yaptığı Avrupa'daki Thrakia *thema*'sında buldu ve bu zat devlet başşehrinin savunmasını üzerine aldı. Anadolu içinde Artabasdos tarafını ona şahsen bağlı olan eski kumanda bölgeleri Opsikion ve Armeniakon *thema*'ları tutmakta idiler. Bununla beraber, görünüşe gore, onun tasvir taraftarı tutumu bu bölgelerde de oldukça soğuk karşılanmakta idi; bu, Konstantinos'un üstün kumandanlık vasıfları yanında mücadelenin neticesini tayin bakımından kesin bir mahiyet taşımıştır. Daha Artabasdos'un Opsikion birlikleri Thrakesion *thema*'sında henüz görünmüşler ve Niketas da Armeniakon savaş birlikleri ile Babasının yardımına ulaşamamış iken Konstantinos, mukabil imparatoru 743 mayısında Sardes yanında ağır bir bozguna uğrattı. Bundan sonra süratle Niketas üzerine yürüyerek ağustos içinde Modrina yanında yakalayıp ordusunu firara zorladı. Bununla kesin neticeyi elde etmiş oluyordu; aynı yılın eylülü

Eskikitaplarım.com

içinde Istanbul surları önünde göründü. Kısa bir kuşatmadan sonra 2 ekimde başşehre girerek burada zalimane intikam aldı. Artabasdos ile Konstantinos'un yeğenleri olan her iki oğlunun, alenen tahkir ve tezyif edildikten sonra hipodromda gözleri kör edildi, yardımcıları kısmen idam olundu, kısmen de elleri ve ayakları kesilmek suretiyle sakat bırakıldı. Hain patrik Anastasios bir eşek üzerinde hipodromda halka teşhir edilmesine rağmen makamını muhafaza etti ki bu, hiç şüphesiz en yüksek kilise makamının kasıtlı olarak itibarının hiçe indirilmesi anlamına gelmekte idi. İşte 16 ay başında taç taşıyıp Roma'da da imparator olarak tanınmış olan Artabasdos'un imparatorluk devresi böylece son bulmuştu[1].

Konstantinos V. babasından daha büyük bir kumandan ve ondan çok daha mutaassıp bir tasvirler düşmanı idi. Fizik ve psişik kabiliyeti bakımından Leon III. gibi sağlam ve haşin bir asker değildi. Sinirli, ağır hastalıklardan muztarip, sağlığa aykırı ihtiraslariyle çapraşık ve tutarsız bir yaratılıştaydı. Onun dinî bakımdan muârızlarına revâ gördüğü takibatta ve yaptığı işkencelerdeki sınırsız zalimliği, ilkel bir kabalıktan değil, marîz ruhî gerginliğinden doğmuştur. Onu askerlerinin ilâhı hâline getiren Araplar ve Bulgarlar karşısında kazandığı parlak zaferler, âni bir atılganlığın değil, aksine büyük kişisel cesareti ile mezcolan uzakgörüşlü bir strateji ustasının üstün zekâsı idi.

Doğudaki durum Bizans için müsait bir şekil almıştı. Arapların kuvveti gerek Leon III. devrindeki savaşlar ve gerekse ağır bir iç kriz yüzünden sarsılmıştı ve şöhretli Emevî hanedanı sonuna yaklaşmakta idi ve 750 yılında uzun bir iç savaştan sonra Abbasî hanedanı tarafından istihlâf edildi. Devlet merkezinin Dimaşk'tan, uzaktaki Bağdat'a nakli bu hanedan değişimini takip etti. Bizans'ın bu taraftan maruz kaldığı baskı hafifledi. Artık imparatorluk taarruza geçebilirdi. Daha 746 yılında Konstantinos V. kuzey Suriye'ye girerek sülâlesinin yurt şehri olan Germanikeia (= Maraş)'yı zaptetti. İmparator Bizans'ın başarılı kolonizasyon politikasına uygun olarak büyük sayıda esiri, 9. yüzyılda hâlâ süryanî-monofizit kolonilerinin varlıklarını koruduğu uzak Trakya'ya yerleştirdi[2]. Bizans denizde de oldukça zikre değer bir zafer kazandı: Bizans donanması başkumandanı olan Kibyraiot'lar *strategos*'u Kıbrıs yanında İskenderiye'den gönderilen bir Arap donanmasını imha etti (747). İmparatorun 752'de Armenia ve Mezopotamya bölgelerine yaptığı sefer daha da başarılı oldu. İki önemli sınır kalesi olan Theodosiopolis (= Erzurum) ve Melitene (= Malatya) Bizanslıların eline geçti. Esir alınanlar yeniden Trakya'ya, Bulgar

[1] Papa Zacharias'ın Artabasdos ve oğlu Nikephoros'u imparator olarak zikreden iki mektubunu (*M. G. Ep. III* No. 57 ve 58) kış. Artabasdos'un tahtı ele geçirmek için yaptığı hareketin kronolojisi hakkında bk. Ostrogorsky, *Chronologie* 18.

[2] Theophanes 422, 16: ὧν οἱ πλεῖστοι εἰς τὴν Θρᾴκην οἰκοῦντες μέχρι τοῦ νῦν...

Eskikitaplarım.com

hududuna yerleştirildiler; imparator bu sınırı müstahkem tesislerle muhafaza altına aldırdı[1]. Bununla beraber bu başarılar imparatorluğa sürekli arazi kazancı sağlamadılar; çünkü zaptedilmiş olan kaleler pek kısa bir müddet sonra tekrar Arapların eline geçti. Fakat Konstantinos V 'nin doğu sınırındaki başarıları burada bir şeyler olacağını göstermekteydi. Artık Bizans'ın mevcudiyeti için mücadele zorunda olduğu devir geçmişti. Bizans - Arap mücadelesi artık bir sınır çatışması karakteri aldı ve bu arada geçici olarak inisiyatif hattâ Bizans imparatorunun elinde kaldı. Doğuda Bizans artık taarruza uğrayan değil, taarruz eden idi.

Bu suretle Arap tehlikesi kuvvetini kaybederken Bulgar sorunu tehdit edici bir şekilde ön plâna geçti. Konstantinos V.'un Trakya'nın korunması için aldığı tedbirler, Bizans hükûmetinin Bulgar sınırında şimdiye kadar sürüp giden barış hâlinin devam edeceği düşüncesini terk ettiğini göstermektedirler. Bulgarlara gelince bunlar, hudutlarında müstahkem mevkiler inşasını, devlet arazisine yaptıkları bir akınla cevaplandırdılar (756). Böylece Bizans ile Bulgarlar arasında büyük savaşlar devresi açılmış oldu. Daha Konstantinos V. Bulgarlarda devletin baş düşmanını teşhis etmişti. Onun iktidar devresinin en büyük askerî girişimleri bu düşmana karşı yapıldı: İmparator Bulgar devletine karşı dokuz sefer yaptı. Gerginlik en şiddetli safhasına, 762'de saldırgan Bizans düşmanı istikametin bir temsilcisi olan Teletz uzun iç mücadelelerden sonra Bulgaristan'da hâkimiyeti ele alınca ulaştı. Bulgar devletinde İslav halk tabakası ile, hâkim durumlarının muhafazası kaygısında bulunan eski Bulgar asalet sınıfı ve özellikle şimdi Teletz ile idareyi eline almış bulunan barışmak bilmez Bolyar'lar partisi arasındaki anlaşmazlık hâlâ sürüp gitmekte idi[2]. Teletz'in Bulgar tahtına çıkmasından sonra muazzam bir İslav kitlesi Bulgar sınır bölgesinden Bizans arazisine hicret etti. Bizans imparatoru bunlara, seleflerinin büyük İslav kitleleri iskân etmiş oldukları Bithynia'da ikamet yerleri gösterdi (bk. yukarıda II, 2 ve 3). Bu suretle Anadolu *thema*'larındaki İslav unsuru yeniden ve şiddetle kabardı[3].

Bulgar hanının Trakya'ya akınını Konstantinos V. büyük ölçüde bir seferle cevaplandırdı. Kendisi bizzat ordu ile Trakya üzerinden düşman

[1] Theophanes 429. Nikephoros 66.

[2] Krş. Zlatarski, *Istoriya I*, 1, 208 vdd.

[3] Nikephoros (69, 1)'a göre İslav muhacirlerinin sayısı 208 000 idi. Bu rivayet ne P. Charanis (*The Slavic Element in Byzantine Asia Minor*, *Byz.* 18, 1948, s. 77 vd.)'in yaptığı gibi basitçe bir mübalâğa addedilerek bir kenarda bırakılmalı, ne de B. A. Pançenko' (*Pamyatnik slavyan v Vifinii*, *IRAIK* 8, 35)'nun yaptığı gibi daha da kabartılmalıdır; çünkü bu sayı, Pançenko'nun fikrine rağmen, sadece savaşabilecek kişilere değil muhaceret edenlerin kadın ve çocuklarla birlikte tümüne ait olmalıdır. Mübalâğalı sayılar umumiyetle yuvarlak rakamlardır, halbuki Nikephoros'un verdiği sayı tam oluşu ile dikkati çekmekte olup, bu da muhtemelen resmî kanaldan geldiğine delâlet eder.

Eskikitaplarım.com

arazisine giderken, büyükçe bir Bizans süvari kuvvetini Tuna mansabına çıkaran bir filoyu da harekete geçirdi. Tuna'dan güneye doğru yönelen süvari kuvveti, Trakya'dan kuzeye taarruz eden imparatorun ordusu ile Karadeniz sahilinde Ankhialos yanında birleşti. Burada 30 haziran 763'de, sabahın ilk ışıklarından akşam karanlık basıncaya kadar sürüp Bulgarların tam bir hezimeti ile nihayet bulan kanlı bir savaş vuku buldu[1]. Konstantinos V., hükümdarlık devresinin bu en büyük zaferini İstanbul'a merasimle girerek ve hipodromda büyük şenliklerle kutladı. Teletz'e gelince bir isyana kurban gitti ve Bulgaristan bundan sonra yıllarca mütemadi isyanlar ve hükûmet değişmelerinin bir sahnesi hâline geldi. İdareyi bazen Bizans yanlısı, bazen Bizans düşmanı istikamet ele geçiriyor, fakat son karar daima Bizans imparatorunun elinde bulunuyordu; çünkü imparator Bulgaristan'ın iç işlerinde hakem olma hakkını kullanmakta ve durumun Bizans için uygunsuz bir safhaya intikalinde silâhla müdahale etmekte idi. Ancak 770 yılında kudretli bir şahsiyet olan Telerig iktidarı eline alınca Bulgaristan kendisini toplayarak yeniden eski mücadele gücünü kazandı. Bunun üzerine Konstantinos V. 773 ilkbaharında, 763 seferinin iki cepheli taarruz tabiyesini tekrarlayan ve Bulgarları barış müzakerelerine girişmeye zorlayan büyük bir sefer yaptı. Telerig'in aynı yılın ekim ayında Tesalya içlerine yapmaya teşebbüs ettiği bir akın da imparatorluk birlikleri tarafından süratle ve kolaylıkla akamete uğratıldı. Bununla beraber Bizans imparatoru bu kadar üstünlüğe sahip olmasına rağmen yine de Bulgarları devamlı bir sulhe zorlayamadı. Konstantinos V. ömrünün sonuna kadar bunlarla savaşmaya mecbur kalmış ve Bulgaristan'a yaptığı bir sefer esnasında da 14 eylül 775'de vefat etmiştir.

Bu savaşlar Bulgaristan'ı hissedilir derecede zayıflattılar. Askerî kudreti sarsılmış, devlet organizasyonu kötürümleşmişti. Kahraman Telerig bile ülkesindeki karışıklıklar muvacehesinde Konstantinos V.'un halefinin sarayına sığınmaya mecbur kaldı. Bizans devletinin Balkan yarım adası üzerindeki yüksek hâkimiyeti sağlamlaşmış görünmekteydi. Fakat Bulgaristan'ın Bizans'ın can düşmanı olarak gelişmiş olması gelecek için hiç de huzur verici sayılamazdı. Bu, Bizans dış siyaseti için imparatorluğa

[1] A. Lombard (*Constantin V, empereur des Romains*, 47) Ankhialos yanındaki savaşı 762'ye, Zlatarski (*İstoriya I*, 1, 214) ve Runciman (*Bulg. Empire* 38) 763 yılına vazediyorlar. Bu sonuncu tarih hiç şüphesiz doğru olanıdır. Bu husus Runciman'ın ortaya attığı mülâhazalardan ziyade (Zlatarski dayanağını bildirmiyor), Theophanes (433, 5)'in, savaşın 1. *indiktion*'da vuku bulduğunu ve 30 haziranın bir perşembe günü olduğu şeklindeki kaydına uyduğu cihetle sağlamlık kazanıyor. Lombard'ın dayanmakta olduğu, Theophanes tarafından verilen 6254 hilkat yılı tarihi, bu devre için Theophanes kroniğinde mutad olan, hemen hemen normal denilebilecek, yıl ve *indiktion* arasındaki farklılığa bir işarettir.

Eskikitaplarım.com

iki cephede birden savaş gibi ağır bir mükellefiyet yüklemiş olan yeni bir faktör olmuştur.

Konstantinos V.'un Arap ve Bulgarlara karşı kazandığı büyük başarıların elde edilmesinde, imparatorun dış siyasetini tek taraflı olarak devletin doğu alanına hasretmiş olmasının etkisi hiç de az değildi. Konstantinos V. doğuda zaferlerini kutlarken İtalya'daki Bizans hâkimiyeti tam anlamı ile bir çöküntüye maruz kalmıştı. Roma ile tasvir aleyhdarı imparatorluk arasındaki yabancılaşma durmadan artmaktaydı. Fakat papalık, Langobard baskısına karşı Bizans imparatorluğunun yardımını elde edebileceğini düşündüğü ve bu mânâda Bizans'ın yerini tutabilecek başka bir kuvvet mevcut olmadığı müddetçe dinî anlaşmazlığı bir kenarda bırakmış ve imparatorluğa sadakatini muhafaza etmiştir. Bu arada 751 yılında, kuzey ve orta İtalya'daki Bizans hâkimiyetine son veren ve papalığın Bizans imparatorluğundan yardım görmek ümidini kökünden silip süpüren olay vuku buldu: Ravenna Langobardların eline düştü ve Ravenna *eksarkhos*'luğu ortadan kalktı. Fakat aynı zamanda Roma ufuklarında, himayesi Langobardlara karşı daha etkili olmak ümidi veren ve Roma kilisesi için bir çok bakımdan mu'tezil Bizans'a nazaran çok daha müsait görünen yeni bir kuvvet zuhur etti: Genç Franklar devleti. Papa Stephanus II. bizzat Alpleri geçerek 6 ocak 754'de Ponthion'da kral Pippin ile buluştu. Bu önemli buluşma Roma'nın Frank devleti ile müşterek hareketine ve Roma kilise devletinin kurulmasına başlangıç oldu. Papalık Bizans imparatoruna sırtını çevirerek Frank kralı ile, daha yarım asır geçmeden batı imparatorluğunu doğuracak olan bir bağlantı anlaşması yaptı.

Bizans'ın batıda ağır bir darbe yemiş olmasına mukabil doğu ve güneyde durumu sağlamlaştı. Roma ile mevcut olan gerginlik tasvir kırıcı Bizans hükûmetine kesin ve çok yönlü sonuçlar doğuracak bir tedbire baş vurmak fırsatını verdi. İmparator, o zamana kadar Roma kilisesine bağlı olan grekleşmiş güney eyaletleri Kalabria ve Sicilya'yı ve hattâ Illyricum'u Roma'dan ayırarak Istanbul patrikliğine bağladı[1]. Roma'nın müteaddit protestosu etkisiz kaldı. Iki kilise arasındaki sınır, tarihî gelişmenin bizzat çizmiş olduğu, Grek doğu ile Lâtin batı arasındaki hududa tekabül etmekteydi. Istanbul kilisesinin hâkimiyet alanını Illyricum'un Balkan eyaletlerine ve grekleşmiş güney İtalya'ya teşmil etmek suretiyle tasvir kırıcı imparator, Bizans kilisesinin tasvir kırıcı buhranı atlattıktan sonra sahip

[1] V. Grumel (*L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople, Recherches de science religieuse* 40, 1950, s. 191 vdd.) bu tedbirin, şimdiye kadar kabul edildiği gibi 8. yüzyılın 30. yıllarında Leon III. tarafından değil, ancak bundan iki onyıl sonra, Bizans iktidarının İtalya'da çökmesini müteakip Konstantinos V. tarafından alındığını göstermiştir. Eski tarihi M. V. Anastos (*The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33. Silloge bizantina in onore di S. G. Mercati*, Rom 1957, 14 vdd.) savunmaktadır.

Eskikitaplarını.com

olacağı büyük hamle gücü ve Bizans kilise kültürünün İslav Balkan ülkelerinde kudretli etkinliği için gerekli olan temeli yaratmış oluyordu.

Böylelikle Bizans'ın tasvir kırıcı hareketi iki dünya merkezi arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve nihayet Roma'nın Grek doğudan, Bizans'ın ise Lâtin batıdan koğulmasına sebep olmuştur. Bunun anlamı ise, Bizans imparatorluğunun ve Roma kilisesinin cihanşümullük iddialarının dayandığı zeminin kaymaya başlamış olduğudur.

Bütün bu olayların Bizans'da büyük tasvir kırıcı dalganın kabarması ile zaman bakımından bir araya düşmesi şüphesiz bir tesadüften fazla bir mânâ ifade eder. Konstantinos V. devrinde tasvir kırıcılık en hâd devresine ulaşmıştı. Gerçekten, önceleri, Artabasdos isyanının devletin Avrupa topraklarında ve özellikle bizzat baş şehir Istanbul'da doğurduğu akisler, ihtiyatla hareket edilmesi hususunda uyarıcı mahiyette idiler. Konstantinos V. da, babası gibi, beklemesini biliyordu; ancak 750'lerde programını gerçekleştirmek hareketine girişti. Nasıl bir zamanlar Leon III. tasvirler yasağını bir devlet şûrasına tasdik ettirmiş idiyse, bu sefer de bir kilise konsili tasvir kırıcılığı tasdik edecekti. Konsile mütecanis bir terekkip sağlamak için imparator piskoposluk sandalyalarını kendi taraftarları ile doldurmaya gayret ettiği gibi, başlarına tasvir kırıcı taraftarlarını tayin ettiği piskoposluklar da ihdas etmişti. Bu organizasyon tedbirlerine paralel olarak şiddetli bir propaganda ve yayın faaliyeti gösterilmekte idi. Muhtelif yerlerde tasvir kırıcı partinin ileri gelenlerinin halka nutuklar söylediği ve bazan da tasvir taraftarları ile tasvir aleyhdarlarının şiddetli münakaşalara giriştikleri toplantılar tertiplendi[1]. Fakat bu tartışmalara katılan cessur muhalifler münakaşanın sonunda tutuklanmakta ve böylelikle konsilin toplantı zamanı için tehlikesiz hâle getirilmekte idiler.

Yayın faaliyetinde bizzat imparator da önemli hisseye sahipti. Konstantinos yalnızca ikisinden, ancak görünüşe göre en önemli olan ikisinden parçaların bize intikal ettiği[2] onüç dinî makale kaleme aldı. Toplanması beklenen konsilin mukarreratına bir yön vermek üzere kaleme alınan Konstantinos V.'un yazıları tasvir aleyhdarı dogmanın derinleştirilmesi hususunda mühim bir rol oynadılar. Tasvir ile konusu arasında esas bakımından bir ayırma yapan ve tasviri neoplatonik anlamda bir sembol olarak kabul eden tasvir taraftarlarının aksine Konstantinos V., duyguüstü (ma jik) doğu tasavvurlarından hareketle, tasvirden tasvir olunan ile tam bir uygunluk, hattâ mahiyet birliği istemektedir[3]. Fakat o her şeyden önce, kristolojik mülâhazalar zemininde durarak ve bununla tasvirler kültü ile

[1] Krş. Kıbrıslı Georgios'un *Nuthesia*'sı (Nşr. Mı LIORANSKIY, *Georgiy Kipryanin* s. X vdd.)

[2] OSTROGORSKY, *Bilderstreit* 8 vdd.'de bir araya getirilmiştir.

[3] OSTROGORSKY, *Bilderstreit* 8, fragment 2: καὶ εἰ καλως, ὁμοούσιον αὐτὴν [sc. τὴν εἰκόνα] εἶναι τοῦ εἰκονιζομένου.

Eskikitaplarını.com

özellikle idolatri'nin yeniden doğuşu addetmek suretiyle mücadele eden daha eski tasvir aleyhdarlarının bu hususta gösterdikleri delillerin de üstüne çıkarak İsa tasvirini reddetmektedir. Daha önce patrik Germanos ve bilhassa Dimaşklı Ioannes gibi, İsa tasvirini, Khristos'un insan olması ile izah ederek halâskâr'ın beşerî vücudu içinde tasvirini onun insanlaşmasının realitesi ve tamlığının bir teyîdi addeden tasvir taraftarlarına mukabil Konstantinos, onun tanrısal tabiatını istişhad ederek gerçek bir Khristos tasvirinin imkânını inkâr ve reddetmektedir. Bu suretle tasvir problemi her iki *parti* tarafından da kristolojik dogma bilgisi ile bağlanmaktadır. Yeni şekli ile tasvirler mücadelesi eski kristolojik münazaaların bir devamını teşkil eder. En radikal ifade şekilleri ile tasvir kırıcılık monofizitlik ile kesişme noktalarına malik olduğu gibi, en radikal tasvir düşmanı kanadı temsil eden Konstantinos V.'un yazıları da inkâr edilemez açık monofizit unsur ve eğilimler arzetmektedir[1]. Eğer monofizitliğin sadece Bizans'ın Suriye ve Armenia sınırlarında hâkim olmak ve hattâ islâm dogmasına kuvvetle müessir olmakla kalmayıp - Philippikos devrindeki monoteletist reaksiyon dolayısiyle de görüldüğü gibi (bk. yukarıda III, 1) - bizzat devlet içinde de yaşamaya devam ettiği düşünülecek olursa, bu husus hayret uyandırmayacaktır.

İyice hazırlanmış olan konsil 10 şubat 754'de Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde Hiereia'daki imparatorluk sarayında toplandı. Son toplantı ise 8 ağustosta Istanbul'da Blakhernae kilisesinde yapıldı. İmparatorluk hükûmetinin aldığı tedbirler hedefine ulaşmıştı: Konsile hepsi de tasvir kırıcılığı tasvip eden 338 piskopos iştirak etmişti. Başkanlıkta bir zamanki imparator Tiberios - Apsimar'ın bir oğlu, Efes piskoposu Theodosios bulunmaktaydı; çünkü patrik Anastasios 753 yılı sonunda ölmüştü. Papa ve doğu patrikleri temsilcilerini göndermemişlerdi. Ortodoksların alayla "*Başsız synod*" olarak adlandırdıkları toplantı, bu durumu göz önüne hiç almadan, ökumenik konsil sayılmak iddiasındaydı. *Synod*, mukarreratın hazırlanmasında imparatorun program mahiyetindeki yazılarından hareket ederek, onun gibi, kristolojik sorunu tartışmaların merkez noktası hâline getirdi, fakat Konstantinos'un yazılarındaki bütün dikkatsizce yapılmış formülleri ve özellikle monofizitçe ifadeleri meskût geçti. Konsil toplantısı Khristos'un tasvir edilemez olduğu tezini ele almakla beraber, eski ökumenik konsillerin mukarrerratı ile tezat hâline düşmemeye çalıştı ve hattâ büyük bir kurnazlıkla, tasvir yanlılarının kurtulunmaz bir şekilde monofizit veya nasturî itizallerine sapmış olduklarını, çünkü bunların, ya Khristos'un sadece beşerî tabiatını tasvir etmek suretiyle onun birbirinden ayrılmaz tabiatlarını nasturîler gibi birbirinden ayrıldıklarını, veya ilâhî

[1] Krş. Ostrogorsky, *Bilderstreit* 24. *Controversy*, London 1930, 42; Brehier - vdd.; Martin, *A History of the Iconoclastic* Aigrain 467.

Eskikitaplarım.com

tabiatı da beraberce resmederek Khristos'un birbirine karıştırılmaz tabiatlarını monofizitler gibi birbirine karıştırdıklarını iddia etti[1]. İcrası esnasında Kutsal Kitap'tan ve kilise babalarına ait literatürden çok sayıda parçaların yardımcı olarak kullanıldığı münakaşaların doruğunu bütün aziz tasvirlerinin ve her türlü tasvire ibadetin çok kesin reddi teşkil etti. Kendisini kilisenin efendisi olarak hisseden imparator son içtimada toplananlara, eski bir keşiş olan Sylaion piskoposu Konstantinos'u yeni patrik olarak takdim etti. Bu zatı kendi iradesiyle bu makama tayin etmiş idi; içtimada bulunan piskoposlara sürünün yeni baş çobanı olarak kabul ettirip alkışlattı. Bundan sonra 29 ağustosda Istanbul forum'unda, tasvirlere ibadetin kesin olarak reddini, bütün dinî muhtevalı tasvirlerin imhasını, ortodoks partinin başkanları olan patrik Germanos, Dimaşklı Ioannes ve diğerlerinin afarozunu, havarî derecesine çıkmış imparatorun en büyük ölçüde medhini ihtiva eden *synod* mukarreratı ilân olundu.

Şimdi artık konsilin bu kararlarını uygulamak imparatora kalmıştı. Her yerde aziz tasvirleri imha olunarak yerlerine profan (dünyevî) resimler talik edildi. Gerek kiliseleri ve gerekse diğer binaları ornamental süsler, hayvan ve nebat motifleri ve her şeyden önce imparator tasvirleri ile onun itibarını yücelten savaş, av, araba yarışı ve tiyatro sahnelerine ait resimler süsliyeceklerdi. Dünyevî sanat Bizans'da bütün devirlerde kilise sanatı yanında mevcut olmuş ve umumiyetle kabul edildiğinden daha büyük rol oynamıştır[2]. Şimdi ise artık yalnız imparatorun ve onun temsil ettiği imparatorluğun yüceltilmesine hizmet eden bu sanat şubesi himaye görecekti. Tasvir kırıcıların düşmanlığı hiç bir suretle sanat değil sadece dinsel sanata ve bunun kültüne karşı idi. İşte bu dinî sanatı ve bu kültü ortadan kaldırmak imparatorun görevi olmuştu. Kendisinin nazarında ökumenik olan kilise toplantısının kararlarına dayanarak imparator bu vazifeyi ateş ve kılıçla ifaya girişti.

Fakat onun mutaassıp tahrip ve imha iradesi karşısında inanılmaz aynı taassupla sadık bir muhalefet mevcut bulunmakta idi. İki taraf arasında 760 yıllarında en şiddetli safhasına ulaşan cansipârâne bir mücadele başladı. Tasvir yanlısı muhalefet, yanına halkın her tabakasından bir çok taraftarın gittikçe koşuştuğu, Auxentios dağı manastırı baş rahibi Stephanos'un etrafında toplandı. İmparatorun, bu muhalefet reisini mukavemetten vaz geçirmek için giriştiği bütün teşebbüsler akîm kaldı ve Stephanos 767 kasım ayında Istanbul sokaklarında şahsına karşı tahrik edilen halk tarafından en vahşice bir şekilde linç edilerek öldürüldü. Fakat muhalefet yine de bir türlü sindirilemedi. Konstantinos V.'un hareket

[1] Mansi XIII, 257 E-260 AB.

[2] Grabar, *Empereur*. Ayrıca krş. aynı mlf., *Les fresques des escaliers a Sainte - Sophie de Kiev et l'iconographie impériale byzantine*, *SK* 7 (1935) 103 vdd.

Eskikitaplarını.com

tarzına karşı memnuniyetsizliğin ne kadar geniş bir çevreye yayılmış olduğunu, imparatorun 19 yüksek memur ve subayı, bu arada kendi *protostrator*'unu, Dromos *logothetes*'ini, Exkubit muhafızlarının *domestikos*'unu, Opsikion *thema*'sı *komes*'ini, Trakya ve Sicilya *strategos*'larını idam ettirmiş olması vakıası göstermektedir[1]. Fakat tasvir düşmanı politikaya karşı en sert mukavemeti Bizans keşişlik müessesesi gösterdi ve onunla hesaplaşma da o nisbette sert oldu. Tasvir taraftarlarına karşı yapılan takibat gittikçe ve zamanla keşişlik müessesesine karşı bir savaş karakteri aldı; bu keşiş düşmanı istikamet gerek Anadolu'da ve gerekse başşehir ahalisinin bir kısmınca desteklenmiş, tasvip görmüş gibi görünmektedir. Artık keşişler sadece tasvir taraftarı olduklarından değil, keşiş olduklarından dolayı da takip ediliyor ve keşişâne yaşayışlarından vazgeçmeye zorlanıyorlardı. Manastırlar kapatıldı veya kışla, hamam veya diğer kamu müesseseleri hâline getirildi; çok büyük olan arazi mülkleri imparator tarafından musadere olundu. Bu suretle tasvir kırıcılık hareketi gelişmesinin en yüksek doruğunda, muazzam Bizans keşişlik müessesesi ve manastırların sahip olduğu mülkiyet ile mücadeleye atılmış bulunuyordu[2].

Konstantinos V. idaresinin bu mücadeleyi ne kadar sert yürüttüğü, imparatorun en hararetli yardımcılarından Thrakesion *thema*'sı kumandanı Mikhail Lakhanadrakon'un hareket şekliyle görülmektedir: Bu zat kendi kumanda bölgesi içinde bulunan keşişleri, ya keşiş libâsını terk edip evlenmek veya gözleri kör edilerek sürülmek şıklarından birisini seçmeye zorlamıştı[3]. Bununla ilgili olarak özellikle güney İtalya'ya dönük ve burada manastır ve mektepler kurmak suretiyle Grek kültürü ile dolup taşan yeni merkezler vücuda getiren kuvvetli bir keşişler muhacereti vuku buldu. Bizans'da tasvir kırıcı fırtınanın dalgaları gittikçe kabarmakta idi. İmparator radikal tutumu içinde 754 konsili mukarreratını da çok aşıp hattâ bunlara tezat teşkil edecek duruma düşerek, sadece aziz tasvirleri ve aziz bakiyyelerine karşı mücadele ile yetinmeyip, azizler kültünü ve Meryem ibadetini de yasakladı. Eğer Konstantinos V.'un radikal sistemi onun ölümü

[1] Theophanes 438, 8.

[2] Fakat bu, keşişliğe karşı mücadelenin resim aleyhdarı hareketin ana gayesini teşkil ettiği ve ANDREEV (*German i Tarasiy*)'in ilk olarak iddia edip de o zamandan beri sık sık tekrarlandığı gibi "*ikonomachie*"nin aslında bir "*monachomachie*" olduğu anlamına gelmez. Keşişliğe karşı mücadele, tasvir aleyhdarı hareketin ancak 8. yüzyılın 60. yılları arasında ifadesini bulan bir yan tezahürü idi. Elimize geçen, hepsi tasvir kırıcılarına düşman ve çoğunluğu ile keşiş menşeli kaynakların, eğer en küçük bir bahane mevcut olsaydı üzerinde ısrar ederek belirteceklerine şüphe caiz olmadığına göre, Leon III. ve hattâ Konstantinos V.'un idarelerinin ilk yarısı içinde keşiş düşmanı tedbirlerinden hiç bir bilgimiz yoktur. Bu nazariyenin tenkidi için ayrıca bk. M. J. SYUZYUMOV, *Problemı ikonoborçeskogo dvijeniya v Vizantii, Uçenye zapiski Sverdlovskogo gos. ped. inst* 4 (1948) 78 vdd.

[3] Theophanes 445, 1.

Eskikitaplarım.com

ile iflâs etmemiş olsaydı, Bizans devletinin hayatında tam bir değişiklik olması önlenemezdi.

Kendisini izleyen kuşakların hafızasında Konstantinos V.'un bu zorla yürüttüğü idare en zalim ve korkunç bir devre olarak yaşadı. Alev-alev yanan bir kin dalgası Konstantinos *Kopronymos*'un hatırasını takip etti. Cesedi, ortodoksluğun yeniden tesisinden sonra Havariyûn kilisesinden uzaklaştırıldı. Buna mukabil savaş başarıları ve kahramanlığı şöhreti onun hayat sürecini aştı ve Bizans 9. yüzyıl başlangıcında Bulgarlara mağlûp olunca ümitsizliğe düşen halk Konstantinos V.'un mezarı başında toplanarak ölü hükümdardan, devleti düştüğü hacâletten kurtarmasını yalvardı.

4. Tasvir Kırıcı Hareketin Gerilemesi ve Tasvirlere İbadetin Yeniden Canlandırılması

Leon IV. (775-80)'un kısa saltanat süresi Konstantinos V. zamanındaki tasvir kırıcılık hareketinin en hararetli safhasından, Irene zamanında tasvirlere ibadet âdetinin yeniden canlandırılmasına bir geçiş devri teşkil eder. Konstantinos V.'un Hazar prensesi ile izdivacından doğmuş olan Leon IV. mücadeleci bir kimse değildi. Meryem kültüne karşı girişilen takibat durduğu gibi, Konstantinos V.'un, saltanatının ikinci yarısında benimsemiş olduğu keşiş düşmanlığından da vaz geçildi. Yeni imparator en önemli piskoposluk makamlarını keşişlere tevcih etmekte beis görmemekte idi[1]. Buna mukabil o da geleneğe uyarak tasvir düşmanı tutumunda ısrar etmiş ve hattâ tasvirlere ibadet eden bir çok saray memurunu alenen kırbaçlattırmış ve hapse attırmıştır (780). Bu, Konstantinos V.'un metodlariyle kıyaslanacak olursa gerçekten hafif bir cezalandırma şekli olup, ayrıca Leon IV. devrinde tasvir taraftarlarına karşı yapıldığı bildirilen yegâne takibat olmuştur[2]. Tasvir kırıcılığının Leon IV. devrindeki bu dizginlenmesi Konstantinos V. zamanındaki aşırılığın tabiî bir reaksiyonu idi. Buna tasvir yanlısı Atina menşeli ve bizzat tasvirlere ibadete eğilimli olan enerjik zevcesi imparatoriçe İrene'nin etkisi de katılmakta idi.

İmparatorun kardeşlerinden Nikephoros ve Khristophoros'un daha 769 yılında *caesar* makamını elde etmiş bulunmalarına, diğer iki kardeşi Niketas ve Anthimos'un aynı şekilde Konstantinos V. devrinde *nobilissimus* ünvanını ihraz etmelerine ve Leon IV.'un saltanatı sırasında da en genç kardeş Eudokimos'un bu ünvanı almış olmasına rağmen Leon IV.'un müşterek imparatorluğuna ve velîahdliğine *caesar*'lardan birisi değil de, imparatorun küçük oğlu Konstantinos getirilmişti. Çok dikkate değer

[1] Theophanes 449, 15. [2] Theophanes 454, 10

Eskikitaplarım.com

bir şekilde bu tayin, imparatordan oğlunun taçlandırılmasını ısrarla talep eden ordunun arzusu üzerine yapılmıştı. 24 nisan 776'da Leon IV., senatörleri, başşehirde ve eyaletlerde bulunan ordunun temsilcilerini ve şehir loncalarının[1] mümessillerini yazılı bir yemin ile yeni taç giyene yegâne taht varisi sıfatiyle sadakatlarını muhafaza etmek hususunda mükellef kıldıktan sonra, görünüşte sadece tebasının arzusuna uyarak, oğluna imparatorluk tacını giydirdi. Bu zaman için ayrıca karakteristik olan halkın arzusuna dayanmak çabası da her halde Leon III. ve Konstantinos V.'un mustebidane idarelerinin bir reaksiyonu olarak kabul edilmelidir. Bizans'da bir imparator veya müşterek imparator ilânında tebanın iştirak payı, mutad olarak, sadece yeni taç giyene sonradan halk ve ordu tarafından akklamation (=alkış) yapılmasında tezahür ederken, daha şimdi Leon IV., veliahdinin tayinini halkın arzu ve iradesinin yerine getirilmesi olarak göstermek istiyordu. Bu arada alışılmış kurucu faktörler olan senato, halk ve ordu yanında Istanbul tüccar ve esnafının temsilcilerinin seslerinin duyulması da ayrıca dikkate değer. Ordu, oğluna taç giydirilmesini talep ederken hiç şüphesiz imparatorunun bir işaretine uymuştu. Buna rağmen Konstantinos IV. zamanından beri Bizans askerî çevrelerinin hükümdarlık nizamı hakkındaki telâkkilerinin oldukça kuvvetli bir değişme geçirmiş olduğu da inkâr olunamaz. Çünkü bu ordu da, daha yüz yılı bulmayan bir süre önce, imparatorun kardeşlerinin verasetten mahrum edilmelerine karşı şiddetle protestoda bulunan aynı ordu idi (bk. yukarıda II, 3). Tahta veraset hakkının en yaşlı hükümdar oğluna tahsisi yolu ile, tek başına hâkimiyet prensibi ilerleme kaydetmişti. Bununla beraber bu sistem Bizanslılar için çok tabiî görülür bir hâle hâlâ gelmemiş bulunuyordu. Yoksa ne ordunun bir gövde gösterisi ile taht varisinin tarafını tuttuğunu göstermesine, ne de yazılı yemin metinlerinin alınmasına ihtiyaç kalırdı. Başkaca, *caesar* Nikephoros lehine bir mukabil hareket de yapıldı; ancak bunun zamanında farkına varıldı ve suçluların Khersones'e sürülmesiyle cezalandırıldı. Bu vakada da Leon IV., Magnaura sarayında bir *silention* (=yüksek şûra) toplayıp meclise durumu açıklamak ve suikastçiler hakkındaki kararı bu meclise verdirtmek suretiyle, tebasının iradesine dayanmak istemiştir[2].

Leon IV.'un zamansız ölümü (8 eylül 780) oğlu Konstantinos VI.'u on yaşında taht sahibi kıldı. Niyâbeti, tahtı resmî olarak da küçük yaştaki oğlu ile bölüşen imparatoriçe İrene üzerine aldı. *Caesar* Nikephoros lehine yeniden bir ayaklanma oldu ise de enerjik imparatoriçe, görünüşe göre tasvir düşmanı unsurların tahrik ettiği ve bir çok nüfuzlu memurun katılmış bulunduğu bu suikast teşebbüsünü süratle bastırarak müteveffa kocasının

[1] Theophanes 449, 28: Οἵ τε των ταγματων καὶ τῶν πολιτῶν πάντων καὶ ἐργαθειματων και τῆς συγκλητου καὶ των ἔσω αστηριακῶν.

[2] Theophanes 450, 27.

Eskikitaplarım.com

kardeşlerini râhip olmaya zorladı. Devlet işlerine İrene tarafından el konulması ile tasvirlere ibadetin ihyası tahakkuk etmiş oluyordu. Bununla beraber bu iş yavaş yavaş ve büyük bir dikkatle hazırlandı. Gerçekte, kilise siyasetinin süratli bir değişmesi mümkün de değildi; zira tasvir aleyhdarı sistem yarım yüzyıl hâkim kalmış en önemli devlet ve kilise makamları ya inançları, ya da zamanın gereklerine uymaları yüzünden tasvir aleyhdarlığı hareketine katılmış bulunan memurlar tarafından işgal edilmiş olduğu gibi, büyük şöhretli muzaffer imparator Konstantinos V.'un hatırasına sadık kalmış olan ordunun büyük kısmı da tasvir kırıcılık tarafdarı bulunuyordu.

Ancak, Leon IV. zamanında patrikliğe yükseltilmiş bulunan Pavlos'un istifası sağlandıktan sonra (31 ağustos 784), 784 yılı sonunda hükûmetin plânları açıklandı. İrene "*bütün ahali*"yi Magnaura sarayında toplamak suretiyle yeni patriğin tayinine bir halk seçimi şekli verdi[1]. Seçimi bu zamana kadar imparatoriçenin sekreteri münevver ve iyi bir teoloji tahsili görmüş açık siyasî görüşlü bir kimse olan Tarasios kazandı. Tarasios 25 Aralık 784'de patrik olarak takdis edildikten sonra, 754 yılındaki tasvir kırıcı *synod*'un kararlarını red ve tasvirlere ibadeti yeniden ihya etmek üzere yeni bir ökumenik konsil için hazırlıklara başlandı. Bizans hükûmeti, bu değişiklikten memnun kalıp konsile mümessiller gönderen Roma ve doğu patriklikleri ile müzakerelere girişti.

31 temmuz 786'da[2] konsil Istanbul'da Havariyûn kilisesinde toplandı. Fakat müzakereler başlar başlamaz, konsilin hazırlanmasında İrene ve Tarasios'un gösterdiklerinden çok daha fazla dikkat sarfedilmesi gerektiğini gösteren bir olay meydana geldi. Konstantinos V.'un vermiş olduğu emirleri hatırlayan, başşehrin muhafız alaylarına mensup askerler kılıçlarını şakırdatarak kiliseye dalıp, toplanan piskoposlardan bir kısmının memnuniyet avazeleri arasında konsili dağıtıverdiler. Fakat imparatoriçenin cesareti bu başarısızlıkla kırılmamıştı. Bir taraftan resimler yanlısı bazı Trakya birliklerini getirtip başşehrin muhafazasını bunlara tevdi ederken, diğer taraftan da tasvir aleyhdarı birlikleri, sözde Araplara karşı bir sefer yapmak üzere, Anadolu yakasına geçirtti. 787 mayısında, bu sefer İznik'te toplanacak olan konsil için yeni davetiyeler dağıtıldı. Bu suretle yedinci ökumenik konsil – doğu kilisesinin tanıdığı sonuncu konsil – toplantılarını, Büyük Konstantinos zamanında ilk ökumenik konsilin içtima etmiş olduğu aynı şehirde yapmış oldu.

[1] Theophanes 458, 10: συναγοῦσα πάντα τὸν λαόν. Istanbul halkının, şeklî bakımdan da olsa Baş çoban (patrik)'ın seçimine katılması tasvir kırıcılık cereyanının patlak vermesinden hemen önceki devir için de vardır. Theophanes 384'e göre Germanos 715'de patriklik tahtına şu şekilde tayin olunmuştu: ψήφῳ... παντὸς τοῦ εὐαγοῦς κλήρου, καὶ τῆς ἱερᾶς συγκλήτου, καὶ τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ τῆς θεοφυλακτου ταύτης καὶ βασιλίδος πόλεως.

[2] Tarih için kış. Grumel, *Reg.* 355.

Eskikitaplarım.com

Patrik Tarasios'un başkanlığında takriben 350 piskopos ve çok büyük sayıda keşişin huzuru ile burada 24 eylülden 13 ekime kadar birbiri arka sına süratle yedi toplantı yapıldı ki, bu da konsilin gayet esaslı bir surette hazırlanmış olmasının delilidir. Tasvir kırıcı faaliyetlerde bulunmuş olan, fakat geçmiş üç saltanat devresinde başka türlü hareketlerine pek imkân da kalmamış bulunan piskoposlar sorunu, konsili kilise siyaseti bakımından önemli bir karara varmak zorunluğu ile baş başa bırakmıştı. İçlerinden birisinin dediği gibi bunlar "bu i'tizal içinde doğmuş, büyümüş ve terbiye görmüşler"di[1]. Akıllıca bir ılımlılıkla konsil, konsil toplantısı önünde sapıklıklarına tövbe ettikten sonra, bir zamanki tasvir aleyhdarlarını yeniden cemaate kabul etti. Bu müshamalı tutum keşişlik müessesesi mümessillerinin hoşuna gitmedi ve arada şiddetli tartışmalar oldu. İşte müteakip bütün tarihî devre boyunca sürüp giden Bizans kilisesi içindeki ikilik ilk defa burada ortaya çıkmaktadır. Bu ikilik, kesin bir ciddiyetle din kurallarına bağlı kalıp her türlü ta'vîzi prensip olarak reddeden radikal keşişlik istikameti – ki bunlara *zelot*'lar derler – ile, devletin icaplarına ve siyasî koşullara uyan, ortodoks kaldığı müddetçe devletle iş birliği eden ve bazı hususlarda ta'vîzlerden çekinmeyen ve kendilerine politikacı denilen istikamet arasındaki ayrılıktır. İznik konsilinde başarı kazanan bu ılımlı istikamet olmuştu.

Buna mukabil inanç meseleleri üzerinde konsilin ortodoks çoğunluğu tam bir anlaşma içinde idi. Tasvirler kültü lehinde Kutsal Kitap'tan ve ve diğer patristik eserlerden bir sıra delil getirildikten ve bir taraftan tasvir kırıcı 754 *synod*'unun kararları ve diğer taraftan anlaşıldığına göre patrik Tarasios'un kaleminden çıkan[2] ve gayet tafsilâtlı olarak bu kararları çürüten bir reddiye okunduktan sonra konsil resim düşmanlığını sapıklık (i'tizal) olarak mahkûm ederek, tasvir aleyhdarı bütün yazıların imhasını kararlaştırdı ve tasvirlere ibadeti yeniden ihya etti. Dimaşklı Ioannes'in düşüncesine uygun olarak konsil tasvir problemini halâs doktrini ile birleştirmiş ve ibadetin tasvire değil, tasvirde resmedilen aziz şahsiyete mütevecih olduğu ve sadece tanrıya mahsus olan tapınma ile bunun hiç bir ilgisi bulunmadığı prensibini özellikle belirtmişti. 23 ekimde Istanbul'da Magnaura sarayında yapılan kapanma töreni, imparatoriçe ve genç imparator tarafından imzalanan konsil mukarreratını tasdik etti.

Bununla beraber tasvir aleyhdarı unsurlar kesin olarak bertaraf edilmiş değildi. Bunların yaşamaya devam ettikleri, imparatoriçe İrene ile oğlu arasında patlak veren ihtilâf sırasında yeteri derecede açık olarak belirmektedir. – Bu tatsız mücadeleye duyulan tarihî ilgiyi artıran bir husus. Konstantinos VI. artık idareyi eline alabilecek bir yaşa ulaşmış olduğu halde

[1] Mansi XII, 1031.

[2] Bunu Tarasios'un kaleme almış olması hakkında bk. Andreev, *German i Tarasiy* 142 vdd.

Eskikitaplarım.com

harîs imparatoriçe iktidarı elinden çıkarmayı arzu etmemekte idi. Genç imparator, üzerinde baskı yapan otoriter vesayete isyan ediyor ve bu suretle annesi ile müşaviri hadım Stavrakios'a karşı, giderek sertleşen bir anlaşmazlık havasına giriyordu. Bu sebeple de, İrene'nin tasvirlere dost siyaseti ile uzlaşamayan muhalefetin onun etrafında toplanmış olması tabiîdir. Şiddetli bir tasvir kırıcı olan Mikhail Lakhanodrakon, Konstantinos VI.'un en yakın adamlarından birisi olmuştu. Bununla beraber enerjik imparatoriçe 790 yılında hazırlanan bir suikasti patlak vermeden bastırmaya muvaffak olunca, şimdiye kadar sadece fiilen mevcut olan üstün durumunu artık resmen de meşru hale getirebilecek kadar kuvvetli olduğunu sandı. Ordudan, hükümdarlığı kendisine nakil ve onu birinci sırada, Konstantinos VI.'u ise kendisinin müşterek hükümdarı olarak ikinci sırada zikreden bir yemin talep etti. Artık Avrupa eyaletleri birliklerinden ibaret olan başşehir garnizonu hiç itirazda bulunmadan istenilen yemini etti; buna mukabil İrene'nin teşebbüsü, tasvir taraftarı imparatoriçeye pek mütemayil bulunmayan Armeniakon *thema*'sı birliklerinde kuvvetli bir mukavemetle karşılaştı. Diğer Anadolu *thema*'larını da saran ve ordunun hânedanın hukuku namına harekete geçerek sadece hüküm sürme hırslısı imparatoriçenin arzusunu reddetmekle kalmayıp Konstantinos VI.'u tek başına hükümdar ilân etmesiyle sonuçlanan bir mukabil hareket vuku buldu (ekim 790).

İrene oyunu kaybetmişti; imparatorluk sarayını terk etmek zorunda kaldı. Bununla beraber imparatoriçenin taraftarları, Konstantinos VI.'dan onun geri dönmesi müsaadesini koparıncaya kadar durup dinlenmeden uğraştılar. 792 ocak ayından itibaren yine eski formül uygulanmaya başlandı: Konstantinos ve İrene. Genç imparatorun gösterdiği zaaf taraftarlarını hayal sukutuna uğratmıştı; başkaca Konstantinos VI.'un 792 temmuzunda vuku bulan Bulgar savaşındaki şerefsizce tutumu da buna eklendi (2 sahife aşağıya bk.). Muhalefetin Konstantinos V.'un hayatta bulunan oğullarının en yaşlısı sıfatiyle büyük sevgi ve hürmet duyduğu *caesar* Nikephoros lehine yeniden bir hareket belirdi. Fakat bu sefer Konstantinos VI. süratle müdahale ederek amcasının gözlerini oydurduğu gibi babasının diğer dört kardeşinin de dillerini koparttı. Bir zamanlar Konstantinos lehinde, İrene aleyhine girişilen harekâtı idare etmiş bulunan Armeniakon *thema*'sı *strategos*'u Aleksios'un da gözleri çıkarıldı. Fakat bunun üzerine Armeniakon bölgesinde muazzam bir isyan koptu ve Konstantinos VI., eski taraftarlarına karşı tam anlamiyle savaşa girişmek zorunda kaldı (793 ilkbaharı). İsyan büyük bir vahşetle tenkil edildi, fakat burada genç imparatorun bir zamanlar sahip olduğu sempati hisleri de yerlerini acı ve müthiş bir düşmanlığa terk etmiş oldular.

İmparator, bundan pek az sonra, 795 ocak ayında, bu tarihten yedi yıl önce annesinin arzusu ile evlenmek zorunda kalmış olduğu güzel Paflı

Eskikitaplarım.com

lagonia'lı Maria'yı koğup metresi, Bizans saraylısı Theodote ile evlenmek, onu *augusta* sıfatiyle taçlandırmak ve düğün merasimini de, umumî efkârı tahrik edercesine, alışılmamış derecede büyük bir ihtişamla icra ettirmek suretiyle, ortodoks partisini de tamamiyle aleyhine çevirdi. Konstantinos VI.'un bütün kilise kurallarına aykırı olan bu hareketi ortodoks çevrelerde en büyük bir kızgınlık doğurmuştu. Bu zânî imparatora karşı, Sakkudion manasterının meşhur baş rahibi Platon ve onun daha da ünlü yeğeni Theodoros tarafından sevk ve idare edilen radikal keşişler partisi, *zelotlar*, pek büyük bir şiddetle harekete geçtiler. İmparator cesur *zelot* reislerini sürgüne gönderdi; fakat mesele bununla hiç de bitmiş olmuyordu. Bu, meşhur olmuş adiyle zinâ mücadelesi (μοῖχος – zinâ'dan) Bizanslıları daha uzun bir müddet meşgul edecek ve ağır sonuçlar doğuracaktı. Önce *zelotlar* partisi ile patrik Tarasios arasındaki ihtilâfın şiddetlenmesine sebep oldu; çünkü *zelotlar* patriğin zânî imparatora karşı takındığı dalkavukça tutumu beğenmemekte olup, duydukları kızgınlıkla, onunla kilise içinde işbirliği yapmaktan istinkâf edecek kadar ileri gittiler. Bizans keşişlik müessesesinin, ortodoksluğun zaferinden beri sürüp giden bir hoşnutsuzluk içinde bulunması ve hattâ çoğu zaman devlet ve kilise idaresi ile şiddetli bir zıddiyet içinde yaşamasının teşkil ettiği dikkat çekici vâkıa, ortodoksluğun zaferinin ona, beklediği nisbette, çektiklerini ve kaybettiklerini telâfi ettiremediğini ve hattâ İrene'nin yalnız başına hükümdarlığının bile bu müessese için sadece geçici ve yetersiz bir memnuniyet sağlıyabildiğini kâfi derecede açık olarak göstermektedir.

Düşüncesizliği ve alçakça zalimliği yüzünden Konstantinos VI. gerek hâkim olan ortodoks parti ve gerekse tasvir kırıcı muhalefet yanında bütün destek ve itibarını kaybetmiş bulunuyordu ve artık, intikamını almak için hiç bir el kalkmadan bertaraf edilebilirdi. 15 ağustos 797'de imparator, yirmi yedi yıl önce içinde doğmuş olduğu aynı purpurlu odada, annesinin emriyle kör edildi. İrene artık hedefine varmıştı: Bizans imparatorluğunun tek hükümdarı oldu.

İrene, her hangi bir küçük yaşta veya hükümdarlık etmek iktidarına sahip bulunmayan bir imparator namına nâibe olarak değil de, doğrudan doğruya kendi adına imparatorluğa tek hükümdar olarak hâkim olan ilk kadın idi. İmparatorluk makamının Roma geleneklerine göre ordu başkumandanlığı ile ayrılmaz bir surette bağlı bulunduğu böyle bir zamanda, bir kadının böyle bir vazifeyi üzerine alma hakkı olup olmayacağı bir meseledir ve dikkati çeken nokta İrene'nin kanunnamelerde kendisini *basilissa* olarak değil, *basileus* olarak kaydetmiş bulunmasıdır[1].

[1] Zacos, *Jus I*, 45: Ἐν ὀνόματι τοῦ Εἰρήνη πιστῆ βασιλεύς (bk. yine orada 49). Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος Kng. Bury, *Constitution* 24 vd.

Eskikitaplarım.com

İrene'nin idare metotları daha az başarılı oldu. Sarayda, imparatoriçenin iki müşaviri olan hadım Stavrakios ve Aetios'un icrasında birbirleri ile yarış ettikleri ağır bir entrika havası hâkim bulunuyordu. Ahalinin gittikçe azalan sempatisini muhafaza edebilmek için imparatoriçe, devlet bütçesinin ihtiyaçlarını hiç düşünmeden, en geniş ölçüde vergi bağışlamalarında bulunmaktaydı. Bu malî tavizler özellikle, teveccühleri İrene'nin sevilir bir kişi olmasının temel taşı olan manastırlarla, ruhî hâletine ve tutumuna mevkii pek sağlam olmayan bir hükûmetin mukadderatı bakımından büyük ölçüde bağlı olduğu başşehir ahalisine verilmekteydi. Istanbul ahalisinin ödemekle yükümlü bulunduğu ve gerçekten çok yüksek olduğu anlaşılan şehir vergisi kaldırıldı. Istanbul, Abydos ve Hieros limanlarında alınan ve Bizans devlet gelirinin önemli bir kaynağını teşkil eden ithalât ve ihracat vergileri de büyük ölçüde düşürüldü. Başşehir ahalisi bu kararları büyük bir sevinçle telâkki ettiği gibi, Studios manastırı baş rahibi Theodoros da imparatoriçenin cûd-ü keremini en tiz perdelerde terennüm etmektedir[1]. Fakat Bizans kudretinin ana temelini teşkil eden Bizans devleti maliyesi bu sehavet neticesinde büyük bir sarsıntı geçirdi.

Devletin dış siyaset bakımından durumu son iki onyıl içinde oldukça bozulmuştu. Bu aslında bir parça da, o sıralarda Abbasî devletinin en parlak devrini yaşamasından dolayı idi. Daha 781 yılında Araplar imparatorluk arazisine derinliğe girmişler ve Thrakesion *thema*'sı içinde büyük ve çok kanlı bir savaş kazanmışlardı. Bunun üzerine Bizans hükûmeti Araplarla bir barış anlaşması yapmış ve hilâfet devletlerine haraç vermeyi kabul eylemişti[2]. Fakat bu küçük düşürücü mükellefiyete katlanmak dahi sükûneti uzun bir süre devam ettiremedi. Pek kısa bir müddet sonra Anadolu'ya yeniden Arap akınları yapılmaya başlandı[3]. 789 tarihinde başlayan ve imparator Konstantinos VI. tarafından idare edilen Bulgar sınırındaki savaşlar da az başarılı olmuşlardı. 792 yazında Bizanslılar sınır kalelerinden Markellai yanında, imparatorun savaş meydanından kaçması, nüfuzlu ve itibarlı Bizans kumandanlarının esir düşmesi sebebiyle daha da sıkıcı bir mahiyet kazanmış olan bir bozguna uğramışlardı. Bizans hükûmeti yeniden haraç ödemeyi taahhüt zorunda kalmış ve fakat barış burada da çok devam etmemişti; çünkü Bulgarlar ödenen haraç mikdarının arttırılmasını talep etmişlerdi[4]. Bizans her iki önemli düşmanına birden mahkûm

[1] Theophanes 475, 15. *Theodoros Studit., Ep. I*, 6: Migne, *P. G.* 99, 929 vdd. Krş. Bury, *Eastern Rom. Emp.* 3 ve 212.

[2] Dölger, *Reg.* 340.

[3] 798 yılında barış anlaşması ve imparatorluğun haraç verme mükellefiyetine ait anlaşma yenilendi: Dolger, *Reg.* 352.

[4] Runciman (*Bulgarian Empire* 49)'in iddiasına rağmen Theophanes (Hülkat yılı 6288 795/96)'den gayet vâzih olarak Konstantinos VI.'un Bulgarlara haraç ödediği anlaşılmaktadır. Doğru olarak Bury, *Eastern Rom. Emp.* 339. Bütün görünüşe göre haraç verme mükellefiyeti 792 bozgunundan itibaren başlamıştır.

Eskikitaplarını.com

durama düşmüş ve haraçlar yüklenmişti. Bu ise Konstantinos V. devrindeki göz kamaştırıcı kudretten sonra çok daha göze batıcı bir durum idi.

5. Bizans ve Büyük Karl

Genel bibliyggrafya: K. HELDMANN, *Das Kaisertum Karls des Grossen. Theorien und Wirklichkeit*, Weimar 1928. - P. E. SCHRAMM, *Kaiser, Rom und Renovatio I*, Leipzig - Berlin 1929. G. OSTROGORSKY, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, *SK* 8 (1936) 41 vdd. - W. OHNSORGE, *Das Zweikaiserproblem im frühen Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim 1947. - P. E. SCHRAMM, *Die Anerkennung Karls des Grossen als Kaiser. Ein Kapitel aus der Geschichte der mittelalterlichen "Staatssymbolik"*, *Hist. Z.* 172 (1951) 449 vdd. - F. DÖLGER, *Byzanz und die europaische Staatenwelt*, Ettal 1953, özellikle 282 vdd. - W. OHNSORGE, *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch - abendlandischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt 1958, özellikle 1 vdd., 64 vdd., 79 vdd.

Batıdaki gelişmenin Bizans'a mal olduğu fikrî kayıplar, Anadolu ve Balkanlardaki askerî başarısızlıklara nazaran tarihî bakımdan çok daha anlamlı ve önemli idi. Frank devletinin başında ortaçağın en büyük hükümdarlarından birisi bulunurken, mukadderatının kadınların ve hadım ağaların elinde bulunuşu ihtiyar imparatorluğun trajedisi idi. Büyük Karl, Bavyera'yı ilhak ederek, Saksları hristiyanlaştırıp devletine katarak, doğuda Slav ülkelerine taşıp Avar devletini ortadan kaldırarak ve Langobardları itaati altına alarak devletini o zamanlardaki hristiyan dünyasının en kudretlisi hâline getirmişti. Langobardları yere sermek suretiyle o, Bizans'ın bir türlü başa çıkamadığı ve bu sebeple Roma'daki bütün itibar ve nüfuzunu kaybettiği bir görevi başarı ile ifa etmiş idi. Bundan sonra Roma kilisesi Franklar devleti ile bağlarını daha da sıkılaştırmış ve Bizans'dan da o derecede kesin bir şekilde yüz çevirmişti. İznik'teki ökumenik konsilde İstanbul ile Roma arasında kilise barışının tesis edilmiş olması, Bizans'ın tekrar ortodoks bulunması ve her zamankinden ziyade tasvirlere ibadet taraftarı kesilmesi de bu vâkıada değişiklik vücuda getirememişti. İznik konsili iki büyük dünya merkezinin gerçekten barışmasını sağlıyamamıştı. Roma tasvir kırıcı devrede alınmış kararların tümünün red olunmasını, sadece dinî kararların değil, kilise siyaseti bakımından izlenen yönün red ve inkâr edilmesini bekliyordu; eski *status quo*'nun tam olarak tesisini, her şeyden önce güney İtalya ve Illyricum'da Roma kilise hukukunun iadesini bekliyordu. Istanbul ise bunu duymak bile istemiyordu. Meseleye İznik konsilinde temas dahi edilmemişti. Papa Hadrianus I.'un Bizans hükümdarlarına gönderdiği mektubun bu hususa taallûk eden kısımları, konsilde kıraat olunan grekçe tercümesinde atlanıvermişti. Aynı şekilde papanın, Tarasios'un kilise kanunlarına uymayan bir işlemle patrikliğe seçilmesini protestosu, "ökumenik patrik" unvanını kabul etmemesi hakkındaki kısım-

Eskikitaplarım.com

lar da atlanmıştı; hele papalık yazısında bulunan ve Roma'nın diğer pis koposluklara üstünlüğüne ve hattâ Aziz Petrus'un diğer havarilere nazaran üstünlüğüne müteallik bir çok kısımlar belirli bir itina ile meskût geçil mişti[1]. Bizans imparatorluğu batıda nasıl bertaraf edilmiş idiyse, papalık da doğuda fiilen bertaraf edilmiş bulunuyordu. Zamanın en güncel inanç meselesinde artık birbirleriyle birleşmiş görünmekle beraber, İstanbul ile beraber yürümek Roma kilisesine artık hiç bir menfaat sağlıyamazdı. Buna mukabil Langobardları dize getiren büyük şahsiyet ile işbirliği etmek, tasvirler sorununda Franklar kralı ile anlaşmanın zor ve bir çok tavizlere mal olacağının belli olmasına rağmen, yine de çok şeyler vadedici idi.

Libri Carolini'de kesin formülünü bulan şiddetli bir polemik havası içinde Büyük Karl, gerek Konstantinos V. *synod*'unun tasvir düşmanı tutumunu ve gerekse Konstantinos VI. ve İrene'nin konsillerinin tasvir taraftarı kararlarını reddetti. Frank devletinin Bizans müvacehesinde dinî bağımsızlığını belirtmek gayesinde olan *Libri Carolini*'nin hedefi her şeyden önce siyasî idi ve bu sebepledir ki onun mesele hakkında ortaya attığı tartışma noktalarının problemin esasına taallûk etmemesi ve Karl'ın önüne konulan İznik mukarreratının lâtince tercümesinde kaba dil hata ları ve yanlış anlamalar yüzünden İznik kararlarının gerçek anlamının bozuk olarak aksettirilmiş bulunması, pek büyük bir önemi haiz değildi. Bundan başka Karl'ın düşüncesi, İznik konsilinin gerçek zihniyetine de uymamakta ve daha ziyade, kendisi gibi tasvirlerin ne imha ve fakat ne de ibadet mevzuu olmasını isteyen Büyük Gregorius'un fikirlerine tevafuk ediyordu. Papa Hadrianus I.'un kendisine ilettiği bütün uyarılara rağmen Frank kralı düşüncesinde ısrar etti ve nihayet boynunu bükmek durumunda kalan papa oldu. İznik konsilinin 787'de Hadrianus I.'un her iki *legat*'ı ile iştirak hâlinde her dindar hristiyan için vazife tanıdığı tasvirlere hürmet ve ibadet, 794'de Frankfurt *synod*'unda aynı papanın iki başka *legat*'ının huzurlarında mahkûm edildi[2]. Tasvirler sorunu batıda, Bizans'ın kendi sine atfettiği ehemmiyetle hiç ölçülemiyecek derecede az önemli olmasına ve tasvirler meselesinin Bizanslılara özgü bir şekilde halâs doktrini ile bir leştirilmesinin batı için tamamiyle yabancı ve anlaşılmaz bir şey olmasına mukabil papalığın Franklara verdiği bu taviz gerçekten muazzamdı ve

[1] Hadrianus'un mektubunun orijinal metni (Mansi XII, 1055-75) ile İznik konsilinde okunan grekçe tercümesi arasındaki farklar hakkında krş. G. Ostrogorsky, *Rom und Byzanz im Kampfe um die Bilderverehrung*, *SK* 6 (1933) 73 vdd.

[2] W. von den Steinens (*Entstehungsgeschichte der Libri Carolini*, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 21, 1929/30, s. 83 vdd.)'in Frankfurt *synod*'unun kararlarını bir nevi tavizli anlaşma şeklinde görmeye çalışması pek mu vaffak olmuş sayılamaz. Bunun dışında ise bu önemli makale özel bir dikkate değer. Krş. ayrıca ayn. mlf., *Karl der Grosse und die Libri Carolini*, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 49 (1932) 207 vdd.

Eskikitaplarım.com

Frankla devletiyle ittifakın papalık siyasetinin temel taşı hâlini almış olduğunu açıkça göstermektedir. Papa Stephanus II. zamanında başlayan ve başarıları açıkça görülen bu politikaya Hadrianus I., her türlü mazereti bu kenara bırakmak suretiyle sadık kalmış ve Frank kralı ile ittifak siyasetine dört elle sarılmıştır. Aynı siyasete azimle devam ederek sonraları onun halefi papa Leo III. cüretkârane, 8. yüzyıl Roma'sının hedefini iyi seçmiş siyasetini doğru ve kesin neticeye götüren, fakat mahiyeti itibariyle bir az revolüsyoner olan bir karara varmış ve 25 aralık 800'de Roma'da Aziz Petrus kilisesinde Karl'ın başına imparatorluk tacını giydirmiştir[1].

Büyük Karl'ın imparatorluğunun kuruluşu siyaset dünyası için, çok sonraları vuku bulan din dünyası içindeki kilise ayrılığı kadar, her şeyi baştan başa değiştiren bir önem taşımıştır. O zamanki dünya için, nasıl sadece tek hristiyan kilisesi mevcut olabilirse, sadece bir imparatorluğun var olabileceği de bir mütearife idi. Büyük Karl'ın imparator olarak taçlandırılması bütün düşünceleri alt üst etmiş ve Bizans menfaatlerine büyük ölçüde bir darbe vurmuştu. Çünkü o zamana kadar hiç tartışılmaz mahiyette yegâne imparatorluk, Bizans, eski Roma imparatorluğunu tevarüs eden Yeni - Roma idi. İmparatorluk hakları muvacehesinde Bizans, Büyük Karl'ın imparator ilân edilmesini sadece bir zorbalık = *usurpatio* addedebilirdi. Fakat Roma da aynı şekilde tek bir imparatorluk fikrinden hareket ediyordu ve maksadı Bizans'ın yanında ikinci bir imparatorluk kurmak değildi; bilâkis kendi kurduğu imparatorluğu eski Bizans imparatorluğunun yerine ikame etmek istiyordu: Istanbul imparatorluk tahtının, meşrû hükümdar Konstantinos VI.'un azlinden sonra boş kalmış sayılmasının mümkün olduğu sanılıyordu. Bütün hristiyan *oikumene* (=cemaat)'sini kavrayan ve tek bir imparatorluk hâlinde zirvelenen bir devletler hiyerarşisi gerek Roma ve gerekse Bizans için düşünülebilecek yegâne dünya nizamı idi. Gerçekte ise 800 yılından itibaren biri doğuda, diğeri batıda olmak üzere iki imparatorluk mevcut olmuştur. Yüzyıllarca süren bir gelişme ile hazırlanan, tasvirler ücadelesi devrinde elle tutulacak derecede tezahür eden, doğu ile batı arasındaki ayrılık vâkıası bu suretle siyasî dünyada da tekemmül etmiş oluyordu. *Oikumene* birbirinden dil, kütür, siyaset ve din bakımından ayrı iki parçaya bölünmüştü.

[1] Taçlandırma Bizans taç giyme töreni örneğine uygun olarak yapılmıştır: Krş. I. Eichmann, *Die Kaiserkrönung im Abendland I* (1942) s. 23 vdd. - E. Sackur (*Ein römischer Majestatsprozess und die Kaiserkrönung Karls des Grossen, Hist. Z.* 87, 1901, s. 385 vdd.)'un gösterdiği ve o zamandan beri de daima özellikle belirtildiği gibi, (krş. meselâ J. Haller, *Das Papsttum II*, 1, 1939, s. 18 vdd.) Büyük Karl'ın imparator ilânında mahallî Roma olayları büyük rol oynamıştır. Fakat bu olayları Karl'ın imparator ilân edilmesine sebep göstermek ve 25 aralık 800 olayını sadece bu bir anlık durumla izaha kalkışmak sorunu çok basitleştirmek demek olurdu.

Eskikitaplarım.com

Petrus kilisesindeki taç töreni kralın değil, papanın işi idiyse de[1] Karl, önemli sonuçlar doğuracak olan bu adım bir kere atılmış olduğu için, ortaya çıkacak sorunlarla uğraşmak zorunda idi. Bizans'ın kendisini tanıtmasını sağlaması gerekiyordu; çünkü bu olmadan imparatorluğu temelden yoksun, havada kalacaktı. Bir kadının elinde bulunduğu için Istanbul tahtının boş sayılacağı veya *Libri Carolini*'nin dilinin döndüğü kadar izahı etmeye uğraştığı gibi Bizans'ın sapıklığa düşmüş olduğu iddialariyle bir şey elde edilemiyeceği aşikârdı. 802 yılında Büyük Karl'ın ve papanın elçileri Istanbul'a geldiler. Bunlar gûyâ "doğu ve batı tekrar birleşsinler" diye Bizans imparatoriçesine imparatorlarının evlenme teklifini arz etmişler imiş[2]. Bunların Istanbul'a gelişlerinden kısa bir süre sonra bir saray ihtilâli vuku bularak İrene'yi tahttan düşürdü (31 ekim 802) ve problemin hallini de erteledi. İhtilâl devletin yüksek kademedeki memur ve subaylarından çıkmıştı; o vakte kadar *logothetes geniku* olan Nikephoros'u tahta çıkarttı. İrene önce Istanbul adalarından birine, sonra da Midilli'ye sürüldü ve kısa bir süre sonra da orada öldü.

6. Nikephoros I.'un Reformları ve Dış Tehlikeler: Bizans ve Krum

Genel bibliyografya: Bury, *Eastern Rom. Emp.* - Zlatarski, *Istoriya I*, 1. - Mutafçiev, *Istoriya I.* - Runciman, *Bulgaristan Empire.* - Bratianu, *Études byz.* 183-216.

Nikephoros I. (802-11) ile devletin başına yine muktedir bir hükümdar geçmiş bulunuyordu. Onun cülûsunun hüzün ve şaşkınlık doğurmuş olduğu hakkındaki Theophanes iddiası sadece radikal keşişler partisi çevresinin düşüncesini aksettirmektedir. Theophanes'in bu imparator hakkında dile getirdiği ateşli kin havasının Bizans ortodoks çevrelerinde genellikle paylaşıldığına inanmamak lâzımdır[3]. Nikephoros kilisenin adamı değildi; ruhanî sınıftan imparatorluk emrine tabi olmasını talep etmişti, amma ortodoks idi ve prensip bakımından tasvirler kültüne bağlıydı. Oğlu ve velîahdi Stavrakios'u İrene'nin akrabalarından Atinalı Theophano ile evlendirmek suretiyle, kendisinden önceki idarenin tasvirlere dost tutumunu

[1] Bu kısmın başında verilen bibliyografya ile krş. Ayrıca krş. L. Halphen, *Charlemagne et l'Empire carolingien*, Paris 1947, 120 vdd.

[2] Theophannes 475, 27. Çok tartışılan bu haber için en son olarak krş. W. Ohnsorge, *Orthodoxus imperator. Vom religiösen Motiv für das Kaisertum Karls des Grossen, Jahrb. d. Gesellschaft f. niedersachs. Kirchengeschichte* 48 (1950) 24 vdd. (*Abendland und Byzanz*, s. 64 vdd.) Bu zatın Karl'ın tasvirler sorununa karşı tutumu hakkında zekice ve fakat çok mübalâğalı izahlarına katılmıyorum. Benim *BZ* 46 (1953) 1-11 vdd., özellikle s. 155'deki kayıtlarımla krş.

[3] Theosteriktos adlı keşiş onu εὐσεβέστατος καὶ φιλόπτωχος καὶ ... olarak övmektedir: *Vita Nicetae*, *AASS*, Nisan 1 s XXIX.

Eskikitaplarını.com

muhafazaya kararlı olduğunu belirtmişti. Fakat, özellikle Tarasios'un ölümünden sonra (25 şubat 806) patriklik tahtına âlim tarih yazarı Nikephoros'u tayin etmiş bulunmasiyle, hükûmet ve kilise idaresinin radikal keşişler partisiyle münasebetleri yeniden gerginleşmiş oldu. Tarasios gibi Nikephoros da gerek dünyevî bilimlere ve gerekse teolojiye vukuf sahibi olup, sadece tarih yazarı olarak temayüz etmekle kalmamış, daha sonraki devirde tasvirler kültünü savunan bir çok yazının müellifi olarak da isim yapmıştır. Fakat o da, aynen Tarasios gibi, patriklik tahtına yükseltilmeden önce yüksek bir devlet memuru idi ve kilise siyaseti bakımından aynı ılımlı istikameti temsil ediyordu. Görünüşe göre, reisleri Studios manastırı başrahibi Thedoros'un bu makama seçilmesini ummuş olmaları dolayısiyle *zelotlar*'ca, patriklik makamının kilise içinden gelmeyen bir kimse tarafından işgal edilmesi büsbütün fena karşılandı. Sanki bu yetmiyormuş gibi imparator Nikephoros, imparatorların kilise kanunlarına bağlı olmadıkları prensibini pekiştirmek gayesiyle Konstantinos VI.'un zinâ sorununu yeniden hortlattı: Ruhanî ve dünyevî temsilcilerden teşkil edilen bir *synod*'a Konstantinos VI.'un Theodote ile evlenmesinin meşruluğunu ilân ve bu nikâhı kıymış olan Josephos adındaki papası tekrar cemaate ve kiliseye kabul ettirdi (ocak 809). Bu olay Studios manastırı keşişleri ile aranın tamamiyle açılmasını intaç etti. Keşişler resmî kilise idaresinden yeniden ayrıldılar ve devlet tarafından takibata uğratıldılar.

Her şeyden önce ise imparatorun vazifesi memleketin iktisadî durumunu yeniden bir nizama sokmak ve bir önceki iktidarın hafif davranması yüzünden bozulmuş olan malî muvazeneyi yeniden tesis etmekti. Devlet maliyesinin bir zamanki idarecisi sıfatiyle Nikephoros böyle bir vazife için mükemmel bir hazırlığa sahip bulunuyordu ve bir çok önemli ve iyi düşünülmüş tedbir ve kararlar aldı. Bu kararları, onun şiddetli düşmanı olan Theophanes bir çok hakaretâmîz kelimeler ve şikâyetlerle imparator Nikephoros'un "on kötü işi" olarak tasvir etmektedir[1]. Nikephoros I. önce, imparatoriçe İrene zamanında kabul edilmiş olan vergi indirimlerini ortadan kaldırdı. Bundan sonra, vergileri önceki durumuna oranla daha ziyade yükselterek ve vergi tomarlarına kayıt için iki *keratia* (anlaşıldığına göre her *nomisma* başına ki, % 8 1/3 tutar) talep ederek bütün tebayı yeni baştan vergilendirdi. Manastır ve kiliselerin ve Bizans'da sayısı pek çok olan hayır müesseselerinin (darülaceze v.b.) *paroik*'lerine ocak vergisi konuldu. Mânâsına göre aile başına cibayet olunan ve burada ilk defa olarak bir Bizans kaynağında adı geçen ocak vergisi (καπνικόν) orta Bizans devrinde, arazi vergisi yanında en önemli vergiyi teşkil etmektedir. Bu vergi ilk olarak Nikephoros tarafından konulmuş değildir; kaynakta daha ziyade, önceden bilinen bir vergi cinsi şeklinde kaydedilmektedir. Ancak

[1] Theophanes 486-87.

Eskikitaplarını.com

bunun şimdiye kadar bu vergiden muâf tutulmuş olan bir köylüler kategorisine de teşmil edildiği anlaşılmaktadır. Fakat pek muhtemel olarak bu muafiyet ancak imparatoriçe İrene devrinden beri mevcut olmuş olmalıdır; çünkü Bizans'da kilise ve manastır mülkleri prensip bakımından ve her zaman vergiye tabi idiler. İmparator Nikephoros her hâlde bu anlamda bir yenilik getirmemiş, sadece eski nizamı yeniden geçerli kılmış olacaktır. Diğer kaynakların gösterdikleri gibi 9. yüzyılın yirminci yıllarında ocak vergisi 2 *miliaresia* tutmakta olup, düz arazide bütün vergi mükellefleri tarafından ödenmekte idi[1]. Devlet hazinesini zarardan korumak için imparator vergi mükelleflerini, hazineye girecek vergi miktarının tümü üzerinde müştereken sorumlu tutuyordu: Bir köy cemaatine toplu bir vergi borcu tahmil ediliyordu; bunu ödemekle köyün bütün sakinleri mükelleftiler; birisi borcunu ödemediği takdirde onun ödemekle yükümlü olduğu mikdar komşusundan tahsil olunuyordu. Bu nizam da yeni değildi; vergi düzenine ait terim burada ilk defa geçmesine rağmen bu, daha *nomos georgikos*'un bildiği ἀλληλέγγυον sisteminden başka bir şey değildir[2].

Nikephoros, azaltılmış olan mülklerin vergi yükümlülüğü her hangi bir indirime tabi tutulmadan, bazı belirli kilise mülklerini imparatorluk mülkleri (=hâss) idaresinin emrine verdi. Bu tedbirlerin de her halde imparatoriçe İrene'nin kiliseye vâki olmuş bağışlarının geri alınması ile ilgili olduğu kabul edilebilir. Veraset ve bulunan define vergilerinin tahsili de daha ciddî olarak ele alınacak ve fakir iken birdenbire zengin olan şahıslar da define bulucuları gibi vergilendirileceklerdi. Abydos gümrük sınırı dışında, özellikle Dodekanes bölgesinde satın alınan kölelere kişi

[1] Theoph. cont. 54, 5. *Kapnikon*'u sadece hür olmayanların ödedikleri hakkında Dölger (*Finanzverwaltung* 62 vdd.) ve N. A. Constantinescu'nun (*Bulletin de l'Acad. Roumaine, Section hist. 11*, 1924, ve *Deutsche Literaturzeitung* 1928, 4, 31, sütun 161 vdd.) görüşleri, gerek bu zikredilen Thoph. cont. kaydı ve gerekse Skylitzes -Kedrenos (*II*, 413) ve İbn Khordadbeh (de Goeje, 84) tarafından tezkip olunmaktadır. Krş. G. Ostrogorsky, *Das Steuersystem im byzantinischen Altertum und Mittelalter, Byz.* 6 (1931) 234 vd. ve *Steuergemeinde* 49 vdd.; Stein, *Vom Altertum* 160. Dölger ise *BZ* 34 (1934) 371 vdd.'de görüşünde ısrar etmektedir.

[2] Theophanes 486, 26: ἀλληλεγγυως τὰ δημόσια. Dölger (*Finanzverwaltung* 130 ve *BZ* 36, 1936, s. 178, n. 1) sadece Basileios II.'un *allelengyon*'unun bir istisna olduğunu kabul etmek suretiyle, mefhumun teknik mânasını reddediyor. Onu Lemerle (*Histoire agraire* 219, s. 261 vdd.) takip etmektedir. Ancak bu mefhumun pekâlâ bir teknik mânası bulunmuş olduğunu Ashburner § 14 (Dölger, *Finanzverwaltung* 119, 24: ἔποικοι ἀλληλέγγυα ἀπαιτούμενοι) öğretmektedir. Araştırmasını ön plânda işte bu Ashburner makalesindeki *Allelengyon*'a tahmin eden K. A. Osipova (*Allilengiy v Vizantii v X veke, VV* 17, 1960 s. 28 vdd.) da anlamış olmakla beraber, haksız olarak, A. Kaydan (*K voprosu ob osobennostyach feodal'noy sobstvennosti v Vizantii VIII-X vv., VV* 10, 1956, s. 63 vdd. ve *Eşçe raz ob agrarnych otnoşeniyakh v Vizantii IV-IX vv., VV* 16, 1959, s. 107 vdd.)'ı izliyerek ortaçağın ilk devrelerinde zam müessesesinin kesintiye uğradığını ve 11. yüzyılda yeniden devreye sokulduğunu kabul etmekdir.

Eskikitaplarını.com

başına 2 *nomisma* gümrük vergisi takdir olundu[1]. İmparator ayrıca, tebaat için faiz ile para alıp vermeyi yasaklayıp bu suretle faiz almak hakkını sadece devlete hasr etmek suretiyle, Istanbul'un zengin gemi inşaatçılarını devletten 12 *libre* altın borçlanmaya ve bunlar için 1 *nomisma* başına 4 *keratia*, yani % 16,66 ölçüsünde faiz ödemeye zorladı[2]. Faiz aslında ortaçağ ahlâk duygusuna mugayir olmakla beraber, Nikephoros'un ve sonraları meselâ Basileios I.'un çıkardıkları faizi yasaklayan emirnameler Bizans'da pek nadirdi. Çok gelişmiş Bizans para iktisadiyatının ihtiyaçları ahlâk kaidelerinin teşkil ettiği mâniayı yıkmış olup, faizle borç alma müessesesi Bizans'da bütün devirlerde pek yaygındı. Çok aklı başında bir devlet adamı olan imparator Nikephoros'un faiz yasağı da aslında ahlâkî mülâhazalardan neşet etmiş değildi: İmparator özel teşebbüsü ortadan kaldırıp faiz ticaretini devletin tekeline vermek ve ikrazlara alışılmamış yüksekliktе bir faiz haddi saptamakla devlet hazinesini zenginleştirip güçlendirmek için yeni bir kaynak bulmuş oluyordu[3].

[1] Bu, adı geçen bölgede muhtemelen terbiye edilmemiş, dış ülkelerden ithal olunmuş kölelerle ilgili olduğu için, satın alma fiyatına ortalama %10 bir zam idi. Iustinianos devrinde (*Cod. Just. VI* 43, 3. 531 yılına ait) basit ergin köleler 20, usta işçiler 30, daha yüksek meslek sahibi köleler – noterler ve hâkimler – 50-60 *nomisma*'ya kadar satılıyorlardı. 7. yüzyılın ilk yarısında Aziz Ioannes'in *Vita*'sına göre (nşr. H. Gelzer, s. 44) Kudüs'te terbiye görmüş, bir meslek sahibi köleler 30 *nomisma*'ya satın alınmaktaydı. 911 yılında yapılan Bizans - Rus anlaşması, Rusya'dan ithal edilecek köleler için 20, Ruslar için daha az müsait 944 anlaşması ise erkek veya kadın genç esirler için kişi başına 10 *nomisma* tesbit etmişti (*Polnoe sobr. russk. letop. I*², 36 ve 50; almanca tercümesi: R. Trautmann, *Die Nestorchronik* 22 ve 52). Bizans'da kölelerin durumu hakkında genel olarak krş. A. Hadjinicolaou - Marava, *Recherches sur la vie des esclaves dans le Monde Byzantin*, Athen 1950. Bu eserde Bizans'daki kölelerin tarihini toplu olarak araştırma denemesi yapılmıştı, ancak buna A. P. Kajdan'ın tenkidine bk.: *Vestnik drevney istiorii* 1952, 4, s. 121 vdd. Ayrıca şu önemli makalelere bk.: A. P. Kajdan, *Rabı i mistı v Vizantii IX-XI vv.*, *Uçenye zapiski Tul'skogo gos. ped. inst.* 1951, 63 vdd., M. J. Syuzyumov, *O pravovom polojenii rabov v Vizantii*, *Uçenye zapiski Sverdlovskogo gos. ped. inst.* 1955; R. Browning, *Rabstvo v Vizantiyskoy imperii* (*600-1200 gg.*), *VV* 14 (1958) 38 vdd.

[2] Bu tedbirin Bury (*Eastern Rom. Emp.* 216 vd)'yi izleyen Cassimatis (*Byz.* 7, 1932, s. 149 vdd.) tarafından yapılan yorumuna katılamıyorum. Bu hususta genellikle Monnier (*Épibole* 19, s. 87 vdd.), Stein (*Studien* 156 vd.), Dölger (*Reg.* 378) ve Bratianu (*Études byz.* 208 vdd.)'yu izliyorum. Benim Cassimatis ve Bury'ye karşı itirazlarım için şu makaleme bk.: *Löhne und Preise in Byzanz*, *BZ* 32 (1932) 308 n. 4, ve s. 308 vdd. Bizans'da faiz ve ikraz - istikraz ticareti hakkında tafsilât için bk.: Cassimatis, *Les intérêts dans la legislation de Justinien et dans le droit byzantin* (1931).

[3] Iustinianos hukukuna göre (*Cod. Just. IV* 32, 26) yüksek kademedeki şahıslara sadece %4 (*trientes usurae*), tacirlere %8 (*besses usurae*), bütün diğer şahıslara ise %6 (*semisses usurae*) faiz müsaadesi tanınmıştı; devlet de sadece %6 alabilirdi (*Cod. Just. X* 8, 3). Bununla beraber zamanla resmî müsaadeli faiz haddi de yükseldi. Bu yükseliş Iustinianos hukukundan prensip olarak vaz geçmeden – Leon VI. (Nov. 83) devrinde geçer akçe vâhidine uyularak 1 *nomisma* için 1 *keration*, yani %4 yerine %4

Eskikitaplarım.com

İmparator Nikephoros, esas temelini 7. yüzyıldan beri toprağa bağlı *stratiotes*'lerin teşkil ettiği savunma sistemini emniyete almak için çok önemli emirnameler yayınlandı. 10. yüzyıla ait haberlerin bize öğrettiğine göre, *stratiotes*'lerin iktisadî yaşam temelini teşkil eden asker mülkü en azından 4 *libre* altın değerini haiz olmalı idi; çünkü orduya katılmaya çağırılan *stratiotes* tam teçhizatla ve bir atla birlikte gelmekle yükümlü idi. Görünüşe göre, bu kıymette bir mülke sahip yeteri sayıda asker - köylü mevcut olmadığı için Nikephoros daha az varlıklı köylüleri de askerî hizmetle mükellef kıldı; böylelerinin teçhizatını köy cemaati mensupları her yıl 18,5 *nomisma* ödemek suretiyle karşılıyacaklardı[1]. Buna göre asgarî ve zorunlu kıymete sahip bir arazi mülkünün mutlaka, tek bir şahsın mülkü olması gerekmiyor, aralarından birisi ordu hizmeti gören, diğerleri ise müştereken onun teçhizatı için gerekli malî yükü taşıyan bir kaç köylü arasında taksim edilebiliyordu. Ayrıca, bir *stratiotes*'in fakirleşmesi ve teçhizatının bedelini kendi gelirlerinden ödiyememesi hâlinde de malî yükün köy cemaati arasında taksim edilebilmesi imkânı, devleti savaş gücünde kayıplara uğramaktan koruyan bir hususta. Bu sistem, ordu mevcudunu emniyete almak bakımından ἀλληλεγγυον nizamının vergi tahsilini emniyete almasına benzer bir önem taşımaktaydı.

Kara ordusunun askerleri gibi, 10. yüzyıldan intikal eden haberlere göre denizci askerler de, kendilerine iktisadî temel vazifesi gören arazi mülkiyetine sahiptiler. Bahriyelilere böyle arazi tahsisi müessesesinin vücuda getirilmesi, her hâlde Nikephoros'un, Theophanes'in kendisini 9. kötü hareketi olarak suçlandırdığı şu tedbir olacaktır: Theophanes'e göre imparator, kıyıda, özellikle Anadolu'da yaşayan ve hiç rençberlik yapmamış olan denizcileri, sahipsiz bırakılmış araziyi, kendisinin tayin ettiği fiyat üzerinden satın almaya zorlamış imiş[2]. Burada bahis konusu olan, hiç şüphesiz ilk denizci arazi mülkiyetinin tesisidir[3]: Bizans bahriyesi

---

1/6; 11. yüzyılda ise (*Peira XIX*, 1'e göre) 1 libre altından *trientes usurae* olarak 4, *semisses usurae* olarak 6 ve *besses usurae* olarak ise 8 *nomisma* talep olundu ki, bu, sırasiyle %5,5, %8,33 ve %11,71 eder. Çünkü 1 libre altın 72 altın *nomisma* değerini taşıyordu. 1 altın *nomisma* 12 gümüş *miliaresia* veya *keratia*, 1 *miliaresia* ise 24 bakır *follis* değerindeydi.

[1] Thophanes 486, 24 : προσέταξε στρατεύεσθαι πτωχους καὶ εξοπλιζεσθαι παρὰ τῶν ὁμοχωρων, παρεχοντας καὶ ανὰ ὀκτωκαίδεκα ἡμίσους νομισματων τῶ δεμοσίῳ. Krş. Glykatzi - Ahrweiler, *Recherches* 19 vd.

[2] Theophanes 487, 16: τοὺς τὰς παραθαλασσιας οἰκοῦντας, μάλιστα της μικρας Ἀσιας, ναυκλήρους μηδέποτε γηπονκως ζήσαντας ἄκοντας ὠνεῖσθαι ἐκ τῶν καθαρπαγέντων αὐτῶ κτημάτων, ὡς ἂν ἐκτιμηθωσι παρ' αὐτῶ.

[3] Uzun süre anlaşılmamış olan bu ibarenin tefsirini kanaatimce doğru olarak Uspenskiy (*İstoriya II*, 239 vd.) yapmıştır. Kendisinin askerî mülklerin daha sonra ortaya çıktığı teorisinden hareketle, son zamanlarda Lemerle (*Histoire agraire* 219, s. 73 n. 2), daha geçerli olabilecek bir yorum teklif edemediği halde, Uspenskiy'in bu tefsirinin doğruluğuna itiraz etti. Aynı teoriye uymak sevdasiyle o (*ayn. yer*), asker

Eskikitaplarını.com

için çok önemli bir tedbir. Ön plânda bu, açıkça anlaşıldığı gibi, Kibyrraiot'lar *thema*'sının denizci askerleriyle ilgili olmalıdır.

Nikephoros bundan başka, büyük tehlike ile karşı karşıya bulunan bölgelerin korunması gayesiyle tehcir ve iskân siyasetiyle ilgili tedbirler aldı. Bu anlamda o, Anadolu *thema*'larında oturanlara mülklerini sattırdı ve bunları Sklavinia'ya, yani Balkan yarımadasının islavlaşmış arazisine yerleştirdi; bunlara hiç şüphesiz buralarda yeni arazi verilerek, *stratiotes* sıfatıyle ordu hizmeti ile yükümlü kılındılar. Theophanes'in bilhassa çok şikayet ettiği bu tedbir, bu tarihten iki asır öncesine dayanan iskân politikası metodlarına uymaktadır. Umumiyetle imparator Nikephoros'un faaliyetinde kökten hiç bir değişiklik yoktur. O her şeyden önce, seleflerinin hata ve ihmallerini telâfi etmek gayesiyle, mevcut durumu esaslı bir şekilde islâh ve tedavi etmiştir ve eğer imparator bu bakımdan bazı yenilikler yapmışsa, bütün bunlar tamamiyle geleneksel Bizans devlet siyaseti çerçevesinde kalmışlardır. Büyük bir isabetle o gözlerini ön plânda Bizans devletinin iki temel direğine tevcih etmişti: Devletin maliyesi ve ordusu. Nikephoros hiç şüphesiz devletin malî kudretini, bazen elbette gerçekten zorbaca tedbirlerle, hatırı sayılır derecede yükseltmiştir. Onun bu alanda gösterdiği çok yönlü faaliyet, Bizans maliye idaresinin metodları hakkında bize bilgi vermekte ve en karanlık ortaçağ içinde Bizans para iktisadiyatının kaydettiği büyük gelişmenin bir tablosunu çizmektedir. İmparator hiç şüphesiz devletin ordusunu da önemli ölçüde güçlendirmişti: Bir zamanki maliye bakanının en orijinal ve en kesin sonuçlu tedbirleri ordunun kuvvetlendirilmesi için alınmıştı.

Nikephoros'un tehcir ve iskân siyaseti çerçevesinde almış olduğu tedbirler, bir bakıma da bunlar Balkan yarımadasının islavlaşmış bölgesine ve her halde ön plânda Trakya ve doğu Makedonya'nın Bulgaristan sınırlarına taallûk ettikleri cihetle, özel bir ehemmiyete sahip idiler[1]. 6. ve 7. yüzyılların büyük İslav muhacereti Bizans devletini Balkan yarımadasının bütünü içindeki mevkiini büyük ölçüde terke zorlamış ve o zamandan beri de İslav dalgası gittikçe kabarmakta bulunmuştu. Konstantinos Porphyrogennetos'un ifadesine göre, Pelopones'in 8. yüzyıl ortalarında

mülklerinin varlığının, "fakir" olmayan, yani πτωχοί'lerden sayılmayan ve mensup olduğu köy yoldaşlarınca teçhiz edilmeyip kendi teçhizatını kendisi temin eden asker köylüler hakkında bahsedilen tedbirin alınması için ön şart olması fikrine itiraz etmektedir.

[1] Daha Horn (*Geschichte I*, 98 vd.) ve Vasiliev (*Slavyane v Grecii*, *Viz. Vrem.* 5, 1898, s. 122) Anadolu *stratiotes*'lerinin İslavlarla dolup taşan Yunanistan'a da iskân edilmiş olduklarını tahmin etmişlerdi. Bu fikri daha büyük tafsilât ve daha büyük kesinlikle P. Charanis (*Nicephorus I, The Savior of Greece from the Slavs*, *Byzantina-Metabyzantina* 1, 1946, s. 76 vdd.) temsil etmektedir. Bununla beraber Kyriakides (Βυζ. Μελέται *VI*, 7 vdd.)'in isabetli itirazlarına bk. Ayrıca krş. *Viz. İzvori I*, 235, n. 67.

Eskikitaplarım.com

İslav ve barbar bir ülke halinde bulunduğu düşünülsün[1]. 8. yüzyılın sonları ve 9. asrın başından itibaren ise yavaş fakat devamlı bir aksi gelişme başlar. İmparatoriçe İrene zamanında Bizans Yunanistan'daki İslavlara karşı büyük bir sefere girişir: 783 yılında *logothetes* Stavrakios büyük bir ordu kuvvetiyle Selânik bölgesine hareket eder, daha sonra Yunanistan ve Peloponès'e girerek oradaki İslav kabilelerini Bizans'ın yüksek hâkimiyetini tanımaya zorlar ve onları haraca bağlar. Başarılı seferinden dönüşünde Stavrakios hipodromda zafer alayı tertiplemek müsaadesine nâil olur: Bizans'da Yunanistan'daki İslav kabileleri üzerinde kazanılan zafere böylesine büyük bir önem atfedilmekteydi[2]. Fakat daha 8. yüzyılın son yılları içinde Yunanistan'daki İslavlar, Velegezit kabilesinin *arkhontes*'inin idaresinde ve Konstantinos V.'un Atina'da mahbus tutulan oğulları lehinde[3] imparatoriçe İrene'ye karşı girişilen bir harekete katıldıkları gibi, 9. asrın başında Peloponès'deki İslavlar büyük çapta bir ayaklanma yaptılar. Bunlar civarı yağmaladıktan sonra 805 yılında Patras üzerine şiddetli bir saldırıda bulundular[4]. Şehrin muhasarası son derecede sert olmakla beraber yine de İslavların yenilgisi ile son buldu; Patras halkı bunu, bir zamanlar Selânik'in kurtuluşu nasıl Aziz Demetrios'un yardımına atfedilmiş idiyse, havarî Andreas'ın mucizevî bir müdahalesine borçlu olduğuna inanmıştır. Bundan ötürü imparator sadece bütün savaş ganimetlerini değil, bütün itaat altına alınan İslavları da aileleri ile birlikte Aziz Andreas kilisesine hediye etti ki, bunlar bu suretle sadece bağımsızlıklarını değil, sosyal hürriyetlerini de kaybetmiş oldular. Bununla beraber Peloponès'deki İslavlar Bizans hükûmetinin başına daha sonraları da bir çok işler açmışlardır ve Frankların 13. yüzyılda şiddetle savaşmak zorunda kaldıkları Taygetos'daki Melingi ve Jezerit kabileleri benliklerini Türk devrine kadar muhafaza etmişlerdir[5].

[1] *De thematibus*, cap. 6, 33, nşr. PERTUSI: ἐσθλαβώθη δὲ πᾶσα ἡ χωρα καὶ γέγονε βάρβαρος. *Vita S. Willibaldi* (*MGH SS XV* 93)'de bulunan bir haber de çok anlamlıdır; buna göre Eichstätt piskoposu Aziz Willibald (takriben 723-28) Filistin'e giderken Monemvasia'da durak yapmış ve bu şehrin "*in Slawina terrae* İslav arazisinde" bulunduğunu tesbit etmişti.

[2] Theophanes 456 vd.

[3] Theophanes 473.

[4] *De adm. imp.*, cap. 49, s. 229 vd., nşr. MORAVCSIK - JENKINS.

[5] Bu İslav kabileleri adlarının çok münakaşa edilmiş olan etimolojisine burada daha yakından girmemize gerek yoktur. D. J. GEORGACAS (*The Mediaeval Names Melingi and Ezeritae of Slavic Groups in the Peloponnesus*, *BZ* 43, 1950, s. 301 vdd.) bu kabilelerin İslav olduklarından şüphe etmemekle beraber, her iki ad, hatta Jezerit adı için de – kesinlikle hatalı olarak – Grek menşe kabul etmektedir. H. GRÉGOIRE (*Byz.* 21, 1951, s. 247 vdd., 280 ve *L'étymologie slave du nom des Melingi et des Ezerites*, *Nouvelle Clio* 4, 1952, s. 293 vdd.)'in isabetli tenkidi ile krş. Şimdi ayrıca bk. H. AHRWEILER - GLYKATZI, *Une inscription méconnue sur les Mélingues du Taygète*, *Bull. de corr. hell.* 86 (1961) 1 vdd.; burada Melingi İslav kabilesinin 14. yüzyılda hâlâ mevcut olduğu ispat olunuyor.

Eskikitaplarını.com

Buna rağmen İslavların Patras'da uğradıkları bozgun, yine de güney Yunanistan'ın yeniden grekleşmesi oluşunu bakımından önemli bir merhale teşkil etmekteydi. Bu olay Bizanslılar için bile, iki asırdan fazla süren bu İslav üstünlüğünden sonra Bizans kudret ve hâkimiyetinin Pelopones'de yeniden tesis edildiği tarih addolunmuştur[1].

Bizans hâkimiyetinin Balkan yarımadasının bazı kısımlarında yavaş yavaş sağlamlaşması, en açık ifadesini yeni *thema*'lar kurulması suretiyle *thema*'lar nizamının genişletilmesinde bulur. Hangi bölgelerin gerçekten Bizans devletinin mülkiyetinde bulunduğu, yani sadece itibarî olarak Bizans egemenliğini tanımış olmadığı ve fiilen de Bizans hükûmetinin idare ve emri altında bulunduğu bilinmek istenirse yapılacak şey Bizans *thema*'lar nizamının nerelere kadar uzadığını tesbit etmektir. Gerçek durumun yegâne sağlam ölçüsü budur. Çünkü sadece *thema*'ların bulunduğu yerlerde az veya çok muntazam bir Bizans idaresi vardır. İmdi, 7. yüzyılın sonundan beri Bizans'ın Balkan yarımadasında sahip olduğu *thema*'lar Thrakia ve Hellas'dan ibaretti ve uzunca bir süre bu durum devam etti. Bununla beraber kesin olarak daha 8. yüzyılın son yıllarından itibaren Thrakia *thema*'sı yanında, asıl Makedonya bölgesini değil de batı Trakya

[1] Monemvasia kroniğine göre Pelopones 218 yıl, Mavrikios'un 6. saltanat yılından (587), Nikephoros'un 4. hükümdarlık yılında (805) Bizans hâkimiyeti nihayet yeniden kuruluncaya kadar İslavların egemenliğinde kalmıştı: N. Bees, Τὸ περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας χρονικόν, Βυζαντις 1 (1909). 73 vdd. 932 yılına ait Arethas *Scholion*'u (S. Kugeas, *Neos Hellenomn.* 9, 1912. s. 473 vdd.) ve patrik Nikolaos III. (1084-1111)'un imparator Alexios I. Komnenos'a gönderdiği *synod*-yazısı (Le Quien, *Oriens Christianus II*, 179) da aynı bilgiyi veriyorlar. Bu kaynakların inanılırlığı hakkında bk. P. Charanis, *BSI.* 10 (1948) 92 vdd., 254 vdd. ve *BZ* 46 (1953) 91 vdd. Charanis burada haklı olarak, pelopones'in, kaynaklarda belirtildiği gibi 6. yüzyılın sonlarında İslavlar tarafından işgal edildiğini değil de, ancak 746 yılındaki vebâ salgınından sonra İslavların buraya büyükçe sayıda muhacir olarak kabul edildiklerini yaymaya çalışan bugünkü Yunan tarih yazıcılığına itiraz etmektedir. Monemvasia kroniğinin kaynak olarak arzettiği hakkında, bu konudaki metin pasajlarını yeniden veren ve ilgili literatür hakkındaki mülâhazalarını bildiren P. Charanis'in şu yazısına bk *The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece, DOP* 5 (1950) 141 vdd. - Edebî kaynakların, ve hususiyle Monemvasia kroniğinin verdikleri bilgiler arkeolojik ve özellikle nümismatik malzeme tarafından tamamiyle teyid edilmektedir. Bu husuta A. Bon'un açıklayıcı mülâhazalarını ve önemli hulâsasını şu yazılarında bulmak mümkündür: *Le problème slave dans le Péloponnèse à la lumière de l'archéologie, Byz.* 20 (1950) 13 vdd. ve *Le Peloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951. - K. M. Setton (*The Bulgars in the Balkans and the Occupation of Corinth in the Seventh Century, Speculum* 25, 1950, s. 502 vdd.) Monemvasia kroniğinin Avar-İslav akınları hakkında verdiği haberlerin gerçekte Korinthos'un 641/42 yılında Onogur Bulgarları tarafından işgal edilmesine ait olduğu ve Bizans hâkimiyetinin burada Konstans II.'ın 658 yılında yaptığı seferle yeniden kurulmuş bulunduğu görüşünü savunmaktadır. P. Charanis (*Speculum* 27, 1952, s. 343 vdd.) bu hipotezi haklı olarak reddediyor. Krş. ayrıca F. Dölger, *BZ* 45 (1952) 218. Setton (*Speculum* 27, 1952, s. 351 vdd.) nazariyesini savunmaya çalışmaktadır.

Eskikitaplarım.com

arazisini kapsayan bağımsız bir Makedonia *thema*'sı mevcuttu[1]. Takriben aynı zamanlarda muhtemelen Peloponnes *thema*'sı kurulmuş olacaktır[2]. En geç 9. yüzyılın ilk senelerinde Ionia adalarını kapsayan Kephallenia *thema*'sı ortaya çıkar[3]. 9. asrın başlarında ise muhtemel olarak Bizans kudretinin Ege ve Adriyatik kıyılarındaki en önemli üsleri olan Selânik (=Thessalonike) ve Draç (=Dyrrhakhion), civarlarındaki arazileriyle birlikte, özel *thema*'lar olarak teşkilâtlandırılmışlardır[4]. Bundan pek az sonra da *thema*'lar idaresi Epir (=Epeiros) bölgesine Nicopolis *thema*'sının tesisi ile sokulmuş ve Strymon *thema*'sının teşkilâtlandırılması suretiyle Thessalonike *thema*'sı, Trakya *thema*'ları olan Thrakia ve Makedonia ile birbirlerine bağlanmıştır. Nihayet 9. yüzyılın ikinci yarısında, Dalmaçya şehirlerini ve mücavir adaları kapsayan Dalmatia *thema*'sı kurulmuştur (bk. aşağıda IV, 2). Balkan yarımadasında *thema*'lar idaresinin yayılması, Bizans kudret ve hâkimiyetinin, İslav muhacereti ile koğulmuş olduğu

[1] Makedonia özel bir *thema* olarak ilk defa 802 yılında zikredilir: Theophanes 475, 22. Lemerle (*Philippes* 122 vd.)'in gösterdiği gibi *thema*'nın kuruluşu 789 ve 802 yılları arasına düşmektedir. - Istanbul'un da civarı ile birlikte 9. yüzyılda özel bir *thema* teşkil ettiği hakkında Arap coğrafyacılarının verdiği haberler (krş. Gelzer, *Themenverfassung* 86 vdd.; Bury, *Eastern Rom. Emp.* 224) bir hataya müstenit görünüyorlar, krş. H. Gregoire, *Le theme byzantin de Tafla - Tablan*, *Nouvelle Clio* 4 (1952) 388 vdd.

[2] Bir Peloponnes *strategeos*'u ilk defa 812 yılında zikredilmiştir: *Scriptor incertus de Leone* 336. Bununla beraber Peloponnes *thema*'sı, önceleri kabul edildiği gibi, ancak İslavların Patras önündeki bozgunlarından sonra ortaya çıkmamış, aksine, *De adm. imp.* cap. 49, 13 (nşr. Moravcsik - Jenkins)'den anlaşıldığı gibi, İslavların Patras'a saldırısı sırasında mevcut bulunmuştur; onun kuruluşunun *logothetes* Stavrakios'un Yunanistan seferinden hemen sonra vuku bulmuş olması ihtimal dışı değildir: Krş. Ostrogorsky, *Postanak teme Helada i Peloponez*, *ZRVI* 1 (1952) 64 vdd.

[3] Bir Kephallenia *strategos*'u ilk olarak 809 yılında zikredilmektedir: *Einh. Annal.*, *MGH SS I* 196 vd. - Dvornik (*Légendes* 12), B. Pançenko (*Katalog Molivdovulov*, *IRAIK* 13, 1918, s. 117)'nun yayımlayıp 7.-8. yüzyıllarla tarihlediği bir *Molybdobullum* (=vesika kurşun mührü)'a atıfta bulunmak suretiyle Kephallenia *thema*'sının kuruluşunu 8. yüzyıl içlerine kaydırmaktadır. Bununla beraber Pançenko'nun okuyuşu olan στρ[ατ]ηγῶ Κε[φσ]λ[ην (ἀας)] çok kesinlik dışıdır; onun izahı şekli de (*ayn. yer* 118) pek ikna edici değildir.

[4] Bir Selanik *thema*'sı *strategos*'u ilk defa olarak 836 yılı için Gregorios Dekapolites'in *Vita*'sında (nşr. Dvornik 36 ve 62 vd.); bir Dyrrhakhion *thema*'sı *strategos*'u 845 ile 856 yılları arasında vücuda gelen Uspenskiy *Taktikon*'unda geçmektedir. Dvornik (*Legendes* 9)'in, Thessalonike *thema*'sının Nikephoros I. zamanında meydana geldiği hakkındaki tahmini makuldür. Ancak Dvornik (*Légendes* 12) Dyrrhakhion *thema*'sının kuruluşunu Theophilos devrine vazediyor. Her iki tesisin aynı zamana düştüğünü kabul etmek daha isabetli olacaktır. I. Ferluga (*Sur la creation du thème de Dyrrachium*, *XIIe Congrès Intern. des Études byz., Resumes des communications*, Belgrad - Ochrid 1961, s. 32) Theodoros Studites'in, Dyrrhakhion *thema*'sının daha Theodoros'un hayatta olduğu bir devirde, şu halde 826'dan önce mevcut olduğunu isbat edeceğe benziyen bir mektubuna (Migne, *P. G.* 99, *Epist. II*, No. 157) işaret etti. Ferluga da bu *thema*'nın teşkilatlandırılmasını Nikephoros I. devrine vazetmektedir.

Eskikitaplarını.com

Balkanlar sahasında yavaş yavaş yeniden tesisinin bir ifadesidir. Bu, bize Bizans'ın kaybetmiş olduğu toprakları yeniden işgalinin gelişmesini ve aynı zamanda sınırlarını ve bu oluşumu izleyen yeniden hellenleştirilmesini göstermektedir. Zamanla ve yavaş yavaş Bizans hemen bütün kıyı bölgelerini kısmen geniş, kısmen de daha dar şeritler halinde *thema*'ları ile çerçevelemeyi başarmıştır. Donanma kuvvetinin müdahale edebildiği, şehir sayısı ve liman bakımından zengin sahil bölgelerinde imparatorluk, hâkimiyetini ve idare sistemini yeniden kurmuştur. Fakat Bizans'ın eski topraklarını yeniden işgali oluşumunun başarısı da bununla sınırlı kalmıştır: Balkan yarımadasının iç bölgeleri bundan sonra da onun yetişebileceğinden uzakta kalmaya devam etmiştir.

Anadolu *stratiotes*'lerinin Sklavinia bölgesine iskânı Bizans'ın Balkanlardaki durumunun kuvvetlendirilmesi oluşumu zincirinin bir halkasını teşkil ediyordu. Bu, aynı zamanda yakın Bulgaristan'la girişilecek mücadele ile de birbirine bağlı idi. Asker bir aileden gelmemekle beraber Nikephoros I. büyük bir enerji ile savaşı yürütmüş ve bir çok kere şahsen ordunun başına geçmiştir. İrene'nin, hilâfet hükûmetine karşı yüklenmiş olduğu haraç ödemelerini Nikephoros tahta çıkar çıkmaz durdurmuştu. Ancak devletin doğudaki kuvveti 803 yılında bütün Anadolu *thema*'larının başkumandanlığına tayin edilmiş olan Bardanes Turkos'un isyaniyle patlak veren bir iç savaş yüzünden sarsılmıştı. Araplar yeniden devlet arazisine akınlar yapmaya başladılar ve 806'da Harun ar-Raşîd muazzam bir ordu ile görünerek sınır bölgesinin bir çok kalesini aldı, Tyana'yı işgal ederek büyükçe bir savaş birliğini Ankyra (=Ankara) bölgesine yolladı. İmparator barış ricasında bulunmak, haraç ödemeyi ve bunun üstünde de daha küçük düşürücü bir şart olarak, halifeye kendisi ve oğlu için her yıl baş vergisi olarak 3'er altın yollamayı üstlenmek zorunda kaldı[1]. Bununla beraber Harun'un ölümü (809) ve bundan sonra hilâfet devletinde zuhur eden karışıklıklar bu yönde bir rahatlamaya sebep oldu. Bizans dış politikasının ağırlık merkezi gittikçe daha belirli bir şekilde Balkanlara kaydı.

Avar devletinin Büyük Karl tarafından imhası, Pannonia Bulgarlarını da Avar boyunduruğundan kurtarmıştı. Bulgar devleti bu yüzden daha büyük bir kudret ve araziye sahip oldu; Tisza suyu kenarında Bulgarlar Frank devleti ile hemhudut oldular. Pliska'daki Bulgar tahtına, anadan doğma mücadele ve fütuhat heveslisi bir savaşçı olan Pannonia Bulgar kabile reislerinden Krum geçti ve kısa zamanda Bizanslıların umacısı haline geldi. Bulgar devletine karşı set mahiyetinde Bizans, en önemli noktalarını Develtos (=Burgaz), Edirne, Filibe ve Serdika (=Sofya)'nın teşkil ettiği kuvvetli bir müstahkem hat kurmuştu. Serdika 809 ilkbaharın-

[1] Theophanes 482, 14. Dölger, *Reg.* 366.

Eskikitaplarını.com

da Krum tarafından çiğnendi, kalesi tahrip edildiği gibi garnizonu da kılıçtan geçirildi. Bizans imparatoru derhal müdahalede bulundu, Pliska'ya doğru ilerledi ve sonra tahkimatını yeniden onartmak üzere Serdika'ya gitti. Nikephoros'un büyük mukabil darbesi iki yıl sonra, içinde Anadolu *stratiotes*'lerinin İslav Balkan bölgesine tehcir ve iskânı da bulunan etraflı hazırlıklardan sonra vuku buldu. 811 ilkbaharında Nikephoros I. büyük bir ordu ile sınırı aşarak, Krum'un barış teklifine aldırmadan Pliska üzerine yürüdü; Bulgar başşehrini tahrip ederek han'ın sarayını yaktırdı. Muzaffer imparator kendisinden büyük bir mahviyetle rica edilen barışı tekrar reddetti: Bulgar devletini ortadan kaldırmakta tam kararlı idi. Adamlariyle dağlık bölgeye kaçmış olan Bulgar hanını takip etti. Ancak felâket onu burada yakaladı. Dağ geçitlerinde Bizans ordusu Krum tarafından kuşatılarak son ferdine kadar kılıçtan geçirildi (26 temmuz 811). Bizzat imparator maktul düşmüştü; muzaffer han onun kafa tasından, verdiği ziyafetlerde *boyar*'larının şerefine kaldırdığı bir şarap kadehi yaptırdı.

Bu beklenmez felâketin sonuçları pek büyük oldu. Bizans itibarının yediği darbe belki de uğranılan askerî çöküntüden de ağırdı. Kavimler göçü devrinden, 378 yılında imparator Valens'in Vizigotlara karşı yapılan Edirne savaşında maktul düşmesinden beri hiç bir Bizans hükümdarı barbarlar tarafından katledilmemişti. Üstünlüğünü savaşın ilk safhasının yeteri kadar açık olarak belirttiği Bizans yerlere serilmiş yatarken, kısa süre önce barış için yalvarmış bulunan Krum şanlı, şöhretli bir zafer kahramanı olmuştu. Kendisine emniyeti ölçüsüz derecede artmış ve fütuhat arzularına hayâl edilmesi bile güç bir ufuk açılmıştı. İmparatorluk için karanlık ve endişe dolu yıllar başlamaktaydı.

İmparator Nikephoros'un hayatına mal olan savaşta, oğlu ve veliahdi Stavrakios ağır bir yara almış olmakla beraber, bir kaç adamiyle Edirne'ye kaçabilmiş ve burada meşrûiyet ilkesine ciddiyetle uyularak imparator ilân edilmişti. Bu, Stavrakios'un aldığı yaradan kurtulabileceği pek düşünülemiyeceğinden ancak bir formalitenin yerine getirilmesinden ibaret olup geçici bir mahiyet taşımaktaydı. Taç ve taht sorunu, ölüme mahkûm hükümdarın, kendisinden sonra idareyi eline alacak olan kimseyi taçlandırmak üzere götürüldüğü Istanbul'da çözümlenecekti. Çocuğu bulunmayan imparatorun en yakın akrabası, enistesi *kuropalates* Mikhail Rangabe tahtın tabiî adayı idi; onun imparatorluğa yükseltilmesi hem imparatorun savaş arkadaşları, hem de patrik Nikephoros tarafından talep edilmekteydi. Bu çözüm şekline ise, imparatoriçe İrene örneğine uyarak iktidarı bizzat üzerine alabileceğini düşünen, ölüm halindeki imparatorun karısı Atinalı Theophano itiraz etti. Ağır karışıklıklar çıkmasından korka-

Eskikitaplarım.com

rak Stavrakios neye karar vereceğinde tereddüt içinde bulunurken [1] şehre giderek büyüyen bir heyecan hâkim oluyordu. Bu yaklaşan dış tehlikeler muvacehesinde bir fetret devresi her zamandan ziyade tahammül edilmez görünüyor ve normal şartların yeniden hâkim olması her şeyden daha gerekli addolunuyordu. Kanunî yoldan elde edilmesi mümkün olmayan çözümü bir hükûmet darbesi getirdi : 2 ekimde Mikhail Rangabe hipodromda ordu ve senato tarafından imparator ilân edildi ve bir kaç saat sonra da Ayasofya'da patrik Nikephoros tarafından taçlandırıldı. Bu olup - bitti karşısında Stavrakios tahttan feragat ederek keşiş libâsını giydi, lakat daha üç ay ölümle pençeleşti.

Mikhail Rangabe I. (811-13) [2] zayıf bir hükümdardı. Kolaylıkla daha kuvvetli şahsiyetlerin etkisine kapıldığı gibi, imparator Nikephoros'u temyiz etmiş olan, halkın hoşuna gitmeyecek tedbirleri almak cesaretine de malik değildi. Tasarruf siyaseti bir kenara bırakıldı; imparator her fırsatta orduya, saraya ve her şeyden önce ruhanî sınıfa para dağıtıyordu. Mikhail I. ateşli bir tasvirlere ibadet taraftarı ve kilisenin sadık bir hizmetkârı idi. Onun devrinde ortodoksluk, – tasvir kırıcılık fırtınasının yeniden patlak vermesi arifesinde – en güzel günlerini yaşadı. Studios manastırlıları sürüldükleri yerlerden geri getirildiler ve zinâ davası, 809 konsilinin kararları geri alınıp papas Josephos'un yeniden afaroz edilmesiyle kendi arzularına uygun bir şekilde çözümledikten sonra kilise idaresi ile barıştılar. Şahsına özgü emsalsiz enerjisi ve hiç tükenmeyen cevvaliyeti ile zayıf imparatoru büyülemiş olan Studios manastırı başrahibi Theodoros'un nüfuz

[1] Theophanes 492, 25: ὁ δὲ Σταυράκιος ἀνιάτως ὁρῶν ἑαυτὸν διακείμενον τῇ γαμετῇ τὴν βασιλείαν ἐσπούδαζε περιποιήσασθαι ἢ δημοκρατίαν ἐγεῖραι Χριστιανοῖς ἐπὶ τοῖς προλαβοῦσι κακοῖς. Bu pasaj önceleri genellikle Stavrakios'un Atina örneği bir demokrasi düşünmüş olduğu şeklinde yorumlandı (Krş. meselâ Bury, *Eastern Rom. emp.* 18; Bratianu, *Privilèges* 50 vdd.). Gerçekte ise sadece, ölüm hâlindeki imparatorun, karısının ihtirasının bütün kötülükler yanında bir de iç savaşa, yani *dem*'lerin bir ayaklanmasına sebep olabileceğinden çekindiğini ifade etmektedir. İlk olarak gerçeği görmüş olan F. Dölger'in bu hususa işareti üzerine Bratianu (*Empire et "Démocratie" à Byzance*, *BZ*, 37, 1937, s. 88 n. 3 *Études byzantines*, 1938, s. 97 n. 4) da bu yegâne doğru olan şekli kabul etmiştir. Ayrıca son zamanlarda Maricq (*Partis populaires* 70 vdd.) Pseudo - Kodinos'un *Origines*'lerinde şimdiye kadar farkına varılmış bir pasaja dayanarak, o sıralarda *dem*'lerin siyasî bir harekete girişmelerinin pek âlâ mümkün olduğunu göstermiştir.

[2] Mikhail Rangabe, lâkap taşıyan ilk Bizans hükümdarıdır. Soy adlarının ortaya çıkması Bizans'da, en eskileri – Melissenoi'lar gibi – daha 8. yüzyıl ortalarında görünmeye başlayan büyük arazi ve iktidar sahibi ailelerin çoğalmasının belirtisidir. İlk olarak 8. yüzyılın sonunda geçen Rangabe adını (krş. Theophanes 454, 19: Θεοφυλακτος'ὁ τοῦ Ῥαγγαβέ, δρουγγάριος τῆς Δωδεκανήσου: Muhtemelen Mikhail I.'in babası) İslavcadan neşet ettirmek ve *rokavŭ* kelimesinin grekçeleşmiş şekli saymak teklif olunmuştur. Aslında bu analoji yolu ile belki mümkündür; bu takdirde kelime "Büyük (Kuvvetli) elli" manasına gelebilirdi, krş. H. Grégoire, *Byz.* 9 (1934) 793 vd.

Eskikitaplarını.com

ve itibarı sınırsız bir mahiyet aldı. Savaş ve barış yapılmasında bile büyük başrahibin oyu ağır basıyordu.

Batı imparatorluğuna karşı Bizans hükûmetinin tutumu temelinden değişti. Nikephoros I. Büyük Karl'm imparatorluk ünvanı üzerinde iddia ettiği hakları duymak bile istememiş, hattâ patrik Nikephoros'a, papaya mutad olarak gönderilen *synodika* (= synod mukarreratı)'nın yollanmasını yasaklayacak kadar ileri gitmişti[1]. Şu halde sadece kendi rakîbine değil, onu desteklemiş olan papalığa karşı da barışmaz bir tutuma bürünmüştü. Bu arada ise Büyük Karl'ın kudret ve itibarı durmadan büyümüş ve Bizans'ın sahip bulunduğu bölgeye de sıçramış bulunuyordu. Büyük Karl'ın daha İrene zamanında Istiria'yı ve bir çok Dalmaçya şehrini itaate alma sından sonra, genç kral Pippin, Venedik'i de hâkimiyet altına almıştı (810). Karl böylece şimdi, etkisini bu arada zayıflamış olan Bizans üzerinde göstermemesine imkân olmayan bir baskı aracına sahip bulunuyordu. İşgal edilmiş olan bölgenin geri verilmesi mukabilinde Mikhail I.'in hükûmeti Büyük Karl'ın imparatorluk ünvanını kabul edeceğini bildirdi. 812 yılında Karl, Aachen şehrinde Bizans elçileri tarafından *basileus* olarak selâmlandı. Böylece artık sadece fiilen değil hukuken de iki imparatorluk mevcut olmuş oluyordu[2]. Bununla beraber Frank hükümdarı Roma imparatoru değil, sadece imparator olarak kabul edilmişti; Büyük Karl da bizzat kendisini her zaman için ve bilinçli olarak Romalıların imparatoru şeklinde zikr ettirmekten feragat etti[3]. Bu sonuncu ünvanı, yani Romalıların impa-

[1] Theophanes'e göre (494, 22) patrik Nikephoros ancak 812 yılında, imparator Mikhail I. ile anlaşma halinde, *synodika*'sını papa Leo III.'a göndermişti: πρὸ τούτου γαρ κωλύετο ὑπὸ Νικηφόρεου τοῦτο ποιῆσαι.

[2] Bury (*Eastern Rom. Emp.* 325) 812 töreninin, Büyük Karl'ın Bizans imparatorunun müşterek hükümdarlığına yükseltilmesi anlamına geldiği ve devletin birliği fikrini zedelemeden 4. ve 5. yüzyıllarda biri doğuda diğeri batıda iki imparatorun müştereken devleti idare ettikleri durumu ihya ettiği fikrinde idi. Bury'nin haiz olduğu büyük itibar bu görüşün kabulünü sağladı. Ancak şartlar geç Roma devri şartlarından her bakımdan ayrı idi ve Bury'nin fikri, 4. ve 5. yüzyıllarda mevcut olmuş bulunan müşterek hükümdarlıkta kıdemce büyük hükümdarın gerektiği zaman diğerini tasdik etmesi şartının bulunuşu, buna mukabil ne büyük Karl'ın halefl erinin Bizans imparatorundan, ne de Bizans imparatorlarının bunlardan bir tasdik veya teyid almadıkları vâkıasıyla bile tutulamaz hâle gelmek tedir. Dindar Ludwig'in 814 yılında Leon V.'dan Büyük Karl adına, 815 yılında ise kendi namına aldığı tasdik, Dindar Ludwig'in cülûsu ile ilgili olmayıp sadece 812 yılında batı imparatorluğunun lâfzen yapılan tasdikini vesika hâline getirmekten ibaretti. 815'de Dindar Ludwig'in adına yeni ve aynı anlamda bir vesika tanzim edilmiş olmasını bizzat Bury, sadece bu "*punctiliousness of the diplomatic forms*" addet mektedir. Buna mukabil, Karl'ın 813 yılında Ludwig'i Bizans usulü üzere taçlandırarak kendisine bir müşterek hükümdar yaratmış olması pek önemlidir, çünkü bu vâkıa bile Bury'nin fikrinin yanlışlığını görmeye yeter. Ayrıca Dölger'in isabetli itirazlariyle krş.: *Byzanz und die europäische Staatenwelt* 307 ve n. 42.

[3] 5. fasla ait olarak verilen bibliyografyaya bk.

Eskikitaplarını.com

ratoru unvanını Bizanslılar kendilerinde muhafaza etmişler ve bu suretle batı imparatoru ile İstanbul'da oturan gerçek Romalıların imparatoru arasındaki farkı vurgulamışlardır. Aslında Roma fikri ile bağlılık ortaçağ imparatorluk müessesesinin bünyesinde mevcuttur; nasıl Bizans, daima ve bütün devirlerinde, 9. yüzyıldan önce imparator ünvanlarının ancak nâdiren kullanılmış olmasına rağmen [1], kendisini bir Roma imparatorluğu saymış ise, batı imparatorluğu da, ancak Otton'lar devrinde Roma fikriyle bağlantıyı buna uygun bir ünvanla kesin olarak tesbit etmiş olmasına rağmen, papalık vasıtasiyle Roma'ya bağlanmış idi [2]. Böylece ikinci bir imparatorluğun vücuda gelmesi ve tanınması suretiyle Roma mirası üzerinde Bizans devletinin yalnız başına iddia ettiği hak zayıflamış, bir sorun halini almış bulunuyordu. Karolenjiyen devletinin parçalanıp inkırazı ve Bizans imparatorluğunun yeniden güçlenmesi, Bizans'ın daha sonraki imparatorlarına, batı imparatorluğunun 812 yılında tanındığı vâkıasını bilmemezlikten gelmek ve böyle bir şeyi olmamış gibi kabul etmek imkânını vermiştir.

Nikephoros I.'un Büyük Karl'ı tanımaktan imtina, buna karşılık Mikhail I.'in onu tanıdığını ifade etmesi, sadece her iki imparatorun kişisel vasıf ve karakterleriyle değil, her şeyden önce 811 felâketinden sonra değişmiş olan siyasî durumla izah edilmelidir. Balkanlardan gelen tehlike Bizans devletinin batı ile bir anlaşmazlığı göze alabilmesi imkânını yok etmişti. 812 ilk baharında Krum, Karadeniz kıyısındaki Develtos şehrini zaptı, kalesini tahrip etmiş ve ahalisini, Bizans'ı örnek alarak, kendi ülkesine sürüklemişti. Yalnızca Bizans tarafının mukavemeti az olmakla kalmamış, sınır şehirlerinden bir çoğunun ahalisi de kaçmaya başlamıştı. Krum,

[1] E. Stein (*Forschungen und Fortschritte* 1930, s. 182 vd.)'ın, βασιλευς Ῥωμαίων ünvanının Bizans'da ancak Mikhail I. devrinde kullanılmaya başlandığı ve bunun Büyük Karl'ın sadece *basileus* ünvanının tanınmasının bir sonucu olduğu tezinin, onun eserinden sonra, bu ünvanın daha eskiden de kullanıldığı hakkında verilen örnekler muvacehesinde bazı bakımlardan tashihi gerekiyor (Özellikle N. Lichačev, *Sceaux de l'empereur Léon III l'Isaurien*, *Byz.* 11, 1936, s. 469 vdd.'deki imparator mühürleriyle kış. Buna ilâve not olarak bk.: H. Grégoire, *ayn. yer* 482. Ayrıca bk. V. Laurent, *Note de titulature byzantine*, *Échos d'Orient* 38, 1939, s. 355 vdd.; ayn. mlf., Βασιλεὺς Ῥωμαίων, *l'histoire d'un titre et le témoignage de la numismatique*, *Cronica numismatica e archelogica* 1, 1940, s. 198 vdd.); buna rağmen *basileus* unvanının Ῥωμαίων ilâvesiyle 812'den önce nâdiren, 812'den sonra ise büyük çoğunlukla bu ilâve ile birlikte görüldüğü ve βασιλεὺς Ῥωμαίων ünvanının çıplak *basileus* ünvanını zamanla ve tamamiyle kullanılmaz duruma soktuğu bir gerçektir. Bu hiç şüphesiz sadece bir tesadüf değildir ve bu hususta, Bizanslıların "βασιλεὺς Ῥωμαίων şekliyle bu unvanı filvaki 812'den önce de bazen kullanmış olduklarını, fakat bu şekli daha büyük bir ısrar ve gösteri mahiyetinde bilinçli olarak ancak 812'den sonra vurgulayıp devletin inkırazına kadar muhafaza ettiklerini" belirten Dölger'e (*BZ* 37, 1937, s. 579) kesinlikle hak vermek gerekir. Krş. ayrıca Dölger, *BZ* 36 (1936) 132 vd. ve özellikle 40 (1940) 518 vd.

[2] P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio* I (1929) 12 vdd. ve 83 vd.

Eskikitaplarını.com

şartlarını ültimatom mahiyetine bürüyerek Bizans imparatorluğundan sulh talebinde bulundu ve devlet bu şartların kabulünde tereddüt gösterince önemli liman şehri Mesembria (=Nsebar)'yı işgal etti (812 kasım ayı başı); burada büyük miktarda altın ve gümüş yanında Grekateşi stokları da eline geçti.

İmdi, başlarında patrik Nikephoros bulunduğu halde imparatorluk müşavirlerinin bir kısmı, imparatorun da görüşüne uygun olarak, barış şartlarının kabulünü teklif ederken, sözcüleri Studios manastırı başrahibi Theodoros olan diğer bir kısım müşavir daha enerjik bir savaş politikası tarafını tuttu. Başrahibin görüşü galip geldi ve 813 haziranında büyük bir Bizans ordusu, Krum'un ilerlemekte olan kuvvetleri ile Edirne'den uzak olmayan Versinikia yanında karşılaştı. Her iki ordu uzunca bir süre kararsızlık içinde birbiri karşısında durduktan sonra 22 haziranda Trakia ve Makedonia *strategos*'u düşmana taarruz etti. Anatolikon *thema*'sı kumandanı Ermeni Leon tarafından kumanda edilen Anadolu birlikleri ise bu taarruza katılmadıkları gibi, aksine birdenbire geri çekilmeye başladılar. Bundan iki yıl önce kader Bizans'ın aleyhine işlemişti; bu sefer yeni zaferin Krum savaşın kötü idare edilmesine ve her şeyden önce Bizanslıların kendi içlerinde birlik olmamalarına medyundu. Ortodoks imparator Mikhail I. Rangabe'nin uğradığı ağır bozgun yüzünden mevkii sarsılmış ve zemin yeni bir düzen değişikliği ve tasvir kırıcılığının yeniden canlanması için hazırlanmış bulunuyordu. 11 temmuz 811 tarihinde imparator Mikhail Rangabe düşürülerek Ermeni Leon tahta çıkarıldı.

7. Tasvir Kırıcı Reaksiyon

Genel bibliyografya: Bury. *Eastern Rom. Emp.*. - Vasiliev, *Byzance et les Arabes* I Schwarzlose, *Bilderstreit*. - Ostrogorsky, *Bilderstreit*. - Martin, *A History of the Iconoclastic Controversy*, London 1930. - Lipşic, *Oçerki* 203 vdd. - A. Dobroklonskiy, *Prepodobnyj Fedor, ispovednik i igumen studiyskiy*, 2 cild, Odessa 1913/14. - Alexander, *Patr. Nicephorus* Grabar, *Iconoclasme*.

Ermeni Leon V. (813-20), askerî bir ruh ve resim düşmanı zihniyetle temayüz eden Anadolu unsurunun belirgin bir temsilcisi idi. Leon III gibi o da doğuluydu, aynen onun gibi tahta cülûsundan önce Anatolikon *thema*'sının *strategos*'u olmuştu. Büyük asker ve tasvir kırıcılar olan Leon III. ve Konstantinos V.'u kendisine örnek olarak görmekteydi. Gayesi devletin askerî gücünü yeniden sağlamak ve tasvir kırıcı hareketi yeniden canlandırmaktı. Kendisi ve taraftarları, daha önceki devredeki hükümetin uğradığı askerî başarısızlıkların, bunların tasvir dostu tutumlarının bir neticesi olduğundan zerre kadar şüphe etmiyorlardı.

Eskikitaplarını.com

On plânda askerî görevler durmaktaydı. Çünkü Versinikia yanındaki zaferinden sonra Krum büyük ve süratle gelişen bir taarruza girişerek Edirne'yi kuşatmış ve Leon V.'un tahta çıkışından hemen bir kaç gün sonra da ordusunun büyük bir kısmiyle Bizans başşehrinin kapıları önünde görünmüştü. Ancak, Arap saldırılarının bile önünde akamete uğramış olduğu Istanbul surları karşısında Krum da âciz kaldı. Bunun üzerine, barış şartlarını saptamak üzere imparatorla şahsen görüşmek niyetinde bulundu. Bizans imparatorunun sözüne güvenerek silâhsız olarak geldiği bu randevu esnasında Bizanslılar ona alçakça bir suikast teşebbüsünde bulundular; Krum ancak atikliği ve yıldırım hiziyle kaçabilmesi sayesinde kurtuldu. Bu hainice davranışa içerleyen Bulgar hükümdarı Bizans başşehrinin bütün civarını tahrip ettikten sonra kuşatma yüzünden aç kalan Edirne'ye girdi ve gerek şehrin ve gerekse civarının ahalisini Tuna ötesindeki bölgeye tehcir etti. İmparator her ne kadar Mesembria civarında bir zafer kazanmaya muvaffak oldu ise de (813 sonbaharı), ertesi ilkbahar içinde Krum yeniden Istanbul üzerine yürümeye başladı. Kendisini tehdit eden tehlikeden Bizans'ı kader kurtardı: Bir zamanlar Attila'nın da başına geldiği gibi Krum da birden bire kan boşanması neticesinde ölüp gitti (13 nisan 814).

Kısa süreli ara hükümdarlıklardan sonra[1] Bulgarlar Omurtag'ın şahsında yeniden kudretli bir hükümdara kavuştular. Ancak Omurtag dikkatini her şeyden önce Bulgar hâkimiyetinin kuzey batısında genişlemesine ve ülkenin iç güçlenmesine çevirdi. Bizans ile, Bulgaristan'a tabiatiyle oldukça büyük çıkarlar sağlayan, otuz yıllık bir barış yaptı. Arazi bakımından umumiyetle Tervel zamanındaki durum yeniden ihya edildi: Sınır, Trakya'yı iki taraf arasında taksim ederek Develtos'dan meşhur büyük müdafaa hattı boyunca, yani Edirne ile Filibe arasında Makrolivada'ya kadar ve oradan da kuzeye, Balkan dağlarına uzanacaktı[2]. Son devrenin dramatik olaylarından sonra şimdi Bizans - Bulgar sınırında uzun ve ihlâl edilmeyen bir huzur devresi başladığı gibi, imparatorluğun Harun ar - Raşîd'in ölümündenberi iç mücadelelerle yıpranmakta olan hilâfet devletinden de korkacağı kalmamıştı.

Leon V. barış hâlinden, tasvir kırıcı plânlarını gerçekleştirmek hususunda faydalandı. Krum'un ölümünden sonra durum hemen düzelmişti ki, yeni tasvir kırıcı hareketin fikir bakımından ruhu olan bilgin Ioannes Grammatikos'a, toplanacak tasvir aleyhdarı konsil için teolojik isbat malzemesi toplaması emrini verdi. İmparatorun tasvir kırıcı gayesi ortodoks kilisenin birbiriyle çekişmekte olan kanatlarını birleştirdi. Patrik

[1] Her ikisi de sadece kısa süre hüküm s. 1 vdd.
süren Dukum ve Diceve'den sonra: Krş. [2] Krş. Runciman, *Bulgarian Empire* Burmov, *Godişnik na Sofiyskiya Univ.* 32, 9 72 vd.

Eskikitaplarını.com

Nikephoros, yeniden alevlenen tasvir kırıcı mücadelede bir zamanki düşmanı, Studios manastırı başrahibi Theodoros ile aynı safta yer aldı. Her iki din adamı yazdıkları çok sayıda makale ile ve büyük bir şevkle resimler kültünü savunarak, imparatorun inanç sorunlarına müdahalesine karşı kesin bir tavır takındılar. Tasvirler mücadelesinin bu ikinci devresinde, kilise siyasetinin teşkil ettiği arka plân 8. yüzyıldakinden çok daha belirli bir şekilde meydana çıktı: İmparatorluk kudretinin kilise hayatını kendi iradesine râmetmek gayreti ile kilisenin, özellikle bunun radikal kanadının bu gayrete karşı gösterdiği inatçı mukavemet. Kudret araçlarının üstünlüğü önce imparatorluğun gayretlerini zafere götürdü. Theodoros ile taraftarlarının bir çoğu sürgüne gönderilmeye ve ağır muamelelere katlanmak zorunda kaldılar. Nikephoros azledildi. Patriklik tahtına paskalya Pazarı günü 1 nisan 815'de, saray muhitinden Theodotos Melissenos çıktı; seçimini mensup olduğu ailenin asîl menşeine ve Konstantinos V.'un üçüncü zevcesi ile akraba oluşuna borçlu idi.

Paskalyadan hemen sonra, yeni patriğin başkanlığında Ayasofya'da, İznik konsilini mahkûm ederek 754 yılında toplanmış olan tasvir kırıcı konsilin mukarreratına bağlılığını bildiren bir *synod* toplandı. Kilise toplantısı tasvirleri put saymadığını belirtmekle beraber[1], bunların yine de imhasını emrediyordu. Bu, Leon V.'un topladığı *synod*'un tutumu bakımından tipiktir: İşin esası bakımından *synod* eski tasvir kırıcılığın prensiplerine tam olarak bağlı kalıyor, kararlarının bazılarında ise mülâyim bir ifade kullanıyordu. 754 konsilinin zabıtları bu *synod*'un yegâne fikrî malzemesi olarak kalmış, bu kilise toplantısı eski doktrinleri sadece tekrarlamış, sulandırmış ve esas sorunları bulanık edebî ifadelerle geçiştirmiştir[2]. Bizatihî yeni tasvir kırıcı hareket gibi 815 *synod*'u da taklitçi bir yetersizliğin damgasını taşımaktadır. Etrafını alevlendirecek büyük güce sahip bir hareket olan Leon III. ve Konstantinos V.'un tasvir kırıcılıkları muvacehesinde 9. yüzyılın tasvir kırıcılığı, taklitçi bir reaksiyon girişi

[1] Ostrogorsky, *Bilderstreit* s. 51, fragment 17: εἴδωλα δὲ ταύτας εἰπεῖν φεισάμενοι.

[2] 754 konsilinin mukarreratı resim düşmanı görüşü uzun uzadıya münaşaka ederek kristolojik bir temele dayandırmaya gayret eder ve diğer taraftan da gerek birinci ve gerekse özellikle ikinci tasvir kırıcı devrede resimler kültü taraftarları sorundaki ağırlığı resimler probleminin kristolojik dogma bilgisi ile bağlantısına vazederlerken, 815 *synod*'u bütün meseleyi, resimlere ibadet edenlere, bunları ἡ συμπεριγράφοντες τῇ εἰκονι τὸ απερίγραφον, ἢ τὴν σάρκα ἐκ τῆς θεότητος κατατέμνοντες, κακῷ τὸ κακὸν διορθούμενοι ile itham etmek suretiyle bir cümle ile kesip atmaktadır (Ostrogorsky, *Bildertreit* s. 50, fragment 14). Ancak 754 konsil zabıtlarını tam olarak bilen kimseler bu cümlenin, o zabıtlardaki resim dostlarının ya monofizit veya nasturî itizale düşmüş oldukları mealindeki mücadeleci ve kurnazca ortaya atılmış tezi ele aldığını anlayabilirdi.

Eskikitaplarım.com

minden ibaret kalmıştır[1]. İmparatorun, emrinde bulunan bütün iktidar vasıtaları ile iradesini hâkim kılmasını bilmiş ve boyun eğmeyenleri zalimane takibata uğratmış olması vakıası bu reaksiyon teşebbüsünün içten za'fını gizleyemez. Leon V. hiç bir zaman 8. yüzyılın tasvir kırıcı imparatorlarının sahip bulunmuş oldukları taraftar kitlesine yaklaşabilecek sayıda taraftara sahip olmamış ve bunun için de durmadan tacını kaybetmek korkusu ile titremiştir. Bir ihtilâl korkusu son saltanat yıllarında mani halini almıştı. Ancak aldığı bütün tedbirlere rağmen Ermeni Leon V. mukadder akıbetten kurtulamadı: 820 noel günü, bir zamanki silâh arkadaşı Amorion'lu Mikhail'in adamları tarafından, dinî âyîn esnasında Ayasofya kilisesinin mihrabı önünde öldürüldü.

Amorion hanedanının kurucusu Mikhail II. (820-29) cehaleti kibar Bizanslılara alay konusu olan kaba - saba bir savaşçı idi. Fakat ne enerjiden, ne akıldan, ne de ölçüden yoksundu. Onun saltanat devresinde dinî mücadeleye bir tür sükûnet hâkim oldu. Tasvir taraftarlarının takibinden vazgeçildiği gibi, başlarında eski patrik Nikephoros ve başrahip Theodoros Studites bulunduğu halde sürgünler geri çağrıldı. Ancak ortodoksların müteaddit müracaatlarına rağmen tasvirlere ibadet edebilme âdetinin ihyası cihetine gidilmedi. Mikhail II. kendisini bu işlerden uzak tutan bir tavır takındı. Ne ökumenik İznik konsilini, ne de tasvir kırıcı *synod*'ları tanıdı ve nihayet tasvirler sorunu üzerinde bütün tartışmaları yasakladı. Tasvir kırıcılığın bir zamanki ocağı Phrygia menşeli olan imparator hiç şüphesiz duygu bakımından tasvirlere ibadetin aleyinde idi. Bunu onun Dindar Ludwig'e gönderdiği ve içinde tasvirler kültünün bazı yakışıksız tezahürlerinden şikâyet ettiği mektup açık olarak göstermektedir[2]. Bunu aynı şekilde, oğlu ve velîahdı Theophilos'u bilgin tasvir kırıcı Ioannes Grammatikos'a terbiye ettirmesi ve Theodotos Melissenos'un ölümünden sonra patriklik makamına ortodoks Nikephoros'u tekrar çağırmayıp, 815 *synod*'u mukarreratının hazırlanmasında Ioannes Grammatikos yanında en büyük paya sahip bulunan Sylaion piskoposu Antonios'u getirmiş olması vâkıası da belli etmektedir. Şu halde onun çekingenliği sorunu ilgisizliğinden değil, tasvir aleyhdarı hareketin artık yorulmuş, duraklamış olduğunu idrak etmiş olmasındandı. Mikhail II.'in aleyhinde harekete geçtiği yegâne tasvir taraftarı, kendisine tasvirler kültü lehinde yazılmış bir papalık uyarı yazısı takdim eden Sicilya'lı Methodios olmuştur.

[1] P. J. Alexander (*The Iconoclastic Council of St. Sophia and its Definition, DOP* 7, 1953, s. 35)'ın aykırı düşüncesine rağmen ben bu hükümde ısrar etmek zorunluğunu hissetmekteyim; çünkü onun 815 *synod*'unun yeni öğretisi olarak gösterdiği fikirler, bu kilise toplantısının düşünüş tarzı değil, Büyük Basileios'un ifadeleridir ve 9. yüzyıl tasvir kırıcılarının Büyük Basileios'un münakaşalarından, Alexander'ın anladığı mânada (s., 45) neticeler çıkardıkları hakkında hiç bir delil yoktur.

[2] Mansi XIV, 417 vdd.

Eskikitaplarım.com

Methodios, tasvir taraftarı olduğu için değil, Bizanslı tasvir taraftarlarının Roma ile bağlantısı imparatoru endişeye düşürdüğünden, işkenceye tabi tutulup hapsedilmiştir.

Mikhail II. saltanatının en önemli iç olayı, Anadolulu bir İslav ve imparatorun eski silâh arkadaşı Thomas'ın çıkarmış olduğu muazzam iç savaştır[1]. Araplar tarafından etkili surette desteklenen Thomas, daha Ermeni Leon V. devrinde doğudaki sınır bölgelerinde etrafına büyük ve çok renkli bir taraftar kitlesi toplamıştı. Arap, İranlı, Ermeni, Gürcü ve diğer Kafkas kabileleri onun bayrağı altına girmişti. İslavların da büyük kitleler halinde oturduğu, etnik bakımdan karışık Anadolu, hareketin daha da genişleyebilmesi için müsait bir zemin teşkil etmekteydi. Teşebbüs, dinî nedenlerle Istanbul'dan nefret eden unsurlar için de büyük bir çekiciliğe sahipti; çünkü Thomas tasvir taraftarı cephenin hizmetine girmiş ve hattâ kendisinin haksız yere tahtından indirilen imparator Konstantinos VI. olduğunu ilân etmişti. Fakat isyan hareketinin sosyal - revolüsyoner bir karakter kazanmış olması vâkıasına özel bir ağırlık tanımak da gerekir. Thomas fakirlerin hâmisi olarak ortaya atılmış ve onları yüklerinden kurtarmayı vadetmişti. Bu sayede, iktisadi sefalet, çok yüksek vergi baskısı ve devlet memurlarının zulmünden bîzar olan halk kitlelerini harekete geçirmişti. Bir Bizans kronikçisinin yazdığı gibi "köle efendisine, asker subayına karşı öldürücü ellerini kaldırmıştı..."[2]. Böylelikle etnik, dinî ve sosyal tezatlara dayanan isyan hareketi kısa zamanda Anadolu'nun büyük kısmını sardı: Anadolu'nun altı *thema*'sından sadece Opsikion ve

[1] Vasiliev'in eserinde (*Byzance et les Arabes I*, 22 vdd.) Thomas'ın Ermeni olduğu iddiasına tesadüf edilmiyor. Ancak bu asıl rusça metinde daha ziyade Thomas'ın İslav menşeli olduğu kararına varan (krş. *Vizantiya i Araby I*, 24; ayrıca bk. *History* 274 vdd., özellikle not 131) bizzat Vasiliev'in görüşü değil, eserin fransızcaya tercümesini bazı değişikliklerle yapan zatın görüşüdür. Ancak fransızca metin nâşirlerinin, Genesios'un (s. 8 ve s. 32) birisi Thomas'ın Ermeni, diğeri İskit menşeli olduğuna dair birbirini nakzeden iki rivayetinden, böylesine bir kesinlikle ve kayıtsız şartsız, başka hiç bir kaynakça teyid edilmeyen ermenice okunuş şeklini neden kabul ettikleri, buna mukabil Theophanes cont. (s. 50)'un Thomas'ın İslav menşei hakkındaki vazih kaydını bir kenara bırakabilecekleriini zannetmeleri pek anlaşılır bir husus değildir. İşte Theophanes cont.'un bu açık kaydı ile bunun Genesios s. 32'de verilen bilgiye uygunluğu yüzünden Vasiliev, kendisinden önce Bury (*The Identity of Thomas the Slavonian, BZ* 1, 1892, s. 55 vdd.; krş. ayrıca *Eastern Rom. Emp.* 85 ve tür. yer.)'nin yapmış olduğu gibi Thomas'ı Anadolulu bir İslav saymış olup bu fikre, haklı olarak, araştırıcıların çoğunluğu katılmıştır. Özellikle Thomas'ın İslav menşei hakkında deliller veren M. Rajkoviç'in şu makalesine bk.: *O poreklu Tome, vodye ustanka 821-823 g.*, *ZRVI* 2 (1953) 33 vdd. Ayrıca F. Barışıç'in önemli kaynak tenkitli araştırmasiyle krş.: *Dva verzije u izvorima o ustaniku Tomi*, *ZRVI* 6 (1959) 145 vdd. İsyanın daha tafsilâtlı bir tasvirini E. Lipşic veriyor: *Vosstanie Tomy Slavyanina i vizantiyskoe krest'yanstvo na grani VIII-IX vv.*, *Vestnik drevney istorii* 1939, No. 1, 352 vdd. ve *Oçerki* 212 vdd.

[2] Theophanes cont. 53, 15.

Eskikitaplarım.com

Armeniakon *thema*'ları imparatora sadakatlerini muhafaza ettiler. Thomas Antakya patriği tarafından imparator olarak taçlandırıldı ki, bu, halifenin rızası olmadan mümkün olamazdı. Kibyraiotlar *thema*'sının desteği Thomas'ın donanmayı da eline geçirmesine, devletin Avrupa arazisine geçerek tasvir taraftarı olan batı bölgesi halkını da bayrağı altında toplamasına imkân verdi. Daha 821 yılı aralık ayında Istanbul'un bir yıldan fazla süren ve fakat nihayet isyanın gücünü de kıran muhasarası başladı. İyi teşkilâtlanmamış kitle hareketi üzerinde Istanbul imparatorunun üstün savaş idaresi zaferi kazandı. Mikhail II. kurtuluşunu Bulgar hanının yardımına da az borçlu değildi. Bir zamanlar Tervel'in Leon III. lehine Araplara karşı müdahalesi gibi bu sefer de, Bizans'ın en korkunç düşmanının oğlu Omurtag, imparator Mikhail II. lehine Thomas'ın isyan hareketine müdahale ederek onun birliklerini dağıttı. 823 ilkbaharında Thomas kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı; isyan çökmüştü. Fakat küçük bir maiyyetle Arkadiopolis (=Lüleburgaz)'e kapanmış bulunan Thomas ancak ekim ayında imparatorun eline düştü ve korkunç işkencelerden sonra idam edildi.

Mikhail II. duruma hâkim olmuştu, fakat hemen hemen üç yıl etrafı kasıp kavurmuş olan iç savaş yüzünden Bizans oldukça zayıf düşmüştü. Bundan başka, dinî çatışmalarla parçalanmış olan Bizans devletinin sosyal kaynaşma mikroplarına bulaştığı da anlaşılmıştı. Thomas isyanını bütün imkânlariyle desteklemiş olan halife, her ne kadar devletindeki iç karışıklıklar sebebiyle Bizans'a karşı kuvvetli bir taarruza girişemiyecek idiyse de, Bizans devleti Arap dünyasının diğer kısımlarınca büyük tehlikelere maruz bulunuyordu. 816 yılında Mısır'ı ellerine geçirerek burada geçici bir hâkimiyet kurmuş olan İspanyalı Arap muhacirler, bu tarihten hemen bir on yıl kadar sonra Girit adasını işgal ettiler[1]. Böylelikle Bizans doğu Akdeniz'de bulunan en önemli stratejik üslerinden birisini kaybetmiş oldu. Kaybedilen adayı geri almak için gerek Mikhail II.'in ve gerekse halefllerinin yaptıkları bütün teşebbüsler boşuna idi: Hemen hemen bir buçuk asır müddetle Araplar, bütün civarı yağma akınlariyle tedirgin etmelerine üs teşkil eden bu önemli adanın sahibi olarak kaldılar. Aynı sıralarda Bizans batıda da büyük bir talihsizliğe uğradı. Mahallî Bizans kumandanlarının aralarında çıkan anlaşmazlıklara müdahale etmek suretiyle Afrikalı Araplar 827 yılında Sicilya adasında göründüler. Arap-

[1] Vasiliev, *Byzance et les Arabes I*, 49 vdd. Girit'in fethinin tam tarihini tesbit imkânı yoktur. İhtisas literatüründe verilen tarihler 823 ile 828 arasında değişiyor. J. Papadopulos'un özel araştırması ('Η Κρητη ὑπο τους Σαρακηνους (*824-961*), *Texte und Forschungen zur byz. - neugr. Philol.* 43, Athen 1948, 58 vdd.) da kanımca kesin bir sonuca götürememektedir. Girit'te Arap hâkimiyeti tarihi için en yeni araştırma olan N. Tomadakes'in makalesi (Προβλήματα τῆς ἐν Κρήτῃ ἀραβοκρατίας (*826-961*), ΕΕΒΣ 30, 1960, s. 1 vdd.) Girit'in Araplar tarafından fethi tarihi sorununa temas etmemektedir.

Eskikitaplarım.com

ların Sicilya'ya akınları 7. yüzyılın ortasından beri alışıla gelmiş bir hâl idi; ancak şimdi adanın doğrudan doğruya fethi hareketi başlıyordu. Bu suretle Bizans devletinin Akdeniz'de ve özellikle aynı zamanda Adriyatik bölgesindeki kudreti en büyük ölçüde sarsılmıştı. Nitekim Konstantinos Porphyrogennetos, Mikhail II.'in zamanını, Bizans nüfuzunun Adriyatik sahilinde ve Balkan yarımadasının batısındaki İslav ülkelerinde en büyük ölçüde gerilediği devir addetmektedir[1]. Bizanslıların denizlerde büyük varlık gösteren Emevî hilâfetinin inkırazından sonra donanmayı ihmal etmiş olmaları intikamını çok acı alıyordu.

Küçük menşeden gelen Mikhail II.'in okuyup yazmayı bile ancak becerebilmesine mukabil, onun oğlu ve halefi Theophilos (829-42) sadece kifayetli bir tahsil ve terbiyeye değil, aynı zamanda sanat ve ilme karşı da gayet belirgin bir sevgiye sahip bulunuyordu. Bizans için hiç de alışılmamış olmayan bir hâl: Cahil asker Iustinos I.'un yeğeni olan Iustinianos da zamanının en bilgili kişilerinden birisi olmuştu. Bizans başşehrinin insanları yetiştiren kudreti ve Bizans saray hayatının yüksek fikrî seviyesi bu gibi misallerde müşahede olunur. Ancak Theophilos sadece Bizans payitahtının kültürüne değil, aynı zamanda Bağdat'daki hilâfet sarayının etrafına saçtığı kültür ışınlarına da gözlerini ve kalbini açık tutmuştu. Arap sanatına karşı duyduğu hayranlık gibi kendisini ateşli bir tasvir kırıcı yapan taassubunu da anlaşıldığına göre hocası Ioannes Grammatikos'tan almıştı. Saltanat devri, tasvir kırıcılık hareketinin son hamle devri ve Bizans dünyasının Arap kültürünün en şiddetli etkisine maruz kaldığı devre oldu.

Theophilos önemli bir hükümdar değil fakat en yüksek derecede ilgi çekici bir şahsiyet idi. Bir romantikti ve ölmek üzere olan tasvir kırıcılığa kendisini büyük bir şevk ile verişinde olduğu gibi, Arap dünyasının en yüksek devresi artık arkada kalmış olan sanat ve kültürüne karşı duyduğu hayranlıkta da bu romantizm mevcuttur. İnanç taassubu içinde işlemekten kendisini alamadığı nefret edilecek zulüm hareketlerine rağmen, insan olarak çekici bir yanı vardı; onun şahsı etrafında efsanelerin vücut bulmuş olmasına hayret etmemelidir[2]. İdeal bir hükümdar olmak arzusundaydı; ruhu, bir az da sahneye yakışır pozlarla izhar ettiği kuvvetli bir adalet duygusu ile dolup taşıyordu. Adaleti ile meşhur halife Harun ar - Raşîd'i taklit ederek tebdili kıyafetle şehirde dolaşır, tebasının en fakir, en güçsüzleri ile konuşur, bunların şikâyetlerini dinliyerek suçluları, rütbe ve makamına hiç bakmadan ibret olacak şekilde cezalandırırdı.

8. yüzyılın sonuna doğru ve 9. asır başında *thema*'lar organizasyonunun Balkan yarım adasına da yayılmasından sonra (bk. yukarıda III, 6)

[1] *De adm. imp.* cap 42, 24 (nşr. Moravcsik - Jenkins).

[2] Krş. Ch. Diehl, *La légende de l'empereur Théophile*, *SK* (1931) 33 vdd.

Eskikitaplarını.com

bu nizamın doğu ve uzak kuzeye de teşmiline, görünüşe göre Theophilos devrinde başlandı. Pontos'da Bizans'ın durumunu sağlamlaştırmak gayesiyle yeni Paphlagonia ve Khaldia *thema*'ları kuruldu: Paphlagonia, şimdiye kadar Bukellarion *thema*'sına ait olmuş bulunan arazinin kuzey doğu köşesini, Khaldia ise Armeniakon *thema*'sının kuzey doğu kısmını kapsıyordu. Bundan başka bir taraftan Armeniakon, bir taraftan da Anatolikon *thema*-ları arazisinden tefrik edilmek suretiyle Arap sınırındaki dağlık bölgede üç yeni askerî - idarî birlik vücuda getirildi: *Kleisura* (κλεισοῦραι = dağ geçitleri) adını alan küçükçe askerî sınır bölgeleri Kharsianon, Kappadokeia ve Seleukeia. Bunlar da sonradan *thema* statüsüne yükseltilmişlerdir[1].

Theophilos zamanında maruf adıyla *Klimata*, yani Kırım'daki Bizans şehirlerinin bir *thema* halinde birleştirilmeleri ve bu şehirlerin en önemlisi Khersones'e bir Bizans *strategos*'unun tayin edilmesi daha da ehemmiyetlidir. Avrupa'nın büyük kuzey - doğu ovası sükûnetini kaybetmiş olup, Bizans gibi, onunla dost geçinen Hazar devleti de savunma tedbirleri almak zorunda kalmıştı. Khersones bölgesinde *thema*'lar nizamının uygulanması ile aynı sıralarda Hazar hakanının talebi üzerine Bizans yapı mühendisleri Don nehri ağzında Sarkel kalesini inşa ettiler. Bu, uzak isteplerde Bizans tekniğinin bir anıtı idi[2].

[1] Sadece 803'de değil (Theoph. cont. 6. 15), 819 yılında da (*Theodor Stud. Epistolae II*, 64: Migne, *P. G.* 99, 1284) Anadolu'da Kibyraiot'ların bahriye *thema*'sı dışında - beş *thema*'ya (Opsikion, Bukellarion, Armeniakon, Anatolikon ve Thrakesion) tesadüf edilir; buna mukabil 838 yılı için Amorion'un 42 *martyr*'i aktlarında (nşr. Vasilyevskiy et Nikitin, *Zapiski Imp. Akad. Nauk, VIII.* seri, *VII* 2, s. 65) yedi ve 804 yılı için, anlaşıldığına göre Kibyraiot'ların *thema*'sını da beraber sayan imparatoriçe Theodora'nın *Vita*'sında (nşr. Regel, *Analecta byzantino - russica*, s. 9) sekiz *thema*'dan söz edilmektedir (Nikitin, *ayn. er.*, s. 244 vdd.'de hiç lüzum olmadığı halde metinlerden birinde bir istinsah hatası olduğunu kabul ediyor). Pontos bolgesinde Bizans siyasetinin daha canlı bir hale gelmesi ancak Theophilos zamanında başladığı cihetle (aşağıda Khersones bölgesindeki *thema*'nın kuruluşu hakkındaki mülâhazalara bk.) Paphlagonia ve Khaldia *thema*'larının kuruluşu her halde, Bury (*Eastern rom. Emp.* 221 vdd.)'nin de daha önce kabul etmiş olduğu gibi, Mikhail II. değil, Theophilos devrinde vuku bulmuş olmalıdır. Bury'den ayrılarak ben, Arap sınırındaki *kleisurei*'ların zuhurunu da, devrinde Anadolu'daki Bizans - Arap mücadelesinin uzunca bir sükûnet devresinden sonra yeniden başladığı Theophilos zamanına vaz etmek istiyorum. *Kleisurei*'lar hakkında genel olarak bk. J. Ferluga, *Nije voyno - administrativne yedinice tematskog uredyenya*, *ZRVI* 2 (1953) 76 dd.

[2] *De adm. imp.* cap. 42, 24 (nşr. Moravcsik - Jenkins). Theoph. *cont.* 122 vdd. — Bu zamanlarda Hazar devletini ve Krım'daki Bizans arazisini hangi kavmin tehdit ettiği münakaşa edilmekte olan bir konu teşkil ediyor. Krş. Vasiliev, *The Goths in the Crimea* (1936) 108 vdd. Burada Vasiliev Bizans ve Hazar devletlerinin adı geçen tedbirlerini Rus Normanlarının tehdidine irca etmektedir (aynı yerde daha eski araştırmaların görüşleri de zikredilmektedir).

Eskikitaplarını.com

Bütün saltanatı boyunca, Arap sanat ve kültürüne hayran olan imparator Theophilos Araplara karşı savaşmak zorunda kaldı. Gerek iç mücadeleler ve gerekse özellikle İranlı Bâbek'in Hurremîye fırkasının sosyal bir protesto ruhu taşıyan isyan hareketi her ne kadar halife Me'mun'u (813-33) çok meşgul etmişse de halife, hükûmetinin son yıllarında 830 yılından itibaren, uzun bir süreden beri Bizans'a karşı durmuş olan mücadeleyi yeniden ele alacak derecede duruma hâkim olabilmişti. Bizans bütün kuvvetlerini Anadolu'da toplayabilecek durumda değildi; aynı zamanda Sicilya'da da savaşmak zorundaydı, çünkü burada Arap fethi, bütün savunma tedbirlerine rağmen ilerlemekte olup, daha 831 yılında Palermo düşmüştü. Doğu sınırında savaş önce değişik savaş talii ile yürütüldü: Bazen Bizanslılar düşman arazisine giriyorlar ve Theophilos İstanbul'da muhteşem törenler tertipliyor, bazen ve hattâ çoğunlukla Araplar Bizans arazisine dalıyorlardı. O zaman imparatorun maneviyatı süratle bozuluyor ve o, halifeye zengin hediyeler takdim ederek barış tekliflerini sunan elçi heyetlerini yola çıkarıyordu. Durum, Me'mun'un kardeşi halife Mu'tasım, hilâfet devletinde taht değişmelerinde alışılagelen karışıklıkların üstesinden gelip 837 yılında, şimdiye kadar olduğu gibi sadece sınır bölgesi müstahkem mevkilerine değil de Anadolu'nun en önemli merkezlerine yönelen büyük bir sefere girişince daha da ciddileşti. Mu'tasım'ın muazzam ordusunun bir kısmı kuzey batı istikametinde ilerliyerek 22 temmuzda Dazimon (Dazmana) yanındaki kanlı bir savaşta bizzat imparatorun kumanda ettiği Bizans ordusunu yendi ve Ankara'yı işgal etti. Bu arada Mu'tasım, ordusunun büyük kısmiyle 12 ağustosda Amorion'u hücumla zaptetti[1]. Bu olay Bizans'ta çok moral yıkıcı bir etki yaptı; çünkü Amorion, Anatolikon *thema*'sının en önemli kalesi ve ayrıca hâkim Bizans hanedanının yurd şehri idi. İmparator hattâ batı Avrupa'dan, Fransa ve Venedik'ten Araplara karşı yardım aradı[2].

Tasvir kırıcılık Theophilos devrinde son hamle gücünü yaşadı. 837 yılında tasvir kırıcıların başı Ioannes Grammatikos patriklik tahtına çıktı ve bunu tasvir taraftarlarının yeni bir takibi izledi[3]. Konstantinos

[1] Vasiliev, *Byzance et les Arabes I*, 144 vdd. Gregoire, *Michel III*, 328 vdd. Bury *Mutasim's March through Cappadocia in A. D. 838*, *Journ. of Hell. Stud.* 29 (1909) 120 vdd.

[2] Ünlü St. Denis imparator mektubu her halde imparator Lothar'a gönderilen elçi heyeti ile ilgili olmalıdır. Krş. F. Dölger, *Der Pariser Papyrus von St. Denis als altestes Kreuzzugsdokument*, *Byzantinische Diplomatik*, Ettal 1956, s. 204 vdd.; W. Ohnsorge, *Das Kaiserbündnis von 842-844 gegen die Sarazenen. Datum, Inhalt und politische Bedeutung des "Kaiserbriefes aus St. Denis"*, *Abendland und Byzanz*, Darmstadt 1958, s. 131 vdd.

[3] V. Grumel (*Recherches récentes sur l'inconoclasme*, *Échos d'Orient* 33, 1930, s. 99) Theophilos devrinde yeni tasvir düşmanı bir *synod*'un davet edildiği hakkındaki bu habere işaret ediyor. Ancak bu muahhar haber Grumel'in bizzat kabul ettiği gibi (*Reg.* 413) çok şüphelidir; çünkü çağdaş kaynaklar böyle bir *synod*'dan hiç haberdar değillerdir.

Eskikitaplarını.com

V. zamanında olduğu gibi tasvir kırıcılık yine keşişlik müessesesine karşı mücadelede zirvesine ulaştı. Filistinli iki kardeş, Theodoros ve Theophanes bu mücadelenin özel türde birer kurbanı oldular; bunların alınlarına kızgın demirle tasvir düşmanı mısralar dağlanmıştı. Kardeşlere bundan ötürü *Graptoi* lâkabı verildi. Bunlardan Theophanes bizzat şair olup aziz tasvirlerine yazdığı medhiyelerle ün kazanmıştı; ortodoksluğun yeniden tesis edilmesinden sonra İznik metropoliti olarak faaliyette bulundu.

İmparator ve patriğin bütün çarelere baş vurarak tasvir kırıcı hareketi canlandırmaya çalışmalarına rağmen, bunun artık kendine gelemiyeceği gittikçe daha açık bir şekilde belirmekteydi. Etki sahası umumiyetle devletin başşehri ile sınırlıydı ve hâkimiyetini sağlayan sadece imparatorla bir kaç sadık adamının iradelerinden ibaretti[1]. Nitekim Theophilos 20 ocak 842'de ölünce tasvir kırıcılık da iflâs etti ve bununla da bu hareketin doğurmuş olduğu büyük buhran sona ermiş oldu.

[1] Krş. Bury, *Eastern Rom. Emp.* 141. Buna mukabil bk. Alexander, *Patr. Nicephorus* 142 vdd.

Eskikitaplarım.com

IV

BİZANS İMPARATORLUĞUNUN PARLAK DEVRİ (843 – 1025)

Kaynaklar

Daha önce adı geçmiş olan (III, *Kaynaklar*'da) SYMEON LOGOTHETES kronigi bütün görünüşe göre Romanos Lakapenos'un ölümüne (948) kadar ulaşmakta idi ve bu imparator lehine bir eğilime sahiptir; bu pek sık istinsah edilip metninde değişiklikler yapılan kroniğin bir çok tashihli nüshalarında ana esere, 11. yüzyılın ikinci yarısına, hattâ daha sonraki devreye kadar uzanan, fakat esas bakımından önemi pek az olan mahlıar zeyilleri eklenmiştir. JOSEPH GENESIOS'un dördüncü ve sonuncu kitabı Mikhail III. ve Basileios I.'un zamanlarını konu edinmiştir. Makedonya hükümdar hanedanı resmî tarih yazıcılığının bir anıtı olarak bu tarihî bakımdan önemsiz olmayan eser, Makedonya hanedanı kurucusunun medhinde ve bunun tarafından katledilen Mikhail III.'in kötülenmesinde çok tarafgîrdir. Dördüncü ve Mikhail III.'in zamanına tahsis edilen kitabı Genesios'un eserine yakın akraba olup görünüşe göre onunla müşterek kaynaklara sahip olan THEOPHANES'in *Zeyl*'i için de aynı şey söylenebilir. Bu kompilâtif eserin beşinci kitabı, bizzat imparator Konstantinos VII. tarafından kaleme alınmış olan ve pek az bariz bir medhiye karakteri taşıyan, bu hükümdarın büyük babası Basileios I.'un çok tafsilâtlı biyografisidir. Altıncı kitap birbirinden çok farklı iki kısımdan terekküp eder: Birinci kısım (Leon VI. ve Aleksandros'un tarihi, Konstantinos VII.'un küçük yaşta bulunduğu devre, Romanos I. Lakapenos ve 948 yılına kadar Konstantinos VII.'un yalnız başına saltanatı) Symeon Logothetes'in kroniğinden kopya edilmiş olduğu için ayrı ve kendine özgü bir değeri yoktur; buna mukabil, çok iyi bilgi alan bir çağdaş yazarın, belki de tarih eseri Skylitzes tarafından *Prooimion*'unda zikredilen THEODOROS DAPHNOPATES'in telifi olan sonuncu kısım (Konstantinos VII.'un yalnız başına hâkimiyet devresinin esas kısmı ve Romanos II.'un tam tarihi) pek büyük bir değeri haizdir[1]. Selânik'in 904 yılında Araplar tarafından işgalini göz şahidi sıfatiyle papas IOANNES KAMENIATES tasvir etmektedir[2]. Nikephoros Phokas ve Ioannes Çimiskes'in yaptıkları savaşların bir tasvirini, 10. yüzyılın sonlarında, esasında 959'dan 976 yılına kadarki zamanı tasvir etmiş olan LEON DIAKONOS vermektedir. Ona Agathias'ın tarihi örnek olmuş ve tasviri bu sebeple oldukça sun'î bir karaktere bürünmüştür. Basileios II. devrini, MIKHAIL PSELLOS meşhur tarihinin ilk kitabında – bir nevi giriş mahiyetinde – konu edinmiştir (Krş. aşağıda V, *Kaynaklar*). Yüksek bir Bizans memuru olan IOANNES SKYLITZES, 11. yüzyıl sonunda, Theophanes'i devam ettirerek 811'den 1057 yılına kadar uzanan bir kronik kaleme almıştır. Romanos Lakapenos'un sukutuna kadar

[1] A. P. KAJDAN'ın çok tafsilâtlı açıklamaları ile krş.: *Iz istorii vizantiyskoy khronografii X v.*, *VV* 19 (1961) 76 vdd. ve 21 (1962) 95 vdd. Eserin klâsik havası hakkında R. J. H. JENKINS'in ilgi çekici fikirleri için bk.: *The Classical Background of the Scriptores post Theophanem*, *DOP* 8 (1954) 11 vdd.

[2] *B. C.*'de Theophanes cont.'dan sonra. Bu önemli yazının takdim ve yorumu ile rusça tercümesi: R. A. NASLEDOVA, *Dve vizantiyskie khroniki X veka*, Moskova 1959, 141 vdd.

Eskikitaplarını.com

olan devre için o özellikle Theophanes continuatus'tan faydalanmıştır; tasvirin bundan sonraki kısmı çoğunluğuyla, zamanımıza intikal edememiş kaynaklara dayanmakta olup büyük bir önemi haizdir. Nikephoros Phokas'ın sonuna kadar olan devre için Skylitzes, Leon Diakonos'un da faydalandığı, Phokas sülâlesinin bir tür kroniği olan bir eserden ve bunun yanında kilise menşeli bir kaynaktan istifade etmiştir [1]. Bizim eserimizin bu kısmında bahis konusu edeceğimiz devre için Basileios II. devri ile ilgili kısmı özellikle ehemmiyetlidir. Bu önemli eserin orijinal metni bu güne kadar neşredilmemiştir: Eski edisyonlar gibi Bonn *corpus*'u da, Skylitzes'in esas kısmını kopya etmiş olan Georgios Kedrenos'un neşriyle yetinmiştir [2]. Skylitzes adı altında Bonn *corpus*'u sadece, bazı Skylitzes yazmalarında mevcut olup Kedrenos'un almadığı, 1057-79 yıllarına ait zeyli vermektedir ki, yeni araştırmaların gösterdiği gibi bu, Skylitzes'in kaleminden çıkmamıştır ve bilinmeyen bir müellifin yaptığı bir kompilâsyondur [3]. Aynı şekilde yüksek bir memur olan Ioannes Zonaras 12. yüzyıl ortalarında, bir manastıra çekildikten sonra, 1118 yılıyla sona eren mufassal bir dünya kroniği yazmıştır. Daha eski kaynaklara nazaran Zonaras bu devre için yeni pek az bilgi arzetmekle beraber, kaynaklarını kullanmakta gösterdiği bağımsızlık göz önüne alındığında eseri dikkate değer mahiyetini korumaktadır.

Bizans tarih eserlerinin noksan haberleri için Arap kaynakları önemli tamlamalar arzetmektedirler. Makedonya hanedanı devrindeki Bizans tarihi için Antakyalı Yahya (ölm. 1066)'nın kroniği özellikle önemlidir [4]. 10. yüzyıl ortalarındaki Bizans devleti tarihi için lâtince fevkalâde bir kaynak, Liutprandus von Cremona'nın *Antapodosis*'idir; onun, kendisini imparator Büyük Otto'nun emriyle Nikephoros Phokas'ın sarayına götüren elçiliği ile ilgili raporu ise, baha biçilmez kültür tarihi değerini haiz bir hicviyedir. *Eski Rus Kroniği*, Rus - Bizans münasebetleri bakımından bir çok önemli haberler ihtiva eder; bu eser, diğer bilgiler arasında, orijinal metinleri zamanımıza intikal etmemiş olan Bizans - Rus ticaret anlaşmalarının İslavca tercümelerini vermektedir [5].

843 yılında tasvirler kültünün ihyasından sonra Grek - ortodoks kilisesinde her yıl ilk oruç pazar gününde okunan *Synodikon*, en eski kısmında, zamanımıza intikal etmemiş olan 843 yılı *synod*'unun zabıtlarını bir anlamda telâfi eden, resimler sorununu kapayan

[1] M. Syuzyumov'un tafsilâtlı izahları Leon Diakonos ve Skylitzes'in kaynakları sorununu önemli ölçüde çözmüştür: *Ob istoçnikakh Lvva Dyakona i Skilicy*, *Viz. Obozrenie* 2 (1916) 106 vdd. Bu problem için önemli bir açıklığı A. P. Kajdan getirmektedir: *Iz istorii vizantiyskoy khronografii X v.*, *VV* 20 (1961) 106 vdd.

[2] Bir Skylitzes elyazmasından, Samuel ve devleti ile ilgili önemli ilâveleri B. Prokic vermiştir: *Die Zusätze in der Hs. des J. Skylitzes cod. Vindob. hist. gr. LXXIV*, München 1906. Skylitzes'in yazma nüshaları için: de Boor, *BZ* 13 (1904) 356 vdd. ve 14 (1905) 409 vdd., 757 vdd. Kedrenos'un elyazmaları hakkında bk.: K. Schweinburg, *BZ* 30 (1929/30) 68 vdd.

[3] Moravcsik (*Byzantinoturcica I*², 340) bunu haklı olarak "Ioannes Skylitzes continuatus" şeklinde kaydetmiştir.

[4] Bu kroniğin Basileios II. devrindeki Bizans tarihiyle ilgili pasajları ve diğer kısımlarının bir çok fragmenti Rosen (*Bulgaroboyca*) tarafından neşir ve rusçaya tercüme edilmiştir. Ioannes Çimiskes'in ölümüne kadar olan kısım asıl metni ve fransızca tercümesiyle J. Kratschkovskiy ve A. Vasiliev neşrinde (*Patrologia orientalis XVIII*, 1924, s. 705 vdd.) verilmiştir. 940 -960 yılları için bazı hulâsaları rusçaya Vasiliev tarafından tercüme edilmiştir: *Vizantiya i Arabı II*, *Pril.* s. 61 vdd.; fransızca tercümesi: Vasiliev, *Byzance et les Arabes II*, 2, s. 91 vdd. Bizans tarihi hakkında diğer arapça kaynaklar için de Vasiliev'in bu eserine özellikle işaret edelim (Fransızca yeni neşri bu kaynakları daha çok sayıda veriyor).

[5] *Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey I* (1926/28) ve *II* (1908). Almanca tercümesi: R. Trautmann, *Die Nestorchronik*, Leipzig 1931.

Eskikitaplarını.com

hükümler ihtiva etmektedir. Daha sonraki devirlerde *Synodikon* yüzyıllar boyunca, diğer dinî münazaalar hakkındaki hükümlerle ikmâl olunmuş olup, böylece 9. yüzyıldan 14. asra kadarki Bizans ruhanî yaşamı için önemli bir kaynak olarak kalmaktadır[1]. *Pavlikian* mezhebinin doktrini tarihi bakımından ön plânda Sicilyalı Petros'un yazısı zikrolunmalıdır[2]. *Bogomil*'liğin başlangıç safhası için ana kaynaklar patrik Theophylaktos (933-56)'un Bulgar çarı Petro'ya yazdığı bir mektup[3] ve özellikle Bulgar keşişi Kosmas'ın yazısıdır[4]. Bulgar kilise sorunu ve Roma ile Istanbul arasındaki kilise münazaası için 869/70 ve 879 *synod*'larının zabıtları[5] yanında bilhassa patrik Photios'un[6] ve onun zamanında yaşamış papaların[7] mektuplarından faydalanılmalıdır. Samuel devletinin

[1] Nşr. F. I. Uspenskiy, *Sinodik v nedelyu pravoslaviya*, Odessa 1893. Ayrıca bk. Uspenskiy, *Oçerki* 1 vdd. Michel, *Kerullarios II*, 1 vdd. ve *Oriens Christianus*, *N.S.* 12 (1925) 151 vdd. Grumel, *Reg.* 425. Şimdi ayrıca V. A. Moşin'in, grekçesi yanında *Synodikon*'un islavca (bulgarca, rusça ve sırpça) redaksiyonlarını da derinliğine inceleyen ve sırpça metni grekçesine paralel olarak yayınlayan hacimli makalesi ile krş.: *Serbskaya redaksiya Sinodika v nedelyu pravoslaviya*, *VV* 16 (1959) 317-94; 17 (1960) 278-353 ve 18 (1961) 359 vd.

[2] Son zamanlarda H. Gregoire'ın makaleleriyle (*Les sources de l'histoire des Pauliciens*, *Bulletin de l'Akad. de Belgique* 22, 1936, s. 95 vdd. ve *Precisions géographiques et chronologiques sur les Pauliciens*, *ayn. esr.* 33, 1947, s. 289 vdd.) harekete gelen bilim âlemi Pavlikianlar tarihinin kaynaklariyle yakından meşgul olmaya başlamıştır. Gregoire'm, bütün diğer kaynakların Petros Sikeliotes'e irca edilmeleri ve bunların bizatihî bir değeri olmadıkları iddiası, yapılan araştırmalar neticesinde oldukça zayıflamıştır. Bu anlamda F. Scheidweiler (*Paulikianerprobleme*, *BZ* 43, 1950, s. 10 vdd., 366 vdd.) Georgios Monakhos kroniğinde verilen haberin Pavlikian mezhebi için önemini savunmaktadır. Bu haberin birbirinden farklı üç şeklinden birisi (Kısa haber 3), Scheidweiler'e göre, esas şeklidir (J. Friedrich, *S. B. d. Bayer. Akad. d. Wiss.* 1896, 70 vdd.'de de böyle) ve belki de ayrı şekilde Petros Sikeliotes'ten neşet etmektedir. Bu sonuca M. Loos da varmaktadır (*Deux contributions a l'histoire des Pauliciens*, *BSl.* 17, 1956, s. 19 vdd.). Ayrıca J. Schaff (*Zur Echtheitsfrage der Manichäerbücher des Photios*, *BZ* 44, 1951, s. 487 vdd.) da, Photios'un Pavlikianlar aleyhindeki kitaplarından, Gregoire'ın kabul ettiği gibi sadece dördüncü ve sonuncu değil, ikinci ve üçüncü kitapların da kesin olarak gerçek olduğu ve hattâ ilk kitapta bile "büyük patriğin elinin, hiç olmazsa izler hâlinde" fark edilebileceği kanaatini temsil ediyor. Krş. ayrıca E. E. Lipşiç, *Pavlikianskoe dviženie v Vizantii v VIII i pervoy polovine IX vv.*, *VV* 3 (1952) 49 vdd. ve *Oçerki* 133 vdd.

[3] Grumel, *Reg.* 789. Metin: N. Petrovskiy, *Pis'mo patriarkha Konstant. Feofilakta Caryu Bolgarii Petru*, *Izvest. otd. russk. yaz. i slov. Imp. Akad. Nauk*, Petersburg 1913, *XVIII*, *III* 365 vdd. İngilizcesi: Sharenkoff, *A Study of Manichaeism in Bulgaria*, 1927, 63-65; bulgarca: Zlatarski, *Istoriya I*, *2* s. 840-45.

[4] Nşr. Poprujenko, *Kozma Presviter, bolgarskiy pisatel' X v.*, Sofya 1936. Mükemmel yorumlu fransızca tercümesi: H. Ch. Puech et A. Vaillant, *Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le Pretre*, Paris 1945.

[5] Mansi *XIV*, 1 vdd. ve *XVII*, 372 vdd. Kısa bir zaman öncesine kadar Istanbul ile Roma arasında Photios'un ikinci patrikliği devresi için ana kaynak sayılan, 869/70 *synod*'u zabıtlarına eklenen belgeler derlemesi (Mansi *XVI*, 409-57), yeni araştırmaların gösterdiği gibi, papa Formosus (891-96) devrinde yapılmış, Photios aleyhinde taraf tutularak vücuda getirilmiş bir kompilâsyondan ibarettir. Krş. Dvornik, *Photian Schism* 216 vdd., 271 vdd. Ayrıca bk. aşağıda s. 222, n. 3.

[6] Migne, *P. G.* 102, 585 vdd.

[7] *M. G. H. Ep. VI*, *II*, 1: Nşr. E. Perels (*Nikolaus I.*); *Ep. VI*, *II*, 2: Nşr. E. Perels (*Hadrian II.*); *Ep. VII*, 1: Nşr. E. Caspar (*Johannes VIII.*).

Eskikitaplarım.com

itaate alınmasından sonra Okhrida başpiskoposluğunun durumunu düzenleyen, 1020 yılına ait *Basileios II. vesikaları*, 1272 tarihli bir Mikhail VIII. *Khrysobullon*'unda zamanımıza intikal etmiştir [1]. Moravia'ya gönderilen İslâv misyonunun tarihini, tarihî kaynak değerleri her türlü şüphe dışında bulunan İslâv havarileri KONSTANTINOS - KYRILL ve METHODIOS'un *Vita*'ları aydınlatmaktadır [2]. Grekçe hagiografik yazılar arasında bu devir için büyükçe kaynak kıymetini haiz olanlar, imparatoriçe THEODORA [3], Leon VI.'un ilk zevcesi imparatoriçe THEOPHANO [4]'nun *Vita*'ları, patrik IGNATIOS [5]'un David Niketas tarafından telif edilmiş olan *Vita*'sı ve öncelikle de bu devrin en verimli tarihî kaynaklarından birisi olan patrik EUTHYMIOS'un *Vita*'sıdır [6]. Patrik NIKOLAOS MYSTIKOS'un mektupları [7] gibi ROMANOS LAKAPENOS'un Bulgar çarı Symeon'a yazdığı *iki mektup* [8] birinci derecede tarihî vesikalardır; bunlar 913 ile 925 yılı arasındaki kritik devrede Bizans - Bulgar münasebetleri üzerine aydınlatıcı bir ışık serpmektedirler. Leon VI. devrindeki Bizans - Bulgar ilişkileri için bu imparatorun elçisi Leon Khoirosphaktes ile Symeon arasındaki muhabere özellikle ilgi çekici mahiyettedir [9].

KONSTANTINOS VII.'un eserleri bütün devirler için Bizans kaynaklarının en önemlilerindendirler: *Thema*'lar üzerindeki yazısı (*De thematibus*), büyük bir kısmı daha eski kaynaklardan, özellikle Hierokles'ten faydalanarak vücuda getirilmiş, Bizans eyaletlerinin tarihî ve coğrafî tasviri [10]; Bizans devletinin temasa geçtiği ülkeler ve milletler hakkında emsalsiz önemdeki yazısı (*De administrando imperio*) [11] ve tarihî ve arkeolojik bilgi bakımın-

[1] Tenkitli neşri: V. N. BENESEVIC, *Catalogus cod. manuscr. gr. in mon. St. Catharinae in Monte Sina I* (1911) s. 452 vdd. Ayrıca krş. B. GRANIĆ, *Kirchenrechtliche Glossen zu den von Kaiser Basileus II. dem autokephalen Erzbistum von Achrida verliehenen Privilegien*, *Byz.* 12 (1937) 215 vdd.

[2] Her iki *Vita*'nın fransızca bir çevirisini de veren DVORNIK, *Legendes ile* krş. Çok sayıdaki metin neşirleri için *ayn. esr.* 342 vd.'ye bk.

[3] Nşr. REGEL, *Analecta Byzantinorossica*, Petersburg 1891, 1-19 ve bunun yorumu s. III-XIX.

[4] Nşr. E. KURTZ, *Mém. de l'Acad. Imp. de St. Pétersbourg VIII, Serie III, 2* (1898).

[5] MIGNE, *P. G.* 105, 488 vdd.

[6] Mufassal tarihî yorumu ile nşr. C. DE BOOR, Berlin 1888. De Boor neşrine dayanan ve İngilizce çevirisini de ihtiva eden yeni neşri: P. KARLIN - HAYTER, *Vita S. Euthymii*, *Byz.* 25 27 (1955/57) 1 172. Geniş girişli ve esaslı yorumlu rusça çevirisi: A. P. KAJDAN, *Dve vizantiyskie khroniki X veka*, Moskova 1959, 7-139.

[7] MIGNE, *P. G.* 111, 40 vdd. Tafsilâtlı yorumlu bulgarca çevirisi: V. ZLATARSKI, *Sbornik na nar. umotv. i knijn.* 10 (1894) 372-428, 11 (1894) 5-54, 12 (1895) 121-211. Ayrıca krş. J. DUYÇEV, *Sbornik Nikov* (1940) 212 vdd.

[8] Nşr. SAKKELION, Δελτίον 1 (1884) 658 vdd. ve 2 (1885) 40 vdd.; DÖLGER, *Reg.* 606 ve 607.

[9] Fransızca çevirisi ile nşr. G. KOLIAS, *Leon Choerosphactès*, Athenes 1939, 76 vdd.

[10] Mufassal tarihî yorumlu yeni neşri: A. PERTUSI, *Constantino Porfirogenito De thematibus* (*Studi e Testi 160*), Vatikan 1952. Yayınlayanın, eserin II. kısmının ancak 10. yüzyılın ikinci yarısı sonlarında meydana gelmiş olduğu düşüncesi savunulamaz. Gerek *Kitap I* (XIII, 12), gerekse *Kitap II* (6, 42)'de Romanos Lakapenos hakkında söylenenler, her iki kitabın da bu hükümdar zamanında kaleme alınmış olduğu hususunda hiç bir kuşkuya yer bırakmıyor. Benim bu hususta açıklamalarım ile krş.: *Sur la date de la composition du Livres des Themes et sur l'époque de la constitution des premiers thèmes d'Asie Mineure*, *Byz.* 23 (1954) 31 vdd.

[11] İngilizce çevirisi ile birlikte örnek mükemmellikte baskısı: Gy. MORAVCSIK-R. J. H. JENKINS, *Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio*, Budapest 1949. Şimdi zengin yorumuna da bk.: *Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio, vol. II Commentary*, London 1962, nşr. R. J. H. JENKINS. Eserin muhtelif kısımları F. DVORNIK, R. J. H. JENKINS, B. LEWIS, Gy. MORAVCSIK, D. OBOLENSKY ve St. RUNCIMAN tarafından işlenmiştir.

Eskikitaplarım.com

dan gerçek bir hazine olan mufassal seremoniler kitabı (*De caerimoniis aulae byzantinae*)[1]. Bu eserler malzemelerini muhtelif devrelerden toplamış oldukları için bundan önceki bahlar için de kendilerinden faydalanılmalıdır. Seremoniler kitabına PHILOTHEOS'un *Kletorologion*'u da alınmıştır ki, bu eser 900 yılı civarında Bizans memuriyetler cihazı hakkında bilgi vermektedir[2]. Bizans memurlarının hiyerarşisi bakımından memuriyet listelerini Mikhail III. ve Theodora (845-56) devrinden kalan USPENSKIY *Taktikon*'u[3] ile 921 ve 924 yılları arasında meydana getirilmiş olan mufassal BENEŠEVIC *Taktikon*'u[4] vermektedirler. Savaş idaresi sanatı ile LEON VI.'un *Taktikon*'ları meşgul olurlar[5]. Bunlar PSEUDO - MAVRIKIOS'un *Strategikon*'undan hareket etmekte ve başkaca daha sonraki kanun koyuculuğunu ve Leon VI.'un ilk saltanat devresinde elde edilen savaş tecrübelerini değerlendirmektedirler. Büyük bir ihtimalle 10. yüzyılın ortalarında meydana gelmiş olan *Sylloge Tacticorum* da buna benzer bir eserdir[6]. Makedonya hanedanı devrinde İstanbul'un

[1] Kitap *I*, bölüm 1-83 fransızca çevirisi ve mufassal yorumu ile yeni neşri: A. VOGT, *Constantin VII Porphyrogenète. Le Livre des Ceremonies*, Paris 1935, 1939-40. Ph. KUKULES (Διορθωτικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ εἰς τὴν Ἔκθεσιν τῆς βασιλείασ ταξεως Κωνσταντινου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ το κλητορολόγιον του Φιλοθεου, EEBΣ 19 (1949) 75 vdd.) gerek J. REISKE'nin *C. B.* içindeki ve gerekse bilhassa A. VOGT neşrine bir çok önemli metin tashihleri arzetmektedir. - Şimdiye kadar *Törenler Kitabı*'nın metni bize sadece *Leipzig yazması* (*Lipsiensis bibl. urb. Rep. I 17*) ile malûmdu. C. MANGO ve I. ŠEVČENKO (*A New Manuscript of the De Cerimoniis*, *DOP* 14, 1960, s. 247 vdd.), *Cod. Chalcensis S. Trinitatis* (*125*) *133*'ün de kısım kısım Leipzig el yazmasından farklı bölümlerle birlikte eserin büyük bir kısmını ihtiva ettiğini, şaşırtıcı bir haber olarak, vermektedirler.

[2] Mükemmel yorumlu ayrı neşri: BURY, *Admin. System*'de. Ünvan kısmında *Kletorologion*, 899 eylülü ile tarihlenmiştir. Bunun 910 yılı civarı için bir çok ilâveler ihtiva ettiği görüşünün (krş. P. MAAS, *BZ* 34, 1934, s. 257 vdd.) bir temele dayanmadığı belli olmuştur. Krş. GRUMEL, *Chronologie* 13 vdd., 19 vdd. Philotheos'un *Kletorologion*'u için krş. R. GUILLAND, *Études sur l'histoire administrative de Byzance*: *Observation sur le Clétorologe de Philothee*, *REB* 20 (1962) 156 vdd.

[3] F. USPENSKIY, *Vizant. tabel' o rangakh*, *IRAIK* 3 (1898) 98 vdd. Kaleme alındığı tarih için benim şu makalem ile krş.: *Taktikon Uspenskog i Taktikon Beneševiča*, *ZRVI* 2 (1953) 40 vdd. Ben burada BURY (*Admin. System* 12 vdd.)'nin kabul ettiği tarihlemeyi (842-56) daha da dakikleştirdim ve KYRIAKIDES (Βυζ. Μελεται 235 vdd.) tarafından savunulan kronolojiyi reddettim.

[4] BENESEVIC, *Ranglisten* 97 vdd. Burada Philotheos'un ve Uspenskiy *Taktikon*'u nun memuriyet kademe listeleri yeniden basılmıştır, öyle ki, 9. ve 10. yüzyılların kademe listeleri bu baskıda en rahat bir şekilde birbirleriyle mukayese edilebilmektedir. Kronoloji için benim bir önceki notta adı verilen makaleme bk. - Oklrida'da toplanan XII. Milletler arası Bizantinistler kongresindeki tebliğinde N. OIKONOMIDES, Escurial el yazmasında keşf edilen, 10 yüzyılın 70. yıllarına ait bir *Taktikon*'dan bahsetmiştir ki, bu eserin Bizans idare tarihi bakımından en zengin malzemeyi sağlaması beklenmektedir.

[5] Yeni baskısı (const. I - const. XIV, §§ 1-38): R. VÁRI, *Leonis imp. Tactica*, 2 cild, Budapeşte 1917 ve 1922. Bu yazının evvelce kabul edildiği gibi – Leon III. değil, Leon IV. zamanına ait olduğu daha KULAKOVSKIY (*VV* 5, 1899, s. 398 vdd.) ve MILARD (*BZ* 12, 1903, s. 585 vdd.)'dan beri kesindir.

[6] Nşr. A. DAIN, *Sylloge Tacticorum quae olim "inedita Leonis Tactica" dicebatur*, Paris 1938. Dain, R. VÁRI'nin (*BZ* 27, 1927, s. 241. vdd.), bu eserin Leon VI.'un eseri olmasa da yine onun zamanında yazılmış ve onun müşterek hükümdarı Aleksandros tarafından kaleme alınmış olduğu hakkındaki görüşünü haklı olarak temelsiz saymakta ve reddetmektedir.

Eskikitaplarını.com

iktisadî hayatı ve hususiyle Bizans loncalar müessesesi hakkında, Bizans devletinin ticaret ve sanayii tanzim etmek üzere çıkardığı kararnamelerin bir kolleksiyonu olan *Eparkhos' lar kitabı* bilgi verir [1]. Kolleksiyonun esas kısmının Leon VI. devrine ait olduğu her halde kabul olunabilir; ancak Nikephoros II. Phokas ve hattâ Ioannes Çimiskes devrine kadar sonradan yapılmış ilâveleri de muhtevi olduğu şüphesizdir [2]. Bizans devletinin 10. yüzyıl içindeki vergi sistemi ve ziraî koşulları hakkındaki bilgimiz *vergi istîfası* hakkında mevcut anonim bir eserle oldukça takviye edilmektedir [3]. *Nomos Georgikos* gibi bu çok önemli eser de, göç etmek hürriyetine sahip köylülerin oturduğu köy iskân yerlerini göz önünde tutmaktadır. Nihayet Konstantinos VII. zamanında meydana getirilmiş bir Bizans ziraat el kitabı olan *Geoponika* da oldukça önemi haizdir [4]. Bu babımız için kanun eserlerinden,

[1] *Eparkhoslar kitabı* bir Cenevre el yazmasına göre J. Nicole tarafından yayınlanmıştır: Λεοντος τοῦ Σοφοῦ τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον, Genf 1893. Bu, Zepos, *Jus II*, 371-92'de tekrar basılmıştır. Yorumlu fransızca çevirisi: Nicole, *Le Livre du Préfet ou l'édit de l'empereur Leon le Sage sur les corporations de Constantinople*, Genf 1894. İngilizce çevirisi: E. H. Freshfield, *Roman Law in the Later Roman Empire*, Cambridge 1938. Mufassal yorumlu rusça çevirisi: M. J. Syuzyumov, *Kniga eparkha*, Sverdlovsk 1949. Papadopulos - Kerameus'un (Ιεροσολυμιτικὴ βιβλιοθηκη *IV*, 1899, s. 37 vd.) bir notuna dayanan, Istanbul yazmalarından birisinin Leon VI.'un *Eparkhoslar kitabı*'nı ihtiva ettiği inancı doğru çıkmamıştır: D. Ginis'in bu hususta verdiği bilgi ile krş.: Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον καὶ οἱ νόμοι Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀσκαλωνίτου, EEBΣ 13 (1937) 183 vdd. *Eparkhoslar kitabı*'nın rusça çeviri, giriş ve yorumu ile yeni neşri: M. J. Syuzyumov, *Vizantiyskaya kniga Eparkha*, Moskova 1962.

[2] Meselâ içinde *Tetarteron*'un zikri geçen ve Stöckle (*Zünfte*)'nin *Eparkhoslar kitabı*'nın telifini Nikephoros Phokas devrine irca etmesine başlıca sebep olan hükümler böyledir. Ayrıca krş. Kubitschek, *Num. ztschr.* 44 (1911) 185 vdd. Khristophilopulos (Ἐπαρχικὸν βιβλίον 22) bu pasajlar üzerinde pek durmuyor. Buna mukabil Mickwitz (*Zünfte* 205 ve *BNJ* 12, 1936, s. 368 vdd.) bunları haklı olarak metne yapılmış ilâveler addetmektedir. R. S. Lopez (*La crise du besant au Xe siècle et la date du Livre du Préfet*, *Melanges Grégoire II*, 1950, s. 401 vdd.) *Eparkhoslar kitabı*'nda, Skylitzes'in ortaya çıkışını Nikephoros Phokas'a irca ettiği νόμισμα τεταρτηρόν yanında δύο τετάρτων νόμισμα'ya da rastlandığına ve bu sikke tipinin Ioannes Çimiskes devrinde mevcut olduğunun ispat edilebileceğine işaret ederek hattâ, Ioannes Çimiskes devrinde bu esere ilâveler yapılmış olduğunu bile kabul ediyor. *Tetarteron* sorunu hakkında başka bibliyografik bilgi için aşağıda s. 271, n. 3'e bk.

[3] İlk neşri W. Ashburner, *Journal of Hellenic Studies* 35 (1915) 76 vdd. Yeni ve düzeltilmiş baskısı, tafsilâtlı incelemesiyle: Dölger, *Finanzverwaltung*. Almanca çeviri ve incelemesi: Ostrogorsky, *Steuergemeinde*. - Dölger (*Finanzverwaltung* 8) yazının telifini 913-1139 tarihleri arasına vazediyor. Buna mukabil ben (*Steuergemeinde* 3 vdd. ve *Recueil Kondakov*, 1926, s. 109 vdd.) eserin muhtemelen Konstantinos VII. devrinde, fakat her halde 1002 tarihinden önce meydana geldiğini ispata çalışmaktayım. Bu görüşe araştırıcıların çoğunluğu katılmıştır. Krş. meselâ Stein, *Vom Altertum* 158 vdd.; Andreades, *BZ* 28 (1928) 292 vdd.; Constantinescu, *La communauté de village byzantin et ses rapports avec le petit Traité fiscal byzantin*, *Bulletin de la Section hist. de l'Acad. Roumaine* 13 (1927) 160 vdd. ve *Deutsche Literaturzeitung* 1928 sütun 1619 vdd.; Lemerle, *Histoire agraire*, 219, s. 257 vdd. Kajdan, *Derevnya i gorod* 85.

[4] Nşr. H. Beckh, Leipzig (*Bibl. Teubneriana*) 1895. Yorumlu bir rusça çevirisi E. E. Lipşiç, *Geoponiki vizantiyskaya sel'skokhozyaystvennaya enciklopediya X veka*, Moskova - Leningrad 1960. Lipşiç burada bu eserin, malzemesini çoğunluğu ile daha eski kaynaklardan toplamakla beraber, 10. yüzyıl için de, genellikle kabul edildiğinden daha büyük bir önem taşıdığını belirtmektedir.

Eskikitaplarını.com

Makedonya hanedanının ilk iki hükümdarının kodifikasyonları Basileios I.'un *Prokheiron* ve *Epanagoge*'si, Leon VI.'un *Basilika* ve *Novella*'lar kolleksiyonu – yanında, Bizans devletinin 10. yüzyıldaki iç gelişmesine ışık tutan küçük arazi mülkiyetini korumak için çıkarılan *Novella*'lar zikr olunmalıdır [1].

1. Yeni Devrin Başlangıcı

Genel bibliyografya: Bury, *Eastern Rom. Emp.* - Gregoire, *Inscriptions*; *Michel III. Neuvième Siècle*; *L'épopée byzantine.* - Uspenskiy, *Oçerki.* - Fuchs, *Höhere Schulen.* - Dvornik, *Legendes*; *Les Slaves.* - A. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantinople, Cambridge Mass.* 1946. - Dvornik, *Photian Schism.* - Vasiliev, *Byzance et les Arabes I.*

Nasıl İran ve Arap istilâsına karşı yapılan mücadele Bizans imparatorluğunun devlet olarak varlığı bakımından kesin sonuç devresi olmuşsa, tasvir kırıcı bunalım da onun manevî varlığını korumak bakımından büyük kesin sonuç devresi oldu. Doğunun askerî istilâsını, yine onun tasvir kırıcılık fırtınası şeklinde imparatorluk üzerine dökülen fikrî bir istilâ dalgası izlemişti. Bunun atlatılması, Bizans devletinin kültürel gelişmesi için, askerî istilânın önüne geçilmesinin imparatorluğun devlet olarak gelişmesi bakımından taşıdığı öneme benzer bir chemmiyet arzetmekte idi. Resim düşmanı hareketin çöküşü, Grek dinî ve kültürel özelliğinin tasvir kırıcılıkta teşahhus eden asyalılaşmaya karşı zaferi anlamına geliyordu. Artık Bizans, Grek - hristiyan bir devlet olarak, kültürel anlamda da doğu ile batı arasındaki kendine özgü mevkiini muhafaza etti.

Bizans için yeni bir devir açıldı: Kısa sürede güçlü bir siyasî yükselişin de izlediği büyük bir kültürel atılım devri. Bu yeni devreyi Makedonya hanedanı değil, Amorion hanedanına mensup son hükümdar Mikhail III.'in çok hareketli saltanat devresi açmaktadır. Bardas, Photios ve Konstantinos yeni devrenin başlangıcını müjdeleyen üç büyük şahsiyettirler.

Evrensel devlet fikrinin en kuvvetli bir gerilemeye uğradığı, Bizans'ın batıdaki egemenliğinin çöktüğü devreyi içine alan tasvir kırıcı bunalım devrinde, siyasî görüş çerçevesinin hissedilir derecede darlaştığı görülür. Tasvir kırıcı imparatorların izlediği kilise siyaseti ve bunların devletin

[1] Zachariä von Lingenthal'in *Jus graeco - romanum* (*III*)'una göre Zepos tarafından tekrar basılmıştır: *Jus I*, 198 vdd. *Prokheiron*, ayn. esr. *II*, 114-228; *Epanagoge*, *ayn. esr. II*, 236-368; Leon VI.'un *Novella*'ları, *ayn. esr. I*, 54-191; *Basilika*: nşr. G. E. ve C. G. E. Heimbach, *Basilicorum libri LX*, Leipzig 1833-70, ve Ferrini ve Mercati, *Editionis Basilicorum Heimbachianae supplementum alterum*, Leipzig 1897. *Basilika* ile bunun *Scholion*'larının yeni bir neşrine H. J. Scheltema 1953 yılında başladı. 1963'e kadar neşredilen kısımlar: Kitap *I-XXXIV* ve *I-XXX*'un *Scholion*'ları. Leon VI.'un *Novella*'larının fransızca çevirisi ile birlikte yeni bir neşri: P. Noaille et A. Dain, *Les Novelles de Leon VI le Sage. Texte et traduction*, Paris 1944. Başka bir fransızca çeviri: H. Monnier, *Les Novelles de Léon le Sage*, Bordeaux 1923 ve A. Spulber, *Les Novelles de Léon le Sage*, Cernautsi 1934.

Eskikitaplarım.com

batı yarısına karşı pek az ilgi duymaları Bizans ile batının birbirinden yaşayış bakımından kopmalarını çabuklaştırmış ve böylece, kilise devletinin kurulması yoluyla Büyük Karl'ın taçlandırılmasına müncer olan oluşumu bizzat davet etmiştir. Ancak Bizans devletinin evrensellik fikrinin şapa oturmasına mukabil şimdi doğu da, kendisini Roma kilisesinin cihanşümûllük iddiasından çekip kurtaracaktı; daha tasvir kırıcı imparator Konstantinos V., Balkan yarımadasının en büyük kısmını ve güney İtalya'yı İstanbul patrikliğine bağlamak suretiyle bu hususta ilk adımı atmıştı. Fakat ancak tasvir kırıcılık buhranının atlatılmasından sonradır ki, İstanbul patrikliği papalığın karşısına onunla eşit bir rakîp olarak dikilebilmiş ve Roma ile mücadeleyi kabul etmiştir. Batı imparatorluğunun Bizans devletinin evrenselliği aleyhine yükselmesi gibi, şimdi de İstanbul patrikliği Roma kilisesinin cihanşümûllük fikri aleyhine yükselmektedir. Bu oluşumun Bizans'ı yenik düşüren ilk safhası buhran devrine düşer; ikinci ve Bizans lehine dengeyi yeni bir temel üzerinde yeniden kuran safhası ise Photios'un büyük mücadelesi ile başlamaktadır.

Tarihî gelişmenin, Bizans'ın doğrudan doğruya etkinlik alanını sınırlandırmış olduğu doğu mekânında gerek Bizans devletine ve gerekse Bizans kilisesine yeni ve büyük görevler doğurmuş olması vâkıası daha da önemlidir. Güney ve doğu İslavlarının hristiyanlaştırılması Bizans devletinin önüne yeni bir dünya sermiş ve onun ufkunu hiç tahmin edilemiyecek bir ölçüde genişletmiştir. Bizans dünyası tasvir kırıcı bunalım devrinde ne kadar dar idiyse, Photios, Konstantinos ve Methodios'tan itibaren o kadar genişlemiştir.

Kültürel bakımdan yayılmayı siyasî ve askerî taarruz devri izler. Tasvir kırıcılık devresinin sonlarına doğru gerek hilâfet devletine ve gerekse Bulgaristan'a karşı kaygı verici bir savunma durumuna düşmüş bulunan imparatorluk, –elbette uzun ve çetin mücadelelerden sonra– sınırlarını doğuda büyük ölçüde ileriye sürecek ve bütün Balkan yarımadasını tekrar egemenliği altına alacaktır. Bunalım devresinin çöküşüne şahit olduğu Akdeniz hâkimiyetini de Bizans yeniden kuracaktır.

8. yüzyılın sonunda tasvirler kültünün geçici olarak canlandırılması gibi, bunun kesin olarak yeniden kabulü ve yerleşmesi de, Theophilos'un ölümünden sonra, yine bir kadının hâkimiyeti devresinde vuku buldu. Çünkü Theophilos öldüğünde oğlu ve halefi Mikhail III. (842-67) henüz üç yaşında bulunduğu için[1] niyâbeti onun namına imparatorun dul

[1] Theoph. cont. 148,8'de böyle. Mikhail III.'in doğumunu takribî olarak 836 yılına vazeden E. Stein (*Annuaire de l'Inst. de Phil. et d'Hist. Orientales* 2, 1934, s. 899 vdd. n. 2)'a mukabil kritik mülâhazaları ile A. P. Kajdan (*İz istorii vizantiyskoy khronografii X v., VV* 21, 1962, s. 96 vd.)'ı krş. Kajdan, Genesios'daki Theoph. cont.'un verdiği bilgi ile uygun bir kenar notuna işaret ediyor. Theophilos'un Theodora ile izdivacından,

Eskikitaplarım.com

zevcesi Theodora üzerine almıştı. Resmî olarak küçük imparatorun hayatta olan en yaşlı ablası Thekla da nâipler kuruluna dahil bulunmaktaydı; çünkü onun resmi de sikkeler üzerinde Mikhail ve Theodora'nın tasvirleri yanında yer aldığı gibi Thekla'nın adı saltanat protokolünde de zikrolunmaktadır[1]; ancak anlaşıldığına göre o kendisini devlet işlerinden tamamiyle uzak tutmuştur. Theodora'nın yanında yer alan ve patriğin rızasiyle tasvirler kültünü yeniden canlandıran nâipler kurulunun en önemli üyeleri, imparatoriçenin iki kardeşi Bardas ve Petronas, muhtemelen Theodora'nın dayısı veya amcası olan *magistros* Sergios Niketiates ve hepsinden de önemli olarak Theodora'nın gözdesi *logothetes tu dromu* Theoktistos idiler[2]. Büyük kısmının doğu menşeli olmasına rağmen – imparatoriçenin ailesi Paphlagonia'lı olup Ermeni menşeli idi – yeni hükûmetin tasvirler kültünün ihyasını ilk ve en önemli görev sayması dikkate şayandır. Ioannes Grammatikos'un azlinden ve patriklik tahtının Methodios'a tevdi edilmesinden sonra toplanan bir *synod* 843 yılı martında tasvirler kültünün yeniden kabulünü törenle ilân etti[3].

Bu olayın anısına Grek-ortodoks kilise her yıl *Tessarakoste*'nin ilk pazar gününde "doğru inanç bayramı"nı, tasvir düşmanlığına karşı kazanılan zafer ile birlikte daha eski i'tizalleri de yenmiş olmayı, kutlamaktadır. Gerçekten de tasvir kırıcılık hareketinin çöküşü Bizans'ta büyük inanç mücadeleleri devresini kapatmaktadır. Ancak devlet ve kilise ilişkisi bakımından tasvir kırıcılık cereyanının iflâsı, kilisenin tam olarak devlet iktidarına boyun eğdirilmesi teşebbüsünün suya düştüğü anlamını taşımakta idi. Aslında Bizans kilisesi ne o zaman, ne de daha sonraki devirlerde, başlarında Theodoros Studites bulunan *zelot*'ların talep ettikleri bağımsızlığı hiç bir şekilde elde edemedi. Bizans kilise-devlet ilişkilerinin yapısında, devlet ve kilisenin birlikte hareketleri doğal bir durum olarak kaldı ve bu birlikte hareket de genellikle kilisenin oldukça geniş ölçüde devlet iktidarının vesâyetinde kalması şeklinde kendisini gösterdi.

Mikhail'den başka, çocuk yaşında (anlaşıldığına göre 830'dan hemen sonra) ölen (krş. Ostrogorsky ve Stein, *Byz.* 7, 1932, s. 226 vdd.) bir başka erkek çocuk, Konstantinos, ve beş kız, Maria, Thekla, Anna, Anastasia ve Pulkheria dünyaya gelmişti (krş. Bury, *Eastern Rom. Emp.* 465 vdd.). Bir erkek vârisin uzunca zaman mevcut olmaması sebebiyle Theophilos'un kızları, genellikle prenseslere verilmeyen bir mevkiden yararlanmışlardır: O zamana ait bir sikke üzerinde Theophilos ve Theodora'nın yanında Thleka, Anna ve Anastasia'nın tasvirleri de görülmektedir (Wroth, *Byz. Coins II*, 418).

[1] Wroth (*Byz. Coins II*, 431)'un verdiği sikkeler ile Amorion'un 42 *martyr*'ı zabıtlarına (nşr. Vasilyevskiy-Nikitin s. 52: βασιλεύοντος τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας καὶ Θέκλης) bk. Krş. Vasiliev, *Byzance et les Arabes I*, 191.

[2] Heyetin terekkübü hakkında bk. Vasiliev, *Byzance et les Arabes I*, 191 vd. Yerine bazı kaynaklarca daha 838 yılında ölmüş bulunan Manuel'in zikredildiği Sergios Niketiates hakkında krş. Grégoire, *Neuvième siècle* 515 vdd.

[3] Tarih hakkında son olarak: Grumel, *Reg.* 416, 425.

Eskikitaplarım.com

Devlet politikasının idaresi bütünü ile kısa zamanda, baş rakîbi Bardas'ı hareketsiz hale getirip imparatoriçenin yegâne müşaviri hâline gelen *logothetes* Theoktistos'un eline geçti. Yüksek kültürlü bir kimse olan Theoktistos Bizans'ta ilim ve irfanı himaye ederek imparatorluğun kültürel atılımı devrini hazırlamaya gayret etti; yürüttüğü akıllıca malî siyaset devlete büyük altın ihtiyatları sağladı. Tasvir düşmanı hareket kendi içinden çökmüş olduğu ve daha kuvvetli bir muhalefet artık mevcut bulunmadığı için[1] kilise siyaseti bakımından vuku bulan değişiklik, İrene devrine nazaran, sürtüşmelere yol açmadan yürütüldü. Buna rağmen Theodora ve Theoktistos, patrik Methodios tarafından da desteklenmek suretiyle, kısa süre önce hüküm sürmekte bulunan sistemin tasfiyesinde dikkat ve ihtiyat ile hareket ettiler ve tasvir kırıcılığın bir zamanki yandaşlarına karşı büyük bir ılımlılık gösterdiler[2]. Bu siyaset ise *zelot*'lar partisince onaylanmadığı için, tasvir kırıcılara karşı geçici olarak birleşmiş olan Bizans kilisesi içinde eski kopukluk ortaya çıktı. Studios manastırı keşişleri patrik Methodios ile, bir zamanlar patrik Tarasios ve Nikephoros'a karşı teşkil etmiş oldukları cephede gösterdikleri aynı taassupla mücadele ettiler. Münazaa çok sertleşti ve Studios'luların afaroz edilmelerine sebep oldu. Ancak Methodios daha 14 haziran 847'de öldü. Patriklik tahtına, sabık imparator Mikhail Rangabe'nin oğlu olup babasının düşürülmesinden sonra hadım edilerek keşiş giysisini üzerine geçirmiş olan Ignatios çıktı. Onun patrikliğe yükseltilmesi Studios'lulara bir tür ta'viz anlamına gelmekteydi; çünkü, kilise idaresine karşı muhalefete katılmamış olmakla birlikte Ignatios mutaassıp bir keşiş olmak sıfatiyle *zelot* istikametin ülkülerine yakın bir kimse idi. Bununla beraber, aradaki anlaşmazlıkları yatıştırmak isteyen yeni patrik, Photios'un düşmanı sıfatiyle çok daha büyük bir münazaa içine sürüklendi.

Tasvirler kültünün tekrar canlandırılmasından sonra derhal Araplara karşı mücadele ele alındı. *Logothetes* Theoktistos kuvvetli bir donanma ile Girit'e yelken açtı ve pek kısa bir zaman için dahi olsa burada Bizans egemenliği yeniden kurulmuş oldu (843/44)[3]. Bu geçici başarı, Bizanslılar Boğaziçi'ne dökülen Mavropotamos kenarında daha 844 yılı içinde

[1] Bununla beraber 843'den sonra da tasvir kırıcı öğretilerin bazı çalkantılarına rastlanılıyor. Krş. F. Dvornik, *The Patriarch Photius and Iconoclasm*, *DOP* 7 (1953) 68 vdd. Ancak Dvornik, Photios zamanında da bir tasvir kırıcılık tehdidinin varlığını kabul etmek suretiyle bu çalkantıların önemini abartmış görünüyor. Ayn. mlf.'in *Byz.* 10 (1935) 5 vdd.'deki mülâhazalarına da bk. Tasvir kırıcı öğretilerin varlıklarını devam ettirmeleri sorunu için şimdi J. Gouillard'ın ilgi çekici açıklamalarına bk.: *Deux figures mal connues du second Iconoclasme*, *Byz.* 31 (1961) 371 vdd., özellikle s. 387 vdd.

[2] Krş. Dvornik, *Légendes* 39 vdd.

[3] Bunun hakkında B. Papadopulos Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνούς, Atina 1948 71 vd. H. Glykatzi - Ahrweiler, *L'administration militaire de la Crète byzantine*, *Byz.* 31 (1961) 220 vd.

Eskikitaplarım.com

ağır bir bozguna uğradıkları cihetle[1], hemen hemen hiç etkili olmadı. Arapların Bizans arazisi içinde derinliğine bu kadar ilerlemeye cesaret edebilmeleri, halife el-Mu'tasım'ın başarılı seferlerinin bir sonucu idi (bk. yukarıda III, 7). Bununla birlikte iç mücadeleler el-Mu'tasım'ın halefini Bizans ile barış yapmaya zorladı ve Bizans - Arap sınırında, Lamos nehri kenarında, karşılıklı esir mübadelesi yapıldı (845/46). Türk unsurunun ortaya çıkması ve ayrı ayrı devletlerin kurulması sonucunu doğuran feodal güçlerin kuvvetlenmesi nedeniyle hilâfet devletinin kudreti kötürümleşmişti. Ancak Bizans devleti, 8. yüzyılın tasvir düşmanı imparatorlarınca teşvik edilmek ve Nikephoros I. tarafından da desteklenmek suretiyle Anadolu'nun doğu kısımlarında, sadece ortodoks Mikhail Rangabe'yi değil, onun tasvir düşmanı haleflerini de kendilerine karşı harekete geçmeye mecbur edecek derecede yayılmış bulunan *Pavlikian*'larla çok şiddetli bir mücadeleye girişmek zorunda kaldı[2]. Anlaşıldığına göre *Pavlikian*'lar daha o zaman büyük kitleler hâlinde Malatya emîrinin arazisine hicret etmişler ve bu andan itibaren de Arap saflarında Bizans'a karşı savaşmakta bulunmuşlardı. Theodora'nın hâkimiyet devresinde bunlara karşı girişilen takibat özellikle çok sert oldu. Bunlara karşı yapılan harekât binlerce *pavlikian*'ın hayatına mâl ve bunların kitleler hâlinde Trakya'ya tehcir ve iskânına sebep oldu. Diğer taraftan Theodora'nın hükûmeti güney Yunanistan'daki âsî İslav kabilelerine karşı yeni bir sefer tertip etmek zorunda kaldı. Ancak Thrakia, Makedonia "ve diğer batı *thema*'ları"nın savaş birliklerinin yardımı ile Pelopones *strategos*'u Theoktistos Bryennios uzun bir mücadeleden sonra Pelopones'teki İslav kabilelerini Bizans'ın yüksek hâkimiyet haklarını tanımaya ve devlete vergi ödemeye zorlayabildi[3].

Bizans savaş idaresinde, Araplarla yapılan mücadelelerde gittikçe daha güçlü bir cür'et ve savaşmaya istek ruhu belirmeğe başlamıştır. 853 yılında ânî olarak büyükçe bir Bizans filosu, evvelce olduğu gibi hâlâ Girit'e hâkim olanlara destek vazifesi gören Mısır sahillerinde göründü. Nil nehri ağzına yakın Dimyat kalesi Bizanslılar tarafından hücumla zapt edilerek yakıldı[4]. Arap fetihlerinin başlamasından beri Bizans ilk defa düşman sularına bu derece sokulmaya cesaret göstermişti. Bununla birlikte bu etki uyandıran gösteri sadece Mısır Araplarının enerjik bir surette donanma inşasına başlamaları ve böylece sonraları 10. yüzyılda Fatımî

[1] Savaş yerinin tesbiti için bk. Vasiliev, *Byzance et les Arabes I*, 196 vd. n. 2.

[2] Vasiliev, *Bizance et les Arabes I*, 227 vdd. E. E. Lipşiç, *Pavlikianskoe dvijenie v Vizantii v VIII i pervoy polovine IX vv.*, *VV* 5 (1952) 49 vdd. ve *Oçerki* 132 vdd.

[3] *De adm. imp.* 50, 9-25, nşr. Moravcsik - Jenkins. Ancak Meling ve Jezerit'ler Romanos I. Lakapenos devrinde yeniden Bizans hâkimiyetine karşı ayaklandılar ve böylece savaş tekrar patlamış oldu (*ayn. esr.* 50, 25-70). Krş. *Viz. izvori II*, 69 vdd.

[4] Grégoire, *Neuvième siècle* 515 vdd. Krş. ayrıca G. Levi Della Vida, *A Papyrus reference to the Damietta Raid of 853 A. D.*, *Byz.* 17 (1944/45) 212 vdd.

Eskikitaplarını.com

hilâfeti zamanında büyük gelişme gösterecek olan deniz gücünün temelini yaratmaları sonucunu vermiştir.

Bizans devletinin büyük siyasî ve kültürel parlama devri ise ancak, genç imparator Mikhail III.'e hükümdarlık haklarını kullanmak imkânını veren ve devlet işlerinin idaresini onun dayısı Bardas'ın ellerine tevdi eden 856 yılındaki hükûmet darbesinden sonra başladı. Bardas ve Mikhail, Theodora ve Theoktistos tarafından idare olunan rejimden zarar görenler sıfatiyle tabiî müttefik idiler. Çünkü bütün iktidarı eline geçirmiş bulunan Theoktistos tarafından bir kenara itilmiş olmak Bardas'a ne kadar acı geliyor idiyse, ergin yaşa ulaşmış imparatora da annesinin vesâyeti o kadar ağır gelmekteydi; Theodora sadece onun hükümranlığına mani olmakla kalmıyor, özel hayatına da müdahale ediyordu: Onu metresi Ingerina'dan ayırmış ve Eudokia Dekapolita ile evlenmeye zorlamıştı (855). Bardas genç imparatorla anlaşarak imparatoriçenin haberi olmadan saraya döndü. Theoktistos imparatorluk sarayında Mikhail III.'in gözleri önünde öldürüldü. Bundan sonra Mikhail senato tarafından hükümran olan hükümdar ilân olundu[1]. Kızları bir manastıra kapatılırken Theodora da hâkimiyeti bırakmaya mecbur edildi. İki yıl sonra kardeşi Bardas'a karşı başarısız bir darbe teşebbüsünde bulunan Theodora kızlarının kaderini paylaşmak zorunda kaldı.

Genç imparator Mikhail III.'in potresi bize bu gün, daha eski tarih yazarlığının, Mikhail III.'in şahsında sadece bir "ayyaş" müşahede eden taraflgir Makedonya hanedanı devri tarih yazıcılığının izinden giderek onu gördüğünden oldukça başka bir ışık altında görünmektedir[2]. Hayatı elbette yüksek bir ahlâklılığa örnek nitelikte olmamakla beraber kabiliyetten ve hele cesaretten yoksun değildi. Bununla birlikte, ifrattan tefrite düşerek Mikhail III.'in şahsında "büyük bir hükümdar" müşahade etmeye de mahal yoktur. O her ne kadar devletin müdafaası için gerçekten samimî olarak gayret etmiş ve ordusunu bir çok kere bizzat savaşa sevketmiş ise de bunu Bizans hükümdarlarının çoğunluğu da yapmıştır. İmparator şahsî, güçlü ve vâzıh bir iradeye sahip değildi. Küçük ve büyük işlerde, iyilik ve

[1] Pseudo - Symeon Magister 658: καὶ ὑπὸ τῆς συγκλήτου πάσης ἀναγορεύεται καὶ αὐτοκρατορεῖ. Krş. ayrıca Sym. Log., Georg. Mon. cont. 823.

[2] Mikhail III.'in şerefinin iadesi herkesten önce H. Grégoire'a aittir; onun zarif ve ustaca araştırmaları (*Inscriptions* 447 vdd.; *Michel III* 327 vdd.; *Neuvième siècle* 515 vdd.; *L'épopee byzantine* 29 vdd.) hakkı olarak dikkati çekmiştir. Bu araştırmaların bana mübalâğalı görünen taraflarına aşağıda telmihde bulunuyorum. Ayrıca R. J. H. Jenkins'in şu güzel katkısı ile krş.: *Constantine VII's portrait of Michael III*, *Bull. de l'Acad. de Belgique* 34 (1948) 71 vdd.; A. Vasiliev, *The Emperor Michael III* in *Apocriphal Literature*, *Byzantina - Metabyzantina* 1 (1946) 237 vdd.; F. Dvornik, *Byz.* 10 (1935) 5 vdd.; R. J. H. Jenkins - C. Mango, *The Date and Significance of the Xth Homily of Photius*, *DOP* 9/10 (1956) 128 vdd.; C. Mango, *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, Cambridge Mass. 1958, 181 vdd

Eskikitaplarım.com

kötülükte başkalarının idare ve iradesine uyan, saray etki ve dedikodularının değişen havasını izleyen, güvensizlik verecek kadar renk değiştiren, hislerine mağlûp bir kimseydi. Büyük icraatla o kadar dolu olan saltanatı esnasında insiyatif onun elinde değildi. Büyük olan o değil, zamanı idi — Bardas ve Photios'un zamanı.

Theodora zamanında Theoktistos gibi şimdi de Bardas Bizans devletinin gerçek idare edicisi idi. Görünüşte onun herkesi aşan mevkii, onun en yüksek makamlara sahip olmasında ve nihayet hattâ *caesar* ünvanını kullanmasında tezahür ediyordu. Selefi olan eski rakîbini cevvaliyet bakımından ve devlet adamlığı kabiliyetleri ile geçmekte idi. Onun zamanında Bizans devletinin yaklaşmakta olan büyük siyasî yükselişinin işaretleri açık olarak belirmektedir. Daha niyâbet devresinde yoluna girmiş bulunan kültürel yükseliş şimdi tam bir gelişmeye mahzar olmakta ve Bizans kültürünün büyük hareketliliği ve yayılma kudreti kendisini göstermektedir. *Caesar* Bardas'ın Magnaura sarayında kurduğu yüksek mektep Bizans ilim ve irfanının önemli bir merkezi olmuştur[1]. Burada o zamanki dünyevî ilimlerin her dalı ele alınıyordu. Aydın devlet yöneticisi bu yüksek okula en kudretli bilginleri tayin etmişti. Bunların başkanlığına da, tasvir kırıcıların öncüsü Ioannes Grammatikos'un yeğeni olması ve Theophilos'un saltanatı esnasında tasvir düşmanı olarak isim yapması vâkıasına aldırma-

[1] Bir çok dikkate değer araştırmaya rağmen Bizans'da yüksek okul müessesesinin mahiyeti yeteri derecede açıklanmamıştır. Fuchs (*Hochschulen*)'a göre gelişim daimî bir alçalma ve yükselme arasında oynamaktadır: Theodosios II.'un üniversitesi Phokas zamanında yok olur ve bundan sonra Herakleios devrinde yeni bir yüksek okul kurulur; bu okul sonraları her ne kadar, muahhar kaynakların bilindiği üzere kasden yanlış olarak bildirdikleri gibi, Leo III. tarafından yaktırılmamış ise de, kapatılmıştır. Bundan sonra yüksek tahsil müessesesi 9. yüzyıl ortalarına kadar devam eden bir sükûta gömülür. L. Brehier (*Notes sur l'histoire de l'enseignement superieur à Constantinople*, *Byz.* 3, 1926, s. 73 vdd., 4, 1927, s. 13 vdd. ve *L'enseignement classique et l'enseignement religieux à Byzance*, *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 21, 1941, s. 34 vdd.)'ye göre ise Istanbul'da yüksek öğretim Büyük Konstantinos'dan 15. yüzyıla kadar hiç bir fasılaya uğramamış olup, dünyevî bilimler öğretimine ve devlet memuru yetiştirilmesine hizmet eden devlete ait öğretim müessesesi ile patriklik kilisesinde daima mevcut olan bir ilâhiyat yüksek okulundan müteşekkil idi. Ayrıca bk. Brehier, *Civilisation* 456 vdd. Gelişmeyi bir az basite irca eder görünmesine ve kendisini ispat edecek şahitler zincirinin bir çok halkasından yoksun bulunmasına rağmen bu görüş yine de gerçeğe yakın görünüyor. Krş. ayrıca H. Gregoire, *Byz.* 4 (1927/28) 771 vdd. F. Dvornik, *Photius et la reorganisation de l'Academie patriarcale*, *Melanges Peeters II* (1950) 108 vdd. G. Buckler, *Byzantine Education* (Baynes - Moss, *Byzantium* 216 vdd.). Ayrıca krş. Browning, *The Patriarcal School at Constantinople in the Twelft Century*, *Byz.* 32 (1962) 167 vdd. Yazar bu makalesinde 12. yüzyıl içinde patriklikteki okul, bunun öğretim üyeleri ve bunların yazıları hakkında, zengin ve çoğunluğu ile yayımlanmamış el yazması eserlerden çıkardığı bilgiler arzetmektedir.

Eskikitaplarım.com

dan ansiklopedik bilgin matematikçi Leon'u getirmişti[1]. Asrının en büyük âlimi ve hocası olan Photios da bu mektepte faaliyet gösteriyordu.

Devlet idaresindeki değişiklik kilise idaresinde de değişikliği beraberinde getirmişti. Yeni nâip ile daha önceki hükûmete ve *zelot*'lar partisine bağlı bulunan Ignatios'un işbirliği yapmaları mümkün değildi. Ignatios istifaya zorlandı ve 25 aralık 858'de âlim Photios patriklik tahtına çıktı. Bizans kilisesi için heyecanlı ve fakat görüp yaşadığı en büyük devre başlamış oldu. Photios, Istanbul patrikliği makamına yükselmiş olanların fikir bakımından en önemlisi, siyaset bakımından en göze çarpıcısı ve diplomat olarak en ustası idi. Kilise siyaseti bakımından o da Tarasios, Nikephoros ve Methodios'un izledikleri istikameti takip ediyordu. Onun için bunlar gibi o da, başlarında Studios manastırı baş rahibi Nikolaos bulunan ve kendisinin kilise kanunlarına aykırı tayinine itiraz edip Ignatios'a sadakatlerini muhafaza eden *zelot*'ların düşmanlığına hedef oldu.

Ancak yeni patriğin Roma ile girişeceği mücadele bu iç kavgadan çok daha önemli idi. Tasvir kırıcı devrede vuku bulan olaylardan ve özellikle batı imparatorluğunun teşekkülünden sonra, iki kilise merkezi arasındaki ilişkiler yeni bir gelişme devresine girmiş bulunuyordu. Ancak zamanın verdiği işaretlere karşı sağır kalarak her zaman olduğu gibi her fırsatta Roma'ya müracaat eden *zelot*'ların inatçı ve katı dogmacılığı bu vâkıaya kulaklarını ve gözlerini kapatabilirdi. Bu durum sadece, patriğine papaya mutad *synodika*'yı göndermesini yasaklamış olan (bk. yukarıda III, 6) imparator Nikephoros'ca değil, dindar imparatoriçe Theodora'ca ve Roma düşmanı olmaktan başka her şey olabilecek olan patrik Methodios'ca da açık bir keyfiyet idi (bk. yukarıda III, 7). Irene'nin davranışlarından ayrı olarak Theodora ve Methodios, konsillerini toplantıya davet etmeden önce, tasvirler kültünün ihyası hakkında Roma'nın mutabakatını elde etmeyi gerekli saymamışlardı. Batının Bizans imparatorluğunun yüksek hâkimiyetinden kendisini çözmesinden sonra Bizans'ın kendisini Roma kilisesinin yüksek hâkimiyetinden kurtarması keyfiyetinde tarihî bir zorunluk mündemiç bulunuyordu. Bu hususta kesin adımı atan Photios'tur.

Ignatios yanlıları ile münazaaya dalmış olan Photios Roma ile mücadeleyi – hiç olmazsa önceleri – ne arzulamış, ne de beklemişti. Papalığın tasdikinin, eline Bizans'taki düşmanlarına karşı bir silâh sağlıyacağı ümidi ile *synodika*'sını Roma'ya göndermişti. Ancak onun patriklik tahtına yükseltilmesinden bir kaç ay önce papalık tahtına Nicolaus I. çıkmış bulunuyordu: Hayatının gayesi Roma'nın cihanşümûllüğünün sağlamlaştırılması

[1] Bu zat hakkında son olarak bk.: E. E. Lıpşiç, *Vizantiyskiy uçeniy Lev Matematik*, *VV* 2 (1949) 106 vdd. ve *Oçerki* 338 vdd. Ayrıca C. Mango'nun düşünceleri ile krş.: *The Legend of Leo the Wise*, *ZRVI* 6 (1960) 91 vdd.

Eskikitaplarım.com

olan cüretkâr bir politikacı[1]. Papa en yüksek hâkim sıfatiyle Bizans kilisesi içinde çıkan kavgaya müdahale ederek Ignatios tarafını tuttu ve patrikliğe geçişinin kilise kanunlarına uygun olmayan şekline işaret ederek Photios'u tanımaktan istinkâf etti. Photios'un patrikliğe seçilmesi gerçekten kanuna aykırı idi, fakat kendisi gibi dünyevî menşeden, selefinin zorla istifa ettirilmesini müteakip patriklik tahtına yükseltilmiş ve o zamanlar Roma tarafından tasdik ve teyid edilmiş bulunan Tarasios'un seçiminden zerre kadar farklı değildi. Ancak Nicolaus I., hristiyanlığın başı olmak sıfatiyle batıda olduğu gibi doğuda da kilise işlerinde en son kararın kendisine ait olduğu mütearifesinin yerleşmesine önem vermekteydi. Bu fikrinde ısrarı sebebiyle, *legat*'larının Istanbul'da Photios'un üstün diplomatlık sanatı önünde teslim olarak Photios'un seçimini ve Ignatios'un azlini tasdik eden bir konsilin kararlarını kabul etmelerine rağmen, inadından vaz geçmedi. Istanbul'un temsilcilerini reddederek Lateran kilisesinde topladığı bir *synod*'a Istanbul konsili kararlarının zıddı bir karar aldırıp Photios'u azledilmiş ilân ettirdi (863).

Ancak papa düşmanının kudretini küçümsemişti. Photios mücadeleyi kabul etti. Nasıl evrensellik iddialarını geçerli kılmak Roma'nın görevi idiyse, kendi başınabuyrukluğunu korumak da Istanbul patrikliğinin vazifesi idi. Theodoros Studites'in hayâl etmiş olduğu beş başlı bir kilise idaresi ideali[2] çoktan beri mazide kalmıştı. Sapık inançlı imparatorların zorbaca idareleri altında ıztırap çeken ortodoks Bizans'ın kendisini Roma'nın desteğine muhtaç sandığı devir geçmişti; kilisenin diğer üç başı, doğu patrikliklerinin başında bulunanlar, yabancı hâkimiyeti altında tam bir hareketsizliğe mahkûm idiler. Sadece Bizans kilisesinin bir başı vardı: Istanbul patriği. Yüzyıllar boyunca süren bir gelişme ile Istanbul patrikliği kudretini ve itibarını temellendirmiş, i'tizal doktrinleri ile giriştiği ic mücadeleleri zaferle sona erdirmiş idi. Şimdi arkasında ortodoks, kuvvetli ve hedefini seçmiş bir devlet idaresi vardı. İktidar sahası bütün Bizans devleti arazisini kapsıyordu ve pek yakında bu sınırları büyük ölçüde aşacaktı. Bizans devleti gibi Bizans kilisesi de en parlak devrine doğru yol almaktaydı: Bu, İslav dünyasında etki alanının muazzam ölçüde yayıldığı zamandır. Photios'un büyüklüğü, bu yeni görevler ve yeni olanaklar devrinin yaklaştığını herkesten daha açık olarak görmüş ve bunun gerçekleşmesi için herkesten fazla çaba harcamış olmasındadır.

Mikhail III. Araplara karşı mücadeleyi dirayet ve ehliyetli kumandanlarınca desteklenerek enerji ile yürüttü. Filvaki Bizans Sicilya'da bir bir

[1] J. Haller (*Das Papsttum II*,1, 1939, s. 65 vdd.) ise papa Nicolaus I.'un şahsî otoritesini sınırlandırmak gayreti içindedir.

[2] *Theod. Studit., Ep. II*, 129, Migne, *P. G.* 99, 1416 vdd.

Eskikitaplarım.com

arkasına kayıplara uğruyor ve bütün çabalarına rağmen ne adanın fethine, ne de Arapların güney İtalya'da ilerlemelerine mani olabiliyordu; öyle ki, Mikhail III.'in saltanatının sonlarına doğru Sicilya'da önemli şehirlerden sadece Syrakusa ve Taormina imparatorluğun elinde kalmıştı. Anadolu'da ise Bizans taarruza geçti. Daha 856 yılında *caesar* Bardas'ın kardeşi ve Thrakesion *thema*'sı *strategos*'u olan Petronas, Samsat civarına sefer ederek Amida (=Diyarbakır)'ya kadar ilerledi. Buradan Tephrike (=Divrigi) üzerine yürüyerek aldığı çok sayıda esirle bölgesine döndü[1]. Üç yıl sonra Bardas'la genç imparatorun idaresinde yapılan ve Bizans ordusunu yeniden Samsat bölgesine götüren sefer de başarılı geçmiş görünüyor[2]. Aynı sıralarda Bizans donanması bir defa daha Dimyat önünde göründü. Anadolu'da müstahkem mevkiler inşasına daha büyük bir itina gösterildi: İmparator halife el-Mu'tasım tarafından tahrip edilmiş olan Ankara'yı yeniden inşa ve Nikaia (=İznik)'yı yeniden tahkim ettirdi[3]

Kazanılan bu yeni başarılar ve karada ve denizde girişilen cüretkârane saldırılar Bizanshlarm savaş ruh ve azmini her ne kadar yükseltiyor idiyseler de, bunlar devlete elle tutulur bir kazanç sağlamamışlardı; Arapların mukabil taarruzları eksik kalmıyor ve savaş da çoğu zaman mutad esir mübadeleleri ile ve geçici barış anlaşmalarıyla fasılaya uğruyordu. 863 yılında ise Bizanslılar, Malatya emîri Ömer'in bir saldırısını savunarak büyük ve kesin bir zafer kazandılar. Ömer Armeniakon *thema*'sı arazisini geçerek Karadeniz sahilindeki önemli liman şehri Amisos (=Samsun)'u işgal etmişti. Ancak Paphlagonia *thema*'sı sınırında usta bir asker olan Petronas güçlü bir ordu ile karşısına çıktı. Burada 3 eylülde cereyan eden şiddetli bir savaş Arap ordusunun imha edilircesine mağlûp edilmesi ve bizzat Ömer'in şehit düşmesiyle sonuçlandı[4]. Bu büyük zafer Arap - Bizans mücadelesinde bir dönüm noktası olmak önemini taşır. Bizans, Arapların ilk taarruzlarından itibaren Leon III.'un Istanbul önünde kazandığı zafere kadar sadece canım kurtarmaya çalışmış, daha sonra bir asırdan fazla müddet güç bir savunma içinde bulunmuştu; şimdi ise 863 zaferi ile bu yaprak çevrilmiş ve Anadolu'da, önce yavaş yavaş, 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bütün kuvvetiyle ilerleyen Bizans taarruz devresi açılmış oluyordu.

[1] Tabari *III*, 1434 (=Vasiliev, *Byzance et les Arabes I, App.* 318 vd.). Krş. Grégoire, *L'épopée byzantine* 36 vd.

[2] Tabari *III*, 1447 (=Vasiliev, *ayn. esr. I, App.* 319). Krş. Grégoire, *Inscriptions* 437 vdd. ve *L'épopée byzantine* 37 vd.

[3] Grégoire, *Inscriptions* 441 vdd. ve *Michel III* 327 vdd.

[4] Savaşın tafsilâtı ve yerinin tesbiti için bk. Vasiliev, *Byzance et les Arabes I*, 251 vdd. Bury, *Journal of Hellenic Studies* 29 (1909) 124 vdd. Grégoire, *Michel III* 331 vdd. ve *Neuvième siècle* 534 vdd.

Eskikitaplarm.com

İslav dünyasında imparatorluğun müdahalesini bekleyen büyük görevlerin çözümlenmesi için, devletin doğudaki gücünün sağlamlaşması hiç de küçüksenmiyecek bir önem taşımaktaydı. Bu görevler Rusya, Moravya ve güney İslav ülkelerinden, çözüm bekliyerek, Bizans'a doğru fışkırmakta idiler. Daha 860 yılında Ruslar ilk defa Istanbul önünde görünmüşlerdi[1]. Bunlar karaya çıkartma yaparak şehri kuşatıp bütün civarını tahrip ettiler. Tam bu esnada Araplara karşı sefere çıkmış olan imparator mümkün olan en büyük süratle geriye dönerek savunma işini bizzat eline almak ve patrikle birlikte paniğe kapılmış olan ahaliyi cesaretlendirmek üzere kuşatılmış olan şehre girdi. Korkunç saldırı uzun süre halkın hâfızasından silinmedi ve Bizanslılar kurtuluşlarını sadece Tanrı Annesi'nin müdahalesine atfettiler[2]. Bu zamandan itibaren Bizans, oluşmakta olan Rus devleti ile ilişki kurarak, kendisince o zamana kadar hemen hemen tamamiyle meçhul kalmış bulunan bu millet içinde misyonerliğe başladı. Büyük patrik imparatorluğu bu taraftan tehdit eden tehlikeyi önlemek için en etkili çarenin bu genç milletin hristiyanlaştırılması ve Bizans nüfuz alanı içine alınması olduğunu idrak etmişti. Bir kaç yıl sonra, haklı bir gururla, girişmiştiği misyonerlik faaliyetinin ilk başarılarına işaret edecekti[3].

Rus saldırısı, devleti Hazarlarla olan ilişkisini yeni bir elçi heyeti vasıtasiyle tazelemeye sevketti. Bu elçiliğin misyonerlik görevleriyle de vazifelendirilmesi ve başına, dahiyane filolojik kabiliyeti ve çok yönlü bil

[1] Tarih kesin olarak *Anecdota Bruxellensia I, Chroniques byzantines du Manuscrit 11376* (nşr. F. Cumont, 1894, s. 33)'ya göre saptanmıştır. Bunun için bk. C. de Boor, *Der Angriff der Rhos auf Byzanz*, *BZ* 4 (1895) 445 vdd. Bununla beraber daha Fr. Kruse (*Chronicon Nortmannorum*, 1851, s. 261 vd.) doğru yılı Venedik kaynaklarına göre tesbit etmiştir. Rus saldırısının bıraktığı intibaı doğrudan doğruya Photios'un iki *Homilia*'sı vermektedir: Müller, *F. H. G.*, *V.* 162 vdd. İyi bir yorumu ile birlikte ingilizceye çevirisi: C. Mango, *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople* (1958) 74 vdd. Diğer grekçe kaynakları iyi bir şekilde bir araya getiren: G. Laehr, *Die Anfange des russischen Reiches* (1930) 91 vdd. Ayrıca krş. Vasiliev, *Byzance et les Arabes I*, 241 vdd. ve özellikle A. Vasiliev'in tafsilâtlı ve bütün kaynak ve ilgili literatürü en geniş bir şekilde konu edinen incelemesi: *The Russian Attack on Constantinople*, Cambridge Mass. 1946.

[2] Symeon Logothetes (ve bu konuda Sym. Log., Georg. Mon. cont.'u izleyen Eski Rus kroniği'nin)'in efsanelerle süslü haberine göre, patlayan bir fırtına Rus gemilerini parçalamıştı, öyle ki, bunlardan sadece bir kaçı mahvolmaktan kurtulabilmişti. Ancak Photios ve Theoph. cont. Rus donanmasının mahvoluşundan haberdar değildirler ve J. Diacon. (*MGH SS VII*, 18)'a göre Ruslar "cum triompho" yurtlarına dönmüşlerdi.

[3] *Photii Epistolae*, Migne, *P. G.* 102, 736 vd. 860 yılında Istanbul'a saldıran Rusların Kiev'den mi, yoksa daha çok Tmutorokan bölgesinden mi oldukları hakkında çok tartışmalı sorun için krş. V. Moşin, *Varyagorusskiy vopros*, *Slavia* 10 (1931) 109-36, 501-37 ve *Naçalo Rusi, Normani v vostoçnoy Evrope*, *BSl* 3 (1931) 38-58, 285-307. Bu yazılarda çok ayrıntılı bibliyografya verilmiş, esaslı ve tafsilâtlı bir görüş ortaya konmuştur. Ayrıca bk. A. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantinople*, Cambridge Mass. 1946. Vasiliev bu hususta Kiev bölgesini kabul eder.

Eskikitaplarım.com

gisi sayesinde Hazar devletinde yahudi ve müslüman etkilerine karşı hristiyan din ve kültürünün çıkarlarını herkesten daha iyi temsil edebilecek bu şahsiyet olan, Selânik piskoposu genç Konstantinos'un geçmesi Bizans'ta hakim olan yeni ruhu göstermek bakımından dikkate şayandır.

Konstantinos ve kardeşi Methodios'u, Istanbul'a bir elçi heyeti göndererek ülkesine misyoner yollanmasını rica eden Moravya hükümdarı Ratislav'ın çağrısı, çok daha önemli bir görevle karşı karşıya getirdi. Ratislav'ın bu hususta Bizans'a başvurmuş olması vâkıası her halde Frank ruhânîlerinin etkisinden duyulan korku ve Bizans'a dayanarak bir Frank -Bulgar çenberi tehlikesine karşı denge sağlamak ümidi ile izah olunabilir. Bu suretle Bizans için de nüfuzunu yeni, çok uzak bir diyara kadar yaymak ve iki ülke arasında bulunan Bulgaristan üzerine baskı yapabilmek imkânı doğmuş oluyordu. Bu önemli vazifeyi Selânikli kardeşlere tevdi etmiş ve İslav ülkesinde yeni dini İslav dilinde yaydırmış olması Bizans devlet ve kilise idaresinin uzak görüşlülüğünü ispat eden bir vâkıadır. İslavları hristiyan inancına kazanmış olmak başarısını Konstantinos ve Methodios, patrik Photios ve *caesar* Bardas paylaşmaktadırlar. Devlet arazisi içinde oturan İslavların hristiyanlaştırılması işine ise Bizans uzun zamandan beri devam etmekteydi[1]. Fakat devlet sınırları dışındaki geniş İslav dünyası içinde yoğun bir misyonerlik faaliyeti devresi ancak şimdi başlıyordu. Konstantinos önce bir İslav yazısı (*glagolitik alfabe*) yarattı ve bundan sonra Kutsal Kitab'ın islavcaya (Makedonya İslav lehçesine)tercümesine girişti. Selânikli kardeşler Moravya'da ibadetleri de İslav dilinde yaptılar. Boylece misyonerlik faaliyetinin başarısı sağlanmış oluyordu. Sonraları Methodios Konstantinos -14 şubat 869 tarihinde Roma'da bir Grek manastırında Keşiş Kyrillos adı ile vaktinden önce öldükten sonra – Bizans'ın desteği bu uzak ve sapa diyarda gerekli etkiye sahip olmadığı, Roma ise önceleri teşvik ettikten sonra kendisine yüz çevirdiği için, Frank ruhânîleri ile yaptığı mücadelede mağlûp olmuş ve müritleri Moravya'dan kovulmuş ise de, onun ve büyük kardeşinin Bizans kültürüne sahip İslav ülkelerinde meydana getirdikleri eser o nisbette derin kökler salacak ve o nisbette zengin ürünler verecekti. Güney ve doğu İslavları için bu eser ölümsüz bir önem taşır. Yazılarını, kendilerine özgü edebiyat ve kültürlerinin başlangıcını bu kavimler işte bu Selânikli kardeşlere, "İslavların havarileri"ne borçludurlar[2].

[1] Krş. Dvornik, *Les Slaves* 60 vdd.

[2] İslav havarileri hakkındaki olağanüstü geniş literatür G. A. Ilyinskiy tarafından bir araya getirilmiştir: *Opıt sistematiçeskoy kirillo - mefodievskoy bibliografii*, Sofya 1934. Bu bibliyografyanın bir devamı olarak bk.: M. Poprujenko - S. Romanski, *Kirilometodievska bibliografiya za 1934-40 g.*, Sofya 1942.

Eskikitaplarım.com

Moravya'nın hristiyanlaştırılmasından sonra Bulgaristan da, hristiyanlığı kabul ederek devlet ve kültür varlığına daha sağlam bir temel sağlamak zaruretinden kendisini artık daha uzun müddet müstağnî sayamazdı. Fakat nasıl Moravya Bizans'a müracaat etmiş idiyse, Bulgar hükümdarı Boris de Franklara bir elçi heyeti gönderdi. Bizans süratle müdahale etti; çünkü komşu ülkesinin Frank devleti ve böylece Roma ile fikrî bağlantı hâline girmesine müsaade edemezdi. Devletin durumunu düzeltip itibarını yükseltmiş olan Araplar üzerinde kısa bir müddet önce kazanılmış zafer Bizans hükûmetinin kararlılığında ve hareketin etkinliğinde önemli rol oynadı. Bizans ordusunun Bulgar sınırında görünmesi ve buna ilâveten imparatorluk donanmasının Bulgaristan kıyılarında çok etkili bir gösterisi Boris'i Bizans'ın taleplerini kabule sevketti. 864 yılında Bulgar hükümdarı Bizans tarafından hristiyanlaştırıldı ve bu arada kendisine vaftiz babalığı eden Bizans imparatorunun adı olan Mikhail ismini aldı[1]. Grek ruhanîleri derhal Bulgar milletinin hristiyanlaştırılması ve Bulgar kilisesinin teşkilâtlandırılması işine giriştiler.

Hristiyanlaşma Bulgaristan için sadece kültürel gelişme bakımından büyük bir ilerleme anlamına gelmekle kalmıyor, ayrıca genç devletin islavlaşması ve bununla etnik bakımdan kaynaşması oluşumunu sonaerdiriyordu. Ülkenin hristiyanlaşması ve islavlaşması aleyhine ayaklanan eski Bulgar asalet sınıfının muhalefetini Boris - Mikhail bastırarak *boyar*'larından 52'sinin boynunu vurdurdu. Ancak Bulgar devletinin kültürel yükselmesi ve içindeki unsurların birbirleriyle kaynaşması bakımından hristiyanlaştırmanın sağladığı avantaj ne kadar büyük olursa olsun, hristiyanlığı yeni kabul etmiş olan hükümdar kısa zamanda hayâl sukutuna uğradı. Bizans devletinin maksadı Bulgar kilisesini bir Grek piskoposunun idaresinde Istanbul patrikliğine bağlamak idi. Boris - Mikhail ise genç kilisesi için bir Bulgar patriği idaresinde tam bir bağımsızlık elde etmek gayreti içinde idi. İsteklerine uyulmayınca Bizans'a sırt çevirerek Roma'ya döndü. Papa Nicolaus I.'u, Bulgaristan'ı Bizans kilisesinden koparmak ve Roma kilisesinin hâkimiyeti altına sokmak imkânı kadar hiç bir şey sevindiremezdi. Bulgaristan'a *legat*'larını gönderdi ve bunlar büyük bir şevk ve gayretle işe giriştiler; öyle ki, Bulgaristan tamamiyle Roma seline kapılmış görünüyordu. Şüphesiz bu durum uzun süremezdi; burada da derin bir hayâl sukutu kendisini gösterdi. Fakat bu an için Roma oyunu kazanmış görünmekteydi. Bizans şaşkınlık içinde, bu komşu İslav devletinin nasıl elinden kayıp gittiğini

[1] Boris - Mikhail'in vaftizinin bütün görünüşe göre ancak 865 yılında değil (ZLATARSKI, *Istoriya I*, 2 s. 27 vdd., ve RUNCIMAN, *Bulgarian Empire* 104'de böyle) daha 864 yılında vuku bulmuş olduğunu A. VAILLANT ve M. LASCARIS (*La date de la conversion des Bulgares*, *Revue des Etudes Slaves* 13, 1933, s. 5 vdd.) göstermektedirler. Ayrıca kış. D. ANASTASIYEVIÇ, *Arhiv za arbanasku starinu* 2 (1924) 137 vdd.

Eskikitaplarını.com

ve Roma nüfuz alanının nasıl kendi canevine kadar yayıldığını görmekte idi.

Roma ile Istanbul arasındaki ihtilâf en yüksek noktasına ulaşmıştı. Roma'nın düşmanı sıfatiyle Photios sadece Bizans kilisesinin bağımsızlığının değil, Bizans devletinin en hayatî çıkarlarının savunucusu, sembolü haline geldi. *Caesar* Bardas ve imparator Mikhail III. kayıtsız şartsız büyük patriği desteklediler. İmparator papaya, Bizanslılığın bağımsızlık ve üstünlüğünü emsalsiz bir gururla ifade eden bir mektup gönderdi. Bu mektubunda ültimatom mahiyetinde, papalığın Photios aleyhinde vermiş olduğu kararın geri alınmasını talep ve Roma'nın bütün hristiyan kilisesi üzerindeki üstünlük iddiasını da en sert bir ifade ile reddediyordu[1]. Patrik ise bir adım daha ileri gitti: Litürji ve kilise disiplini bakımından hatalar yapmakla suçlamak ve her şeyden önce ise Kutsal Ruh'un Baba'dan Oğul'a intikali hakkındaki batı doktrinine (*ex patre filioque*) hücum etmek suretiyle kendisini batı kilisesine hakem imiş gibi ortaya attı. Papanın, sanık olarak mahkemesi önüne çıkmasını emredebileceğini sandığı Photios, Roma'yı doğru inanç namına, i'tizale sapmakla suçluyordu. 867 yılında imparatorun başkanlığında Istanbul'da toplanan bir *synod* papa Nicolaus I.'u afaroz ve Kutsal Ruh hakkındaki Roma doktrinini sapıklık olarak mahkûm ederek Roma'nın Bizans kilise işlerine müdahalesini kanun dışı ilân etti. Patriğin, Roma kilisesinin ortodoksluktan ayrılan öğreti ve âdetlerini, özellikle yeniden *filioque*'yi tafsilâtlı olarak münakaşaya vazederek en kesin bir şekilde mahkûm eden bir beyannamesi doğu patriklerine gönderildi[2].

Mücadelede gerimliliğin son haddine ulaştığı bu anda ise Istanbul'da, oyunun bütün kozlarını birbirine karıştıran bir saray ihtilâli vukubuldu. Şahsı bakımından meş'um bir tesadüfle imparator Mikhail III. "Makedonya'lı" Basileios ile dost olmuştu. Basileios, Makedonia *thema*'sı menşeli idi[3] ve en fakirane şartlarda yetişmişti. Şansını denemek için Istanbul'a gelmiş ve müthiş bedenî kuvveti sayesinde imparatorluk sarayında seyis olmuştu. Bu suretle onun, kendi üstün kabiliyetleri ile imparatorun kapris-lerine aynı ölçüde borçlu olduğu, efsaneyi andıran yükselişi başladı. Bu akıllı ve kurnaz köylü çocuğu Mikhail III.'in en samimî dostu hâline gelerek onun bir zamanki metresi Eudokia Ingerina ile evlendi. Demir gibi bir irade ile, engel tanımadan en yüksek iktidara doğru yol almaya başladı. Bu arada *caesar* Bardas ile çatıştı; ancak Mikhail III. sevgili dostu-

[1] *Epist. Nicolai* 86 *et* 98 *ad Michaelem imp.* (*MGH Ep. VI, II,* 1 454 vdd. 488 vdd., nşr. Perels)'den istihraç edilebilir. Dölger, *Reg.* 464.

[2] Grumel, *Reg.* 481.

[3] Yani kuzey batı Trakyalı (bk. yukarıda s. 180 vd.). O umumiyetle Makedonyalı ve kurduğu hanedan da Makedonya hanedanı olarak gösterilmesine rağmen asıl Makedonia ile ilgisi yoktu; Trakya'da Edirne yakınlarında doğmuştu. Umumiyetle kabul edildiği ve Adontz (*Basile Ier*)'un kesin olarak iddia ettiği gibi, Ermeni menşeli olması kesin değildir.

Eskikitaplarını.com

nun öylesine nüfuzu altına girmişti ki, dayısını ona hiç düşünmeden feda etti. Hile ve yalan yeminlerle Basileios ve Mikhail III. büyük devlet adamını tuzağa düşürdüler: Girit'e karşı yapılan bir sefer esnasında Bardas bir merhalede yeğeninin yanında taht üzerinde otururken Basileios onu kendi eli ile öldürdü (21 nisan 865). Mükâfatı, Istanbul'a döndükten sonra imparator Mikhail III.'in kendisine 26 mayıs 866'da takdim ettiği müşterek imparatorluk tacı oldu. Basileios artık efendisinden, onun kendisine verebileceği her şeyi almıştı. Kanlı trajedinin son sahnesi, Mikhail III.'in, kaprisleri ve durmadan fikir değiştirmesi sonucu, müşterek hükümdar hakkındaki tavrını değiştirmeye başlamasiyle süratlendi. 867 yılı 23 eylülünü 24'e bağlayan gece, bir içki âleminden sonra Basileios sarhoş imparatoru yatak odasında boğazlattı.

2. Hukukî Kodifikasyonlar Devri: Basileios I. ve Leon VI.

Genel Bibliyografya: VOGT, *Basile Ier*; *La jeunesse de Leon VI le Sage*, *Revue Hist.* 174 (1934) 389 vdd. - Gy. MORAVCSIK, *Sagen und Legenden über Kaiser Basileios I.*, *DOP* 15 (1961) 59-126. - N. A. POPOV, *Imperator Lev VI i ego pravlenie v cerkovnom otnoşenii*, Moskova 1892. M. MITARD, *Le pouvoir impérial au temps de Leon VI*, *Melanges Diehl I* (1930) 215-23. - C. KOLIAS, *Léon Choerosphactes*, Athen 1939. - V. GRUMEL, *La chronologie des evenements du règne de Leon VI*, *Échos d'Or.* 35 (1936) 5-42. - H. MONNIER, *Les Novelles de Leon le Sage*, Bordeaux 1923. - C. A. SPULBER, *Les Novelles de Léon le Sage*, Cernautsi 1934. P. NOAILLE et A. DAIN, *Les Novelles de Leon VI le Sage*, Paris 1944. - BURY, *Admin. System.* - DÖLGER, *Finanzverwaltung.* - GLYKATZKI - AHRENWEILER, *Recherches.* - STÖCKLE, *Zünfte.* - DVORNIK, *Photian Schism.* VASILIEV, *Vizantiya i Arabi II*; *The Struggle with the Saracens II (867-1057)*, *Cambr. Med. Hist. IV* (1923) 139-150. - GAY, *Italie.*

Makedonya hanedanı denilen sülâlenin kurucusu Basileios I. (867-886)'u Istanbul tahtına götüren yollar karanlık idi. Onu bu yolda zevcesi, öldürülen Mikhail III.'in bir zamanki metresi Eudokia Ingerina (ölm. 882) izlemişti. Basileios, tahtın ailesi içinde devamını garantiye almak için büyük oğlu Konstantinos'u daha 6 ocak 869'da kendisine müşterek hükümdar olarak taçlandırdı. Bundan tam bir yıl sonra ikinci oğlu Leon ve takriben 879'da – Konstantinos'un zamansız ölümünü mütcakip – üçüncü oğlu Aleksandros taçlandırıldılar. Ruhânî mesleğe giren, imparatorun en küçük oğlu Stephanos ise ağabeyisi Leon VI.'un saltanatı devresinde patriklik makamına geçecektir. İmparatorun ilk ve en sevgili oğlu olan Konstantinos onun gençliğinde evlenmiş olduğu "Makedonya'lı" Maria'dan doğmuştu.

Eskikitaplarım.com

Leon, Aleksandros ve Stephanos, Eudokia Ingerina'nın çocukları olup[1], bunların son ikisi Basileios'un tahta çıkışından sonra doğmuşlardı[2].

Her Bizans hükümdarı gibi Basileios I. da kilise işleri ile yoğun bir şekilde meşgul oldu. Fakat önceleri Bardas ve Mikhail III. tarafından izlenen kilise siyasetine aykırı bir yol tuttu. Tahta çıkar çıkmaz, tarihî mücadelesinin en kesin ânında Photios'u arkadan vurarak bir manastıra hapsettirdi. Bundan sonra Ignatios'u patriklik tahtına geri getirerek (23 kasım 867) Roma ile yeniden bağlantı kurdu. Papa Hadrianus II.'un *legat*'larının huzurunda 869/870'de Istanbul'da, Roma kilisesinin 8. *ökumenik* konsil saydığı ve Photios'u afaroz eden bir konsil toplandı. Fakat Basileios I.

[1] Leon VI.'un Basileios I.'un meşrû oğlu mu, yoksa Mikhail III.'in gayrı meşrû oğlu mu olduğu sorunu, Bizans tarihinin çok önemli bazı meselelerinden daha sık ve daha ısrarla tartışılmıştır. Şimdi artık, Leon VI.'un Basileios I.'un oğlu olduğu kesin olarak kabul edilebilir: Krş. N. Adontz, *Basile Ier*, 501 vdd. A. Vogt da Leon'un gayrı meşrûluğu hakkında önce sahip olduğu düşünceyi (*Basile Ier*, 60 vdd. ve *Cambr. Med. History IV*, 51 ve 54) geri almıştır (*Oraison funèbre de Basile Ier par son fils Léon VI le Sage*, 1932, s. 10 vdd.). Ancak Vogt'un yeni kronolojisi kabule şayan değildir; aksine Adontz'a uyarak Konstantinos'un Basileios'un ilk evliliğinin mahsulü olduğu, Eudokia Ingerina'nın ancak 865 yılı civarında Basileios ile evlendiği; ayrıca V. Grumel (*Notes de chronologie byzantine*, *Échos d'Or.* 33, 1936, s. 331 vdd.)'in fikrine uygun olarak, Leon'un 19 eylül 866 tarihinde doğmuş olduğu kabul edilmelidir. Başkaca Leon VI.'un doğumunun 864'e değil, 1 eylül 866'ya vazedildiği, Vogt'un *Revue hist.* 174 (1934), 389 n. 1'de verdiği bilgi ile krş.

[2] Aleksandros ve Stephanos'un yaşları hakkında kaynakların verdiği bilgiler birbirini nakzetmekte olup Adontz (*Basile Ier*, 503 vdd.) 870 yılında doğan Aleksandros'un Basileios I.'un en küçük oğlu olduğunu ispata çalışmaktadır. Bununla beraber bana, *Vita Euthymii* (nşr. P. Karlin-Hayter, *Byz.* 25/27, 1955/57, s. 10, 20) ve bizzat Konstantinos Porphyrogennetos'un bu hususta verdikleri açık bilginin, Basileios I.'un aile tarihi hakkında başka hususlarda da hatadan âri bulunmayan *Logothetes'ler kroniği*'nin mutalarına tercih edilmesi gerekir görünüyor. Konstantinos VII.'un babasının kardeşlerinin yaş sırasını bilmemesi ve bunu - Adontz'un tahmin ettiği üzere - *Akrostikhon* ΒΕΚΛΑΣ'dan çıkarmış olması büyük ölçüde ihtimal dışı bir şeydir. Photios'a izafe edilen bu *Akrostikhon* (Basileios, Eudokia, Konstantinos, Leon, Aleksandros ve Stephanos adlarının ilk harflerinden terekküp eder) daha ziyade Stephanos'un, Basileios I.'un en küçük oğlu olduğunu isbat etmektedir. O en küçük oğul olarak da ruhanî meslek için ayrılmıştır. Aynı şekilde Romanos I. da dördüncü ve en küçük oğlu Theophylaktos'u kiliseye adamıştır. Gerek Stephanos ve gerekse Theophylaktos takriben 16 yaşlarında patriklik tahtına çıkmışlardır; çünkü yukarıdaki bilgiye göre takriben 871 tarihinde doğmuş olması kabul edilebilecek olan Stephanos patrikliğe 886 yılının aralık ayında geçmiştir (bk. aşağıda s. 225, n 1).- G. Kolias (Βιογραφικὰ Στεφάνου Α' Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (*886-893*), Προσφορὰ εἰς Στ. Κυριακιδην (1953) s. 361) Leon Khoirosphaktes'in, Stephanos'un "πενταπλῆν πενταδα χρόνων" yaşadığını bildiren iambik manzumesine işaret ediyor. Ancak bu şairane deyimin, Kolias'ın yaptığı gibi, tümü ile gerçek olarak kabul edilebileceği çok şüpheli bir husustur. Kolias bu manzumeye dayanarak 17 veya 18 mayıs 893 tarihinde ölen Stephanos'u "17 veya 18 mayıs 868"'de, yani ölümünden tam 25 yıl önce doğmuş kabul ediyor ki, bu suretle Leon VI. ve Aleksandros'un doğum tarihlerini de buna uygun olarak değiştirmek zorunda kalmıştır.

Eskikitaplarım.com

ile papalık *legat*'ları arasında ilke bakımından çok önemli bir nokta üzerinde uzlaşma yoktu; Roma kilisesinin yargı hakları üzerinde iki taraf birbirinden tamamiyle ayrı görüşlere sahip bulunuyordu. Roma *legat*'ları için Photios meselesi papanın bu hususta vermiş bulunduğu kararla esas bakımından çoktan çözümlenmiş iken imparator, kendisinin idare ettiği *synod*'un bu sorunu yeniden tartışarak kendi başına karara varmasına önem vermekte idi. Bundan başka *synod*'un bir de Roma'nın hiç beklemediği bir ilâve son sahnesi oldu. Konsil toplantılarının sona ermesinden üç gün sonra Istanbul'da Bulgar elçileri göründüler; kilise kurulu yeniden toplandı ve gündeme Bulgar kilisesinin Roma'ya mı yoksa Istanbul'a mı bağlı olması gerektiği sorunu alındı. Aslında Bulgar hükümdarı Boris'in Roma'ya bağlanmaktan umdukları yerine gelmemişti. Boris, asıl gayesi olan Bulgaristan'da bağımsız bir kilise kurulmasına, papalık ile ittifak etmek suretiyle bir adım bile yaklaşamamıştı: Kurulması tasarlanan Bulgar başpiskoposluğu için gösterdiği iki aday da Roma tarafından reddedilmişti. Bunun için tekrar Istanbul'a dönüyordu. Roma *legat*'larının şiddetli itirazlarına rağmen üç doğu patrikliğinin temsilcilerinin hakem kararı ile Bizans lehine halledilen meselenin ve Bulgar elçi heyetinin arka plânında işte bu gerçek yatmaktaydı. Bizans son yıllarda cereyan eden olaylardan ders aldığı için bu sefer Bulgarlara karşı daha olumlu davrandı: İmparator patrik Ignatios'a Bulgaristan için bir başpiskopos ve bir kaç piskopos takdis ettirdi. Bulgar kilisesi Istanbul patrikliğinin yüksek hâkimiyet haklarını kabul etmekle beraber bir nevi muhtariyet elde etmiş oluyordu[1].

Böylelikle Bulgar hükümdarı Roma - Bizans rekabetinden ustaca faydalanarak hedefine ulaşmış, Bizans ise Bulgaristan'ı yeniden kazanmış oluyordu. Bulgar devleti, Roma tarafından vuku bulan müteaddit müracaatlara rağmen Bizans kilisesinin kucağında ve Bizans kültürünün etki alanı içinde kaldı[2]. Bu suretle ise Basileios'un bu kadar kıymet verip uğrunda Photios'u feda ettiği Roma ile dostluk siyasetinin temeli ortadan kalkmış oldu. Gerçekte, Basileios Bizans devletinin İslav dünyasındaki görevleri hakkında, düşürmüş olduğu Photios ve öldürmüş olduğu Bardas'tan ayrı düşünmüyordu. İmparator Bulgaristan etrafında yapılan mücadeleyi tamamiyle onların düşüncesine uygun olarak yürütmüş ve başarılı sona

[1] Bulgar başpiskoposluğunun Bizans kilisesi içindeki hususî mevkiini Bulgar kilise başkanının haiz olduğu yüksek derece ispat etmektedir: Krş. Philotheos'un *Kletorologion*'u (Bury, *Admin. System* s. 146) ve Beneševič *Taktikon*'u (*Ranglisten* 114 vdd.). Buraya nazaran Bulgar başpiskoposu bütün ruhanî ve dünyevî erkân arasında 16. dereceye sahip olup, hemen patriğin *synkellos*'undan sonra gelmektedir; buna mukabil diğer Bizans metropolitleri ve başpiskoposları 58. ve 59., piskoposlar ise 60. dereceyi haiz idiler.

[2] Roma *legat*'larının konsilin kararını kabul ettikleri hakkında Zlatarski (*Istorija I*,2, s. 133 vdd.)'nin nazariyesi temelsizdir. Benim şu eserdeki tenkidimi krş.: *Jugoslav. Istor. Časopis* 1 (1935) 512 vdd.

Eskikitaplarım.com

ulaştırmıştı. O, Rusya'daki misyonerlik faaliyetini de devam ettirmiş ve bunun dışında Balkan yarımadasının batı kısmını da hristiyanlığa kazanmış ve bu suretle Bizans nüfuzu altına almıştır.

Tasvir kırıcılık bunalımı devresinde Balkan yarımadasının batı kısmı gittikçe daha büyük ölçüde Bizans devletinin nüfuzundan sıyrılmıştı. 9. yüzyılın ilk yarısı içinde Dalmaçya şehirleri ve sahil bölgesindeki İslav kabileleri, yarımadanın iç kısmındakiler gibi, Bizans ile bağlantılarını kesmiş görünüyorlar[1]. O sıralarda hükümdar Vlastimir'in hükümranlığında bağımsız bir Sırp devleti de teşekkül etti. Bu arada Adriyatik kıyıları güney İtalya'da bulunan Araplar tarafından yeni bir tehdide maruz kaldı; buna karşı sadece Bizans'ın donanma gücü yardımcı olabilirdi. Arap filosu Budva (=Butua) ve Kotor (Dekatera, Catarum) üzerine bir saldırıda bulunduktan sonra 867 yılında Dubrovnik (=Ragusa) önünde görünüp şehri muhasaraya tabi tutunca, kuşatılanlar Istanbul'dan yardım istediler. Kuvvetli bir Bizans filosunun gelmesi Arapları onbeş ay sürmüş olan kuşatmayı kaldırmaya ve güney İtalya'ya çekilmeye zorladı. Bu suretle Bizans imparatorluğunun itibar ve nüfuzu yeniden kuvvetlenmiş ve doğu Adriyatik kıyılarında Bizans hâkimiyeti yeniden kurulmuş oluyordu. Bizans'a tabi Dalmaçya şehir ve adalarını kapsayan Dalmaçya *thema*'sı da o sıralarda kurulmuştur[2]. Aslında Dalmaçya şehir ve adaları fiilî bakımdan Istanbul'dan ziyade İslav hinterlanda bağlı bulunmaktaydı; vergilerini İslav kabilelerine veriyorlardı ve imparatorluk *strategos*'una verilen önemsiz meblâğlar sadece sembolik bir karakter taşımaktaydı[3]. Diğer taraftan bu İslav kabileleri de Bizans'ın yüksek hâkimiyet haklarını tanımakta olup imparatorluğa askerî bakımdan yardımla yükümlü idiler. Bizans tesir ve nüfuzu Balkan yarımadasında oldukça kuvvetlenmişti ve bunun neticesi de hristiyanlığın süratle yayılması oldu. Sırbistan ve kıyı bölgesinin Sırp kabileleri bu sırada Bizans eliyle hristiyanlığı kabul ettikleri gibi[4] geçici olarak hattâ Hırvatistan'da bile Bizans nüfuzu Frank devletinin ve Roma kilisesinin nüfuz ve itibarını gölgeye düşürmüştü. Methodios (ölm. 885)'un Moravya'dan koğulan öğrencileri vaazları ve açıklamaları ile hristiyan inancını ve Bizans kültürünü İslav kavimleri içinde İslav diliyle yaymak üzere dönüp geldiklerinde, Balkan yarımadasında ve hususiyle Bulgaristan ve Makedonya'da Bizans misyonerlik faaliyeti yeni ve kuvvetli bir atılım gücü daha kazanmış oldu. Böylece doğal tarihî durum teessüs etmiş oldu: Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan Bizans'a tabi olurken Moravya Roma nüfuz alanına girmişti.

[1] *De adm. imp.*, cap. 29, 58 vd.

[2] Krş. J. FERLUGA, *Vizantiska uprava u Dalmaçiyi*, Belgrad 1958.

[3] *De adm. imp.*, cap. 30; 127 vd.

[4] Bu hususta Sırpların hristiyanlığı kabulünü 867-874 yılları arsına vazeden G. SP. RADOJIČIĆ'in ilgi çekici makalesi ile krş.: *La date de la conversion des Serbes*, *Byz.* 22 (1952) 253 vdd.

Eskikitaplarım.com

İmparatorluk filosu Dalmaçya kıyılarına karşı yapılan Arap saldırılarını def ve Dubrovnik kuşatmasını ref'ettikten sonra Bizans güney İtalya'ya taarruz etti. Sicilya Araplarının İtalya'da ilerlemesine karşı Basileios I, imparator Ludwig II. ve Roma ile müşterek bir taarruz plânlamış ve bu da aslında onun başlattığı Roma dostu siyasetinin nedenini teşkil etmişti. Ancak Sicilya'da hiç bir şey elde edilemediği gibi Araplar üstelik 876 yılında Malta adasını da işgal ettiler ki, bu onların Akdeniz'deki kuvvetlerinin daha da sağlamlaşması anlamına geliyordu. Ludwig II. her ne kadar 871 yılında Bari'yi zaptetti ise de eline hiç bir şey geçmemiş olan Bizans için bu sadece yeni bir hayâl sukutu oldu. İki hükümdar arasındaki ilişkiler belirli bir şekilde soğudu ve kısa bir müddet önce ilk oğlunun Ludwig'in kızı ile evlenmesine razı olmuş bulunan Basileios, müttefikini bol bol muaheze ettiği gibi, onun Roma imparatoru ünvanını taşıması hakkında da itirazda bulundu[1].

İzleyen yıllar *pavlikian*'ların gittikçe güçlenerek her tarafı akınlarıyle tedirgin ettikleri doğuda mücadeleye hasrolundu. *Scholen*'lerin *domestikos*'u sıfatiyle başkumandan görevini yapan imparatorun kayınbiraderi Khristophoros 872 yılında *pavlikian*'lar üzerinde kesin bir zafer kazandı ve bunların yuvalandığı Tephrike ile diğer bir çok kaleyi tahrip ederek asilerin ordusunu kanlı bir savaşta darma dağın etti: *Pavlikian*'ların reisi Khrisokheiros bu savaşta maktul düştü. Bu zafer Bizanslıların doğuda daha da ilerlemelerini mümkün kıldı. Daha 873 yılında Basileios Fırat bolgesine doğru ilerliyerek Zapetra (=Zibatra, Doğanşehir) ve Samosata (Samsat)'yı eline geçirdi. Fakat imparator asıl hedefine ulaşamadı; çünkü önemli Melitene (=Malatya) kalesini almak teşebbüsünde bulunurken ağır bir mağlûbiyete uğradı. Ancak Basileios'un bu seferde olduğu gibi, Fırat bölgesinde ve Toros sınırına yaptığı diğer seferlerde de yarı başarılarla yetinmek zorunda kalmasına rağmen, Bizans devletinin doğu sınırında plânlı olarak ilerlemeye başladığı devre açılmış bulunuyordu[2]. Arap devletinin zayıflaması Armenia'nın da atılımda bulunmasını mümkün kıldı. Aşot I. gerek halife ve gerekse Bizans imparatoru tarafından kral olarak tanındı (885-887) ve bu suretle yerli Bagratuni kral hanedanı idaresinde Ermenilerin yükseliş devri başladı[3].

İtalya'da Bizans'ın durumu aynı şekilde kuvvetlendi. Ludwig II.'ye isyan etmiş olan Beneventum hükümdarı Bizans'ın himayesine girdi (873) ve Ludwig II.'in ölümünden (875) sonra Bari de Bizans *strategos*'una kapılarını açtı (876 sonu). Bizans Arapların Dalmaçya, orta Yunanistan ve

[1] *Epist. Ludovici imp. ad Basilium*, *MGH SS III*, 521 vdd.'den istihraç olunabilir. Dölger, *Reg.* 487.

[2] Honigmann, *Ostgrenze* 64.

[3] Krş. J. Laurent, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886*, Paris 1919. R. Grousset, *Histoire de l'Arménie*, Paris 1947.

Eskikitaplarım.com

Peloponnes sahil bölgesine yaptığı yeni saldırıları da püskürtmeye muvaffak olduğu gibi hattâ yedi yıllık bir süre için Kıbrıs'ı bile zaptetti[1]. Bu, Arapların Akdeniz hâkimiyetleri bakımından aslında hiç bir şey değiştirmedi ve Bizans en can alacak noktasında, Sicilya'da, çok ağır bir darbeye uğradı: Düşmana uzun süre mukavemet etmiş olan Syrakusa 878 yılında Arapların eline düştü. Buna rağmen Bizans'ın hiç olmazsa güney İtalya arazisinde yeniden kuvvetle yerleşmiş olması büyük bir kazanç sayılabilirdi; Basileios I.'un saltanatının son yıllarında burada büyük kumandan Nikephoros Phokas'ın idaresinde güçlü ve başarılı bir Bizans taarruzu başladı. Aşağı İtalya Bizans hâkimiyeti altına girdi[2]. Birbirleriyle kavga eden küçük İtalyan devletleri arasında yegâne sağlam faktör Bizans idi. Arapların İtalya kıyı bölgesine durmadan yaptıkları akınlarla tehlikeye düştüğünü gören Roma bile Bizans imparatorundan yardım istemek zorunda kaldı. Papalığın o zamanlarda Bizans'a karşı kilise sorunları bakımından müsait ve mülâyim bir tutum takınmış olmasını bu siyasî ortam izah eder.

İmparator Basileios, iktidara geldikten sonra kilise siyaseti bakımından yaptığı değişikliğin hiç bir şeye yaramamış olduğunu anlamak zorunda kalmıştı. Photios'u uzaklaştırmak suretiyle Bizans'ta mevcut olan kilise anlaşmazlığını ortadan kaldırmak girişimi başarısızlığa uğramıştı; çünkü düşürülen patriğin yandaşları yenilgiyi kabul etmemişlerdi ve böylece kilise partilerinin birbiri ile mücadelesi sürüp gitmekteydi. Roma ile Bulgarlar sorununda, Photios olsun veya olmasın, yine de anlaşmazlığa düşülmüştü ve imparator şimdi kendisini, aşağı İtalya'da batı devletleri ile birlikte hareketin hayâl sukutu uyandıran sonuçlarından sonra, kilise siyaseti bakımından yaptığı değişikliğin mükâfatından da olmuş görmekteydi. Daha 875 yılında Photios'u İstanbul'a geri getirterek oğullarının eğitim ve öğrenimini ona tevdi etti. 23 ekim 877'de ihtiyar Ignatios ölünce de, bu tarihten üç gün sonra, Photios ikinci defa olarak patriklik tahtına çıktı ve bu sefer Roma tarafından da tanındı, Bu tanınma keyfiyeti için papa Johannes VIII.'in ileri sürdüğü şartların pratik hiç bir değeri yoktu. 879 kasım ayında Photios, papalık *legat*'larının da huzuru ile 383 piskoposun katıldığı bir *synod* topladı; bu onun için olağanüstü tatminkâr bir teşfiye-i sadr oldu: 869/70 tarihli afarozu törenle geri alındı[3].

[1] Bizanslıların Kıbrıs'ı, Konstantinos Porphyrogennetos'un *De thematibus XV*, 20 (nşr. Pertusi)'de açıkça bildirdiği gibi, Basileios I. zamanında değil, Leon VI. devrinde işgal ve 906 yılından 915'e kadar ellerinde tuttuklarına dair R.H. Dolley (*A forgotten byzantine conquest of Kypros, Bull. de l'Acad. de Belgique* 34, 1948, s 209 vdd.)'in ileri sürdüğü teorinin müdafaası, daha Vasiliev (*Vizantiya i Arabi II*, 50 vdd. ve 164 vdd.)'in belirttiği kaynak malzemesinin gösterdiği gibi, mümkün değildir. Şimdi ayrıca krş. R. J. H. Jenkins, *Cyprus between Byzantium and Islam, Studies presented to D. M. Robinson* (1953) 1008, n. 15. Leon VI. devrinde Himerios'un deniz harekâtı için aşağıda s. 240 vd.ye bk.

[2] Krş. Gay, *Italie* 132 vdd.

[3] 879 *synod*'unun Roma ile İstanbul arasında yeni bir bozuşmaya neden olma-

Eskikitaplarım.com

Aşağı tabakadan gelme bir türedi olmasına rağmen Basileios I. gerek Grek kültürünün ve gerekse Roma hukukunun ateşli bir takdirkârı idi. Theoktistos ve Bardas devrinde başlayan kültürel yükseliş onun hâkimiyeti devrinde de devam etti. Kanun koyucu sıfatiyle bilinçli olarak Roma hukukunun yenilenmesi gayreti içinde idi. Geniş ölçüde bir kanunları toplamasını, yeni kanunların hükümleriyle ikmâl edilmiş bir Iustinianos hukuk eserleri revizyonunu plânlıyordu. İmparatorun dikkate değer bir şekilde "eski kanunların ayıklanması" (ἀνακάθαρσις των παλαιών νόμων) adını verdiği bu büyük eser anlaşıldığına göre tamamlanamadı ve yayınlanmadı; fakat Leon VI.'un, üzerinde bina ettiği temeli teşkil etti ve Leon'un *Basilika*'sına esas oldu. Basileios'un esas eserine giriş olarak neşrettiği iki küçükçe kanun kitabı zamanımıza kadar intikal etmiştir. Önce imparator Basileios, Konstantinos ve Leon adına yayınlanan ve buna göre de 870 ile 879 yılları arasında yayınlanmış olması gereken *Prokheiron* (ὁ πρόχειρος νόμος) vücuda getirildi. Ünvanının da belirttiği gibi *Prokheiron* pratikte kullanılmak üzere meydana getirilmiş bir el kitabıdır. Sayısız denilecek kadar çok kanunlar içinden bu eser kamu hukuku ve özel hukukun en önemli ve en ziyade kullanılan hükümlerini çıkararak bunları sistematik bir düzen içinde ve 40 fasıl hâlinde bir araya getirmektedir. Herkesin faydanlanabileceği bir kanun kitabı olmak sıfatiyle *Prokheiron*'un kendisine seçtiği hedef bunun, Iustinianos'un her şeyden önce *Institutiones*'lerinden faydalanmasını, Iustinianos *Kodeks*'inin diğer kısımlarını ise daha az göz önüne almasını gerektiriyordu; öyle ki, *Prokheiron* ana esere sadece nadiren baş vurmakta, daha ziyade daha sonraki Grekçe tercüme ve telsirleri kullanmaktadır. Aslında *Prokheiron* da, aynı şekilde hâkimlerin günlük kullanışları için pratik bir hukuk eseri olarak düşünülmüş olan Leon III.'un *Ekloga*'sının aynı bir gayeye hizmet etmekteydi. Bununla beraber Basileios I., Roma hukukunun yeniden ihyasını hedef edinmek suretiyle, tasvir kırıcı hükümdarın, kendi ifadesine göre "iyi kanunların bir kenara itilmesi" demek olan[1] eserine karşı büyük bir kesinlikle cephe almaktaydı. Gerçekte ise *Prokheiron*, Leon III.'un faydalı ve popüler hâle gelmiş olan kanun kitabına çok şeyler borçludur. Bu eser, hakkında kullandığı bütün tezyifkâr ifadelerine rağmen, özellikle miras ve kamu hukukuna ait hükümleri kap-

dığını ve Photios'un "ikinci bir *schisma*"sının hiç mevcut olmamış bulunduğunu ilk defa F. Dvornik (*Le second schisme de Photius*, *Byz.* 8, 1933, s. 425 vdd.) ve Grumel (*Y-eut-il un second schisme de Photius?*, *Revue des Sciences philos. et théol.* 32, 1933, s. 432 vdd. ve *La liquidation de la querelle Photienne*, *Echos d'Orient* 33, 1934, s. 257 vdd.) göstermişlerdi. Bu önemli sonuç sonraki araştırmalarla tam olarak ispat olundu. Bu araştırmaları burada ayrı ayrı zikretmeye gerek yoktur; çünkü artık bütün bu hususları arzeden Dvornik'in büyük eserine işaret etmek yeterlidir: *Photian Schism*, özellikle s. 202 vdd. Ayrıca kr. Grumel, *Reg.* 445-589).

[1] *Prokheiron* (Zepos, *Jus II*, 116).

Eskikitaplarını.com

sayan ikinci kısmında, *Ekloga*'dan bol bol faydalanmıştır. *Prokheiron* Bizans'ta büyük ölçüde yayıldı ve geçerliliğini devletin sukutuna kadar korudu. Bunun dışında, aynı *Ekloga* gibi, o da erken devrede İslavcaya çevrildi ve gerek güney ve gerekse doğu İslavları yanında çok itibar gördü.

Tasarlanmış büyük kanunlar mecmuasına giriş olarak düşünülen ve imparator Basileios, Leon ve Aleksandros adına bir araya getirilen *Epanagoge* 879 yılından sonraki zamanda meydana gelmiştir[1]. *Epanagoge* büyük bir kısmıyle *Prokheiron*'u tekrarlamakta ve fakat malzemeyi sadece yeni bir düzen içinde değil, aynı zamanda önemli değişikliklerle arzetmektedir. *Prokheiron*'un evlenme hukukunda Iustinianos hukukuna bağlı kalıp ancak bundan sonraki bahislerde *Ekloga*'dan istiârelerde bulunmaya başlamasına mukabil *Epanagoge*, daha bu evlenme hukuku bahsinde bile tasvir kırıcıların bu tezyif edilen hukuk eserine dayanmak suretiyle *Prokheiron*'dan daha büyük ölçüde *Ekloga*'dan faydalanmaktadır. Ancak bununla beraber *Epanagoge*, imparatorun, patriğin ve diğer dünyevî ve ruhanî erkânın hukuk görevleriyle ilgili tamamiyle yeni ve çok dikkate değer kısımlar da ihtiva ediyor. Devlet - kilise organizması burada, imparator ve patriğin sıkı ve muslihane bir işbirliği içinde beşeriyetin iyiliğini sağlamak üzere *oikumene*'nin iki başkanı olarak tebarüz ettikleri, bir çok kısımlardan ve uzuvlardan terekküp etmiş bir birlik olarak tasvir olunur. Her iki kudretin fonksiyonları tam bir muvazat içinde tasvir edilmektedir: Dünyevî başkan tebaanın vücut ve sıhhatini, ruhânî başkan ise ruhî selâmetini sağlar. Bu iki - kudret doktrininin yazarı hiç şüphesiz o sıralarda tekrar patriklik makamını dolduran Photios'tan başkası değildi. *Epanagoge*'nin, en yüksek dünyevî ve dinî kudretler arasındaki fikrî ilişkiyi ortodoks kilise çevrelerinin düşüncesine uygun bir şekilde talep etmesi ancak patrik Photios'un etkisine atfedilmelidir.

Uygulamanın nazariyeden çok ayrıldığını Photios pek güzel bilmekteydi ve bunun böyle olduğunu pek kısa zamanda bir defa daha görecekti:

[1] Zachariä (*Geschichte* 22) *Epanagoge*'nin resmî bir yayınlanmasının vuku bulmadığı fikrinde idi. Bu görüş bir çok araştırıcı tarafından paylaşılmaktadır: Meselâ krş. Vogt, *Basile Ier*, 135; P. Collinet, *Cambr. Med. Hist IV* (1924) 712; C. Krjiţnik, *O pravni naravi Epanagoge*, *Slov. pravnik* 1935. Şu araştırıcılar ise dikkate değer delillerle *Epanagoge*'nin resmî karakterini savunurlar: V. Sokol'skiy, *O kharaktere i znaçenii Epanagogi*, *VV I* (1894) 18 vdd. G. Vernadskiy, *Vizantiyskie uçeniya o vlasti carya i patriarkha*, *Recueil Kondakov* (1926) 1, 1; *Die kirchlich - politische Lehre der Epanagoge*, *BNJ* 6 (1928) 121 ve *The Tactics of Leo the Wise and the Epanagoge*, *Byz.* 6 (1931) 333 vdd.; M. Benemanskiy, Ὁ πρόχειρος νόμος (1906) 151 vdd. Ancak her halde *Epanagoge*, *Prokheiron*'un eriştiği önem ve yaygınlığa ulaşamamıştır. *Ekloga* ve *Prokheiron*'un aksine bu eser hiç bir zaman tüm olarak islavcaya da çevrilmemiştir. Ancak *Epanagoge*'nin getirdiği imparator ve patrik öğretisi İslav dünyasına Matthaeos Blastares'in 1335 yılında vücuda getirdiği *Syntagma*'sının Stephan Duşan tarafından yaptırılan islavca çevirisi ile malum olmuştur.

Eskikitaplarım.com

İlk hükûmet değişimi onu yeniden düşürdü. Konstantinos'un zamansız ölümünden (ölm. 879) sonra velîahdlik hakkı, babasının kendisine karşı duyup izhar ettiği antipati ve güvensizliğe rağmen, Leon'a geçmişti. Basileios I. ilk oğlunun erken ölümünü bir türlü hazmedememiş ve hayatının son yıllarını ağır bir maneviyat kırıklığı içinde geçirmişti. 29 ağustos 886'da avlanırken kazaya uğrayarak öldü. Tahta çıktıktan sonra Leon VI. büyük patriği bertaraf ederek patriklik makamını genç kardeşi Stephanos'a tevcih etti[1]. Photios şimdi tarih sahnesinden kesin olarak çekilmektedir ve Armenia'da sürgünde bulunurken ölüp gitmiştir.

Leon VI. (886-912) tahtı şeklen kardeşi Aleksandros ile paylaşmaktaydı; ancak Aleksandros devlet işleri ile hiç ilgilenmeden zevk ve sefa içinde yaşamakta idi[2]. Saltanatının ilk ve en başarılı devresinde imparatorun

[1] Grégoire, *Neuvieme siecle* 549 (ayrıca krş. *Byz.* 8, 1933, s. 503 n. 2) ve A. Vogt (*Note sur la chronologie des patriarches de Constantinople au IXe et au Xe siècle, Échos d'Orient* 32, 1933, s. 276)'un Stephanos'un patrikliğe yükseltilmesini 887 yılının aralık ayına vazetmelerine mukabil V. Grumel (*La chronologie des evenements du règne de Léon VI, Échos d'Or.* 35, 1936, s. 10 vdd.) yeni deliller göstermek suretiyle, daha eski araştırmaların genellikle kabul ettikleri kronolojiyi, yani Stephanos'un 886 yılının aralık ayında, şu halde Leon VI.'un tahta çıkmasından bir - iki ay sonra, patriklik tahtına çıkmış olmasını savunuyor. Krş. ayrıca Grumel, *Reg. II*, s. 130 (Başlangıç: 18 aralık 886). Şimdi ayrıca krş. G. Kolias, Βιογραφικὰ Στεφάνου Α' Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (*886-893*), Προσφορὰ εἰς Στ. Κυριακίδην (1953) 358 vdd. Patriklik makamının henüz 16 yaşında bile bulunmayan kardeşine tevcihi (bk. yukarıda s. 218, n. 2) kendisine kilise idaresi üzerinde kayıtsız şartsız etki sağlamakta olup, Leon VI.'un, çok kudretli ve inatçı Photios'un uzaklaştırılması ile güttüğü gaye de her halde bu olmalıdır. Bu bana hiç şüphesiz, Dvornik (*Photian Schism* 241 vdd.)'in, Leon'un, babasının politikasına muhalif olarak Bizans kilise partilerinin birbirleriyle mücadelelerinde ters istikameti tutmak ve radikal kilise hareketini desteklemek amaciyle bu hareketi yaptığını savunan düşüncesinden çok daha geçerli bir izah olarak görünüyor. Çünkü Leon VI. keşişler partisi ile ancak, hemen hemen bu tarihten yirmi yıl sonra, dördüncü defa evlenmesi sebebiyle düştüğü sıkıntılar neticesinde ittifak ettiği gibi, kendi ile babası arasındaki kişisel uyuşmazlığın, siyasî bir rota değiştirmesine sebep olduğuna dair hiç bir emare mevcut değildir. Bence meselâ hukukî kodifikasyon çalışmalarının özellikle gösterdiği gibi (bk. aşağıda s. 226), bunun aksi vâki olmuş görünüyor. Dvornik (ayn. yer.)'in doğru olarak belirttiği üzere, Photios'un ikinci defa düşmesinin, Roma'ya karşı takınılan tavır sorunu ile hiç bir ilgisi yoktur.

[2] İki kardeşin birbiri ile ilişkisi olduk ça gergin, zaman zaman ise hemen hemen düşmanca idi. Buna rağmen Leon VI.'un kardeşinden müşterek imparatorluk sıfatını geçici olarak geri almış olduğu düşüncesi (Lambros, *BZ* 4, 1895, s. 92 ve Runciman, *Romanus Lecapenus* 45 böyle düşünüyorlar) hatalıdır. Benim bu hususta *SK* 5 (1932) 253 n. 10'daki açıklamalarım ile krş. Spulber (*Les Novelles de Leon le Sage*, 1935, s. 47)'in, Aleksandros'un müşterek hükümdarlığının Konstantinos (VII.)'un taç giymesinden sonra ortadan kalktığı fikri de aynı şekilde yanlıştır. Bunun aksini, Leon, Aleksandros ve Konstantinos'u imparator olarak zikreden 911 yılına ait Bizans - Rus anlaşması ispat etmektedir: Trautmann Die *Nestorchronik* s. 19. (Burada da anlaşmanın tarihi yanlış şekilde 912 yılı olarak veriliyor).

Eskikitaplarım.com

en önemli danışmanı, kendisine bizzat şahsı için icat edilmiş büyük bir ünvan, *basileopator* ünvanı, bahşedilmiş olan, önceki metresi ve sonraki zevcesi Zoe'nin babası Ermeni Stylianos Zautzes (ölm. 896) idi.

O kadar nankörce davranmış olduğu Photios'un öğrencisi olmak sıfatiyle Hakîm Leon mükemmel bir tahsil ve terbiyeye ve çok yönlü bilgiye sahip bulunuyordu[1]. Verimli bir yazar ve heyecanlı bir hatipti. Anlaşılabileceği gibi, ilim ve irfan bakımından çok üstün bulunduğu babasına nazaran şahsında, her şeyden önce edebî bakımdan ve kuvvetli bir teolojik libâsa bürünmüş olarak tezahür eden bir antikite havası belirgin idi. Leon kuvvetli kilise ve teoloji ilgileri olan dindar bir hükümdardı. Ondan zamanımıza litürjik manzumeler (=ilâhiler) ve kilise bayramlarında bizzat vermeyi âdet edindiği, klâsik andırılarla örülmüş geniş dogmatik izahlarla dolu vaaz ve hitabetler intikal etmiştir. İmparator babası için büyük hacimli bir mersiye ile bir sıra çok yapmacıklı dünyevî manzume de kaleme almıştır. Bu edebî gayretleri görünüşe göre ona daha hayatta bulunduğu bir zamanda şeref dolu *Sophos* lâkabının verilmesinde âmil olmuştur[2]. Daha sonraları Hakîm Leon'un şahsına efsaneler hâkim olarak bu gerçekten renksiz hükümdardan bir peygamber, kâhin ve müneccim yaratmışlardır. Onun şahsında, imparatorluğun mukadderatı hakkında Bizans'ta olduğu kadar Lâtin ve İslav dünyasında, Bizans devrinde olduğu kadar Bizans sonrası devrede de pek hoşlanılan ve çok okunan, aslında ondan oldukça uzun bir müddet sonra meydana getirilmiş bir kehanetler mecmuasının yazarı müşahede olunmuştur[3].

Ancak Hakîm Leon hiç şüphesiz Iustinianos'tan beri en verimli kanun vâzı idi. Onun saltanatı zamanına isabet eden kanun eseri çok önemli ve pek hacimlidir. Bununla beraber, bilginliği ve yazar olarak çalışkanlığının bu teşebbüs için faydalı olduğu hiç şüphe götürmemekle birlikte, Leon'un bu eserin meydana gelmesindeki kişisel payını mübalâğa etmemek gerekir. Geniş çapta ön hazırlıklar babasının devrinde yapılmış olduğu gibi, kanun vâzılığı bakımından en büyük faaliyetin gösterildiği devrenin, Stylianos Zautzes'in kendisine yardımda bulunduğu, saltanatının ilk on yılına isabet etmesi de dikkati çekicidir. Bu ilk devreye nisbetle Leon'un daha sonraki, daha olgun olduğu devresi daha az verimli görünüyor.

Baba ile oğul arasında mevcut olan derin nefrete ve yaratılışlarının büyük ayrılığına rağmen Basileios I. ve Leon VI.'un hedefleri bir çok noktalarda birbirine uymakta idi. Basileios I. devrinde ele alınmış olan

[1] Krş. A. Vogt, *La jeunesse de Léon VI le Sage*, *Revue hist.* 174 (1934) 403 vdd.

[2] Krş. H. Grégoire, *Byz.* 5 (1929) 199 vd. V. Laurent, *Échos d'Or.* 34 (1935) 611. C. A. Spulber, *Les Novelles de Léon le Sage*, 1934, 42.

[3] Bu hususu şu tafsilâtlı makale ile krş.: C. Mango, *The Legend of Leo the Wise*, *RVI* 6 (1960) 59 vdd.

Eskikitaplarını.com

Iustinianos hukukunun yeniden işlenmesi işi Leon VI.'un *Basilika*'sı ile tamamlandı. Hakîm Leon'un 60 kitaba taksim edilmiş 6 cilt kapsayan (bu sebeple bunlara Ἑξηκοντάβιβλος ve Ἑξάβιβλος da denilmiştir) imparator kanunları (τα Βασιλικα) ortaçağ Bizans devletinin en büyük kanun kolleksiyonunu teşkil ederler. Bunlar *protospatharios* Symbatios'un başkanlığında bir hukuk komisyonu tarafından hazırlanmış ve daha Leon VI.'un ilk saltanat yıllarında yayınlanmışlardır ki, bu da Basileios'un *Anakatharsis*'i için yapılan ön çalışmaların çok ilerlemiş ve Leon VI.'un eserinde değerlendirilmiş oldukları hakkında başka bir isbat delilidir. *Basilika* gerek kilise ve gerekse medenî ve kamu hukukuna ait bir kolleksiyon teşkil eder. Bu kanunlar her şeyden önce *Codeks Iustinianus* ve *Digesta*'dan daha az ölçüde *Institutiones*'den, fakat ayrıca Iustinianos'un ve muahhar *CIA VIII Novellae* kolleksiyonunda Iustinianos'unkilere ilâve olunmuş bulunan Iustinos II. ve Tiberios'un *Novella*'larından faydalanmışlardır; nihayet bunlar *Prokheiron*'dan da bazı şeyler almışlardır. Basileios I.'un hukuk bilginleri gibi Leon VI.'un hukukçuları da lâtince kaynaklara müracaat etmemiş ve 6. ve 7. yüzyıllara ait grekçe nüsha ve yorumlarını kullanmışlardır. Iustinianos'un *Corpus iuris*'ine mukabil *Basilika* bunu kullanan Bizanslılar için bir bakıma grekçe kaleme alınmış olmak gibi büyük bir üstünlüğe, bir bakıma da ondan daha kullanışlı bir şekilde tanzim edilmiş bulunmak faikıyyetine sahip bulunuyordu. Çünkü *Corpus iuris*'in kendisine *Basilika*'nın *Prooimion*'unda en büyük kusur olarak gösterildiği gibi aynı meseleyi muhtelif yerlerde ele almasına mukabil *Basilika* bütün malzemeyi sistematik bir düzenle bir eser içinde toplamaktadır. Bu sebeple *Basilika*'nın Iustinianos'un hukuk eserini hemen tamamiyle istimâlden kaldırarak ortaçağ Bizans'ı için hukuk bilgisinin temeli olması şaşılacak bir husus değildir. *Basilika* metnine kısa bir zamanda bir çok kenar şerhleri yapılmıştır ki, bunların en önemlileri, Konstantinos VII. zamanına irca edilen ve "eski kenar şerhleri" adını taşıyanlardır. "Daha sonraki kenar şerhleri" ise 11., 12. ve 13. yüzyıllara aittirler. 12. yüzyıl içinde *Basilika*'ya *Tipukeitos* (τι ποῦ κειται'dan) ünvaniyle maruf olup, zamanımıza intikal etmemiş kitaplar hakkında verdiği bilgi bizim için özellikle önem taşıyan bir de fihrist yapılmıştır[1].

Ancak *Basilika*'nın Bizans hukukunun gelişmesi bakımından önemi ne kadar büyük olursa olsun, tarihî kaynak olarak değeri de o kadar sınırlıdır. Bu büyük hukukî kompilâsyon zamanının tarihî gerçeklerini hiç veya

[1] M. Κριτοῦ τοῦ Ηατζή Τιπούκειτος, lib. *I-XII*, nşr. C. Ferrini ve J. Mercati, *Studi e Testi* 25 (1914); lib. *XIII-XXIII*, nşr. F. Dölger, *ayn. esr.* 51 (1929), lib. *XXIV - XXXVIII*, nşr. St. Hoermann ve L. Seidl, *ayn. esr.* 107 (1943). Ayrıca krş. F. Dölger ve E. Seidl, *Beitrage und Berichtigungen zum Tipukeitos*, *BZ* 39 (1939) 146 vdd. E. Seidl, *Die Basilikenscholien im Tipukeitos*, *BZ* 44 (1951) (*Dölger - Festschrift*) 534 vdd.

Eskikitaplarım.com

ancak pek az aksettirmekte, daha ziyade ve ön plânda geçmiş yüzyılların eski ve genellikle artık devrini yitirmiş hukukî kaidelerini tekrarlayıp durmaktadır[1].

Zamanın koşulları Leon'un *Novella*'larında ifadesini bulmaktadır. Gerçekte Leon VI., Iustinianos'un *Novella*'larını örnek almak suretiyle *Novella*'lar kolleksiyonu adıyle şöhret kazanan, 113 emirnameden müteşekkil bir toplama eser neşretmişti. Aslında ise bu toplama eserin ünvanı "Kanunların tashihi ve saflaştırılması" (αἱ τῶν νόμων ἐπανορθωτικαὶ ἀναθάρσεις) idi ki, bu da Leon VI.'un kanun koyuculuk eserinin, babasının eseriyle ne kadar sıkı sıkıya bağlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Leon VI.'un *Novella*'ları belirli bir sisteme uyulmadan birbirine eklenmiş görünen muhtelif sorunlara müteallik olup uygun mucip sebeplerle kanunların geçerlilikten çıkarılmasını ve değiştirilmesini âmir ve bunun yanında örf ve âdetler hukukuna dair uygulamalara kanun kuvveti bahşeden hükümler getirmektedir. Sadece kilise işlerine dair olan hükümler (*Novella* 2-17 ve 75) patrik Stephanos'a, bütün geri kalanları –*adres*'den yoksun olan pek az parçanın istisnası ile– Stylianos Zautzes'e hitaben kaleme alınmışlardır[2]. Iustinianos ile onun *praefectus praetorio*'su Kappadokia'lı Ioannes durumunda olduğu gibi, burada da emirnamenin gönderildiği şahıs emirnameyi yazan asıl şahıs olmuş olmalıdır. Bu husus Leon'un kanun koyuculuğunun neden Zautzes'in zamanında bu kadar geniş, onun ölümünden sonraki devrede ise neden o kadar kısır olduğunu izah eder.

Leon VI.'un senato ve şehir *kurial*'lerinin eski haklarını ellerinden geri alan *Novella*'ları özel bir dikkate değer[3]. Elbette ki *kurial* nizamı çoktan beri bozulmuş ve infisâh etmiş, aynı şekilde senatonun idarî ve kanun yapmak yetkileri sadece kâğıt üzerinde kalmıştı. Buna rağmen, hele her üç *Novella*'da da, artık bundan sonra bütün devlet idaresinin imparatorun

[1] Bu husus ekseriya yeteri kadar göz önünde tutulmamakta ve *Basilika* gerekli dikkat ve çekingenlik gösterilmeden 9. yüzyılın kaynağı olarak değerlendirilmektedir. *Basilika*'nın 9. değil 6. yüzyılın siyasî ve sosyal şartlarını aksettirdiğini haklı olarak belirten A. P. Kajdan'ın şu yazısı ile krş.: *Vasiliki kak istoriçeskiy istoçnik*, *VV* 14 (1958) 56 vdd. Bu görüş M. J. Syuzyumov (*Vasiliki kak istoçnik dlya vnutrenney istorii Vizantii*, *ayn. esr.* 67 vdd.) ve E. E. Lipşic (*Neskol'ko zameçaniy o Vasilikakh kak istoniçke*, *ayn. esr.* 76 vdd)'in ileri sürdükleri itirazlarla kuvvetini pek kaybetmemiştir.

[2] G. A. Spulber (*Les Novelles de Léon le Sage*, 1934, s. 81 vd.)'e rağmen, *Novella* 90 ikinci evlenmeyi açıkça kötü saydığı cihetle, *Novella* mecmuasının Leon VI.'un ikinci izdivacından önce neşrolunduğu hakkında çoğu zaman belirtilen görüşün kabul edilmekte devamı gerekir. Bu arada elbette Leon VI.'un – Grumel (*La chronologie des événements du regne de Léon VI*, *Échos d'Or.* 35, 1936, s. 5 vdd.)'in göstermiş olduğu gibi – ikinci defa ancak 898 yılında evlendiğini göz önünde tutmak gerekir. 17 mayıs 893'de ölen Stephanos'un, Leon'un *Novella*'larının tanıdığı yegâne patrik olması, *Novella*'ların daha erken bir tarihte yayınladıkları fikrini kuvvetlendirmektedir, krş. C. Krjışnik, *PZ* 37 (1937) 486 vdd.

[3] *Nov.* 46, 47 ve 78: Zepos, *Jus I* s. 116 vd. ve 147. Noaille - Dain, *Les Novelles de Léon VI le Sage* (1944) s. 182, 184, 270.

Eskikitaplarım.com

elinde bulunduğu nedeniyle temellendirildiği için, kanun hükümleriyle bu hakların kesin olarak ortadan kaldırılması yine de önemlidir. Leon VI. kanunları devletin bütün kudretini hükümdarın elinde toplamak ve bütün devlet işlerini imparatorluk memurlar kadrosuna tevdi etmek gibi tarihî bakımdan önemli bir oluşumun sona erdiği anlamına gelmektedir. Makedonya hanedanı zamanında imparatorun sonsuz kudreti ve devlet müessesesinin bürokratlaşması büyük bir gelişme göstermektedir. Yüksek devlet memurlarından terekküp eden senato artık sadece ismen mevcuttu ve sadece eski fonksiyonunu değil, 7. ve 8. yüzyıllarda haiz bulunduğu önemi de (bk. yukarıda II,2) yitirmiştir. Devlet, imparator ve onun askerî ve idarî cihazında teşahhus etmektedir. İmparator tanrının seçtiği kişidir, takdir-i ilâhî onda tecessüm etmiştir. Bütün devlet idaresinin başı, ordunun baş kumandanı, en yüksek hâkim ve yegâne kanun koyucu, kilisenin hâmîsi ve doğru inancın koruyucusu odur. Savaşa ve barışa o karar verir; verdiği hükümler kesin ve gayr-ı kabil-i itirazdır. Kanunları tanrı tarafından kendisine ilham olunmuştur. Her ne kadar geçerli olan hukuka riayetle yükümlü ise de yeni kanunlar yapmak ve eski kanunları mer'iyyetten kaldırmak onun hakkıdır. Devletin başkanı sıfatiyle imparator pratik anlamda kayıtsız şartsız bir kudrete sahiptir ve sadece ahlâk ve örf ve âdât'ın gerekleri ile bağlıdır[1].

Hükümdarlık kudret ve iktidarı sadece dinî alanda gerçek bir sınırlandırma ile karşı karşıyadır. İmparatorluğun nüfuzu kilise hayatının tekevvününde ne kadar kuvvetli bir etkiye sahip bulunursa bulunsun, dünyevî bir kişi olmak sıfatiyle imparator kilisenin sadece koruyucusu olabilir, fakat başkanı olamaz. Kilisenin kendisine özgü, kudret ve itibarı durmadan yükselmekte olan bir başkanı, Istanbul patriği vardır. İmparator filvaki patriklik tahtına çıkmak hususunda fiilen karar merciidir ve kanun koyucu sıfatiyle kilise idaresine de müdahale etmektedir; ancak sadece imparatorun hakkı olan dünyevî erkânın tayin ve azline mukabil kilise başkanının tayin ve özellikle azli ruhanî sınıfın rızasına bağlı olduğu gibi, imparator, seleflerinin kanunları hususunda olduğu gibi, kilise konsil lerinin mukarreratını redde veya değiştirmeye yetkili değildir. Kilise hayatında en yüksek merci, inanç sorunlarında kesin karar vermeye yegâne yetkili olan kilise konsilidir. İmparator yalnızca mevcut imanı korumakla mükelleftir. Bir zamanlar hükümdarlık kudret ve yetkisini sınırlamakta

[1] Leon'un kanunları elbette tebanın iyiliği ve refahı, herkese şâmil bir adalet v.b. üzerinde uzun uzadıya durmakta, fakat bu güzel didaktik abartmaları, bazı modern araştırmacıların kabul etmek istedikleri gibi, gerçekleştirmemektedirler. Bu hususta, Leon VI. kanunlarının insanca ve liberal fikirleri ihtiva ettiğini ve umumî efkârda (*opinion publique*) kökleşmiş bulunduğunu savunan G. Michaelidès - Nouaros'un yazısı ile krş.: *Les idées philosophiques de Léon le Sage sur les limites du pouvoir législatif et son attitude envers les coutumes*, *Mnemosynon Bizantinidès* (1960), s. 27 vdd.

Eskikitaplarım.com

olan dünyevî faktörler önemlerini kaybetmekte bulunurken, imparatorun kuvvet ve kudretiyle aynı zamanda kilisenin kudreti de artmaktadır[1].

Bizans devletinin idare sistemi ve memurluk müessesesi de Makedonya hanedanı devrinde bir nevi mükemmelliğe erişmektedir[2]. Bu bakımdan gelişme 7. yüzyılda girilen yönde yürümeye devam etmiş olup sonunda bu zamanki çıkış noktasını teşkil etmiş olan Roma devlet sisteminden en geniş ölçüde ayrılan bir manzara arzeder.

Thema'lar organizasyonunun gelişme ve yayılması 9. yüzyıldan 10. asra geçildiği sıralarda bir anlamda sona erer. Büyük ve en eski *thema*'ların küçük *thema*'lara bölünmesi ve başka bölgelere de *thema*'lar nizamının uygulanması neticesinde *thema*'ların sayısı hatırı sayılır derecede artmış ve bununla da eyalet sivil idarelerinin önemli çapta basitleşmesi vuku bulmuştur. 9. yüzyıl *thema*'ları artık eski eyaletlerden pek büyük olmadıkları için *thema prokonsül*'lükleri eyalet valilikleri ile birbiri içinde erimişlerdir. 9. yüzyılın ikinci yarısında *thema*'lar *prokonsül*'ünün memuriyeti de düştü ve böylece Diokletianus - Konstantinos nizamının son kalıntısı da kaybolup gitti. ἀνθύπατοι'ların yerine sivil idarenin başı olarak, bir zamanki *prokonsül kançilarya*'sının başkanları olan *thema* πρωτονοτάριοι'ları geçmektedir[3]. *Strategos*'un askerî kudret ve nüfuzunun üstünlüğü böylece daha belirgin bir hale geliyor. Aynı zamanda, asıl *thema* birlikleri yanında kurulmuş olan muhtelif küçük askerî mıntıkaların, – *kleisurai*, *arkhontluk*, *duksluk*, *katepanlık* ve *drungariosluk*'ların – zamanla *thema*'lığa yükseltilmeleri suretiyle, eski *thema* organizasyonunun karmaşıklığı, yerini yeknesak, ciddî surette birbirine uydurulmuş bir sisteme terk etmiştir[4].

[1] Bizans için sık sık kullanılan "*caesaropapismus*" tabiri, Bizans'da, hususiyle ortaçağ Bizans'ında devletle kilise arasında gerçekten mevcut olan ilişkiler hakkında oldukça çarpık bir fikir vermektedir ki, ben daha çok evvel (*Otnoşenie cerkvi i gosudarstva v Vizantii*, *S. K.* 4, 1933, s. 121 vdd.) buna işaret etmiştim. O zamanki düşüncelerimin hepsinde kuvvetle ısrar etmeme rağmen bugün de, ilk yüzyılların yarı Romalı imparatorluğu ile ortaçağ Bizans devletinin kilise - devlet münasebetleri arasında temelden bir değişikliğin var olduğu fikrindeyim. Buna mukabil F. Dölger (*BZ* 31, 1931, s. 449 vd.), Bizans'ta kilise ile devlet ilişkilerinin her zaman tek-tek devlet ve kilise başkanlarının kişisel nitelikleri ile izah edilebileceğine inanmaktadır. Kilisenin "*caesaropapist*" Bizans imparatorluk müessesesinin tam hâkimiyeti altında bulunduğu hususunda mevcut olan nazariyenin en tipik örneklerinden birisini H. Gelzer (*Das Verhältinis von Staat und Kirche in Byzanz*, *Hist. Zeitschr.* 86, 1901, s. 193 vdd.)'in izahatı teşkil eder. — Bizans'da kilise - devlet ilişkilerinin gelişmesi hakkında tarafımdan belirtilen hususlar sanat anıtlarınca da tamamiyle kanıtlanmaktadır: Grabar (*Empereur* 175 vdd.)'ın sorunun derinliğine nüfuz eden mülâhazaları ile krş.

[2] Krş. Bury, *Admin. System*; Brehier, *Institutions* 121 vdd.; W. Ensslin, *The Emperor and the Imperial Administration* (Baynes - Moss, *Byzantium*, 1949, s. 268 vdd.).

[3] Stein (*Ein Kapitel* 70 vdd.)'in önemli açıklamaları ile krş.

[4] Bu daha küçük dereceli askerî -idarî birliklerin daha eski *thema*'lar organizasyonu içinde taşımış oldukları önem J. Ferluga (*Nije voyno - administrativne vedinice tematskog uredyenya*, *ZRVI* 2, 1953, s. 61 vdd.) tarafından isabetle belirtilmiştir.

Eskikitaplarım.com

10. yüzyıl başında imparatorlukta şu *thema*'lar mevcuttur: Asya topraklarında Opsikion, Bukellarion, Optimaton, Paphlagonia, Armeniakon, Khaldia, Koloneia, Kharsianon, Anatolikon, Thrakesion, Kappadokia, Mesopotamia, Sebasteia, Lykandos, Leontokomis, Seleukeia[1] ve Kibyrrai oton deniz *thema*'ları; Ege denizinde Samos ve Aigaion Pelagos *thema*'ları; Avrupa arazisinde Thrakia, Makedonia, Strymon, Thessalonike, Hellas, Peloponnesos, Kephallenia, Nikopolis, Dyrrhakhion, Dalmatia, Sicilia, Langobardia ve Khersones *thema*'ları[2]. Bundan başka *thema*'lar nizamı, özellikle yeni fetihler suretiyle ilhak edilen arazide yeni *thema*'lar kurulması sebebiyle, bazı değişikliklere uğrarken, eskiden beri mevcut olan devlet arazisi üzerinde yeni *thema*'lar kurulması sadece pek nadiren vuku bulmaktadır. Ancak Bizans idare nizamının 11. yüzyılın sonlarına doğru çökmeye başlaması ile *thema* birliklerinin yeniden parçalanması ve yeniden taksimi cihetine gidilmiştir[3].

Bu zaman için Philotheos'un kayıtları ile bunlara akraba olan 9. ve 10. yüzyıllara ait makam listelerinin[4] bize bilgi verdiği Bizans memuriyetleri müessesesine göz atılırken, gerçek memuriyetler ile şeref ünvanlarını birbirinden kesin şekilde ayırmalıdır. Görünüş bakımından aradaki fark, memuriyetlerin bir tayin vesikası (διὰ λόγου), ünvanlarının ise madalya verilmesi (διὰ βραβειων) suretiyle tevcih edilmesinde ifadesini bulmaktadır. Ünvanlar büyük çoğunlukları ile, zamanla eski önemlerini yitirerek sadece ünvan karakteri almış olan eski memuriyetlerden başka bir şey değildirler. Bu arada sürekli olarak göz önünde tutulması gereken cihet, adı geçen memuriyet listelerinin, Bizans memuriyet cihazının belirli ve zaman bakımından sınırlı bir devresini önümüze serdikleri ve bunların, elbette Bizans devlet müessesesinin en parlak devresini temsil eden sadece bu devre için geçerli olduklarıdır. Çünkü bir zamanlar çok yaygın olan, Bizans devletinin gûya donmuş olduğu düşüncesinin aksine, bu devlet müessesesi ve bununla Bizans idare mekanizması devamlı bir değişme hâlinde idi.

[1] Bu *thema*'ların son beş tanesi Philotheos'un *Kletorologion*'unda henüz yoktur, ancak hemen Beneşeviç *Taktikon*'unda ve Konstantinos VII.'un *Thema'lar* kitabında görünmektedirler (*De thematibus*'da Leontokomis hiç şüphesiz bir zühul eseri olarak yoktur; aynı şekilde, sebebi belli olmadan, bu eserde Kharsianon, Kappadokia ve Dalmatia *thema*'ları da verilmemiştir). Mesopotamia, törenler kitabında (*De caerim.* 6617, 3) 908-910 yılları için *thema strategos*'larının maaş listesinde *thema* olarak zikredilirken, diğer dördü henüz *kleisurai* olarak görünüyor. Maaş listesi ve bunun tanzim tarihi için bk. J. Ferluga, *Prilog datiranju Platnog spiska stratega iz De caerimoniis*, ZRI I 4 (1956) 63 vdd.

[2] *De thematibus*'da adı geçen Kypros *thema*'sı gerçekten ancak Basileios I. devrinde kısa bir süre için mevcut olmuş ve sonra tekrar Arapların eline geçmiştir (bk. yukarıda s. 222).

[3] Krş. Stein, *Untersuchungen* 19 vdd.

[4] Krş. yukarıda *kaynaklar* kısmı, s. 201

Eskikitaplarım.com

Philotheos'un *Kletorologion*'una göre Bizans ünvanları 18 derece halinde sıralanmış olup bunların en yüksek üç tanesi, *caesar*, *nobilissimos* ve *kuropalates*, nadiren ve mutad olarak sadece imparatorluk ailesi mensuplarına tevcih edilmekteydi[1]. Bunu kadınlara verilen en yüksek saray unvanı olan *zoste patrikia*[2] ve bundan sonra *magistroi*, *anthypatoi*, *patrikioi*, *protospatharioi*, *dishypatoi*, *spatharokandidatoi*, *spatharioi*, *hypatoi* v.s. izlemekteydi. *Patrikios* ile başlayan ve fakat çoğunlukla kendilerine mahsus ünvanlar da taşıyan sekiz şeref ünvanı hadımlara ait bulunmakta idi ve hadım *patrikios*'lar diğer *patrikios* ve *anthypatos*'lardan daha yüksek idiler. Hadımlar Bizans sarayında büyük bir rol oynamaktaydılar. Ne kadar yüksek olursa olsun – sadece imparatorluk makamı hariç – kilise veya dünyevî memuriyetlerden hiç birisi bunlara prensip bakımından kapalı değildi. Bizans tarihinde temayüz eden bir çok devlet adamı ve kumandan, aynı şekilde bir çok patrik hadım idiler. Ayrıca istisnaları mevcut olsa da mutad olarak sadece hadımlara mahsus olan bir çok saray memuriyeti mevcuttu. Bunlar arasında en önemlileri, imparatorun yatak odası yanında uyuyan ve umumiyetle imparatorun en yakın adamı olan *parakoimomenos*'un (bununla beraber Mikhail III. zamanında geçici olarak Makedonya'lı Basileios bu makamı işgal etmişti) ve imparatorluk gardrobunun başkanı olan *protovestiarios*'un makamı idiler[3]. Çok önemli saray fonksiyonlarına ayrıca Bizans sarayının en yüksek memurlarından birisi olup ilk defa Makedonya hanedanı devrinde ortaya çıkan *rektor*[4], *protopraipositos* ve seremoni başkanı (ὁ ἐπὶ τῆς καταστάσεως), imparatorluk *protostrator*'u[5], ahırların baş Âmiri (κομης τοῦ σταβλου) v.s. sahip idiler.

Merkezî devlet idaresi memurları içinde özellikle başşehir yaşamının tümüne nezaret eden, Konstantinos VII'un "şehrin babası" tesmiye ettiği İstanbul *eparkhos*'u temayüz eder[6]. Theoktistos'un Theodora ve

[1] *Caesar* ünvanı hakkında R. Guilland'ın esaslı mülâhazaları ile krş.: *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin: le césarat*, *Or. Christ. Per.* 13 (1947) 168 vdd. Philotheos'un *Kletorologion*'u için bk. ayn. mlf., *Études sur l'histoire administrative de Byzance sur le Clètorologe de Philothée*, *REB* 20 (1962) 156 vdd.

[2] Krş. A. Vogt, *La patricienne à ceinture*, *Échos d'Or.* 37 (1938) 352 vdd. Ayrıca bk. H. E. Del Medico, *Byzance avant Byzance: la Patricienne à ceinture*, *Actes du VIe Congrès International d'Études byzantines I* (1951) 73 vdd.

[3] Krş. R. Guilland, *Les eunuques dans l'Empire byzantin*, *Études byz.* 1 (1943) 196, ayn. mlf., *Fonctions et dignités des eunuques*, *Études byz.* 2 (1944) 185 vdd., 3 (1945) 179 vdd.; ayn. mlf., *Études de titulature byzantine: les titres auliques reservés aux eunuques*, *REB* 13 (1955) 50 vdd., 14 (1956) 122 vdd.; ayn. mlf., *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin: les titres auliques des eunuques*, *Byz.* 25/27 (1955/57) 649 vdd.

[4] R. Guilland, *Études de titulature byzantine: le rectorat*, *Mémorial L. Petit* (1948) 185 vdd.

[5] R. Guilland, *Études de titulature et de prosopographie byzantines: le protostrator*, *REB* 7 (1950) 156 vdd.

[6] *De caerim.* 264 ve 528: πατὴρ πόλεως; Krş. P. Uspenskiy, *Konstantinopol'skiy eparkh*, *IRAIK* 4 (1899) 90 vdd.

Eskikitaplarını.com

Stylianos Zautzes'in Leon VI. devrinde işgal ettikleri *logothetes* τοῦ δρόμου'luk makamı da büyük ve gittikçe artan bir önem taşımaktadır[1]. *Dromos logothetes*'i, başbakanlık mevkii ilke bakımından her hangi bir fonksiyona bağlı görünmemekle beraber, bu devrede çoğunlukla devlet politikasının asıl idarecisidir. İdarenin başında bulunan devlet adamı, imparatorun en önde gelen müşaviri ve mutemedi, haiz olduğu makam ve rütbeden bağımsız olarak, bu sıralarda ve daha eski devrede παραδυναστεύων, geç Bizans devrinde ise μεσάζων veya μεσιτεύων tesmiye edilen kimsedir[2]. Bizans devletinde maliyeye verilen büyük önem muvacehesinde, Bizans bürokratik cihazında maliye idaresine özellikle büyük bir yer ayrılmış olması şaşırtıcı değildir. Bütün maliye dairelerinin nezaretçisi olarak orta Bizans devrinde, daha sonraları 12. yüzyıldan itibaren yeri *megas logariastes* tarafından alınan, *sakellarios*'dur; devletin altın hazinesini *khartularios* τοῦ σακελλίου, aynî devlet ihtiyatlarını ise *khartularios* τοῦ βεστιαρίου idare ederler[3]. 7. yüzyıldan itibaren tek-tek maliye makamlarının başında γενικοῦ, στρατιωτικοῦ ve ἰδικοῦ *logothetes*'leri bulunmaktadır. İmparatorluk divanı başkanı (πρωτοασήκρητις)[4], dilekçeleri kabul eden (ὁ ἐπὶ των δεήσεων) ve imparatorluk yazı işleri başkanı (ὁ ἐπὶ τοῦ κανικλείου) imparatora yakınlıkları sebebiyle büyük bir öneme sahiptirler; bu memuriyetlerin sonuncusu, Theoktistos tarafından da yapılmış olduğu gibi, ekseriya *dromos logothetes*'inin memuriyeti ile birleştirilmekteydi[5].

Askerî idare bakımından eyaletlerdeki *thema*'lar ile İstanbul'da garnizonu bulunan *tagma*'lar arasında fark oldukça büyüktür[6]. *Thema*'ların toprağa bağlı askerleri aslında bir köylü milisi teşkil ederler. Başşehrin *tagma*'ları meslekleri askerlik olanlardan terekküp eder. *Thema*'ların başında mahallî birliklerin kumandanı ve aynı zamanda mahallî idarenin başkanı olarak *strategos*'lar bulunur (bununla beraber Opsikion *thema*'sının kumandanı κόμης ünvanını taşımakta olup Optimaton *thema*'sının kumandanı ekseriya δομέστικος tesmiye edilmekte ve hattâ Philotheos tarafından *tagma domestikos*'larından sayılmaktadır). *Tagma*'ların başında *domestikos*'lar bulunur. Bu devrede bunların en önemli dördü Scholenoi, Ekskubitoi, Arithmoi (bunun kumandanı *domestikos* değil *drungarios*'dur) ve Hikanatoi (ilk defa Nikephoros I. tarafından vücuda getirilmiştir) *tagma*'ları idi

[1] Bury, *Admin. System* 91 vd. Dölger, *Finanzverwaltung* 22 vd.

[2] Krş. H.-G. Beck, *Der byzantinische "Ministerpräsident"*, *BZ* 48 (1955) 309 vdd. J. Verpeaux, *Contribution à l'etude de l'administration byzantine*: ὁ μεσάζων, *BSI* 16 (1955) 270 vdd.

[3] Krş. Dölger, *Finanzverwaltung* 24 vd.

[4] Krş. Dölger, *Byz. Diplomatik* 64 vd.

[5] Krş. Dölger, *Byz. Diplomatik* 70 vdd.

[6] Bunu daha önce Uspenskiy (*Voen noe ustroystvo* 154 vdd.) önemle işaret etmişti. Son olarak Glykatzi-Ahrweiler (*Recherches* 2 vdd., 24 vdd.) bu farklılığı derin bir araştırma ile ve isabetli olarak açıklamıştır.

Eskikitaplarm.com

Scholenoi *domestikos*'u çoğunlukla bütün ordunun başkumandanı olarak görünmektedir. Askerî görevlerin gittikçe artması ve çeşitlileşmesi nedeniyle başkumandanlık mevkii ikiye ayrılmış olup en geç 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren umumiyetle bir doğu ve bir de batı *domestikos*'u mevcut olmuştur[1]. Deniz kuvvetlerinde ise δρουγγαριος των πλοίμων tarafından kumanda edilen imparatorluk donanması ile, mahallî *strategos*'ların kumandasında bulunan bahrî *thema*'ların deniz kuvvetleri arasında fark gözetilmelidir[2]. Dikkati çeken bir şekilde imparatorluk donanmasının *drungarios*'u 9. yüzyılda ve hattâ 10. yüzyılın 20. yıllarında rütbe bakımından bütün *thema strategos*'larının altındadır. Ancak daha 10. yüzyıl ortalarında *drungarios*, Scholenoi *domestikos*'u yanında devletin en yüksek askerî memurudur donanmanın gittikçe artan önemine açıkça bir işaret[3].

Her iki maviler ve yeşiller partisinin *demarkhos*'ları da, nisbeten daha düşük derecede imparatorluk memurları olarak görünüyorlar: Bir zamanlar o kadar kudretli olan *demos*'lar siyasî önemlerini tamamiyle yitirmiş olup, saray törenlerine katılmak ve imparatorları alkışla tasdik etmek suretiyle imparatorluk sarayında sadece dekoratif bir rol oynamaktadırlar.

Philotheos'un rütbe listeleri bütünüyle, doğrudan doğruya imparatora karşı sorumlu olup imparatordan başka âmirleri bulunmayan askerî, sivil ve saray idaresinin 60 yüksek erkânını kaydetmiştir (bunlara Philotheos'un ayrı bir grup olarak zikrettiği sekiz "hadımlara mahsus memuriyet" ilâve edilmelidir). Bu yüksek memurların çoğunun emrinde, büyük veya küçük sayıda memuriyet kadrolarınca işleri yürütülen bir çok makamlar vardır. Bütün bu gergin şekilde merkezîleştirilmiş memuriyetler cihazı, gerek yüksek idareci erkânı ve gerekse bunların en önemli memurlarını şahsen tayin eden ve her memuru istediği zaman azledebilen imparator tarafından idare edilmektedir.

Daha sonraki devrede Bizans memuriyetler cihazı daha da çapraşıklaştı: Eskileri gereksizleşir veya önem değişikliğine uğrarken yeni müesseseler ve yeni memuriyetler ihdâs olundu. Orta Bizans devri idare nizamının göze batıcı bir hususiyeti, askerî makamların kuvvetle üstün bir durum kazanmaları ve *thema strategos*'larının üstün mevkileridir. Şehir *eparkhos*'unun önemli makamı Philotheos'da 18. derecede bulunmakta ve kendisine 12 *thema strategos*'u ile Scholenoi ve Ekskubitoi *domestikos*'ları

[1] Krş. R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de Byzance: le Domestique des Scholes*, *REB* 8 (1950) 5 vdd. Glykatzi Ahrweiler, *Recherches* 26 ve 55 vdd.

[2] Krş. R. Guilland, *Études de titulature et de prosopographie byzantines. Les chefs de la marine byzantine*, *BZ* 44 (1951) (*Dölger - Festschrift*) 212 vdd.

[3] Bu hususta bir taraftan Uspenskiy *Taktikon*'u, Philotheos *Kletorologion*'u ve Beneşeviç *Taktikon*'unu (Beneševič, *Ranglisten* 124-25), diğer taraftan ise Liutprand (*Antapodosis VI*, 10)'ın ifadesi ile krş.

Eskikitaplarını.com

tekaddüm etmektedir[1]. Bu devrenin 25 *thema strategos*'unun hepsi de rütbe bakımından *sakellarios*'dan ve *logothetes*'lerden üstündür (sadece Optimaton *domestikos*'u daha düşük rütbeye sahiptir). *Strategos*'lar arasında üstünlük dikkate değer şekilde, Bizans devletinin askerî kudretinin bel kemiğini teşkil eden Anadolu *thema*'larının kumandanlarına aittir: hemen bütün Anadolu *thema strategos*'ları, Avrupa bölgesinin en önemli kumandanları olan Makedonya ve Trakya *strategos*'larından daha yüksek rütbedirler. Belli bir dereceye kadar bu husus *thema strategos*'larının aldıkları maaşlarda da ifadesini buluyor. Böylece meselâ Leon VI. devrinde maaş olarak Anatolikon, Armeniakon ve Thrakesion *strategos*'ları yılda 50'şer libre altın (madenî kıymetine göre 44438,40 altın frank), Opsikion, Buccellarion ve Makedonia *strategos*'ları 30'ar, Kappadokia, Kharsianon, Paphlagonia, Thrakia ve Koloneia *strategos*'ları 20'şer, geri kalanları ise 10 veya 5 libre altın almakta idiler[2]. Bununla beraber tek tek memuriyet kategorileri ve bunların muhtelif fonksiyonları birbirinden ciddiyetle ayrılmamış idi, öyle ki sadece sivil hizmetten askerî hizmete geçmek değil, hattâ ordu kumandasının sivillere ve hattâ saray memurlarına tevdi sık sık vâki olmakta idi. Her şeyde kesin geçerli olan imparatorun iradesi idi.

Bizans devletinin mutlak merkeziyetçiliği Bizans'da şehir hayatı ve şehir iktisadiyatına da hususî damgasını vurmuştu. Bizans başşehrinin bütün ekonomik hayatı Istanbul *eparkhos*'unun kontrolü altında bulunmakta olup, maruf adıyla *Eparkhos'lar kitabı*'nın gösterdiği gibi bu kontrol 10. yüzyılda, Bizans devlet kudretinin en yüksek noktasına eriştiği devrede, özellikle etkili ve çok yönlü idi[3]. Istanbul'un ve her halde bütün diğer

[1] Kendisini Schlenoi *domestikos*'u, Armeniakon *strategos*'u ve sonra da diğer *strategos*'ların izlediği Anatolikon *thema*'sı *strategos*'undan önce, Philotheos'da sadece üç ünvan sahibi, yukarıya doğru sıralanmış olarak Istanbul patriğinin *synkellos*'u, *Rektor* ve Leon VI.'un kaynpederi Stylianos Zautzes için yarattığı ve şeref unvanı olduğu için memuriyetler listesinde yer almaması gereken *basileopator* bulunmaktadır.

[2] *De caerim.* 696 vd. Mukayese için belirtilmiş olsun ki, Liutprand (*Antap. VI*, 10)'a göre 10. yüzyıl ortalarında senede *patrikios* ünvanına sahip olan memurlar 12'şer *libre* altın ve bir tören giysisi, *magistros* ünvanı sahipleri 24'er *libre* altın ve iki tören giysisi, *rektor*, Scholenoi *domestikos*'u ve imparatorluk donanması *drungarios*'u galiba 48'er *libre* altın ve dörder tören giysisi almaktaydılar (Son üç memurun maaşlarını E. Stein, *BZ* 24, 1924, s. 385 ve n. 1'de hesaplamıştır).

[3] *Eparkhoslar kitabı*'nın yazıldığı tarih için yukarıda *kaynaklar* kısmına (s. 202) bk. *Eparkhoslar kitabı*'nın en mufassal tahlilini Stöckle (*Zünfte*) yapmıştır. Kunis Topihilopulos ('Επαρχικὸν βιβλίον) ve Mickwitz (*Zünfte* 205 vdd.)'in eserleri ile Černousov (*JMNP* 1914 Sept., s. 1-54 vdd.) ve Kubitschek (*Num. Zeitschr.* 44, 1911, s. 185 vdd.)'in makaleleri de bu hususta değerlidir. Şimdi ayrıca M. J. Syuzyumov (*Knuga eparkha*, Sverdlovsk 1949 ve *Remeslo torgovlya v Konstantinopole v naçale X v.* I 1951, s. 11 vdd.) ve A. P. Kajdan (*Cekhi i gosudarstvennye masterskie v Konstantinopole v IX-X vv.*, *VV* 6, 1953, s. 132 vdd. ve *Derevnya i gorod* 301 vdd.)'ın önemli açıklamaları da krş. Bundan başka Nicole'ün, 1893 metin neşri ile bunun 1894'de yayınlanan fransızca

Eskikitaplarını.com

şehirlerin tacir ve zenaatkârları loncalar hâlinde organize edilmişlerdi. Başşehrin gıda maddelerini sağlamakla ilgili loncalar hususî bir önem taşımakta idiler: celepler, kasaplar, balıkçılar, fırıncılar ve meyhaneciler. Çok gelişmiş balmumu, merhem ve baharat ticaretini merhemciler, sabuncular ve sabun imalâtçıları, mum imalâtçıları ve attarlar loncaları ellerinde tutuyorlardı. İpek ticaretinin Bizans'da haiz olduğu fevkalâde ehemmiyet muvacehesinde ipeğin işlenmesi ve pazarlanması ile çok sayıda lonca meşgul idi; bu alanda en geniş ölçüde bir ihtisaslaşma ve imalâtçı ile tacirler arasında gayet açık bir ayrılık görülmektedir: ipek iplikçileri, ipek dokuyucuları, ipek boyacıları, ham ipek tacirleri, Suriye menşeli ipek kumaş satıcıları ve nihayet ipek elbise satıcıları kendilerine özgü ayrı loncalar teşkil ediyorlardı. Keten tacirleri ve dericiler de ayrı loncalara sahiptiler. Ancak hiç şüphesizdir ki, sistematik ve her şeyi toplayıcı bir redaksiyondan yoksun olan *Eparkhos'lar kitabı*, Istanbul'da gerçekten mevcut bulunan loncalardan sadece bir kısmını ihtiva etmektedir. Bizans loncalar müessesesinin ne derecede geniş ve yaygın olduğunu noter, sarraf ve kuyumcuların da ayrı ve özel loncalara mensup olmaları vâkıası göstermektedir.

Bizans esnaf loncaları gelişme tarihi bakımından Roma'nın *collegium*'ları[1] ile bağlantılı olmakla beraber bunlardan bir çok anlamda farklıdırlar ve tipik ortaçağ lonca teşkilâtı karakteri taşırlar[2]. Bu görüş noktasından bakıldığında Bizans devrinde şahsın mesleğine bağlantısı hiç de geç Roma devrinde olduğu kadar ciddî değildir. Loncaya mensubiyet artık irsî değildir; vatandaşın zorla loncalara bağlanması usulü ortadan kalkmıştır; aksine loncaya giriş bir takım şartlara ve kabiliyetin ispatına bağlanmıştır. Bu ise devlet kontrolünün kuvvetlenmesi anlamını taşır. Çünkü, tek-tek kişilerin mesleklerine bağlı kalmak durumunun Bizans devrindeki değişik şartlar sebebiyle oldukça büyük ölçüde gevşemesine mukabil,

---

tercümesine yaptığı yoruma, 1938 yılında yayımlanan ingilizce çevirisine FRESHFIELD'in yaptığı muhtasar yoruma ve ayrıca da şu makalelere bk.: ZACHARIÄ, *BZ* 2 (1893) 132 vdd. ve 177; L. M. HARTMANN, *Zeitschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch.* 3 (1894) ve *Analekten zur Wirtschaftsgesch. Italiens im frühen Mittelalter* (1904) 16 vdd.; F. USPENSKIY, *Konstantinopol'skiy eparkh*, *IRAIK* 4 (1899) 90 vdd.; GEHRIG, *Das Zunftwesen Konstantinopels im X. Jahrhundert*, *Jahrb. f. Nationalokonomie u. Statistik* 38 (1909) 577 vdd.; WALTZING, *Études hist. sur les corporations II* (1896) 347 vd.; KORNEMANN, *RE IV* (1901) 478 vd; VOGT, *Basile Ier* 130 vdd. ve 389 vdd.; G. MARZEMINI, *Atti del R. Istit. Veneto di scienze, lettere ed arti* 94 (1934/35) 381 vdd.; MICKWITZ, *BZ* 36 (1936) 63 vdd. CHRISTO MACRI (*L'organisation de l'economie urbaine dans Byzance*, 1925) ve G. ZORAS (*Le corporazioni bizantini*, 1931)'ın eserleri kifayetsizdir.

[1] Bunu özellikle STÖCKLE (*Zünfte* 135 vdd.), L. M. HARTMANN (*Analekten* 16 vdd.), S. P. WALTZING (*ayn. esr.* 347 vd.) ve KORNEMANN (*RE IV*, 478) vurgulamaktadırlar.

[2] Bk. H. GEHRIG, *ayn. esr.* 592 vdd.; A. P. KAJDAN, *VV* 6 (1953) 143 vdd. ve *Derevnya i gorod* 305 vdd.

Eskikitaplarını.com

devlete bağlanmak durumu aynı nisbette artmış ve kuvvetlenmiştir. Loncalar sadece, Roma devrinde olduğu gibi, imeceye zorlanmakla kalınmakta, şehir *eparkhos*'unun teşkilâtı tarafından bunların bütün faaliyetleri dikkatle kontrol ve en ince noktasına kadar tanzim edilmektedir. Hususiyle başşehrin iaşe maddelerini sağlamakla görevli loncaların faaliyeti çok büyük bir dikkatle kontrol altındadır. Payitahtın gerekli iaşe maddeleriyle teçhizini sağlamak maksadiyle hükûmet satışa arzedilecek maddelerin miktarını saptadığı gibi, kalitesini kontrol ve alım-satım fiyatlarını da tesbit etmektedir. İstanbul'a gerek eyaletlerden ve gerekse yabancı ülkelerden yapılacak ithalât sistematik bir şekilde teşvik edilirken, şehirden ve özellikle dış ülkelere yapılacak ihracat mümkün olduğu kadar sınırlandırılmaktadır [1]. Bizans loncaları teşkilâtı, imalâtçı ve tüccarın çıkarından ziyade devlet ve mustahlik yararına hükûmetin iktisadî hayatı daha kolay kontrol etmesine hizmet etmektedir [2]. Devlet, başkanının saptadığı, mekanizmasına bu çok özel memurlar tayin ettiği loncalar vasıtasiyle bütün şehir iktisadiyatını ve şehirde cereyan eden iktisadî oluşumu kontrol eder.

Leon VI.'un kanunlarında, imparatorun her şeye hâkim kudretinin sağlamlaştırılması yanında Bizans aristokrasisinin güçlenmesi de ifadesini bulmaktadır ve bu, müteakip gelişmesinde Bizans devletinin temelini oyacak ve hattâ imparatorun mutlakıyetini de sarsacak bir oluşumdur. Bu gelişmenin başlangıç safhası 8. yüzyıl içlerine kadar uzanır; çünkü daha o zamanlarda Bizans'da bazı büyük arazi ve servet sahibi aileler görünmeye başlamaktadır. Leon VI. devrinde ise bu asilzade aileler öylesine kudret kazanmış, özel bir sınıf olarak kendisini tanıtmış ve imtiyazlarını öylesine elde etmişlerdi ki, Leon'un *Taktika* adlı eseri *strategos*'luk ve diğer yüksek subaylık makamlarını asil ve zengin kimselere tevdi etmeyi bilhassa tavsiye etmektedir [3]. Böylece gittikçe daha kuvvetle beliren sosyal bir ayrıcalık ortaya çıkmakta ve bunu bizzat imparatorluk hükûmeti teşvik etmekte bulunmaktadır. Ancak bu tezahürün önem ve şümulünü Leon VI. hükûmeti idrak edememiş ve iktisadî alanda da asalet sınıfının ihtiraslarına destek olmuştur. Eskiden beri mevcut olan ve memurlara, memuriyet sürelerince gerek mülk satın almayı ve gerekse hususî imparator müsaadesi olmadan mülk bağışı ve veraset kabulünü yasaklayan

[1] Krş. M. J. Syuzyumov, *VV* 4 (1951) 33 vdd. A. P. Kajdan, *Derevnya i gorod* 291 vdd.

[2] Lonca teşkilâtının lonca mensuplarına sağladığı iktisadî avantajları ön plânda mütalâa eden Mickwitz (*Zünfte* 206 vdd.) bu hususta ayrı düşünmektedir.

[3] *Tactica Leonis II*, 21 (Vári *I*, s. 29): προχειριζέσθω μεν στρατηγὸς ἀγαθός, εὐγενὴς πλούσιος ... *IV*, 3 (Vari *I*, s. 100 καὶ εὐπορωτατους αὐτους εἰναι καὶ εὐγενεῖ, κατα τε το γένος... Bu hususta M. Mitard (*Le pouvoir impérial au temps de Léon VI le Sage, Mélanges Diehl I*, 1930, s. 215 vdd.)'in önemli açıklamaları ile krş.

Eskikitaplarım.com

hükümler[1], Leon VI. zamanında Istanbul'daki memurlar için tamamiyle kaldırıldığı gibi eyalet memurları için de çok sınırlandırılmıştı; öyle ki bu hükümler yalnızca *thema*'ların *strategos*'ları için geçerli kalmış oluyordu[2]. Leon VI.'un son *novella*'larından birisi, köylü mülklerinin büyük arazi sahiplerinin eline geçmesini önleyen, komşunun satın almada öncelik hakkı (προτίμησις)'nı da kaldırdı; komşular bundan böyle sadece ilk altı ay içinde satış bedelini ödemek suretiyle komşu mülkünü öncelikle satın almak hakkına sahip olacaklardı[3]. Bu hükümlerle asalet sınıfına köylü arazisini satın almak oldukça kolaylaştırılmış oluyordu. Bu da, büyük araziye sahip zadegân sınıfının daha da kuvvetlenmesi ve Leon VI.'un haleflerinin mezbûhane bir gayretle mücadele etmek zorunda kalacağı feodalleşme oluşumunun süratlendirilmesi anlamına gelmekte idi.

Basileios I.'un aksine, Leon VI. vâzıh bir dış politika programına sahip değildi. Bunun dışında Leon'un devri, sadece Araplarla mücadele etmekle yetinmenin artık mümkün olmaması sebebiyle, babasının zamanına nazaran imparatorluk bakımından çok daha az müsaitti. Bizans - Bulgar ilişkilerinde, uzun bir barış devresinden sonra, değişiklik vukua geldi. Ilk hristiyan Bulgar hükümdarı Boris - Mikhail tahtını terk ettikten (889) ve onun büyük oğlu Vladimir putperest bir reaksiyon hareketine kurban gittikten (893) sonra Bulgaristan'da iktidarı Boris'in küçük oğlu Symeon (893-927), ortaçağ Bulgar devletinin en büyük hükümdarı, ele aldı. Onun tahta çıkışından hemen sonra Bulgar devleti ile Bizans arasında, dikkate değer bir şekilde ticarî politika temeline dayanan bir münazaa zuhur etti[4]. Bulgarlarla yapılacak ticaret hakkı iki Bizanslı tacire tevcih olundu. Bu tacirler Stylianos Zautzes'in muvafakati ile Istanbul'daki Bulgar pazarını Selânik'e naklederek gümrük vergisini de hissedilir derecede yükseltti-ler. Bununla Bulgar çıkarları zedelenmiş görünüyordu. Bulgarların itirazı etkisiz kalınca Symeon Bizans arazisine girerek imparatoluk ordusunu mağlûp etti (894)[5]. Balkanlardaki askerî kuvveti az olan Bizans bu tehlikeyi diplomatik bir oyunla karşılamaya çalıştı: O sıralarda Dnyeper ile Tuna nehirleri arasındaki arazide bulunan Macarları yardıma çağırdı.

Bizans çağırısı Macarları ilk defa olarak Avrupa devletlerinin politikasına karışmaya sevketti. Bizans çağrısına uyarak Macarlar Symeon'u arkadan vurup bir kaç mağlûbiyete uğrattılar ve kuzey Bulgar arazisini

[1] *Cod. Just. I*, 53, 1 (528 yılına ait).

[2] *Nov. 84* (ZEPOS, *Jus I*, s. 152 vd.).

[3] *Nov. 114* (ZEPOS, *Jus I*, s. 186 vd.). DOLGER, *Reg.* 558. ZACHARIÄ (*Geschichte* 249)'nın bu *novella*'nın sıhhati hakkındaki şüpheleri bir temele dayanmamaktadır.

[4] Krş. G. J. BRATIANU, *Le commerce bulgare dans l'Empire byzantin et le monopole de l'empereur Léon VI à Thessalonique*, *Sbornik Nikov* (1940) 30 vdd.

[5] Bu savaşın kronolojisi ZLATARSKI (*Izvestiyata* 88 vdd.)'nin inandırıcı açıklamalarına göre verilmiştir. Ayrıca krş. G. KOLIAS, *Léon Choerosphactès* (1939) 23 vdd.

Eskikitaplarım.com

tahrip ettiler. Bu arada donanma kumandanı Eustathios Tuna ağzını tutarken Bizans başkumandanı Nikephoros Phokas Bulgaristan'ın güney sınır bölgesini işgal etti. Symeon Bizans ile bir mütareke anlaşması yaptı. Bu sayede zaman kazandı ve nasıl Bizans imparatoru Macarlara başvurmuş idiyse, o da güney Rusya ovasında bulunan savaşçı ve göçebe Peçenek ulusuna müracaat etti. Peçenek yardımiyle Macarları mağlûp ettikten sonra Symeon tekrar Bizanslılara döndü ve Bulgarophygon yanında Bizanslılar üzerinde kesin bir zafer kazandı (896). Bunun üzerine barış yapıldı. Bizans Bulgar devletine her yıl haraç vermek mükellefiyetini yüklenmek zorunda kaldı. Macarlara gelince bunlar Peçenek baskısı altında batıya doğru harekete geçerek İslavlar tarafından iskân edilen bolge ortasında güney İslavlarını kuzey ve doğudaki kabiledaşlarından ayıran bir kama gibi bugünkü yurtları olan Tuna vadisinde yerleştiler[1].

Symeon'a karşı yapılan savaş yüzünden Bizans devletinin Araplara karşı kuvveti de gerek doğuda ve gerekse batıda felce uğramıştı. Nikephoros Phokas Balkanlarda başkumandanlığı üzerine almak için güney İtalya'da Araplara karşı giriştiği başarılı seferi yarıda kesmek zorunda kalmıştı[2]. Doğuda Armenia Arapların yağma akınlarına terkedilmişti ve Kilikya'da da, Anadolu'nun güney sahillerinde yapılan geniş çapta deniz herekâtıyle müterafik bir şekilde, Araplar ilerlemeye başlamışlardı. Anadolu topraklarında ise Bizans'ın durumu 900 yılı civarında, Nikephoros Phokas'ın Thrakesion *thema*'sı *strategos*'u sıfatiyle Kilikya geçitlerinde kumandayı üzerine alıp Adana yanında Araplara karşı bir zafer kazanmasından sonra kuvvetlendi. Buna mukabil devlet batıda ve denizde felâket üzerine felâkete uğramakta idi. 1 ağustos 902'de Bizans devletinin Sicilya'da son üssü Taormina düştü. Böylece Sicilya'nın müslümanlar tarafından fethi, 75 yıl süren ve büyük kayıplara sebep olan ağır bir mücadeleden sonra tamamlanmış oluyordu. Doğuda ise Araplar sadece Akdeniz'e değil

[1] Macarların, menşe, ilk tarih ve Volga munsabından yeni yurtlarına muhaceretleri hakkında krş. J. Moravcsik, *Zur Geschichte der Onoguren*, *Ungar. Jahrb.* 10 (1930) 53 vdd. C. A. Macartney, *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge 1930. Ayrıca krş. H. Grégoire, *le nom et l'origine des Hongrois*, *Zeitschr. d. Deutschen Morgenl. Ges.* 91 (1937) 630 vdd. Ayrıca tam bir bibliyografya için her zaman olduğu gibi Moravcsik (*Byzantinoturcica I*, 134 vdd.)'e bk.

[2] Vasiliev (*Vizantiya i Arabı II*, 1902, s. 114 ve *Cambridge Medieval Hist. IV*, 140 vdd.)'in Nikephoros Phokas'ın ancak 900 yılı civarında İtalya'dan geri çağrılmış olduğu düşüncesi hatalıdır; çünkü bütün kaynaklar onun 894 yılındaki Bulgar savaşı esnasında Scholenoi *domestikos*'u sıfatiyle Bizans ordusuna kumanda ettiği hususunda birleşmektedirler (Krş. Zlatarski, *Izvestiya ta*). Bundan az sonra Nikephoros Phokas, Stylianos Zautzes'in entrikası yüzünden bu makamından azledilmiş ve yerine 896 yılındaki Bulgar savaşında kumandayı elinde tutacak olan Leon Katakalon getirilmiştir. Krş. Grumel, *Chronologie* 24 vdd. Şimdi ayrıca bk. H. Grégoire, *La carrière du premier Nicéphore Phocas*, Προσφορα εις Στ. Κυριακίδην (1953) 237 vdd.

Eskikitaplarını.com

etrafı Bizans toprakları ile çevrili Ege denizine de hâkim idiler. Bu nedenle birbiri ardına Adalar, Pelopones ve Tesalya kıyıları tahrip edilmekte olup 902 yılında zengin Tesalya sahil şehri Demetrias yakılıp yıkıldı[1]. Bundan iki yıl sonra Bizans dönmesi Trablus emîri Leon'un idaresinde yapılan büyük Arap taarruzu özellikle çok kötü sonuçlar doğurdu. Trablus emîri Leon önce Istanbul istikametinde yelken açtı. Abydos'un Bizans başşehrine giden yolu açan fethinden sonra ise emîr birdenbire plânını değiştirerek Selânik'e döndü. Istanbul'dan sonra Bizans devletinin en önemli ve en zengin şehri olan bu büyük kültür ve ticaret merkezi üç günlük kuşatmadan sonra 31 temmuz 904'de Arapların eline düştü[2]. Araplar işgal ettikleri şehirde büyük bir katliam yaptıktan sonra çok sayıda esir ve muazzam bir ganimetle çekilip gittiler. Bizans'ın uğradığı bu yenilgi Symeon tarafından değerlendirildi: Bizans, Bulgar hududunu Selânik'e çok yaklaştıran yeni bir sınır tashihini kabul etmek zorunda kaldı[3].

Kaderin bu ağır darbelerinden ders alan Bizans hükûmeti Selânik ve Antalya'yı daha kuvvetle tahkim ettirerek, donanma gücünü arttırmak hususunda enerjik tedbirler aldı. Bunun faydası da kısa sürede görüldü: 905 ekim ayında[4] *dromos logothetes*'i Himerios Ege denizinde Arap donanması üzerinde büyük bir zafer kazandı. Bundan iki yıl sonra aynı kumandan Kıbrıs adasına bir çıkartma yaparak buradan Suriye kıyılarına saldırıp Laodikeia (=Lazkiye)'yı hücumla zaptetti. Daha büyük bir teşebbüs ise 911 yılında yapıldı[5]. Muazzam bir donanma kuvveti aynı Himerios'un kumandasında Girit'e yöneldi. Ancak Bizans kumandanı

[1] Kronoloji için 897 yılını kabul eden H. Grégoire (*Byz.* 5, 1930, s. 394 vdd.)'a karşı bk. Grumel, *La chronologie des événements du règne de Léon VI*, *Échos d'Or.* 35 (1936) 34 vdd.

[2] Kısa bir zaman öncesine kadar Tabari'ye dayanılarak umumiyetle 904 yılındaki Arap seferinin Attaleia (=Antalya)'nın işgali ile başladığı kabul edilmekteydi. Ancak H. Grégoire (*Le communique arabe sur la prise de Thessalonique*, *Byz.* 22, 1952, 373 vdd.) Tabari'nin verdiği bilginin Bizans kaynaklarının da haberdar olmadığı Antalya'nın zaptına değil, Selânik'in işgaline dair olduğunu göstermiştir.

[3] Bunu Selânik'ten takriben 20 kilometre uzaklıkta Narış - Kay köyünden 1 km uzakta olmayan bir yerde bulunan 6412 (=904) yılına ait iki sınır taşı göstermektedir: bk. F. Uspenskiy, *IRAIK* 3 (1898) 184 vdd. Kitabenin sıhhatinden şüpheye hiç yer bulunmadığını isabetli olarak M. Lascaris (*Les sources épigraphiques de la légende d'Oleg*, *Mélanges H. Gregoire III*, 1951, s. 213 vdd.) göstermiştir. (Bu kitabe Lascaris'in de bizzat belirttiği gibi, Rus hükümdarı Oleg ile hiç bir suretle ilgili değildir). Bu önemli makale yeniden basılmıştır: M. Lascaris, *Deux notes sur le règne de Syméon de Bulgarie*, Wetteren 1952, 5 vdd.

[4] Grumel, *Notes chronologiques*, *Échos d'Or.* 36 (1937) 202 vdd. R. J. H. Jenkins (*Leo Choerosphactes and the Saracen Vizier*, *ZRVI* 8, 1, 1963, s. 167 vdd.)'in ispat ettiği üzere *logothetes* Himerios'un Arap donanmasına karşı zaferi 6 ekim 905'de kazanılmıştır.

[5] Bu ve müteakip bilgiler için krş. R. J. H. Jenkins, *The Date of Leo VI's Cretan Expedition*, Προσφορὰ εἰς Στ. Κυριακίδην (1953) 277 vdd.

Eskikitaplarını.com

burada ağır bir başarısızlığa uğradı. Uzun ve beyhude bir mücadeleden sonra Bizans donanması geri çekilmek zorunda kaldı; üstelik dönüş sırasında donanma, Trablus emîri Leon ile yine bir Bizans dönmesi olan Damianos kumandasındaki bir Arap filosu tarafından 912 yılında âni surette basturılarak imha olundu. Bu suretle büyük deniz teşebbüsü akamete uğramış oluyordu: Devletin olağanüstü askerî ve malî gayretleri boşuna harcanmıştı.

Bu seferin Konstantinos VII.'un seremoniler kitabında mevcut olan geniş tafsilâtı, Bizans donanma efradı arasında 700 Rus denizcisi bulunduğunu ve devletin ücret olarak bunlara bir *kentarion* altın ödemeye mecbur olduğunu kaydetmektedir. Rusların bir Bizans askerî seferine katılmaları yeni Bizans - Rus ilişkilerinin bir sonucu idi[1]. Kiev'de yerleşip, "*varang*'lerin Bizans'a gidiş yolu" nu eline geçirmiş olan Rus hükümdarı Oleg 907 yılında kuvvetli bir filo ile İstanbul önünde görünmüş ve Bizans hükumetinden İstanbul'daki Rus tacirlerinin hukukî durumunu emniyete alan bir ahidname koparmıştı. Resmen kabul işlemi 911 eylülünde tamamlanan bu anlaşma Bizans ile genç Rus devleti arasında tanzim edilmiş ticarî ilişkilerin başlangıcını teşkil eder. Hükümleri arasında bu anlaşma Ruslara, Bizans devletinin askerî seferlerine katılmak hakkını da bahşetmekte idi[2].

Devletin dış siyaset bakımından uğradığı başarısızlıklara bir de Leon VI.'un dört defa evlenmesinin doğurduğu karışıklıklar katıldı. Leon'un, babası Basileios I.'un arzusuyla Theophano ile genç yaşında akdettiği izdivac mesud olmamıştı. Grek kilisesinin azize olarak takdis ettiği dindar imparatoriçenin ölümünden sonra (10 kasım 897)[3], Leon 898 ilkbaharında, Stylianos Zautzes'in kızı olan metresi Zoe ile evlendi. Ancak Zoe Zautzina erkek bir vâris bırakmadan 899 yılı sonlarında ölünce 900 yılı yazında imparator üçüncü karısı Phrygia'lı Eudokia Baiana ile evlendi. Bu gerek

[1] Buna daha önce VASILIEV (*Vizantiya i Arabı II*, 167 vdd.) haklı olarak işaret etmiştir.

[2] *Polnoe Sobranie Russk. Letopisey I*, 2 (1926) 30 vdd. Almanca çevirisi: TRAUTMANN, *Die Nestorchronik* (1931) 19 vdd. Oleg'in İstanbul'a karşı sefer yapmış olmasından bir çok defa şüpheye düşülmüştür: Krş. özellikle H. GREGOIRE, *La légende d'Oleg et l'expédition d'Igor*, *Bull. de l'Acad. Royale de Belgique* 23 (1937) 80 vdd. R. H. DOLLEY, *Oleg's Mythical Campaign against Constantinople*, *ayn. esr.* 35 (1949) 106 vdd. Ve tekrar H. GRÉGOIRE, *L'histoire et la légende d'Oleg*, *prince de Kiev*, *Nouv. Clio* 4 (1952) 281 vdd. Bu şüphenin yersiz olduğunu daha önce bu makalemde göstermiştim: *L'expédition du prince Oleg contre Constantinople en 907*, *Annales de l'Inst. Kond.* 11 (1939) 47 vdd., 296 vdd. Bu hususu tafsilâtlı bir araştırma ile A. A. VASILIEV (*The Second Russian Attack on Constantinople*, *DOP* 6, 1951, s. 161-225) teyid etti. Ayrıca krş.: R. J. H. JENKINS, *The supposed Russian attack on Constantinople in 907: Evidence of the Pseudo - Symeon*, *Speculum* 24 (1949) 403 vdd.

[3] Krş. GRUMEL, *La chronologie des événements du règne de Léon VI*, *Échos d'Or.* 35 (1936) 5 vdd.

Eskikitaplarını.com

Bizans kilisesinin ve gerekse Bizans devletinin kaidelerine açık bir riayetsizlik teşkil etmekte idi ve bizzat Leon VI. pek az sene önce üçüncü defa evlenmek yasağını özel bir emirname ile teyid ve hattâ ikinci bir evlenme akdini bile tahzîr ettiği cihetle daha da can sıkıcı bir mahiyet taşıyordu [1]. Ancak bahtsızlık imparatoru izlemekten bir türlü vazgeçmiyordu: Eudokia Baiana daha 12 nisan 901'de öldü. Leon yeniden dul kalmıştı. Pek az sonra güzel Zoe Karbonopsina'yı gözüne kestirerek dördüncü defa evlenmek üzere plânlar yapmaya girişti. Daha üçüncü evliliği bile kilise ile arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olduğu ve yeni evlenme plânları her tarafta en şiddetli itirazlar doğurduğu için imparator belki de kilise ve devlet kanunlarını yeniden ve daha ağır bir şekilde ihlâl etmek kararına varamıyacaktı. Fakat 905 yılında Zoe Karbonopsina ona bir oğlan doğurdu. Artık taht vârisinin meşrûiyetini sağlamak vâcip olmuştu. 6 ocak 906'da velîahd, patrik Nikolaos Mystikos tarafından ve imparatorun Zoe'yi terk etmesi şartı ve Konstantinos adıyle vaftiz edildi. Fakat Leon vaftiz töreninden üç gün sonra bu yegâne oğlunun annesi ile evlenerek onu *augusta* (= imparatoriçe) ilân etti. Bu, her tarafta en şiddetli itirazlarla karşılandı. Leon VI. ile kilise idaresi arasındaki gerginlik gittikçe büyüdü. Patrik impratora kiliseye girmeyi yasakladı: 906 noel'inde ve 907 *epiphania* gününde (=İsa'nın yeniden dirilişi bayramı; 6 ocak tarihini izleyen ilk pazar günü) Bizans imparatoru Ayasofya'nın kapısından geri dönmek zorunda kaldı. Ancak önünde, kendi kiliselerine karşı destek aramak zorunda kalan bütün Bizans imparatorlarının geçtiği yol açık durmakta idi: Leon Roma'ya baş vurdu ve papa Sergius III.'dan bir *dispens* (=özel müsaade) elde etti. Çünkü bir kere Roma'nın evlenme hakkındaki şartları Bizans'dakinden daha az sert olduğu gibi, Roma kilisesi, kendi patriğini çiğneyerek kendisine müracaat eden ve böylece Roma'nın üstünlüğünü kabul etmiş görünen imparatorun arzusunu reddedemezdi. Roma'dan aldığı bu fetvaya dayanarak Leon, patrik Nikolaos Mystikos'u istifaya zorlamaya muvaffak oldu ve onun yerine onun kadar dindar ve yine onun kadar mankafa Euthymios'u geçirdi (şubat 907) [2]. Bununla ise Bizans kilisesinde, kilise partilerinin eski münazaalarını besleyen, yeni bir bölünme vuku buldu [3]. Leon VI. iradesini yerine getirmiş, oğlu 15 mayıs 908'de imparatorluk tacını giymiş [4] ve böylece hanedanın devamı, güçlükle de olsa, sağlanmıştı. Ancak aradaki mücadele patriğin geçici olarak bertaraf edilmesiyle ortadan kaldırılmış sayılamazdı; aksine, anlaşmazlık Leon VI.'un devrini aşacak ve sonunda patriğin düşüncesine uygun bir hüküme bağlanacaktı.

[1] *Nov. 90* (Zepos, *Jus I*, 156 vd.).

[2] Grumel, *La chronologie des evénements du règne de Leon VI*, *Échos d'Or.* 35 (1936) 8 vdd.

[3] Krş. Dvornik, *Photian Schism* 275 vdd.

[4] Bk. Ph. Grierson and R. J. H. Jenkins, *The Date of Constantine VII's Coronation*, *Byz.* 32 (1962) 133 vdd.

Eskikitaplarım.com

3. Bizans ve Bulgar Çarı Symeon

Genel Bibliyografya: ZLATARSKI, *İstoriya I, 2.* - RUNCIMAN, *Bulgarian Empire.* - MUTAFÇIEV, *İstoriya I.* - F. DOLGER, *Bulgarisches Zartum und byzantinisches Kaisertum, Bulletin de l'Inst. archéol. bulgare* 9 (1935) 57 vdd. (*Byzanz u. d. europ. Staatenwelt* 140 vdd.). G. OSTROGORSKY, *Die Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos, ayn. esr.*, s. 275 vdd.

Leon VI. 12 mayıs 912 tarihinde öldü. Saltanata, o sırada ancak altı yaşında bulunan Konstantinos'un amcası, hafifmeşrep ve keyf ehli Aleksandros geçti[1]. Yeni imparator her şeyden önce ölmüş bulunan kardeşinin mirasından kendisini kurtarmaya çalıştı. İmparatoriçe Zoe'yi bir manastıra kapattığı gibi, Leon'un nüfuz ve itibar sahibi adamlarını da, yerlerine kendi taraftarlarını yerleştirmek üzere makamlarından uzaklaştırdı. Bu faaliyet çerçevesinde Nikolaos'un da yeniden patrikliğe getirilmesi dahil bulunuyordu; Euthymios mevkiini ona terketmek zorunda kaldı[2]. Dış siyaset bakımından yeni hükümdarın hareket tarzı meş'um sonuçlar doğurdu. İmparator düşüncesiz bir hareketle Bizans'ın Bulgarlara 896 barış anlaşması hükmüne uygun olarak her yıl ödemekle mükellef olduğu haracın ödenmesini reddetti. Böylece, kudreti durmadan artmakta olan Symeon'a, savaş için özlediği fırsatı sağlamış oluyordu. İmparatorluğun başına bundan daha büyük bir felâket açılamazdı. Aleksandros kendi tahriki sonucunda açılan savaşın patlamasından kısa bir süre sonra 6 haziran 913 tarihinde öldü[3]. Makedonya hanedanının tek temsilcisi olarak yedi yaşında bulunan Konstantinos geriye kalmıştı. Başında patrik Nikolaos Mystikos'un bulunacağı bir niyâbet heyeti devlet işlerini yürütecekti.

[1] 33 yıllık müşterek hükümdarlıktan sonra nihayet baş - imparator olmanın sevinciyle Aleksandros sikkeler üzerinde bile kendisini αὐτοκράτωρ πιστὸς ἐν Χριστῷ βασιλεὺς Ῥωμαίων olarak takdim etmiştir, krş. MUSMOV, *Byz.* 6 (1931) 99 vd. Sadece bu çok anlamlı sikke yazıtı ile – *autokrator* ünvanını zikreden sikke yazıtlarının şimdiye kadar bilinen en eskisi değil, bunun dışında bütün yazılı kaynak malzemesinin verdiği bilgi muvacehesinde, SPULBER (*Les Novelles de Leon le Sage*, 1934, s. 47 n. 1)'in, Aleksandros'un hiç bir zaman baş - imparator olmadığı ve sadece Konstantinos VII. namına hüküm sürdüğü nazariyesi tamamiyle iflâs etmiştir.

[2] RUNCIMAN (*Romanus Lecapenus* 45) haklı olarak Nikolaos Mystikos'un, daha Leon VI.'un kendisini, pişmanlığını izhar ederek patriklik tahtına geri çağırdığı iddiasını (MIGNE, *P. G.* 111, 217) şüphe ile karşılamaktadır. Bizans kronikleri böyle bir şeyden haberdar olmadıkları gibi, onun patrikliğe yeniden getirilişini Aleksandros'un yaptığı ilk iş olarak zikretmektedirler. Krş. Sym. Log., Georg. Mon. cont. 871.

[3] A. P KAJDAN'a göre (*K voprosu o naçale vtoroy bolgaro - vizantiyskoy voyni pri Simeone, Slavyanskiy arkhiv*, Moskova 1959, s. 23 vdd.) Symeon ile savaş, ZLATARSKI (*İstoriya I*, 2, s. 358 vdd. ve *Pervıy pokhod bolgarskogo carya Simeona na Konstantinopol, Recueil Kondakov*, Prag 1926, s. 19 vdd.)'nin kabul ettiği gibi Aleksandros'un ölümünden sonra değil, bütün görünüşe göre, daha o hayatta iken başlamıştı.

Eskikitaplarım.com

Durum tehlikeli olduğu kadar da karışık idi: Hanedana sadakatle bağlı kimselerden terekküp edip dul imparatoriçe Zoe etrafında toplanan kuvvetli bir muhalefet tarafından kendisiyle mücadele edilen ve düşürülen Euthymios'a sadakatlerini muhafaza eden bir kısım ruhânînin düşmanlığına maruz bulunan Nikolaos Mystikos, doğumunu meşrû ve taçlandırılmasını hukukî sayamıyacağı bir çocuk namına hüküm sürmekte idi. Bu kargaşalık ordunun en büyük kumandanı Scholenoi *domestikos*'u Konstantinos Dukas'ın saltanatı zorla ele geçirmek teşebbüsü ile daha da artmıştı.

Kuvvetlice bir mukavemete uğramadan Symeon Bizans arazisinden geçerek daha 913 yılı ağustosunda başşehrin surları önünde göründü. Symeon'un teşebbüsü basit bir yağma seferi ve hattâ bir fetih savaşı değildi. Bulgar çarının hedefi Roma imparatorluk tacı idi. Bir Bizans yetiştirmesi sıfatiyle Symeon imparatorluk şeref ve vekarının yüksekliği fikri ile meşbû idi ve Bizanslıların da bildiği gibi, dünya üzerinde sadece bir imparatorluğun mevcut bulunabileceğine inanıyordu. Onun tahakkuk ettirmeye çalıştığı, Bizans imparatorluğu yanında etnik ve bölgesel bakımdan sınırlı bir Bulgar imparatorluğu kurmak değil, eski Bizans yerine yeni ve cihanşümul bir imparatorluk tesis etmek idi[1]. Bu husus Symeon'un Bizans ile mücadelesine özel bir hava bahşetmekte, bu savaşı, Bizans devletinin sükûnetsiz komşusu ile yaptığı askerî mücadelenin bazen şöyle ve bazen böyle tezahür eden cereyanının üstüne çıkarmakta ve onu Bizans imparatorluğunun başa çıkmak zorunda kaldığı imtihanların en müşkillerinden biri şekline bürümektedir. Ortaçağda imparatorluk için yapılan mücadele, bir hegemonya mücadelesi anlamını taşır. Bizans Symeon'a karşı hristiyan devletleri hiyerarşisinde sahip bulunduğu önderlik mevkiini savunmak zorunda idi.

Symeon imparatorluğun şimdiye kadarki düşmanlarından tamamiyle ayrı bir gaye ile Istanbul kapıları önünde görünmesine rağmen, kısa süre içinde o zamanki dünyanın bu en büyük müstahkem mevkiinin ele geçirilemezliğini idrak etmek suretiyle kendisinden önceki mutaarrızların âkıbetini paylaşmak durumunda kaldı. Bulgar hükümdarı Bizans hükûmeti ile müzakereye girişerek patrik Nikolaos tarafından, genç imparator Konstantinos VII.'un huzuriyle ve büyük bir törenle imparatorluk başşehrinde kabul edildi. Korkuya kapılmış, morali bozuk Bizans niyâbet heyeti ile Symeon arasındaki görüşmelerin neticesi alışılmamış tavizler oldu. Niyâbet heyeti fiilî bakımdan Bulgar hükümdarına teslim olmuştu. Symeon'un kızlarından birisi genç imparatorun zevcesi olacaktı. Symeon ise patriğin

[1] Krş. Dolger, *Bulgarisches Zartum und byzantinisches Kaisertum*, *Bull. de l'Inst. archéol. bulgare* 9 (1935) 57 vdd. (*Byzanz u. d. europ. Staatenwelt* 140 vdd.). Ostrogorsky, *Avtokrator* 121 vdd. ve *Die byzantinische Staatenhierarchie*, *SK* 8 (1936) 45. Ayrıca bk. Dölger, *Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn des byzantinischen Kaisers*, *Sbornik Nikov* (1940) 219 vdd. (*Byzanz u. d. europ. Staatenwelt* 183 vdd.).

Eskikitaplarım.com

elinden imparatorluk tacını giydi[1]. Symeon bu suretle her ne kadar henüz Konstantinos VII.'un müşterek imparatoru olarak değil, sadece Bulgaristan *basileus*'u olarak tanınmış idi ise de, artık hedefinin hemen önüne ulaşmış görünüyordu: *Basileus* ünvaniyle süslenmiş olarak o, küçük yaşdaki imparatorun kayınpederi sıfatı ile Bizans hâkimiyetini elinde tutacaktı. Böylece şimdilik yurduna geri dönebilir ve Bizans'a devamlı bir barış vaadinde bulunabilirdi.

Bununla beraber Bizans'da, Symeon'un çekilip gitmesinden hemen sonra, onun bütün mağrurane ümitlerini söndüren bir değişiklik vuku buldu. Anlaşıldığına göre patrik Nikolaos niyâbetinin ayağını kaydıran, Symeon'a verilmiş olan çok ileri giden tavizler olmuştur. İmparatoriçe annesi Zoe saraya dönerek iktidarı eline aldı. Bizans - Bulgar hükümdar aileleri arasındaki evlenme plânları bir tarafa bırakıldığı gibi Symeon'un imparator olarak taç giymiş olması da reddedildi. Bunun sonucu Bulgar - Bizans muhasamatının yeniden başlaması oldu. Trakya arazisi Bulgarlarca çiğnenendi ve Symeon Bizans halkının kendisini imparatorları olarak tanımasını talep etti[2]. 914 eylülünde Edirne ona teslim olduğu gibi bunu izleyen yıllarda Symeon Dyrrhakhion ve Selânik civarlarını tahrip etti. İmparatoriçe Zoe hükümeti bir mukabil taarruz hareketine girişmek kararı vermeye mecbur oldu. Ordunun kumandanlığını, Scholenoi *domestikos*'u olmak sıfatiyle, şöhretli Nikophoros'un, babasının kumandanlık vasıflarını tevarüs etmemiş olan oğlu Leon Phokas elinde bulunduruyordu. Yanında, sonradan imparator olacak Nikephoros Phokas'ın babası olan kardeşi Bardas ve Bizans'ın en nüfuzlu ailelerinin çok sayıda temsilcisi bulunmakta idiler. Leon VI.'un *Taktika*'sının tavsiye ettiği (bk. yukarıda s. 237) ordu kumanda heyetinin aristokratlaştırılması oluşumu daha o sıralarda büyük ölçüde gerçekleşmiş idi. Deniz kuvvetinin başında ise imparatorluk donanmasının *drungarios*'u olarak, bütün asil rakiplerini gölgede bırakacak olan Ermeni bir köylü çocuğu, Romanos Lakapenos, bulunmakta idi. Geniş hazırlıklardan sonra Bizans ordusu Karadeniz kıyısı boyunca düşman topraklarına girdi. Ancak bu ordu Ankhialos'dan pek uzakta bulunmayan Akheloos mevkiinde 20 ağustos 917'de Symeon tarafından baskına uğratılarak hemen tamamiyle imha olundu. Bu felâketi, Bizans başşehrinden pek uzak olmayan Katasyrtai yanında uğranılan yeni bir mağlûbiyet izledi. Symeon böylece

[1] Symeon'un imparator olarak taçlandırılması hakkında bk. Ostrogorsky, *Avtokrator* 121 vdd. ve *Die Krönung Symeons von Bulgarien*, *Bull. de l'Inst. archéol. bulgare* 9 (1935) 275 vdd.

[2] Leon Diakonos 123: αὐτοκράτορα ἑαυτὸν ἀνακηρύττειν Ῥωμαίοις ἐκέλευεν.

Eskikitaplarım.com

Balkan yarımadasına hâkim olmuştu. 918 yılında kuzey Yunanistan'ı katederek Korinthos körfezine kadar ilerledi[1].

Nasıl patrik Nikolaos Mystikos'un niyâbeti Symeon'un taleplerini gerektiğinden büyük ölçüde kabul etmesi yüzünden şapa oturmuş idi ise, imparatoriçe Zoe hükûmeti de, takındığı taviz vermez tutum, sahip olduğu güç ve kudretle orantılı olmadığı için iflâs etti. Devletin içine düştüğü ümitsiz durum, güçlü ve hedefinin bilincine sahip bir askerî rejimin kurulmasını gerektiriyordu. Bu görevin hakkından gelebilecek görünen yegâne kimse Romanos Lakapenos idi. Romanos, imparatoriçenin bu hususta ki adayı Leon Phokas'dan daha önce davranarak hükûmetin dizginlerini eline geçirmeye muvaffak oldu. Büyük bir meharetle imparatoriçe Zoe ve yardımcılarını yavaş yavaş tasfiye ederek şahsî hâkimiyetini adım adım güçlendirdi. Genç imparator Konstantinos VII. 919 mayısında[2] yeni naibin kızı Helene ile evlendi. Bir zamanlar Leon VI. devrinde Stylianos Zautzes gibi şimdi de Romanos Lakapenos, *basileopator* ünvanını elde etti. Fakat Romanos kısa süre sonra daha da yükseldi: 24 eylül 920'de damadı onu *caesar*'lığa yükseltti ve aynı yılın 17 aralığında da müşterek imparator olarak taçlandırdı[3]. Symeon'un beyhude yere ulaşmaya uğraştığı hedefi Romanos Lakapenos elde etmişti: Genç ve meşrû hükümdarın kayınpederi ve müşterek hükümdarı ve böylelikle de Bizans devletinin hâkimi olmuştu.

[1] Aziz Lukas Junior'un *Vita*'sına göre (MIGNE, *P. G.* 111, 449 vdd.) bu kilise Aziz'i Bulgar istilâsı yüzünden Phokis'de Ioannitza dağında bulunan oturma yerini terk etmek zorunda kalmış ve ancak Symeon'un ölümünden sonra (927) yurduna dönebilmek üzere on yıl Patras'a uzak olmayan bir yerde kalmıştı. Bu habere dayanarak DIEHL (*Choses et gens de Byzance* 1 vd.) kuzey Yunanistan'ın Bulgarlarca istilâsı için 917 yılını kabul etmektedir. Ancak, daha RUNCIMAN (*Romanus Lecapenus* 84 ve *Bulgarian Empire* 159)'in de işaret ettiği gibi, Symeon 917 ağustosunda Akheloos'da ve aynı yılın sonunda veya 918 başında Katasyrtai'da savaştığı cihetle DIEHL'in tarihlemesinin doğru olması olanak dışıdır. Ancak Runciman'in bu hususta 916 yılını kabul etmesi de haklı değildir. Aziz Lukas *Vita*'sındaki "on yıl" kaydının tamamını tamamına kabul edilmesinin isabetli olmıyacağı düşüncesi pekâlâ doğrudur, fakat bu durumlarda rakamların yuvarlaklaştırılmasının azdan ziyade çoğa doğru yapılmış olması çok daha muhtemeldir. Bundan başka Symeon'un kuzey Yunanistan'da yaptığı büyük yürüyüş, Diehl'in doğru olarak gördüğü gibi, hiç şüphesiz Akheloos zaferinin bir sonucu idi. Bütün bunlar bizi Symeon'un Yunanistan seferini 918 yılına aktarmaya sevk etmektedir. Bu seferin tarihini Romanos Lakapenos'un hükümdarlığa yükselmesinden sonraya vazetmek için (ZLATARSKI, *İstoriya I, 2*, s. 405 vdd.'de sefer için 920 yılı kabul ediliyor; ayrıca bk. MUTAFÇIEV, *İstoriya I*, 232) ise hiç bir sebep yoktur.

[2] Krş. V. GRUMEL, *Échos d'Or.* 36 (1937) 52 vdd, ve F. DÖLGER, *BZ* 37 (1937) 532.

[3] 920 yılında (919 değil). Bk. V. GRUMEL, *Notes de chronologie byzantine*, *Échos d'Or.* 35 (1936) 333 vdd. Romanos'un 920 temmuzunda yapılan birleşme konsili sırasında *basileopator* olarak görünmesi, GRUMEL'in belirttiği gibi, onun sadece imparator olarak değil, *caesar* olarak taçlandırılmasının da daha 919 yılında vuku bulmadığını isbat etmektedir.

Eskikitaplarım.com

Symeon için Romanos Lakapenos'un imparatorluğa yükselmesi korkunç bir darbe idi. Patrik Nikolaos Mystikos boş yere iki taraf arasında aracılık edip yazdığı çok sayıda mektupla Bulgar hükümdarının kalbini yumuşatmaya çalıştı. Symeon ise bahtlı rakîbinin azlinden başka bir şey duymak istemiyordu. Çünkü Romanos Lakapenos genç meşrû hükümdarın hâmiliği ve kayınpederliği mevkiini muhafaza ettiği takdirde Symeon'a hayatının gayesine ulaşmak için bütün yollar tıkanmış olacaktı. Fakat Symeon bu cüretkârane talebine ancak imparatorluk şehrini zaptetmek suretiyle kuvvet ve kudret bahşedebilirdi. Bizans arazisini arka arkaya tahrip etmesi, Edirne'yi tekrar eline geçirmesi (923) durumda hiç bir değişiklik yapmadı. Başkent'in müstahkem surları arkasında Romanos dokunulmazlığını koruyor ve sükûnetle bekliyordu. Istanbul kime aitse, duruma da o hâkimdi: Symeon bunu pek iyi bilmekte idi, fakat şehri hücumla alabilmesi için gerekli donanmadan yoksundu. Bu sebeple iyi bir denizci olan Mısır Arapları ile Istanbul üzerine müşterek bir taarruzda bulunmak üzere ittifak etti. Ancak bu plân uyanık Bizans diplomasisi tarafından akamete uğratıldı. Bizans imparatoru için, Bulgar hükümdarlarının vaadlerinden daha fazlasını yapmak ve Arapları hediyeler ve muntazam ödemeler vaadiyle Bulgarlarla işbirliği düşüncesinden caydırmak hiç de güç olmadı. Symeon 924'de tekrar Istanbul önünde göründüğünde 913 yılındakinden farklı olmayarak – kuvvet ve kudretinin imparatorluk şehrinin surları ile sınırlandığını idrak etmek zorunda kaldı ve bu sefer de Bizans devletinin hâkimi ile bir müzakere ricasında bulundu. 924 Son baharında[1] iki hükümdar arasında, çağdaşların ve sonraki nesillerin uzun müddet hâfızasında kalan efsanevî motiflerle süslenen bir mülâkat vuku buldu. Fakat nasıl 913 yılında Symeon'un Nikolaos Mystikos tarafından kabulü çok şeyler va'deden bir başlangıç olmuş idiyse, bu onbir yıl sonraki Romanos Lakapenos ile yapılan mülâkat da Bulgar hükümdarının büyük ümitlerinin sonu olmuştur.

İmparatoriçe Zoe hükûmetinin aksine Romanos I. kudretli düşmanını kızdırmayı hiç denemedi. 925 yılında Symeon'a yazdığı bir mektupta Romanos her ne kadar Bulgar hükümdarının kendisini Bulgar ve Romalıların *basileus*'u olarak adlandırmasını enerjik bir surette protesto etmekte ise de, gönderdiği diğer bir mektupla, protestosunun Symeon'un imparatorluk ünvanına değil, onun Roma imparatorluğu üzerinde hak iddia etmesine

[1] Kronoloji bakımından, haklı olarak, kaynakların birbirini nakzeden ve eksik bilgisi muvacehesinde tam bir tarihlemenin mümkün olmadığını belirten Dölger (*Reg.* 604)'e bk. Mülâkatın 9 eylül 924 ile tarihlenmesi hakkında son olarak Runciman (*Romanus Lecapenus* 246 vdd.)'in temsil ettiği görüş, daha önceki bütün tarihleme teklifleri gibi, kesin görünmemektedir.

Eskikitaplarım.com

karşı olduğunu açıklamıştır[1]. Bizans istemiyerek de olsa, bu ünvanın Bulgar ülkelerine münhasır kalması şartıyle Bulgar hükümdarının imparator ünvanını taşıması vakıasına kendisini alıştırmış bulunuyordu. Yine aynı şekilde, kendisine şerefli ve fakat Bizans devletinin mukadderatına her türlü nüfuz imkânını kapayan bir mevki sağlamak üzere Symeon'a, patrik Nikolaos Mystikos vasıtasiyle, daha 920 yılında yeni hükümdar hanedanı Lakapenos'larla sıhrî bağlanma teklifinde bulunulmuştu. Buna mukabil Romanos daha başka tavizleri reddetmiş ve hattâ arazi bakımından Bulgarlara karşı fedakârlıkta bulunmayı duymak bile istememişti. Gerçekten de geçmiş yılların tecrübesi, Symeon'un askerî üstünlüğüne rağmen plânlarını silâh zoruyla kabul ettirebilecek durumda olmadığını öğretmişti. Bizanslıların diplomasi sanatı ise onu gittikçe daha kuvvetle kabuğuna çekilmeye, köşeye sıkışmaya zorlamakta idi.

Balkan yarımadası üzerindeki bütün olaylara hâkim olan Bizans - Bulgar mücadelesi, diğer Balkan ülkelerini de etkisi altında bırakmıştı. Sırbistan'da Bulgar ve Bizans devletlerinin nüfuzu çatışıyor ve birbiriyle mücadele ediyordu. Sırp hükümdar hanedanının mümessilleri bu iki büyük devletten birisinin desteğine muhtac bulunmakta ve bunlar tarafından birbirine karşı kışkırtılmakta ve bunların oyuncağı olmakta idiler. Bazen Symeon, bazen de Romanos Lakapenos Sırbistan hâkimiyetini himayegerdelerinden birisine sağlamaya ve düşmanının desteklediğini ortadan kaldırmaya muvaffak oluyorlardı. Ancak uzun bir mücadele ve bir çok taht değişmesinden sonra Bizans nüfuzu üstünlük kazanmaya başlayıp Bulgar yardımı ile Sırp tahtına yükseltilmiş olan hükümdar Zakharias Bulgarlara sırt çevirip Bizans'a taraftar görününce Symeon arkasında bulunan bu fesad ocağını ortadan kaldırmaya karar verdi. Fakat Sırbistan'a gönderilen Bulgar ordusu mağlûp edildi. Bunun üzerine buraya daha büyük kuvvetlerin sevki gerekti. Bu kuvvetler Sırp ülkesini korkunç bir tahripten sonra Symeon'a boyun eğdirdiler (takriben 924 yılı). Sırbistan'ın itaat altına alınması Bulgar hükümdarını, o sıralarda ilk kralı Tomislav (910-28; takriben 925'den beri kral) idaresinde göz doldurucu bir kudrete sahip bulunan Hırvatistan sınırlarına getirmiş oldu. Kısa zamanda Symeon burada da savaşa girişmek ve bununla esas mücadele sahası olan Bizans'ı yeniden bir kenarda bırakmak mecburiyeti ile karşılaştı. Ancak Hırvatistan'a girişte Symeon'un ordusu maruz kaldığı yenilgilerden en büyüğüne

[1] Romanos I.'un mektubuna göre Symeon kendisini βασιλεὺς Βουλγαρων καὶ Ῥωμαίων tesmiye ediyordu (Δελτίον *I*, 659). Symeon ise unvanındaki Βουλγάρων kelimesinden ziyade Ῥωμαίων kelimesine önem vermekteydi. Symeon'un içinde kendisini sadece Romalıların imparatoru olarak adlandırdığı bir kurşun vesika mührü (=*molybdobullum*) bulunmuştur: Συμεὼν ἐν χριστ [τῶ] βασιλε[ὺς] Ῥωμέων (T. Gerasimov, *Bull. de l'Inst. archéol. bulgare* 8, 1934, s. 350).

Eskikitaplarım.com

uğradı (takriben 926). Papanın aracılığı ile Symeon Hırvatlarla barış yapmak zorunda kaldı[1]. Symeon'un bundan sonra Bizans'a karşı yeni bir sefer plânladığı anlaşılmaktadır; ancak o 27 mayıs 927'de birdenbire öldü.

Symeon'un ölümünden sonra bütün durum birden değişiverdi. Symeon'un büyük gayreti ve mücadele ruhu oğlu ve halefi Petro için tamamiyle yabancı kavramlar idi. Mücadeleye devam anlamsız görünüyordu. Petro Bizans ile barış anlaşması yapmakta müsaraat gösterdi, Bulgar çarı olarak tanındı ve imparator Romanos'un torunu, onun oğlu Khristophoros'un kızı prenses Maria Lakapene ile evlendirildi. Symeon'un son yıllarında tesis etmiş olduğu anlaşılan Bulgar patrikliği de Bizans tarafından kabul ve tasdik olundu. Symeon'un kazanmış olduğu askerî başarılar etkisiz kalmıştı. Her ne kadar onun en büyük gayesi erişilmemiş olarak kalmışsa da, imparatoriçe Zoe tarafından yürütülmeye çalışılan, bütün Bulgar taleplerinin radikal bir şekilde reddi siyaseti de başarısız kalmıştı. Zaferi kazanan, uzak görüşlü imparator Romanos'un tuttuğu orta yol olmuştu. Bulgar hükümdarı *basileus* ünvanını, fakat bilhassa belirtildiği gibi sadece Bulgar devletine ait olmak şartiyle, elde etmişti; Bizans hükümdar ailesi ile evlenme bağı da kurabilmişti, ama imparator olarak doğmuş meşrû hükümdar hanedanı ile değil, Lakapenos'lar ile. Roller de aynı şekilde değişmişti: Symeon'un arzu ettiği gibi Bulgar hükümdarı Bizans imparatorunun kayınpederi ve hâmîsi olmamış, aksine Bizans imparatorları olan Romanos ve oğlu Khristophoros Bulgar çarı Petro'nun şahsında itaatkâr bir damat bulmuşlardı. İmparator Romanos I.'un – bu sefer dış bir baskıya uymak zorunda kalmadan – Bulgarlara verdiği hatırı sayılır tavizler, Bizans - Bulgar ilişkilerinin yeniden tanziminde çok uygun anlamda etken oldular. Bizans - Bulgar sınırındaki sükûnet hiç bir zaman bu kadar lekesiz, Bizans'ın Bulgaristan üzerindeki nüfuzu hiç bir zaman bu 927 barışını izleyen on yıllarda olduğu kadar her şeye kadir olmamıştı.

Bizans'ın mevkii diğer güney İslav ülkelerinde de sağlamlaşmıştı. Symeon tarafından tahrip olunup itaat altına alınmış olan Sırbistan, Bulgar çarının ölümünden hemen sonra Preslav'dan yurduna kaçarak Bizans hâkimiyetini tanımak suretiyle iktidarı eline alan hükümdar Çaslav'ın idaresinde tekrar bağımsız yaşamına kavuşmuştu[2]. Symeon'un müttefiki olan Zakhlumia hâkimi Mikhail de Bizans ile bağlantı kurarak

[1] Kış. Şışıç, *Poviyest* 407 vdd. Jireçek, *Geschichte I*, 199 vdd.

[2] Çaslav hâkimiyeti, önceleri kabul edildiği gibi, 930'larda değil, daha 927 veya 928 yılında eline almıştır. Benim bu hususiaki açıklamalarımla krş.: *Porfirogenitova hronika srpskih vladara i nyeni hronološki podaci*, *Istoriski časopis* 1 (1948) 24 vdd.

Eskikitaplarını.com

İstanbul'dan *anthypatos* ve *patrikios* ünvanlarını elde etti[1]. Böylelikle Bulgar nüfuzu her tarafta gerilerken Bizans'ın etkisi her tarafta kuvvetlenmiş oluyordu. Bizzat Bulgaristan tamamiyle Bizans'ın büyüsüne kapılmıştı. Hristiyanlaşma oluşumundan beri süratle ilerlemekte olan Bulgar devletinin kültürel bakımdan Bizanslılaşması en yüksek noktasına ulaşmıştı[2]. Ancak Bulgar ülkesi siyasî olduğu gibi ekonomik bakımdan da, Symeon devrinin bitip tükenme bilmeyen savaşlariyle yorulmuş, yerlere serilmişti. Son onyılların süratli kalkınmasını burada bir bunalımlar devresi izlemektedir. Bizzat Bizans'ta da olduğu gibi Bulgaristan'da da kuvvetlice sosyal tezatlar kendini göstermeye başlar. Dünyevî büyük arazi sahipliği müessesesi yanında ruhânî büyük arazi mülkiyeti de gittikçe büyümektedir; çünkü ülkenin hristiyanlaştırılmasından beri kilise ve bilhassa manastır tesisleri gerek Bulgaristan'da ve gerekse ona ilhak edilmiş bulunan Makedonya'da bütün hızıyle almış yürümüştür. Resmî kilise tarafından teşvik gören manastır hayatı yanında ise, özellikle buhranlı devrelerde tatmin edilmemiş ruhlar ve gayri memnun düşünceliler için bilhassa büyük bir çekici güce sahip bulunan kilise düşmanı tarikat cereyanları parlak bir devre idrak etmektedir.

Bu anlamda çar Petro devrinde Bulgar devletinde *bogomil*'lerin radikal kilise düşmanı tarikatı yayılmaya başlar. Bu sapık inancın kurucusu olan papas (*Pop*) *Bogomil* 'inöğretisi, *massalian*'lar ile, Bizans hükûmeti tarafından büyük kitleler halinde Trakya'ya tehcir edilerek uzun bir süreden beri Bulgaristan ve Makedonya'nın İslav halkı ile yanyana yaşamakta bulunan *pavlikian*'ların doktrininden neşet etmiştir. Aslında *manikheismus*'a irca edilmesi gereken *pavlikian*'lık gibi *bogomil*'lik de, dünyaya iki prensip, iyilik (tanrı) ve kötülük (şeytan) tarafından hükmedildiğini ve birbirine zıt bu iki kudret arasındaki mücadelenin bütün dünya olaylarını ve her insanın hayatını tanzim ettiğini kabul eden düalist bir doktrindir. Bu düşünüşe göre göze görünen bütün dünya şeytanın işidir ve böyle olduğu için kötünün elindedir. Doğudaki selefleri gibi *bogomil*'ler de saf bir ruhî dindarlığa ve iddî surette zâhidane bir yaşama erişmek gayreti içindedirler. Bunlar büyük bir şiddetle bütün zâhirî ibadet şekillerini, bütün kilise âdetlerini ve hattâ bütün hristiyan kilise nizamını reddederler. *Bogomil*'lerin hâkim olan kiliseye karşı isyanları, en güçlü ruhî desteği kilise olan mevcut dünya nizamını da reddetmek anlamına geliyordu. *Bogomil*'lik hareketi hâkim olanlara, kudretlilere ve zenginlere karşı protestonun bir ifadesi idi.

[1] *De adm. imp.*, cap. 33, 16 (nşr. Moravcsik - Jenkins). Şişic (*Poviyest* 412)'e rağmen, kanaatimce göre, Jireček (*Geschichte I*, 202)'in düşüncesine uygun olarak, Mikhail'in Bizans'a yaklaşmasının ancak Symeon'un ölümünden sonra vuku bulduğu kabul edilmelidir.

[2] Krş. P. Mutafciev, *Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien*, *BZ* 30 (1930) 387 vdd.

Eskikitaplarım.com

Bogomil'lik Bulgaristan'da ve bilhassa Makedonya'da derin kök saldı, daha sonra o zamanki Bulgar devletinin sınırları dışında da kuvvetli yankılar yaratarak türlü adlar altında bizzat Bizans'da, Sırbistan'da ve özellikle Bosna'da, İtalya ve güney Fransa'da yerleşti. *Bogomil*'lerin mezhepleri olan *babun*'lar, *patareni*'ler, *katharer*'ler, *albigenser*'ler ve bunların Anadolu'lu selefleri, Armenia dağlarından güney Fransa'ya kadar uzanıp, bazen burada, bazen şurada alevlenen büyük bir hareketin muhtelif ve zahir şekilleridir. Bu sapık dinî düşünceler buhran ve kıtlık devrelerinde etrafa kol salmıştır, çünkü bunların aslında çok derin bir karamsarlığa dayanan, yalnızca bir belirli düzeni değil, bütün fanî dünyayı olduğu gibi reddeden dünya görüşleri, böyle zamanlarda daha kuvvetle beslenebilmekte ve protestoları özellikle kandırıcı görünmektedir[1].

4. Merkezî İktidarın Feodal Kuvvetlere Karşı Mücadelesi ve Bizans Sarayının Kültürel Parlak Devri : Romanos Lakapenos ve Konstantinos Porphyrogennetos

Genel Bibliyografya: A. Rambaud, *L'empire grec au Xe siècle: Constantin Porphyrogénète*, Paris 1870. - Runciman, *Romanus Lecapenus*. - Vasiliev, *Vizantiya i Arabı II*. - Vasilyevsky, *Materialı*. - Ostrogorsky, *Paysannerie*. - Lemerle, *Histoire agraire*. - Kajdan, *Gorod i derevnya*.

Romanos Lakapenos devletin içinde kendisine sağlam bir mevki yaratmış bulunuyordu; onun dış siyaset bakımından emniyetli ve kesin hareket etmesini bu vâkıa izah eder. Romanos, damadının müşterek bir hükümdarı olmak mevkii ile uzun süre yetinmedi. Kısa sürede iki hükümdarın resmî dereceleri yer değiştirdi: Romanos I. asıl imparator, genç Konstantinos VII. ise kayınpederinin müşterek imparatoru oldu. Romanos Lakapenos'un oğulları da müşterek imparatorluğa yükseltildiler: 20 mayıs 921'de Khristophoros, 25 aralık 924'de de Stephanos ve Konstantinos. Hattâ Khristophoros meşrû imparator Konstantinos VII.'dan daha öne geçirildi. Khristophoros, babası yanında ikinci imparator ve resmî veli-

[1] Bogomillik tarihine dair çok zengin ve son zamanlarda özellikle gittikçe kabaran bibliyografyadan şu eserleri hasseten zikredelim: D. Angelov, *Bogomilstvoto v Bulgariya*, Sofya 1947 (çok genişletilmiş yeni baskısı: Sofya 1961) ve *Der Bogomilismus auf dem Gebiet des byzantinischen Reiches I*, Sofia 1948; H. Ch. Puech ve A. Vaillant, *Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le Prêtre*, Paris 1945; St. Runciman, *The Medieval Manichee. A Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge 1946; D. Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge 1948; A. Solovyev, *La doctrine de l'Eglise de Bosnie, Bull. de l'Acad. de Belgique* 34 (1948) 481-534; H. Grégoire, *Cathares d'Asie Mineure, d'Italie et de France, Mémorial L. Pétit* (1948) 142-51. Ayrıca A. Schmaus'ın yüklü muhtevalı araştırmasını bk.: *Der Neumanichäismus auf dem Balkan, Saeculum* 2 (1951) 271 vdd.

Eskikitaplarını.com

ahdlik mevkiini alırken Makedonya hanedanının temsilcisi, üçüncü bir imparatorun sadece dekoratif rolüyle yetinmek zorunda kaldı[1]. Böylelikle Romanos I. meşrû Makedonya hanedanı yanında sülâlesini kurmuş ve hattâ buna öncelik sağlamış bulunuyordu. Oğullarından üçü imparatorluk tacı taşımakta olup dördüncüsü olan Theophylaktos ise ruhânî meslek için ayrılmış, daha çocuk yaşında Nikolaos Mystikos'un *synkellos*'luğu mevkiine getirilmişti; daha sonra da patrik olacaktı. Romanos I.'un hâkimiyet sistemi, bir zamanlar Basileios I. tarafından yaratılmış olan nizamı çok andırmaktadır. Ancak Romanos, Basileios I.'un aksine, meşrû hanedanın temsilcisini zorla ortadan kaldırmak şöyle dursun, onu akrabalık bağlarıyle kendi hanedanına raptetmiş ve sonradan yavaş yavaş, hemen hemen hiç fark edilmeden arka plâna itmişti.

Mahir bir politikacı ve diplomat olan Romanos I. makul bir itidalin kişileşmesi örneği idi. Enerjik, sağlam karakterli, her türlü cezrîliğe karşı bir şahsiyet olarak plânlarını soğukkanlı bir ısrarla, aceleye kapılmadan fakat hedefinden uzaklaşmadan izler ve uygulardı. Buna ilâve olarak hükümdarlık hasletlerinin en önemlilerinden birisine de sahipti: Adamlarını seçmek kabiliyeti. Önce *protovestiarios*, daha sonra *parakoimomenos* olan Theophanes'in şahsında mükemmel bir nazır, 923 yılında Scholenoi *domestikos*'luğuna yükselttiği Ioannes Kurkuas'ın kişiliğinde parlak bir kumandan bulmuştu. Bununla beraber küçük aileden gelen bir türedi olmak sıfatiyle Bizans aristokrat sınıfının hoşuna gidemezdi. Ancak küçük kızlarını, yani imparator olarak doğmuş Konstantinos VII.'un zevcesi olan kızının daha küçük kızkardeşlerini en itibarlı ailelerin mensupları ile evlendirmek suretiyle Argyros ve Musele'ler gibi büyük arazi ve kudret sahibi ailelerle sıkı ilişkiler kurmuştu.

Kilise ona sadakatle bağlı idi: patrik Nikolaos Mystikos ona dostluk ve menfaat birliği bağları ile merbuttu; müteveffa patrik Euthymios (ölm.

[1] Konstantinos VII.'dan daha üstün dereceyi Romanos 20 mayıs 921 ile (Khristophoros'un taçlandırılması Romanos değil Konstantinos VII. tarafından icra olunmuştu: *Theoph. cont.* 398; buna mukabil daha genç olan Lakapenosların taçlandırılmasını bizzat Romanos icra etmişti: *aym. esr.* 409, 21) nisan 922 arasında elde etmişti. Her halde bu aym 922 yılına ait olan *Protimesis novellası* (bk. aşağıda s. 254 n. 2), üç imparator, Romanos, Konstantinos ve Khristophoros namına ısdar olunmuştu: Zepos, *Jus I*, 200; Khristophoros Lakapenos'un ise genç meşrû imparatorun önüne geçmesi 922 nisanından sonra olmuş ve fakat *Theoph. cont* 414, 16'da rivayet edildiği ve buna dayanarak Runciman'in de (*Romanus Lecapenus* 67) kabul ettiği gibi ancak Khristophoros'un kızının Bulgar çarı Petro ile 927'de evlenmesi vesilesiyle değil, genç Lakapenosların 25 aralık 924'de icra edilen taçlandırılmalarından önce vuku bulmuştur; zira biz imparator olarak Romanos, Khristophoros ve Konstantinos namına ısdar olunan iki *khrysobullon* hakkında haberlere malik bulunmaktayız (Zepos, *Jus I*, 204. Dölger, *Reg.* 593 ve 594; buna nazaran bu vesikalar nisan 922 ile 25 aralık 924 arası ile tarihlenebilirler).

Eskikitaplarını.com

917)'un erimekte olan taraftar kitlesi artık her hangi bir önem taşımamaktaydı; tarihinin en hazin devrelerinden birisini yaşamakta olan Roma kilisesi de kudretli imparatorun her arzusunu yerine getiriyordu. Daha Romanos'un resmen imparatorluğa yükseltilmesinden önce 920 temmuzunda toplanan bir konsilde papalık *legat*'larının huzuriyle, Leon VI.'nın dört defa evlenmesi sorunu, dördüncünün yasaklanması, sadece bazı şartlarla müsaade edilmiş olan üçüncü evliliğin ise mahkûm edilmesi suretiyle patrik Nikolaos Mystikos'un düşüncesine uygun bir şekilde karara bağlanmıştı. Konsilin bu kararı patrik için olağanüstü bir tarziye teşkil ettiği gibi, Romanos'a, Makedonya hanedanının itibarını zedelediği, kendisini ise kiliseyi birleştirici bir rol oynamanın şerefi ile hâlelediği cihetle çifte yarar sağlamıştı. Uzun ve tatsız münazaalardan sonra Bizans kilisesi nihayet birleşmiş ve Nikolaos Mystikos zaferini bir τόμος ἑνώσεως ile ilan etmeye muvvafak olmuştu[1]. Bunu, *Epanagoge*'de çizilen ideal manzarayı (bk. yukarıda IV, 2) hatırlatan, dünyevî ve ruhanî kudretler arasında barış içinde işbirliği yılları takip etti. Nasıl devlet başkanı patriğin hakkını elde etmesine yardımcı olmuş idiyse, bu sefer de patrik, Symeon ile yapılan mücadele esnasında, imparatora en sadık yardımcısı ve müşaviri sıfatiyle hizmette bulunmuştu.

Ancak Bizans'da, hele kilisenin haiz olduğu önem ve mevki, başkanının kişiliğine kuvvetle bağlı olduğu, patriklik tahtına kimin çıkacağını ise fiilî bakımdan imparatorun iradesi tayin ettiği cihetle, kilise işleri süreklilikten yoksundu. Nikolaos Mystikos'un ölümünden sonra (925) devlet-kilise ilişkileri temelinden değişikliğe uğradı ve Bizans kilisesinin haiz olduğu büyük itibar hiç bir iz bırakmadan silinip gitti. Önemsiz iki patriklik devresini müteakip Romanos I. uzunca bir süre boş bıraktıktan sonra 16 yaşında bulunan oğlu Theophylaktos'u patriklik tahtına çıkarttı. İmparatorun bu maksatla İstanbul'a getirttiği papalık *legat*'ları genç delikanlıyı 2 şubat 933'de patrik olarak takdis ettiler. Çocuk patrik, babasının arzularını körü körüne yerine getiren bir âlet oldu. Zaten vaktini kiliseden ziyade ahırlarda geçiriyordu. Bu yakışıksız durum, geçen zaman içinde düşünce ve eğilimlerinde her hangi bir değişiklik olmadan, patriğin 956 yılında vukubulan ölümüne kadar sürüp gitti.

Romanos Lakapenos'un devlet adamı olarak büyüklüğü, en açık şekilde, onun küçük arazi sahipliği müessesesini korumak üzere giriştiği kanun koyuculuğu faaliyetinde belirmektedir. Bizans devleti çok ciddî bir sorunla karşı karşıya bulunmakta idi: gittikçe artan bir süratle "kudretliler" (οἱ δυνατοί) "fakirler" (οἱ πτωχοί. οἱ πένητες)'in arazisini satın alıyor ve bunları yarı köleleri (πάροικοι) hâline getiriyorlardı. Bizans aristokrasisinin güçlenmesinin yan belirtisi olan bu oluşma, iktisadî-malî

[1] Grumel, *Reg.* 669.

Eskikitaplarım.com

ve askerî kudreti köylü ve *stratiotes*'lerin küçük arazi sahipliği müessesesine dayanan Bizans devleti için büyük tehlike anlamı taşımakta idi. Selefl erinden hiç birisinin farkında olmadığı bu tehlikeyi ilk idrak eden Romanos Lakapenos oldu. "Küçük arazi sahipliği devlet vergilerini ödemek ve askerlik hizmeti görmek yoluyla büyük fayda sağlamaktadır; küçük arazi sahiplerinin sayısı azalacak olursa bütün bu hizmetler çökecektir" [1]. İmparator Romanos'un bu sözlei onun sorunun mahiyet ve ciddiyetini ne kadar açık olarak görmüş olduğunu göstermektedir. Eğer yüzyıllarca süren mücadelelerde tecrübe edilmiş olan sistem, Bizans devletinin malî ve askerî gücü, muhafaza edilmek isteniyorsa, devlet kudreti küçük arazi mülkiyetinin "kudretliler" tarafından emilip yok edilmesine karşı harekete geçmeli idi. İşte böylece merkezî iktidar ile büyük arazi mülkiyetine sahip aristokrasi arasında, Bizans devletinin bütün sonraki gelişmesini etkileyecek kıyasıya bir mücadele başlamış oldu.

Romanos Lakapenos önce, her halde 922 nisanında çıkarılmış olması gereken bir *novella* ile, Leon VI. tarafından kısıtlanmış olan komşuların öncelikle satın alma hakkını (bk. yukarıda IV, 2) yeniden geçerli kılarak προτίμησις - nizamına yeni ve daha kesin bir ifade bahşetti [2]. Köylü

[1] Zepos, *Jus I*, 209.

[2] Zepos, *Jus I*, 198 vdd. Dölger, *Reg.* 595. Lemerle (*Histoire agraire* 219, 1, s. 265 vdd.) kısa bir süre önce, küçük arazi mülkiyetini korumak üzere çıkartılan bu ve diğer *novella*'ların metinlerinin bize intikal sorununu ortaya attı ve bu arada bu *novella*'nın metin, tarih ve yazarı bakımından ağır şüpheler yarattığı görüşünü açıkladı. Daha önce Zachariä, Lemerle'in haklı olarak söylediği gibi, araştırıcılar tarafından yeterli derecede değerlendirilmemiş olan bir notunda, elimizde bulunan metnin, bu çok *novella*'dan yapılmış hulâsaların birbirine eklendiği intibaını uyandırdığına kısaca işaret etmişti (Zachariä, *Jus III*, 234, not 1). Gerçekten de yakından bakılınca bana da, cap. 2'nin, *novella*'nın esas kısmı olan cap. 1 ile ahenkli bulunmadığını, daha ziyade kanun koyuculuğun daha ilerideki bir safhasına ait bulunduğunu kabul etmek gerekli gibi geliyor (cap. 1'de *Protimesis-nizamı* çerçevesine girmeyen, kudretliler lehine yapılan bağış ve vasiyetler, cap. 2'de özellikle ve hasseten yasaklanmaktadır). Böylece, bu *novella*'nın mevcut metninin – ve aynı şekilde küçük arazi mülkiyetini koruyucu diğer *novella*'ların tenkidî bir şekilde gözden geçirilmesi lüzumunu belirten ve bütün bu *novella* gurubunun yeniden ele alınmasının araştırma faaliyetinin en âcil vazifesi olduğunu söyleyen Lemerle'e katılmak gerekir. Buna mukabil, bu *novella*'nın Protimesis - hukuku hakkındaki temel mahiyetindeki hükümleri ile Romanos I.'un eseri olduğundan şüphe etmek ise, şüpheciliği çok ileri götürmek olurdu. Böyle bir düşünüşün aksine Zachariä (*Geschichte* 238 vdd., 265 vdd. ve başkaca sık sık), haklı olarak, zikredilen notuna rağmen, bu "meşhur ve bütün müteakip devre için önemli *novella*"yı, hiç şüpheye düşmeden, Romanos I.'un 922 yılında çıkardığı bir kanun olarak kabul etmiştir. Tarih – 10. *indiktion*, 6430 (=922) yılı nisanı – filvaki ancak daha sonraki hukuk kitaplarında (II. ve III. sınıf *synopsis*'lerde) verilmektedir. Şu halde bunun doğruluğu kesin olarak saptanamıyorsa, yanlışlığını ileri sürmek için de isabetli bir sebep yoktur; çünkü *indiktion* ve yıl sayısı birbirine mükemmelen uymaktadır. Bu *novella* grubunun tenkitli bir neşrini, Okhrida'da toplanan XII. Uluslararası Bizantinisler kongresinde (1961) verdiği izahata göre, N. Svoronos'dan bekliyebiliriz.

Eskikitaplarını.com

arazisinin satış veya kira suretiyle elden çıkarılması halinde beş kategoriye ayrılan alıcılar belli bir sıra ile öncelikle satın alma hakkından faydalanacaklardı: 1 - - Mülkte iştiraki olan akrabalar, 2 Diğer mülk iştirakçileri, 3 — Satılacak arazi içinde kalmış toprak parçalarına sahip kimseler, 4 — Vergileri müştereken ödeyen komşu mülk sahipleri, 5 Diğer komşular. Ancak bütün bu beş kategoriye dahil kimseler satın almayı reddettikleri takdirde arazi başka bir kimseye satılabilecekti. Bu üzerinde ciddiyetle düşünülmüş ve bütün teferruatı iyice hesaplanmış olan sistem[1], küçük arazi mülkiyetini "kudretliler" in satın almalarından olduğu gibi gerektiğinden fazla parçalanmaktan da korumak gayesine matûf idi. Kudretliler artık, sadece bahis konusu köylerde arazi sahibi bulunmak, yani adı geçen beş kategoriye dahil bulunmak hâli dışında, hiç bir köylü arazisini satın alamıyacak veya kiralıyamıyacaklardı; bunlar, akrabaları olmayan "fakirler" den bağış ve veraset hakkı da kabul edemiyeceklerdi[2]. Bu hükümlere aykırı hareket eden bir kimse, eğer on yıllık bir zaman aşımı kendisini korumuyor ise, elde ettiği mülkü hiç bir tazminat almadan iade ettiği gibi devlet hazinesine de para cezası ödiyecekti. *Stratiotes* arazisinde tazminat almadan mülkü iade mecburiyeti, eğer bu asker arazisinde satıştan dolayı askerin techizi için gerekli seviye düşmüş ise, son otuz yıl içinde satılan araziye de teşmil ediliyordu.

Ancak bu kanun beklenilen etkiyi gösteremedi. 927/28 yılında alışılmamış derecede uzun ve sert bir kış sonucu ürünün çok az olması devleti müşkil duruma düşürdü. Ağır bir kıtlık ve korkunç bir salgın hastalık ülkeyi kasıp kavurdu. Bu müşkil durum ise, aç kalmış ahaliden arazisini gülünç derecede küçük fiyatlarla veya ödünç gıda maddesi karşılığında satın alan "kudretliler" tarafından istismar olundu. Bu olaylar Romanos I.'un yeni bir *novella* çıkarmasını gerektirdi[3]. Bu *novella*'sında imparator

[1] Krş. Ostrogorsky, *Steuergemeinde* 32 vdd.

[2] Yukarıda s. 254 n. 2'de telmih edildiği gibi bu hükümler her halde sonraları *Protimesis novellası*'na eklenmiş olmalıdır. Bu durum onun da, hele 927/28 kıtlığından sonra çıkarılan Romanos Lakapenos *novella*'sı bu hükme dayanmış göründüğüne göre (Zepos, *Jus* I, 210, 27-29), hiç bir suretle Romanos I. devrinden kalma olmadığını iddiaya müsait değildir. Aynı husus bundan hemen sonra zikredilecek olan asker arazi mülkiyeti hakkındaki hüküm hakkında da geçerlidir. Bu hükmün, Konstantinos VII'un *stratiotes*'ler arazisine dair *novella*'sında zikredilmemiş olması, hiç şüphesiz onun daha sonraki bir zamanda tesis edilmiş olmasının delili olamaz. Aynı Theodoros Dekapolites tarafından kaleme alınmış olan Romanos II. *novella*'sı, sadece Romanos Lakapenos'a her hangi bir suretle atıfta bulunmaktan çekinmekle kalmamakta, hattâ haksız iktisap edilmiş arazinin tazminatsız geri verilmesi hükmünün ilk defa Konstantinos VII. tarafından çıkarılmış olduğunu iddia etmektedir (Zepos, *Jus I*, s. 240).

[3] Zepos *Jus*, *I*, 205 vdd. Dölger, *Reg.* 628. Bu *novella*'nın tarihi de daha sonraki hukuk kitaplarında verilmektedir. Bu eserler bu hususta bazan II. (928), bazan da VIII. (934) *indiktion* cyklüsünü veriyorlar. Zachariä bu ikinci tarihi kabul etmiş ve bütün araştırmalar da ona uymuş-

Eskikitaplarım.com

büyük bir hışımla, "kudretlilerin" açlık ve vebadan daha acımasız olarak beliren bencilliklerine temas eder. Buna rağmen o daha önceki şartlara daha ciddî surette uyulacak olsaydı beklenebileceği gibi, zenginler tarafından satın alınan köylü arazisinin genel olarak musaderesini emretmemektedir. Filvaki bütün bağışlar, miras hakları ve buna benzer anlaşmalar tekrar geçersiz ilân edilmekte idi. Bundan başka, âdil olarak kabul edilebilecek bir fiyatın yarısından daha az bir meblâğ ödendiği takdirde böyle araziler hiç bir tazminat alınmadan geri verileceklerdi. Ancak kaidesine uygun bir satın alma muamelesi mevcut ise mülkün iadesi, satın alma ücretinin üç yıllık bir süre içinde iadesi şartına bağlanmakta idi. Gelecek için köylü arazisinin zenginler tarafından satın alınmasının her hâl ve kârda yasak olduğu, elde edilen arazinin tazminat alınmadan eski sahiplerine iadesi ve devlet hazinesine para cezası ödenmesi bir defa daha belirtiliyordu. *Novella*'nın sonunda imparator, kanunun kudreti sayesinde, nasıl dış düşmanları yenmiş ise, devletin içindeki düşmanları da aynı şekilde dize getireceği hususundaki inancını ifade etmekte idi.

İmparatorun ifadesi ne kadar sert olursa olsun, hem de yine bu *novella*, hükûmet tedbirlerinin ön görülen ciddiyetle uygulanmadıklarını göstermektedir. Açlık ve kıtlık sırasında satın alınmış köylü arazisinden büyük bir kısmının kudretlerinin elinde kaldığı kesinlikle kabul edilebilir. Çünkü, zaruretin mülkünü elinden çırarmaya zorlamış olduğu köylünün üç yıl içinde satış bedelini geri vermek için gerekli imkânı bulabileceği hemen hemen düşünülemez. Kanun hükmüne göre satın alınan mülkün bedelsiz olarak geri verilmesini gerektiren yolsuz, âdil olmayan satın almalarda bile, haksızlığı isbat edilmesi gereken satın alıcıların çoğunlukla ya hakkı yenen köylünün hükmü altında bulunduğu mahallî yüksek memur veyahut bunun akraba veya dostu olacağı düşünülebileceğine göre, köylüye gerçekte, her hâl ve kârda, eski mülkiyet hakları iade edilmemiş olacaktır. Büyük arazi sahipleri ve memurlar bir kast, bir sınıf teşkil ediyorlardı. Nasıl durumu müreffeh olan bir memurun eyalette kendisine bir çiftlik satın almak istemesi doğal bir hâl idi ise, zengin büyük arazi sahibi de memur sınıfına yükselmek ve kendisine, ister bir memuriyeti elde etmek, ister sadece bir memuriyet ünvanı kazanmak suretiyle, gerekli sosyal mevkii ve lüzumlu ilişkileri sağlamak gayretinde idi. Umumiyetle "kudretli" büyük arazi sahibi ile memur aynı şahıs idi[1]. Merkezî iktidarın iradesi karşısında iktisadî bakımdan en güçlü ve sosyal bakımdan en nüfuzlu unsurların birleşmiş iradesi yer almıştı. İmparatorluk emirlerinin

tu. Bu hususta haklı olup olmadıklarına burada dokunmak istemiyorum. Ne olursa olsun bana bu *novella* hakkında verilen tarih, *Protimesis novellası* hakkındaki tarihten daha az güvene değer görünmektedir.

[1] Vasilyevskiy (*Materyalı, Trudı IV*, s. 254 vdd.)'in önemli mülâhazaları ile krş.

Eskikitaplarını.com

pratik uygulaması fiilen ellerinde bulunan kimselerin menfaati, çoğunlukla, bu tatbikatın baltalanmasında idi [1].

İmparatorluk hükûmetinin, kudretlilerin açgözlülüğünden kurtarmak istediğini iddia ettiği küçük arazi sahipleri de çoğu zaman hükûmetin gayesine karşı çıkmakta idiler. Çok ağır olan vergi yükü bir *patrocinium* (bir efendinin hukukî himayesi altına sığınma) hareketi yaratmıştı. İktisadî yönden harap olan köylü acı dolu hürriyetinden feragat ederek, kendisini baskı altında tutan vazife ve yükleri hafifletmeyi vadeden bir kudretli efendinin himayesine sığınıyordu. İşte bizzat imparator kanunlarından öğrendiğimiz, köylülerin kendi mülklerini kudretlilere sadece satmakla kalmayıp bazen hattâ bağışladıkları vâkıası bununla izah olunabilir. Köylülerin mülklerini büyük arazi sahiplerine bu şekilde bağışlamaları, onların sefalet ve emniyetsizlikten kurtulmak, devletin ölçüyü aşan vergi taleplerine ve her şeyden önce de vergi memurlarının baskı ve şantajına karşı himaye edilmek için kendi arzularıyle kudretlilerin yarı kölesi haline geldiklerinden başka anlam taşıyamaz. Gerçekten de merkezî iktidar, imparatorluk *novella*'larının açıklamaya gayret ettikleri gibi, küçük arazi sahiplerinin hukuk ve bağımsızlıklarını korumak gayesiyle hareket etmiş değildi. O sadece, büyük arazi sahiplerinin elinden almaya çalıştığı küçük arazi sahipliği müessesesinin sağladığı vergileri ve bunun üzerinde kendi hukukunu savunuyordu. Buhranın ağırlığı, kuvvetlenen feodal aristokrasinin arazisini ve yarı köle sayısını çoğaltarak, devleti köylüsünden ve askerinden yoksun bırakmaya çalışması vâkıasında yatmakta idi. Merkezî iktidar ile feodal kuvvetler arasındaki mücadele sadece köylü ve *stratiotes* arazisi değil, aynı zamanda ve belki daha büyük ölçüde, her iki tarafın da ele geçirmeyi pek arzu ettiği bu küçük arazi sahipleri etrafında yapılmakta idi [2].

Dış siyasette devlet 927'ye kadar esas bakımından Symeon ile yapılan mücadeleyle meşgul olmuştu. Ancak daha bu devrede Bizans askerî kudretinin bir anlamda sağlamlaştığı fark edilir. Hususiyle, bir zamanki donanma *drungarios*'u Romanos Lakapenos'un saltanatı devresinde Bizans'ın deniz gücü arttı. Daha 924 yılında imparatorluk donanması Lemnos (=Limni) adası yanında Selânik'i işgal eden Trablus emîri Leon'un filosunu imha ederek Ege denizine yeniden hâkim olmuştu. Bulgar tehlikesinin ortadan kalkmasından sonra ise, mükemmel bir kumandan olan Ioannes Kurkuas'ın idaresinde, Anadolu'da da Bizans taarruzu başladı [3].

[1] İmparatorluk memur ve hâkimlerinin kanun hükümlerini hangi yollarla geçersiz kılmayı başardıklarını şu makalemde örnekleriyle göstermiştim: *The Peasant's Pre-emption Right*, *Journ. of Rom. Studies* 37 (1947) 117 vdd.

[2] Krş. Ostrogorsky, *Paysanneria* 11 vdd.

[3] Dış siyaseti bakımından gelişme Runciman tarafından mükemmel bir şekilde tasvir olunmuştur: *Romanus Lecapenus*.

Eskikitaplarım.com

Toros sınırı evvelden olduğu gibi şimdi de sabit kaldı; savaş sahasını Armenia ve özellikle kuzey Mezopotamya teşkil etti[1]. İlk büyük başarı Malatya'nın zaptı oldu: daha önce de bir çok defa Bizans askerî teşebbüslerinin hedefini teşkil etmiş olan bu önemli şehir Ioannes Kurkuas tarafından ilk defa 931'de işgal edildi ise de, tekrar Arapların eline geçti. Fakat 19 mayıs 934'de yeniden Bizans başkumandanına teslim olmak zorunda kalarak uzunca bir müddet için Bizans hâkimiyeti altına girdi. Ancak Ioannes Kurkuas'a Hamdânî hanedanından Musul ve Haleb emîri Seyf ed-Devle'nin şahsında kendisine lâyık bir düşman ortaya çıktı. Bağdat Abbasî hilâfetinin kudreti durmadan sukut ederken Hamdânîlerin kudreti gittikçe artmakta idi. Öyle ki, Bizans'a karşı yapılan mücadelenin idaresi Seyf ed-Devle'ye kaldı ve Bizans bu yeni düşmanına karşı kendisini savunabilmek için Bağdad hilâfeti ve Mısır'da hüküm süren Ihşidîlerle dostane münasebetler kurmak zorunluğunu hissetti. 938 eylülünde Hamdân oğlu yukarı Fırat bölgesinde Ioannes Kurkuas üzerinde büyük bir zafer kazandı. Armenia'ya girerek bir çok Ermeni ve Gürcü hükümdarını kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımaya zorladı ve itaat altına aldığı araziyi bir baştan bir başa kattettikten sonra Koloneia (=Şebinkarahisar) bölgesini tahrip etmek üzere Bizans arazisine girdi (940). Bu arada hilâfet içinde karışıklıklar çıktı ve Bağdad işlerine müdahale fırsatını kaçırmamak isteyen Seyf ed-Devle geri döndü.

Seyf ed-Devle'nin geri çekilişi, âni olarak 941 haziranında Rus taarruzuna uğrayan Bizans için pek büyük bir tâlih olmuştu. Ruslar Bithynia'nın Karadeniz kıyılarına bir çıkartma yaparak Boğaziçi'nin bütün Anadolu yakasını tahrip ettiler. Doğuda mevcut olan savaş fasılası Ioannes Kurkuas'a, Boğaziçi sahillerindeki savaş sahnesinde görünmek ve düşmanlara karşı etkili harekâtta bulunmak imkânını verdi. Ruslar arka arkaya bir çok yenilgiye uğradılar ve geri çekilmek istediklerinde de gemileri, *parakoimomenos* Theophanes tarafından idare olunan bir deniz savaşında Grek ateşi ile imha olundu[2]. 907 ve 941 yıllarında yapılan Rus saldırılarının birbirinden çok değişik olan âkıbetleri, Bizans devletinin askerî gücünün bu arada ne kadar artmış olduğunu göstermektedir. Buna rağmen Rus hükümdarı İgor 943 yılında Rus ve Peçeneklerden müteşekkil büyük bir savaş birliğiyle Tuna ağzında görününce, Bizans hükûmeti anlaşmaya gitmeyi ve Kiev ile ticaret anlaşmasını yenilemeyi daha münasip buldu[3]. 944

[1] Toros sınırının 7. yüzyıldan 10. asır ortalarına kadar aynı kalışı hakkında pek iyi bilgi için: HONIGMANN, *Ostgrenze*, 30 vdd.

[2] 941 yılındaki Rus saldırısı hakkında çok tafsilâtlı tasvir: LEVÇENKO, *Očerki* 128 vdd

[3] N. J. POLOVOY (*O date vtorogo pokhoda Igorya na Grekov i pokhoda russkikh na Berdaa*, *VV* 14, 1958, s. 138 vdd.)'a göre İgor'un Bizans'a karşı yaptığı bu ikinci sefer, görünüşe göre, şimdiye kadar umumiyetle kabul olunduğu gibi, 944 yılına değil, 943 yılına düşmektedir.

Eskikitaplarım.com

yılında imzalanan bu anlaşma, esas bakımından Oleg'in İstanbul'a saldırısından sonra 911 yılında akdedilen anlaşmaya dayanmakta ve fakat bazı noktalarda Bizans için daha müsait bulunmaktadır[1].

Rusları Boğaziçi kenarında yendikten sonra Ioannes Kurkuas Mezopotamya'daki teşebbüslerini yeniden ele almak üzere tekrar doğuya dönebilirdi. Süratli bir zafer yürüyüşü ile Martyropolis (=Meyyafarikin, şimdi Silvan), Amida (=Diyarbekr), Dara ve Nisibis (=Nusaybîn)'i zaptettikten sonra (943), hristiyan kutsal emanetlerinin en büyüklerinden birisinin, Abgar efsanesiyle şöhret kazanmış İsa'nın mucize yaratan tasvirinin, muhafaza edildiği Edessa (=Urfa) üzerine yürüdü. Şiddetli bir kuşatma şehir ahalisini, "insan eliyle yapılmamış" *Mandylion*'u Bizans kumandanına teslim etmeye zorladı. Bizans silâhları sayesinde müslümanların tabakkümünden kurtarılan kutsal emanet çok büyük bir tören ile İstanbul'a götürüldü. Bizans başşehrinde 15 ağustos 944'de yapılan kutsal emaneti karşılama töreni emsalsiz bir dinî bayrama dönüştü.

Ioannes Kurkuas'ın zaferleri Bizans sınırını büyük ölçüde doğuya doğru sürmüş, Anadolu ve Önasya'da Bizans'ın itibarını yükseltmiş ve Nikephoros Phokas ile Ioannes Çimiskes idaresinde yapılan nihaî taarruzun başlangıcını teşkil etmiştir. Bizans devletinin kudretinin artmasının etkisinde kalan bir çok Arap kabilesi hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Bizans eyaletlerinde iskân edilmek üzere, Bizans topraklarına geçtiler. Arap sınır bölgesinin bu şekilde tenhalaşması Bizans'lıların sonraki ilerlemelerini kolaylaştırmıştır.

Kutsal *Mandylion*'un geri alınışı imparator Romanos I.'un son zaferi oldu. "İnsana yakınları en korkunç düşmandır" mealindeki İncil sözünün şahsında gerçekleştiği büyük hükümdara mukadderat garip bir facialı son hazırlamıştı. Mevkii hiç sarsılmıyacak gibi görünen imparator kendi oğullarının saltanat hırslarına kurban gitti. Veliahd tayin etmiş olduğu büyük oğlu Khristophoros 931 yılında ölmüştü. Daha genç çocuklarının kabiliyetlerini gerçeğe uygun olarak değerlendiren Romanos bunlara meşrû imparatordan öncelik tanımamıştı[2]. Bu sebeple Stephanos ve Konstantinos, yaşlanmakta olan babalarının ölümünden sonra hâkimiyetin, babasının imparatorluğu zamanında doğmuş Konstantinos VII'a düşeceğinden korkarak bir darbe hareketine karar verdiler. 16 aralık 944'de ihtiyar imparator oğullarının emriyle yakalanıp Prote (=Kınalı ada) adasına götürüldü. Burada, Bizans tarihinin en önemli hükümdarlarından birisi olmuş bulunan Romanos keşiş olarak yalnızlık içinde 15 haziran 948'de ömrünü tamamladı.

[1] *Polnoe Sobr. Russk. Letopisey I* (1926-28) 46 vdd. Almancaya çevirisi: TRAUTMANN 29 vdd. DÖLGER, *Reg.* 647.

[2] Skylitzes - Kedren. (*II*, 321, 19)'un, Romanos Lakapenos'un, müşterek imparatorları arasında en düşük dereceli itibar olunduğu şeklindeki haberi doğru değildir, krş. *Theoph. cont.* 435, 5.

Eskikitaplarım.com

Ancak kısa bir sürede genç Lakapenos'ların hesaplarında çok yanılmış oldukları görüldü. Belki de onlar Konstantinos VII. taraftarlarının fısıldadıkları dedikodulara uymuşlardı[1]. Ne olursa olsun bu davranışlarının bütün kazancı Porphyrogennetos'a düştü; çünkü hükûmet darbesini hazırlayan iki kardeşi hiç kimse tutmazken, Konstantinos Porphyrogennetos Bizans halkının hanedanın meşrûluğu duygusunda kendisine bir destek bulmuştu. Lakapenos kardeşler ihtiyar babalarını işbaşından uzaklaştırmak suretiyle yegâne sağlam dayanaklarını kendileri yıkmışlardı. Plânlarının ikinci kısmını teşkil eden, meşrû imparatorun bertaraf edilmesi uygulanamadı. 27 ocak 945'de Konstantinos VII.'un emri ile tutuklanarak Istanbul'dan sürüldüler ve gönderildikleri yerde sonradan öldürüldüler.

Bu suretle Konstantinos VII. Porphyrogennetos, en küçük yaşından, 33 yıldan beri imparatorluk tacını başında taşıdıktan sonra, kırkına yaklaşmış olarak hükümdarlık hukukunu elde etmiş bulunuyordu. 6 nisan 945 paskalya pazar gününde oğlu Romanos'a da imparatorluk şerefi bahşedildi[2]. Konstantinos VII.'un hâkimiyetten bu kadar uzun müddet uzak kalması ve gururunu derinden yaralamasına rağmen arka plâna atılmasını sesini çıkarmadan kabul edişi, görünüşteki koşullardan ziyade onun kişisel yaratılışı ile ilgilidir. Bilgin yazarlığın devlet adamlığına nazaran daha ağır basışı onun şahsında babası Leon VI.'da olduğundan çok daha kuvvetle belirmektedir. İnceleme ve yazı yazmak ihtirasını teşkil eden öğrenme hırsiyle dolu bir kitap dostu, tarihe karşı büyük ilgi duyan yorulmak bilmez bir araştırıcı olan bu zat için bulunduğu zamandan ziyade mazide yaşamakta idi. Her ne kadar siyaset işleri ve hattâ savaş sanatı hakkında ilgi duymuşsa da bunlar, bütün bilgi konularıyla ilgilendiği şekilde, nazarî olarak kalmıştır. Böylece o tek başına hâkim olduğu devrede bile daima başkalarının ve her şeyden önce de damarlarında saltanat ihtirasıyla dolu Lakapenos kanı dolaşan zevcesi Helene'nin iradesine uymuştur.

Konstantinos VII.'un tarihî rolü onun devlet adamlığı bakımından zayıf icraatında değil, ilim ve irfan sahasında gösterdiği gerçekten hareketli ve meyvalı faaliyetinde mündemiçtir. O, "törenler kitabı" adıyla ünlü, daha biçilmez derecede kaynak değeri taşıyan bir ansiklopedi vücuda getirmiş, devletin eyaletleri hakkında tarihî - coğrafî bir eser, yabancı ülkeler ve milletler üzerinde son derece önemli bir bilimsel araştırma ve ayrıca büyük babası Basileios I.'un bir biyografisini kaleme almıştır. Diğer

[1] Krş. Skylitzes - Kedren. *II*, 322 vdd.

[2] Kronoloji için bk. G. Ostrogorsky E. Stein, *Die Krönungsordnungen des Zeromonienbuches*, *Byz.* 7 (1932) 197, n. 3. Ayrıca krş. G. de Jerphanion, *La date du couronnement de Romain II*, *Oriental. Christ. Period.* 1 (1935) 490 vdd.

Eskikitaplarını.com

bir çok tarih eseri ve çok sayıda muhtelif bilimlere ait yazılar onun emri veya teşvikiyle vücuda gelmiştir; büyük bir gayretle eski yazarların, hususiyle eski tarihçilerin eserleri kopye veya hulâsa edilmiştir. Devletin fikrî kuvvetlerine bu taçlı yazar ve yazar hâmîsi kuvvetli bir hamle gücü aşılamış ve emsalsiz bir bilimsel faaliyet devresi açmıştır. Onun görünüşte kalmış saltanat devresi parlak ve Bizans'ın tüm gelişmesi için hiç şüphesiz önemli bir devir olmuştur. İmparator ve çevresinin ilmî faaliyeti elbette ön plânda kompilâtif mahiyette idi. Yeni kültür değerleri meydana getiren yaratıcı kuvvetten yoksundu. Önemli olan cihet, bilinmeye değer her şeyin toplanması idi; bu, ilim ve irfan ve öğretim malzemesi olarak muhafazası ve sonraki nesillere intikali gereken bilinmesi gerekli her şeyin toplanmasıydı. Konstantinos VII.'un edebî faaliyetinin temelinde pratik-didaktik bir gaye yatmakta idi: Onun yazdığı veya yazılmasını teşvik ettiği eserler oğul daşlarına ve sonraki kuşaklara, ön plânda ise oğlu ve halefi Romanos'a öğretici ve pratik rehber olarak hizmet etmeliydi. Bunlar el kitapları idiler Ansiklopedi, ilmî eser, tarihî vekayiname. Konstantinos VII. ve çevresinin edebî faaliyet formları işte bunlardır.

Lakapenos'lar hâkimiyetinin çökmesinden sonra, tahmin edilebileceği gibi, Bizans sarayındaki memurlar arasında büyük değişiklik vuku buldu Konstantinos VII. kendisini kudretli Phokas ailesinin kollarına teslim etti. Romanos Lakapenos'un bir zamanki rakibinin kardeşi Bardas Phokas, Scholenoi *domestikos*'u sıfatıyle, ordunun başkumandanlığını üzerine aldı. Onun yanında üç oğlu imparatorluk ordusunda en mühim rolü oynamakta idiler. Fakat bütün şahıs değişmelerine ve Konstantinos VII.'un kaynpederine karşı kırgınlık ve kızgınlığını bütün hayatı boyunca devam ettirmesine rağmen [1], büyük hükümdar Romanos Lakapenos'un siyasî çizgisi içte ve dışta hiç değiştirilmeden izlenmeye devam olundu. Ziraî politika sahasında bile Konstantinos VII. hükûmeti Romanos Lakapenos'un açtığı istikameti muhafaza ederek, bu kanun koyuculuk sahasının yaratıcısının adını anmamakla beraber, küçük arazi mülkiyetinin korunması için bu sıra başka kanun da çıkardı.

Patrikios ve *quaestor* Theophilos tarafından kaleme alınan mart 947 tarihli bir kanun [2], kudretlilerin Konstantinos VII.'un yalnız başına hüküm sürmeye başlamasından sonra ele geçirdikleri veya geçirecekleri bütün köylü mülklerinin derhal ve tazminata bağlı olmıyarak eski sahiplerine geri verilmesini hükme bağlamakta idi. Emlâkin kudretliler tarafın

[1] Krş. *De admin. imp.* cap. 13, 149 (nşr. Moravcsik - Jenkins). Burada Konstantinos VII. şöyle diyor: "İmparator Romanos kültürsüz ve bilgisiz bir adamdı; o çocukluğundan beri imparatorluk sarayında yetişmiş ve Roma geleneklerine göre terbiye edilmiş kimselerden değildi; imparatorluk soyundan ve hatta asil menşeden bile değildi".

[2] Zepos, *Jus I*, 214 vdd. Dölger, *Reg* 656.

Eskikitaplarım.com

dan elden çıkarılması hâlinde de bundan sonra, aynı şartlarla köylüler öncelikle satın alma hakkına sahip olacaklardı. Eskiden yapılmış olan satın almalar için ise eski hükümler geçerli olacaktı ki, bunun anlamı, satın alma parasının iadesi yükümlülüğünün – ki hiç şüphesiz kudretlilere verilen önemli bir taviz idi – 945'den önceki bütün devreye teşmil edilmesidir. Filvaki Konstantinos VII. kanunu, servetleri 50 altından daha az tutan fakir satıcıları bu yükümlülüğün dışında tutmuştur; fakat oğlunun bir *novella*'sı, Konstantinos VII.'un, kudretlilerin itirazı üzerine bu sınırlandırmayı daha sonraki – bize intikal etmemiş – bir kanunla iptal etmek zorunda kaldığını, sadece satınalış bedelinin iadesi mühletini 3 yıldan 5 yıla uzattığını göstermektedir [1].

Konstantinos VII.'un *patrikios* ve *quaestor* Theodoros Dekapolites'in kaleminden çıkan [2] başka bir kanunu da asker mülklerini konu etmekte ve askerlerin iaşe ve techizatlarını sağlayacak imkânları elde ettikleri arazinin satışa çıkarılmamasını hükme bağlamaktadır. Gelenek gereğine göre atlı *stratiotes*'lerin olduğu gibi (Kibyraioton, Aigaion Pelagos ve Samos adası) *thema*'larının deniz askerlerinin arazileri adam başına en aşağı 4 libre altın, imparatorluk donanmasının ücretli gemicilerine ait arazinin ise adam başına 2 libre altın kıymetinde olması gerekmektedir [3]. Asker mülkünün veraset yoluyla taksimine, vârislerin orduda hizmet görevini müştereken üzerlerine almaları şartıyla müsaade olunmaktadır. Eğer bir askerin mülkünün kıymeti kanunî asgarî hadden yüksek ise, artan kısmı mülk sahibi asker, ancak *stratiotes* tomarlarına kaydedilmemiş ise, satmaya mezundu. Eski asker mülkleri üzerinde itirazsız mülkiyet için zaman aşımı ancak 40 yıl sonra başlar. Kanuna aykırı olarak satılmış olan asker mülklerinin alıcıların elinden hiç tazminat verilmeden istirdadına müteallik eski hukukî hüküm daha büyük bir ciddiyetle tatbik edilecektir, öyle ki, asker arazisinin geri alınması için müracaat hakkı sadece mülkün eski sahibine verilmemiş, ayrıca öncelikle satın alma hakkı ölçüsüne göre 6. dereceye kadar akrabalara, bunlardan sonra eski mülk sahibiyle müştereken askerlik göreviyle yükümlü bulunanlara veya ordu görevini müştereken ifa edenlere, ayrıca eski mülk sahibi ile vergileri müştereken ödeyen daha fakir *stratiotes*'lere ve nihayet aynı köyde yaşıyan köylülere kadar teşmil edilmiştir.

Aynı Theodoros Dekapolites, Konstantinos VII.'un oğlu Romanos II. zamanında yayımlanan ve daha önceki hükümleri yorumlayan, hâlâ kesin

[1] Zepos, *Jus I*, 240 vd.

[2] Zepos, *Jus I*, 222 vdd. Dölger, *Reg* 676, 3

[3] Bu önemli bilgiler Konstantinos VII.'un Törenler kitabında da tekrar lanmakta (*De caerim.*, s. 695), ancak burada atlı askerlerin arazi mülklerinin 5 veya en az 4 *libre*, imparatorluk deniz gücü askerlerine ait arazinin ise 4 *libre* altın kıymetinde olması gerektiği bildirilmektedir.

Eskikitaplarım.com

bir hükme bağlanmamış olan 927/28 kıtlığından beri satın alınan mülkler sorunuyla meşgul olan ve bunun dışında ise Konstantinos VII.'un yalnız başına hüküm sürmeye başlamasından sonra satışa çıkarılmış köylü ve asker mülklerinin hiç bir tazminat alınmadan iadesi gerektiğini bir defa daha teyid eden başka bir *novella* daha kaleme almıştır[1]. Aynı imparatorun 962 mart tarihli bir *novella*'sı satılmış *stratiotes* mülkleri hakkındaki eski hükümleri yorumlamakta ve iyi niyet sahibi alıcıların sadece bunları bedelsiz iade etmek ile mükellef bulundukları, kötü niyetli alıcıların ise bu yükümlülük dışında ayrıca ceza da ödemeleri ilkesini yazetmektedir[2].

Dış politikanın mihrakında hâlâ, doğuda Araplarla yapılmakta olan savaş bulunmaktaydı. Güney İtalya'daki alışılmış savaşlar, umumî gelişme üzerinde etkili olmadan, sürüp gidiyordu. Bulgar sınırında berrak bir barış havası hâkimdi; Macar akınları başarı ile püskürtülüyordu (934 ve 943'de olduğu gibi 959 ve 961'de de). Bu durumda Bizans, kuvvetlerini Anadolu'da ve Akdeniz'in doğusundaki mücadele için yoğunlaştırdı. Korsan yuvası olan Girit'e karşı Konstantinos VII. hükûmeti 949 yılında, hacmi ve maliyeti yönünden Leon VI. zamanında yapılan büyük seferleri andıran bir taarruza girişti[3]. Fakat bu defa da bütün askerî çabalar ve malî fedakârlıklar boşuna oldu. Teşebbüs, kumandan Konstantinos Gongylas'ın kabiliyetsizliği yüzünden acınılacak bir başarısızlıkla sonuçlandı. Devletin karşısına eski düşmanı Seyf ed-Devle'nin dikilmiş olduğu Mezopotamya ve kuzey Suriye'deki mücadeleler ise, çok değişik savaş taktiğiyle ve fakat Girit teşebbüsünden daha başarılı şekilde cereyan ediyordu. 949 yılında Bizanslılar Germanikeia (=Maraş)'yı zaptedip düşman ordusunu birbiri arkasına mağlûp ettikten sonra 952 yılında Fırat'ı geçtiler. Fakat bundan sonra talih döndü; Seyf ed-Devle Maraş'ı tekrar eline geçirdikten sonra devlet arazisine girdi ve *domestikos*'un oğlu Konstantinos Phokas'ı esir etti (953). Bunu izleyen yıllarda da Seyf ed-Devle zaferden zafere koştu ve Bizans ordusu ancak yavaş yavaş, daha 954 yılı sonunda babasının başkumandanlığı kendisine devretmiş olduğu Nikephoros Phokas idaresinde yeniden saldırıya geçebildi. 957 haziranında kuzey Suriye'deki Hadas (=şimdi İnekli) düştü ve 958'de Ioannes Çimiskes şiddetli bir savaştan sonra kuzey Mezopotamya'da Samosata (=Samsat)'yı işgal etti.

Konstantinos VII. devrinin karakteristik bir hususiyeti yabancı saraylarla girişilen oldukça hareketli diplomatik münasebetlerdir. Savaş hâlinde bulunulan Arap devletleri ve bunların komşularına gönderilmesi mutad olan elçi heyetleri dışında Kurtuba Emevî halifesi Abd er-Rahman

[1] Zepos, *Jus I*, 240 vdd.

[2] Zepos, *Jus I*, 243 vd. Dölger, *Reg.* 690.

[3] Tafsilâtlı tasviri: *De caerim.* 664 vdd.

Eskikitaplarım.com

III. ve Alman imparatoru Büyük Otto ile sefaret heyetleri teati olundu. Ancak tarihî bakımdan en önemli yeri 957 sonbaharında uzunca süre imparatorluk sarayında kalan Rus kraliçesi Olga'nın törenle kabulü alır. Kısa bir süre önce hristiyanlığı kabul ederek vaftizi esnasında Bizans imparatorunun zevcesi Helene'nin adını almış olan genç Kiev devleti nâibesinin şahsî ziyareti Bizans - Rus münasebetlerinde yeni bir devre açmış ve Bizans kilisesinin Rusya'da pek çok şeyler va'deden misyonerlik faaliyetine yeni bir hamle gücü aşılamıştır [1].

5. Fütuhat Devri: Nikephoros Phokas ve Ioannes Çimiskes

Genel Bibliyografya: SCHLUMBERGER, *Nicéphore Phocas*; *Épopee byzantine I.* - FERRADOU, *Des biens des monastères à Byzance*, Bordeaux 1896. - CHARANIS, *Monastic Properties*. - Ayrıca bu kısmın başındaki kaynaklar faslı ile krş.

Konstantinos VII.'un ölümünden sonra (9 kasım 959) Bizans tahtına, her ne kadar babasının siyasî kabiliyetsizliğini tevarüs etmiş ise de, onun bilimsel ciddiyetinden mahrum kalmış güzel, nazik fakat irade yoksunu ve hafif meşrep bir delikanlı olan oğlu Romanos II. çıktı. Daha çocuk iken, Romanos Lakapenos'un arzusiyle, Provence dükü Hugue'un gayri meşru bir kızı ile nikâhı kıyılmış, ancak küçük prensesin erken ölümü yüzünden, sarayda doğmuş imparator oğlu için şeref kırıcı olan bu bağlantı, gerçek izdivaca dönüşmeden kopmuştu. 956 yılı civarında Romanos kendi isteğiyle, bir meyhanecinin kızı olan ve imparatoriçe olarak Theophano adını alan Anastaso ile evlenmişti. Bu az bulunur güzellikte fakat tamamiyle ahlâk düşkünü ve ölçüsüz derecede haris kadın Bizans devleti tarihinde olağan dışı bir rol oynayacaktı [2]. Romanos II. onun sihrine tamamiyle kapılmıştı. Onun aşkı uğruna anne imparatoriçe Helene bir kenara çekilmiş ve imparatorun beş kızkardeşi zorla manastıra sokulmuştu. Romanos II. devlet işleriyle ciddî olarak hiç meşgul olmamış, bunları, son olarak *parakoimomenos* makamını işgal edip *paradynasteuon* görevi yapan

[1] Olga için imparatorluk sarayında yapılan kabul töreninin geniş tafsilâtı Konstantinos VII.'un Törenler kitabında mevcuttur: *De caerim.* 594 vdd. Bu hususta tafsilât için son olarak bk. LEVÇENKO, *Ocerki* 217 vdd. Müellif burada Olga'nın vaftiz yeri ve tarihi hakkında araştırıcıların farklı düşüncelerini de ele almaktadır. Levçenko, Olga'nın İstanbul'u ziyareti münasebetiyle vaftiz edildiği fikrine eğilim gösteriyor. Bunu ise sadece bu hususta Konstantinos VII.'un muhafaza ettiği sükût değil, Olga'nın refakatinde daha önceden bir papaz bulunması vâkıası nakz etmektedir. Rus kroniklerinin Olga'nın vaftizini 954 veya 955 yılına vazetmeleri de kraliçenin hristiyanlığı gerçekten İstanbul'a seyahatinden önce Kiev'de kabul etmiş olduğuna delil teşkil eder.

[2] DIEHL'in parlak *essai*'si ile krş.: *Figures I*, 217 vdd.

Eskikitaplarını.com

becerikli hadım Iosephos Bringas'ın ellerine bırakmıştı. Ancak imparator her şeyden önce *domestikos* Nikephoros Phokas'ın şan ve şöhretinden faydalanmış olup, kısa saltanat devresi de sadece bu büyük kumandanın imparatorluğuna bir geçiş devri olmak bakımından dikkate değer.

960 yazında Nikephoros Phokas büyük bir filonun başında Girit'e sefer etti[1]. Bütün kış boyunca süren çok sert bir kuşatmadan sonra Nikephoros'un kuvvetleri 961 martında adanın başşehri olan Khandaks (Kandiye)'ı hücumla zaptettiler. Hemen hemen bir buçuk yüzyıl Araplara ait olduktan ve bunların doğu Akdeniz havzasındaki deniz güçlerinin en önemli üssünü teşkil ettikten sonra Girit adası yeniden Bizans imparatorluğunun hâkimiyeti altına girmişti. Bundan daha büyük çapta bir zaferi Bizanslılar çoktan beri elde edememişlerdi.

Nikephoros Phokas Istanbul'da kendisi için yapılan muhteşem bir törenden sonra Anadolu'da Seyf ed-Devle'ye karşı mücadeleyi ele aldı. Burada da harekâtı en büyük bir başarı ile taçlandı. Birbiri arkasına Kilikya'da Anazarbos, etrafında o kadar mücadele edilmiş olan Maraş, Raban ve Dülük (Dolikhe, Telukh) düştüler, 962 aralık ayında zor bir kuşatmadan sonra Seyf ed-Devle'nin başşehri Halep de sukut etti. Her ne kadar bunların işgali henüz fetih anlamı taşımıyor ise de, Bizans başkumandanının muzafferane ilerleyişi onun büyük üstünlüğünü göstermekte idi. Otuz yıldan beri Bizans dış politikasının merkez noktasında duran Hamdânîlerle mücadele daha o sıralarda Bizans lehine sonuçlanmış sayılırdı. Girit'in fethiyle doğu Akdeniz'de olduğu gibi, Anadolu'da da Seyf ed-Devle'ye karşı kazanılan zaferle, Bizans için en tehlikeli Arap merkezi tenkil edilmiş ve doğu istikametinde ilerlemek üzere yol açılmış bulunuyordu.

Şöhretli başkumandanın ödülü imparatorluk tacı oldu. Romanos II.'un genç yaşında 15 mart 963'de ölümü, hâkimiyeti önce, küçük oğulları Basileios II. ve Konstantinos VIII. adına niyâbeti üzerine alan imparatoriçe Theophano'nun ellerine bıraktı. Bu nizamın uzun zaman süremiyeceğini zeki kraliçe pek iyi biliyordu. Iosephos Bringas'ın hazırladığı plânları bozarak Nikephoros Phokas ile bir anlaşma yaptı. Nikephoros Phokas askerî birlikleri tarafından Kayseri'de imparator ilân edildi; 14 ağustosta Istanbul'a girdi; Bringas'ın mukavemetini kanlı bir sokak çarpışmasında kırdıktan sonra 16 ağustosta Ayasofya'da taçlandırıldı. Genç imparatoriçe saçları savaş meydanlarında kırlaşmış olan savaşçıya izdivac elini uzattı. Nikephoros Phokas bu suretle meşrû Makedonya hanedanı ile bağlantı kurmuş oluyordu. Üvey babaları sıfatıyla imparatorluk haklarına şeklî bakımından dokunulmamış olan her iki genç prensin hâmîsi oldu. Sivil

[1] Seferin tafsilâtlı tasviri için bk. Schlumberger, *Nicéphore Phocas* 25-79. Aynca bk. I. Papadopulos, Ἡ κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνούς (*824-961*), Atina 1918, 90 vdd.

Eskikitaplarım.com

idarenin başına Bringas'ın yerine, tam bir Bizanslıya yakışır kurnazlıkta, sınırsız para düşkünü fakat aynı zamanda devlet adamı olarak fevkalâde kabiliyetli bir kimse olan, Romanos Lakapenos'un gayri meşrû oğullarından birisi, hadını Basileios geçti. Bu zat daha Konstantinos VII. zamanında önemli bir rol oynamıştı; şimdi ise *parakoimomenos* sıfatıyla ve yeni icat edilen *proedros*[1] ünvanıyla süslenmiş olarak yeni imparatorun sağ kolu oldu. Doğu kuvvetlerinin başkumandanlık mevkiini, *domestikos* sıfatıyla, imparator yanında zamanının en büyük kumandanı, asil bir Ermeni ailesine mensup olarak parlak bir general olan Ioannes Çimiskes işgal etmekte idi. İmparatorun savaş arkadaşı ve kardeşi Leon Phokas, batı *domestikos*'u sıfatıyla *kuropalates* ünvanını elde ederken, babaları olan bir zamanki Scholenoi *domestikos*'u Bardas Phokas *caesar*'lık payesiyle taltif edildi[2].

Nikephoros Phokas (963-69) ile Anadolu'nun kudretli ailelerinin en önemlilerinden birisi iktidara gelmiş bulunuyordu. Aslında yeni imparatorun ne görünüşü, ne de tavır ve hareketi onun asil menşeini ifşa edecek cinsten değildi. Görünüşü pek az çekici, yaradılışı kaba ve asık suratlı, yaşayışı zâhidane basit idi. Savaş meydanlarında mücadele yegâne ihtirası, dua ve azizane ömür süren kişilerle beraber bulunmak yegâne fikrî ihtiyacı idi. Savaşçılık ve keşişliği şahsında birleştirmiş olan imparator, Athos dağındaki Lavra manastırı kurucusu aziz Athanasios'un ateşli bir hayranı idi. Grek keşişlik müessesesinin bu en önemli merkezinin yükselme devri onun zamanında başlamış olup, "Arapların soluk benizli ölümü" tesmiye olunan Nikephoros'un bütün hayatı boyunca dünyaya sırtını çevirip keşiş olmak arzu ettiği rivayet olunur[3].

Ancak bütün aristokratlığa aykırı itiyadlarına rağmen, Nikephoros "kudretliler"in bir temsilcisi idi ve öyle kaldı; onun en yüksek iktidara tırmanışı Bizans aristokrasisinin zaferi anlamına geliyordu. Bu zamana kadar Bizans hükûmetinin, büyük arazi sahipliği müessesesinin genişleme gayretleri ile mücadele etmesine karşılık, şimdi zengin ve asil aileler mukabil darbeye hazırlandılar. Nikephoros Phokas'ın 967 yılına ait olması gereken[4] bir kanunu, seleflerinin köylüler lehine taraf tuttukları ve bu suretle bütün teba için eşit olması gereken adalet ilkesine ihanet ettikleri iddiasiyle başlamaktadır. Nikephoros, kudretlilerin arazi satışlarında, öncelikle satın alma hakkını fakirlerden almaktadır: ona göre fakirlerin malını fakirler, kudretlilerin mülkünü ise yalnızca kudretliler satın almalıydılar. Bunun dışında eski hukuk geçerli kalmaktadır; ancak 927/28 kıtlık zama-

[1] Bu unvan hakkında krş. Ch. Diehl, *De la signification du titre de "proèdre" à Byzance*, *Mélanges Schlumberger I* (1924) 105 vdd.

[2] Leon Diak. 49. Skylitzes-Kodrenos. *Rep.* 712.

[3] Krş. Schlumberger, *Nicéphore Phocas* 249 vdd.

[4] Zeops, *Jus I*, 253 vdd. Dölger, *II*, 379.

Eskikitaplarını.com

nından önceki devreye ait iktisaplar hakkında her türlü iade talebi, 40 yıllık zaman aşımı süresi tamamlandığı cihetle, hükümsüz kalmaktadır. Aslında bu hükümler belki de, gerçekte köylülerin kudretliler karşısında öncelikle satın alma hakkını her hangi bir zamanda kullanmış olabileceği bir sorun teşkil ettiği cihetle, o kadar sert sayılmayabilirler. Fakat kudretlileri adalet namına, bugüne kadar geçerli olan kanunlara rağmen himaye altına alan yeni kanunun psikolojik etkileri her halde olağanüstü olmuş olmalıdır. Seleflerinin aristokratlar aleyhine olan siyasetinden Nikephoros kesinlikle ayrılmıştı.

Fakat asker - imparator, *stratiotes* mülklerini kuvvetlendirmeye ve çoğaltmaya gayret etti. Eski zamanlara ait satışların geri alınması için yapılacak taleplerde asker arazisi için, eski usule göre, asgarî ölçü olarak 4 *libre* altın kıymeti geçerli olacak ve bu asgarî ölçüye kadar yapılacak iadeler tazminatsız, bunu aşanlar ise satın alma bedelinin iadesi şartıyla gerçekleştirilecekti. Bundan sonrası için ise, askerlerin yeni ağır techizatının maliyeti göz önünde tutularak, asker mülklerinin satılamıyacak asgarî ölçüsü 12 *libre* altından aşağı tutulamıyacaktı; öyle ki bir *stratiotes*, tüm değeri bu sınırı aşmadığı takdirde arazisinin hiç bir parçasını satamıyacak ve mülkünün kıymetini bu asgarî ölçü altına düşürecek her türlü satış, satılan mülkün tazminat verilmeden geri verilmesine yol açacaktı; sadece bu asgarî ölçüyü aşan kısımların satışı halinde, bunlar geri talep olunacak olursa satın alma bedelinin iadesi gerekli olacaktı[1]. Nikephoros'un gerçekleştirmeye gayret ettiği, asker mülkünün üç misline çıkarılması, hiç şüphesiz Bizans ordusunun sosyal bünyesinde değişiklik doğuracaktı. Bu hüküm de, "fakirler"'in arazi mülkiyetine dayanan şimdiye kadarki siyasetten ilke bakımından ayrılmak demekti. Nikephoros'un, kendilerine 12 *libre* altın değerinde arazi mülkiyeti sağlamaya çalıştığı ağır techizatlı *stratiotes*'leri artık "fakirler" olamazlardı[2]. Bunlar artık yalnız yeni teşekkül etmekte olan küçük asiller tabakasından, sonraki devirlerin *pronoia* sahipleri arasından çıkabilirlerdi.

Nikephoros aynı zamanda kilise ve manastır arazisi müessesesinin büyümesini durdurmaya gayret ederek bu maksatla 964 yılında, Bizans kanun koyuculuğunun en cüretkâr âbidelerinden birisini teşkil eden hususî bir kanun çıkardı[3]. Ruhânî büyük arazi mülkiyeti, her tabakaya mensup dindar kimselerin durmadan yaptıkları bağışlar ve vasiyetname yolu ile bıraktıkları miras sayesinde, hiç de dünyevî büyük arazi mülkiyetinden daha yavaş büyüyor değildi. Ayrıca mütemadiyen belirli arazi talisis

[1] Zepos, *Jus I*, 225 vdd. Dölger, *Reg.* 721.

[2] Neumann, *Weltstellung* 56'da da buna benzer düşünülmüştür.

[3] Zepos, *Jus I*, 249 vdd. Dölger, *Reg.* 699. Bu kanunun ingilizce bir çevirisini de veren şu eserle krş.: Charanis, *Monastic Properties* 56 vdd.

Eskikitaplarını.com

leri ile yeni manastırlar kurulmakta idi. Hükmî şahsiyetlere (kiliseye) bağlı arazi her ne kadar ilke bakımından vergi ile yükümlü idiyse de, hele vergi ile yükümlülük ilkesi, bahşedilen imtiyazlar yoluyla çoğu zaman zedelendiği için, devlet bunlardan diğer arazi sahiplerinden elde ettiği kadar menfaat bekliyemezdi. Devlet içinde kıtlık ve açlık zuhur ettiği anda ki böyle bir hâlin daha 10. yüzyılda mevcut olduğunu köylü ve asker mülkleri etrafında yapılan mezbûhane mücadele ispat etmektedir– ruhânî büyük arazi mülkiyetinin büyümesi, bu oluşum daha verimli arazi sahipliği müessesesi aleyhine vuku bulduğu cihetle, devletin menfaatine aykırı idi. Samimî dindar bir kimse olan imparator ise aldığı tedbirlerde, işte bu sebeplerle, dinî ve ahlâkî motiflerle hareket etmektedir. O, hiç bir ayrıcalık tanımadan, sadece mülk üzerine mülk yığmayı gaye edinmek suretiyle keşişlere ettikleri yemini unutturan ve manastır hayatını "boş ve Khristos adına leke süren bir tiyatro" ya çeviren ihtirası kötülemektedir. Manastırlara, kilise müesseselerine ve aynı şekilde ruhânî şahıslara arazi tahsisi artık son bulmalıdır. Çoğunlukla şan ve şöhret gayesiyle tesis cihetine gidilen yeni manastır ve kilise müesseselerinin kurulması da yasaklanmıştır. Hem kim dindarane fedakârlık arzusunu tatmin etmek istiyorsa, harap olan vakıflara, eski tesislere yardımcı olmalıdır; ancak o da bunlara arazi bağışlayamaz. Onlara bağışlamayı düşündüğü mülkünü satmalı ve bundan elde edilecek meblâğı böyle bir müesseseye vermelidir. Bu satışı istediği arazi sahibine, yani bir kudretliye de yapabilir. Terkedilmiş tenha bölgelerde manastır hücreleri ve dinî inzivaya çekilmek üzere, başka arazi mülkiyeti elde etmek gayretinde olmayan, küçük tesislerin kurulmasına ise, sadece müsaade edilmekle kalınmamakta, böyle teşebbüsler övülecek işler olarak belirtilmektedir. Bu cüretkârane kanun geçerliğini uzun müddet sürdüremedi ise de, imparator Nikephoros'un gerek devlet siyasetine müteallik ilkeleri ve gerekse ahlâkî dindarlığı bakımından çok anlamlıdır.

İktisadî bakımdan en güçlü unsurların genişlemesi oluşumunun her şeyden önce ziraate teveccüh etmesi ve köylü arazisini satın almak suretinde tezahür edişi, Bizans şehir iktisadiyatında mevcut olan koşulları açıklayan en sonuncu husus değildir. İktisadî güçlerin serbest oyununa devlet şehirde, kırsal arazidekinden çok daha sıkı sınırlar çizmişti. Büyükçe ölçüde özel teşebbüs gelişmelerine, eli kolu bağlı ve ciddiyetle kontrol edilen şehir iktisadiyatı tam bir hareket sahası bırakmıyordu (bk. yukarıda s. 237), öyle ki, artan parayı yatırıma bağlamak için arazi mülkü satın almak yegâne açık kalan yol idi.

Büyük arazi sahibi asalet sınıfının genişlemek ve büyümek gayreti iki istikamette gelişti. Bir taraftan Bizans eyaletlerindeki küçük arazi mülkiyetini emerek devlet içinde mevcut olan sosyal-ekonomik düzenin temelini oydu, diğer taraftan ise, devlet düşmanlarından da arazi kopar-

Eskikitaplarım.com

mayı başarmak suretiyle imparatorluğun sınırlarını ileri sürdü [1]. Doğuda yapılan Bizans fetihleri her şeyden önce Anadolu aristokrasisinin eseridir. Bunlar aynı zamanda ise, Bizans'ı kâfirler aleyhine savaşa iten güçlü bir dinî şevk ve heyecanın sonucudur.

Nikephoros Phokas bu şevk ve heycanla dopdolu idi. İslâm ile savaş onun için bir nevi kutsal vazifeydi. İnançsızlarla yapılan mücadelede maktul düşen bütün savaşçıların *martyr* (=din yolunda ölüme katlanan) ilan edilmesini kiliseden talep etmişti. Bu talep, müslümanlarla savaşın kutsal bir savaş olduğu anlamındaki Bizans duygusunun garip ve mübalâğalı bir tezahürünü ortaya koymakta idi; öyle bir his ki, Bizans devletinin güçlenme gayretini büyük bir kudretle ileriye itmekte idi.

İmparator sıfatiyle Nikephoros, bir zamanlar Romanos II. emrinde *domestikos* olarak başlamış olduğu fetihleri devam ettirdi. Nikephoros Phokas ile iki halefinin saltanat devreleri ortaçağ Bizans devletinin askerî bakımdan en parlak devrini teşkil ederler. Asırlardan beri sabit kalmış olan Toroslar sınırı ordularının kudretli ilerlemesiyle delindi. Saltanatının ilk iki yılı dağlık Kilikya bölgesinde yapılan, merkez noktasında Tarsus ve Mopsuestia (=Misis) kuşatmaları bulunan son derece güç ve yıpratıcı savaşlara hasredildi. Açlığa mahkûm edilen bu müstahkem mevkiler ancak 965 yılı yazında sukut etti. Aynı yıl içinde Kıbrıs Bizans donanması tarafından işgal edildi. Bu, doğu Akdeniz'de Bizans'ın durumunun yeni ve çok büyük ölçüde güçlenmesi anlamını taşımakta idi. Fakat her şeyden önce Kilikya ve Kıbrıs'ın zaptiyle Nikephoros Phokas'ın esas hedefinin, Suriye'nin itaat altına alınmasının, yolu açılmış oluyordu. Daha 966 yılında imparator Antakya surları önüne gelmiş bulunuyordu; fakat hiç bir şey yapamadan geri çekilmek zorunda kaldı. İmparator ancak 968'de yeniden Suriye'de göründü, deniz kıyısı boyunca şehir arkasına şehir zapt ederek güneye doğru derinliğine ilerledi ve daha sonra tekrar Antakya üzerine yürüdü. Ancak bütün gücünün sarfına rağmen kuşatma uzayıp gitti. Nihayet 28 ekim 968'de ordu kumandanları Petros Phokas ve Mikhail Burtzes Suriye'nin başşehri olan Antakya'yı zapta muvaffak olduklarında Nikephoros Istanbul'a geri dönmüş bulunuyordu. Bundan bir kaç ay sonra Halep de düştü ve Seyf ed-Devle (ölm. 967)'nin ikinci halefi olan Halep emîri Bizans ile kendisini küçük düşürücü bir barış anlaşması yapmak zorunda kaldı. Antakya ile birlikte Suriye'nin bir kısmı imparatorluğa ilhak olundu, Halep ile birlikte diğer bir kısmı ise, Bizans'ın yüksek hâkimiyetini kabul etti.

Kilikya ile Suriye'nin büyük bir kısmının ilhakı sayesinde Bizans devletinin arazisi oldukça önemli bir ölçüde artmıştı. Üç asırdan fazla bir süre müslüman hâkimiyetinde kalmış ve ebediyen kaybedilmiş görünen

[1] Buna daha önce NEUMANN (*Weltstellung* 24) işaret etmiştir.

Eskikitaplarını.com

doğu merkezlerinin en önemlilerinden birisi, patriklik merkezi Antakya, artık Bizans sınırları dahilinde bulunuyordu. Tarihî hatıralar ve dinî gelenekler bakımından o kadar zengin olan bu büyük merkez yeniden Bizans'a ait olmuştu. Bu doğrudan doğruya devlete katılan yeni bölge dışında Bizans imparatorunun hükümranlığı, bir zamanlar o kadar kudretli olan Hamdânî başşehrine kadar uzanmış idi: Halep emîri bir Bizans vassali idi ve bu şehrin hristiyan olmayan ahalisi devlete vergi ödüyordu.

Bizans devletinin bu muazzam güçlenme devresine bir taraftan da batı imparatorluğunun yeniden ihyası isabet eder. İki imparatorluk arasında, düşünce tarihi açısından imparatorluk fikrinin inhisarcılığı ve her iki imparatorluğun da Roma'nın mirası üzerindeki iddialarında, siyasî bakımdan ise iki büyük devletin güney İtalya'da birbirleriyle çarpışan menfaatlerinde kök salmış olan rekabet yeniden canlandı. Nikephoros Phokas'ın tahta çıkışından bir yıl önce Roma'da imparatorluk tacını giymiş ve hemen hemen bütün İtalya'yı itaatı altına almış olan Büyük Otto 968 yılında, İtalya'da henüz eline geçmemiş olan bölgeler üzerinde barışçı bir anlaşmaya gitmek maksadiyle Istanbul'a bir elçi heyeti gönderdi. Alman imparatorunun elçisi, daha önce 949 yılında da İtalya kralı Berengar II.'nin emriyle Konstantinos VII. devrinde Istanbul'a gelmiş olan Cremona piskoposu Liutprand, Bizans hükûmetine, Otto I.'nun oğlu ile genç Bizans imparatorlarının, çeyizini Bizans devletinin güney İtalya'daki arazisi teşkil edecek hemşirelerinden birisi arasında bir izdivaç projesi önerdi. Bu teklif Bizans'ca kaba bir alay telâkki edildi ve alayla cevaplandırıldı. Batıda vuku bulmuş olan olaylar yüzünden Bizans hükümdarı, imparatorluğunun şeref ve menfaatlerinin bir çok cihetten zedelendiği fikrinde idi. Otto'nun imparatorluk tacını giymesi, kendisini Roma'nın ve Roma kilisesinin efendisi yapması, elini kuvvetle bütün İtalya üzerine koyup Bizans devletinin vassalleri olan Kapua ve Beneventum hükümdarları ile ittifak ederek, hattâ başarısız da olsa, Bizans'a tâbi Bari'ye saldırıda bulunması, bütün bunlar, iktidar bilinci doğudaki son teşebbüslerinin emsalsiz başarıları yüzünden fevkalâde kuvvetlenmiş bulunan Bizans imparatorunu son derecede kızdırmıştı. Büyük Otto'nun Istanbul'da hemen hemen bir esir muamelesi gören elçisi, efendisinin ne imparator, ne de Roma'lı, sadece bir barbarlar kralı olduğunu ve bir barbar hükümdarının oğlu ile erguvanî salonda doğmuş bir imparator kızının evlenmesinden bahis bile edilemiyeceğini duymak mevkiinde kaldı.

Bizans devletinin güçlenmesinin anlamını komşu Bulgaristan da hemen idrak edememişti. Bulgar elçileri, Bizans hükûmetince ödenmesi mutad parayı talep etmek üzere Istanbul'a geldiklerinde Kilikya ve Kıbrıs'ın işgalini takip eden 965 sonbaharı idi[1]. Bu cüretkârlığa kı-

[1] Kronoloji için bk. RUNCIMAN, *Bulgarian Empire* 303 vdd.

Eskikitaplarım.com

zarak imparator elçileri kırbaçlattı ve hakaret ve tehditlerle yurtlarına yolladı. Bir kaç Bulgar sınır kalesini yıktıktan sonra ise, doğudaki teşebbüslerinden alıkonulmasını önlemek için, Bulgaristan ile doğrudan doğruya hesaplaşmaktan vazgeçti. Kendisi yerine, iyi bir ücret mukabilinde Bulgarları yola getirmek üzere Rus hükümdarı Svyatoslav'a bir çağırıda bulundu. Bizans dostu hristiyan Olga'nın Hazarlar devletini yıkıp muazzam bir kudrete sahip olmuş bulunan savaşçı oğlu için Bizans imparatorunun daveti mükemmel bir fırsat teşkil etti. 968 yılında Tuna'yı geçerek içinden çürümüş olan Bulgaristan'ı süratle yere serdi[1]; ancak bunu Bizans imparatoruna hizmet gayesiyle değil, kendisine Tuna kıyılarında özel bir hükümranlık kurmak için yapmıştı. Peçeneklerin 969'da Kiev üzerine yaptıkları bir akın onu yurduna dönmeye zorladı ise de, aynı yılın yaz aylarında yeniden Balkanlarda görünerek bu arada ölmüş bulunan Petro'nun oğlu çar Boris'i makamından attı ve Bulgaristan'ın hâkimi oldu. Nikephoros, kendi eliyle, şimdiye kadarki zayıf düşmanın yerine yeni, çok daha kuvvetli ve çok daha tehlikeli bir düşmanı getirmiş olduğunu idrak etmek zorunda idi. Bu sefer Svyatoslav'a karşı Bulgarlarla ittifaka çalıştı ve hattâ genç meşrû imparatorları iki Bulgar prensesi ile evlendirmeyi plânladı[2]. Fakat yapmış olduğu büyük hata o kadar kolaylıkla ortadan kaldırılamazdı: Balkanlarda haleflerine ağır bir miras bırakıyordu.

Antakya'nın zaptından altı hafta sonra Nikephoros Phokas bir suikaste kurban gitti. Bütün emsalsiz başarılarına rağmen halk tarafından sevilen bir hükümdar olmamıştı. Bütün devlet hayatını ordunun çıkarlarına bağlayan ve büyük seferlerinin gerektirdiği masrafı çıkarmak için vergi civatalarını acımasızca sıkan imparatorun askerî rejimi ahali üzerine büyük bir yük olarak çökmüştü. Zamanında büyük pahalılık ve sikkelerde bozukluk olduğu kaynaklarda bildirilmiştir[3]. Fakat onu düşüren halkın

[1] Kronoloji için bk. P.O. Karışkovskiy, *O khronologii russko - vizantiyskoy voyni pri Svyatoslave*, *VV* 5 (1952) 136 vdd.

[2] Bu ittifakın tarihi (968 değil, 969) ve bu ittifakla ilgili durumlar için krş. D. Anastasiyeviç, *Glasnik Skopskog Naučnog Društva* 11 (1932) 51 vdd.

[3] Skylitzes - Kedren. *II*, 369. Zonaras *III*, 507. Nikephoros Phokas'ın piyasaya çıkartmış olduğu ağırlığı az sikke, *tetarteron*, bilim çevresini oldukça meşgul etmiştir. Özellikle krş. W. Kubitschek, *Zum* Ἐπαρχικὸν βιβλίον, *Numism. Zeitschr.* 4 (1911) 194 vdd. G. Mickwitz, *Die Organisationsformen zweier byzantinischer Gewerbe im 10. Jahrhundert*, *BZ* 36 (1936) 66 vdd. F. Dworschak, *Studien zum byzantinischen Münzwesen*, *Numism. Zeitschr. N. F.* 29 (1936) 77 vdd. R. S. Lopez, *La crise du besant. au Xe siecle et la date du Livre du Préfet*, *Mélanges Grégoire II* (1950) 403 vdd. Ayrıca A. Khristophilopulos, Ζητήματά τινα ἐκ τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου, Ἑλληνικά 12 (1949) 125 vdd. A. Frolow, *Les noms des monnaies dans le Typicon du Pantocrator*, *BSl.* 10 (1949) 251 vd. V. Laurent (*Bulletin de Numismatique Byzantine*, *REB* 9, 1951, s. 204 vd.) tartışmayı her halde haklı olarak şu sözlerle kapamıştır: "à mon sens, rien n'est tranché dans cette question de tetarteron". *Tetar-*

Eskikitaplarını.com

nefreti değil, bir zamanki dostu Ioannes Çimiskes ile arasının bozulması ve zevcesi Theophano'nun ihaneti oldu. Theophano, ufak tefek olmakla beraber imparator Nikephoros'a nazaran çok güzel, asil ve sevimli tavırlara sahip, genç ve parlak kumandanın metresi ve yardımcısı oldu. Kocası aleyhine suikastı hazırlayan o, uygulayan Çimiskes ve dostları idiler. 10/11 aralık 969 gecesi Nikephoros Phokas yatak odasında öldürüldü.

İmparatorluk tahtına Ioannes Çimiskes çıktı (969-976). Theophano'ya gelince, yeni imparatora izdivac elini uzatmak ümidinde çok aldanmıştı. Öldürülen imparator, bu caniyane davranışı cezasız bırakmamaya şiddetle azmeden patrik Polyeuktes'in şahsında intikamcısını bulmuştu. Patrik, Çimiskes'in tövbe ve istiğfarda bulunmasını, imparatoriçe Theophano'yu saraydan atmasını ve imparator Nikephoros Phokas'ın katillerini, yani kendi yardımcılarını cezalandırmasını talep etti. Ancak bu istekleri yerine getirildikten sonradır ki, onu kiliseye kabul ederek taçlandırdı.

Bu Bizans *Canossa*'sı kilise - devlet ilişkilerinde sonuçlarını göstermezlik edemezdi. Kilisenin ahlâkî bakımdan kazanmış olduğu zafer, Çimiskes'in, selefinin manastır ve kilise mülklerine karşı çıkarmış olduğu kanunu iptal etmesiyle itmam olundu [1]. İmparatorların en büyük ve kudretlilerinden birisi olan Çimiskes'ten bize, Photios'un *Epanagoge* doktrinine inan havası taşıyan bir ibare intikal etmiştir: "Bu hayatta iki kudret tanıyorum: papaslık ve imparatorluk. Dünyanın yaratıcısı bunlardan birincisine ruhlarla ilgilenmeyi, ikincisine ise vücutlar üzerine hâkimiyeti tevdi etmiştir; her iki kudret her hangi bir zarara uğramadığı takdirde dünyada huzur ve refah hâkim demektir" [2]. Theophano, ancak oğullarının tahta çıkışında döneceği sürgün yolunu tuttu. İşte Nikephoros Phokas'ın zevcesi ve katili, Ioannes Çimiskes'in metresi ve Basileios II.'un annesi sıfatıyla Bizans tarihinde hususî bir mevki işgal eden bu kadının tarihî rolü böylece sona erdi. Çimiskes, meşrûiyet ilkesine akla gelebilecek en büyük uygunlukta bir makul izdivac yaptı: küçük imparator Basileios ve

teron'un güçlük arzeden sorunu hakkında Helene Ahrweiler - Glykatzi (*Nouvelle hypothèse sur le tétarteron d'or et la politique monétaire de Nicéphore Phocas*, *ZRVI* 8, 1, 1963, s. 1 vdd.)'nin ilgi çekici ve kanaatime göre ikna edici yorum tecrübesine bk. Buna göre Nikephoros Phokas'ın *tetarteron*'u normal ağırlıktaki *nomisma*'dan sadece 1/12 oranında farklı idi ve şu halde 22 karat ağırlıktaydı.

[1] *Cod. Vindob. suppl.* 47 ve 48 (Zepos, *Jus I*, 249 n. 1)'deki Nikephoros Phokas'ın manastır düşmanı *novella*'sına verilen notu krş.: ὁρα αυτη ἡ νεαρὰ κατηργήθη παρὰ τοῦ τζυμισχή· κακῶς δέ Nikephoros Phokas'ın kanununun ancak 4 nisan 988 tarihli Basileios II.'un bir *novella*'sı ile iptal edildiği nazariyesini yeniden kabul eden Charanis (*Monastic Properties* 61) bu *novella*'nın sıhhatinin en azından şüpheli olduğunu görmezlikten geliyor. Krş. Dölger, *Reg.* 772 ve s. 254 n. 2. Charanis'in, *cod. Vindob.*'in notunun Çimiskes'i Basileios II. ile karıştırdığı iddiası pek muhtemel görülecek bir şey değildir.

[2] Leon Diakonos 101, 23.

Eskikitaplarını.com

Konstantinos'un halaları ve Konstantinos VII.'un artık pek de genç olmayan kızı Theodora ile evlendi. Bir zamanlar Nikephoros Phokas'ın yaptığı gibi, o da iki küçük imparatorun hâmîsi rolünü üzerine aldı. Sivil idarenin başında, tam zamanında Çimiskes tarafına geçen ve bundan sonra da daha da büyük nüfuza sahip olan *parakoimomenos* Basileios kaldı. Öldürülen imparatorun akrabaları boş yere Çimiskes'i tahttan düşürmeye çalıştılar. İmparator Nikephoros'un yeğeni ve *kurupalates* Leon'un oğlu Bardas Phokas, Phokas ailesinin yuvası olan Kayseri'de kendisini imparator ilân ettirdi ise de, Ioannes Çimiskes'in kayınbiraderi Bardas Skleros tarafından mağlûp edilerek ailesiyle birlikte Khios adasındaki bir manastıra hapsedildi. Bizzat *kuropalates* Leon'un başarısız bir ayaklanmadan sonra gözleri çıkarıldı

Nikephoros Phokas gibi Çimiskes de en yüksek asalet sınıfına mensuptu. Baba tarafından Kurkuas, anne tarafından ise bizzat Phokas'larla akraba olup, ilk karısı Skleros'lardan idi. Bununla beraber o selefinden ayrı olarak, ziraî politikasında asalet sınıfının çıkarlarına uymadı. Zamanımıza, Çimiskes'in *thema*'larda bulunan memurlarına, manastır ve dünyevî kudretlilerin çiftliklerini araştırarak bunlarda eski *stratiotes* veya devlete hizmetle mükellef köylülere tesadüf ettikleri takdirde bunları derhal devlet makamlarına sevk etmelerini emrettiğini gösteren iki vesika intikal etmiştir. Bizans merkezî iktidarının büyük arazi sahipliği müessesesinin büyümesine karşı yaptığı mücadelede bizatihî kendi hukukunu ve çıkarlarını savunduğunu bu misal bize bilhassa pek açık olarak göstermektedir. Kendisine hizmetle mükellef köylü ve askerleri elinden kaçırmamak için devlet ciddî polis tedbirlerine baş vuruyor, kudretlilerin çifliklerine baskınlar tertipliyor ve buralara yerleşmiş *stratiotes*'ler ile devlete hizmetle mükellef köylüleri zorla eski oturdukları yerlere gönderiyordu. Böylelikle de, köylülerin elinden sadece arazi mülklerine istedikleri gibi tasarruf etmek hakkını almakla kalmıyor, bunların istedikleri yere serbestçe göç edip yerleşme imkânlarını da ortadan kaldırarak, bir zamanlar bağımsız küçük arazi sahibi olan bu kimseleri devletin yarı kölesi haline getiriyordu [1].

Nikephoros Phokas gibi Ioannes Çimiskes de dâhiyane kabiliyet sahibi bir başkumandan olduğu kadar, devlet adamı olarak da, oldukça fevrî bir kimse olan selefinden üstündü. Svyatoslav'ın çağrılması yüzünden Balkanlarda yaratılmış olan karışık durum süratli bir çözüm beklemekte idi. Çünkü kudretli Rus hükümdarının tutumu gittikçe daha tehdit edici bir mahiyet alıyor ve Bulgarlar da onunla Bizans'a karşı müşterek bir mücadele için ittifak edecek gibi görünüyorlardı [2]. İmparatorun, Sv-

[1] Krş. G. Ostrogorski, *O vizantiskim drjavnim selyacima i voynicima - dve povelye iz doba Yovana Cimiska*, *Glas* (Sırp ilimler Akademisi organı) 214 (1954) 23 vdd. ve *Paysannerie* 11 vdd.

[2] Krş. P. Mutafçiev, *Russko bulgarskie otnoşeniya pri Svyatoslave*, *SK* 4 (1931) 77 vdd.

Eskikitaplarını.com

vatoslav ile muslihane bir anlaşmaya varma gayretleri sonuçsuz kaldı. Bulgaristan'ın bu yeni hâkimi, Bizanslıların Anadolu'ya geri çekilmeleri ve devletin Avrupa'daki arazisini, Istanbul da dahil olmak üzere, kendisine teslîminden başka bir şey talep etmiyordu. Böylece Çimiskes neticeyi silâhlara bırakmak zorunda kaldı. Onun Svyatoslav'a karşı yaptığı sefer, Bizans savaş tarihinin hikâye ettiği en parlak başarılardan birisidir. 971 nisanında[1] imparator Büyük-Preslav üzerine yürüyerek Bulgar başşehrini kısa, fakat şiddetli bir mücadeleden sonra hücumla zaptetti. Bu sırada eline düşen, tahttan indirilmiş Bulgar çarını Bulgaristan hükümdarı olarak selâmladı. Bu iyi hesap edilmiş davranış ve Bizans ordusunun muzafferane ilerleyişi Bulgarlar üzerinde etkisiz kalmadı; bunlar Svyatoslav'dan ayrılmaya başladılar. Preslav'dan imparator Ioannes Çimiskes cebrî bir yürüyüşle, surları arkasına Svyatoslav'ın çekilmiş olduğu Tuna şehri Silistria (=Silistire, Dorostolon) üzerine ilerledi. Şehir kuşatıldı ve aynı zamanda Tuna üzerinde korkunç Grek ateşi ile Bizans donanması göründü. Ruslar mezbûhane bir mukavemette bulundular, fakat imparatorluk ordusu bunların bütün huruc hareketlerini geri püskürttü. Şehirde açlık da tahammül edilemez hâle geldi. Temmuz sonunda, kuşatma zincirini yarmak için yapılan son teşebbüs başarısızlıkla neticelenip Ruslar esmalsiz derecede sert ve Bizanslılar tarafından da son gücün sarfedilmesi suretiyle yapılan bir mücadeleyi müteakip tekrar şehir surları içine itildikten sonra, Svyatoslav muzaffer imparatora teslim oldu. Bulgaristan'ı boşaltmak, bir daha Balkanlarda görülmemek, Bizans'ın Khersones bölgesine taarruzda bulunmamak, aksine düşmanlarına karşı yapacağı müdafaada Bizans'a yardım etmek şartlarını kabul etti[2]. Bunun üzerine imparator açlıktan kırılan Rus savaşçılarına yiyecek vererek bunların eski ticaret imtiyazlarını yeniden tasdik etti. Svyatoslav, kendisini mağlûp eden hükümdarla şahsî bir buluşmadan sonrası ülkesine döndü, fakat yolda Dnyepr şelâleleri yanında Peçeneklerle yaptığı bir savaşta maktul düştü. Ioannes Çimiskes'in bü-

[1] Kronoloji için bk. F. DÖLGER, *Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen*, *BZ* 32 (1932) 275 vdd. Svyatoslav'a karşı yapılan savaşın üç ay değil üç yıl (974'e kadar) devam ettiği iddiasını savunan D. ANASTASIYEVIÇ (*SK* 3, 1929, 1 vdd.; *BZ* 30 (1929/30), s. 400 vdd. ve 31, 1931, s. 328 vdd.; *Mélanges Diehl I*, 1930, s. 1 vdd.; *Byz.* 6, 1931, s. 337 vdd.)'de ise başka türlü. Ancak seleri, Dölger gibi, 971 nisanı ile temmuzu arasına vazeden H. GRÉGOIRE (*Byz.* 12, 1937, s. 267 vdd.) ve bu hususta F. DÖLGER ile (*BZ* 38, 1938, s. 232 vdd.) krş. Ayrıca şu makale ile de krş. P. O. KARIŞKOVSKIY, *O khronologii russko-vizantiyskoy voyni pri Svyatoslave*, *VV* 5 (1952) 136 vdd.

[1] Svyatoslav'ın teslim anlaşmasının metni *Eski Rus kroniğinde* mevcuttur: *Polnoe Sobr. Russk. Letop. I*, 72 vd. (Almanca çevirisi TRAUTMANN 49 vd.). Bu anlaşma 6479 yılının 14. *indiktion*'unun temmuzu, yani 971 temmuzu ile tarihlenmiştir. Dölger ile Anastasiyeviç arasındaki tartışmada pek dikkat edilmemiş olan bu husus bile, hiç bir tereddüte yer bırakmadan, Svyatoslav ile yapılan savaşın süresini belirtmiş olmaktadır.

Eskikitaplarım.com

yük zaferi Bizans için iki türlü kazanç sağlamakta idi: devlet önce Hazar lar devletini yıkıp ilhak ederek ve Bulgaristanı yere sermek suretiyle sahip olduğu büyük kudreti isbat etmiş bulunan bir düşmandan kurtulmuş oluyor, diğer taraftan da bu zafer Bulgaristan'ı Bizans hâkimiyeti altına sokuyordu. Çünkü Svyatoslav ile mücadele ettiği sırada kendisini Bulgaristan'ın halâskârı pozunda göstermiş olmasına rağmen Çimiskes Bulgar devletinin yeniden tesisini aklına bile getirmiyordu. Ayakları altına serilmiş olan devleti ilhak etti; çar Boris esir sıfatı ile İstanbul'a götürüldü ve Bulgar patrikliği kaldırıldı.

Selefinin halledilmeden kendisine bırakmış olduğu ikinci sorunu Ioannes Çimiskes diplomatik yoldan çözümlemesini bildi. Büyük Otto'nun veliahdına her ne kadar Makedonya hanedanına mensup bir prenses olmasa da yine de kendi akrabalarından Theophano'yu gönderdi[1] ve Otto II. 14 nisan 972'de Roma'da bu hanımla evlendi. Nikephoros Phokas'ın gereksiz gururu yüzünden imparatorluk ile batı dünyası arasında haddinden fazla bir ölçüye varmış olan gerginlik böylece ve mühtemelen arazi bakımından mevcut *status quo* korunmak suretiyle hiç olmazsa geçici olarak tatlıya bağlanmış oluyordu.

Daha 972 yılında doğudaki savaş yeniden ele alındı ve imparatorun Mezopotamya'da Nisibis ve Meyyafarikîn arazisine yaptığı bir taarruzla başlatıldı[2]. Ancak esas savaş, Nikephoros Phokas'ın başarılarını sağlamlaştırılması ve devam ettirilmesi gereken Suriye'de cereyan etti. Kısa bir süre önce Mısır'da hâkimiyetlerini kurmuş bulunan Fatımîler, iktidarlarını Onasya'ya yaymış ve daha 971'de Antakya üzerine bir taarruzda bulunmuşlardı. Çimiskes'in 974 ve özellikle 975 seferi, gerçek bir haçlı seferi ruhu taşıyan kuvvetli bir mukabil darbe anlamı taşımakta idi. İmparator nisan

[1] Theophano'nun K. Uhlirz (*BZ* 4, 1895, s. 466 vdd.)'in göstermeye gayret ettiği gibi Romanos II.'un kızı değil, daha önce J. Moltmann (*Theophano, die Gemahlin Ottos II.*, Doktora tezi, Göttingen 1878)'ın kabul ettiği gibi Ioannes Çimiskes'in akrabası olduğunu P. E. Schramm (*Kaiser, Basileus und Papst in der Zeit der Ottonen, Hist. Z.* 129, 1924, s. 424 vdd.) çok ağır basan delillerle açıklamıştır. Theophano'nun kimliğini H. Moritz (*Die Herkunft der Theophano, der Gemahlin des Kaisers Otto II., BZ* 39, 1949, s. 387 vdd.) (ona göre Konstantinos VII.'un kızı) ve M. Uhlirz (*Studien über Theophano, Deutsch. Archiv f. Geschichte d. Mittelalt.* 6, 1943, s. 442 vdd.) (ona göre Stephanos Lakapenos'un kızı)'in yeni ve farklı teşhis gayretleri ile ilgili olarak F. Dölger (*Wer war Theophano?, Hist. Jahrb* 62/9, 1949, s. 546 vdd.) meseleyi, bu teşhislerin de mümkün olmadığını izah etmek ve Moltmann ile Schramm'ın tezlerinin vardığı sonucu her türlü şüpheden vâreste göstermek amaciyle bir kere daha ele aldı. Ayrıca *BZ* 43 (1950) 338 vd.'deki ilâveyi de krş. A. A. Vasiliev (*Hugh Capet of France and Byzantium. DOP*, 6, 1951, s. 227 vdd.) bir de haklı olmayarak, Theophano'nun Romanos II.'un kızı olduğu tezini yeniden canlandırmak istemiştir. Benim bu husustaki düşüncem için bk.: *BZ* 46 (1953) 1 vd.

[2] Çimiskes'in daha 972 yılında Mezopotamya'ya bir sefer yaptığı M. Canard (*La date des expéditions mésopotamiennes de Jean Tzimiscès, Mélanges H. Grégoire II*, 1940, s. 99 vdd.) tarafından teyid edilmiştir.

Eskikitaplarını.com

başında Antakya'dan Emesa (=Hıms) ve oradan da kısa bir mukavemeti müteakip sukut eden Baalbak üzerine yürüdü. Dımaşk da muzaffer imparatora teslim oldu; onun yüksek hâkimiyetini tanıdı ve harac vermek mükellefiyetini yüklendi. Çimiskes bundan sonra kutsal ülke Filistin içine girdi, Tiberias (=Taberiye), Nazareth, sahil şehri Akkâ ve nihayet Mısırlı Arapların ana üssünü teşkil eden Kaysâriye'yi aldı. Kutsal şehir Kudüs artık hiç de uzakta değildi, ama imparator gerektiğinden daha acele edilerek yapılacak bir yürüyüşün arzettiği tehlikeyi idrak etti. Kuzeye yönelerek yol üstünde aralarında Beyrut ve Sidon (=Sayda)'un da bulunduğu bir sıra önemli kıyı şehrini zaptetti. İşgal olunan bütün şehirlere imparatorluk kumandanları tayin edildiler. Çimiskes müttefiki Ermeni kralı Aşot III.'a şu sözlerle başlayan bir zafername gönderdi: "Mucizeleri duy ve haberin olsun.." Zafernamenin zirvesini şu haber teşkil etmekte idi: "Bütün Fenike, Filistin ve Suriye Arapların boyunduruğundan kurtarılmış olup Romalıların hâkimiyetlerini kabul etmiştir" [1]. Bu son cümle görüldüğü gibi çok mübâlağalıdır ve gerçekten ulaşılanı değil, yaptığı bu haçlı seferinde imparatorun varmayı istediği hedefi belirtmektedir. Ancak onun süratli bir zafer yürüyüşü ile elde ettikleri de pek büyük başarı idi: Nikephoros Phokas'ın fetihleri sadece emniyet altına alınmakla kalmamış, daha da genişletilmiş ve bu suretle Önasya'da Bizans devletinin üstünlüğü kuvvetle perçinlenmişti. Çimiskes büyük seferinden İstanbul'a öldürücü bir hastalık ile döndü; muhtemelen tifüse tutulmuştu. 10 ocak 976'da öldü. Şanlı şöhretli saltanatı beklenmedik bir zamanda, sadece altı yıl sürdükten sonra, sona ermişti.

6. Bizans Kudretinin Doruğuna Ulaştığı Devre
Basileios II.

Genel Bibliyografya: Schlumberger, *Épopee byzantine I ve II.* - Rosen, *Bolgaroboyca.* - Zlatarski, *İstoriya I*, 2. - Mutafçiev, *İstoriya I.* - Runciman, *Bulgarian Empire.* - Litavrin, *Bolgariya i Vizantiya.* - Neumann, *Weltstellung.* - Gay, *Italie.* - Ayrıca IV. Kısmın başında iç tarih için verilen literatüre bk.

Makedonya hanedanının meşrû vârislerinin imparatorluk hakları her ne kadar Nikephoros Phokas devrinde olduğu gibi Ioannes Çimiskes zamanında da şeklî bakımından mahfuz tutulmuş idiyse de, tahtın aslında hanedan azasına ait olduğu düşüncesi Bizans devlet erkânının vicdanında yavaş yavaş sönmüş idi. Devlet kudretinin büyük asalet ailelerine mensup büyük kumandanlardan birisinin elinde bulunmasına alışılmıştı ve bu sebeple Ioannes Çimiskes'in ölümünden sonra onun kayınbiraderi

[1] E. Dulaurier, *Chronique de Matthieu d'Edesse* (1858) 22. Kuçuk - Ioannesov, *VV* 10 (1903) 100.

Eskikitaplarım.com

Bardas Skleros boşalmış olan devlet niyâbetine namzet görünüyordu. Görünüşe göre Makedonya imparatorluk hanedanı, Merovenjiyen'ler gibi, daha büyük hayatiyet sahibi bir *maior domus*'luk müessesesinin kurbanı olmak veya Bağdat halifeleri gibi üstün kudretli bir askerî sultanlık yanında sürekli bir süsleyici gölge varlığa mahkûm kalmak âkıbetiyle karşı karşıya idi[1]. Hükümdarlık sülâlesi bu âkıbetten kurtuluşunu genç imparator Basileios II.'un emsalsiz enerjisine borçludur.

Romanos II.'un oğulları artık hükümdarlık edebilecek yaşa ulaşmış lardı: Basileios 18, Konstantinos ise 16 yaşında idiler[2]. Büyük amcaları hadım Basileios'un etkili desteği ile her ikisi de hükümdarlığa başladılar, ancak fiilî hâkimiyeti sadece büyük kardeş, yani Basileios II. elinde bulun duracaktı. Çünkü Konstantinos VIII. tam babasının oğlu olup, bütün hayatını müsrifane eğencelere dalarak geçirmekten başka bir şey düşün meyen hafifmeşrep bir zevk adamı idi. Demir gibi iradeli ve eşsiz bir cevaliyete sahip bir kimse olduğu kısa zamanda ortaya çıkan Basileios II ise onun tam aksi idi. Basileios I.'un bütün ailesi içinde yegâne hükmetmek için yaratılmış ve yegâne gerçek büyük devlet adamı o idi. Ancak o da hükümdarlık görevini yerine getirebilmek için tamamiyle hazırlıksızdı. Çocukluğundan beri saray törenlerinde sadece bir figüran olarak görülmüş, kendisine kudretli zorba hükümdarların sadece dekoratif ve aslında lüzumsuz bir takıntısı muamelesi yapılmış olan Basileios, dış dünyanın olup bitenleri karşısında önce acz ve çaresizlik içinde kaldı. Ancak hükümdarlığı üzerine almasından sonra geçirdiği ağır imtihanlar onu olgunlaştırmış ve karakterini çelikleştirmiştir. Devletin dümenini tecrübeli ellerine alan *parakoimomenos* Basileios idi. Bardas Skleros'un zincirinden boşandırdığı isyan hareketi de, pek tehlikesiz görünen büyük yeğenlerinden ziyade ona karşı idi. En eski ve en zengin Bizans ailelerinden birisinin temsilcisi ve eniştesi Çimiskes zamanında doğu *domestikos*'luğu gibi en yüksek askerî makamı doldurmuş büyük bir general olan Bardas Skleros 976 yazında kendisini birliklerince imparator ilân ettirdi. Üzerine gönderilen imparatora sadık kumandanlar üzerinde birbiri arkasına zaferler kazanarak yavaş yavaş bütün Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldı ve 978 yılı başında İznik'i zaptettikten sonra devletin başşehrine yaklaştı. Bu en büyük tehlike ânında hadım Basileios, Ioannes Çimiskes devrinde bizzat imparatorluğu eline geçirmeye teşebbüs etmiş, vücut yapısı fevkalâde iri, cesur bir savaşçı olan, imparator Nikephoros'un yeğeni Bardas Phokas'a baş vurdu. Nasıl bir zamanlar Ioannes Çimiskes'in hizmetinde Bardas Skleros onu yere sermiş idiyse, bu sefer de Bardas Phokas yeni hükümdarların emrinde Bardas Skleros'u yola getirecekti. Gerçekten de Bardas Phokas ve fakat

[1] Krş. Neumann, *Weltstellung* 49. hakkında krş. G. Ostrogorsky ve E. Stein,
[2] Basileios II.'un doğum yılı (958) *Byz.* 7 (1932) 198, n. 1.

Eskikitaplarım.com

meşrû imparatorların hâdimi olmaktan ziyade kudretli Phokas ailesinin temsilcisi sıfatiyle, bir zamanki rakîbini mağlûp etmiştir. Istanbul yanında bir mücadeleyi kabul etmiyerek Bardas Phokas, Phokas ailesinin yurdu olan Kayseri'ye gitti ve bu suretle âsiyi geri çekilmeye zorladı. İlk savaşları Skleros kazandı, fakat 24 mayıs 979'da Phokas, Amorion'dan uzakta olmayan Pankaleia ovasında rakibini önce teke tek düelloda yenmeye ve sonra da ordusunu kesin bir bozguna uğratmaya muvaffak oldu. Skleros halifenin sarayına kaçtı ve böylece üç yıllık bir süreden sonra, kendisini pek yakında diğer ağır karışıklıkların izleyeceği ilk iç savaş son bulmuş oldu.

Bir kaç yıl sonra genç imparator Basileios ile her şeye kadir büyük amcası arasında anlaşmazlık çıktı. Basileios, artık kendisini başkasının idaresi sadece gerekli görünmekle kalmayıp ayrıca hoşuna da giden, tecrübesiz ve desteğe muhtac bir delikanlı olmaktan çıkmıştı. Kudretli ve hükmetmek iradesi gemi azıya almıştı: Kendisini önceleri seve seve teslim etmiş olduğu vesâyet, artık ona gittikçe daha sıkıcı geliyor ve nihayet tatmin edemediği iktidar hırsı ve daimî ikinci plânda kalmanın doğurduğu hiddet, siyasî talim ve terbiyesini, hattâ taç ve tahtını borçlu olduğu adama karşı bir kin duygusuna dönüşmüş bulunuyordu. Kudretli asker imparatorlarla geçinebilmeyi başarmış olan büyük devlet adamı hadım Basileios böylece büyük yeğeninin gençliğe özgü hükmetmek hırsına kurban gitti. Anlaşıldığına göre, hadım Basileios hükümdarın hoşnudsuzluğunun başına çökmek üzere olduğunu hissederek nankör yetiştirmesine karşı bir suikast plânlamış, Bardas Phokas ve diğer kumandanlarla bu hususta birleşmişti. Ancak imparator ondan önce davrandı: hadım Basileios adî bir âsî gibi tutuklandı ve muazzam emlâkinin musaderesinden sonra, uğradığı âkıbetin hışmeti ile manen ve maddeten çökmüş olarak kısa bir süre sonra öleceği sürgüne gönderildi.

Basileios II.'un müstakil saltanatı her ne kadar 976 yılından itibaren hesaplanırsa da, onun gerçek bağımsız iktidarı ancak büyük hadımın sukutundan sonra 985 yılında başlar[1]. *Parakoimomenos*'un iktidarının ne kadar büyük ve imparatorun geri plânda kalmak yüzünden duyduğu kinin ne kadar kuvvetli ve sürekli olduğunu, hükümdarın, büyük amcasının iktidardan uzaklaştırılmasından önce ısdar edilen kanunların, kendi eliyle sonradan tasdik ve teyid ettikleri dışında kalanları, geçersiz ilân etmek zorunluğunu hissetmiş olması vâkıası göstermektedir: çünkü "Bizim bağımsız hâkimiyetimizin başladığı tarihten *parakoimomenos* Basileios'un

[1] Psellos'un *parakoimomenos* Basileios'un azlini her halde yanlış olarak Bardas Phokas'ın ölümünden sonraya, yani takriben 989 yılına vazetmesine mukabil, bu tarih sırası Skylitzes ile umumiyetle tetabuk eden Yahya'ya dayanılarak Rosen (*Bolgaroboyca*) ve Schlumberger (*Epopée byzantine I*, 1925, s. 510)'ye göre verilmiştir.

Eskikitaplarını.com

azline kadar ... pek çok şey arzumuza uygun olarak yapılmadı, aksine bütün bunlarda hâkim olan onun iradesi idi" [1].

Basileios II.'un ilk bağımsız teşebbüsü onun 986'da yaptığı Balkan seferidir. Ioannes Çimiskes'in ölümü devletin düşmanlarını bir kâbustan kurtarmıştı. Bundan sonra Bizans'da patlak vermiş olan iç savaş ve ağır karışıklıklar bu düşmanları yıllarca istedikleri gibi harekette serbest bırakmıştı. Şimdi imparatorluğun doğudaki yegâne ciddî düşmanı olan çok uzaktaki Fatımî hilâfetinin akınlarını her ne kadar sınırlarda karşılamak mümkün olmuş idiyse de, Bizans merkezî iktidarının kötürümleşmesi Balkanlardaki gelişme üzerine çok yaygın sonuçlar doğurmuştu. Makedonya bölgesinde Ioannes Çimiskes'in ölümünden sonra, Makedonya'daki eyalet valilerinden birisi olan *komes* Nikolaos'un oğulları dört *kometopulos*'un idaresinde bir isyan patlak vermişti [2]. Ayaklanma çok büyüdü ve Balkan yarımadasının büyük kısmını Bizans hâkimiyetinden çekip koparacak bir bağımsızlık savaşına dönüştü. Balkanlarda çıkan isyan haberi üzerine tahttan düşürülmüş olan Bulgar çarı Boris, kardeşi Romanos ile birlikte İstanbul'dan kaçtı ise de, Bulgar sınırını geçerken öldürüldü. Romanos hedefine ulaştı ise de, Bizanslılar tarafından hadım edilmiş olduğundan çarlık tacı üzerinde hak iddia edemezdi [3]. Başkanlık ve daha sonraları çarlık tacı *kometopulos*'ların en gencine, kahraman bir kimse olan Samuel'e kaldı. Çünkü daha yaşlı iki kardeşi mücadelede maktul düşmüş, üçüncüsü ise sonraları Samuel tarafından öldürülmüştü.

Samuel merkezi önce Prespa ve daha sonra Okhrida'da bulunan kudretli bir çarlık devletinin yaratıcısı oldu. Zamanla Selânik'e kadar

[1] Basileios II.'un 996 tarihli *novella*'sı: Zepos, *Jus I*, 270. Bu hususta Psellos'un verdiği bilgiye bk.: *I*, 12 vd. (nşr. Renauld).

[2] Kometopulos'ların önceleri hakkında kesin hiç bir şey bilinmiyor. Çağdaş Ermeni tarihçisi Taron'lu Stephanos (Asolik)'e göre (almancaya çevirisi Gelzer ve Burckhardt, 1907, s. 185 vd.) bunlar Ermeni menşeli idiler. N. Adontz (*Samuel l'Armenien*, 3 vdd.)'a rağmen. Samuel hakkında verdiği haberler gayet açık uyuşmazlıklarla dolu olan Ermeni tarih yazarının bu kaydının ne derecede güvenilmeye değer olduğu bir sorun teşkil eder. N. P. Blagoev (*Bratyata David, Moisey, Aaron i Samuil, Godişnik na Sofiysk Univ. Yurid. Fak.* 37, 14, 1941/42, s. 28 vdd.)'in *komes* Nikolaos'un protobulgar Asparukh'un neslinden geldiği ve Kometopuli'lerin annesi olan Ripsimia'nın çar Symeon'un kızlarından biri olduğu iddiası tamamiyle uydurmadır. Aynı müellifin *Teoriyata za Zapadno bulgarsko carstvo* (*ayn. esr.* 16 vdd.) adlı eserindeki mülâhazaları da hayal mahsulüdür.

[3] Runciman, *Bulgarian Empire* 221'de hiç şüphesiz doğru olarak böyle. Zlatarski (*İstoriya I, 2*, 647 vdd.) ve Adontz (*Samuel l'Armenien* 9 vdd.), Yahya (nşr. Rosen, 20 vd.)'nın ve daha önce zikredilen Ermeni Asolik'in efsanelerle karışık hikâyelerine dayanarak Romanos'un çar olarak tanınmadığını isbata çalışıyorlar. Bu sözüm ona çarın Skopye (=Üsküp) kumandanı olarak tekrar rastlamaktayız: 1004 yılında bu zat şehri Bizanslılara teslim edip Basileios II.'dan *patrikios* ünvanını elde etmiş ve Abydos'a *thema strategos*'u olmuştur, bk. Skylitzes Kedren. *II*, 455, 13.

Eskikitaplarım.com

Makedonya arazisini, Tuna ile Balkan sıradağları arasında bulunan eski Bulgar bölgesini ve Tesalya, Epiros ile Dyrrhakhion dahil bir kısım Arnavutluğu ve nihayet Rascia ve Diokleia'yı hâkimiyeti altında birleştirdi. Ioannes Çimiskes tarafından kaldırılmış olan Bulgar patrikliği Samuel'in devletinde yeniden hayata kavuştu; yerini bir çok kere değiştirdikten sonra, nihayet yüzyıllar boyunca yaşamını sürdüreceği Samuel'in başşehri Okhrida'da kuvvetle yerleşti. Yeni devlet, devlet ve kilise bakımından Symeon ve Petro'nun devletlerinin bir devamı olup gerek yaratıcısı ve gerekse Bizanslılar için, Bulgar devleti idi. Aslında Bizans yanında sadece Bulgaristan bir çarlık devletinin ve kendisine mahsus bir patrikliğin geleneklerine sahip bulunuyordu. Samuel bu gelenekleri tamamiyle benimsedi. Bununla beraber gerçekte onun bu Makedonya devleti bir zamanki Bulgarların devletinden farklı idi. Terekküp ve karakter itibariyle bu, yeni ve kendisine özgü bir kuruluştu. Ağırlık merkezi tamamiyle batıya ve güneye kaymış eski Bulgar devletinin hudud bölgesi olan Makedonya bu yeni devletin asıl çekirdek arazisini teşkil etmişti[1].

[1] Samuel devletinin meydana geliş tarihi hararetli tartışmalara konu olmuş, münazaalı bir sorundur. Drinov'un, Şişman hanedanının 963 yılında meydana getirdiği bir batı - Bulgar devleti teorisi ile bilim Aleminin kafa yormasına artık gerek kalmamıştır. Ancak bugün de birbirine zıt iki görüş mevcuttur. Bunlardan birisine göre Symeonlular devletinden daha 969 yılında Kometopuliler idaresinde bir batı - Bulgar devleti (Makedonya'da) ayrılmış ve doğu-Bulgar devleti (Tuna boyunda) yanında kendi yaşamını sürdürmüştür; Bulgaristan'ın sadece doğu kısmı Çimiskes tarafından itaat altına alınmış, batı kısmı ise varlığını koruyarak Samuel'in çarlık devletinin çekirdeğini teşkil etmiştir. Tafsilâtlı olarak bilhassa D. Anastasiyeviç (*L'hypothèse de la Bulgarie Occidentale, Recueil Uspenskiy I*, 1930, s. 20 vdd.) ortaya atılan ikinci görüşe göre, batı ve doğu Bulgaristan arasında böyle bir ayrılma hiç bir zaman vuku bulmamış, Çimiskes bütün Bulgaristan'ı itaat altına almıştır ve ancak 976'da Kometopuli'lerin isyanı sayesinde ülke kurtarılmış ve Makedonya'da yeni bir devlet kurulmuştur. Bu sonuncu görüş bana en önemli noktalarda daha doğru imiş gibi görünmekle beraber, kanaatime göre, her iki nazariye de, bir ülkenin itaat altına alınmasını sadece bütün arazinin tam olarak işgali şeklinde düşünmek suretiyle yanlış bir tasavvurdan hareket ediyorlar. Gerçekte, Anastasiyeviç'in de haklı olarak tebarüz ettirdiği gibi, kaynaklar doğu bir Bulgaristan yanında bağımsız bir batı Bulgar devletinin varlığını kabul etmek için hiç bir dayanak sağlamadıkları gibi, Kometopuli'lerin 976 yılından önce ayaklanmalarını kabul ettirebilecek hiç bir emare de kaynaklarda mevcut değildir. Skylitzes'in (Kedren. *II*, 347) zorlanarak 969 yılına vazedilen ve yine tamamiyle zorlamak suretiyle Kometopuli'lerin bu yılda vuku bulan bir isyanlarına dair haber addedilen, üzerinde çok tartışılmış rivayeti gerçekte sadece istitraden konu içine sokulmuş ve sonradan olanların önceden zikri mahiyetinde bir kayıttan ibarettir. (Bu hususta daha önce Runciman, *Bulgarian Empire* 218 ve Adontz, *Samuel l'Arménien* 5 vdd.'de izhar edilen tereddüt ile krş.). Skylitzes buna tekabül eden pasajında (Kedren. *II*, 434, 20) Kometopuli'lerin isyanının Ioannes Çimiskes'in ölümünden sonra, yani ancak 976'da patlak verdiğini özellikle belirtmektedir. Diğer taraftan kaynakların ifadesinden Çimiskes'in – Svyatoslav gibi – Makedonya'ya hiç bir zaman ayak basmadığı (Sonraki devir Diokleia keşişinin, Çimiskes'in Sırbistanı ve buna

Eskikitaplarım.com

Onun fütuhat gayretleri önce güneye yöneldi. Serrhes (Serez) ve Selânik üzerine yapılan saldırıları, sonunda önemli bir başarıya götüren, Tesalya'ya yapılan akınlar izledi: Uzun bir kuşatmadan sonra Larissa 985 sonunda veya 986 yılı başında Samuel'in eline düştü [1]. Bu olay imparator Basileios II.'u mukabil bir taarruza sevketti ise de, imparatorun Samuel ile ilk karşılaşması pek şanslı olmadı. Basileios Trayan kapısı üzerinden Serdika bölgesine girdi; ancak şehri almak teşebbüsü başarısız kaldığı gibi, imparatorluk ordusu geri dönüşü esnasında baskına uğratılarak mağlûp edildi (ağustos 986) [2]. Bundan sonra Samuel hiç taciz edilmeden kudretini geliştirmek ve devletinin sınırlarını bütün yönlerde kuvvetle ileri sürmek ve genişletmek imkânını buldu. Çünkü Bizans'da yeni ve ağır bir iç savaş patlak vermişti.

İmparatorun uğradığı başarısızlıktan cesaret bularak Bizans büyükleri ona karşı ayaklandılar. Bardas Skleros 987 yılı başında yeniden Bizans topraklarında görünerek kendisini tekrar imparator ilân etti. *Parakoimomenos* Basileios ile ilişkisi yüzünden mevkiinden atılmış olan Bardas Phokas yeniden Anadolu kuvvetleri başkumandanlığına getirildi ve yeniden adaşı ile mücadeleye memur edildi. Ancak o da bu görevini yapacak yerde, son yıllarda uğradığı muameleden dolayı kin duyduğu imparatora karşı ayaklandı ve büyük amcasını örnek edinerek 15 ağustos 987'de kendisini imparator ilân ettirdi. Onun isyanını özellikle tehlikeli gösteren husus, bu imparator ilân edilme keyfiyetine, ordunun yüksek rütbeli kumandanları ile Anadolu'nun büyük arazi sahibi kudretli ailelerinden bir çoğunun temsilcisinin katıldığı bir toplantının tekaddüm etmesi idi. Genç impara-

göre tabiyatiyle Makedonya'yı işgal etmiş olduğuna mütedair tek kalan rivayetine bu vâkıa müvacehesinde önem atfetmek doğru olmaz) açık olarak belirmektedir. Başkentin alınması ve devlet başkanının makamından azli, ne de olsa, bütün arazinin adım adım işgal edilmesine hacet kalmadan bütün ülkenin itaat altına alınması anlamına gelmekteydi. Ancak sadece devlet merkezinin fiilen itaat altına alınmasına münhasır kalan bu hâkimiyet, umumî durumun değişmesi hâlinde sınırdan başlayan bir harekette ve hiç de güçlüksüz devrilebilirdi ve Ioannes Çimiskes'in ölümünden ve Bizans devleti içinde iç mücadelelerin patlak vermesinden sonra vuku bulan olay da bundan ibarettir. - Bu sorun üzerinde, "Bulgaristan'ın varlığını batıda devam ettirdiği" tezine yeni ve geçerli deliller göstermeden kısa süre önce Litavin (*Bolgariya i Vizantiya* 261 vdd.) durmuştur. Onun vardığı nihaî netice, yani" 969'dan 976'ya kadar olan devrenin Kometopuli'lerin idaresinde kudret ve kuvvetin teşekkul ve yerleşmesi devri olduğu" sonucu, yukarıdaki mülâhazalarımızdan da görülebileceği gibi, kaynaklarda hiç bir dayanağı olmayan bir iddiadır.

[1] Kronoloji için krş. P. Lemerle, *Prolégomenes à une edition critique et commentée des "Conseils et Récits" de Kékauménos*, *Memoires de l'Acad. Royale de Belgique LIII*, *1* (1960) 26 vd.

[2] Bu seferin tafsilâtı için krş. P. Mutafçiev, *Stariyat drum prez "Trayanova -vrata"*, *Spisanie na Bulg. Akad.* 55 (1937) 101 vdd.

Eskikitaplarını.com

torun her hususta kendi iradesini hâkim kılmasına kızan ordu kumandanları ve onun şahsında kendi istek ve arzularına bir engel müşahede eden büyük arazi sahibi asalet sınıfı toplu olarak zorbanın arkasında idiler. Bardas Phokas bir zamanki rakîbi ile önce anlaşma cihetine gitti: İmparatorluk taksim edilecekti. Phokas Istanbul ile birlikte devletin Avrupa arazisini, Skleros ise Asya topraklarını alacaktı. Ancak kısa bir işbirliği süresinden sonra, üstün kudretinin bilinci içinde Bardas Phokas, adaşı olan taht iddiacısını tevkif ettirdi ve bundan sonra tek başına harekete geçti. Bütün Anadolu eline geçmişti. 988 başında Istanbul'a yaklaştı. Ordusunun bir kısmı Khrysopolis (—Üsküdar), diğer kısmı ise Abydos'da bulunmakta idi. Devletin payitahtına karşı denizden ve karadan aynı zamanda yapılacak bir taarruz hazırlanıyordu.

Meşrû imparatorun durumu ümitsizdi. Sadece bir dış yardım onu mahvolmaktan koruyabilirdi. Basileios II. bunu zamanında idrak etmiş ve Kiev hükümdarı Vladimir'e bir yardım çağırısı göndermişti. 988 ilkbaharında 6000 kişilik bir Rus kuvveti Bizans toprağına ulaştı ve bu meşhur *Varaeg - Rus Drujina*'sı son anda durumu kurtardı. İmparatorun şahsî kumandası altında bu kuvvet Khrysopolis yanında bulunan âsileri müthiş bir bozguna uğrattı. Cereyanı sırasında Bardas Phokas'ın – görünüşe göre kalp sektesinden – öldüğü Abydos savaşı ise 13 nisan 989'da kesin sonucu sağladı. İsyan hareketi çökmüştü. Bardas Skleros'un yeni bir ayaklanması barışla ve zorbanın itaat arzetmesiyle son buldu. *Vareg - Rus Drujina*'sı Bizans hizmetinde kaldı ve sık sık Varaeg ve diğer Normanların iltihakı ile safları sıklaşarak Bizans ordusunda önemli bir rol oynadı[1].

Bu kurtarma hareketine mükâfat olarak Kiev hükümdarı, kendisi ve tebası vaftiz edilmeyi kabul etmeleri şartiyle, imparatorun kızkardeşi Makedonya hanedanı prensesi Anna ile evlendirildi. Bu görülmemiş bir tavizdi: Şimdiye kadar imparator hanedanından hiç bir prenses yabancı ülkeye gelin gitmemişti. Bulgar çarı Petro bir Lakapene, batı imparatoru Otto II. ise zorba Çimiskes'in bir akrabası ile yetinmek zorunda kalmışlardı. İlk defa olarak genç Rus devletinin hükümdarı meşrû imparatorluk hanedanı ile sıhrî münasebet tesis etmek gibi emsalsiz bir şerefe nail oluyordu. Boylesine bir sıhrî bağlantı Bizans geleneklerine ve Bizanslılık gururuna öylesine aykırı gelmekte idi ki, Istanbul hükûmeti buhranlı bir anda verilmiş olan sözden, tehlikenin atlatılmasından sonra vazgeçmek istedi. Prensesin teslimini sağlamak için Vladimir, Bizans devletinin Kırım'daki arazisine saldırıp Khersones'i işgal etmek zorunda kaldı (989 yazı).

[1] Bizans hizmetinde Rus - Normanları (*Varaeg*'ler) hakkında VASILIEVSKIY'in önemli araştırması (*Varyago - russkaya i varyago - angliyskaya drujina v Konstantinopole*, *Trudı I*, 176 vdd.), Bizans'daki İngiliz Normanları için ise VASILIEV (*Annales de l'Inst. Kondakov* 9, 1937, s. 39 vdd.)'e bk

Eskikitaplarım.com

Kiev devletinin hristiyanlaştırılması sadece Rusya'nın gelişmesi için yeni bir devrenin başlangıcı olmakla kalmadı, ayrıca Bizans için de pek büyük bir kazanç teşkil etti. Bizans nüfuz sahası akla hayale sığmayacak derecede genişledi, en büyük ve geleceği en parlak İslâv devleti Istanbul'un manevî nüfuzu altına girdi. Yeni Rus kilisesi Istanbul patrikliğine tabi oldu ve önceleri Bizans'dan gönderilen Grek metropolitler tarafından idare olundu[1]. Rusya'nın kültürel gelişmesi bu zamandan itibaren artık yüz yıllar boyunca kuvvetli bir Bizans nüfuzu altında kalacaktı.

Anadolu aristokrasisi ile giriştiği mücadeleden Basileios II. muzaffer olarak çıkmıştı. Mezbûhane bir mücadele ve korkunç iç karışıklıklardan sonra bütün düşmanları ve muhalifleri yere serilmişti. Fakat mücadele yıllarca sürmüş ve en acı tecrübelerle geçen bu devre imparatorun tabiatını derinden etkilemişti. Gençliğinde engel tanımaz bir ihtirasla kendisini vermiş olduğu, hayatı yaşamaya değer kılan bütün arzu ve istekleri onun için, sanki, ölmüştü. Asık suratlı ve buluttan nem kapar olmuştu. Kimseye güvenmiyor, ne dostluk ne de sevgi tanıyordu. Bütün hayatı boyunca bekâr kaldı. Devletini nasıl yalnız başına, her türlü istişareyi reddederek idare ediyordu ise, yine öylece yalnız ve içine kapanık yaşadı: Kelimenin gerçek anlamıyla bir "tek başına hükümdar" oldu. Yaşayışı biçimi bir mu'tekifin veya bir askerinki gibi idi. Sarayın ihtişamından hoşlanmazdı. Bilgin Konstantinos Porphyrogennetos'un torunu olan bu zatın hatta sanat ve ilimle de ilgisi yoktu. Bizans'da o kadar makbûl olan hitabet sanatından nefret ederdi. İfade tarzı basit ve kısa bu bakımdan pek müşkülpesend olan Bizanslılara göre bakımsız ve kaba idi. Asalet sınıfının düşmanı olmasına rağmen halkın sevgisini de kazanmaya gayret etmedi. Tebasından sevgi değil itaat bekliyordu. Bütün gayreti devlet kudretinin artmasına ve imparatorluğun iç ve dış düşmanları ile mücadeleye dönüktü[2].

Bizans asillerinin siyasî iktidara ulaşmak gayretleri kanlı bir iç savaşla kırıldıktan sonra ,sıra bunların iktisadî yükselmelerini önlemeye gelmişti. Eyalerdeki büyük arazi sahipliği müessesesinin yayılma ve genişleme çabalarının Bizans devletinin iktisadî - sosyal yapısını ne kadar büyük ölçüde

[1] E. Honigmann (*Studies in Slavic Church History*, *Byz.* 17, 1944/45, s. 128 vdd.)'ın gösterdiği gibi, o zamana kadar Sebasteia metropoliti olan Theophylaktos ilk Rusya metropolitliğine getirildi. Honigmann'ın çok esaslı ve sonuç dolu araştırması, Rusya'nın hristiyanlığı Roma'dan aldığını isbat etmeğe uğraşmış olan N. Baumgarten (*Saint Vladimir et la conversion de la Russie*, *Orient. Christ.* 27, 1932) ve M. Jugie (*Les origines de l'Eglise russe*, *Échos d'Or.* 36, 1937, 257 vdd. ve *Le schisme byzantin*, 1941, 172 vdd.)'nin nazariyelerini temelden çürütmüştür. Honigmann'ın bu adı geçen iki yazarın metodlarını sert bir şekilde tenkit etmesi çok haklıdır.

[2] Psellos *I*, 18 vdd. (nşr. Renauld)'deki mükemmel karakter tasviri ve Zonaras *III*, 561 ile k

Eskikitaplarını.com

tehdit ettiğini daha Romanos Lakapenos fark etmişti. Bunun siyasî bakımdan devleti hangi uçurума götürdüğünü ise, çocukluk ve gençliğinde geçirdiği tecrübelerden sonra ancak Basileios II. tam olarak takdir edebilirdi. Romanos Lakapenos tarafından başlatılan asalet sınıfı aleyhindeki zirai siyaseti, sadece ruhuna uygun olarak devam ettirmek için değil, daha da sertleştirmek üzere ele aldı. Onu köylü ve asker arazisinin korunması için ortaya atılmaya sevkeden âmil devlet adamlığına has uzak görürlük yanında, ecdadının tahtını kendisine haram etmeye çalışan kudretli ailelere karşı duyduğu şahsî kin ve nefretti. İmparator cezrî tutumu içinde bazen hukuk ve adalet kaidelerini de çiğnemekten çekinmemiştir. Buna bir misal, Suriye'ye yaptığı seferden dönüşünde misafirperverliğinden faydalandığı, Bardas Phokas'ın eski silâh arkadaşlarından Eustathios Maleinos'a karşı davranışıdır. Bu Kappadokya'lı kudretlinin olağanüstü zenginliği, çok geniş arazisi ve her şeyden önce, bir kaç bin kişilik bir kuvvet çıkarmaya imkân veren köle ve yarı hür adamlarının sayısı imparator üzerinde öylesine bir etki yaratmıştı ki, Basileios II. onu İstanbul'a çağırdı ve burada mevkuf tuttu; kudretlinin emlâki devlet tarafından musadere olundu.

Basileios II. 996 yılında neşrettiği *novella*'sında [1] Phokas ve Maleinoi ailelerini gerektiğinden fazla kudret kazanmış eyalet asalet sınıfının en belirgin temsilcileri olarak zikretmektedir. İmparatorun bu *novella*'sının bu hususdaki daha eski kanunları tamamlamak bakımından getirdiği en önemli hüküm, eski kaidelere göre, tamamlanmasından sonra kanunsuz elde edilmiş arazinin iadesi için vuku bulacak her türlü hak iddialarını geçersiz kılan kırk yıllık zaman aşımının meriyetten kaldırılmasıdır. Basileios II. *novella*'sı, kanuna aykırı olarak elde ettikleri mülke kesin olarak sahip olmak için kudretlilerin zaman aşımı devresini, haiz oldukları nüfuz sayesinde, kolaylıkla atlattıklarını belirtmektedir. İmparator bu sebeple kudretlilerin, Romanos Lakapenos'un bu hususdaki ilk kanunundan sonra fakirlerden satış veya diğer bir yolla elde ettikleri emlâkin, zaman aşımına hiç bakılmadan ve hiç bir tazminat karşılığı olmadan eski sahiplerine iadesini emretmektedir. Devlet hazinesi karşısında ise Basileios II. için hiç bir zaman aşımı söz konusu değildir: Devletin musadere hakkı Augustus devrine kadar geriye gitmektedir.

Köylü arazisi aleyhine kilise arazi mülkiyetinin büyümesini de Basileios II. bu *novella*'sında sınırlandırmaya gayret eder. Köylerde köylülerin vakıflarıyla vücut bulmuş, içinde az sayıda keşişin bulunduğu küçük manastırlar bundan sonra manastır değil ibadethane addedilerek köy cemaatinin emrinde bulunacak ve piskoposa her hangi bir vergi ödemiyecekti. Buna mukabil sekiz veya daha fazla keşişe sahip küçük manastırlar piskoposun

[1] Zepos, *Jus I*, 262 vdd. Dölger, *Reg.* 784.

Eskikitaplarını.com

emininde kalmakla beraber yeni arazi iktisap edemiyeceklerdi. Bu hükümle Basileios ceddi Romanos Lakapenos'un eski bir hükmüyle bağlantı kurmuş oluyordu. Buna mukabil o, Nikephoros Phokas'ın Ioannes Çimiskes tarafından kaldırılan daha cezrî kanununa her türlü telmihten istinkâf etmektedir [1].

Kudretlilere karşı Basileios II. gittikçe artan bir şiddetle hareket etti. Zaman aşımı hakkının kaldırılmasından bir kaç yıl sonra kudretlilere, fakirler için *allelengyon* ödeme, yani köylülerin vergi bekayasını tazmin yükümlülüğünü vazetti [2]. Bu suretle o vakte kadar – köy cemaatinin birbirinin vergisinden sorumlu tutulması ilkesine göre – vergi ödemekten âciz olan kimsenin komşusuna yüklenmiş olan *allelengyon* sisteminin yükü (bk. yukarıda II, 3 ve III, 6) büyük arazi sahibine tahmil edilmiş oluyordu. Bu cezrî tedbirler iki türlü sonuç verdi: Kudretlilere yeni ve ağır bir darbe oldu ve *allelengyon* vergisinin tahakkuku bakımından devlet hazinesine daha büyük bir garanti sağladı. Çünkü harap olmuş komşu arazisi için vergi ödemek çoğu zaman komşu köylüsünün kudretini aşıyor ve onu yurdunu terke zorluyordu ki, bundan da devlete sadece yeni zararlar doğmakta idi [3]. Bizzat patrik Sergios tarafından desteklenmesine rağmen kudretlilerin protestolarına Basileios II. kulak asmadı. Ecdadının beyhude yere mücadele etmiş oldukları asalet sınıfının kudretini kırmak onun sarsılmaz azmi idi.

İmparator iç savaşın bitmesinden hemen sonra aynı enerji ile dış düşmanlara karşı mücadeleyi ele aldı. Bütün düşmanların mukayese kabul etmez derecede tehlikelisi çar Samuel idi. Onunla mücadele Basileios II. 'un baş görevi, Samuel'in devletinin imhası ise hayatının gayesi oldu. O, kudretli Makedonya devletine karşı diğer Balkan ülkeleri hükümdarlarının desteğini aramış ve Diokleia hükümdarı Ioannes Vladimir ile temasa geçmiş görünüyor. Görünüşe göre Diokleia'dan gelen bir Sırp elçi heyeti 992 yılı civarında deniz yoluyla ve bir çok maceradan sonra Bizans'a ulaşmıştır [4]. Heyet imparatoru savaş meydanında buldu. Çünkü Basileios

[1] Nikephoros Phokas'ın bu kanununu bir defa daha ilga eden ve 996 yılına ait *novella*'ya zıt olarak aşırı bir manastır dostu eğilim gösteren ve Basileios II.'a izafe edilen 4 nisan 988 tarihli *khrysobullum*'un gerçek bir vesika olması pek şüphelidir. krş. DÖLGER, *Reg.* 772.

[2] Skylitzes - Kedren. *II*, 456, 3 (1002 yılı için). Krş. ayrıca Zonaras *III*, 561, 1.

[3] Bu hususta krş. ASHBURNER, *Traktat* §§ 12 ve 14 (DÖLGER neşri, *Finanzverwaltung* 119).

[4] Bu hususta haber 993 Eylül tarihli bir manastır vesikasında bulunmaktadır: ROUILLARD - COLLOMP, *Actes de Lavra I* (1937) No. 12. Bu hususta bk. G. OSTROGORSKIY, *Serbskoe posol'stvo k imparatoru Vasiliyu II, Glas Srpske Akad. Nauka* 193 (1949) 15 vdd. ve *Une ambassade serbe auprès de l'empereur Basile II, Byz.* 19 (1949) 187 vdd. (kısaltılmış şekli). Ayrıca bk. DUYÇEV, *Prouçvaniya* 27 vdd. Dj. Sp. RADOYÇIÇ, (*Srpsko Zagorye, das spätere Raszien, Südost Forsch.* 17, 1957, s. 276 vdd.) bu elçi heyetinin, manastır vesikası elçileri Sırp olarak gösterdiği için, Rascia'dan geldiğini tahmin ediyor. Ancak Bizanslılar Diokleia (Zeta)'yı da Sırbistan ve burada oturanları da Sırp addetmektedirler. Bu devre için krş. özellikle Skylitzes - Kedren. *II*, 515, 8; 526, 14, 1.; 543, 13; 544, 5, 8.

Eskikitaplarını.com

II. daha 991 ilkbaharında Makedonya'ya doğru yola çıkmıştı; burada uzun yıllar boyunca Samuel'e karşı savaşı idare etti.

Doğuda zuhur eden karışıklıklar imparatoru Makedonya'daki mücadeleyi kesmek zorunda bıraktı. Fatımîler Suriye'ye girerek Antakya'daki imparatorluk kumandanını Asiirmak (Orontes) kenarında ağır bir bozguna uğratmışlar (994), bunun üzerine Halep kuşatılmış ve hattâ Antakya tehlikeye düşmüş görünmekteydi. Mücadeleyi aynı zamanda iki cephede yürütmek, ezelden beri Bizans devletinin kaderi idi. Bundan kurtulmaya ne zaman çalışmış ise, neticesi hep ağır kayıplar olmuştu. Basileios II.'un gözünde, nasıl bir zamanlar Nikephoros Phokas için Suriye birinci plânda olmuşsa, aynı ölçüde Balkan sorunu ön safta gelmekteydi. Ancak o, doğudaki mücadele yüzünden Balkanlardaki görevini gözden kaçırmış olan büyük üvey babasının hatasını tekrarlamadı. 995 yılında bizzat Halep surları önünde görünerek, bunu beklemeyen düşmanını püskürtüp Raphanea (= Rafanîya) ve Emesa (=Hıms)'yı işgal etti. İmparator bir kaç yıl sonra bir defa daha, Antakya *duks*'unun yeni bir mağlûbiyetinden sonra, Fatımîlerle mücadeleye kurtarıcı olarak müdahale etmek üzere Suriye'ye sefer etti. Tripolis (=Trablus Şamı)'i zaptetmek teşebbüsü ise bu sefer de akim kaldı. Suriye'deki eski durumu yeniden tesis ettikten sonra Basileios, Armenia ve Iberia (=Gürcistan)'daki vaziyeti ayarlamak üzere Kafkas bolgesine gitti.

Samuel imparatorun yokluğundan, Yunanistan'a bir sefer yapmak hususunda faydalanarak Pelopones'e kadar ilerlemişti. Ancak geri dönüşü esasında kıymetli bir Bizans kumandanı olan Nikephoros Uranos tarafından baskına uğratılarak mağlûp edilmiş, bizzat yaralanmış ve ancak güçlükle büyük bir felâketten yakasını sıyırmıştı (997). Bu yenilgiye rağmen Samuel'in yıldızı parlamakta devam ediyordu: Dyrrhakhion'un zaptı ve Rascia ile Diokleia'nın Samuel'in devletine ilhakı her halde bu mağlûbiyeti izleyen yıllara düşmüş olmalıdır[1]. Bizans ile ittifakı hükümdar Vladimir'e pek fayda sağlamamıştı. Ülkesi Samuel'in devletine ilhak edildi, kendisi önce esarete düştü ise de, sonradan kudretli çarın kızlarından birisi ile evlendirildi ve Diokleia tahtına Samuel'in vassali sıfatıyla tekrar oturtuldu.

Ancak Basileios II.'un Anadolu'dan dönerek 1001 yılında tekrar Balkanlarda görünmesiyledir ki, uzun uzadıya üzerinde çalışılmış bir plâna göre bizzat imparator tarafından yönetilerek düşmanın can damarını kesen büyük Bizans mukabil taarruzu başladı. Basileios önce Serdika bölgesine doğru ilerliyerek bu civardaki müstahkem mevkileri eline geçirdi. Boylelikle Samuel'in Tuna kenarındaki eski Bulgar arazisi ile bağlantısı kesilmiş ve bir zamanlar Bulgar başşehirleri olan Pliska ve Büyük - Preslav

[1] Münakaşalı olan kronoloji için benim bir önceki notta adı geçen makalemi bk.

Eskikitaplarım.com

ile Küçük-Preslav imparatorluk kumandanlarınca işgal olunmuştu. Basileios II. bundan sonra Makedonya'ya girdi; Berrhoia teslim oldu, Servia hücumla zaptedildi ve böylece kuzey Yunanistan yolu açılmış oldu. Tesalya'da Bizans hâkimiyeti süratle yeniden kuruldu, Basileios yeniden Makedonya'da görünerek şiddetli bir mücadeleden sonra çok müstahkem Voden şehrini zaptetti. Onun bunu izleyen darbesi ise önemli Tuna müstahkem mevkii Vidin'e indi; imparator, Samuel'in onu hedefinden uzaklaştırmak üzere yaptığı cüretkârane manevraya – Edirne'nin zaptı ve yağması aldanmadan, sekiz aylık bir kuşatmadan sonra bu şehri işgal etti. İmparator Vidin'den cebrî yürüyüşle güneye yöneldi. Vardar suyu kenarında, Skopye (=Üsküp)'den uzak olmayan bir yerde Samuel'in ordusu üzerinde kesin bir zafer kazandı. Bunun üzerine Üsküp kapılarını ona açtı (1004)[1]. Bir taraftan Üsküp'ün, diğer taraftan Voden'in ele geçirilmesi ile Samuel'in çekirdek arazisi kıskaç içine alınmış oluyordu. Dört yıldan beri durup dinlenmeden yapılan ve Bizans'ın zaferden zafere koştuğu mücadeleden sonra düşman, toprağının yarısından fazlasını kaybetmiş bulunuyordu. Basileios ancak bu anda savaşa bir ara vermeyi kararlaştırarak kışlamak üzere Filibe üzerinden İstanbul'a geri döndü. Bir çağdaşının dediği gibi "Basileios II. savaşı, diğer imparatorlardan pek çoğunun yaptığı gibi, ilkbaharda sefere çıkıp sonbaharda geri dönmek suretiyle yürütmüyordu, yurda dönüş zamanını onun için, sefere çıkmış olduğu gayenin tahakkuku tayin etmekte idi"[2].

Gerçekte savaşın ne şekilde sona ereceği artık hiç şüphe götürmezdi. Yüzyıllar eskiliğinde geleneklere dayanan Bizans devleti üstünlüğünü bir defa daha ispatlamıştı. Bizans savaş sanatı, ihtiyar imparatorluğun ordu teşkilâtı ve teknik araçları ile cüretkâr çar baş edemezdi. Kumandan ve valileri ondan ayrılmaya başladılar. 1005 yılında Dyrrhakhion ihanetle Bizans imparatorunun eline düştü. İmha edici darbe ise ancak 1014 yılı temmuzunda, cereyanı hakkında pek az bilgi mevcut bulunan uzun mücadelelerden sonra indirildi. Kleidion adıyla tanınan, Belasica sıradağlarındaki bir geçitte, yukarı Struma bölgesinde, Samuel'in ordusu kuşatıldı. Çar her ne kadar Prilep'e kaçmaya muvaffak oldu ise de, savaşçılarının büyük bir kısmı maktul düştü ve daha büyük sayıda askeri de esir oldu. Bulgar Kasabı Basileios zaferini korkunç bir şekilde kutladı. Esirlerin – rivayete göre sayıları 14000 idi[3] – gözlerine mil çekildi. Bunlardan

[1] Yeterli neden göstermeden Adontz (*Samuel l'Armenien* 24 vdd.) gerek Vidin seferini ve gerekse Vardar kenarındaki savaşı şüpheli saymaktadır. O ayrıca Skylitzes'in verdiği haberleri mübalâğalı olarak şüpheli görmekte, buna karşılık doğu kaynaklarının sihhatinden, yine mübalâğalı olarak, emin görünmektedir.

[2] Psellos *I*, 20(nşr. Renauld).

[3] Kekaumenos 18 (nşr. Vasilyevskiy-Jernstedt) ve Skylitzes-Kedren. *II*, 485'e göre böyle. Birbirinden bağımsız bu iki kaynağın ifadelerinin uygunluk arz etmesine rağmen bu sayı, J. Ivanov (*Belasickata bitka 29 Juli 1014, Izvestiya na Istor. Druj.* 3, 1911, s. 12 n. 1)'un belirtmiş olduğu gibi, mübalâğalıdır.

Eskikitaplarm.com

her yüz kişiye kendilerini çarlarının yanına, Prilep'e götürmek üzere sadece bir gözü çıkartılmış bir rehber verildi. Samuel bu korkunç alayı görür görmez bayılarak yere yıkıldı. Kahraman çar bundan iki gün sonra öldü (6 ekim 1014).

Devleti ondan sonra ancak pek az ayakta kalabildi. İç karışıklıklar fatih imparatora yardımcı oldular. Samuel'in oğlu ve halefi Gabriel Radomir daha 1015 yılında amcazadesi Ioannes Vladislav tarafından öldürüldü. Çarın âkıbetini hem karısı, hem de eniştesi Diokleia hükümdarı Vladimir paylaştılar. Ülkenin itaat altına alınması, 1018 yılı şubatında Dyrrhakhion'a karşı yaptığı bir taarruz esnasında Ioannes Vladislav'ın ölmesinin mücadeleye son vermesine kadar, sistematik bir şekilde yürütüldü. Basileios törenle Okhrida'ya girerek dul çariçe ile çarlık hanedanının hayatta kalmış temsilcilerinin itaatini kabul etti. Hedefine ulaşmıştı: otuz yıldan fazla bir süre önce mücadeleye başladığı inatçı ülke artık altmış yaşına ulaşmış bulunan hükümdarın ayakları altına serilmiş ve devletine ilhak olunmuştu. Balkan yarımadası İslâvların yerleşmelerinden beri ilk defa olarak bütünüyle yeniden Bizans hâkimiyeti altında idi. İmparator itaata alınan ülkeyi baştan başa katedip her tarafta hâkimiyetini kurduktan sonra ihtiyar Atina şehrini ziyaret etti. Kazanılmış olan büyük zaferin yarattığı heyecan, muzaffer imparatorun o sıralarda Tanrı'nın Anası Meryem– kilisesi olan Parthenon tapınağında yaptığı törenli ibadette en etkili ifadesini bulmuş oldu.

Bulgar Kasabı Basileios'un savaş meydanında uyguladığı mücadele şekli ne kadar zalimane ise, onun itaat altına alınan ülkeye karşı güttüğü siyaset o kadar ölçülü ve uzak görüşlü oldu. Bu toprakların içinde bulunduğu koşullar ve âdetleri göz önünde bulundurarak imparator yeni tebaasına vergileri, iktisadî bakımdan daha gelişmiş devlet arazisindeki ahalinin aksine, para ile değil aynî olarak ödetti. Okhrida patrikliği başpiskoposluk derecesine indirildi; buna rağmen yeni başpiskoposluk bağımsız sayıldı, önemli imtiyazlara sahip oldu ve bir zamanki Samuel devleti içinde bulunmuş olan bütün piskoposluklar bu başpiskoposluğa bağlandı. Pratik anlamda ise Okhrida başpiskoposluğunun bağımsızlığı, bunun bütün kendisine bağlı ruhânî makamlarla birlikte, Istanbul patrikliğine değil ve fakat imparatorun iradesine bağlandığı anlamına geliyordu ; çünkü imparator Okhrida başpiskoposunu tayin hakkını kendisinde alıkoymuştu[1]. İmparatorluk politikasının gerçek bir şaheseri olan bu nizam, Bizans'a güney İslâv milletleri kiliselerinin kontrolünü sağlıyor ve fakat

[1] Okhrida başpiskoposunun mahallî piskoposlar tarafından değil, imparator tarafından tayin olunduğunu ZLATARSKI (*Istoriya II*, 17 vdd.)'ye rağmen şu makalemde gösterdim: *Yugosl. Istor. Časopis* 1 (1935) 516 vd. Ayrıca B. GRANIĆ'in şu makalesindeki isabetli mütalâaları ile kış.: *Kirchenrechtliche Glossen zu dem vom Kaiser Basileios II. dem autokephalen Erzbistum von Achrida verliehenen Privilegien*, *Byz.* 12 (1937) 215 vdd.

Eskikitaplarım.com

bir taraftan da İstanbul patriğinin zaten pek muazzam olan hâkimiyet sahasının yeniden genişlemesini önleyerek, bağımsız (*autokephal*) başpiskoposları Grek kilise hiyerarşisinde, İstanbul'a tabi diğer kilise başkanlarına nazaran oldukça yüksek bir dereceye sahip bulunan Okhrida kilise merkezinin özel hukukunu lâyik olduğu şekilde belirtiyordu.

Bizans devletinin bir parçası olmak sıfatıyle yeni zaptedilen bölge, her Bizans arazisi gibi *thema*'lar nizamı içine sokuldu[1]. Bir zamanki Samuel devletinin çekirdek arazisi, kendisine atfedilen büyük önemle mütenasip olarak *katepan*'lık ve daha sonra *duks*'luk ünvaniyle anılan Bulgaristan *thema*'sı içinde birleştirildi. Merkezi Skopye (= Üsküp) idi[2].

[1] Bir zamanki Samuel devletinin Bizans hâkimiyeti altında parçalanmamış bir bütün hâlinde kalmış ve tek bir idarî bölge teşkil etmiş olduğu hakkında ZLATARSKI (*İstoriya II*, 1 vdd.)'nin ileri sürdüğü nazariyenin tutulacak yeri yoktur. Krş. F. DÖLGER, *BZ* 31 (1931) 443 vd. Samuel'in bir zamanki devletine tabi bölgelerin bir çok *thema*'lara bölündüğü her türlü şüphenin üstündedir; ancak bunların *thema*'lara ayrılmasının ne şekilde yapıldığı, araştırılması gereken zor bir sorun teşkil ediyor. Bu sorun hakkında, bazı düzeltmelere muhtaç olmakla birlikte, henüz önemini kaybetmeyen şu eser ile krş.: SKABALANOVIÇ, *Viz. gosudarstvo* 226 vdd.; P. MUTAFÇIEV, *Sudbinite na srednevekovniya Drustur, Sbornik Silistra i Dobruca I*, (1927) 158 vdd. N. BANESCU çok sayıda özel araştırması ve en son olarak araştırmalarının neticelerini bildiren ve tamamlayan özel bir yazısı ile bu soruna hususî bir ilgi göstermiştir: *Les Duchés byzantins de Paristrion* (*Paradounavon*) *et de Bulgarie*, Bucarest 1946 (Bu eserin ilk iki baskısı ile fransızca ve ingilizce tercümelerinde, elde edemediğim için kullanamamış olduğun bu yazı, müellifinin dostane davranışı ile elime geçti). Krş. ayrıca KYRIAKIDES, Βυζ. Μελέται 144 vdd. Ancak bu yazar, belli bir şehirde bir *strategos* adının zikredilmiş olmasının, bu şehrin hiç de her zaman bir *thema* merkezi olduğunu ispat edemiyeceğini gözden kaçırmıştır. Bu sebeple yapmış olduğu, Basileios II. devrine ait Balkan yarım adası haritası, kısmen ancak sonraları vücut bulan, kısmen ise hiç bir zaman mevcut olmamış bulunan minimik *thema*'larla dolup taşmaktadır. – Bu problem şimdi LITAVRIN tarafından da ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır: *Bolgariya i Vizantiya* 250 vdd.

[2] *Thema strategos*'unun ikamet yerinin önce Okhrida olduğu ve ancak sonraları Üsküp'e ve Serdika'ya ve nihayet tekrar Üsküp'e nakledilmiş olduğu, yaygın ve fakat hatalı bir görüştür: SKABALANOVIÇ, ZLATARSKI (*İstoriya II*, 14 vdd.)'ye uyarak MUTAFÇIEV (*BZ* 26, 1926, s. 251)'de böyle. Eğer Basileios II. Samuel devletini itaat altına aldığı sırada *patrikios* Eustathios Daphnomeles'i Okhrida'ya ἄρχων τῆς πόλεως olarak tayin etmişse (Skylitzes *II*, 468, 14) bu imparatorun onu Okhrida şehrinin kumandanlığına tayin etmiş olduğu ve fakat Bulgaristan *thema*'sı *strategos*'luğuna yükseltmediği anlamını taşır; gerçekten de Eustathios bundan kısa bir süre sonra Dyrrhakhion *thema*'sı *strategos*'luğuna yükseltilmiştir (*ayn. esr.* 474, 3). Buna mukabil *patrikios* David Areianites στρατηγὸς αὐτοκράτωρ olarak Skopye'ye gönderilmiş ve aynı zamanda κατεπανω Βουλγαρίας tayin olunmuştur (PROKIÇ, *Zusatze Nr. 41 zu Skylitzes II*, 468, 1'de aynen böyle). Eğer Romanos Diogenes 1067 yılı civarında Serdika *duks*'u olarak görünüyorsa (Attaleiates 97, 16; Skylitzes *II*, 663, 12; Zonaras *III*, 684, 8) bu, Bulgaristan *thema*'sı *strategos*'luğunun ikamet yerinin Skopye'den Serdika'ya nakledilmiş olduğunu göstermez ve sadece Serdika bölgesinin hususî bir *thema*'lık statüsüne yükseltilmiş olduğuna ve buna göre, o zamanlarda eski *thema*'ların parçalanmasının ve yeni *thema*'ların kurulma

Eskikitaplarm.com

Tuna'nın aşağı mecrasında bulunan Bulgar ülkelerinin merkezi bir Tuna şehri, Silistria (= Silistre), olup sonradan aynı şekilde *katepan*'lık ve *duks*'-lığa yükseltilen Paristrion veya Paradunavon *thema*'sını teşkil ettiler. Bütün görünüşe göre Tuna ve Sava nehirleri kenarındaki sınır bölgesi de merkezi Sirmium olan bir *thema* hâlinde teşkilatlandırıldı[1]. Kuzeyde Zadar (= Zara) ve güneyde Dubrovnik (=Ragusa) ile Adriyatik sahili, eskiden olduğu gibi Dalmaçya *thema*'sını teşkil ediyordu. Buna mukabil Diokleia, Zakhlumia, Rascia ve Bosna toprakları *thema* hâlinde organize edilmemiş olup, Hırvatistan gibi, yerli hükümdarlarının hâkimiyetinde bulunuyor ve böylece devletin eyaletleri değil, Bizans imparatorluğunun vassal ülkeleri statüsünü muhafaza ediyorlardı[2]. Skadar (=İşkodra) gölünün

sının başlamış bulunduğuna, buna mukabil Bulgaristan *thema*'sı *strategos*'luk merkezinin, çok sayıda kaynak kaydının gösterdiği gibi, eskisi gibi Skopye'de kaldığına delil teşkil eder. Bunu BANESCU (*Les Duches byzantins* 121 vdd.)da doğru olarak tebarüz ettirmektedir.

[1] Bunu daha önce SKABALANOVIÇ (*Viz. gosudarstvo* 228 vdd.) ve ondan sonra da MUTAFÇIEV (*Sbornik Silistra i Dobruca I*, 1927, s. 159 ve *İstoriya II*, 1) kabul etmişlerdi. Bu görüşe şimdi LITAVRIN (*Bolgariya i Vizantiya* 273 vdd.) de temayül ediyor. Buna mukabil BANESCU (*Duchés byzantins* 24 vdd.) bunu büyük bir kesinlikle reddetmektedir. O bu hususta Skabalanoviç'in bu *thema* hakkında, aslında Paristrion *thema*'sına ait olan bir çok kaynak kaydından faydalandığına işaret etmekte elbette haklıdır. Ancak Skylitzes (Kedren. *II*, 476, 24)'in, Konstantinos Diogenes'in – Samuel'in Sirmium'daki kumandanı Sermon'un öldürülmesinden sonra – yeni *Fetholunan Bölgenin* idaresiyle görevlendirilmiş olduğuna (ἄρχειν ἐταχθη τῆς νεοκτήτου χώρας) dair haberi, ki her hal ve kârda onun sadece Sirmium şehrinin kumandanlığına değil, aynı zamanda bütün civar bölgenin valiliğine tayin olunduğu anlamına gelir, açıkta kalıyor. Ayrıca Bulgaristan *thema*'sının, Banescu'nun kabul ettiği gibi, güney Makedonya'dan Tuna ve Sava'ya kadar uzanması da kolayca kabul edilecek bir husus değildir. – 12. yüzyılda N. Khoniates'e göre (s. 133, 9) Belgrad ve Braniçevo bölgesi, Kinnamos'a göre (s. 124, 20) Braniçevo ve Niş bölgesi özel bir *thema* teşkil etmekteydi. Buranın *duks*'u daha sonra imparator olan Andronikos Komnenos idi.

[2] Bunu Diokleia Keşişi'nin ifadesi (nşr ŞIŞIÇ, 346 vd.) gösteriyor, çünkü 11. yüzyılın 30. ve 40. yıllarında Bizanslılarla mücadele etmekte olan Diokleia hükümdarı Voyislav (Dobroslav) yanında o Rascia *jupan*'ı ile Bosna hükümdarını ve Bizans imparatorunun zengin hediyelerle âsî Diokleia hükümdarına karşı ittifakını elde etmek istediği Zakhlumia hükümdarını zikretmektedir. Bu açık ve yanlış yorumlanması mümkün olmayan ifadelerle, pek uzak olmayan bir tarihte yayınlanan iki mühür yazısının telifi pek güç olmaktadır: Bunlardan birisi *anthypatos patrikios* Konstantinos *duks* Θεσσαλονίκης Βουλγαριας καὶ Σερβας (nşr. I. SWINENGICKYJ, *Byzantinische Bleisiegel in der Sammlung von Lwow, Sbornik Nikov*, 1940, s. 439 vd.), diğeri ise Konstantinos Diogenes, *strategos* Σερβιας (nşr. V. LAURENT, *Le thème byzantin de Serbie aue XIe siècle*, *REB* 15, 1957, s. 190) kayıtlarını taşıyor. Bu mühür yazılarının bize arzettiği bilmece kolay çözülecek bir şey değildir; ben bu ikincisinin bilgin naşirinin verdiği izahatla bu bilmecenin çözüldüğü kanısında değilim. LAURENT (*ayn. esr.* 185 vdd.; krş. ayrıca daha önceki *Le theme byzantin de Serbie*, *Balcania* 6, 1943, s. 35 vdd.) bu mühürlere dayanarak, Samuel'in devletinin itaat altına alınmasından sonra, kısa bir süre için de olsa, bir Sırbistan *thema*'sının mevcut olmuş bulunduğu görüşünü kesinlikle ve fakat ne bu *thema*'nın arazisinin

Eskikitaplarım.com

güneyindeki arazi ise, önceden olduğu gibi, Bizans devletinin Adriyatik kıyısındaki stratejik bakımdan en önemli üssünü teşkil eden Dyrrhakhion *duks*'luğuna ait bulunuyordu; Ege kıyısındaki en önemli üs ise yine *duks*'luğa yükseltilmiş olan Selânik *thema*'sı idi.

Balkan yarımadasının bütünüyle tekrar elde edilmiş olması iç siyaset bakımından da en büyük önemi taşımaktaydı. Anadolu kudretlilerinin temsilcisi Nikephoros Phokas'ın yaptığı fetihlerin Asya topraklarında olmasına mukabil, Anadolu yerli asalet sınıfının büyük düşmanı Basileios II.'un esas dikkatini devletin Avrupa'daki arazisine çevirmiş olması şüphesiz bir tesadüf değildir. Devlet sınırlarının tekrar Tuna'ya ve Adriyatik denizine ulaşması ile, Anadolu'nun geçmiş yüzyıllar içinde devlet için haiz olmuş bulunduğu üstün önem devrini tamamlamış idi [1].

Bununla beraber Basileios II. devlet için Asya topraklarında zuhur eden görevleri de ihmal etmedi. Hayatının son yıllarında imparator Bizans dünyasının diğer ucunda Kafkaslarda faaliyet gösterdi. Bagratuni devletinin, krallığı zamanında en parlak devrini idrak ettiği Gagik I. (990 - 1020)'in ölümünden sonra Armenia'da karışıklıklar çıktı. Bu durum imparatora başarılı bir müdahale fırsatı oldu: Gürcistan'ın bir kısmı gibi Vaspurakan bölgesi de Bizans'a ilhak olundu; Ermeni Ani krallığı hayatı

sınırlarını ve ne de Konstantinos Diogenes'in bu *thema*'yı idare ettiği zamanı tatmin edici bir şekilde belirtmeden benimsemektedir. Kendisinin gerektiğinden fazla kolaylıkla bir tarafa bırakılabileceğini sandığı Diokleia Keşişi'nin zikredilen ifadesinin zıddına, Laurent, bu *thema*'ya Rascia ve Zakhlumia'yı da katmak ister görünüyor (buna Diokleia'nın da dahil olup olmadığını iyice anlayamadım; aslında güney İslav ülkelerinin bu devreye ait coğrafyası hakkında Laurent'ın tasavvurları gerekli açıklıktan yoksundur). Laurent bu münasebetle, daha önce Skabalanoviç (*Viz. gosudartsvo* 219 vd.)'i bir Sırbistan veya Zakhlumia *thema*'sının mevcudiyetini kabule sevkeden (ki ben bu eserin 1. baskısında bu fikre uymuş, fakat 2. baskısında bunun tutulmazlığına işaret etmiştim) sözde bir *Servie et Zakhlumie strategos*'u olan Lutovid'in sahte vesikasına dayanmaktadır. Laurent'ın her iki mührü kendisine izafe etmek istediği Konstantinos Diogenes bize kaynaklarca pek malûm olan bir şahsiyettir (Onun yaşamının esas olay ve tarihlerini daha önce Banescu, *Duchés byzantins* 121 vdd.'de bir araya toplanmıştır). Onun 1015'de Selânik *thema*'sı *strategos*'luğuna tayin edildiğini (Skylitzes - Kedren. *II*, 461, 16; 1017 yılında hâlâ bu memuriyetini sürdürmekteydi: *ayn. esr.* 466, 7), Sermon'un katlinden sonra 1019 tarihinde Sirmium bölgesinin idaresini üzerine aldığını (*ayn. esr.* 476, 24; bk. bundan önceki not.), 1026 yılında aynı zamanda Bulgaristan *duks*'luğuna getirildiğini (*ayn. esr.* 483, 21) ve 1030 yılında Sirmium'dan geri çağrılarak Selânik *duks*'luğuna tayin edildiğini biliyoruz. Buna karşılık biz onun Sırbistan *strategos*'u olduğuna dair hiç bir şey bilmemekteyiz. Ancak daha 1031 yılında Konstantinos Diogenes keşiş olmuştur (*ayn esr.* 497, 8: hilkat yılı 6539, *indiktion* 14). Laurent onun "Sırbistan *thema*'sı"'nın idaresini, Bulgaristan ve Selânik *duks*'u bulunurken üzerine aldığını (yani sadece kısa 1030-1031 devresinde?) kabul eder görünmekte, fakat onun bu iki mührünün bu iki *duks*'luğu neden hiç zikretmediği hususunu açıklamak bakımından borçlu kalmaktadır.

[1] Neumann (*Weltstellung* 62) bu hususta zengin muhtevalı mülâhazaları ile krş.

Eskikitaplarını.com

boyunca Gagik'in oğlu ve halefi olan kral Ioannes Smbat'a kalacak, ölümünden sonra ise aynı şekilde Bizans imparatoruna intikal edecekti. Anadolu'da son üç muzaffer imparatorun yaptığı fetihler neticesinde Bizans'a tabi arazide, geniş bir kavis halinde güneye ve doğuya taşarak şu yeni *thema*'lar uzamakta idiler: Antiokheia (=Antakya), Telukh (=Dülük), Fırat şehirleri (παρευφρατίδιαι πόλεις, sonraları "Edessa"), Melitene (=Malatya), buna hemhudud daha eski Mezopotamya *thema* bölgesi, Taron *thema*'sı ve yeniden tekrar kazanılmış olan Vaspurakan, İberia (=Gürcistan) ve Theodosiopolis (=Erzurum) [1]. Eski Anadolu *thema*'ları itibardan düşerken yeni eyaletler, sınır bölgeleri olmak sıfatıyle büyük önem kazandılar ve Antakya ve daha sonra da Mezopotamya gibi *duks*'luk veya Edessa (=Urfa) ve Ermeni - Gürcü eyaletleri gibi *katepan*'lık ünvanlarını aldılar [2].

Durup dinlenmek bilmeyen imparator ölümünden önce gözlerini batıya çevirdi. Büyük Otto zamanından beri Alman imparatorluğunun ilerlemesi yüzünden Bizans'ın aşağı İtalya'da tehlikeye düşmüş görünen mevkii, imparator Otto II.'nun Araplarla giriştiği mücadelenin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra yeniden sağlamlaşmıştı. Yeni, genç Alman imparatoru, Bizanslı Theophano'nun oğlu Otto III.'nun idaresinde Roma imparatorluğunun yeniden ihyası fikri, batı imparatorluğu sahasında Bizans nüfuzunun artmasına sebep olmuştu. İtalya'daki bütün Bizans arazisinin bir *katepan*'lık hâlinde birleştirilmiş olması Bizans'ın buradaki kudretli mevkiine organizasyon bakımından da daha sağlam bir temel sağlamıştı [3]. Faal bir *katepanos* olan Basileios Boioannes Bizans imparatorluğunun düşmanları üzerinde bir çok zaferler elde etmişti. Basileios II. bu başarılardan faydalanmayı düşündü ve Sicilya Araplarına karşı büyük bir sefere hazırlanmaya başladı. Ancak imparator 15 aralık 1025'de öldü. Arkasında Armenia sıradağlarından Adriyatik denizine ve Fırat'tan Tuna'ya kadar uzanan bir imparatorluk bıraktı. Bu imparatorluğa büyük bir İslâv devleti ilhak olunmuş, bir diğer ve daha büyüğü ise onun nüfuzu altında bulunmakta idi.

13. yüzyıl yazarlarından birisi Bizans'ın en önemli imparatorları olarak Herakleios ve Basileios II.'u zikreder [4]. Gerçekten de Bizans tarihinin en büyükleri olan bu adlar Bizans'ın, birisinin açtığı diğerinin ise kapamış olduğu kahramanlık devrini sembolize ederler.

[1] Bu *thema*'ların yaklaşık coğrafî durumları için ekli haritaya bk.

[2] Krş. Skabalanoviç, *Viz. gosudarstvo* 193 vdd.

[3] Gay, *Italie* 343 vdd.

[4] Mikh. Khoniates *II*, 354 (nşr. Lambros).

Eskikitaplarını.com

V

BAŞŞEHİR MEMURLAR ASALET SINIFININ HÂKİMİYET DEVRİ (1025 - 1081)

Kaynaklar

Birinci sırada MIKHAIL (KONSTANTINOS) PSELLOS'un "*Kronografya*" sı zikredilmeli dir[1]. Psellos (doğumu 1018) zamanının sadece en büyük bilgini ve en vâzıh düşünen kafası değil, aynı zamanda bir sanatkârdı. "*Kronografya*"'sı fikrî bakımdan tazeliği, tasvirinin canlılığı, psikolojik bakımdan başkalarının ruhî durumunu anlamak kabiliyetinin inceliği ve sanat bakımından mükemmel çizilmiş karakter tasvirlerinin etkililiği ile emsâlsiz, ortaçağın en önemli hatırat kitabıdır. Yönverici önemli mevkilerde bulunan bir devlet adamı olarak Psellos zamanının tarihini sadece en yakından müşahede etmekle kalmamış, bu tarihi aynı zamanda bizzat yapmıştır. Ancak bu durum onun bir çok şeyi sükûtla geçiştiren ve bir çok şeyi de olduğundan başka türlü aksettiren tasvirinin taraftutarlığını da açıklamaktadır. Eser iki kısma ayrılır. Birinci kısım bir dostunun, muhtemelen Konstantinos Leikhudes'in teşviki ile takriben 1059-63 yıllarında kaleme alınmış olup Basileios II. devrinden Isaakios Komnenos'un tahttan feragatine kadar olan devreyi ihtiva eder; Basileios II. hakkındaki kısmı çok kısa olan tasvir, bundan sonra bir hükümdardan diğerine ve özellikle, zamanında Psellos'un imparatorluk sekreteri olarak saraya intisab ettiği Mikhail V.'in (1041/42) saltanatından itibaren gittikçe tafsilâtlanır. Kitabın ikinci kısmı Dukas'ların saltanat devrini (1059-78) kapsamakta olup, bu kısmın çok taraftutar karakterinin aksettirdiği gibi, imparatorun iradesi üzerine ve daha Mikhail VII.'in hayatta bulunduğu sıralarda yazılmıştır. Bu eserden başka Psellos'un çok sayıdaki mektup, nutuk ve bazı münasebetlerle yazmış oldukları, büyük tarihî önem taşımaktadırlar[2]. 11. yüzyılın düşünce tarihi bakımından Eukhaita metropoliti, bilgin IOANNES MAVROPUS'un mektup, vaaz ve manzumeleri özel bir öneme sahiptirler[3].

[1] Fransızca çevirisi ile yeni neşri: E. RENAULD, *Michel Psellos, Chronographie*, 2 cilt, Paris 1926, 1928. Bu neşre ait düzeltmeler: H. GRÉGOIRE, *Byz.* 2 (1929) 550 vdd. ve 4, 716 vdd.; J. SYKUTRIS, *BZ* 27, 99 vdd. ve 29, 40 vdd. İngilizce çevirisi: E. R. A. SEWTER, London 1953.

[2] E. KURTZ - F. DREXL (*Michaelis Pselli scripta minora, I-II*, Milano 1936, 1941) *I.* ciltte nutuklar ve türlü münasebetle kaleme alınmış yazıları ve bunlar arasında şimdiye kadar bilinmeyen çok sayıda yazıyı, *II.* ciltte Psellos'un şimdiye kadar sadece 60'ı yayımlanmış olan 273 mektubunu bir araya toplamışlardır. Ayrıca krş. F. DREXL, *Nachträge zur Ausgabe der Psellosbriefe von Kurtz-Drexl*, *BZ* 41 (1941) 309 vd. ve *Index nominum zu den von Sathas, Boissonade, Hase, Ruelle und Tafel edierten Psellosbriefen*, *ayn. esr.* s. 299 vdd.

[3] Nşr. P. de LAGARDE, Göttingen 1882. Başka bilgi için bk. J. M. HUSSEY, *The Writings of John Mauropous: A. Bibliographical Note*, *BZ* 44 (1951) 278 vdd. Bu önemli adamın değerlendirilmesi için krş. AYN. MLF. *Church and Learning* 39 vdd., 52 vdd.; *The Canons of John Mauropous*, *Journ. of Rom. Stud.* 37 (1947) 70 vdd.; *The Byzantine Empire in the Eleventh Century*, *Transact. of the Roy. Hist. Society* 32 (1950) 84 vdd

Eskikitaplarını.com

Sarayda itibarlı bir mevkie sahip bulunan ve 1034'den 1079'a kadar vuku bulan olayları göz şahidi olarak tasvir eden MIKHAIL ATTALEIATES'in tarih eseri de çok yüksek bir seviyededir[1]. Nasıl Psellos sivil partinin temsilcisi idiyse Attaleiates de askerî feodal aristokrasinin bir taraftarı idi; eserini Nikephoros Botaneiates (1078-81)'e ithaf etmekteydi. Bu müellifin memuriyet hayatında yükselişi Romanos Diogenes (1068-71) zamanında başlamış olup, bu imparatorun saltanatından itibaren tasviri daha zenginleşmekte ve fakat bir taraftan da sübjektifleşmektedir. IOANNES SKYLITZES'in daha yukardaki kısımda zikredilmiş olan ve Isaakios Komnenos'un tahta cülusuna kadar ulaşan kroniğinin son kısmı da büyük bir değer taşımaktadır. Bunu 1057'den 1079'a kadar, esas itibariyle Attaleiates'e irca edilen, bunun yanında bazen Psellos'dan da faydalanan ve fakat kısmen meselâ 1072 yılındaki İslâv ayaklanması bahsinde – bu zikredilen eserlerden bağımsız olan meçhul bir müellife ait bir zeyl izlemektedir. IOANNES ZONARAS'ın kroniği, yerine göre Skylitzes ve Psellos'dan, daha az çapta Attaleiates'den faydalanmıştır. Zonaras bunlar yanında ayrıca zamanımıza intikal etmemiş iyi bir kaynaktan da faydalanmış olup, bu husus ve önündeki eserlerden faydalanışındaki bağımsız davranışı onun eserine oldukça büyük bir bir değer sağlamaktadır[2].

Gerek Bizans ve gerekse Balkanlar tarihi bakımından çok ilgi çekici bir kaynak 1075 ve 1078 yılları arasında meydana getirilmiş olan ve KEKAVMENOS *Strategikon*'u adıyla tanınan eserdir. Bizans'ın asil ailelerinden birisine mensup bir kumandan olan müellif büyük bir canlılıkla, edindiği tecrübeleri kaydetmekte ve buna bir sıra tavsiye ve nasihatlar eklemektedir. Onun gerçek ve heyecanlı, tasvir edilen olay ve şartlara tam bir vukufa dayanan kayıtları zamanın gerek siyasî ve gerekse kültür tarihi için emsâli bulunmayan önemli haberler ihtiva eder. Bilinen yegâne nüshasını teşkil eden Moskova yazmasında (s. XIV/XV) bu eseri daha küçük ve bir imparatora tavsiyeler ihtiva eden ve hiç şüphesiz aynı müellifin kaleminden çıkma bir yazı takip etmektedir[3].

[1] Fransızcaya bir çevirisi (şimdilik 1056 yılına kadar): H. GREGOIRE, *Byz.* 28 (1958) 325-362.

[2] Skylitzes ve Zonaras'ın bu devir tarihi için kaynaklarından ne şekilde faydalandıklarını SKABALANOVIÇ (*Viz. gosudarstvo* s. XIII ve XVIII)'in mukabeleleri göstermektedir. Zonaras'ın Psellos ile ilişkisi için ayrıca krş. O. LAMPSIDES, Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ὡς πηγὴ τῆς "Ἐπιτομῆς" τοῦ Ἰωαννου Ζωναρᾶ, ΕΕΒΣ 19 (1949) 170 vdd.

[3] Nşr. B. WASSILIEWSKY - V. JERNSTEDT, *Cecaumeni strategicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus*, Petropoli 1896. Rusça çevirisi ve değerli yorumu ile kısmî baskısı: V. VASILYEVSKIY, *Soveti i rasskazi vizantiyskovo boyarina XI v., J. M. N. Pr.* 215 (1881) 242-99, 216 (1881) 102-71, 316-57. İyi bir giriş kısmı ile almanca çevirisi: H. - G. BECK, *Vademecum des byzantinischen Aristokraten. Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos, Byzantinische Geschichtsschreiber V*, Graz - Wien - Köln 1956. G. BUCKLER (*Authorship of the Strategikon of Cecaumenus, BZ* 36, 1936, s.7 vdd. ve *Can Cecaumenus be the author of the Strategikon, Byz.* 13, 1938. s. 139 vdd.)'in her iki yazının müellifinin meşhur Bizans baş kumandanı Katakalon Kekaumenos olduğu iddiası önce şüphe ile karşılandı. Krş. N. BANESCU, *A propos de Kekaumenos, Byz.* 13 (1938) 129 vdd. (ayrıca bk. *Autour de Kekaumenos, REB* 6, 1948, s. 191 vdd.). P. ORGELS, *Kekaumenos et la querre pétchenègue, ayn. esr.* 402 vdd. M. GYONI, *L'oeuvre de Kekavmenos, source de l'histoire roumaine, Revue d'histoire comparée* 23 (1945) 96-180. Buna mukabil H. - G. BECK (*ayn. esr.*) Buckler'in teklifini desteklemektedir ve önceleri bu hususta şüpheli davranmış olan (*Byzantinoturcica I*[1], 112, 201 vd.) MORAVCSIK de eserinin ikinci baskısında (*Byzantinoturcica I*[2], 350 vd.) bu görüşe katılmaktadır. Bu hususta en yeni çalışmayı yapan P. LEMERLE (*Prolégomènes à une édition critique et commentée des "Conseils et Récits" de Kékaumènos, Memoires de l'Acad. Royale de Belgique LIV* 1, 1960, s. 37 vdd.) ise, kanaatimce haklı olarak, şüpheci kalmaktadır. J. KARAYANNOPULOS (*Zur Frage der Autorschaft*

Eskikitaplarını.com

Mahkemeler, idarî uygulamalar, vergi sistemi, ziraî durum v. b. hakkında, "*Peira*" adıyla tanınan ve *magistros* Eustathios Romaios'ın hükümlerinin bir derlemesi olup, anlaşıldığına göre bu çok nüfuzlu Bizans hâkiminin bir memuru tarafından 1034 yılından sonra vücuda getirilen eser, zengin malzeme ihtiva ediyor [1].

Kısa zaman önce ortaya çıkan, 11. yüzyılın ikinci yarısına ait, Thebai şehri kadastrosu, Ashburner *trete*'si gibi, Bizans vergi idaresi hakkında bilgi vermekte ve her şeyden önce bu zamana ait Bizans köy hayatında vuku bulan değişiklikler üzerine ışık tutmaktadır [2]. Sosyal tarih bakımından son derece ilgi çekici bir vesika da Khrysotriklinos *protospatharios*'u Eustathios Boilas'ın 1059'da kaleme alınan vasiyetnamesidir [3].

Ancak biz devletin iç tarihi için en zengin ipuçlarını her şeyden önce, manastır arşivlerinde muhafaza edilmiş olan – ve sayıları daha eski zamanlara ait bulunanlarınınki az olmasına mukabil 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gittikçe kabaran vesikaların borçlu bulunmaktayız [4].

Kilise tarihi bakımından bu devrin merkezî olayı olan 1054 kilise ayrılığı, çağdaş Bizans tarih yazıcılığı tarafından tamamiyle meskût geçilmiştir. Bu hususlaki diğer Latince haberlerin de temelini teşkil etmiş olan en önemli batı rivayeti, anlaşıldığına göre kardinal Umberto tarafından kaleme alınmış olan *Commemoratio brevis*'dir [5]. Bu hususta daha zen

---

am Strategikon des Kekaumenos, *BZ* 54, 1961, s. 257 vdd.) da şüphecilerdendir. Yazının telifi tarihi hakkında krş. Lemerle, *ayn. esr.*, s. 20. Ayrıca bk. G. G. Litavrin, *Byl li Kekaumen, avtor "Strategikona", feodalom?*, *Vizantiyskie oçerki*, Moskova 1961, 217 vdd.

[1] Zepos, *Jus IV*, 1-260.

[2] Nşr. N. Svoronos, *Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalite aux XIe et XIIe siècles: le cadastre de Thèbes*, Paris - Atina 1959.

[3] Nşr. V. N. Beneşeviç, *Zaveşçanie vizantiyskogo boyarina XI v.*, *JMNP*, *NS* 9 (1907) 219 vdd. İngilizce çevirisi, Sp. Vryonis, *The Will of a Provincial Magnate, Eustathius Boilas*, *DOP* 11 (1957) 263 vdd. Rusçaya kısaltılmış çevirisi: M. V. Levçenko, *Sbornik dokumentov po social'no - ekonomiçeskoy istorii Vizantii*, Moskova 1951, 169 vdd. Metne ait düzeltmeler: R. M. Bartikyan, *VV* 19 (1961) 26 vdd.

[4] En önemli neşirler (daha sonraki yüzyıllar için de) şunlardır: Micklosich-Müller. - *Actes de l'Athos*. - Zachariae, *Jus III* -- Zepos, *Jus I*. - *Akti Russkogo na sv. Afone monastirya sv. velikomuçenika Panteleimona*, Kiev 1873. - T. Florinskiy, *Afonskie akti*, St. Petersburg 1880. - Ph. Meyer, *Haupturkunden zur Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894. - W. Regel, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει Ἁθω ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, Petersburg 1898. - M. Gudas, Βυζαντιακὰ ἐγγραφα τῆς ἐν Ἁθῳ ἱερᾶς μονῆς του Βατοπεδίου, EEBΣ (1927) 211-48. - Ch. Kyrnan, Χρυσόβουλλοι λόγοι τῆς ἐν Ἁθῳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ Δοχειαριου, *ayn. esr.*, 285-311 - N. Beis, Σερβικὰ καὶ Βυζαντιακὰ γραμματα Μετεωρου, Βυζαντίς 2 (1911/12) 1-100 Th. Ouspensky et V. Benechevitch, *Actes de Vazélon*, Leningrad 1927. - A. Solovyev - V. Moşin, *Grčke povelye srpskih vladara*, Belgrad 1936. - V. Moşin, *Akti iz svetogorskih arhiva*, *Spomenik* 91 (1939). - V. Moşin - A. Sovre, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Lyubliyana 1948. - G. Rouillard et P. Collomp, *Actes de Lavra I* (*897-1178*), Paris 1937. - P. Lemerle, *Actes de Kutlumus*, Paris 1945. - F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948. - F. Dolger, *Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster Iberon*, *Abh. d. Bayer. Ak. d. Wiss.*, *N. F.* 28, München 1949. A. Guillou, *Les archives de Saint - Jean Prodrome sur le mont Ménécee*, Paris 1955. Rouillard - Collomp, Lemerle yayınları ile Dölger'in büyük vesika koleksiyonu eserlerine belge ve mühür reprodüksiyonları ihtiva eden albümler eklenmiştir.

[5] C. Will, *Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae graecae et latinae saec. XI composita extant*, Leipzig ve Marburg 1861, s. 150-52.

Eskikitaplarını.com

gün ipuçlarını çağdaş Grek ve Lâtin kilise başkanlarının birbirleriyle muhabereleri, özellikle Mikhail Kerullarios'un Antakya patriği Petrus'a yazdığı iki mektup ile bu zatın cevabı[1] ve papa Leo IX.'nun imparator Konstantinos IX.'a, Mikhail Kerullarios'a, Oklrida başpiskoposu Leon'a ve Antakya patriği Petrus'a yazmış olduğu mektuplar sağlamaktadır[2]. A. Michel'in göstermiş olduğu gibi zikri geçen papa mektupları ve bilhassa Mikhail Kerullarios'a hitaben yazılan büyük polemik yazı kardinal Umberto'nun kaleminden çıkmaktadır[3]. Aynı araştırıcı, Umberto'nun Kutsal Ruh'un tezahürü üzerine bir yazısını ve bu devreye ait bir sıra diğer teolojik yazıyı, bunlar arasında bilhassa Mikhail Kerullarios'un hacimli bir "*Panoplia*"'sını neşretmiştir[4].

1. Orta Bizans Devlet Sisteminin Çözülüşü

Genel Bibliyografya : Bury, *Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos, English Historical Review 4* (1889) 41-64, 251-85 (= *Selected Essays* [1930] 126-214.) - Schlumberger, *Épopée byzantine III.* - Skabalanoviç, *Viz. gosudarstvo.* - Neumann, *Welstellung.* - *W.* Fischer, *Studien zur byzantinischen Geschichte des 11. Jahrhunderts, Progr. Plauen* 183. - H. Mädler, *Theodora, Michael Stratiotikos, Isaak Komnenos, Progr. Plauen* 1894. - Vasilyevskiy, *Peçenegi.* - Fuchs, *Höhere Schulen.* - Hussey, *Church and Learning.* - Chr. Zervos, *Michel Psellos*, Paris 1920 (Psellos hakkında başka bibliyografya için bk. aşağıda s. 303, n. 1). - Ostrogorsky, *Féodalité.* - Glykatzi - Ahrweiler, *Recherches.* - Brehier, *Le schisme oriental du XIe siècle*, Paris 1899. - ayn. mlf. *The Greek Church: its Relations with the West up to 1054, Cambr. Med. Hist. IV* (1923) 246-73. - Norden, *Papsttum und Byzanz.* - Michel, *Kerullarios.* - N. Suvorov, *Vizantiyskiy papa*, Moskova 1902. - St. Runciman, *The Eastern Schism. A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and XIIth Centuries*, Oxford 1955.

Basileios II.'un ölümü Bizans tarihinde bir dönüm noktası anlamı taşır. Bununla, dışarıya karşı önceki devrin şerefiyle geçinen, içeride ise çözülmeyi başı boş bırakan bir zayıf halefler devri başlar. Son üç hükümdarın büyük icraatından sonra Bizans artık yenilmez görünüyordu ve Bizans tarihinin aslında hemen hemen hiç bilmediği, idrak etmediği nisbî bir barış devresi başlamıştı. Ancak bu sulh devresi Bizans için bir kendini toplama, bir oturaklılaşma devri değil, aksine bir içten gevşeme devri oldu. Herakleios'un yarattığı ve Basileios II.'un sonuncu olarak ayakta tuttuğu sistemin çözülmesi başladı. Feodal kudretlere karşı mücadeleyi sürdürmeye Basileios II.'un halefleri muktedir değildiler. Artık köylü ve asker arazisinin çöküşü baş döndürücü bir süratle devam etmiş ve Bizans devletinin savunma kuvvetleri ve vergi ödeme gücünü inkıraza sürüklemiştir. Devletin iktisadî ve sosyal yapısı temelinden değişikliğe uğramıştır. Bizans imparatorluğu sadece feodal asalete karşı mücadeleden vazgeçmek-

[1] *Ayn. esr.* 172-204.

[2] *Ayn. esr.* 85-89; 89-92; 168-71.

[3] Michel, *Kerullarios I*, 44 vdd.

[4] Michel, *Kerullarios I*, 76 vdd. ve *II*, 41 vdd. *Panoplia*'nın mevsukiyeti üzerinde tartışılmıştır. V. Laurent (*Echos d'Or.* 31, 1932, s. 105 vdd.) ve M. Jugie (*Byz.* 8, 1933, s. 323 vdd.) bunun Lyon *union*'u devresi çağdaşlarından birisinin eseri olduğunu iddia ettiler. Ancak Michel'in bu iddialara verdiği cevap ile krş.: *Von Photios zu Kerullarios, Röm. Quartalschr.* 41 (1933) 125 vdd. ve özellikle: *Die Echtheit der Panoplia des Michael Kerullarios, Oriens Christ.* 36 (1941) 168 vdd.

Eskikitaplarını.com

le kalmamış, üstelik bizzat kendisi, yerine göre, daha kuvvetli olan asalet grubunun temsilcisi hâline gelmiştir. Büyük arazi sahibi aristokrat tabaka artık oyunu kazanmıştır ve şimdi sadece bu tabakanın hangi kısmının üstünlük sağlıyacağı sorunu bahis konusudur: Memurlar aristokrasisi mi, askerî asalet sınıfı mı? İlk bakışta sadece saray entrikalarından müteşekkil bir karmaşıklıktan ibaret görünen gelecek onyıllardaki Bizans tarihini, başşehir sivil asalet sınıfı ile eyaletlerdeki askerî zadegânın birbirleriyle rekabet hâlindeki kudretleri arasında vuku bulan mücadele tayin edecek tir. Önceleri, aslında daha kuvvetli olmakla beraber Basileios II. tarafından hırpalanmış olan, eyaletlerdeki askerî aristokrasi ikinci plâna düştü ve idare dümenini eline alan, başşehrin sivil aristokrasisi oldu. Şimdi başlamakta olan devreye damgasını vuran, bunların hâkimiyetidir. Çok sayıda saray entrikası bu rejimin dış tezahürlerinden sadece birisidir; rejimin esas etkileri ise bir taraftan payitahtta kültür bakımından parlak bir devrenin başlaması, diğer taraftan ise devletin askerî kudretinin inhitatı olmuştur.

Zayıf imparatorlar devrini Basileios II.'un tahtına vâris olan kardeşi Konstantinos VIII. (1025-28) açar. O nasıl yarım yüzyıl boyunca müşterek hükümdar sıfatıyle büyük kardeşi yanında hiç bir işe karışmadan bir kenarda kalmış idiyse, çok ilerlemiş bir yaşında saltanata ulaşınca da devleti idare etmekten ziyade temsil etmekle yetinmiştir. Kabiliyetten değil, karakter ve sorumluluk duygusundan yoksun idi. İdare işlerini başkasına bırakarak zamanını, Basileios II. devrinde dolan devlet hazinesini düşüncesizce israf ederek ziyafetlerde ve hipodrom oyunlarında geçirdi.

İhtiyar imparatorun erkek evlâdı mevcut olmadığı için tahta kendisinden sonra kimin geçeceği önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Üç kızından en yaşlısı Eudokia, yüzü çiçek bozuğu olduğundan rahibe olmuştu. Buna mukabil geri kalan ve artık hiç de genç olmayan iki daha küçük prenses, Zoe ve Theodora, Makedonya hanedanının son temsilcileri sıfatıyle, müteakip onyılların Bizans tarihinde önemli bir rol oynıyacaklardı. Pek gariptir ki, Konstantinos VIII. ancak ölüm döşeğinde artık kartlaşmış olan prenseslerden birisini evermeyi ve ona uygun bir koca aramayı aklına getirebilmişti. Piyango son anda, başşehrin *eparkhos'u* Romanos Argyros'a isabet etti.

İstanbul *eparkhos*'luk makamı çok eskiden beri çok itibarlı ve şerefli sayılırdı. 11. yüzyılda önemi daha da artmıştı. Daha *Seremoniler* kitabında *eparkhos*'un şehrin babası olduğu söylenmişse de, yine de ancak 11. yüzyıl müelliflerinden birisi *eparkhos*'luğun, sadece erguvanî (purpur) giysi taşımasına müsaade olunmayan, imparatorluk gibi bir makam olduğunu yazabilmiştir[1]. Böyle bir makama sahip olmak ve Bizans'ın en seçkin aile

[1] *De caerim.* 264 ve 528. Psellos *I*, 30 (nşr. Renauld): βασίλειος δὲ αὐτῇ ἀρχή, εἰ μὴ ὅσον ἀπόρφυρος.

Eskikitaplarını.com

lerinden birisine mensup bulunmak dolayısıyle Romanos Argyros başşehir memur asalet sınıfının en itibarlı temsilcisi idi. 12 kasım 1028'de elli yaşındaki Zoe ile evlendi ve bu tarihten üç gün sonra da -Konstantinos VIII.'un ölümünü müteakip- tahta çıktı[1]. Tipik bir aristokrat olan Romanos III., 60 yaşına ulaşmış olmakla beraber yakışıklılığı ile temayüz etmekte olup mevkiine uygun kültür ve irfana sahip bulunuyordu. Hükümdarlık hasletlerinden tamamiyle yoksun olmasına rağman, daima gerçek bir taklitçi küçük adam olarak ölçüsüz bir kendini beğenme havası içinde ulaşmaya uğraştığı büyük tarihî örneklerin hayâliyle yaşadı. Bir Marcus Aurelius'u ideal edinip felsefî musahabeler yapıyor, bir Iustinianos'u örnek alarak muhteşem binalar inşasına başlıyor, bazen Traianus veya Hadrianus'u taklit ediyordu. Suriye'de uğradığı ciddî bir bozgun aklını biraz başına getirinceye kadar kendisinin bir başkumandan olduğunu ve savaşı sevdiğini hayâl etmişti. Durumu, burada ilk defa tarih sahnesine çıkan büyük başkumandan Georgios Maniakes kurtardı. Edessa (=Urfa)'nın zaptıyle (1032) zirvesine ulaşan başarılı teşebbüsleriyle Maniakes Bizans devletinin üstünlüğünü bir kere daha vurgulamaya muvaffak oldu.

Romanos Argyros'un kısa saltanatını her şeyden önce karakterize eden husus, Basileios II.'un siyasetinin açıkca terk edilmesidir. Basileios II.'un kudretlilere yüklemiş olduğu, terk edilmiş köylü toprakları için munzam vergi ödeme yükü, büyük arazi sahiplerinin ısrarlı müracaatları üzerine kaldırıldı[2]. Böylelikle *epibole* ve sonraları *allelengyon* adıyla Bizans vergi sisteminin temel unsurunu teşkil etmiş olan eski munzam vergi nizamı kesin olarak kaldırılmış oluyordu[3]. Munzam vergiyi köylüler artık ödeyecek güçte değillerdi[4], kudretliler ise bunu ödemek istemiyorlardı ve bizzat kudretlilerin tipik bir temsilcisi olan imparator Romanos III.

[1] Zoe'nin yaşı ve Romanos III.'un tahta çıkış tarihi (15 kasım 1028) için krş. Skabalanoviç, *Viz. gosudarstvo* 11, n. 2 ve 14, n. 1. Diğer kronolojik bilgi için de Skabalanoviç'in itina ile yapılmış cedvellerine işaret edelim.

[2] Skylitzes-Kedren. *II*, 486, 7: ἐξέκοψε δὲ καὶ τέλεον ἀπερρίζωσε τὸ ἀλληλέγγυον. Skylitzes'in (*II*. 486, 8) daha Konstantinos VIII.'un *allelengyon*'u ilgaya karar verdiği kaydı çok anlamlıdır.

[3] Benim açıklamalarıma rağmen (*Steuergemeinde* 1 vdd. ve *Byz*. 6, 1931, s. 227) *epibole*'nin daha sonraları da devam etmiş olduğu hakkındaki Dölger'in iddiasını (*Das Fortleben der Epibole in mittel- und spätbyzantinischer Zeit*, *Studi Albertoni II*, 1934, s. 3 vdd. ve *BZ* 35, 1935, s. 14) kaynaklarımızın açık ifadesi tekzip etmekte olup bu husus daha G. Rouillard (*L'épibole au temps d'Alexis Comnene*, *Byz*. 10, 1935, s. 81 vdd.) tarafından arzedilen yeni malzeme ile, Dölger'in yeni itirazlarına (*BZ* 36, 1936, s. 157 vdd.) rağmen çürütülmüştür. Ayrıca G. Rouillard - P. Collomp (*Actes de Lavra I*, 1937, No. 43, 48, 53)'da verilen metinlerle krş.; burada επιβολή kelimesi sadece genel olarak bir vergilendirme veya arazi tevcihi anlamında geçmektedir. Brehier (*Institutions* 260)'de de şimdi ve doğru olarak böyle.

[4] Bunu çok açık olarak *Ashburner trete*'si §§ 12 ve 14 (Nşr. Dölger, *Finanzverwaltung* 119) göstermektedir. Krş. Ostrogorsky, *Steuergemeinde* 31.

Eskikitaplarını.com

büyük arazi sahibi aristokrasinin iradesine karşı çıkmayı elbette düşünemezdi bile. Kudretlilere köylü ve asker arazisini şu veya bu yolla ele geçirmeyi yasaklayan eski kanunlar filvaki resmen kaldırılmamışlardı ve namuslu hâkimler bu kanunları bu sıralarda henüz geçerli saymakta idiler[1]. Ancak küçük arazi sahipliği müessesesini korumak için çıkarılan kanunlar silsilesinin Basileios II.'un ölümünden sonra tamamiyle kesilmesi bile durumun değişmesine yetip artmıştı. Çünkü 10. yüzyıl kanunları bütün ciddiyet ve sertliklerine rağmen köylü ve asker arazisinin satın alınmasını önleyemediğine göre, büyük arazi sahipliği müessesesinin genişleme gücü hükümetin şimdiki hoşgörülü pasif tutumu muvacehesinde elbette tam bir şekilde gelişebilecekti. Kudretliler siyasî olsun, iktisadî olsun her sahada zaferi elde etmişlerdi. Merkezî iktidarın, Romanos I.'dan Basileios II.'a kadar, zadegânın toprak açlığına karşı kurduğu sed yıkılmıştı. Bundan böyle küçük arazi sahipliği müessesesinin inhitatı hiç bir engel tanımadan sürüp gitti. Büyük arazi sahipliği köylü ve asker emlakini yalayıp yuttu ve bunların eski sahiplerini yarı-kölesi hâline getirdi. Böylelikle Bizans devletinin, 7. yüzyılda vuku bulan yenilenmesinden sonra, bütün gücünün dayanmış olduğu sistem zıvanadan çıkmış oluyordu: Ülkenin savunma ve vergi gücü çöküntüye uğradı ve bunun sonucunda meydana gelen devletin fakirleşmesi onun askerî gücünü de giderek azalttı.

Şüphesiz bu oluşmanın yaratıcıları bu devrenin hükümdarları değildi. Bunlar sadece artık önlenmesi mümkün olmayan bir gelişmenin yolunu hazırlayanlar ve kuvvetle ön plâna geçmeye çalışan iktisadî-sosyal bir kudretin belirgin temsilcileri idiler. Bundan dolayıdır ki, sosyal bakımdan tamamiyle zıt bir unsuru temsil edenlerce gerçekleştirilmiş olmakla beraber, Romanos Argyros'un ortadan kaldırılması da pek bir şey değiştirmedi. İmparator Romanos ile imparatoriçe Zoe arasında yıllardan beri derin bir anlaşmazlık hüküm sürmekte idi, çünkü bir kere imparatorluk tacını elde ettikten sonra Romanos Argyros'un yaşlanmakta olan imparatoriçeye karşı duyduğu ilgi sönmüştü; imparator onu ihmal etmeye başlamış ve hatta aidatını bile kesmişti. Fanî varlığın nimetleri henüz şimdi önüne serilmeye başlamış bulunan yaşlı kadının hayata karşı duyduğu susuzluğun ise giderilmesi mümkün değildi. Gözü Paphlagonia'lı bir köylü çocuğu, genç Mikhail'e takılmıştı; Mikhail'i, kardeşi olan çok nüfuzlu harem ağası Ioannes Orphanotrophos imparatorluk sarayının haremine (*Gynaikeion*) sokmuştu. Entrikanın iplerini aslında, son derece kabiliyetli fakat tamamiyle vicdansız bir kimse olup, hadım ve keşiş olduğu cihetle imparatorluk tacı üzerinde iddia sahibi olmayacak olan ve bu sebeble onu kaide

[1] *Magistros* Eustathios'un *Peira*'daki (*VIII,1*) ve 38 (*IX, 1*); ayrıca krş. 51 vd. yargı hükümlerine bk.: Zepos, *Jus IV*, 32 (*XV, 10*); 176 (*XL, 12*); 228 (*LVII, 1*).

Eskikitaplarım.com

şinin ellerine uzatan Ioannes Orphanotrophos çekmekte idi. Zoe geç kalmış bir ihtirasın iştiyakı ile güzel delikanlıya aşık oldu ve böylece Romanos III. 11 nisan 1034'de banyoda ölmek zorunda kaldı. Daha aynı günün akşamında imparatoriçe genç aşığı ile evlendi ve o da Mikhail IV. adıyla tahta çıktı (1034-41).

Zoe hesabında yine yanılmıştı, çünkü Mikhail'in kendisine karşı duyduğu ilgi de tahta çıkışından sonra tükenmişti. İmparatoriçenin hareket serbestliği bile elinden alındı: Argyros'un âkıbetini hatırından çıkarmayan Ioannes Orphanotrophos onun etrafiyle ilişkilerini büyük bir dikkatle kontrol ettiriyordu. İmparator Mikhail kabiliyetli bir hükümdar ve şeci bir başkumandan vasıfları gösterdi; fakat zamanla gittikçe sıklaşan ve şiddetlenen sar'a nöbetlerinden muztaripti. Kazancın arslan payını kurnaz hadım kapmıştı: Devletin bütün idarî mekanizması onun eline geçmişti[1] Devlet gemisinin dümenini büyük bir ustalıkla kullanıyor, fakat malî yükleri acımasızca yükseltiyor ve vergi tarhında en şiddetli ve vicdansız yöntemlere baş vuruyordu[2]. Aşağı tabakadan gelme bir türedi olarak Ioannes Orphanotrophos eski üslûpta, kontroldan uzak bir bürokratik merkeziyetciliği temsil etmekte idi. Bu anlamda rejimi anti-aristokratik bir hava taşıyordu. Bunun ıztırabını ise ön plânda Anadolu'nun askerî asalet sınıfı çekmekte idi; bundan dolayıdır ki başşehir memurlar asalet sınıfı önce devletin tarafını tuttu. Sivil partinin tipik mümessillerinden birisi olan Psellos, Mikhail IV. hükûmetinin mevcut nizamda hiç bir değişiklik yapmadığını ve senato azasına hiç bir fenalıkta bulunmadığını, memnuniyetini belli ederek belirtmektedir[3]. Orphanotrophos'un vicdan ve merhamet tanımayan idare yöntemi ise, hele bu zat kişisel çıkarlarını hiç bir zaman gözden kaçırmadığı ve bütün akrabalarını devlet hazinesinden doyurduğu cihetle, ahali için çok ağır bir sabır denemesi mahiyetinde idi.

Devletin acımasız hazinecilik gayreti Balkan yarımadasının İslâv ahalisini isyana sevketti. Çünkü, Basileios II.'un uzak görüşlü tedbirlerinin aksine, bu bölgeden de vergilerini para ile ödemesi taleb olunmuştu. Bundan başka Istanbul hükûmeti Okhrida başpiskoposluğuna 1037'de ölen İslav Yohannes'in yerine Ayasofya *khartophylaks*'ı Grek asıllı Leon'u tayin etmişti. İsyan büyük ölçülere ulaştı. Samuel'in torunu olduğunu iddia eden Petro Delyan[4] 1040 yılında Belgrad'da çar ilân olundu. Buna kısa

[1] Krş. R. Janin, *Un ministre byzantin: Jean l'Orphanotrophe, Échos d'Or.* 30 (1929) 431 vdd.

[2] Skylitzes - Kedren. (*II*, 521), vergi cinslerinin o zamanlarda saymaktan utanacağı derecede çok sayıda olduğunu söyler.

[3] Psellos *I*, 57.

[4] Zlatarski (*Wer war Peter Deljan?, Annales Acad. Scient.* 27, 1932, s. 354 vdd. ve *İstoriya II*, 41 vdd.)'ye göre o gerçekten Samuel'in bir torunu idi (Samuel'in bir Macar prensesi ile izdivacından doğan Gabriel Radomir'in oğlu). Bununla beraber haklı olarak tereddüt eden Litavrin (*Bolgariya i Vizantiya* 379 vdd.) ile krş.

Eskikitaplarını.com

zaman sonra, isyan hareketinin çok zararına olarak Yohannes, Vladislav'ın İstanbul'dan kaçan bir oğlu, Alusianos, iltihak etti. İsyan ateşi İslâvlaşmış Balkan yarımadasının en büyük kısmında yayılarak kuzey Yunanistan bölgesine de sıçradı. Ancak isyancıların idare kademesinde zuhur eden anlaşmazlık yüzünden hareket, vardığı ölçülerin tahmin ettirecegiuden daha kısa bir zamanda, daha 1041'de bastırıldı. Fakat Basileios II'nin kurduğu binada derin bir çatlak vücuda gelmiş oldu.

Petro Delyan isyanının bastırılmasından sonra Bizans, Zeta'nın inadcı ve âsî hükümdarı Stephan Voyislav'ı da itaate zorlamak istedi. Çünkü eski Diokleia'ya gittikçe daha sık olarak verilen adla Zeta hükümdarı daha 1035 yıllarında Bizans'ın koruyucu hâkimiyetine baş kaldırmış bulunuyordu[1]. Zeta hükümdarının ilk isyan teşebbüsü başarısız kalmış, fakat o geçici olarak itaate girmesi ve esaretinden sonra, bağımsızlık mücadelesini yeniden ele almaya ve Bizans'ın cezalandırma seferlerine karşı mukavemetkâr bir şekilde tutunmaya muvaffak olmuştu. Bizans'ın, vassal hükümdarları olan Rascia, Bosna ve Zakhlumia hükümdarlarını âsî Zeta hükümdarına karşı mücadeleye davet etmesine rağmen 1042 yılında yapılan yeni ve büyük cezalandırma seferi de tamamiyle menfi bir neticeye uğradı[2]. Stephan Voyislav ülkesinin dağlık bölgesinde Dyrrhakhion (Durac) *strategos*'unun kuvvetli savaş birliğine karşı büyük bir zafer kazandı. Boylelikle hükümdarlığının bağımsızlığı kesin olarak sağlanmış oldu. Kudret alanı şimdi sadece komşu Trebunia'ya kadar uzanmakla kalmıyor, Zakhlumia'yı da kapsıyordu[3]. Bu şekilde İslav Balkan ülkelerinden ilki olarak Zeta Bizans hâkimiyetinden çıkmış oluyordu.

Mikhail IV. Balkanlardan, Delyan isyanının bastırılmasından sonra, ölüm hâlinde hasta olarak döndü. İmparatorun sonunun yaklaştığını önceden görerek, Ioannes Orphanotrophos imparatorluk tacını ailesi içinde tutmak üzere gereken tedbirleri almıştı. Her iki iktidar sahibinin yeğeni olup babasının bir zamanki mesleğine telmihen *Kalaphates* lâkabını taşıyan Mikhail, imparatoriçe Zoe tarafından tebennî edildi ve velîahd sıfatıyla *caesar* ünvanını aldı. 10 aralık 1041'de Mikhail IV., gittikçe artan ıztırabiyle bitkin, Aziz Anargyroi manastırına çekildi ve daha aynı gün içinde öldü.

Paphlagonia hanedanının hâkimiyetine Mikhail V. Kalaphates süratli bir son sağladı. Bizzat Ioannes Orphanotrophos kendi yarattığı

[1] Krş. Jireček, *Geschichte I*, 231 vdd.

[2] *Letopis Popa Duklyanina*, nşr. Şışıç, 346 vd.

[3] Her halde 1042 seferinden sonra, fakat Jireček (*Geschichte I*, 231)'in kabul eder göründüğü gibi, daha Voyislav'ın Bizans esaretinden dönüşünden sonra değil. *İstoriya naroda Yugoslaviye I* (1953) 2 cü'de da böyle. Zakhlumia'nın Bizans'ın Zeta üzerine 1042 yılında yaptığı taarruz sırasında Voyislav'a tâbi bulunmadığı, Diokleia Keşişi'nin daha önce zikredilen haberinden açık olarak anlaşılmaktadır.

Eskikitaplarını.com

mahlûkun kurbanı oldu: Mikhail, amcasının kendisine yaptığı iyilikleri, onu sürgüne göndermekle ödedi. Herkesi darıltmış olan hadım için kimse parmağını bile kıpırdatmamıştı. Ancak Kalaphates bundan cüret bularak imparatoriçe Zoe'yi de bir manastıra kapatınca, bu onun tacına mâloldu. Haddini bilmeyen bu türediye karşı asalet ve kilise, Bizans başşehir ahalisinin hanedana sadakatına dayanarak, birleşti. Çünkü, Makedonya hanedanı devresinde Bizans halkının meşrûiyet duygusu hatta bir Zoe ve bir Theodora'ya sarılabilecek kadar kuvvetlenmiş bulunuyordu. Elini hükümdar kızı olarak doğmuş bir kimseye karşı kaldırmış olan kalafatcı düşürülerek 20 nisan 1042'de gözlerine mil çekildi. İktidarı Zoe ve Theodora müştereken yürüteceklerdi; çünkü Zoe'nin talebi üzerine rahibe libâsını giymiş olan Theodora'nın arkasında eskiden beri kuvvetli bir parti bulunmakta idi ve kilise de kendisine özellikle temayül ediyordu. Kadınların hükümdarlık kudretini kendi adlarına uygulama hakları artık bir sorun olmaktan çıkmıştı. Ancak her iki prensesin kabiliyetsizlikleri ve birbirlerine karşı duydukları kin ve nefret öylesine büyüktü ki, daha bir kaç hafta geçmeden iktidarın bir erkeğin eline verilmesi icab etti. Theodora evlenmek istemediği için, izdivac delisi Zoe, 64 yaşında bulunduğu halde, üçüncü defa evlenecekti. Zoe 11 haziran 1042'de asîl senatör Konstantinos Monomakhos ile evlendi ve bu zat izdivacın ertesi günü imparatorluk tacını giydi.

Bu Sklerina ile olan ikinci izdivacı dolayısıyle hısımı olan Romanos III Argyros gibi Konstantinos IX. Monomakhos (1042-55) da Bizans memurlar asalet sınıfının tipik bir mümessili idi; aynen onun gibi de önemsiz ve iradesi zayıf bir hükümdar oldu. Hayatı ve hükümdarlık görevlerini hafife aldı ve meş'ûm bir gelişmeyi davet etmiş oldu[1]. Resmen saltanatı paylaştığı her iki ihtiyar imparatoriçe artık hiç bir tahdide tabi tutulmadılar. İyi yaşamasını seven imparatorla birlikte devlet hazinesini israf etmeye devam edebilirlerdi. Zoe'ye gelince, o da artık artan yaşıyla birlikte daha sabırlı olmuştu. Konstantinos IX.'un,ikinci karısının yeğenlerinden birisi olan güzel ve akıllı Sklerina ile açıkca sürdürdüğü aşk ilişkisi halkı kızdırıyordu, fakat imparatoriçenin umurunda değildi. Yeni icad olunan *sebaste* ünvanıyla tezyin edilen imparatorun metresi bütün saray törenlerinde her iki imparatoriçe ile birlikte yer almakta idi. Ölümünden sonra bütün ünvanları ve aynı zamanda görevleri güzel bir Alan prensesine devrolundu.

Başşehirdeki hafif ve zarif hayat şüphesiz hiç de küçük görülemiyecek bir çekiciliğe sahipti. Bizans fikrî hayatının Basileios II.'un askerî rejiminde kurumuş olan dallarının yeni bir tomurcuklanması bu devreye düşer. O sıralarda hâkim olan başşehir memur asalet sınıfı hiç şüphesiz devletin

[1] Neumann (*Weltstellung* 64 vdd.) onu boş yere suçsuz göstermeye çalışmaktadır.

Eskikitaplarını.com

en münevver tabakası idi. Tahtın etrafını, başnâzır, μεσάζων sıfatıyla devlet işlerini gören Konstantinos Leikhudes, önemli hukukcu Ksiphilinos, meşhur filozof Mikhail Psellos gibi gerçek ve yüksek münevverler çevrelemişti. Kültür sahasında son derece meyveli etkinliği gibi meş'ûm siyasî faaliyeti ve sonsuz ahlâkî bozukluğu ile Psellos bu devrin en mütebariz şahsiyetidir[1]. Dindarlıktan tamamiyle yoksun değildi ve hiç olmazsa estetik bakımdan ecdadının dini onu duyarlılığında zaman zaman derinden kavrayabilmekte idi. Bir hayâl sukutu ve ümitsizlik anında, Konstantinos IX.'un saltanatı sonlarına doğru, Leikhudes çevresi etkisini geçici olarak kaybettiğinde, hatta -dostu Ksiphilinos ile birlikte- keşiş libâsını da giymişti. Fakat onun bütün ruhu bu dünyaya, geçek bir ihtirasla içine sindirdiği dünyevî bilgiye, bir analizci olarak inanılmaz derecede uyanık bu gözle müşahede ettiği ve bir politikacı olarak iradesine râmetmesini bildiği beşerî hayatın faaliyetlerine dönük idi ve öyle kaldı. Hatip ve yazar olarak emsâli yoktu. Hitabet sanatı hususunda özellikle hassas olan Bizans dünyasında onun hitabet kabiliyeti, önüne geçilemez kudrette bir silâhtı. Psellos bir politikacı olarak bu silâhı bol bol kullanmış ve onu öylesine suistimal etmiştir ki, bu hususta verilecek en katı hüküm bile yumuşak görünür. Fakat bu adamın fikrî kuvvetini belirtmek için varılacak en müsait hüküm bile yeteri derecede yüksek olamaz. Bilgisi her sahaya uzanmakta olup çağdaşları için, en aşağısından, bir mucize idi. Antik hikmet ve şiire karşı alev alev yanan bir sevgi ateşi ile dolu idi. Klâsik devir gelenekleri her ne kadar Bizans'da hiç bir zaman ölmemiş idiyse de, Psellos eski Grek kültürüne çok özel, çok daha doğrudan doğruya ve aynı zamanda çok daha derin bir şekilde içten bağlı idi. Neoplatonculari incelemek ona yetmedi, ışık kaynağına giden yolu buldu, Platon (Eflatun)'u öğrenmeyi bildi, onu öğrenmeyi öğretti ve bu yoldan çağdaşlarına ve kendisinden sonraki kuşaklara sonsuz, ölçüsüz derecede müsmir etkide bulundu. Bizans'ın en büyük filozofu ve aynı zamanda dünyanın ilk büyük hümanisti idi.

[1] Onun hakkında: P. Bezobrazov, *Mikhail Psell*, Moskova 1890; Chr. Zervos, *Michel Psellos*, Paris 1920; A. Rambaud, *Michel Psellos, Études sur l'histoire byzantine* (1912) 111-71; Diehl, *Figures I*, 291-317; Neumann, *Weltstellung* (Psellos hakkında yazılanların en iyisi ve en zekice ve zarîfane kaleme alınanı); E. Renauld, *Études de la langue et du style de Michel Psellos*, Paris 1920; J. Hussey, *Michael Psellus, the Byzantine Historian*, *Speculum* 10 (1935) 81-90 ve *Church and Learning* 73 vdd ; B. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris 1949, 161 vdd.; J. Dräseke, *Aus dem Byzanz des XI. Jahrhunderts*, *Neue Jahrb. f. d. klass. Altertum* 27 (1911) 561-576; V. Valdenberg, *Filosofskie vzgljady Mikhaila Psella*, *Viz. Sbornik* (1945) 249-55; P. Joannou, *Christliche Metaphysik in Byzanz I. Die Illuminationslehre des Michael Psellos und Joannes Italos*, Ettal 1956. Ayrıca Moravcsik (*Byzantinoturcica I*², 439 vdd.) tarafından verilen bibliyografyaya da bk. Ksiphilinos hakkında bk.: K. Th. Μιχαήλ, Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος, *Texte und Forsch. zur byz.-neugr. Philol.* 24 (1938).

Eskikitaplarını.com

Yüksek öğretim müessesesini yeniden canlandırmak teşebbüsü de Psellos, Ksiphilinos, Leikhudes ve Psellos'un üstadı önemli şair ve bilgin Ioannes Mavropus'un mensup oldukları bilgin imparatorluk müşavirleri çevresinden geldi. 1045 yılında Istanbul'da bir felsefe ve bir hukuk yüksek mektebi kuruldu. Felsefe öğretimi *Trivium* ve *Quadrivium* sistemine göre uygulandı: Felsefe bütün bilginin son sentezi addolunurken, gramer, hitabet ve dialektik (münazara) alt, hesap (aritmetik), hendese, musikî ve heyet (astronomi) üst kademeyi teşkil ettiler. Tedrisatın idaresi, tannân bir "filozofların *konsül* (=*Hypatos*)'ü" ünvanını alan Psellos'un ellerinde bulunuyordu. Hukuk yüksek mektebinin başkanı "hukukun koruyucusu" (*nomophylaks*) ünvanıyla Ioannes Ksiphilinos oldu. Böylelikle korunması Bizans'ın tarihî en büyük şereflerinden birisi olmuş bulunan Grek tenevvürü ile Roma hukuk bilgisinin yeni bir merkezi teşekkül etmiş oldu. Yeni kurulan yüksek mektep aynı zamanda geleceğin hâkim ve memurlarının yetiştiği yer olarak önemli bir pratik ihtiyacı da karşılıyordu [1].

Son iki yüzyılda, imparator mutlakıyetinin en parlak devresi içinde, senato sadece dekoratif bir rol oynamıştı. Ancak başşehrin yüksek memurları olan senatör ünvanının asıl sahiplerinin, hâkim olan tabakayı teşkil etmelerinden itibaren senatörlük artık sadece bir şeref ünvanı olmakla kalmadı. Başşehir memuriyet müessesesinin hâkimiyet sistemi gittikçe daha sağlam kökler salarken, senatör ünvanı sahiplerinin sayısı da o nisbette arttı. Başşehir ahalisinin daha geniş tabakalarına da senatör safına götüren yollar açıldı. Bu sayede hükûmet sisteminin temeli genişlediği gibi, senato hâkimiyetinin korunmasında çıkarları bulunan yeni unsurlar kazanılmış oldu.

Fakat başşehir memur asalet sınıfının terazinin kefesinde ağır basması hiç de merkezî iktidarın feodal kuvvetler karşısında sağlamlaşması anlamına gelmemekte idi. Küçük arazi sahipliği müessesesi gittikçe artan bir süratle inhilâl ederken büyük arazi sahipliği daimi bir büyüme içinde bulunuyordu [2]. Buna ilâveten büyük arazi sahipliği durmadan yeni imtiyazlar

[1] Krş. Fuchs, *Höhere Schulen* 24 vdd.; Zervos, *Michel Psellos* (1920) 76 vdd.; Hussey, *Church and Learning* 51 vdd. - Ayrıca krş. J. M. Hussey, *The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations, Transact. of the Royal Hist. Society* 32 (1950) 71 vdd.; yazar bayan burada, benim Bizans devletinin gelişmesi hakkındaki görüşümü tartışarak, görüş açısının mihrakına fikrî ve dinî hayat sahasında elde edilen başarıları almak suretiyle, bu devre hakkında daha olumlu bir hüküm verilmesini savunuyor. Bu başarılı faaliyetin önemini küçümsemekle beraber bunları sadece en kısa bir şekilde ve ancak devletin gelişmesine etkileri bakımından kaydedebilirim. Bu kitabın konusunu teşkil eden devletin gelişmesi bakımından ise 11. yüzyıl, Bizans inhitatının başladığı o meş'um dönüm noktasıdır.

[2] Bizans köyünün, sosyal yapısı bakımından, ne kadar büyük ölçüde değişmiş olduğunu, son zamanda yayınlanmış olan Thebai şehrinin 11. yüzyıla ait kadastro defteri gösteriyor: N. Svoronos, *Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalite aux XIe et XIIe siècles: le cadastre de Thebes*, Paris 1959. *Ashburner trete*'si Bizans köyünü bir köy cemaati olarak tasvir ederken biz, Thebai

Eskikitaplarım.com

elde etmekte idi. Arazi sahiplerinin çoğunlukla ulaşmak istedikleri imtiyaz vergi muafiyetidir: Tarihî ıstılah olarak *immunitas* Bizanslıların *ekskusseia*'sı. 11. yüzyıl içinde merkezî iktidar feodallerin arzularına gittikçe daha büyük ölçüde uymuş ve adı geçen imtiyazı bol keseden bahşeder olmuştur. Dünyevî ve dinî büyük arazi sahipleri bazı belirli, bunların en kudretli ve nüfuzluları ise, bütün vergilerden muaf tutulmuş olup tam bir *immunitas*'dan faydalanmaktadırlar. Bunun sonucunda yarı-hür köylülerin vergileri ve diğer ödemeleri de artık devlet hazinesine değil, büyük arazi sahibine akmaktadır. Daha bu zamanlarda malî *immunitas* yanında zaman zaman kazâî *immunitas* da ortaya çıkmaya başlar: büyük arazi sahipleri kendilerine bağlı yarı-hür köylüleri kendileri yargılamakta ve bunlar hakkındaki hükmü kendileri vermektedirler. Böylece yarı-hürler gittikçe artan bir ölçüde devletin yüksek hâkimiyeti altından çıkmaktadırlar. Tam malî ve kazâî *immunitas*'dan faydalanan büyük arazi, merkezî iktidarın idarî ağından sıyrılmıştır ve imparatorluk memurlarına böyle büyük araziye girmek bile yasaklanmıştır[1].

Merkezî idare büyük arazi sahibi aristokrasinin taleplerini ne kadar uysallıkla karşılar görünürse görünsün, yine de cömertliğinin sınıra ulaştığı bir nokta mevcut olmuştur. Çünkü merkezî hükûmet eskiden olduğu gibi şimdi de büyük arazi mülkiyetinde yaşayan köylü sayısının artmasına bazı engeller koymak gayretindedir. İmparatorluk imtiyaznameleri bir büyük arazi hâkimiyeti altına sokulabilecek *paroik*, yani yarı-hür köylü sayısını tesbit etmekte ve her seferinde bu yarı-hür köylülerin devlet köylü ve *stratiotes*'leri arasından toplanmaması gerektiğini belirtmektedirler. Her ne kadar hükûmet, hele sorun nüfuzlu büyük arazi sahiplerine tealluk ediyorsa, önce tesbit olunan *paroik* sayısını yeni imtiyazlar bahşetmek suretiyle yükseltmekten kaçınamıyorsa da, kontroldan yine de vazgeçmiyordu. Merkezî iktidar ile feodal kudretler arasındaki dramatik mücadele her ne kadar bitmiş idiyse de, *paroik*'ler bakımından iki taraf arasındaki

şehri kadastro defterinde önümüzde feodalleşme unsurları ile dolu bir köy buluyoruz ki, bu yeni kaynağın asıl önemi de bu husus içinde mündemiçtir. Benim bu hususiaki mülâhazalarımla krş.; *Vizantiyska seoska opştina*, *Glas Srpske akad. nauka i umetnosti* 210 (1961) 141 vdd. Makalemin fransızca çevirisi: *La commune rurale byzantine* başlığı ile yakında *Byzantion*'da çıkacaktır.

[1] Kısa bir süre önceye kadar Bizans *immunitas* müessesesi hakkında sadece iki araştırma vardı: P. Y. Yakovenko, *K istorii immuniteta v Vizantii*, Yuryev 1908, ve K. N. Uspenskiy, *Ekskussiya - immunitet v Vizantiyskoy imperii*, *VV* 23 (1917/22) 74-117. Bu soruna ancak son yıllarda daha büyük bir önem verildi Krş. B. T. Goryanov, *Pozdnevizantiyskiy immunitet*, *VV* 11 (1956) 177-99, 12 (1957) 97-116 G. A. Ostrogorskiy, *K istorii ummuniteta v Vizantii*, *VV* 13 (1958) 55-106 (fransızca çevirisi: *Pour l'histoire de l'immunité à Byzance*, *Byz.* 28, 1958, s. 165-254). M. M. Frejdenberg, *Ekskussiya v Vizantii XI-XII vv.*, *Uç. zap. Velikolukskogo gos. ped. inst.* 3 (1958) 339-65. A. P. Kajdan, *Ekskussiya i ekskussati v Vizantii X-XII vv.*, *Viz. oçerki* (1961) 186 vdd. ve *Gorod i derevnya* 178 vdd.

P. 10

Eskikitaplarım.com

rekabet için-için daha uzun bir süre devam etti. Bu, vergi ödeyecek yeni bir köylü sınıfı yaratılmasının, yeni arazi kazanmaktan daha önemli bir sorun olduğunu bir defa daha göstermektedir[1].

Merkezî iktidarın, bütün yönlerde geri çekiliş hâlinde bulunması, bu meselede ortaya koyduğu sebat ve inadcılık muvacehesinde, daha da göze çarpıcıdır. Devlet idare nizamına *pronoia* sisteminin zuhuru yeni bir rahne açmıştır. Belirli bazı hizmetlere mükâfat olarak Bizans devlet erkânının idaresine, bütün gelirleri kendisine tahsis olunmak üzere, arazi tevcih olunmaktadır (εἰς πρόνοιαν). *Pronoia* tevcihleri, alışılmış arazi bağışlarından, hiç olmazsa başlangıçta, belli bir mühlete - ekseriya *pronoia* sahibinin hayatı boyunca - bağlanmaları ve böylece ne satış, ne de veraset yoluyla başkasına aktarılamamak suretiyle farklıdır. Bizans'ın gelişmesinde, kaynaklarda ilk defa 11. yüzyılın ortalarında görülmeye başlanan bu *pronoia* sistemi büyük bir geleceğe sahip olmuştur[2].

İmparatorluk bürokrasi cihazının kayıtsız şartsız hâkimiyetine ve her tarafa sokulmasına gittikçe artan bir ölçüde engeller zuhur etmektedir. Merkezî iktidar, bazı bölgelerin vergisini iltizama vermek suretiyle hatta vergi tarhını bile kısmen elinden çıkarmaktadır[3]. Bu yoldan filvaki devlet hazinesi az - çok sabit bir geliri sağlama bağlamıştır; çünkü mültezimler devlet kasasına teslim edecekleri belirli bir meblâğı vergi yoluyla toplamayı taahhüd etmişlerdir. Ancak bunlar bu yükümlülükleri dışında kendilerine iltizama verilen bölgelerde bildikleri gibi serbestçe hareket etmekte ve her şeyden önce kendi çıkarları bakımından gerektiğinden fazla gelir elde etmek gayreti içinde bulunmaktadırlar. Bütün bunlar, imtiyazlı arazi sahiplerinin, *pronoia* sahiplerinin ve mültezimlerin, devletin idare cihazını örnek alarak kurulmuş ve bunların yanında varlıklarını sürdüren özel idarî cihazlar besledikleri anlamına gelmektedir. Bu, ayrıca, ahalinin vergi yüklerinin artmasına mukabil bu vergilerden bir kısmının devlet için kaybolduğu mânâsını ifade eder.

[1] Krş. Ostrogorsky, *Paysannerie* 25 vdd.

[2] Tarihin tanıdığı ilk *pronoia* sahibi Konstantinos Leikhudes idi, krş. Skylitzes-Kedren. *II*, 645 ve Zonaras *III*, 670; ὅπερ ὁ Μονομαχος καὶ τὴν τῶν Μαγγάνων ἀνέθετο πρόνοιαν καὶ τὰ περὶ τῆς ἐλευθερείας αὐτῶν ἐνεπίστευσεν ἐγγραφα. Merkezî iktidar hukukunun *pronoia* sistemi ile çok hissedilir ölçüde sınırlanmış olduğunu, sonraları imparator Isaakios Komnenos'un, Leikhudes'in elinden kendisine tevcih edilmiş olan *pronoia* çiftliğini geri almak hususunda hiç bir tedbirden çekinmemiş olması vakıası göstermektedir. Ancak daha 1070 yıllarında *pronoia* arazisi büyük sayıda tevcih edilir olmuştur: bk. Attaleiates 200, krş. Ostrogorsky, *Feodalite* 20 vdd.

[3] Vergi iltizamı sisteminin daha Makedonya hanedanının *epigon*'ları zamanında zuhur edip iyice yaygınlaşmış olduğu Kekavmenos'un ifadesinden (39 vd., nşr. Vasilyevskiy ve Jernstedt) kesinlikle anlaşılmaktadır; krş. Ostrogorsky, *Steuergemeinde* 66 vdd.

Eskikitaplarını.com

Malî sarsıntı elle tutulur ve en meş'ûm bir şekilde para ayarının bozulmasına sebeb oldu. Sikke darbında devlet, altın paraya daha az kıymette madenler karıştırmak zorunluğunu hissetti. Böylelikle yüzyıllar boyunca hemen hemen hiç değer değişmesi görmemiş olan *nomisma*'nın kıymeti düşmeye başladı[1]. Bizans parası böylece emsâli bulunmayan sabitliğini ve o zamana kadar dünyada haiz olduğu itibarı kaybetmiş oldu.

Bütün bunlara rağmen bu devrenin asıl göze batan vasfı Bizans ordu kudretinin inhitatıdır. Askerî aristokrasinin nüfuzunu önlemek gayesiyle sivil parti hükûmeti ordu mevcudunu sistematik bir şekilde azaltmış ve yeni gelir kaynakları sağlamaya çalışarak asker köylüleri vergi ödeyici hale getirmiştir. Sanki asker mülklerinin büyük bir kısmının feodalleşme oluşumuna feda edilmiş olması yetmiyormuş gibi, geri kalan *stratiotes*'lere de, muayyen bir meblâğ ödemek suretiyle askerlik hizmeti mükellefiyetinden kurtulmak serbest bırakılmıştır[2]. *Thema*'lar ordusu varlığını yitirmiş, hatta *thema* kelimesi bile, eyalet *stratios*'leri ordusunun birlikleri anlamında, 11. yüzyıl içinde kullanılmaz olmuştur[3]. Aynı şekilde *thema strategos*'ları eyalet valisi olarak da bir zamanki kudretlerini kaybederken, bunların yanında *thema*'lar yargıcı (κριτής veya πραίτωρ) gittikçe daha büyük bir önem kazanmış ve eyalet idaresine, giderek artan bir ölçüde, hâkim olmuştur[4]. *Thema*'lar organizasyonunun gevşemesi ise en azından Bizans'ı bundan önceki yüzyıllarda büyük yapmış olan devlet nizamının inhilâli mânâsını taşır.

Yerli savaş kuvvetlerinin bu devamlı azalışı ücretli askerlerden müteşekkil ordunun önemini yeniden arttırdı. Bu, Herakleios öncesi zamana geri dönmek demekti ve o zamanlardaki Gotlar gibi bu sefer de Normanlar Bizans ordusunun en değerli unsurunu teşkil ettiler. Georgios Maniakes'in sancağı altında Sicilya'da mükemmel bir birlik olan *Varaeg* - Rus *drujina*'sı ve adı etrafında efsaneler teşekkül eden İskandinavyalı savaş kahramanı Harold döğüşmekte idiler. Şimdi *Varaeg*'ler asıl imparatorluk muhafız kuvvetini teşkil etmekte idiler; ancak bunlar artık Basileios II. devrinde olduğu gibi saflarını Rusya'dan değil, 11. yüzyılın yetmişinci yıllarından beri çoğunlukla İngiltere'den ikmâl etmekte idiler, öyleki *Varaeg* - Rus muhafız kuvvetinin yerini *Vareg* - İngiliz muhafız gücü almış bulunuyor-

[1] P. Grierson (*The Debasement of the Besant in the Eleventh Century*, *BZ* 47, 1954, s. 379 vdd.)'un ispat etmiş olduğu gibi Bizans *nomisma*'sının değer kaybı, önceleri kabul edildiği gibi ilk defa Nikephoros III. Botaneiates devrinde değil, daha önce Konstantinos IX. Monomakhos zamanında başlamıştır.

[2] Skylitzes - Kedren. *II*, 608. Krş. Neumann, *Weltstellung* 69.

[3] Krş. Glykatzi - Ahrweiler, *Recherches* 23 vd.

[4] Krş. G. Stadtmüller, *Landverteidigung und Siedlungspolitik im oströmischen Reich*, *Bulletin de l'Inst. archéol. Bulgare* 9 (1935) 396 vdd. ve özellikle Glykatzi-Ahrweiler, *Recherches* 67 vdd.

Eskikitaplarını.com

du[1]. Norman muhafız kuvveti ise bir bakıma, yavaş yavaş tamamiyle mevcudiyetini yitiren Bizans muhafız alaylarının yerini almakta idi[2].

Georgios Maniakes'in Sicilya'daki askerî harekâtı, her tarafında kararmaya başlamış olan Bizans ufkunda çakan son ve kısa bir ışık huzmesi idi. Sanki Basileios II.'un vasiyetini yerine getirmek üzere, zaferlerle dolu Makedonya hanedanının fütuhat devresinin geç bir temsilcisi olan Georgios Maniakes, Sicilya'nın istirdadını hedef edinmişti. Sicilya Araplarının zayıflamış olması bu teşebbüse başarı vadediyordu: Süratli bir zafer yürüyüşü ile Georgios Maniakes, Messina ve Syrakusa dahil olmak üzere Sicilya'nın doğu kısmını müslümanlardan koparıp aldı. Fakat bütün başarılar Istanbul'daki iktidar sahiplerinin vehimleri yüzünden suya düştü. Tam kesin netice anında Konstantinos IX. muzaffer kumandanı mevkiinden azletti. Maniakes bu meydan okumayı kabul etti. Askerleri tarafından kendisini imparator ilân ettirdi, Dyrrhakhion'a geçti ve Selânik üzerine yürüdü. Zaferin ona ait olacağı ve Bizans siyasetinin kökünden değişeceği muhakkak görünüyordu. Fakat o hemen hemen kazanmış olduğu bir savaşta bir ok isabetiyle yaralanarak ölüp gitti (1043).

Hemen bir kaç yıl sonra, "Makedonya"dan, yani kuzey batı Trakya 'dan kopmuş olması hususiyetini teşkil eden yeni bir hükûmet darbesi teşebbüsü vuku buldu. Ordunun, asker düşmanı memur rejimine karşı duyduğu hiddete, burada eyaletin Istanbul'un merkeziyetciliğine karşı tutumu da katılmıştı. Âsîlerin başına, Ermeni menşeli olmakla beraber Edirne'de yerleşmiş ve civarın bütün girdi-çıktısını bilen "Makedonya partisi" nin başkanı Leon Tornikes geçti[3]. Tornikes'in isyanı Maniakes 'in ayaklanmasından daha tehlikeli ölçülere ulaştı: Istanbul kuşatıldı ve hemen de düşmek üzere idi (1047). Ancak, Maniakes isyanından bir tesadüfle kurtulmuş olan Konstantinos IX. hükûmeti, bu sefer de şehrin zaptı için uygun anı kaçırmış olan mukabil imparatorun tereddüdü sayesinde kurtuldu.

Istanbul hükûmetinin izlediği, savunma gücünü sistematik bir şekilde sınırlandırmak siyaseti, önceki devrenin büyük zaferleriyle devletin duru-

[1] Krş. Vasilyevskiy, *Varyago - russkaya i varyago - angliyskaya drujina v Konstantinopole XI i XII v.*, *Trudı I*, 176 vdd. ve Vasiliev, *The Opening Stages of the Anglo - Saxon Immigration to Byzantium in the Eleventh Century*, *Annales de l'Inst. Kondakov* 9 (1937) 39 vdd. F. Dölger (*BZ* 38, 1938, s. 235 vd.)'in Vasiliev'in makalesine dair tamamlayıcı önemli mülahazaları ile krş.

[2] Orta Bizans devrinin en önde gelen Scholenoi muhafız alayına en son olarak 1068 yılında tesadüf olunuyor: Krş. Attaleiates 112; Skylitzes - Kedren. *II*, 674, ve bunun üzerinde Stein (*Untersuchungen* 47 vdd.)'ın önemli mülâhazaları. 11. yüzyılda teşkil olunan yeni *tagma*'lar pek çabuk kayboldular, krş. Glykatzi - Ahrweiler, *Recherches* 28 vdd.

[3] Psellos *II*, 14 şöyle diyor: Μακεδονικην ἐρυγγάνων μεγαλαυχιαν .... η Μακεδονικὴ μερὶς καθάπαξ αὐτῶ προσετεθη.

Eskikitaplarını.com

munun dış dünyaya karşı sağlamlaştırılmış görünmesiyle, bir dereceye kadar izah olunabilir. Georgios Maniakes'in gerek doğuda ve gerekse Sicilya'da giriştiği başarılı teşebbüsler Bizans devletinin Araplara karşı üstünlüğünü teyid etmişti. Basileios II.'un Armenia'daki siyasetini Konstantinos IX. devam ettirebilmiş ve Ani devletini ilhak etmek suretiyle sonuçlandırmıştı.

Bu arada ise mutlu barış devresinin sonu yaklaşmakta idi. Devletin şimdiye kadarki düşmanlarının kudretlerinin kötürümleşmiş olmasına mukabil, Bizans sınırlarında yeni ve savaş-sever kavimler boy gösterdiler. Böylece sadece devletin durumu değişmekle kalmadı, Bizans dış siyasetinin esas faktörleri de değişikliğe uğradı. Doğuda Arapların yerini Selçuklu Türkleri, batıda Normanlar, kuzeyde de Bulgar ve Rusların yerini istep kavimleri olan Peçenek, Uz ve Kumanlar aldılar. Ruslar son olarak 1043 yılında Bizans'a karşı bir saldırıda bulunmuşlardı: İstep kavimlerinin ilerlemesi ve Rus devletinin sıklet merkezinin kuzey doğuya kayması ile Rusya, 11. yüzyılın ortalarından itibaren uzunca bir süre için Bizans politikasının doğrudan doğruya faktörü olmaktan uzaklaştı. Fakat 1048 yılında Tuna Peçenekler tarafından geçildi ve bu olay Bizans devleti için en ağır sonuçlar doğurdu. Peçeneklerin devlet için arzettiği öneme daha Konstantinos Porphyrogennetos dış siyasete müteallik eserinde büyük bir ısrarla işaret etmektedir[1]. Bizans bunlardan müttefikleri olarak kuzeydeki bütün düşmanlarına karşı faydalanmıştı. Gerektiği zaman Bulgarlara ve Macarlara arkadan saldıran, Ruslara ise güney yolunu kapayabilen bu savaşçı göçebe kavim ile işbirliği 10. yüzyılda Bizans politikasının ana sorunlarından birisi olmuştu. Bulgaristan'ın Bizans tarafından ilhakından sonra ise durum temelinden değişmişti: Artık Bizans'ı göçebe ordulardan ayıran duvar mevcut değildi; devlet arazisi Tuna kenarına kadar uzanmakta olup, Peçeneklerin yağma akınları artık devletin düşmanı olan Bulgarlara değil doğrudan doğruya Bizans topraklarına yapılıyordu. Tuna'yı aşarak ülkeye dalan göçebe kitlelerini geriye püskürtmeye ise Bizans'ın gücü yetmemekte idi. Bu sebeble bunlar devlet arazisine iskân edildiler ve uğranılan zarardan mümkün mertebe faydalanmak gayesiyle sınır muhafazasında ve askerî hizmetlerde kullanılmaya başlandılar[2]. Ancak pek az sonra Bizans devleti, bütün bölgeyi yağma akınlarıyla tedirgin eden bu yeni tebasına karşı silâha sarılmak zorunda kaldı. Fakat bir çok mağlûbiyete uğradı ve nihayet Peçenek reislerine hediyeler, yeni arazi ve saray

[1] *De adm. imp.*, nşr. Moravcsik-Jenkins, cap. 1-8, özellikle cap. 4.

[2] A. P. Kajdan (*Ioann Mavropod, pecenegi i russkie v seredine XI v.*, *ZRVI* 8,1,1963, s. 177 vdd.)'in Ioannes Mavropos'un bir nutkundan yararlanarak gösterdiği gibi Peçeneklerin Balkanlara ilk iskânı 1048'de değil, daha önce 1047 veya 1046 yılında vuku bulmuş görünmektedir.

Eskikitaplarım.com

ünvanları tevcih etmek suretiyle şartları pek ağır olmayan bir sulhu satın almak zorunda kaldı[1].

Konstantinos IX.'un zayıf saltanatının son yılına dünya tarihi çapında önemli bir olay isabet eder: Kiliselerin birbirinden ayrılması. Bundan önceki yüzyıllarda vuku bulan olaylardan sonra Roma ile Istanbul kiliseleri arasında kesin ayrılma sadece bir zaman meselesi idi. Doğu ve batıda gelişme yolları öylesine birbirinden ayrı, iki dünya merkezi arasındaki birbirine yabancılaşma ve hayatın türlü sahalarında biriken tezatlar öylesine büyük ve derin idi ki, iki taraf arasında fikrî ve dinî bir birlik hayâli uzun müddet zaten ayakta tutulamazdı. Kilisenin birlik hâlinde cihanşümûllüğünü koruyabilmek için, yüzyıllardan beri siyasî ve kültürel anlamda birbirinden ayrılmak gayreti içinde bulunan hristiyan dünyasında, gerekli hiç bir ön şart mevcut değildi. Sık-sık ifade olunduğu gibi iki taraf arasındaki kesin ayrılmanın suçlusu Bizans "*caesaropapismus*"'u değildi. Bunun tamamiyle aksine Bizans'da, kiliselerin birlik hâlinde bulunmasını imparatorluk müessesesinden daha kuvvetle isteyen hiç bir faktör yoktu. Bizans'ın devlet olarak cihanşümûllüğünü kurtarmak, İtalya üzerindeki hukukunu ayakta tutabilmek için Bizans imparatorları - Basileios I. ve haleflerinin güttüğü siyaset hatırlansın - kendi kiliselerine karşı Roma'nın kilise cihanşümûllüğü fikrini desteklemişlerdi. Ancak nasıl batı dünyasının devlet olarak kendini kabul ettirmesi Bizans'ın cihanşümûl devlet düşüncesinin temellerini oynatmış idiyse, İslav dünyasının Istanbul kilisesi tarafından hristiyanlığa kazanılmış olması da Roma kilisesinin cihanşümûllük iddiasını doğuda dayanaksız bırakmıştı. Güney İslavlarının kilise teşkilâtı içine alınmasını Rusya'nın Istanbul patrikliğine bağlanması takip etmişti. Bundan pek az sonra Bizans'da Roma aleyhtarı cereyanın kuvvetlenmesi hiç şüphesiz bir tesadüf değildir. Muazzam İslav hinterlandına dayandığı halde Bizans kilisesi artık Roma'nın üstünlüğüne elbette boyun eğmezdi. Makedonya hanedanının geleneksel Roma dostluk siyasetine daha Basileios II. yüz çevirdi: Patrik Sergios (999-1019) zamanında papanın adı *dyptikhon*'larda görülmez olmuştu[2]. Zaafa düşmüş

[1] Vasilyevskiy'in hâlâ değerini koruyan makalesi (*Peçenegi* 1 vdd.) ile krş. Ayrıca bk. J. Marquart, *Osteurop. und ostasiat. Streifzüge* (1903) 63 vdd.; D. Rasovskiy, *Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Ugrii*, *S. K.* 6 (1933) 1 vdd. Daha fazla bibliyografya için bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*[2], 89 vdd. Şimdi Moravcsik'in şu eserindeki mülâhazalarına da bk.: *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, Commentary*, London 1962, s. 12 vdd.

[2] Bu durumun önemine ısrarla işaret etmiş olmak hizmeti Michel (*Kerullarios I*, 20 vdd. ve *II*, 22 vdd.)'e aittir. Bununla beraber Michel, kilise ayrılığının daha bu zamanda vuku bulduğunu iddia etmekle pek ileri gitmiştir. Bu bakımdan onun eserine karşı yapılan târîzler haklıdır; krş. özellikle V. Laurent, *Échos d'Orient* 35 (1935) 97 vdd. Ancak 1054 kilise ayrılığının sadece geçmişteki gelişmenin bir sonucu olduğu düşüncesi bir gerçek olarak kalmaktadır. *Schisma*'nın ön tarihi için şimdi ayrıca krş.: V. Grumel, *Les préliminaires du schisme de Michel Cérulaire ou la Question Romaine avant 1054*, *REB* 10 (1952) 5 vdd.

Eskikitaplarını.com

papalığın 1024 yılında vermeye razı olmak zorunda kaldığı taviz iki taraf arasında barış içinde bir sınır tesbitini ön görmekte idi: İstanbul kilisesi "kendi bölgesinde cihanşümûl" olarak tanınacaktı[1]. Bu taviz yolu ile anlaşmayı Cluny reform hareketinin neşrettiği yeni ruh baltalamıştır. Kilise bölgelerinin tarihî zorunluğun gerektirdiği sınırlandırılmasına gelince bu, yine de ve fakat parçalanma yolu ile ve zorla tahakkuk etmiştir.

Bu ayrılmanın tahakkuku için ön şart, kuvvetli, her türlü tavizle çözüme aleyhtar bir papalık karşısında, aynı derecede kuvvetli, bağımsız üstünlüğünün bilinci ile dopdolu bir patrikliğin ve bunun yanında olayların cereyanına engel olamayacak derecede zayıf bir imparatorun bulunması idi. Böyle bir durum 11. yüzyılın ortasında Cluny reform hareketinin gerçek bir temsilcisi olan Leo IX. papa, Bizans tarihinin en hariş kilise reisi Kerullarios İstanbul patriği, imparatorluk iktidarı ise Konstantinos IX. Monomakhos'un zayıf ellerinde bulunduğunda tahakkuk etmiş idi.

Mikhail Kerullarios arkasında hareketli ve değişikliklerle dolu bir hayat bırakmıştı. Bizans aristokrasisinin Paphlagonia'lı Mikhail IV'e karşı giriştiği bir suikastı hazırlayan şahıs olarak bir çok yılını sürgünde geçirmişti. Paphlagonia hanedanının sukutundan sonra İstanbul'a döndü, ancak sürgünde iken keşiş libâsını giymiş olduğu için önünde sadece ruhanî kariyer açık bulunmaktaydı. 1043 yılında patriklik tahtına çıktı ve bu tarihten itibaren dinlenmek bilmeyen mücadeleci ruhu önünde yeni bir faaliyet sahası açılmış oldu. Makamının erişilmez yüksekliğinin bilinci ile, hiç de Roma'daki rakibinden daha az meşbû değildi ve bu bilinç onun şahsında, hedefine erişmek için hiç bir engeli aşmaktan çekinmeyen bir iktidar hırsı ile birleşmişti. Papanın yardımcısı ise, Roma'daki barışma tanımaz Bizans aleyhtarı cereyanın başında bulunan, kardinal Umberto idi. Mikhail Kerullarios ile Umberto'nun şahıslarında, her ikisi de cüretkâr ve engel tanımadan doğrudan doğruya hedeflerinin üzerine atılan, yüzyılların biriktirdiği tezatların peçesini indirmeye ve dünyayı bir "ya o, ya ben" alternatifi karşısına sürüklemeye hazır iki adam birbirleriyle çatışmış oluyordu. Mücadele imparatorun arzusu hilâfına ve içinde bulunulan siyasî şartlar hesaba katılmadan alevlendi. İhtilâf öteden beri her iki kilise merkezinin üzerinde iddia ileri sürdükleri ve o sırada Normanların ülkeye girişlerinden sonra, Roma ve İstanbul'un beraberce hareket etmelerinin siyasî bakımdan özellikle şart olarak göründüğü güney İtalya'da patlak verdi. Sonradan aradaki anlaşmazlıklar dogmatik ve litürjik (kilise âdetleri) sorunlara atlayınca her türlü anlaşmayı önceden imkânsız duruma sokan

[1] R. Glaber *IV 1: M. G. SS VII*, 66. Krş. Brehier, *Le schisme oriental du XIe siècle*, Paris (1899), 8 vdd. ve *Cambr. Med. Hist. IV* (1923) 262. Grumel, *Reg.* 828. Bu haberin doğruluğuna karşı izhar olunan şüpheler (Krş. Michel, *Kerullarios I*, 37 vdd. ve bilhassa *Hist. Jahrb.* 70, 1951, s. 93 vdd.) yeterli bir sebepten yoksundurlar.

Eskikitaplarını.com

tehlikeli noktaya ulaşılmış oldu; çünkü burada öğreti öğretiye, âdet âdete karşı cephe almış oluyordu. Bunlar daha Photios zamanında fikirleri birbirinden ayıran eski sorunlar idi: Kutsal Ruhun ikili zuhuru hakkında batı öğretisi, Roma'nın *sabbat* orucu ve papasların evlenme yasağı, Bizans kilisesinde kutsal akşam taamında mayalı, Roma kilisesinde mayasız ekmek kullanılması. Dikkate değer bir şekilde, özellikle bu sonuncu sorun üzerinde hararetle münakaşa ediliyordu. Kerullarios, taktik düşüncelerle çok daha önemli, fakat aynı zamanda karmaşık dogmatik fikir aykırılıklarını değil, herkesin anlayabileceği litürjik farkları ön plâna sürmüştü. Bizans patriğinin arkasında doğunun ve İslâv ülkelerinin ortodoks kiliseleri durmakta idiler. Antakya'nın ölçü bilir patriği Petros'da nihayet Kerullarios tarafından ikna edilmişti; Okhrida'nın Grek başpiskoposu Leon ise, Roma'ya karşı mücadelede sesini en çok yükseltenlerden birisi olmuştur.

Münazaanın dramatik sonunu kardinal Umberto'nun başkanlığında bir Roma elçi heyetinin Istanbul'a gelmesi getirdi. Patriğini Roma ile dostluk uğruna feda etmeye hazır görünen imparatorun bu tutumundan cesaret alarak papalık *legat*'ları 16 temmuz 1054'de Ayasofya kilisesinin mihrabına Kerullarios ile en itibarlı fikir arkadaşlarını aforoz eden bir *bulla* bıraktılar. Bu arada ise patrik, kilise ve halkın sempatisine dayanarak müteredditd imparatorun fikrini değiştirmeye ve onu kendi iradesine râm etmeye muvaffak olmuştu. İmparatorun rızasıyle, göze göz, dişe diş kaidesine uygun bir hareketle Roma *legat*'larını aforoz eden bir *synod* topladı. Bu olayların ne kadar şümûllü sonuçlara ulaştığını beşeriyet ancak sonraları idrak edebilmiştir. Çağdaşları bu hadiselere büyük bir önem tanımadılar - buna tekaddüm eden devrelerdeki Roma-Bizans ilişkilerine kendine özgü bir ışık tutan bir husus. İki kilise merkezi arasındaki anlaşmazlıklara çok alışılmıştı: 1054 yılındaki münazaanın, daha önceki bütün diğer çatışmalardan daha önemli olduğunu, bunun bir daha dönülemiyecek kesin bir birbirinden kopma anlamına geldiğini o zamanlar kim düşünebilirdi?[1].

Konstantinos IX. Monomakhos 11 ocak 1055'de öldü. Bundan sonra Theodora imparatorluk haklarını bir kere daha kendi adına kullandı. Makedonya hükümdar hanedanının hayatta kalmış son temsilcisi idi.

[1] Bu kopuşmanın - bütün diğer önceki ayrılıkların aksine - bir daha hiç telâfi edilememiş ve sık sık yapılan yeniden birleşme girişimlerinin hiç bir zaman netice vermemiş olması, 1054 olaylarına, Istanbul-Roma münasebetleri tarihi içinde özel bir yer tanınmasını sağlamıştır. Bu hususu, kesin ve nihâî ayrılmayı ancak haçlı seferleri olaylarına bağlamak isteyen St. Runciman'in (*The Eastern Schism*, Oxford 1955) çoğu pek ilgi çekici olan mülâhazaları müvacehesinde vurgulamak istiyorum. *Union* müzakerelerinin uzun listesinin daha 11. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olması, ayrılığın daha o zaman mevcut bulunduğunu ispat eder.

Eskikitaplarım.com

Onun ölümüyle (1056 eylülü başı) şöhretli hanedan söndü. Bu en büyük Bizans imparatorluk hanedanının kaderi dikkate değer. Başlangıçta tutunması ne kadar güç olmuşsa, sonunda, hemen hemen otuz yıl boyunca garip bir gölge varlık sürdürmek suretiyle, o derece inadla hayata sarılmıştır. Bir zamanlar ne kadar şan ve şöhret kazanan icraatta bulunmuşsa, sonu da o derecede şerefsiz ve itibarsız olmuştur.

İmparatoriçe ölürken, hâkim olan partinin imparator olmasını arzuladığı, "hükümetten ziyade idare ve hükmedilmeye kabiliyetli"[1] yaşlı bir memuru kedisine halef tayin etti. Bu, ya *ihtiyar*, yahut *stratiotikos* adıyla anıldığına göre λογοθέτης στρατιωτικοῦ memuriyetini görmekte olan Mikhail VI. idi. Onun imparator oluşu sivil partinin gerçek bir zaferi oldu. Memurlar durmadan terfi ediyor, özellikle senatörler şeref ünvanı ve bağış yağmuruna tutuluyorlardı. İmparator buna mukabil Isaakios Komnenos ve Katakalon Kekavmenos'un başkanlık ettikleri bir *strategos*'lar murahhas heyetini kabul bile etmedi. Bu suretle aradaki zıddiyeti doruğuna çıkarmış oldu. Hiddetlenen askerî kumanda heyeti İstanbul'daki iktidar sahiplerine karşı ayaklandılar. Paphlagonia'da bulunan bir yerde Isaakios Komnenos imparator ilân edildi (8 haziran 1057) Anadolu'nun her tarafından ona taraftar olanlar koşuştular. Isaakios böylece kısa bir süre sonra ordusuyla İznik'e gelmiş bulunuyordu. Kendisine karşı gönderilmiş olan bir imparatorluk ordusu mağlûbiyete uğradı. Mikhail VI., mukabil imparatorla müzakereye girişmek zorunda kaldı ve ona, Konstantinos Leikhudes, Leon Alopos ve Mikhail Psellos'un başkanlık ettikleri bir elçi heyeti vasıtasıyla *caesar* ünvanı ve veliahdlik teklifinde bulundu. Ancak bu tür tavizler sadece rakiplerini cesaretlendirmeye, kendi taraftarlarını ise kızdırmaya yaradı. Bu sefer Istanbul'daki muhalif parti de ayaklanarak elini Isaakios Komnenos'a uzattı. Ancak kesin sonucu sağlayan, iki rakip asalet partisi yanında önemli bir faktör teşkil eden üçüncü güç, kilise, oldu. Kudretli patrik Mikhail Kerullarios muhalefetin başına geçti; Ayasofya, hükûmet düşmanı tahriklerin merkezi hâline geldi[2]. Mikhail VI. tahtan zorla feragat ettirilmesini müteakip keşiş libâsını giydi. 1 eylül 1057'de Isaakios Komnenos Istanbul'a girdi ve patriğin elinden imparatorluk tacını giydi.

Son onyıllar içinde Istanbul memur asalet sınıfının kudreti imparatordan imparatora artmıştı. Isaakios Komnenos'un tahta çıkmasıyla bunun

[1] Psellos *II*, 82.

[2] Skabalanoviç (*Viz. gosudarstvo* 77 vdd. ve 384)'in iddiasına rağmen Mikhail Kerullarios'un baş rolü oynadığı, Attaleiates 56, Skylitzes - Kedren. *II*, 635 vdd. ve imparatorun patrik ile anlaşmaya varamamasının sukutuna sebep olduğunu ve Istanbul'daki isyancıların patriği καθοδηγητὴν τοῦ χοροῦ yaptıklarını vurgulayan Psellos (*II*, 89 ve 106)'un ifadesiyle açıklık kazanmaktadır.

Eskikitaplarım.com

reaksiyonu başladı. Komnenos'lar hanedanının bu ilk temsilcisinin saltanatı ne kadar kısa sürmüş olursa olsun, yine de devleti askerî bakımdan güçlendirmiştir. Doğudaki sınırlar başarı ile savunulmuş, Macarların bir akını geri püskürtülmüş ve imparatorun seleflerinin, karşısında acze düşmüş oldukları Peçenekler yola getirilmişti. Anadolu askerî asalet sınıfının temsilcisi sıfatıyla Isaakios sağlam bir askerî hâkimiyet kurmaya çalıştı. Sikkelerin üzerinde kendisini elinde kınından sıyrılmış bir kılıçla resmettirmiştir[1]. Cülûsundan sonra senetörlere, bir zaman kendi başkanlığındaki kumandanlar heyetine selefinin yaptığı gibi, soğuktan da öte muamelede bulundu. Ancak mukabil partinin Mikhail VI. devrinde içine düşmüş olduğu ölçüsüzlük ona yabancı idi. Durumu doğru değerlendirerek tutumlarını tam zamanında değiştirmiş oldukları anlaşılan, bir zamanlar kendisi ile Mikhail VI. arasında aracılık etmiş olan şahıslar yeni ve şerefli makamlara getirildiler. Psellos çok yüksek *proedros* ünvanı ile taltif olundu, Leikhudes bir zamanki Konstantinos IX. saltanatında olduğu gibi devlet idaresinin başına geçirildi ve daha sonra da patriklik tahtına çıktı. Isaakios bu zamana kadar hüküm süren idare sisteminin verdiği maddî zararlarla mücadele hususunda daha cezrî davrandı. Basileios II.'nin devlet hazinesine miras bıraktığı muazzam hazineler israf edilmiş, imparatorluk tacına bağlı arazi zenginliği, ölçüsüz bağışlar yüzünden eriyip gitmişti. Isaakios tehlikeli bir tedbir olan emlâkin müsaderesi cihetine gitti; müsadereler kilise arazisine de teşmil olundu. Bunun sonucu ise kudretli patrik ile şiddetli bir ihtilâf oldu.

Bizans kilisesinin 11. yüzyıl içindeki kudretlenmesi Mikhail Kerullarios'un şahsiyetinde tecessüm etmişti. Roma'dan bağımsız bir duruma gelmek suretiyle patriğin programı sadece kısmen uygulanmış oluyordu. Onun nazarında, Istanbul'da devlet-kilise ilişkisinin yeniden düzenlenmesi hiç de daha az önem taşımıyordu. Isaakios'a tahta çıkmasında yardımcı olmuştu; bunun karşılığını bekliyordu. İmparatorun bu mukabelesi kendisini bekletmemişti. O vakte kadar imparatorun imtiyazında bulunan Ayasofya'nın idaresi patriğe bırakıldı. Rivayete göre imparator kilise hayatına her hangi bir müdahaleden uzak durmayı da taahhüd etmiş imiş. Devleti idare etmek imparatora, kiliseyi çekip çevirmek ise yalnızca patriğe ait bir iş olacaktı: Bizans'daki şartlara göre bu kilise kudretinin büyük ölçüde artışı demekti. Ancak hâkimiyet sahalarının sınırlandırılması suretiyle elde edilmiş olan başlangıçtaki bu muvazene hâli her iki tarafça da ihlâl olundu. İmparator kilise emlâkini müsadereye başlarken patrik de ruhanî kudreti dünyevî iktidarın üstüne yükseltmek düşüncesine saplandı. Mikhail Kerullarios bu yüksek iddialarını, dikkate değer bir şekilde,

[1] Skylitzes - Kedren. *II*, 641. Zonaras *III*, 666 (ayrıca krş. Attaleiates 60). Wroth, *Byz. Coins II*, 512 ve levha *LX*, 12.

Eskikitaplarını.com

burada ilk defa Bizans'ın gelişmesinde kesin bir etki göstermiş olan, *Büyük Konstantinos Bağışı'ma* istinad ettirmekte idi. Kerullarios erguvanî imparator pabuçları giymiş ve imparatoru azletmekle tehdid etmiş imiş[1].

Ancak patrik kadar imparator da kendisine son derecede güveniyor ve makamının erişilmez yüksekliği inancı ile meşbu bulunuyordu. İki taraf arasında, sonunda her ikisini de düşürmüş olan bir mücadele böylece başlamış oldu. İktidar araçlarının üstünlüğü önce imparatora bir faikiyet sağladı. Fakat Kerullarios halk tarafından öylesine tutuluyordu ki, İstanbul'da ona karşı zorlayıcı bir harekete girişmekten çekinildi. Ancak şehir dışında bulunan bir manastırı ziyaret maksadıyla Istanbul'dan çıktığında imparatorluk muhafızları tarafından yakalanarak sürgüne sürüklendi (8 kasım 1058). Fakat makamından istifa suretiyle hukukundan feragate hiç bir şekilde zorlanamadığı için, azil kararını ilân etmek üzere bir *synod* toplamak icab etti. Bu kilise toplantısını da Istanbul'da yapmak cesareti gösterilemediğinden, *synod* bir eyalet şehrinde toplandı. Ona karşı ithamnameyi, bir zamanki dostunu en akla gelmez sapık inançlara ve en kötü huylara sahip olmakla suçlamaktan çekinmeyen Psellos kaleme almıştı. Bu tutumu ayrıca Psellos'u, bu ithamnameyi kaleme aldıktan pek az sonra aynı Kerullarios'u yazdığı bir mezar kitabesinde (= *Epitaphios*) doğru inancın en şöhretli mücahidi ve bütün faziletlerin şahsında birleştiği bir kimse olarak yüceltmekten alıkoyamamıştır. Çünkü Mikhail Kerullarios daha *synod*'un toplantıları sırasında öldü. Patrikliğe Konstantinos Leikhudes seçildi ve Psellos baş nazırlığa getirildi.

İmparator mücadeleyi kazanmış görünüyordu. Ancak kısa bir sürede ölü patriğin, *martyr* olarak kendisine dirisinden daha tehlikeli olduğu meydana çıktı. Halkın, baş-çobanını zorla kaçıranlara karşı duyduğu hiddet, onun ölümüyle en yüksek noktasına ulaştı. Memur aristokrasi muhalefetine kilisenin düşmanlığı ve halkın hiddeti katıldı. Güçlükler gittikçe artarak nihayet imparatorun tahammülünü aştı. Nasıl kilisenin askerî asalet sınıfı ile ittifakı iki yıl önce Mikhail VI.'in sukutuna sebeb olmuş idiyse, bu sefer de kilise ile, muhalefetteki memur asalet sınıfının ittifakı Isaakios Komnenos'u düşürdü. Cesaretini yitirdiği, hasta düştüğü bir anda imparator, Psellos'un ısrarlı teşviki ile erguvanî kisvesini çıkardı ve keşiş olarak Studios manastırına çekildi (aralık 1059).

[1] Skylitzes-Kedren. *II*, 643. Zonaras *III*, 668. Ayrıca krş. *Rhalles und Potles I*, 147 (Balsamon).

Eskikitaplarını.com

2. İç ve Dış Siyaset Bakımından Çöküş

Genel Bibliyografya : Skabalanoviç, *Viz. gosudarstvo.* - Neumann, *Weltstellung.* - Jorga, *Geschichte I.* - H. M. Loewe, *The Seljuqs, Cambr. Med. Hist. IV* (1923) 299-317. - P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum, Byz. 11* (1936) 285-319. - C. Cahen, *La première pénétration turque en Asie Mineure, Byz. 18* (1948) 5-67. - V. Gordlevskiy, *Gosudarstvo Seldukidov v Maloy Azii,* Moskova - Leningrad 1941. - Gay, *Italie.* - F. Chalandon, *Domination normande I.* - B. Leib, *Rome, Kiev et Byzance à la fin du XIe siècle,* Paris 1924.

Komnenos'lu hükümdarın ayağını kaydıran kilisenin sivil parti ile işbirliği, Bizans tacını Konstantinos Dukas'ın eline teslim etti (1059-67). Psellos ve patrik Konstantinos Leikhudes'in samimî bir dostu olan Konstantinos X. Dukas, Mikhail Kerullarios'un yeğenlerinden birisi, Eudokia Makrembolitissa ile evli idi. Isaakios Komnenos'un tahttan feragatı gibi Konstantinos Dukas'ın saltanata getirilmesi de, yeni imparatora senato partisinin en asil temsilcileri önünde erguvani pabuçları kendi eliyle giydiren Psellos'un marifeti idi. Psellos artık hedefine ulaşmıştı: İmparatorun başmüşaviri ve onun oğlu ve velîahdinin mürebbisi sıfatıyla devlet politikasının iplerini elinde tutuyordu. İmparator bu zeki ve akıllı filozofun ve usta hatibin hayranı idi. Psellos'un bu hususta gerçeğe uygun sözleri şöyledir: "İmparator beni ölçüsüz derecede severdi. Aklıma ve dudaklarımdan çıkacak söze bağlı idi. Beni günde bir kaç defa görmezse yakınır ve kızgın olurdu..... ben onun hayat iksiri idim" [1].

Komnenos'lar nasıl Anadolu askerî asaletinin mümessili olmuşlar idiyse, Dukas'lar da bu devrede başşehrin sivil aristokrasisini temsil etmekteydiler. Isaakios'un kumandasında yapılmış olan askerî reaksiyon şimdilik bir perde arası müzik olarak kaldı. Sivil parti eski mevkiini yeniden elde etmekle kalmamış, durumunu hatta daha da kuvvetlendirebilmişti. Daha önce Konstantinos IX. zamanında da yapılmış olduğu gibi bu parti, iktidarını, Istanbul ahalisinin geniş tabakalarına senatörlük kapılarını açmak suretiyle kuvvetlendirmeye çalıştı. Bu devre çağdaşlarından birisinin ifadesine göre, senatör sayısı hadsiz hesapsızdı [2]. İdare cihazı gergin bürokratik karakterini gittikçe yitiriyordu. Konstantinos Dukas vergi iltizamı usulünden istediği gibi faydalandıktan başka merkezî maliye idaresine de memuriyetleri para ile satmak yöntemini getirdi; öyle ki, artık sadece vergi tarhı işi değil, en yüksek seviyede maliyenin kontrolü hakkı da satın alınabiliyordu [3]. Ordu tamamiyle ihmal olundu ve mevcudu, oluşumun ruhuna uygun olarak, hiç olmazsa sonraları hatta Psellos'a bile mübalâğalı görünmüş olan bir şekilde tahdid edildi [4]. Askerden duyulan korku Isaakios Komnenos'un ayaklanmasından sonra daha da

[1] Psellos *II*, 135 ve 150.
[2] Attaliates 275.
[3] Zonaras *III*, 676 vd.
[4] Psellos *II*, 146 vd.

Eskikitaplarım.com

artmıştı. Buna ek olarak içinde bulunulan malî sıkıntı, ordudan tasarruf yoluyla vergi gelirlerinin azalmasını ve diğer alanlarda yapılan fazla masrafları karşılamak düşüncesini kuvvetlendiriyordu. Durmadan kabaran ve hâkim tabaka olmak sıfatıyla talepleri gittikçe artan memurlar devletinin masrafları büyümekte idi. Devlet fakirleşir ve inhitata sürüklenirken ihtişama bürünmüş sarayın masrafları artıyordu. Teveccühü ile şaka edilmemesi gereken kiliseye yapılan bağışlar ve yumuşatmak amacıyla yabancı kavimlerin reislerine verilen hediyeler de artmıştı. Böylece hâkim tabakanın siyasî hedefleri ile malî ihtiyaç, savunma gücünü tahrib etmek husûsunda birleşmiş oluyorlardı. Bu durum Makedonya hanedanının son devresindeki *epigon* (=zayıf, taklitçi) hükümdarlar zamanındakinin aynı idi şu farkla ki, dış siyaset durumu o zamandan beri oldukça kötüleşmişti. Dukas'ların asker düşmanı tedbirleri en büyük dış tehlikeler devresine isabet ediyordu ve bu yüzden daha da kötü sonuçlu oldu.

Bu sıralarda güney İtalya'da başlarında 1059'dan beri o mütbiş Robert Guiskard'ın bulunduğu Normanlar gittikçe daha büyük başarılar elde etmekte idiler. Macarlar kuvvetli bir saldırıda bulunmuşlar ve önemli Tuna müstahkem mevkii Belgrad'ı işgal etmişlerdi (1064). Peçeneklere soydaşları Oğuzlar katılmış ve bununla yeni ve korkunç bir tahribat başlamıştı. Bir zamanlar Peçeneklerin, Oğuzların baskısı üzerine yapmış oldukları gibi, şimdi de Oğuzlar arkalarından gelen Kumanların baskısı yüzünden güney Rusya ovalarından çıkararak 1064 yılı sonbaharında muazzam kitleler hâlinde Balkan yarımadasına girdiler[1]. Bulgar arazisi, Makedonya, Trakya ve hatta Yunanistan bunlar tarafından tahrib edildi. Bunların yağma akınları öylesine korkunç idi ki, bir çağdaşın iddiasına göre "Avrupa'nın bütün ahalisi göç etmeyi düşünmüştü"[2]. Ancak müthiş bir salgın hastalık devleti Oğuzlardan kurtardı. Bunlar büyük sayıda öldüler; bir kısmı Tuna'nın gerisine çekildi, kalanları ise devlet arazisine iskân edildi ve imparatorluğun hizmetine girdi.

Ancak devletin tarihi bakımından Selçuklu Türklerinin doğuda ilerlemeleri, kuzeydeki Türk kavimlerinin bu saldırısına nazaran çok daha ağır sonuçlar doğurdu. Önasya'daki Arap hâkimiyetinin kalıntıları Selçuklular tarafından, bir zamanki Bizans fetihlerinin parlaklığını soldurana bir süratle süpürüldü. Türkler İran bölgesini itaat altına alıp Mezopotamya'ya girdiler ve hilâfetin merkezi Bağdad'a hâkim oldular. Sadece dinî bakımdan hâkimiyetini muhafaza eden hilâfet, o zamandan itibaren Asya topraklarındaki müslüman dünyasına hâkim olan kudretli, askerî

[1] Kronolojiyi, Attaleiates 83 ve Skylitzes *II*, 657'ye göre Zlatarski (*Istoriya II*, 115) doğru olarak tesbit etmiştir. Oğuzlar (Rus vekayinamelerinin *Torki*'leri) hakkında şu tafsilâtlı makaleyi krş.: D. Rasovskiy, *Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Ugrii*, *S. K.* 6 (1933) 1-65.

[2] Attaleiates 84.

Eskikitaplarım.com

bir sultanlığın himayesine girdi. Kısa bir süre içinde bütün Yakındoğu, Bizans devletinin ve Mısır'da Fatımî hilâfetinin sınırlarına kadar Selçukluların eline düşmüştü. Şimdi Selçuklular Bizans'a dönmüşlerdi. Nasıl Bulgaristan'ın itaat altına alınması devlet ile kuzeydeki göçebe milletler arasındaki ayırıcı duvarı yıkmış idiyse, Konstantinos IX. zamanında Armenia'nın ilhakı ile Selçuklulara yeni bir taarruz alanı sağlanmıştı. Devletin iç kudretsizliği ve savunma gücünün inhitatı ise Selçuklulara kısa zamanda Bizans'ın asıl çekirdek arazisine giden yolu da açmış oldu. Selçuklu sultanlarının ikincisi Alp Arslan kumandasında Türkler Armenia'yı boydan boya geçerek Ani'yi zaptettiler (1065), Kilikya'yı tahrib ettikten sonra Anadolu'ya girip Kayseri'yi hücumla zapteylediler (1067)[1]. Bununla o zamanki Bizans hükümdarlarının takip ettikleri siyasetin sakatlığı ortaya çıkmış oluyordu.

Konstantinos X. Dukas'ın ölümü (mayıs 1067), hükümranlığı genç yaştaki oğulları Mikhail, Andronikos ve Konstantinos adına niyâbeti üzerine alacak olan zevcesi Eudokia'nın ellerine bırakmıştı. Devletin idaresi fiilî bakımdan Psellos ile müteveffa imparatorun kardeşlerinin biri olan *caesar* Ioannes Dukas'ın[2] ellerinde idi. Bu arada savaş meydanlarındaki felâketli gelişme ile birlikte muhalif partinin kudreti de artmakta bulunuyordu. Bunların kudretli bir askerî hâkimiyet kurulması hakkındaki talepleri olayların şiddeti yüzünden öylesine bir ağırlık kazandı ki, buna Psellos'un dostu olmasına rağmen patrik Ioannes Ksiphilinos da katıldı ve nihayet bizzat imparatoriçe de boyun eğmek zorunda kaldı. Psellos ve *caesar* Ioannes'in muhalefetine rağmen imparatoriçe, Kappadokia asilzadelerinden general Romanos Diogenes ile evlendi. Romanos I ocak 1068'de imparatorluk tahtına çıktı.

Peçeneklere karşı yapılan savaşlarda temayüz etmiş kıymetli ve şeci bir kumandan olan Romanos IV. Diogenes (1068-71) askerî partide sahip olduğu nüfuz ve itibara her halde lâyık bir kimse idi. Selçuklulara karşı savaşı derhal ele aldı; fakat ordunun çürüme oluşumu çok ilerlemiş bir safhada olduğu gibi, imparatorun devleti kurtarma gayretleri Psellos partisinin entrikaları ile arkadan vuruluyordu. Büyük bir güçlükle, çoğunluğu yabancı asıllı ücretlilerden - Peçenek, Oğuz, Norman ve Franklar - terekküb eden bir ordu topladı. Girişilen ilk iki sefer (1068 ve 1069) her şeye rağmen oldukça başarılı oldularsa da üçüncü sefer korkunç bir mağlûbiyet ile neticelendi. Bu mağlûbiyette *caesar* Ioannes'in oğullarından birisi olan Andronikos Dukas'ın ihaneti hiç de en küçük rolü oynamamış-

[1] Krş. C. Cahen, *La premiere pénetration turque en Asie Mineure Byz.* 18 (1948) 23 vdd.

[2] Onun hakkında krş. B. Leib, *Jean Doukas, Cesar et moine. Son jeu politique à Byzance de 1067 à 1081, Mélanges Peeters II* (1950) 163 vdd.

Eskikitaplarını.com

ti. Armenia'da bulunan Malazgird (Mantzikert) yanında, Van gölüne yakın bir yerde sayıca üstün fakat karışık asıllı ve disiplinsiz üç ordu 19 ağustos 1071'de Alp Arslan'ın birlikleri tarafından imha olunmacasına bozguna uğratıldı. Bizzat imparator esir düştü.

Romanos esareti sırasında Selçuklularla, yıllık harac, şahsı için fidye ödemek, Türk esirlerinin iadesi mükellefiyeti ve Selçuklulara yardımcı kuvvetler göndermek vadine karşılık kendisine hürriyetini sağlayan bir anlaşma yaptı[1]. Ancak bu arada Istanbul'da muhalif parti *caesar* Ioannes'in entrikaları yüzünden onu azledilmiş ilân etmişti. Önce imparatoriçe Eudokia ile büyük oğlu Mikhail Dukas'dan müteşekkil bir müşterek hâkimiyet kuruldu ise de, kısa bir süre sonra imparatoriçe-anne bir manastıra kapatılarak Psellos'un yetiştirmesi Mikhail VII. tek başına hükümdar ilân edildi (24 ekim 1071). Türk esaretinden yurduna dönmekte olan imparator Romanos'a karşı Istanbul'daki iktidar sahipleri düşman muamelesi yaptılar; bir iç savaş patlak verdi. Nihayet Romanos, Mikhail VII. namına üç metropolit tarafından imzalanan ve kendisine tam bir şahsî emniyet vadeden bir garanti mektubuna güvenerek teslim oldu. Ancak Romanos Istanbul'a ulaşmadan gözlerine kızgın demirle mil çekildi. Bu hususta kendi kabiliyetini de aşan Psellos, gözleri kör edilen imparatora, bu kendi kurbanına, onu bir din şehidi olarak öven bir mektup gönderdi: Tanrı kendisini daha yüksek bir ışığa lâyık addettiği için gözlerini almıştı[2]. Romanos Diogenes korkunç yaralarının etkisiyle kısa zamanda ölüp gitti (1072 yazı).

İşte bu korkunç facia Malazgird bozgununu gerçek bir felâkete dönüştürdü; çünkü böylece Alp Arslan'ın imparator Romanos ile akdetmiş olduğu anlaşma hükümsüz kalmış oluyordu. Türkler bunu Bizans'a karşı bir taarruz ve fetih harbine girişmek için fırsat addettiler. Büyük Arap fütuhatı devresinde olduğu gibi, devlet yeniden düşman tarafından istilâ edilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Ancak o sıralarda taarruz eden düşmana Herakleios'un kahramanca mukavemet iradesi karşı koymuştu ve devlet de içten sağlıklı idi. Şimdi ise her şey tam bir çözülme hâlinde bulunuyordu, toprağa bağlı asker sistemi inhitata uğramıştı ve kudretli Türk sultanlarının karşısında imparatorluk şehrinin tahtında saray entrikacıları ve boşboğaz ediblerle etrafı çevrili, Psellos'un zavallı yetiştirmesi, vücudu gibi ruhu da zamanından önce pörsümüş, yaşamanın

[1] Dölger, *Reg.* 972. C. Cahen, *La campagne de Mantzikert d'apres les sources musulmanes*, *Byz.* 9 (1934) 613 vdd. R. Grousset, *Histoire de l'Armenie*, Paris 1947, 624 vdd. Ayrıca krş. M. Mathieu, *Une source négligée de la bataille de Mantzikert: les "Gesta Roberti Wiscardi" de Guillaume d'Apulie*, *Byz.* 20 (1950) 89 vdd. Şimdi aynı yazarın, kaynağın çevirisini ve zengin yorumunu da ihtiva eden yeni neşrine (*Guillaume de Pouille, la geste de Robert Guiscard*, Palermo 1961, s. 164 vdd, 293 vdd.) bk.

[2] Sathas, Μεσαιωνική βιβλ. I, 116 vdd.

Eskikitaplarını.com

ne olduğundan bihaber bir kitap kurdu oturmakta idi. Anadolu elden çıkmış sayılabilirdi. Yol Selçuklulara açıktı ve karşılarına dikilebilecek ne bir kuvvet, ne de irade kalmıştı.

Çöküş Bizans dünyasının iki ucunda birden aynı zamanda vuku buldu. Kader, Malazgird felâketini getirmiş olan aynı 1071 yılı içinde Bari'nin de Robert Guiscard'ın ellerine düşmesini istemişti. İtalya'daki Bizans topraklarının Normanlar tarafından fethi bununla sona ermiş idi ve bu taraftan da büyük bir tehlike yaklaşmaktaydı[1]. İçinde bulunduğu sıkışık durumda Mikhail VII. hükûmeti papa Gregorius VII.'dan yardım rica etti ve böylelikle büyük papa'nın Roma'nın dünya hâkimiyeti temeli üzerinde kilise birliğini kurmak çabalarına kendiliğinden katkıda bulunmuş oldu.

Aynı sıralarda Balkan yarımadası üzerindeki Bizans hâkimiyeti de sallanmaya başladı. Samuel'in bir zamanki çarlık devleti arazisinde, 1072 yılında bağımsız Zeta hükümdarlığınca kuvvetle desteklenen yeni bir isyan çıktı. Zeta hükümdarı Mikhail'in oğlu Konstantin Bodin, Prizren'de çar ilân olundu ve imparatorluk kumandanları ancak büyük bir güçlükle isyanı bastırabildiler[2]. Adriyatik kıyısında Bizans, üslerini kaybetmiye devam etti. Hırvatistan'ın Basileios II. karşısında kabul zorunda kalmış bulunduğu Bizans'ın yüksek hâkimiyeti hiç de uzun sürmedi ve daha Petro Kreşimir IV. (1058-74)'in devletinin hududlarını büyük ölçüde genişletmesinden sonra, onun halefi Demetrius Zvonimir 1076 yılında papa Gregorius VII.'un *legat*'ları tarafından papalığın vassali sıfatıyla kral olarak taçlandırıldı[3]. 1077 yılında Zeta hükümdarı Mikhail'in de Roma eliyle krallık tacını elde etmesi Bizans için daha büyük bir darbe oldu[4]. Peçeneklerin yağma seferleri ve Macarların giderek artan baskınları genel karışıklığı büsbütün arttırmakta idi.

Dış siyaset zorluklarına ağır bir iktisadî buhran da eklendi. Bu buhranın zuhurunda bizzat hükûmetin aldığı tedbirler hiç de az rol oynamamışlardı – Mikhail VII., alay etmek maksadıyla verilen *Parapinakes* lâkabını bu tedbirlere medyundu. Pahalılık öylesine artmıştı ki, bir altın sikke mukabilinde artık eskisi gibi tam bir *medimnos* değil de ancak bir *medimnos*'dan bir *pinakion* (παρὰ πινάκιον) eksik buğday satın alınabiliyordu[5]. Psellos'un meslekî kariyerinin çöküşünü kendi öğrencisinin

[1] Gay, *Italie* 520 vdd. Chalandon, *Domination normande I*, 189 vdd.

[2] Jireček, *Geschichte I*, 234 vdd. Zlatarski, *Istoriya II*, 140 vdd. Litavrin, *Bolgaria i Vizantiya* 397 vdd.

[3] Krş. Šišić, *Geschichte I*, 284 vdd.

[4] Krş. St. Stanoyeviç, *Borba za samostalnost katoliçke crkve u Nemanyiçskoy drjavi*, Belgrad 1912, 31 vdd.

[5] Zonaras *III*, 712, 13. Bunun hakkında bk. F. Dölger, *Deutsche Literaturzeitung* 74 (1953) 598. Bizans'da tahıl fiyatları ve bu fiyatların oldukça devamlı kalması hususunda krş. Ostrogorsky, *Löhne und Preise in Byzanz*, *BZ* 32 (1932) 319 vdd.

Eskikitaplarını.com

hâkimiyeti devresinde idrak etmiş olması trajik unsurdan hiç de yoksun değildir; o Psellos ki, hiç bir değişikliğin etkisine maruz kalmadan bir hükümdardan diğerine nüfuzunu yükseltmesini bilmişti ve Dukas hanedanı ona sonsuz derecede, Mikhail VII. ise her şeyini medyun bulunmakta idi. Pısırık ve ürkek imparatorun iradesine tamamiyle rağmolduğu *logothetes* Nikephoritzes'in üstün iradesi gerek Psellos'u ve gerekse *caesar* Ioannes'i gözden düşürmeye muvaffak olmuştu. Nikephoritzes devletin dümenini eline geçirerek bir zamanlar Ioannes Orphanotrophes'un yapmış olduğu gibi, devlet gemisini aynı enerji ve aynı insafsızlıkla idare etmeye başladı. Orphanotrophos gibi Nikephoritzes de aşağı tabakadan gelmekte olup yükselişini kendi zekâ ve kurnazlığına borçlu idi. Otorite düşmanı feodal kuvvetler ile merkeziyetçi bir bürokrasi adına mücadeleye girişti. Tahıl ticaretini devletin tekeline bırakacak, Istanbul'a teslim edilen hububat için Rhaidestos (=Tekirdağ)'da bir devlet anbarı tesis edecek, serbest hububat ticaretini yasaklayıp cezalandıracak kadar ileri gitti[1]. *Eparkhos'lar kitabı*'ndan öğrenmiş olduğumuz gibi (bk. yukarıda s. 235 vd.) Bizans devleti 10. yüzyıl içinde başşehrin iaşesi işini büyük bir ciddiyetle kontrol altına almış ve bunun dışında devlet kıtlık zamanlarında ahaliye satmak üzere ihtiyat hububat stoklarını emrinde bulundurmuştu. Ancak 10. yüzyılda mümkün olan şeyin, merkezî iktidarın laçkalaştığı zamanlarda uygulanması mümkün değildi. Ziraî sahada köylü arazisinin satın alınma yasağı gibi ticaretin devlet tarafından kontrolü de geçersiz olmuştu. Nikephoritzes'in aldığı tedbirler büyük hoşnudsuzluğa sebeb oldu. Bunlar hububatın baş satıcısı olan büyük arazi sahiplerini zarara uğratmakta ve aynı zamanda müstehlik şehir halkı için de zararlı olmakta idi; çünkü tekel, istihlâk maddelerini sağlama almak gayesini taşımadığı gibi, aksine sadece malî gayelere hizmet ediyor ve ekmek fiyatlarını durmadan yükseltiyordu. Ekmek fiyatlarının yükselmesi ise umumî bir pahalılığa sebeb olduğu gibi, işçi ücretlerinin de yükselmesini beraberinde getiriyordu[2]. Girişti̇ği bu tecrübede Nikephoritzes başarısız kaldı: Mikhail Parapinakes'in sukutundan sonra işkence masasında can verdi; Rhaidestos'daki hububat anbarı ise daha ihtilâlden önce vuku bulan bir ayaklanma sırasında halk tarafından tahrip edildi.

Mikhail VII. devri bütün bu sebeblerle askerî isyanlardan masûn kalamazdı. Zamanın koşullarını karakterize eden bir husus, bu askerî isyanlardan birisinin kahramanının, ücretli Norman savaşçılarının ku-

[1] Rhaidestos' da bizzat mülk sahibi olan M. Attaleiates'in (201-04) açıklayıcı tasviri ile krş. Bunun hakkında G. I. BRATIANU (*Une expérience d'économie dirigée, le monopole de blé a Byzance*, *Byz.* 9, 1934, s. 643 vdd. *Etudes by-* 141 vdd.).

[2] Attaleiates (204) tahıl fiyatları ile diğer eşya fiyatları ve ücretler arasındaki bağlantı hakkında, iktisadî doktrinler tarihi bakımından göz önüne alınmayı hak eden mülâhazalar ileri sürmektedir.

Eskikitaplarım.com

mandanı Urselius de Bailleul olmasıdır. Urselius'un tahta gösterdiği aday mukabil imparator ilân ettiği *caesar* Ioannes Dukas idi[1]. Bizans hükûmetinin ona karşı Türklerden yardım istemesi de daha az karakteristik değildir. Türkler maceraperest Norman sergerdesini esir alarak para mukabilinde imparatorluk kumandanı Aleksios Komnenos'a teslim ettiler. Ancak Bizans hükûmeti bu becerikli savaşçının hizmetinden uzun süre vareste kalamadı. Urselius pek az sonra, Aleksios Komnenos ile birlikte Mikhail VII. namına, yeni tahtı ele geçirme teşebbüslerine karşı, mücadele etmek üzere hapisten çıkarıldı.

Birisi Anadolu'da diğeri Balkan yarımadasında olmak üzere hemen hemen aynı zamanda Bizans askerî aristokrasisi temsilcilerinden ikisi ayaklandı. 1072 yılındaki İslâv isyanını bastırmış olan Dyrrhakhion *duks*'u Nikephoros Bryennios devletin Avrupa arazisinde bulunan Bizans askerî aristokrasisinin en itibarlı mümessili idi. 1077 kasım ayı başında mukabil imparator sıfatıyla doğum şehri olan Edirne'ye giderek buradan, Bizans başşehrinin surları önüne kadar ilerleyen bir orduyu yola çıkardı. Anatolikon *thema*'sının *strategos*'u olup manidar bir şekilde ailesinin menşeini Phokas'lara bağlayan Nikephoros Botaneiates Anadolu asalet sınıfının tipik bir temsilcisi idi. 7 ocak 1078'de kendisini imparator ilân ettirerek sultan Alp Arslan'ın kuzenlerinden birisi olan Süleyman'ın yardımını sağladıktan sonra, o da Istanbul üzerine yürüdü. O zaman hüküm süren büyük karışıklıklara rağmen üstünlük Anadolu'da kaldı: Nikephoros Botaneiates Avrupa'daki rakibi ve adaşından önce davrandı[2]. Nikephoritzes'in hoşa gitmeyen idaresi sonucu gücünü arttırmış bulunan Istanbul 'daki hükûmete muhalif parti bütün ümitlerini Anadolu'lu kumandana bağlamıştı. Botaneiates 1078 martında ordusuyla İznik'e henüz girmişti ki, Istanbul'da kilisenin de büyük ölçüde katılmasıyla bir isyan patlak verdi. Mikhail Parapinakes tacını terkederek Studios manastırına çekilmek zorunda kaldı. İmparatorluğa Nikephoros Botaneiates çağırıldı. Nikephoros Botaneiates 24 martta Istanbul'a girerek aynı gün patriğin eliyle taçlandırıldı. Dukas ailesi ile bağlantı kurmak ve Bizans'daki meşrûiyet duygularını tatmin etmek gayesiyle, selefinin zevcesi imparatoriçe Maria ile, kocasının henüz hayatta bulunmasına rağmen, evlendi[3].

Ancak ihtiyarlamakta olan Botaneiates'in gücü devleti karışıklıklardan kurtarmaya yetemezdi. Onun kısa saltanat devresi sadece bu çö-

[1] Krş. G.Schlumberger, *Deux chefs normands des armees byzantines*, *Revue hist.* 16 (1881) 296 vdd.

[2] Botaneiates taraftarlarından biri olan Mikhail Attaleiates (288), Bryennios'dan, onun daha az asîl olduğunu ve sadece batı eyalet menşeli bulunduğunu zikrederek küçümseme ile bahseder: αὐτὸς δ' ἑσπέριος καὶ δυσγενης ἐστι. Krş. Neumann, *Weltstellung* 62.

[3] Krş. B. Leib, *Nicéphore III Botaniates (1078-1081) et Marie d'Alanie*, *Actes du VIe Congres Intern. d'Études byz. I* (1950) 129 vdd.

Eskikitaplarını.com

zülme ve inhitat devrinin son safhasını teşkil etmiş ve isyanlar, iç savaşlarla geçmiştir. Çünkü senato hâkimiyetinin çökmesinden sonra generallerin en yüksek iktidara ulaşmak için birbirleriyle amansız mücadelesi başlamıştı. İmparatorluk sonunda bunların en kabiliyetlisine, genç Aleksios Komnenos'a düştü. Aleksios önce yeni hükümdarın hizmetinde muka bil imparator Nikephoros Bryennios'u bertaraf etti ve bundan sonra da Bryennios'a Dyrrhakion *duks*'luğunda ve taht müddeisi rolünde halef olmuş bulunan Nikephoros Basilakios'u yere serdi. Ancak 1080 yılı sonunda Nikephoros Melissenos İznik'de kendisini imparator ilân edip Botaneiates'i örnek alarak Süleyman'ı yardıma çağırınca Aleksios bîtaraf kaldı. Çünkü şimdi o, kendisini imparatorluğa yükseltme hazırlıklarına başlamış bulunuyordu.

Botaneiates ve daha sonra da Melissenos'un Süleyman ile işbirliği yapmaları Türklere Anadolu'nun fethini oldukça kolaylaştırmıştı. Daha 1080 yıllarında Süleyman Kilikya'dan Marmara'ya kadar bütün Anadolu'ya hâkim olmuş bulunuyordu; burada, en eski Bizans toprakları üzerinde Rum sultanlığını, yani Roma saltanatını kurdu[1]. Bir zamanlar Anadolu topraklarında vücut bulmuş kuvveti askerî ve idarî nizamın inhitatından, Bizans *stratiotes* tabakasının büyük ölçüde mahvolmasından sonra Anadolu'nun kendisi de en kısa bir zaman içinde devletin elinden çıktı.

Askerî aristokrasinin imparatorluk tacını kazanmaya çalışan bütün temsilcileri içinde Aleksios Komnenos sadece en büyük kumandan değil, aynı zamanda amcası Isaakios Komnenos ile bedbaht Romanos Diogenes'e de üstün vasıfta yegâne gerçek politikacı idi. Zemini gerek ordu içinde ve gerekse başşehirde uzak görüşlü bir akıllılık ve büyük bir diplomatik meharetle kendisi için hazırlamayı ve aynı zamanda mukabil parti ile de anlaşmayı başardı[2]. *Caesar* Ioannes'in torunu, Malazgird hâini Andronikos'un kızı Irene Dukas ile evli idi. İmparatoriçe Maria, imparatorluk tacını elde edeceğini hâlâ ümit ettiği küçük oğlu Konstantinos Dukas'ın koruyucu meleği olarak onu görmekte idi. Kendisinden daha yaşlı olan kardeşi Isaakios Komnenos yanında Aleksios, *caesar* Ioannes Dukas'ın şahsında en hararetli taraftarını bulmuştu. Onun imparatorluğa yükseltilmesini kararlaştıran Trakya'da Tzurullon (= Çorlu) toplantısı Komnenos ile Dukas'ların bir aile toplantısı karakterini taşımıştı. Aleksios taht müddeisi olan enişte si Nikephoros Melissenos ile de anlaştı. Melissenos ona devletin Avrupa kısmını teklif etmişti; Anadolu'yu kendisine

[1] Krş. J. Laurent, *Byzance et les origines du Soultanat Roum, Melanges Diehl I* (1930) 177 vdd. P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum, Byz.* 11 (1936) 285 vdd. ve *Le Sultan de Rum, Annuaire de l'Inst. de philol. et d'hist. orientales et slaves* 6 (1938) 361 vdd. C. Cahen, *La première pénétration turque en Asie Mineure, Byz.* 18 (1948) 5 vdd.

[2] Krş. Chalandon, *Alexis I* 28 vdd., 41 vdd.

Eskikitaplarım.com

ayırmıştı: Böylelikle bir zamanlar her iki Bardas'ın Basileios II.'a karşı isyanlarında bir defa daha vâki olduğu gibi, bir feodalin kafasında devletin taksimi plânı yeniden hortlamış oluyordu. Aleksios bu plânı reddederek eniştesini *caesar* ünvanını vadetmekle uyuttu. Garnizonu büyük kısmıyle yabancılardan, kısmen de Alman ücretli savaşçılarından terekküb eden Istanbul'a Aleksios bu Alman muhafızlarının reisleriyle anlaşmak suretiyle girdi. Ancak Aleksios'un ordusu da, Istanbul'u koruyan ordu gibi yabancı asıllı unsurlardan müteşekkildi; bu sebeble başşehir üç gün müddetle en vahşi bir yağmalama ve tecavüze sahne oldu. Ümitsiz mücadeleyi bırakan Botaneiates, patriğin, tahtından feragat etmesi teklifini kabul etti ve 4 nisan 1081 paskalya pazar gününde Aleksios Komnenos Bizans devletinin imparatoru oldu.

Eskikitaplarım.com

VI

ASKERÎ ASALET SINIFININ HÂKİMİYET DEVRİ (1081 - 1204)

Kaynaklar

Komnenos'lar devri, özellikle Anna Komnene, Ioannes Kinnamos ve Niketas Khoniates'in eserleri sayesinde, Bizans tarih yazarlığı müessesesinin özel bir parlak devresi addolunabilir[1]. İmparator Aleksios I. (1081-1118)'un büyük kızı, akıllı ve çok aydın bir kişi olan Anna Komnene, "*Aleksias*"'ında babasının tarihini başından ölümüne kadar (1069-1118) tasvir etmiştir[2]. Antik örneklere göre terbiye edilen eski Yunan tarih yazarlığı, şiir ve felsefesine vâkıf prensesin seçkin bir antik üslûp ile kaleme alınmış olan eseri sadece Bizans humanismusunun çok belirgin bir âbidesi olmakla kalmamakta olup aynı zamanda birinci derecede bir tarih kaynağıdır. Anna'nın tafsilâtlı tasviri, Bizansın yeniden büyük devlet olarak ihyasını, batı dünyasının ilk haçlı seferinde Bizans ile temasını, Normanlar ve kuzey ve doğunun istep kavimleri ile yapılan mücadeleleri kapsayan bu önemli devre hakkındaki bilgimizin ana temelini teşkil eder. *Aleksias*'ın taraftarane eğilimi ve başta kronoloji bakımından mevcut olan karışıklık olmak üzere diğer noksanlıkları, yazarının mevkii ve teessüs duygusu sayesinde sahip olduğu bilginin çoktaraflılığı ve genişliği ile tamamiyle telâfi edilmektedir. Mikhail Dukas ve Nikephoros Botaneiates'in karşılarına mukabil imparator olarak dikilmiş olan Nikephoros Bryennios'un torunu[3] ve Anna'nın kocası *caesar* Nikephoros Bryennios da tarih yazarlığını denemiştir. Nikephoros Bryennios'un zevcesinin başarısı ile ölçülmesi mümkün olmayan bu tamamlanmamış eseri kısa olarak Isaakios Komnenos'dan itibaren Komnenos'lar hanedanının tarihini ele alarak, Romanos IV. Diogenes ile daha tafsilâtlı bir şekil almakta ve fakat daha Nikephoros Botaneiates'in saltanat devresinin ortasında kesilmektedir[4]. Ioannes Zonaras'ın yukarıda bir çok kere zikri geçen dünya kroniğinin son kısmı Aleksios I. devresini ihtiva eder. Zonaras'ın eseri *Aleksias*'a pek bağlı olmakla beraber yine de Anna Komnene'nin eserine önemli tamlamalar arzetmektedir. Buna mukabil gerek Konstantinos Manassis'in Aleksisos I.'un tahta çıkışına kadar uzanan manzum dünya kroniği ve gerekse Mikhail Glykas'ın aynı hükümdarın ölümüne kadar ulaşan vekayinamesi müstakil tarihî bir değere sahip değildirler. 1204 yılındaki Lâtin istilâsına kadar uzayan Joel'in çok ilkel dünya vekayinamesi ise bunlardan da daha aşağı seviyededir.

[1] Krş. C. Neumann, *Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im 12. Jahrhundert*, Leipzig 1888.

[2] Nşr. A. Reifferscheid, 2 cilt, Leibzig 1884. Fransızca tercümesi ve mufassal tarihî yorumu ile nşr. B. Leib, *Anne Comnène. Alexiade, I-III*, Paris 1937, 43, 45. İngilizce çevirisi: E. Dawes, *The Alexsias of the Princess Anna Comnena*, London. Ayrıca G. Buckler'in tafsilâtlı araştırması ile krş.: *Anna Comnena*, London 1929.

[3] Önceleri kabul edildiği gibi oğlu değil, krş. S. Wittek - De Jongh, *Le César Nicéphore Bryennios, l'historien, et ses ascendants*, *Byz.* 23 (1953) 463 vdd.

[4] Bryennios'un fransızca bir çevirisini H. Grégoire yapmıştır: Byz. 23 (1953) 469-530 ve 25/27 (1955/57) 881-926.

Eskikitaplarını.com

Aleksios I. devri için *Aleksias* ne kadar önemli ise, Ioannes Kinnamos'un eseri Manuel I. (1143-80), Niketas Khoniates'in eseri de gerek bu zaman ve gerekse son Komnenos'lar ve Angelos'lar devresi için aynı derecede önemlidir. Her ne kadar gerek Kinnamos ve gerekse Niketas Khoniates'in tasvirleri Aleksios I.'un ölümü ile başlamakta iseler de Ioannes II. (1118-43)'in saltanat devresi her iki müellifçe de sadece konuya giriş mahiyetinde ve pek kısa bir şekilde ele alınmıştır. Bu yüzden biz bu önemli hükümdarın saltanat devresi hakkında, gerek onun selefi ve gerekse halefi zamanlarına nazaran, daha az bilgiye sahip bulunmaktayız. 1143'den sonra kibar bir ailede doğmuş olan Ioannes Kinnamos imparator Manuel'in sekreteri (βασιλικὸς γραμματικός) idi. Onun Manuel'in ölümünden kısa bir süre sonra kaleme alınmış olan eseri, son tarafı tahrip edilmiş 13. yüzyıla ait tek bir yazma ile (ve bundan 16., 17. yüzyıllarda yapılmış istinsahlarla) zamanımıza intikal etmiştir [1]. Daha genç ve Phrygia'daki Khonai menşeli olan Niketas [2] da kariyere imparator sekreteri olarak girmiş ve sonraları Angelos'lar zamanında en yüksek makamlara geçerek en sonunda büyük *logothetes* olmuştu. Eseri 1206 tarihine kadar uzanmakta olup Istanbul 'un sukutundan sonra İznik'de tamamlanmıştır [3]. Haiz oldukları karekterlere göre iki eser birbirinden farklıdır ve her birisi özel üstünlüklere sahiptir : Kinnamos sadeliği ve dakîk kısalığı, Niketas Khoniates ise görüş açısının daha geniş olması ve kendisini Psellos yanında Bizans ortaçağının en parlak tarih yazarı yapan tasvirinin pek az bulunur canlılığı ile temayüz etmektedirler. Batı taraftarı imparator Manuel I.'in bu iki tarihçisi de ateşli Grek vatanseverler olup Lâtinlere karşı duydukları nefretle, gelişmekte olan Bizans milliyetçiliğini temsil etmektedirler. Bununla beraber her iki eserin objektif güvenilirliği ve müelliflerinin sübjektif bakımdan dürüstlüğü zamanları için pek yüksektir [4]. Niketas Khoniates'in Lâtinler tarafından Istanbul'da 1204 yılında tahrip edilen heykeller hakkındaki küçük yazısı, tarih kitabını tamamlayan bir eser olarak görünür [5]. Selânik'in 1185 yılında Normanlar tarafından zaptını tafsilâtlı olarak ve büyük bir canlılıkla bu şehrin bilgin metropoliti Eustathios tasvir etmiştir [6]. Bu makaleyi Niketas Khoniates kendi tarih eserinde değerlendirmiştir.

[1] Bu el yazmasının (*Vatic. gr. 163*) *Bonn Corpus*'undeki kusurlu neşir ile mukabelesini F. Banos (*Symbolae ad historiam textui Cinnami*, Budapeşte 1944) vermiştir.

[2] Ona (ve kardeşi Mikhael'e) Akominatos lâkabının bir yanlışlık sonucu atfedilmiş olduğunu Stadtmüller (*Michail Choniates* 274 vdd.) göstermiştir. Bu yanlışlığın nasıl vuku bulmuş olacağını V. Grumel (*De l'origine du nom* Ἀκομινᾶτος, EEBΣ 23 (1953) 165 vdd. zekice açıklamaktadır.

[3] Şimdi bu eserin bir almanca çevirisi vardır: F. Grabler, *Byz. Geschichtsschreiber, VII-IX*, Graz - Wien - Köln 1958.

[4] Niketas Khoniates'in Kinnamos'un tarihini bilip bilmediği hakkındaki tartışmalı sorun için son olarak krş. V. Grecu, *Nicétas Choniatès a-t-il connu l'histoire de Jean Cinnamos?*, *REB* 7 (1950) 194 vdd. Müellif bu makalesinde soruna olumlu cevap vermek istiyor. Kinnamos ve Niketas Khoniates'in tarihi eserleri ile bunların birbiriyle ilişkisi hakkında şimdi A. Kazhdan'ın önemli açıklamalarına bk.: *Eşçe raz o Kinname i Nikite Khoniate*, *BSl.* 24 (1963) 4-31

[5] Bu yazının Niketas Khoniates tarafından yazılmış olmasına karşı F. Uspenskiy (*Vizantiyskiy pisatel' Nikita Akominat iz Khon*, 1874, s. 140 vdd.)'in ileri sürdüğü şüpheler dayanaktan yoksundur. Ayrıca krş. V. Grecu, *Autour de De signis de Nicétas Choniate*, *REB* 6 (1948) 58 vdd. Müellif burada bahis konusu yazının kesin olarak Niketas Khoniates'e ait olduğunu ve tarihî eserinin bölümlerinden birisini teşkil ettiğini belirtmektedir.

[6] Bir giriş bölümü ve yorum ile techiz edilmiş yeni neşri: St. Kyriakides, *Eustazio di Tessalonica, la espugnazione di Tessalonica* (V. Rotolo'nun italyancaya çevirisi ile), Palermo 1961. Almanca çevirisi (giriş ve izahlar bölümü ile) H. Hunger, *Byz. Geschichtsschreiber III*, Graz - Wien - Köln 1955. Eustathios'un hayat ve eseri hakkında ayrıca krş. K. Bonis, Εὐσταθιος αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Ἐπετηρὶς τῆς θεολ. σχολῆς τοῦ πανεπιστ. Θεσσαλονίκης 1 (1950) 45-88

Eskikitaplarm.com

Bu devredeki Bizans - Batı ilişkilerine ışık tutan ve *Gesta Francorum*'dan Villehardouin ve Robert de Clary'ye kadar [1] haçlı seferlerinin tasvirini ihtiva eden çok sayıdaki batı kaynağının burada tek - tek ele alınması mümkün değildir [2] Haçlı seferi sorunu bakımından haiz olduğu büyük önem dolayısıyle, bize intikal eden lâtince metni haçlı seferine davet intibaı uyandıran Alexsios I.'un Flandre kontu Robert'e yazmış olduğu mektubu zikredelim [3]. Bu şekliyle mektup hiç şüphesiz sahtedir. Fakat ne de olsa bu sahtekârlığa imparatorun, gayesi batılı yardımcı birlikleri ücret mukabili sağlamak olan gerçek bir yazısının temel teşkil ettiği de kabul olunmalıdır [4]. Bu devrin güney İslâv ülkeleri ile ilişkileri bakımından Bizans kaynakları yanında Dioklεia Keşişi'nin 12. yüzyılın ortasında veya ikinci yarısında kaleme alınmış ve lâtince olarak bize intikal etmiş vekayinamesi [5], Stephan Nemanya'nın oğullarının, Aziz Sava ve İlktaçlı Stephan'ın kalemlerinden çıkan *Vita*'ları [6] ve Domentiyan ve Teodosiye piskoposu Aziz Sava'nın her iki islâvca *Vita*'sı [7] bilgi vermektedirler.

Tarih eserlerinin verdiği bilgiyi tamamlamaya bu zamanda yaşayan Bizans müelliflerinin muhtelif fırsatlarla kaleme aldıkları yazılar ve mektuplar hizmet eder. Ohrida başpiskoposu Theophylaktos'un mektupları bu bakımdan ölçülemiyecek kadar büyük bir değer taşımaktadırlar; çünkü o, Aleksios I. devrinde Bizans hâkimiyeti altında bulunan Makedonya'daki durumu parlak bir ışıkla aydınlatmaktadır [8]. Ioannes II. devri ve Manuel I 'in

[1] En yeni neşirleri: E. Faral, *Geoffroy de Villehardouin, La conquête de Constantinople, I, II* (çevirisi ile birlikte), Paris 1938, 1939; *Robert de Clari, La conquête de* Constantinople (P. Charlot, çevirisi), Paris 1939.

[2] Bu hususta meselâ krş.: Bréhier, *L'Église et l'Orient au Moyen Âge. Les croisades* (1921) s. 1 vdd.

[3] Mektubun metni en rahat şekilde Anna Komnene *II*, 573-76 Bonn. (= Migne, *P. G.* 131, 564-68 ve *P. L.* 155, 466-70)'ye zeyil'de görülebilir.

[4] Krş. Chalandon, *Alexis I*, 325 vdd. Dölger, *Reg.* 1152. Vasiliev, *History* 386 vdd. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem I* (1934) 1 vd. C. Erdmann (*Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, 1935, s. 365, not 7) bu sahtekârlığın 1105-06'da yapılmış ve Bohemund'un Bizans'a karşı yapılacak bir haçlı seferi için açtığı propagandaya hizmet maksadiyle ortaya sürülmüş olacağını pek muhtemel bir hale sokmuştur. Aynı mahiyette bir görüş için, mektubun ingilizce çevirisini veren ve bu hususdaki eski bibliyografyayı tafsilâtlı olarak ele alıp tartışan şu makale ile krş.: E. Joranson, *The problem of the Spurious Letter of Emperor Alexius to the count of Flanders, Americ. Hist. Rev.* 55 (1950) 811 vdd.

[5] Eski italyanca ve hırvatçaya çevirileri ve pek değerli tarihî yorum ile ışık. F. Şişiç, *Letopis popa Duklyanina*, Belgrad 1928. Ayrıca iyi bir yorum ve çağdaş Sırp-hırvatça çevirisi ile yeni neşri (Şişiç'i esas almıştır): V. Moşin, *Lyetopis popa Duklyanina*, Zagreb 1950.

[6] Nşr. V. Corovic, *Spisi sve Save* (1928) 151 vdd. P. J. Şafarik, *Pamatki drevniho pisemnictvi Yihosl.* (1873) 1 vdd. Almancaya çeviren ve yorumlayan St. Hafner, *Stefan Nemanja nach den Viten des hl. Sava und Stefans des Erstgekrrönten*, Graz - Wien-Köln 1962.

[7] Nşr. Danıçıç 1860 ve 1865.

[8] Migne, *P. G.* 126. Bunun hakkında: Uspenskiy, *Obrozovanie* 1-58 ve ek 10-20, 25-29; Vasilyevskiy, *Peçenegi* 134-49 ve *Z. M. N. Pr.* 204 (1879) 144-217, 318-48; Zlatarski, *Istoriya II*, 262-350; Xanatos, Beiträge. - Mektupların bulgarca çevirisi: *Mitrop. Simeon, Prevod na pismata na Teofilakta Okhridski, arkhiepiskop bulgarski, Sbornik na Bulg. Akad. na Naukite* 27 (1931) 1-270. Çok ihtiyaç duyulan ve hâlâ yapılmayan yeni bir neşir ayrıca krş.: A. Leroy - Molinghen, *Prolégomènes a une édition critique des Lettres de Theophylacte de Bulgarie, Byz.* 13 (1938) 251 vdd.

Eskikitaplarını.com

ilk saltanat devresi bakımından bir çok tarihî bilgiyi, arkasında bıraktığı muazzam edebî miras Bizans edebiyat tarihini çözülmesi müşkil sorunlar önünde bırakan ve bazı araştırıcıları aynı adda iki veya daha fazla şairin mevcudiyetini kabule sevk eden çok verimli şair Theodoros Prodromos'un bazı münasebetlerle yazmış olduğu şiirler sağlamaktadır[1]. 1150 yılında dinî sapık olarak mahkûm edilen Selânik'li hatip Mikhail'in 1150-55 yılları arasında imparator Manuel'e ithaf ettiği hitabeler dikkati çekicidir[2]. Filozoflar *hypatos*'u sonraki İstanbul patriği Ankhialos'lu Mikhail'in bir hitabesi Manuel'in Macar ve Sırplarla mücadelesi hakkında ilgi çekici bilgi ihtiva eder[3]. Bundan başka Selânik başpiskoposu Okhrida'lı Basileios'un, Manuel'in ilk zevcesi imparatoriçe Irene'ye ithaf ettiği mersiye[4] ile Manuel'in ikinci izdivacı için girişilen müzakereleri tasvir eden Konstantinos Manasses'in uzun bir iambik manzumesi, *Hodoiporikon*, hatırlatılmış olsun[5]. Biraz önce adı geçmiş olan Selânik metropoliti Eustathios'un zengin edebî mirası 12. yüzyılın 60.-90. yılları arasında meydana gelmiş tarih bakımından pek önemli yazılar, hitabeler ve mektuplar ihtiva etmektedir[6]. Ioannes Syropulos'un Isaakios II.'a, her halde 1192 yılındaki, hitabesinde önemli haberler bulunmaktadır[7]. Niketas Khoniates'den de 1180'den 1210 tarihine kadar kaleme alınmış, meselâ ikinci Bulgar devletinin teşekkülü ve Lâtin istilâsından sonra ortaya çıkan koşullar hakkında önemli bilgiler arzeden hitabelere ve bazı münasebetlerle kaleme alınmış yazılara malik bulunmaktayız[8]. Niketas'ın ağabeyisi, Atina metropoliti Mikhail Khoniates'in mektup ve yazıları daha da önemlidir[9]. Bunlar Bizans devletinin çökmesinden önce mevcut olan ümitsiz durum ve Lâtin istilâsından sonra tahassul eden vaziyet hakkında vâzıh bir tablo çizmektedirler.

Okhrida başpiskoposu Theophylaktos ile Mikhail Khoniates'in mektuplarının devletin iç durumu hakkında sağladıkları malzemeyi vesikalarda dağınık halde bulunan bilgiler oldukça tamamlamaktadır. Bu devre ait vesikalar arasında (neşir yerleri için bk. yukarıda

[1] Migne, *P. G.* 133, 1003 - 1424. Diğer neşirler, el yazmalarının durumu ve Prodromos sorunu hakkındaki literatür için bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*², 522 vdd.

[2] W. Regel, *Fontes rerum byzantinarum I*, 1 (1892); *I*, 2 (1917) 183-228 (2. fasikülü elime geçmedi).

[3] Yorumlayan ve neşreden: R. Browning, *A New Source on Byzantine - Hungarian Relations in the Twelfth Century*, *Balkan Studies* 2 (1961) 173 vdd. Ayrıca krş. P. Wirth, *Das bislang erste literarische Zeugnis für die Stephanskrone*, *BZ* 52 (1960) 79 vdd.

[4] Nşr. V. Vasilyevskiy, *VV* 1 (1892) 55-132 (rusça çevirisi ve değerli bir giriş bölümü ile).

[5] Nşr. K. Horna, *Das Hodoiporikon des Konstantin Manasses*, *BZ* 13 (1904) 313-55.

[6] Tafel, *Eustathii opuscula*, 1832 (Burada M. Psellos'un bir çok mektubu Eustathios'a mal edilmiştir, krş. K. Sathas, Μεσαιωνικὴ βιβλ. *IV*, 30, 67; *V*, 75). Ayn. mlf., *De Thessalonica eiusque agro* (1839) 401-39. Migne, *P. G.* 135 ve 136'da tekrar basılmıştır. Eustathios'un yedi siyasî hitabesi – ikisi önce Tafel tarafından yayınlanmış, beşi o zamana kadar bilinmiyordu – Regel tarafından yayınlanmıştır: *Fontes rer. byz. I*, 1 (1892) 1-131.

[7] M. Bachmann (*Die Rede des Johannes Syropulos an den Kaiser Isaak II. Angelos*, Doktora tezi, München 1935) tarafından yayınlanmış ve tafsilâtlı olarak yorumlanmıştır. Burada Sergios Kolybas ve Georgios Tornikes'in 1193'de yaptıkları hitabeler (nşr. Regel, *Fontes rer. byz. I*, 2) de tafsilâtiyle ele alınıyor. Krş. ayrıca Duyçev, *Prouçvaniya* 52 vdd.

[8] K. Sathas, Μεσαιωνικὴ βιβλ. *I* (1872) 73-136; Uspenskiy, *Obrazovanie*, ek 39 vd.; Miller, *Recueil des hist. grecs des croisades II* (1881) 496-502, 615-19, 737-41.

[9] Sp. Lampros, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα, 2 cild, Atina 1879-80. Bunun hakkında Stadtmüller'in, içinde Aleksios III.'a gönderilen önemli muhtıranın s. 283-86 arasında yeniden basıldığı mükemmel eserine bk.: *Michael Choniates*.

Eskikitaplarını.com

s. 295 n. 4) özellikle maliye memurlarının imparator Aleksios I.'a verdikleri raporlar ve 12. yüzyıl başında Bizans vergi idaresinin metotları ve paranın durumu hakkında fevkalâde öğretici olan imparatorun kararlarına (λύσεις) özellikle işaret edelim [1]. Venedik ile yapılan anlaşmalar Bizans devletinin gelişmesi için siyasî ve iktisadî bakımdan aynı derecede büyük bir önem taşırlar [2].

1. Bizans Devletinin Yeniden Canlanışı Aleksios I. Komnenos

Genel Bibliyografya : Chalandon, *Alexis I*; *The Earlier Comneni*, *Cambr. Med Hist IV* (1923) 318-50; *Domination normande I*; *Histoire de la Première Croisade*, Paris 1925. C. Buckler, *Anna Comnena*, Oxford 1929. - Ch. Diehl, *La societe byzantine à l'époque des Comnènes*, Paris 1919. - Hussey, *Church and Learning*. - H. v. Sybel, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Leipzig 1841. - H. Hagenmayer, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck 1901. - L. Brehier, *L'Église et l'Orient au Moyen Âge. Les Croisades*, Paris 1928. - R. Grousset, *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jerusalem I*, Paris 1934. - C. Erdmann, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Stuttgart 1935. - Runciman, *Crusades I*, - H. Kretschmayr, *Venedig I* Diehl, *Venise*. - Heyd, *Commerce du Levant I*. - Jirecek, *Geschichte I*. - Vasilyevskiy, *Materiali*. - Stein, *Untersuchungen*. - Ostrogorsky, *Feodalite*.

Aleksios Komnenos'un tahta çıkışı ile Basileios II.'un ölüm tarihi arasında kalan hazin devrenin dış siyaset bakımından bilançosu Anadolu'da Bizans'ın kudretli durumunun tamamiyle çökmesi, İtalya'da sahip bulunulan arazinin kesin olarak kaybı ve Balkan yarımadası üzerinde Bizans nüfuzunun büyük ölçüde gerilemesi olmuştu. Bu devrenin iç siyaset bilançosu ise merkezî iktidarın esaslı surette felce uğraması, baskılı bir iktisadî sıkıntı, para kıymetinin düşmesi ve orta Bizans devletinin iktisadî-sosyal sisteminin çözülmesi oldu. Aleksios I., devleti ihya gayretlerini yeni temellere dayandırmak mecburiyetinde kaldı ve onun kurduğu yeni devlet binasının taşıyıcı sütunları yeni faktörler oldular.

Onun devleti yeniden yaşatma gayreti buna rağmen sadece zahirî ve geçici bir başarıya sahip olabildi. Ortaçağ başlangıçlarında, Herakleios ve Leon III. devirlerinde de Bizans uçurum önünde imiş gibi görünmüştü. Ancak o zamanlar devlet henüz taze ve yeniden kuvvetlenmesini uzun bir süre için mümkün kılacak iç kudretlere malikti ve bütün fırtınalar boyunca çekirdek arazisi olan Anadolu elinde kalmıştı. Böylece devlet sadece yeniden kuvvetlenmekle kalmamış, zamanla bütün doğu Akdeniz bölgesinde – karada ve denizde – üstünlüğünü yeniden kurabilmişti. Şimdi ise devlet içinden tükenmişti; çünkü geçen yüzyıllar içinde kudretinin dayanmış olduğu sistem mahvolmuş ve iktidarının ana temeli Anadolu'yu, hem de bu nedenle, hemen hiç karşı koymadan elinden çı

[1] Zepos, *Jus I*, 326 vdd. Kronoloji için: Dölger, *Reg.* 1245.
[2] Tafel und Thomas *I* (814-1205).

Eskikitaplarını.com

kalmıştı. Komnenos'ların devleti ihya teşebbüsleri her şeyden önce sahil bölgesine münhasır kaldı; buna mukabil devlet deniz üstünlüğünü kesin olarak yine bu Komnenos'lar devrinde kaybetti. Bu üstünlük –gerek ticarî siyaset ve gerekse strateji bakımından– İtalyan şehir cumhuriyetlerine geçti ki, bu olay yükselme çabasında olan batı kudretlerinin üstünlüğünü göstererek 1204 yılında Bizans'ın uğradığı felâketle zirvesine ulaşan bu devrenin dünya tarihi ölçüsünde en önemli değişikliği olmuştur. Komnenos'lar devletinin büyük devlet olmak durumu iç sağlamlıktan yoksundu ve bunun içindir ki, Komnenos hükümdarlarının mahirane siyasetinin o kadar muhteşem görünen başarıları devamlı bir etkiye sahip olamadılar.

Gerçekten de Aleksios Komnenos'un takip ettiği siyaset, daha ilk adımlarından itibaren alışılmamış bir meharet, beceriklilik manzarası gösterir. Vazifesi sonsuz derecede güç idi: İçinden gevşemiş, savunma gücü elinden alınmış bir devleti, her taraftan düşmanlar – Normanlar, Peçenekler ve Selçuklular – saldırırken, yeniden yüceltmek durumunda idi. Önce, hemen hemen bütün Anadolu'nun Türk hâkimiyeti altında bulunmasını olduğu gibi kabul etmek zorundaydı. Hiç olmazsa şeklî bakımdan Bizans'ın yüksek hâkimiyet haklarını korumak ve Anadolu'ya hâkim olanların bağımsız iktidar sahipleri değil de, Balkanlardaki Peçenekler gibi, ülkeyi imparatorluğun rızası ile ellerinde tutan, devletin müttefikleri olduğu intibaını uyandırmak gayesiyle Süleyman'a, zaten elden çıkmış olan araziyi, sonradan da olsa, iskân bölgesi olarak bahş ve tevcih etmekten başka bir şey yapamazdı. Aleksios I. bütün güçlerini Normanlarla mücadeleye sürmek zorunda idi. Çünkü, Bizans'ın güney İtalya'daki arazisini itaat altına aldıktan sonra Robert Guiskard Adriyatik denizinin doğu kıyısına da saldırmıştı. Norman sergerdesinin gayesi Bizans imparatorluk tacından başka bir şey değildi; ilk hedefi ise, kendisine İstanbul yolunu açacak olan Dyrrhakhion'un zaptı idi. Aleksios I. yeterli savaş kuvvetine ve paraya sahip bulunmadığı halde tahta çıkar çıkmaz, ucunda devletin varlığı bahis konusu olan bir mücadeleyi kabul etmek mevkiinde kalmıştı. Kilise evânisinin rehine verilmesi icap etti. Bu tür çarelerle imparator, tabiî olarak çoğunluğu yabancı asıllı ücretlilerden, önemli bir kısmı da İngiltere Normanlarından müteşekkil bir ordu topladı. Kendi kuvvetleri ile bir mücadeleye girişmek akla bile gelemezdi. Aleksios kendisinden üstün olan düşmanına karşı müttefikler bulmak için elinden gelen her şeyi yaptı; gerek papa Gregorius VII. ve gerekse imparator Heinrich IV. ile müzakerelere girişti ve Venedik'in yardımını sağladı.

Burada, bundan sonra Venedik'in savaş ve ittifak siyasetinin manivelâsı olacak unsur bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır: Bu deniz cumhuriyeti kendisi için Adriyatik denizinde hareket serbestîsini ne paha-

Eskikitaplarım.com

sına olursa olsun sağlamak ve bu sebeple her hangi bir kudretli devletin bu denizin iki kıyısına birden hâkim olmasını mutlak suretle önlemeye çalışmak zorundadır. Buna uygun olarak Robert Guiskard Venedik'in o zaman için düşmanı, Bizans ise tabiî müttefiki idi. Bizans bakımından ise bu deniz cumhuriyetinin desteği özellikle önemli idi; çünkü Bizans donanması kara ordusundan daha büyük ölçüde çökmüş ve zayıflamıştı, öyle ki, imparatorluk denizlerde tamamiyle güçsüz kalmış görünüyordu.

Gerçekten de Venedik, Norman donanmasını ağır bir bozguna uğrattı ve böylece Dyrrhakhion'un denizden ablukası sona ermiş oldu. Kuşatma karadan devam etti ve Robert Guiskard'ın imparatorluk kuvvetleri üzerinde kazandığı bir zafer (ekim 1081) şehri onun eline geçirdi. Böylece Robert Guiskard Istanbul'a açılan kapıyı yine de kırmış bulunuyordu. Normanlar bundan sonra derinliğine imparatorluk arazisine girerek Epiros, Makedonya ve Tesalya'yı katedip Larissa'yı kuşattılar. Bu arada Robert Guiskard, daha 1082 ilkbaharında, güney İtalya'da imparatorluk taraftarlarının ateşlediği bir isyan sebebiyle geriye dönmek ve kumandayı oğlu Bohemund'a bırakmak zorunda kaldı. Bizans mukavemeti gittikçe kuvvetlenmekteydi. İmparatorluk ordusunun baskısı ile Normanlar geri çekilmeye başladılar. Bu arada Venedikliler, imparatorun müttefiki sıfatıyla Dyrrhakhion'u geri almışlardı. Robert Guiskard her ne kadar isyanı bastırmaya muvaffak olarak Bizans'la savaşı yeniden eline aldı ise de, 1085 yılı başlarında bir salgın hastalık esnasında ölüp gitti. Onun ölümünden sonra güney İtalya'da çıkan karışıklıklar, uzunca bir süre için Bizans'ı Norman tehlikesinden kurtarmış oldu[1].

Venedik yaptığı yardımı pahalı ödetti. 1082 yılı mayıs ayında yapılan bir anlaşma ile Venedik *doge*'u kendisi ve halefleri için *protosebastos* ünvanını ve bunun yıllık maaşını, Grado patriği *hypertimos* ünvanını ve Venedik kilisesi de kendisine her yıl 20 *libre* altın şeref hediyesi verilmesi hakkını elde etti. Ancak her şeyden önce deniz cumhuriyeti ticaret bakımından olağanüstü imtiyazlar elde ediyordu. Venedikliler bundan sonra Bizans devletine ait bütün yerlerde, hattâ Istanbul'da da, her hangi bir vergi ödemek zorunda kalmadan her türlü emtia ile serbestçe ticaret yapabileceklerdi; yani yerli Bizans tacirlerine büyük bir üstünlük sağlamışlardı. Bundan ayrı olarak onlara Istanbul'da bir kaç imalâthane ve Galata'da üç iskele tahsis olunmakta idi[2]. Bu suretle Venedik'in doğudaki

[1] Robert Guiskard'ın Bizans'a karşı yaptığı seferle Roland şarkısının bazı kısımları H. Grégoire tarafından zekice bir tarzda bir araya getirilmiştir: *La Chanson de Roland de l'an 1085*, *Bull. de l'Acad. de Belgique* 25 (1939) 211 vdd. ve H. Grégoire et R. de Keyser, *La Chanson de Roland et Byzance, ou de l'utilité du grec pour les romanistes*, *Byz.* 14 (1939) 265 vdd., 689 vdd.

[2] Tafel und Thomas *I*, 51 vdd. Dölger, *Reg.* 1081. Krş. Heyd, *Commerce du Levant I*, 118 vdd.; Kretschmayr, *Venedig I*, 161 vdd.

Eskikitaplarını.com

müstemleke imparatorluğunun temel taşı vazolunuyor ve fakat Bizans devletinin ticaret sisteminde derin bir yara açılıyordu. Venedik'in imparatorun yüksek hâkimiyet haklarını tanımaya devam etmesi bu hususta hiç bir şeyi değiştirmemekte idi. İtalyan deniz cumhuriyeti artık bundan sonra bir kudret faktörü olarak Bizans gelişmesinde hesap dışı tutulamıyacaktır.

Bizans-Norman savaşında, bu büyük devletlerin Balkanlarda hegemonyalarını kurmak mücadelesine doğrudan doğruya konu teşkil eden komşu İslâv ülkeleri özel bir rol oynadılar. Dubrovnik ve diğer Dalmaçya şehirleri ile, görünüşe göre Hırvatistan, Normanların tarafını tuttular[1]. Zeta kralı Konstantin Bodin uzunca bir tereddütten sonra imparatora katıldı. Ancak Dyrrhakhion etrafında yapılan kesin savaşta birlikleriyle tarafsız kaldı ve böylece Bizanslıların yenilgiye uğramalarında hisse sahibi oldu. Konstantin Bodin Bizans imparatorluğunun Norman ve Peçeneklerle giriştiği müteakip savaşlardan, egemenlik alanını Rascia ve Bosnaya teşmil etmek hususunda faydalandı. Daha sonra Rascia üzerinden Bizans arazisine taaruzlar başladı ve bu suretle de daha sonraki Sırp istilâsının istikameti çizilmiş ve Sırp ülkesi içinde ağırlık merkezinin Zeta'dan Rascia'ya kayması oluşumuna hazırlık yapılmış oldu[2].

Bizans imparatoru, Norman tehdidi ortadan kaldırılır kaldırılmaz Peçeneklerle savaşmak zorunda kaldı. Son onyıllar içinde imparatorluğun üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanmakta olan Peçenek tehdidi, Balkan yarımadasının doğusunda oturan Bogomil'lerin akıncı Peçenek kitlelerine yaptıkları yardımla daha da büyümüştü. Peçenekler, uzun ve değişik talihli bir sürü mücadeleden sonra 1090 yılında Bizans payitahtının surları önüne kadar ilerlediklerinde buhran en yüksek noktasına ulaşmış oldu. Sanki bu yetmezmiş gibi Istanbul aynı zamanda deniz cihetinden de taarıza uğradı. İzmir emîri olup, Süleyman'ın (ölm. 1085) mirasını paylaşanlardan birisi olan Çakhas Peçeneklerle bir anlaşma yaparak donanmasıyla Istanbul üzerine ilerledi. Çakhas bir zamanlar esir sıfatıyla Nikephoros Botaneiates'in sarayında bulunmuş, Bizans savaş metotlarını öğrenmiş ve imparatorluk şehrine karşı yapılacak kesin saldırının deniz cihetinden gelmesi gerektiğini isabetle idrak etmişti.

1090/1091 yılında Istanbul, hem karadan hem de denizden kuşatılmış olarak endişe ve zaruret dolu bir kış geçirdi. Kurtuluş yine ancak dışardan gelebilirdi. Bu müşkil durumda Aleksios I., tehlikesiz olmamakla beraber çok tecrübe edilmiş, Bizans'ın barbarlara karşı izlediği siyasete

[1] Krş. Jirecek, *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters* (1886) 9 ve 50; Sisic, *Geschichte* 308 vdd. Tentuda, *Viz. uprava u Dalmaciyi* 123.

[2] Krş. Jirecek, *Geschichte I*, 237 vd. Stanoyeviç, *Istoriya Srpskoga Naroda*[3] (1926) 75 vdd. *Istoriya naroda Yugoslaviye I* (1953) 248 vdd.

Eskikitaplarım.com

baş vurarak Peçeneklere karşı Kumanları yardıma çağırdı. Güney Rusya ovasında Peçenek ve Oğuzların ardından gelmekte olan Kumanlar, aynen onlar gibi göçebe bir kavim olup, etnik bakımdan olmasa bile, dil bakımından yine de Türk idiler[1]. İmparator Aleksios devletinin mukadderatını bu savaşçı kavmin reisleri eline teslim etti. Büyük bir sabırsızlıkla beklenen Kumanlar 1091 ilkbaharında devlet arazisine girdiler. 29 nisan 1091'de Levunion silsilesi eteğinde[2] Bizanslılar ve Kumanlar ile Peçenekler arasında işitilmemiş derecede kanlı bir savaş cereyan etti. Peçenekler burada tamamen imha olundular. Katliâmı andıran bu müthiş mücadelenin o zamanda yaşayanlar üzerinde bıraktığı tesirleri Anna Komnene "sayıları hadsiz hesapsız bütün bir kavim tek bir gün içinde imha olundu"[3] sözleriyle aksettirmektedir. İstanbul'u kuşatmış olan çenber bu suretle kırılmış oluyordu. Plânları Levunion savaşıyla suya düşmüş olan Çakhas da bir mağlûbiyete uğradı ve daha sonra imparatorun yeni bir ustaca siyaset manevrası ile çaresiz kaldı. Çünkü imparator nasıl Kumanları Peçenekler aleyhine tahrik etmiş idi ise, şimdi de Çakhas'ın karşısına damadı olan İznik emîri Abu'l-Kasım'ı çıkarmayı bilmiş ve önce bununla, sonra da onun halefi ve Süleyman'ın oğlu Kılıç Arslan ile bir ittifak akdetmişti.

Istanbul'un kurtarılması, Sırplara, özellikle bütün civarı mütemadi akınlarla bîzar eden Rascia *jupan*'ı Vukan'a karşı harekete geçmek imkânını sağladı. Bununla beraber imparator 1094 yılında mücadeleyi yeniden kesmek ve Vukan'ın zahirî bir itaat arzı ile yetinmek zorunda kaldı. Çünkü bir zamanki müttefiki Kumanlar devlet arazisine girmiş ve etrafı yağmalayarak Edirne civarına kadar sokulmuş idiler. Başlarında, kendisinin eski imparator Romanos Diogenes'in oğlu Konstantinos Diogenes olduğunu ileri sürerek imparatorluk tahtı üzerinde hak iddia eden bir Bizanslı bulunmakta idi[4]. Bu iddia çok tehlikeli olmakla beraber aynı zamanda teşebbüsün zaafını da ihtiva ediyordu. Çünkü taht müddeisi hile yolu ile ele geçirildikten sonra imparatorluk ordusu başsız kalan Kuman kıtalelerini dağıtmaya muvaffak oldu.

Devletin Avrupa'daki arazisinde en büyük tehlikeler ortadan kaldırılmıştı. Doğuda da bulutlar dağılmış gibi görünmekte idi; çünkü Anadolu Selçuklu sultanlığının parçalanması ve emîrlerin birbirine karşı mücade-

[1] Kumanlar hakkında özellikle D. Rasovskiy'in yazmış olduğu bir sıra önemli araştırmaya bk.: *SK* 7 (1935) 245 vdd.; 8 (1936) 161 vdd.; 9 (1937) 71 vdd.; 10 (1938) 155 vdd. Diğer bibliyografya için bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*[2], 92 vdd.

[2] Krş. B. Leib, *Alexiade II*, 141, n. 3. M. Gyoni, *Le nom de* Βλάχοι *dans l'Alexiade d'Anne Comnène*, *BZ* 44 (1951) (*Dölger Festschrift*) 243, n. 1.

[3] *Alexias II*, 16, 15 (Nşr. Reifferscheid); *II*, 144, 2 (nşr. Leib).

[4] Krş. M. Mathieu, *Les faux Diogènes*, *Byz.* 22 (1952) 133 vdd.

Eskikitaplarını.com

leye girişmesi Bizans'ın Anadolu'yu tekrar geri kazanmasını imkân çerçevesine sokacak gibi görünüyordu. Ancak Aleksios I.'un kendisini bu göreve adayabileceği anda, onun bütün plânlarını alt üst edip devleti yeni bir çok güçlüklerle karşı karşıya bırakan bir hâdise vuku buldu: Haçlılar yaklaşmakta idiler. Haçlı seferi düşüncesinde, kudretlenmiş olan papalığın, iktidarının huzmelerini hristiyan doğuya kadar uzatmak gayretlerine yeni bir ifade bahşolunmuştu. Papa Urbanus II.'un Clermont konsilindeki çağrısı, Cluny reform hareketinden beri bütün batı âlemine hâkim olmuş bulunan dinî şevk ve heyecan sebebiyle muazzam bir akis buldu: Bu çağrı, çekiciliği ve çektiği ıztıraplar –Kudüs'ün Selçuklular tarafından 1077 yılında zaptedilmesinden beri– hristiyan batı dünyasınca sayısı gittikçe artan hac seyahatları ile malûm bulunan Kutsal Ülkeye karşı duyulan hasreti alevlendirmiş, toprak açı ve macera düşkünü feodaller gibi, batı dünyasının iktisadî sıkıntıdan ezilmiş, dinî heyecan içinde çalkalanan halk kitlelerini de yerinden oynatmıştı. Buna mukabil batıdaki anlamı ile bir haçlı seferi düşüncesi Bizans devletine tamamiyle yabancı idi. İnançsızlara karşı mücadele Bizans için hiç de yeni bir şey değildi. Devletin zarurî ve ağır bir görevi olarak bu iş Bizanslılar için çoktan beri tabiî hal almış olup, eski bir Bizans ülkesi olan Kutsal Diyar'ın kurtarılması Bizanslıların gözünde hristiyanlığın umumuna şâmil bir vazife olarak değil, devletin görevi olarak görünüyordu. Bundan başka kilise birliğinin bozulmasından sonra, batı ile işbirliğinde bulunmak için imkân her zamandan daha gayri müsait idi. Batıdan haçlılar değil ücretli asker bekleniyordu.

Filvâki Bizans imparatoru Selçuklu ve Peçenek tehlikeleri zamanında, başka münasebetlerle de yapmış olduğu gibi, batı âleminden yardımcı birlikler istemişti. Diğerleri arasında Aleksios, kendisini 1089 sonunda veya 1090 yılı başında bir hac seyahati münasebetiyle ziyaret ederek kendisine vassallik yemini edip 500 Flandr şövalyesi göndermeyi vadetmiş bulunan Flandr kontu Robert'e yazmış görünüyor[1]. Onun Roma'ya tevcih ettiği yardım ricaları ve Urbanus II. ile kilise birliğini tesis için giriştiği müzakereler de aslında bu gayeye hizmet etmekte idi[2]. Olay-

[1] Yukarıda (s...) kaynaklar kısmına bk. İmparator Aleksios I. ile Flandre kontu Robert arasındaki ilişkiler için şu ilgi çekici makaleye bk.: F. - L. Ganshof, *Robert le Frison et Alexis Comnène*, *Byz.* 31 (1961) 57 vdd. Kont Robert'in gerçekten de yollamış olduğu seçkin savaş birliği Bizans hizmetinde İzmit (Nikomedia) yanında İznik emîrine karşı savaşmış olup Levunion savaşına da katılmış görünmektedir.

[2] Krş. W. Holtzmann, *Studien zur Orientpolitik des Reformpapsttums und zur Entstehung des ersten Kreuzzuges*, *Hist. Vierteliahrsschr.* 22 (1924) 167 vdd. ve *Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I. und Papst Urban II. im Jahre 1089*, *BZ* 28 (1928) 38 vdd.

Eskikitaplarım.com

ların aldığı veçheyi imparator ne arzu etmiş, ne de beklemişti[1]. O şimdi, devletinin durumu kesin olarak düzeldiği ve kendisi bizzat Anadolu'ya bir sefer yapabileceği bir sırada haçlıların geldiğini görüyordu. Onun doğu hıristiyanlık dünyasının hâmîsi sıfatıyla haiz olduğu mevki haçlılar tarafından zorla elinden alınır görünüyordu. Onbeş yıllık sonsuz güçlüklerle yapılan bir savunma mücadelesinden sonra en ciddî tehlikelerden kurtarmış olduğu devleti, yeni ve sonu bilinmeyen güçlüklere itiliyordu. O sıralarda henüz hiç kimse, batı dünyasının inançsızlara karşı girıştiği kutsal savaşın zamanla, kilise birliğinden ayrılmış Bizans'a karşı bir imha savaşına dönüşeceğini düşünememiş olmasına rağmen, batılı inanç kardeşlerine karşı Bizans'da derin bir güvensizlik duyulmakta idi. Daha o zamanlarda bile yeni bir düşman istilâsı ile karşı karşıya bulunulduğuna inanılıyordu; haçlıların davranışı bu inancı doğrular gibi idi.

Haçlı seferlerinin başlangıcını Amiens'li Pierre l'Hermite'in sahnede görünüşü teşkil etti. Onu her taraftan koşup gelen ne idüğü belirsiz bir topluluk izlemiş ve bu disiplinsiz ve bakımsız kalabalık daha Macaristan ve Balkanları aşarken kendisini öylesine vahşice yağmalara vermişti ki, bu çok defa bunlara silâhla karşı çıkmak zorunluğu yüz göstermişti. 1 ağustos 1096'da Istanbul önüne ulaşan haçlılar yağma ve tahribata devam ettiklerinden imparator bunları Boğaziçi'nin karşı sahiline geçirtti. Ancak bu yetersiz silâhlı güruh Anadolu'da Türkler tarafından kılıçtan geçirildi. Sadece küçük bir kısmı Bizans imparatorunun tahsis ettiği gemilerle Istanbul'a kaçabildi.

[1] Eskiden sahip bulunulan kanaatin aksine, Bizans imparatorunun batı dünyasından, bir haçlı seferi organize etmesini hiç bir zaman talep etmemiş bulunduğunu ve haçlı seferinin onun için sadece beklenmez değil, aynı zamanda arzu edilmez bir şey olduğunu ilk defa olarak göstermeye CHALANDON (*Alexis I*) muvaffak olmuştur. Bu görüş onun zamanından beri araştırıcıların çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Haçlı seferleri tarihinin en yeni müellifi RUNCIMAN de bu düşünceye katılmaktadır (*A History of the Crusades I*, 116 vdd.). Buna mukabil P. CHARANIS (*Byzantium, the West, and the Origin of the First Crusade*, *Byz.* 19, 1949, s. 17 vdd. ve *Aims of the Medieval Crusades and how they were viewed by Byzantium*, *Church History* 21, 2, 1952, s. 3 vdd.) *Synopsis Sathas* (Theodor Skutariotes)'de bulunan ve Bizans imparatorunun papa Urbanus II'a gönderdiği bir çağrı ile haçlı seferinde Amil olduğu düşüncesini yaratan bir kayda işaret ediyor. Ancak bu oldukça geç ve latin yanlısı bir kaynaktır. Krş. ayrıca D. C. MUNRO, *Did the Emperor Alexius I. ask for Aid at the Council of Piacenza, 1095?*, *American Hist. Rev.* 27 (1922) 731 vdd. Ayrıca Charanis'e karşı tenkidî mahiyette şu makaleye bk. P. LEMERLE, *Byzance et la croisade*, *Relazioni di X Congresso Intern. di Scienze Storiche*, Roma 1955, c. *III*, 600 vd. n. 3. Sorunun esası Alexsios'un batıya yardım için bir vurmuş olması değildir; çünkü onun bunu bir çok defalar yapmış olduğunda hiç bir şüphe yoktur. Sorun daha ziyade onun yardım çağrıları ile neyi kasdetmiş olduğudur: Aleksios devleti namına ücretli asker mi, yoksa batılı bir haçlı seferi mi arzu ediyordu? Bu sonuncu düşünceyi ona atfetmek, hem onun düşüncesini tamamiyle yanlış anlamak, hem de haçlı hareketinin batı şartlarının ve batı ruhî haletinin doğurduğu bir şey olduğu vâkıasını unutmak demek olurdu.

Eskikitaplarını.com

1096 yılının sonundan itibaren yavaş yavaş büyük feodaller de maiyetleri ile birlikte gelmeye başladılar. Istanbul'da batı Avrupa şövalyelik müessesesinin en parlak mümessilleri, bu arada Lotharingia (=Loren) dükü Godefroi de Bouillon, Toulouse kontu Raymond, Fransa kralının kardeşi Hugue de Vermandois, İngiltere kralının kardeşi ve Fatih William'ın oğlu Robert de la Normandie, daha önce adı geçen Flandr kontu Robert'in aynı adı taşıyan oğlu ve nihayet Robert Giuskard'ın oğlu Bohemund bir araya geldiler. Plânlarına ters düşen ve Bizans devleti için bir tehike hâlini alması mümkün olan bu teşebbüse Aleksios I. kendisi ve devleti için kabul edilebilecek bir veçhe vermek gayretiyle, haçlı şövalyelerinden, batı âdetlerine uygun bir şekilde kendisine vassallik yemini ederek zaptedecekleri ve daha önce Bizans devletine ait olmuş bulunan bütün şehirleri kendisine teslimi tekeffül etmelerini talep etti. İmparator buna mukabil haçlıları iaşe maddeleri ve savaş âletleri ile takviye eylemeyi vâdediyor ve bizzat haçı kabul ederek bütün savaş kuvvetleriyle haçlıların başına geçeceğini de belirtiyordu. Toulouse kontu Raymond dışında haçlı ordusunun bütün reisleri nihayet – ve uzun süren müzakerelerden sonra hatta Godefroi de Bouillon – imparatorun taleplerini kabul ettiler. Bu temel üzerinde 1097 başında tek-tek haçlı reisleriyle anlaşmalar yapıldı[1]. Bu arada sadece bütün talep olunan vaatleri hiç tereddüt etmeden kabul etmekle kalmayıp Toulouse kontu Raymond üzerinde imparatorun arzusu istikametinde müessir olmaya çalışan ve imparatorun doğu kuvvetleri *domestikos*'luğu görevinde hizmet teklif eden Bohemund ile de bir anlaşma yapıldı. Norman birlikleri ise bu arada Bohemund'un yeğeni Tankred'in kumandasında Anadolu'ya geçmiş bulunuyorlardı. Tankred bu suretle vassallik yemininden sıyrılmış idi. Gerçekte ise haçlı seferi Bohemund için sadece babasının fetih plânlarını yeniden ele almak hususunda bir vesileden başka bir şey değildi.

Haçlı seferinin ilk önemli başarısı İznik'in alınması oldu (1097 haziran). Anlaşmaya uygun olarak şehir Bizans imparatoruna teslim edilerek içine bir Bizans garnizonu yerleştirildi. Aleksios bu başarıyı istismar hususunda müsaraat gösterdi. İmparatorun kuvvetleri Smyrna (=İzmir), Efes ve Sardes'i ve eski Lydia'nın diğer bir çok şehrini işgal ettiler; böylelikle Bizans hâkimiyeti Anadolu'nun batı kısmında yeniden kurulmuş oluyordu. İznik'in zaptından sonra imparator ile Pelekanon'da yeniden toplanmış ve aynı yeminleri tekrarlamış olan haçlılar bu arada bir Bizans birliğinin refakatinde eski ordu yoluyla Eskişehir (=Doıylaion), Ikonion (=Konya), Kayseri (=Kaisareia) ve Maraş (=Germanikeia) üzerinden

[1] Dölger, *Reg.* 1196, 1200, 1202, 1203 Haçlı şövalyelerin Aleksios ile girişikleri vassallik ilişkilerinin tamamiyle batılı karakteri hakkında krş. J. Ferluga, *La ligesse dans l'Empire byzantin*, *ZRVI* 7 (1961) 104 vdd.

Eskikitaplarını.com

Antakya'ya doğru yollarına devam etmişlerdi. Godefroi de Bouillon'un kardeşi Baudouin ve Bohemund'un yeğeni Tankred'in Kilikya'ya doğru yol değiştirip anlaşma gereğince Bizans imparatoruna teslim etmeleri icap eden Çukurova şehirleri üzerinde hâkimiyet mücadelesine girişmelerine ve nihayet Baudouin'in kuzey Mezopotamya arazisine girerek burada merkezi Urfa (=Edessa) olmak üzere bir kontluk kurmasına rağmen, haçlılarla Bizans imparatoru arasındaki iyi ilişkiler haçlı ordusu Antakya'ya varıncaya kadar devam etti. Haçlıların yeni ve büyük bir başarısı olan Antakya'nın zaptı (3 haziran 1098) haçlılar ile Bizans imparatoru arasındaki işbirliğini sona erdirdi ve haçlı reisleri arasındaki anlaşmazlığı da derinleştirdi. Suriye'nin başşehrine sahip olmak hususunda Raymond de Toulouse ile Bohemund arasında şiddetli bir münazaa çıktı. Hilekâr Norman oyunu kazanarak bağımsız hükümdar sıfatı ile Antakya'ya yerleşti. İmparatorun bütün protestoları beyhude oldu: Bohemund Antakya'da kalırken diğer haçlı reisleri Aleksios'un, Antakya'nın kendisine teslim edilmesi şartıyla daha önceki vaadine uygun olarak haçlı seferinin müteakip kısmına katılacağı hususunda kendilerine gönderdiği mesaja ve şimdi Toulouse kontu Raymond'un da Antakya'nın Bizans'a teslimini istemesine rağmen, imparatorun gelmesini beklemeden Kudüs'e doğru yola çıktılar. Atlatılan Toulouse kontu ile imparator arasında bir yaklaşma vuku buldu[1] ve Aleksios'a vassallik yemini eden haçlı reisleri kendilerine hükümdarlıklar kurarken, vassallik yeminini reddetmiş olan Raymond bir çok Suriye sahil şehrini, zaptedilmelerini müteakip imparatora teslim etti. Raymond ile imparator Aleksios'un birbirleriyle yakınlığı Kudüs'ün zaptından (15 temmuz 1099) sonra daha da pekişti. Çünkü Antakya'nın zaptından sonra haçlı seferinin fiilen başında bulunmuş olan Raymond bir defa daha atlatılmış ve onun yerine Godefroi de Bouillon "*kutsal mezarın bekçisi*" sıfatıyla yeni krallığın başına geçmiş idi.

Bizans, şimdilik, çok uzaktaki Filistin'de Kudüs krallığının kurulmasına razı olabilirdi, ama Bohemund'un Antakya'ya kuvvetle yerleşmesini hazmedemezdi. Suriye'deki Norman hükümdarlığı, hele Bohemund Bizans'a karşı duyduğu düşmanlığı saklamayı artık hiç gerekli görmediği ve daha 1099 yılında düşmanca harekâta başladığı cihetle, Bizans devletinin hayatî çıkarlarına doğrudan doğruya ters düşüyordu. Ancak Bohemund aynı zamanda, Antakya Norman hükümdarlığının gözlerine batan bir diken teşkil ettiği Türklerle de mücadele etmek zorunda bulunuyordu ve bu durum Bizans imparatorluğunun görevini oldukça kolaylaştırmakta idi. Daha 1101 yılında Bohemund Danişmendli hanedanından emir Melik Gazi'ye esir düştü, fakat haçlılarca fidye-i necatı ödenerek Antakya'ya

[1] Son olarak krş. Runciman, *Crusades I*, 301 vdd. J. H. Hill, *Raymond of Saint Gilles in Urban's Plan of Greek and Latin Friendship*, *Speculum* 26 (1951) 265 vdd.

Eskikitaplarım.com

geri döndü. Ancak 1104 yılında Türkler Lâtinleri Harran yanında büyük bir bozguna uğrattılar ve bundan sonra imparatorluk ordusu Çukurova, nın önemli müstahkem mevkileri olan Tarsus, Adana ve Misis (=Mamistra)'i ele geçirmeye muvaffak olurken Bizans donanması da Lâzikiye (Laodikeia)'yi ve Trablusşam (=Tripolis)'a kadar diğer sahil şehirlerini zaptetti.

Bohemund Türkler ve Bizanslılara karşı aynı zamanda savaşmanın gücünü aştığını farketmek zorunda kalmıştı. Tankred'i Antakya'da bırakarak Bizans'a karşı büyük bir sefer hazırlıklarına girişmek üzere batıya gitti. İtalya ve Fransa'da kuvvet toplamak üzere yaptığı seyahat esnasında Bohemund, Bizans imparatorunun haçlılara ihanet ettiği efsanesinin zuhuru için elinden geleni yaptı[1]. Babasının programını ve savaş plânını ele alarak büyük bir ordu ile 1107 ekim ayında Avlona yanına çıkartma yaptı ve buradan Dyrrhakhion üzerine yürüdü. 25 yıl önce olduğu gibi Normanlar ve Bizanslılar yeniden Dyrrhakhion surları altında buluşmuşlardı. Fakat şimdi Bizans imparatorunun durumu ne kadar farklı idi: Mücadele Bizansların zaferi ve Bohemund'un kayıtsız şartsız itaat arzetmesiyle son buldu. 1108 anlaşmasıyla Bohemund pişmanlık içinde imparatora vassali (λίζιος ἄνθρωπος) sıfatıyla sadakatini muhafaza ve vassallik görevlerini yerine getirmek üzere devletin bütün düşmanlarına karşı Bizans'a yardım edeceğine yemin ederken, Antakya hükümdarlığı imparatorun iktaı olarak uhdesinde bırakılıyordu[2]. Bu arada Tankred beklenileceği gibi, bu anlaşmayı reddetti ve Bohemund'un pek az sonra vâki olan ölümü üzerine (ölm. 1111 ?) Antakya'nın yegâne hâkimi oldu. Bizans imparatorunun, onun aleyhine diğer haçlı reisleriyle ittifak teşebbüsü de hedefine ulaşamadı. Bu aksi Norman hükümdarlığı ile yeniden mücadeleye Aleksios I. bir daha girişmedi ve son yıllarını Anadolu'da Türklere karşı mücadeleye hasretti.

Bu suretle 1108 anlaşması, önceleri, doğrudan doğruya her hangi bir sonuç vermedi ise de, izleyen Bizans hükûmetleri için bir siyasî direktif olmak dolayısıyle önemini muhafaza etti. Ayrıca Adriyatik'in doğu kıyısında Bohemund'a karşı kazanılmış olan zafer Bizans'ın Balkan yarımadasındaki durumunu hayli kuvvetlendirdi. Bununla beraber Balkan yarımadasına yeni bir kudret faktörü olarak Macarlar müdahale ederek 12. yüzyıl başında Hırvatistan ve Dalmaçya'yı hâkimiyetleri altına aldılar.

[1] Krş. C. Erdmann, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens* (1935) 365 vdd. E. Joranson, *The Problem of the Spurious Letter of Emperor Alexius to the Count of Flanders, Americ. Hist. Rev.* 55 (1950) 820 vdd. Ayrıca bk. yukarıda s..., n..

[2] Devletler hukuku bakımından çok önemli olan bu anlaşma belgesinin metnini Anna Komnene vermektedir: *Alexias II*, 209 vdd. (nşr. Reifferscheid); *III*, 125 vdd. (nşr. Leib). Dölger, *Reg.* 1243. Anlaşmanın etraflı bir tahlili için bk.: J. Ferluga, *La ligesse dans l'Empire byzantin*, *ZRVI* 7 (1961) 99 vdd.

Eskikitaplarını.com

Macaristan'ın Bizans politikasında kazandığı ağırlık, imparator Aleksios-un, veliahdı Ioannes'i bir Macar prensesi ile evlendirmesinde ifadesini buldu. Ancak iki devlet arasında Balkan yarımadasında nüfuz ve Adriyatik denizinde hâkimiyet yüzünden mücadele çıkmaması mümkün değildi. Nitekim müteakip onyıllar içinde Macaristan Bizans imparatorluğunun baş düşmanlarından birisi oldu.

Hemen hemen kırk yıllık aralıksız bir mücadele sonunda Aleksios Komnenos Bizans devletinin kudretini büyük ölçüde yeniden ihya etmiş bulunuyordu. Bu mücadele her safhasında Komnenoslu hükümdarın devlet adamlığı bakımından büyüklüğünü ve emsalsiz diplomasi sanatını ortaya koymaktadır: Robert Guiskard'a karşı Venedik'i, Çakhas'a karşı rakib emîrleri kullanmış, Peçenekleri Kumanların yardımıyla yenmiş, Türklere karşı haçlıları ve haçlı devletlerine karşı da Türkleri kendisine âlet etmişti. Ancak yabancı kuvvetlerin maharetle istismarı yanında kendi kuvvetlerini de gittikçe artan bir ölçüde savaşa sürebilmişti. Savaştan savaşa ve yıldan yıla Bizans devletinin savaş gücünün arttığı görülmektedir. Robert Guiskard ile mücadele esnasında bir Bizans deniz kuvveti mevcut değildi, buna mukabil Çakhas ve özellikle Bohemund'a karşı yapılan savaşta bir Bizans filosu başarı ile iş görmüştür. İlk devrin bozgunlarının yerini Kumanlara ve Peçeneklere karşı yapılan başarılı seferler almıştır. Bizans ordusunun kuvvetlenmesi ise, Normanlarla Adriyatik'in doğu kıyısında yapılan iki karşılaşma mukayese edilince bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Aleksios I. sadece devletin sınırlarını genişletmekle kalmamış, devleti içten sağlamlaştırmış ve savunma gücüne sahip kılmıştır. Bununla beraber onun kurmuş olduğu devlet sistemi orta Bizans devrinin gergin ve canlı devlet nizamından tamamiyle farklı idi. 11. yüzyılın en kaygı verici tezahürleri, vergilerin iltizama verilmesi, dinî ve dünyevî büyük arazi sahiplerine tanınan vergi muafiyeti, sikke ayarının bozulması devam etmekte ve hattâ daha büyük ölçülere ulaşmakta idi. Buna İtalyan deniz cumhuriyetlerinin Bizans ticaretine zorla girmesi de ilâve edilmelidir. Venedik 1082'den beri Bizans sularında her şeye hâkimdir ve 1111 ekiminde aktedilen bir anlaşma ile Aleksios I., Pisa şehrine de önemli ticarî imtiyazlar tanımıştır[1].

Bizans'ın bürokratik devlet nizamının gevşemesinin en karakteristik tezahürü, yine kendisinden önceki devrede vuku bulan gelişmenin bir devamı olarak Aleksios I.'un saray ünvanları müessesesinde yapmış olduğu değişikliklerdir[2]. Memur asalet sınıfının hükümranlığı devrinde büyük ölçüde israf edilen ünvanlar, bunların kıymetini düşürmüş olduğundan devlet erkânı için yeni ünvanlar icad edilmesi gerekiyordu. 10. yüz-

[1] Miklosich - Müller *III*, 9 vdd. Dölger, *Reg.* 1254 ve 1255.

[2] Kış. Stein, *Untersuchungen* 29 vdd. Brehier, *Institutions* 138 vdd.

Eskikitaplarını.com

yılda büyük memurların taşımış olduğu *patrikios*, *protospatharios* ve *spatharokandidatos* gibi ünvanlar daha 11. yüzyılın ortalarında artık pek bir şey ifade etmez olmuş ve bu asrın sonlarında ise tamamiyle ortadan kalkmışlardı. Sadece orta Bizans devrinin en yüksek üç ünvanı, *caesar*, *nobilissimos* ve *kuropalates* ünvanları bu nev'i şahsına özgü ünvan enflasyonunu atlatmış ve fakat onlar da değerlerini kısmen kaybetmişlerdi. Aleksios I., kardeşi Isaakios için *sebastokrator* (*sebastos* ve *autokrator* kelimelerinden müteşekkildir) ünvanını icad ederek bunu *caesar* ünvanının üstüne geçirdi. Bundan sonra, artık taht müddeisi Nikephoros Melissenos'a etmiş olduğu va'di (bk. yukarıda) yerine getirerek ona, artık en büyük değil sadece büyük bir ünvan olarak *caesar* ünvanını verebilirdi. Eski memuriyet ünvanları kaybolurken yüksek erkâna, eskiden imparator elkabından sayılan veya sadece imparatorluk hanedanının daha genç temsilcilerine tahsis edilen ünvanlar verilmeye başlandı. Böylelikle müteferid ünvan ve elkabın birbirleriyle birleştirilmesi suretiyle durmadan daha büyük ünvanlar ortaya çıkmaya başladı: *sebastos*, *protosebastos*, *panhypersebastos*, *sebastohypertatos*, *pansebastohypertatos*, *protopansebastohypertatos*; *entimohypertatos*, *panentimohypertatos*, *protopanentimohypertatos*; *nobilissimos*, *protonobilissimos*, *protonobilissimohypertatos*, v.b. gibi. Ünvanlar müessesesindeki bu değişiklik, Bizans devlet sisteminin 11. yüzyıldan beri geçirmiş olduğu derin tahavvülleri sembolize etmektedir: Gergin bürokratik merkeziyetçilikle birlikte orta Bizans devresinin ciddî hiyerarşik sistemi de ölmüştür.

Eğer *thema*'lar genel valilerinin 10. yüzyılın sonlarına doğru taşımış oldukları üç ünvandan sadece en yükseği muhafaza edilmiş ise –ki Komnenoslar devrinde bütün *thema* valileri *duks* ünvanını taşımışlar, buna mukabil eski ve şerefli *strategos* ünvanı daha 11. yüzyıl içinde tamamen kaybolurken *katepanos*'lar artık *thema duks*'unun emrinde sayılmışlardır– bu da ünvanların eski değerlerini kaybetmelerinin başka bir tezahürüdür. Bu gelişme ile el ele tek-tek *thema*'ların önem ve aynı zamanda büyüklüklerinin de azalması bu tahavvülâta daha karakteristik bir görünüş vermektedir[1]. *Megas duks* ünvanını, Aleksios I.'dan devletin inkırazına kadar, bütün deniz kuvvetleri emrinde olan büyük amiral taşımıştır[2]. 10. yüzyılın

[1] Stein (*Untersuchungen* 21 vdd.)'in *duks* ünvanının zuhuru hakkında verdiği izahat bu söylenilenlere göre düzeltilmelidir; çünkü Stein, daha 10. yüzyılın sonundan itibaren en önemli Bizans *thema*'larının umumî valilerinin bu ünvanı daima taşımış olduklarını ve bu zamandan itibaren Skabalanoviç (*Viz. gosudarstvo* 187 vdd.)'in göstermiş olduğu gibi – *duks*, *katepanos* ve *strategos* arasında muayyen bir rütbe farkı olduğunu (bk. yukarıda s. 290) gözden kaçırmıştır. Şimdi Glykatzi-Ahrweiler (*Recherches* 52 vdd.) tarafından verilen, bol belgeye dayanan açıklamalarla krş.

[2] Krş. Stein, *Untersuchungen* 57. R. Guilland, *Études de titulature et de prosopographie byzantines. Les chefs de la marine byzantine: Drongaire de la flotte, Grand Drongaire de la flotte, Megaduc*, *BZ* 44 (1951) (*Dölger-Festschrift*) 222 vdd. Burada bu makamın kaynaklardan bilinen sahipleri üzerinde çok esaslı bir sıralama verilmektedir.

Eskikitaplarını.com

ikinci yarısından itibaren ordunun başkumandanlığını aralarında pay eden her iki doğu ve batı *domestikos*'una daha 11. yüzyılın ortalarından beri *megas domestikos* ünvanının verilmesi âdet olmuştur[1]. Aleksios I.'dan itibaren bütün sivil makamların kontrolörü olarak λογοθέτης των σεκρέτων görünmektedir ki, buna 12. yüzyılın sonlarından itibaren *büyük logothetes* denilmiştir[2]. Bu makam ile, orta Bizans devrinde *dromos logothetes* makamında olduğu gibi, Aleksios devrinden itibaren, her zaman olmamakla beraber, sık-sık baş nazır, μεσαζων'ın görevleri birleştirilmiştir[3].

Ordunun zayıf düşmesi ve bunaltıcı bir parasızlık, Bizans devletinin iç durumuna 11. yüzyılın ortasından beri damgasını vuran ve Aleksios I.'un iç politika faaliyetini ön plânda etkilemiş görünen iki esas faktördü. 11. yüzyıl ortalarında başlıyan sikke halitasının bozulması Aleksios Komnenos idaresinde en büyük ölçüde devam etti, öyle ki, eski ve tam değerini korumuş altın sikke yanında daha az ve muhtelif değerde yeni sikkeler de piyasaya sürüldü[4]. Anlaşılabileceği gibi bu durum iktisadî hayatta büyük karışıklıklara sebep oldu ise de, aynı zamanda değersiz parayı piyasaya süren, fakat vergi yükümlülerinden tam değerli para talep eden devlet hazinesine bazı faydalar da sağladı. Ancak böyle bir durum elbette uzun süremezdi ve devlet de değeri düşük sikkeleri vergi olarak kabul etmek zorunda kaldı. Önceleri paranın kıymeti alışılmamış ölçüde düşüp durdu ve vergi mültezimleri bunları canları istediği fiyat üzerinden kabul ederek en göze batıcı bir şekilde servet sahibi oldular. Nihayet imparator bir *nomisma*'ya dört *miliaresia* hesap edilmesini emretti; böylece Bizans altın sikkesinin eski değerinin ancak üçte birine sahip olduğu resmen kabul edilmiş oluyordu[5]. Ancak Bizans'da esas vergiler üzerine δικέρατον, ἑξάφολλον, συνηθεια ve ἐλατικόν adı verilen ve hepsi birlikte esas verginin % 23'ü kadar tutan ek vergiler ilâve olunmuştu. Şimdi esas

[1] Stein, *Untersuchungen* 50 vdd. ve 56 vd. R. Guilland, *Le grand domesticat a Byzance*, *Échos d'Or.* 37 (1938) 53-64. V. Laurent, *Le grand domesticat. Notes complementaires*, *ayn. esr.* 65-72.

[2] Krş. Ch. Diehl, *Un haut fonctionnaire byzantin, le logothète* τῶν σεκρέτων, Mélanges Jorga (1933) 217 vdd. Bu hususta G. Stadtmüller (*BZ* 34, 1934, s. 373 vdd.)'in tanıtma yazısına bk.

[3] Krş. H.-G. Beck, *Der byzantinische "Ministerpräsident"*, *BZ* 48 (1955) 321 vdd.

[4] Aleksios I. devrinden zamanımıza değeri tam altın *nomisma* yanında, muhtelif madenî halitalardan yapılmış altı birbirinden ayrı *nomisma* cinsi intikal etmiştir. Bk. Wroth, *Byzantine Coins I*, p. LXI ve *II*, 440 vdd.

[5] Fiiliyatta ise Bizans *nomisma*'sının değer kaybı daha da büyüktü. Bu bakımdan ve takip eden açıklamalarda imparatorun vergi mültezimlerinin kendisine tevdi ettikleri sorular hakkındaki önemli hükümleri (λύσεις) için bk.: Zepos, *Jus I*, 319 vdd. Bunun hakkında Vasilyevskiy, *Materyali*, c. 210, 385 vdd.; Chalandon, *Alexis I.*, 190 vdd.; Ostrogorsky, *Steuergemeinde* 63 vdd. Dölger, *Reg.* 1230, 1234, 1245, 1246, 1247.

Eskikitaplarını.com

verginin hesaplanmasında altın sikkenin üç misli değer kaybı nazar-ı itibara alınacak olursa, ek vergiler önceleri eski düstura göre tayin ediliyordu; vergi mükellefleri buna itiraz edince imparator bir orta yol seçerek ek vergi meblâğının yarı yarıya indirilmesini emretti. Bu ise ek vergilerin yüzde elli yükselmesi demek olup, ek vergiler esas verginin belirli bir kademesinden itibaren hesaplanacağına göre ve ancak altın sikkenin değer kaybı ile vergilerin itibarî kıymeti yükseldiği ve böylece eskiden vergi yükümlülüğü olmayan en fakirler bile vergilendirildikleri cihetle, hazinenin kârı daha da büyüyordu. Böylece imparator kurnazlık yoluyla paranın değer kaybından bir çok faydalar sağlamaya muvaffak olmuştu.

Bunun ıztırabını, durumu gittikçe ağırlaşan vergi mükellefi çekmekte idi. Bunları vergi yükünden de çok vergi memurlarının ve mültezimlerin başlarına buyruk davranışları ezmekte idi: vergilerin yükselmesinden ziyade vergi tahsildarlarının suiistimallerinden şikâyet edilmekte idi. Vergi iltizamı 12. yüzyıl başlarında alışılmış bir şey idi ve münferid vergi mültezimlerine koca koca eyaletler bırakılmaktaydı. Mültezimlerin vergileri iki misli olarak tahsil etmeyi yükümlenmeleri hiç de alışılmamış bir hâl sayılmıyordu[1]. Para olarak tahsil edilen vergilere bu zamanda oldukça bunaltıcı oldukları anlaşılan bir çok aynî yükler ve imeceler de katılmıştı. Gemiler, müstahkem mevkiler, köprü ve yolların inşası için halk hem malzeme hem de iş gücü sağlamaktadır. Ehali bundan başka imparatorluk memurlarının ve ordu mensuplarının ikamet ve iaşe masraflarını karşılamakla, arabalarıyla angarya işleri görmek ve bölgesinden geçen ordu birliklerine ücretsiz veyahut düşük fiyatla her türlü yiyecek maddesi teminiyle yükümlüdür[2]. Bu da ordunun bakımının sadece kısmen devlet, diğer bir kısmının ise doğrudan doğruya ehali tarafından sağlandığı anlamına gelirken, bu zaman içinde ehalinin bundaki payı hasseten yüksektir. Malî kuvveti azalmış olup hiç vakit geçirmeden yeni bir savunma gücü meydana getirmek ve büyükçe sayıda ücretli asker sağlamak mecburiyetinde olan devlet kendisine bu yoldan yardım temin etmektedir. Gerçekten de bu devrenin Bizans ordusu Varaeg, Rus, Peçenek, Kuman, Türk, Fransız, Alman, İngiliz, Bulgar, Abaza ve Alanlardan terekküp eden karma karışık bir uluslar topluluğudur[3].

[1] Zepos, *Jus I*, 334. Bunun hakkında: Dölger, *Finanzverwaltung* 75.

[2] Bu hususta meselâ Aleksios I.'un belgelerinde sahiflerece yer tutan vergi cinsleri ve aynî yükümlülüklerle krş.: Miklosich - Müller *VI*, 27 vd., 47 vd.

[3] Aleksios I.'un mayıs 1086 ve nisan 1088 tarihli belgelerinde verilen listelerle krş.: Rouillard - Collomp, *Actes de Lavra I*, 111 ve Miklosich - Müller *VI*, 47. Ayrıca Vasiliev (*The Anglo - Saxon Immigration to Byzantium, Annales de l'Inst. Kondakov* 9, 1937, 58 vd.)'in 11. yüzyılın 70. ve 80. yıllarında Bizans ordusunun etnik terekkübü hakkında verdiği ilgi çekici listeye bk.

Eskikitaplarını.com

Ancak ücretli askerî birlikler yanında yerli ordu da tekrar daha büyük bir ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bununla beraber Bizans savaş gücünün asıl taşıyıcısı artık küçük arazi sahipliği müessesesi olamamaktadır; çünkü eski askerlere tahsis edilmiş arazi feodalleşme oluşumunun kurbanı olmuştur ve köylü-askerler her ne kadar tamamiyle ortadan kalkmamış ise de, bunlar şimdiden sonra sadece ikinci plânda bir rol oynayacaklardır. Bizans ordu müessesesi tam feodal bir dirlik sistemi temeline oturmuş olup, bunun asıl taşıyıcı gücünü *pronoia* sahiplerinin büyük arazisi teşkil etmektedir. *Pronoia* sisteminden askerî gayeler için faydalanmak, her halde, Bizans devletinin Komnenoslar hanedanınca temsil edilen askerî asalet sınıfının hâkimiyet devresinde askerî bakımdan güçlenmesinin başlıca sebebidir. Gerçekte, bizim Makedonya hanedanının zayıf halefleri ve Dukas hanedanı zamanından tanımış olduğumuz *pronoia* tevcihleri (bk. yukarıda s. 306) henüz askerî görevlerle ilişkili değildi. Fakat daha Aleksios I. zamanında *pronoia* sistemi, devletin sukutuna kadar devam edecek olan askerî bir karakter kazanmaktadır[1]. *Pronoia* tevcihine mazhar olanlar askerî görevle yükümlendirilmektedir ve bunun için de bunlara savaşçı (στρατιωτης) denilmektedir. *Pronoia* sahibi atlı bir şövalyedir ve *pronoia* ıktaının büyüklüğüne göre çok veya az sayıda refakatçıya sahiptir[2]. Bunun yanında diğer arazi sahipleri ve hattâ kilise arazisi, yalnız hafif techizatlı yaya savaşçı da olsa, yine de asker sağlamakla zorunludur[3].

Pronoia dirliği, tevcih edilenin mülkü değildi, satılamazdı ve aslında tevarüs de edilemezdi. *Pronoia* arazisi üzerinde mülkiyet hakkı ile kayıtsız şartsız tasarruf hakkını devlet, bunu istediğine tevcih etmek ve istediğinin elinden geri almak suretiyle muhafaza etmişti. Ancak *Pronoia* sahibi, tevcih edilen mülke ve onun üzerinde oturan köylülere sahip olduğu sürece– ki bu süre mutad olarak ömrünün sonuna kadar idi– bunların, her şeyi yapmaya salahiyetli sahibi ve efendisi idi. Orta Bizans devrinin *pronoia* sahipleri ile *stratiotes*'leri sosyal bakımdan birbirinden farklı iki dünyanın mensubudurlar. *Stratiotes*'lerin bir köylü milisi teşkil etmelerine mukabil, *pronoia* sahipleri, bunların da kendilerini *stratiotes* olarak adlandırmalarına rağmen, feodal aristokrasi ve her şeyden önce küçük asalet sınıfı menşeli idiler. Bunlar arazileri yarı-hür köylüler tarafından işlenen büyükçe veya küçükçe feodallerdir. *Pronoia* tevcihi sadece belirli bir mülkün değil aynı zamanda

[1] Krş. Ostrogorskij, *Feodalite* 26 vdd.

[2] Bu hususta Bizans kaynaklarında doğrudan doğruya deliller bulunmamakla beraber biz bunu bir taraftan Morea kroniğinde, diğer taraftan Venedik belgelerinde Skadar (İşkodra) bölgesi için verilen çok sayıda ve açık bilgi muvacehesinde her halde kabul edebiliriz. Krş. Ostrogorskij, *Feodalite* 55 vdd. ve 237 vdd.

[3] Okhrida baş piskoposu Theophylaktos (Migne, *P. G.* 126, 532 vd.) bu askerî askerleri dikkate değer bir şekilde πεζοί tesmiye etmektedir. Başkaca bilgi için bk. Mutafçiev, *Voynişki zemi* 53 vdd. ve Xanalatos, *Beiträge* 44 vdd.

Eskikitaplarını.com

bu mülkün üzerinde oturan köylülerin de *pronoia* sahibine verilmesi anlamına gelmektedir; öyle ki bunlar hiç itirazsız *pronoia* sahibine bağlı *paroik* (yarı-hür köylü) durumuna geçerler[1] ve efendilerine vergilerini ödemek zorundadırlar. *Pronoia* sahibi olmanın mânâsı ve cazibesi işte *pronoia* arazisinden elde edilen bu vergi ve diğer gelirlere hak kazanmakta mündemiçtir.

Pronoia sisteminin yeni görevleri muvacehesinde bu zamandan itibaren kazandığı önem, *pronoia* tevcihlerinin gittikçe daha büyük sayıda vuku bulması neticesini doğurdu. Böylelikle de Bizans'da feodalleşme oluşumu süratlenmiş oldu. Çünkü *pronoia* sistemi Bizans feodalizminin en belirgin tezahürüdür. Bizans devleti sınırları dışında *pronoia* sistemi güney İslâv ülkelerinde yayılmış ve bu ülkelerin feodalleşmesi oluşumunda da önemli bir rol oynamıştır[2].

Aleksios I.'un saltanatı devresinde, manastır ve manastıra ait emlakin dünyevî idarecilere tevcihi sistemi (*charisticarium*) de değişikliğe uğradı. 11. yüzyıldan beri bilhassa çok yaygın hâle gelen bu uygulama manastırların iktisadî bakımdan yükselmeleri gayesine matuf olmakla beraber çoğu zaman ruhanîlerin bir kısmının itirazlarına uğrayacak ve defalarca da kilise *synod*'larınca mahkûm edilecek derecede suiistimal edilmekte idi[3]. Bunun hâlâ devam etmesi ve bir çok kilise büyüğü tarafından hattâ müdafaa edilmesi, her halde, kilise mülkünün satılmazlığı dolayısıyle sıkışan manastır iktisadiyatına bir nefes alma imkânı bahşetmiş olmasındandır. Ancak böyle tevcihlerin daha önceki devrelerde ekseriyetle kilise yüksek makamları tarafından yapılmasına mukabil şimdi manastır emlâkini bir nevi *beneficium* olarak tevcih eden bizzat imparator idi[4]. *Pronoia* mülklerinin aksine *charisticarium* mülklerinin âmme hukukuna mütealllik fonksiyonları yoktu, bunlar ancak devlet için, kendisine hizmet

[1] Makalesi *pronoia* sorunu hakkında bir çok isabetli mülâhazalar ihtiva eden Charanis (*Monastic Properties* 90) *pronoia* arazisi üzerinde yaşayan köylü halkın bağımsızlıklarını muhafaza ettiklerine inanmakla kesin bir hataya düşmektedir. Onun *On the Social Structure and Economic Organisation in the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later* (*BSI.* 12, 1951, s. 142, 152 vdd.) başlıklı makalesinde de aynı hataya düşülmüştür. Bu hususta krş. Dölger, *BZ* 45 (1952) 476. - Ostrogorskij, *Feodalité* 71 vdd. ve tür. yer.

[2] Krş. Ostrogorskij, *Feodalite* 187 vdd.

[3] F. Uspenskiy, *Mueniya i postanovleniya konstantinop. pomestnikh saborov XI i XII v. o razdaçe cerkovnikh imuşçestv*, *IRAIK* 5 (1900) 1 vdd. Ayrıca krş. Vasilyevskiy, *Materyalı*, c. 202, 400 vdd. Ferradou, *Des biens des monasteres à Byzance* (1896) 233 vdd.; W. Nissen, *Die Diataxis des Michael Attaleiates von 1077* (1894) 52 vdd.; Chalandon, *Alexis I*, XXVIII vdd., 233 vdd.; Xanalatos, *Beiträge* 32 vdd.; Charanis, *Monastic Properties* 72 vdd.

[4] Bunu Chalandon(*Alexis I*, 283)doğru olarak görmüştür. Çoğu kere ileri sürülmüş ve Chalandon tarafından da tekrarlanmış olan, bu sistemin tasvir kırıcı devre hükümdarlarının manastır düşmanı tedbirlerinin devamı olduğu iddiası, aslında bu sistemin manastır düşmanı hiç bir eğilim göstermemesi sebebiyle, temelsizdir.

Eskikitaplarm.com

edenlere, ucuza malolan bir mükâfatlandırma vasıtası idiler. İmparator, ölçüsüz derecede büyümüş olan manastır emlâkini tahdid etmek düşüncesinden de hareket etmiş olabilir. Ancak ne olursa olsun manastırların imparator tarafından başkalarına tevcihinin kilise çevrelerinde hoşnutsuzluk doğurmuş olmasına hayret etmemek gerekir[1].

Aleksios I. aynı şekilde, Norman ve Peçeneklere karşı savaşı esnasında elini kilise hazinelerine uzatmak mecburiyetinde kaldığı zaman da kilise çevrelerinde kuvvetli bir muhalefetle karşılaşmış ve bu muhalefetin baskısı ile sadece zorla aldığı bu hazineleri geri vereceğine dair yemin etmeye mecbur kalmakla kurtulamayıp ayrıca 1082 yılında, kendi hareketini görmezlikten gelerek, ısdar ettiği bir ferman ile gelecekte ne surette olursa olsun kilise mülküne el uzatmayı yasaklamıştı[2]. Bununla beraber bu emirname de onun bir kaç yıl sonra, yine güçlüklerle karşılaştığında, yeniden kilise evânîsine el koymasını önleyememişti[3]. Karşılıklı ilişkilerin bu geçici bulanmasına rağmen, dünyevî ve dinî kudretler arasında, derin bir çıkarbirliği temeline dayanan, uyuşma ve işbirliği mevcut bulunuyordu. İmparator ve kilise, gerek devlet ve gerekse kilise organizasyonunu tehlikeye düşüren dinsel sapık hareketlere karşı el ele mücadele etmekte olup, bu anlamda ilk ve son sözü söyleyen imparatordu. Doğuya mahsus itizal hareketlerinin etkisi ile İslâv Balkan'da meydana gelmiş olan Bogomil doktrini zamanla öylesine yayılmış ve Bizans ehalisi ve hattâ Bizans başşehri içinde o kadar çok sayıda taraftar bulmuştu ki, imparator bu tehlikeli sapıklığa karşı hareketi devletin önemli görevlerinden biri saydı. Bogomillerin reisi Basileios ve ona sadakatlerini muhafaza eden havarileri odun yığınları üzerinde yakıldılar[4].

İmparator doğru inancın koruyucusu sıfatıyla, büyük selefi Psellos gibi Plato'nun ve neoplâtoniklerin ateşli bir perestişkârı olup Aristoteles ile fazlaca meşgul olan "*filozofların konsülü*" Ioannes Italos'un muhakemesine de hararetle katıldı. Ioannes Italos'un şahsında, Psellos'dan beri devletin en yüksek felsefe müessesesinde hâkim durumda bulunan antik felsefe, hristiyan inanç doktrini ile ihtilâfa düşmüştü. Ioannes Italos hristiyan dogmasının çizdiği sınırları, daha mahir olan Psellos'un aksine,

[1] Aleksios I.'un çağdaşı Antakya patriği Ioannes'in *Kharistikar*'lığa karşı telif ettiği ceza va'zı ile krş.: Migne, *P. G.* 132, 1117 vdd. (Krş. Chalandon, *Alexis I*, XXVIII vd.) Migne'deki metinde tasvir kırıcılara atıfta bulunulması sadece söz gelimidir. Bu ceza va'zı Balsamon tarafından hoş karşılanmadığı gibi, Selânik metropoliti Eustathios da bu uygulamaya taraftar olmuştur.

[2] Zepos, *Jus I*, 302 vd. Dölger, *Reg.* 1085. Bu emirname ve münakaşalı olan kronolojisi için krş. V. Grumel, *L'affaire de Léon de Chalcédoine. Le chrysobulle d'Alexis Ier sur les objets sacres*, *Ét. byz.* 2 (1949) 126 vdd.

[3] Krş. Grumel, *ayn. esr.*, s. 141 vdd.

[4] Krş. D. Angelov, *Der Bogomilismus auf dem Gebiet des byzantinischen Reiches* (1948) 12 vdd. ve tür. yer.; St. Runciman, *The Medieval Manichee* (1946) 69 vdd.; D. Obolensky, *The Bogomils* (1948) 197 vdd.

Eskikitaplarını.com

göz önünde tutamamış ve "*putperestlerin mânâsız zahirî bilgilerine*" duyduğu hayranlığın cezasını aforoz edilerek çekmişti[1]. Dogmatik inancın dokunulmazlığına olduğu gibi Aleksios I., hristiyanî yaşama koşullarının saflığı ve temizliği için de gayret gösterdi; Athos dağının ciddî ve sert zâhidane manastırlarını ve özellikle Patmos adasında keşişane hayatın reformcusu olarak temayüz eden keşiş Khristodulos'un faaliyetini destekledi. Patmos ve ona komşu olan adalar ebedî mülk olarak ona tevcih edildi ve en geniş imtiyazlarla donatılan bu ada, Athos'a benzer şekilde, bir keşişler cumhuriyeti hâline geldi[2].

İmparatorluk gibi, imparatorun nüfuz ve hâkimiyeti de Aleksios Komnenos devrinde kuvvetlenmiştir. Ancak Komnenoslar devleti bünye bakımından orta Bizans devrinin gergin ve kuvvetli merkeziyetçi devletinden çok farklıdır. Komnenoslar devri feodalleşme oluşumunu derinleştirmiş ve 10. yüzyıl imparatorlarının büyük bir enerji ile mücadele ettikleri feodal güçler yeni devlet yapısının asıl taşıyıcıları olmuşlardır. Orta Bizans devrinin merkezî kudretine rağmen kendilerini kabul ettirmiş olan sosyal bakımdan en güçlü faktörlere Aleksios öncelik tanımış ve devlet ve ordu müesseselerini bunların üzerine kurmuştur. Başarısının sırrı buradadır; ancak sınırları da buradadır. Bir zamanki kuvvetli temellerinden Bizans kesin olarak kopmuştu; savaş gücü, iktisadî ve malî kudreti artık eskisi gibi değildi. Komnenoslar devrinin parlaklılığının neden uzun sürmediğini ve bu devrenin sonunda neden Bizans devletinin çöküşünün yer aldığını anlamak için bu hususu göz önünde tutmak lâzımdır.

Feodalleşme oluşumunun derinleşmesine batı dünyasıyla temas da yardımcı oldu. Mukadderat Bizans'ın batı dünyasıyla, kilise birliğinin ki bu devre için bu, fikrî birlik mânâsına gelir– çözülmüş olmasından sonra yine de yakından temasını arzu etmişti. Bizanslılar ile batılıların birbirlerine karşı duydukları, kin ve küçük görme idi ve birbirini yakından tanıdıkça bu duygular daha da derinleşti. Buna rağmen yine bu devrede batı dünyası Bizans üzerinde pek muhtelif tarzlarda, kültürel alanda ve devlet hayatı üzerinde etkisini göstermeye başlar. Bizans devletinin feodal-

[1] Kış. F. Uspenskiy, *Deloproizvodstvo po obvineniyu Ioanna Itala v eresi*, *IRAIK* 2 (1897) 38 vdd. ve *Oçerki* 146 vdd.; Hussey *Church and Learning* 89 vdd.; S. Salaville, *Philosophie et Théologie ou épisodes scolastiques à Byzance de 1059 à 1117*, *Echos d'Or.* 29 (1930) 141 vdd.; P. E. Stephanou, *Jean Italos*, *ayn. mv.* 32 (1933) 413 vdd. ve özellikle *Jean Italos, philosophe et humaniste*, *Orient. Christ. Anal.* 134 (1949); J. Dujcev, *L'umanesimo di Giovani Italo*, *Studi biz. e neoell.* 5 (1939) 432 vdd.; B. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris 1949, 210 vdd.; P. Joannou, *Christliche Metaphysik in Byzanz I. Die Illuminationslehre des Michael Psellos und Joannes Italos*, Ettal 1956.

[2] Aleksios I.'un keşiş Khristodulos ve Patmos üstündeki Prodromos manastırına verdiği çok sayıdaki imtiyaz ve bağış belgesi ile krş.: Dölger, *Reg.* 1123, 1139, 1141, 1147, 1150, 1153, 1170, 1214.

Eskikitaplarım.com

leşmesi hiç şüphesiz kendi iç gelişmesinin bir sonucu idi[1]. Ancak Önasya'da batı feodalizmini en saf şekliyle temsil eden bir sıra Lâtin devletinin teşekkül etmiş olması vâkıası müteakip gelişme üzerinde etkisiz kalamazdı. Haçlı hükümdarların imparator Aleksios I. ile giriştikleri batı örneğine uygun münasebetler Bizans devleti dünyasına yeni bir prensip getirmiş oldu. Bu vassallik münasebeti, Bizans alanında bulunan diğer hükümdarlara da uygulandı ve böylelikle geç Bizans devletler sisteminin sağlam ve vazgeçilmez unsurlarından biri hâline geldi[2].

2. Yeni Kudretlenme Devresi ve İlk Gerilemeler: Ioannes II. ve Manuel I.

Genel Bibliyografya : CHALANDON, *Les Comnènes II*; *Domination normande I ve II*. KAP-HERR, *Kaiser Manuel*. - E. CASPAR, *Roger II. und die Gründung der normannisch-sizilischen Monarchie*, Innsbruck 1904. - B. KUGLER, *Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, Stuttgart 1866; *Analekten zur Gesch. des zweiten Kreuzzuges*, Tübingen 1878; *Neue Analekten zur Gesch. des zweiten Kreuzzuges*, Tübingen 1883. - R. GROUSSET, *Histoire des croisades I ve II*, Paris 1934, 1935 - RUNCIMAN, *Crusades II*. - P. LAMMA, *Comneni e Staufer. Richerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII, I ve II*, Roma 1955, 1957. - Ayrıca bk. Bibliyografya, yukarıda s. 328 vd.

İmparatorluk otoritesinin güçlenmesinin bir sonucu yeni Komnenoslar hanedanının kurulması idi. İmparatorluk ailesi içinde mevcut ihtilâllara, tahta veraset bakımından yapılan ve imparator Aleksios'un son gün ve saatlerini zehirleyen inatçı mücadelelere rağmen, ona yaşça büyük oğlu Ioannes Bizans tahtında halef oldu. Dukas ailesi ile ittifak hâlinde en yüksek iktidara ulaşmış olan Aleksios I. önceleri Mikhael VII.'in oğlu genç Konstantinos Dukas'ı veliahd tayin ederek onu en yaşlı kızı Anna ile nişanlamıştı[3]. İlk oğlu Ioannes'in doğumundan sonra ise, veliahdlik haklarını buna aktarmıştı (1092)[4]. Böylece Komnenoslar hanedanının kurulması için kesin adım atılmış oluyordu ve pek az sonra genç Kons-

[1] İlim âleminde çok zaman temsil edilmiş olmasına ve bugün de hâlâ temsil edilmesine rağmen Bizans feodalizminin batıdan alındığı düşüncesi tamamiyle yersizdir. Buna mukabil krş. D. ANGELOV, *Feodalizmut vuv Vizantiya*, *Istor. Pregled* 2 (1946/47) 217 vdd. M. J. SYUZYUMOV, *K voprosu ob osobennostyakh genezisa i razvitiya feodalizma v Vizantii*, *VV* 17 (1960) 3 vdd.

[2] Ancak Bizans için imparator ile devlet tebası arasında, batı feodalizmi için tipik olan karşılıklı sadakat ilişkisi düşünülemez bir şey olarak kalmıştır. Buna rağmen krş. N. SVORONOS, *Le serment de fidelité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle*, *REB* 9 (1951) 106 vdd. | P. LEMERLE, *La ligesse dans l'Empire byzantin*, *HRVI* 7 (1961).

[3] Saray törenlerinde yapılan tezahürat esnasında Anna Komnene ve nişanlısı, imparator ve imparatoriçe ile birlikte zikr olunurlar: *Alexsias I*, 204. 8 (nşr. REIFFERSCHEID); *II*, 62, 13 (nşr. LEIB).

[4] Ioannes Komnenos'un müşterek hükümdarlığı ile Aleksios I.'in Dukas ailesinden kopması arasındaki ilişkiler, CHALANDON, *Alexis I* 171 vdd.'de gösterilmiştir.

Eskikitaplarm.com

tantinos Dukas ölünce de bütün güçlükler ortadan kalkmış görünmekte idi. Bu arada bu yeni düzenlemenin yoluna prenses Anna'nın gururu dikildi. Nişanlısının zamanından önce ölümünden sonra Anna, Nikephoros Bryennios ile evlendirilmiş (1097) olup şimdi de kocası için imparatorluk tahtını arzu etmekteydi. Büyük devlet adamı ve kumandan Aleksios her zaman için kadınların nüfuzuna açık bir kimse idi. Önceleri kendisinden evvelki iki imparatordan dul kalmış ve velîahd Konstantinos Dukas'ın annesi olan imparatoriçe Maria'nın sihrine kapılmıştı. Bu güzel ve akıllı kadına büyük bir ihtirasla bağlanmış olup zevcesi Irene Dukas'ı ona feda etmeye hazır bulunuyordu: Bu siyasî hatadan onu, Irene'nin imparatoriçe olarak taçlandırılmasında ısrar eden patrik Kosmas'ın enerjik müdahalesi korumuştu. Daha sonra onun üzerinde kesin nüfuz kazanan ve Robert Guiskard'a karşı yapılan savaş sırasında Aleksios'un Istanbul'dan ayrılışında hattâ niyabeti üzerine alan, imparatorun annesi Anna Dalassena oldu. En sonra ise önceleri istiskale uğramış bulunan imparatoriçe Irene onun üzerinde büyük bir nüfuza sahip oldu. Irene tahta veraset sorununda oğlu Ioannes'e karşı ve sevgili kızı Anna ile kocası *caesar* Nikephoros Bryennios lehinde bir tutum takındı. Anne ve kız müştereken imparatoru, hükümdarlık haklarını Bryennios'a devretmesi için bütün güçleriyle sıkıştırdılar. Ölüm döşeğinde yatarken bile her iki kadın rica ve ısrarlarıyle imparatoru bunalttılar. Aleksios ise onlara açıkça red cevabı vermeden imparatorluk tacını oğluna aktarmaya muvaffak oldu ve Ioannes de hakkını elde edecek kadar becerikli ve enerjik idi. Ancak annesi ve ablasının entrikaları muvacehesinde meşrû taht vârisinin iktidarı eline alması bir hükûmet darbesi manzarası iktisab etti. Anna mukadderata hemen boyun eğmedi. Kardeşine karşı bir suikast plânladı ve ancak bu son çare de başarısızlığa uğrayınca oyunu kaybettiğini kabul ederek teselliyi ilmî araştırmalarda aradı. Mecburen girdiği bir manastırda adını ölümsüzler arasına sokan eserini, babasının tarihini, *Aleksias*'ı, yazdı[1].

Çağdaşlarının ve daha sonraki nesillerin verdikleri hükme göre, Ioannes (1118-43) Komnenoslu hükümdarların en büyüğü idi[2]. Şahsında uzakgörürlüğü hedefinden şaşmaz bir enerji ile birleştirmiş ve bu vasıfları yanında dürüst ve kendisini, zamanın çok aşmış bir şahsiyet hâline getiren asîl düşünceli, karakter sahibi bir hükümdardı. Ölçülü ve ılımlı fakat gayesine ulaşmak hususunda sağlam ve eğilmez bir tutumla ve imkânın sınırlarını gözünden kaçırmayarak babasının politikasını büyük bir ısrarla yürüttü.

[1] Ch. Diehl'in Anna Komnene hakkındaki parlak yazısı ile krş.: *Figures II*, 26-52, Irene Dukas hakkında bk. *ayn. esr.* 53-85; Anna Dalassena için bk. *ayn. esr. I*, 317-42.

[2] Nik. Khoniates 63 vd.

Eskikitaplarını.com

Sorunların başında Antakya'nın Norman hükümdarlığı ile mücadele gelmekte idi. Bununla beraber batıda da büyük bir dikkatle ele alınmaları gereken önemli sorunlar çözüm beklemekte idi. Siyasetin ipleri Antakya'dan Sicilya'ya uzuyordu. Gerek Sicilya'daki Norman problemi ve gerekse Balkan yarımadasında Sırp sorunu devleti bir çok diğer batı devleti ile temasa geçirmişti. Ioannes II. boş yere devleti Venedik'e rabteden ve Bizans ticaretini boğan bağları koparmaya uğraştı. Deniz cumhuriyeti 1082 anlaşmasının kendisine sağladığı mevkiden atılmak niyetinde değildi: Venedik donanması Ege denizindeki Bizans adalarına saldırdı ve imparator da bunun üzerine yeni bir anlaşma ile Venedik'in imtiyazlarını bütünüyle tasdik etmek zaruretini hissetti (1126)[1].

Buna mukabil Ioannes Balkanlarda önemli başarılar elde etmeye muvaffak oldu. Aleksios I.'un Kumanların yardımı ile Peçenekler üzerinde kazanmış olduğu zaferden sonra devlet otuz yıl müddetle bunların yağma akınlarından masûn kalmıştı. Fakat 1122 yılında yeni bir Peçenek grubu Tuna'yı geçip etrafı yağmalayarak Makedonya ve Trakya'ya kadar sokuldu[2]. Ancak bu Bizans'ın idrak ettiği son Peçenek akını oldu. Ioannes II.'in bunlara tattırdığı korkunç bir bozgun (1122) devleti bu tehditten kesin olarak kurtardı. Çok sayıda esir devlet arazisine iskân ve yeni Peçenek kıtaları Bizans ordusu saflarına ithal edildi. Ancak Peçenekler bu tarihten sonra artık dış siyaset faktörü olarak Bizans devletini bir daha ilgilendirmediler. Bu zaferin hatırasını kutlamak üzere imparator özel bir "*Peçenek zafer bayramı*" ilân etmiş olup bu, 12. yüzyılın sonlarına doğru hâlâ tes'îd edilmekte idi[3].

Peçenekleri mağlûp ettikten sonra Ioannes daimî bir huzursuzluk yuvası teşkil eden Sırbistan'a sefer etti. Babasının kısmî başarılarla yetinmek mecburiyetinde kalmış olmasına mukabil Ioannes, Rascia *Jupan*'ı üzerinde kesin bir zafer kazanarak zengin ganimet ve bol miktarda esir ile geri döndü ve bunları Anadolu'ya iskân etti. Sırplar Bizans'ın yüksek hâkimiyet haklarını kabul etmek zorunda kaldılar. Ancak bunların bağımsızlığa kavuşmak gayretleri, hele Macarlar tarafından da desteklendiği için, devletin başına büyük gaileler açan sık sık isyanlarla devam edip gitti. Macaristan'ın yeni bir Balkan ve Adriyatik devleti olarak kuvvetlenmesi ve Sırbistan'ın Macarlara sıkı sıkıya dayanması bu zamandan itibaren onyıllar boyunca Balkanlardaki gelişmeye yön verici oldu. İmparatorun Macar kral hanedanı ile akrabalık münasebetleri ona sık sık vukua gelen Macar taht mücadelelerine karışmak ve Macar taht muddeilerini desteklemek imkânını sağlıyordu. Macaristan'da mevcut durum-

[1] Tafel und Thomas *I*, 96. Dölger, *Reg.* 1304.

[2] Kronoloji için bk. E. Kurtz, *Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos*, *BZ* 16 (1907) 86.

[3] Nik. Khoniates 23, 2.

Eskikitaplarım.com

müessir olmaya imkân veren bu politika ise aynı zamanda Macar-Bizans gerginliğinin artmasına da sebep olmakta idi. Gözleri kör edilen kardeşi Almos Istanbul'da iyi kabul gören Stephan II. (1114-31), 1128 yılında Bizans'a savaş açtı. Macarlar Belgrad ve Braniçevo'yu tahrip ettiler[1]. Ancak bunlar Bizans imparatorunun üstün kuvveti sayesinde geri çekilmeye ve barış anlaşması imzalamaya mecbur kaldılar.

1130 yılı civarında Ioannes nihayet, tahta çıkar çıkmaz başlayıp Balkan yarımadasındaki karışıklıklar yüzünden yarıda kesmek zorunda kalmış olduğu mücadeleyi yeniden ele almak üzere doğuya dönebildi. Bu sıralarda Anadolu'daki baş düşman, iç karışıklıklar yüzünden zayıflamış olan Konya Selçuklu sultanlığı değil, Malatya'daki Danişmendli emîrliği idi. Bu emîrliğin 1135 yılında mağlûp edilmesinden sonra da, imparatorun Antakya'nın itaat altına alınmasından ibaret olan asıl görevini çözmek üzere harekete geçmesinden önce halledilmesi gereken bir başka sorun ortaya çıktı. Suriye'ye giden yol, 1071 yılı civarında Toroslar'da yerleşmiş Ermeni hükümdarı Ruben'in kurduğu Çukurova'daki Küçük Ermeni hükümdarlığı tarafından kesilmiş bulunuyordu[2]. Küçük Ermeni hükümdarı, Ruben'in ahfadından Leon, 1129 yılından beri haçlı devletlerinin yardımı ile Kilikya'nın en önemli müstahkem mevkilerini ele geçirmiş ve böylece Anadolu'daki Bizans toprakları ile Antakya devleti arasında bunları ayıran bir kama olmuştu. Ioannes II.'in 1137 ilkbaharında küçük Ermeni Kilikya'sına yaptığı sefer bir zafer alayı şeklinde gelişti: Tarsus, Adana ve Mamistra (=Misis) süratle ve birbiri arkasına düştüler; Küçük Ermeni hükümdarı kurtuluşu kaçmakta buldu ise de, bir yıl sonra Bizanslıların eline geçerek iki oğlu ile birlikte esir olarak Istanbul'a getirildi. Kilikya'nın itaat altına alınmasından sonra artık Suriye yolu açılmıştı; daha 1137 ağustosunda Ioannes II. Antakya surları önünde bulunuyordu. Şehir kısa bir kuşatmadan sonra teslim oldu, hükümdarı olan, Bohemund II.'nin damadı Raymond de Poitiers imparatora sadakat yemini ederek şehrin surlarına imparatorluk bayraklarını çektirdi. Bir yıl sonra Ioannes tekrar Suriye'ye gelerek törenle Antakya'ya girdi[3].

Ioannes Antakya *prinkeps*'liğini silâh zoruyla itaat altına alırken güney Italya'daki Norman devletine karşı siyasî tedbirler almakta idi. Bir çöküntü devresinden sonra Norman devleti yeniden parlak bir devreye doğru yol almaktaydı. Roger II. Sicilya ve Apulia'yı hâkimiyeti altında birleş-

[1] Bu olayların kesin olmayan kronolojisi için bk. B. Radoyçiç, *O hronologyi ugarsko-vizantiyskih borbi i ustanku Srba za vreme Jovana II Komnina*, *ZRVI* 7 (1961) 177 vdd. Bununla beraber bk. A. P. Kajdan, *Voprosi istorii 1962*, H. 2, s. 202.

[2] Krş. N. Adontz, *L'aïeul des Roubeniens*, *Byz.* 10 (1935) 185 vdd.

[3] Chalandon, *Les Comnenes II*, 110 vdd., 119 vdd.

Eskikitaplarım.com

tirmiş ve 1130 Noel'inde Palermo'da kral olarak taç giymişti[1]. Güney İtalya'da Norman kudretinin artışı gerek Bizans'ı ve gerekse Almanya'yı tehdit ettiğinden bu iki devleti birbirine yaklaştırdı. Yeni Norman büyük devletine karşı Ioannes II., Lothar ve onun ölümünden sonra da Konrad III. ile ittifak etti. Pisa da Norman düşmanı cepheye katıldı: 1136 yılında Ioannes bu şehre babası tarafından bir zamanlar tanınmış olan imtiyazları tasdik ve teyit etti[2]. Ioannes bu suretle doğudaki aktif politikasını devam ettirebilmek için gerekli olan geri emniyetini kazanmış oldu; çünkü Antakya sorunu henüz kesin olarak çözülmüş değildi. Haçlı devletleri ile münasebetler gittikçe bozulmakta idi. 1142 yılında Antakya hükümdarı, Lâtin ruhânilerince desteklenerek Bizans ile yaptığı anlaşma hükümlerine riayetten vazgeçti. İmparator, daha büyük bir teşebbüse başlangıç olacak bir Antakya seferine karar verdi. Onun Bizans hâkimiyetini Filistin'de de yeniden ihya etmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ölüm bu plânları suya düşürdü. Av esnasında zehirli bir ok ile yaralanan imparator Ioannes II., 8 Nisan 1143'de öldü[3]. O kudret dolu ve hedefini iyi tayin eden siyasetinin sonucu, Bizans devletinin itibarının yükselmesi, askerî gücünün kuvvetlenmesi ve doğuda ve Balkanlarda Bizans hâkimiyetinin büyük çapta yeniden ihya edilmesi olmuştu.

Ioannes II.'in iki büyük oğlu Aleksios ve Andronikos daha önce, 1142 yılında ölmüşlerdi. İmparatorluk tacını Ioannes'in son iradesine uyularak dördüncü ve en küçük oğlu Manuel giydi. Manuel I. (1143-80) parlak ve çok yönlü kabiliyetlere sahip bir hükümdar oldu. Doğuştan kumandan ve şahsî hiç bir tehlikeden çekinmeyen cessur bir savaşçı ve fakat her şeyden önce icad fikrine sahip bir diplomat ve büyük cüretkâr fikirleri olan bir devlet adamı idi. Cihanşümûl imparatorluk fikriyle dopdolu, dinî tartışmalara ihtirasla ve delicesine düşkün tam bir Bizanslı idi. Fakat aynı zamanda bütün tavır ve hareketiyle batı türünde bir şövalye olup bu anlamda Manuel, Bizans tarihinde yeni bir hükümdar tipi teşkil eder. Haçlılarla temasın Bizans dünyasına ne derin etkiler yapmış olduğu onun şahsiyetinde tebellür etmektedir. Batı âdetlerini sevmekte ve bunları sarayında taklit etmekte idi. Batılı prenseslerle yaptığı iki izdivac da Bizans imparatorluk merkezinin yeni bir görünüş kazanmasında rol oynamıştır. Komnenosların Blakhernae sarayında neşe ve hayat sevgisi atmosferi hüküm sürmekteydi. Bir zamanlar Haliç kenarındaki saraylarında Bizans imparatorlarını kuşatan doğuya mahsus şahane ihtişam, yerini batı damgalı hafif ve şövalyelere has zarâfete terketmişti. Burada

[1] Chalandon, *Domination normande II*, 1 vdd. Caspar, *Roger II. und die Gründung der normannisch-sizilianischen Monarchie* (1904).

[2] Dölger, *Reg.* 1312.

[3] R. Browning (*The Death of John II Comnenus*, *Byz.* 31, 1961, s. 229 vdd.)'e göre bu bir kaza değil suikast idi.

Eskikitaplarını.com

şövalyelere mahsus spor müsabakaları tertip olunuyor ve imparator bizzat bunlara katılıyordu: Bizanslılar için alışılmamış ve şaşkınlık uyandırıcı bir sahne. Batılı yabancılar şehrin manzarasına gittikçe daha ziyade hâkim olmakta ve Bizanslıların artan kızgınlıklarına rağmen bunlar devlette yüksek makamlar işgal etmekte idiler[1].

Kişisel eğilimlerinin Manuel'in siyasetini etkilemiş olması şüphesizdir. Ateşli ve atılgan mizacı onu, babasının akıllıca basireti ile kaçındığı tehlikeli maceralara itmekteydi. Ancak Manuel'in batıya dönük siyaseti ile babasının doğuya müteveccih tutumu arasında temelden bir aykırılık tesisine haksız olarak çalışılmıştır. O sıralarda doğunun ve batının sorunları her zamandan daha az birbirinden ayrılabilir bir mahiyette idiler ve bunu bizzat Ioannes II. devrindeki gelişme apaçık göstermektedir. Babası nasıl Aleksios I.'un siyasetini devam ettirmiş idiyse, Manuel de babasının siyasetini sürdürmüştür. Ioannes devrinde olduğu gibi, Manuel zamanında da sorunların ön plânında Bizans - Norman ihtilâfı bulunmakta olup, Ioannes'in Norman sorununu Antakya, Manuel'in ise İtalya yönünden ele almış olmaları değişen siyasî durumun sonucu ve en yeni kuvvet merkezi değişmelerine uygun idi. Manuel'in batıya dönük tutumu onun bu kaprisi değil, batıdaki gelişmenin kendisine yüklediği zaruret, onun kaderi idi. Mihrakı Akdeniz havzası olan genel bir Avrupa siyaseti devresi başlamıştı. Bir Akdeniz devleti olarak Bizans bu siyasetin dışında kalamazdı. Bu siyasete aktif olarak müdahalesi Bizans'ın Akdeniz kenarındaki büyük devlet olmasının bir neticesi idi ve iddialarını cihanşümûl imparatorluk fikrinden istihrac etmesine gelince,bu da onun bütün tarihinde mündemiç bir hususdur. Manuel'in cihanşümûllüğe ulaşmak gayreti, babası Ioannes'e de hiç bir suretle yabancı olmayan, Bizans imparatorluğunun pek eski geleneği idi. Manuel'in programı, ölçülü ve uzak görüşlü Ioannes tarafından bütün önemli noktaları ile daha önceden tesbit olunmuştu. Her iki hükümdarın siyasî hedefleri de aynı idi. Ancak Manuel'in büyük ve mukadderata etkili olan hatası, onun acele davranması ve vasıtalarını yetersizliğine önem vermeden arzudan fiiliyat sahasına geçmesi olmuştur.

Babasının temelini atmış olduğu Almanya ile ittifakı Manuel kuvvetlendirmeye çalıştı. Daha Ioannes devrinde kararlaştırılmış olduğu gibi, yeni imparator, Alman kralı Konrad III.'ın baldızı Bertha von Sulzbach ile evlendi[2]. Buna rağmen iki hükümdarın Norman kralına karşı müşterek hareketleri ve bununla ittifakın esas gayesi, sadece Fransa kralının

[1] Chalandon, *Les Comnènes II*, 200 vdd., 226 vdd. Ch. Diehl, *La société byzantine à l'époque des Comnènes* (1919) 13 vdd., 23 vdd.

[2] Krş. P. Lamma, *Comneni e Staufer I* (1955) 43 vdd.

Eskikitaplarını.com

değil, Bernard de Clairvaux'nun ateşli vaazlarının etkisiyle Alman hükümdarının da katıldığı ikinci haçlı seferinin başlamasıyla baltalanmış oldu. Bu haçlı seferi, büyükbabası Aleksios gibi, batı tutumlu Manuel'in de hiç işine gelmemekteydi. Haçlılar başarı kazanacak olsa bu, doğudaki Lâtin devletlerine, ön plânda Bizans devletinin eski düşmanı Antakya *prinkeps*'liğinin işine yarayacaktı. Her şeyden önce ise Konrad'ın Kutsal Ülke'ye doğru yola çıkışı Bizans imparatorunu batıda yalnız bırakmakta idi. Haçlılarla uğraşmak ise onun Norman kralına karşı hareket serbestîsini elinden almış oluyordu.

Haçlıların alışılmış küstahlıkları ile devlet arazisinden geçişi Almanlar ile Bizanslılar arasındaki ilişkiyi son derece bozdu. Manuel ile bacanağı arasında şahsî bir buluşma vuku bulmamış görünüyor[1]. Manuel'in, Roger II.'nin dostu Fransa kralı Louis VII. ile ilişkisi daha da sevimsiz gelişti. Kral Louis'nin maiyeti arasında, daha o zamanlar, haçlı ordusu ile Istanbul'u zaptetmek düşüncesi mevcut idi. Bir zamanlar Aleksios'un yapmış olduğu gibi Manuel de, haçlıların en kısa sürede Anadolu'ya geçirilmesi için elinden geleni yaptığı gibi, haçlı reislerinden o da vassallik ve zaptedecekleri ülkeleri Bizans'a teslim yemini talep etti[2]. Konrad III., Manuel'in ısrarlı taleplerinden ziyade Fransızların yaklaşması sebebiyle Anadolu yakasına geçmeye karar verdi. Ancak Anadolu'da ordusu hazin bir akıbete uğradı: Konya Selçuklu sultanının ordusu ile ilk temasında Alman ordusu imha edilircesine bozguna uğratıldı. Uzun ve tatsız müzakerelerden sonra Louis VII. de Anadolu yakasına geçti. Ordusu Alman savaş kuvvetlerinin kalıntısı ile birleşti. Ancak Konya'ya karşı sefer açmak plânından vazgeçilerek Antakya istikametine yönelindi. Yerli halka yapılan zulümler, Fransızlarla Almanlar arasında çıkan anlaşmazlıklar ve Lâtinlerin Bizanslılarla çarpışmaları içinde, geçilmesi güç arazide yapılan yürüyüş haçlıların gücünü tamamiyle tüketmişti. Yolda hastalanan Konrad

[1] Aradaki münasebetin ne derecede gerginleşmiş olduğunu, Almanlarla Bizanslılar arasında Istanbul önünde çarpışma çıktığını belirten Kinnamos'un (Kinnam. 77) tafsilâtlı haberi göstermektedir. KUGLER (*Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, 1866, s. 36 vdd. ve *Analekten zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, 1878, s. 60 vdd.)'e karşı GIESEBRECHT (*Geschichte der deutschen Kaiserzeit IV*, 1877, s. 479 vdd.) ve KAPHERR (*Kaiser Manuel* 16 vdd.) Kinnamos'un haberinin ve özellikle onun bildirdiği, Manuel ile Konrad III. arasındaki mektuplaşmanın hiç bir önem taşımadığı kanısındadırlar. Bu görüş ise haklı olarak CHALANDON (*Les Comnènes II*, 279) tarafından reddedilmiştir. Krş. ayrıca DÖLGER, *Reg.* 1360.

[2] Bu hususta Manuel I.'in papa Eugenius III.'a gönderdiği ağustos 1146 ve mart 1147 tarihli mektuplar karakteristiktir. Krş. W. OHNSORGE, *Ein Beitrag zur Geschichte Manuels I. von Byzanz, Brackmann - Festschrift* (1931) 371 vdd. ve V. GRUMEL, *Au seuil de la deuxieme crosiade: deux lettres de Manuel Comnene au pape*, *Études byz.* 3 (1945) 142 vdd. Manuel, Fransa ve Almanya krallarından vassallik yemini talebinden, ikinci mektubunda bunu meskût geçmek suretiyle, vaz geçmiştir.

Eskikitaplarım.com

III. Efes'de haçlı ordusunu terketti. Antalya'da Louis VII. ile asilzadeleri, Suriye'ye doğru gemiye binip yelken açarken, adamlarını sefalet içinde mahvolmaya terkettiler[1].

Bu şerefsiz haçlı seferinin kazançlı çıkardığı yegâne şahıs, Türkler yanında, Norman kralı Roger II. oldu. Manuel haçlılarla uğraşmak yüzünden doğuya bağlı kalmış iken, Roger II. 1147 sonbaharında doğrudan doğuya Bizans'a saldırarak Korfu'yu zapt ve o zamanki Yunanistan'ın en zengin şehirleri ve Bizans ipek sanayiinin önemli merkezleri olan Korinthos ve Thebai'yi işgal etti. Her iki şehir yağmalanarak ipek işinden anlayan Bizans dokumacıları Palermo'ya götürüldüler ve genç Norman ipek sanayiinde hizmet gördüler[2]. Buna mukabil haçlı seferinin akamete uğraması Bizans ile Almanya'yı tekrar birbirine yaklaştırdı. Filistin'den dönüşünde Konrad Istanbul'da çok iyi kabul gördü ve Roger II.'ye karşı bir sefer yapmayı kabul etti. Venedik de Norman aleyhtarı koalisyona katılarak Bizans imparatoruna Korfu adasının geri alınmasında yardım etti (1149). Ancak başarısız haçlı seferinin neticeleri yine de Norman kralı lehine ve Bizans imparatoru ile Alman müttefikinin devamlı olarak zararına tezahür etti.

İtalya'ya karşı müşterek bir Bizans - Alman seferi yapmak plânı Roger II.'nin başarılı mukabil siyasî faaliyeti yüzünden suya düştü. Roger II. Almanya'da *herzog* Welf ile ittifak aktederek onu Staufer hâkimiyetine karşı mücadelesinde destekledi. Konrad bu sebeple elinden geldiği kadar süratle Almanya'ya geri dönmek zorunda kaldı ve bir zaman için iç mücadeleler yüzünden Almanya'da bağlanıp kaldı. Roger, Bizans imparatoruna karşı Macarları ve Sırpları destekledi: Daha 1149 yılında Manuel, Rascia *župan*'ının bir isyanını bastırmak zorunda kaldığı gibi bundan hemen sonra uzun bir Bizans - Macar çatışmasına müncer olan Macarlarla savaş başladı. Diğer taraftan Bizans imparatoruna karşı büyük bir kin duyan ve yeni bir haçlı seferi plânlayan Fransa kralı Louis VII. de Roger II.'nin tabiî bir müttefiki idi. Bu plân gerek Bernard de Clairvaux ve gerekse Alman kralını kilise birliğinden ayrılmış olan Bizans ile ittifakından ayırmak isteyen papa Eugenius III. tarafından hoş karşılandı. Böylelikle Roger II.'nin başkanlığında kuvvetli bir Bizans aleyhtarı koalisyon teşekkül etti. Ancak bu defa Bizans'a karşı bir Fransız - Norman taaruzundan başka bir mânâ taşımayacak olan haçlı seferi plânı, Fransız şövalyelik müessesesinin mukavemeti yüzünden suya düştü ve Konrad III. müttefikine karşı sadakatını muhafaza etti. Avrupa devletleri iki büyük gruba ayrılmış idiler: Bir tarafta Bizans, Almanya ve Venedik, diğer tarafta ise Normanlar,

[1] İkinci haçlı seferinin en yeni tasviri: Runciman, *Crusades II*, 264 vdd. Ayrıca bk. P. Lamma, *Comneni e Staufer I* (1955) 56 vdd.

[2] Chalandon, *Les Comnènes II*, 317 vdd. ve *Domination normande II*, 136 vd.

Eskikitaplarım.com

Welf'ler, Fransa, Macaristan ve Sırbistan ile bunların arka plânında Papalık bulunmakta idi. Bu suretle çok dallı budaklı bir Avrupa devletler sistemi teşekkül etmeye başladı ki, bu sonraları yeni gruplara dönüşecek ve diğer bir kısım devletleri de içine alacaktı. Bizans ile Macaristan arasındaki düşmanlık çok uzaktaki Rusya'da bile etkisini gösterdi: Her iki devlet de Rusya'nın kısmî hükümdarlıklarının mücadelesine müdahale ettiler. Rusya Kiev hâkimi Izyaslav ile ittifak ederken Bizans Suzdal hükümdarı Yuriy Dolgorukiy ile Galiç hükümdarı Vladimirko'yu destekledi[1]. Diğer yandan Manuel ilgisini İngiltere'ye kadar uzattı ve 1170 yıllarında İngiltere kralı Henry II. ile canlı münasebetlere girişti[2].

Welf'li âsiyi itaat altına aldıktan sonra Konrad III. İtalya seferini hazırlamaya girişti. Ancak tam Bizans-Alman ittifakının Normanlara karşı mücadelesinin nihayet başlayacağı anda öldü (1152). Onun halefi olan Friedrich I. Barbarossa ile Manuel, mutad müzakerelere rağmen, hiç bir zaman gerçek bir anlaşmaya varamadı. Manuel için olduğu kadar Friedrich I. için de cihanşümûl tek imparatorluk düşüncesi bütün siyasî hedeflerin temel taşını teşkil ediyordu. Batı dünyasının, Iustinianos'un Roma hukuku ile başlamış olan tanışması, burada da imparatorluğun cihanşümûllüğü bilincini sağlamlaştırmıştı. Friedrich Bizans'ın İtalya üzerinde ileri sürdüğü iddialara karşı koyduğu gibi, kendisinin gözünde sadece bir Grek kralı olan Manuel'in cihanşümûllüğe ulaşmak gayretlerini şüphe ve endişe ile karşılamakta idi. Bizans ile Almanya arasındaki ittifakın yerini iki imparatorluğun rekabeti aldı. Her iki imparatorluk da tek imparatorluk olmak ve Roma'yı tevarüs etmiş bulunmak iddiasında idiler. Normanlara karşı ittifak yerine her iki tarafta da İtalya mevzuunda diğerinden daha erken davranmak gayreti belirdi.

Manuel Balkanlardaki durumu geçici olarak düzeltmişti, Macarlarla savaş da sükûnet bulmuş ve Kiev tahtına Bizans'ın müttefiki Yuriy Dolgorukiy yerleştirilmişti. Buna ilâveten Bizans düşmanı Roger II. de ölmüştü (1154). Artık İtalya'da taarruza başlanabilirdi: İster Alman imparatoru ile birlikte, ister onsuz ve gerekirse hattâ ona rağmen ve onun aleyhine. 1155 yılında Manuel, Ankona'ya filo gönderdi ve büyük teşebbüs buradan başlatıldı. Efendilerine ihanet eden Norman vassallerinin yardımı ile Bizans imparatorunun salâhiyetli adamları pek az bir kuvvetle en kısa sürede Apulia'nın en önemli şehirlerini itaat altına almaya ve böylece İtalya toprağında yeniden yerleşmeye muvaffak oldular: Ankona'dan Tarentum'a kadar bütün bölge Bizans imparatorunun hâkimiyetini kabul etti[3].

[1] V. Vasilyevskiy, *Soyuz dvukh imperiy*, *Trudı IV*, 45 vdd. Ayrıca krş. G. Vernadskij, *Relations byzantino-russes au XIIe siècle*, *Byz.* 4 (1927/28) 269 vdd.

[2] Krş. A. Vasiliev, *Manuel Comnenus and Henry Plantagenet*, *BZ* 29 (1929/30) 233 vdd.

[3] Krş. Chalandon, *Les Comnènes II*, 349 vdd. ve *The Later Comneni*, *Cambr. Med. Hist. IV*, 369.

Eskikitaplarım.com

Başarı en cüretkâr tahminlerin üstünde olup Manuel'in siyasetine yeni ufuklar açmıştı. Bizans imparatorluğunun en son ve en büyük hedefi olan Roma imparatorluğunun ihyası imkân çerçevesi içine girmiş görünüyordu. Daha Ioannes II., 1141 yılında papa Innocentius II.'a dünyada iki kılıç mevcut olduğunu yazmıştı: Bunlardan dünyevî olanını kendisi, ruhânîsini ise Papa, hristiyan kilisesinin birliğini yeniden tesis etmek ve tek bir Roma imparatorluğunun dünya hâkimiyetini kurmak için, kullanacaklardı[1]. İşte şimdi bu programın uygulanması gerekiyordu. Mesele Bizanslılığın bu eski ve giderilmez hasretini gerçekleştirmek ve papanın yardımıyle, kilise birliği fedakârlığı pahasına, Iustinianos ve Konstantinos'un dünya devletini ihya etmek idi[2].

Ancak Iustinianos'un devleti ihya teşebbüsü bile uzun bir devamlılığa sahip olamamıştı; Manuel'in bu teşebbüsü de daha ilk adım atılır atılmaz suya düştü. İmparatorun hedef edindiği gayeler ile sahip olduğu gerçek imkânlar arasındaki uygunsuz orantı Iustinianos zamanındakinden çok daha büyüktü. Çevrenin direnişi de çok daha güçlü idi. Teşekkül etmiş olan karmaşık Avrupa devletler dünyası bir dünya devletinin kurulmasına imkân bırakmamıştı. İtalya ile ilgilenen bütün devletler Bizans imparatoru aleyhinde birleştiler. Ankona'ya yapılan çıkartma ve Bizans taarruzunun başlangıç safhasındaki başarısı sadece Friedrich I.'i Bizans imparatorunun açık bir düşmanı hâline getirmekle kalmamıştı. Bizans'ın Norman ve Macarlara karşı eski müttefiki Venedik de Bizanslıların İtalya'ya kuvvetle yerleşmesiyle kendisini tehdit altında hissederek Bizans imparatorundan ayrıldı. Norman kralı Guillaume I. süratle mukabil darbeye hazırlandı: 1156 yılında Bizanslıları Brindisi yanında ağır bir mağlûbiyete uğrattı ve kısa zamanda Bizans'ın işgal ettiği bütün bölge onun tarafından geri alındı. Silâh gücünden ziyade para ve diplomasiye dayanmış olan Bizans'ın İtalya'daki mevkiinin zaafı böylece ortaya çıkmış oldu. Cihanşümûl tek imparatorluk tesisi gayretleri içinde baş düşmanını

[1] Sp. Lampros, Αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου χρυσόβουλλα καὶ χρυσᾶ γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, Νέος Ἑλληνομνήμων 11 (1914) 109-11 = Theiner - Miklosich, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graecae et romanae* (1872) 46. Dölger, *Reg.* 1303. Tarihin tesbiti bakımından (1126 değil 1141) bk. J. Haller, *Das Papsttum II*, 2 (1939) 555. İmparator Ioannes'in buradaki ifadesi hiç de Chalandon'un dediği gibi (*Les Comnènes II*, 163) sadece "généralités sur les bienfaits de la réunion" değildir. Bu Bizans tacına bağlı Roma dünya hâkimiyeti için büyük bir siyasî programdır.

[2] Eğer J. Haller (*ayn. esr.*, ayn. yer), Manuel'in "aslında Apulia'yı, Kalabria'yı geri almak ve Ankona ile, kendisini rahatsız eden Venediklilere karşı bir üs elde etmekten başka bir şey istemediğini" sanıyorsa, o zaman Manuel'in siyasetinin hedeflerini ve bu hedefler içinde mündemiç bulunan Bizans imparatorluğunun geleneksel cihanşümûllüğe ulaşma gayretlerini bilmiyor demektir. Bununla beraber "aslında = ilk safhasında" sözünde önemli bir sınırlandırma mevcuttur.

Eskikitaplarını.com

Normanlar'da değil Friedrich I. Barbarossa'nın şahsında gören Manuel, papanın aracılığı ile 1158 yılında Guillaume I. ile bir barış anlaşması yaptı. Dünya hâkimiyeti düşüncesi önceki gibi hâlâ onu büyülemekte ve siyasetine etki yapmakta idi. Fiilî bakımdan ise Normanlar ile sulh akdi ve İtalya'nın Bizans birliklerince boşaltılması Bizans'ın dünya hâkimiyeti rüyasının sona erdiği anlamına gelmekte idi.

Buna mukabil Manuel zayıflamış Lâtin devletlerine karşı, babasının siyasetine devam ederek, önemli başarılar elde edebildi. Kilikya'da sağlamca yerleşmiş ve Antakya hükümdarı Reinauld ile ittifak etmiş bulunan Ermeni hükümdarı Thoros 1158 yılında itaat altına alındı; imparator "*onu Bizanslıların uşağı saflarına soktu*" [1]. Antakya *prinkeps*'liğinin kesin olarak itaate alınması çok daha büyük bir önem taşıyordu. Antakya hükümdarı Bizans imparatorluğunun yüksek hâkimiyet haklarını kabul ettiği gibi, imparatora yardımcı birlikler vermeyi de tekeffül etti. imparator bundan başka Antakya patriğini tayin etmek hakkını da muhafaza etmekteydi. İtaatının delili olarak Reinauld yalın ayak, başı kabak, kolları dirseklerine kadar çıplak, boynunda bir ip, kılıcını sol elinde taşıyarak imparatorun karargâhına geldi [2]. Kudüs kralı Baudouin III. de imparatoru ziyaret ederek onun yüksek hâkimiyetini tanıdı. Bu devrin Bizanslı bir çağdaşının ifadesine göre "Kudüs kralı imparatorun şöhreti ve yaptığı büyük işlerin hayranlığı içinde geldi ve imparatorun yüksek hâkimiyetini tanıdı" [3]. Bizans imparatorunun Lâtin doğuda sahip olduğu üstün mevki, Manuel'in 1159 yılında törenle Antakya'ya girişinde çok etkileyici ifadesini buldu. Bütün imparatorluk alâmetleriyle süslenmiş olarak imparator atının üstünde ilerliyordu; Kudüs kralı atının üstünde ve fakat hiç bir hükümdarlık alâmeti taşımadan büyük bir mesafe ile onu takip ediyordu; Antakya *prinkeps*'i imparatorun atı yanında yaya yürüyor ve "onun özengisini tutuyordu" [4]. Bu devletler hiyerarşisini etkileyici bir şekilde gözler önüne seren nev'i şahsına özgü bir sahne idi [5]. Manuel'in saltanatının sonlarına doğru Türklere karşı savaşında uğradığı felâket onun siyasetinin Lâtin doğuda kazandığı büyük başarıları görmeye engel olmamalıdır. Bizans'ın, haçlı devletlerinin kurulması ile karşı karşıya kaldığı, Aleksios I. ve Ioannes II.'in onyıllar boyunca yenmeye uğraştıkları sorunlar çözül-

[1] Kinnamos 186, 16.

[2] Kinnamos 182, 13.

[3] Selânik metropoliti Eustathios: Regel, *Fontes rerum byzantinarum I* (1892) 39. Baudouin'in halefi zamanında hâlâ Bethlehem'deki "Doğuş" kilisesinin 1169 yılında yazılmış olan bir kitabesinde ilk sırada "Büyük, Erguvanî doğmuş Basileus Manuel Komnenos" ve ancak ondan sonra "Kudüs'ün büyük kralı Amaury" zikredilmekteydi. Krş. Vincent et Abel, *Bethléem: Le sanctuaire de la Nativité* (1914) 157 vdd. G. de Jerphanion, *Orient. Christ.* (1935) 239 vdd. Chalandon, *Les Comnènes II*, 449; Vasiliev, *History* 427.

[4] Kinnamos 187 vd.

[5] Krş. G. Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, *SK* 8 (1936) 41.

Eskikitaplarım.com

müş ve Bizans hegemonyası tekrar kurulmuş görünmekte idi. Bizans imparatoru hristiyan doğuya tümüyle hâkim bulunuyor ve Türkler tarafından sıkıştırılan Lâtin devletleri onun şahsında hâmilerini görüyorlardı.

Macaristan'a karşı da Manuel babasının çizdiği yoldan yürüdü ve Ioannes II. gibi Macar taht mücadelelerine müdahale etmek suretiyle aynı metodları kullandı. Sadece onun siyaseti burada çok daha mutaarrizane ve hedefleri de çok daha yüksekte idi: nihâî sonuç olarak bu ülkeyi itaate almayı ve Bizans devletine ilhak etmeyi tahayyül etmekteydi[1]. Geyza II.'nın 1161 yılında ölümü Macaristan işlerine yeniden müdahale fırsatını verdi. Geyza'nın oğlu ve halefi Stephan III.'a karşı Manuel, Geyza'nın kardeşleri olan Stephan IV. ve Ladislaus'u para ve silâhla destekledi. Bunun üzerine uzun ve değişik talihli bir mücadele başladı. Manuel Macaristan'da, özellikle Macar ruhanîlerinin bir kısmı içinde önemli bir taraftar kitlesi kazanmaya muvaffak oldu. Mukabil parti ise, Alman imparatoruna dayanmayı deneyerek Bohemya kralı Vladislav'ın yardımını elde etti. Bohemya kralına gelince o, Konrad'ın yanında katılmış olduğu ikinci haçlı seferinden beri Bizans imparatorunun vassali sayılıyordu[2]. Düşmanca harekâtı durdurmaya ikna edilerek hattâ Stephan III. ile imparator Manuel arasında aracılık bile yaptı. 1164 yılında Bizans imparatoruna büyük menfaatler vaad eden bir anlaşma yapıldı: Stephan III.'ın kardeşi Bela Macar veliahdı tanınıp Hırvatistan ve Dalmaçya arazisi kendisine dirlik olarak verilerek Istanbul'a gönderildi[3]. Ancak anlaşmanın sağladığı çıkarları gerçekleştirebilmek için yeni mücadelelere girişmek icap etti. İşin savaşa dökülmesinden önce büyük çapta askerî ve diplomatik hazırlıklar yapıldı. Hattâ imparatorun özel bir elçisi Rusya'ya kadar giderek Kiev ve Galiç hükümdarlarının yardımını sağladı. Başarı gösterilen gayretle orantılı oldu: Dalmaçya, Hırvatistan, Bosna ve Sirmium bolgeleri Bizans imparatorluğunun hâkimiyeti altına girdi (1167)[4].

Manuel'in Macar sorununa ne kadar büyük önem verdiği, onun Istanbul'da Aleksios adını alan Macar veliahd prensi Bela'yı, Macaristan ile imparatorluğun birleşmesini bu yoldan sağlamak maksadıyla, kızı ile evlendirip, kendisine veliahd ilân etmeye karar vermesinden anlaşılmaktadır[5]. Veliahd sıfatıyla Bela - Aleksios'a, o zaman kadar sadece imparator

[1] Krş. Gy. Moravcsik, *Pour une alliance byzantino - hongroise, Byz* 8 (1933) 555 vdd. F. Dölger, *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik, Archivum Europae Centroorientalis* 8 (1942) H. 3/4, 5 vdd.

[2] Kinnamos (s.223)'un ifadesine göre Vladislav Manuel'in λίζιος u idi (krş. ayrıca Vincentius von Prag. *M.G.H. SS, XVII*, 681). Bizanslı tarih yazarının telâkkisine göre bu feodal terim "gönüllü hizmetkâr, uşak" (δοῦλος εθελόδουλος)'dan başka bir anlama gelmiyordu.

[3] Dölger, *Reg.* 1455. Krş. Şışıç, *Poviyest II*, 80 vdd.

[4] Krş. Şışıç, *Poviyest II*, 91.

[5] Krş. Gy. Moravcsik, *Pour une alliance byzantino - hongroise, Byz.* 8 (1933) 555 vdd. F. Dölger, *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik, Archivum Europae Centroorientalis* 8 (1942) H. 3/4, 5 vdd.

Eskikitaplarım.com

tarafından kullanılmış olan ve fakat bu andan itibaren özel bir unvan anlamını kazanarak ünvanlar hiyerarşisinde *basileus*'dan sonra gelen ve *sebastokrator* ile *caesar*'ın önüne geçirilen *despotes* ünvanı verildi[1]. Daha sonra ise bir oğlunun doğması imparatorun Istanbul'da büyük hoşnutsuzluk yaratmış olan bu kararından vazgeçmesine sebep oldu. Ancak Manuel, Stephan III.'ın vefatından sonra himayegerdesi Bela-Aleksios'u Macaristan tahtına yükseltmeye ve bu sayede Macaristan üzerindeki nüfuzunu emniyete almaya muvaffak oldu.

Macaristan'da yapılan savaşlar yanında Sırplarla mücadele devam etmekte idi. Sırplar Bizans hâkimiyetine karşı bağımsızlık mücadelesinde Macaristan'dan yardım görmekte idiler. Rascia'da isyan isyanı kovalamaktaydı. Manuel bütün bu isyanları her seferinde bastırmaya muvaffak olmakla beraber bunlara, sadakatten ayrılan *jupan*'ları değiştirip durmasına rağmen, bir türlü son veremiyordu. 1166 yılında Stephan Nemanya, Rascia'nın *büyük jupan*'lığına yükseltildi[2]. Fakat o da pek kısa bir zamanda Bizans imparatoruna karşı ayaklanarak Bizanslıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Ancak Manuel'in Macaristan'da elde ettiği başarılar burada da etkisini gösterdi; çünkü bu yüzden Sırplar Macar yardımından yoksun kaldılar. Venedik ile bağlantı da az etkili oldu ve imparator 1172 yılında büyükçe bir ordunun başında Sırbistan'a girince Nemanya ümitsizleşen mukavemetten vazgeçti. Antakya *prinkeps*'i Reinauld'nun yaptığı aynı tiyatrovarî tarzda o da itaatını arzetmek[3] ve sonra da mağlûp edilmiş âsi pozunda imparatorun Istanbul'daki zafer alayına katılmak zorunda kaldı. Huzursuz İslâv ülkesinin itaate girmesini saray hatipleri mübalâğalı hitabelerle tesid ederken[4] imparatorluk sarayının duvarına işlenen tablolar Bizans imparatorunun âsi Sırp *büyük jupan*'ına karşı kazandığı zaferi övmekte idiler[5]. Şöhretli Nemanya hanedanının eddi olup sonradan Sırp devletinin bağımsızlığının kurucusu sayılan Stephan, önceleri, tecrit edilmiş durumda, Bizans devletine karşı her hangi düşmanca bir hareketten uzak kaldı ve imparator Manuel'in ölümüne kadar ona vassallik sadakatini muhafaza etti.

Bizanslıların Ankona'ya taarruzları nasıl Venedik'in onlarla Normanlara karşı işbirliğine son vermiş idiyse, Dalmaçya'nın ilhakı da Ma-

[1] Krş. G. Ostrogorsky, *Urum-Despotes. Die Anfänge der Despoteswürde in Byzanz*, *BZ* 44 (1951) (*F. Dölger - Festschrift*) 448 vdd. R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. Le despote*, *REB* 17 (1959) 52 vdd. Feryançiç, *Despoti* 27 vdd.

[2] Kronoloji için son olarak krş. R. Novakoviç, *Kad se rodio i kad je počeo da vlada St. Nemanya?*, *Istor. glasnik* 1958, 3/4, 165 vdd.

[3] Kinnamos 287.

[4] Selânik metropoliti Eustathios, nşr. Regel, *Fontes rerum byz. I*, 43 vdd. Konst. Manasses, nşr. Kurtz, *VV* 12 (1906) 80, 44 vdd.

[5] Krş. Grabar, *Empereur* 40 vdd., 84 (Kaynak verileri ile).

Eskikitaplarını.com

carlara karşı Venedik ile Bizans'ın çıkarbirliğine nihayet verdi. Diğer taraftan Venedik tacirlerinin devlet arazisinde haiz oldukları özel durum Bizans ticareti bakımından tahammül edilmez bir yük teşkil etmekte idi. Manuel diğer İtalyan deniz şehirleriyle bağlantıyı kuvvetlendiemeye çalışarak 1169'da Cenova ve 1170'de Pisa ile anlaşmalar yaptı[1]. Böylelikle Venedik ile mevcut ilişkiler durmadan gerginleşti ve 1171 yılında şiddetli bir anlaşmazlık patlak verdi. 12 mart tarihinde bir gün içinde – ki bu alınan tedbirlerin ne kadar esaslı bir şekilde hazırlanmış olduğunu ve Bizans devlet cihazının ne derecede atik ve tetik olduğunu göstermektedir – Venedikliler bütün devlet içinde tutuklandılar ve mülkleri, gemileri ve malları müsadere olundu. Venedik'in mukabelesi ise kendisini çok bekletmedi. Kuvvetli bir filo Bizans kıyılarına taarruz ederek Khios (=Sakız) ve Lesbos (=Midilli) adalarını yakıp yıktı. Bunun üzerine uzun müzakerelere girişildi ise de, bunların bir netice vermediği anlaşılmaktadır. Bizans ile Venedik arasındaki münasebetler tam on yıl kesik kaldı[2].

Lâtin doğuda ve Macaristan'da elde edilen parlak başarılara rağmen Bizans devletinin yalnızlığa itildiği gittikçe daha açık bir şekilde görünüyordu. 12. yüzyılın 70. yılları sonuna doğru Manuel'in durumu her tarafta sallanmaya başladı. Roma ile işbirliği için güdülen ümitlerin aldatıcı olduğu ortaya çıkmıştı: Bir kilise ittihadı için her iki tarafta da şartlar müsait değildi ve her yerde – Venedik'de, Dalmaçya'da, Macaristan'da – Bizans imparatoru aleyhinde çalışan katolik ruhanî parti idi[3]. Batıda *schismatik* Greklere karşı duyulan güvensizlik gibi doğuda da Lâtinlere karşı duyulan nefret kökü kazınamaz hâle gelmişti. Niketas Khoniates "melûn Lâtinler.... mülkümüze ağızlarının suyu akıyor, kökümüzü kurut-

[1] Dölger, *Reg.* 1488, 1497, 1498 (Cenova), 1499 (Pisa).

[2] Bununla beraber Niketas Khoniates (s. 225) Venedik ile Norman kralı Guillaume II. arasında aktedilen bir ittifakın Manuel'i tutumunu değiştirmeye zorlayıp onu Venediklilerin eski haklarını yeniden tasdik edip zarar ve ziyanlarını tazmin etmeye sevkettiğini iddia etmektedir. Andreas Dandolo'nun kroniğine (Muratori *XII*, 309) ve 13. yüzyılın başlarına ait anonim *Doge*'lar kroniğine göre ise Bizans ile Venedik arasındaki münasebetler ancak Andronikos I. zamanında yeniden kurulmuştur. Araştırıcıların çoğu, bu arada Chalandon (*Les Comnènes II*, 592), Heyd (*Commerce du Levant I*, 220), Kretschmeyr (*Venedig I*, 261) v. b. Niketas Khoniates'in verdiği bilgiyi tercih etmek gerektiğine inanıyorlardı (ben de bu eserin daha eski baskılarında bu görüşe katılmıştım). Buna mukabil daha önce F. Cognasso (*Partiti politici e lotte dinastiche in Byzanzio alla morte di Manuele Comneno*, Torino 1912, s. 249 vdd.) Venedik kaynaklarının daha inanılır olduğuna dikkati çekmişti. Cognasso'nun açıklamaları hakkında bilgisi olmayan N. P. Sokolov (*K voprosu o vzaimootnoşeniyakh Vizantii i Venecii v poslednie godı pravleniya Komninov, VV* 5, 1952, s. 139 vdd.), *Documenti del commercio veneziano* (nşr. Della Rocca e Lombardo, Torino 1940)'ya dayanan çok sağlam delillerle onun tezine uygun neticeye varmaktadır.

[3] Tasviri aslında ancak dikkat edilerek kullanılabilecek nitelikte olan Kap-Herr (*Kaiser Manuel* 90 vdd.) bunu çok güzel açıklamıştır.

Eskikitaplarım.com

mak istiyorlar..... onlarla aramızda bir kin uçurumu var, ruh bakımından onlarla birleşmemiz imkânsız, her şeyimiz birbirinden ayrı"[1] derken Bizanslılarm ruhiyatına tercüman olur. Yeni yol ve çareler bulmakta yekta olan Manuel, Lombardia şehirler ittihadına, Friedrich Barbarossa'ya karşı mücadelelerinde büyük para yardımında bulundu. Fakat elindeki bu silâh da, Lombardia ittihadı ile savaşı durduran ve papanın imparator Friedrich I. ile barışmasını sağlayan Venedik anlaşması (1177) ile etkisiz bırakıldı. Manuel'in büyük bir ustalıkla istismar etmeyi başardığı batı *schisma*'sının sona ermesi ile papanın Bizans ile işbirliği etmesi için varlığı gerekli son koşullar da yokolmuştu[2].

Manuel'in Barbarossa'nın her düşmanını dost sayması gibi, Friedrich I. de Bizans imparatorunun düşmanlariyle ilişki kurmaya gayret etmekte idi. 1173'den beri Alman imparatoru, Konya Selçuklu sultanı Kılıç Arslan ile münasebet kurmuştu. Manuel'in Lâtin doğuda kendisine yarattığı yüksek mevki Bizans'a, Konya sultanlığına karşı da uzunca bir süre için kuvvetli bir mevki sağlamıştı. Selçuklu erkânı arasındaki anlaşmazlıklardan mahirane bir şekilde faydalanarak ve Anadolu'da bazı askerî başarılarla imparator, üstünlüğünü sağlamlaştırmasını bilmişti. 1162 yılında sultan Kılıç Arslan Istanbul'da üç ay geçirmiş ve yapılan bir anlaşma ile bir çok şehrin Bizans'a teslimini ve imparatora askerî yardımda bulunmayı kabul etmişti[3]. Ancak bu yükümlülükler yerine getirilmedi ve Manuel Macaristan ve Avrupa'da meşgul iken Kılıç Arslan Anadolu'daki iktidarını sağlamlaştırmaya muvaffak oldu. Alman imparatorunun desteği onu direnme hususunda cesaretlendirmişti. 1175 yılında Bizans ile Konya arasında münasebetler kesildi. Bunu izleyen yılda Bizans imparatoru muazzam bir ordu ile Konya üzerine sefer açtı. Ancak Frygia dağ geçitlerinde, Myriokephalon yanında, imparator 17 eylül 1176'da müthiş bir felâkete uğradı. Bizans ordusu Türkler tarafından kuşatılarak kılıçtan geçirildi[4]. Bizzat Manuel bu yenilgiyi, Bizans'ın bundan 105 yıl *önce* Malazgird'de uğradığı felâket ile mukayese etmiştir[5].

Uğranılan başarısızlık, imparatorluk siyasetinin batıda maruz kaldığı darbelerle aynı zamana rastladığı için daha da acı idi. Bizans devletinin itibarı ağır bir şekilde sarsılmıştı. Bu sarsıntının ne kadar şiddetli olduğunu Manuel'in bu sıralarda Friedrich I.'den aldığı bir mektup gös-

[1] Nik. Khoniates 391 vd.

[2] Krş. W. Ohnsorge, *Ein Beitrag zur Geschichte Manuels I. von Byzanz, Brackmann - Festschrift* (1931) 371 vdd.

[3] Dölger, *Reg.* 1446.

[4] Krş. A. Vasiliev, *Das genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon*, *BZ* 27 (1927) 288 vdd.

[5] Nik. Khoniates 248. Manuel'in İngiltere kralı Henry II.'ye yazmış olduğu mektup ile krş.: *Chronica mag. Rogeri de Houedene* (nşr. W. Stubbs) *II*, 102-04; ingilizceye çevirisi: A. Vasiliev, *Manuel Comnenus and Henry Plantagenet*, *BZ* 29 (1929/30) 237-40.

Eskikitaplarını.com

termektedir[1]: Roma imparatoru sıfatıyla Friedrich onu, Grek kralını, kendisine borçlu olduğu itaatı göstermeye davet ediyordu. Manuel'in dış politikasının, sonunda şapa oturmuş olduğu artık açığa vurulmuş bir sır idi. Kendisini kaptırmış ve çok şey yapmak gayreti içinde seve seve ele almış olduğu sayısız sorun nihayet onun takatini aşmıştı. Evet, doğudaki Latin devletlerine karşı zaferler kazanabilmişti, Macaristan'da parlak başarılar elde etmiş ve geçici olarak hattâ İtalya'da büyükçe bir bölgeyi işgal edebilmişti. Fakat bütün bu bölgelerde devamlı olarak mevkiini muhafaza etmek ve bütün Avrupa ve Önasya sahnesinde aktif ve hattâ saldırgan bir siyaseti yürütmek mümkün değildi. Her taraftan ağır mukabil darbeler gelmekte idi. Doğudaki kudretli durumun temelleri yıkılmış ve Bizans İtalya'dan kesin olarak kovulmuştu ve şimdi tam tecrid edilmiş bir şekilde ve bitkin, batı devletlerinin düşman koalisyonu karşısında bulunuyordu[2].

Ölçüsüz güç israfının sonuçları dış siyasetten çok iç durum bakımından ağır oldu. Büyük çaptaki teşebbüslerin ve daimî savaşların malolduğu fedakârlıklar o zamanki Bizans devletinin takat ve imkânlarını aşmıştı. İktisadî ve askerî bakımdan imparatorluk tamamen tükenmişti. Filvâki Ioannes II., Bizans imparatorluğunun bir zamanki askerî kudretinin ana dayanağı olan eski askerî araziyi yeni bir temel üzerinde tekrar denemeyi sınamıştı. Peçenekleri mağlûp ettikten sonra esirleri devlet içinde iskân edip askerlikle görevlendirmiş, Sırbistan üzerinde kazanılan zaferden sonra esir düşen Sırplar Nikomedeia (=Kocaeli) bölgesine yerleştirilmişti; bunların bir kısmı *stratiotes*, bir kısmı vergi yükümlüsü olarak vazife görecekti[3]. Manuel bu örneğe uydu; o da devlet arazisinde –Serdika yanında ve diğer yerlerde– Sırp savaşçılarını iskân etti[4]. Macar kralı Geyza II. ile yapılan barış anlaşmasından sonra, hiç şüphesiz bunları da Bizans *stratiotes*'i hâline getirmek üzere, onbin Macar esirini iade etmiyerek elinde tuttu[5]. Yeni asker arazisi ihdası ve devlete yeni –tabiî yabancı asker-köylü iltihakı orta Bizans devrinin kuvvetli askerî organizasyonuna geri dönüş anlamını taşıyordu. Ancak bu yabancı kuvvetlerden

[1] Nşr. Kap-Herr, *Kaiser Manuel* 156 vd.

[2] P. Wirth (*Kaiser Manuel I. Komnenos und die Ostgrenze. Rückeroberung und Wiederaufbau der Festung Dorylaion*, *BZ* 55, 1962, s. 21 vdd.) Manuel I.'in Myriokephalon savaşından sonra Dorylaion'u boşaltmayı kabule mecbur olduğunu tesbit etmektedir. Buna göre Bizans devletinin doğu sınırının Manuel'in saltanatının sonlarına doğru, şimdiye kadar kabul edildiğinden ve bizim Komnenoslar devrine ait haritamızda işaret edilmiş olan sınırlardan oldukça daha doğuda bulunmuş olması gerekmektedir.

[3] Peçenekler hakkında bk. Kinnamos 8. Sırplar hakkında Niketas Khoniates 23, 11: καὶ κατὰ τὴν Νικομήδους ἐπαρχίαν ἀποτάξας αὐτῷ κατοίκησιν καὶ γῆν διαρκεστάτην ἀποδασάμενος, τὸ μὲν τοῦ δορυκτήτου λεὼ τοῖς στρατευμασιν ἐγκατεμιξε, τὸ δὲ παρῆκεν εἰς δασμοφόρησιν.

[4] Kinnamos 103.

[5] Kinnamos 120.

Eskikitaplarını.com

istifade, zamanın çok artmış olan askerî ihtiyaçları için yeterli değildi. Buna mukabil sahibinin askerî hizmetle yükümlü kılınması şartıyla *pronoia* arazisi tevcihi Manuel zamanında çok arttı. Çoğu kere batılılara da *pronoia* olarak arazi tevcih olunuyor ve yerli köylüler bunlara *paroik* (yarı-hür) olarak bağlanıyordu[1].

Askerî asalet sınıfının hükûmeti, büyük arazi sahipliği müessesesini, özellikle dünyevî büyük araziyi, teşvik ve himaye etmekte idi. 1158 martında ısdar olunan bir *khrisobullon* ile Manuel Istanbul ve civarındaki manastırlara, arazi mülklerini her türlü genişletmeyi yasaklamıştır. Aynı zamanda, tevcih olunan arazinin sadece senatör rütbesinde olanlarla *stratiotes* sınıfının mümessillerine yani *pronoia* sahiplerine satılabileceğini hükme bağlamıştı. Bu çok anlamlı hüküm daha sonraki bir emirname ile teyit ve tekrar olundu[3]. İmparator Manuel için hiç şüphesiz manastır düşmanlığı yabancı bir şey idi. Mevcut manastır mülkü sadece resmen ve alenen garanti altına alınmakla kalmamış en büyük imtiyazlar ve müfiyet haklarıyle de donatılmıştı[4]. Fakat ruhanî ve dünyevî büyük arazi sahipliği müesseselerinin rekabeti içinde imparator dünyevî olanı destek lemekte ve yanlış anlaşılmasına imkân bırakmıyacak bir şekilde dünyevî büyük arazi sahiplerinin mülklerini ve göreve bağlı *pronoia* arazisini, özellikle ön plânda bu sonuncusunu, himaye etmekte idi.

Pronoia sahipleri yanında, her zaman olduğu gibi, yine çok sayıda ücretli asker Bizans ordusunda hizmet görmekte idi ve halk her zamankinden daha büyük ölçüde her türlü mecburî tekâlîf ve angaryalarla ordunun bakımına iştirak ettiriliyordu. Devletin imkânları yetmediği için, askerî birliklere, gerekli malzemeyi halktan toplamak yetkisi verilmişti. "Eyaletlerin ehalisi, kendisinden sadece paralarını çalmakla yetinmeyip üzer-

[1] Nik. Khoniates 273. Bunun hakkında bk. Ostrogorskij, *Feodalite* 28 vdd.

[2] Zepos, *Jus I*, 381 vdd. Dölger, *Reg.* 1418 ve 1419. Bu tedbirlerden Niketas Khoniates (270 vd.) ve Kinnamos (276) da bahsetmektedirler. Krş. Charanis, *Monastic Properties* 82 vdd.

[3] Dölger, *Reg.* 1333 ve 1398. Her iki emirname de sadece Balsamon (Rhalles-Potles *II*, 653)'daki zikirlerinden malûmdur. *Indiktion* verilerine göre Dölger, birinci emirnameyi 1143, 1158 veya 1173 eylülüne, bunun tekrarlanmasını ise 1156 veya 1170 şubatına vazediyor. Ancak açık olarak ilk emirname için 1173 yılı bahis konusu olamaz. Büyük bir ihtimalle birinci emirname 1158 martında manastır mülklerinin çoğaltılmasına dair yasaktan hemen sonra 1158 eylülünde ve ikinci emirname ise 1170 şubatında ısdar edilmiştir.

[4] Zikredilen 1158 martına ait *khrisobullon*'unda Istanbul ve civarında bulunan manastırlar hakkmdaki karakteristik muafiyet formülü ile krş. (Zepos, *Jus I*, 384) "Zât-ı Haşmetmeâbım şöyle arzu eder ki, adı geçen manastırların bütün gayr-ı menkulleri *praktor*'larca kendi yetki ve kudretleri dışında mülâhaza olunsunlar ve nasıl *praktor*'lar, emirlerinde bulunmayan *thema*'larda vergi tahsil etmek veya diğer her hangi bir şey yapmak hakkını haiz değil lerse, bu gayr-ı menkullerin tabi oldukları *thema*'ların *praktor*'ları da manastırların gayr-ı menkullerinde *praktor* addedilmesinler."

Eskikitaplarm.com

lerindeki son gömleği bile çekip alan askerlerin doymak bilmez iştihaları yüzünden en ağır muamelelere sabır ile tahammül etmek zorunda idiler" [1].

Askerîye, devlet içinde, kendisini halka besleten hâkim tabaka idi. Komnenoslar öncesi devreye nazaran durum temelinden değişmişti. O zamanlar – Dukas'ların memurlar hâkimiyeti devrinde – askerlikten kaçılırdı: "Askerler silâhlarını bir kenara bırakarak avukat ve hukukçu oluyorlardı" [2]. Şimdi ise herkes orduya koşuyordu: "Herkes asker olmak istiyordu: Terzi, bütün gayretlere rağmen yaşamak için ancak pek yetersiz kaldığı için iğnesini, seyis ahırını terkediyor, yapı ustası tuğla tozunu, demirci pası üzerinden silkerek orduya asker toplayanlara koşuyor ve onlara ya bir Türk atı veya bir kaç altın rüşvet vermek suretiyle ordunun saflarına katılıyorlardı" [3]. Askerî hizmet o zamanda kazanç getiren yegâne meslek olmuştu.

Ordu devletin gücünü yalayıp yutmuştu. Ehali her türlü ölçüyü aşan yüklerin altında sefalete düşmüştü. Devletin vergi talepleri artıyor ve aralarında şimdi vergi ödeyenleri hiddetten köpürtecek şekilde yabancıların da bulunduğu vergi tahsildarlarının mutad suiistimalleri mutsuzluk bardağını ağzına kadar dolduruyordu [4]. Şehirlerde bir çok kimse, bir büyüğün hizmet ve himayesine girmek için hürriyetini satmakta idi: Bizans'da esasında pek de nadir olmayan bir hal. Manuel bu âdete, kendisini esarete satmış doğuştan hür olanlara hürriyetlerini iade eden bir kanunla karşı çıktı. İmparatorun – hiç olmazsa devletin başşehrinde – böylelerini devlet imkânlarıyla satın alıp serbest bıraktığı anlaşılıyor [5]. Fakat gittikçe daha geniş tabakaların hürriyetlerinden olup, köle olmasa bile yarı-hür statüye girmeleri umumî gelişmenin, bir taraftan büyük arazi sahipliğinin büyümesinin, buna mukabil aşağı tabakaların sefalete ve borç içine düşmelerinin tabiî bir sonucu idi. Ancak muzafferane ilerlemekte olan feodalleşme oluşumu, sonunda Bizans devlet organizmasını zayıflattı ve ülkenin direnme gücünü temelinden oydu. Bizans hâlâ, bütün kuvvetlerini toplamak suretiyle dışarıda şu veya bu zaferi kazanabilirdi, fakat mukabil darbelere ve yenilgilere tahammül kudretinden yoksun kalmıştı. Manuel devrindeki zahirî parlaklık devrini, kısa zamanda Bizans devletinin içinden çöküşü izledi.

[1] Nik. Khoniates 272 vd.
[2] Skylitzes - Kedren. *II*, 652.
[3] Nik. Khoniates 273.
[4] Nik. Khoniates 265 vd.
[5] Kinnamos 275. Dölger, *Reg.* 1476. Chalandon, *Les Comnènes II*, 611 vd. A. Hadjinicolaou - Marava, *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde Byzantin*, Atina 1950, 54 vdd., 94 vdd.

Eskikitaplarım.com

3. Andronikos Komnenos'un Devleti Yeniden Canlandırma Tecrübesi

Genel Bibliyografya : F. Uspenskiy, *Imperatori Aleksey II i Andronik Komneni*, *ŽMNP* 212 (1880) 95-130 ve 214 (1881) 52-85. - Ayn. Müellif, *Poslednie Komneni : Naçalo vraka*, *VV* 25 (1927/28) 1-23. - N. Radoyçiç, *Dva poslyednya Komnena na carigradskom priyastolu*, Zagrep 1907. - F. Cognasso, *Partiti politici e lotte dinastiche in Bizanzio alla morte di Manuele Comneno*, Torino 1912. - Diehl, *Figures II*, 86-133. - M. Y. Syuzyumov, *Vnutrennyaya politika Andronika Komnina i rozgrom prigorodov Konstantinopolya v 1187 godu*, *VV* 12 (1957) 58-74. O. Yurevicz *Andronik I. Komnenos*, Varşova 1962.

Bizans devlet müessesesinin aksaklıkları, Manuel'in ölümünden sonra oniki yaşındaki oğlu Aleksios II. tahta çıkıp dul imparatoriçe, Antakyalı Maria niyabeti üzerine aldığında büyük bir açıklıkla belirdi. İmparatoriçenin teveccühü müteveffa imparatorun yeğenlerinden birisi olan *protosebastos* Aleksios Komnenos'u devlet idaresinin başına geçirdi. Bu seçim pek isabetli değildi ve bu kendini beğenmiş ve değersiz adamın kendilerine tercih edilmiş olması Komnenos hanedanına mensup diğer kimseler arasında büyük hiddet doğurdu. Halk tarafından da batılı Maria ve gözdesinden aynı ölçüde nefret ediliyordu. Bu niyâbet zamanında Lâtinlere dost siyasetin daha gelişmesi tabiî idi ve Bizans vatandaşı da iç ve dış siyaset durumunun süratle kötüye gidişini buna bağlamakta idi. Bizans'da zenginleşen İtalyan tacirlere, bu niyâbetin ana dayanağını teşkil eden batılı ücretli askerlere, yani umumiyetle Lâtinlere karşı duyulan nefret büyüdü. Komnenos ailesi temsilcileri hükûmeti bir darbe ile düşürmek için müteaddid teşebbüslerde bulundular. Ancak bütün bu girişimler sonuçsuz kalıyordu. Istanbul'daki muhalefet bir baştan yoksundu. Son karar o sırada Karadeniz bölgesinde valilikte bulunan ve müteveffa Manuel'in amcazadelerinden birisi olan Andronikos Komnenos'un ellerinde kalmıştı.

Andronikos Komnenos Bizans tarihinin en ilgi çekici simalarından birisidir[1]. O sıralarda altmışlarında bulunan Andronikos'un mazisi pek hareketli geçmişti. Oynadığı cüretkârane oyunlar ve maceralı aşk hikâyeleri eskiden beri Bizans'ın günlük dedikodusunu teşkil ederdi. Kendisini sevdiren, parlak bir tahsil ve terbiye görmüş, esprili, iyi konuşan, savaşta şeci, sarayda cömert bir kimse idi; imparator Manuel'e açıkça muhalefete cüret eden tek adamdı. Andronikos ve Manuel ezelden birbirine rakîp idiler ve Manuel her halde sebepsiz olmayarak haris amcazadesinin imparator tacına ulaşmak istemesinden kuşkulanırdı. Andronikos her şeyi yapabilir ve hiç bir şeyden çekinmezdi. Müteaddid barışma dene-

[1] Diehl. (*Figures II*, 86 vdd.) Andronikos'un çok canlı bir biyografisini ve hafızalardan silinmeyecek bir karakter tasvirini vermektedir.

Eskikitaplarım.com

mlerinin hepsi yeni atışmalarla nihayet bulurdu. İmparatorun şüphelerinden çekinerek Andronikos yıllarca maceralı bir göçebe hayatı sürmüş, Onasya müslüman hükümdarlarının sarayında olduğu gibi Rus Galiç hükümdarının sarayında da hoş karşılanan bir misafir olmuştu. İki büyük Komnenos'luyu birbirinden ayıran sadece şahsî rekabet değil, aynı zamanda siyasî görüş aykırılığı idi. Andronikos feodal aristokrasi düşmanı ve batıya dönük siyasetin şiddetli bir aleyhtarı idi. Bu sebeptendir ki, İstanbuldaki Lâtin dostu niyâbeti düşürmek bahis konusu olunca şimdi bütün gözler ona dönmüştü.

Anadolu'dan geçişinde Andronikos hemen hiç bir mukavemetle karşılaşmadı. Onun başlangıçda pek mütevazi ölçüler içinde bulunan savaş kuvveti yolda kendisine katılan gayrı memnunlarla büyüdü. 1182 ilkbaharında Kadıköy (=Khalkedon)'e ulaştı ve karargâhını burada kurdu. *Protosebastos* Aleksios, efradının büyük bir kısmı batılı olan donanmaya güvenerek ona Boğaz'ı kapamaya çalıştı. Ancak Bizans deniz kuvvetlerinin başkumandanı *megas duks* Andronikos Kontostephanos âsinin tarafına geçti ve bu andan itibaren niyâbet, davasını kaybetmiş oldu. İstanbul'da bir isyan patlak verdi, *protosebastos* Aleksios hapse atılarak gözleri kör edildi. Bizanslıların Lâtinlere karşı duyduğu kin korkunç bir katliâm ile kendisini gösterdi (mayıs 1182). Gözleri hiddetten kararmış kitle İstanbul'da oturan batılıların evlerine saldırdı. Bunların varı-yoğu bütünüyle yağmalandı; zamanında kaçamamış olanlar en zalimane bir şekilde öldürüldüler. Andronikos Komnenos rejiminin açılışı bu oldu. Ehalinin sevinç gösterileri arasında Andronikos İstanbul'a girişini kutladı.

Andronikos önce genç imparator Aleksios II.'un kurtarıcısı ve hâmîsi rolünü oynadı. Devlet ve meşrû imparator aleyhine faaliyette bulunmuş olmak suçu ile düşmanları ve diğer bir çokları arasında, ölüm hükmünü bizzat genç Aleksios'un imzalamak zorunda kaldığı ana imparatoriçe Maria darağacını boyladılar. Ancak bu suretle zemin hazırlandıktan sonra Andronikos, güya sadece saray ve ruhânilerin ricalarına boyun eğmek suretiyle, erguvânî imparatorluk elbisesini giymeye karar verdi ve 1183 eylülünde himayegerdesinin müşterek hükümdarı olarak taçlandırıldı. Ancak bundan iki ay sonra bedbaht çocuk, Andronikos'un adamları tarafından boğularak cesedi denizin dalgalarına fırlatıldı. Meşrûiyet prensibine uymak üzere, ihtiyar yaşında bulunan Andronikos, öldürttüğü yeğeninin dul karısı olan Fransa kralı Louis VII.'nin kızı, onüç yaşındaki Agnes-Anna ile evlendi.

Andronikos'un şahsiyeti gibi devlet adamı olarak gösterdiği faaliyet de en büyük tezatlarla dolu idi[1]. Devleti yeniden canlandırmak gayreti

[1] Selânik metropoliti Eustathios'un 270 vdd.) Andronikos, şahsiyetinin şu veya bir ifadesine göre (*Opuscula*, nşr. Tafel, s. bu tarafı göz önüne alınınca, yerine göre

Eskikitaplarını.com

içindeydi. Seleflerinin dizginlerini elden kaçırmış oldukları kötülüklere karşı çıktı. Asalet sınıfının üstünlüğünü kökünden sökmek istedi. Ancak insafsızca zor kullanmaktan başka bir idare metoduna iltifat etmediği için saltanatı devresi bir tedhiş, suikastlar ve facialar zinciri teşkil etti. Düşmanlarının da kabul ettikleri gibi, hiç şüphesiz aldığı tedbirler devletin eyaletlerini süratli ve elle tutulur bir şekilde ıslah etmişti. İhtiyarlamakta olan devletinin, çağdaşları için onulmaz görünen bir çok kusur ve aksaklığını o demir gibi sert tedbirlerle ortadan kaldırdı. Memuriyetlerin satılması usûlü ortadan kaldırıldı. Memuriyetler için en kabiliyetli kimseler seçiliyor ve bunlara, rüşvete daha az eğilimli kılmak üzere, mevkilerine uygun maaş veriliyordu. Hile ve rüşvetin her cinsiyle amansız bir mücadeleye girişilmişti. İmparator, adamlarına "ya haksızlık yapmaktan veya yaşamaktan vazgeçmek" [1] parolasını vermişti. Bu türden temel hükümlerle, bütün kötülüklerin en büyüğü, vergi tahsilinde yapılan suiistimalleri önlemeye de muvaffak olmuştu. Bu, Andronikos devrinde tesbit olunan devlet eyaletlerindeki durumun iyileşmesini her şeyden önce izah eder. Çünkü ehalinin taşıdığı yükü tahammül edilmez hâle getiren şey sadece devletin talepleri değil, özellikle ve her şeyden önce memurların şantaj ve baskıları idi. Kökü kazınmaz sanılan kötüye kullanışların enerjik bir surette tepelenmesi halkın durumunun tahammül edilir bir seviyeye ulaşmasına yetti: Bu mücadele çok ezilen ve işkence gören Bizans köylüsüne hiç alışmamış olduğu bir hukukî emniyet duygusu bahşetti. "Caesar'ın hakkını kim Caesar'a vermiş ise artık ondan başka bir şey talep olunmadı; kimse artık, eskiden yapıldığı gibi, üstündeki gömleğe el uzatmıyor, ona işkence yapmıyordu. Çünkü Andronikos adı, aç gözlü vergi tahsildarlarını sihirli bir söz gibi darmadağın etmişti" [2]. Çok yaygın olan, kazaya uğramış gemileri yağmalamak âdetinin yasaklanması da çağdaşlar üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Seleflerinin boş yere mücadele ettikleri bu kötü geleneğe Andronikos, suçluları soyulan gemilerin direklerine asmak emri ile son vermişti [3]. "İmparatorların iyileştiremiyeceği yara, imparator

hem en büyük övgüyü, hem de en acı suçlamayı haklı gösterecek, çok değişik tabiatlı bir kimse idi. Bu devrenin en önemli tarihçisi Niketas Khoniates de bu hükme uygun davranmakta ve Andronikos'a dair olan haberlerinde en yüksek hayranlık ifadelerini birden bire en haşîn nefret ve dehşet ifadeleri izlemektedir. Onun saf ve bönce tasviri her halde, Andronikos'un şahsında sadece bir zâlim gören veya onun bütün kötü işlerini haklı göstermeye çalışan modern müelliflerin çoğundan daha ziyade gerçeğe yakındır.

[1] Nik. Khoniates 430.

[2] Nik. Khoniates 422. Niketas Khoniates'in bu ifadeleri ile, onun kardeşi, mektup ve nutukları Attika'da mevcut koşullar üzerine ışık serpen Atina metropoliti Mikhail Khoniates'in bu ifadelere uygun haberlerini mukabele etmek gerekir. *Michael Choniates*, nşr. Lampros, *I*, 142 vdd., 157 vdd.; *II*, 54.

[3] Nik. Khoniates 423 vdd.

Eskikitaplarını.com

kudretinin imha edemiyeceği hiç bir haksızlığın mevcut olamıyacağı"[1] Andronikos'un sarsılmaz kanaati idi.

Ancak bu ölçüsüz kudret bilinci içinde büyük bir tehlike yatmakta idi. Andronikos hâkimiyeti bir tedhiş rejimi hâline geldi. Asalet sınıfına karşı açılan mücadele korkunç bir tedhişe dönüştü. Andronikos'un kullandığı insafsız, her zaman zorbaca, ekseriya vicdansız mücadele vasıtaları onun adalete ulaşmak gayretlerinin temelini oydu. Zorbalığa zorbalıkla cevap verildi. İsyan ve suikast teşebbüsleri bir türlü sona ermiyordu. Fevrîliği ve şüpheciliği zamanla hastalık ölçülerine ulaşmış olan imparator, gördüğü mukavemetle hiddeti artarak gittikçe daha büyük bir şiddetle harekete başladı ve böylece ancak daha fazla ve yeni düşman kazandı. Devlet devamlı bir iç savaş hâli yaşıyordu. İmparatorun karşısında acze düşeceği bazı şeylerin her şeye rağmen varolduğu meydana çıkıyordu. Andronikos tarihin tekerleklerini boş yere tersine çevirmeye uğraşmakta idi. Büyük arazi mülkiyetine sahip asalet sınıfı çoktan devletin ve onun askerî kudretinin asıl taşıyıcısı hâline gelmişti. Bunu önlemek mümkün değildi; kitle idamları ile bu sınıfın imhası ise, o zamanki Bizans müdafaa gücünün temellerini sarsmaktaydı[2].

Andronikos'un suiistimallerle mücadeledeki uzlaşma bilmez sert tutumu, aleyhtarı olanların – Niketas Khoniates ve Selânik metropolit'i Eustathios – dahi hiç çekinmeden takdir ettikleri gibi devleti tedavi edici bir mahiyet arzediyordu. Ancak kökten reaksiyon siyaseti ile Andronikos başarısızlığa uğradı. Lâtin aleyhtarı istikamet batı devletlerinin Bizans'a karşı düşmanlıklarını arttırdığı gibi, aristokratlar aleyhine izlediği siyaset de zaten zayıflamış bulunan Bizans devletini gücünden yoksun bıraktı: Kaçınılmaz hesaplaşma anı gelip çattığında imparatorluk askerî bakımdan tamamiyle acze düştü; bununla Andronikos'un siyaseti de iflâs etmiş oluyordu.

Manuel'in kurduğu büyük devletin göz kamaştırıcı parlaklığı pek kısa sürede söndü ve ilk fırtına bulutları onun siyasetinin özellikle başarılı gözüktüğü yerden, Macar-Sırp bölgesinden geldi. Manuel'in şahsî otoritesi Macar kralı Bela III.'yı barışçı tutumda kalmaya ve Sırp *büyük jupan*'ı Stephan Nemanya'yı sadakatını muhafazaya sevkeden âmillerin hiç de sonuncusu değildi. Manuel'in ölümünden sonra şahsî bağlar çözüldü; gerek dul imparatoriçe Maria'nın gevşek niyâbetinde ve gerekse An-

[1] Nik Khoniates 424.

[2] M. J. Syuzyumov (*Vnutrennyaya politika Andronika Komnina i razgrom prigorodov Konstantinopolya v 1187 godu, VV* 12, 1957 s. 64 vd.) kifayetsiz delillere dayanmak suretiyle, Andronikos zamanında *pronoia* sisteminden vaz geçilmiş olduğundan bahsedilebileceğini sanmaktadır. Bu yazar, diğer taraftan ise Andronikos zamanındaki tedhişin aristokrasiye bu sebeple yapılmış olduğuna itiraz ediyor. Onun, Andronikos'un izlediği siyasetin Istanbul ticaret çevrelerinin çıkarlarına hizmet ettiği tezi de ikna edici değildir.

Eskikitaplarım.com

dronikos'un sert ve zorbaca hâkimiyetinde iç huzursuzluklardan bir türlü kurtulamamış olan imparatorluğun açıkça görülen zaafı, kolay bir başarı vaadetmekte idi. Daha 1181 yılında Bela III., Dalmaçya, Hırvatistan ve Sirmium bölgesini eline geçirdi[1] ve bununla da Manuel'in büyük ve çok pahalı Macaristan savaşlarının bütün meyveleri kaybolup gitti. Aynı süratle Sırplara karşı yapılmış uzun ve tüketici mücadelenin meyveleri de elden çıktı; çünkü şimdi Stephan Nemanya hiç zorluk çekmeden Bizans'dan kopabilmişti. İmparatoriçe Maria'yı öldürmek suretiyle Andronikos kendi eliyle Macar kralının eline bir silâh vermişti; çünkü şimdi Bela III. Manuel'in dul zevcesinin intikamcısı sıfatıyla ortaya atılmakta idi[2]. 1183 yılında Macarlar ve Sırplar müttefikan imparatorluğa saldırdılar. Belgrad, Braniçevo, Niş ve Sofya tahrip edildi. Altı yıl sonra haçlılar bu şehirleri gayrı meskûn ve kısmen tahrip edilmiş halde bulmuşlardı. Bizans ile mücadelede Nemanya şimdi ülkesinin bağımsızlığını sağlamaya ve Bizans devleti aleyhine doğuda ve güneyde arazisini oldukça genişletmeye muvaffak oldu. Stephan Nemanya aynı zamanda iktidarını kendi idaresinde Rascia ile birlikte bir tek devlet hâlinde birleşen Zeta'ya da teşmil etti[3].

Anadolu'daki gerginlik sık sık vuku bulan isyanlarla boşanmakta idi. Başlarında bizzat Komnenos ailesi bulunduğu halde büyük aileler Andronikos rejimine mezbûhane mukavemette bulunuyorlardı. Nihayet iş, Manuel'in büyük yeğenlerinden Isaakios Komnenos'un Kıbrıs adasında kendi hâkimiyetini kurarak adayı devletten ayırmasına kadar ileri gitti. Kendi kendisine imparator ünvanı vermesine ve kendi adına para basmasına rağmen[4] gösterdiği küstahlık cezasız kaldı. Sadece onun Istanbul'da ele geçirilebilen dostlarının zalimane bir şekilde idamı ile yetinildi. Stratejik bakımdan büyük önemi olan ada böylece Bizans için kaybedilmiş oldu. Bizans devletinin parçalanması başlamıştı.

En ağır darbeyi ise imparatorluk Normanlar'dan yedi. Sicilya Normanları bir kere daha Bizans'a karşı büyük bir sefere giriştiler. Andronikos boş yere, 1171'den, Fatımî hilâfetinin ortadan kaldırılmasından beri Mısır'a hükmedip bir zamanki efendisi büyük Suriye hükümdarı Nur ed-Din'in ölümünden (1174) sonra Suriye'yi de hükmüne râmetmiş olan kudretli

[1] Kaynaklar şu eserde toplu olarak verilmiştir: N. Radoyçiç, *Dva poslyednya Komnena na carigradskom priyestolu* (1907) 25, n.3.

[2] Gy. Moravcsik (*Pour une alliance byzantino - hongroise, Byz.* 8 (1933) s. 555 vdd.) Bela III.'nun politikası üzerinde ilgi çekici mütalâalarda bulunmakta ve fakat Macar kralına, Bizans imparatorluk tahtını elde etmek ve böylece Manuel'in Bizans - Macar devletleri arasında birleşme (*union*) plânını bu sefer Macarlarca gerçekleştirmek gayesini atfetmekle bir az ileri gitmiş görünmektedir.

[3] Kış. Jireček, *Geschichte I*, 264 vdd.

[4] Wroth, *Byz. Coins II*, 597 vd.

Eskikitaplarını.com

Salah ed-Din ile müzakereye girişti[1]. Boş yere, Lâtin düşmanlığını bir tarafa bırakarak, Venedik ile 1171'den beri kesilmiş olan ilişkiyi yeniden kurmak suretiyle Bizans'ın batıdaki durumunu kuvvetlendirmeye çalıştı[2]. Bir zamanlar Robert Guiskard'ın kumandasında olduğu gibi Normanlar şimdi de önce Dyrrhakhion'a saldırdılar (haziran 1185). Şehir çabucak hücumla alındı ve Norman ordusu Selânik üzerine yürüdü. Norman donanması da aynı hedefe yelken açarak yolda Korfu, Kephallenia ve Zakynthos adalarını zaptetti. Şimdi Bizans'ın, Manuel'in şanlı şöhretli saltanatının sona ermesinden hemen bir kaç yıl sonra, Aleksios I. Komnenos'un ümitsiz bir düşüş devrinden sonra Robert Guiskard'a karşı mücadeleyi ele almış olduğu o hatırdan çıkmaz zamanlardakinden de daha zayıf olduğu meydana çıkmıştı. Aleksios Komnenos düşmana Dyrrhakhion önünde ve kalenin düşmesinden sonra ülkenin iç bölgesinde şiddetli bir müdafaa ile karşı çıkabilmişti. Normanlar o zamanlar Selânik'e kadar gelememişlerdi. Şimdi ise yürüyüşlerinde hiç bir mukavemete çarpmadan daha 6 ağustosda hedeflerine ulaştılar. 15 ağustosda Norman filosu da Selânik limanına girdi. Şehrin karadan ve denizden kuşatılması başladı. Şehrin müdafaası zayıf, ikmâl ve teçhizatı yetersizdi. Şehir kumandanı David Komnenos'un kabiliyetsizliği belli oldu; Istanbul'dan gönderilen yardımcı kuvvetler zamanında yetişemedi. 24 ağustosda devletin bu ikinci büyük şehri Normanların eline düştü. Galiplerin ganimet hırsı ve kini sınır tanımıyordu. Zaptolunan şehirde korkunç sahneler cereyan etti[3]. Üç yıl önce Istanbul'da Lâtinlerin Grekler tarafından maruz kaldıklarının aynısına Normanlar tarafından en zalimane bir şekilde işkence ve katledilmek suretiyle bu sefer Selânik ehalisi uğradı.

Norman ordusunun bir kısmı Selânik'den Serrhes (= Serez) üzerine yürürken ordunun büyük kısmı Istanbul'a doğru yola koyuldu. Bizans başşehrinde hava gittikçe daha bunaltıcı bir hâle gelmişti. Devletin tedhiş faaliyeti her zamankinden daha büyük bir korkunçlukla etrafı kaplarken, Selânik'in zaptından sonra çok yakınlaşmış görünen düşman işgalinden duyulan korku da büyüdükçe büyüyordu. Fırtına nihayet 12 eylül 1185'de

[1] *Annales Reichersperg.*, *M. G. H. SS XVII*, 511 (DÖLGER, *Reg.* 1563)'de zikredilen, Saladaddin ile yapılan anlaşmayı şüpheli karşılamaya sebep yoktur. Şimdi krş. Ch. M. BRAND, *The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade*, *Speculum* 37 (1962) 167 vdd., 181.

[2] Bk. yukarıda s. 360, n. 2 Venedik ile ticarî ilişkilerin normalleştirilmesi, – F. COGNASSO (*Partiti politici e lotte dinastiche in Bizanzio alle morte di Manuele Comneno*, 1912, s. 204 vdd.)'nin iddia ettiği gibi Andronikos'un Lâtin aleyhdarı siyasetinden tamamiyle vaz geçtiği sonucunu çıkarmayı haklı göstermez. Bu hususa, M. FREYDENBERG (*K istorii klassovoy bor'bi v Vizantii v XII veke*, *Uç. zap. Velikolukskogo gos. ped. inst.* 1954, 37)'e mukabil M. J. SYUZYUMOV (*Vnutrennyaya politika Andronika Komnina*, *VV* 12, 1957, s. 66) haklı olarak işaret etmektedir.

[3] Selânik metropoliti Eustathios (nşr. KYRIAKIDES, 110 vdd.) bir görgü şahidi haberi arz etmektedir.

Eskikitaplarım.com

koptu. Son Komnenos hükümdarı, daha bir kaç yıl önce devletin kurtarıcısı olarak kutlanmış olan imparator, İstanbul sokaklarında tahrik edilen kitle tarafından vahşiyane bir şekilde didik didik edilerek öldürüldü.

4. Çöküş

Genel Bibliyografya : F. Cognasso, *Un imperatore bizantino della decadenza : Isacco II Angelo, Bessarione* 19 (1915) 29-60. - M. Bachmann, *Die Rede des Johannes Syropulos an den Kaiser Isaak II. Angelos*, doktora tezi München 1935. - Stadmüller, *Michael Choniates*. Norden, *Papsttum und Byzanz*. - Ayn. - Müellif, *Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz*, Berlin 1898. - Runciman, *Crusades III.* - A. Frolow, *Recherches sur la deviation de la IVe croisade vers Constantinople*, Paris 1955. - Diehl., *Venise* Kretschmayr, *Venedig I.* - Heyd, *Commerce du Levant I.* - Uspenskiy, *Obrazovanie*. Zlatarski, *İstorija II. ve III.* - Mutafçiev, *İstorija II.* - Jirecek, *Geschichte I.*

Andronikos'un feci sonu onun devleti yeniden canlandırma teşebbüsünün suya düşüşünü mühürlemekte idi. Feodal asalet galip gelmişti ve artık Angelos'lar hanedanı devrinde kudretini sadece muhafaza etmekle kalmayıp, çoğaltacaktı da. Son Komnenoslu hükümdarın uzlaşma bilmez mutlakıyetine karşı yapılan yıllarboyu mücadeleden sonra birbirine zıt kuvvetler olanca hırslarıyla zincirden boşanmıştı.

Angeloslar devletin eski aristokrat ailelerinden değildiler. Karanlık menşe'li bu Philadelphia (=Alaşehir)'lı hanedan yükselişini, Aleksios I.'un en küçük kızı Theodora'nın, kalbinin eğilimine uyarak, güzel bir adam olan Konstantinos Angelos ile evlenmesine borçlu idi. Bu zamandan itibaren Angeloslar imparatorluk hanedanının akrabaları sıfatıyla yüksek makamlar işgal etmişler ve özellikle Manuel I. zamanında daha büyük nüfuz kazanmışlar ve Andronikos I.'a karşı Bizans aristokrasisinin ön safında mücadele etmişlerdi. Mukadderat, asalet sınıfının kazandığı zaferin bunlardan birisini imparatorluk tahtına yükseltmesini ön görmüştü.

Konstantinos Angelos ile prenses Theodora'nın torunlarından biri olan Isaakios II. (1185-95), mağrur ve başına buyruk Andronikos'un tam mânâsıyla zıddı bir tabiata sahipti. Andronikos'un enerji ve zorbalıkla önlemeye çalıştığı gelişmeyi o tamamiyle serbest bıraktı. Büyük Komnenos hükümdarı zamanında zahirî bir kudretin peçelemiş olduğu eski aksaklıklar şimdi boyasız, düzgünsüz sırıtmaya başladılar. Bizans devlet organizmasının çürümüşlüğü ürkütücü bir açıklıkla ortaya çıktı. Artık hiç kimse merkezî ve eyalet idaresindeki suiistimalleri dizginlemeye uğraşmıyordu: Memuriyetlerin satılması, memurların rüşvet almaları, vergi tahsildarlarının şantaj ve tazyikleri en akla gelmez şekiller aldı. İmparator Isaakios II.'un memuriyetleri pazarda sebze satar gibi elden çıkardığı her tarafta söyleniyordu[1]. Büyük bir ihtişamla icra olunan düğünü

[1] Nik. Khoniates 584 Ayrıca krş. Mikhail Khoniates *II*, 99 (nşr. Lampros).

Eskikitaplarını.com

için eyaletlere özel bir vergi vazetmişti. Isaakios mukadderatın kendisine hediye ettiği imparatorluğu hususî mülkü addetmekte olup, devleti çiftliğini idare eden bir çiftlik sahibi gibi idare etmekteydi. Onun kardeşi Aleksios III. (1195-1203) zamanında durum daha da hazinleşti. Eyaletlerin ehalisi vergi yükü altında mahvoluyordu; çünkü vergi memurlarının suiistimali gittikçe arttığı gibi devletin vergi talepleri de yükselmekte idi[1]. Tasasız sarayın ihtişam havası ve zayıf hükûmetin kendisine üstün düşmanlarına karşı korunma çaresi addettiği, yabancı kavimlere ödenen haraçlar muazzam meblâğları bulmaktaydı. Bütün bu haraçlara rağmen eyaletler düşman saldırıları ve sahil bölgeleri korsanların yağma akınları ile durmadan hırpalanıyordu. Bu korsanlık felâketine karşı, çözülmekte olan devlet tamamiyle acizdi. Arada sırada bazı bölgelerde vergilerin gemi inşa veya teçhiz etmek bahanesiyle bir yıl içinde üç defa tahsil edilmesi de[2] bu bakımdan işe yaramıyordu. Ancak ehali üzerindeki vergi yükü gittikçe daha çekilmez bir hal alırken nüfuzlu büyük arazi sahipleri imtiyazlarını muhafaza ediyor ve hattâ çoğaltıyorlardı. Devlet organlarının, imtiyazların durmadan artışına bir sınır koymak için giriştikleri bütün teşebbüsler, zayıf imparatorluk hükûmetinin, büyüklerin ısrarlı taleblerinden korunmayı beceememesi ve bu sonuncuların her seferinde oyunu kazanmaları yüzünden, beyhude oluyordu[3]. Bizans'ın bir zamanki idare ve ordusunun belkemiğini teşkil etmiş olan *thema*'lar nizamının sadece gölgesi kalmıştı. Devletin arazisinin oldukça azalmış olmasına rağmen 12. yüzyıl Bizans'ında, Makedonya hanedanı devresinde mevcut olmuş *thema*'ların iki misli sayıda *thema* mevcut idi[4]. Bizans eyalet idaresi, sadece adları bakımından eski *thema*'ları hatırlatan, avuç içi kadar küçücük parçalara bölünmüştü. Özel büyük arazi mülkiyetinin durmadan artması karşısında bu cüce eyaletlerin idare organları ister istemez mahallî büyük arazi sahiplerinin hükmü altına girmekte idi. Artık merkezî iktidarın zaafı muvacehesinde valilik otoritesi yerine arazi sahibi otoritesine geçmek

[1] Bu bakımdan Mikhail Khoniates'in 1198 yılına ait imparator Aleksios III.'a yazdığı ὑπομνηστικόν çok öğreticidir: Nşr. Lampros *I*, 307-11; yeni neşri: Stadtmüller, *Michael Choniates* 283-86.

[2] 1197/98 yılında Attika bölgesinde böyle olmuştur, krş. Mikhail Khoniates'in *Hypomnestikon*'u, Lampros *I*, 308; Stadtmüller, *Michael Choniates* 283 vd. ve bunun hakkında Stadtmüller 174 ve 289'daki açıklamalar.

[3] P. Lemerle'in şu açıklama ve fikir verme bakımından zengin makalesi ile krş.: *Notes sur l'administration byzantine à la veille de la IVe croisade d'apres deux documents inedits des archives de Lavra*, *REB* 19 (1961) 258 vdd.

[4] Aleksios III.'un Venedik için kasım 1198 tarihli *khrysobullon*'undaki Bizans *thema*'ları listesi ile krş.: Zepos, *Jus I*, 469-80 (Tafel und Thomas *I*, 248-78). Dölger, *Reg.* 1647.

Eskikitaplarını.com

ve bağımsız mahallî küçük hükümdarlıkların teşekkülü için sadece bir adım atmak yetecekti[1].

Andronikos'u tahttan atan Norman tehlikesi karşısında duyulan korkunun mübalâğalı olduğunun ortaya çıkması bir mutluluk sayılırdı. Yağma ve alabildiğine yaşama hırsı yüzünden Norman ordusu moral gücünü kaybetmiş, bulaşıcı hastalıklar saflarını seyrekleştirmişti. Bu sebeple becerikli bir kumandan olan Aleksios Branas düşmanı Mosynopolis ve daha sonra da 7 kasım 1185'de Dimitrica yanında kesin olarak yenmeye muvaffak oldu. Normanlar geri çekilerek Selânik'i, daha sonra Dyrrhakhion ve Korfu'yu boşalttılar. Sadece Kephallenia ve Zakynthos batılı iktidar sahipleri elinde kalıp kesin olarak Bizans'dan ayrıldılar. Andronikos devrinde devleti tehdid eden diğer düşman, Macar kralı Bela III ile, Isaakios Angelos bir dostluk anlaşması yaparak onun on yaşındaki kızı Margarete ile evlendi.

Norman ve Macarlar yönünden devletin emniyete, alınması hele daha 1185 sonlarında Bulgaristan'da bir isyan patlak verdiği cihetle, daha da önem kazanmıştı[2]. Petro (Theodor) ve Asen kardeşlerin ortaya çıkışı ilk bakışta Bulgaristan arazisinde de doğrudan doğruya devlete ait olmak bağlarının gevşediğinden başka bir anlam taşımamakta idi. İmparatorluğun diğer kısımlarında olduğu gibi burada da mahallî eşrafın toprak iştihası kendisini göstermekteydi. Önceleri Petro ve Asen belirli bazı araziyi *pronoia* olarak talep ettiler[3]. Aslında pek hürmetkârana yapılmamış olan talebi sert bir şekilde reddeden Bizans hükûmetinin yüksekten bakan tutumu olayları alevlendirdi. Talepleri reddolunan kardeşler ağır vergi yüküyle ezilmekte olan kızgın ülkede, Bulgaristan'ın Bizans'dan tamamiyle kopması ve ikinci Bulgar çarlık devletinin kurulmasıyla sonuçlanan bir isyan çıkardılar.

Bizanslıların gerek Makedonya ve gerekse Bulgaristan'da iki asır süren hâkimiyeti İslâv unsurun zayıflamasına sebep olmuştu; buralarda sadece grekleşme oluşumu belirmekle kalmamış, ayrıca diğer kavimlere mensup unsurların da İslâvlar aleyhine kuvvetlendikleri görülmüştü[4]. Selânik civarında bir çok Yahudi ve Ermeniye rastlanmakta idi. Tuna bölgesi çok sayıda Kuman ile meskûndu. Bugünkü Romenlerin ecdadı olan Ulahlar Tuna civarında olduğu kadar Makedonya'da ve büyük

[1] Bu gelişmeye daha önce STEIN (*Untersuchungen* 19 vdd.) işaret etmiştir. Ayrıca krş. STADTMÜLLER, *Michael Choniates* 145 vd.

[2] Kronoloji için krş. J. DUJCEV, *La date de la révolte des Asénites*, *BSI.* 13 (1953) 227 vdd.

[3] Nik. Khoniates 482, 15-17 ve bunun hakkında USPENSKIY, *Znaçenie vizantiyskoy i yujnoslavyanskoy pronii*, *Sbornik V.I Lamanskomu* (1883) 32. ZLATARSKI, *Istoriya II*, 435 vd. OSTROGORSKIJ, *Féodalité* 53 vd.

[4] Krş. USPENSKIY, *Obrazovanie* 66 vdd.

Eskikitaplarım.com

Ulahya tesmiye edilen Tesalya'da oturuyorlardı. Petro ve Asen tarafından çıkarılan isyanda Kumanlar ve bilhassa Ulahlar önemli rol oynadılar[1].

İç karışıklıklar imparatorluğun durumunu daha da güçleştiriyordu. Âsîlere karşı gönderilen Norman galibi Aleksios Branas Edirne'de kendisini imparator ilân ettirerek Isaakios II. üzerine yürümüş, fakat Istanbul önünde yapılan mücadeleler esnasında maktul düşmüştü. 1186 yazında imparator bizzat ordusunun başında Bulgaristan'a girdi. Isaakios II.

[1] İkinci Bulgar devletinin etnik terekkübü güç ve tartışmalı bir sorun teşkil eder. Niketas Khoniates'in bu hususlaki tasvirlerinde dikkate değer bir şekilde Bulgarlardan değil, Ulah (= Valakh) lardan söz edilmekte ve çağdaş batı kaynakları da (Ansbert, Robert de Clari, Villehardouin) ön plânda yine Ulahlardan bahsetmektedirler. Buna mukabil çağdaş İslav kaynakları ile bunu izleyen devrenin Bizanslı tarih yazarları, daha Georgios Akropolites'den başlayarak, Ulahlar hakkında hiç bir şey söylememektedirler. Diğer taraftan papa Innocentius III. ile Kaloyan arasındaki mektup teatisinde Bulgar hükümdarı, papa tarafından Bulgarların ve Ulahların efendisi tesmiye edilmekte olup, kendisini dört mektubunda bizzat *imperator totius Bulgarie et Vlachie* ve bir mektubunda da *imperator Bulgarorum* olarak takdim etmektedir (yeni neşri I. Dujčev, *Innocentii P. P. III epistolae ad Bulgariae historiam spectantes*, *Godišnik, na Sofiysk. Univ., Ist. filol. Fak.* 37, 3, 1942, No. II, XV, XVIII, XXX ve IX). Ancak Kaloyan sadece kendisini değil, Symeon, Petro ve Samuel'i de *imperatores Bulgarorum et Blachorum* (*ayn. esr.* No. XV) olarak göstermekte ve Niketas Khoniates (s. 482, 3) gayet açık olarak eskiden kendilerine Moesia'lı denilen Haemus bölgesi barbarlarına şimdi Ulah denildiğini söylemektedir (τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον ἀνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλαχοι κικλήσκονται); ancak sonraları Th. Skutariotes (Satthas *VII*, 370, 19) izah amacı ile şu ibareyi ilâve etmiştir: Βλάχοι δὲ νῦν καὶ Βούλγαροι. Bütün bunlar bizi, o zamanlar Ulahlar olarak bu tesmiye şekli bilindiği gibi sadece etnik manada olmayıp, burada çoban kabileler için genel bir kavram idi – eski Moesia, yani o zamanki Paristrion thema'sı halkı anlaşılmakta idi (Krş. Mutafçiev, *Proizkhodut na Asenevci*, *Maked. Pregled* IV, 4, 1928, s. 1 vdd. ve *Istoriya II*, 36 vdd.; Dujcev, *ayn. esr.* 85 vdd. ve *Prouçvaniya* 45 vd.; Zlatarski, *Istoriya II*, 416 vdd.). N. Bănescu (*Un problème d'histoire medièvale. Creation et caractere du second empire bulgare*, Bucarest 1942) bu – benim kanaatime göre yegâne mümkün – izahı, Uspenskiy ve Zlatarski'nin bazı tutulması imkânsız delillerini göz önüne alıp, bunlar yolu ile, İkinci Bulgar devletinin bir Ulah eseri olduğunu ispat edebileceğini sanarak, reddetmektedir. Buna mukabil o Niketas Khoniates'in zikri geçen haberini isabetli bir şekilde yorumlayamamış ve gerek Skutariotes'in ilâvesini ve gerekse Kaloyan'm Innocentius III. ile muhaberesini bir kenara bırakmıştır. Krş. ayrıca R. L. Wolff, *The "Second Bulgarian Empire". Its Origin and History to 1204*, *Speculum* 24 (1949) 167 vdd. Asenliler devletinin bir Bulgar devleti olduğundan şüphe etmek mümkün değildir. Bununla beraber Ulah ve Kumanların bu devletin kuruluşunda sahip oldukları payı da inkâra ve Mutafçiev'in, bu zamanlarda Bulgar bölgesinde hiç bir Ulah nüfusunun bulunmadığı görüşüne katılmaya gerek yoktur. O zamanlar Bulgaristan sekenesinin Ulah tesmiye edilmeleri vakıası Mutafçiev'in fikrinin aksini yeterli açıklıkla ispat etmektedir. V. G. Vasilyevskiy (*JMNP* 204, 1879, s. 173 vdd. – Bunun Uspenskiy tarafından tenkidi: *Obrazovanie*)'in dengeli mütalâalarına bk. Ayrıca krş. Litavrin, *Bolgariya i Vizantiya* 431 vdd. – Petro ve Asen kardeşlere gelince onlar Vasilyevskiy (ayn. yer)'e göre Bulgar - Ulah menşeli idiler. Zlatarski (*Potekloto na Petra i Aseniya*,

Eskikitaplarm.com

Bulgar isyanına karşı mücadelede yeterli enerji sarfetmemiş olmakla suçlanamaz. Isaakios filvaki devlet adamı değildi, ancak umumiyetle tasvir olunduğu gibi korkak bir zavallı da değildi. İdaresi elbette başarılı değildi, ama mevcut şartların o kadar teselli kabul etmez oluşlarına rağmen yine de Norman ve Bulgar savaşlarının cereyan tarzı onun saltanatı devrinde devletin, askerî bakımdan Andronikos'un tedhiş rejimindeki kadar âciz olmadığını göstermektedir[1].

Âsîler tenkil olundular; Petro ve Asen Tuna'nın gerisine kaçtılar. Bununla beraber kuvvetli Kuman yardımcı kuvvetleriyle geri döndüler ve mücadele yeniden alevlendi[2]. Isaakios daha 1186 ekiminde mümkün olan süratle düşmanın üzerine yürüdü; fakat durumu şimdi daha güçtü; ancak büyük kayıplar vermek suretiyle Bulgar-Kuman kitlelerini geri püskürtebildi. 1187 ilkbaharında imparator yeni bir sefere çıkarak, dağlarda saklanan âsîleri, sapa yollardan Serdika civarında yakalamaya gayret etti. Kesin başarı bu sefer de elde edilemedi; daha uzun bir süre savaş yapmaya ise Bizans'ın gücü yoktu. Güçlükler her tarafta çoğalıyordu. Sırp *büyük jupan*'ı Stephan Nemanya âsî Bulgarları destekliyerek Bizans-Bulgar mücadelesinin arzettiği fırsattan iktidar sahasını Bizans aleyhine genişletmek hususunda yararlandı. Anadolu'da da bir isyan patlak vermişti. Bu sebeple Isaakios II. Bulgaristan'da mücadeleyi bırakarak, Petro ve Asen'in kardeşi Kaloyan'ı kendisine rehine veren âsîlerle anlaşmak kararına vardı.

Barış anlaşması yeni durumun hiç ses çıkarmadan kabulü mânâsına geliyordu. Bizans, Balkan sıradağları ile Tuna arasındaki araziyi terkedi-

---

Spisanie na Bulg. Akad. 45, 1933, s. 7 vdd.)'ye göre bunlar asil bir Bulgar-Kuman ailesinden gelmekte idiler (Daha önce USPENSKIY, *Obrazovanie* 105 vdd.'de buna benzer şekilde). MUTAFÇIEV (*ayn. esr.* 3 vdd.) o zamanlarda aşağı Tuna bölgesinde çok sık vuku bulan Rus iskânlarına atıfta bulunmak ve diğer taraftan da bir Kuman adı olan Asen'e *Eski Rus* kroniğinde sık raslanıldığını, Rus hükümdarı Yuriy Dolgurukiy'in 1107 yılında Kuman hükümdarı Asen'in bir torunu ile evlendiğini ve bu evlilikten doğan Vasilko'ya imparator Manuel I. tarafından Tuna boyunda dört şehir verildiğini belirtmek suretiyle bunlar için Rus menşei kabul ediyor. V. NIKOLAEV (*Potekloto na Asenevci i etniçeskiyat kharakter na osnovanata ot tyakh durjava*, Sofya 1940) bütün eski izahları reddederek, Petro ve Asen'in eski Bulgar çar hanedanından geldiklerine mütedair, çoktan beri imkânsızlığı anlaşılmış olan tezi savunmaktadır. D. ANGELOV (*BSI.* 9, 1948, s. 358)'un bunu reddeden hükmüne bk.

[1] Isaakios II. hakkında M. BACHMANN (*Die Rede des Johannes Syropulos an den Kaiser Isaak II. Angelos*, München 1935) da daha müsait bir hükme varmaktadır.

[2] D. RASOVSKIY (*Rol' Polovcev v vovnakh Aseney s vizantiyskoy i latinskoy imperiyami v 1186-1207 g., Spisanie na Bulg. Akad.* 1939, 203 vdd.) Kumanların iştirakinin Bizans-Bulgar ve daha sonraki Latin-Bulgar savaşlarında daima sonuca etkili bir önem taşıdığını, ancak Kumanların iklim şartları sebebiyle Bulgarların yaz aylarında yaptıkları seferlere katılmadıklarını çok güzel bir şekilde göstermiştir.

Eskikitaplarım.com

yordu. Bağımsız bir Bulgar devleti yeniden vücut bulmuştu. Trnovo başpiskoposluğu her halde bu zamanda tesis edilmiş olmalıdır. Yeni Bulgar başpiskoposunun elinden Asen, Trnovo'daki Demetrios kilisesinde çarlık tacını giydi[1]. Rivayete göre aziz Demetrios Selânik'in Normanlar tarafından zaptı üzerine bu Grek şehrini terkederek ikinci Bulgar çarlığının merkezi olan Trnovo'ya göç etmişti. Balkanlarda Bizans hâkimiyeti devresi ebediyen sona ermişti. Sırplardan sonra şimdi de Bulgarlar kendilerini dağılmaya çalışan imparatorluk iktidar alanından çekip çıkarmışlardı. Bu gelişmenin, içinde ne büyük tehlikeler gizlemekte olduğu, Bizans yeni bir haçlı seferi felâketi ile karşılaştığında bütün çıplaklığıyla ortaya çıkacaktır.

Kutsal mezar yeniden müslümanların eline düşmüştü. Mısır'dan hâkimiyetini Suriye'ye teşmil etmiş bulunan Salah ed-Din 1187 yılında Filistin'e dalmış, 4 temmuzda Hattin'de Lâtin savaş kuvvetlerini ağır bir bozguna uğratmış, kral Guy de Lusignan'ı esir etmiş ve 2 ekimde Kudüs'e girmişti. Batının en büyük hükümdarları, Friedrich I. Barbarossa, Philippe II. Auguste ve Arslan yürekli Richard haçı kabul ettiler. 1189 yazında, Macaristan üzerinden kara yolunu seçmiş olan Friedrich I. Balkan yarımadasına geldi. Elbette Bizans imparatoru ile anlaşmaya çalışmıştı: Daha 1188 sonbaharında Nürnberg'de Alman ordusunun Bizans topraklarından geçişi hakkında bir anlaşma yapılmıştı[2]. Ancak bununla Bizanslıların güvensizliği hiç de giderilmiş değildi. Gerçekten de Barbarossa sadece Bizans ile değil, Kutsal ülkeye giden yol üzerinde bulunan Bizans devletinin düşmanları, Sırplar ve Konya sultanı ile de müzakerelere girişmişti. Bizanslıların hoşuna gitmediği ölçüde, Friedrich'in gelişi Sırpları sevindiriyordu. Bizans ile Alman imparatoru arasında giderilmesi mümkün olmayan gerginlik İslâv devletinin sadece işine yarardı. Onlarca yıldan beri Sırp politikasının temel taşı olmuş bulunan Macarlara dayanmak artık mümkün değildi; çünkü Macaristan son zamanlarda, artık kudretinden ürkmeye gerek duymadığı Bizans ile işbirliği yapmakta idi. İhtiyatlı bir kimse olan Stephan Nemanya şimdi kudretli Alman imparatorundan destek bekliyordu ve Bulgarlar da onu örnek edinmişlerdi. Niş'de Barbarossa, Nemanya tarafından büyük bir itibarla karşılandı ve gerek Sırp *büyük jupan*'ı ve gerekse Bulgar elçileri ile müzakerelerde bulundu. Sırbistan ve Bulgaristan ona vassallik yemini ve Bizans'a karşı bir ittifak önerdiler[3].

İstanbul'da bu müzakereler, beklenilebileceği gibi, pek büyük bir huzursuzluk doğurdu. Bizans hükûmeti kendisini, haçlıların en korkunç düşmanı olan Salah ed-Din'in kollarına attı: Andronikos I. zamanında aktedilen,

[1] Krş. Zlatarski, *Istoriya II*, 472 vdd.
[2] Dölger, *Reg*, 1581.
[3] Krş. M. Paulowa, *BSl.* 5 (1933/34) 235 vdd.

Eskikitaplarım.com

Alman ordusunun geçmesine engel olmak hükmünü hâvî ittifak anlaşmasını yenilediler[1]. Böylece Bizans ile Alman imparatoru arasındaki ilişkiler en gergin noktasına ulaştı. Friedrich Filibe'yi düşman ülkesinde bir şehir imiş gibi işgal etti. Bunu sinirli bir muhabere izledi; sitemli ve ağır suçlamalar bakımından hiç de çekingen davranılmıyordu. İş nihayet Barbarossa'nın, icap ettiği takdirde Bizans'ı silâh zoruyla yere sermek ve Istanbul'u işgal etmek kararına ulaşmasına kadar vardı. Sırp ve Bulgar elçileri ile yeniden buluştuğu Edirne'yi işgalinden sonra Barbarossa'nın ordusu Istanbul istikametinde yola çıktı. Friedrich, oğlu Heinrich'e bir donanma ile Istanbul surları önüne gelmesini emretti. İşte bu anda Isaakios II. boyun eğdi: 1190 şubatında Edirne'de bir anlaşma yapıldı. Alman imparatoru boğazı geçmek üzere gemiler elde etti; ona rehineler verildiği gibi en düşük fiyatlarla erzak sağlanması vadolundu[2]. Bizans Alman imparatorunun üstün kudretine boyun eğmek zorunda kalmıştı. İlkbaharda Friedrich I. ordusuyla Anadolu'ya geçti ve mukadderatın ulaşmasına imkân vermeyeceği Kutsal ülkeye doğru süratle yola koyuldu.

Filistin'e deniz yoluyla ulaşmayı tercih etmiş olan İngiltere ve Fransa krallarının seferi Bizans'ı pek az ilgilendirmekte idi; çünkü artık Bizans'ın ilgi alanı Filistin'e kadar uzamamaktaydı. Ayrıca bu hükümdarların teşebbüsü de neticesiz kaldı: 1192 barışı ile Lâtin arazisi Yafa ile Sur (= Tyros)' arasındaki dar bir arazi şeridine münhasır kalırken, Salah ed-Din Kudüs'ü elinde tutmakta idi. Haçlı seferinin sadece tâlî bir sonucu Bizans'ı doğrudan doğruya ilgilendiriyordu: Arslan yürekli Richard Kıbrıs'ı işgal etmiş, buraya hükmeden Isaakios Komnenos'u esir ederek adayı önce Templier şövalye tarikatına, daha sonra da (1192) bir zamanki Kudüs kralı Guy de Lusignan'a teslim etmişti. Kıbrıs bu tarihten sonra batılıların elinde kaldı.

Barbarossa'nın ayrılması ve feci âkıbetinden sonra Bizans Balkanlarda yeniden hareket serbestliğini kazanmıştı. Isaakios II. hiç vakit geçirmeden Trakya'ya girmiş olan Bulgarlara ve iki imparatorluğun münasebetlerinden önemli fetihlerde bulunmak ve Prizren ve Skopye (= Üsküp)'den Sofya'ya kadar en önemli şehirleri tahrip etmek hususunda faydalanmış bulunan Sırplara karşı sefere çıktı. Stephan Nemanya 1190 sonbaharında Morava suyu kenarında mağlûp edildi ve bir barış anlaşması ile son yıllarda zaptettiği yerleri iade etmek zorunda kaldı; buna mukabil daha eskiden yaptığı fetihler kendisinde kalmakta idi[3]. Anlaşılan, impa

[1] DÖLGER, *Reg.* 1591. Krş. Ch. M. BRAND, *The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade*, *Speculum* 37 (1962) 170 vdd.

[2] DÖLGER, *Reg.* 1603. K. ZIMMERT, *Der Friede zu Adrianopel*, *BZ* 11 (1902) 303 vdd. Ayrıca krş. ayn. mlf., *Der deutsch-byzantinische Konflikt vom Juli 1189 bis Februar 1190*, *BZ* 12 (1903) 42 vdd.

[3] JIREČEK, *Geschichte I*, 273 vd. M. BACHMANN, *Die Rede des Johannes Syropulos an Isaak II. Angelos*, München 1935, 68 vdd.

Eskikitaplarım.com

ratorun zaferi, Bizans kaynaklarının inandırmaya çalıştıkları kadar tam değildi. Bundan başka resmî bir barış anlaşmasının akdi Sırbistan'ın devlet olarak mevcudiyetinin resmen kabulü demekti. Bu anlaşma her iki hükümdar hanedanı arasında yapılan bir evlenme ile tahtım edildi: Nemanya'nın ikinci oğlu olan Stephan, imparatorun yeğeni Eudokia ile evlenerek yüksek *sebastokrator* unvanını aldı[1]. İmparatorluk ailesinden bir prensesle izdivaç ve *sebastokrator* ünvanının tevcihi pek büyük bir şeref olmakla beraber Sırp veliahdinin Bizans ünvanlar hiyerarşisi çerçevesine sokulması, Bizans imparatorunun, *basileus* ve *autokrator*'un, üstünlüğüne ifade bahşediyordu[2].

Bizans Bulgarlara karşı savaşın yeniden ele alınışında daha az başarılı oldu. 1190 yılında yapılan büyük sefer ağır bir bozgun ile sonuçlandı. Bizanslılar her ne kadar Trnovo surlarının altına kadar sokuldularsa da Bulgar başşehrinin kuşatması başarısız kaldı ve geri dönüş sırasında Bizans ordusu Balkan geçitlerinde mağlûp edildi ve bizzat imparator büyük güçlükle felâketten kurtulabildi. Bulgar baskısını ortadan kaldırmak için yapılan diğer teşebbüsler de aynı şekilde başarısız kaldı ve 1194 yılında Bizanslılar Arkadiopolis (= Lüleburgaz) yanında yeniden yenildiler. İmparator buna rağmen mücadeleden vazgeçmedi. Macarların Sırbistan'a yaptıkları bir baskın yüzünden[3] Macar kral sarayı ile bozulmuş olan dostane ilişkileri, Macarlarla müttefikan Bulgaristan'a yeni bir sefer yapmak gayesiyle, yeniledi. Ancak henüz ordusu ile yola çıkmış idi ki, ağabeyisi Aleksios 8 nisan 1195'de başından tacını aldı ve gözlerine mil çektirdi.

İktidar delisi bir zavallı olan Aleksios III. (1195-1203) inkıraz devrinin tipik bir ürünü idi. Angelos adı kendisine yeteri kadar asîl görünmediği için büyük Komnenos hükümdarlarının karikatürü imişcesine, kendini Komnenos olarak adlandırdı[4]. Bütün çürüklüğü ve bitkinliğine rağmen Isaakios II. zamanında tutunabilmiş olan devlet son mukavemet gücünü de yitirdi. İç çöküş kendisini bir yıldan diğerine daha açık olarak belli ediyordu. 1195 darbesi dış siyaset bakımından da türlü ve önemli sonuçlar doğurdu.

Taht değişiminin devletin Sırbistan ile münasebetleri üzerindeki sonuçları özel cinsten oldu. Sırbistan veliahdi ile evlendirilen prenses Eudokia'nın babası imparator olmuştu ve bu vâkıa bu tarihten pek uzak olmayan bir tarihte imparatorun damadı *sebastokrator* Stephan'ın iktidarı ele aldığı Sırbistan'daki taht değişmesinde hiç şüphesiz etkili oldu. 25

[1] Krş. M. Laskaris, *Viz. princeze* 7 vdd.

[2] Benim şu makalem ile krş.: *Die byzantinische Staatenhierarchie*, *SK* 8 (1936) 41 vdd.

[3] Krş. V. Laurent, *La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade*, *Revue du Sud-Est europ.* 18 (1941) 109 vdd. N. Radovçiç, *Promena u srpsko-macarskim odnosima krayem XII veka*, *Glas Srpske akad. nauka* 213 (1954) 1 vdd.

[4] Nik. Khoniates 605.

Eskikitaplarım.com

mart 1196'da[1] yaşlı Nemanya, oğlu Stephan lehine tahttan feragatle keşiş olarak önce Sırp Studenica manastırına, daha sonra da en küçük oğlu Sava'nın yıllardan beri zâhidane keşiş hayatı sürdüğü Athos dağına gitti. Stephan'ın iktidarı ele almasının Sırbistan'da yeni bir Bizans nüfuzu devresi açması beklenebilirdi; ancak böyle bir şey hiç olmadı, çünkü kudretsiz Bizans devleti kendisince hasretle beklenen fırsattan faydalanamadı. Gerek Rascia ve gerekse Bosna'da Sırp hükümdarının Bizanslı kayın pederi değil, aksine kudretli Roma kilisesi ile onun temsilcisi Macaristan bunu izleyen yıllarda hâkim nüfuza sahip oldular. Zeta arazisi ile yetinmek zorunda kalıp, hakkının yendiği kanaatinde olan, Nemanya'nın en büyük oğlu Vukan, Macaristan ve Roma'nın desteğine güvenerek kardeşine karşı mücadeleye girişti. Bizans'ın yardım etmeden kendi hâline terkettiği Stephan kurtuluşu Roma'ya dayanmakta aradı. Bizans'ı o kadar az hesaba katmak zorunluğunu hissetmekteydi ki, Bizanslı karısını kovdu. Fakat Vukan ondan önce davrandı. Macar yardımı ile kardeşini ülkeden çıkardı ve papalığın hâkimiyetini ve Macaristan'ın yüksek hâkimiyet haklarını kabul ettikten sonra idareyi eline aldı (1202). Hükümdarlığını yalnızca Bogomil öğretisinden ayrılarak Roma-katolik imanını kabul etmek ve Macaristan'ın himayesine girmek suretiyle (1203) kurtarabilmiş olan *ban* Kulin'in hüküm sürdüğü komşu Bosna'da da durum buna benzer şekilde gelişmişti. Stephan her ne kadar yeniden tahtına kavuşmuş ise de, bunu Bizans'ın değil, Bulgaristan'ın yardımıyla gerçekleştirmiştir. Bizans imparatorluğunun Sırp meselesindeki tutumundan imparatorluk kudretinin ne kadar büyük bir süratle çöktüğü çok açık olarak görülmektedir: 1196 yılında Bizans Sırp tahtına kimin çıkacağını beraberce tayin edebiliyordu; bundan bir kaç yıl sonra ise Bizans oyun dışı olmuş ve bu ülkeyi Roma-Macar nüfuzuna terk etmek zorunda kalmıştır.

[1] Aziz Sava tarafından kaleme alınan Stephan Nemanya'nın *Vita*'sında 6703 (=1195) yılının 25 martı verilmektedir; ancak bu yıl sayısı hiç şüphesiz Sava tarafından değil, daha sonradan yazılmıştır. Daha önce Y. Pavlovıç (*Hronološke beleške sv. Save o Stevanu Nemanyi*, *Glasnik srp. uč. društva* 47, 1879, 284 vdd.) Nemanya'nın tahttan feragatinin 1196 yılına vazedilmesi gerektiği görüşünü müdafaa etmiş ve ondan sonra bütün Sırp tarih yazarları bu görüşe uymuştu. Buna mukabil V. Çorovıç (*Pitanje o hronologiyi u delima sv. Save*, *Godišnyica N. Čupiča* 49, 1940, s. 65 vdd.) ve son zamanda R. Novakovıç (*Yedan pokušay tumačenya Savinih hronoloških podataka u jitiyu sv. Simeuna*, *Ist. glasnik* 1955, 3/4, 96 vdd.) 1195 yılını kabul ediyorlar. Bu tarihin kabulü, Çoroviç'in de yaptığı gibi, Nemanya'nın tahttan feragati İstanbul'da 8 nisan 1195 tarihinde vuku bulan taht değişikliği ile ilgili görüldüğü takdirde, önemli güçlüklerle karşılaşacaktır. 8 nisan 1195 tarihindeki Bizans hükümet darbesi ile 25 mart 1196'daki Nemanya'nın tahtından feragati arasına giren oldukça uzun süre ise pek önemli olmayabilir. R. Novakovıç (*Kada se rodio i kada je počeo da vlada St. Nemanya?*, *İst. glasnik* 10, 8, 144, 181)'in haklı olarak belirtmiş olduğu gibi, Nemanya'nın tahtından ayrılma kararı her halde bunun resmen açıklanmasından çok önce verilmiş olmalıdır.

Eskikitaplarım.com

Bulgaristan ile savaştan Aleksios III. önce barış müzakereleri yoluyla kurtulmak istedi. Ancak Bulgar talepleri o derece ileri gitmekte idi ki müzakereler kesildi. Savaş tekrar başladı ve Bizans için bahtsız bir cereyan aldı. Serrhes bölgesi Bulgarlar tarafından tahrip (1195 ve 1196'da), Bizans ordusu mağlûp ve kumandanı *sebastokrator* Isaakios Komnenos esir edildi[1]. Bizans taviz vermek hususunda mağrur ve fakat savaş yapmak için de çok zayıf idi. Sadece üçüncü çare kalmıştı: Düşman ülkesindeki muhalefeti desteklemek. Asen 1196'da bir *boyar*'lar suikastına kurban gitti. Katili *boyar* Ivanko ise Trnovo'da uzun süre tutunamadı; çünkü Bizans'dan beklenen yardım, Bizans ordusunda çıkan bir ayaklanma yüzünden gelmemişti. Ivanko meydanı Petro'ya teketmek ve Istanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Fakat Asen yerine çarlık tacını giymiş olan Petro'da 1197'de bir cinayete kurban gitti.

Ivanko Istanbul'da büyük itibar gördü, Filibe valiliğine ve daha sonra da hattâ Bulgarlara karşı mücadele eden imparatorluk askerî kuvvetlerinin kumandanlığına tayin edildi. Ancak Aleksios III. 'un ellerine Bizans-Bulgar mücadelesinin kaderini teslim etmiş olduğu bu hilekâr Bulgar *boyar*'ı imparatorluğa ihanet ederek Rodop bölgesinde kendisine mahsus bir hükümdarlık kurdu. *Voyvoda* Dobromir Khrs'in önceleri Strymon bolgesinde bağımsızlık kazanıp, sonradan iktidar bölgesini genişleterek girilmesi zor olan Vardar kenarındaki Prosek'de tahassun etmiş olduğu Makedonya'da daha da önemli bir mahallî hükümdarlık teessüs etmiş idi. Dobromir Khrs Bizans hükûmetince tanınarak imparatorun akrabasından bir kadınla evlendi. Ancak Bizans pek az sonra ona karşı da silâha davranmak zorunda kaldı. Trnovo çar devletine dayanarak Dobromir Bizans devletine karşı savaşa girişti. Prilep ve Bitola dahil olmak üzere batı Makedonya'nın büyük bir kısmını işgal edip hattâ orta Yunanistan'a kadar ilerledi. Bizanslılar bir zamanki dostları Ivanko'yu nihayet hile ile ele geçirdiler. Böylece onun hâkimiyet sahası tekrar Bizans'a geri dönmüş oldu. Bir kaç yüksek rütbeli Bizans kumandanının da kendisine iltihak ettiği Dobromir Khrs ile yapılan mücadeleler ise, bunun hâkimiyet sahasının Kaloyan'ın payına düşmesi ve böylece Makedonya'nın büyük kısmının Bulgar devletine katılması ile nihayet buldu.

Kaloyan (1197-1207)'ın, bu bir zamanlar Petro ve Asen'in Istanbul'a rehine olarak gönderilmiş olan kardeşlerinin şahsında Bizans devletine tehlikeli bir düşman husule gelmişti. Onun kuvvetli idaresinde yeni Bulgar çarlık devleti ilk fırtınalı yükseliş devrini yaşadı. Bu devlet Balkanların en önemli kudret faktörlerinden birisi olarak güney doğu Avrupa'nın mukadderatında bir çok defa kesin bir rol oynadı.

[1] Bunu izleyen olaylar için de ZLATARSKI, *Istoriya III*, 78 vdd. ve MUTAFÇIEV, *Istoriya II*, 1, vdd. ile krş.

Eskikitaplarını.com

Bizans'a karşı mücadelesinde başarılı olan devletinin, Kaloyan, Roma tarafından tanınmasını da sağlayabildi. Asen'in, kendisinin tayin ettiği Trnovo başpiskoposu tarafından taçlandırılmış olması yeni devlet için yeterli hukukî bir zemin temin etmemekte idi. Taçlandırma hakkına sadece iki kilise merkezi, Roma ve Istanbul sahiptiler ve hukuken geçerliğe sadece Roma ve Bizans'dan tevcih edilen taç malikti. Kaloyan'ın çözülmekte ve kendisine düşman olan Bizans devletine değil, Roma'ya müracaat etmesine şaşılmamalıdır. Bu suretle Roma Istanbul'un sukutunun arifesinde ruhanî bakımdan sadece Sırbistan'ı değil, aynı zamanda Bulgaristan'ı da kendine bağlamış ve nüfuz alanını Balkan yarımadasının büyük bir kısmına yaymış bulunuyordu. Uzun müzakerelerden sonra Kaloyan papalığın hâkimiyetini kabul ettiğini bildirdi. Anlaşmanın son safhası ise Istanbul'un düşmesinden sonra oynandı: 7 kasım 1204'de Innocentius III. tarafından Trnovo'ya gönderilen bir kardinal, Bulgar başpiskoposu Basileios'u Bulgaristan *primas*'ı olarak takdis etti ve bunun ertesi günü de Kaloyan'a kral tacını giydirdi.

Bizans'ın Balkan politikasının göze çarpan ve gittikçe daha zaval lılaşan çaresizliği büyük ölçüde, devleti batıdan en büyük tehlikelerin tehdid etmesiyle ilgili idi. Bizans imparatorluğunun en büyük endişe konusunu yıllardan beri imparator Heinrich VI. ile ilişkileri teşkil etmekteydi. Norman tahtının vârisesi Konstanze ile evlenmiş olan Heinrich, Barbarossa'nın ölümünden sonra sadece babasının yerini almakla kalmamış, aynı zamanda 1189'da vefat etmiş olan Norman kralı Guillaume II'un mirasına da konmuştu. Guillaume II.'un yeğenlerinden birisi olan Tankred etrafında toplanan ve gerek papalık ve gerekse Bizans tarafından desteklenen Sicilya muhalefeti, Tankred'in ölümüyle dayanağını kaybetmişti. 1194 noelinde Heinrich, Palermo'da Sicilya krallık tacına sahip oldu. Bizans bakımından bu iki düşman devletin birleşmesi öldürücü bir tehlike anlamı taşımaktaydı. Sicilya'nın Alman devletine ilhakı Heinrich'in dünya hâkimiyeti plânına kuvvetli bir temel teşkil etti. Ancak bu plânın ilk ve en önemli noktası Bizans devletinin zaptı idi[1]. Heinrich önce Guillaume II.'un mirascısı sıfatıyla Normanlar tarafından 1185'de zapt ve sonradan kaybedilmiş olan Dyrrhakhion ile Selânik arasındaki bölgenin boşaltılmasını ve buna ilâveten büyük bir meblâğın ödenmesini ve Bizans devletinin plânlanan yeni haçlı seferine bir savaş filosu göndermek suretiyle katılmasını talep etti. 1195 Bizans taht değişmesinden sonra durum daha da gerginleşti. Kardeşi Philipp'in Isaakios II.'un kızı

[1] Krş. NORDEN, *Papsttum und Byzanz*, 122 vdd. Onun düşünüşüne aykırı olarak W. LEONHARDT, *Der Kreuzzugsplan Kaiser Heinrichs VI.* (1929). Bu sonuncu yazara göre imparator Heinrich VI., Bizans devletini fethetmeyi hiç düşünmemiştir. Dorotea, *Reg.* 1619'deki isabetli itiraz ile krş.

Eskikitaplarını.com

Irene ile evlenmesi yoluyla Heinrich, Istanbul tahtı üzerinde bir hanedan iddiasına sahip oldu ve Isaakios'un intikamcısı ve tahttan indirilip gözleri kör edilen imparatorun tahtını zorbaca eline geçirmiş olan Aleksios'a karşı hâmîsi sıfatıyla harekete geçmek suretiyle kendi fetih plânlarına bir tür adaleti sağlamak havası verdi. Aleksios III.'un ürkütülen hükûmeti, Alman imparatorunu para taleplerini tatmin etmek suretiyle yumuşatmak için büyük gayretler gösterdi. Yılda 800 kg. altın harac ödemek gibi muazzam yükü üzerine aldı[1]. Bütün eyaletlerde özel bir "Alman vergisi" (τὸ ἀλαμανικόν) tahsil edildi. Ancak zaten tahammülünden fazla vergi ile yüklü ve bitkin ülkenin vergi ödeme gücünün vidaları en son haddine kadar sıkılmasına rağmen ödenmesi kararlaştırılan meblâğ toplanamadı. Bizans öylesine sefil bir derekeye düşmüştü ki, haraç tutarını sağlamak ve böylelikle üstün düşmanın merhamet ve inâyetini satın alabilmek için Havariyun kilisesindeki imparator mezarlarının kıymetli ziynetlerinin müsadere edilmesi gerekmişti[2]. Heinrich'in Bizans ile müzakereye girişmeye tenezzül etmesi, onun önceleri düşmanını şantaj ve küçük düşürmekle yetinmiş olması, Alman imparatorunun Istanbul'a karşı değil, haçlı olarak Kudüs'e sefer etmesinde ısrar eden papanın müdahalesine sebep oldu. Çünkü Almanların dünya hâkimiyeti plânı eğer Bizans devletini imha ile tehdid ediyor idiyse, aynı plân papalığı da devamlı bir acz hâliyle tehdit etmekte ve papayı *schismatik* Istanbul imparatorluğunun varlığını muhafaza için müdahaleye sevketmekte idi. Bununla beraber burada mesele, fetih plânından vazgeçilmesi değil, sadece bunun ertelenmesi idi. Bizans zaten kıskaç içine alınmıştı: Kıbrıs kralı Amaury ve Küçük Armenia hükümdarı Leo, vassal hükümdarlar sıfatıyla Alman imparatoruna tabi olmuşlardı. Ancak kesin darbe gerçekleşmeden Heinrich VI. ölümün pençesine düştü (eylül 1197).

Alman vergisinin ortadan kalkması bütün Bizans'ı sevinç içinde bıraktı ve kısa bir süre önce Alman imparatoruna harac ödeyen ve ölüm korkusu içinde ecdadının mezarlarının ziynetini koparıp almış olan bu liyakatsiz ve zavallı imparator Aleksios Komnenos, bu sefer kendi namına cihanşümûl devlet olmak ve büyük Komnenoslar üslûbunda papaya tek kilise ve tek devlet arasında bir ittifak teklif etmek zamanının geldiğini sandı[3]. Bu arada Heinrich VI.'in ölümü, sadece, zayıf ve bu zaafı taarruz plânlarının yapılmasını tahrik eden Bizans'a karşı, batının artık kaçınılamaz olan saldırısının kısa bir süre ertelenmesi anlamına geliyordu; ölüm darbesi bundan bir kaç yıl sonra başka bir merkezden vuruldu.

[1] Nik. Khoniates 631, 4. Aslında Heinrich VI. 1 000 kilo talep etmişti (*ayn. yr.* 630, 16).

[2] Nik. Khoniates 631 vd.

[3] Innocentius III.'un ağustos 1198 tarihli cevabî yazısı ile krş. (*Epist. I*, 353; MIGNE, *P. L.* 214, 327 B. C.). NORDEN, *Papsttum und Byzanz* 134.

Eskikitaplarım.com

Batı imparatorluğu dağılmıştı, İtalya Alman hâkimiyetinden sıyrılmış, Almanya'da Heinrich'in kardeşi Philipp von Schwaben'in karşısına Otto von Braunschweig'ın şahsında bir mukabil kral dikilmişti. Alman imparatorunun üstünlüğü yerini büyük papa Innocentius III.'ün hâkimiyetine bırakmıştı ve bu da batının doğu politikasında yeniden haçlı düşüncesinin ön plâna geçmesi demekti. Bizans'a papanın plânına göre silâhla boyun eğdirilmeyecek, aksine bu devlet kilise birliği yoluyla papalığa itaat ettirilerek batı hristiyanlığının yanında haçlı seferine katılacaktı.

Ancak haçlı seferinin fikrî yaratıcısı papa Innocentius III. yanında yeni haçlı hareketinin mihrakında bütün harekete hâkim olarak, bedeli batı kuvvetlerini Bizans'a karşı yöneltmek olan yaşlı *doge* Enrico Dandolo'nun kudretli şahsiyeti yer almakta idi. Büyük, cüretli ve uzun etkili kararlar almaya kadir, duygu bakımından haçlı seferi fikrinin tesirine kapalı bir devlet adamı olarak Dandolo, Venedik'in doğudaki üstün durumunun devamlı şekilde sağlama alınmasının ön şartını Bizans devletinin imhasında görmekte idi. Aslında Venedik, Aleksios I. zamanından beri Bizans ülkesinde ve denizlerinde gerçekten çok geniş imtiyazlara sahip bulunmaktaydı: Ne Ioannes II., ne de Manuel I. bu sıkıcı mükellefiyetlerden sıyrılmayı başaramamışlar ve Angelos hanedanının her iki imparatoru da Venedik'in imtiyazlarını resmen tasdik ve teyit etmişlerdi[1]. Ancak son derecede isteksizce Venedik baskısına boyun eğmiş olan imparatorluğun tekerrür eden başkaldırma çabaları ve 1171 ve 1182 yıllarında görülen Bizans halkının ânî feveranları devamlı bir emniyetsizlik duygusu doğurmuştu. Deniz cumhuriyeti her an tetikte durmak, Istanbul'daki her taht değişmesinde yeniden imtiyazlarını zorla elde etmek ve muhtemel karşı koyma hareketlerini silâh gücüyle önlemek durumunda idi. Bundan başka Cenova ve Pisa tehlikeli rakipler hâlini almışlardı; çünkü Bizans içinde bulunduğu zorunlu koşullar altında, hiç olmazsa Venedik üstünlüğüne karşı bir denge yaratmak düşüncesiyle, bu yükselmek gayretinde olan deniz güçlerine aynı şekilde büyük imtiyazlar tanımıştı. Istanbul'da bir Bizans imparatoru hüküm sürdüğü müddetçe Venedik tekel mevkiini emniyette telâkki edemezdi. Yegâne çözüm Bizans devletinin yere vurulmasında görünüyordu. Bunun için en iyi fırsatı ise, Bizans'a karşı bu fetih hareketine çevrilmesi gereken haçlı seferine iştirak sağlamaktaydı. Bizanslılar deniz hâkimiyetini Venedik'e kaptırmışlardı, şimdi de sıra imparatorluklarına gelmişti.

Dördüncü haçlı seferinin, izahı için çok sayıda nazariye ileri sürülmüş olan[2], Istanbul'a karşı dönmüş olması bizim için hiç esrarlı bir keyfiyet

[1] Tafel und Thomas *I*, 189 vdd.; Dölger, *Reg.* 1576 (ayrıca 1577, 1578, 1580, 1590'ı da kış.); Tafel und Thomas *I*, 248 vdd. Dölger, *Reg.* 1647

[2] Bunlara en yeni bir toplu bakış için bk. A. Frolow, *Recherches sur la déviation de la IVe Croisade vers Constantinople*, Paris 1955.

Eskikitaplarım.com

değildi. Bu, kendisine takaddüm eden gelişmenin hemen hemen zorunlu bir sonucudur. Kiliselerin ayrılmasından ve buna ek olarak da haçlı seferlerinin başlamasından beri batı dünyasında Bizans aleyhtarı ruh hâleti gelişme hâlinde idi. Manuel'in batıdaki saldırgan siyaseti ve Andronikos'un tahrik edici Lâtin düşmanlığı, bu ruh hâletinin açık bir düşmanlığa dönüşmesinde rol oynadılar. Bizans imparatorluğunun Angeloslar idaresindeki pek açık zaafı ve zavallılığı karşısında ise batı dünyasının Bizans düşmanlığı, fetih plânları yapılması şeklini aldı. Normanlarm bir mirası olarak İstanbul'un zaptı düşüncesi daha ikinci haçlı seferi esnasında Louis VII.'nin çevresinde hortlamıştı; Friedrich Barbarossa'nın haçlı seferi sırasında bu fikrin gerçekleştirilmesi pek yakınlaşmıştı; Barbarossa'nın ve Norman krallarının vârisi Heinrich VI. bu fikri siyasî plânlarının merkezî noktasına yerleştirmişti ve şimdi Venedik ticarî ve iktidar politikasının çıkarlarını terazinin kefesine atınca, düşünce fiiliyat hâline geldi. Haçlı seferi düşüncesinin gelişmekte olan dünyevîleşmesi mantıkî hedefine ulaşmıştı: Haçlı seferi bir fetih âleti oldu ve hristiyan doğu devletine cephe aldı. Bazı koşulların bir araya gelmesi bu dönüşü kolaylaştırmış ve haçlı şövalyelerinin Venedik menfaatleri hizmetine girmelerinde yardımcı olmuştur.

Haçlılar Venedik gemileri ile Mısır'a gitmek üzere Venedik'de toplanmışlardı. Fakat nakliye ücretini sağlayamadıkları için, Venedik *doge*'unun, eksik kalan miktarı silâh yardımı ile karşılamak ve deniz cumhuriyetini Macaristan'ın eline geçmiş olan Zara şehrini zaptında desteklemek teklifini kabul ettiler. Böylece haçlı seferi hedefinden ilk ayrılma vuku bulmuş oldu. Venedik hizmetinde haçlılar, Macar kralının da bizzat haçı kabul etmiş olmasına rağmen, hristiyan Macaristan'a karşı savaşa girişti ler ve 1202 kasımında, şehir halkının surlar üzerine haçlar dikmiş olmasına rağmen, Zara hücumla zaptolundu. Bu, bu haçlı seferinin hemen hemen sembolik ön perdesi idi.

Hedeften dönüşün birincisini, Isaakios II.'un oğlu prens Aleksios Angelos'un şahsıyla alâkalı olan ikinci hedef değişikliği izledi. Genç Aleksios, gözlerine mil çekilmiş babası ile kapatılmış olduğu zindandan kaçmaya muvaffak olmuştu. Aleksios yardım istemek üzere batıya gitmiş ve papa Innocentius III. ile sonuçsuz bir buluşmadan sonra Philipp von Schwaben'in sarayına ulaşmıştı. Heinrich VI.'in siyasetini elinden geldiği kadar devam ettirmek gayretinde olan Philipp, kayınbiraderinin Bizans tahtı üzerinde sürdüğü iddiaları büyük bir memnuniyetle destekledi. İç güçlükler yüzünden doğrudan doğruya bir müdahaleye imkân bulamayan Alman hükümdarı, haçlılar ve Venediklilerle müzakereye girişti ve onları Isaakios II. ile oğlunun tekrar tahtlarına yerleştirilmesi plânı için kazanmaya çalıştı

Eskikitaplarm.com

Hiç bir teklif Venedik *doge*'unun hoşuna daha çok gidemezdi; ailesi doğu ile sıkı ilişkilere sahip olan haçlı seferinin başkumandanı Boniface de Montferrat da Bizans işlerine müdahale edebilmek fırsatını sevinçle telâkki eylemişti. Haçlılar zaptedilen Zara'da kışı geçirirlerken Alman kralı ile himâyegerdesi genç Aleksios'un elçileri göründüler ve her iki tarafça arzulanan anlaşma vuku buldu. Taht adaylarına özgü bir cömertlikle Aleksios, haçlılara ve Venediklilere muazzam meblâğlar vaadedip papayı yatıştırmak için kilise birliğini yem olarak kullandı ve imparatorluk tahtına çıktıktan sonra haçlı seferini müteakip safhasında fiilen destek lemeyi yükümlendi. Haçlı şövalyelerinin büyük bir çoğunluğu Dandolo ve Boniface'ın teşviklerine uydu: Teklifin kandırıcı niteliği büyüktü ve haçlı seferi, Istanbul'a karşı yapılacak hareketten sonra Bizans tahtı namzedi tarafından kesin olarak vaadedilen daha yüksek imkânlarla tekrar ele alınacağı için vicdanlar da müsterihti. Aleksios daha Zara'da haçlılara katıldı, 1203 mayısında Korfu adasında haçlı seferinin karar verilen hedef değişikliği hakkındaki anlaşma imzalandı ve daha 24 haziranda haçlı donanması "bütün şehirlerin kraliçesi" Bizans payitahtı önünde görüldü.

Galata'nın alınmasından sonra Haliç'e girişi kapatan zincir parçalandı; haçlıların gemileri limana girdiler ve aynı zamanda karadan da şehir surlarına karşı taaruz başladı. Bizans garnizonunun ve hususiyle *varaeg* muhafız kuvvetinin mezbûhane mukavemetine rağmen Istanbul 17 temmuz 1203'de haçlıların eline geçti. Sefil imparator Aleksios III. imparatorluk hazinesi ve mücevheratıyla birlikte kaçmıştı. Kör Isaakios II tekrar tahta çıkarıldı; oğlu Aleksios IV., haçlıların himâyegerdesi, müşterek imparatorluk tacını elde etti.

Istanbul'da her şeye rağmen bir Bizans hükûmeti mevcuttu, ama bu hükûmet surlar önünde karargâh kurmuş olan haçlıların inayeti ile yaşamakta idi. Bu inâyet ise pek uzun sürmedi; çünkü kısa bir zaman içinde Aleksios IV.'un Zara ve Korfu'da ettiği vaadleri yerine getirecek durumda olmadığı anlaşılmıştı. Aleksios şimdi iki ateş arasında kalmıştı: Haçlılar ve Venedikliler vaadedilen paranın derhal ödenmesini talep ve ertelenme ricalarını merhametsizce reddediyorlardı. Bizans halkı ise, haçlıları ülkeye sokup kendisini ve milletini Lâtinlerin kölesi hâline getirmiş olan imparatora karşı ayaklanmıştı. 1204 ocak ayı sonlarında Istanbul'da bir isyan patlak verdi ve Aleksios IV. sadece bu kadar fedakârlıkla satın aldığı tacını değil, üstelik hayatını da kaybetti; babası bundan pek az sonra hapiste öldü. İmparatorluk tahtına, Aleksios III.'ün damatlarından biri, bir zamanlar Sırp hükümdarı Stephan ile evlenmiş olan Eudokia'nın kocası V. Murtzuphlos çıktı.

Bizans'da bir defa daha Lâtin düşmanı istikamet zafer kazanmıştı, fakat bunların zaferi sadece facianın son sahnesini ta'cîl etmiş oldu. Haç-

Eskikitaplarım.com

hlar Bizans payitahtına karşı yeni bir savaş için hazırlandılar. Istanbul, ve fakat bu sefer oraya bir Bizans hükûmeti yerleştirmek için değil de, aksine Bizans imparatorluğunun harabeleri üzerinde Lâtinler için bir imparatorluk kurmak gayesiyle fethedilmeli idi. Mart içinde haçlılar ve Venedikliler Bizans başşehrinin surları altında fethedilecek devletin taksimini ve Istanbul'da bir Lâtin imparatorluğunun kurulmasını en ince teferruatına kadar tesbit eden bir anlaşma imzaladılar[1]. Bundan sonra taarruz başladı ve olanlar oldu: 13 nisan 1204'de Bizans payitahtı saldıranların üstün kuvvetine mağlûp oldu. Fatihler Istanbul'a girdiler. Böylece, büyük Konstantin zamanından beri zaptedilemez hüviyetini korumuş, İranlıların ve Arapların, Avar ve Bulgarların müthiş taarruzlarına karşı koymuş olan şehir, haçlı ve Venediklilere bir ganimet oldu. Istanbul'da üç gün müddetle yağma ve ölüm hüküm sürdü. O zamanki dünyanın en büyük kültür merkezinin en değerli hazineleri istilâcılar elinde mahvoldu ve kısmen de barbarcasına tahrip edildi. Haçlıların tarihcisi "Dünya yaratılalı beri bu kadar çok ganimet daha hiç bir şehirde kazanılmamıştı" demektedir[2]. Bizans tarihcisi ise "Omuzlarında İsa'nın haçını taşıyan bu adamlara nisbetle İsmaîlîler (=Araplar) bile daha insan dostu ve daha merhametlidir" diyor[3]. Savaş ganimetlerinin paylaşılmasını, Bizans devletinin çöküşünü damgalayan ve Bizans'ın yapıcı kuvvetlerini yarım asırdan fazla bir süre için merkezden ülkenin sınırlarına süren Bizans devletinin taksimi izledi.

[1] Tafel und Thomas *I*, 464-88.

[2] Villehardouin, *La conquete de Constantinople*, nşr. E. Faral, c. *II* (1939) 52: "Et bien tesmoigne joffrois de Vilehardoin li mareschaus de Champaigne a son escient par verite, que, puis que li siecles fu estorez, ne fu tant gaaingne en une ville."

[3] Nik. Khoniates 761-62. Istanbul'da haçlıların korkunç davranışlarını, göz şahidi sıfatiyle Efes metropoliti Nikolam Mesarites, kardeşi Ioannes'e yazdığı bir mezar kitabesinde tasvir etmektedir: Heisenberg, *Neue Quellen I*, 41 vdd.

Eskikitaplarım.com

VII

LÂTİN HÂKİMİYETİ VE BİZANS İMPARATORLUĞUNUN RESTORASYONU (1204 - 1282)

Kaynaklar

Lâtin hâkimiyetinin ilk yıllarını Niketas Khoniates'in yukarıda adı geçen, 1206'ya kadar uzanan tarih eseri tasvir eder[1]. İznik Bizans imparatorluğunun asıl tarih yazarı, gerek âlim ve gerekse devlet adamı olarak belirgin bir şahsiyet olan Georgios Akropolites (1217'den 1282'ye kadar)'dir. Veliahd Theodoros II. Laskaris'in önce tahsil arkadaşı sonra da hocası olan bu zat 1246'da λογοθέτης γενικοῦ ve daha sonra da *büyük logothetes* tayin edilmiş, Lyon kilise birliği konsilinde imparatorluk temsilcisi ve Bizans delegasyonunun başkanı olarak bulunmuştur. Olaylar hakkında iyi bilgi sahibi olan bu çağdaş müellifin kaleminden, olayları açık ve ustaca, Lâtinlerin Istanbul'a taarruzlarından Bizanslıların imparatorluk şehrini yeniden zaptetmelerine kadar (1203-61) tasvir eden bir χρονικὴ συγγραφή'ye sahip bulunmaktayız[2]. Akropolites'in diğer yazıları arasında özellikle Ioannes III Vatatzes'in mezar kitabesi tarihî değere sahiptir[3]. Kyzikos'lu Theodoros Skutariotes'in 1282'den sonra kaleme aldığı, dünyanın yaratılışından Istanbul'un 1261'de tekrar zaptına kadar gelen kronik kompilâtif bir eserdir. Komnenoslar öncesi devir sadece pek kısa olarak ele alınmıştır, esas kısım ise Niketas Khoniates ve Akropolites'den yapılmış bir hulâsadır, ancak Akropolites'e dayanan kısım bir çok ilâveyi ihtiva etmektedir ki, eserin asıl ve pek önemsiz olmayan kaynak değeri bu ilâvelerdedir[4]. Krumbacher'in 13. yüzyılın en büyük çokyazarı tesmiye ettiği Georgios Pakhymeres (1242 - takr. 1310)'in çok önemli tarih eseri, Akropolites'in zeyli olarak görünüyor. Eser 1255 ile 1308 arasındaki devreyi kapsamakta ve Mikhail VIII. Palaiologos'un çok hareketli saltanat devresinin en mufassal ve yegâne çağdaş tarihî tasvirini arzetmektedir. Pakhymeres'in belirgin Grek - Ortodoks tutumu ve Roma ile *union*'u sert bir şekildeki reddi ve Palaiologoslar devrinin diğer Bizans tarih yazıcılığının mütebariz alâmeti olan teferruatlı doğmatik açıklamalara temayülü karakteristiktir. Büyük, 1204'den 1359'a kadar uzanan tarih eseri hakkında daha sonraki bölümde daha fazla söze ihtiyaç duyulacak olan ansiklopedik âlim Nikephoros Gregoras (1291, 1359) İznik devleti devrini ve Bizans restorasyonundan sonraki ilk on yılları kısa şekilde ele

[1] Bu ve Niketas Khoniates'in kısmen 1204'den sonraki zamana isabet eden muhtelif yazıları ile Mikhail Khoniates'in mektup ve yazıları için krş. yukarıda s. 326.

[2] Tenkitli neşri: A. Heisenberg, *Gregorii Acropolitae Opera I*, Leipzig 1903.

[3] Nşr. Heisenberg, *Opera II*, 12-20).

[4] Kompilâsyon, bağımsız anonim bir eser olarak Sathas (Μεσαιωνικὴ βιβλ. *VII*, 1894, s. 1-556) tarafından yayımlanmış olup, bu tarihten itibaren bilim âlemine *Symeon Sathas* adı ile anılmıştır. Eserin Theodoros Skutariotes'e aidiyeti A. Heisenberg tarafından teşhis olunmuştur: *Analekta, Mitt. aus Italien, Hss. byz. Chronographen* (1901) 9 vdd. Akropolites'e yapılan ilâveleri Heisenberg kendi Akropolites neşrinde (*I*, 275 vdd.) göstermektedir.

Eskikitaplarını.com

almaktadır. Ancak bu devrenin olaylarını çağdaş sıfatıyla değil ve sadece bir giriş mahiyetinde tasvir etmesine rağmen, eseri bu kısımlarında da fevkalâde önemli malzeme ihtiva etmekte ve Akropolites ile Pakhymeres'in tasvirlerini çok esaslı bir şekilde tamamlamaktadır. Burada LAtin hâkimiyeti devresi için mevcut batı tarih kaynaklarını zikretmek çok uzuna kaçmak olurdu[1]. Ancak 14. yüzyılın ikinci yarısından Grekleşmiş bir Frank'ın eseri olup iki avamî grekçe, bir fransızca, bir italyanca ve bir aragonca versiyonu zamanımıza intikal ederek Frank hâkimiyeti devresinde Pelopones'de hüküm süren şartlar hakkında zengin bilgi sağlayan *Mora* kroniğine özel bir işarette bulunalım[2].

Istanbul LAtin imparatorluğu ve İznik Bizans imparatorluğunun başlangıç devresine ait siyasî ve bilhassa kilise ile ilgili şartlar hakkındaki bildiklerimiz Nikolaos Mesarites'in yazılarıyle önemli ölçüde ikmâl edilmektedir. Özel bir önemi Ioannes Mesarites (ölm. 1207) için yazdığı mezar taşı kitabesi, Mikhail Autoreianos'un patrik seçilmesine ve 1208 yılında Theodoros Laskaris'in imparatorluk tacı giymesine tekaddüm eden devrede imparatorluk ailesi ile teati edilen mektupları ve 1206 ve 1214/15 yıllarında Roma kilisesi temsilcileriyle yapılan müzakereler hakkındaki haberleri haizdirler[3]. Georgios Akropolites ile sonraki imparator Theodoros II. Laskaris'in hocası, âlim Nikephoros Blemmydes, ilmî - nazarî ve ayrıca bir kaç güncel karakterli yazı, meselâ 1264 ve 1265 yıllarında kaleme alınmış, her şeyden önce kendi şahsına bir methiye teşkil edip genel tarihî olaylarla pek ilgilenmeyen, fakat zamanın kilise ve saray hayatı için yine de önemli iki otobiyografya bırakmıştır[4]. Theodoros II. Laskaris'e hitaben yazılmış mektuplarla, bir hükümdarın görevleri hakkında bu imparatora ithaf olunmuş bir yazı da dikkate lâyıktır[5]. Buna mukabil Blemmydes'in siyasî mısraları bir tarihçiye pek az şey sağlamaktadır[6]. İmparator Theodoros II. Laskaris'den zamanımıza büyük sayıda mektup intikal etmiş olup, bunlar bütün edebî karakterlerine rağmen büyük bir tarihî ehemmiyeti haizdirler[7]. Edebî bakımdan verimli olan imparatorun[8] diğer yazıları arasında, imparator Friedrich II.'in ölümü münasebetiyle kaleme alınan bir yazı[9], Ioannes III. Vatatzes için yazılan bir methiye

[1] L. Bréhier (*L'Église et l'Orient au Moyen Âge*, 1921, I vdd. ve 114 vd.)'nin verdiği bilgi ile krş.

[2] Grekçe versiyonları nşr. J. Schmitt, *The Chronicle of Morea*, London 1904. İtalyanca versiyonu: *Cronaca di Morea* (C. Hopf, *Chroniques gréco - romanes*, Berlin 1873). Fransızca versiyonu: J. Longnon, *Livre de la Conqueste de la Princée de l'Amorée*, Paris 1911. Aragonca versiyonu: A. Morel - Fatio, *Libro de los Fechos et Conquistas del Principado de la Morea*, Genf 1885.

[3] Neşri ve yorumu: Heisenberg, *Neue Quellen I/III*

[4] A. Heisenberg, *Nicephori Blemmydae curriculum vitae et carmina*, Leipzig 1896. Eserin giriş kısmı Blemmydes'in hayatı ve yazıları hakkında tafsilâtlı bilgi vermektedir.

[5] Nşr. K. Emminger, *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln I. Zum ἀνδριὰς βασιλικὸς des Nikephoros Blemmydes*, *Gymnasial Programm*, München 1906. Bunun hakkında E. Kurtz'un (*BNJ* 3, 1922, s. 337 vdd.) ve S. G. Mercati (*BSl.* 9, 1948, s. 182 vdd.) eleştirici açıklamalarına bk.

[6] A. Heisenberg, *Niceph. Blemm.* 100-119. J. Bury, *An unpublished poem of Nicephorus Blemmydes*, *BZ* 10 (1901) 418 vdd.

[7] N. Festa, *Theodori Ducae Lascaris Epistolae CCXVII*, Floransa 1898. Mektupların gönderildiği kimseler arasında birinci sırada Georgios Muzalon, N Blemmydes ve Akropolites bulunuyorlar. *Appendix III*, s. 290-329 arasında N. Blemmydes'in mektupları basılmıştır: Theodoros II.'a 31, Epiros hükümdarı *despotes* Mikhail II.'e ve patrik Manuel'e 1'er mektup.

[8] İmparator Theodoros II. Laskaris'in yazılarının bir listesini J. B. Papadopoulos (*Theodore II Lascaris, empereur de Nicee*, Paris 1908, s. IX vdd.) tarafından verilmiştir.

[9] Nşr. J. B. Papadopoulos, *ayn. esr.*, *Appendice*, s. 183-89.

Eskikitaplarm.com

(*enkomion*) [1] ve İznik şehrini metheden bir kitabe [2] büyükçe tarihî öneme sahiptir. Ioannes Vatatzes'in Konstanze - Anna ile nişanlanması ve genç Hohenstaufen prensesinin taçlandırılma törenini, *khartophylaks* Nikolaos Eirenikos'un Bizans saray seromonisi tarihi bakımından önemli olan şiirleri tasvir eder [3]. İmparator Friedrich II.'in Bizans ile diş kileri bakımından en büyük önemi, Friedrich II.'in Ioannes III. Vatatzes'e ve Epiros *despotes*'i Mikhail II.'e yazdığı grekçe dört mektup haizdir [4]. Epiros devleti hakkında nisbeten pek az ve her şeyden önce İznik çevresi menşeli yazılarla bilgi sahibi bulunuyoruz. Bu oldukça fakir ve çok taraf tutan haberler yanında Epiros hükümdarlarının vesikaları [5] ile bazı mektup kolleksiyonlarında, tesadüfî de olsa, mevcut bulunan haberlere malikiz. Bu anlamda meselâ Navpaktos metropoliti Ioannes Apokavkos'un muhaberatı, Mikhail I ve Theodoros Angelos Dukas Komnenos devrinde Epiros'da mevcut olan şartları aydınlatmaktadır [6]. 13. yüzyılın ilk yarısında, gerek Epiros'daki iç durum ve gerekse Epiros - İznik ve Grek - İslâv münasebetleri hakkında önemli açıklayıcı bilgileri, Okhrida'nın âlim başpiskoposu Demetrios Khomatianos'un bıraktığı zengin edebî miras arzetmektedir [7]. Khomatianos'un 1220 yılında, Aziz Sava'ya hitaben, onun Sırp başpiskoposluğuna seçilmesi münasebetiyle enerjik protestosunu ihtiva eden bir yazısı ile yine onun, İznik patriği Germanos'a 1223'de yazdığı ve içinde kendisinin Theodoros Angelos'a imparatorluk tacı giydirmiş olması münasebetiyle yapılmış olan sitemleri reddetmeye gayret ettiği diğer bir

[1] Bir kaç hulâsası F. Uspenskiy (*O rukopisyakh istorii Nikity Akominata v parijskoy nacion. bibl.*, *JMNP* 194, 1877, s. 76) tarafından yayınlanmıştır. Yazının muhtevası hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. M. Andreeva, *A propos de l'eloge de l'empereur Jean III Batatzès par son fils Theodore II Lascaris*, *Annales de l'Inst. Kondakov* 10 (1938) 133 vdd.

[2] L. Bachmann, *Theodori Ducae Lascaris imperatoris in laudem Nicaeae urbis oratio*, Rostock 1847. Teb'anın hükümdarlarına karşı görevleri hakkında basılmamış bir hitabenin ayrıntılı incelenmesi E. Lappa Zizicas (*Un traite inedit de Théodore II Lascaris*, *Actes du VIe Congrès Intern. d'Études Byz. I*, 1950, s. 199 vdd.) tarafından yapılmıştır.

[3] Neşri ve yorumu: Heisenberg, *Palaiologenzeit* 97 vdd.

[4] Miklosich - Müller *III*, 68-76. Çok sayıda düzeltme ve ayrıntılı yorumu ile tenkitli neşri: N. Festa, *Le lettere greche di Frederigo II*, *Archivio storico italiano*, *ser. V*, *c. 13* (1894) 1-34.

[5] Şimdiye kadar bilinen 15 (kısmen sadece lâtince çevirileri ile zamanımıza intikal eden) vesikanın bir listesi: P. Lemerle, *Trois actes du despote d'Epire Michel II concernant Corfou*, Προσφορὰ εἰς Στ. Η. Κυριακίδην (1953) 407 vdd. Ayrıca krş. Lemerle, *Le privilege du despote d'Epire Thomas I pour le venitien Jacques Contareno*, *BZ* 44 (1951) 389 vdd. M. Marković, *Vizantiske povelye Dubrovačkog arkhiva*, *ZRVI* 1 (1952) 205 vdd.

[6] V. G. Vasilyevskiy, *Epirotica saeculi XIII*, *VV* 3 (1896) 233-99. S. Pétridès, *Jean Apokaukos, lettres et autres documents inedits*, *IRAIK* 14 (1909) 69-100. Papadopulos - Kerameus, Ἰωάννης Ἀποκαῦκος καὶ Νικήτας Χωνιάτης, *Festschrift für K. E. Kondos* (1909) 379-383. Ayrıca krş. M. Wellnhofer, *Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155-1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epiros unter Michael Dukas und Theodoros Komnenos*, Freising 1913.

[7] J. B. Pitra, *Analecta sacra et classica specilegio Solesmensi parata VI* (1891). Mahzeme D. Angelov tarafından iyi bir şekilde değerlendirilmiştir: *Prinos kum narodnostnite i pozemelni otnoşeniya v Makedoniya (Epirskiya despotat) prez purvata četvŭrt na XIII vek*, *Izv. na kamarata na nar. kultura IV*, 1 (1947) 1-46. Ayrıca krş. M. Drinov, *O nekotorikh trudakh Dimitriya Khomiatiana, kak istoriçeskom materiale*, *VV* 1 (1894) 319-40; 2 (1895) 1-23.

Eskikitaplarım.com

yazısına özel olarak işaret edilmiş olsun[1]. Mikhail VIII. Palaiologos'un 1282 yılında Istanbul'daki Demetrios manastırına verdiği *typikon* (= kilise nizamnamesi), imparatorun bir tür otobiyografisi olan bir girişle başlar[2]. Usta bir yazarlık örneği de teşkil eden bu otobiyografisinde imparator kendi başarı ve hizmetlerini büyük ölçüde överken, hayatının karanlık sayfaları ile başarısız kısımlarını, anlaşılması kolay olabileceği gibi, sükûtla geçiştirmektedir. Bu yazı Mikhail VIII.'in çok hareketli geçen saltanat devrini kendi görüşüne göre tasvir etmekte olup, onun şahsiyeti hakkında verilecek hüküm için oldukça ilgi çekicidir. Mikhail VIII.'in Auksentios dağındaki *Baş - Melek* Mikâîl manastırına yazdığı *typikon* da giriş kısmında imparatorun hayatına ait bazı bilgiler ihtiva etmektedir[3]. Burada *union* (= kilise birliği) sorunu hakkında mevcut çok sayıdaki Grek ve Lâtin bibliyografyasını sayıp dökmek işi uzatmak olurdu. Aynı şekilde bu devre hakkında mevcut vesikaların da ayrı ayrı zikredilmeleri mümkün değildir. İmparator vesikaları için DÖLGER (*Regesten III*, 1204-82 1932), diğer vesikalar için ise yukarıda s. 295, n. 4'de verilen baskı yerlerini krş. Ancak Mikhail VIII.'in kasım 1272 tarihli, müşterek imparator olarak taç giydirilen Andronikos'un hukukunu tesbit eden ve Bizans devletinin iç tarihine ait bir çok önemli bilgiler kapsayan *prostagma*'sına özellikle işaret etmiş olalım[4].

1. Yeni Devletler Sisteminin Kuruluşu

Genel Bibliyografya : GERLAND, *Lat. Kaiserreich.* - MILLER, *Latins*; *The Empire of Nicaea and the Recovery of Constantinople, Cambr. Med. Hist. IV* (1923) 478-516; *Greece and the Aegean under Frank and Venetian Domination (1204-1571), ayn. esr.* 432-477; *Essays on the Latin Orient*, Cambridge 1921. - LONGNON, *Empire latin.* - KRETSCHMAYR, *Venedig I und II.* - DIEHL, *Venise.* - HEYD, *Commerce du Levant I.* - GARDNER, *The Lascarids.* - ANDREEVA, *Oçerki.* - MELIARAKES, Ἱστορία - I. ROMANOS, περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, Korfu 1895. D. M. NICOL, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957. - FALLMERAYER, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, München 1827. - W. MILLER, *Trebizond, the Last Greek Empire*, London 1926. - F. USPENSKIY, *Oçerki iz istorii trapezuntskoy imperii*, Leningrad 1929.- A. VASILIEV, *The Foundation of the Empire of Trebizond, Speculum* 11 (1936) 3-37. - RUNCIMAN, *Crusades III.*

Tarihte yere serilmiş Bizans imparatorluğunun paylaşılmasında olduğu kadar plânlı ancak pek az hareket edilmiştir. Grek doğudaki yeni devletler sistemi, haçlılar ile Venediklilerin 1204 martında Istanbul surları altında yaptıkları anlaşmaya uygun biçimde, ölçüye uygun kurulmaya çalışıldı. Arzu ve iradesi son yıllara hâkim olmuş ve paylaşılma anlaşmasını da ilham etmiş bulunan büyük *doge* Enrico Dandolo, anlaşmanın gerçekleştirilmesinde de kesin kararı elinde bulundurdu. Her şeyden önce imparator seçiminin icrası gerekiyordu. Bu maksatla, anlaşma hüküm-

[1] Patrik Germanos'a yazılan (No. 114) Pitra, s. 487-98'de. Aziz Sava'ya karşı protesto yazısının yeni neşri, sırpçaya çevirisi ile beraber benim şu makalemde: *Pismo Dimitriya Homatiyana sv. Savi, Sveto - Savski Zbornik II* (1938) 91-113.

[2] Fransızca çevirisiyle yeni neşri: H. GRÉGOIRE, *Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua, Byz.* 29/30 (1959/60) 447-476.

[3] A. DIMITRIEVSKIY, *Opisanie liturg. rukopisey I* (1895) 769-94 ve DÖLGER, *Reg.* 2065'de gösterilen yerlerdeki metin düzeltmeleri ile krş.

[4] Neşri ve yorumu: HEISENBERG, *Palaiologenzeit* 33 vdd. Ayrıca krş. DÖLGER, *Reg.* 1994.

Eskikitaplarm.com

lerine uygun olarak altı Frank ve altı Venedikli'den müteşekkil bir heyet toplandı. Her şey, o zamana kadar haçlı ordusunun kumandanı olarak oynadığı rol, Bizans ile ilişkileri ve şahsî kabiliyetleri, *marki* Boniface de Montferrat'nın seçilmesini sağlayacak görünüyordu. Ancak Venedik *doge*'u daha az belirli bir şahsiyeti tercih ediyordu. Frank tarafından hizip leşmeler vuku bulduğu, Venedikliler ise müşterek davrandıkları için Venedik *doge*'u, Flandre kontu Baudouin'in seçilmesini sağlayabildi. 16 mayısta Baudouin Ayasofya kilisesinde Istanbul Lâtin devletinin imparatoru sıfatıyla taçlandırıldı. Ayasofya'nın efendisi ve Istanbul'un ilk Lâtin patriği ise Venedikli Thomas Morosini oldu; çünkü imparator şövalyeler arasından seçildiğine göre, mart anlaşmasının hükümlerine uygun olarak yeni Istanbul patriğinin Venediklilerden olması gerekiyordu.

Lâtin devletinin imparatoru sıfatıyla Baudouin bütün devlet arazisinin dörtte birini alacak, geri kalan dörtte üçün yarısı Venediklilere geçecek, diğer yarısı imparatorluk iktaı olarak şövalyeler arasında taksim olunacaktı. Baudouin'e Trakya ve Anadolu'nun kuzey batı kısmı verildi; öyle ki arazisi Boğaziçi'nin her iki sahilini ve Çanakkale'yi içine almakta idi. Bir çok Ege adası, bunlar arasında Lesbos (=Midilli), Khios (=Sakız) ve Samos (=Sisam) adalarını imparator kendi mülkü sayabilecekti. Boniface de Montferrat Anadolu arazisiyle tatmin edilmek istendi ise de devletin Avrupa arazisini tercih etti. Şiddetli münazaa ve mücadelelerden sonra Selânik'i eline geçirdi ve Makedonya'nın Selânik'e civar kısımları ile Tesalya'yı kapsayan bir krallık kurdu.

En büyük kazancı ise Venedikliler elde ettiler. Venedik'in yeni kudret ve kuvveti en önemli liman ve adalara sahip olmak temeline oturdu. Deniz cumhuriyeti kendisine Epiros, Akarnania, Aitolia ve Peloponès'de verilen arazi üzerinde doğrudan doğruya hüküm sürmek hakkından feragat ederek, Peloponès'de Koron ve Modon ve bir az sonra da (1205) Adriyatik kıyısında Dyrrhakhion ve Ragusa'yı ilhak etmek ile yetindi. Ionia adaları, aslında Boniface de Montferrat'ya verilmiş olan Girit, Euboea, Andros ve Naksos ile Arkhipelagos adaları, Çanakkale boğazında ve Marmara denizi kıyısındaki en önemli liman şehirleri Gelibolu (=Kallipolis), Tekirdağ (=Rhaidestos) ve Ereğli (=Herakleia) ile, imparatorluk Trakyasının iç tarafındaki Edirne de Venedik'e ait oldular. Bundan ayrı olarak devlet toprakları gibi Istanbul da taksim olundu: Venedik burada da bütünün sekizde üçüne sahip oldu, geri kalan sekizde beş ise imparatora kaldı. Böylece Venedik *doge*'u haklı olarak kendisini "Roma imparatorluğunun dörtte birinin ve diğer dörtte birlerinden birisinin yarısının efendisi" olarak adlandırdı ve Frank mahallî hükümdarları Istanbul imparatoruna vassallik yemini etmek zorunda bulunurken Dandolo, anlaşmada da bilhassa kaydı sağlanmış hükme dayanılarak, vassallik vecibelerinden

Eskikitaplarım.com

istisna edildi. Doğuda bir Venedik koloni devleti teşekkül etmişti. Venedikliler kendi ana şehirlerinden Istanbul'a kadar bütün deniz yoluna hâkim bulunuyorlar, Boğazları ellerinde ve Istanbul'a girişi kontrollarında tutuyorlardı; Istanbul'un sekizde üçü de, Ayasofya ile birlikte, onlara aitti.

Bütün bu kudret zenginliği yanında, gevşek bağlarla sağlanmış Frank hâkimiyetinin zaafı, olduğundan da daha zavallı görünmektedir. Tipik bir feodal teşekkül olarak Lâtin devleti küçüklü büyüklü kısmî hükümdarlıklara bölünmüştü. Bizans devleti harabelerinden karmaşık, çok halkalı bir iktalar zinciri fışkırmıştı.

Orta ve güney Yunanistan'da Baudouin'in imparatorluğu ile gayet gevşek bağlarla bağlı büyükçe hükümdarlıklar meydana gelmişti. Bunların efendileri doğrudan doğruya imparatora değil, Selânik kralına yeminli idiler. Çünkü Boniface Selânik'ten Atina'ya doğru yürümüş ve Attika ile Boeotia üzerindeki hâkimiyeti Burgund'lu Otto de la Roche'a tevcih etmişti. Pelopones de aynı şekilde kral Boniface'ın desteğiyle Guillaume de Champlitte ve aynı addaki tarihçinin yeğeni Godfroi Villehardouin'e itaat ettirilmişti: Burada Bizans devletinin harabeleri üzerinde kurulan bütün bu küçük devletcikler arasında en kendisine özgü bir kuruluş, yaşamında tamamiyle batılı ve feodal nizam bakımından diğerlerinden pek çok farklı Fransız Akhaia veya Morea devleti teşekkül etmiştir. Bu önce Guillaume de Champlitte ve daha sonra Villehardouin ailesinin hükmünde kendisine özgü varlığını koruyan, Yunanistan toprağında bir Fransa parçası idi.

Ancak karmaşık, çok kademeli vassallik ilişkileri ile batı anlamında feodal bir devlet nizamı her ne kadar Bizans dünyasına yabancı idi ise de Bizans, bir zamanki merkeziyetçiliğinden pek çok unsurları yitirmiş olup, devletin iktisadî ve askerî sistemi bütünüyle çoktan beri feodalleşme oluşumu içinde idi. Yüzyıllardan beri feodalleşme Bizans'da muzafferane ilerlemekte idi: Bizans devletinin iktisadî yapısı ve sosyal ilişkileri artık batıdakilerden hiç de o kadar farklı değildi. Bu durum Lâtin hâkimiyetinin kuruluşunu oldukça kolaylaştırdı.

Bir çok şey hiç değiştirilmeden kabul edilebildi[1]. Nitekim Bizans *pronoia*'sı ile batının *feudum*'u arasında gerçekte bir fark yoktu. *Pronoia* sahipleri ise ülkede sözü en geçen tabaka olup, fiilen fatihlerin ciddî olarak hesaba katmak zorunda bulundukları yegâne kudreti teşkil ediyorlardı. Cereyanı hakkında en iyi bilgiye sahip bulunduğumuz Mora'nın fethi esnasında mukavemet umumiyetle, *pronoia* sahipleri direndiği müddetçe

[1] Bu hususlar için Morea kroniğinin verdiği haberler özellikle öğreticidir. Ayrıca krş. Tafel und Thomas *II*, 57: Omnes debemus in suo statu tenere, nihil ab aliquo amplius exigentes, quam quod facere consueverant temporibus graecorum imperatorum.

Eskikitaplarım.com

devam etmekte idi. Bunlar ancak kendilerine *pronoia* iktalarına sahip olmakta devam edecekleri hakkında teminat verildiği takdirde mücadelesiz itaat ediyorlardı. Böyle hallerde ise çoğunlukla ve isteyerek itaat arz ediyorlardı[1]. İşin aslında böylece, sadece efendilerini değiştirmiş oluyorlardı. Halk kitlesine gelince bunların durumu da, ister Lâtin, ister Bizanslı arazi sahiplerine vergi versinler, genellikle aynı kalıyordu.

Buna rağmen Bizans halkı yabancı Lâtin hâkimiyetine sadece istemiyerek tahammül ediyordu. Fatihlerin mağrurane tutumu ve fethedilenlerle fethedenleri birbirinden ayıran inanç ziddıyeti bu isteksizliğin en önemsiz sebepleri değildi. Greklerin kilise bakımından Roma'nın emri altına alınmaları, papalığın elde etmeye çalıştığı kilise *union*'u yoluyla olmasa da, fetih zorlamasiyle şeklî bakımdan sağlanmıştı. Fakat samimî bir birleşmeden her zamandan daha uzak bulunuluyordu. Kültürel ve dinî özellik bilinci yabancı hâkimiyeti ile sadece derinleşmişti. Bir çok Bizans feodalinin fatihlerin hâkimiyet sistemi içinde yer almalarına ve içlerinden küskün olarak halk kitlelerinin eski yurtlarında kalmalarına mukabil, Bizans erkânının hiç de küçük sayıda olmayan bir kısmı Lâtinler tarafından işgal edilen bölgeleri terkederek henüz zaptedilmemiş olan yerlere kaçmıştı. Bu kaçaklar mahallî halkın desteği ile Bizanslılığı mahvolup gitmekten kurtaran yeni devletler kurdular. Anadolu'da Aleksios III. Angelos'un damatlarından birisi olan Theodoros Laskaris'in idaresinde İznik devleti meydana geldi; imparator Isaakios II. ve Aleksios III.'un bir amcazadeleri, Mikhail Angelos, Epiros'da kuvvetle tutundu.

Kısa bir süre önce ve Istanbul'un zaptının bir yan sonucu olmaksızın Andronikos I.'un torunları Büyük-Komnenos'lu Aleksios ve David idaresinde Karadeniz'in güney doğu kıyısında Trabzon imparatorluğu meydana gelmişti[2]. Anlaşıldığına göre daha Andronikos I.'un sukutundan sonra Aleksios ve David, henüz çocuk yaşlarında, kendilerine akraba olan Gürcü kral hanedanının sarayına götürülmüşlerdi. Büyük kraliçe Thamar (1184-1212)'ın etkili desteğiyle bunlar 1204 nisanında Trabzon'u ele geçirdiler[3]. Buradan kardeşlerin küçüğü, cüretkâr ve savaşçı David, sahil boyunca ilerleyerek Sinop'u işgal etti ve sonunda Paphlagonia ve Karadeniz Ereğli'sini de hâkimiyeti altına aldı. Onun daha ziyade ilerlemesi ise Theodoros Laskaris tarafından durduruldu.

[1] Krş. Ostrogorskij, *Feodalite* 55 vdd.

[2] Krş. Vasiliev, *Foundation* 3-37 (ve bunu tamamlayan, ayn. mlf., *Mesarites as a Source*, *Speculum* 13, 1938, s. 180 vdd.). Trabzon imparatorlarına Μεγάλοι Κομνηνοί denmesi hakkında krş. ayrıca Dölger, *BZ* 36 (1936) 233. Dölger'in buradaki μέγας βασιλεύς Bizans unvanının tebeddülü hakkındaki tefsiri N. Jorga (*Revue Sud-Est europ.* 14, 1936, s. 176)'nınkinden daha tutarlı görünüyor (Epiros hükümdarlarındakinin aksine).

[3] Kraliçe Thamar'ın rolü hakkında belgeye dayalı açıklamaları, kanaatimce Jorga (*Speculum* 11, 1936, s. 172 vdd.)'nın itirazları ile sarsılmamış olan A. Vasiliev (*Foundation* 12 vdd.) ile krş.

Eskikitaplarım.com

Anadolu'nun öneminin takdir edilmemiş olması Lâtin devletinin felâketi oldu. Boniface de Montferrat Anadolu'yu bir tarafa bırakıp Selânik'e gittiğinden, devleti koruyucu Bizans kuvvetleri burada Theodoros Laskaris'in etrafında toplandı. İlk adımlar sonsuz derecede güç oldu. Eski devlet yapısı çözülmüş olup kısmî hâkimiyetler kurmak oluşumu tam kıvamında idi. Philadelphia (=Alaşehir)'da Theodoros Mankaphas, Menderes vadisinde Manuel Mavrozomes, Milet yanında Sampson'da Sabbas Asidenos bağımsız hâkim olarak kuvvetle tutunmuşlardı[1]. Doğudan kıyı boyunca David Komnenos ilerliyordu. Her şeyden önce şimdi Lâtinler de ihmallerini telâfiye çalışıyorlardı. Baudouin'in kardeşi Henri de Flandre ve taksime göre İznik'i alması gereken kont Louis de Blois'nın şövalyeleri 1204 yılı sonunda sonunda Anadolu arazisinin zaptına çıktılar. Bizanslılar, burada kuvvetle yerleşemeden ve siyasî ve askerî bakımdan teşkilâtlanamadan, üstün Lâtin savaş kuvvetleriyle mücadeleye girişmek zorunda kaldılar. Theodoros Laskaris, Manyas (=Poimanenon) yanında bir mağlûbiyete uğradı ve bundan sonra Bithynia'nın şehirlerinden bir çoğu Lâtinlerin eline düştü. Bizanslılar partiyi Anadolu'da da kaybetmiş görünüyordu. Tam bu kritik anda Lâtin imparatorluğunun Balkanlarda uğradığı bir felâket beklenmeyen kurtuluşu getirdi.

Bizans kırsal bölge aristokrasisi önceleri Lâtin hâkimiyetini kabul etmek ve her halde eski mülklerini ve *pronoia*'larını muhafaza etmek şartıyla yeni hâkimlerin hizmetine girmek bakımından hazır görünmüştü. Ancak kısa görüşlü bir gururla Lâtinler, uyuşmaya hazır Grek asalet sınıfının teklifini reddettikleri gibi, kuvvetli Bulgar çarının müzakereye hazır olduğunu bildirmesini de aynı şekilde red ile karşılayabileceklerini sanmışlardı. Teklifleri redde uğrayan Trakya asalet sınıfı Lâtin hâkimiyetine isyan ve, hizmet arzedip imparatorluk tacını da teklif etmek suretiyle, çar Kaloyan'ı ülkeye davet etti[2]. İsyan çabucak yayıldı. İmparatora tabi Dimetoka (= Didymoteikhos)'da, daha sonra da Venedik'e bağlı Edirne'de ve diğer bir çok Trakya şehrinde Lâtin garnizonları kılıçtan geçirildi veya buralarını bırakmaya zorlandı. Kaloyan Trakya'ya girerek Edirne'den uzak olmayan bir yerde Lâtinlerle karşılaştı. Burada 14 nisan 1205'de, Lâtin şövalye ordusunun, Kaloyan'ın Bulgar-Kuman birlikleriince imha olunduğu önemli savaş vuku buldu. Bizzat imparator Baudouin, bir daha geri dönemiyeceği esarete düşerken, aralarında İznik'e

[1] Sabbas hakkında krş. P. Orgels, *Sabas Asidenos, dynaste de Sampson, Byz.* 10 (1935) 257 vdd. Karadeniz kıyısındaki Samsun (Amisos) ile karıştırılan Sampson'un tesbiti için ayrıca bk. G. de Jerphanion, Σαμψών et Ἄμισος. *Une ville à déplacer de neuf cents kilomètres, Orientalia Christiana Periodica* 1 (1935) 257 vdd.

[2] Nik. Khoniates 791 ve 808. Villehardouin *II*, 145 (nşr. Faral). Bunun hakkında bk. Gerland, *Lat. Kaiserreich* 41. Longnon, *Empire latin* 64 vdd. B. Primov, *Grücko - bülgarski suyuz v naçalo na XIII vek, Istoriçeski Pregled* 4 (1947) 22 vdd.

Eskikitaplarını.com

malik olmak iddiasında bulunan Louis de Blois'nın da bulunduğu bir çok meşhur şövalye maktul düştü[1]. Lâtinlerin kudret ve kuvveti, İstanbul'un zaptından tam tamına bir yıl sonra temellerine kadar sarsılmıştı. Theodoros Laskaris hareket serbestliğine kavuştu. Lâtinler Anadolu topraklarından çıkarıldılar, sadece Biga (=Pegai) şehri ellerinde kaldı.

Theodoros Laskaris batı Anadolu'da hâkimiyetini rakip Büyük-Komnenoslara ve Anadolu küçük hükümdarlarına karşı mücadelesinde sağlamlaştırarak merkezi İznik olmak üzere yeni Bizans devletini teşkilâtlandırmaya girişti. Dış görünüş bakımından bütün teferruatta eski Bizans'ı örnek almıştı. İdare nizamı, memurlar cihazı ve saray eski Bizans ilkelerine göre kuruldu[2]. Bizans devletinin, imparatorluk ve patriklik müesseselerinde sembolik olarak teşahhus eden devlet ve kilise gelenekleri İznik'de yeniden hayata kavuştu. Theodoros, o zamana kadar taşımış olduğu *despotes* ünvanını bırakarak imparator ünvanını aldı. Âlim Mikhail Autoreianos patrikliğe yükseltilerek Theodoros'un imparator olarak taçlandırılması ve takdisini icra etti. Bu hususta yapılan ön müzakereler durumun karışıklığı muvacehesinde çok zaman aldığı için patrik seçimi ancak 1208 yılında orucun üçüncü haftasında ,imparatorun takdisi ise aynı yılın nisan ayında yapılabildi[3]. Theodoros elbette kendisini bu tarihten önce imparator olarak hissetmekte ve adamları tarafından da bu gözle görülmekte[4]

[1] Edirne savaşının ayrıntılı tasviri: GERLAND, *Lat. Kaiserreich* 46 vdd.; LONGNON, *Empire latin* 77 vdd.

[2] İznik sarayı hakkında krş. ANDREEVA, *Oçerki* 55 vdd.

[3] HEISENBERG, *Neue Quellen II*, 8 vdd.

[4] B. SINOGOWITZ (*Über das byzantinische Kaisertum nach dem Vierten Kreuzzuge (1204-1205)*, *BZ* 45, 1952, s. 345 vdd.)'in ikna edici bir şekilde açıkladığı gibi, Niketas Khoniates (s. 756, 2)'e göre 13 nisan 1204'de, Aleksios V.'un kaçmasından sonra ve haçlıların girmesinden hemen önce Ayasofya kilisesinde imparator ilân edilen Theodoros değil, onun kardeşi Konstantinos Laskaris idi. Eskiden DÖLGER (*Regesten III*, s. 1)'in yorumuna uymuş olmama mukabil şimdi DÖLGER (*Deutsche Literaturzeitung* 74, 1953, s. 598)'in de yapmış olduğu gibi, bu noktada Sinogowitz'in, aslında daha önce bir kaç araştırıcının da temsil ettiği (krş. özellikle ANDREEVA, *Oçerki* 5 vd. ve *BSl.* 4, 1932, s. 178) görüşüne katılıyorum. Ancak Dölger'den ayrı olarak ben Sinogowitz'in, Niketas Khoniates (s. 756, 11)'e göre kendisine teklif olunan imparatorluk şerefini reddetmiş olan Konstantinos Laskaris'in 1204-1205 yılları arasında İznik'te gerçekten imparatorluk ettiği ve Theodoros Laskaris'in 1205 yılında, kardeşinin bu yılda vuku bulduğu tahmin edilen Türklere karşı mücadele esnasında ölümünden sonra imparator ilân edildiği iddiasına katılamayacağım. Konstantinos Laskaris'den, İstanbul'un düşüşünden sonra Bizans kaynakları hiç bahsetmemekte ve Anadolu savaşları vesilesiyle onu hatırlayan yegâne yazar olan Villehardouin (*II*, 130, nşr. FARAL) de onu sadece Theodoros'un sadık bir yardımcısı ve "Romania (= Lâtin imparatorluğu)'daki Greklerin en iyilerinden biri" (ayrıca krş. *ayn. esr. I*, 168) olarak zikretmektedir ki, bu da hiç şüphesiz imparator anlamına gelmez. Diğer taraftan Akropolites (s. 11, 18, nşr. HEISENBERG)'in ifadesinden, Theodoros Laskaris'in 1208 yılında imparator olarak taçlandırılıncaya kadar *despotes* ünvanını taşıdığı, yani Sinogowitz'in Niketas Khoniates'in bir hitabesinden (SATHAS, Μεσ. βιβλ. *I*, 113, 22) istihraç etmeye çalıştığı gibi daha

Eskikitaplarını.com

idi, ama ancak patrik eliyle ve törenle taç giyip takdis olunması makamının tam anlamı ile bütün Bizansca tanınan bir öneme ulaşmasını sağlamıştı. Rumların *basileus* ve *autokrator*'u sıfatıyla Istanbul'un Bizans imparatorlarının halefi olarak ortaya atıldı. Artık bundan sonra Bizanslıların meşrû tek imparatoru sayıldı. Aynı şekilde Istanbul ökumenik patriği unvanını taşıyan ve İznik'de hüküm süren patrik de Grek kilisesinin yegâne meşrû başkanı addolundu. Istanbul'un Lâtin imparator ve patriğine karşı İznik'de bir Bizans imparatoru ve bir ortodoks patrik çıkarılmıştı. İznik, Istanbul'dan kovulan Bizanslılığın devlet ve kilise merkezi olmuştu.

Zuhurunu önlemeye kadir olamadığı bu Grek merkezinin imhası Lâtin imparatorluğu için bir ölüm-kalım sorunu idi. Baudouin'in yerine kabiliyetli kardeşi Henri geçmişti. Önce nâib sonra da imparator (20 agustos 1206'dan itibaren) sıfatıyla bu zat Istanbul'da idareyi büyük bir uzak görürlükle yönetti. Trakya'da Lâtin hâkimiyetini büyük ölçüde yeniden kurdu. Çünkü Grek-Bulgar işbirliği uzun sürmemiş ve Henri, Baudouin'den ayrı davranarak Greklere karşı daha uzlaşıcı bir tutum takınarak Grek asalet sınıfının bir kısmını kendi hesabına kazanmayı başarmıştı [1].

Daha 1206 sonunda Henri Lâtin savaş birlikleri başında tekrar Anadolu'ya sefer etti. Ancak Kaloyan'ın yeni baskın hareketleri üzerine mücadeleyi kesmeye mecbur kalarak 1207 ilkbaharında Theodoros Laskaris ile iki yıllık bir mütareke yaptı. Bununla beraber Bulgar tehlikesi Lâtin devletini tehdide pek devam etmedi; çünkü 1207 ekim ayında Kaloyan Selânik'i kuşatırken maktul düştü. Tahrip edici Bulgar baskınları altında Makedonya ve Trakya'nın Grek ahalisi, Lâtinlerden daha az ıztırab çekmiş değildi. Kaloyan'ın, Basileios II.'un Bulgar kasabı ünvanını almasına mukabil, kendisine verdiği Rum kasabı adını Bizanslılar uzun süre hafızalarına nakşettiler. Buna rağmen oluşmakta olan Anadolu-Bizans devletini mahvolmaktan kurtaran yegâne kimse de Kaloyan'dan başkası değildi.

Lâtin Istanbul ile olduğu kadar Anadolu Selçuklu sultanlığı ile de İznik imparatorluğu ağır bir mücadeleye girişmek zorunda idi. Bizans ağırlık merkezinin Anadolu'ya kayması eski Bizans-Selçuklu ihtilâfını keskinleştirmişti; çünkü bu durum Selçukluların deniz kıyılarına doğru ilerlemesine daha büyük bir mânia teşkil ediyordu. Venedik aracılığı

1205'de imparator ilân edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise elbette onun taç giydirme töreninden önce fiilen hükümdar addedilmiş olmasını kabule mani bir şey değildir. Aynı Akropolites (s. 31, 22)'in onu 11 yıl hükümdarlık etmiş göstermesi, yani hükümet yıllarını 1204'den itibaren saymış olması ancak doğal sayılabilir.

[1] Krş. GERLAND, *Lat. Kaiserreich* 82 vdd.; LONGNON, *Empire latin* 89 vdd., 128 vdd.

Eskikitaplarını.com

ile sultanlık 1209 yılında Lâtin imparatorluğu ile gizli bir ittifak akdetti[1]. Buna mukabil Theodoros Laskaris de, aynı şekilde kendisini Konya sultanlığı tarafından tehdid edilir hisseden Kilikya Küçük Ermeni kralı Leon II. ile temasa geçti[2]. Bir zamanki imparator Aleksios III.'ün, devletin Avrupa arazisinde uzun bir süre kaldıktan sonra Konya sultanının sarayına gitmesi genç Grek devleti aleyhine Selçukluların eline bir silah geçmesine sebep oldu. Şimdi sultan, Theodoros Laskaris'in imparatorluk tahtını kayınbiraderine terketmesini talep ederek fetih plânlarını meşruiyet kisvesine bürümek imkânına sahip olmuştu. Menderes kenarındaki Antiokheia'da alevlenen mücadeleler mezbûhane ve çekirdeğini 800 ücretli Lâtinin teşkil ettiği İznik imparatorunun mütevazı savaş kuvveti için çok zayiatlı oldu. Buna mukabil İznik hükümdarı zaferi kazandı (ilkbahar 1211)[3]. Sultan savaşta şehid, eski imparator Aleksios III esir düştü ve bu sonuncusu hayatını bir İznik manastırında tamamladı. Bu zafer, görünüşe göre, İznik devletine arazi kazancı sağlamamıştır; ancak psikolojik etkisi pek büyüktü. Genç imparatorluk kâfirlere karşı gelmeksel mücadeleyi ele almış ve ilk tecrübeyi başarı ile sonuçlandırmıştı.

Bundan sonra Lâtinlere karşı mücadele yeniden alevlendi. Bir kaç yıldan beri bir filoya sahip bulunan Theodoros Laskaris'in daha o zamanlarda Istanbul'a karşı bir taarruzu düşündüğü anlaşılıyor[4]. Gerçekte ise sadece Anadolu'nun batısında küçük çatışmalar vuku buldu ve bunlarda da talih Lâtin imparatoruna güldü. Henri, Rhyndakos kenarında bir savaş kazandı (15 ekim 1211) ve Bergama ve Nymphaion'a kadar ilerledi[5]. Buna rağmen her iki tarafça da küçük savaş birlikleriyle yürütülen çatışmalar kesin bir sonuç getirmedi. Her iki taraf da yorulduğu cihetle 1214 sonunda Nymphaion'da, Bizans ve Lâtin imparatorluğu arasındaki sınırı tesbit eden bir barış anlaşması yapıldı: Lâtinler Anadolu'nun Edremit (=Adramyttion)'e kadar olan kuzey batı ucunu muhafaza ettiler; Selçuklu

[1] Bunun delilini Gerland (*Lat. Kaiserreich* 210 vdd.) göstermiştir.

[2] 1214 yılında Theodoros I., Leon II.'un bir yeğeni ile evlendi; ancak bu evlilik daha üzerinden bir yıl geçmeden boşanma ile sonuçlandı. Krş. A. Heisenberg, *Zu den armenisch - byzantinischen Beziehungen am Anfang des* 13. *Jahrhunderts, Sitzungsber. d. Bayer. Akad.* 1929, *II.* 6.

[3] Kronoloji için bk. J. Longnon, *La campagne de Henri de Hainaut en Asie Mineure en 1211, Bull. de l'Acad. de Belgique* 34 (1948) 447.

[4] Hiç olmazsa imparator Henri 14 ocak 1212'de Bergama yanındaki ordugâhından batıya gönderdiği bir mektubunda ona bu gayeyi atfetmektedir: Buchon, *Recherches et materiaux II*, 211 vdd.

[5] Akropolites 27. Krş. ayrıca Pr. Lauer, *Une lettre inédite d'Henri I d'Angre, emperur de Constantinople, aux prélats italiens (1213?), Melanges Schlumberger I*, (1924) 201. J. Longnon, (*ayn. esr.*, 442 vdd., ve *l'empire latin* 127 vd.) Henri'nin bu zaferinin önemini abartır görünüyor.

Eskikitaplarım.com

sınırına kadar olan geri kalan kısım İznik devletine kaldı[1]. Böylece öncelikle her iki imparatorluk birbirinin mevcudiyetini tanımış oluyordu. Bunlardan hiç birisi diğerini imha edecek kadar kuvvetli değildi. Bu suretle bir denge teşekkül etmiş ve belli bir statü sağlanmış oluyordu.

Ancak İznik devleti için bu yerinde sağlamca oturmayı kısa zamanda yeni bir yükselme izlerken, Lâtin Istanbul için Henri'nin ölümünden sonra (1216) inkıraz devri başladı. Buna rağmen önceleri İznik-Lâtin barışı devam etti. Theodoros Laskaris üçüncü izdivacında ilk iki Lâtin imparatorunun yeğeni olan, Iolande'nin kızı Maria ile evlendi. Istanbul'daki Venedik *podesta*'sı (=vali, şehremini) ile 1219 ağustosunda, Venediklilere, eski Bizans'da olduğu gibi, İznik devleti içinde tam ticaret serbestîsi ve vergi muafiyeti sağlayan bir anlaşma yaptı[2]. Venedik *doge*'unu *despotes* ve Rum imparatorluğunun dörtte biri ile diğer bir dörtte birinin yarısının *dominator* (=hâkim)'u tesmiye etmekten çekinmedi ve fakat bu resmî vesikada bizzat kendisini şu şekilde adlandırdı: *Theodorus in Christo Deo fidelis Imperator et moderator Romeorum*[3] *et semper augustus Comnanus Lascarus.*

Artık İznik devleti güney İslâvları tarafından da eski Bizans'ın vârisi ve Grek ortodoksluğunun merkezi sayılmakta idi. Nemanya'nın oğlu Sava o zamana kadar Sırp kilisesinin tabi olduğu Ohrida başpiskoposluğunu atlayarak İznik'e döndü ve 1219 yılında Sırbistan'ın *autokephal* (=bağımsız) başpiskoposu sıfatıyla İznik patriği tarafından takdis olundu. Bundan iki yıl önce biraderi İlk-Taç-Giyen Stephan, krallık tacını Roma eliyle giymişti[4]. Kilise bakımından bağımsızlık elde etmiş olmak genç Sırp krallığı için büyük bir kazanç sayılırdı. Bundan İznik devletinin kazancı da az olmamıştı. Sırbistan'ın ilk başpiskoposunun takdisini elde ettiği ve *autokephal* Sırp kilisesinin adını dualarında birinci sırada zikretmekle yükümlü olduğu[5] kendi patriğinin üstünlük haklarının tanınması İznik imparatorluğunun nüfuz ve itibar bakımından yükselişinin bir delili idi.

[1] Akropolites 28. W. Ramsay, *Historical Geography of Asia Minor* (1890) 129 ve 130. Gerland, *Lat. Kaiserreich* 218. Gardner, *The Lascarids* 84 vdd. Dölger, *Reg.* 1684. Longnon (*Empire latin* 128 ve *ayn. esr.* 150 vd.)'a göre barış anlaşması 1214 yılının aralık ayında aktedilmiştir.

[2] Zepos, *Jus I*, 481 vd. (=Tafel und Thomas *II*, 205 vdd.) Dölger, *Reg.* 1703.

[3] *Elkab*'da böyle, imzada: Grecorum.

[4] Krş. Jireček, *Geschichte I*, 296 vdd. (kaynaklara atıflarla birlikte). D. Anastasiyevič (*Je li Sv. Sava krunisao Provovenčanog?*, *Bogoslovlye* 10, 1935, s. 211 vdd.)'in, papalık *legat*'ı tarafından taç giydirilen Stephan'ın sonraları bir defa daha kardeşi Sava tarafından taçlandırıldığını kabul etmesi, Dj. Sp. Radojčič (*XIIe Congrès Intern. des Études byz., Rapports complementaires*, Belgrade-Ochride 1961, s. 102)'in yeniden bu konuya dönmesine rağmen, kanaatimce ayakta tutulamaz.

[5] Domentiyan (nşr. Dančič) 221. Bu hususta bk. St. Stanojevič, *Sveti Sava i nezavisnost srpske crkve*, *Glas Srpske akad. nauka* 161 (1934).

Eskikitaplarını.com

İznik-Latin barışının önemli yan sonuçlarından birisi Karadeniz kıyısında Büyük-Komnenos'lar kudretinin çökmesi oldu. Theodoros Laskaris'e karşı mücadeleyi David Komnenos, İstanbul imparatorunun vassali olarak Latin yardımı ile yürütmüştü. Kendi başına kalınca İznik hükümdarına karşı koyamazdı. Theodoros 1214 yılında David'in Sinop'un batısında kalan hâkimiyet sahasını Karadeniz Ereğlisi (=Herakleia) ve Amasra (=Amastris) dahil olmak üzere devletine ilhak ederek bu suretle Karadeniz'in güney sahilinde kendisine kuvvetli bir mevki yaratmış oldu. Ancak şimdi Selçuklular işe müdahale ettiler; Sinop'u işgal ederek imparator Aleksios Komnenos'u mağlûp ettiler. Aleksios esir düştü ve daha sonra Konya sultanının vassali sıfatiyle Trabzon tahtına yeniden çıkarıldı[1]. Artık Trabzon imparatorluğu sadece küçük bir arazi şeridinden ibaret kalmış ve Sinop'un Selçuklulara ait olması ile batı Anadolu'ya bağlantısı kesilmişti. Trabzon devletinin gerek siyasî ve gerekse iktisadî sosyal hayatı aslında tarihî bakımdan çok ilgi çekicidir. Ancak sapada kalmış olan bu avuç içi kadar imparatorluğun genel Bizans gelişmesi üzerinde artık önemli bir etkisi olmamıştır. Bu devletcik iki buçuk asır daha, tecrid edilmiş kendine özgü hayatını yaşamış, gerek İstanbul için yapılan mücadele ve gerekse Bizans imparatorluğunun yeniden kurulması olaylarından âzâde kalmış ve Bizans devletinden bir kaç yıl daha fazla ömre sahip olmuştur[2].

Buna karşı Epiros devleti büyük bir öneme sahip oldu[3]. Enerjik ve savaşçı Mikhail Angelos, Dyrrhakhion bölgesini Korinthos körfezine kadar itaat altına almış ve burada merkezi Arta olan kudretli askerî bir rejim kurmuştu. Doğuda Latin Selânik krallığı, Adriyatik'de Venedik, kuzeyde ve kuzey doğudaki İslavlar karşısına, Epiros, Akarnania ve Aito-

[1] Krş. Vasiliev, *Foundation* 25 vdd.

[2] Krş. W. Miller, *Trebizond, the Last Greek Empire*, London 1926. F. Uspenskiy, *Oçerki iz istorii trapezuntskoy imperii*, Leningrad 1929. İktisadî ve sosyal koşullar bakımından Vazelon manastırı belgeleri özellikle önemlidir: Th. Ouspenskiy et Bénechevitch, *Actes de Vazelon*, Leningrad 1927.

[3] Genellikle kurucusu Mikhail Angelos'la başlayıp Epiros devletinin bütün hükümdarlarının *despotes* unvanını taşıdıkları ve bu unvanın Epiros devleti başkanlarının resmî ünvanı olduğu zannedildiği için hep bir "Epiros *despotesliği*"nden bahsediliyordu. Kısa bir süre önce L. Stiernon (*Les origines du despotat d'Epire*, *REB* 17, 1959, s. 90 vdd. Krş. ayrıca: *XIIe Congrès Int. des Études byz., Resumes des communications*, Belgrade-Ochride 1961, 100 vd.) ve Feryançiç (*Despoti* 49 vdd.) birbirlerinden müstakil olarak, Mikhail Angelos'un *despotes* ünvanını hiç kullanmamış olduğuna (onun halefi Theodoros da bu ünvanı taşımamıştır) ve buna nazaran bir "*despotluk*" kurmuş olamayacağına dair kabulü zorunlu ispat delili göstermişler. Bunun dışında Feryançiç, çok sonuçlu yazısında, ne burada ve ne de Bizans'ın başka bir yerinde *despotes* unvanının belirli bir bölge üzerinde hâkimiyete bağlı olmadığını ve ne Epiros'un, ne de her hangi başka bir Bizans arazisinin özel bir "*despotluk*" statüsüne sahip bulunduğunu açıkça göstermiştir.

Eskikitaplarım.com

Ilia'yı kapsayan Epiros devleti bağımsız bir Bizans devleti olarak dikildi. Anadolu'daki İznik gibi, Epiros da Balkan yarımadasında Bizanslılığın kültürel dayanma merkezi ve siyasî bakımdan kendine gelme faaliyetinin yeşerdiği hücre olmuştu. Devlet olarak kurulma ve içden sağlamlaşma devresini, İznik'de olduğu gibi burada da başarılı bir taşma ve genişleme devri izledi. Ancak her iki Grek merkezi için de son gayeyi, Istanbul'un Latınlerden geri alınması ve Bizans imparatorluğunun yeniden ihyası teşkil etmekteydi.

Epiros devletinin kurucusu Mikhail Angelos'u 1215 yılı civarında tahtta yarı kardeşi Theodoros takip etti. Istanbul'un düşmesinden sonra Theodoros uzunca süre İznik bölgesinde kalmış ve ancak kardeşinin talebi üzerine Arta'daki Epiros hükümdarlık sarayına gitmişti. Hiç olmazsa İznik tarihyazarlığının iddiasına göre o, İznik imparatoruna sadakat yemini etmişti ve böylece onun üstünlüğünü tanımış oluyordu [1]. Ancak iki Bizans merkezi arasında bir rekabetten kaçınılamazdı; çünkü gönülleri aynı ülkü ile dolu olduğu halde aynı gayeye doğru yürümekte idiler. Aradaki rekabet işte, mağrur ve kendine güvenen, Angelos, Dukas ve Komnenos imparatorluk adlarından üçünü birden kullanan [2] kuvvetli ve haris bu Theodoros zamanında bütün şiddetiyle alevlendi. Theodoros cüret ve cesaret bakımından selefinden de üstün idi. Onun idaresinde batı Grek devleti fırtınalı bir yükseliş devresi idrak etti.

Theodoros'un şöhretini Epiros devleti sınırları dışına taşıran ilk hareketi, Lâtin imparatoru Baudouin ve Henri'nin kızkardeşi Iolande'nin kocası olup Istanbul Lâtin imparatorluğuna yeni yükseltilmiş bulunan Pierre de Courtenay'e karşı giriştiği soğukkanlı ve cüretkârane suikast oldu. Henri'nin vefatından sonra Istanbul tahtına davet edilen Pierre, Fransa'dan hareket edip, papanın kendisine – Alman imparatorlarının taçlandırıldıkları St. Pietro katedralinde değil de daha mütevazı Lorenzo kilisesinde – imparatorluk tacını giydirdiği Roma üzerinden maiyetiyle birlikte süratle, Istanbul'a gitmek için, Dyrrhakhion civarına ulaşmıştı. Arnavutluk dağ geçitlerinde Pierre, Theodoros'un eline düştü ve hayatını Epiros esaretinde tamamladı. Istanbul'da imparator nâipliğini Iolande üzerine aldı ve o da 1219'da ölünce Istanbul imparatorluk tacı zayıf oğlu Robert'e geçti.

[1] Akropolites 24. vd. Meliarakes (Ἱστορία 53 vd.) bu haberin mevsukiyetinden şüphe etmektedir. Gardner (*The Lascarids* 91) haberin doğruluğunu savunuyor.

[2] *Sebastokrator* Ioannes Anglos'un Mikhail gayrı meşrû, Theodoros ise meşrû oğlu idiler. (Ioannes Angelos hakkında benim şu makaleme bk.; *Vozvişenie roda Angelov*, *Yubil. Sbornik Russk. Arkheol. Obşç. v Belgrade* 1936, 111 vdd.). Dukas adını her halde annesine, Komnenos adını ise büyük annesi olan, Aleksios I.'un kızı Theodora'ya nisbetle kullanmaktaydı.

Eskikitaplarını.com

Bu arada Theodoros Angelos Dukas Komnenos Lâtinlere karşı büyük çapta bir mücadeleye girişmişti. Önce kendisine komşu olan Selânik krallığına döndü. Mevcut şartlar kendisine çok uygundu: Kurucusu Boniface de Montferrat daha 1207 yılında Bulgarlarla mücadelede maktul düşmüş olan krallık, şövalyelerinden bir çoğunun batıya geri dönüşüyle felce uğramış olup şimdi Henri'nin yaşadığı sıralarda Lâtin Istanbul'da bulduğu destekten de yoksundu. Bu sebeple bu krallık, 1224 sonlarında uzunca bir kuşatmadan sonra Selânik'e giren cesur Epiros hükümdarına bir ganimet oldu[1]. Bizans topraklarında kurulmuş haçlı devletlerinden birisi böylece varlığını yitirmiş oluyordu. Theodoros Angelos'un iktidarı, Epiros devletinin eski arazisi olan Tesalya'yı ve Makedonya'nın oldukça büyük bir kısmını içine almış olarak Adriyatik'den Ege denizine kadar uzamıştı.

Büyüyen bu iktidarına dayanarak Theodoros imparatorluğunu ilân etti. Şimdi kendisini o da Rumlar *basileus* ve *autokrator*'u olarak adlandırıyordu ve bu da kendisinin Bizans imparatorlarının mirasını ve Istanbul için yapılan mücadelenin başkanlığını kendisinde gördüğünden ve İznik devleti ile açıkça aykırılığa düştüğünden başka bir mânâ ifade edemezdi. Onun imparator olarak taç giymesini ve takdis edilmesi törenini bilgin Okhrida başpiskoposu Demetrios Khomatianos icra etti. Khomatianos, Sava'nın Sırp başpiskoposu olarak takdis edilmesini İznik patrikliğine bir türlü affedememişti; şimdi ona aynıyle mukabele ediyordu[2].

Böylelikle eski Bizans sınırları içinde biri Lâtin, ikisi Grek olmak üzere üç imparatorluk ortaya çıkmıştı. Dördüncü bir imparatorluk olarak ise, arka plânda Bulgar çarlık devleti durmakta idi. Bizans alanındaki müteakip gelişmeyi, her şeyden önce, bu dört devletin etkileri şekillendirecektir.

2. Epiros'un Kısa Yükseliş Devresi ve Çöküşü İznik'in Zaferi

Genel Bibliyografya: Yukarıda s. 390 da verilenin aynıdır.

Selânik krallığının ortadan kalkması Lâtin imparatorluğunu en önemli vassal devletinden mahrum etmişti. Istanbul'a civar arazi ile sınırlanmış, Yunanistan'daki Frank hükümdarlıklarıyla bağları kesilmiş, içte kuvvetten

[1] Selânik'in daha 1222 veya 1223 yılında değil, ancak 1224 sonunda zaptedilmiş olduğunu J. Longnon (*La reprise de Salonique par les Grecs en 1224*, *Actes du VIe Congres Intern. d'Etudes byz. I*, 1950, s. 141 vdd.) batı kaynaklarına dayanarak ispat etmiştir.

[2] Khomatianos'un 1220 Mayısında Sava'ya yazdığı protesto yazısı ve 1223'de patrik Germanos'a yazdığı mektup (basıldıkları yerler yukarıda s. 380, n. 7'de verilmiştir) ile kış.

Eskikitaplarım.com

düşmüş ve başsız, İstanbul imparatorluğu da çökmek için olgunlaşmış görünmekte idi. Bizanslıların kudret ve kuvveti gerek Anadolu'da gerekse Balkanlarda süratli bir artış kaydetmekteydi. Fakat düşmanların arasındaki anlaşmazlık – her iki Grek devletinin birbiri ile rekabeti ve buna Bulgaristan'ın da karışması – kanı çekilmiş Lâtin hâkimiyetinin varlığını uzattı.

İznik imparatorluk tahtını devletin kurucusu Theodoros I. Laskaris, akıllı ve aydın Irene'nin kocası olan damadı Ioannes Dukas Vatatzes'e bırakmıştı. Ioannes III. Vatatzes (1222-54) hiç şüphesiz, İznik devrinin en büyük devlet adamı ve bütün Bizans tarihinin en önemli hükümdarlarından birisidir. Ioannes III. selefinin eserini iç ve dış siyaset bakımından mükemmel bir şekilde geliştirmiştir; küçük ve eyalete düşmüş imparatorluğu o üstün bir kudret hâline getirmiştir. Bununla beraber onun işini Lâtin devletinin zaafı ile Grek ve Bulgar rakiplerinin hataları kolaylaştırmıştır.

Daha ilk saltanat yıllarında Anadolu'daki kudret oranı çok kesin olarak İznik lehine değişti. Lâtin yardımıyla tacını elinden almaya çalışan Theodoros I.'un kardeşlerinin ayaklanması, imparatorun ve devletinin lehine bir netice verdi. Yirmi yıl önce Theodoros Laskaris'in Lâtinlere mağlûp olduğu Poimanenon yanında Vatatzes taht iddiacılarının Lâtin savaş kuvvetlerine galip geldi ve bunu müteakip Lâtinlerin Anadolu'daki arazisi hemen bütünüyle onun eline geçti. 1225 yılında barış anlaşması ile Lâtinler Anadolu tarafında sadece Istanbul'un karşısına düşen sahil ile Nikomedeia (=İzmit) civarını muhafaza ettiler[1]. Aynı zamanda İznik donanması Lesbos, Khios, Samos ve Ikaria adalarını işgal etti; daha sonra Rodos da imparatorun yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Böylece İznik imparatorluğu karada ve denizde durumunu kuvvetlendirmiş olup kısa bir sürede Avrupa yakasına da atladı. Edirne ahalisinin bir çağrısı Vatatzes'e Trakya'ya askerî birlikler göndermek fırsatını verdi. İznik ordusu bir çok sahil şehrini zaptettikten sonra hiç bir mukavemete çarpmadan Edirne'ye girdi. Bizans hâkimiyetinin Istanbul'da ihyası çok yaklaşmış görünüyordu. Lâtin devletinden ciddî bir direnme hemen hemen beklenemezdi. Ancak tam bu anda İznik imparatorunun önüne batı Grek rakibi dikildi.

Theodoros Angelos zaferden zafere koşmakta idi. Bir zamanki Selânik krallığı arazisi dışında Trakya'nın bir kısmı da eline geçmişti. Angelos Edirne üzerine yürüyerek İznik imparatorunun askerî birliklerini geri çekilmeye zorladı. Zaferden emin olarak süratle Istanbul üzerine yürüdü. Büyük hedefe İznik imparatorundan daha çok yaklaştı. Ancak aynı gayeyi Bulgar çarı Ivan Asen II. de gütmekte idi. Asen I.'in oğlu olan Ivan Asen II. (1218-41) devri ikinci Bulgar çarlığının en yüksek noktası teşkil eder.

[1] Krş. Longnon, *Empire latin* 161 vd.

Eskikitaplarım.com

Bir zamanlar Symeon gibi Ivan Asen II. de merkezi Istanbul olmak üzere bir Bulgar-Bizans imparatorluğunun kurulmasından başka bir şey istemiyordu ve bir süre o da gayesinin gerçekleşmesi ümidiyle yüzyüze gelmişti. 1228 yılında Lâtin imparatoru Robert de Courtenay öldü ve imparatorluk tacı henüz reşîd olmayan kardeşi Baudouin II.'e geçti. Bu başsızlık ve dış baskıların artması durumunda Istanbul'da niyâbeti Bulgaristan hükümdarına teklif etmek kararına varıldı. Çünkü payitahtı Bizanslıların hücumundan sadece onun kurtarabileceği sanılıyordu. Asen II.'in, kendisi gibi Macar kral hanedanı ile akraba olan Courtenay ailesiyle rabıtası genç Bizans imparatorunun çarın kızı Helene ile nişanlanması suretiyle kuvvetlendirilecekti. Bu evlenme projesi Asen'in yaptığı plânlara sağlam bir temel sağlayacak gibi görünüyordu. Bir zamanlar Symeon'un da yapmış olduğu gibi şimdi Ivan Asen, ergin olmayan imparatorun müstakbel kayınpederi sıfatiyle kendisini Istanbul'a hâkim görmekte idi.

Fakat onun yolu, aynı şekilde Istanbul'a kesin olarak sahip olduğunu düşünen Theodoros Angelos'un yolu ile kesişti. Theodoros, Asen ile Ioannes Vatatzes aleyhine yaptığı ittifakı bozarak hiç düşünmeden Bulgar hükümdarına savaş açtı. Ancak bu cesareti kendisinin felâketi oldu. Meriç kıyılarındaki Klokotnica'da ordusu 1230 ilkbaharında Bulgarlar tarafından imha olunurcasına bozguna uğratıldı. Kendisi bizzat esir düşerek sonradan gözlerine mil çekildi. Süratle fışkırmış olan kudreti bir anda mahvolup gitmişti.

Her ne kadar önceleri Selânik tahtında onu izleyen kardeşi Manuel bizzat Selânik'de, Tesalya ve Epiros'da hâkimiyeti elinde tuttu ise de, bu artık Theodoros'un bir zamanki kudretinin sadece bir gölgesinden ibaretti. Istanbul'a aday olarak batı Grek devleti ortadan çekilmişti. Kısa bir süre önce Theodoros tarafından Trakya ve Makedonya'da zaptedilen bölgelerle Arnavutluk'un bir kısmı hiç mukavemet göstermeden Asen II.'in eline geçti. O zamana kadar Selânik imparatorunun etkisi hâkim olmuş bulunan Sırbistan da Bulgar hükümdarının nüfuzu altına girdi. Theodoros'un damadı Radoslav düşürüldü ve hâkimiyeti Asen II.'in bir kızı ile evlenen kardeşi Vladislav eline aldı. Asen II. bir kitabesinde haklı bir gururla, Edirne'den Dyrrhakhion'a kadar bütün bölgeleri zaptetmiş olmakla övünür. Asen II. bu kitabesinde sadece Istanbul ile yakın civarının Frankların elinde kaldığını söylemekte ve Lâtin imparatorunun yaşının küçüklüğüne ve kendisinin niyâbeti projesine telmihen sözlerine şöyle devam etmektedir: "Ancak bu yerler de, benden başka bir imparatorları mevcut bulunmadığından, benim kuvvet ve kudretime itaat ettiler ve Tanrı öyle emrettiği için benim irademe göre yaşadılar" [1].

[1] Trnovo'daki kırk din *martyr'i* kilisesinde Asen II. kitabesi: reprodüksiyonu Uspenskiy, *IRAIK* 7 (1901) Tablo 5'de. Ayrıca Asen II.'in Dubrovnik için verdiği imtiyazname (nşr. G. Il'inskiy, *ayn. esr.* 2, vdd.) ile krş. I. Duyçev, *Iz starata bŭlgarska knijnina II*, 42.

Eskikitaplarım.com

Batı Grek imparatorluğunun yüksekten uçuşuna son vermiş olan Klokotnica yanındaki savaş Bulgar çarlık devletinin yıldızını parlattı. Asen II. Balkan yarımadasında kayıtsız şartsız üstünlük kurmuş görünüyordu. Ancak duruma yakından bakılınca Klokotnica savaşından esas kazanç sağlayan Bulgar çarı değil, akıllıca bir çekimserlik içinde beklemekte olan İznik imparatoru idi. Asen'in Theodoros üzerindeki zaferi İznik'i batı Grek rakibinden kurtarmıştı. Bulgar çarını ise büyük zaferi nihaî hedefe daha yaklaştırmış değildi. Bunun aksine, Theodoros Angelos önünde titremesine gerek kalmamış olan Istanbul'da, Asen'in imparatora niyâbeti düşüncesi bütün çekiciliğini kaybetmiş bulunuyordu. Bulgaristan'ın bu kudret artışı ile eski plânın düşündürücü tarafları daha açık olarak ortaya çıkmakta idi. Böylece imparatorluğa, ismen Kudüs kralı, çok ihtiyar bir zat olan Jean de Brienne seçildi. Bunun neticesi artık Lâtin Istanbul ile kozunu savaş yoluyla paylaşmak düşüncesine saplanan Asen II.'in tutumunu tamamiyle değiştirmesi oldu. Asen, Ioannes Vatatzes ile temasa geçti ve onunla Lâtin devletine karşı bir Grek - Bulgar ittifakı aktetmek hususunda anlaştı. İttifaka, artık sadece ikinci derecede bir rol oynayabilecek olan Selânik hükümdarı Manuel de katıldı.

Asen II.'in siyasî tutumunda vuku bulan değişiklik kilise bakımından da yeni bir yol tutulmasını gerektiriyordu. Filvaki Kaloyan'ın Roma kilisesiyle yaptığı *union* Bulgaristan'da kökleşememişti. Ancak Roma kilisesine ismen de olsa tabi olmak, ortodoks hükümdarların Lâtin aleyhtarı ittifakının kurucusu sıfatıyla Asen II. için kabul edilemez bir hâldi. Trnovo'da kendisine mahsus bir ortodoks patriklik kurmak ve bu hususta İznik ve diğer doğu patriklerinden müsaade almak gerekiyordu. Uzun müzakerelerden sonra İznik'in devlet ve kilise başkanlıkları Bulgar patrikliğinin kurulmasını iyi karşılamaya karar verdiler. Bulgar çarlığı kilise bakımından bağımsızlığını elde etti; ancak o da, *autokephal* Sırp başpiskoposluğu gibi, önce İznik patriğinin yüksek hâkimiyetini tanıdı; çünkü kilise dualarında Bizans patriğinin ismini zikretmeyi ve ona vergi vermeyi kabul etmişti. 1235 ilkbaharında kısa bir süre önce Vatatzes tarafından zaptedilen Kallipolis (=Gelibolu)'de ittifak anlaşması imzalandı ve bunden sonra Lampsakos'da imparatorun oğlu Theodoros (II.) Laskaris'in, Bulgar çarının bir zamanlar Baudouin II. ile evlendirilmesi düşünülen kızı ile düğünleri büyük törenlerle kutlandı. Burada aynı zamanda, doğu patriklerinin de muvafakati ile Bulgar kilise başkanının yeni ünvan ve makamı da ilân olundu[1].

[1] Krş. V. Vasilyevskiy, *Obnovlenie Bolgarskogo Patriarşestva pri care Ioanne Asene II v 1235 g.*, *JMNP* 238 (1885) 1-56, 206-24. P. Nikov, *Cürkovnata politika na Ivan Asenya II*, *Bülg. istoriç. bibl.* 3 (1930) 65-111. İttifak için inisiyatifin Asen II'den geldiği - Dölger, *Reg.* 1730'a rağmen - Vasilyevskiy'in mütalâalarına göre bence kesin görünüyor. Krş. Ayrıca Zlatarski, *İstoriya III*, 379 vdd.- Doğu patrikliğinin kuruluşunu kabul et-

Eskikitaplarım.com

Müttefikler derhal işe girişerek İstanbul'u karadan ve denizden kuşatmaya başladılar. Yaklaşan kış yüzünden kesilen muhasamat 1236'da yenilendi. Kuşatılmış başşehir, Venedik donanmasıyle desteklenerek mukavemet etti. Ancak Lâtinlerin durumu öylesine kritik idi ki, genç Baudouin II. İstanbul'u terkederek yardım sağlamak için acele batıya gitti. Latin İstanbul ancak müttefikler arasındaki anlaşmazlık sayesinde kurtuldu. Bulgar çarı, Lâtin hâkimiyetinin ortadan kaldırılmasının her şeyden önce İznik imparatorluğunun işine yarayacağı ve İznik imparatorluğunun kendisine, bitkin Lâtin imparatorluğundan çok daha tehlikeli bir komşu olacağı gibi, durumun bir az geç kalmış ve fakat hiç şüphesiz doğru bir idraki sonucu olarak, siyasetine tekrar yeni bir veçhe vermişti. Vatatzes ile bozuşarak Lâtinlerle birleşti ve hatta bunlarla ve Balkanlarda ilerlemekte olan Kumanlarla ittifak hâlinde eski müttefikine harp ilân etti. İznik'in Trakya'daki ana üslerinden Tzurulon (=Çorlu), Bulgar, Lâtin ve Kumanlar tarafından kuşatılmıştı ki, Asen II.'in değişip duran siyasetinde, bu defa ağır bir ruhî buhran neticesinde, yeni ve son bir değişiklik daha oldu. Trnovo'da bir salgın hastalık patlak vermiş, karısının ve oğullarından birisi ile Bulgar patriğinin ânî ölümü çar'a, Ioannes Vatatzes'e karşı işlediği ihanet yüzünden Tanrının bir işareti olarak görünmüştü. Çorlu önünden çekilerek İznik imparatoru ile barış anlaşması yaptı (1237 sonu) [1]. Artık Lâtin-Kuman savaş birliklerinin Bulgarların çekilmesine rağmen Çorlu'yu geçici olarak ele geçirmeleri, İznik imparatorluğu lehine vuku bulan durum değişikliğine etkili olamazdı. 1241 yılında Ivan Asen II. öldü ve pek az sonra da Moğol istilâsı ile Bulgar devletinin inhitatı başladı.

Artık Ioannes Vatatzes'in esaslı bir rakibi kalmamıştı. Cesur Selânik imparatorunun cüretkâr ve müfrit fetih iradesi parçalanmıştı; Bulgar çarının kuvvetli ve fakat kararsız ve maymun iştahlı iktidar hırsı sönmüştü, Lâtin imparatorluğu ise çoktan beri komşu devletlerin siyasetinin bir konusu derekesine düşmüş, sadece düşmanlarının birbiriyle ihtilâfı sayesinde yaşamakta idi. Artık İznik imparatoru akıllıca beklemiş olmanın ve devlet adamlığı üstünlüğünün meyvelerini toplayacaktı. Daha 1240 yılında, Asen II. tarafından serbest bırakılmış olan Theodoros Angelos'un desteğiyle bu sonuncunun oğlunun hâkimi bulunduğu Selânik'e karşı bir sefer yaptı. Süratli bir zafer yürüyüşüyle tam batı Grek başşehrine yaklaşmıştı ki, Mogolların Anadolu'ya girişi onu barış yapmaya zorladı.

---

melerini ST. STANOYEVIÇ (*Sv. Sava i proglas bulgarske patriyarşiye, Glas Srpske Kraly. Akad.* 156, 1933, s. 173 vdd.) 1233-34 yılında, yeniden kutsal ülkeye seyahat edip Kudüs, İskenderiye ve Antakya'yı ziyaret ettikten sonra, dönüşünde Trnovo'ya giderek orada 14 ocak 1235'de vefat eden Sava'ya atfetmektedir. Bununla beraber kış. N. RADOVÇIÇ, *Sveti Sava, Godişnyica* 44 (1935) 46.

[1] Kronoloji için bk. DOLGER, *Reg.* 1758.

Eskikitaplarını.com

Zamanından önce kesilmiş olmasına rağmen bu sefer hiç de önemsiz olmayan bir sonuç getirdi. Batı Grek devleti resmen ve bütün formalitelere uygun olarak üstün İznik imparatorluğu ile her türlü rekabetten vazgeçti: Selânik hâkimi imparatorluk alâmetlerini çıkararak İznik imparatorluğunun yüksek hâkimiyetini tanıdı; İznik hükümdarı da buna mukabil onun *despotes* ünvanını tasdik etti[1].

Mogol taaruzu bütün doğu Avrupa ve Önasya'yı en derin bir karışıklık içine düşürdü. Rus devleti fatih Mogolların ayakları altına serilip iki asırdan fazla bir süre için, Volga ve Don'un aşağı mecrasında Altınordu'yu kuran Tatarların boyunduruğuna girdi. Polonya, Silezya, Bohemya ve Moravya, Macaristan ve bütün Tuna bölgesi tahrip edildi. Mogollar Adriyatik denizi kıyılarına kadar ilerlediler. Geri dönüşlerinde Balkan yarımadası içinden geçerek bunlar güney İslâv ülkelerini tahrip ettiler ve Bulgaristan'ı harac ödemeye zorladılar. Mogollar aynı zamanda aynı önüne geçilemez şiddetle Önasya'ya da girdiler. İznik devletinin doğu komşusu Konya sultanlığının ve küçük Trabzon imparatorluğunun varlıkları tehdid altında olup İznik de hayatından endişe içinde titremekteydi. Müşterek tehlikeye karşı savunmak üzere Ioannes Vatatzes, Konya sultanı ile bir ittifak anlaşması yaptı (1243)[2]. Ancak kudreti Büyük Okyanus'dan orta Avrupa'ya kadar uzanan düşmana Anadolu'nun küçük devletleri ciddî bir mukavemet gösteremezlerdi. Mogollar tarafından imha olunurcasına mağlûp edilen Trabzon imparatoru bunların harac ödeyen vassali olduğu gibi, Konya sultanı da harac ödeme yükümlülüğünü üzerine aldı. Bunun karşılığında yaşamlarını sürdürebileceklerdi; çünkü daha büyük teşebbüsler Mogolları Anadolu ile uğraşmaktan alıkoymuştu. İznik imparatorluğuna ise dokunulmadı ve doğu komşularının zayıf düşmesiyle kazançlı bile çıktı.

Ioannes Vatatzes tekrar Balkanlara dönebilirdi. Nitekim 1246 yılında az bir güç sarfiyle gerek Bulgarlar ve gerekse batı Grek devletine karşı kesin bir zafer kazandı. Kısa bir süre önce Balkanların en kudretli devleti olan Bulgaristan, Tatarlara harac ödeyen, Asen II.'in reşîd olmayan oğullarının temsil ettiği, ümitsiz durumda bir ülke olmuştu. Daha da küçük yaşta bulunan yarı kardeşi Mikhail (1246-56) tarafından istihlâf edilen onüki yaşındaki Koloman (1241-46)'ın ânî ölümü kargaşalığı büsbütün arttırmıştı. Hiç mukavemete çarpmadan Vatatzes, bir zamanlar Ivan Asen II.'in batı Grek imparatorluğundan koparıp aldığı bölgeleri eline geçirerek hâkimiyetini Trakya'da Marica (—Meriç)'nın yukarı mecrasına,

[1] Akropolites 67. Krş. Feryançiç, *Despoti* 62 vd. Ioannes'in imparatorluk alâmetleri taşımasına ve Manuel gibi vesikalarını kırmızı mürekkeple yazdırmasına rağmen gerçekte, Feryançiç'in (*ayn. esr.* 58 vd. ve 62 vd.) gösterdiği gibi bunların her ikisi de imparator ünvanı taşımamışlardır.

[2] Dölger, *Reg.* 1776.

Eskikitaplarım.com

Makedonya'da Vardar'a kadar genişletti. Bundan sonra aynı büyük başarı ile, gözlerine mil çekilmiş Theodoros Angelos'un sallanan tahtı üzerinde zayıf haleflerinin zahirî bir hâkimiyeti birbirinden devr almaya devam ettikleri Selânik'e döndü. Gelmesini hasretle bekleyen kuvvetli bir muhalefete dayanarak Vatatzes 1246 aralık ayında mücadele zorunda kalmadan Selânik'e girdi. Theodoros, Voden yanında kendisine tahsis olunan bir mülkle tatmin olundu; Selânik'in son hükümdarı olan Theodoros'un oğlu Demetrios (1244-46) esir olarak Anadolu'ya götürüldü. Bundan sonra Selânik'de İznik imparatorluğunun Avrupa'daki arazisinin valisi sıfatiyle Andronikos Palaiologos idareyi eline aldı; onun oğlu olan sonraki imparator Mikhail Palaiologos, Serrhes ve Melnik'de kumandayı elinde tutmakta idi.

Batı Grek devletinin bir zamanki çekirdek arazisi olan Epiros ise Klokotnica mağlûbiyetinden hemen sonra Selânik'den ayrılmış ve Tesalya ile birlikte, Mikhail I. Angelos'un nikâhsız doğmuş oğlu *despotes* Mikhail II. idaresinde bağımsızlığını muhafaza etmişti. İşlerin daha fazla karışmasını önlemek gayesiyle Vatatzes onunla bir dostluk anlaşması yaparak torunu Maria'yı Epiros veliâhdı Nikephoros ile nişanladı (1249). Ancak Mikhail, sükûnet bilmez ruhunu hiç bir şey dizginleyemeyen Theodoros'un teşvikiyle, bu anlaşmayı bozarak Makedonya'da İznik imparatoruna ait bir çok şehri işgal etti. Fakat kendi davet etmiş olduğu silâhlı çatışma aleyhinde bir cereyan aldı. Mikhail, imparatorluk elçilerinin Larissa'da kendisine barış şartlarını dikte etmesine boyun eğmek zorunda kaldığı gibi, İznik imparatoruna, sadece kısa bir süre önce işgal etmiş olduğu şehirleri değil, üstelik Arnavutluk'daki Kroya şehri ile birlikte Bulgarların elinden aldığı batı Makedonya'yı da teslim etti ve oğlu Nikephoros'u rehin olarak onun yanına gönderdi (1252). İznik imparatorunun yüksek hâkimiyet haklarını tanımak mukabilinde baba ve oğul, Vatatzes'den *despotes* ünvanını elde ettiler[1]. Theodoros Angelos ise imparatora teslim edildi ve çok hareketli hayatının sayfalarını bir İznik zindanında kapadı.

Ioannes Vatatzes batı dünyasının sözleri geçen iki büyük kudreti, papa ve Alman imparatoru ile sıkı bir ilişki hâlinde idi. Friedrich II. von Hohenstaufen ile ilişkisi bilhassa dostâne idi. Her iki hükümdardan birisinin papalığa, diğerinin ise Lâtin imparatorluğuna karşı mücadele hâlinde bulunuşları bunları birbirine yaklaştırmış ve müttefik etmişti. Aradaki ittifak, Ioannes Vatatzes'in ilk zevcesi Irene Laskaris'in vefatından sonra imparator Friedrich'in genç kızı Konstanze ile evlenmesi suretiyle tahkim edildi. Friedrich'in Vatatzes'e yazdığı mektuplarda "Bu sözüm ona başı rahip (yani papa)'in utanmazca, mutezil diyerek, kötülemeye cesaret ettiği, sinelerinden hristiyan inancının zuhur edip dünyanın en uzak sınırlarına

[1] Krş. Fryanç, *Despoti* 63 vdd.

Eskikitaplarım.com

yayıldığı"[1] Greklere karşı duyduğu samimî sempati ve hayranlık belirmektedir. Bu ittifak her ne kadar elle tutulur neticeler vermedi ise de, hiç şüphesiz İznik imparatorluğunun itibarını arttırmıştı.

Son yüzyıllarda hemen hemen her Bizans imparatorunun yapmış olduğu gibi Ioannes Vatatzes de Roma kilisesi ile *union* müzakereleri yaptı. Kiliselerin birleşmesi için onun öne sürdüğü şart papalığın Lâtin imparatorluğunu feda etmesi idi. Önce müzakereler, bütün daha evvelki *union* konuşmalarında olduğu gibi sonuçsuz kaldı; Bizans imparatorunun Friedrich II.'e yaklaşması da müzakereleri güçleştirmekte etkili olmuştu. Fakat Innocentius IV.'un papalığı devresinde ve özellikle Friedrich II.'in vefatından sonra müzakereler ümit vadeden bir istikamet aldı. Keskin görüşlü bir siyaset adamı olmak sıfatiyle papa Innocentius IV., yükselmekte olan İznik Bizans imparatorluğunun kazanılmasının, Roma'nın gayesine, kendi kendine erimekte, tükenmekte olan Lâtin imparatorluğunu muhafazadan çok daha faydalı olacağını görmezlikten gelemezdi. Nasıl Bizans imparatoru, Istanbul'u tekrar kazanmak pahasına kilisenin bağımsızlığını fedaya hazır idi ise, papa da Bizans kilisesi ile birleşmek pahasına Lâtin imparatorluğunu fedaya hazırdı[2]. İki tarafın birbirine şimdiye kadar hiç vâki olmadığı kadar yaklaşmış olduğu görülüyordu. Fakat bu sefer de son adım atılamadı. Roma'nın çok ileri giden tavizler karşılığında elde edilebilecek olan desteğine pek ihtiyaç kalmamıştı. Lâtin Istanbul'un günleri nasıl olsa sayılı idi; zira Vatatzes'in büyük zaferleri muvacehesinde Bizans imparatorluğunun Boğaziçi kıyısında ihyası artık sadece bir zaman meselesi idi.

Vatatzes İznik imparatorluğu arazisini iki misline çıkarmıştı. Anadolu'daki mülkü sağlama alınmıştı. Balkan yarımadasının büyük bir kısmı onun hâkimiyeti altında idi. İznik devletinin bir zamanki rakipleri ya ortadan kalkmış veya zayıflamışlardı. Lâtin imparatorluğuna gelince, sadece Istanbul civarına münhasır kalmıştı ve bütün toprakları İznik imparatorunun arazisi ile çevrilmişti. Istanbul imparatorluğu öylesine büyük bir sefalet içinde bulunuyordu ki, imparator Baudouin II., biricik oğlu Philippe'i, bir istikraz aktedebilmek için Venedik tacirlerine rehine olarak vermek zorunda kalmıştı[3]. İmparatorluk şehrini zapt ederek restorasyon işini ikmâl etmek için son bir gayret göstermekten başka iş kalmamıştı. Fakat bu son başarı başka bir imparatora mukadderdi. Ancak bunun bütün şartlarını Ioannes Vatatzes yaratmıştı. Bizans imparatorluğunu yeniden ihya etmek şerefi de aslında her şeyden önce ona aittir.

[1] *Le lettere greche di Frederigo II*, nşr. Festa, s. 22.

[2] Krş. Norden, *Papsttum und Byzanz* 190 vdd.

[3] Krş. R. L. Wolf, *Mortgage and Redemption of an Emperor's Son: Castile and the Latin Empire of Constantinople*, *Speculum* 29 (1954) 45 vdd.

Eskikitaplarım.com

Ioannes Vatatzes'in iç siyaset bakımından faaliyeti de onun dış faaliyetinden daha az önemli değildi. Adalet ve hukukun gereklerini yerine getirmeye çalışmış ve idarede geleneksel hâle gelmiş suistimallerle mücadele etmişti. Zevcesi Irene Laskaris tarafından desteklenerek en fakir halk tabakasının sefaletini gidermeye uğraşmış ve bir çok hastahane ve hayır müessesesi meydana getirmiştir[1]. Bizans'ın bilinen ve eskiden beri mevcut olan dindarlık duygularını muhteşem kiliselerin inşası, askerî ihtiyaçları ise sınır bölgelerinde müstahkem kalelerin yapılması karşılanmıştır. Bizans devletinin en iyi geleneklerine uyarak Ioannes Vatatzes askerlere dirlikler tahsis etmiş ve Mogollar tarafından tazyik olunan Kumanları kısmen Trakya ve Makedonya'daki sınır bölgelerine, kısmen de Menderes vadisine ve Frygia'ya *stratiotes* olarak iskân etmek suretiyle ordu mevcudunu takviye eylemiştir[2]. Böylelikle bilhassa doğuda sınır müdafaa sistemi yeniden ihya edilmiş oluyordu ki, Bizans tarihçisi Georgios Pakhymeres haklı olarak bunu, İznik devletinin en önemli icraatından saymaktadır[3]. Bunun yanında ise İznik devletinde *pronoia* iktaları da büyükçe sayıda bahşedilmiştir[4] ve Ioannes Vatatzes her şeyden önce mütevazı büyüklükteki *pronoia* arazisinin askerî küçük asalet sınıfına tevcihini hızlandırmış görünmektedir[5].

Ioannes Vatatzes'in, Bizans devletinin çoktan beri unutmuş olduğu bir refah yaratan iktisadî tedbirleri de özel bir dikkate değer[6]. İmparator her şeyden önce ziraat ve hayvancılığın kalkınması ile ilgilenmiş ve bu hususta bizzat örnek olarak hareket etmiştir. İmparatorun şahsî çiftlikleri nümune olmalı ve tebaya, ihtimamlı ve bilgili bir tarla ziraatinin ve hayvan yetiştirmenin ne kadar kârlı olduğunu göstermeli idi. İmparator, zevcesine kendi çiftliğinde satılan yumurtaların kazancıyle aldığı inci ve mücevherat ile süslü bir taç hediye etmişti. Bizzat imparatorun "yumurta tacı" olarak adlandırdığı bu taç onun nazarında tam bir program niteliği taşıyordu. Çünkü onun iktisadî politikasının en önemli ilkesi, ülkenin iktisadî bakımdan

[1] Nik. Gregoras *I*, 44.

[2] Nik Gregoras *I*, 37. Kumanların doğuda iskânı hakkında ayrıca bk.: Akropolites 65, nşr. Heisenberg. Theodoros II. Laskaris babasına bir medhiyesinde 'Sen İskit'i batı bölgelerinden buraya getirmek suretiyle onun cinsinden doğuda hizmet eden bir kavim yarattın ve onu Pers'in (Türklerin) oğulları yerine ikame etmekle, Türklerin batıya doğru durmadan ilerlemelerini önledin...." derken Kumanların bu iskânını göz önünde tutmaktaydı. Krş. F. Uspenskiy, *K istorii krestyanskogo zemlevladeniya*, *JMNP* 225 (1883) 339. Mutafçiev, *Voynişki zemi* 76 n. 2.

[3] Pakhymeres *I*, 16 vdd. Ayrıca Wittek'in sınır savunma sisteminin önemi hakkında verdiği güzel açıklamalar ile krş.: *Mentesche* 9 vdd.

[4] Krş. Ostrogorsky, *Féodalité* 62 vdd.

[5] Krş. H. Glykatzi - Ahrweiler, *La politique agraire des empereurs de Nicée*, *Byz.* 21 (1938) 51 vdd. 135 vd.

[6] Bunu izleyen hususlar için bk. Nik. Gregoras *I*. 41 vdd. Mülâhazaları, pek de başarılı olmayan bir şekilde, son zamanlarla mukayeseye yer vermekle ma'lul olan D. Xanalatos (*Wirtschaftliche Aufbau - und Autarkie - Massnahmen im 13. Jahrhundert Nikanisches Reich 1204-61*, *Leipziger Vierteljahrschr. f. Südosteuropa* 3, 1939, s. 129 vdd.) ile krş.

Eskikitaplarını.com

kendi kendisine yetmesi idi. Devletini yabancı mallar ithalinden ve bununla aynı zamanda İtalyan şehirlerinin iktisadî hâkimiyetinden kurtarmaya gayret ediyordu. Yabancı menşeli lüks malların satın alınmasını bütün ciddiyetiyle tebasına yasaklamıştı. Herkes "Roma toprağının yetiştirdiği ve Roma'lı ellerin yaptığı" ile yetinmeli idi. Ahlâkî temele oturtulmuş olan bu yerli malın himayesi siyaseti hiç şüphesiz Venedik aleyhine idi. Venedik'den yapılacak ithalâta gümrük tedbirleri koymak, Aleksios I. Komnenos'dan Theodoros I. Laskaris'e kadar bütün Bizans imparatorlarının imzalarını taşıyan ticarî anlaşmaların ihlâli olarak ağır siyasî güçlükler doğururdu; imparatorun tebasına mübalâğalı lüksü yasaklamak hakkına ise kimse itiraz edemezdi. Komşu Konya sultanlığından ise kıymetli madenler ve değerli kumaşlar imparatorluğa sel gibi akmakta idi. İznik devletine dokunmamış ve fakat komşularında büyük tahribat yapmış olan Moğol istilâsı iktisadî bakımdan Bizanslıların çok işine yaramıştı. Türkler İznik devletinden iaşe maddeleri satın alıyor ve karşılığında para ve mal olarak yüksek fiyatlar ödüyorlardı. Bu sebeple İznik'de, sık sık yapılan savaşlara rağmen, para sıkıntısı duyulmuyordu. Ioannes Vatatzes idaresindeki İznik devletinin malî ve iktisadî şartları Bizans devletinin Komnenoslar ve Angeloslar saltanatının geç devresindeki durumundan çok daha sıhhatli idiler. Bizzat bu devlet de çok daha sağlıklı idi ve bu da Bizanslıların yaşama kudretinin henüz tükenmemiş olduğunu ve Bizans devletinin yeniden canlanmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

Son yıllarında ağır sar'a nöbetlerinden muztarip olan Ioannes Vatatzes 3 kasım 1254'de öldü[1]. Emsâlsiz başarıları yine olağanüstü bir takdir gördü: Ölümünden yarım asır sonra aziz ilân olundu ve o zamandan beri de son çağlara kadar, mezarının bulunduğu Manisa'da, kendisi tarafından inşa ettirilmiş olan kilisede ve en ziyade severek oturduğu Nymphaion (Nif)'da her yıl bu "rahmetli aziz imparator Ioannes"in hatırası tebcil edildi[2].

3. Restorasyon Öncesi

Genel Bibliyografya : Yukarıda s. 390'da verilenin aynıdır. Bundan başka: I. B. Papadopoulos, *Theodore II Lascaris, empereur de Nicée*, Paris 1908. - J. Draseke, *Theodoros Laskaris, B. Z.* 3 (1894) 498-515. - Chapman, *Michel Paleologue*. - Geanakoplos, *Michael Palaeologus*.

Ioannes Vatatzes başarılı bir mücadele ile Bizans topraklarının büyük bir kısmını tekrar birleştirmiş ve içeride Bizans devletinin çoktan beri

[1] Tarih için bk. Laurent, *Notes* 162 vdd.

[2] Krş. A. Heisenberg, *Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige*, *BZ* 14 (1905) 160 vdd. Burada s. 193-233 arasında Ioannes Vatatzes'in 14. yüzyılda yazılmış *Vita*'sı basılmıştır.

Eskikitaplarım.com

artık bilmediği sağlam bir devlet müessesesi kurmuş ise, Theodoros II. Laskaris (1254-58)'in hâkimiyet devresi de İznik devletinin kültürel bakımdan eski Bizans'dan hiç bir suretle geri kalmadığını gösterdi. Ioannes Vatatzes devlette ilim ve irfan hayatını etkili bir şekilde desteklemiş ve ilme karşı daima canlı bir ilgi göstermişti. Âlim Nikephoros Blemmydes'in gayretli bir öğrencisi olan oğlu da bizzat bir âlim ve verimli bir yazar idi. Tahta cülûsundan önce hayatını ilmî araştırma, felsefî incelemeler ve teoloji alanında tefekkür doldurmuştu. İktidara çağrılınca, annesine nisbetle Laskaris imparatorluk adını taşıyan Theodoros II. İznik sarayını bir ilimler merkezi hâline getirdi. İznik eski Atina ile mukayese ediliyordu[1]. Büyük sayıda âlim bu bilgiye susamış hükümdarın etrafını çevreledi. İznik devleti Konstantinos VII. Porphyrogennetos'un devrini andıran bir kültürel parlaklık devresi yaşadı.

Konstantinos Porphyrogennetos'dan ayrı olarak Theodoros II. sadece âlim değil, hayat kudretini kemiren korkunç hastalığına rağmen, aynı zamanda bir icraat adamı idi: Aynen babası gibi, sadece daha büyük ölçüde, sar'a hastalığından muztaripti. Hükümdarlık vekarını her şeyden yüksek tutar, devleti kendi arzu ve iradesine uygun olarak idare ederdi. Müstebitliği ve hep kendi istediğini yapmak istemesi ile devletin en kudretli erkânını kendisinden soğutup düşman etti. Asalet sınıfının öncelik haklarına sahip olmasını duymak bile istemiyordu. En yakın müşaviri, mütevazı menşeden gelen dostu Georgios Muzalon idi. Devlete olduğu gibi kiliseye de hâkim olmaya çalıştı. Patriklik tahtına düşüncesi sınırlı bir zâhidi, keşiş Arsenios'u, yükseltti. Roma'ya karşı çok kapanık olup babasının *union* plânlarına karşı soğuktu. Grek kilisesinin Roma'ya itaat arzetmesi düşünülemezdi bile. Eğer bir birleşme olacaksa bu tamamiyle eşitlik esasına dayanmalı ve o, yani imparator, meydana çıkabilecek görüş aykırılıklarında, tarafsız hakem olarak gerekli kararı verebilmeli idi[2]. Onun bu mağrurane tutumu ise nihayet sadece, Istanbul için yapılan mücadelede papalığın yardımını gereksiz kılmış olan, Ioannes Vatatzes'in büyük dış siyaset başarılarının bir sonucu idi.

Theodoros II.'un kısa saltanat devresi dış siyaset bakımından önemli değişiklikler getirmediği gibi Bizanslıları, nihaî gayeleri olan Istanbul'un geri alınmasına, fark edilecek kadar, yaklaştırmamıştır da. Ancak ne de olsa Ioannes Vatatzes'in ölümünün devlete taarruz hususunda cesaret-

[1] Bk. Georgios Kypros'un otobiyografisinin W. Lameere neşri, s. 179. Bununla beraber Gregorios, bizzat edindiği tecrübeye dayanarak, İznik'teki yetişme olanakları hakkında menfi bir hükme varmaktadır, *ayn. esr.* s. 183.

[2] J. Dräseke, *BZ* 3 (1894) 512 vd.'de verilen Theodoros'un Kutsal Ruh üzerindeki yazısında bulunan karakteristik mülâhazalara bk. Ayrıca Theodoros II.'un mektupları (nşr. Festa, s. 202 vdd.) ile krş. Bunun hakkında bk. Norden, *Papsttum und Byzanz* 380 vdd.

Eskikitaplarım.com

kındırdığı görülen bütün düşmanlara karşı, sağlanmış olan durumun muhafazası mümkün oldu. Devlete ihanet düşünceleri taşımakla itham edilerek Konya sultanının yanına kaçan ve Bizans tahtına geçmek iddiası Selçuklu sultanınca desteklenen Mikhail Palaiologos'un Türklerle bu bağlantısı ağır sonuçlar doğuracak gibi görünüyordu. Ancak Moğolların yeni bir ilerleyişi durumu tamamiyle değiştirdi; öyle ki, Bizanslılara karşı sefere çıkacağı yerde sultan onlardan yardım istedi ve Mikhail Palaiologos da pişmanlık göstererek geri dönüp imparator ile barışmak zorunda kaldı. O sıralarda Bizanslılar Moğollarla yakın temasa girdiler ve gönderilen bir Moğol elçi heyetini, Önasya hâkimlerini İznik devletinin yenilmez kudretine ve bitip tükenmez zenginliğine inandırmak maksadıyle, tiyatrovari gösterişli bir ihtişamla kabul ettiler[1].

Balkan yarımadasında imparatorluk Bulgaristan ve Epiros'a karşı mücadele zorunda kaldı. Genç Bulgar çarı Mikhail Asen Trakya ve Makedonya'da büyükçe bir araziyi işgal etmişti. Ancak çok kayıplara mal olan iki sefer sonunda 1256 yılında Bulgarlar geri püskürtüldüler ve iki taraf arasında İznik devleti için müsait şartlarla bir barış anlaşması yapıldı[2]. İki taraf arasındaki gerginliğin daha da azalmasında Mikhail Asen'in sukutu, bundan sonra Bulgaristan'da çıkan karışıklıklar ve nihayet Nemanya hanedanından Konstantin Tikh (1257-77)'in Bulgar tahtına çıkıp Theodoros II.'un kızı Irene ile evlenmesi etkili oldu. Daha Ioannes Vatatzes zamanında tasarlanan bir evlenme ittifakı da Epiros ile tesis olundu: Mikhail II.'in oğlu Nikephoros imparator kızı Maria ile evlendi ve Theodoros II. bu münasebetle Dyrrhakhion ve Makedonya'nın müstahkem kalelerinden Servia'yı hâkimiyetine almayı başardı. Ancak onun bu kazancı Epiros'un dostluğuna maloldu ve 1257'den itibaren iki Grek devleti arasında yeniden çetin ve değişik talihli bir mücadele başladı. Bulgarlara ve bilhassa Epirosluları karşı yapılan savaşlardan ortaya çıkan tehlikeli husus, orduda en önemli mevkileri ellerinde bulunduran büyük asalet aileleri ile imparator arasındaki zıddiyetin gittikçe artmakta oluşu idi. Arada sırada uğranılan başarısızlıkları Theodoros II. bunlara yüklemekteydi. Aslında asalete düşman olan imparatora karşı bu sınıfın sadakatinden şüphe edilebilir. Bununla beraber aristokrasi temsilcilerine karşı açılan mahkemeler ve bunlarda hastalık derecesinde hassas ve mütehevvir imparatorun hükmettiği zâlimane cezalar sadece gerginliğin artmasına sebep olmaktaydı. Aristokrasinin nadi ile mücadelede Theodoros II. gerektiğinden aşırı davranmış ve bu yüzden Laskaris hanedanının sukutu ile sonuçlanan bir anlaşmazlığın doğmasına bizzat sebep olmuştur.

[1] M. Andreeva, *Priem tatarskikh poslov pri nikeyskom dvore*, *Recueil Kondakov* (1926) 187 vdd.

[2] Dölger, *Reg.* 1883. Zlatarski, *İstoriya III*, 456 vdd. Mutafçiev, *İstoriya II*, 104 vd.

Eskikitaplarını.com

İmparator 36 yaşında iken 1258 ağustosunda ağır hastalığına mağlup olarak ölünce İznik tacı henüz yedi yaşında bulunan oğlu Ioannes IV'e geçti. Theodoros II., devlet aristokrasisinin bu türediye karşı gösterdiği müthiş kine aldırmadan dostu Georgios Muzalon'u oğluna nâib tayin etmişti. Bu müthiş kini, başlarında Mikhail Palaiologos bulunduğu halde devlet erkânının ölüm hâlindeki imparatora ve daha sonra da Georgios Muzalon'a ettikleri yemin de dizginleyemedi. Daha Theodoros II'nin ölümünün dokuzuncu gününde, müteveffa imparator için yapılan ayin sırasında Georgios Muzalon ve kardeşleri kilisede bastırılarak mihrapönünde öldürüldüler. Niyâbet, aristokrasinin en kabiliyetli ve en mutebar temsilcisi Mikhail Palaiologos'a aktarıldı. Mikhail eski bir asalet ailesine mensup olup Ioannes Vatatzes'in büyük yeğenlerinden birisi ile evli idi. Ordada arasında eski imparatorluk ailelerinin mensupları bulunmakta[1] ve parlak bir ordu kumandanı sıfatiyle ordunun ve özellikle Lâtin muhariz kıtalarının sevgisine sahipti. Sempatik tavırlara sahip olup bütün çevrelerde ve kudretli ruhanî sınıf içinde taraftarları vardı. Böylece *megas duks* ve sonra da *despotes*'liğe yükseltilmiş ve fakat bu ünvanlar onun için sadece en yüksek iktidara ulaşmak için birer basamak teşkil etmişti: 1258'i 1259 yılına bağlayan günlerde küçük Ioannes Laskaris'in müşterek hükümdarı olarak imparatorluk tacını elde etti[2].

Palaiologos'lunun bu yıldırım hızı ile yükselişini sadece onun emsalsiz becerikliliği değil, aynı zamanda sağlam bir devlet idaresini son derecede gerektiren dış siyaset durumunun gerginliği izah eder. Friedrich II'nin aksine oğlu Sicilya kralı Manfred İznik devletine düşmandı. Yüzyılın ortalarından beri geniş adımlarla devletin restorasyonu hedefine doğru yürüyen

[1] Krş. V. Laurent, *La genealogie des premiers Paléologues*, *Byz.* 8 (1933) 130 vdd.

[2] Mikhail'in imparatorluğa yükseltilmesi tarihi her türlü kuşku dışında kesin olarak tayin edilemiyor. Nik. Gregoras (*I*, 78)'a göre imparatorluğa yükseltme 1 aralık (1258)'de ve taçlandırma töreni aralık ayı sonunda (her halde noelde) yapılmıştı. Buna uygun olarak Dölger, *Reg. III*, 30'da böyle; ayrıca krş. Dölger, *BZ* 37 (1937) 537 ve *Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael Palaiologos*, *E. Eichmann - Festschrift* (1940) 180 (*Paraspora* 179). Pakhymeres (*I*, 81 ve 96)'e göre Mikhail 1 ocak (1259)'da imparatorluğa yükseltilmişti: Buna göre Laurent, *Notes* 165 vdd.; buna mukabil daha önce Laurent'ın aksine, haklı olarak imparator ilâm ile taçlandırmayı birbirinden ayırmış olan Miller (*Cambr. Med. Hist. IV*, 1923, s. 508) ile krş. Kesin olan cihet, Mikhail VIII.'in imparatorluk tacını ancak aralık 1259'da (meselâ Chapmann, *Michel Paleologue* 37'de hâlâ böyle) veya 1260 ocak ayında (meselâ Meliarakes, 'Ιστορία 509' da böyle) elde etmiş olmadığıdır; çünkü biz Mikhail VIII.'in daha 1259 yılı başından itibaren imparatorluk belgelerine malik bulunmaktayız: Krş. Dölger, *Reg.* 1867 vdd. Pakhymeres tarafından Mikhail VIII'in imparatorluğa yükseltilmesi hakkında verilen tarih (1 ocak 1259), P. Wirth (*Jahrbuch der österr. byz. Gesellschaft* 10, 1961, s. 87 vd.)'in işaret ettiği gibi, B. T. Gorianov'un neşrettiği kısa kronik (*IA*, 1949, s. 281, 18)'de de – uygun olmayan gün adı ile de olsa – verilmiş olduğu cihetle, her halde doğru olarak kabul edilmelidir.

Eskikitaplarını.com

ve Latin imparatorluğunu Istanbul varoşlarına kadar geriletmiş olan Bizans devletinin gittikçe artan kudreti, Manfred'i, eski imparator Heinrich VI. ve Sicilya'nın Norman hükümdarlarının siyasetini ele almaya sevketmişti. Daha 1258'de Manfred Korfu'yu ve bundan başka Epiros sahilinin en önemli şehirlerini, kısa bir süre önce Theodoros II.'un elde etmiş olduğu Dyrrhakhion ve *despotes* Mikhail II.'e ait Avlona ve Butrinto'yu işgal etmişti. Mikhail II.'e Sicilya kralının dostluğu bu kayıpları telâfi eder değerde göründü: Kızını onunla evlendirerek bu zaptolunan şehirleri kızının çeyizi olarak kabul ve onunla İznik imparatorluğu aleyhine ittifak etti. İttifaka katılanların üçüncüsü Akhaia hükümdarı olan ve aynı şekilde Mikhail II.'in kızlarından birisi ile evlenen Guillaume Villehardouin oldu. Akhaia hükümdarının yıldızı bu sıralarda parlamakta idi: Komşusu Atina dukalığı ve Euboea hâkimleri onu metbû olarak tanımışlardı. Böylece İznik'in Bizans devletini restore etmek işini son anda baltalamakla tehdid eden kuvvetli bir koalisyon meydana gelmişti. Rakip batı Grek devletinin ayrılıkçı kuvvetleri ve Yunanistan'daki bütün Lâtin kudretler İznik devletine karşı girişilecek bir imha savaşı için Sicilya kralı ile birleşmişlerdi. Üçlü ittifak Sırp kralı Uros I.'un yükselmeye gayret eden devletinde de bir destek bulmuştu. Uros I.'un kuvvetleri 1258'de Skopye, Prilep ve Kiçevo'yu işgal ettiler.

Üçlü ittifak ile mücadele Mikhail VIII. için ilk büyük imtihan oldu ve devletin bekasının bahis konusu olduğu bu sınavı Mikhail parlak bir şekilde başardı. Kardeşi *sebastokrator* Ioannes Palaiologos ittifakın savaş kuvvetlerine karşı büyükçe Kuman ve Selçuklu birlikleriyle takviyeli kuvvetli bir orduyu savaşa sürdü[1]. 1259 sonbaharında müttefikler Pelagonia vadisinde müthiş bir hezimete uğradılar[2]. Kral Manfred'in yollamış

[1] E. Darkó (*Byzantinisch - ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, 1933, s. 10 vdd.)'nun belirttiği gibi, Mora kroniği (nşr. J. Schmitt, v. 2250 vdd.) Macar yardımcı birlikleri de zikretmektedir. Buna göre, Bizans kaynaklarında zikredilmemiş olmalarının, sayılarının azlığını tahmin ettirdiği Macar kuvvetlerinin de Pelagonia savaşında, diğerleri yanında Bizans saflarında çarpıştıklarını kabul etmek gerekir. Ancak Darkó'nun tasvirinin devamında "meşhur Pelagonia savaşının İznik - Macar savaş birliklerinin tam bir zaferi ile son bulduğunu" veya "iki devletin mutlu bir işbirliğinin (yani İznik devleti ile Macaristan'ın) düşman ittifakını bütün ilham kaynakları ile birlikte parçaladığını ve bundan başka İznik'lilere Istanbul'un yolunu açmış olduğunu" (Darkó, *ayn. esr.* 16 ve 54) okumak insanı her halde bir az şaşırtıyor. Bu arada ve söz gelimi, Darkó (*ayn. esr.* 36-53)'nun 13. yüzyıldaki Bizans - Macar ilişkileri hakkında kullandığı *Grenoble triptykhonu*'nun 18. yüzyıldan daha eski bir zamana ait olmasının pek az muhtemel bulunduğuna da işaret etmiş olalım: Krş. J. Moravcsik, *Inscription grecque sur le triptyche de Grenoble* (1935); ayrıca bk N. Radoyçiç, *Letopis Matice Srpske* 340 (1934) 112 vdd.

[2] Savaşın ve öncesinin tafsilâtlı bir tasviri için bk. D. J. Geanakoplos, *Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restauration: the Battle of Pelagonia*, *DOP* 7 (1953) 99-141. Şimdi ayrıca krş. Geanakoplos, *Michael Palaeologus* 47 vdd.

Eskikitaplarım.com

olduğu dört yüz şövalye savaş meydanında maktul, Guillaume Villehardouin ise esir düştü. Epiros devleti mahvolmuş görünüyordu: İmparatorluk ordusu Arta'ya girdi. Eğer Epiros bu darbenin etkisinden kurtulabilmiş idiyse, bu da ancak Sicilya'dan gönderilen yardımın ulaşmasıyle mümkün oldu. Sırplar da az önce işgal ettikleri Makedonya şehirlerini boşalttılar.

Artık ortada Bizans restorasyonunu köstekleyebilecek hiç bir kara kuvveti yoktu. Bir engelleme gayreti sadece, Istanbul'da Lâtin imparatorluğunun asıl yaratıcısı olup 1204 yılında yaratılan bu durumdan faydalananların başında gelen Venedik'den gelebilirdi. Mikhail VIII. kendisini bu taraftan da emniyete almak için Venedik'in rakibi olan Cenova ile müzakerelere girişti. 13 mart 1261'de Nymphaion'da, doğuda Cenova'nın kudretli mevkiine temel teşkil eden anlaşma imzalandı; bir zamanlar 1082 anlaşmasının Venedik'in büyüklüğüne temel oluşu gibi. Bu anlaşmaya göre Cenova'lılar Venedik'e karşı imparatorluğa silâhla yardımda bulunacaklar, buna mukabil bütün imparatorluk arazisinde geniş imtiyazlara, vergi ve gümrük muafiyetine sahip olacaklar, bütün ülkede, restorasyondan sonra da Istanbul'da, ticaret için kendilerine pazar yerleri tahsis olunacaktı[1]. Kısacası, 11. yüzyıl sonlarından beri Venedik'e ait olmuş bulunan ticaret üstünlüğünü Cenova elde edecekti. Gerçekte ise Bizans, kendi deniz gücünü ve ticaretini gittikçe daha büyük çapta geri plâna atan her iki şehir cumhuriyetinin esiri olmakta idi.

İki nesilden beri Bizanslıların bütün düşüncesini işgal eden ve askerî ve siyasî bakımlardan büyük bir dikkat ve itina ile hazırlanmış olan büyük olay nihayet şaşırtıcı bir kolaylıkla gerçekleşti. Çürümüş Lâtin imparatorluğunun can damarını koparan ve Bizanslıları tekrar Istanbul'a sahip kılan, hemen hemen bir tesadüf idi. Bulgar sınırını kontrol için küçük bir savaş birliği ile Trakya'ya gönderilen imparatorluk ordu kumandanı Aleksios Strategopulos Istanbul yanından geçerken başkenti büyük bir hayretle hemen hemen savunmasız görmüştü: 1260 ağustosunda bir yıl süre ile imzalanmış olan mütareke henüz devam etmekte idi ve Venedik donanması, Frank garnizonunun büyük kısmıyle beraber, güney Karadeniz'de bir ada üzerinde bulunan Daphnusion kalesini kuşatmak üzere şehirden ayrılmıştı. Ânî bir kararla Strategopulos korunmasız şehire baskın yaparak hemen hiç mukavemet görmeden 25 temmuz 1261 sabahında eline geçirdi. Baudouin II. ve adamlarının kaçmaları ise Istanbul'daki Lâtin hâkimiyetine son vermiş oldu.

15 ağustos 1261'de imparator Mikhail VIII. törenle Büyük Konstantinos'un bina etmiş olduğu şehre girdi. Lâtin hâkimiyeti yıllarında

[1] Zepos, *Jus I*, 488 vdd. Dölger, *Reg.* 1890. Krş. Heyd, *Commerce du Levant I*, 351, 427 vdd ; G. I. Bratianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris 1929, 81 vd.

Eskikitaplarını.com

İstanbul servet ve ihtişamından çok şey kaybetmişti. 1204 yılının barbarca yağmasını Bizans hazinelerinin sistematik bir şekilde istismarı izlemişti: Bu servet batı ülkelerine ihrac edilmişti; korku ve para sıkıntısı içinde bulunan Latin imparatorluğu bunu, batı devletlerinin teveccühünü elde etmek çaresi olarak telâkki etmişti. Kiliseler, kıymetli süs eşyaları, en kutsal dinî emanetleri gasbedilmiş Blakhernae sarayı teng-ü tenha kalmıştı. Şimdi ise Bizanslı halkın sevinci pek büyüktü. Kurtarılmış olan şehre imparatorun girişi dinî bir bayram şeklini aldı. Hükümdar, İncilci Lukas'ın eseri addolunan Hodigitria ikonası ile karşılandı. Yaya ve "kraldan ziyade bir hıristiyan" olarak Mikhail VIII. dinî merasimle Studios manastırına ve oradan Ayasofya'ya gitti. Eski Bizans imparatorlarının taç giydikleri, şimdi ortodoks inanca yeniden kazanılmış olan bu *Kutsal Hikmet* (=Ayasofya) kilisesinde patrik, aynı yılın eylül ayında Mikhail ve zevcesi Theodora'yı bir defa daha taçlandırdı. Muhteşem tören yeniden hayata kavuşan imparator şehrinde Bizans imparatorluğunun ihyasını sembolize ediyordu. Aynı zamanda, imparatorun o sırada üç yaşında bulunan oğlu Andronikos veliahd sıfatıyla *basileus* ilân edildi. Bununla yeni hanedanın kurulması için kesin adım atılmış oluyordu [1].

Meşru imparator Ioannes IV. Laskaris ise bütün bu törenlerin dışında kaldı ve bir kaç ay sonra da Mikhail VIII. bu zavallı gencin gözlerini oydurdu. Bir zamanlar Andronikos Komnenos'un Manuel'in oğluna yapmış olduğu gibi, şimdi de Mikhail Palaiologos, hukukunu korumaya yemin etmiş olduğu son Laskaris'i bertaraf etmişti. Ancak Andronikos'un uğradığı korkunç akıbete mukabil, kurnaz Palaiologos'lu devamlı bir hâkimiyet ve Bizans tarihinin hayatı en uzun hanedanını kurmaya muvaffak oldu; bu hanedan devleti varlığının son günlerine kadar idare edecekti.

4. Büyük Devlet Olarak Bizans'ın Yeniden İhyası Mikhail VIII.

Genel Bibliyografya : Chapman, *Michel Paleologue*. - Geanakoplos, *Michael Palaeologus*. - Norden, *Papsttum und Byzanz*. - St. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958 (Almanca çevirisi, München 1961). - Miller, *Latins*. - Zakythinos, *Despotat I* ve *II*. - Longnon, *l'mpire latin*. - Kretschmayr, *Venedig II*. - Heyd, *Commerce du Levant I*.

Güney doğuda üstünlüğü Bizanslılar devleti daha Ioannes Vatatzes devrinde tekrar eline geçirmiş idiyse de, ancak Istanbul'un alınmasından

[1] Mikhail VIII.'in kasım 1272 tarihli bilinen *prostagma* (bk. aşağıda s. 423 ve n. 443) sonunda, Andronikos (II.)'un taç giyme töreni -kendisine *autokrator* unvanı verilerek – münasebetiyle kaleme alınmış olmasına mukabil, Andronikos (II.)'un daha 1261 yaz sonunda müşterek imparator ilân edilmiş olduğunu F. Dölger (*Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael Palaiologos, E. Eichmann- Festschrift* (1940) 183 vdd. (= *Paraspora* 182 vdd.) göstermektedir.

Eskikitaplarını.com

sonra Bizans yeniden büyük devlet oldu. Şüphesiz, eski başkentin geri alınması sadece önceki onyılların siyasî ve askerî başarılarının bir sonucu idi: Ganimet olgun bir meyve gibi Bizanslıların kucağına düşmüştü. Bununla beraber Boğaziçi kenarındaki imparatorluk şehrinin tekrar kazanılması bir anda Bizans devletinin dünyadaki mevkiini değiştirivermişti. Bizans hemen Avrupa devletler manzumesinin siyasî taazzuvunda etkili nüfuzunu tekrar kazandı ve yeniden, Akdeniz devletleri siyasetinin etrafında döndüğü merkezlerden birisi oldu.

Ancak yeniden elde edilmiş bu büyük devlet olmak vasfı bir çok tehlikeleri de beraberinde getirmişti. Durumun muhafazası, imparatorluğun o sırada sahip bulunduğu vasıta ve imkânlardan çok daha fazlasını gerektirmekte idi. Devlet yeni görevler ve yeni yükler yüklenmişti. Masraflar artmıştı; daha büyük bir orduya, daha büyük bir donanmaya ihtiyaç duyuluyordu. Tahrip edilmiş, onarılmaya şiddetle ihtiyaç duyuran başkent muazzam meblâğları yutuyor ve eyaletlere ağır bir yük teşkil ediyordu. Halbuki daha 12. yüzyılın sonu, Bizanslıların eski kudretli mevkilerini muhafaza etmek imkânından yoksun olduklarını açıkça göstermişti. Bizanslılar Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldıklarında, eski imparatorluktan dahilî bakımdan çok daha sağlam ve sağlıklı bir devlet yaratmışlardı. Ancak bu eyalet devleti onlar için hiç bir zaman hedeflerinin özü olmamış, sadece eski hâkimiyetin şaşaalı günlerini yeniden elde etmek için bir köprü vazifesi görmüştü. Bu suretle kahramanca bir mücadele ile, muhafaza edilemiyeceği daha önceden açıkça belli olmuş bir durum ihya edilmiş oluyordu.

Bu arada Lâtin hâkimiyeti devri pek derin izler bırakmıştı. Bizans devlet bünyesinde restorasyonun iyileştiremiyeceği yaralar açılmıştı. İstanbul, bu büyük baş, zayıflamış, her tarafı inmeli bir vücuda dayanmakta idi. İtalyan denizci şehirleri Bizans sularına hâkimdiler; bunların kolonileri bütün devlet arazisine yayılmış ve doğu Akdeniz havzasındaki adaların çoğu bunların hâkimiyetine geçmişti. Yunanistan hâlâ Frankların hâkimiyeti altında idi. Grek idaresinde bulunan Epiros da, Tesalya ile birlikte, birleşme oluşumuna katılmamış olup Bizans imparatorluğuna karşı düşmanca tutumunda ısrar ediyordu. Balkan yarımadasının kuzey kısmını, imparatorluk aleyhine büyümüş olan Bulgar ve Sırp İslâv devletleri ellerinde tutuyorlardı. Her ne kadar bu devletlerden hiç birisi henüz Bizans'a karşı büyük çapta bir harekete geçmek imkânına sahip değil idi ise de, hepsi de batıdan idare olunacak Bizans düşmanı bir hareketi desteklemeye hazırdılar. İhya edilmiş olan Bizans imparatorluğuna düşman ise batı dünyasında hiç de az değildi. Lâtin imparatorluğunun varlığında çıkarı bulunan bütün devletler ona düşmandı. Böylece her an için bir taarruz beklenebilirdi. Batıdaki Bizans düşmanı devletlerle Balkan devletlerinin bir ittifakı, ihya edilmiş bulunan Bizans için öldürücü bir tehlike

Eskikitaplarım.com

teşkil ederdi. Bu tehlikeyi sadece mahirane bir siyasî manevra önleyebilirdi. Bereket versin siyasî manevra çevirmek Mikhail VIII.'in asıl kuvvetli tarafı idi.

Mikhail Palaiologos'un iki cepheli olan vazifesi, bir taraftan batı devletlerinin saldırı plânlarını siyasî bir savunma ile suya düşürürken, diğer taraftan da Epiros devletini ve Yunanistan'daki Lâtin kalıntılarını ortadan kaldırarak eski Bizans topraklarında imparatorluğun hâkimiyetini yeniden sağlamaktı. Bunlardan ikincisinin başarıya ulaşması, ancak birincisinde başarılı olmaya bağlı idi[1]. Bizans'a karşı hazırlanan taarruz plânlarının merkezi Sicilya idi. Bu, Manfred zamanında olduğu gibi Charles d'Anjou devrinde de değişmemişti ve bunun içindir ki Sicilya krallığı ile olan ilişki, Mikhail VIII.'in bütün saltanatı boyunca uyguladığı siyasetin etrafında döndüğü mihveri teşkil etti. Ancak Sicilya'nın Bizans imparatorluğunu fetih plânları, ancak papa tarafından desteklendiği takdirde gerçek bir itme gücü kazanabileceği için, Palaiologos'lu hükümdarın en büyük gayreti daima Sicilya krallığının papalıkla uyuşmasını önlemeye matuf oldu. Manfred Sicilya'ya hükmettiği müddetçe Mikhail VIII.'in işi kolaydı. Filvaki Roma'da yeniden ihya edilmiş Bizans devletine karşı önceleri menfi bir hava hâkim oldu: Papalık, Istanbul'un Roma kilisesinin elinden çıkmış ve Lâtin devleti yerine *schismatik* bir Bizans devleti kurulmuş olması vâkıasını elbette kolayca hazmedemezdi. Papa Urbanus IV. (1261-64) önce Yunanistan'daki Frankları Bizans'a karşı mücadelelerinde mânen desteklemiş ve Bizans imparatoru ile vâki ittifaklarından ayrılmak istemeyen Cenovalıları afaroz etmişti. Ancak papalığın kral Manfred ile birleşmesine Roma kilisesinin Staufer Alman hanedanına karşı duyduğu eski nefret mâni idi. Manfred'in fetih plânlarını desteklemek şöyle dursun, papa Urbanus IV. Staufer'lerin güney İtalya'daki hâkimiyetlerine son vermek gayreti içinde idi ve Sicilya krallığını Fransa kralının kardeşi Charles d'Anjou'ya teklif etmişti. Mikhail, Roma ile Staufer hanedanı arasındaki anlaşmazlığı istismar ederek Roma'ya yanaşmak imkânını buldu ve *union* vaadleri – bu Bizans'ın Roma'ya karşı başarılı yem borusu siyasaseti – sayesinde papanın düşüncesinde değişiklik yapmaya muvaffak oldu[2].

Bu, imparatorluğu muhtelif cephelerde birden mücadeleye zorlayan ve kuvvetlerini dağıtan Balkanlardaki restorasyon gayretlerinin hiç de başarıya ulaşamaması sebebiyle daha da büyük bir önem kazanıyordu. İmparator başlangıçta, Guillaume II. Villehardouin Pelagonia savaşından

[1] Norden (*Papsttum und Byzanz* 390 vdd.)'un görüşü olan, Mikhail VIII.'in batı dünyasına karşı uyguladığı savunma siyaseti ile onun Balkanlardaki saldırgan politikası arasında bir aykırılık bulunduğu hususuna katılamıyorum.

[2] R.-J. Loenertz (*Notes d'histoire et de chronologie byzantines*, *REB* 20, 1962, s. 171 vdd.) Mikhail VIII.'in Roma kilisesi ile müzakereleri hakkında objektif ve özellikle kronolojik anlamda tam bilgiler vermektedir.

Eskikitaplarım.com

beri esiri bulunduğu cihetle, Frank Yunanistan'a karşı üstün durumda görünüyordu. Mikhail VIII. onu – takriben 1261 sonlarında – Akhaya'ya geri gönderip hâkimiyeti tekrar ele almasına müsaade etmeden önce şartlarını dikte edebilmişti. Guillaume II. Bizans imparatoruna vassallik yemini etmiş, *megas domestikos* ünvanını elde etmiş ve Monemvasia, Mistra, Maina ve Hierakion kalelerini Bizans'a terketmek zorunda kalmıştı[1]. Ancak Guillaume II.'un sadakat ilişkileri uzun sürmedi. Papa tarafından o sıralarda Roma'da buzlar henüz erimemişti – Villehardouin'in Istanbul'da ettiği yemin hükümsüz ilân edildi. Ayrıca Akhaia hükümdarı, müttefikleri kendisinin yarattığı Lâtin imparatorluğunun mahvı ve Bizans - Cenova ittifakı sebebiyle en ağır bir tehlikeye maruz görünen, yeni Bizans imparatorluğunun kudretli düşmanı Venedik cumhuriyeti tarafından da etkili şekilde desteklendi. Mücadele böylece başladı. Mikhail VIII. Peloponès'e kardeşi *sebastokrator* Konstantinos idaresinde, içinde 5000 ücretli Selçuklu savaşçısı bulunan kuvvetli bir ordu gönderdi ve Bizanslılar süratli ve muzafferane bir taarruza başladılar. Aynı zamanda Bizans - Cenova donanmaları da Lâtin adalarına hücum etti.

Fakat aynı zamanda hem Epiros'da savaşılıyor, hem de Bulgaristan'da mücadele ediliyordu. Bulgar iç karışıklıklarına müdahale eden Mikhail VIII. 1262 yılında Karadeniz kıyısında önemli limanlar olan Ankhialos ve Mesembria'yı zaptetmiş ve karada da hâkimiyet bölgesini Bulgaristan aleyhine oldukça genişletebilmişti. Epiros'da ise, aslında orta karar bir kumandan olan Istanbul fatihi Aleksios Strategopulos 1260 yılında olduğu gibi, 1262'de yeniden ele aldığı mücadelede de pek talihli olmadı. Fakat imparatorun kardeşi *despotes* Ioannes Palaiologos 1264 yazında önemli bir başarı kazanarak, Epiros *despotes*'i Mikhail II.'i barışa ve imparatorun yüksek hâkimiyetini kabule zorladı. Önce Theodoros II. Laskaris'in kızı ile evlenmiş olan *despotes* Nikephoros I., yani Mikhail II.'in oğlu, bu sefer Mikhail VIII.'in yeğenlerinden birisi ile evlendi[2].

Buna karşılık güney Yunanistan'daki savaşlar, ilk başarılardan sonra kötüye dönmeye başladı. Harp uzamakta idi; para tükenmişti. Bu sebeple ücretleri muntazaman ödenemeyen Türk savaşçıları Frankların tarafına geçtiler. Muzafferane ilerlemekte olan Bizanslılar 1264[3] yılında Makry-Plagi yanında büyük bir bozguna uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Buna ilâve olarak imparatorluğun denizci müttefikleri de bir mağlûbiyete

[1] Mikhail VIII.'in Guillaume II. ile anlaşması hakkında tafsilât için bk. ZAKYTHINOS, *Despotat I*, 15 vdd. DÖLGER, *Reg.* 1895.

[2] DÖLGER, *Reg.* 1931.

[3] Biz burada geleneksel ve Mora kroniğinin verdiği bilgilere dayanan kronolojiyi muhafaza ettik, zira DRAGUMIS (Χρονικῶν Μορέων τοπωνυμικά, τοπογραφικά, ἱστορικά, Atina 1921, 177) ve ZAKYTHINOS (*Despotat I*, 41 vdd.)'un tenkidleri tatmin edici bir sonuca ulaşamamaktadır. Mora kroniğinin kronolojisine LONGNON (*Empire latin* 232 vd.) da uymaktadır.

Eskikitaplarım.com

uğramışlardı: 1263 yılının ilkbaharında Cenova filosu Nauplia körfezinde Settepozzi yanında Venedikliler tarafından bozguna uğratıldı. Bu bozgun imparatorun İtalyan deniz cumhuriyetlerine karşı tutumunda değişiklik yapmasına sebep oldu. İmparatorluğa büyük fedakârlıklara malolan ve fakat beklenilen faydaları sağlayamamış bulunan Cenova ittifakı fesholdu. İmparator Cenova gemilerini yurtlarına göndererek kudretli Venedik cumhuriyeti ile müzakerelere girişti. 18 haziran 1265'de, Venediklilere yeniden fevkalâde imtiyazlar bahşeden bir muahede metni kaleme alındı. Bununla beraber Cenovalılarla başlamış olan anlaşmazlık da sadece geçici idi. Batıda ufuk karardığı ve Venedik hazırlanan anlaşmayı tasdikde tereddüd gösterdiği için, Mikhail VIII. elini yeniden Cenova'ya uzattı. 1266 tarihinde Venedik ile yaptıkları bir savaşta yeniden yenilmiş olan Cenovalılar imparatorun teklifini derhal kabul ettiler. Bunlara yeniden imparatorluk dahilinde serbest ticaret hakkı tanınacak ve Istanbul varoşlarından Galata bunlara tahsis olunacaktı (1267). Cenovalılar Türklerin fethine kadar Galata'da kalmışlar ve burası kısa bir zamanda parlak bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Cenovalıların tekrar Bizans içine girmeleri Venedik'in tereddüdlerine son verdi: 4 nisan 1268'de Bizans-Venedik anlaşması, Cenovalıların Bizans'dan kovulmalarına dair muahede maddesinin çıkarılmış olmasına rağmen, onaylandı[1]. Dikkate değer olarak anlaşma şimdilik sadece beş yıl süreyle geçerli olacaktı: Venedik kısa mühletli, gerektiğinde ihbar yoluyla feshedilebilecek anlaşmalar sistemini getirmekte idi. Şimdiye kadar izlenen, Bizans'ı tek taraflı olarak iki deniz cumhuriyetinden birine bağlayıp diğerini kendisine düşman etmek siyasetine mukabil Venedik ve Cenova'nın her ikisiyle bağlanmak, Cenova veya Venedik donanmalarından her hangi birisinin Bizans aleyhtarı batılı devletlerle ittifakı tehlikesini azalttığı, buna mukabil Bizans'a, bu İtalyan deniz şehirlerinin rekabetinden onları birbirine düşürmek hususunda faydalanma imkânını sağladığı için bir nevi kazanç sayılabilirdi.

Batıda önemli olaylar vuku bulmuştu. Provence kontu Charles d'Anjou, papalığın çağrısına uyarak İtalya'da görünmüş ve 26 şubat 1266'da Beneventum yanında yapılan savaşta hem devletini hem de hayatını kaybeden Manfred'in yerini almıştı. Bizans devleti için yeni Sicilya ve Napoli kralı, Manfred'in hiç bir zaman olamıyacağı çapta tehlikeli bir düşman idi. Staufer hükümdarı Manfred papanın düşmanı, buna mukabil Anjou'lu kral papanın gözdesi idi; böylece Bizans aleyhtarı saldırı plânlarının Roma tarafından hoş görülmesi tehlikesi belirmişti[2]. Gerçekten de Charles d'Anjou papa ile anlaşma hâlinde ve onun huzuruyla 27 mayıs 1267'de Viterbo'da Istanbul'dan kovulmuş Lâtin imparatoru Baudouin II. ile bir

[1] Krş. Dölger, *Reg.* 1934, 1941, 1960. *me français de Sicile, Mélanges Jorga* (1933)
[2] Krş. J. Gay, *Notes sur le second royau-* 309 vdd.

Eskikitaplarım.com

dostluk ittifakı ve zaptedilecek Bizans imparatorluğunun taksimi için bir anlaşma yaptı. Charles'in kızı Beatrice ile Baudouin'in oğlu Philippe arasında yapılacak bir izdivac bu ittifakı damgalamış olacaktı. Böylece Charles d'Anjou, daha Sicilya'ya hâkim olur olmaz fütuhat gayesini açığa vurmuş idi. Pek az sonra Yunanistan'a sıçradı ve Manfred'in Epiros bölgesindeki arazisini aldı ve Guillaume II. Villehardouin'in desteğini sağladı. Bizanslı savaş birlikleriyle mücadelede gücü tükenmiş ve Grek ahalinin kin ve nefreti ile kendisini tehdid edilir gören Akhaia hükümdarı kendisini Anjou'lunun kollarına atarak ülkesini onun yüksek hâkimiyeti altına soktu. Kendisini tevarüs edecek olan kızı Isabella'yı Charles d'Anjou'nun oğullarından birisine nişanladı[1]. Sicilya kralı, Bizans imparatoru daha bir çok düşmana sahip olduğu için, daha başka müttefikler de buldu. Sırbistan ve Bulgaristan seve seve ona ellerini uzattılar; zira gerek devlet politikası ve gerekse hanedana müteallik sebepler güney İslâv hükümdarlarını aynı ölçüde Bizans aleyhtarı cepheye katılmaya zorlamakta idi: Bulgar çarı Konstantin Tikh, Mikhail VIII. tarafından tahttan indirilip gözleri oyulan Ioannes Laskaris'in eniştesi, Sırp kralı Uros I. ise bir Fransız prensesi ile evlenmiş idi ve Charles d'Anjou ile ittifaktan, arazisinin Bizans devleti aleyhine genişlemesini ümit edebilirdi. Bu arada Charles d'Anjou'nun durumu İtalya'da tamamiyle sağlamlaşmış olup, Akhaia'ya para ve asker birlikler göndermeye başlamış bulunuyordu.

Bizans imparatorluğunun durumu fevkalâde nazik idi. Ancak Mikhail VIII. oyunu bırakmadı. Bu sıralarda bile papayı kazanmak ümidini kaybetmedi ve nitekim papa Clemens IV. onun yeniden *union* müzakerelerine girişmek teklifini kabul etti. Roma'nın ulaşmak istediği hedef, Sicilya kralının gözüne kestirdiği Bizans devletinin zaptı değil, her şeyden önce Grek *schisma*'sının ortadan kaldırılması ve bundan sonra da kutsal ülkenin kurtarılması idi. 1204'den beri olup bitenler, Bizans imparatorluğunun işgali ile kiliselerin birleştirilmesi işine hizmet edilemiyeceğini göstermişti. Roma'nın uzak görüşlü bir doğu politikası Charles d'Anjou'nun fetih plânları ile aynı olamazdı ve eğer Clemens IV. bu plânları destekler görünüyor idiyse, papa bunu, Bizans imparatorunu baskıya almak, kilise bakımından Roma'ya itaat arzına zorlamak maksadıyle, yani Anjou politikasının değil, Roma siyasetinin zafere ulaşması için yapmıştı[2]. Sonraları Clemens IV. ölüp (1268) de Roma'da uzunca bir süre papa seçilmeyince, becerikli Palaiologos'lu, Fransa kralının şahsında kendisine bir destek buldu. Çünkü aynı zamanın papaları gibi Aziz Louis (Saint Louis) de kutsal ülkenin inançsızlar elinden kurtarılmasını ve katolik bir kilise barışının kurulmasını gaye edinmişti. Bizans imparatorunun elçi heyetleriyle bu fikrinde takviye

[1] Krş. Longnon, *Empire latin* 236 vd.

[2] Norden (*Papsttum und Byzanz* 443 vdd.)'un isabetli mülâhazaları ile krş.

Eskikitaplarım.com

edilen Fransa kralı mücadeleci kardeşini Bizanslı hristiyanlara karşı savaşmaktan alıkoymayı bildi. Charles d'Anjou 1270 yazında ona Tunus'a yaptığı haçlı seferinde refakat etmeye mecbur oldu ve bu sayede Bizans'a karşı plânlanmış olan teşebbüs tam ânında durdurulmuş oldu. 1271 eylülünde nihayet Roma'da papa seçimi yapılabildi ve Charles d'Anjou'nun bütün gayretlerine rağmen papalık tahtına yine bir Fransız değil, bu sefer bir İtalyan, Gregorius X., çıktı. Gayretli bir haçlı seferi ve *union* fikri taraftarı olan Gregorius X., Anjou'lu kralın fetih plânlarına aleyhtardı. Bizans'ın *union*'a kazanılması her zamandan ziyade papalığın doğu siyasetinin merkezi hâline geldi[1].

Charles d'Anjou'nun Avrupa'dan uzaklaşmış olduğu sırada Frank Yunanistan'daki durum, mevkilerini Peloponès'de yeniden kuvvetlendirmeye muvaffak olan Bizanslılar lehine değişmişti. Ancak Tunus'a yapılan haçlı seferi kısa sürmüştü: Afrika'ya geçtikten kısa bir zaman sonra Louis IX. bir salgın hastalığa kurban gitmiş ve Charles d'Anjou kısa ve başarılı bir mücadeleden sonra Sicilya'ya geri dönmüştü. 1271-72 yıllarında Mora'ya yeni askerî birlikler sevki Bizanslıların ilerlemesine bir son verdi.

Charles d'Anjou'nun Balkanlarda Grek ve İslâv ülkelerindeki nüfuzunu Mikhail VIII. bu ülkelerin hanedanları ile sıhrî bağlar tesis etmek suretiyle tesirsiz hâle getirmeye uğraştı. Batı Grek devleti, *despotes* Mikhail II.'in ölümünden (1271) sonra dağılmıştı: Epiros hâkimiyetini Bizans imparatorunun yeğeni ile evlenmiş olan meşrû vâris *despotes* Nikephoros üzerine almıştı; Tesalya'da Mikhail II.'in gayri meşrû oğlu Ioannes tutunmuştu. İmparator bu sonuncuya *sebastokrator* ünvanını tevcih ederek yeğeni Andronikos Tarkhaneiotes'i Ioannes'in kızı ile evlendirdi. Ancak bu tedbirin yeterli olmadığı ortaya çıktı: Tesalya'nın enerjik ve savaşçı hâkimi kısa zamanda imparatorluğun en koyu bir düşmanı hâline geldiği gibi, Tarkhaneiotes de kayınpederi ile işbirliği yaptı. Bizans ile separatist Grek devletleri arasında bir anlaşmaya varmak, bu devletleri yutmak, imparatorun baş görevlerinden birisi olduğu için, güçten de ötede bir şeydi.

İslâv devletlerine yaklaşmaya da Bizans imparatorunun restorasyon gayeleri mâni teşkil ediyordu. Mikhail'in görüşüne göre, sadece Balkanların Grek ve Lâtin kısmî devletciklerinin değil, İslâv ülkelerinin de restore edilmiş imparatorluk içinde erimeleri gerektiği hususunu, en açık bir şekilde,

[1] V. Laurent (*La croisade et la question d'Orient sous le pontificat de Grégoire X, Revue hist. du Sud - Est Europ.* 22, 1945, s. 105 vdd.) Gregorius X.'un doğu siyasetini, onun haçlı seferi plânlarını kuvvetle belirterek, çok tafsilâtlı bir şekilde vermektedir. Aynı müellifin şu yazılarını da krş.: *Grégoire X et un projet de ligue antiturque, Échos d'Or.* 37 (1938) 257 vdd.; *Le rapport de Georges le Metochite, apocrisiaire de Michel VIII Paléologue auprès du pape Grégoire X (1275/76), Revue hist. du Sud - Est Europ.* 23 (1946) 233 vdd. Ayrıca bk. A. Fliche, *Le problème oriental au second concile oecuménique de Lyon (1274), Orient. christ. per.* 13 (1947) 475. Bu yazı yeni bir şey getirmemektedir.

Eskikitaplarını.com

Mikhail VIII.'in – her ne kadar tesirsiz de kalmış olsa – önemli 1272 tarihli kilise politikasına müteallik emirnamesi göstermektedir: Buna nazaran Mikhail Sırp ve Bulgar kiliselerinin *autokephal*'liğini ellerinden almayı ve güney İslâv kiliselerini Basileios II. örneğine uyarak Ohrida Grek başpiskoposluğuna bağlamayı düşünmekte idi[1]. Müzakerelerin çok ilerlemiş olmasına rağmen Sırbistan ile sıhrî münasebet tesisi mümkün olmadı. Buna mukabil Mikhail VIII. Macaristan ile böyle bir evlilik yoluyla birleşmeyi gerçekleştirebildi ve böylelikle Anjou'lu hükümdarla müttefik bulunan Sırbistan'a karşı bir denge yaratmaya muvaffak oldu. Velîahdi Andronikos Macar kralı Stephan V.'ın kızı ile evlendi; Andronikos bundan kısa bir süre sonra 1272 kasımında müşterek hükümdar tacını giydi ve bu münasebetle, şimdiye kadar Bizans'da müşterek imparator olanların hiç bir zaman sahip olmadıkları çok geniş haklar elde etti (aşağıda s. 443'ya bk.)[2]. Çariçe Irene Laskaris tahminen 1270'de öldükten ve Bulgar çarı Konstantin imparatorun yeğeni ve Epiros *despotes*'inin zevcesinin kardeşi Maria ile evlendikten sonra Bulgaristan'daki gerginlik de azalır görünmekte idi. Ancak Mikhail VIII. Bulgar çarına kızın çeyizi olarak vadetmiş olduğu, 1262'den beri Bizans hâkimiyetinde bulunan liman şehirleri Ankhialos ve Mesembria'yı elinde tutmaya devam edince 1272 yılı civarında savaş patlak verdi ve Bulgarlar Bizans arazisine girdiler. Ancak bunlar Mikhail VIII.'in ittifak etmeye muvaffak olduğu Tatarların baskısı ile geri çekilmek ve münazaa konusu olan şehirlerden vazgeçmek zorunda kaldılar.

Bu sıralarda doğudaki en kuvvetli devletler güney Rusya'daki Altınordu, Önasya'da Hülâgû Han'ın Mogol devleti ve Mısır'daki Memlûkler idiler[3]. Rusya ve Önasya Mogolları artık bir birlik teşkil etmemekte idiler. Çünkü daha 1259 yıllarında aralarında ayrılık vuku bulmuştu. Bundan kısa bir zaman sonra, 1258'de halifeler şehri Bağdad'ı ellerine geçirip hâkimiyetlerini Hindistan'dan Akdeniz'e kadar bütün Önasya'ya yaymış bulunan Hülâgû'nun Mogolları Mısır Memlûkleri tarafından bir bozguna uğratıldılar (1260). Aslında Mısır Eyyubîlerinin her şeyden önce Kumanlardan ve güney Rusya'daki diğer istep kavimleri mensuplarından terekküp eden muhafız kuvveti olan Memlûkler 1250'de Mısır'ın hâkimi olmuşlar ve Eyyubîlerin yerine 16. yüzyıl içlerine kadar Mısır'a hükmedecek olan kendi hanedanlarını kurmuşlardı[4]. Bu zamandan itibaren kavimdaşları

[1] V. N. Beneşeviç, *Opisanie greçeskih rukopisey sv. Ekaterini na Sinae I*, (1911) 542 vdd.

[2] Pakhymeres *I*, 318 vd. Mikhail VIII.'in 8 kasım 1272 tarihli *prostagma*'sı: Heisenberg, *Palaiologenzeit* 37 vdd. (tafsilâtlı yorumu ile). Dölger, *Reg.* 1994 ve 1995.

[3] Krş. F. Uspenskiy, *Vizantiyskie istoriki o mongolakh i egipetskikh mamlyukakh, VV* 24 (1923/26) 1 vdd. G. Vernadskiy, *Zolotaya Orda, Epiget i Vizantiya v ikh vzaimnotnoşeniyakh v carstvovanie Mikhaila Palcologa, SA* 1 (1927) 73 vdd.

[4] Krş. Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages* (1901) 242 vdd. A. Poliak, *Le caractère colonial de l'État Mamelouk dans ses rapports avec la Horde d'Or, Revue des Études islamiques* 1935, 231 vdd.

Eskikitaplarm.com

güney Rusya'dan gittikçe artan sayılarda buraya akmaya başlamışlar ve bu da Memlûkleri Altınordu ile yakın münasebete sokmuştu. Her iki devletin de Önasya Mogollarına düşman olmaları dolayısıyle aralarında sadece deniz yoluyla bağlantı mümkündü. Bu yolun anahtarı ise Bizanslılarda idi ve bu sebeple Bizans imparatoru ile anlaşmak Memlûkler ve güney Rusya Mogolları için zarurî idi: Istanbul'un tekrar elde edilmesi ile Bizans devletinin dünya politikasındaki ağırlığının ne kadar artmış olduğuna bu yeni bir ispat vesikası teşkil eder. Memlûkler ve Altınordu ile Bizans'ın anlaşmasına önceleri her halde Mikhail VIII.'in Önasya Mogolları ile kurduğu dostluk ilişkileri mâni idi. Çünkü Hülâgû'nun dostluğu Bizans imparatoru için komşu Konya sultanlığına bir baskı vazifesi görüyordu. Bu sebeple güney Rusya Tatarları daha 1264 yılında Bulgarlarla ittifak hâlinde imparatorluk arazisine korkunç bir baskın yaptılar: Bizans ordusu ağır bir mağlûbiyete uğradı ve Mikhail VIII. bizzat ciddî bir ölüm tehlikesi atlattı; Trakya arazisi ise öylesine tahrip olundu ki, artık göz alabildiğine hiç bir yerde "ne sapan çeken öküz, ne de tarlasını süren köylü" kaldı[1]. Tatarlar 1271 yılında Tesalya hükümdarı Ioannes ve Andronikos Tarkhaneiotes'in çağrısına uyarak yeni ve müthiş bir akın daha yaptılar. Bu baskınlar ve Bulgaristan ile çıkan anlaşmazlık Mikhail VIII.'i güney Rusya Tatarları ile ilişkilerini gözden geçirmeye sevketti. 1272 yılında imparator, Altınordu devletinde hâkim bir nüfuza sahip bulunan ve kısa bir zaman sonra Bulgarların her türlü Bizans aleyhtarı faaliyetlerini önlemek suretiyle kudretini ispat eden büyük Tatar ordu kumandanı Nogay ile bir dostluk anlaşması yaptı[2]. İmparator gayrı meşrû kızı Euphrosyne'yi Nogay'a zevce olarak verdiği gibi, ona zengin hediyeler de gönderdi. Bu andan itibaren Bizans imparatorunun Altınordu ve Memlûkler ile ilişkileri bozulmadan kaldı ve Bizans ile Mısır arasındaki elçi heyeti teatisi gittikçe canlandı. İmparatorluğu çevreleyen düşman devletlerinden müteşekkil çenberin etrafını Mikhail VIII., devletin düşmanlarını dizginleyecek diğer bir çenber ile çevirmişti: Hülâgû'nun Mogollarının Anadolu Selçuklu sultanlığına yapmış olduğu gibi, şimdi Nogay'ın Tatarları Bulgaristan'ı baskı altında bulunduruyorlardı; Sırpların arkasında devlet ile müttefik olan Macarlar duruyordu; Bizanslıların asıl düşmanı olan Charles d'Anjou'

[1] Nik. Gregoras *I*, 101.

[2] Kaynaklarda kronolojik dayanaklar çok kıttır. Krş. Dölger, *Reg.* 1969, 1976, 1977. Burada seçilmiş olan kronoloji, temelini tasvir olunan olaylardan almaktadır: Nogay ile yapılan ittifak 1272 yılından önceye vaz olunamaz; çünkü bu ittifaktan önce en erken 1271'de vuku bulan, Tesalya hükümdarı Ioannes'in sebep olduğu Tatar akını vardır; diğer taraftan Bulgar - Bizans savaşı da bu anlaşmadan öncedir ve bu savaşın 1272 ilkbaharından önce vuku bulmuş olması pek mümkün olmasa gerektir; çünkü bu savaşla, her halde 1270 yılına doğru vuku bulmuş olan Irene Laskaris'in ölümü arasında, çarın, imparatorun yeğeni Maria ile evlenmesi ve bu izdivaçtan bir oğlunun dünyaya gelmesi yer almaktadır.

Eskikitaplarım.com

yu ise *union* ümitleri içinde yüzen papalık imparatorluğa taarruzdan alıkoymakta idi.

Fakat Mikhail VIII.'in on yılı aşkın bir müddetten beri Roma'yı oyaladığı *union* vaadleriyle Gregorius X. artık daha uzun süre yetinmek istemiyordu. Kilise bakımından itaat arzettiği takdirde katolik devletler karşısında tam bir emniyet vadetmek, aksi halde ise Charles d'Anjou'nun ısrarlarına daha fazla karşı koyamıyacağını belirtmek suretiyle papa, imparatoru kesin bir evet veya hayır cevabı vermeye zorladı[1]. Bizans-Venedik anlaşmasının geçerlilik müddetinin bitmesinden de, Venedikliler*i union* icra edilmeden muahedeyi yenilememeleri hususunda uyarmak suretiyle, Mikhail VIII.'i bu taraftan da en ağır bir baskı altına almak hususunda yararlandı. Charles d'Anjou ise Venedik'i Bizans düşmanı cepheye iltihaka kazanmak için büyük bir gayret sarfetmekte idi ve aynı zamanda Balkanlarda da büyük faaliyet gösteriyordu. Sert bir imparatorluk aleyhtarı düşünceye sahip Tesalya hükümdarı ile bir dostluk anlaşması yapmış ve 1273 yılında Mora'ya öncekilerden daha kuvvetli bir savaş birliği göndermişti. Bizans'a taarruz kapısı olan Arnavutluk'da Charles kuvvetle tutunmuş olup ülkenin katolik kısmı onu efendi tanımıştı. Sırbistan ve Bulgaristan ile ittifakını kuvvetlendirmişti. 1273 yılında Bulgar çarının ve Sırp kralının elçileri Charles'ın sarayına gelmişlerdi[2]. Devletin bütün düşmanları, Lâtinler, Grekler, İslâv ve Arnavutlar Istanbul'un ismen imparatoru ile olduğu gibi Frank Yunanistan'ın hâkimleri ile de ittifak etmiş, sılıriyet kurmuş olarak şimdi Bizans imparatorluk tacına ellerini uzatmış bulunan Charles d'Anjou'nun başkanlığında bir araya gelmişlerdi.

Bu şartlar altında Gregorius X.'un tehdidleri ezici bir ağırlık kazanmakta idi. İmparator için tek çıkış yolu papanın iradesine teslim olmaktan ibaretti. Bizans ruhanîlerinin şiddetli direnmesine rağmen Mikhail VIII, 1273 yılında Istanbul'da bulunan Roma *legat*'ları ile anlaştı ve nihayet ruhanîlerin bir kısmını da *union*'u kabule ikna edebildi. 6 temmuz 1274'de Lyon konsilinde tarihî işlem tamamlandı. Büyük *logothetes* Georgios Akropolites imparator namına, sadece papalığın üstünlüğünü değil Roma inancını da kabul ettiğini yeminle ilân etmekle kalmadı, Bizans elçi heyetinin diğer ruhanî azası, bir zamanki patrik Germanos ve İznik metropoliti Theophanes de imparatorluk bildirisini imzaladılar. İki asırdan fazla bir müddetten beri Roma siyasetinin ana gayelerinden birisini teşkil eden ve şimdiye kadar bir çok neticesiz müzakereye konu olan kilise *union*'u bu suretle gerçekleşmiş oluyordu.

Mikhail VIII.'in kilise bakımından Roma'ya itaat arzından beklediği siyasî faydalar gerçekten kendilerini beklet mediler. Papalığın baskısı ile

[1] Kış. Norden, *Papsttum und Byzanz* 489 vdd.

[2] Krş. Jireček, *Geschichte I*, 323.

Eskikitaplarını.com

Charles d'Anjou Bizans'a karşı plânlanan fetih seferinden vazgeçmeye ve 1 mayıs 1276'ya kadar sürecek bir mütarekeyi kabule mecbur oldu. Venedik de 1275 martında[1] Bizans imparatorluğu ile anlaşmayı ve fakat sadece iki yıl müddetle, yeniledi. Bir az önce güç bir savunma durumunda olan Bizans yeniden insiyatifi eline alarak her tarafta taarruza geçti. Daha Lyon konsilinin toplantıları devam ederken Anjou'lu birlikler Arnavutluk'da müşkil duruma düşürüldü. Bizanslılar önemli Berat ve Butrinto'yu aldıkları gibi Dyrrhakhion ve Avlona'yı kuşatmaya başladılar. 1275 yılında imparator, kardeşi Ioannes'i kuvvetli bir ordu ile, *sebastokrator* Ioannes Angelos idaresinde imparator düşmanı bir merkez hâline gelmiş bulunan Tesalya'ya karşı gönderdi. Ancak imparatorluğun askerî birliklerini Tesalya başşehri Neopatrai'in surları altına kadar götüren bu zaferle açılmış sefer, tam zamanında komşu Atina Frank dükalığından yardımcı bir ordu elde eden *sebastokrator* Ioannes'in şahsî cesaret ve meharet karşısında başarısızlığa uğradı; 1277 yılında Tesalya'ya yapılan başka bir sefer de menfi sonuçlandı. Buna mukabil devlet denizde büyük başarılar kaydetmişti. *Megas duks*'luğa yükseltilmiş olan İtalyan Licario'nun deniz harekâtı 1276 dan beri bilhassa başarılı oldu: Euboea ve Ege adalarının büyük bir kısmı onun eline geçti; Bizans filosu Ege denizine yeniden hâkim olmuştu.

Pelopones'de önemli bir değişiklik oldu: 1278 yılında Guillaume II. de Villehardouin öldü ve ondan sonra Mora hükümdarlığı doğrudan doğruya Charles d'Anjou'nun hâkimiyeti altına girdi. İlk bakışta bu değişme Bizans için tehdid edici görünmekte idiyse de, gerçekte Frank hâkimiyet sisteminin zayıflaması anlamını taşımakta idi ve imparatorluğunu işine yaradı. Daha Guillaume II.'un mücadele etmek zorunda kalmış olduğu güçlükler Charles d'Anjou'nun valilerinin takatini aştı: Ülke daimî savaşlarla bitkin hale gelmişti ve Grek ahali yabancı Lâtin hâkimiyetine isyan ediyordu. Bu şartlar altında Bizanslılar arazilerini Arkadia'ya kadar genişletebildiler ki, bu da adalarda kısa süre önce elde edilen başarılardan sonra imparatorluğun durumunun oldukça kuvvetlenmesi mânâsına geliyordu.

Ancak dış siyaset bakımından durumun iyileşmesi ağır bir iç sarsıntı pahasına satın alınmıştı. Bizans halkı, Bizans ruhanî sınıfının büyük çoğunluğu ve özellikle ortodoksluğa taassupla bağlı keşişlik müessesesi, *union*'un adını bile duymak istemiyor ve imparatora büyük bir şiddetle muhalefet ve mukavemet ediyorlardı. Mikhail VIII. ile Grek kilisesinin ilişkisi daha önceleri de ciddî surette bozulmuştu. Genç Ioannes Laskaris'in gözlerinin oyulması üzerine patrik Arsenios, Palaiologoslu hükümdarı aforoz etmişti. Mikhail VIII. büyük bir güçlükle nihayet bu haşin papası makamından

[1] 19 mart 1277'de değil; bu tarihte anlaşma iki yıl daha uzatılmıştır. Krş. Norden, *Papsttum und Byzanz* 540, n.1. Chapman (*Michel Paléologue* 132) ve Geanakoplos (*Michael Palaeologus* 301) ise anlaşmayı 1277 yılına vazediyorlar.

Eskikitaplarım.com

uzaklaştırmaya (1266) ve onun ikinci halefi Iosephos'dan bir *dispens* (at) koparmaya muvaffak olmuşsa da, kilise mensupları ile halkın bir kısmı makamından atılan Arsenios'a sadakatini muhafaza etmişti. Böylece imparator ve yeni kilise idaresi ile inatçı bir mücadele sürdüren Arsenios'un parti ortaya çıkmıştı. Şimdi Mikhail VIII. papaya itaat arz ve kilisesinden de Roma'nın üstünlüğünü kabul etmesini talep edince bütün ahaliyi kavuran bir fırtına koptu. Güçlükler patrik Iosephos'un *union*'u kabule ikna edilememesi ve kilise idaresinde yeniden zorla değişiklik yapmak gerektiği cihetle daha da arttı. Patriklik tahtına, başlangıçta muhalefet ettikten sonra *union*'u kabul etmiş, becerikli ve çok yönlü kabiliyetlere sahip *khartophylaks* Ioannes Bekkos çıktı. Şimdi birbirine düşman iki grup karşı karşıya idi: Grek - Roma *schisma*'sının yukarıdan verilen bir emirle ortadan kaldırılması bu sefer bizzat Bizans devleti içinde derin bir *schisma* uçurumu yaratmıştı. Eskiden beri ortodoksluğu en kutsal varlığı olarak kabul eden ve Lâtin düşmanlığı etine ve kanına kadar işlemiş bulunan Bizans milleti, ecdadının dinine ihanet eden imparatora isyan ediyordu. İmparator ise bütün bunları görmezlikten geldi ve devleti için kurtuluş addettiği *union*'a sıkıca sarıldı. Küçüğü büyüğü birbirinden ayırmayan en zâlimane bir takibat başladı. Tıklım tıklım dolu hapishaneler din adamı, din işleriyle ilgisi bulunmayan, avamdan ve yüksek tabakadan, hatta imparatorluk kanı taşıyan prenslerden bir çok kimseye mesken oldu; çünkü uçurum bütün halk tabakaları arasına girmiş ve bizzat imparatorluk ailesi kendi içinde parçalanmıştı[1].

Bizans sınırları dışında bile imparatorun *union* siyaseti ağır anlaşmazlıklar doğurmuştu. Mikhail'in *union*'a şiddetle aleyhtar olan en sevgili kızkardeşi Eulogia (Irene)[2], kızı Bulgar çariçesi Maria'nın yanına gitti ve Bulgar sarayı bu iki kadının etkisiyle imparator aleyhtarı entrikaların bir ocağı hâline geldi. Mamafih burada pek az sonra geçici de olsa durum değişti. Sürekli Mogol yağma akınlarıyle harap olan, sosyal aykırılıkların karma karışık bir hâle getirdiği bitkin Trnovo çarlığında müthiş bir halk isyanı ve ağır bir iç mücadele çıktı. Bulgar karışıklıklarına silâhla müdahale etmek suretiyle Bizans hükûmeti zaferi kazanmakta olan halk kahramanı Ivaylo'nun karşısına, Asen ailesine mensup grekleşmiş ve bir Bizans prensesi ile evlendirilmiş birisini çıkartıp onu Ivan Asen III. olarak sallanmakta olan çarlık tahtına oturtmaya muvaffak oldu (1279).

[1] Krş. H. Evert - Kappesova, *La société byzantine et l'Union de Lyon, BSl.* 10 (1949) 28 vdd. Ayrıca bk. ayn. mlf., *Une page des relations byzantino - latines. Le clergé byzantin et l'union de Lyon (1274 - 1282), ayn. esr.* 13 (1952/53) 68 vdd. ve *Byzance et le St. Siège à l'époque de l'union de Lyon, ayn. esr.* 16 (1958) 297 vdd. Geanakoplos, *Michael Palaeologus* 265 vdd.

[2] Papadopulos, *Genealogie der Palaiologen* No. 29

Eskikitaplarım.com

Ancak *union*'cu imparatora karşı Grek kısmî devletlerinde duyulan kin meş'ûm sonuçlar doğurdu. Epiros'un barışsever hükümdarı Nikephoros bile Palaiologoslunun aleyhine harekete geçti. Kısa zaman önce Bizanslılar tarafından zaptedilen liman şehri Butrinto'yu işgal ve daha sonra da (1279) Charles d'Anjou'ya teslim etti. Mikhail VIII.'in eski düşmanı olup batı devletlerine dayanarak yıllar boyunca Bizans imparatorluğu ile mücadele etmiş bulunan Tesalya hükümdarı Ioannes, ortodoks Greklerin başına geçerek kendisine büyük sayıda iltihak eden Bizans *union* düşmanlarını etrafında birleştirdi. 1278 yılında Ioannes hatta imparatoru dinî sapık olarak tel'în eden bir de konsil topladı[1].

Roma-Bizans birliğini ayakta tutabilmek için ise sadece imparator değil, papalık da ağır bir mücadele vermek zorunda idi. Gregorius X.'un ölümünden sonra (1276) Roma'da Sicilya kralının nüfuzu kuvvetlenmiş ve Roma-Bizans işbirliği duruvermişti. Daha sonra papa Nicolaus III. (1277-80) Roma'nın cihanşümûllüğe ulaşmak gayretine ve bununla *union* politikasına bir defa daha kuvvetle sarıldı. Batı dünyasında Rudolf von Habsburg ile Charles d'Anjou arasında olduğu gibi doğuda da Anjou'lu hükümdar ile Bizans imparatoru arasında, bütün dünyevî kuvvetlerin üzerine Roma kilisesinin cihanşümûl kudretini geçirmek üzere, bir denge kurmaya gayret etti. Onun papalığı süresince Mikhail VIII. kendisini batı bakımından emniyette hissetti. Bizans'ın Mora ve Ege adalarında sağladığı büyük başarılar bu zamana isabet eder (bk. yukarıda s. 426 vd.). Ancak bunu izleyen papalık seçiminde Charles d'Anjou'nun nüfuzu zafer kazandı ve sahne tamamiyle değişti. 22 şubat 1281'de papalık tahtına, kudretli Sicilya kralının oyuncağından başka bir şey olmayan Fransız Martinus IV. çıktı. Papalık üstün hakem olmak mevkiinden vazgeçerek tamamiyle Anjou'lunun fütuhat politikası hizmetine girdi. Papanın himayesinde Charles d'Anjou ve ismen Lâtin imparatoru, Baudouin II.'nin oğlu Philippe, 3 temmuz 1281'de Ovieto'da Venedik cumhuriyeti ile "Palaiologos'hu tarafından zorbaca ele geçirilen Roma imparatorluğunun ihyası" için bir anlaşma imzaladılar[2]. Hatta daha fazlası: Martinus IV. selefleri nin siyasetinden o kadar ayrılmış ve Sicilya hükümdarının direktiflerine öylesine körü körüne uymuştu ki, *union*'u kabul ettiği için bütün tebası ile ağır bir mücadele vermek zorunda kalmış bulunan Bizans imparatorunu *schisma* taraftarı olarak tel'în edip ma'zûl ilân etmiş ve bütün ülkelerin hristiyan hükümdarlarına onunla münasebeti yasaklamıştı.

Mikhail VIII.'in *union* siyaseti böylece tamamiyle şapa oturmuştu. Bizzat Roma ondan ayrılmıştı. Batı devletleri Bizans'a karşı mücadele için birleşmekte idiler: Anjou'luya Venedik donanmasını veriyor, papa onu

[1] Kış. V. Grumel, *En Orient après le concile de Lyon*, *Échos d'Or.* 24 (1925) 321 vdd.
[2] Tafel und Thomas *I* 287 vdd.

Eskikitaplarını.com

mânen destekliyordu. Balkan hükümdarları Bizans aleyhtarı cepheye katılıyorlardı. Charles d'Anjou ile anlaşmış olarak 1282 yılında Tesalya hükümdarı Ioannes ve yeni Sırp kralı enerjik ve faal Milutin (1282-1321) Makedonya'ya saldırdılar. Sırp kralı önemli Skopye (=Üsküp) şehrini işgal etti. Burası artık Bizanslılar için ebedî olarak elden çıktı. Bulgaristan'da Bizans'ın himayegerdesi Ivan Asen III. daha 1280'de çarlık tacını kaybetmişti. Onun elinden Bulgar *boyar*'larının reisi olarak tacını koparıp almış olan halefi Kuman asıllı Georg I. Terter (1280-92), kolaylıkla anlaşılabileceği gibi, Bizans'ın aleyhine dönmüş ve Charles d'Anjou ve Tesalya hükümdarı Ioannes ile ittifak etmişti. Charles d'Anjou şimdiye kadar gayesine hiç bir zaman bu kadar yaklaşmamış ve Mikhail VIII.'in durumu da hiç bir zaman bu kadar kritik olmamıştı. Bizans imparatorluğu sukuta mahkûm görünüyordu.

İşte tam bu kritik anda büyük değişme vuku buldu: Zaferinden emin bulunan Charles d'Anjou korkunç bir felâkete uğrarken, Mikhail VIII.'in diplomatik mehareti en büyük zaferini kutlamakta idi. Sicilya'da Anjou hâkimiyetine karşı büyük çapta bir suikast plânı bir kaç yıldan beri hazırlık safhasında bulunuyordu[1]. Bu işte taraflar arasında aracılık rolünü, güney İtalya'dan hicret eden ve sonraları Aragon devletinde nâzır olan, bilgin hekim Ioannes de Procida oynamıştı. Ioannes'in aracılığı ile Mikhail VIII. daha Nicolaus III.'un papalığı zamanında Aragon kralı olan, Manfred'in damadı, Peter III. ile temasa geçmişti. Peter, Charles d'Anjou'ya arkadan saldırıp, 1266 yılında kral Manfred'den zorla kopardığı devleti onun elinden almalı idi. Bizans imparatoru donanma inşası için onun emrine para tahsis etti. Aynı zamanda bol bol Bizans parasıyla techiz olunan Bizanslı ve Aragonlu ajanlar Sicilya'da Anjoulular'ın yabancı hâkimiyetine karşı isyan ruhunu körüklediler. Charles d'Anjou'nun durmadan ordu teçhizi ve mahallî idaresinin suiistimalleri yüzünden bitkin bir halde bulunan kızgın ülkede derin bir kaynaşma hâkimdi. Fakat Aragon kralının savaş hazırlıkları ile imkân dahiline girmiş olan isyanı ancak Bizans imparatorunun parası patlatabildi. Mikhail VIII.'in otobiyografisinde şöyle denilmektedir: "Eğer Tanrı'nın onlara (=Sicilyalılara) hürriyetlerini verdiğini ve bunu da benim elim ile yapmış olduğunu söyleyecek olursam, doğruyu söylemiş olurdum"[2]. Palaiologos'lu hükümdarın durumunun en müşkil olduğu anda, 31 mart 1282'de Palermo'da isyan patlak verdi. Ayaklanma yıldırım hızıyla bütün adaya yayıldı: Sicilya üzerindeki Anjou hâkimiyeti meşhur "Sicilya ikindisi" nde kanlı bir son buldu. Ağustos ayında Peter donanması ile göründü. Palermo'da başına Manfred'in tacını

[1] Kış. St. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958, 201 vdd. ve Ioannes de Procida'nın tartışma konusu olan rolü için *ayn. esr. Appendix*, s. 288 vdd.

[2] Nşr. Grégoire, *Byz.* 29/30 (1959/60) 461.

Eskikitaplarını.com

giyerek Sicilya'ya hâkim oldu; bu arada Charles d'Anjou ancak pek büyük bu güçlükle İtalya toprağındaki arazisini muhafaza edebilmişti. Artık Bizans'a sefer yapılması bahis konusu bile değildi. Güney İtalya krallığı parça parça olmuştu. Charles d'Anjou emsâli olmayan bir felâket neticesinde oyun dışı kalmıştı. Papa bu felâketi onunla paylaşmak mevkiinde idi. Lâtin, ismen imparator, Philippe'i artık kimse ciddiye almıyordu. Venedik ise Bizans imparatoruna ve Aragon kralına yanaşmaya çalışıyordu. Yirmi yıldan beri yeniden ihya edilmiş olan Bizans'ın üzerinde toplanmış olan fırtına bulutları Palaiologos'lu hükümdarın siyasî dehası sayesinde dağılıp gitmişti.

Eskikitaplarım.com

VIII

BİZANS DEVLETİNİN ÇÖKÜŞÜ VE YIKILIŞI (1282 - 1453)

Kaynaklar

Bu devre tarih yazarlarının ilk grubunu Georgios Pakhymeres, Nikephoros Gregoras ve Ioannes Kantakuzenos teşkil ederler. Georgios Pakhymeres'in 1308 yılına kadar ulaşan tarih eseri için bk. yukarıda s. 387 Andronikos II. saltanatının ilk devresi için bu eser daha önceki Mikhail VIII. devri için olduğu kadar önemlidir. Pakhymeres'in tarihi diğer şeyler arasında Anadolu'nun Türkler tarafından fethini, kral Milutin'in idaresinde Sırbistan'ın yükseliş devrinde Bizans - Sırp ilişkilerini bildirdiği gibi Katalan birliğinin macera dolu savaş seferlerinin, ancak bu sefere iştirak eden Katalan Muntaner'in eğilim bakımından kendisine aykırı haberi ile [1] mukabele edilmesi gereken, tafsilâtlı bir tasvirini arzetmektedir. Daha büyük bir önemi Nikephoros Gregoras'ın, Bizanslıların Roma devlet bilincini gösterircesine Ῥωμαϊκὴ ἱστορία ünvanını taşıyan büyük eseri haizdir. Bu "Roma tarihi" 37 kitap içinde 1204'ten 1359'a kadar olan zamanı ele almaktadır; takriben 1320'ye kadar olan devrenin 7 kitap içine sıkıştırılmış olmasına mukabil Gregoras'ın bizzat tanık ve etken olduğu devre 30 kitap içinde ve gittikçe artan bir tafsilât bolluğu ile ele alınmıştır. Nikephoros Gregoras (1290/91-1360) [2] 14. yüzyılın en belirgin simalarından birisi ve Bizans'ın en önemli ve verimli, o zamanki bilgi âleminin her alanında kalem oynatmış bilginlerinden birisidir [3]. Tarih eseri önemli haberler bakımından zengin olup genellikle ortaçağ tarih yazarlığınca ihmâl edilen teşkilât, idare ve iktisadî tarih sorunları hakkında açıklayıcı bir çok bilgi arzetmektedir. Tasviri canlı olup umumiyetle büyük güvenilirliği ile temayüz eder. Ancak Gregoras'ın 14. yüzyılın ellinci yıllarında *antihesykhast*'ların başkanı sıfatiyle aktif olarak katıldığı *hesyhastlık* mücadelesinde eser tarafsız olmak vasfını tamamiyle kaybetmekte ve gereksiz tafsilâtlı olduğu kadar da tatsız, zabıtnamelerle şişirilmiş bir propaganda yazısı hâlinde dejenere olmaktadır. Tarihî eseri yanında Gregoras'ın pek hacimli edebî mirası içinde bilhassa mektupları büyükçe tarihî kaynak değerine sahiptir [4]. İmparator Ioannes VI

[1] Bu hususta bk. A. Rubió i Lluch, *Paquiemeres y Muntaner, Sec. hist. arqueol. de l'Institut d'Estudis Catalans, Memoires I* (1927) 33 vdd.

[2] Doğum yılı hakkında krş. V. Grecu, *Bull. de l'Acad. Roumaine* 27 (1946) 56 vdd.

[3] N. Gregoras'ın hayatı ve yazıları hakkında bk. R. Guilland, *Essai sur Nicephore Grégoras*, Paris 1926.

[4] Bezdeki, *Nicephori Gregorae epistolae XC, Ephemeris Dacoromana* 2 (1925) 239-377. R. Guilland, *Correspondance de Nicephore Gregoras*, Paris 1927; burada N. Gregoras'dan bize intikal etmiş 161 mektubun bir kısmı yayınlanıp fransızcaya çevrilmiştir. Mektupların büyük kısmı ise kısa muhteva hulâsaları ile tanıtılmaktadır. S. 291-389 arasında N. Gregoras'ın mektup gönderdiği şahıslar hakkında verilen itina ve ihtimamlı notlar değerlidir. Ancak metinleri ve çevirileri H. Grégoire'ın tashihleri (bk. *Byz.* 3, 468 vdd.) ile mukabele edilmelidir.

Eskikitaplarım.com

Kantakuzenos'un Andronikos III.'un 1320 yılında imparatorluğa yükseltilmesiyle başlayıp, müellifin tahttan feragatinden bir kaç yıl sonra nihayet bulan ünlü tarih eseri, mevkiinden feragat etmiş bir devlet adamının hatırat eseri olmak sıfatiyle kendi icraatını savunma gayesine hizmet etmektedir. Kantakuzenos, hoşa gitmeyecek gerçekleri çoğu zaman sükûtla geçiştirerek veya peçelemek suretiyle, kendi faaliyetini mümkün olduğu nisbette müsait bir ışık altında tasvire gayret eder. Bundan dolayı verileri tenkit süzgecinden geçirilmelidir. Ancak tümiyle göz önüne alındığında arz ettiği malzeme tahrif edilmemiş olup sadece bunları ışıklandırma şekli tarafgîrânedir. Bu çok tecrübeli devlet adamının günlük kayıtlara ve çoğu kere aynı zamanda vesikalara dayanan tasviri pek çok önemli haber kapsamakta olup sadece edebî bir anıt olarak değil, tarihî kaynak olarak da çok yüksek bir değeriendirmeye lâyıktır.

İkinci grubu Bizans imparatorluğunun yıkılmasından hemen sonra yazmış olan tarihçiler teşkil eder: Laonikos Khalkokondyles, Dukas, Georgios Sphrantzes ve Kritobulos. Hümanist Gemistos Plethon'un talebesinden olup Heredotos ve Thukydides'i kendisine örnek edinen Atinalı Laonikos Khalkokondyles dünya tarihine Asurlulardan Osmanlı devletinin başlangıçlarına kadar bir kuş bakışından sonra Türk fethi ve Bizans devletinin yıkılış devresini tasvir eder [1]. Eser Lemnos'un 1463 yılında zaptı ile sona ermektedir. Fakat anlaşıldığına göre ancak 15. yüzyılın sekseninci yıllarında kaleme alınmıştır. Tasvir ustaca olup müellifinin edebî kabiliyetine ve – kronolojik bakımdan karışıklıklar içinde olmasına rağmen - tarih anlayışına şehadet etmektedir. Gerçek tarihî duruma uygun olarak tasvirin merkez noktasını Bizans değil, muazzam bir kudrete sahip oluşu Khalkokondyles'in - Bizans tarih yazıcılığı bakımından tamamiyle yeni olan – asıl konusunu teşkil eden Osmanlı devletidir. Uzun yıllar boyunca Mistra *despotes*'inin sarayında bulunmuş olan Khalkokondyles 15. yüzyıl Bizans tarihi için önemli olan Peloponnes olaylarını çok tafsilâtlı olarak ele almaktadır. Uzunca bir zaman Cenevizlerin hizmetinde bulunmuş olan Dukas [2] olaylara başka bir açıdan bakar. Hümanist Khalkokondyles'in aksine Dukas Grek halk dilini kullanmıştır. 1462 yılına kadar uzanan eseri büyük bir güvenilirlik ve anlatışının canlılığı ile temayüz eder. Bu arada, meselâ Istanbul fethinin tafsilâtlı tasvirinde olduğu gibi, tasvir bazen gerçek bir trajedi havası taşımaktadır. Khalkokondyles gibi Dukas da eserine dünya tarihine bir kuş bakışı ile girmiş ise de asıl tasviri Ioannes Kantakuzenos'un 1341 yılında hükümdarlığa yükselmesi ile başlayıp ancak Sultan Bayezid'in 1389'da Osmanlı hükümdarı oluşundan itibaren daha tafsilâtlı olmaya başlar [3]. Eser, asıl metnin bazı boşluklarını tamamlayan bir de eski italyanca metni ile zamanımıza kadar intikal etmiştir (*C. B.*'de grekçe metinden

[1] Nşr. J. Darkó, *Laonici Chalcocandylae historiarum demonstrationes I, II 1 ve 2*, Budapest 1922, 1923 ve 1927. Romenceye çevirisi: V. Grecu, *Laonic Chalcocondil: Expuneri istorice, Ed. Acad. Rep. Pop. Romine* 1958. Ayrıca kış. K. Güterbock, *Laonikos Chalkondyles, entschr. f. Volkerrecht* 4 (1910) 72 vdd. Darkó, *Zum Leben des Laonikos Chalkokondyles, BZ* 24 (1923) 29 vdd.; *Neue Beitrage zur Biographie des Laonikos Chalkokondyles, ayn. er.* 27 (1927) 275 vdd.; *Neue Emendationsvorschläge zu Laonikos Chalkokondyles, ayn. er.* 32 (1932) 2 vdd. W. Miller, *The last Athenian Historian: Laonikos Chalkondyles, Journ. of Hellenic Studies* 42 (1922) 36 vdd. Α. Καμπουρόγλου, Οἱ Χαλκοκονδύλαι, Atina 1926, s. 104-71. A. Nimet, *Die türkische Prosopographie bei Leonikos Chalkokandyles*, Doktora tezi Hamburg 1933. Başka bibliyografya için bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*[2], 396 vdd.

[2] Dukas'ın küçük adı bilinmiyor. Onun V. Grecu (*Pour une meilleure connaissance de l'histoiren Doukas, Mémorial L. Petit*, 1948, s. 128 vdd)'nun kabul ettiği üzere büyükbabası gibi Mikhail adını taşımış olması şimdilik sadece bir tahminden ibarettir.

[3] Yeni tenkitli baskısı, giriş ve romenceye çevirisi ile: V. Grecu, *Ducas, Istoria turco - bizantină (1341-1462), Ed. Acad. Rep. Pop Romine* 1958

Eskikitaplarını.com

sonra basılmıştır). Bizans tarihinin daha da sınırlı bir kısmını, orijinal metinde 1413 ile 1477 arasındaki devreyi ele alan, – daha sonra yapılmış – genişletilmiş metinde ise Palaiologos hanedanının başlangıç devriyle tasvire girişen GEORGIOS SPHRANTZES[1]'in tarih eseri aydınlatmaktadır[2]. İmparatorluk ailesinin dostu ve son üç palaiologoslu hükümdar devrinde Bizans devletinin yüksek bir memuru olmak sıfatiyle Sphrantzes geleneksel Bizans görüşüne uygun tutumu ile gerek Khalkokondyles ve gerekse Ceneviz dostu Dukas'dan ayrılmakta olup *union* taraftarı olan Dukas'ın aksine sert bir Lâtin düşmanıdır. Verdiği bilgi objektif olup Sphrantzes, kronolojinin doğruluğuna özellikle ağırlık tanımıştır. Tasvir tarzı Khalkokondyles'in yapmacık arkaikliği ile Dukas'ın bilinçli vülgarizasyonunun bir tür ortalaması sayılabilir. Zaman bakımından birbirine yakın olan bu üç tarihçi gerek gerçek olaylar ve gerekse görüş açısı bakımından birbirlerini ikmâl etmektedirler. Bunların en güvenilir her halde Dukas'tır[3]. Khalkokondyles, Dukas ve Sphrantzes'in verdikleri haberleri tamamlamak için İmbros'lu Kritobulos'un eserine müracaat etmek gerekir. Eğer daha Khalkokondyles Türk devletini görüş zaviyesinin merkezine yerleştirmiş ise, kibar bir Grek olup Türk hâkimiyeti ile barışmak ve yeni efendilerin hoşuna gitmek gayretini güden KRITOBULOS bir adım daha ilerlemiş ve Sultan Mehmet II.'in tarihini yazmıştır. Bizanslı

[1] Adı akkında krş. V. LAURENT, Σφραντζῆς et non Φραντζῆς, *BZ* 44 (1951) (DÖLGER - *Festschrift*) 373 vdd. ve *Sphrantzes à nouveau*, *REB* 9 (1951) 170 vdd.

[2] İlk iki kitabının yeni neşri: PAPADOPOULOS, *Georgii Phrantzae Chronikon I*, Leipzig (Teubner) 1935. PAPADOPULOS'un daha önce başka bir yerde (krş. *Bulletin de l'Inst. Archéol. Bulgare* 9, 177 vdd.) belirtilmiş olan fikrine göre, onun yayınladığı Büyük kronik (*Chron. Maius*) Sphrantzes'e ait olmayıp Sphrantzes'in asıl eseri olan ve MIGNE (*P. G.* 156, 1025-80) tarafından neşredilen Kısa Kronik (*Chron. Minus*)'i esas almak suretiyle vücuda getirilmiştir. F. DOLGER (*Otto - Glauning - Festschrift*, 1936 s. 29 vdd. ve *BZ* 37, 1937, s. 502 vd.)'e göre *Minus* Sphrantzes'in günlük defteridir ve Sphrantzes'in kendisi tarafından tarih eseri (*Maius*) olarak genişletilmiş, yeniden tanzim edilmiş ve Makarios tarafından başka ilâvelerle tahrif olunmuştur. Bu görüşü sonradan PAPADOPULOS (*Über "Maius" und "Minus" des Georgios Phrantzes*, *BZ* 38, 1938, 323 vdd.) da kabul etmiştir. Krş. ayrıca DÖLGER, *ayn. esr.* 489 vdd. Buna mukabil V. GRUMEL (*Échos d'Or.* 36, 1937, s. 88 vd.) ve H. GRÉGOIRE (*Byz.* 12, 1937, 389 vdd.), *Maius*'un Sphrantzes'in gerçek eseri ve *Minus*'un sonraki devrede yapılmış bir hulâsa olduğu fikrini müdafaa ettiler ve önceleri MORAVCSIK (*Byzantinoturcica I*[1], 152) de bu görüşe temayül gösterdi. Bu arada *Maius*'un sahteliği tezi R. J. LOENERTZ (*La datte de la lettre θ' de Manuel Paléologue et l'inauthenticité de "Chronicon Maius" de Georges Phrantzes*, *Échos d'Or.* 39, 1940, s. 91 vdd. ve bilhassa *Autour du Chronicon Maius attribué à Georges Phrantzes*, *Miscellanea G. Mercati III*, 1946, s. 273 vdd.)'in önemli araştırmalarında kuvvetli bir dayanak buldu. Buna göre *Maius*, – hakiki olan – *Minus*'dan ve bunun yanında bilhassa Khalkokondyles ve Dorotheos'un Monemvasia kroniğinden Makarios Melissenos tarafından yapılan bir kompilâsyondur. Bunun ispatı çok ağır bir sahip, işin esasında tamamiyle kabule şayan delillere dayanmaktadır. Bunun tutarlılığı bu devreye ait müteakip araştırmalarla sadece daha da kuvvetle teyid edilmektedir, öyle ki, bu gün bu tartışmalı sorun kesin olarak neticeye ulaşmış sayılabilir. LOENERTZ'in görüşüne şimdi MORAVCSIK (*Byzantinoturcica I*[2], 287 vdd.) de uymuştur. Ayrıca DÖLGER'in bu hususu kabul ettiğini bildiren yazısı ile krş.: *BZ* 43 (1950) 63.

[3] Krş. E. ÇERNOUSOV, *Duka, odin iz istorikov konca Vizantii*, *VV* 21 (1914) 171 vdd. W. MILLER, *The Historians Doukas and Phrantzes*, *Journ. of Hell. Studies* 46 (1926) 63 vdd. V. GRECU, *Pour une meilleure connaissance de l'historien Doukas*, *Mémorial L. Petit* (1948) 128 vdd. Diğer bibliyografik bilgi için bk. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica I*[2], 250 vdd.

Eskikitaplarım.com

tarihçi için özellikle önemli olan, Istanbul fethinin tafsilâtlı tasviri olup 1451'den 1467'ye kadar uzanan yazısının mühim bir kısmını bu bahis işgal etmiştir[1]. Ancak Kritobulos, aynen Khalkokondyles ve Dukas gibi ve Sphrantzes'in aksine, bu çok önemli olayın doğrudan doğruya görgü şahidi değildir[2]. Istanbul'un düşüşü hakkında bir çok bilgiyi yabancı görgü şahitlerine borçlu bulunmaktayız. Doğruluğu ve dakikliği sebebiyle Venedikli Nicolo Barbaro'nun tasviri bilhassa önemlidir[3]. Çağdaşlarının ruhunu derinden sarsan son Bizans devrinin bazı olayları da Bizans'ta kendilerini tasvir eden yazarlar bulmuşlardır. Bir zamanlar Ioannes Kameniates'in Selânik'in Araplarca zaptını tasvir etmiş olması gibi Ioannes Anagnostes de bu şehrin Türkler tarafından 1430'da fethini, Ioannes Kananos, Murad II.'ın 1422 yılında Istanbul'a taarruzunu tasvir etmişlerdir (Her ikisi de *C. B.*'de Sprantzes'in arkasında basılmışlardır).

Şu halde biz bir taraftan takriben 1360'a kadar olan devre, diğer taraftan ise Bizans tarihinin son onyılları hakkında nisbeten iyi bilgiye sahip bulunmaktayız; buna mukabil Nikephoros Gregoras ve Ioannes Kantakuzenos'un ele almayıp 15. yüzyıl tarihçileri Khalkokondyles, Dukas ve Sphrantzes'in çok kısa ve yetersiz olarak aydınlattıkları arada kalan devre için mevcut haberler fakirdir. Bu devre tarihi için bize muhteva cihetinden pek yetersiz olmakla beraber kronolojik bakımdan sağlıklı *anonim kısa kronikler* çoğu zaman

[1] Müller, *F. H.G. V* (1870) 40-161. İngilizce çevirisi: Ch. T. Riggs, *History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos*, Princeton 1954. Kritobulos ve eseri hakkında krş. J. Radonić, *Kritovul, vizantiyski istorik XV v., Glas Srpske Kraly. Akad.* 138 (1930) 59 vdd. Z. V. Udal'cova, *Vizantiyskiy istorik Kritovul o yujnikh slavyanakh*, *VV* 4 (1951) 91 vdd. Ayrıca bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica I²*, 434 vdd. Kritobulos'un tenkitli bir neşri, giriş ve tomence çevirisiyle birlikte: V. Grecu, *Critobuli Imbriotae De rebus per annos 1451-1467 a Mechemete II gestis, Editio Acad. Reip. Pop. Romaniae*, 1963.

[2] Bu dört tarihçinin Istanbul'un düşüşü hakkındaki haberleri N. Tomadakes tarafından beraberce basılmış ve bir giriş ile donatılmıştır: Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ Χαλκοκονδύλου Περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) Συναγωλὴ κειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων, Atina 1953. Sphrantzes'e atfolunan *Chronicon Maius*'dan alınan tasvirin bir giriş ve yorumu ile beraber almanca çevirisi: E. v. Ivanka, *Die letzten Tage von Konstantinopel, Byz. Geschichtsschreiber I*, Graz- Wien-Köln 1954. Pseudo - Sphrantzes ve Dukas'ın bir giriş kısmını muhtevi rusça çevirisi: A. A. Stepanov, *Vizantiyskie istoriki Duka i Frandzi o padenii Konstantinopolya*, *VV* 7 (1953) 385-400. G. Zoras, *cod. Barberinus gr. 111*'de mevcut ve 1512 yılına kadar uzanan, Türk sultanlarının Grek halk diliyle yazılmış bir kroniğini yayınladı: Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων, Atina 1958. Ancak bu kronik, E. A. Zakhariadou (Τὸ χρονικὸ τῶν Τουρκων Σουλτανων καὶ τὸ Ἰταλικό του πρότυπο, Ἑλληνικά, Παράρτημα 14, 1960)'nun göstermiş olduğu gibi italyanca bir asıldan gelmektedir.

[3] Nicolo Barbaro, *Giornale dell' assedio di Constantinopoli 1453*, nşr. E. Cornet, Wien 1856. Khios'lu Leonardus'un 16 ağustos 1453'de papa Nicolaus V.'a göndermiş olduğu haber de daha büyük bir dikkate değer: Krş. Gy. Moravcsik, *Bericht des Leonardus Chiensis über den Fall von Konstantinopel in einer vulgärgriechischen Quelle*, *BZ* 44 (1951) (*Dölger - Festschrift*) 428 vdd. Istanbul için yapılan mücadeleye Türk tarafında katılan Rus Nestor - Iskander'in tasviri çok ilgi çekicidir: Krş. N. A. Smirnov, *İstoriçeskoe znaçenie russkoy "Povesti" Nestora - Iskandera o vzyatii turkami Konstantinopolya v 1453 g.*, *VV* 7 (1953) 50 vdd. Grek olmayan diğer görgü şahitlerinin haberleri için Gibbon - Bury (*VII*, 332 vdd.)'deki listeye ve Vasiliev (*History*, 1952, s. 649)'e bk. Türk kaynaklarındaki bilgi için: A. Moschopoulos, *Le siege et la prise de Constantinople selon les sources turques, le cinqcentième anniversaire de la prise de Constantinople*, Atina 1953, 23 vdd.

Eskikitaplarını.com

yardımcı olmaktadırlar [1]. Tamlama olarak 1296'dan 1413 yılına kadar olan zamanı kapsayan bir Bulgar kroniği de işe yaramaktadır [2]. Eski Sırp edebiyatının en önemli tarihi eseri, Trnovo patriği Euthimios'un çevresinden menşeli Filozof Konstantin'in 1431/32 tarihinde kaleme aldığı Stephan Lazareviç (1389-1427)'in biyografisidir [3]. Tarihî teferruat bakımından zengin olan bu tasvir geniş bir tarihî çerçeveye oturmuş olup 15. yüzyılın ilk üç onyılındaki Bizans tarihi için de önem taşır. 14. yüzyılın ikinci yarısında Epiros'un tarihini, yanlış olarak Komnenos ve Proklos adındaki iki keşişe izafe edilmiş olan kronik ihtiva eder [4]. Mikhael Panaretos'un kroniği Trabzon imparatorluğunun 1204'ten 1426'ya kadar kısa bir tarihini vermektedir [5].

Dar anlamiyle tarih eserlerini tamamlamak hususunda edebî bakımdan olağanüstü verimli olan Palaiologoslar devrinin bilhassa zengin olduğu muhtelif fırsatlarla kaleme alınmış yazılar, mektuplar ve beyan ve belagat ve teolojiye dair eserler bize hizmet ederler. Bu yazı türlerinin yayınlama ve araştırma faaliyetleri henüz

[1] 1391 yılına kadar gelen önemli bir kroniği daha J. Müller (*Byzantinische Analekten, Sitzungsber. der Wiener Akad. IX*, 1852, s. 389 vdd.) yayınlamıştı. Bu kronik kısaltılmış olarak (1204'den 1282'ye kadarki gerçekten önemsiz başlangıç kısmı çıkartılarak) Lampros - Amantos (Βραχέα χρονικα, No. 52, s. 88 vdd.) tarafından tekrar yayınlanmıştır. Krş. ayrıca, *ayn. esr.*, No. 15, s. 31 vdd. Bu önemli koleksiyon kısmen Palaiologoslar devri kronolojisi için büyük değer taşıyan elliden fazla kısa kronik ihtiva etmektedir. Bu neşir için P. Wittek'in *BZ* 12 (1937) 309 vdd.'deki tenkidî notları ile krş. Βραχέα χρονικά için değerli tarihî bir yorum Charanis (*Short Chronicle*) tarafından yapılmıştır. - Buna benzer ve 1352 yılına kadar gelen dikkate değer bir kroniği, bir Moskova yazmasından, B. Goryanov rusça çevirisi ile birlikte neşretmiştir: *VV* 27 (1949) 276 vdd. Ancak bu neşre yapılan giriş kısmı maalesef aynı cins kaynaklardan bu güne kadar malûm olanlar hakkında hiç bir bilgi vermemektedir, metin neşri ve tercüme de kifayetli değildir. 14. yüzyılın ikinci ve 15. asrın ilk yarısı hakkında ilgi çekici bilgi veren başka bir kısa kronik kısa süre önce R.-J. Loenertz tarafından yayınlandı: *Chronicon breve de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad annum 1453 codice Vaticano graeco 162*, EEBΣ 28 (1958) 204 vdd. Ayrıca yine Loenertz tarafından *Démétrius Cydones, Correspondance I, Studi e Testi* 186 (1956) 174 içinde yayınlanan *Chronicon breve Thessalonicense* ile ve yine aynı müellifin şu makalesi ile krş.: *Chroniques brèves byzantines, Orient. Christ. Periodica* 24 (1958) 155 vdd.

[2] Nşr. I. Bogdan, *Archiv f. slav. Philo.* 13 (1891) 526-35. Bunun hakkında K. Jirecek'in önemli mülâhazaları: *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik, Archiv f. slav. Philol.* 14 (1892) 235 vdd.

[3] Nşr. V. Yagiç, *Glasnik Srpskog učenog društva* 42 (1875) 223-28, 372-77. Bunun hakkında: St. Stanojevic, *Die Biographie Stephan Lazarevićs von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle, Archiv f. Philol.* 18 (1896) 409-72.

[4] Nşr. G. Destunis, Petersburg 1881 (rusça çevirisi ile birlikte); J. Avramovic, *Glasnik* 14 (1862) 233-75 (sırpça çevirisi ile birlikte; ayrıca I. Bekker, *Epirotica, Fragmentum II*, 209-39, *C. B.* Cuenca'da muhafaza edilmiş olan Epiros dinî kutsal emanetlerinden hazırlanan geniş bir eser çerçevesinde S. Cirac Estopanan (*Bizancio y Espana. El legato de la basilissa Maria y de los déspotas Thomas y Esaü de Joannina, I.II*, Barcelona 1943) bu önemli kroniğin, çok tafsilâtlı bir yorum ve çok sathî bir Epiros tarihi ile, yeni bir neşrini yapmıştır. Epiros kronikleri hakkında krş. L. Vranusis, Χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατουμένης Ἠπείρου, Joannina 1962. Bu hacimli ve esaslı ön çalışmayı metinlerin kritik neşrinin izleyeceği haber veriliyor. Burada G. Schirò (*Struttura e contenuto della Cronaca dei Tocco*, *Byz.* 32, 1962, s. 203-50, 343 vd.)'nun önemli mülâhazalarına da işaret edilmiş olsun.

[5] Tenkitli neşri, bir giriş ve yorum ile: O. Lampsides, Μιχαὴλ τοῦ Παναρέτου περὶ τῶν Μελαλῶν Κομνηνῶν, Atina 1958.

Eskikitaplarını.com

başlangıç safhasında bulunuyor. Burada sadece tarih bakımından verimli kaynaklardan kısaca bahsolunacaktır. Bilgin patrik Gregorios (Georgios) Kyprios (patrikliк devresi 1283-1289) arkasında, hacimli mektuplar yanında, tasvirinin sadeliği ve objektifliği ile meselâ bir Nikephoros Blemmydes otobiyografisine nazaran kendi lehine oldukça farklı bir otobiyografi bırakmıştır. Buna mukabil onun Mikhail VIII. ve Andronikos II.'a yazmış olduğu *enkomion* (medhiye)'lar alışılmış ağdalı belâgat sözcükleri ile alabildiğine yüklüdür[1]. Gregorios Kyprios'un öğrencilerinden ve Andronikos II. devrinde Bizans'ın en seçkin bilgin çevresine mensup olan ve devlet hizmetinde yüksek devlet makamlarında bulunan, bir müddet de nazırların başkanı sıfatiyle μεσάζων vazifesi gören, bizzat imparatorluk ailesi ile sıhrî akrabalık tesis eden (kızı Irene, Andronikos II.'un oğullarından *despotes* Ioannes Palaiologos ile evli idi) Nikephoros Khumnos bir çok teolojik, içinde Aristoculuğu temsil ve müdafaa ettiği felsefî eser, matematiğe ve astronomiye ait makaleler ve bunların yanında aralarında Andronikos II.'a yazdığı söz kalabalığı ile şişirilmiş bir *enkomion*'un da bulunduğu çok sayıda belâgate dair yazı yazmıştır[2]. Bu zat ὁ ἐπὶ τοῦ κανικλείου sıfatiyle, imparatorun emri üzerine bir çok zabıtname de yazmıştır: 1296 tarihli ve mahkemelerin reforma tabi tutulmaları hakkında bir emirname ve giriş kısmında Türklere karşı Sırp kralı Milutin tarafından yapılmış yardımın zikredildiği 1313 tarihli bir *Khrysobullon* özellikle ilgi çekicidir. Bu nüfuzlu adamın mektupları da tarih bakımından önemlidir[3]. Çok sayıda filolojik, belâgat ve teolojiye ait makalenin yazarı önemli filolog Thomas (Theodoulos) Magistros, ayrıca Andronikos II. devrinde imparatorluk idaresi hakkında önemli bilgi veren ve idarenin kötü taraflarını saklamayan, imparatorluk (περὶ βασιλείας) ve devlet (περὶ πολιτείας) üzerine de yazılar bırakmıştır[4]. Khumnos'u μεσάζων mevkiinde istihlâf eden, Andronikos II. devrinin en büyük âlim ve devlet adamı Theodoros Metokhites felsefî ve safi ilmî yazılar yanında, çoğu kere tarih bakımından önemli bilgiler kapsayan oldukça çok sayıda belâgate dair makale ve şiirler de kaleme almıştır. Bunun dışında Metokhites'in bir barış anlaşması yapmak ve kral Milutin ile imparatorun kızı Simonis'in evlendirilmesi gayesiyle Sırp sarayına gönderilen bir elçi heyeti hakkında verdiği rapor özel bir dikkate değer[5]. İlk Palaiologos hükümdarlarının tarihi bakımından

[1] Mektup teatisinin el yazması olarak mühtevi hakkında teferruatlı bir araştırma V. Laurent (*La tradition manuscrite de la Correspondance de Grégoire de Chypre*, Bruxelles-Roma 1937) tarafından yapılmıştır. Burada s. 176-91 arasında otobiyografisinin metni de Fransızca çevirisiyle verilmiştir. Ancak Lameere maalesef mektupların yeni bir baskısını vermemiştir. Σ. Εὐστρατιάδης'in göremediğim neşrinin (Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐπιστολαὶ καὶ μῦθοι, 1910) çok natamam olduğu ve –Lameere' in s. 7 vdd.'de gösterdiği gibi– kifayetsiz bir el yazması temele dayandığı anlaşılıyor. Mikhail VIII. ve Andronikos II.'a yazılmış olan iki medhiyeyi Fr. Boissonade (*Anecdota Graeca I*, 313-93) neşretti. Toplu neşir: Migne, *P.G.* 142, 20-469. Burada otobiyografi ve *enkomia* yanında Latin inancı ve Bizanslı *union* taraftarları ile mücadele etmek üzere kaleme alınmış teolojik yazılar v. b. basılmıştır.

[2] Hayatı, siyasî faaliyeti ve edebî eseri hakkında tafsilât için bk. J. Verpeaux, *Nicéphore Choumnos, homme d'Etat et humaniste byzantin (ca. 1250/5-1327)*, Paris 1959.

[3] Nikephoros Khumnos'un şimdiye kadar yayınlanmış yazılarının çoğu şu eserde bulunur: Fr. Boissonade, *Anecdota Graeca I, II, III, V*. Adı geçen zabıtlar ayrıca Zepos, *Jus I*, 558 vdd. ve 549 vdd. Krş. ayrıca *Actes de l'Athos* 17 No. 26. Yazılarının el yazma nüshaları hakkında da tafsilâtlı bilgi J. Verpeaux, *ayn. esr.* 17 vdd.'de verilmektedir.

[4] Migne, *P. G.* 145, 447-548.

[5] Sefaretname Sathas, Μεσ. βιβλ. *I*, (1872) 154-93'de verilmiştir. Belâgat ve hitabete ait yazılarının büyük kısmı basılmamıştır. İznik için yazılan bir medhiye de yine Sathas *I*, 139-53'de basılmıştır. Metokhites'in asıl eseri olan karışık yazıları

Eskikitaplarını.com

Manuel Holobolos'un şiirleri ve Mikhail VIII. için yazdığı methiye[2] ile bilhassa Manuel Philes'in şiirleri, meselâ elçi olarak Rusya'ya yaptığı seyahatin tasviri ve muhtelif fırsatlarla hanedan azasına, devletin yüksek makam sahiplerine ve kilise büyüklerine yazdığı manzumeler önemlidirler. Manuel Philes'in sanat eserleri hakkında tasvirler ihtiva eden hicviyeleri de dikkate şayandır[3].

Uzun hayatı esnasında birçok imparator devrinde devlet hizmetinde yüksek makamlar işgal eden, neo-eflâtuncu olarak felsefî, *union* taraftarı ve *hesykhast* aleyhdarı olarak teolojik gelişmede önemli bir rol oynayan, aralarında Thomas Aquinus'un *Summa Theologiae* adlı eserinin de bulunduğu bir çok lâtince eserin tercümecisi olarak Bizans ile, bir çok kere seyahat etmiş olduğu batının kültürel bakımdan birbirine yaklaşmasında hizmeti geçen, 14. yüzyılın en verimli ve en ilgi çekici müelliflerinden Selânikli Demetrios Kydones'in yazıları Palaiologoslar devrinin en önemli tarih kaynaklarındandırlar. Tarih kaynağı olarak en büyük önemi onun çok hacimli mektupları[4] ve belâgat eserleri, bilhassa Ioannes VI. Kantakuzenos'a iki ve Ioannes V. Palaiologos'a bir hitabesi[5], Selanik'teki *zelot*'lar hâkimiyetinin – gayet ümitsiz ve acı – bir tasvirini ihtiva eden Μονῳδία ἐπὶ τοῖς ἐν Θεσσαλονίκῃ πεσοῦσιν'i ve Bizans halkını Lâtinlerle birleşmeye ve Türklere karşı mukavemete davet edip 1370 yıllarında Bizans devletinin ümit kırıcı durumunun canlı ve tarih bakımından aslına tam uygun bir tablo hâlinde belirten iki uyarma hitabesi (συμβουλευτικοί) haizdirler[6]. Ioannes V.'in *khrysobullon*'larının bir kaç giriş

(*Miscellanea*) koleksiyonu Chr. G. Müller ve Th. Kiessling'in eski neşrinde (Leipzig 1821) bulunur. Şimdiye kadar bilinen 20 şiirinden sadece üçü yayınlanmıştır: M. Treu, *Dichtungen des Grosslogotheten Theodoros Metochites*, *Gymnasialprogr.* Potsdam 1895 (*Metokhites*'in hayatı hakkında tafsilâtlı bilgi veren birinci parça özellikle önemlidir) ve R. Guilland, *Le palais de Théodore Metochite*, *Rev. des Études grecques* 35 (1922) 82. R. Guilland Metokhites'in yayınlanmış şiirleri hakkında şu makalesinde bilgi verir: *Les Poesies inedites de Theodore Metochite*, *Byz.* 3 (1926) vdd. Ayrıca krş. ayn. mlf. *Correspondance de Nicéphore Gregoras* 358 vdd. H.-G. Beck (*Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert*, München 1952) Metokhites ve eserini tüm olarak değerlendirmiştir. Metokhites ve Khumnos gibi o zamanın fikrî hayatı için de aynı derecede önemli bir eser: I. Ševčenko, *Études sur la polemique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Bruxelles 1962.

[1] Fr. Boissonade, *Anecdota Graeca V*, 159-82; M. Treu, *BZ* 5 (1896) 546 vd.

[2] L. Previale, *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, *BZ* 42 (1942) 1 vdd.

[3] E. Miller, *Manuelis Philae carmina*, 2 cild, Paris 1855-57. A. Martini, *Manuelis Philae carmina inedita*, Napoli 1900.

[4] Seçilmiş 50 mektubu G. Cammelli (*Démétrius Cydonès*, *Correspondance*, Paris 1930) (verilen metinlerin fransızcaya çevirisi ve değerli bibliyografik bir giriş kısmı ile) tahkik etmiştir. G. Mercati'nin önemli notları ile krş.: *Per l'epistolario di Demetrio Cidone*, *Studi bizant. e neoell.* 3 (1931) 203 vdd. Yine ayn. mlf., *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone ed altri appunti* (*Studi e Testi* 56), Roma 1931. Burada bir çok başka mektup ve önemli yazı daha vardır. Burada s. 359 vdd.'de yayınlanmış olan D. Kydones'in otobiyografisi H.-G. Beck tarafından almancaya tercüme edilmiştir: *Ostkirchliche Studien 1* (1952) 208-225, 264-282. Ayrıca Loenertz'in şu verimli makalelerine bk.: *M. Paleologue et D. Cydonès*. Bu sonuncu makale Kydones'in muhaberatının tümünün neşrine hazırlık mahiyetinde ve bütün el yazması malzemenin çok esaslı bir araştırması olup, diğer beş mektup ile iki küçükçe metni de yayınlamaktadır. Bu arada çıkmış olan şu neşre de bk.: *Démétrius Cydones*, *Correspondance*, *publ.* par R.-J. Loenertz, *I* ve *II*, *Studi e Testi* 186 (1956) ve 208 (1960).

[5] G. Cammelli, *Demetrii Cydonii orationes tres*, *adhuc ineditae*, *BNJ* 3 (1922) 67 vdd. ve 4 (1923) 77 vdd., 282 vdd.

[6] Migne, *P. G.* 109, 640 vdd.; 154, 961 vdd., 1009 vdd.

Eskikitaplarım.com

kısmı (*prooimion*) da Kydones'in kaleminden çıkmadır[1]. Kydones'in öğrencilerinden olup Lesbos adasında bir dominiken manastırında vefat eden, *union* dostu ve *hesykhast* aleyhdarı MANUEL KALEKAS da ilgi çekici mektuplar bırakmıştır[2]. *Hesykhast* hareketi ve *hesykhast* mücadelesi hakkında Nikephoros Gregoras ve Ioannes Kantakuzenos'un tarih kitapları yanında bilhassa *hesykhastlık* cereyanının kurucusu GREGORIOS SINAITES, *hesykhast*'ların büyük reisi GREGORIOS PALAMAS, patrik PHILOTHEOS, *hesykhast* aleyhdarı Kalabria'lı BARLAAM ve GREGORIOS AKINDYNOS, önemli mistik NIKOLAOS KABASILAS'ın yazıları ve ihtilâfı ortadan kaldırmak için toplantıya çağrılan konsillerin zabıtları bilgi vermektedir[3]. Nikolaos Kabasilas'tan teolojik yazıları ve mektupları[4] dışında faiz ve faiz alanlar hakkında iki ilgi çekici makale[5] ve kilise mülklerinin musaderesine karşı yazılmış gayet önemli bir yazı kalmıştır[6]. ALEKSIOS MAKREMBOLITES'in kısa süre önce yayınlanan ve Bizans aristokrasisinin sosyal farklılıkları ve iktisadî bakımdan düştüğü sefalete ateşli bir protesto teşkil eden "*zengin ve fakirler arasında diyalog*" adlı eseri sosyal tarih bakımından en büyük önemi taşımaktadır[7].

[1] ZACHARIA von LINGENTHAL, *Prooemien zu Chrysobullen von D. Cydones, Sitz. - Ber. d. Berl. Akad.* 1888, 1409 vdd. Krş. ayrıca SP. LAMPROS, *Ein Proömium zu einem Chrysobull von D. Kydones*, *BZ* 5 (1896) 339 vd.

[2] Geniş bibliyografik giriş ve Kalekas ile muhabere edenler hakkında çok faydalı prosopografik bilgilerle nşr. R. -J. LOENERTZ, *Correspondance de Manuel Calecas*, *Studi e Testi* 152 (1950).

[3] *Hesykhast* taraftarı veya aleyhindeki yazıların önemli bir kısmı henüz yayınlanamamıştır. Şimdiye kadar yayınlananların çoğu MIGNE, *P. G.* 150 ve 151'dedir. G. Palamas'ın üç önemli yazısını J. MEYENDORFF neşir ve tercüme etmiştir: *Grégoire Palamas: Défense des saints hesychastes*, Louvain 1959. MEYENDORFF, *Palamas* adlı önemli eserinde *hesykhast* taraftarı veya aleyhinde basılmış ve basılmamış literatüre yakından temas etmektedir. Ayrıca bk. BECK, *Kirche* 712 vdd.

[4] P. ENEPEKIDES, *Der Briefwechsel des Mystikers Nikolaos Kabasilas*, *BZ* 46 (1953) 18 vdd. Buna ilaveten I. ŠEVČENKO (*Nicolaus Cabasilas' Correspondence and the Treatment of Late Byzantine Literary Texts*, *BZ* 47 (1954) 49 vdd.) ile krş.

[5] R. GUILLARD, *Le traite inedit "Sur l'usure" de Nicolas Cabasilas'*, Εἰς μνήμην Σ. Λάμπρου (1935) 269-77; MIGNE, *P. G.* 150, 727-50. Bunun hakkında: ZAKYTHINOS, *Crise monétaire* 120 vdd.

[6] Kısa bir süre öncesine kadar bu yazı sadece TAFRALI (*Thessalonique* 261 vdd.)'nin bilhirdiği hulâsalarla biliniyordu. Şimdi tam olarak yayınlandı: I. ŠEVČENKO, *Nicolas Cabasilas' "Anti - Zealot" Discourse: A Reinterpretation*, *DOP* 11 (1957) 81-171. Burada Şevçenko Bizans sosyal tarihi sorunlarına önemli, derinliğine bir araştırma ile girmiş oluyor. Şevçenko, Kabasilas'ın eserinin, şimdiye kadar zannedildiği gibi Selânik'teki *Zelot*'lar hâkimiyetine değil, imparatorluğun askerî gayelerle, yani *pronoia* sahipleri lehine dinsel mülkü dünyevîleştirmesine karşı cephe aldığını göstermektedir. Şevçenko başka bir makalesinde, Kabasilas'ın kendi eliyle yaptığı düzeltme ve ilâveleri ihtiva ettiği intibaını uyandıran *Parisinus graecus 1276* yazmasındaki bir kaç metin üzerinde araştırma yapmaktadır. I. ŠEVČENKO, *The Author's Draft of Nicolas Cabasilas' "Anti - Zealot" Discourse in Parisinus graecus 1276*, *DOP* 14 (1960) 179 vdd. Bu el yazması nüshanın, kâğıdının su yolları dolayısiyle 14. yüzyılın son onyıllarına vazedilmesi gerektiğinden, Kabasilas'ın yazısı, Şevçenko'nun ilk makalesinde kabul ettiği gibi, bu yüzyılın 40. yıllarına isabet edemezdi ve böylece de Anna de Savoyen'in niyâbetine değil, daha da ikna edici görünen 1371 yılındaki Marica savaşından sonra manastır mülklerinin *pronoia* sahiplerine tevziinin çok ileri gitmesine karşı cephe alınış olurdu (bu hususta bk. s. 498). Yazının daha geç yazılmış olması Şevçenko'nun, Kabasilas'ın yazısının *Zelot*'larla bir ilgisi olmadığı tezini kuvvetlendirecek yeni bir husustur.

[7] İngilizce çevirisi ve yorumu ile neş. I. ŠEVČENKO, *Alexios Makrembolites and his "Dialogue between the Rich and the Poor"*, *ZRVI* 6 (1960) 187-228.

Eskikitaplarım.com

Yazar olarak faaliyet gösteren Bizans hükümdarları arasında on sıradaki yerlerden birisi MANUEL II. PALAIOLOGOS (1391-1425)'a lâyıktır. Teolojik makaleler yanında bu aydın ve edebî bakımdan kabiliyetli imparator bir çok belâgat eserleri ve muhtelif fırsatlarla kaleme aldığı yazılar yazmış ve yüksek tarihî kıymeti haiz ve şahsiyeti hakkında bir hükme varmak için ilgi çekici mahiyette çok sayıda mektup bırakmıştır [1]. IOANNES KHORTASMENOS'un Bayezid'in Ankara mağlubiyetini (1402) Meryem'in bir mucizesi olarak kutlayan, henüz yayınlanmamış bir yazısı imparatorluğun 1402'de vukubulan değişiklikten önce içinde bulunduğu ümitsiz durum hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir [2]. Bizans devletinin son yıllarından elimize belâgat yazılarından, can çeşmekte olan imparatorluğun durumunun ve özellikle Grekler tarafından yeniden ele geçirilen Pelopones'te mevcut şartları aydınlatan bilhassa büyük sayıda eser ve Floransa *synod*'u ile çok hararetlenen *union* sorunu üzerinde teolojik ve polemik yazılar intikal etmiştir. Bunlar arasında ön plânda, eski grekliğin Pelopones'te yeniden doğuşunu hayâl eden filozof ve hümanist GEORGIOS GEMISTOS PLETHON, *union* partisinin bilgin reisi ve Roma kilisesinin sonraki kardinali BESSARION, ortodoksluğun büyük mücadelecisi MARKOS EUGENIKOS ve kardeşi IOANNES EUGENIKOS, hatip IOANNES DOKIANOS ve nihayet imparatorluğun sukutundan sonra Istanbul'un ilk patriği olan GENNADIOS SCHOLARIOS'un yazıları zikrolunmalıdır [3]. Bir tarihçi bazı hallerde 15. yüzyıl şiirinden de önemlice haberler elde edebilir. Bu husus bilhassa, 1444 yılındaki Varna savaşının halk diliyle bir tasvirini arz ve tarih kitaplarının haberlerini bazı teferruatla ikmâl eden, iki ayrı şekilde ZOTIKOS PARASPONDYLOS ve GEORGIOS ARGYROPULOS adları altında zamanımıza intikal eden şiir için geçerlidir [4].

Geç Bizans devri idare sistemi ve saray hakkındaki araştırmalar için, Ioannes VI. Kantakuzenos devrinde veyahut bundan pek az sonra meydana getirilmiş olup yanlış olarak *kuropalates* Georgios Kodinos'a izafe edilen saray ve kilise makamları hakkındaki eser (περὶ των ὀφφικίον τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ των ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας) en büyük bir öneme sahiptir. Geç Bizans devri için bu Pseudo - Kodinos'un eseri, Konstantinos VII.'un seremoniler kitabının ve Philotheos'un *Kletorologion*'unun orta Bizans devleti araştırmaları için haiz oldukları öneme benzer bir ehemmiyete sahiptir. Bu eser saray törenlerindeki âdetleri, imparator taçlandırma merasimini ve devlet hukuku bakımından diğer önemli seremonileri tasvir ettiği gibi kilise ve bilhassa devlete ait memuriyetlerin ve makamların hiyerarşik listesini, tek - tek memur ve makam sahiplerinin görevlerini ve taşıdıkları alâmetleri belirterek kaydetmiştir. Her hangi bir makamın veya âdetin ne zaman başladığı hakkında arada sırada verdiği bilgi eserin Bizans saray ve idare teşkilâtı tarihi için taşıdığı önemi daha da arttırmaktadır.

Geç Bizans devrinin en önemli hukukî âbidesi, altı kitaba ayrıldığı için *Heksabiblos* adı verilen, Selânik *nomophylaks*'ı KONSTANTINOS HARMENOPULOS'un 1345 yılında vücuda gelen

[1] E. LEGRAND, *Lettres de l'empereur Manuel Paléologue*, *Paris* 1893. MIGNE, *P. G.* 156, 82 vdd.

[2] Viyana *Suppl. gr. 75* yazmasından bir kısmî çeviriyi H. HUNGER (*Byzantinische Geisteswelt*, Baden - Baden 1958, 282-86) vermektedir. Ioannes Khortasmenos'un diğer yazıları ve muhaberatı için krş AYN. MLF., *Zeitgeschichte in der Rhetorik des sterbenden Byzanz*, *Wiener Archiv f. Gesch. des Slawentums u. Osteuropas* 3 (1959) 152 vdd.

[3] Bilhassa SP. LAMPROS'un toplu metinleri ile krş.: Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, 4 cild, Atina 1912-30. G. SCHOLARIOS'un yeni büyük neşri (E. PETIT, H. A. SIDERIDES ve M. JUGIE ile birlikte), Paris 1928 vdd.'nı göremedim.

[4] Nşr. Gy. MORAVCSIK, Ἑλληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βαρνης, Ουγγροελληνικαὶ Μελέται I, Budapeşte 1953,

Eskikitaplarını.com

eseridir [1]. Eser medenî ve ceza hukuku alanını kapsamakta olup daha eski devirlerdeki kanun eserleri ile hukuk kitaplarının bir hulâsasını (=*kompendium*) teşkil eder. Eserin temelini *Prokheiron* teşkil etmekle beraber bunu itmam etmek üzere *Synopsis Maior*, *Synopsis Minor*, *Epanagoge*, *Ekloga*, *Novella*'lar *Peira* v. s.'den faydalanılmıştır. Harmenopulos'un hukuk özeti çok tutulmuş ve Bizans sınırları dışında da yayılmıştır. Aynı husus, MATTHAEOS BLASTARIS'in 1335 yılında telif ettiği, alfabetik sırayla Grek kilise hukukuna dair (=*nomokanonik*) bir kolleksiyon teşkil eden ve vücuda getirilmesinden pek az sonra Stephan Duşan'ın emriyle sırpçaya tercüme edilen *Syntagma*'sı için de geçerlidir [2]. Ancak bu kompilâtif eserler pek çok eskimiş ve geçerliliği kalmamış malzeme de ihtiva ettikleri cihetle, 14. yüzyılın canlı hukuku için kaynak olarak ancak ciddî bir tenkit süzgecinden geçirildikten sonra kullanılmalıdır.

Buna mukabil geç Bizans devletinin iç durumunun araştırılması bakımından değerine baha biçilmez kaynaklar, Palaiologoslar devri için bol bol mevcut olan manastır vesikalarıdır. Bilhassa, Bizans'ın geç devrinde idarî, malî, iktisadî ve sosyal ilişkiler hakkında zengin ip uçları arzeden Athos manastırlarının çok sayıdaki belgesi dikkate lâyıktır. Manastır arşivlerinde mevcut malzemenin şimdiye kadar yapılan yayınlarla tam olarak istifadeye arzedildiği her ne kadar söylenemezse de, son zamanda yapılan neşriyat sayesinde bu pek önemli kaynak türü hakkındaki bilgimiz oldukça zenginleşmiştir [3].

Batı devletlerinin, bilhassa İtalyan deniz cumhuriyetlerinin doğu ile ilişkileri üzerinde N. JORGA çok zengin arşiv malzemesi toplamıştır [4]. F. THIRIET tarafından yayınlanan, Venedik senatosunun 1329'dan 1463 yılına kadar Bizans topraklarını ilgilendiren kararlarının *regest*leri faydalı yardımcı malzeme sağlamaktadır [5]. Sukutundan önceki Istanbul iktisadî hayatının araştırılması bakımından 1436 ile 1440 yılları arasında Bizans başkentinde oturan ve ticarî hesaplarını ihtimam ve titizlikle kaydetmiş olan Venedikli GIACOMO BADOER'ın kısa bir süre önce elegeçen "*hesaplar kitabı*" özel bir öneme sahip bulunmaktadır [6].

• • •

[1] Nşr. G. E. HEIMBACH, Leipzig 1851. *Hexabiblos*'un 600. yılı münasebetiyle Selânik üniversitesinin hukuk fakültesi çok sayıda tarih ve hukuk tarihine dair makaleleri ihtiva eden muhteşem bir cild (Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου Selânik 1951) neşretmiştir.

[2] Nşr. RHALLES et POTLES, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων *VI*, Atina 1859. Sırpçaya çevirisi: ST. NOVAKOVIÇ, *Matiye Vlastara Sintagmat*, Belgrad 1907.

[3] Özellikle bk. P. DÖLGER, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948; P. LEMERLE, *Actes de Kutlumus*, Paris 1945; A. GUILLOU, *Les Archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Menecee*, Paris 1955; F. DÖLGER, *Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster Iberon*, *Abh. d. Bayer. Akad. d. Wissensch. N. F.* 28, 1949; V. MOŠIN, *Akti iz svetogorskih arhiva*, *Spomenik Srpske akad. nauka* 91, 1939; V. MOŠIN - A. SOVRE, *Supplementa ad acta Chilandarii*, Ljubliana 1948. Daha eski yayınların basım yerleri için bk. yukarıda s. 295, n. 4. Sırp hükümdarlarının grekçe vesikalarından bir toplu eseri, meslekî terimlerin değerli yorumları ile A. SOLOVYEV ve V. MOŠIN neşrettiler: *Grčke povelye srpskih vladara*, Belgrad 1936.

[4] N. JORGA, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siecle*, *I-IV*, Paris 1899-1916.

[5] F. THIRIET, *Regestes des deliberations du Senat de Venise concernant la Romanie*, *I-III*, Paris - La Haye 1958-1961.

[6] *Il libro dei conti di Giacomo Badoer*, nşr. U. DORINI e T. BERTELE, Roma 1956. Geç Bizans devrinin iktisadî ve parasal şartları için ilgi çekici kaynak: H. HUNGER und K. VOGEL, *Ein byzantinisches Rechenbuch des 15. Jahrhunderts*, *Denkschriften der Österr. Akad. d. Wissensch., Philos.-hist. Kl.*, Band 78, Abh. 2, Wien 1963.

Eskikitaplarım.com

1. Küçük Devlet Olarak Bizans : Andronikos II.

Genel Bibliyografya: STEIN, *Untersuchungen.* - ZAKYTHINOS, *Crise monétaire.* - OSTROGORSKY, *Feodalite.* - OSTROGORSKY, *Paysannerie.* - G. SCHLUMBERGER, *Expedition des "Almugavares" ou routires catalons en Orient*, Paris 1902. - A. RUBIÓ Y LLUCH, *La Expedicion y Dominación de los Catalanes en Oriente*, *Mem. de la R. Acad. de buenas letras de Barcelona* 4 (1883); *Atenes en temps dels Catalans*, *Anuari de l'Inst. d'Estudis Catal.* 1 (1907). - K. M. SETTON, *Catalan Domination of Athens 1311-88*, Cambridge Mass. 1948 (tafsilâtlı bibliyografik bilgilerle). - J. v. HAMMER - PURGSTALL, *Geschichte des osmanischen Reiches*, *I-X*, Pest 1827-35. - JORGA, *Geschichte I.* - E. OBERHUMMER, *Die Türken und das osmanische Reich*, Leipzig - Berlin 1917. H. GIBBONS, *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford 1916. - W. L. LANGER and R. P. BLAKE, *The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background*, *Americ. Hist. Rev.* 37 (1932) 468-505. - WITTEK, *Mentesche.* - AYN. MLF. *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938. - G. GEORGIADES ARNAKIS, Οἱ πρωτοι 'Οθωμανοί, Atina 1947. - JIRECEK, *Geschichte I* MUTAÇIEV, *Istoriya II.* - MILLER, *Latins.* - KRETSCHMAYR, *Venedig* II. - HEYD, *Commerce du Levant I.* - G. I. BRATIANU, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siecle*, Paris 1929. - E. Ç. SKRJINSKAYA, *Genuezcy v Konstantinopole v XIV v.*, *VV* 1 (1947) 215-34.

Batının fetih gayretlerine karşı yapılan savunma mücadelesinde Mikhail VIII. başarılı olmuştu. Buna mukabil eski Bizans ülkelerinde yapılan taarruz savaşları bütün gayretlere rağmen pek az başarılı olmuştu. Balkan yarımadasının kuzey yarısını İslavlar ellerinde tutmakta idiler ve eğer Mikhail VIII. zayıflamış olan Bulgaristan'dan toprak koparabilmişse, buna karşılık yükselmekte olan Sırp devleti cihetinden yeni kayıplara uğramak tehdidi ile karşı karşıya bulunuluyordu. Denizde önce olduğu gibi şimdi de İtalyan şehir cumhuriyetleri hâkimdiler. Her ne kadar Peloponnes'in bir kısmı olağanüstü çabalar sonucu tekrar Bizans devletinin hâkimiyeti altına girmiş idiyse de, büyük kısmı hâlâ Franklara ait bulunuyordu. Aynı şekilde Boeotia ve civarındaki adalarla birlikte Attika da Frank hâkimiyetinde kalmıştı. Tesalya ve Epiros, Aitolia ve Akarnania ile birlikte, Angelosların idaresinde idiler ve inatla imparatorluk hâkimiyetine karşı koyuyorlardı. Palaiologoslu hükümdarın eski Bizans arazisini yeniden ele geçirme girişimleri hiç bir yerde bu Grek separatist devletlerinde olduğu kadar az başarılı olmamıştı. Nasıl 1204 felâketi Bizans'ın iç çözülmesinin hazırladığı bir şey olmuşsa, şimdi de birleşme oluşumuna en büyük şiddetle karşı koyanlar yine separatist Grek kuvvetler idi. Bizans imparatorunun restorasyon çabalarına karşı Balkan yarımadasında yapılan mücadelelerde baş rolü Grek büyük arazi sahiplerinin ülkesi Tesalya oynamakta idi.

Bu arada Balkanlarda bitip tükenme bilmeyen savaşlar ve Anjoululara karşı yapılan yıpratıcı savunma mücadelesi Bizans devletinin gücünü tamamiyle yitirmişti. İlke ve yöntemlerinde, gerek cüretkârlığında gerekse ülkü bakımından yüceliğinde ve daha ziyade batıya eğilimli olmasında müsbet işleri ve menfi sonuçları ile Mikhail VIII.'in politikası Manuel I.'inkini andırmaktadır. Bu, Mısır'dan İspanya'ya kadar dünya olayları

Eskikitaplarım.com

üzerinde etkili olan büyük üslûpta bir imparatorluk siyaseti idi. Fakat Bizans devletine taşınması mümkün olmayan ağırlıklar yüklemişti. Yüz yıl önce Manuel Komnenos'un cihanşümûl devlete ulaşmak için sarfettiği çabalar gibi şimdi de Mikhail Palaiologos'un büyük devlet mevkii sağlamak gayretleri imparatorluğun son gücünü de tüketmişti. O zamanlar olduğu gibi şimdi de Bizans devletinin savunma gücünün Anadolu'da temelleri oyulmuştu ve bu, şimdi çok daha ağır sonuçlar doğuracaktı. O zaman olduğu gibi şimdi de Bizans askerî ve malî bakımdan tükenmişti ve o zaman olduğu gibi şimdi de kuvvetli bir gerileme başladı. Artık Bizans devletinin, bu daha iyileşmek ümidi olmadan, inhitatı başlamıştır. Mikhail VIII.'in mağrur devleti ile haleflerinin zavallı ülkesi arasında muazzam bir fark vardır. Mikhail VIII.'in halefleri elinde Bizans bir küçük devlet ve nihayet de artık sadece komşularının bir oyuncağı hâline gelmiştir.

Bu değişmeyi çok basit bir şekilde açıklamak âdet olmuştur: Mikhail VIII. dahî bir devlet adamı, buna mukabil halefi Andronikos II. zayıf ve kabiliyetsiz bir hükümdar imişler. Gerçekte ise 13. yüzyıl sonlarından beri başlayan, Bizans devlet kudretinin çökmesi daha derin sebeplere dayanmaktadır. Devletin iç hastalıkları iyileşmez türden olup gittikçe artan dış siyasî baskılar Bizans'ı kaçınamıyacağı felâkete doğru itmekteydi. Devletin yapısı temelinden çürümüştü ve böylece Mikhail VIII. devrinde devletin ölçüsüz sarfettiği gayretlerden sonra önlenmesi olanaksız reaksiyon beliriverdi. Buna ilâve olarak süratli bir yükseliş içinde bulunan Osmanlı ve Sırp devletlerinin başlamakta olan devreye damgalarını vuran fetihleri başladı. Doğudan ve Balkanlardan vuku bulan bu çifte baskı karşısında, askerî ve malî bakımdan bitkin olan Bizans devleti âciz kaldı. Bizans'ın çöküşünü hükümdarların kişisel nitelikleri değil, işte teraziye ağır basan bu iç ve dış siyasî nedenler açıklamaktadır.

Andronikos II. (1282-1328) şüphesiz büyükçe çapta bir devlet adamı değildi, ama, genellikle iddia edildiği kadar da zayıf ve kısır düşünceli değildi. Siyaseti ağır hatalardan kurtulmuş sayılamazsa da, onun bir çok ma'kul ve önemli tedbirler almış olduğu ve devletin gereksinmeleri için anlayıştan yoksun bulunmadığı kabul edilmelidir. Ümitsiz durum içinde yapılan bütün tedavi girişimlerinin sadece sınırlı bir etkiye sahip olabilmeleri ve bunların olayların gelişmesi ile büsbütün gereksiz hale düşmelerinin günahı ona yüklenemez. Ayrıca Andronikos II. olağanüstü seviyede bir öğrenim ve eğitim görmüş olup bilim ve edebiyata çok düşkündü. Theodoros Metokhites ve Nikephoros Gregoras gibi yüksek düşünce kabiliyetine sahip kimseler onun en yakın danışmanları arasında idiler. Eğer Palaiologoslar devresi kültür bakımından büyük bir gelişme devresi olmuş ve eğer İstanbul bütün siyasî çöküşe rağmen dünyanın bir tenevvür merkezi olarak kalmışsa, bu vâkıanın şerefinde payı en küçük olan kişi her halde o kadar küçük görülmüş olan Andronikos değildir.

Eskikitaplarım.com

Daha babasının hâkimiyeti sırasında Andronikos müşterek hükümdar sıfatiyle devlet işlerine katılmıştı[1]. Onun zamanında ise oğlu ve müşterek imparator Mikhail IX. (ölm. 1320) çok daha önemli bir rol oynayacaktı. Müşterek hükümdarlık müessesesinin gittikçe artan önemi Palaiologoslar devrinin karakteristik bir tezahürüdür. Bu durum şekil bakımından da, baş ve müşterek imparatorun ünvan bakımından da eşit hâle getirilmesinde ifadesini bulmuştur; çünkü artık sadece hüküm sürmekte olan imparator değil, onun rızasiyle, ilk müşterek imparator da, önceden tayin olunan velîahd sıfatiyle – ve sadece velîahd, diğer mevcut olabilecek müşterek imparatorlar değil – hem *basileus*, hem de *autokrator* ünvanını kullanmaya yetkilidir[2]. Burada, merkeziyetçi tek şahıs hükümdarlığının, birbirinden ayrılmak eğilimindeki devlet arazisi üzerinde imparator hanedan azasının müşterek hâkimiyeti şekline dönüşmesinin ilk işareti yatmaktadır.

Daha şimdiden, önceleri elbette yabancı ve batıya ait görüşlerin müteredd î bir şekli olarak, devletin taksimi düşüncesi belirmektedir. Oğullarının çıkarını düşünerek devlet arazisinin bütün imparatorluk prensleri arasında paylaştırılmasını ilk talep eden, imparatorun ikinci karısı Irene (Jolanthe) de Montferrat idi. Ancak sorunun bu gelişme safhası için imparatoriçenin plânının karşılaştığı kesin red dikkate değer. Andronikos II. zevcesinin bu düşüncesini kabul etmedi ve bu yüzden karı-kocanın araları şiddetle bozuldu: İmparatoriçe başkenti terk ederek Selânik'e gitti, damadı Sırp kralı Milutin ile temasa geçti ve böylece oğullarından birisine Sırbistan'da velîahdlik sağlamayı tecrübe etti. Ancak plânları burada da gerçekleşmedi; çünkü Istanbul'da şımartılmış olan prenslerin Sırbistan'daki basit hayat hoşlarına gitmemişti[3].

Bu anlaşmazlığın içinde Roma - Bizans ve batı görüşlerinin etkili olduğu ve imparatoriçenin taleplerinin temelinde devlet ve kamu hukuku tasavvurlarının karışmış bir şeklinin yattığı, Bizans'ta pek âlâ idrak olunuyordu. Nikephoros Gregoras şöyle yazıyordu: "İşitilmemiş şey! İmparatoriçe, oğullarının devleti eski Roma geleneğine uygun olarak monarşi hâlinde idare etmelerini istemiyor, aksine Lâtin örneğine uyarak Bizans şehirlerini ve arazisini aralarında bölüşmelerini, her oğlunun kendi payına düşecek ayrı bir kısımda hüküm sürmesini, devletin ayrı ayrı parçalarının özel şahısların mülkü gibi oğullarına ve daha sonraki kuşaklarına intikal

[1] Mikhail VIII'.in kasım 1272 tarihli *prostagma*'sı müşterek imparatorun hakları ve yetkileri hakkında bilgi vermektedir. Krş. yukarıda s. 390 ve s. 423

[2] Pseudo - Kodinos 86. Bunun hakkında F. Dölger, *BZ* 33 (1933) 141, Ostrogorski, *Autokrator* 108 vdd., 117 vdd. ve *Annales de l'Institut Kondakov* 10 (1938) 179 vdd. Burada *autokrator* ünvanının Palaiologoslar devrinden önce müşterek imparatorlara verilmediği gösterilmiştir.

[3] Nik. Gregoras *I*, 243 vdd. Bu hususta M. Laskaris, *Viz. princeze* 73. M. Dinić (*Odnos izmedyu kralya Milutina i Dragutina*, *ZRVI* 3, 1955, s. 77) bu olayı 1315 yılı civarına vazediyor.

Eskikitaplarım.com

etmesini arzu ediyordu". Gregoras bunu açıklamak için sözlerine şu cümleyi de ilâve etmekteydi: "Bu imparatoriçe Lâtin menşeli idi ve Bizanslılara uygulamak istediği bu âdeti de Lâtinlerden almıştı" [1].

Bizans henüz devletin birliği düşüncesine bağlı idi. Fakat devletin yapısı gittikçe çözülmekte ve merkez ile eyaletler arasındaki bağlar durmadan gevşemekte idi. Aslına bakılacak olursa artık eyaletler sadece valinin şahsına göre merkezî iktidar ile birliktedir ve bundan dolayı da valiliklere çoğunlukla imparatorun akrabaları veya imparatorun en yakın çevresinden saray adamları tayin olunmaktadır. Bunlara duyulan güven pek devamlı olmadığı için sık sık değişirler. Ancak bu son ince iplikler bir kere kopunca eyalet derhal mahallî büyük arazi sahiplerinin hükmü altına girivermektedir [2]. Bizans devletinin gururunu ve bel kemiğini teşkil etmiş olan idarî sistemi, ciddî merkeziyetçi karakterini ve hiyerarşik yapısının açık-seçikliğini yitirmektedir.

Palaiologoslar hanedanının imparatorluk tahtına yerleştirilmesi Bizans yüksek asalet sınıfının bir zaferi anlamını taşıyordu. Bu suretle feodalleşme oluşumu yeni bir atılım gücü kazanmış ve 14. yüzyıldan itibaren doruğuna ulaşmıştır. Dünyevî ve ruhanî büyük arazi sahipleri mülklerini ve kendilerine tabi yarı-hür köylüleri (=*paroikoi*) gittikçe çoğaltmakta, gittikçe daha geniş imtiyazlar elde etmekte ve çoğunlukla tam vergi muafiyeti kazanmaktadırlar [3]. Her tarafı sarmış olan sefalet ortasında bunlar devlet otoritesinden kendilerini gittikçe daha büyük ölçüde kurtararak mutlu bir özel hayat yaşamaktadırlar. Buna mukabil sadece köylü mülkleri değil, arazilerini ve toprağa bağlı köylülerini büyük arazi sahiplerine kaptıran imtiyazsız küçük asalet emlâki de gittikçe çöküntüye uğramaktadır. Bunun önemli sebeplerinden birisi de düşman akınlarının yaptığı korkunç tahribattan sonra sadece sermayesi kuvvetli ve büyük arazi sahiplerinin ayakta kalabilmek olanağına sahip olmalarıdır.

Bu gelişme şekli devleti sadece siyasî değil aynı zamanda malî ve nihayet askerî bakımdan zayıflatmaktadır. Büyük arazi sahipliği müessesesi durmadan artan bir ölçüde vergi vermek yükümlülüğünden sıyrılmakta ve vergi ödeyen köylü ve küçük asalet emlâkini de yutmakta olduğundan,

[1] Nik. Gregoras *I*, 233 vd.

[2] Stein (*Untersuchungen* 20 vdd.)'ın isabetli açıklamaları ile krş.

[3] Özellikle krş. P. Charanis, *On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later*, *BSl.* 12 (1951) 94 vdd.; A. P. Kajdan, *Agrarnye otnoşeniya v Vizantii XIII-XIV vv.*, Moskova 1952; G. Rouillard, *La vie rurale dans l'Empire byzantin*, Paris 1953; Ostrogorsky, *Paysannerie*; B. T. Goryanov, *Pozdnevizantiyskiy immunitet*, *VV* 11 (1956) 177 vdd., 12 (1957) 97 vdd.; G. A. Ostrogorskiy, *K istorii immuniteta v Vizantii*, *VV* 13 (1958) 55 vdd. (=*Pour l'histoire de l'immunité à Byzance*, *Byz.* 28, 1958, s. 165 vdd.); D. Angelov, *Agrarnite otnoşeniya v severna i sredna Makedoniya prez XIV vek*, *Sofya* 1958.

Eskikitaplarm.com

devletin hazinesine giren vergi miktarı azalmakta idi; vergi idaresinde suiistimallerin çoğalması da buna yardımcı oluyordu. Diğer büyük arazi sahipleri gibi *pronoia* sahipleri de yeni imtiyazlar elde ettiler. *Pronoia* dirliklerinin aslında şartlı ve mühlete bağlı mülkiyet olmak sıfatiyle tevarüs edilemez olmalarına mukabil şimdi *pronoia* sahiplerine sık sık, kendilerine tevcih olunan emlâki ve geliri vârislerine intikal ettirme hakkı tanınmakta idi. Daha Mikhail VIII. tahta çıktığında, taraftarlarının *pronoia* dirliklerini miras bırakılabilir mülkiyet statüsüne sokmuştu: Pakhymeres'in mecazî ifadesine göre ömür boyu *pronoia* dirliklerine ölümsüzlük bahş etmişti[1]. Zamanla imparatorluk hükûmeti, *pronoia* sahiplerinin bu konudaki müracaatlerini sık sık tatmine başladı. Bununla beraber *pronoia* dirlikleri eskiden olduğu gibi hâlâ özel türde bir mülkiyet teşkil etmekteydi; çünkü tevarüs edilebilir statüdeki bir *pronoia* mülkünün dahi satılması yasaktı ve bu mülk devlete hizmet yükümlülüğüne bağlıydı. Bu yükümlülük tevarüs hâlinde mirasçıya aynen intikal ediyordu[2]. Ancak tevarüs hakkına mâlik *pronoia* iktaının satılamaz ve bir hizmete bağlı mülk olarak kalmasına rağmen bunların gittikçe daha sıklaşan tevarüs edilebilirliği yine de aslî sistemin gevşemesi anlamına gelmekte olup merkezî iktidarın giderek zayıflamasının ve kuvvetlenen feodal asaletin taleplerine artan bir ölçüde boyun eğmesinin açık bir işareti idi.

Pronoia sisteminin Palaiologoslar devrinde yetersiz etkililiği, Bizans ordusunun artık Komnenoslar devrinde olduğu gibi hiç olmazsa büyük kısmıyle bile değil de hemen hemen bütüniyle yabancı asıllı ücretli askerlerden müteşekkil olması vâkıasında bütün açıklığiyle belirmektedir. Bundan da devlet için ağır bir malî yük doğmaktadır. Mikhail VIII.'in büyük devlet olmak gayretleriyle bunun sonucunda ortaya çıkan çok yönlü askerî görevlerin gerektirdiği çok sayıda ücretli askerî birliğin bakımı ve muhafazası devleti malî bakımdan mahvetmiştir. Hiç şüphesiz Bizans savaş kuvvetleri Mikhail VIII. devrinde onbinleri bulmaktaydı; çünkü 1263 yılında Pelopones'e sadece muhafız kuvveti olarak 6000 atlı tahsis olunmuştu[3] ve 1279'da Bulgaristan'a yapılan bir sefere en azından 10000 savaşçı katılmıştı[4]. Bunlar aslında orta Bizans devri veya hatta Komnenoslar devri ölçülerine vurulduğunda çok mütevazı rakamlardır. Geç Bizans devrinin fakir düşmüş devleti için ise ücretli birlikleriyle bu ordu en azından ezici bir yük teşkil etmektedir[5]. Savaş kuvvetlerinin kökten

[1] Pakhymeres *I*, 97, 21.

[2] Krş Ostrogorsky, *Feodalité* 92 vdd.

[3] Mora kroniği 4657 vdd.

[4] Pakhymeres *I*, 466, 9.

[5] Chapman (*Michel Paléologue* 154), orduya 15 000, şehirlerdeki garnizonlara 5 000 er hesaplamak suretiyle bütün ordu gücü için 20 000 kişi kabul eder görünüyor. Ancak Chapman'ın Hopf'a dayanarak kabul ettiği 1263-65 yıllarında Pelopones için çarpışan bu 15 000 savaşçı hiç şüphesiz emre hazır kuvvetin ancak bir kısmını teşkil etmekteydi; çünkü aynı zamanda başka yerlerde de savaşılmaktaydı.

Eskikitaplarım.com

sınırlandırılması gerekiyordu ve bunu Andronikos II. yaptı da. Ancak onceleri gayenin sınırını fazlaca aştı. Çok masrafa ihtiyaç gösteren donanmanın muhafazasından, Cenevizli müttefikinin deniz kudretine güvenerek kolaylıkla edebileceğini sandı[1] ve böylece Cenova'ya iktisadî bağımlılık yükünü askerî bağımlılık ile daha da ağırlaştırmış oldu. Fakat kara ordusu da son derecede tahdit olundu ve Bizans savaş gücü öyle düşük bir seviyeye indi ki, çağdaşlarının hükmüne göre bu kuvvet "gülünecek" ve hatta "tamamiyle yok" sayılmalı idi[2]. Bu tür hükümler elbette çok mübalâğalı olmakla beraber, gerekli bir hâle gelmiş olmasına rağmen, Bizans askerî kuvvetinin pek acele ve ölçüsüzce icra edilen küçültülmesinin halk arasında uyandırdığı etkiyi aksettirmektedir. Hâlâ göz doyurucu olan Mikhail VIII.'in askerî kuvvetleri ile haleflerinin mütevazı deyimini de aşan savunma kuvveti arasındaki fark pek muazzamdı. Gerçekten de Bizans'ta 13. yüzyılın sonundan itibaren bir-ikibin savaşçıdan fazlasına sahip ordulara artık nadiren rastlanmaktadır ve sadece bu vâkıa, Bizans'ın büyük devlet olmak vasfını neden yitirdiğini ve neden Osmanlıların çok üstün savaş birliklerinin baskısı karşısında âciz kaldığını izah eder.

Malî krizin önemli bir alâmeti, halitasına az değerli maden karıştırılarak bozulmuş olan Bizans altın sikkesinin değer kaybı idi. Bizans *nomisma*'sı 11. yüzyılın ortasından beri büyük çapta kaybettiği değerini, durumun düzelmesi çok daha yüksek ayarda sikke basımına imkân verdiği için, 12. yüzyıl içinde belirli bir ölçüde yeniden kazanmıştı. Böylece Bizans altını daha 13. yüzyıl başlarında itibarî kıymetinin takriben % 90'ına sahip görünmektedir[3]. Daha sonraları, her halde Aleksios I.'dan beri, Bizans altın sikkesi için kullanılması âdet olmuş adı ile[4] *hyperpyron* yeniden bozuldu ve bu da onun itibarını dış dünyada kesin olarak kaybetmesine sebep oldu. Bizans parasına karşı mevcut olan bir zamanki kuvvetli güven yerini her tarafta gittikçe artan güvensizliğe terketti ve daha 13. yüzyılın ortalarından itibaren, bir zamanlar dünya ticaretine rakipsiz hâkim olan Bizans altın sikkesi İtalyan şehir cumhuriyetlerinin yeni altını "*la buona moneta d'oro*" tarafından süratle arka plâna itildi[5]. Gerçekten Bizans *hyperpyron*'unun altın muhtevası daha Ioannes Vatatzes devrinde itibarî değerinin sadece üçte ikisi, yani 16 kırat, Istanbul'un Mikhail Palaiologos zamanında geri alınmasından sonra ise sadece 15 ve Andronikos II.'un ilk saltanat yıllarında 14 kırat idi; 14. yüzyıl başındaki yeni sıkıntılı yıllarda *hyperpyron* eski aslî maden değerinin yarısına düşmüştür[6]. Bunun sonucu

[1] Nik. Gregoras *I*, 174, 20.

[2] Nik. Gregoras *I*, 223, 20 ve 158, 10.

[3] Krş. Stein, *Untersuchungen* 11 vdd.; Zakythinos, *Crise monétaire* 6 ve 23.

[4] Krş. Dölger, *Zur Textgestaltung der Lavra Urkunden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung*, *BZ* 39 (1939) 64 vd.; Zakythinos, *Crise monétaire* 2.

[5] Krş. Bratianu, *Études byz.* 221 vdd.

[6] Pakhymeres *II*, 493 vd. Bunun hakkında, Pakhymeres'in verdiği bilgiyi doğru olarak tefsir ederek daha önceki yorumların hatalı olduğunu gösteren Zakythinos (*Crise monétaire* 8 vdd.) ile krş.

Eskikitaplarını.com

fiyatların kuvvetle yükselmesi idi. Yiyecek maddelerinin pahalanması ise geniş halk tabakaları için, çok kişiyi dilenciliğe sevkeden açlık anlamına geliyordu[1].

Açılan yara artık iyileşmedi. Bunu izleyen devrede, genel durumun durmadan kötüye gitmesi ve artan iktisadî güçlüklerle, Bizans parasının kıymeti de düştükçe düştü ve geçinme sıkıntısı Bizans halkını gittikçe daha ağır bir baskıya aldı. Çok gerilemiş olan devlet gelirlerini yükseltmek için Andronikos II. vergi tedbirlerine baş vurdu ve gelirin oldukça artmasını sağlamaya muvaffak oldu. Yıllık vergi geliri 1 000 000 *hyperpyron*'a yükseldi[2]. Şu halde vergi yükünün yükseltilmesi cihetine gidilmişti ki, bu da ahalinin durumunu daha da kötüleştirmişti. Halkın sıkıntısı aynî vergilerin de yükseltilmesi sonucu daha da ağırlaşmıştı; çünkü σιτόκριθον adı verilen yeni bir vergi ihdas edilmişti ki, buna göre her rençber ürünün bir kısmını aynî olarak (*in natura*) devlete teslim ile mükellefti. Bunun rayici *zevgarion* başına altı *modioi* buğday ve dört *modioi* arpa idi[3]. Bununla beraber devlet gelirinin yükselmesi sadece vergilerin yükseltilmesi yoluyla değil, aynı zamanda Andronikos II.'un büyük arazi sahiplerinin vergiden muafiyet haklarını kısıtlamak gayretleriyle elde edilmişti: Bazı vergi türleri, ön plânda arazi vergisi, genellikle muafiyet dışı bırakıldı; bu vergiler resmî muafiyet belgesine sahip olanlar dahi ödemeye mecburdu[4]. İmparatorun çoğu zaman en kudretli feodaller ve nüfuzlu manasturlara karşı bu uygulamadan vaz geçmek zorunluğunu duymuş olmasına rağmen, bu tedbir devlet gelirinin artmasına hiç de az katkıda bulunmuş olmayacaktır.

Ancak Andronikos II.'un sağladığı meblâğın çağdaşlarına pek yüksek görünmüş olması Bizans'ın ne korkunç bir derecede fakirleştiğini göstermektedir. Bizans devletinin daha erken orta çağdaki yıllık gelirleri değeri takriben 7-8 000 000 *nomisma*'yı bulmakta idi[5]. Şimdi ise altın sikkenin bu zamanki değerinin sadece yarısına sahip olmasına rağmen vergi geliri güçlükle 1 000 000 altına çıkarılabiliyordu. Andronikos'un vergi reformundan önce hazine geliri her halde bundan önemli miktarda daha azdı. Vergi hâsılatı elbette Bizans devletinin yegâne gelir kaynağı değildi[6], ama

[1] Pakhymeres *II*, 494. Istanbul patriği Athanasios'un mektuplarında Bizans ahalisinin çektiği sefalet ve açlık hakkında çok müessir bilgiler vardır. Krş. R. Guilland, *La correspondance inedite d'Athanase, Patriarche de Constantinople (1283-93; 1304-10)*, *Melanges Ch. Diehl I* (1930) 138 vd. Bu hususta bk. Bratianu, *Études byz.* 162 vdd.; Zakythinos, *Crise monetaire* 109 vd.

[2] Nik. Gregoras *I*, 317, 18.

[3] Pakhymeres *II*, 493, 9.

[4] Krş. G. Ostrogorsky, *Pour l'histoire de l'immunité à Byzance*, *Byz.* 28 (1958) 211 vdd.

[5] Krş. Stein, *Studien* 142 vdd.

[6] Stein (*Untersuchungen* 10, Nikephoros Gregoras'ın zikrettiği bu 1 000 000 *hyperpyron*'u devletin bütün gelirlerinin toplamı olarak kabul etmiştir ki, bunun mümkün olması pek muhtemel değildir. Buna rağmen onun, 13. yüzyıl sonuna doğru (yani Andronikos'un vergi reformundan önce) devlet gelirinin "en çok, tasvir kurucu hükümdarların tahsil ettiklerinin sekizde biri" olduğu hükmü, *hyperpyron*'un değer kaybı hesaba katılacak olursa, hiç de mübalağalı görülmemelidir.

Eskikitaplarını.com

gümrük gelirleri artık büyük kısmiyle devlet hazinesine değil, İtalyan deniz cumhuriyetleri kasasına aktıkları için, yine de devlet bütçesinin en önemli kısmını teşkil ediyordu.

Fazladan elde edilen bu gelirler bir taraftan câri idarî masrafların kapatılmasında, diğer taraftan ise üstün kudretli komşulara ödenecek haraç ve bundan başka da 20 gemilik (=*triere*, üç sıra kürekli gemi) bir donanma ile 3 000 süvarili daimî bir ordunun masrafları için kullanılacaktı; bu atlı kuvvetin 2 000'i Avrupa, 1 000'i de Anadolu'daki garnizonlarda oturacaklardı[1]. Yani imparator, iktidarı ele aldığında malî sıkıntı baskısı ile yapmaya karar verip de uygulamasında çok acele davrandığı savunma gücü kısıtlamasını telâfiye çalışıyordu. Ancak tasarladığı program ne kadar acınacak bir şey idi! Komşu devletlere yapılan ödemelerin Bizans bütçesinin en önemli fasıllarından birini teşkil etmesi şaşılacak bir şey değildi. Düşmanlara karşı silâh güciyle savunulamıyacağına göre, barışın oradan buradan tasarruf edilen para yolu ile satın alınmasına çalışılıyordu. Nikephoros Gregoras'ın benzetmesine göre "kurtların dostluğunu elde edebilmek için, kendi damarlarını kesip onları kendi kanı ile doyurmaya çalışan bir kimse" gibi hareket olunuyordu[2]. Bizans artık bir küçük devletti; büyük bir geçmişin hayâliyle yaşayan ve kendisine miras kalan görevlerle başa çıkamadığı ve işgal ettiği coğrafya içinde varlığını artık savunamadığı için çöken ve yok olmaya koşan küçük bir devlet.

Bir çok diğer noktada olduğu gibi Andronikos II.'un politikası kilise sorununda da babasınınkinden tamamiyle ayrı idi. Çünkü bu konuda da koşullar tamamiyle yeni bir tutum gerektiriyordu. *Union* siyasetine devam etmekte hiç bir anlam kalmamıştı: *Union* eğer Martinus IV.'un papalığa başlayışı ile değilse, hiç şüphesiz "*Sicilya ikindisi*"nden beri ölmüştü. Andronikos II. tahta çıkar çıkmaz, bâriz bir ortodoks rotasına girmek üzere resmen ve törenle *union*'dan ayrıldığını beyan etmişti. Ioannes Bekkos İstanbul patriklik tahtını terketmek zorunda kalmış ve patriklik bunun üzerine tekrar, Lyon *synod*'undan sonra azledilmiş olan Josephos'a ve onun pek az sonra vukubulan ölümünü müteakip de bilgin bir kimse olan Gregorios Kyprios'a tevdi olunmuştu. Ağır ruhanî bunalım atlatılmış ve devlet Lyon konsili günlerinden beri kendisini bastıran kâbustan kurtulmuştu. Ancak Bizans kilise hayatının kaybettiği dengeyi tekrar bulabilmesi oldukça uzun bir zaman aldı. Radikal-zâhidane *zelot*'lar partisi ile kendilerine "*politikaci*" denilen ılımlı, devlet dostu parti arasındaki eski kavga yeniden alevlendi. Ölümü üzerinden çok zaman geçmiş bulunan Arsenios'u kendilerine halâ bayrak edinen *zelot*'lar kilise idaresine ve hükûmete kafa tutmakta idiler. Ancak bu münazaalar ne kadar kaba ve sert bir şekil de almış

[1] Nik. Gregoras *I*, 317, 23.

[2] Nik. Gregoras *I*, 317, 12.

Eskikitaplarım.com

olsalar, yine de yavaş yavaş yatıştılar ve 14. yüzyıl başlarında Arsenioscular, aralarındaki az sayıda mutaassıp dışında, hâkim kilise istikameti ile yeniden birleştiler.

Kilisenin önemi ve imparatorluğun bütün fikrî hayatı üzerine etkisi, çok ortodoks imparator Andronikos II.'un saltanatı zamanında en yüksek noktasına ulaşmıştır. Özellikle keşişliğin nüfuzu artmaktadır. Latin hâkimiyeti altındaki uzun krizden, kilise *union*'u zamanındaki ağır sınavlardan sonra Bizans manastırları için maddî ve manevî parlak bir devre başlar. Bizans manastırları ve bilhasa Athos dağının eski ve çok saygı gören manastırları, gerek manevî nüfuzlarını ve gerekse arazi mülklerini arttırmak suretiyle altın devirlerini yaşarlar. Aleksios I. Komnenos'dan beri bizzat imparatora bağlı olan Athos manastırları kasım 1312 tarihli bir *khrysobullon* ile Istanbul patriğine bağlandılar. Bütün Athos manastırları başrahipleri heyetinde başkan olan kutsal dağın *protos*'u artık bundan sonra imparator tarafından değil patrik tarafından tasdik olunacaktı[1]. Bu zamanda, Leon VI.'dan beri sadece pek az ve münferit değişikliklere uğramış olan kilise nizamını zamanın koşullarına uydurmak üzere, piskoposlukların yeni bir taksimine ve piskoposluklar arasındaki derece farklarının yeniden tanzimine gidildi[2]. Artık Bizans kilisesinin etki alanı ile erimekte olan devlet arazisi arasındaki fark gittikçe daha göze batıcı bir hâl almaktadır. Devlet çürüyüp giderken Istanbul patrikliği ortodoks dünyanın merkez noktası olarak kalmakta ve gerek devletin kaybettiği Anadolu ve Balkan ülkelerinde ve gerekse Kafkasya bölgesinde, Rusya ve Lituanya'da kendisine tabi metropolitlik ve başpiskoposluklara malik bulunmaktadır. Kilise Bizans devletinde devamlı unsur olarak kalmaktadır.

Devletin askerî ve malî za'fı müvacehesinde Andronikos II. dış siyasette büyük bir ılımlılıkla hareket etti. Her tarafta kendisini barış ve dostluk anlaşmaları ile emniyete almaya çalıştı; *Sicilya ikindisi*'nden beri şimdilik Avrupa cihetinden her hangi bir tehlike beklenmemesine rağmen Bizans ile ilgili batılı devletlerle de iyi ilişkiler kurmaya gayret etti. İlk karısı, Macar prensesi Anna'nın zamansız ölümünden sonra 1284 yılında *marquis* de Montferrat'nın kızı Irene ile evlendi. Bu suretle Montferrat ailesinin Selânik krallık tacı üzerindeki iddiaları sönmüş oluyordu; çünkü Selânik'in ismen kralı olan *marquis*, şimdi Bizans imparatoriçesi olan kızının lehine, esasen gerçek bir değeri olmayan hukukundan feragat etmişti. İmparatorun oğlu ve velîahdi Mikhail IX.'i batı dünyasınca Istanbul'un ismen impara-

[1] Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster* (1894) 190 vdd. Porph. Uspenskiy, *Istoriya Afona III, 2* (1892) 140 vdd.

[2] H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum*, *Abh. d. Bayer. Akad. d. Wiss. 21, Abh. 3* (1901) 595 vdd. *Notitiae episcopatuum* hakkında şimdi toplu olarak bk. Beck, *Kirche* 148 vdd.

Eskikitaplarını.com

toriçesi addolunan Baudouin II.'in torunu ve Philippe'in kızı Catherine de Courtenay ile evlendirmek çabaları da aynı yöndeki siyasetin bir sonucu idi. Ancak bu evlenme, tasarısı üzerinde 1288 yılından beri yıllar boyu müzakereler yapıldığı halde gerçekleştirilemedi[1] ve 1296 yılında[2] Mikhail IX. bir Ermeni prensesi ile evlendi. Batı dünyasında Bizans aleyhindeki plânlar hâlâ canlı idi ve bunları gerçekleştirmeye hizmet edebilecek olan âletin elden çıkarılması istenmiyordu. Bu tür plânlar baş dayanaklarını Fransa ve Napoli krallıklarında bulmakta olup en şiddetli taraftarları da Napoli kralı Charles II.'ın oğlu Philippe de Tarente ve Fransa kralı Güzel Philippe'in kardeşi Charles de Valois idiler. Her iki prensin gayretleri Charles d'Anjou'nun büyük fütuhat siyasetinin yalnızca zayıf bir yansımasından ibaret olup, sadece Bizans devletinin kudretsizliği müvacehesinde belirli bir ağırlık kazanmakta idiler. Charles II.'ın 1294 yılında Anjou hanedanının *Romania* (= Lâtin Bizans ülkesi) hak ve mülkiyetlerini devretmiş olduğu Philippe de Tarente Epiros'daki Anjou mirasını idare etmekte ve Napoli kralı adına Yunanistan'daki Frank devletçikleri ve hatta Tesalya üzerinde metbûluk hakkı iddia etmekteydi. Epiros'daki mülklerini *despotes* Nikephoros'un kızı Thamar ile evlenmek suretiyle emniyete almış olup 1295'de Epiroslular ona Aitolia'da bulunan şehirleri de teslim etmişlerdi.

İnfiradçı Grek devletlerinin kudreti Bizans imparatorluğununkinden bile daha çabuk tükenmekteydi. Buna ilâveten Epiros ile Tesalya arasında büyük bir gerginlik hüküm sürmekte olup, iş bir çok defa silâhlı çatışmaya kadar varmıştı. Bu koşullar altında Bizans 1290 yılında buraya başarı ile müdahale edebildi: Bizans ordusu Tesalya'yı geçerek derinliğine Epiros arazisine girip Ioannina'yı kuşattı. Kısa bir süre için imparatorluk tekrar Adriyatik kıyılarında göründü; çünkü bu sırada Dyrrhakhion da Bizanslıların eline geçmişti.

Philippe de Tarante'a dayanmış olmak Epiros devletine arazisinin bir kısmına mal olmuş idiyse de durumunu kuvvetlendirmeye yetmemiş ve sadece, Philippe'in yüksek hâkimiyet iddialarının büyük bir hoşnutsuzluk uyandırmış olduğu Tesalya ile ihtilâfı daha da arttırmıştı. 1295 yılında *sebastokrator* Ioannes'in oğulları Epiros'a sefer ettiler; Epiroslular mağlûp olup yardım etmesi için Bizans imparatoruna baş vurdular. Bu suretle, hele 1296 yılında hem Epiros *despotes*'i Nikephoros, hem de Bizanslıların eski düşmanı Tesalya hükümdarı *sebastokrator* Ioannes ölüp de Epiros'da Mikhail VIII.'in yeğenlerinden birisi[3] olan Bizans prensesi Anna

[1] Krş. G. Bratianu, *Notes sur le projet de mariage entre l'empereur Michel IX Paléologue et Catherine de Courtenay*, *Revue du Sud-Est europ.* 1 (1924) 59 vdd.

[2] Krş. Pia Schmid, *Zur Chronologie von Pachymeres, Andronikos L. II - VII*, *BZ* 51 (1958) 84.

[3] Kız kardeşi Eulogia'nın kızı: Krş. Papadopulos, *Genealogie der Palaiologen* No. 30.

Eskikitaplarını.com

henüz reşit olmayan oğlu Thomas namına niyâbeti üzerine aldığı ve bununla ülkede Bizans dostu istikamet idareyi eline aldığı cihetle, separatist Grek devletlerindeki gelişme Bizans için müsait bir rotaya girmiş görünmekte idi. Ancak bu anda işe üstün kuvvetiyle Sırbistan müdahale etti ve kısa bir süre önce Bizanslıların yeniden elde etmiş oldukları Dyrrhakhion'u işgal etti[1].

Daha Nemanya zamanında başlamış olan, Sırbistan'ın güneydeki Bizans topraklarında ilerleyişi şimdi kesin safhasına girmektedir. Milutin (1282 - 1321)'in ilk saltanat yılında Skopye'yi Bizanslıların elinden almasından beri (bk. yukarıda s. 429) Sırpların Makedonya sınır bölgesine saldırıları hiç durmamıştı. Nihayet Bizans 1297 yılında devletin en kabiliyetli kumandanı Mikhail Glabas idaresinde bir mukabil taarruza kalkıştı ise de bu son gayret de başarısız kaldı: Genç İslâv devletinin yıpranmamış güciyle ihtiyar imparatorluk askerî bakımdan artık başa çıkacak halde değildi. Böylece Andronikos II. Sırp kralı ile sağlam bir barış anlaşması yapmaya karar vererek ona Trabzon imparatoru Ioannes'den dul kalmış olan hemşiresi Eudokia ile evlenmesini teklif etti. Milutin için Bizans ile bağlılık kurmak ağabeyisi Dragutin ile mücadelesinde arzu edilecek bir destek anlamı taşıyordu[2]. Bizans prenseslerinden birisi ile evlenmek, itibarı bakımından, hiç de küçümsenmiyecek bir kazanç olurdu: Bizans devletinin kudreti ortadan kalkmıştı ama eski gelenekler hâlâ yaşamakta idiler ve imparatorluk hanedanı komşu kavimler yanında prestij ve itibarını henüz yitirmemişti. Bundan dolayıdır ki, Eudokia bu evlenmeyi doğrudan doğruya reddedince Milutin'in kızgınlığı büyük oldu. Ancak artık Bizans için de geri dönmek mümkün olmadığından, Sırp kralının tehdit edici tavrı karşısında Andronikos II. ona henüz beş yaşında bulunan küçük kızı Simonis'i zevce olarak vermeyi kararlaştırdı[3]. Küçük prensesin, bir Bulgar hanımı ile üçüncü evliliğini yaşamakta olan Sırp hükümdarı ile evlenmesine karşı Bizans ruhanîlerinin itirazlarına kulak asmadı. Sırp kralı ise, Bizans ile barış yapılmasına itiraz eden Sırp asalet sınıfının muhalefetini yatıştırmak zorunda kaldı[4]. Çünkü Sırp asaleti Bizans arazisinin fethinde esas kazançlı çıkan zümre olup, Bizans'a karşı açılan savaşların asıl tahrikçisi idi[5]. Theodoros Metokhites'in imparatorluk temsilcisi sıfatiyle Sırp sarayı ile giriştiği uzun müzakerelerden sonra 1299 yılı ilk baharında sulh imzalandı ve Milutin'in küçük Simonis ile evlenme töreni yapıldı.

[1] Krş. Jireček, *Geschichte I*, 339.

[2] Krş. Laskaris, *Viz. prenceze* 55 vdd. M. Diniç, *Odnos izmedyu kralya Milutina i Dragutina*, *ZRVI* 3 (1955) 57 vdd.

[3] Krş. M. Laskaris, *Viz. prenceze* 58.

[4] Theodoros Metokhites'in sefaret namesine bk.: Sathas, Μεσ. βιβλ. *I*, 166.

[5] Krş. G. Ostrogorski, *Duşan i njegova vlastela u borbi sa Vizantiyom*, *Zbornik u çast Gestr stogodişnyice Zakonika cara Duşana*, *I* (1951) 79 vdd.

Eskikitaplarım.com

Ohrida - Prilep - İştip hattının üst tarafında kalan ve Sırplar tarafından zapt edilmiş olan araziyi Milutin zevcesinin çeyizi olarak muhafaza etti.

Bizans'la yapılan barış anlaşması Bizans nüfuzunun Sırp devletinde artmasına büyük katkıda bulundu. Daha o sıralarda, sonraları Duşan'ın devletinde tam bir gelişme gösterecek olan, Sırp saray ve devlet müesseselerinin kuvvetle grekleşmesi oluşumu başlamış oluyordu[1]. Siyasî tutum daha bir çok kereler değişmekle beraber Sırp devletinin kültürel bakımdan Bizanslılaştırılması devam etti ve Sırp devleti sınırlarını Bizans aleyhine genişlettiği ve Bizans devleti içinde işgallerini derinleştirdiği nisbette de giderek kuvvetlendi.

Bizans'ın Balkanlardaki za'fı iç siyaset bakımından devletin askerî ve malî bitkinliğinin, dış siyaset bakımından ise Anadolu'da cereyan eden, devletin kaderini tayin edici olaylar yanında Venedik - Cenova savaşının almış olduğu cereyan şeklinin bir neticesi idi. Mikhail VIII.'in Ceneviz ve Venediklilerin gerektiğinden fazla nüfuz sahibi olmalarını önlemeye çalışmasına mukabil Andronikos II. tek taraflı olarak ve kayıtsız şartsız Cenevizlere dayanmıştı ve bu onun siyasî en büyük hatası idi. Venedik'in Ege denizinin güney kısmına hâkim olmasına mukabil Cenova gerek kuzey adalarında ve Marmara denizinde, gerekse Karadeniz'de kendisine kuvvetli bir pozisyon yaratmış olup Galata'dan, Akdeniz'den Karadeniz'e ve bunun arkasındaki ülkelere giden deniz yolunu kontrol etmekteydi[2]. Ancak Cenova'nın kudretinin artışı ile eskiden beri devam edegelen Venedik - Cenova rekabeti de büyümekteydi. 1294 yılında iki deniz cumhuriyeti arasında, pek az sonra Bizans imparatorluğunun da karıştığı bir savaş patlak verdi. İmparator Galata'da taarruza uğrayan Cenevizlere başkentinin surları arkasında sığınak sağladığı için Venedikliler kızarak bunun intikamını Istanbul'un sur dışında kalan mahallelerinden aldılar ve bunu da Bizanslılar, Istanbul'da oturan Venediklilere karşı giriştikleri hareketle cevaplandırdılar. Venedik - Cenova savaşı Venedik ile Bizans arasında bir savaşa dönüştü; çünkü Cenevizler bu oyunu bırakıp müttefiklerini soğukkanlılıkla kendi başlarına terkederek 1299 yılında Venedik'le bir "*ebedî barış*" anlaşması yaptılar[3]. Donanmaya sahip bulunmayan Bizans olağanüstü sıkıntıya düştü ve imparatorluğun prestijini korumak için Venedik'in tazminat talebine bütün gayretiyle karşı koymasına rağmen, nihayet Haliç'te bulunan Venedik gemilerinin tehdidi ile üstün kuvvete boyun eğerek talep edilen ödemeyi yerine getirmek zorunda kaldı. Bahtsız savaş 1302 yılında on yıllık bir mütareke ile nihayete erdi. Venediklilere

[1] Krş. V. Mošin, *Vizantiski uticay u Srbiyi u XIV v., Yugosl. İstoriski Çaposis* 3 (1937) 147 vdd.

[2] Krş. G. J. Bratianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris 1929, 250 vdd.

[3] Tafel und Thomas *III*, 391 vdd.

Eskikitaplarını.com

eski ticarî kapitülâsyonları ve yeniden adalarda bir çok koloni tesisi hakları tanındı. Cenevizler ise bu savaşın tecrübesinden, Galata'yı sağlam bir surla çevirmek fırsatını kaçırmamak hususunda faydalandılar ve böylece hemen Bizans başkenti bitişiğinde kuvvetli bir Ceneviz kalesi teşekkül etmiş oldu. Bununla da yetinilmedi, amiral olarak Fransa kralı Güzel Philippe'in donanmasında temayüz ederek Phokaca (=Foça)'daki şap madeninden efsanevî bir servet kazanmış olan Cenovalı kumandan Benedetto Zaccaria 1304 yılında Bizans'a ait olan Khios adasını zaptetti[1]. Böylece her iki deniz cumhuriyeti de savaştan daha güçlenmiş olarak çıkarlarken, düşünmeden kendisini içine atmış olduğu bu bahtsız savaş Bizans'a sadece yeni kayıplar ve hakaretler getirmişti.

Dünya tarihi bakımından en önemli olaylar ise Anadolu'da cereyan etmekte idi ve Bizans en ağır darbeyi burada yedi. 13. yüzyıl ortalarında bütün Önasya'yı harekete geçiren Mogol istilâsı ile çok sayıda Türk kabilesi Anadolu'ya doğru sürülmüştü. Yeni insan kitleleri Bizans - Selçuklu sınırına aktı ve pek az sonra da bu yeni gelenler toprak ve ganimet arayarak Bizans'a ait batı Anadolu'ya akınlar yapmaya başladılar. Zamanla Türk akınları daha da şiddetlendi. Buna mukabil Bizans tarafında mukavemet son derecede zayıftı. İznik devrinde kurulmuş olan sınır savunma sistemi bozulmuş ve ülke düşman saldırılarına korunmasızca açık bırakılmıştı.

1261 yılındaki Bizans imparatorluğunun restorasyonunun, Anadolu'nun savunma gücünü oldukça zayıflatmış olduğundan şüphe edilemez. Restorasyondan beri sadece devletin merkezi doğu sınırından uzaklaşmakla kalmamış, imparatorluk siyasetinin ağırlık noktası da tamamiyle batıya intikal etmişti. Yeniden ihya olunan devlete Balkanlar'da zulüm eden yeni görevler ve imparatorluğu batıdan tehdit eden tehlikeler bütün güçlerin devletin Avrupa yakasında yoğunlaştırılmasını gerektiriyordu. Anadolu'daki savunma hem askerî, hem de malî imkânlardan yoksundu. Daha Mikhail VIII. zamanında, Selçuklu sınırında bulunan *akritoi*'ların ücretlerini alamıyarak çekilip gittikleri[2] veya Anadolu sınırını savunmakla görevlendirilmiş askerî birliklerin Avrupa savaş sahnelerine sevk edildikleri vâki idi. Çağdaş bir yazar "Bu suretle İranlılar (=Türkler) gittikçe cüretlenerek her türlü savunma aracından yoksun ülkelere akın ederlerken, doğu bölgesi zayıflatıldı" demektedir[3]. Bundan başka, Palaiologoslar devrinde gittikçe artan feodalleşme oluşumu İznik devleti devrinde sınır bölgesinde tesis olunan askerî dirliklerin de çökmesine katkıda bulunmuştu.

[1] Hopf, *Geschichte I*, 372 vdd.; Heyd, *Commerce du Levant I*, 445 vdd., 461 vdd.; Miller, *Essays* 283 vdd.

[2] Nik. Gregoras *I*, 138, 9.

[3] Pakhymeres *I*, 310, 14. Ayrıca Wittek (*Mentesche* 16 vdd., 24 vdd.)'in isabetli açıklamaları ile krş.

Eskikitaplarını.com

Böylece Anadolu savunma sisteminin temellerini oymak hususunda malî, sosyal ve genellikle siyasî unsurlar elele vermiş bulunuyordu.

Türk fütuhatı bütün bölgeyi kaplamıştı ve eğer şurda-burda Bizans şehirleri düşmana karşı koyuyor idiyseler, düz arazide, görünüşe göre hiç bir direnme gösterilmiyordu. 1300 yılı civarında artık hemen bütün Anadolu Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Pek az sonra ancak İznik, İzmit, Bursa, Sardes, Philadelphia, Magnesia gibi bir kaç müstahkem kale ve Karadeniz Ereğlisi, Foça ve İzmir gibi liman şehirleri Türk seli ortasında birer adacık teşkil etmekteydiler[1]. Türk reisleri fethedilen araziyi aralarında paylaştılar; öyle ki, batı Anadolu bir çok Türk beyliklerine ayrılmış oldu. Eski Bithynia'yı, bütün Türk kabilelerini hâkimiyeti altında toplayarak gerek Bizans ve gerekse güney İslav devletlerini itaat altına alacak olan Osmanlı hanedanının ceddi Osman elde etmişti.

Askerî bir acz içinde Bizans bu felâket karşısında çaresizdi. Bir zamanki çekirdek arazisi Anadolu bir daha geri gelmemecesine elinden çıkmakta idi. Andronikos II. boş yere devlet arazisi içinde bir iskân yeri karşılığında Türklerle savaşmayı teklif eden Alan'ların yardımına güvenmişti. Bunlar her ne kadar anlaşma hükümlerine uygun olarak kadınları ve çocukları ile birlikte 10 000 kişilik bir kitle hâlinde Bizans topraklarına gelmişlerse de sonuç tamamiyle menfi olmuştu. Müşterek imparator Mikhail IX. tarafından Anadolu'ya sevk edilen Alan kitleleri Türklerle ilk çatışmalarında ağır bir yenilgiye uğramışlar ve yağma hırslarını Bizanslı ahali üzerinde tatmin etmek üzere hemen geriye dönmüşlerdi.

İşte tam bu sıkışık ânında imparatora beklenmedik bir yardım teklifi yapıldı. Katalan'lar savaş birliğinin ünlü başkanı Roger de Flor Türklere karşı mücadele etmek üzere kendisinin ve adamlarının hizmetini arzetti. Bu başarılı Katalan birliği Sicilya kralı Friedrich'e, Anjou'luların ülkeyi geri almak teşebbüslerine karşı yapılan mücadelede yardım etmişti. Anjou-Aragon savaşına son veren ve Sicilya'nın Aragon hanedanı idaresinde bağımsızlığını tesis eden Caltabellota barışından sonra Katalan ücretli savaşçıları işsiz kalmış olup yeni bir faaliyet alanı aramaktaydılar. Bizans imparatoru bunların tekliflerini sevinçle kabul etti ve Roger de Flor 1303 yılı sonlarında 6 500 savaşçı ile Istanbul'a geldi[2]. Bütün ümidini Katalanlara bağlamış olan Andronikos II. anlaşma gereğini yerine getirerek bun-

[1] Krş. Wittek, *Mentesche* 18.

[2] Katalanların doğudaki tarihlerinin araştırılmasında A. Rubio y Lluch'un özellikle hizmeti olmuştur. Onun bu hususta kaleme almış olduğu çok sayıda yazısı K. M. Setton (*Catalan Domination of Athens 1311-88*, Cambridge Mass. 1948, s. 286 vdd.) tarafından tanıtılmış ve kısmen de tenkit edilmiştir. Ayrıca krş. G. Schlumberger, *Expédition des "Almugavares" ou routiers catalans en Orient*, Paris 1902; Miller, *Latins* 211 vdd.; L.N. d'Olwer, *L'expansio de Catalunya en la Mediterrània oriental*, Barcelona 1926 ve özellikle K. M. Setton'un yukarıda adı geçen eseri.

Eskikitaplarım.com

lara dört aylık ücretlerini peşin ödettiği gibi, yeğeni Maria Asen'i[1] Roger de Flor'a zevce olarak vermiş, bu sonuncuyu *megas duks*'luğa tayin ve sonradan ona hatta *caesar* ünvanını da vermişti.

1304 yılı başlarında Katalanlar Kyzikos'a geçerek buradan Türklerce kuşatılmış olan Philadelphia (=Alaşehir) üzerine yürüdüler. Türkler mağlûp edildi ve Roger de Flor kurtarılan şehre galip olarak girdi. Bu başarı, durumu kurtarmaya küçük ve fakat sağlam bir askerî birliğin yeteceğini göstermektedir. Bizans devletinin felâketi böyle bir savaş gücüne sahip ve böyle bir kuvveti, ücretli asker dışında, artık bir araya getirecek durumda olmamasında idi. Yabancılardan müteşekkil bir ordu ise, hele başına buyruk ise ve asker ve zor kullanma gücünden yoksun devletin kontrolünden her an çıkabilecek bir hüviyet taşıyorsa, iki tarafı da keskin bir kılıç idi.

Katalanlar kazandıkları zaferden sonra yağma akınlarına başladılar, karada ve denizde bütün civarın asayişini bozarak Bizanslı - Türk ayırımı yapmadan önüne gelene saldırıp nihayet, Türklerle savaşacakları yerde Bizans elinde bulunan Magnesia (=Mağnisa)'ya saldırdılar. Bunları Avrupa toprağına dönmeye razı etmeyi başarmak mümkün olunca İstanbul kendisini mutlu saydı. Katalanlar kışı (1304/05) Gelibolu'da geçirdiler. İlk baharda tekrar Anadolu'ya geçeceklerdi. Ancak imparatorluk hükûmeti ile Katalanlar birliği arasındaki ilişkiler gittikçe gerginleşti. Bu küstah ücretli savaşçılara karşı duyulan nefret İstanbul'da artmaktaydı ve bilhassa müşterek imparator Mikhail IX. bunlara düşman olmuştu. Katalanlara gelince, bunlar da ücretlerinin muntazam ödenmemesinden şikâyet ediyor ve bütün kanunsuz hareketlerini ücretlerini alamamış olmaya bağlıyorlardı. 1305 nisanında Roger de Flor, Mikhail IX.'in sarayında öldürüldü. Bu müz'iç ücretlilerden bu suretle yakanın sıyrılacağı düşünülmüştü, gerçekteyse asıl felâket şimdi başlıyacaktı. Başkanlarının öldürülmesine kızan Katalanlar Bizanslılara karşı intikam seferine giriştiler ve böylece imparatorluk ile Katalan birliği arasında açıkça savaş başlamış oldu. Apros kalesi yanında, Mikhail IX.'in karışık unsurlardan müteşekkil, Alan ve Türklerle takviyeli ordusu kesin bir yenilgiye uğradı. Ön saflarda şecaatle savaşan Bizans veliahdi yaralandı ve ancak Didymoteikhos (Dimetoka)'a kaçmak suretiyle canını kurtarabildi. Mikhail bundan sonra ancak Trakya'nın en önemli şehirlerini savunmakla yetinmek zorunda kaldı; açık arazi ise düşmanın gayz ve kinini tatmine terkedildi. Tam iki yıl Trakya arazisi, eriyip küçülen mevcudu gerek yurtlarından çıkıp gelen ve gerekse küçük Türk savaş birliklerinin iltihakıyle takviye edilen Katalanlar tarafından yağma ve tahrip olundu.

[1] İstanbul'a kaçmış olan Bulgar çarı Ivan III. Asen (1279-80)'in Andronikos II.'un kız kardeşi Irene Palaiologina'dan olma kızı: Krş. Papadopulos, *Genealogie der Palaiologen*, No. 44.

Eskikitaplarım.com

Aynı zamanda kuzeyde Bulgar baskısı da arttığı için sıkıntı ve felâket daha da büyümüştü. Bir çok küçük devletçiklere bölünmüş olup 13. yüzyılın son yıllarında Tatarların pençesine tam anlamıyle düşmüş görünen Bulgaristan, Altınordu devletinde çıkan karışıklıklar ve Nogay'ın ortadan kalkmasından (1299) sonra Tatar hâkimiyetinden kurtulmaya muvaffak olmuş ve Theodor Svetoslav (1300 - 22) idaresinde yeniden daha iyi bir geleceğe doğru yol almaya başlamıştı. Bizans devletinin ümitsiz durumundan faydalanan Bulgar çarı, ülkesinin sınırlarını Balkan dağlarının güneyinde genişletmiş ve Karadeniz sahilinde bir çok önemli kale ve limanı, bu arada da bir zamanlar bir çok mücadeleye konu teşkil etmiş olan Mesembria ve Ankhialos üslerini işgal etmişti. Bizans hükûmeti bu kayıpları sineye çekmek zorunda kaldı; Bulgar çarı ile barış anlaşması yaparak zaptetmiş olduğu yerleri ona bıraktı (1307)[1]. Bu arada Katalanlar, Trakya'yı tamamiyle yağmaladıktan sonra, Rodop sıradağları üzerinden 1307 sonbaharında Kassandreia'ya gelip yerleştiler. Vahşi yağma akınlarına burada da devam ettiler. Athos dağı manastırları bile bunların elinden kurtulamadı. Ancak müstahkem Selânik üzerine yaptıkları saldırı (1308 ilk baharı) geri püskürtüldü.

Bu en müşkil anlarda batı dünyasındaki Bizans aleyhdarı plânlar da yeniden kuvvetle hortladı. Epiros - Arnavutluk bölgesinde arazisini genişletmeye uğraşan Philippe de Tarente katolik Arnavutlarla ittifak ederek Dyrrhakhion'u ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Ancak Epiros'un Bizans dostu hâkimesi *despina* Anna'ya karşı giriştiği sefer başarısız kalmıştı (1306). Kendisini bizzat "Romania *despotes*'i ve Arnavutluk krallığının efendisi" olarak adlandıran Philippe'den ziyade Bizans devletine, yerinde duramaz bir kimse olan Charles de Valois tehdit teşkil ediyordu. Çünkü, 1301 yılında bir zamanlar Bizans'ın talip olmuş bulunduğu ismen Istanbul imparatoriçesi Catherine de Courtenay ile evlenmiş bulunan bu ülkesiz hükümdar büyük bir gayretle Charles d'Anjou'nun fetih plânlarını yeniden canlandırmaya çalışmakta olup şimdi, Bizans'ın kaos içinde batar göründüğü bu anda, Istanbul imparatorluk tacına elini uzatmaktaydı. Charles de Valois 1306 yılında bir defa daha dördüncü haçlı seferi politikasına el atmaktan kendisini alıkoyamıyan Venedik cumhuriyeti ile bir anlaşma yaptı. 1308'de bunu Sırp kralı Milutin ile yapılan anlaşma izledi; ancak Milutin'in Bizans ile bütün bağları koparmadığı anlaşılmaktadır. Kardeşi Dragutin ile uzun bir savaşa (1301 - 12) girişmiş bulunan Milutin Bizans'a karşı etkili bir şekilde harekete geçecek ve Makedonya'daki fetihleri yeniden

[1] F. Dölger (*Einiges über Theodora, die Griechin, Zarin der Bulgaren, 1308-30*), *Mélanges Grégoire I*, 1949, s. 215 vd. n.2= *Paraspora*, 225 vd., n. 8)'e göre bu barış anlaşması münasebetiyle ve daha 1308 yılında (şimdiye kadar kabul edildiği gibi ancak 1320 senesinde değil) Mikhail IX.'in kızı Theodora, çar Theodor Svetoslav'a zevce olarak verilmiştir.

Eskikitaplarım.com

başlatacak durumda değildi[1]. Papa Clemens V., 1307 yılında imparatoru yeniden aforoz etmek suretiyle Bizans aleyhdarı teşebbüse manevî bir destek bahşetmişti. Charles de Valois Bizans erkânı arasında da kendisiyle iş birliği edecek kimseler bulmuştu ki, bu da Bizans'ın ne derecede teredd î etmiş olduğuna parlak bir ışık tutmaktadır. Selânik valisi Ioannes Monomakhos ve Sardes kumandanı Dukas Limpidares Fransız prensini efendileri olarak tanımaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. Ancak o zamanki durumun gereği, işin en önemli yanı, Bizans'a tabî kalan doğuda duruma fiilen hâkim bulunan Katalan birliğini kazanmak idi. Sicilya kralı Friedrich'in de aynı şekilde Katalanlar üzerinde metbûluk hakkını elde etmeye çalışmasına rağmen Charles de Valois buna da muvaffak oldu. 1308 yılında Charles'ın yetkili adamı Theobald de Cepoy onbir Venedik gemisi ile Euboea'ya ulaştı, oradan Kassandreia'ya geçerek burada Katalan birliğinden efendisi adına sadakat yemini aldı.

Hayâl sukutu kendini çok bekletmedi. Charles de Valois'nın gaye ve plânlarına zerre kadar önem vermeden, Katalanlar Kassandreia'dan Tesalya'ya sefer ettiler. Burada, önceleri Atina *duc*'ü Guy II. de la Roche'un vesâyetinde bulunup onun ölümünden sonra (1308) Bizans imparatoru tarafına geçerek onun gayrı meşrû kızı Irene ile nişanlanan, *sebastokrator* Ioannes'in torunlarından ağır hasta bir genç, Ioannes II. (1303-18) hükûm sürmekteydi. Ülke tamamiyle büyük feodallerin hâkimiyeti altındaydı. Tesalya devlet olarak can çekişmekteydi. *Sebastokrator* Ioannes I. devrinde sahip olduğu göz doyurucu kudretinin sadece gölgesi arta kalmıştı. Katalanlara karşı bir direnme düşünülemezdi bile. Katalan birliği bütün geçim endişelerinden uzak, bütün bir yıl verimli ülkenin zengin nimetlerini tükendi. Bundan sonra 1310 ilkbaharında, kesesi Tesalya parasiyle dolu, orta Yunanistan'a göçerek Atina *duc*'ü Gautier'nin hizmetine girdi. Ancak Katalanlar, bir zamanlar Bizanslılarla olduğu gibi bu defa da Franklarla bozuştular; sonuç burada da açıkça savaş oldu. Boeotia'da Kephisos'ta 15 mart 1311 tarihinde Katalanlar sayıca kendilerine üstün Frank kuvvetleri üzerinde büyük bir zafer kazandılar. Bizzat *duc* Gautier de Brienne ve şövalyelerinin çoğu kanlı savaşta hayatlarını kaybettiler. Atina ve Thebai'de Frank iktidarı kırılmıştı; bunun yerine bir Katalan devletçiği kuruldu. Bir asır müddetle Fransız hâkimiyeti altında kalmış olan Atina böylece gelecek yetmiş yılı aşkın bir zaman için Katalanların eline düşmüş oluyordu[2].

Bu kendine özgü Katalan seferinin garip sonucu işte bu idi. Batının en uzak ucundan gelen bir avuç savaş ustası maceracı, İstanbul ve Alaşehir

[1] Bu devirdeki Sırbistan olaylarına tamamiyle yeni ışık tutan M. Dinić (*Odnos izmedyu kralya Milutina i Dragutina*, ZRVI 3, 1955, s. 62 vdd.) ile kı .

[2] Son olarak krş. K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens, 1311-88*, Cambridge Mass. 1948.

Eskikitaplarım.com

üzerinden kendilerine Atina yolunu açmış ve beşeriyetin en eski ve en ünlü kültür merkezlerinden birisi olan burada kendilerine ait bir devlet kurmuştu. Katalanların Anadolu'da, Trakya, Makedonya, kuzey ve orta Yunanistan'daki macera dolu yaşamları ve bunların Türklere, Bizanslılara ve Franklara karşı başarı ile mücadele etmeleri, gerek Bizans imparatorluğunun ve gerekse onun birbirinden ayrı ve birbirine düşman yaşayan Grek ve Lâtin komşularının daha o zamanlarda bile ne derecede kuvvetsiz olduklarını en büyük bir açıklıkla göstermektedir. Katalanlar doğuya bir iktidar boşluğu esnasında gelmişlerdi: Bizans kudreti artık çökmüştü ve Türk iktidarı henüz teşekkül safhasında bulunuyordu.

Katalanların Frank Yunanistan'a çekip gitmeleri Bizans devletinin durumunu farkedilir derecede hafifletmişti. Charles de Valois'nın taarruz plânlarının temeli göçmüştü. Theobald de Cepoy, gerek kendisi gerekse efendisi artık Katalanlardan bir şey bekleyemiyecekleri cihetle, daha Tesalya'da iken onlardan ayrılmıştı. Bundan başka, ünvan bakımından imparatoriçe olan zevcesi Catherine de Courtenay daha 1308 yılında öldüğü için Charles de Valois'nın da Istanbul imparatorluk tacı üzerindeki iddiası kendiliğinden sönmüştü İmparatoriçe ünvanı onun kızı Catherine de Valois'ya intikal etmiş ve o da henüz çocuk yaşında, imparatoriçe ünvanını taşıyan bir hanımla evlenmeyi karısı Epiros prensesi Thamar'dan ayrılacak kadar önemli sayan Philippe de Tarente ile evlendirilmişti (1313). Ancak Philippe de Tarente'ın fetih plânları da, Fransa ve Napoli tarafından desteklendikleri halde, hazırlık safhasını aşamadı. Böylelikle Charles d'Anjou'nun fütuhat siyasetinin zayıf belirtilerinden ibaret kalmış bulunan Charles de Valois ve Philippe de Tarente'ın plânları suya düşmüş oluyordu. Batının Istanbul Lâtin imparatorluğunu ihya gayretleri artık sona ermişti. Venedik 1310 yılında Bizans imparatoru ile 12 yıllık bir mütareke anlaşması yaptı. Sırp kralı da yeniden Bizans'la sıkı ilişkiler kurdu; imparatora bazen 2 000 süvariyi bulan yardımcı kuvvetler gönderdi[1]. 1314 yılında Milutin'e karşı isyan ettiğinde oğlu Stephan itaat arzedip gözleri kör edildikten sonra Bizans sarayına gönderildi[2].

Bizans'ın durumu Pelopones'te de sağlamlaştı. Andronikos II. daha 1308 yılında, Mora'daki Bizans valilerinin, başarılı olmamış olan, her yıl değiştirilmesi sistemine son vermek suretiyle Mora'nın idare nizamında önemli bir değişiklik yapmıştı. Bundan sonra önce, sonraki imparator Ioannes VI.'in babası olan Mikhail Kantakuzenos 1316 yılındaki zamansız ölümüne kadar Mora'daki Bizans'a tâbi araziyi idare etti. Onun valilik

[1] Nik. Gregoras *I*, 268, 3. Ayrıca Andronikos II.'un Khilandar manastırı için çıkardığı ekim 1313 tarihli *khrysobullon* ile krş.: *Actes de l'Athos* 17, No. 26.

[2] Jirecek, *Geschichte I*, 346 vdd. M. Diniç, *Odnos izmedyu kralya Milutina i Dragutina*, *ZRVI* 3 (1955) 77 vdd.

Eskikitaplarım.com

devresi Peloponnes'te Bizans iktidarının yeniden doğuşuna başlangıç oldu. Onun eserine, Franklara karşı başarı ile savaşarak Mora'daki Bizans hâkimiyetini kuvvetlendirmeye ve genişletmeye muvaffak olan, bir zamanki Bulgar çarı Ivan III. Asen ile imparatorun kız kardeşi Irene Palaiologina'nın oğulları Andronikos Asen (1316-23) tarafından devam olundu. Mora yarımadasındaki en önemli Bizans limanı olan Monemvasia'ya İstanbul hükûmeti, Venediklilerin Koron ve Modon'daki merkezlerine karşı denge kurmak ve Peloponnes'te bir Bizans ticaret merkezi yaratmak gayesi ile, önemli ticarî imtiyazlar bahşetti[1].

Her iki separatist Grek devletinde önemli bir durum değişikliği oldu; çünkü 1318 yılında Angelos hanedanı hem Epiros, hem de Tesalya'da söndü. *Despotes* Thomas, yeğeni Kephallenia hâkimi Nicolaos Orsini'nin bir suikasdine kurban gitti. Anjou'luların düşmanlarından birisi olan Nicolaos Orsini Grek-ortodoks inancını kabul ederek, kendi öldürdüğü Thomas'ın dul kalan karısı (Mikhail IX.'in kızı) *despina* Anna ile evlenip Epiros'da tutundu. Bir yıl sonra Bizans tarafından *despotes* ünvanına nail oldu[2]. Ioannina şehri gibi ülkenin diğer bir çok kalesi Bizans imparatorunun hâkimiyetine geçti. Tesalya'daki değişiklik daha da köklü idi; çünkü Ioannes II.'in ölümünden sonra ülkenin devlet olarak varlığı sona erdi. Bizans imparatoru bu eyalet üzerinde artık hükmü kalmamış bir devlet iktaı olarak hak iddia ettiyse de hâkimiyetini sadece bölgenin kuzey kısmında kabul ettirebildi; bu kısım bile onun metbûiyetini sadece şekilen

[1] Şehre - daha Mikhail VIII. tarafından, her halde İstanbul'un tekrar ele geçirilmesinden hemen sonra zamanımıza intikal etmeyen bir *khrysobullon* bahşedilmiş idi (Dölger, *Reg.* 1897). Monemvasia başka bir *khrysobullon* da Andronikos II.'dan elde etti: *M. M. V.*, 154/55 (*Reg.* 2102). Bu çok önemli ve sadece Sphrantzes'in *Chronicon Maius* (nşr. Bonn, p. 400-04)'unda verilen ve Monemvasia tacirlerine tanınan imtiyazları büyük bir açıklık ve teferruatı ile belirten *khrysobullon*'un tarihi kesinlikle belli değildir. Zachariä (*Jus. III*, 635-38 = Zepos, *Jus I*, 538-41) ve *M. M. V.* (165-68) bunu Andronikos II.'un kasım 1317 tarihli (daha doğrusu 1316) *khrysobullon*'u olarak veriyorlar. F. Dölger, önceleri bir çok yazısında (*Faksimiles byz. Kaiserurk. Sp.* 34. *Reg.* 1897 ve *BZ*, 34, 1934, s. 126 vd.) bunun Andronikos III.'un 1336 yılına ait bir *khrysobullon*'u olduğu fikrini savunmuş olmakla beraber en yeni *Regest* cildinde, eski düşüncesini reddederek, yeni iddiasını daha tafsilâtlı olarak temellendirmeye çalışmakta ve bunu Andronikos II.'un kasım 1316 tarihli *khrysobullon*'u olarak takdim etmektedir (*Reg.* 2389). Bu arada *M. M. V.*, 166, 5'den, bu *khrysobullon*'u ısdar eden şahsın Monemvasialılara *ilk defa olarak* bir imtiyaz bahşettiği anlaşılıyor. Buna göre bu *khrysobullon* başka ve hiç de az olmayan güçlükler bir tarafa bırakılırsa, bir suretle Andronikos II.'a ait olamıyacağı gibi, daha muhtemel olarak, 1376 yılına ve Andronikos IV.'a veya hiç olmazsa Andronikos III.'a ait bulunmalıdır. Ancak bütün işaretler ne ona, ne de buna uyuyor. Böylece verilen tarihlerde – özellikle Andronikos III.'a ait olanında çok esaslı – tashihler yapmak gerekir. Fakat her hâl ve kârda bu önemli belgenin sıhhati her türlü şüphenin üstündedir.

[2] Krş. Fryançiç, *Despoti* 74 vd.

Eskikitaplarını.com

tanınmıştı[1]. Tesalya'nın en kudretli asılzadeleri, başlarında Melissenos'ların eski asil ailesi bulunduğu halde, bağımsızlık kazanıp kendilerine bir nevi beylikler kurmaya gayret ettiler. Bundan başka Tesalya'ya muazzam sayıda Arnavut girdi: Bunu izleyen onyıllarda bütün Yunanistan'a yayılacak olan Arnavut muhacereti başlıyordu. Ortadan kalkan devletin en önemli kısmını, başkent Neopatrai ile birlikte, Atina'daki Katalan düklüğü koparıp alırken, liman şehri olan Pteleon Venediklilerin eline geçti. Bizans bir defa daha olup bitenlere baka-kalmak durumunda idi. Katalan felâketinin sona ermesinden bir onyıl sonra kendisini belirten mütevazı iyileşme alâmetlerini de ihtiyar imparator ile torunu Andronikos III. arasında çıkan ve devleti uzun süreli bir iç mücadeleye iten meş'um anlaşmazlık süpürüp götürdü.

2. İç Savaşlar Devresi. Balkanlarda Sırp Hâkimiyeti

Genel Bibliyografya: V. Parisot, *Cantacuzène homme d'État et historien*, Paris 1845.- Florinskiy, *Andronik i Kantakuzin.* - Ayn. Mlf., *Yujnye Slavyane i Vizantiya vo vtoroy çetverti XIV v.*, Petersburg 1862. - D. Muratore, *Una principessa Sabauda sul trono di Bisanzio*, Chambery 1905. - F. Dölger, *Johannes VI. Kantakuzenos als dynastischer Legitimist, Annales de l'Inst. Kondakov* 10 (1938) 19-30 (*Paraspora* 194-207). - Lemerle, *L'Emirat d'Aydin.* - Tafrali, *Thessalonique.* - Ševcenko, *Nicolas Cabasilas.* - Meyendorff, *Palamas.* - R. Guilland, *Essai sur Nicéphore Gregoras*, Paris 1926. - Zakythinos, *Despotat I, II.* - Jiregek, *Geschichte I.* - St. Stanoyiviç, *Istoriya srpskoga naroda*[3], Belgrad 1926, - V. Çoroviç, *Istoriya Yugoslaviye*, Belgrad 1933. - *Istoriya naroda Yugoslaviye I*, Belgrad 1953. - St. Novakoviç, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, yeni baskısı Belgrad 1960 (S. Çirkoviç'in tashih ve tamamlamaları ile).- Mutafçiev, *Istoriya II.* - A. Burmov, *Istoriya na Bülgariya prez vremeto na Şişmanovci, Godişnik na Sofiyskiya Univ., Ist.-filol. fak.* 43, Sofya 1947. - Stein, *Untersuchungen.*

Bizans devletinin içinden dağılmış olması, ihtiyar ve genç Andronikos'lar arasındaki mücadelenin sadece başlangıcını teşkil ettiği bir sıra iç savaşlarda kendisini gösterdi. Hanedan içinde çıkan bu aile kavgası ile, imparatorluğun son gücünü de tüketip Türk ve Sırp fütuhatına ülkenin kapılarını açan ağır bir iç mücadeleler devri başlamış oldu. Büyükbaba ile torun arasındaki anlaşmazlık önce kişisel nedenlerden doğdu. Mikhail IX.'in en büyük oğlu, yakışıklı ve çekici bir kişiliğe sahip kabiliyetli bir genç olan Andronikos III. bir zamanlar ihtiyar imparatorun en çok sevdiği kişi idi. Daha küçük yaşında müşterek imparator ünvanına nâil olmuş olup babasından sonraki velîahd addolunuyordu. Ancak zamanla iki taraf arasında karşılıklı bir hoşnutsuzluk belirdi: Genç Andronikos'un düşüncesiz

[1] Nik. Gregoras *I*, 229 vdd., 278 vd. I. Sokolov, *Krupnye i Melkie vlasteli v Fessalii*, *VV* 24 (1923-26) 35 vdd.; A. Solovyev, *Fessaliyskie arkhonti v XIV* v., *BSl.* 4 (1932) 159 vdd.

Eskikitaplarım.com

ve hoppaca yaşamı, kanun ve âdet dışı hareketleri ve israfları, geleneklere ciddiyetle bağlı ihtiyar imparator için tahammülü güç bir hal aldığı gibi, genç prense de babasının ve büyükbabasının vesayeti gittikçe daha ağır gelmekte idi. Aşk maceralarından birisinin bahtsız sonucu çatışmanın vukuunu çabuklaştırdı. Efendilerinin bir rakibinin peşine düşen Andronikos'un adamları feci bir yanlışlık neticesinde prensin kardeşi Manuel'i öldürdüler. Bu korkunç haber, Selânik'te ağır hasta olarak yatan Mikhail IX.'in ölümünü tacil ettiği gibi (ölm. 12 ekim 1320), ihtiyar imparatoru da derin surette kızdırdı ve onu genç Andronikos'un velîahdlik haklarını feshetmek kararına vardırdı.

Ancak genç Andronikos, bilhassa Bizans asalet sınıfının genç kuşağı içinde çok taraftara sahip bulunmaktaydı; sevilmeyen ihtiyar imparatora karşı kuvvetli bir muhalefet belirdi. Bu muhalefetin başında Andronikos'un en yakın dostu, genç ve zengin bir mülk sahibi asilzade, Ioannes Kantakuzenos ve babası tarafından kuman menşeli olmakla beraber ana taraftan imparatorluk ailesi ile akraba olan hilekâr bir maceraperest, Syrgiannes bulunmakta idiler. Hazırlanan komploda Trakya ve Makedonya'da önemli kumanda mevkilerine sahip bulunan Theodoros Synadenos ile harîs bir türedi, Aleksios Apokavkos da baş rollerde idiler. Gerekli ödemelerde bulunmak suretiyle Syrgiannes ve Kantakuzenos da Trakya'da valılikler elde ettiler. Memuriyetlerin para ile satılması kötü âdeti Palaiologoslar devletinde çok yaygındı: Aydın bir kişi olan *büyük logothetes* Theodoros Metokhites bile bu âdete uymuş görünüyor[1]. Ancak bu usul bu sefer devlete pahalıya mal olacaktı; çünkü Syrgiannes ve Kantakuzenos satın aldıkları idarî bölgeleri, mücadeleyi teşkilâtlandırmak için üs olarak kullandılar. Vergi yükü ağır olan eyaletin hoşnutsuzluğuna dayanarak Bizans aristokrat sınıfı, Istanbul hükûmetine karşı şiddetli bir hareket başlatmaya muvaffak oldu. 1321 paskalyasında Andronikos III. başkenti terk ederek dostlarının Edirne yanında toplamış oldukları orduya iltihak etti. Başlıyacak olan mücadelede o, saltanat devresi devlete bir çok kayıplar ve ağır mahrumiyetler getirmiş bulunan ihtiyar imparatora nazaran psikolojik bakımdan çok daha müsait bir mevkide bulunuyordu. Malî güçlüklerin baskısı ile Andronikos II. en ciddî tasarruf tedbirlerine baş vurmak zorunda kalmıştı ki, bu bir hükümdarın halk tarafından sevilmesine hiç bir zaman katkıda bulunmamıştır. Andronikos III. ise hiç bir sorumluluk ile yüklenmiş değildi, arzu ettiği en hoşa gidecek vaidlerde bulunabilir, istediği demagojik tedbire baş vurabilirdi. Taraftar kazanmak için büyük bir cömertlikle arazi bağışları yaptı ve imtiyazlar dağıttı. Rivayete göre Trakya'yı bütün vergi yüklerinden muâf tutmuştu[2]. Onun bu tarzda davranışı iç savaşın sonucu üzerinde iki tarafın askerî gücü arasındaki

[1] Nik. Gregoras *I*, 402, 3 ve 426, 3. [2] Nik. Gregoras *I*, 410, 14.

Eskikitaplarını.com

taraftan daha etkili oldu. Trakya ahalisinin bu eli açık genç imparatora dönmesine hayret etmemek gerekir. Ordu Syrgiannes'in idaresinde Istanbul'a doğru harekete geçince ihtiyar imparator başkentte bir isyan çıkması korkusu ile barış yapmak hususunda müsaraat gösterdi.

Andronikos III. Trakya ile daha önce adamlarına tevcih etmiş olduğu Makedonya'nın bazı kısımlarını aldı. Başkent ve geri kalan Bizans arazisi Andronikos II.'a kaldı. Böylelikle, daha kısa bir zaman önce sözü bile edilmek istenmiyen (bk. yukarıda s. 443) devlet arazisinin bir nevi taksimine gidilmiş oluyordu. Hiç olmazsa dışa doğru devletin birliğini korumak üzere, yabancı devletlerle müzakere hakkını Andronikos II. kendisinde alıkoymuştu. Bu ilke ise pek çabuk ihlâl edildi ve her iki imparator da kendine özgü, diğerininkinin aksi yönde ve hatta birbiri aleyhine bir dış politika yürütmeye başladı. Barış da zaten uzun sürmedi; daha 1322'de iç mücadele yeniden alevlendi. Genç Andronikos tarafında, esas nedeni *megas duks* Syrgiannes ile *megas domestikos* Kantakuzenos arasındaki rekabet olan anlaşmazlıklar çıkmıştı. Andronikos III. dostu Kantakuzenos'un tarafını tuttuğu için, o zamana kadar bütün teşebbüsün asıl idarecisi olan Syrgiannes, şimdi de eski efendisi ve himayegerdesine karşı yapılan mücadelenin başında bulunmak üzere ihtiyar imparatorun tarafına geçti. Ancak devlet içinde umumî efkâr gittikçe daha kuvvetle genç Andronikos'a temayül ediyordu. Genç hükümdara Istanbul'un hemen yakınında bulunan bir çok şehir itaat arzedince ihtiyar imparator bir defa daha boyun eğdi ve barış eski şartlarla yenilendi.

Bunu uzunca bir sükûnet devresi izledi ve 2 şubat 1325'de Andronikos III. büyükbabasına müşterek imparator olarak taçlandırıldı. Ancak bu iç savaşın büyük çarpışmalar yapılmadan cereyan etmiş olmasına rağmen içte ve dıştaki sonuçları yeteri kadar ağırdı. Askerlerin durmadan bir yerden bir yere naklini gerektiren savaş hali, bilhassa Trakya'da ekime engel olmuş ve her tarafta normal iktisadî hayatı kötürümleştirmişti. Merkezî iktidar otoritesi, barış anlaşması gereğince ihtiyar imparatora ait kalmış bolgelerde bile zayıflamıştı. Selânik valisi, Andronikos II.'un yeğeni ve *büyük logothetes* Theodoros Metokhites'in damadı *panhypersebastos* Ioannes Palaiologos[1] valilik bölgesini imparatorluktan ayırmaya karar verdi. *Büyük logothetes*'in Strumica ve Melnik'te kumanda mevkiinde bulunan iki oğlu da onun bu kararını desteklediler. Olay *panhypersebastos*'un, damadı olan Sırp kralı Stephan Deçanski'den yardım talep edip onun Üsküp'teki sarayına gitmesi ile daha da tehlikeli bir mahiyet aldı. Endişelenen imparatorluk hükûmeti derhal ona *caesar* ünvanını teklif etti. Ancak Ioannes Palaiologos Sırp sarayında bulunduğu sırada öldü (1327). Fakat Anadolu

[1] Krş. Papadopulos, *Genealogie der Palaiologen No.* 38.

Eskikitaplarım.com

'da Türkler fütuhatlarını sürdürdüler: 6 nisan 1326'da[1] Bursa açıktan teslim oldu ve Osman'ın oğlu Orhan tarafından başkent yapıldı; Osman'ın son istirahat yeri olarak da Osmanlılarca kutsal bir yer oldu.

Bu arada 1327 ilkbaharında iki imparator arasında üçüncü kez açıkça savaş çıktı ve bu sefer güney islav devletleri de bu Bizans içi mücadelelere daha büyük ölçüde karıştılar. Sırp - Bulgar ihtilâfı, Bizans hanedanını ve bununla birlikte imparatorluğu parçalayan rekabet ile ilgili idi. Andronikos II. Sırp hükümdar ailesi ile eski münasebetleri sayesinde Sırbistan ile ittifak edince Andronikos III., Sırp kralının kızkardeşi olan karısını boşayıp selefinden dul kalmış olan Andronikos III.'un kızkardeşi Theodora ile evlenen Bulgar çarı Mikhail Şişman ile ittifak akdetti. Bu sefer de talih Andronikos III.'a güldü; çünkü ümitsiz durum devlet içindeki hoşnutsuzluğu ve böylece genç imparator taraftarlarının sayısını arttırmıştı. İhtiyar imparatorun taraftarlarınca Makedonya'da girişilen mukabil saldırı, Sırp kralı harekâta katılamadan akamete uğradı. Bütün Bizans Makedonya'sı ve hatta Selânik genç Andronikos'a itaat etti. Andronikos III. İstanbul yakınlarında ordugâh kurmuş olan ordusunu Synadenos'un kumandasında bırakarak Kantakuzenos'un refakatinde Selânik'e gitti ve orada imparator olarak törenle karşılandı (ocak 1328). Başkent Istanbul'da da muhalefet endişe uyandırıcı bir şekilde büyümekte olup Andronikos II. tam yeni barış müzakerelerine başlamayı düşünürken Bulgar çarı birdenbire tutumunu değiştirip ona Bulgar - Tatar karışımı bir yardımcı kuvvet yolladı. Bu durum ihtiyar imparatorun kalbini yeni ümitlerle doldururken bir taraftan da genç Andronikos'u daha enerjik davranmaya sevketti. Bulgar çarını müzakereler ve tehdit yoluyla, göndermiş olduğu yardımcı kuvveti geri çağırmaya sevkederken bir taraftan da Istanbul'daki taraftarları ile müzakereye girişti. Andronikos III. 24 mayıs 1328'de zorla şehre girerek, mücadeleye mecbur kalmadan hâkimiyeti eline geçirdi. Büyükbabasını istifaya zorlamakla beraber önceleri onun imparatorluk sarayında ikametine müsaade etti; ancak iki yıl sonra ihtiyar imparator genç Andronikos'un taraftarlarınca keşiş giysisini kabule zorlandı ve 13 şubat 1332'de Keşiş Antonios adı altında vefat etti.

Andronikos III. (1328 - 41) ile tipik temsilcisi Ioannes Kantakuzenos olan yeni bir kuşak iktidara ulaşmıştı. Son yıllarda isyan hareketinin asıl elebaşısı olmuş bulunan Kantakuzenos şimdi devlet idaresinin başı oldu. Siyasî kabiliyet bakımından bütün çağdaşlarından aynı zamanda şövalyece şecî ve fakat içinden tutarsız imparatordan ölçüsüz derecede üstündü. Andronikos III.'un gayretle ve hiç de başarısız olmayan bir şekilde kumandan olarak faaliyet göstermesine mukabil, devlet politikasına yön veren Kan

[1] Tarih için Chrantis, *Short Chronicle* 341 vd., 1391 tarihli anonim kroniğe göre Lampros - Amantos, Βραχεά Χρονικά No. 52, 5.

Eskikitaplarım.com

takuzenos idi. Demagojik vaadler devresi iç savaşın bitmesi ile son bulmuştu. İktidarla birlikte sorumluluk yükünü de sırtlamış olan Andronikos III. ve Kantakuzenos çoğu kere düşürülmüş hükûmetin tedbirlerine baş vurdular. Bununla beraber iç savaşın açtığı yaraları artık tamamiyle iyileştirmek mümkün değildi. Malî sıkıntı daha baskılı bir hal almıştı ve *hyperpyron*'un değeri iç savaşların yapıldığı yıllarda yeniden düşmüştü. Yeni hükûmet adalet ve hukuk müesseselerinin yeniden düzenlenmesinde daha başarılı olabildi.

Bizans mahkemelerinin atasözü haline gelmiş olan rüşvetçiliği daha Andronikos II.'u Bizans adliyesini reforma tâbi tutmaya sevketmişti. 1296 yılında imparator Istanbul'da, en yüksek adlî merci sıfatiyle adaletin tecellisine yardımcı olması düşüncesiyle, kilise büyüklerinden ve senatör rütbesindeki devlet ricalinden müteşekkil oniki kişilik bir hâkimler şûrâsı kurmuştu. Netice hayâl sukutu uyandırıcı mahiyette oldu. Yeni kurulmuş bu yargıtay kısa zamanda itibarını yitirerek faaliyetini durdurmuştu. Bu sebeple Andronikos III. 1329 yılında, ikisi ruhanî, ikisi devlet erkânından olmak üzere sadece dört üyeden müteşekkil yeni bir yüksek hâkimler heyeti kurdu. Pek geniş yetkilerle donatılan bu dört "Rumların genel hâkimleri" (καθολικοὶ κριταὶ τῶν Ῥωμαίων) devletin bütün adlî cihazını kontrol altında bulunduracaklardı. Hükümleri kesin olacak, itiraz edilemiyecekti. Ancak Andronikos III. da yüksek hâkimleri ile ağır bir hayâl sukutuna uğrayacaktı. Daha 1337 yılında bunlardan üçü rüşvetle satın alındıkları ispat olunduğu için azledilip sürüldüler. Buna rağmen bu "genel yargıçlar" müessesesi varlığını korudu. Zamanın akışıyla pratik ihtiyaçlara göre bir çok değişikliklere uğramakla beraber hatta devletin ortadan kalkmasına kadar yaşadı. Eyaletlerdeki duruşmalarda her seferinde bütün bu dört hâkimin birden hazır bulunması, anlaşılabileceği gibi, elbette mümkün değildi; bu sebeple bir müddet sonra bu umumî hâkimlerden sadece bir tanesinin bütün heyet adına verdiği kararla yetinilmeye başlandı. 14. yüzyılın ortalarından itibaren kendisini gittikçe daha şiddetle hissettiren, imparatorluğun muhtelif kısımları arasındaki bağlantıların gevşemesi ile adlî mekanizmanın aslında merkeziyetçi olarak düşünülmüş esaslarında da bir gevşemeye müsaade olundu ve daha elâstikî bir düzene geçildi. Istanbul'daki genel hâkimler yanında mahallî genel yargıçlar zuhur etti: Daha sonraki zamanlarda Selânik'te, Mora ve Lemnos'ta, hatta Sırp hâkimiyeti altındaki Serrhes'de buralara mahsus genel hâkimlere rastlanmaktadır. Palaiologoslar devrindeki adalet müessesesi için karakteristik olan cihet, devlet adliyesinin verdiği hükümlerde ruhanî sınıfın payının büyüklüğüdür. Kilisenin imparatorluk adliyesi üzerindeki nüfuzunun büyüklüğü, ikisi zaten ruhanî olan dört kişilik genel hâkimler heyeti yanında bir de patriklikte ruhanî bir mahkemenin mevcut bulunmasından anlaşılmaktadır. Bu mahkeme imparatorluk mahkemesi ile işbirliği ediyor, onu

Eskikitaplarım.com

destekleyip tamamlıyor, fakat bazen de ona karşı vaziyet alıyor ve savaş zamanlarında hatta imparatorluk mahkemesinin yerini alıyordu[1].

Dış siyaset bakımından durum Osmanlıların Anadolu'da ve Sırpların Makedonya'da devamlı ilerlemeleri ve bunun dışında Bizans'tan kopmuş Grek ve Lâtin devletlerinin daha da zayıflamaları ile vurgulanmakta idi. Bizans Osmanlılar ve Sırplar karşısında acz içinde kıvranırken, bir taraftan kuzey Yunanistan'da, diğer taraftan ise Ege denizinde bazı başarılar elde edebildi ki, bu başarılarda Anadolu Türk beyliklerinin payı hiç de az olmamıştı. Yeni hükûmetin politikasına özel bir damga vuran ve onu yeni bir havaya bürüyen husus, Kantakuzenos'un, aynen Bizans devleti gibi, Osmanlıların genişlemesiyle kendilerini tehdit altında hisseden Türk beyleri ile işbirliği yapmasıdır. Buna karşılık devlet deniz ve ticaret politikası bakımından bağımsızlığını yeniden elde etmek için Cenova ile mevcut ittifakından sıyrılmak gayreti içindedir. Bunun baş şartı ise kendi donanma gücünün arttırılması idi. Böylece gemi inşası imparator Andronikos ve *büyük domestikos* Ioannes Kantakuzenos için en önemli görevlerden birisi oldu. Devlet imkânları yetersiz kaldığı için her halde daha o zamanlarda Kantakuzenos ve diğer zengin asilzadeler ellerindeki imkânlarla donanma inşasını karşıladılar[2]. Bunun sonucu, devlet ve savunma gücünün devletin zenginlerine karşı malî bir bağımlılık altına girmeleri oldu.

Sırp krallığının kuvvetlenmesi Bizans ve Bulgaristan'ı tekrar birleştirdi. Bizans iç savaşının sonlarında Andronikos III. ile eniştesi arasında çıkan ihtilâf filvâki her iki tarafça da sınır ihlâlleri ve yağma akınlarına sebep olmuştu. Buna rağmen barış çabucak tekrar kuruldu ve Sırbistan'a karşı bir ittifak anlaşması yapıldı. Bununla beraber müşterek bir Bizans Bulgar harekâtı yapılamadı. Andronikos III. her ne kadar Sırp sınır bölgesine girdi ise de, mücadeleye müdahale edemeden Sırbistan ile Bulgaristan arasında 28 temmuz 1330'da Velbujd (=Köstendil) yanında büyük ve kesin savaş yapıldı ve Bizans imparatoru müttefikinin yenilgisi haberi üzerine geri çekildi. Bulgar ordusu imha edilmişti: Bizzat çar Mikhail Şişman mücadelede maktul düşmüştü. Muzaffer Sırp kralı, Trnovo tahtına

[1] Zachariä (*Geschichte* 385 vdd.) ve L. Petit (*La réforme judicaire d'Andronic Paléologue 1329, Échos d'Or.* 9,1906, s. 134 vdd.) yanında şimdi özellikle problemin daha derinliğe bir incelenmesini başlatan P. Lemerle'in önemli araştırmaları ile krş.: *Le Juge general des Grecs et la réforme d'Andronic III, Mémorial L. Petit* (1948) 292-316; *Recherches sur les institutions judicaires à l'époque des Paléologues I: Le tribunal impérial, Mélanges H. Grégoire, I* (1949) 369-84; *Recherches sur les institutions judicaries à l'époque des Paléologues II: Le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal, Mélanges P. Peeters,* (1950) 120-33. Ayrıca krş. I. Sevcenko, *Léon Bardales et les juges généraux ou la corruption des incorruptibles, Byz.* 19 (1949) 247 vdd.

[2] 1341 yılı için böyle malî bir yardım Kantakuzenos tarafından bilhassa kaydedilmektedir (Kantakuzenos *II*, 38 vdd.).

Eskikitaplarım.com

yeniden kızkardeşi Anna ile oğlu Stephan'ı yerleştirirken, Andronikos'ın kızkardeşi Theodora ülkeden kovuldu[1].

Velbujd savaşı Balkan ülkelerinin kaderinde bir dönüm noktası teşkil eder. Bu savaş Makedonya etrafında cereyan eden mücadeleyi savaş meydanında kesin sonuca ulaştırmış ve müteakip onyılların damgasını taşıdığı Sırp hâkimiyetinin temel taşını yerleştirmiştir. Andronikos III. hiç olmazsa Bulgar müttefikinin uğradığı bozgundan kendi devleti için bir fayda sağlamaya çalıştı. Kızkardeşi Theodora'nın intikamını almak bahanesiyle Bulgar - Bizans sınır bölgesinde bir çok kaleyi işgal ve etrafında çok mücadele edilmiş olan Mesembria ve Ankhialos şehirlerini zaptetti. Bu arada Bulgaristan'da ve pek az sonra da Sırbistan'da durum değişti. Bulgar *boyar*'ları çariçe Anna ile oğlunu ülkeden kovarak Mikhail Şişman'ın yeğeni Ivan Aleksandr (1331 - 71)'ı tahta çıkardılar. Sırbistan'da asalet sınıfı kral Stephan Deçanski'ye karşı ayaklanarak hâkimiyeti onun oğlu Stephan Duşan (1331 - 55)'ın eline teslim ettiler. Her iki İslav hükümdar aralarında sağlam bir barış kurdular ve Stephan Duşan, çarın kızkardeşi Helene ile evlendi. Ivan Aleksandr derhal Bizans ile savaşı ele aldı. Andronikos taraftan işgal edilen şehirleri yeniden kazanmaya ve önceki sınırı bir anlaşma ile emniyet altına almaya muvaffak oldu (1332). Sırp asilzadelerine gelince bunlar yeni hükümdarları ile birlikte Bizans Makedonya'sına tetih seferine çıktılar.

Başlangıcından itibaren ve bütün zafer dolu iktidarı boyunca Duşan, erimekte bulunan Bizans imparatorluğundan toprak koparmayı başaran Sırp büyük asalet sınıfının kudretli fütuhat gayretinin taşıyıcısı oldu[2]. Bizans devletinin içinde çıkan karışıklıklar bu fütuhat arzu ve ihtiyacına gittikçe daha büyük ölçüde cevap vermekteydi. 1334 yılında nüfuz ve itibar sahibi bir Bizanslı hain, Sırp hükümdarının hizmetine girdi. Bizans iç savaşları sırasında her iki tarafta zaman zaman baş rolü oynamış bulunan Syrgiannes Istanbul'dan kaçmış, uzunca bir süre Galata'da, Euboea ve Arnavutluk'ta kaldıktan sonra nihayet Duşan'ın sarayına gelmişti. Bu enerjik ve savaş ustası adam Sırp kralına, Bizans imparatorluğuna karşı yapılan mücadelede büyük hizmetler yaptı. Daha o sıralarda Okhrida, Prilep, Kastoria ve Strumica gibi bir çok önemli Makedonya müstahkem mevkii sukut etti. Ancak Selânik'in kuvvetli surları zafer dolu Sırp ilerleyişini durdurdu. Nihayet imparatorun mutemet bir adamı Syrgiannes'i öldürmeyi başardı ve Duşan Bizans'ın barış önerisini kabul etti; çünkü kuzeyden bir Macar akını Sırp devletini tehdit etmekte idi. Duşan ile An-

[1] Jireček, *Geschichte I*, 361 vdd. A. Burmov, *Istoriya na Bulgariya prez vremeto na Asyaneevtsi*, *Godişnik na Sofiyskiya Univ.* 43 (1947) 40 vdd.

[2] Krş G. Ostrogorski, *Duşan i nyegova vlastela u borbi sa Vizantiyom*, *Zbornikuçast şeste stogodişnyice Zakonika cara Duşana I* (1951) 79 vdd.

Eskikitaplarını.com

dronikos III. arasında 1334 ağustosunda vukubulan bir mülâkatta, hükümlerine göre Sırpların Okhrida, Prilep ve Strumica dahil olmak üzere Makedonya'daki fetihlerinin büyük kısımlarını muhafaza ettikleri bir barış anlaşması yapıldı[1].

Avrupa'daki arazide henüz felâketin başında bulunulurken, faciânın son sahnesi Anadolu'da oynanmakta idi. Filvaki Andronikos III. ve Ioannes Kantakuzenos felâketi önlemek teşebbüsünden geri kalmış değillerdi. Daha 1329'da 2 000 kişilik bir savaş kuvveti ile, kuşatılmış olan Nikaia (=İznik)'yı kurtarmak için Osmanlılara karşı sefer etmişlerdi. Ancak Bizanslılar bu eşit kuvvetlerle yapılmayan mücadelede mağlûp olmuş, üstün düşman Philokrene yanındaki savaşta galip gelmiş ve 1331 mart ayı başında[2] Orhan, iki kuşak önce Bizanslılığın merkezi olmuş bulunan şehri eline geçirmişti. Bundan altı yıl sonra Nikomedeia (=İzmit) de Osmanlıların eline geçti[3]. Anadolu'da imparatorluğun elinde kalan, Philadelphia (=Alaşehir) ve Karadeniz kıyısındaki Herakleia (=Karadeniz Ereğlisi) gibi birbirinden uzak bir kaç şehirden ibaretti. Bizanslıların buralarda, Türk dalgası ile etrafları çevrili, bir kaç onyıl daha tutunabilmeleri hayranlığa şayan ve fakat müteakip gelişme bakımından önemsizdi. Bithynia kıyısının fethinden sonra, kudretlerini zamanla komşu Türk beylikleri aleyhine önemli bir oranda geliştirmiş olan Osmanlılar deniz yolu ile ve mütemadî saldırılarla devletin Avrupa kısmındaki kıyılarına da uzanmaya başladılar. Andronikos III. her ne kadar bu saldırıları henüz geri püskürtebiliyor idiyse de, bunlar gelecekteki büyük tehlikelerin habercileri idiler.

Osmanlıların Ege denizinin kuzey kısmında olduğu gibi Anadolu'nun Türk sahil emîrlikleri de bu denizin güney kısmında dolaşıp durmaktaydı. Bunların saldırıları daha ziyade, denizin bu kısmına hâkim olan Lâtinlere dönüktü; hâkimiyetleri Trakya ve Ege kıyılarına yakın adalardan ibaret bulunan Bizanslılara ise sadece pek az dokunuyorlardı. Durumun böyle oluşu bir Türk emîrlikleri - Bizans işbirliğini hatıra getirmekteydi. İmparatorluk gibi Osmanlılara ve Lâtinlere karşı mücadele zorunda olan Anadolu emîrliklerine dayanarak Andronikos III. ve Kantakuzenos yeni inşa edilen donanma ile denizde Bizans'ın durumunu kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. 1329 yılında imparatorluk filosu, Cenovalı Zaccaria ailesinin hâkimiyeti altında bulunup başlangıçta imparatorun yüksek hâkimiyet haklarını tanımış olmakla beraber sonunda devletten tamamiyle ayrılmış olan Khios adasına

[1] Jireček, *Geschichte I*, 367 vdd. M. Diniç, *Za hronologiyu Duşanovih osvayanya vizantiistih gradova*, *ZRVI* 4 (1956) 7.

[2] Lampros - Amantos (Βραχέα Χρονικά No. 26, 4)'a göre: 2 martta; Goryanov tarafından yayımlanan kroniğe (*VV* 27, 1949, s. 283, 86) göre: 1 mart 1331'de. Bu hususta krş. V. Laurent, *REB* 7 (1949) 209.

[3] Nikomedeia'nın 1337 yılında zaptı için krş. G. Georgiades Arnakis, Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί, Atina 1947. V. Laurent, *REB* 7 (1949) 211

Eskikitaplarını.com

sefer etti. Aynı şekilde Cenevizler elinde bulunan Phokaca (=Foça)'yı da imparator, komşu Anadolu emîrlerinin fiilî yardımı ile Bizans hâkimiyetini kabule zorladığı gibi nihayet Lesbos (=Midilli)'u da batı devletlerinin zaptetme teşebbüsünden kurtardı. Burada küçük çapta bir 1204 oyunu tekrarlanmıştı: Türk korsanlarını ortadan kaldırmak için kurulan Hıristiyan Devletler Birliği, Bizans imparatorunun da koalisyona bizzat formel olarak katılmış olmasına rağmen, bu Bizans adasına saldırmıştı. Bunun üzerine imparator, Türklerin desteği ile mülkünü hıristiyan kardeşlerine karşı savunmak zorunda kalmış ve bunu da dramatik bir mücadele sonunda başarmıştı.

İmparatorluğun en önemli başarıları ise Tesalya ve Epiros'ta elde edildi. Tesalya mahallî eşrafının en kudretlisi olan Stephanos Gabrielopulos Melissenos'un ölümünden (1333) sonra ülke tam bir karışıklık içine düştü. İmparatorluğun Selânik valisi Ioannes Monomakhos süratle bölgeye girdi ve onu bizzat imparator izledi. Kısa bir zaman içinde Tesalya'nın kuzey yarısı, Katalan sınırına kadar Bizans devletine ilhak edilmiş bulunuyordu. Tesalya'nın batı kısmını zorla almaya çalışmış olan Epiros *despotes*'i Ioannes Orsini (1323 - 35) geri püskürtülerek ülkeyi boşaltmak zorunda kaldı. Tesalya'ya muhaceret edip o zamana kadar bağımsızlıklarını korumuş olan[1] Arnavut kabileleri bile imparatora itaat arzetti.

Tesalya'nın ilhakından sonra şimdi de Epiros sorununun çözülmesi gerekiyordu. Bitip tükenmez parti mücadeleleri, komşuların birbirine aykırı hâkimiyet iddiaları ve müdahaleleri yüzünden Epiros derin bir çalkantı içinde idi. Bu kuvvetten düşmüş separatist devletin çökmesi artık sadece bir zaman meselesi idi. Arta'da Bizans dostu partinin zaferi bu devletin sonunu çabuklaştırdı. *Despotes* Ioannes karısı tarafından zehirlendi ve oğlu Nikephoros ile birlikte hükûmeti ele alan *despina* Anna imparatorla müzakerelere girişti. Çekirdeğini Türk savaş birliklerinin teşkil ettiği büyükçe bir ordu başında Andronikos ve Kantakuzenos Tesalya üzerinden bölgeye gelerek önce Arnavutluk bölgesinde çıkan isyanı bastırdıktan sonra ülkenin itaatini kabul ettiler (1337). Epiros hiç mücadelesiz Akarnania ile birlikte imparatorluğa ilhak olundu. *Despina* Anna hesabında yanılmıştı: O, Bizans'ın yüksek hâkimiyet haklarını tanıdıktan sonra ülkeyi küçük yaştaki oğlu adına idareye devam edebilmeyi ummuştu; fakat imparator Epiros'un bağımsız devlet olmak geleneğine bağlı bir *despotes*'ler hanedanını işitmek dahi istemiyordu. Ülkenin idaresini imparatorluk valisi olarak *protostrator* Synadenos üzerine aldı. *Despina* Anna ve küçük oğlu Nikephoros Selânik'e çekilmek zorunda kaldılar.

Bu arada Epiros bölgesi ile ilgilenen batılı devletler imparatorluğun elinden bu çok kolay kazanılan avı kapmak gayretinde idiler. Bu hususta

[1] Bunlar Kantakuzenos *I*, 474'de kullanılan deyimle ἀβασίλευτοι idiler.

Eskikitaplarını.com

onlara Palaiologoslu hükümdara karşı koz olarak kullanmak istedikleri, kendi taraflarına geçen Nikephoros âlet olarak hizmet etti. Bu sırada Akhaia hükümdarlığını idaresinde bulunduran, ünvan bakımından İstanbul Lâtin imparatoriçesi Catherine de Valois'nın emriyle, Dyrrhakhion'un Anjou'lu valisi, tahttan indirilmiş olan genç Nikephoros lehine bir isyan çıkarttı. Arta'da Nikephoros II.'un hükümdarlığı ilân olundu ve *protostrator* Synadenos zincire vuruldu. Fakat bu harekete sadece pek az şehir katıldı; ülkenin büyük kısmı Bizans imparatoruna sadakatini muhafaza etti. Andronikos III. ve Kantakuzenos 1340 ilkbaharında küçük bir savaş birliği ile ülkede görününce [1] isyan hareketi süratle söndü. Nikephoros Selanik'teki sürgününe geri dönerek *panhyper sebastos* ünvaniyle yetinmeye ve kaybettiği hükümranlık hakları yerine Kantakuzenos'un kızlarından birisi ile nişanlanmak şerefini kabule zorlandı. Epiros valiliğine, isyanın bastırılmasında yararlık göstermiş olan Ioannes Angelos getirilirken Synadenos da Selânik valiliğini üzerine aldı. 1204 yılındaki çöküşün en ağır sonuçlarından birisi nihayet ortadan kaldırılmış oluyordu. Yunanistan'da her ne kadar hâlâ Lâtin hâkimiyet bölgeleri mevcut idiyse de, Balkan yarımadasında artık devletten ayrılmış Bizans kısmî devletçiği kalmamıştı: Bir zamanki separatist devletler yeniden eyalet olarak imparatorlukla birleşmişlerdi. Kantakuzenos daha önceki Bizans idaresine, sarfedilen bütün gayretlere rağmen nasip olmayan bu başarı ile pek tiz perdeden öğünmektedir [2].

Ancak bu başarı Bizans'ın fetih gücünden ziyade, bir zamanlar Mikhail VIII.'in gösterişli kudretine kafa tutabilmiş olan ve fakat şimdi zayıf imparatorluğa hemen hiç savunmasız teslim olan separatist devletlerin iç çürüklüğünün bir neticesi idi. Bundan başka Bizanslılar bu başarılarına uzun süre sevinemiyeceklerdi. Ayrılmış ülkelerin imparatorluk ile birleşmelerinin nihayet gerçekleşebildiği anda Sırp fütuhat baskısının bu bölgelere dönmesi elbette şanssızlıktı. Duşan Arnavutluk bölgesini daha bunu hemen izleyen yıllarda itaat altına aldı ve bundan pek az sonra da, daha imparatorluk ile içten ısınamadan Epiros ve Tesalya büyük Sırp hükümdarının eline geçti (bk. aşağıda s...). Bizans hâlâ müsait fırsatlar çıktığında akıllı bir devlet idaresi ve becerikli bir ittifak siyaseti ile bazı başarılar kazanabilmek mevkiinde idi, ama artık kazandıklarını sürekli olarak elinde tutmak imkânı yoktu. Devlet asrın yirminci yılları içindeki iç savaşların yaralarını, önemli devlet görevlerini tekrar ele alabilecek kadar henüz kapatabilmiş ve Osmanlı ve Sırplara karşı olmasa bile daha zayıf düşmanlara karşı başarılar kazanabilecek derecede toparlanabilmişti ki, birden her şey çöküp gitti. Andronikos III.'un saltanatı iç mücadeleler devresinde sadece bu

[1] Kronoloji Florinskiy (*Andronik i Kantakuzin, JMNP* 204, 1878, s. 241 vd. n. 3)'e göre verilmiştir.

[2] Kantakuzenos *I*, 504.

Eskikitaplarım.com

nefes alma devri olmuştu. Onun ölümünden sonra yirminci yılların karışıklıklarından çok daha korkunç, çok daha kanlı ve çok daha ağır sonuçlar doğuran yeni bir iç savaş alevlendi. Bu iç savaşın açtığı yaralar artık iyileşmiyecekti.

Andronikos III. 15 haziran 1341'de öldüğünde oğlu Ioannes V. henüz dokuz yaşındaydı[1]. Daha Andronikos III. hayatta iken devleti fiilen idare etmiş olan *büyük domestikos* Ioannes Kantakuzenos müteveffa imparatorun en yakın dostu sıfatiyle niyabet üzerinde hak iddia etti. Ancak kendisine karşı imparatoriçe Anna de Savoyen ile patrik Ioannes Kalekas etrafında toplanan kuvvetli bir muhalefet teşekkül etti. *Büyük domestikos*'un en büyük rakibi ise, son iç mücadelelerde Andronikos III. taraftarı olarak temayüz edip sonraları Kantakuzenos sayesinde şeref ve servete nail olmuş bulunan, kendisinin bir zamanki adamı, hilekâr Aleksios Apokavkos oldu.

Saray entrikaları ve parti mücadeleleri Bizans başkentinin başlıca uğraşısı olmuştu. Bu arada dış tehlikeler de kendilerini çok bekletmediler: Turkler Trakya kıyılarını yağmalamışlar, Sırplar tekrar Selânik'e kadar ilerlemişler ve Bulgarlar da savaş ile tehditte bulunmuşlardı. Devletin düşmanlarına karşı Kantakuzenos kendi imkânları ile topladığı kuvvetlerle karşı çıktı ve barışı yeniden tesise muvaffak oldu. Hatta Yunanistan'da bile Bizans'ın durumunu kuvvetlendirmek imkânı belirdi. Akhaia'nın feodal hâkimleri *büyük domestikos*'a Bizans'ın yüksek hâkimiyetini kabule hazır olduklarını bir elçi heyeti ile bildirmişlerdi. Çünkü ülkede derin bir kargaşalık hüküm sürmekte olup fransız asılzadeler, ünvan bakımından imparatoriçe Catherine de Valois'nın valileri sıfatiyle Akhaia devletini şimdi idare etmeye başlayan Floransalı banker Acciajuoli'nin temsilcileri yerine Bizans imparatoruna tâbi olmayı tercih etmekte idiler. Kantakuzenos'un yüreği artık en mağrurane ümitlerle dolu idi: Akdolunan bir savaş divanında "Tanrının inayetiyle Peloponcs'te oturan Lâtinleri devlete ilhak etmek mümkün olursa Attika ve Boeotia'da oturan Katalanlar da ister arzuları ile, ister müeadele yolu ile mecburen bize katılacaklardır. Bundan sonra Bizanslıların kudreti, eski devirlerde olduğu gibi, Peloponnes'ten Istanbul'a kadar uzayacak ve bu suretle bize kadar uzun zamandan beri hakaret eden Sırplardan ve diğer komşu barbar kavimlerden, uzun yıllar bize yaptıklarının hesabını sormak elbette pek kolay olacaktır" diyordu[2].

Fakat bu ümitler gerçekleşmedi. İç savaşın zuhuru sadece devlet kudretinin yayılmasına imkân bırakmamakla kalmadı, üstelik Bizans'ın sahip bulunduğu zaten pek az şeyi de tahrip etti. Kantakuzenos'un başkentte

[1] Ioannes V.'in doğum tarihi (kasım 1331) için krş. Charanis, *Short Chronicle* No. 47, 11'e göre).

114 (Lampros - Amantos, Πραχτέα Χρονικά

[2] Kantakuzenos *II*, 80.

Eskikitaplarım.com

bulunmamasından muhalif parti bir hükûmet darbesini gerçekleştirmek hususunda faydalandı. Yüksek vatanseverlik duygularıyle plânlar yapmakta olan *büyük domestikos* yurt düşmanı ilân edilerek evi tahrip ve çiftlikleri yağma edildiği gibi zamanında Istanbul'dan kaçamamış olan taraftarları da zındana atıldı. Niyabet heyetinin başına ana imparatoriçe yanında patrik Ioannes geçti; *megas duks*'luğa yükseltilen Apokavkos başkent ile civar şehir ve adaların idaresiyle görevlendirilip bütün yardımcıları yüksek makam ve ünvanlar elde ettiler. Kantakuzenos bu meydan okuyuşu kabul etti ve 26 ekim 1341'de Didymoteikhos'da kendisini imparator ilân ettirdi. Ancak bütün iç savaş boyunca sıkı sıkıya sarıldığı meşruiyet ilkesine ciddiyetle riayet ederek önce imparatoriçe Anna ve meşru imparator Ioannes V.'in ve ancak bunlardan sonra kendi ve zevcesinin adını zikrettirdi[1]. Kendisinin meşru imparator sülâlesine değil, Istanbul'da kısa sürede her şeye diktatörce hâkim olmuş bulunan Apokavkos'un zorbalığına karşı mücadele ettiğini vurgulamaya büyük önem veriyordu. Bir zamanlar Andronikos III.'un büyükbabasına karşı mücadelesinde yapmış olduğu gibi Kantakuzenos da Istanbul niyabet meclisine karşı açtığı savaşta her şeyden önce Trakya asalet sınıfının desteğine dayanmakta idi ve o zaman olduğu gibi şimdi de eyalet başkente galip gelecekti.

Bizans bütün tarihinde maruz kalmış olduğu bunalımların en ağırlarından birinin eşiğinde bulunuyordu. Yirminci yıllar iç savaşı devleti oldukça zayıflatmıştı ama kırkıncı yılların iç savaşı onun bütün yaşama gücünü yitirecekti. Bu sefer Bizanslıların birbiri ile mücadelesine dış devletler çok daha büyük çapta müdahale ettikleri gibi siyasî partilerin mücadelesi sosyal ve aynı zamanda dinî ihtilâf ve aykırılıklarla daha da derinleşti. Bizans sadece siyasî değil aynı zamanda ağır bir sosyal kriz devresi geçirdi. *Zelot*'ların hareketinde kuvvetli bir sosyal-ihtilâlci akım patlak verdi ve siyasî ve sosyal mücadele ile geç Bizans devresinin en önemli dinî ihtilâfı olan *hesykhast*'lar mücadelesi birbirine karıştı.

Bizans'ta daha eski devirlerden beri kutsal bir yalnızlık (ἐν ἡσυχίᾳ) ve katı şartlar içinde münzevi bir hayat süren keşişlere *hesykhast* denilmekteydi. 14. yüzyıl içinde *hesykhastlık* hususî bir mistik-zâhidane akım anlamı aldı. Bu akım dolaylı yoldan, akîde ve uygulama bakımından pek yakın ilgisi bulunduğu 11. yüzyılın büyük mistiği *neo-theolog* lâkabiyle anılan Symeon'a irca edilir[2]. Doğrudan doğruya ise geç Bizans devrinin

[1] Anlaşıldığına göre ana-imparatoriçe Anna, Istanbul'da bir süre tam imparatoriçelik de yapmıştır. Mühür ve sikkeler için krş. F. Bertele, *Monete e sigilli di Anna di Savoia, imperatrice di Bisanzio, Roma* 1937 ve bunun hakkında F. Dölger'in mülâhazaları: *BZ* 38 (1938) 195 vd. Ayrıca krş. Dölger, *Johannes VI. Kantakuzenos als dynastischer Legitimist, Annales de l'Inst. Kondakov* 10 (1938) 19 vdd. (= *Paraspora*, s. 194 vdd.).

[2] Krş. K. Holl, *Enthusiasmus und Bußgewalt beim griechischen Mönchtum. Eine Studie zu Symeon dem neuen Theologen*, Leipzig 1898. Diğer bibliyografya için: Beck, *Kirche* 585 vdd.

Eskikitaplarım.com

hesykhast'lığı ortaya çıkışını, 14. yüzyılın otuzuncu yıllarında Bizans ülkelerini dolaşmış olan Gregorios Sinaites'in faaliyetine borçludur. Sinaites'in mistik-zâhidane öğretileri Bizans manastırlarında en kuvvetli bir akis buldu. Athos dağında duyulan ilgi ve heyecan ise özellikle pek büyüktü: Bizans ortodoksluğunun bu en kutsal yurdu *hesykhast* hareketinin merkezi oldu. *Hesykhast*'ların en yüksek hedefi *tanrısal nur*'u görmek idi. Bunun yolunu ise onlara özel bir zâhidane uygulama sağlamaktaydı. *Hesykhast* olan kimse tam bir yalnızlık içinde "hazreti İsa duası"nı (Rabbim İsa, Tanrı'nın oğlu, bana inayet eyle!) durmadan tekrarlıyacak ve duayı tekrarlarken her seferinde nefesini içinde tutacaktı: Yavaş yavaş duacıya tarif kabul etmez bir ulûhiyet duygusu hâkim olacak ve o kendisini, İsa'nın havarilerinin Tabor dağında gördükleri metafizik ilâhî ışık, o yaratılmamış olan *nur* ile çevrelenmiş hissedecekti.

Ancak Tabor dağı nurunun ebedî olarak görülebilir olduğu inancı itirazlara sebep oldu ve özellikle bunu görmek için *hesykhast*'lar tarafından uygulanan yöntem alaylı bir hoşnutsuzluk uyandırdı. *Hesykhast*lığa karşı mücadeleyi, büyük bilgi sahibi, fakat iddiacı ve kavgacı, batıya özgü ukalâlığı gerçek bir Bizanslının münakaşaya karşı duyduğu sevgi ve ilgi ile şahsında birleştirmiş, Kalabria'dan Bizans'a göçmüş keşiş Barlaam açtı. Bu adam Bizans ilminin en yüksek temsilcileri ile boy ölçüşmek gayesiyle İstanbul'a gelmiş ve fakat temeli Aristotelis'e dayanan rasyonalist düşünce tarzı Bizans dinleyicisine hitap etmediği için, ansiklopedik bilgin Nikephoros Gregoras ile giriştiği umuma açık bir münazarada yenik düşmüştü. Böylece gururu yaralanmış olan Kalabrialı'nın polemik zehiri, Athos keşişlerinin kendisine en karanlık bâtıl inançların bir zübdesi olarak görünen mistisizmi üzerine döküldü. Ancak *hesykhast* mistiğinin savunucusu olarak karşısına büyük teolog Gregorios Palamas dikildi[1]. Böylece şiddetli bir mücadele başlamış oldu: Önceleri Barlaam'ın zehirli hicivlerine hedef teşkil etmiş olan, *hesykhast*'ların uyguladığı zâhidane yöntem sorunu kısa bir sürede, *hesykhast* öğretisinin felsefî - teolojik çekirdeği sorunu karşısında tamamiyle arka plâna düştü. Barlaam, tanrı ile aynı olmadığına göre ebedî bir varlığa sahip olamıyacak ve tanrının her yarattığı gibi fânî olması gereken Tabor nurunun görülebilirliğini reddediyordu. Ona göre, buna rağmen ebedî bir nurun varlığı kabul ediliyorsa bu, ebedî ve ezelî

[1] Gregorios Palamas ve öğretisi hakkında bk. **Monakh Vasiliy** (Krivoşein), *Asketičeskoe i bogoslovskoe učenie sv. Grigoriya Palama*, *Sem. Kond.* 8 (1936) 99-154; almanca tercümesi: Mönch Wassilij, *Die asketische und theologische Lehre des hl. Gregorios Palamas*, *Das östl. Christentum*, Heft 8 (1939) ve şimdi her şeyden önce: Meyendorff, *Palamas* 173 vdd.; Beck, *Kirche* 323 vdd., 712 vdd. Krş. ayrıca H. Beck, *Palamismus und Humanismus*, *XIIe Congres Intern. des Études byz.*, *Rapports III*, Belgrade - Ochride 1961 ve bunun hakkında G. Schirò ve J. Meyendorff'un mütalâaları, *ayn. esr.*, *Rapports complémentaires*, s. 35 vdd., 39 vd.

Eskikitaplarım.com

olan tek varlık, yani tanrının kendisinden başka bir şey olamazdı ve o zaman da tanrı görünmez olduğuna göre, bu nurun müşahedesi işte asıl o zaman kabul edilemezdi. Buna mukabil Palamas, yüce tanrısal cevher (οὐσία) ile dünyada faaliyet gösteren ve insanlığa tezahür eden, fakat yaratılmış olmayıp tanrının ezelî ve ebedî tezahürleri olan ilâhî enerjiler (ἐνέργειαι veya δυνάμεις) arasında fark görüyordu. Ona göre, eğer tanrısal cevherin bir tezahürü mevcut değil ise, o zaman tanrısal ruhun mündemiç bulunduğu dünya ile yüce tanrı arasında hiç bir münasebet bulunmaması gerekirdi. Ancak hikmet, sevgi, tanrının inayeti ve de havarilerin Tabor dağında müşahede ettikleri ve mistik aydınlanmışlara ebedî olarak görünen ışık birer tanrısal enerjidirler. Barlaam ebedî ve fânî arasına kesin bir ayırıcı çizgi çekerken, Gregorios Palamas'ın sisteminde tanrı ile insan arasında ortalarda bulunan, tanrıdan neşet edip insanlara tezahür eden bir aracı varlık belirmektedir. Böylelikle *hesykhast* sistemi, ilk kristolojik münazaalar ve tasvirlere ibadet etrafındaki mücadele esnasında Bizans kilisesinin tutumunu tayin etmiş olan, Grek dindarlığının kendine özgü en eski hasretinin bir ifade vasıtası haline gelmiştir: Dünya ile âhiret arasındaki uçurum üzerine bir köprü kurmak hasreti. Bunun içindir ki, Roma tarafından en sert bir şekilde reddolunan *hesykhastlık* öğretisi Bizans kilisesi tarafından benimsenmiştir.

Bununla beraber *hesykhastlık* Bizans'ta da kendisini ancak uzun bir mücadeleden sonra kabul ettirebildi; çünkü Bizans kilisesi içinde de önceleri bu yeni gibi görünen, aslında ise çok çok eski olan doktrine karşı şiddetli bir direnme oldu. Her ne kadar 10 haziran 1341 tarihinde imparator Andronikos III.'un başkanlığında toplanan bir konsilde Palamas açık bir zafer kazandı[1] ve bundan bir kaç gün sonra vukubulan imparatorun ölümünü müteakip Barlaam saldırılarına tekrar başlayıp, ilk önce iki taraf arasında aracılık yapmak isteyen Prilep'li İslav Gregorios Akindynos, Palamas'ın aleyhine bir tutum takınınca, o da konsilde *büyük domestikos* Ioannes Kantakuzenos'un huzurunda mahkûm edildi (ağustos 1341). Ancak bundan pek az sonra vuku bulan siyasî değişiklik durumu tersine çevirdi. Palamas'ın kesin bir aleyhtarı olan patrik Ioannes Kalekas gittikçe *hesykhast* düşmanı bir tutuma büründü. Palamas gözden düştü, sonraları hapse atıldı ve hatta aforoz edildi. Fakat *hesykhast*'ların mukabil imparator Kantakuzenos ile bağları gittikçe kuvvetlendi ve her ne kadar Kantakuzenos'un bütün taraftarlarının *hesykhast*'lara taraftar oldukları ve onun düşmanlarının tümünün Palamas taraftarlarına düşmanlık gösterdiği söylenemezse de[2], dinî mücadele imparatorluğu birbirine düşman iki kısma ayıran siyasî mücadelenin içine girmiş oldu.

[1] Krş. Meyendorff, *Palamas* 77 vdd.

[2] Bu husus şimdiye kadar çoğu zaman gözden kaçırılmıştı; ancak Meyendorff (*Palamas*)'dan sonra bilhassa açıklık kazanmıştır.

Eskikitaplarım.com

Bizans devletinde açılan sosyal uçurum ise daha da derindi. Hatta denilebilir ki, patlak veren iç savaşın asıl ağırlığı ve kahredici şiddetinin sebebi Bizans imparatorluğunun sosyal bakımdan parçalanması olmuştur. Gittikçe artan iktisadî sıkıntı sosyal aykırılıkları daha da keskinleştirmekteydi. İmparatorluğun çöktüğü ve fakirleştiği ölçüde köylerde ve şehirlerde geniş halk tabakalarının sefaleti de artıyordu. Kırsal bölgede olduğu gibi şehirlerde de mülkiyet, sayısı az bir asilzade tabakasının elinde toplanıyor ve sefalete düşen kitlelerin kin ve nefreti bu sınıf üzerinde toplanıyordu.

Bizans mutlakıyetçi idaresi parlak devresinde eski şehir belediye idaresinin harabesi üzerine kendi bürokratik idare cihazının her şeye hâkim kudretini yaymış ve şehir hayatını, her şeyi kapsayan merkeziyetçiliğine boyun eğmeye zorlamıştı. Merkezî iktidarın zayıflaması ile mahallî güçler yeniden toparlanmış ve şehirlere özgü eski yaşam da yeniden uyanmıştı[1]. Ancak Bizans'ta şehir muhtariyet haklarının yeniden canlanmasını sağlayan husus, yeni sosyal güçlerin doğuşu değil, feodal kuvvetlerin mat ettiği merkezî iktidarın bu gevşemesi idi: Bizans'ta geç devrede şehirlere hâkim olan batı dünyasında olduğu gibi, tomurcuklanan tüccar ve esnaf sınıfı değil, mahallî aristokrasi idi[2]. 14. yüzyıl ortalarında Bizans şehir hayatını altüst eden olayların İtalyan veya Flaman şehirlerinin aynı devredeki tarihlerinde bir çok müvazata sahip oldukları ve Avrupa'nın sosyal mücadelelerinin umumî çerçevesi içinde yer almaları ne kadar doğru olursa olsun, aradaki bu farkı daima göz önünde tutmak gerekir[3]. İki taraf arasındaki bu temelden fark, yani bir tarafta aristokrasinin, diğerinde ise yeni zuhur eden sınıfların şehrin sosyal hayatına hâkim olmaları, bir zamanlar dünyaya hükmeden Bizans iktisadî gücünün İtalyan tüccar şehirleri tarafından bu kadar süratle nasıl aşıldığını ve Bizans'ın nihayet nasıl mat edildiğini iyice açıklamaktadır.

İstanbul'daki niyabet ile aristokratların başkanı Kantakuzenos arasındaki mücadele imparatorlukta alevlenen sosyal düşmanlığı patlama noktasına getirdi. Kantakuzenos'a karşı mücadelesinde Aleksios Apokavkos, sosyal ayaklanma ruhunu düşmanının aristokrat taraftarları aleyhine körüklemek suretiyle halk kitlelerine dayandı. Kolay ateş alan bu malzeme birden alevlendi. Edirne'de mahallî aristokrasiye karşı isyan çıktı ve alev diğer Trakya şehirlerini de sardı. Aristokrat ve mülk sahibi ailelerin temsilcileri, kendisi de feodal olan Kantakuzenos taraftarları her tarafta öldürüldü.

[1] Krş. Bratianu, *Privileges* 101 vdd. Brehier, *Institutions* 208 vdd.

[2] Krş. E. France, *La feodalite et les villes byzantines au XIIIe et XIVe siècles*, *BSl.* 16 (1955) 76 vdd. E. Kirsten, *Die byzantinische Stadt*, *Berichte zum XI. Intern. Byzantinisten - Kongress*, München 1958, 34 vdd. 34 vdd. N. V. Pigulevskaya - E. E. Lipşic. - M. J. Syuzyumov - A. P. Kajdan, *Gorod i derevnya v vizantii v IV-XII vv.*, *XIIe Congres Intern. des Études byz.*, *Rapports I*, Belgrade-Ochride 1961, 35 vdd. ve D. Angelov'un mütalâası, *ayn. esr.*, *Rapports complementaires*, s. 18 vdd.

[3] Bratianu, *Privilèges* 119 vdd.

Eskikitaplarım.com

Ancak sınıf mücadeleleri en büyük ölçüsüne ve en şiddetli noktasına Selanik'te, bu içinde en ölçüsüz zenginliğin en koyu bir sefaletle koyun koyuna yaşadığı büyük ve karışık menşeden insanlarla dolu liman şehrinde ulaştı. Devlet içinde özel bir mevkie sahip bulunan ve eski hürriyet gayretlerinin açığa vurulduğu bir yer olan Selanik'te teşkilâtı sağlam, az-çok belirli siyasî bir ideolojisi bulunan bir halk partisi, *zelot*'lar partisi vardı. Bu sebeple burada aristokratlar aleyhindeki hareket sadece halkın duygularının önüne geçilmez bir kabarmasından, taşmasından ibaret kalmadı, aksine *zelot*'ların iktidarı ellerine geçirdikleri 1342 yılından itibaren bir süre için hâkim sistem haline geldi. Kantakuzenos taraftarlarının kovulmasından sonra *zelot*'lar Selânik'te kendilerine mahsus bir rejim kurdular.

Şehir valisi Theodoros Synadenos şehri kaçarcasına terketmek zorunda kaldı. Asalet sınıfının buradaki diğer temsilcileri de selâmeti kaçmakta buldular. Bunların bütün emlâki müsadere olundu. Muhafazakâr kilise çevrelerince Barlaam ve Akidynos'un havarileri addolunan *zelot*'lar Kantakuzenos'un müttefikleri olan *hesykhast*'lara karşı da kesin bir ayrılık içinde bulunuyorlardı. Siyasî *zelot*'lar, ruhanî *zelot*'ların düşmanı idiler. Bununla beraber *zelot*'lar sosyal ihtilâlcilik ile cinsi şahsına özgü bir meşruiyetçiliği birbirleriyle birleştirmişlerdi. Kantakuzenos'un düşmanı sıfatiyle meşru imparator Ioannes Palaiologos'u tanımakta idiler; hatta bu aristokrat aleyhtarı partinin en şöhretli reisleri Palaiologos hanedanı mensupları idi. İdarenin başkanlığını Istanbul'dan tayin edilen bir vali ile *zelot*'lar partisinin başkanı paylaşıyorlardı. Asıl nüfuz ve yetki *zelot*'ların başkanındaydı, öyle ki, Selânik fiilen hemen hemen her türlü diğer bir hâkimiyetten bağımsız olarak kendine özgü kanunlara uygun bir şekilde yaşamaktaydı. İmparatorluğun bu ikinci önemli şehri yedi yıl boyunca, iktidarını büyük bir kararlılıkla koruyan ve düşmanlarını acımasız ortadan kaldıran ihtilâlci, antiaristokratik bir partinin hâkimiyeti altında kaldı[1].

[1] *Zelot*'ların hâkimiyetinden bahseden o devrin çağdaş yazarları bu hâkimiyeti en karanlık renklerle tasvir etmişlerdir; ancak bunların hepsi de *zelot*'lara çok düşman olan kimselerdi. Bunların *zelot* hükûmetinin tedbirleri ve hedefleri hakkında verdikleri bilgiler ne yazık ki, pek fakirdir. Gerek meslek literatüründe ve gerekse bu kitabın önceki baskılarında bu hususta yazılmış olanlar esasında Nikolaos Kabasilas'ın bir *logos*'una dayanmaktadırlar. Bu arada Şevçenko (*Nikolas Kabasilas* 81 vdd.), bu yazının *zelot* hâkimiyetini değil, imparatorluk hükûmetinin belirli bazı tedbirlerini göz önünde tuttuğunu ve çok muhtemel olarak daha geç bir devreyi ele aldığını (bk. yukarıda s. 438, n. 6) göstermiştir. *Zelot* hâkimiyeti ve bunların aldığı tedbirler hakkında hâkim olan kanaat ise değiştirilmelidir. Meselâ, Kabasilas'ın, devlet memuriyetlerinin ve piskoposlukların satılmış olması ile ilgili tarizleri *zelot*'larla ilgili sayılmamalıdır. Bundan başka onun, manastır mülklerinin müsaderesi – ki bu sorun onun bu yerici vaazının esas konusu olup, buna göre de *zelot* programının esas mihrakı addolunmuştur – hakkındaki yermeleri de, diğer kaynaklarca teyid edilmedikleri sürece, *zelot*'ların dinî müesseseleri dünyevîleştirmek tedbirleri aldığını ispat etmez. Görebildiğim kadarıyla Nikephoros Gregoras (*II*, 796, 1) sadece onların zenginlerin elinden mallarını

Eskikitaplarını.com

Selânik'ten Istanbul'a kadar asalet sınıfının kudreti her yerde kırılmıştı. Kantakuzenos'un davası kaybedilmiş görünüyordu. En yakın taraftarları, hatta Synadenos, can ve mallarını kurtarmanın yegâne çaresi olduğu için onu terketmişlerdi. Bu halk isyanı ile imparatorluk içinde bütün dayanağını kaybetmiş olan Kantakuzenos, yanında takriben 2 000 kişilik bir kuvvetle Sırbistan sınırına çekilerek Stephan Duşan'dan yardım istedi. Bizans iç savaşına karışmak ise Sırp kralının ve fütuhat heveslisi Sırp asalet sınıfının genişleme plânlarına pek uygun düşmekteydi. Sırp kral ve kraliçesi Bizans mukabil imparatorunu Priştina'da büyük törenle karşıladılar (temmuz 1342). Kantakuzenos uzunca süre Sırbistan'da kaldı. Duşan ve Sırp devlet erkânı ile giriştiği müzakereler her iki tarafın da kendi gayelerine faydalı kılmaya çalıştığı bir ittifak akdi ile sonuçlandı. Bununla beraber müttefiklerin 1342 ve 1343 yıllarında müstahkem Serrhes'e yaptıkları saldırılar başarısız kaldı. Kantakuzenos'un maiyyeti hemen hemen 500 kişiye indi. Ancak tam bu sırada Tesalya'nın onu imparator tanıdığı müjdesi ulaştı. Bu büyük arazi sahipleri ülkesi Bizans aristokrasisinin başkanına katılıyordu. Kantakuzenos ülkeyi eski dostu ve akrabası Ioannes Angelos'a hayatı boyunca idare etmek üzere tevcih etti. Bu zat böylece yarı bağımsız bir şekilde ve fakat efendisinin metbuluğunu sadakatle korumak suretiyle, gerek Akarnania ve Aitolia ile birlikte Epiros ve gerekse Tesalya üzerinde hüküm sürmeye başlayarak kısa bir sürede oldukça büyük olan iktidar alanını, Tesalya'daki Katalanlara tâbi araziyi de ilhak edip daha da genişletmeye muvaffak oldu. Kantakuzenos bu suretle, her ne kadar eski imparatorluk arazisinden dışarı atılmış idiyse de, yeniden kazanılmış olup her zaman özel bir ilgi göstermiş olduğu ve imparatorluk ile yeniden birleşmeleri, esasında kendisinin eseri olan Grek bölgeleri onun tarafını tutmuşlardı.

Bizans mukabil imparatorunun bu başarısı onunla Sırp hükümdarı arasında bağların kopmasını çabuklaştırdı. Duşan'ın maksadı Bizans partilerinden birisinin başarısına yardım etmek değildi. Kantakuzenos'u terkederek elini, tevecchühünü kazanmak için büyük gayret sarfeden Istanbul

zorla aldıklarını söylemektedir. (καὶ τῶν πλουτούντων ἀφαιρούμενοι τας οὐσίας). Kantakuzenos (*II*, 234, 7) onların kaçmış olan aristokratların evlerine girerek bunları tahrip ve bunların mallarını gasp ettiklerini bildirir (καὶ τὰς οὐσιας διηρπαζον). Açıkça görüldüğü gibi, burada kırsal bölgedeki arazi mülkünün musaderesi değil, *Zelot*'ların esas hâkimiyet sahasını sınırlandırmış olan Selânik şehri içindeki mal ve mülke el konulması söz konusudur. Böylece bizim *zelot* hâkimiyetinin ve hükûmet olarak aldıkları tedbirlerin karakteri hakkında bilgimizin temeli daha darlaşmakta ve fakat buna mukabil daha da sağlamlaşmaktadır. *Zelot*'lar hareketinin canlandırdığı düşünülebilecek ruh hâletini kısa süre önce yayınlanan ve derin bir sosyal kırgınlık havası taşıyan Aleksios Makrembolites'in, zenginler ile fakirler arasında bir diyalog olarak kendini takdim eden yazısı belirtmektedir. Krş. I. Ševčenko, *Alexios Makrembolites and his "Dialogue between the Rich and the Poor"*, *ZRVI* 6 (1960) 187 vdd.

Eskikitaplarım.com

niyâbet idaresine uzattı. Oğlu ve veliahdi Uroş genç imparator Ioannes Palaiologos'un kızkardeşi ile nişanlandı (1343 yazı). Artık Kantakuzenos, Duşan'ın şahsında bir silâh arkadaşı yerine kudretli bir düşman bulmuş oluyordu. Ancak Kantakuzenos'un başka bir müttefiki daha vardı. Daha Andronikos III. zamanında kendisini bilhassa sıkı bir işbirliğinin bağlamış olduğu Aydın emîri Umur[1]. Kantakuzenos daha 1342 yılı sonlarında Umur'dan yardım rica etti ve bu andan itibaren de devamlı olarak Türk – önce beyliklerin, sonra Osmanlıların – desteğine nâil oldu ki, bu destek mukabil partiye karşı ona büyük bir ağırlık sağlamış ve denilebilir ki, nihayet Bizans iç savaşının sonucunu askerî bakımdan kesin olarak temin etmiştir. Fakat Kantakuzenos, Umur'un yardımına rağmen Selânik'i alamadı. Şehir mukabil imparatora, canını dişine takarak mukavemet etti ve kendisini tehdit eden bu dış tehlike *zelot* hâkimiyetinin daha da radikalleşmesine sebep oldu[2]. Böylece Kantakuzenos Selânik'ten feragate ve Makedonya'nın bir kısmını Duşan'a terketmeye mecbur kalmakla beraber Türklerden aldığı yardımla Trakya'yı itaat altına almaya başladı. Daha 1343 başında Umur Didymoteikhos'a girdi[3]. Ancak bu başarının bedeli işgal edilen toprakların Türk birliklerince yağmalanması oldu.

Diğer taraftan Duşan ile birlikte Bulgar çarı Ivan Aleksandr'ı da kazanmak suretiyle İstanbul niyabet heyeti güney İslavların yardımına bel bağlamıştı. Önceleri Umur ve Kantakuzenos ile ittifak halinde ve Bizans-Bulgar sınırında kendisine bağlı bir savaş çetesiyle yuvalanmış bulunan küstah Hayduk Momçilo da İstanbul niyâbet hükûmeti tarafına geçti[4]. Ancak İslav hükümdarları ile dostluk kurmak meşru imparatora pek yaradı olmadığı gibi Bizans devletine de ağır fedakârlıklara mal oldu. Ufuk gittikçe kararmaktaydı: Kantakuzenos'un müttefikleri Bizans arazisini talan ederken, Apokavkos'un müttefikleri devlet arazisinden büyük parçaları koparmakta idiler. 1343 yılı içinde Duşan, Voden, Kastoria ve Lerin'i alarak Arnavutluğun fethini tamamladı; Anjou'lulara ait olan Dyrrhakhion'un dışında artık bütün Arnavutluk sırp hâkimiyeti altına girdi[5]. Bulgar çarı dostluğunu yukarı Marica (=Meriç) kenarında Filibe ve Stanimakhos dahil oldukça büyük bir bölgenin kendisine terkiyle ödetmesine rağmen,

[1] Umur, Türk kronikçisi Enverî'nin eserinin en önemli kısmının baş kahramanı olup, Enverî onun Bizans topraklarındaki sefer ve zaferlerini tafsilâtlı olarak tasvir etmektedir. Eserin bu kısmı yayınlanmış ve fransızcaya tercüme edilmiştir: I. Melikoff-Sayar, *Le destân d'Umûr Pacha*, Paris 1954. Bu önemli kaynak hakkında P. Lemerle derin bir araştırma yapmıştır: *L'Émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"*, Paris 1957.

[2] Kantakuzenos *II*, 393 vd.

[3] Krş. Lemerle, *L'Émirat d'Aydin* 141 vdd.

[4] Momçilo hakkında yukarıda adı geçen kronik (I. Melikoff-Sayar, s. 101 124) ilgi çekici haberler vermektedir.

[5] Krş. M. Dinić, *Za hronologiju Dušanovih osvajanja vizantijskih gradova*, *ZRVI* 1 (1956) 1 vdd.

Eskikitaplarını.com

hiç düşünmeden böyle bir tavize razı olmuş bulunan Bizans hükûmetine en ufak bir yardımda bile bulunmadı. Momçilo, bir o bir bu tarafa geçmek suretiyle Rodop'ların güneyinde kendisine bağımsız bir hâkimiyet kurdu. Kantakuzenos'un *sebastokrator*, imparatoriçe Anna'nın hatta *despotes* ünvanını tevcih ettiği bu küstah maceraperest, nihayet Umur kendisini bozup idam ettirinceye kadar (1345), bölgesinden tertip ettiği akınlarla bütün civarını rahatsız edip durdu.

1345 yazına kadar Kantakuzenos artık bütün Trakya'yı itaat altına almış bulunuyordu. Istanbul'da mukabil parti ağır bir darbeye maruz kaldı. Bu partinin en kudretli adamı, *megas duks* Aleksios Apokavkos 11 haziran 1345 tarihinde, hükümdarlık sarayında bir zındanı teftiş ederken burada mahpus bulunanlar tarafından öldürüldü. Bu sıralarda Selanik'te de *zelot* hâkimiyetine karşı, önce sadece ihtilâl güçlerinin daha da şiddetle kabarması sonucunu veren, ilk reaksiyon vuku buldu. Dikkati çeken husus, reaksiyon girişiminin imparatorluk valisinden gelişi idi; vali ise Istanbul diktatörünün oğullarından birisi olan *büyük primikerios* Ioannes Apokavkos'dan başkası değildi. Görevi tabiatiyle Selânik'teki antiaristokratik idareyi desteklemek olmasına rağmen kısa zamanda *zelot*'lar partisi ve bunun şehrin efendisi durumuna gelmiş başkanı Mikhail Palaiologos ile bozuşmuştu. Ioannes Apokavkos *zelot* başkanını öldürttükten sonra vali sıfatiyle idareyi tek başına eline almış ve babası Istanbul'da katledildikten sonra açıkça Kantakuzenos tarafına geçmişti[1]. Ancak bunun üzerine *zelot*'lar Andreas Palaiologos'un idaresinde mukabil darbeye giriştiler. Ioannes Apokavkos yakalanarak takriben 100 kadar taraftarı ile korkunç bir şekilde öldürüldü: Yakalananlar birbiri arkasına şehrin surundan aşağı atılıp orada toplanan *zelot*'lar tarafından parça parça edildiler. Bundan sonra yüksek tabaka temsilcileriyle genel bir hesaplaşmaya girişildi: "bunlar köleler misâli, boyunlarında bir ip, sokaklarda sürüklendiler. Burada bir uşak efendisini, orada bir köle, kendisini satın almış olan sahibini çekiyordu. Köylü *strategos*'u, işçi savaşçıyı (yani *pronoia* sahibini) sürüklüyordu"[2]. *Zelot* hâkimiyeti yeniden kurulmuştu ve daha bir kaç yıl tam bir bağımsızlıkla hüküm sürecekti. Selânik ile geri kalan devlet bölgeleri arasındaki bağlar daha da gevşemişti.

Bütün bu olaylara rağmen Kantakuzenos, hele *megas duks* Aleksios Apokavkos düştüğüne göre, zaferinden emin olabilirdi. İktisadî ve siyasî en

[1] Bu geçici değişikliğin Kantakuzenos taraftarlarında uyandırmış olduğu sevince R. J. Loenertz (*Note sur une lettre de Demetrius Cydones a Jean Cantacuzène*, *BZ* 44, 1951, *Dölger - Festschrift*, s. 405 vdd.)'in çok güzel gösterdiği gibi – Demetrios Kydones'in 1344 yazında, muhtemelen Berrhoia'da, kaleme alınmış olan bir mektubu ifade bahşetmektedir. Demetrios Kydones'in ruh hâletinin pek çabuk değiştiğini, bunu takip eden notta kaydedilen pasaj gösteriyor.

[2] Demetrios Kydones, *P. G.* 109, 648 vd.

Eskikitaplarım.com

kudretli unsurlar tarafından desteklenerek önüne durulmaz bir şekilde hedefine doğru ilerlerken Istanbul'daki niyabet heyetinin gücü de gözle görülür şekilde erimekte idi. Filvaki mukabil imparator artık dostu Umur'un yardımından eskisi kadar yararlanamamaktaydı ve pek az sonra bundan tamamiyle yoksun kalacaktı. Çünkü yeniden faaliyete geçen ve 1344'de İzmir'i işgal eden batı devletleri koalisyonu ile giriştiği savaş Umur'u şiddetle meşgul etmekte idi. Değişik safhalı bu savaşlarda Umur nihayet hayatını kaybetti (1348) [1]. Bu arada Kantakuzenos Osmanlı sultanı Orhan'ın şahsında başka ve daha da kudretli bir müttefik bulmuştu (1346). Sultana kızı Theodora'yı zevce olarak vermekten çekinmedi [2]. Devirler bu kadar değişmişti: Bir zamanlar en büyük hristiyan hükümdarlar Bizans prensesleriyle evlenmek hususunda küfüv sayılmazlardı; şimdi ise bir Bizans prensesi Türk sultanının hareminde görülüyordu.

Zaferinden emin olan Kantakuzenos 21 mayıs 1346'da Edirne'de imparatorluk tacını giydi. Taçlandırmayı Kudüs patriği uygulamıştı. Bu tören 1341 yılında iç savaşı başlatmış olan Dimetoka beyannamesini (– *pronunziamento*) meşrulaştıracaktı. İmparatoriçe Anna'nın iktidarı alanı başkent civarına münhasır kalacak kadar erimişti. Buna rağmen haris kadın mücadeleyi bırakmadı. Türklerden ücretli asker toplamak gayretleri nihayet gayesine ulaştı. 1356 yazında Saruhan beyliğinden 6000 Türk savaşçısı geldi; fakat bunlar Kantakuzenos'a karşı sefer yerine, kendilerini, harap edilmiş Trakya'ya nazaran daha zengin bir ganimetin beklediği Bulgaristan'a saldırdılar ve dönüşlerinde de Istanbul civarını iyice yağmaladılar. İmparatoriçenin son anda elini *hesykhast*lara uzatması, patrik Ioannes Kalekas'ı azlettirip (2 şubat 1347) [3] Palamas'ı zindandan çıkartarak onun taraftarlarından Isidoros'u patriklik tahtına çıkartması da fayda etmedi. 3 şubat 1347'de Kantakuzenos'a Istanbul'un kapıları açıldı. Şehir garnizonu onun tarafına geçti ve pek az sonra da imparatoriçe direnmekten vazgeçmek zorunda kaldı. Kantakuzenos imparator olarak tanındı: on yıl süreyle devleti yönetecek ve ancak bundan sonra meşru hükümdar Ioannes V. Palaiologos da idareye iştirak edecekti. Kantakuzenos ona kızı Helene'yi zevce olarak verdi.

13 mayısta yeni bir taçlandırma töreni yapıldı: Bu sefer Kantakuzenos imparatorluk tacını Istanbul patriğinin elinden giymekteydi; çünkü tam ve itiraz kabul etmez hukukî kuvvete sadece başkent piskoposu tarafından icra edilen bir taçlandırma sahip idi. Kantakuzenos ile Palaiologos hanedanı

[1] 14. yüzyılın 40. yıllarındaki batı koalisyonu tarihi için GAY'in tafsilâtlı tasvirine bk.: *Clément VI.* 32 vdd. Krş. ayrıca LEMERLE, *L'Émirat d'Aydin* 180 vdd., 218 vdd.

[2] Bu hususta pek hoş ve uzun bir hikâye anlatan Enverî (nşr. I. MİKOTA SAYAR, s. 106 vdd.)'ye göre Kantakuzenos bu kızını daha önce Umur'a teklif etmiş imiş.

[3] Krş. LAURENT, *Notes* 170.

Eskikitaplarını.com

arasında, yeni hükümdarın mevkiini meşrulaştıracak manevî bir akrabalık ilişkisi kuruldu. Buna göre Kantakuzenos bir bakıma müteveffâ Andronikos III.'un yerini alıyordu; Andronikos III.'un "manevî" kardeşi, Ioannes Palaiologos ile asıl kendi çocuklarının "müşterek babası" ve böylelikle de hanedan ailenin reisi sayılmaktaydı[1].

Kantakuzenos'un zaferi iç savaşa geçici bir son vermişti. Onu tanımamak hususunda inatla direnen ve Istanbul'dan gelen bütün emirleri geri çeviren *zelot*'lar hâlâ Selânik'te tutunmakta idiler. Fakat bunların sukutu artık sadece bir zaman sorunu idi. Bunu kendileri de bildiklerinden, şehri Kantakuzenos'a teslim etmektense Sırp hükümdarına bırakmak kararıyle Stephan Duşan ile müzakereye giriştiler. Fakat 1349 yılı sonuna doğru hâkimiyetleri yıkıldı. *Zelot* başkanı Andreas Palaiologos Sırplara kaçarken, vali Aleksios Metokhites Kantakuzenos'u davet etti. 1350 yılında Kantakuzenos, Ioannes Palaiologos tarafından da refakat edildiği halde kendisine en uzun ve en inatçı bir direnme ile karşı koymuş bulunan şehre törenle girdi. *Zelot*'ların makamını işgale müsaade etmedikleri, Selânik metropolitliğine atanan Gregorios Palamas da şimdi Aziz Demetrios'un şehrine girmek imkânını buldu.

Kantakuzenos'un Istanbul tahtına yerleştirilmesi *hesykhast* hareketinin zaferini pekiştirmiş ve tasdik etmiş oluyordu. Filvâki dinî tartışmalar sürüp gitmekteydi ve *hesykhast* aleyhdarı partinin başkanı olarak ortaya şimdi, bu zamanlar ilmî bir münazarada Barlaam'ın karşısına çıkmış bulunan alim Nikephoros Gregoras atılmıştı. Ancak 1351 yılında Blakhernae sarayında toplanan bir konsilde *hesykhast*'ların doğru inançlı oldukları resmen ilân edilerek Barlaam ve Akindynos aforoz edildiler. Daha uzunca bir müddet mücadele konusu olmakla beraber artık *hesykhastlık* Grek kilisesinin resmî öğretisi sayılmakta idi. Gregorios Palamas ölümünden (ölm. 1357/58)[2] pek az sonra aziz ilân olundu; *hesykhast* düşünceler Grek kilisesinin mütekip gelişmesinin temelinde yatmaktadır. *Hesykhast* havarileri önemli mistik Nikolaos Kabasilas, bilgin Selânik metropoliti Symeon, Roma ile kilise *union*'una karşı ortodoksluğun 15. yüzyılda savunucusu Markos Eugenikos idiler. Bizans devleti bakımından *hesykhast*lığın kabulü sadece dinî değil, aynı zamanda kültürel bir inanç ilânı anlamı taşımaktaydı. 12. ve 13. yüzyıllardaki kuvvetle Lâtinleşmeden sonra Bizans'ta 14. yüzyılın ilk yarısında tutucu Grek yön egemenliğe ulaşmaktadır: Sadece Roma kilisesine değil, batı dünyası kültürüne de şiddetle karşı koyan istikamet. Manuel

[1] F. Dölger'in önemli ve kaynaklardan sağlanan belgelerle dayalı makalesi ile krş.: *Johannes VI. Kantakuzenos als dynastischer Legitimist*, *Annales de l'Inst. Kondakov* 10 (1938) 19 vdd. ve özellikle 25 ve 30 (= *Paraspora* 194 vdd., özellikle 202 vd.).

[2] Krş. N. Βεης, Τὸ ἔτος τῆς τελευτῆς τοῦ Γρ. Παλαμᾶ, Ἀθηνᾶ 16 (1904) 638 ve 18 (1905) 39 vd.

Eskikitaplarını.com

I. Komnenos ve Mikhail VIII. Palaiologos Lâtin taraftarı tutumun temsilcileri idiyseler, Andronikos II. ve onun düşmanı olarak ortaya atılmakla beraber pek çok hususta onun en sadık halefi olan Ioannes VI. Kantakuzenos tutucu ortodoks Bizanslılığın şampiyonu olarak görünmektedirler.

Bizans iç savaşı en büyük kazancı Sırp hükümdarına sağladı. Bizans imparatorluğunu kötürüm hale getirip mahveden bu kardeş kavgası Duşan'ı büyüttü. Selânik dışında bütün Makedonya onun hâkimiyeti altındaydı; çünkü birbirini izleyen taarruzlardan sonra 25 eylül 1345'de kuvvetli Serrhes düşmüş ve bunun üzerine de geri kalan topraklar da Mesta (= Nestos) suyuna kadar Duşan'ın eline geçmişti[1]. Bundan pek az sonra Stephan Duşan imparator ünvanını alarak kendisini bundan sonra Sırpların ve Greklerin imparatoru olarak adlandırdı[2]. Böylece eski Bizans imparatorluğu yerine yeni bir Sırp - Grek imparatorluğu ikame etmek gayesi açıkça ilân edilmiş oluyordu. Bir zamanlar Bulgar çarı Symeon için olduğu gibi şimdi de Duşan için Bizans ile mücadele, Bizans'ın siyasî ve kültürel anlamda önderliğinin sembolü olan imparatorluk üzerinde hak iddiasiyle doruğuna ulaşıyordu. Ve bir zamanlar Bulgaristan'da olduğu gibi bu sefer de Sırbistan'da, çarlık yanında ve çarlıkla birbirine bağlı olarak özel bir patriklik vücut buldu. 16 nisan 1346 paskalya pazarında yeni Sırp patriği Duşan'a törenle imparatorluk tacını giydirdi. Pek güzel tahmin olunabileceği gibi Istanbul'un rızasının alınamadığı taç giyme törenine Trnovo patriği, Ohrida'nın *autokephal* başpiskoposu ve Athos manastırlarının temsilcileri katılmışlardı. Athos dağı da Sırp çarının hâkimiyet alanı içinde olup Duşan Grek ortodoksluğunun bu en kutsal merkezinin teveccühünü kazanmak hususunda hiç bir fedakârlıktan çekinmiyordu. Sırp hükümdarı buraya uzunca süren bir ziyarette bulunmuş ve bu eski manastırlara arazi bağışları

[1] Serrhes'in alınma tarihi için: A. Solovyev, *Car Duşan u Serezu, Yugosl. İstor. Časopis* 1 (1935) 474. Duşan devletinin güney doğu sınırı sorunu için K. Jireček (*Archiv f. slav. Philol.* 17, 1892, s. 262 vd.)'in, Sırp sınırını Marica (=Meriç)'ya kadar uzatan St. Novaković'e karşı mülâhazalarına bk. Ayrıca bk. Lemerle, *Philippe* 197 vdd. Sorun son olarak G. Škrivanić tarafından araştırıldı: *O jujnim i jugoistočnim granicama srpske drjave za vreme cara Duşana i posle nyegove smrti, İstor. časopis* 11 (1960) 1 vdd.

[2] Duşan'ın imparatorluğa yükseltilmesi tarihinin daha yakından tesbiti için (1345 kasım sonu veya aralık ayı) krş. M. Lascaris, *Povelye srpskih vladalaca u grčkim publikaciyama, Prilozi za knyijevnost* 8 (1928) 185 vdd. Duşan grekçe vesikalarında kendisini Bizans örneğine uygun olarak şöyle adlandırmaktadır: Στέφανος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας. Duşan'ın telcrnatta bazı değişiklikler arzeden sırpça ünvanı söyledir: Stefan v Khrista Boga verni Car Srbliem i Grkom. Krş. St. Stanojević, *Studiye o srpskoy diplomatici, Glas Srpske Akad.* 106 (1923) 40 vdd. ve Ostrogorski, *Avtokrator* 154 vdd. Duşan'ın çar ünvanı ve onun yabancı devletler tarafından tanınması veya tanınmaması hakkında ilgi çekici bir çalışma: M. Diniç, *Duşanova carska titula u oçima sovremenika, Zbornik u çast şeste stogodişnyice Zakonika cara Duşana, I,* (1951) 87 vdd. Ayrıca krş. ayn. mlf., *Srpska vladarska titula za vreme Garstva, ZRVI* 5 (1958) 9 vdd.

Eskikitaplarım.com

ve imtiyazlar yağdırmıştı[1]. Athos manastırları hiç bir zaman Sırp hükümdarı zamanındakinden daha büyük imtiyazlara ve muafiyetlere sahip olmamıştı[2]. İmparatorluk tacının giyilmesinden üç yıl sonra, 1349 mayısında Üsküp'te toplanan bir genel mecliste ve daha sonra da daha geniş olarak 1354'te Serrhes'de, yeni çarlık devletine kuvvetli bir hukukî temel teşkil eden Duşan kanunnamesi ilân olundu[3].

Bizans iç mücadelesindeki duraklama Sırp ilerleyişini durdurmadı. Aksine Duşan, Kantakuzenos'un ilk saltanat yıllarında Epiros'un zaptını tamamlayarak Tesalya'yı da eline geçirdi (1348). Kantakuzenos her ne kadar *zelot* idaresindeki Selânik'in itaat altına alınmasından sonra Makedonya'ya girerek Berrhoia ve Vodena'yı işgale muvaffak oldu ise de (1350), bu müstahkem mevkiler pek az sonra tekrar Duşan'ın eline geçtiler.

Pek az kuvvet sarfiyle, hiç bir meydan savaşı vermek zorunda kalmadan Duşan Bizans imparatorluğunun elinde kalmış olan arazinin yarıdan fazlasını zaptetmiş ve kendi devlet topraklarını hemen hemen iki katına çıkarmıştı. Savaş harekâtı genellikle Sırp hükümdarına uzun bir mukavemet göstermeyen, münferit şehirlerin kuşatılmasından ibaret kalmıştı[4]. Stephan Duşan'ın iktidarı şimdi Tuna'dan Korinthos körfezine ve Adriyatik'ten Ege kıyılarına kadar ulaşıyordu. Çarlık devleti gerçekte yarı yarıya bir Grek devleti olup büyük bir kısmı Grek veya grekçe konuşulan araziden müteşekkildi ve yeni imparatorluğun ağırlık merkezi de bu Grek bölgelerde bulunuyordu. Duşan Sırpların ve Greklerin imparatoru sıfatiyle devletin Grek olan güneyini doğrudan doğruya kendi idaresine alarak kuzeydeki ana yurdu Sırbistan'ın idaresini oğlu kral Uroş'a bırakmıştı[5]. Saray, devlet idare düzeni ve hukukî müesseselerin kuruluşunda Duşan'ın imparatorluğu, özellikle güney kısmındaki imparator idaresinde, büyük ölçüde Bizans imparatorluğu teşkilâtını örnek edindi. Bizans idare organları ve mahkemeleri burada varlıklarını sürdürdüler ve hiç de nadiren olmayarak Grek *arkhon*'ları da Sırp hükümdarının hizmetine girdiler. Ancak en önemli makamları, zaptedilmiş olan Grek bölgelerde de, çoğunlukla, Bizans şeref ünvanları ile bezenmiş olarak, Duşan'ın silâh arkadaşları olup onun başarılı fütuhat hareketlerinden asıl faydalanan unsur olan Sırp asalet sınıfının mümessilleri ellerinde tutmakta idiler[6]. Aslına bakı-

[1] Onun grekçe kaleme alınmış olan vesikaları bütün teferruatı ile Bizans imparator vesikalarını örnek edinmişlerdi. Bunların metinleri için bk. A. Solovyev - V. Moşin, *Grčke povelye srpskih vladara*, Belgrad 1936.

Krş. G. Ostrogorskiy, *K istorii immuniteta v Vizantii*, *VV* 13 (1958) 87 vdd.

[2] Duşan'ın kanunnamesi hakkındaki geniş bibliyografya için bk.: N. Radoyçiç, *Zbornik u çast şeste stogodişnyice Zakonika cara Duşana*, *I* (1951) 207 vdd.

[4] Krş. Jiregek, *Geschichte I*, 369.

[5] Nik. Gregoras *I*, 747.

[6] Krş. Jiregek, *Geschichte I*, 386. A. Solovyev, *Greçeskie arkhonti v serbskom carstve XIV v.*, *BSl.* 2 (1930) 275 vdd. G. Ostrogorski, *Duşan i nyegova vlastela u borbi sa Vizantiyom*, *Zbornik u çast şeste stogodişnyice Zakonika cara Duşana*, *I* (1951) 83 vdd.

Eskikitaplarım.com

lacak olursa, burada eski kanun ve âdetlere göre hayat sürülmeye devam olunuyordu. Değişen sadece hâkim olan sınıftı.

Bizans devletinden arta kalan kısımlar üzerinde Bizans aristokrasisi uzun bir iç savaştan sonra hâkimiyetini muhafaza edebilmiş, dış düşmanlarla mücadelede ise yenik düşerek geniş bölgeler içinde mevkilerini ve mülklerini muzaffer Sırp zadegân sınıfına kaptırmıştı. Ancak Bizans'a arta kalanlar da tehdit altında idi. Kendisine "*fere totius Imperii Romani dominus*" ünvanını yakıştırmış[1] bulunan Sırp hükümdarı son hedefine varmak üzere görünüyordu. Istanbul'a girmek ve imparatorluk başkentini zaptederek büyük rüyayı gerçekleştirmek için sadece son bir gayrete ihtiyaç bulunduğu sanılıyordu. Ancak bir zamanlar Symeon'a olduğu gibi Duşan'a da bu son başarı nasip olmadı. Istanbul'un zaptı için varlığı şart olan donanmadan o da yoksundu. Bu hususta Venedik'in yardımını sağlamak için giriştiği bütün teşebbüsler ise sonuçsuz kaldı: Venedikliler elbette zayıf Bizans imparatorluğu yerine kudretli Sırp çarını yerleştirmeyi akıl kârı bulmamakta idiler.

Denizde de iç savaş devlete yeni kayıplara mal olmuştu. Cenevizler 1346 yılında Khios adası yeniden ellerine geçirmişler ve pek az sonra da ada, burada 16. yüzyıl ortalarına kadar tutunacak olan Giustiniani ticaret şirketinin ana üslerinden birisi haline gelmişti[2]. Andronikos III. devrinde yeniden inşası pek büyük fedakârlıklara mal olmuş bulunan Bizans donanması iç savaş yıllarında çürümüştü. Karada Osmanlılarla Sırplar arasında olduğu gibi imparatorluk denizde de Cenova ve Venedik arasında tam ve küçültücü bir acz içinde çırpınmakta idi. Bizans hâkimiyet sahası Trakya ve Ege denizinin kuzey kısmındaki adalar, Stephan Duşan'ın fetihleri ile devletle irtibatı kesilmiş, huzursuz Selânik ve çok uzaklardaki Peloponnes'in bir kısmından ibaret kalmıştı.

Arazi bakımından parçalanmış olmaktan daha kötüsü Bizans devletinin iktisadî ve malî harabiyeti idi. Ahali artık vergi ödeyecek halde değildi, çünkü imparatorluğun esas mülkünü teşkil eden Trakya'da ekim faaliyeti iç savaşlar boyunca hemen hemen tamamiyle durmuştu. Sosyal mücadelelerin dehşetine ve daha sonra da Türk savaş birliklerinin korkunç tahribatına tahammül etmek zorunda kalmış olan ülke çöle dönmüştü[3]. Bizans ticarî hayatı yere serilmişti: Galata'daki Ceneviz gümrük makamları yılda 200 000 *hyperpyron* elde ederken Istanbul'un yıllık gümrük hasılatı hemen 30 000 *hyperpyron*'a düşmüştü[4]. Zaten Bizans altınının kerameti de sadece kendinden menkuldü; çünkü çağdaşlar onun satın alma gücünün günden

[1] 15 ekim 1345 tarihli, zaptedilen Serrhes'de kaleme alınmış, Venedik'e gönderilen vesika: S. Lyonis, *Monum. hist. Slav. mer. II*, 278.

[2] Krş. Miller, *Essays* 298 vdd.

[3] Nik. Gregoras *II*, 683. Kantakuzenos *II*, 302 vdd.

[4] Nik. Gregoras *II*, 842.

Eskikitaplarını.com

güne azaldığını iddia etmektedirler[1]. 14. yüzyıl başlarında devlet gelirleri bir zamanki Bizans bütçesinin sadece pek küçük bir kısmını teşkil etmekte idiyseler (bk. yukarıda s. 447), asıl şimdi Bizans imparatorluğunun gelirleri Andronikos II. devrindeki mütevazı bütçenin de sadece küsuratından ibaret bulunmaktaydı. Hatta artık muntazam bir bütçeden bile bahsedilemezdi; çünkü hükûmet büyükçe giderler için özel kaynaklara baş vurmak, varlıklı tabakaların fedakârlık duygularına hitap etmek veya yabancı ülkelerden bağışlar ve borçlar almak zorundaydı. Daha iç savaşın başlangıcında imparatoriçe Anna 30 000 duka altını borç alabilmek için taç mücevheratını Venedik'e rehin vermişti; bu borcun Venedikliler taralından, ticaret anlaşmalarının her yenilenişinde imparatorluğa hatırlatılmasına rağmen, ödenmesine hiç bir zaman gidilmedi ve devletin mücevherleri San Marco katedralinin hazinesinde kaldı[2]. 1350 yılı civarında Moskova hükümdarı Ayasofya'nın tamiri için para göndermişti; ancak, böyle bir maksatla yabancı bir ülkeden para kabul edilmesi yetmiyormuş gibi, Rus hükümdarının bu sadakası Bizans hükûmeti tarafından müsadere olunup hristiyanlık düşmanlarına verilmek suretiyle hebâ edilmişti: Bu para Türk yardımcı savaş birlikleri sağlanmasında kullanılmıştı[3]. Bütün bunlar Bizans'ın içine düştüğü sefaletin ölçüsünü göstermektedir. Bir zamanlar her şeyin ihtişam ve servet içinde yüzdüğü imparatorluk sarayında bile öylesine bir zaruret hüküm sürmekte idi ki, Ioannes Kantakuzenos'un taçlanmasından sonra verilen bir ziyafette içki kadehleri altın veya gümüş şöyle dursun kurşun ve pişmiş topraktan idiler[4]. Bu sefaleti tamamlamak ister gibi 1348 yılında imparatorluk bir de veba salgınına uğradı; özellikle başkentte korkunç kayıplara sebep olan hastalık sonradan Avrupa'ya da sıçrayarak bütün kıt'ayı dolaştı[5].

Çok gariptir ki, devletin arazisi küçüldükçe yüksek iktidarın bölünmesi ihtiyacı gittikçe artan bir ölçüde kendisini göstermektedir. Bu kadar küçülmüş olan devlet arazisi artık bir merkezden idare olunamamaktadır ve imparatorun tek başına hâkimiyeti, ister barışçı yoldan anlaşma ile, ister iç savaş yolu ile düşman ca bir ayrılık şeklinde olsun, hükümdar ailesinin çok başlı hâkimiyetine dönüşmektedir. Ioannes Kantakuzenos devrinde hanedan azasının beraberce hâkimiyeti devlet sistemi haline geldi. Kantakuzenos

[1] Nik. Gregoras *III*, 52.

[2] Miklosich - Müller *III*, 124 ve 140. Hopf, *Geschichte I*, 444. Zakythinos, *Crise monétaire* 92, 99.

[3] Nik. Gregoras *III*, 199 vd.

[4] Nik. Gregoras *II*, 788. Kantakuzenos devrinde imparatorluk sofrası için sadece daha evvelki devrelerdekinin onda biri sarfedilmekte idi: Nik. Gregoras *II*, 811.

[5] Batılı bir kroniğe göre Istanbul'da ahalinin 8/9'i ölüp gitmişti (*Chronicon Estense*, Muratori 15, 448). Ne olursa olsun kurbanların sayısı her halde olağanüstü çoktu: Kantakuzenos *III*, 49 vdd.

Eskikitaplarm.com

Peloponnes'teki Bizans topraklarını ikinci oğlu Manuel'e bıraktı[1]. En büyük oğlu Matthaeos ise batı Trakya'da, Sırp sınırında Dimetoka'dan Khristopolis'e kadar uzanan bir hâkimiyet sahasına sahip oldu. Kantakuzenos'un böyle hareket etmesinde elbette yeni hanedanını meşru Palaiologos hanedanına karşı kuvvetlendirmek gayreti de rol oynamakta idi. Ancak bu yeni düzen için asıl sebep, artık birbirinden kopmak arzusunda olan devlet parçalarının sadece kuvvetli bir aile birliği sayesinde bir arada tutulabileceği düşüncesi olmuş olmalıdır[2]. Böylece teşekkülü için daha önceki devirlerde bir çok girişime tesadüf edilen Kantakuzenos'un hâkimiyet sistemi, Palaiologoslu halefleri tarafından da korunmuş ve daha da geliştirilmiştir. Hükümdar büyük feodallere karşı kendi hanedanının uzuvlarına dayanmak istemektedir; çünkü feodal devlette hâkim olan hanedan, aslında sadece birbirleriyle rekabet halinde bulunan çok sayıdaki kudretli ailenin en kuvvetlisidir.

Kantakuzenos'un dış siyaseti dikkate değer bir devamlılık gösterir. Andronikos III. devrinde *büyük domestikos*, iç savaş yıllarında muhabil imparator ve sonra da meşru hükümdar olarak Kantakuzenos genellikle aynı ilkeleri izlemiştir. Bu onun sonuna kadar sadık kaldığı, Türklerle işbirliğinde olduğu gibi, bazı oynaklıklara rağmen, siyasî tutumunun karakteristik vasfı olan Cenova düşmanı siyasetinde açıkça belirmektedir. Ancak Cenevizlerin üstünlüğüne karşı çıkabilmek için donanmaya ihtiyaç vardı ve böylece ilk ve acele görülmesi gereken görev olarak donanma inşası problemi belirmişti. Devlet hazinesi tamtakır olduğundan Kantakuzenos özel servet sahiplerine baş vurdu. Ancak zenginlerin sayısı da iç savaşın korku dolu yıllarında erimiş olup mal ve mülk sahibi tabakanın fedakârlık duyguları da sadece yetersiz idi. Büyük güçlükle bu yoldan, gemi yapımında kullanılmak üzere 50 000 *hyperpyron* bir araya getirilebildi[3]. İmparator Boğaziçi'nde alınan gümrük gelirinin hemen hemen %87'sinin Cenevizlere akmasına razı olamıyordu. Bu yakışıksız duruma bir son vermek gayreti içindeydi. Istanbul gümrük tarifesini ithal mallarının büyük bir kısmı için indirdi ve bu suretle buraya gelen ticaret gemilerinin Cenevizlere ait Galata'ya uğramayıp Istanbul limanını tercih etmelerini sağladı[4]. Bu

[1] Mora'daki Bizans arazisinin bu tarihten sonra bir *despotes*'lik olduğu tasavvuru yerleşmiştir. Feryançiç (*Despoti* 126 vdd.)'e göre bu düşünceden vaz geçilmelidir. Mora'da hüküm süren imparator oğulları çoğunlukla elbette *despotes* unvanını taşımışlardı, ama bunu Mora bölgesi idarecisi olarak değil, işte imparator oğul veya kardeşleri oldukları için yapmışlardı. Bunlara tevcih olunun *despotes* ünvanı ne esas ne de zaman bakımından bunların Peloponnes'e gönderilmeleri ile ilgilidir. Mora bölgesi bu zamanda hanedan üyelerine dirlik olarak tevcih olunan imparatorluğun diğer toprakları gibi, bunların dirliklerini teşkil etmekteydi. Ayrıca bk. yukarıda s. 309, n. 1.

[2] Krş. Stein, *Untersuchungen* 25 vd.

[3] Kantakuzenos *III*, 80.

[4] Kantakuzenos *III*, 68 vdd. Krş. Heyd, *Commerce du Levant I*, 498 vdd.

Eskikitaplarım.com

durumda, tahmin olunabileceği gibi, zarara uğrayan Cenevizleri silâha davrandılar ve alınan bütün tedbirlere rağmen imparatorluk bu nisbetsiz mücadelede yenik düştü. Bizans donanması 1349 ilkbaharında imha edildi. Bütün gayret ve fedakârlıklar boşuna olmuştu: Artık imparatorluk bir daha Cenevizlerin vesâyetinden kendisini kurtaramıyacaktı.

Bizans ile Galata arasındaki savaş henüz bitmişti ki, Bizans sularında Cenova ile Venedik arasında yeni bir savaş patlak verdi. Buna Cenova'nın Karadeniz'in bütün ticaretini kontrolüne almak çabası sebep olmuştu. Cenevizler yabancı gemilere Boğaz'dan geçmeyi yasaklamaya çalışmış ve bu hususta kontroldan kurtulmuş olan bir çok Venedik gemisini Kaffa'da müsadere edecek kadar ileri gitmişlerdi (1350). Venedik, Aragon hükümdarı Peter IV. ile birleşti ve savaşın ne sonuç vereceğini bilmediği için önceleri kaypak bir tutum takınan Kantakuzenos da nihayet bu ittifaka katıldı. 13 şubat 1352'de Boğaziçi'nde büyük bir deniz savaşı cereyan etti: Taraflardan birini Ceneviz, diğerini ise Venedik ve Aragon gemileri ile bunların yanına katılmış ve imparatorun Venedik yardımı ile donatabilmiş olduğu 11 Bizans gemisi teşkil ediyordu. Savaş bir sonuca varmadan geceye kadar sürdü, öyle ki, her iki taraf da zaferi kendisine mal edebilirdi. Mücadelenin devamı, her iki tarafın da bitkinliği düşmanları 1355 yılında barışa zorlayıncaya kadar batı sularında yapıldı. Boğaziçi'ndeki deniz savaşından sonra Venedik - Aragon donanmasının çekilip gitmesi Kantakuzenos'u müşkil bir duruma düşürmüştü. Kendi başına, yapayalnız kaldığından ve hele Cenevizler Orhan ile ittifak ettiklerinden, Cenevizlerle barış yapmak zorunda kaldı. Ancak onun zarurî olarak cephe değiştirmesi Venediklilerin Ioannes V. ile bir anlaşma yapmaları sonucunu doğurdu. Palaiologoslu hükümdara, Kantakuzenos ile mücadele etmek üzere Venedik tarafından 20 000 duka altını borç verildi; buna mukabil Ioannes, Tenedos (Bozcaada) 'u Venediklilere terketmeyi vaadediyordu. Onu Kantakuzenos ile mücadeleye kudretli Sırp çarı da zorlamakta idi. Bizans yeni bir iç savaşın eşiğinde bulunuyordu.

Meşrû imparatorun etrafına, daha başlangıçtan itibaren, Kantakuzenos'un bütün düşmanları toplanmışlardı. Yaşının büyümesi ile Ioannes V. de arka plânda bırakılmaya karşı direnmeye başlamıştı. Kantakuzenos ustaca bir manevra ile anlaşmazlığı ortadan kaldırmaya çalıştı: Mattheos Kantakuzenos'un Rodoplardaki hâkimiyet alanı Palaiologosluya devredilirken, Matthaeos'a merkezi Edirne olmak üzere daha önemli bir dirlik tevcih olundu. Ancak böylece elde edilen anlaşma uzun sürmedi ve kaçınılmaz bir hal almış olan anlaşmazlık her şeye rağmen patlak verince çatışmalar, her ikisi de hâkimiyet bölgelerinde özerkliğe sahip Ioannes Palaiologos ile Matthaeos Kantakuzenos arasındaki savaşla başladı. Venedik parasiyle desteklenen Ioannes V. 1352 sonbaharında küçük bir ordunun başında kayınbiraderinin arazisine girdi. Hiç bir yerde mukavemetle karşılaşmadı; Edirne

Eskikitaplarım.com

de kapılarını meşru imparatora açarken Matthaeos şehrin iç kalesine çekildi. Ancak Ioannes Kantakuzenos süratle, yanında Türk birlikleri ile yetişti ve durum çabucak kurtarıldı. Kantakuzenoslara ihanet etmiş olan Edirne ve diğer şehirler ceza olarak Türkler tarafından ağır bir yağmalanmaya katlanmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine durumu çok sıkışmış olan Palaiologoslu hükümdar Bulgar ve Sırpları yardımına çağırdı ve kardeşi *despotes* Mikhail'i rehine olarak gönderdiği Stephan Duşan'dan 4 000 kişilik bir süvari kuvveti yardımı aldı[1]. Ancak Orhan da dostu Kantakuzenos'u yalnız bırakmadı ve ona oğlu Süleyman'ın kumandasında savaşçı sayısı 10 000'den az olmayan bir askerî birlik daha yolladı[2]. Böylece birbiri ile dalaşan Bizans imparatorları arasındaki mücadelenin sonucunu tayin etmek Osmanlılar ile Sırplara kalmıştı. Türklerin üstün kuvveti galip geldi: Büyük Türk birliklerinin ilerlemesi karşısında Bulgarlar geri çekilirken, Sırp kuvvetleri, Ioannes V.'in Bizanslı birlikleri ile beraberce Didymoteikhos (= Dimetoka) yanında ağır bir yenilgiye uğradılar (1352 sonu).

Fiilen on yıldan beri Palaiologoslarla mücadele halinde bulunmasına rağmen meşruiyet ilkesine riayet etmeye çalışmış olan Kantakuzenos artık kendi hanedanına daha sağlam bir temel hazırlamak ve meşru imparatoru kesin olarak bertaraf etmek zamanının geldiğini düşündü. Matthaeos Kantakuzenos 1353 yılında müşterek imparatorluğa ve babasının veliahdliğine yükseltilirken, Ioannes V. Palaiologos'un kilise dualarında ve umumî törenlerde adının anılması yasaklandı[3]. Ioannes Kantakuzenos patrik Kallistos'un itirazlarına da önem vermeyerek bu âsî patriği toplattığı bir *synod*'da azlettirdi ve yerine Philotheos'u seçtirdi. 1354 yılında Matthaeos Kantekuzenos, Blakhernae kilisesinde imparator ve yeni partiğin elinden imparatorluk tacını giydi.

Ancak Kantakuzenos hanedanının zaferi uzun süreli olmadı. Muhalefetin sözü gittikçe daha etkili olmaya başladı. Zaten Ioannes Palaiologos ile Matthaeos Kantakuzenos arasındaki savaşın cereyan tarzı bile, devlette umumî efkârın kuvvetle yön değiştirdiğinin bir delili idi. Türkler sayesinde Ioannes VI. Kantakuzenos düşmanlarını bir defa daha yenmişti ama, Türk yardımı iki tarafı da keskin bir kılıç gibi idi. Türk yağma akınları

[1] Nik. Gregoras *III*, 181'de böyle. Kantakuzenos (*III*, 246)'un her halde mübalâğalı olan kaydına göre: 7 000. *Despotes* Mikhail Palaiologos için bk. PAPADOPULOS, *Genealogie der Palaiologen* No. 74.

[2] Krş. Kantakuzenos *III*, 248. Gregoras (*III*, 181)'a göre Türklerin sayısı hatta 12 000'i buluyordu.

[3] Kantakuzenos (*III*, 33)'a göre Matthaeos önceleri hususî bir ünvana sahip değildi ve "*despotes*'den üstün ve kendisinden sonra hemen imparatorunki gelen" bir makama sahipti; ayrıca bir terimi bulunmayan bu *basileus* ile *despotes* arasındaki makamı ilk olarak Mikhail VIII.'in oğlu Konstantinos Palaiologos işgal etmişti (Kantakuzenos, *ayn. yer*). Bu, ünvanların gittikçe değerden düşmesi ve farklılaşmasının nevi şahsına özgü bir sonucudur: En yüksek makam ve ünvanların merdiveni artık açık ve anlaşılır kavramlar olarak ele alınmayacak kadar karmaşık basamaklı bir hâle gelmiştir.

Eskikitaplarım.com

devresi sonuna yaklaşmıştı ve Osmanlıların Avrupa toprağına kuvvetle yerleşmeleri devri başlıyordu. Daha 1352 yılında Türkler Gelibolu yanındaki Tzympe (Çimbi) kalesinde yuvalanmış ve 1354 martında Bizanslıları bu civardan kaçmaya zorlayan korkunç bir zelzeleden sonra – Orhan'ın oğlu Süleyman bizzat Kallipolis (=Gelibolu)'i işgal etmişti[1]. Kantakuzenos boşuna yere Orhan'ın dostluk duygularına hitap ve ona, devletin bütün fakirliğine rağmen, işgal ettiği şehri terk etmesi için yüksek meblağlar teklif etti. Osmanlılar Trakya'da müteakip fetihler için kendilerine mükemmel bir üs teşkil eden kalenin geri verilmesini akıllarına bile getirmiyorlardı. İstanbul'da halk panik şeklinde bir korkuya kapıldı; başkentin Türkler tarafından doğrudan doğruya tehdit edildiği duygusu hâkim olmuştu[2]. Kantakuzenos'un mevkii fena halde sarsılmıştı; ortam bir hükûmet darbesi için olgunlaşmıştı.

Ioannes V. Palaiologos bu arada Kantakuzenos'un eski düşmanı olan Cenevizlerle birleşmiş ve kolaylıkla onların teveccüh ve yardımını sağlamıştı. Francesco Gattilusio adında, sahip olduğu iki galeri ile ganimet ve macera peşinde Ege denizinde dolaşıp duran Cenova'lı bir korsan Palaiologoslu hükümdarı ecdadının tahtına çıkaracaktı. Bu hizmeti karşılığında Ioannes V. ona kızkardeşi Maria'yı zevce olarak vermeyi ve çeyiz olarak da imparatorluğun elinde kalmış adaların en önemlisi ve büyüğü olan Lesbos (=Midilli)'u vaadetmişti[3]. 1354 kasım ayında darbeciler İstanbul'a girdiler. Ioannes VI. Kantakuzenos tahttan feragate zorlanarak keşiş giysisi giydi[4]. Keşiş Ioasaph adı altında Ioannes Kantakuzenos, dünyaya sırtını tamamen çevirmeden, daha otuz yıla yakın yaşadı. Sadece ünlü tarih kitabını, yalnızca *hesykhast* öğretisini savunduğu teolojik yazılarını kaleme almakla kalmadı; gerek İstanbul ve gerekse Mora'daki siyasî olaylara etkin müdahalelerde bulundu. Eriyip çöken imparatorluk ve bitmez tükenmez anlaşmazlıklarla bölünmüş imparatorluk ailesi içindeki nüfuzu ancak

[1] Kronoloji için Lampros - Amantos, Πραχτέα Χρονικα No. 52, 22'ye dayanan Charanis (*Short Chronicle* 347 vdd.)'e bk. Ayrıca krş. Jireçek, *Archiv f. slav. Philol.* 14 (1892) 259. Gelibolunun zaptının Georgiades Arnakis (*Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as Historical Sources*, *Speculum* 26, 1951, s. 111 vd. ve *Gregory Palamas, The* χιόνες *and the Fall of Gallipoli*, *Byz.* 22, 1952, s. 310 vdd.)'in, dolaylı bazı mülâhazalara dayanarak teklif ettiği gibi 1355 martına vazolunması, bu şehrin daha Kantakuzenos'un saltanatı sırasında Türklerin elinde bulunduğu sabit bulunduğuna göre, olanaksızdır. - Krş. Charanis, *On the Date of the Occupation of Gallipoli by the Turks*, *BSl.* 16 (1955) 113 vdd. Müellif bu makalesinde yeniden ve haklı olarak şehrin Türkler tarafından 1354 martında alındığı hususunu savunmaktadır.

[2] Demetrios Kydones, Migne, *P. G.* 154, 1013.

[3] Lesbos adası üzerinde Gattilusio'ların, adanın 1462 yılında Türkler tarafından fethine kadar sürmüş olan hâkimiyetleri için krş. Miller, *Essays* 313 vdd.

[4] Ioannes Kantakuzenos'un sukutu tarihi (22 kasım 1354) için bk. Loenertz, *Lettres de D. Cydonès* 109.

Eskikitaplarını.com

ölümü ile sona erdi. Ioannes Kantakuzenos 15 haziran 1383'de Peloponnes'te öldü[1].

Kantakuzenoslar ailesinin kudreti ve tarihî rolü imparatorun düşmesinden sonra da devam etti. Mukabil imparator Matthaeos daha bir süre Rodoplar bölgesinde tutundu. Buradan hatta komşu Sırp arazisine akınlar yaptı. Ancak Sırplar tarafından Philippi yanında esir alınarak Ioannes V.'e teslim edildi. Böylece nihayet hükümdarlık haklarından feragate mecbur oldu (1357). Buna karşılık Manuel Kantakuzenos'un Mora üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırma girişimi başarısız kaldı ve bu becerikli *despotes*'in Palaiologoslar hükûmeti tarafından tanınması ile sonuçlandı. Manuel Kantakuzenos 1380 yılındaki ölümüne kadar Peloponnes'teki Bizans arazisini yönetti. Ona, sukutundan sonra Mora'ya gitmiş olan ağabeyisi Matthaeos halef oldu (1382'ye kadar). Manuel uzun hükûmet devresi içinde Mora'ya intizam ve nizam vermiş ve burada Grek hâkimiyetini başarılı bir mücadele ile Türk akınlarına karşı korumuş ve kuvvetlendirmiştir. Bizans kudretinin bu ümitsizce çöküş devresinde, yükselmeye gayret eden Mora yegâne aydınlık nokta olarak görünmektedir. Fakat bu ülke Kantakuzenos ailesinin hâkimiyeti altında bulunduğu için, uzun bir süre Palaiologosların temsil ettiği merkezî Bizans idaresinden fiilen ayrı kalmıştır.

Artık Bizans imparatorluğunun za'fı, Kantakuzenos'un İstanbul tahtına çıktığı zamana nazaran çok daha artmış, devlet arazisinin parçalanması oluşumu daha da hızlanmış, malî ve iktisadî durum daha da ümitsizleşmişti. Bir insan nesli içinde üç iç savaş geçirmiş olan imparatorluk için artık hiç bir kurtuluş yolu yoktu. Bizans devletinin bir zamanki kudretinin en önemli dayanakları, onun zenginliği ve mükemmel işleyen idare cihazı idi. Şimdi ise Bizans hazinesi tamtakır kalmış olup idarî mekanizma tam bir çözülme halinde idi. Paranın kıymeti düşmüştü; gelir kaynakları kurumuştu ve eskiden kalmış hazineler de çoktan hebâ edilmişti. Bizans merkez ve eyalet idaresinin bel kemiğini teşkil eden *thema*'ların veya *logothetlik*lerin sadece adları kalmıştı. En önemli memuriyetler sadece ünvandan ibaretti ve bunların bir zamanlar gördükleri görevler bile unutulmuştu. Çağdaş müelliflerden Kodinos, λογοθέτης γενικοῦ ve λογοθέτης τοῦ δρόμου makamlarının ne anlama geldiğinin artık bilinmediğini yazmaktadır[2]. Bu memuriyetlerin bir zamanki önemi hatırlanır ve Theodoros Metokhites'in, daha Andronikos II. zamanında, 14. yüzyılın yirminci yıllarında λογοθέτης γενικοῦ ve sonra da μέγας λογοθέτης sıfatiyle önemli roller

[1] Krş. J. MEYENDORFF, *Projet de Concile Oecuménique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul*, *DOP* 14 (1958) 149 vdd.

[2] Kodinos, 34 ve 36. Başkaları arasında, *logothetes*'lik ve hatta bir zamanlar olağanüstü önemi bulunan şehir *epakhos*'luğu makamları boş birer ünvandan ibaret kalmışlardı, *aynı esr.* 35 ve 39 vd.

Eskikitaplarım.com

oynadığı düşünülecek olursa[1] Bizans idarî mekanizmasının o meş'um iç savaş yıllarında ne derecede ve ne kadar süratle çökmüş olduğu idrak olunabilir. Malî gücün yitirilmesi ve idare organlarının çözülmesi ise Bizans devletinin varlığını her türlü temelden yoksun kılmıştı. Bu çöküş devresi daha uzunca bir müddet sürüp gitti; çünkü Bizans hâlâ kedi canlı idi. Buna rağmen Bizans tarihinin son yüzyılı artık sadece bir çöküşün tarihi olmaktan başka birşey değildir.

3. Balkan Yarımadasının Osmanlılar Tarafından Fethi Bizans Türklerin Vassal Devleti

Genel Bibliyografya: Halecki, *Un empereur.* - Dölger, *Johannes VII.* - Kolias, Ἡ ἀνταρσία Ἰωάννου Ζ'. - Charanis, *Palaeologi and Ottoman Turks.* - Loenertz, *M. Paléologue et D. Cydones.* - Ayn. Mlf., *Peloponese.* - Ayn. Mlf., *Lettres de D. Cydones.* - *GAY, Clément VI.* - Silberschmidt, *Das oriental. Problem.* - N. Jorga, *Philippe de Mezières et la croisade au XIVe siècle*, Paris 1896. - Ostrogorsky, *Byzance, Etat tributaire de l'Empire turc*, *ZRVI* 5 (1958) 49-58. - M. Viller, *La question de l'union des eglises entre Grecs et Latins depuis de concile de Lyon jusqu'à celui de Florence*, *Revue d'hist. eccl.* 17 (1921) 261-305, 515-32; 18 (1922) 20-60. Osmanlı, güney İslav, İtalyan deniz cumhuriyetleri ve Frank Yunanistan tarihleri için bk. yukarıda s. 111 ve 460.

Daha 6 ağustos 1354'te Venedik'in İstanbul elçisi, *bailo*, Venedik *doj*'u Andreas Dandolo'ya, Türkler ve Cenevizler tarafından tehdit edilen Bizanslıların, hangi devlete olursa olsun, Venedik'e, Sırp hükümdarına veya Macar kralına, itaate hazır bulunduklarını rapor etmişti[2]. Ve 4 nisan 1355'te Marino Falier, Venedik cumhuriyetine, imparatorluğu teklifsizce ilhak etmesini tavsiye etmişti: Çünkü pek sefil bir durumda olan devlet Türklere kurban gidecekti[3]. Bizans'ın inkırazın eşiğinde bulunduğu pek açık bir keyfiyetti ve sadece imparatorluğun kalıntılarının Türklere mi, yoksa hristiyan bir devlete mi intikal edeceği sorunu mevcutmuş görünmekteydi.

Bizans'ın mirasına konmak şansı en büyük olanlardan birisi ise bu arada ortadan çekildi: 20 aralık 1355'te, en olgun çağında iken Stephan Duşan öldü ve büyük eseri de onunla birlikte mezara gömüldü. Babasının ne otoritesine, ne de enerjisine sahip bulunan genç çar Uroş (1355 - 71)

[1] Nik. Gregoras *I*, 271, 303 ve *passim*. Şu halde Dölger (*Finanzverwaltung* 20 f.) uyularak λογοθετης γενικοῦ makamının daha 1204'den sonra ortadan kaldırıldığı kabul edilemez. Buna karşılık krş Stein, *Untersuchungen* 33. V. Laurent, *Échos d'Or.* 38 (1939) 168 vdd. P. Lemerle, *Actes de Kutlumus* No. 14, s. 141. I. Verpeaux, *Le cursus honorum de Theodore Metochite*, *REB* 18 (1960) 195 vdd. I. Ševčenko, *Études sur la polemique entre Theodore Metochite et Nicéphore Choumnos*, Bruxelles 1962, 272 vdd. Ayrıca bk. Andreeva, *Očerki* 39.

[2] Lyubić, *Monum. hist. Slav. merid. III*, 266. Šafarik, *Glasnik srpskog učenog društva* 12 (1860) 13.

[3] Hopf, *Geschichte I*, 448.

Eskikitaplarım.com

çarlık devletinin birbirine yabancı unsurlardan müteşekkil ve sadece gevşek bağlarla bağlı kısımlarını bir arada tutamadı. Duşan'ın kudretli elinin pek büyük bir acele ile bina ettiği devlet dağıldı. Her tarafta bağımsız veya yarı bağımsız hükümdarlar türedi. Grek - Sırp çarlık devletinin harabelerinde karma karışık bir küçük devletçikler oyunu oynanmaya başladı. Bununla beraber Sırp devletinin çöküşü Bizanslılara gerçek bir rahat nefes aldıramadı. Her ne kadar Duşan'ın ölümü onları kudretli bir düşmandan kurtarmıştı, ama, imparatorluk öylesine zayıflamıştı ki, Sırp çarlık devletinin çözülmesinden her hangi bir fayda sağlıyamadı ve bir zamanki Bizans topraklarını tekrar elde etmek üzere hiç bir ciddî girişimde bulunamadı. *Büyük strapedarkhos* Aleksios ve *büyük primikerios* Ioannes her ne kadar imparator Ioannes V. hizmetinde, Struma munsabındaki Khrisopolis'e kadar ki kıyı şeridini işgal ettilerse de, bu iki kardeşin taarruzu kısa zamanda durdu Bunlar sahil şehirlerini ellerinde tuttular, buna mukabil ülkenin iç kısmı Sırpların elinde kaldı[1]. Epiros'un tahttan indirilmiş hükümdarı Nikephoros II., kaybettiği baba mirasını tekrar elde edebilmek maksadıyla daha büyükçe bir sefere girişti. Gerek Epiros ve gerekse Tesalya'da önemli başarılar kazanmakla beraber Arnavutlarla mücadelesinde, 1358 yılında, maktul düştü. Türk fethi tehlikesi ise Duşan devletinin dağılmasından sonra daha tehdit edici bir hal aldı; çünkü şimdi tümiyle Balkan yarımadasında, ilerlemekte olan Osmanlılarla mücadeleye girişebilecek, güçlü hiç bir devlet kalmamıştı.

Ioannes V.'in hakkını teslim gerekir: Durumun nezaketini takdir etmemiş değildi. Aslında, Türkler imparatorluğun elinde kalmış yegâne eyalet olan Trakya'nın eşiğinde bulunduklarına göre, yanılmaya pek olanak da yoktu. Yakından tehdit eden tehlikeyi önlemek üzere imparator, Palaiologos hanedanı kurucusunun, zamanında büyük bir ustalıkla kullanmış olduğu, çok tecrübe edilmiş *union* müzakerelerine girişmek çaresine baş vurdu. Ancak ceddinin devresindeki ile şimdiki durum arasında çok esaslı bir fark vardı: Mikhail VIII. devrinde devlet, papalığın üzerinde ruhanî baskıda bulunabileceği bir batı hristiyan devleti tarafından tehdit edilmekteydi; şimdi ise Ioannes V., kendilerine karşı sadece askerî gücün yardım edebileceği müslümanlarla karşı karşıya idi ve bu anlamda, daha kısa bir süre önce papanın himayesi ve desteği ile teşekkül etmiş bulunan hristiyan devletler koalisyonu ile Ege denizinde edinilen tecrübe pek de cesaret verici olmamıştı. Kilise *union*'u vaadi, imparatorluk sarayının durup durup daima dağarcığından çıkardığı bir koz idi. Lyon'daki konsilin kararlaştırdığı *union*'un akamete uğramasından sonra her ne kadar Roma ile müzakereler tam kırk yıldan beri durmuştu ama, Andronikos II. bile iç savaşın güç

[1] Her iki kardeşin faaliyetini ilk defa olarak aydınlatan Lemerle'in tafsilâtlı açıklamaları ile krş.: *Philippes* 206 vdd.

Eskikitaplarım.com

koşulları içinde geçici olarak bu çareye baş vurmuştu. Daha sonra gerek Andronikos III. ve gerekse özellikle imparatoriçe Anna ve durumun çok ağırlaştığı günlerde hatta Ioannes Kantakuzenos devrinde ve fakat elle tutulur bir sonuca varmadan, kilise *union*'u üzerinde müzakerelere girişilmişti[1]. Ioannes V. ise işi ciddî tuttu. Katolik olan annesinin nüfuzu altında büyüdüğü cihetle, her halde samimiyetle taraftarı bulunduğu kilise birliğini kurabilmek için büyük bir çaba gösterdi. İktidara geçişinden hemen bir yıl sonra, 15 aralık 1355'te, Avignon'a, papadan 1 000 savaşçı ve 500 süvari ile kendisine beş galeri ve onbeş nakliye gemisi göndermesini rica eden, tafsilâtlı ve oldukça safderunane bir mektup göndermişti. İmparator bu mektubunda, gönderilmesini rica ettiği bu yardım kuvveti karşılığında halkını altı aylık bir süre içinde Roma inancına sokacağını yeminle temin ediyor ve bu vaadini yerine getireceğine dair papaya, hatta imparatorluğun olağanüstü bir sıkıntı içinde bulunmasının bile mazur gösteremiyeceği, çok ileri giden garantiler teklifinde bulunuyordu. Bunlar arasında meselâ, imparatorun ikinci oğlu, o sıralarda henüz beş veya altı yaşında bulunan Manuel'in rehine olarak papalık sarayına gönderilip orada papa tarafından eğitilmesi de vardı; eğer ettiği vaadleri yerine getiremiyecek olursa o zaman imparator tahttan feragat edecek ve yerini papanın yetiştirmesi Manuel alacak, onun reşit yaşa ulaşmasına kadar ise, onun babalığı sıfatiyle bizzat papa Bizans imparatorluğunu idare edecekti[2]. Anlaşıldığına göre Innocentius VI. bu hararetli vaadleri pek ciddiye almadı; cevap olarak gönderdiği mektubunda Ioannes V.'in tafsilâtlı tekliflerine hiç temas etmiyerek, imparatorun düşünüşünü çok sıcak ve fakat çok beylik bir ifade içinde oğmekle yetindi ve Istanbul'a *legat*'larını gönderdi. Pek az sonra da imparator, papalık elçi heyeti donatılmış galeriler tarafından refakat edilmediği için arzu edilen ikna gücüne sahip olamadığı ve teb'asından bir çoğunun emirlerine itaat etmediği cihetle, hiç olmazsa şimdilik, bütün Bizans halkını *union*'a sokacak durumda bulunmadığını bildirmek zorunda kaldı. Bundan sonra *union* için girişilen müzakereler bir kaç yıl için kesildi.

Gerçekten, imparatorun mektubunda telmih ettiği muhalefet çok kuvvetli idi. Bizans'da her ne kadar en belirgin temsilcisi bilgin hatip Demetrios Kydones olan oldukça güçlü bir *union* taraftarı parti mevcut idiyse de, Bizans ruhanilerinin ve halkın ezici çoğunluğu, daha önceki birleşme müzakerelerinde olduğu kadar şimdi de geleneksel inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmakta idi. Ioannes V.'in iktidarı eline almasından sonra, Kantakuzenos 'un şahsî düşmanı sıfatiyle tekrar Istanbul patriklik tahtına yerleşmiş olan

[1] Halecki (*Un empereur* 17 vdd.) Ioannes Kantakuzenos zamanında yapılan müzakerelerin önemini abartır görünüyor. Onun şehadetine baş vurduğu Gay (*Clément VI* 111 vdd.) bu hususta çok daha çekimserdir. Ayrıca krş. M. Viller, *La question de l'union des églises*, *Revue d'hist. eccl.* 18 (1922) 26 vdd.

[2] Mektubun tafsilâtlı tahlili için bk. Halecki, *Un empereur* 31 vdd.

Eskikitaplarım.com

Kallistos, patrikliğinin öncelik haklarını korumaya her zaman kararlı, koyu bir muhafazakâr idi. Grek kilisesi haklarını, gevşek imparatorlugun kendi haklarını korumasından çok daha iyi bir şekilde savunmasını biliyordu. Kallistos, kendi kendisini yaratmış olan Sırp patrikliğini daha ilk patrikliği devresinde aforoz etmiş[1] ve şimdi de Bulgar patrikliğine Istanbul patrikliğinin yüksek hâkimiyetini kabul ettirmişti: Artık Trnovo'da Istanbul patriğinin adı kilise dualarında başta zikrolunuyordu. Böylelikle ise Sırp kilisesi ile mevcut olan anlaşmazlığın giderilmesi yolu da belirmişti. Bizans kilisesi eski mevkiini tekrar kazanmaktaydı; buna mukabil Bizans devleti her tarafta nüfuz ve itibarını arka arkaya kaybedip duruyordu.

Süleyman'ın Gelibolu'ya kuvvetle yerleşmesinden pek az sonra Balkan ülkelerinin Türkler tarafından sistemli şekilde fethi başladı. 1359 yılında Istanbul Osmanlı ordusunu ilk defa olarak surları önünde gördü[2]. Bitkin imparatorluk her hangi bir direnmeye kadir değildi ve kuvvetle tahkim edilmiş başkenti henüz doğrudan doğruya tehdid eden bir tehlike mevcut değil idiyse de, iç savaşların bütün gücünü tüketmiş olduğu Trakya düşmanın önünde serilmiş yatıyordu. Şehirler birbiri ardına düştü: Daha 1361'de Dimetoka ve her halde bir yıl sonra da Edirne kesin olarak Türklerin eline geçmişti[3].

Murad I. (1362 - 89) zamanında Balkan ülkelerinin, sadece Yunanistan'ın değil özellikle güney İslav memleketlerinin, fethi en kesin safhasına girdi. Bizans gibi güney İslavları da bu üstün düşmanın ilerleyişi karşısında acz içinde idiler. Sırp devleti Duşan'ın ölümünden beri çözülme içinde

[1] V. Moşin (*Sv. patriyarh Kalist i srpska crkva, Glasnik srpske prav. crkve* 27, 1946, s. 202)'e göre 1352 sonbaharı ile 1354 ilkbaharı arasında.

[2] Matteo Villani, Muratori 14,567.

[3] Türk fetihlerinin kronolojisi kesin olmaktan pek uzaktır. M. Villani (Muratori 14, 567 vd.)'ye göre Didymoteikhos ilk defa daha 1359'da ve sonra da kesin olarak kasım 1361'de işgal olunmuştur. Trabzon'lu Panaret (nşr. O. Lampsidis, 1958, s. 74, 15)'e göre Edirne en son olarak 1362 yılı martında Bizans'a tâbi görünüyor. Krş. Jireček, *Archiv f. slav. Philol.* 14 (1892) 260 ve *BZ* 18 (1909) 582 vd. Babinger (*Beiträge* 46 vd.) Dimetoka'nın fethini 1360 yılına ve Edirne'nin zaptını 1361 ilkbaharına vazetmek istiyorsa da, yukarıdaki kaynak verilerine bakılacak olursa, kanaatime göre, bunu kabul etmek güçtür. R.-J. Loenertz (*Etudes sur les chroniques brèves byzantines, Or. christ. periodica* 24, 1958, s. 135 vdd.) ise Edirne'nin düşmesini bir Venedik kroniğine ve Lampros - Amantos kısa kroniği No. 9'a dayanmak suretiyle, hatta 1360 yılına (s. 159) irca etmektedir. Ancak onun da yandığı her iki kaynağın da hatalar ve birbirine karıştırmalar ihtiva ettiği açıkça bellidir. Bu hususu kısa kronik No. 9b hakkında bizzat Loenertz kaydetmiştir. Venedik kaynağı hakkında S. Ćirković'in mütalâası ile krş.: *St. Novaković, Srbi i Turci XIV i XV veka*, Beograd 1960, 445 vd. - A. Burmov (*Koga e zavladyan Odrin ot turcite, Izv. na Bulg. istor. drujestvo* 21, 1945, s. 23 vdd.)'un, Edirne'nin ancak 1371 yılında Meriç kenarındaki savaştan sonra düşmüş olduğunu kabul etmesi hatalıdır. Özellikle daha sonraki Sırp kaynaklarına dayanan bu iddia M. Tikhomirov (*Voprosi istorii* 1948, 6, 91 vd.) ve Babinger (*REB* 7, 1950, s. 205) tarafından haklı olarak reddedilmiştir.

Eskikitaplarını.com

bulunduğu gibi, kısmî devletlere ayrılmış, ağır bir iktisadî bunalım ve dinsel kaynaşmalarla kötürümleşmiş durumda yere serilmiş olan Bulgaristan'da hüküm süren şartlar daha da hazin idi. Usta bir kumandan olan Lala Şahin 1363 yılı civarında Filibe'ye girdi ve ilk *Rumeli Beylerbeyisi* sıfatiyle burada yerleşti. Bizzat sultan da sarayını önce Dimetoka'ya, daha sonra da (takriben 1365'den itibaren) Edirne'ye götürmek suretiyle devletinin merkezini Balkanlara nakletti[1]. Türk ilerleyişi sistemli kolonizasyon tedbirleriyle birlikte yürütüldüğü cihetle, Osmanlılar daha şimdiden Avrupa topraklarına sağlamca adım atmış sayılırlardı. Yerli ahali büyük sayıda Anadolu'ya köleliğe sürüklendi, fethedilen topraklara Türk kolonizatorler iskân olundu ve Türk ileri gelenlerine, özellikle sultanın kumandanlarına büyük araziler dirlik olarak dağıtıldı[2].

Türk ilerleyişinin ezici kudretinden yılan Bulgaristan, selâmeti güçlü fatihlere dayanmakta arayarak gerek Macaristan ve gerekse Bizans devleti ile bozuştu[3]. 1364 yılında iş Bizans ile Bulgaristan arasında hatta silâhlı bir çatışmaya döküldü ve Bizans imparatoru Karadeniz kıyısındaki liman şehri Ankhialos'u zapta muvaffak oldu. Böylece zamanın şartlarına hiç de uymayan bu savaş Bizanslıları hiç olmazsa bir noktada tatmin etmiş oldu: Talihsizliklerin kovaladığı imparatorluklarından daha da zayıf bir ülkenin bulunduğu ortaya çıkmıştı.

Roma yardımına bağladığı ümitlerinde hayâl sukutuna uğramış bulunan Bizans imparatoru, ilerlemekte olan Türklere karşı yeni müttefikler aramaktaydı. Bizzat patrik Kallistos, Duşan'ın dul karısı ile buluştuğu Serbes'e gitti ise de ânî bir hastalığa tutularak öldü. İtalyan deniz cumhuriyetleri ile yapılan müzakereler de elle tutulur bir sonuç vermediler. Böylece imparator yeniden Avignon'a baş vurmak durumunda kaldı. Bu sırada batı dünyasında ciddî olarak bir haçlı seferi hazırlığı yapılır görünmekteydi ve gerçekten de sefer 1365 sonbaharında Kıbrıs hükümdarı Pierre idaresinde yapıldı; ancak istikameti Mısır idi. Böylece Ioannes V. ümitlerinde yeniden yanılmıştı. Bunun üzerine 1366 ilkbaharında imparator, kudretli kral Büyük Layoş'un yardımını elde etmek üzere bizzat Macaristan'a doğru yola çıktı. İmparator gerçekten enerji yoksunu değildi.

Bir Bizans imparatoru ilk defa olarak, ordusunun başında bir kumandan olarak değil de, yardım ricacısı olarak yabancı ülkeye gitmekte idi. Fakat her şey boşunaydı. Roma'nın şartı ayakta duruyordu: Önce katolik inancına dönüş, sonra yardım. Hatta Macar kralı, Roma'dan da daha sert bir tutumla, Bizans imparatorunun sadece Roma inancına dönmesini değil, ayrıca bizzat Roma usulüne göre kendisini vaftiz ettirmesini de talep etmek-

[1] Krş. Babinger, *Beitrage* 48 vdd.

[2] Krş. Nikov, *Turskoto zavladevane* 46 vdd. Babinger, *Beitrage* 48 vd., 57 vdd.

[3] Nikov, *Turskoto zavladevane* 55 vdd.' de böyle.

Eskikitaplarını.com

teydi[1]. Ioannes V. elleri boş olarak Macaristan'dan ayrıldı ve dönüş yolunda başka bir talihsizliğe uğradı. Macarlar tarafından işgal edilen Vidin'e geldiğinde Bulgarlar onun ülkelerinden geçmesini yasakladıkları için seyahatini durdurmak zorunda kaldı. Bu olay hiç şüphesiz bir Bulgar prensesi ile evlenmiş bulunan oğlu Andronikos'un bilgisi dışında bir şey değildi. Kesin olarak bilinen husus, onun babasını kurtarmak için hiç bir girişimde bulunmamış olduğudur. Ancak işe "Yeşil Kont" adıyle şöhret yapan Savoyen kontu Amadeo'nun müdahalesi bahtsız hükümdarı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtardı. İmparatorun dayızadelerinden olan Yeşil Kont 1366 yazında bir haçlı ordusu ile Bizans sularında görünmüştü. İlk hücumda Gelibolu'yu Türklerin elinden aldı; bundan sonra Bulgaristan'a teveccüh ederek, imparatorun sadece serbest bırakılmasını değil, ayrıca Mesembria ve Sozopolis'in de Bulgarlar tarafından boşaltılmasını sağladı. Bu suretle Bizans'ın, Karadeniz'in batı kıyısındaki durumu oldukça kuvvetlenmiş oluyordu.

Bu arada haçlı seferi, Savoyen kontu Amadeo için de *union* plânları ile sıkı sıkıya bağlı idi. Ona refakat etmekte olan papalık *legat*'ı Paulus kontun talebi üzerine 1367 haziranında Bizans hükümdar hanedanı mensupları tarafından yüksek kilise ve devlet erkânının hazır bulunduğu bir mecliste kilise *union*'u üzerinde bir görüşmede bulunmak üzere kabul edildi. Bizans tarafının sözcüsü kudretli kişiliği ile toplantıya tam anlamıyle hâkim olan düşük imparator, hüküm sürmekte olan imparatorun "baba"sı Ioannes Kantakuzenos'tan başkası değildi. Kantakuzenos İstanbul'da bir ökumenik konsilin toplantıya çağrılmasını talep ettiği gibi, papalık *legat*'ının buna muvafakatini koparmayı da başardı[2]. Ancak Kantakuzenos'un talebi Roma'da hiç bir ma'kes bulmadı. İnancından dönmüş hazır Ioannes Palaiologos ile doğrudan doğruya anlaşmak papanın daha çok işine geliyordu. Bu anlaşma nihayet gerçekleşti de. 1369 ağustosunda Ioannes V. Napoli üzerinden Roma'ya vardı. Refakatinde bir çok yüksek devlet erkânı bulunmakla beraber bunların arasında Bizans ruhanî sınıfının hiç bir temsilcisi görülmüyordu. Kantakuzenos tarafından ileri sürülen talebinin reddedilmesinden sonra Bizans kilisesi tam bir çekimserlik havasına bürünmüştü. İmparator Roma'da atalarının inancına ihanet ederken, Kallistos'un ölümünden sonra yeniden İstanbul patriklik tahtına tayin

[1] Bu husus kısa süre önce J. MEYENDORFF tarafından yayınlanıp bundan sonraki notta zikredilen metinle aydınlanmaktadır.

[2] Krş. J. MEYENDORFF, *Projet de Concile Oecumenique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzene et le legat Paul*, *DOP* 14 (1960) 147-77. Yazar burada bu müzakereler hakkında çağdaş bir haberi tanıtmakta ve giriş mahiyetindeki araştırmada mukemmel bir şekilde yorumlamaktadır. Ancak bu ilgi çekici ve önemli haber açıkça görüldüğü gibi, bir Kantakuzenos taraftarına aittir. Ayrıca bk. AYN. MLF., *Jean Joasaph Cantacuzène et le projet de Concile Oecuménique en 1367*, *Akten des XI. Intern. Byzantinisten Kongresses*, München 1960, 361 vdd.

Eskikitaplarını.com

edilmiş bulunan, Kantakuzenos'un dostu patrik Philotheos, sadece Bizans ahalisini değil, devlet sınırlarının dışındaki Suriye, Mısır, güney İslav ülkeleri ve Rusya'daki ortodoks hristiyanları, gönderdiği uyarıcı mektup ve yazılarla inançlarına sadakate teşvik etmekte idi[1]. Böylece Ioannes V.'in 1369 ekim ayında büyük bir törenle icra edilen Roma inancına dönüşü, sadece imparatorun şahsını ilgilendiren kişisel bir davranıştan ibaret kaldı. Bir kilise *union*'u hiç de gerçekleşmemişti[2]. Ve iki kilise arasındaki ilişkilerde değişen hiç bir şey yoktu. Seyahatin politik sonucu ise tamamiyle olumsuzdu; çünkü batının yardımına bağlanan bütün ümitlerin boş olduğu tahakkuk etmişti.

Şu halde seyahatin ve inanç değiştirmenin esas gayesine varılamamıştı. Buna rağmen Ioannes V. derhal ülkesine dönmiyerek 1370 ilkbaharında Venedik'e gitti. Onu bu seyahate, kendisini hissettiren malî bunalım sevk etmişti. Artık devleti için askerî yardım aramıyor, hiç olmazsa bir az para elde etmeye çalışıyordu. Bununla beraber Venedik'teki uzun ikameti ona sadece yeni hayâl sukutlarına ve yeni ağır hakaretlere mal oldu. Filvaki bir anlaşmaya varılmıştı: Ioannes V. Venedik cumhuriyetine, çoktan beri sahip olmayı sabırsızlıkla istediği Tenedos (= Bozcaada)'u terk etmeye razı oluyor, buna mukabil de Venedik kendisine otuz yıl önce annesi tarafından rehin verilmiş olan taç mücevheratını iadeyi ve bundan ayrı olarak altı nakliye gemisi ile nakit olarak 25 000 duka altın vermeyi va'dediyordu. Mesele yoluna girmiş göründüğünden imparator müracaati üzerine avans olarak 4 000 duka altını aldı. Ancak, babasının bulunmadığı esnada Istanbul'da ona vekâlet eden Andronikos, Bozcaada'nın Venediklilere verilmesini reddetti; çünkü ada Çanakkale boğazına giriş yerindeki mevkii ile Andronikos'un dostu olan Cenevizler tarafından da istenmekte idi. Bu sebeple imparator Ioannes V. fevkalâde kötü bir durumda kaldı. Ne ülkesine geri dönmeye yetecek parası, ne de borçlarını ve aldığı avansı ödeyebilme imkânı vardı. Yardım feryatlarını ise oğlu Andronikos soğukça geri çevirmekte idi. Andronikos, halkın, kilisenin hazinelerine el atılmasına razı olmadığını (başka her hangi bir imkân olmadığı anlaşılmaktadır) bahane olarak ileri sürmekte idi. Bu durumda Ioannes V., 1355 yılındaki plânlarının sadece kâğıt üzerinde kalmış olması, o zamanlar istemiş olduğu gibi genç Manuel'i rehine olarak Avignon'a göndermediği için tanrıya şükretmeliydi. Çünkü Selânik'te hüküm sürmekte olan Manuel babasının yardı-

[1] Kış, Halecki, *Un empereur* 235 vdd.

[2] Bu hususu Halecki (*Un empereur* 205) haklı olarak vurgulamaktadır. Buna mukabil A. Vasiliev (*Il viaggio di Giovanni V Paleologo in Italia e l'unione di Roma del 1369, Studi bizantini e neoellenici* 3, 1931, s. 153-92)'ın fikirleri yanlıştır.

Eskikitaplarını.com

mına koştu ve onu içine düşmüş olduğu kötü durumdan kurtardı[1]. Nihayet 1371 ekim ayında[2], bu kadar musibetlere uğramış bulunan imparator, iki yılı aşan bir ayrılıktan sonra, hiç bir şey elde edemeden Istanbul'a döndü. Bu koşullar altında ülkesini kilise *union*'una sevk etmek gibi başarı şansı hiç bulunmayan bir teşebbüste, anlaşıldığına göre, bulunmamıştı bile. Bedbaht imparatora bu talihsiz seyahatine refakat etmiş olan Demetrios Kydones'e göre bu "ülkemiz için hiç bir faydası olmayan boşuna bir çaba" olmuştu[3].

Ioannes V.'in boş yere elde etmeye uğraştığı yardımın ne kadar gerekli olduğunu bu arada yeni ve muazzam bir Türk zaferi göstermiş bulunuyordu. Osmanlıların Trakya'ya yerleşmesinden sonra doğrudan doğruya en büyük tehdit altında kalan Sırp Makedonya'sı idi. Serrhes'de hüküm süren *despotes* Ioannes Uglyeşa "silâhlarını tanrısız müslümanlara karşı kavrayan"[4] ilk kişi oldu. İlk olarak o, fatihlere karşı büyükçe bir mukabil taarruz hazırlamaya gayret ederek Bizans'ı "müşterek düşmana karşı beraberce mücadele" etmeye[5] davet etti. Duşan'ın imparator ilân edilmiş olmasını ve bir Sırp patrikliğinin kurulmuş bulunmasını en sert ifadelerle kınayarak ve Istanbul patrikliğinin kendi hâkimiyet bölgesindeki haklarını tanımak suretiyle Bizanslılara yaranmaya çalıştı[6]. Ancak kendisine katılan sadece kardeşi kral Vukaşin oldu. İki kardeş ordulariyle Edirne üzerine yürüyerek Meriç kenarındaki Çernomen'de düşmanla karşılaştılar.

[1] R. J. Loenertz (*Jean V Paleologue à Venise (1370-1371)*, *REB* 16, 1953, s. 217 vdd.) Ioannes V.'in Venedik'teki ikamet tarihini mükemmel bir surette araştırıp ortaya çıkarmış ve böylece üzerinde çok tartışılan bu sorunu kesin olarak çözmüştür. Halecki (*Un empereur* 335 vdd. ve *Byz.* 17, 1944/45, s. 313 vdd.) Ioannes V.'in Venedik'te bir yıl alıkonulmasının sonradan çıkmış bir masal olduğunu ve imparatorun kendi isteği ile bir yıl Venedik'te kalmış bulunduğunu iddia etmişti. Dölger (*Johannes VII.* 22 vdd., *BZ* 33, 1933, s. 134 ve 43, 1960, s. 441) ve Charanis (*Palaeologi and Ottoman Turks* 286 vdd.) Halecki'nin bu iddiasının savunulamayacağına işaret ederek Ioannes V.'in Venedik'te gerçekten ödemeden âciz bir borçlu sıfatiyle alıkonulmuş olduğu görüşünü temsil etmişlerdi. Loenertz'in esaslı makalesinden sonra Halecki'nin tezi kesin olarak yıkılmıştır; bu arada Dölger ve Charanis'in görüşleri (ki bu eserin eski baskılarında ben de onlara katılmıştım) de sorunun esasında değil ve fakat bazı nüanslara müteallik hususlarda iyice belirtilmeyi gerektirmektedir. Bizzat Loenertz (s. 218) şöyle diyor: "Il (Jean V) était pratiquement prisonnier à Venise; non pas prisonnier pour dettes, comme on a eu tort d'ecrire, mais tous de même prisonnier... de ses dettes, ou, à tout le moins, de son manque d'argent" ve daha sonra (s. 225): "La Seigneurie pour empêcher l'empereur de partir, n'avait pas besoin de lui mettre les pieds dans les ceps; sans argent ni credit, il ne pouvait pas approvisionner ses galères pour le retour".

[2] Tarih için Lampros - Amantos, Βραχέα Χρονικά No. 47, 32. Bunun hakkında Charanis, *Short Chronicle* 340 ve *Palaeologi and Ottoman Turks* 292.

[3] *D. Cydones Correspondance*, nşr. Loenertz, *I*, No. 37, 5.

[4] Solovyev - Moşin, *Grçke povelye srpskih vladara*, No 38, 6.

[5] *Demetrios Kydones*, Migne *P. G.* 154, 1034.

[6] Solovyev - Moşin, No. 35.

Eskikitaplarını.com

Burada savaş kuvvetleri 26 eylül 1371'de Türkler tarafından imha edildi. Uglyeşa ve Vukaşin savaşta maktul düştüler ve böylelikle o zamanki Balkanların en kudretli şahsiyetleri olan bu iki kişi ortadan kalkmış oldu. Bu felâketten sonra Makedonya ülkeleri bağımsızlıklarını yitirdiler. Mahallî hükümdarlar ve bunlar arasında Vukaşin'in oğlu ve Sırp halk şarkılarının kahramanı Kralyeciç Marko, sultanın yüksek hâkimiyetini tanımak, haraç ödemek ve orduları ile sultana katılmak yükümlülüğünü kabul etmek zorunda kaldılar. Gerek bunların hükümdarlıklarının ve gerekse Balkanların geri kalan kısımlarının kesin olarak itaat altına alınmaları artık sadece bir zaman sorunu idi.

1453'ten önceki en büyük ve sonucu en ağır Osmanlı zaferi olan Meriç yanındaki galibiyet, bu savaşa katılmamış olmasına rağmen, Bizans'ın da iliklerine kadar işledi. Manuel'in maktul düşmüş olan Uglyeşa'nın ülkesine saldırarak Serrhes'e girmesi (kasım 1371)[1] sadece zayıf bir teselli ve geçici bir kazanç oldu. Durumun Bizans bakımından da ne derece kritik bir hale gelmiş olduğunu, Manuel'in bizzat daha sonraki bir vesikada kaydetmiş olduğu gibi, imparatorluk hükûmetinin işte tam bu sırada "Sırp *despotes*'i müteveffa Uglyeşa'nın ölümünden hemen sonra", "pek ağır ve pek uzun süren Türk istilâsı" muvacehesinde ülkenin savunmasını güçlendirmek için, Bizans kiliselerinin sahip oldukları arazinin yarısını müsadere ederek bunları *pronoia* statüsünde tevzi etmek kararına varmış olması vâkıası göstermektedir[2]. Dahası da var: Meriç yanındaki savaştan pek az sonra Bizans da resmen Osmanlı sultanının hâkimiyeti altına girerek haraç ödemeyi ve Osmanlı ordusunda hizmeti kabul etmiştir[3]. Aynı sıralarda Bulgaristan da Türklerin yüksek hâkimiyetini kabul etmiştir. Böylece daha Osmanlıların Avrupa toprağında sıkıca tutunmaları üzerinden daha yirmi yıl geçmeden – gerek Bizans imparatorluğu ve gerekse onun bir zamanki kuvvetli rakibi Bulgar çarlığı Türklerin vassali durumuna düşmüş bulunuyorlardı.

Daha 1373 ilkbaharında imparator Ioannes V.'i, vassallik görevlerini yerine getirme yolunda, sultana Anadolu'daki bir seferinde refakat ederken

[1] P. N. Papageorgiou (*BZ* 3, 1894, s. 316, n. 2)'nun *Protaton* yazması No. 21'den alıp yayınladığı metne bk. Ayrıca krş. Loenertz, *M. Paleologue et D. Cydonès* 278. Lemerle, *Philippes* 214 vdd. - Bu sırada Manuel'e Selânik ile Makedonya'da zaptedilen yerler üzerinde ömür boyunca hâkimiyet hakkı en resmî bir şekilde bırakılmıştır: D. Kydones tarafından kaleme alınan *khrisobullon* (nşr. Zachariä von Lingenthal, *S. B. d. preuss. Akad. d. Wiss.* 1888, *II*, 1417 vdd.) ile krş.

[2] Manuel II.'in aralık 1408 tarihli, çok faydalı *Prostagma*'sının (nşr. V. Moşin, *Akti iz svetogorskih arhiva, Spomenik* 91, 1939, s. 165 vdd.). Bizans manastır emlâkinin müsadere ve *pronoia* sahipleri arasında taksimi hakkında tafsilât için bk. Ostrogorskij, *Feodalite* 161 vdd.

[3] Krş. G. Ostrogorsky, *Byzance, État tributaire de l'Empire turc*, *ZRVI* 5 (1958) 49 vdd.

Eskikitaplarım.com

görüyoruz. Ancak onun İstanbul'dan ayrılmış olmasından oğlu Andronikos, babasına karşı açıkça ayaklanmak hususunda faydalandı. Osmanlı şehzadesi Savcı Çelebi ile birleşti ve böylece Osmanlı ve Bizanslı prenslerin babalarına karşı müştereken isyan etmeleri şeklinde garip bir ayaklanma vuku bulmuş oldu (mayıs 1373). Ancak Murad isyanı süratle bastırarak Savcı'nın gözlerine mil çektirdi ve Ioannes V.'in de oğlunu aynı şekilde cezalandırmasını talep etti. İmparator sultanın emrine karşı çıkamazdı. Ancak Savcı korkunç yaraya dayanamayıp öldüğü halde, Andronikos ile küçük oğlu Ioannes'e uygulanan gözlere mil çekme operasyonu daha hafif şekilde icra edildi, öyle ki, bunlar görme gücünü tam olarak kaybetmediler ve her ikisi de – devletin çok aleyhine – önemli rollerini oynamaya devam etmek imkânını buldular. Tutuklanıp velîahdlik hakları ellerinden alınan âsilerin yerine Manuel velîahd ve 25 eylül 1373'de müşterek imparator tacına nâil oldu[1].

Bizans hükümdarlık hanedanı içindeki anlaşmazlık kısa zamanda Venedik - Cenova arasında Tenedos etrafında cereyan eden mücadele ile birbirine karıştı. Ioannes V. adayı Venediklilere vaad etmiş olduğu için Cenevizler vakit geçirmeden İstanbul'da bir darbe ile hükûmeti değiştirmek ve böylece ticarî siyaset ve strateji bakımından önemli olan adanın Venedik'e teslim edilmesini önlemeye karar verdiler. Tutuklanmış olan Andronikos'a Galata'ya kaçması için yardım edip bu taht iddiacısını Ioannes V.'e, aslında ise Venedik'e karşı harekete geçirdiler. 12 ağustos 1376'da Andronikos IV., Türkler tarafından da desteklendiği halde, 32 gün süren bir kuşatmadan sonra İstanbul'a girdi ve bu sefer de o, babasını ve kardeşini tutukladı. Bundan bir kaç gün sonra Andronikos Tenedos'u Cenevizlere terk etti; Türklere ise on yıl önce Savoyen kontu Amadeo tarafından istiladat edilmiş olan Gelibolu'yu geri verdi[2]. Bununla beraber Cenevizler Tenedos'u elde edemediler. Ada Ioannes V.'e sadakatini muhafaza etti ve 1376 ekim ayında Venediklîler tarafından işgal olundu. Cenevizler buna elbette razı olamazlardı; nitekim bundan bir yıl sonra mücadele konusu ada için iki taraf arasında savaş alevlendi[3].

[1] Krş. Charanis, *Palaeologi and Ottoman Turks* 293 vdd. R. Loenertz, *La premiere insurrection d'Andronic IV Paleologue (1373)*, *Échos d'Or.* 38 (1939) 340 vdd. F. Dölger, *Zum Aufstand des Andronikos IV. gegen seinen Vater Johannes V. im Mai 1373*, *REB* 19 (1961) 328 vdd.

[2] *D. Cydonès Correspondance*, nşr. Loenertz, *II*, No. 167, 15. Gelibolu'nun Türklere teslîminin ancak 1377 başında vukululduğunu kabul eden Charanis (*Palaeologi and Ottoman Turks* 296 vdd.) 16. yüzyıla ait bir kroniğin (Lampros - Amantos No. 45, 6) verdiği bir habere dayanmaktadır; ancak bu kroniğin verdiği bilgiye ne kadar az güvenilebileceği, bu esere göre Murad'ın aynı sıralarda Sırbistan'ı da almış olduğunu kaydetmiş olması vâkıası göstermektedir. Loenertz (*Lettres de Cydonès* 114) Gelibolu'nun teslimini 1376 eylülüne vaz ediyor.

[3] Krş. F. Thiriet, *Venise et l'occupation de Ténédos au XIVe siècle*, *Mélanges d'archéol. et d'hist.* 1953, 225 vdd.

Eskikitaplarını.com

Diğer taraftan Ioannes V. ve Manuel II. de Venedik'in yardımı ile zindandan kurtulmaya ve sonra da Türklerin rızasiyle kaybetmiş oldukları tahta yeniden çıkmaya muvaffak oldular. Halkın teveccühü onların tarafında imiş gibi görünmekle beraber, bunun önemi ancak ikinci plânda kalmakta idi. İmparatorluğun mukadderatı bakımından iç güçlerin dağılış oranı artık önem taşımamaktadır. Her şey yabancı devletlerin etkisine, nüfuzuna bağlıdır. Çünkü Bizans doğudaki olaylara karışan büyük devletlerin, iki İtalyan deniz cumhuriyeti ile Osmanlı devletinin, siyasî oyunlarında artık sadece bir dama taşından ibarettir. İmparatorluk tahtı için giriştikleri mücadelede Ioannes V. ve Andronikos IV. aslında sadece Venedik ve Cenova'nın birbirine aykırı çıkarlarının temsilcileriydiler. Kesin sonucu ise nihayet sultanın iradesi sağladı: Türk desteği sayesinde Ioannes V. ve Manuel II. 1 temmuz 1379'da şehre girdiler. Bunun ön şartı ise, sultana yeniden ordusunda hizmet etmek ve haraç ödemelerinde bulunmak yükümlülüğünü kabul etmiş olmaları idi. Manuel her yıl tesbit olunan haraç ve yardımcı birliklerle sultanın sarayına gitmek ve Osmanlı padişahına savaş seferlerinde, her emrettiğinde, refakat etmekle mükellefti[1].

Tenedos'u elegeçirmek için yapılan Venedik - Cenova savaşı bu arada sürüp gitmekteydi. Mücadele her iki tarafça da artan bir şiddetle yürütülmesine rağmen bir türlü sonuçlanamıyordu. Nihayet bitkin düşen rakîpler Savoyen kontu Amadeo'nun aracılığı ile 8 ağustos 1381 tarihinde Torino şehrinde bir barış anlaşması yaptılar. İki taraf arasında şöyle bir anlaşmaya varıldı: Tenedos ne Cenova'ya, ne de Venedik'e ait olacak, istihkâmları yıkılacak, ahalisi Girit ve Euboea'ya tehcir olunacak ve askerlikten arındırılacak olan ada, kont Amadeo'nun tayin edeceği yetkili bir memura teslim olunacaktı. Bizans, bu ada kendisine sanki hiç bir zaman ait olmamışcasına, bütün bu müzakerelerde oyun dışı bırakılmıştı. Ancak bu arada Tenedos'da bulunan Venedikli komiser (— *bailo*) adanın tesliminden imtina ettiği için anlaşmanın hükümleri ancak 1384/85 kışında uygulanabilmişti ve bu tarihten sonra bile Venedikliler adayı daha uzunca bir müddet donanma üssü olarak kullanmışlardır[2].

Bizans imparatorluğu tahtına tekrar yerleştirilmesinden sonra Ioannes V., pek kısa bir süre önce olup bitenlere rağmen, Andronikos IV. ile bunun oğlu Ioannes VII.'i meşru halefleri olarak tanımak ve onlara Selymbria (= Silivri), Herakleia (= Marmara Ereğlisi), Rhaidestos (= Tekirdağ) ve Panidos (= Barbaros ?)'u terketmek zorunda kaldı. Manuel'in arka plâna itilmesi anlamına gelen ve hanedan içinde yeni tatsızlıkların çıkma-

[1] Khalkokondyles (nşr. DARKÓ, *I*, 57, 13 ve 58, 1)'e göre haraç yılda 30 000 altın sikke olarak tesbit olunmuştu. Sphrantzes (nşr. PAPADOPULOS, s. 60, 21)'e göre ise sultanın emrine verilecek Bizanslı yardımcı kuvvetler yaya ve atlı olarak 12 000 kişi olacaktı.

[2] THIRIET, *ayn. esr.*, s. 228 vdd.

Eskikitaplarım.com

sına sebep olan bu durum 2 kasım 1382 tarihinde resmî bir anlaşma ile tasdik olundu[1]. Buna göre Bizans devletinin kalıntıları imparatorluk hanedanı üyeleri tarafından idare olunan bir çok kısmî hâkimiyetlere bölünmüş oluyordu: İstanbul'da Ioannes V. hüküm sürüyordu; Marmara denizi kenarında devletin elinde kalmış olan şehirleri, babasından ziyade Türk sultanına tabi olarak Andronikos IV. muhafaza ediyordu; atlatılmış olan Manuel kendi kendine harekete geçerek Selânik'deki eski hâkimiyet bölgesini tekrar eline geçirmişti[2]; Mora'da ise 1382'den beri imparatorun üçüncü oğlu, Theodoros I., hâkim bulunmaktaydı[3].

Gerçekten de Palaiologoslar Peloponès'teki Bizans arazisini Kantakuzenosların elinden almaya muvaffak olmuşlardı. Bu hüzün verici devirde Palaiologoslar hanedanının hesabına kaydedebildiği yegâne başarı da bu idi. Theodoros I. (1382 - 1406) sultanın yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalmış olup, önceleri itaatli bir vassal sıfatiyle iç ve dış düşmanlarına karşı Türklerin desteğine nâil olmuştu[4]. Mahallî aristokrasi ve komşu küçük Lâtin devletleriyle yaptığı mücadelede Bizans hâkimiyetini Mora'da hiç de küçümsenmiyecek bir ölçüde güçlendirebilmişti. Güneye doğru ilerleyen Arnavutları büyük kitleler halinde iskân etmek suretiyle ülkeye yeni kuvvetler kazandırmıştı[5]. Buna karşılık merkezde, Bizans'ta durum gittikçe ümitsizleşiyordu. Dış baskılar gittikçe sertleşmekteydi ve imparator ile büyük oğlu arasındaki görünüşteki barış hali de uzun süre devam etmemişti. Andronikos yeniden silâha sarılarak Silivri - İstanbul yolu üzerinde bulunan bir kaleyi eline geçirmeye çalıştı. Ancak az daha hayatına mal olacak şiddetli bir mücadele sonunda Ioannes V. onun saldırısını geri püskürtebildi. Bundan pek az sonra da Andronikos IV. öldü (haziran 1385)[6].

Osmanlıların hristiyan Balkan ülkeleri ile mücadelesinde yeniden büyük ve kesin bir sonuç yaklaşmaktaydı. Osmanlılara karşı en güçlü direnmeyi hâlâ Sırplar yapabilmekte idiler. Duşan'ın çarlık devletinin kalıntıları üzerinde hüküm sürenler arasında en güçlü ve önemli devlet adamı olarak hükümdar Lazar belirmekte idi. Nemanya'nın doğrudan doğruya son halefi olan çar Uroş'un ölümünden (1371) sonra Lazar, Rascia'da önderliği eline geçirmişti. Lazar mahallî iktidar sahiplerini kısmen iyilikle, kısmen de zorla kendisine bağlamıştı. Fakat vuku bulacak savaş için en büyük

[1] Krş. Loenertz, *M. Paleologue et D. Cydones* 287, 477. Ayrıca bk. ayn. mlf., *Fragment d'une lettre de Jean V Paleologue à la commune de Gênes 1387 - 1391*, *BZ* 51 (1958) 37 vdd.

[2] Krş. Dennis, *Manuel II*, 46 vdd.

[3] Tarih için bk. Loenertz, *Peloponèse* 161 vdd.

[4] Krş. Loenertz, *Peloponèse* 166 vdd.

[5] Krş. Zakythinos, *Despotat II*, 31 vdd.

[6] Lampros - Amantos, Βραχέα Χρονικά No. 15, 23 vdd. Loenertz, *M. Paléologue et D. Cydonès* 477 vdd. ve *Fragment d'une lettre de Jean V Paléologue à la commune de Gênes 1387-1391*, *BZ* 51 (1958) 39 vdd.

Eskikitaplarını.com

önemi, Lazar'ın, kudreti süratle artmakta bulunan Bosna hükümdarı Tvrtko ile anlaşması teşkil etmekte idi[1]. Nemanya hanedanının bir yan koluna mensup olan Tvrtko 1377'de krallık tacını giymiş ve Macar kralı Layoş'un ölümünden (1382) sonra, kısa ömürlü olmasına rağmen büyük bir güney İslav devletinin kurulmasını sağlayarak kendisini o zamanların Balkanlardaki hristiyan hükümdarları arasında en güçlüsü haline getiren Hırvatistan ve Dalmaçya seferlerine sürat ve büyük bir kudretle başlamıştı. Tvrtko'nun, ülkesine Sırp arazisini de ilhak etmiş olması iki hükümdarın işbirliğine zarar vermedi. Bizans ile mevcut olan ilişkiler de, Lazar'ın siyasî becerikliliği sayesinde, daha dostça bir mahiyet aldı; çünkü İstanbul'un rızası alınmadan Peç'de bir Sırp patrikliğinin kurulmasından doğmuş olan kilise ihtilâfı anlaşma yolu ile 1375 yılında halledilmiş, Sırp kilisesine uygulanmış olan aforoz kaldırılmış ve bu kilisenin başındaki ruhaninin patriklik derecesi kabul edilmiş idi[2].

Osmanlı taarruzları gittikçe şiddetini arttırıyor ve gerek Grekler ve gerekse İslavlar için gittikçe daha fazla zayiata mal oluyordu. Filvaki Manuel II. 1382'de Selânik'ten Türklere karşı saldırıya geçmişti[3]. Bu, Osmanlı metbuuna karşı açıkça isyan ve İstanbul'da bulunan babasının siyasetine taban tabana zıt, cüretkârane bir meydan okuma idi. Ancak taarruzun başarıları ne önemli, ne de sürekli oldu. Türkler üstünlüklerini korudular ve 19 eylül 1383'te Serez kesin olarak bunların ellerine geçti[4].

[1] Krş. V. Çoroviç, *Historiya Bosne*, Belgrad 1940, 276 vdd., *İstoriya naroda Yugoslavie I* (1953) 530 vdd.

[2] *Zivoti kralyeva i arhiepiskopa srpskih*, nşr. Daniçiç (1866) 381 vdd. M. Lascaris (*La patriarcat de Peć a-t-il ete reconnu par l'Eglise de Constantinople en 1375?, Melanges Diehl I*, 1930, s. 171 vdd.) Sırp patrikliğinin Bizans tarafından 1375 yılında tanınmış olmasından haksız olarak şüphe etmektedir. Benim bu hususdaki mülâhazalarım ile krş.: *S. K.* 5 (1932) 323 vd. Ayrıca bk. V. Laurent, *L'archevêque de Peć et le titre de patriarche après l'union de 1375, Balcania* 7 (1944) 303 vdd.

[3] Bu hususa ilk işaret eden, ilgi çekici eseriyle (*Manuel II*) Dennis olmuştur. Bununla beraber Dennis bu Bizans mukabil taarruzunun başarısını mübalâğa eder görünüyor. Bu taarruzdan bahseden yegâne kaynak olan Demetrios Kydones'in mektuplarında buna dair haberler pek edîbâne olmakla beraber elde edilen metinler hakkında kesin hiç bir bilgi ihtiva etmemektedirler.

[4] F. Taeschner ve P. Wittek (*Die Vezirfamilie der Čandarlyzâde und ihre Denkmäler, Der Islam* 18, 1929, s. 71 vd.)'e göre Türkler Serez'i daha 1373 yılında geçici olarak fethetmiş imişler. Loenertz (*M. Paléologue et D. Cydonès* 278 [ilâve 1372])'de böyle. Lemerle (*Philippes* 217 vdd.) ve özellikle Dennis (*Manuel II*, 66 vd.) bu hususta daha çekimserdirler. Şehrin Türkler tarafından 1372 veya 1373 yılında geçici olarak işgal edilmesinin kabulü, türk tarihçisi Sa'deddin'in ve bilhassa Murad I.'ın Serez yanındaki Prodromos manastırında muhafaza edilmiş olup bu manastıra (? burada keşişlerden, τῆς ἐκκλησιας Μαργαρίτου, söz edilmektedir) sultanın himayesini belirten bir vesikanın grekçe tercümesinin verdiği bilgiye dayanmaktadır. Bunun metni için bk. A. Guillou, *Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Menecee*, Paris 1955, s. 155. Burada vesika temmuz 1372 ile tarihlenmektedir. Halbuki Taeschner ve Wittek (*ayn. esr.* 72, n. 1 ve burada onların kaydettikleri J. H. Mordtmann'ın beyanı) bunu 1373 yılına

Eskikitaplarım.com

Bundan kısa bir zaman sonra Selânik'in kuşatılması başladı. Kuvvetli liman şehri üç yıldan fazla mukavemet etmekle beraber nihayet 1387 nisanında kapılarını Osmanlılara açmak zorunda kaldı[1]. Manuel şehri düşüşünden az önce terk ederek Midilli adasına kaçmıştı.

Bu arada Sofya (takriben 1385)[2] ve Niş (1386) de düşmüştü. Filvaki Lazar, Niş'in düşmesinden sonra Murad'ın savaş kuvvetlerini Ploçnik yanında imha etmiş ve 1388 yılında Bosna'ya giren bir Türk ordusu Bosna *voyvoda*'sı Vlatko Vukoviç tarafından Bileca yanında mağlûp edilmişti. Ancak bundan sonra Murad büyük bir ordu ile kesin sonuca ulaşmak üzere güney İslavları üzerine yürüdü. İlk darbeye, Lazar'ın mukavemetinden cesaret bularak sultana kafa tutmak cüretinde bulunup ödemekle yükümlü olduğu haracı vermekten imtinâ eden Bulgar çarı hedef oldu. Osmanlılar Bulgaristan'a girip çarın direnişini kırarak onu itaat arzına zorladılar (1388). Sultan bundan sonra Sırplara döndü.

Hükümdar Lazar Sırp ve Bosna savaş birlikleri ile ona Kosovo Polye'de karşı çıktı ve burada 15 haziran 1389'da, Meriç kenarındaki felâketten sonra Balkan yarımadasının Osmanlılar tarafından fethinin en önemli aşamasını teşkil eden ve halkın hâfızasında ortaçağ Sırp tarihinin merkezî olayı olarak yaşamaya devam eden tarihî savaş vuku buldu. Başlangıçta talih Sırplara güler gibi göründü. Bizzat sultan öldürüldü; ancak sonunda veliahd Bayezid'in kumandasında üstün Osmanlı kuvveti zaferi kazandı[3]. Hükümdar Lazar esir edilerek devletinin asilzadeleri ile birlikte idam olundu. Lazar'ın halefleri galibe boyun eğmek ve Osmanlı yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar. En son kudretlice direniş merkezi yıkılmıştı; Türk fetihleri bundan sonra daha büyük bir kudretle Balkan ülkelerine yayıldı.

---

vazetmişlerdi. Ne olursa olsun 1371'den önceki Sırp hâkimiyetinden sık sık bahseden bu devre ait Bizans vesikalarının (krş. özellikle LEMERLE, *Actes de Kutlumus* 1375 ağustosuna ait No. 33 ve 1375 ekim ayına ait No. 34) şehrin bu tarihten sonra Türkler tarafından işgal edilmiş olmasından bir kelime ile olsun bahsetmemeleri gariptir.

[1] Selânik'in alınması hakkında kronoloji için: CHARANIS, *Short Chronicle* 359 vdd. LOENERTZ, *M. Paleologue et D. Cydones* 478 vdd. DENNIS, *Manuel II*, 151 vdd. Anlaşıldığına göre Selânik Türklerden tekrar kurtarılmış ve LOENERTZ (*aym. esr.* 483)'in gösterdiği gibi 12 nisan 1394'de Bayezid I. tarafından yine hücumla fethedilmiştir. Selânik'in ocak 1394'de hâlâ Bizanslıların elinde olduğu hakkında yeni belgeler M. LASKARIS (Τόμος Κ. Ἀρμενοπούλου, 1951, s. 331 vdd.) tarafından verilmektedir.

[2] Kronoloji için: BABINGER, *Beiträge* 65 vdd.

[3] Savaşın cereyanı hakkında çağdaş haberler yetersiz olduğu ve bu olaylar hakkında pek erken efsâneler teşekkül ettiği için, kesin pek az bilgiye sahip bulunuyoruz. S. ÇIRKOVIÇ'in St. NOVAKOVIÇ, *Srbi i Turci* (1960) 453 vdd.'deki tenkitli tanzimi ile krş. Kosova savaşı hakkında yeni bibliyografya için bk. *ayn. esr.* 470. Bizans kaynaklarının verdiği bilgi için bilhassa bk. RADOVČIĆ, *Die griechischen Quellen zur Schlacht am Kosovo Polje*, *Byz.* 6 (1931) 241 vdd. Krş. ayrıca M. BRAUN, *Kosovo, die Schlact auf dem Amsel feld in geschichtlicher und epischer Überlieferung*, Leipzig 1937.

Eskikitaplarını.com

Bizans imparatorları ve Bulgar çarları gibi Sırp feodalleri de birbiri ardınca sultanın ordusunda hizmet görmek ve ona haraç ödemek yükümlülüğünü sırtlamak zorunda kaldılar. Türk vergisi, Bizans'ta olduğu gibi güney İslav ülkelerinde de bütün halka yüklendi. Bütün araziye ve önceki imtiyazları göz önüne alınmadan bütün büyük arazi sahiplerine taksim olunan haraç, o zamanki Bizans ve İslav ülkelerinde en önemli ve en ağır vergi olup bu yükümlülükten kimseyi, hatta hükümdar bile kurtarmaya kâdir değildi, olmaya ki kurtarmak istediği mükellefin borcunu bizzat kendisi ödemiş olsun[1].

Kosova savaşından ve Bayezid I.'in tahta çıkışından sonra Osmanlı baskısı Bizans üzerinde de öncekinden çok daha fazla ağırlaştı. İmparatorluğun durumu gittikçe daha acınacak bir hal alıyor ve sadece bütün Bizans'ı çevreleyen araziye hükmetmekle kalmayarak her türlü bağımsızlık kımıldanışını daha tohum halinde iken ezmek suretiyle imparatorluk başkentini iradesine râm etmesini bilen Osmanlı sultanına bağımlılığı gittikçe yoğunlaşıyordu. Andronikos IV.'a tam lâyık bir oğul sıfatiyle taht üzerindeki iddiasını ileri sürüp sultanın ekmeğine yağ süren genç Ioannes VII. Bayezid'in âleti olmuştu. Osmanlı sultanı onu destekledi ve Ioannes VII. 14 nisan 1390'da Istanbul'u ve imparatorluk tahtını eline geçirdi[2]. 1376 yılında Andronikos IV.'un tahtı zorla eline geçirmesinde Cenova ve Venedik'in baş rolü oynamış olmalarına mukabil, şimdi Istanbul tahtının anahtarını sadece sultan Bayezid elinde bulundurmakta olup, Bozcaada için yapılan savaştan bitkin düşen İtalyan deniz cumhuriyetlerinin, bilhassa iç sarsıntılar yüzünden zayıflamış bulunan Cenova'nın nüfuz ve etkileri arka plâna düşmüştü. Her şeye rağmen Ioannes VII.'in, Istanbul'da, şehre girişini ve tahta çıkışını kolaylaştıracak taraftarlara sahip bulunmuş olması dikkate şayandır[3].

Ioannes VII.'in imparatorluğa yükseltilmesi sadece Istanbul'un sultan tarafından işgali için atılmış ilk adım olarak görünmekteydi. Istanbul'a gidecek bir elçi heyeti hazırlamakta olan Venedik senatosu, yetkili temsilcisine, "Murad'ın oğlu"nu Istanbul'da bulduğu takdirde ne yapacağı hakkında özel talimat bile vermişti[4]. Ancak Ioannes VII.'in idaresi çok sürmedi. Midilli'ye kaçmış olan Manuel mukabil darbesini hazırlamıştı.

[1] Kış. I. Bojiç, *Dohodak carski*, Belgrad 1956, 54 vdd. G. Ostrogorsky, *Byzance, Etat tributaire de l'Empire turc*, *ZRVI* 5 (1958) 53 vdd.

[2] Krş. Dölger, *Johannes VII.* 27 vdd. Charanis, *Palaeologi and Ottoman Turks* 303 vdd. Ioannes VII.'in tahtı zorla ele geçirmesi hakkında en yeni ve önemli araştırmayı, ilk defa olarak Smolensk'li Ignatios'un görgü şahitliğine dayanan haberinden faydalanan Kolias ('Η ἀνταρσία 'Ιωάννου Ζ') yazmıştır.

[3] Bunu Smolensk'li Ignatios'un haberi göstermektedir; Krş. Kolias, 'Η ἀνταρσια 'Ιωάννου Ζ' 39 vdd., 43 vdd.

[4] Silberschmidt (*Das oriental. Problem* 68)'in Venedik elçisi için kaydettiği "commissio" ile krş.

Eskikitaplarım.com

İki başarısız taarruzdan sonra 17 eylül 1390'da İstanbul'a girerek rakibini kaçırmaya ve kendisi ve babası için hâkimiyet sağlamaya muvaffak oldu[1]. Fakat İstanbul'da artık ancak sultanın iradesine itirazsız boyun eğen bu kimsenin imparatorluk tacını taşıyabileceği bilinmekteydi. Böylece Ioannes V. İstanbul'da zâhirî hâkimiyetini sürerken, Manuel itaatkâr bir vassal sıfatiyle, her türlü hakareti sineye çekerek sultanın sarayında vakit geçiriyordu. O ve babası elbette sultan Murad'ın ordusunda hizmet görmüşlerdi. Ancak o zaman Anadolu beyliklerine karşı sultan ile yan yana savaşmışlardı. Şimdi ise Manuel, Bayezid'in yanında, hâlâ Bizans'a ait olan Philadelphia (= Alaşehir)'nın, Anadolu'daki son Bizans şehrinin, Osmanlılar tarafından fethine, Bizans kuvvetleri ile, yardım etmek durumunda idi[2]. Aynı sıralarda İstanbul'daki ihtiyar imparatorun başına gelen haysiyet kırıcı muamele de bundan daha az sert değildi: Artık bizzat imparatorluk şehrini de tehdit ettiğini anladığı tehlikeyi önlemek üzere inşa ettirmiş olduğu yeni kaleyi, Bayezid'in emri üzerine, tekrar yıktırmak zorunda kalmıştı[3]. İmparator Ioannes V., ıstıraplarla dolu hayat kitabını 16 şubat 1391 tarihinde kapadı[4].

[1] Lampros - Amantos, Βραχεα Χρονικα No. 52, 44. Krş. Charanis, *Palaeologi and Ottoman Turks* 304. Dölger, *Johannes VII.* 28. Kolias, Ἡ ἁνταρσία Ἰωάννου Ζ' 41 ve 49 vdd.

[2] Khalkokondyles *I*, 58, nşr. Darkó. Philadelphia'nın 1390 yılında fethi için krş. Wittek, *Mentesche* 78 vdd. (Daha eski tasvirlerde sık sık iddia edildiği gibi 1379'da değil). Yukarıda anlatılanlardan bu olayın Ioannes V. ve Manuel'in Bizans tahtına yeniden yerleşmelerinden, sultana itaat ve bağımlılığın daha baskılı bir şekle girmesinden ve Manuel'in artık zorunlu olarak Bayezid'in ordugâhında bulunmasından sonraya ait olduğu anlaşılır. Şehrin fethinin her halde 17 eylül 1390 ile 16 şubat 1391 tarihleri arasına ve de çok büyük bir ihtimalle 1390 yılının sonuna düşmesi gerektiğini doğru olarak belirten Charanis (*Palaeologi and Ottoman Turks* 304 vdd.) de aynı sonuca varmaktadır. Ayrıca bk. Babinger, *Beiträge* 9, n. 37. - H. Hunger (*Byzantinische Geisteswelt von Konstantin dem Grossen bis zum Fall Konstantinopels*, Baden - Baden 1958, 282 vdd.) Ioannes Khortasmenos'un Ankara savaşından önce imparatorluğun acınacak hâlini tasvir eden, henüz yayınlanmamış, bir yazısından ilgi çekici bir hulâsayı alınca tercüme olarak vermektedir. Khortasmenos o sıralarda Bizans devletinin "akıl almaz bir şekilde köleleştirilmesi"ni canlandırmak için" Barbarların çok dindar imparatorumuza hemen bir saatçik bile gemi nefes aldırmayıp onu oraya buraya koştuduklarını ve onun yardımı ile henüz boyun duruk altına girmemiş olan şehirlerimizi ellerine geçirdiklerini ..." hatırlatmaktadır (s. 285).

[3] Dukas 77, 11, nşr. Grecu. Siebersdmidt (*Das oriental. Problem*) bu devir için bir" Türk - Bizans *union*"'undan ("birbirine bağlanma" veya "ittifak" anlamına) bahsetmek ve "imparatorların Türk siyaseti" üzerinde uzun uzadıya durarak "Türklerin imparatorun bütün düşmanlarına karşı kullandığı bir silâh" olduğunu ve "Venedik senatosunun, Türk milletinin kuracağı bir Grek devletinden" korktuğunu beyan etmekle her şeyi altüst etmektedir (s. 52, 68, 70, 79 ve tür. yer.).

[4] Tarih için Lampros - Amantos, Βραχεα Χρονικά No. 52, 47; ayrıca krş. No. 29, 23. Bunun hakkında bk. Charanis, *Short Chronicle* 357 vd.

Eskikitaplarım.com

Babasının vefatı haberi üzerine Manuel Bursa'dan kaçarak, iktidar hırsiyle kıvranan yeğeni Ioannes VII.'den önce imparatorluk tahtını kendisi için emniyete almak üzere Istanbul'a koştu. Manuel II. (1391 - 1425), aydın, çok taraflı kabiliyet sahibi bir hükümdardı. Sanat ve bilimden hoşlanır ve kalemini severek ve ustaca kullanmasını bilirdi. İnsan olarak da geç Bizans devrinin en sempatik simalarından biridir. Kaderin kendisine yüklemiş olduğu, sultanın sarayında sürmek zorunda kaldığı yakışıksız hayata rağmen Türklerin bile saygısını kazanan bir kişiliğe sahipti. Rivayete göre Bayezid onun hakkında şöyle demişti: "imparator olduğunu bilmeyen bir kimse bile, daha görünüşünden onun bir imparator olduğunu anlardı"[1] Manuel, Bizans tarihinin en karanlık bir ânında hükümdar olarak Boğaziçi kıyısındaki şehre gelmiş bulunuyordu.

Artık imparatorluk sadece Istanbul'dan ibaretti. Çünkü Mora yarımadası bir kenara bırakılacak olursa, Bizanslıların elinde, Türk fütuhatı ile her taraftan sarılmış olduğu halde varlığını sürdürmesini sadece surlarının kuvvetine borçlu olan ihtiyar başkentlerinden başka hiç bir toprak parçası kalmamıştı[2]. Ancak Istanbulda fakirleşmiş ve tenhalaşmıştı ve nüfusu 40 - 50 000'e düşmüştü[3]. Bayezid, korku içinde kıvranan Istanbul ve Mora'daki vassallerini istismar ve tahkirle uzun süre yetinmedi. Pek az sonra, gerek Istanbul ve gerekse Mora cephesinde açık olarak düşmanca harekâta girişti. Bu harekât onun 1393/94 kışında tâbi Bizans ve İslav hükümdarlarına, kendisi ile görüşmek üzere Serez'e gelmelerini emretmesiyle müjdelenmiş oluyordu[4]. Bayezid bundan sonra, karadan bütün ulaşımını kesmeye çalışmak suretiyle Bizans'ı kuşatmaya tâbi tuttu[5]. Bizans başkentindeki sefalet ve şehri onyıllarca süreden beri zaten gittikçe daha büyük bir baskı altına alan iaşe sıkıntısı böylece son haddine ulaştı. Mora'ya gelince, burası da bitip tükenme bilmeyen kahredici Türk akınlarına hedef oldu.

Daha 1393 yılında büyük kumandan Evrenos bey Tesalya'ya hâkim olmuş ve bundan sonra Osmanlılar Yunanistan'ın diğer kısımlarına dönmüşlerdi. Burada hüküm süren iktidar sahiplerinin aralarındaki anlaşmazlık

[1] Phrantzes (nşr. PAPADOPOULOS) *I*, 120.

[2] Dukas (77, 26, nşr. GRECU)'a göre Manuel'in kaçmasına kızan Bayezid ona şu sözlerle biten bir mesaj yollamıştı: "Sana emrettiklerimi yapmadığın ve istediklerimi bana vermediğine göre şehrin kapılarını kapat ve içeride hüküm sür; çünkü dışarıda kalan her şey benimdir.".

[3] Krş. A. M. SCHNEIDER, *Die Bevölkerung Konstantinopels im XV. Jahrhundert, Nachr. d. Akad. d. Wiss. in Göttingen, Philol.-hist. Kl.* 1949, *H.* 9, 236 vdd.

[4] Krş. ZAKYTHINOS, *Despotat I*, 153 vd. ve özellikle LOENERTZ, *Péloponese* 172 vdd. Ayrıca bk. V. LAURENT, *Un acte grec inédit du despote serbe Constantin Dragas*, *REB* 5 (1947) 180.

[5] Kuşatmanın 1394 yılında başlaması hakkında JIRECEK'in mülâhazalarına bk.: *BZ* 18 (1909) 584 vd

Eskikitaplarım.com

Türklerin işini kolaylaştırdı. Yunanistan'daki Katalan hâkimiyeti zaten mazide kalmış; daha 1379 yılında Navarro birliği Tesalya'yı bunların elinden zorla almıştı. Attika'da ise Atina dükü sıfatiyle, 14. yüzyılın ortalarından beri Yunanistan'da önemli bir rol oynayıp uzunca bir süredir Korinthos'a hâkim bulunan Floransalı tüccar Acciajuoli ailesine mensup Nerio I. (1388 - 94) hüküm sürmekte idi[1]. Nerio ile damadı *despotes* Theodoros Palaiologos arasındaki ilişkiler dostane idi. Buna karşılık bu iki hükümdarın Venedik ile ilişkileri sık sık bozulmakta olup, Mistra'nın Bizanslı prensi Akhaia'daki Navarrolularla hemen daimî bir savaş halindeydi. Nerio 1394 eylülünde ölüp de hemen bütün arazisi miras olarak ikinci damadı Kephallenia kontu Carlo Tocco'ya düşünce, aldatıldığı duygusuna kapılan Theodoros Palaiologos bununla da anlaşmazlığa düştü ve Korinthos'u silâh gücü ile onun elinden koparmaya çalıştı. Bunun üzerine Carlo Tocco Osmanlılardan yardım istedi. Evrenos beyin kuvvetleri Palaiologoslu hükümdarı Korinthos önünde bozguna uğratarak Bizans Mora'sına girdiler ve Navarrolular tarafından büyük bir sevinçle desteklenerek Leontarion ve Akova kalelerini fethettiler (1385 başı)[2].

Osmanlı fetihleri Balkan yarım adasının kuzeyinde de aynı şiddet ve süratle terakki kaydetti. Daha 1393'de Bulgar çarlığı kesin olarak itaat altına alındı. Çarlar şehri Trnovo 17 temmuzda şiddetli bir kuşatma sonunda düşerek fatihler tarafından tahrip edildi. Bundan sonra geri kalan Bulgar arazisi de süratle Türklerin eline geçti[3]. Böylece Bulgaristan, hemen hemen beş asırlık bir süre için Osmanlı devletinin bir eyaleti haline gelmiş oluyordu.

Türklerin, Macaristan'da kendisine kuvvetli bir dayanak bulmuş olan Ulah hükümdarı Yaşlı Mircea'ya karşı durumları ise oldukça müşkildi. İki taraf arasında Rovine ovasında 17 mayıs 1395 tarihinde kanlı bir savaş yapıldı. Osmanlılar safında, vassallik görevlerini yerine getirmek üzere Sırp hükümdarları, Kosova kahramanının oğlu ve halefi Stephan Lazarević, Vukaşin'in Prilep civarında küçük bir araziye sahip olan oğlu Marko ve Bizans hükümdarı Manuel II.'in kayınpederi olup doğu Makedonya'da hüküm süren Konstantin Dragaş da çarpışmakta idiler. Kral Marko ve Konstantin Dragaş bu savaşta maktul düştüler. Askerî bakımdan Mircea savaşı kazanmış görünmekle beraber, yine de sultanın kudretine boyun

[1] Krş. K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens*, Cambridge Mass. 1848, 125 vdd. Ayrıca Miller, *Essays* 135 vdd. Longnon, *Empire latin* 323 vdd.

[2] Krş. Zakythinos, *Despotat I*, 155 vdd. Loenertz, *Péloponèse* 18, vd.

[3] Daha Nikov (*Turskoto zavladevane* 69, n. 1) haklı olarak, türk kaynaklarının verdikleri haberlerin 1388 ve 1393 yılları olaylarını kısmen birbirine karıştırır, kısmen de tekrarlar göründüklerini tebarüz ettirmişti. Şimdi daha tafsilâtlı olarak krş. Babinger, *Beiträge* 29 vdd. Ancak Babinger burada 1388 Bulgar seferini tamamıyle silmek istemek suretiyle fazla ileri gitmektedir.

Eskikitaplarını.com

eğerek haraç ödemelerini yükümlemek zorunda kaldı[1]. Son onyıllar içinde kısmî bir Bulgar devletçiği olup Mircea'nın kısa bir süre önce kendi iktidar alanına katmış olduğu Dobruca böylece Osmanlıların eline geçti ve Tuna'nın geçit veren yerleri Türk garnizonları tarafından işgal olundu.

Osmanlıların bu en yeni başarıları batı dünyasında müthiş bir tesir uyandırdı. Bulgaristan'ın Türkler tarafından itaate alınmasından sonra Macaristan kendisini doğrudan doğruya tehdide maruz gördüğü gibi, Yunanistan'daki Lâtin devletçikleri de Türk fütuhatının kudretini çok yakından hissetmişlerdi. Şimdiye kadar Bizans'ın yardım feryatları ve papalığın uyarmalarının duymazlıktan gelinmesine mukabil artık hristiyan milletlerin Türk tehlikesine karşı beraberce hareket etmelerinin gerekliliği idrak edilmeye başlanmıştı. Macar kralı Sigismund'un çağrısına, başta haçlı seferi fikriyle kolayca kıvılcımlanan Fransa şövalye müessesesi olduğu halde bir çok Avrupa ülkesinin şövalyeleri uydular. Venedik de uzun bir tereddütten sonra koalisyona katılarak, boğazları kontrol ve Bizans ile Macaristan'da toplanan haçlı ordusunun bağlantısını kurmak maksadiyle Çanakkale boğazına küçük bir filo gönderdi. Ancak çok şeyler vaad eder görünen bu haçlı teşebbüsü tam bir fiyasko ile sonuçlandı. 25 eylül 1396 tarihinde Niğbolu yanında yapılan savaşta kuvvetli, fakat çok karışık unsurlardan müteşekkil hristiyan ordusu, Macar ve Fransız kuvvetleri arasındaki yetersiz işbirliği yüzünden Türkler tarafından imha edilircesine bozguna uğratıldı[2]. Kral Sigismund esaretten ancak kaçmak suretiyle kurtularak Saint-Jean şövalye tarikatinin büyük üstadı ve bir çok Alman şövalyesinin

[1] Rovine savaşının askerî bakımdan Türklerin bir mağlubiyeti olduğu hakkında eski araştırmaların izhar edip sonradan vaz geçtiği görüş, Dj. Sp. RADOYIÇIÇ (*Yedna glava i "jivota Stefana Lazareviça" od Konstantina Filozofa. Hrişçanski jivot* 6, 1927, 138 vdd.) ve M. DINIÇ (*Hronika sen - deniskog kaludyera kao izvor za boyeve na Kosovu i Rovinama, Prilozi za knyijevnost, yezik, istoriyu i folklor* 17, 1937, 51 vdd.)'in dikkate değer açıklamalarından sonra kuvvetli bir ihtimâl hâline gelmiştir. Türk kaynaklarına dayanan BABINGER (*Beitrage* 3 vdd.)'e göre savaş ortada, yani sonuçsuz kalmıştı. – Rovine savaşının, eskiden kabul edildiği gibi, 10 ekim 1394'de değil, daha ziyade 17 mayıs 1395'de vuku bulmuş olduğu, Dj. RADOYIÇIÇ (*ayn. esr.* ve *Lavtina manastira Petre od oktobra 1395 g. kao i vse ostala hronologiyu bitke na Rovinama, Bogoslovlye* 2, 1927, s. 293. – *La chronologie de la bataille de Rovine, Revue hist. du Sud - Est europ.* 5, 1928, s. 136 vdd.)'in, 17 mayıs 1395 tarihinin bu savaşta maktul düşen Konstantin Dragaş'm ölüm tarihi olduğunu, hiç şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde ispat etmesinden sonra, kesindir. Aslında kabulünü zorunlu kılan bu ispat, M. DINIÇ (*ayn. esr.*)'in sorunu tartışan önemli izahatı ile teyit olunmaktadır. Bu gerçek, 1393 yılını savunan BABINGER (*Beitrage* 3 vdd.)'in mülâhazaları ile hiç bir surette kuvvetten düşürülemez. Şu halde ZAKYTHINOS (*Despotat I*, 153, n. 3) ve LOENERTZ (*Peloponèse* 175 ve tür. yer.) haklı olarak Radoyçiç'in kronolojisine katılmışlardır. Ayrıca krş. V. LAURENT, *REB* 5 (1947) 180, n. 3 ve 6 (1948) 282.

[2] Krş. G. KLING, *Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396, doktora tezi* (Berlin) 1906. A. S. ATIYA, *The Crusade of Nicopolis*, London 1934. R. ROSETTI, *The Battle of Nicopolis (1396)*, *The Slavonic Review* 15 (1937) 629 vdd.

Eskikitaplarım.com

refakatinde gemi ile İstanbul'a geldi ve buradan Ege ve Adriyatik denizleri yolu ile ülkesine döndü. Onun Çanakkale boğazından geçişini, mağlûp krala hakaret maksadı ile Bayezid'in boğaz kıyılarına dizdirmiş olduğu hristiyan esirlerinin acı feryatları kovalamakta idi[1].

Bu yeni felâketten sonra Balkan ülkelerinin durumu daha da ümitsizleşti. Bu sıralarda son Bulgar arazisi, Vidin kısmî devletçiği de Osmanlıların eline geçti. Savaşın sonuçları kendilerini Yunanistan'da bile duyurdular. 1397 yılında Atina geçici olarak Türkler tarafından işgal edildiği gibi[2], Bizans Mora'sı da yeni ve müthiş bir istilâya maruz kaldı. Türkler Istlımos'u aşarak Venedik'e tâbi Argos'u hücumla zaptedip Bizans *despotes*'inin ordusunu mağlûp ettikten sonra her tarafı yakıp yıkarak Bizans arazisi içinden güney kıyılarına kadar ulaştılar[3]. İstanbul'a yapılan baskı en yüksek noktasına ulaştı. Türkler tarafından etrafı çevrilmiş olan imparatorluk şehrinin düşmesi bir an meselesi gibi görünmekte idi.

4. Sukut

Genel Bibliyografya: Berger de Xivrey, *Memoires sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paleologue, Memoires de l'Inst. de France, Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres* 19, , Paris 1853. - A. Mompherratos, Διπλωματικαὶ ἐνέργειαι Μανουὴλ *II*, Atina 1913. Vasilyev, *Puteşestvie Manuila*. - Norden, *Papsttum und Byzanz*. - Zakythinos, *Despotat I ve II*. - J. Radonić, *Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoy polovini XV veka*, Novi Sad 1905. - Jireček, *Geschichte II*. - Jorga, *Geschichte I* ve *II*. - E. Pears, *The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks*, London 1903. - Ayn. Mlf., *The Ottoman Turks to the Fall of Constantinople*, *Cambr. Med. Hist. IV* (1923) 633-707; *Le Cinqcentieme anniversaire de la prise de Constantinople: 1453-1953*, Atina 1953. - F. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München 1953.

Bizans imparatorluğunun sadece siyasî mevkii değil, dünyadaki manevî itibarı da son onyılların olayları yüzünden temellerine kadar sarsılmıştı. Geleneğe o kadar bağlı olan Moskova devleti bile Türklerin vassali olan Bizans hükümdarını Büyük Konstantinos'un vârisi ve ortodoks hristiyan dünyasının manevî başkanı saymaktan imtina ediyordu. Tatarları mağlûp eden Dimitriy Donskoy'un oğlu *grand duc* (= *velikıy knez*) Vasiliy I. âyinlerde Rus kiliselerinde Bizans imparatorunun adının anılmasını "Bizim bir kilisemiz var, fakat imparatorumuz yok" sözleriyle yasaklamıştı. Bizans kilisesinin yüksek hâkimiyet hukuku onun için dokunulmaz kalmakta ise de, yükselmekte olan Rus devletinin hükümdarı, zavallı Bizans imparatoru-

[1] Niğbolu savaşına katılarak esir düşen Bavyeralı Schiltberger'in seyahatnamesindeki tasvir ile krş., nşr. V. Langmantel, Tübingen 1885, 7.

[2] Krş. J. H. Mordtmann, *Die erste Eroberung von Athen durch die Turken zu Ende des 14. Jahrhunderts*, *BNJ* 4 (1923) 346 vdd.

[3] Krş. Zakythinos, *Despotat I*, 156 (Kaynak verileri ile beraber).

Eskikitaplarım.com

nun muhayyel yüksek hâkimiyetini artık kabul edemiyeceğini düşünmekte idi. Burada, Bizans'taki gidişatın son onyıllar içinde bir çok defa gösterdiği vâkıa, yani Bizans kilisesinin ortodoks ülkelerdeki itibarının Bizans devletininkinden daha sağlam kök salmış olduğu, bir defa daha tezahür ediyordu. Bizans protestosu her ne kadar pek gecikmedi ise de, sözü ele alan imparator değil, Istanbul patriği idi. Bir zamanlar Bizans kilisesinin dış dünyaya karşı kudretli devletin otoritesine dayanmış olması gibi, şimdi de Bizans imparatorluğunun dünya yüzünde batmakta olan itibarı Istanbul patriğinin otoritesiyle desteklenmekte idi. Roller artık değişmişti: Devlet kiliseyi değil, kilise devleti korumaktadır. Patrik Antonios, *grand duc* Vasiliy Dimitrieviç'e şöyle yazıyordu: "Ey oğlum, eğer" Bizim bir kilisemiz var, fakat imparatorumuz yok" diyorsan, bu hiç de iyi bir şey değil. Çünkü imparatorluk ve kilise bir birlik ve beraberlik teşkil ederler ve bunları birbirinden ayırmak tamamiyle olanaksızdır... İlk mektubunda "tanrıdan korkun, imparatora saygı gösterin" demiş olan havarilerin en büyüğü Petrus'a kulak ver. O her hangi bir kimsenin tek tek milletlerin sözüm ona imparatorlarını aklına getirmemesi için "imparatorlar" değil, aksine dünyada sadece bir tek imparator bulunduğunu göstermek için "imparator" demişti..... Ama eğer bir kaç hristiyan kendisini imparator tesmiye etmiş ise, bu tabiat ve kanuna aykırı olarak *tyran*lık ve zorbalık yolu ile vâki olmuştur. Böyle sözde imparatorlardan hangi kilise babası, hangi konsil, hangi ruhanî hükümler bahsetmiştir? Her zaman ve her yerde ise bunların zikrettiği, kanun, karar ve nizamları bütün dünyada hukukî geçerliği olan ve aslında hristiyanların her yerde adını zikrettikleri tek ve tabiî imparatordur" [1]

Tek bir ökumenik imparator doktrini hiç bir zaman, patriğin Türkler tarafından kuşatılmış olan Istanbul'dan Moskova'ya gönderdiği bu yazıdaki kadar ısrarla ve ateşli bir üslûpla ortaya atılmamıştır. Bizanslılar, sonuna kadar ve her şeye rağmen, hükümdarlarının yegâne meşru imparator ve bu sıfatiyle hristiyan *oikumene*'sinin doğal başkanı olduğu dogmasına sarılmışlardır. "Ve eğer şimdi tanrının buyruğu ile putperestler imparatorun devletini çepe çevre sarmışlar ise, o yine de bugüne kadar kiliseden aynı takdise, aynı saygıya ve aynı dualara nâil olmaktadır ve kutsal *myron* (=vaftiz yağı) ile yağlanmakta ve Romalıların, yani bütün hristiyanların imparatoru ve tek hükümdarı olarak takdis edilmektedir" [2]. Bizans bir zamanlar doğu dünyasına manevî hâkimiyetini sağlayan fikirlere sarılmakta idi. Fakat

[1] Miklosich - Müller, *II*, 191 vdd. Patrik Antonios (1380-90; 1391-97)'un son kısmı parçalanmış olduğu için tarih ihtiva etmeyen bu yazısı, umumiyetle sanıldığı gibi 1393 yılında değil, daha doğru olarak 1404-07 yıllarına vaz edilmelidir, çünkü burada Istanbul'un bir kuşatılmasından bahsedilmekte olup, Bayezid'in kuşatması ancak 1394 yılında başlamıştı (Bk. yukarıda s. 506).

[2] Miklosich - Müller, *II*, 190.

Eskikitaplarım.com

acı gerçek acımasız bir şekilde bu fikirlerin temelini çökertmişti. Niğbolu savaşından sonra Bizans imparatorluğunun ufku daha da kararmıştı ve daha 1398 yılında Rus ülkesi hükümdarlarına, başta aynı Moskova hükümdarı Vasiliy olmak üzere, Istanbul'da "sıkıntı ve sefalet içinde Türk kuşatmasıyle sürünmekte olan" hristiyan kardeşlerine sadaka ve yardım göndermeleri için müracaatler yağmaya başladı[1].

Gerçekten de Bizans'taki baskı ve sıkıntı 14. yüzyılın son yıllarında öylesine bir hal almıştı ki, imparatorun dünyaya yeni yardım feryatnameleri göndermekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Rusya'ya olduğu gibi Manuel, papaya, Venedik'e, Fransa, İngiltere ve Aragon kıallarına yardım rica eden mektuplar gönderdi. Bu arada Ioannes VII. – imparatorluğun içinde bulunduğu duruma Manuel II.'in mektuplarından hiç de daha az ışık tutmayacak bir şekilde – Bizans tahtı üzerindeki hukukunu Fransa kralına satmaya çalışıyordu. Bu haklara karşılık Fransa'da bir şato ve yıllık 25 000 *florin* talep etmekteydi[2]. Fakat anlaşıldığına göre Fransa kralı Charles VI. teklif olunan bu tac ve taht hukukuna pek aldırış etmemekte idi. Buna mukabil Manuel'in ricalarına uyarak Bizans'a mareşal Boucicaut kumandasında seçme 1 200 savaşçıdan müteşekkil bir ordu gönderdi. Becerikli mareşal Istanbul'a girmeye muvaffak olarak Türklere karşı şecâane savaştı. Ancak pek alâ anlaşılabileceği gibi bu küçük savaş kuvveti, yaptığı baskınlar ne kadar başarılı olursa olsun, imparatorluğu Türk tehlikesinden kurtaramazdı. Bu sebeple Manuel bizzat batıya gitmeye ve orada şahsen bahtsız devleti için yardım sağlamayı denemeye karar verdi. Onu bu kararı almaya sevkeden Boucicaut, birbirine düşman iki mukabil Bizans imparatoru arasında bir anlaşma sağlamayı da başardı. Manuel'in bulunmadığı sırada Istanbul'da Ioannes VII. hüküm sürecekti. Ancak Manuel Istanbul'un gerçek durumu hakkında o kadar az hayale kapılıyor ve barışmış olmalarına rağmen arkasında bıraktığı Ioannes VII'e o kadar az itimat ediyordu ki, karısını ve çocuklarını Mora'daki kardeşi Theodoros'un yanına bırakmayı yeğ tuttu.

10 aralık 1399'da Manuel, yanında Boucicaut olduğu halde seyahatine başladı[3]. Önce Venedik'e gitti, bir çok diğer İtalyan şehrini de ziyaret etti ve bundan sonra Paris ve oradan da Londra yolunu tuttu. Her yerde iyi kabul gördü. Bir imparatorun ziyaretinden ve onun saygı telkin eden şahsiyetinden etkileniliyordu. Gelişinin doğurduğu duygu ve düşünceleri

[1] *Polnoe Sobr. Russk. Letopisey* 11 (1897) 168.

[2] Onun bu maksatla Fransız temsilcilerine 15 ağustos 1397 tarihinde tanzim ettiği yetkili kılan vekaletname Sp. Lampros tarafından yorumu ile birlikte yayınlanmıştır: Νέος Ἑλληνομνήμων 10 (1913) 248 vdd.

[3] Bu ünlü gezinin en iyi ve en ayrıntılı, çok sayıda kaynak verilere dayanan tasviri şu eserde verilmiştir: Vasiliev, *Puteşestvie Manuila*. Ayrıca bk. G. Schlumberger, *Un empereur de Byzance à Paris et à Londres*, *Byzance et les Croisades*, 1927, s. 87, 147, 361/62.

Eskikitaplarım.com

her halde en iyi olarak bu devrin bir İngiliz bilgin ve tarihçisinin şu müessir sözleri aksettirmektedir: "Bütün kalbimle, uzak doğunun bu büyük hristiyan hükümdarının inançsızlar tarafından yaratılan tehlike yüzünden batının bu kenarda kalmış adalarını yardım aramak üzere ziyaret etmek zorunda kalmasının ne kadar acı bir şey olduğunu düşündüm. Tanrım! Neredesin ey Roma'nın eski şan ve şöhreti? Senin imparatorluk devletinin büyüklüğü paramparça olmuş ve şimdi gerçekten Jeremias'ın sözlerini senin için kullanmak mümkün: "Puta tapanlar arasında kraliçe olan bu kadın şimdi hizmetkâr olmak durumunda". Bir zamanlar yücelikler tahtında bütün dünyaya hükmettikten sonra senin böylesine bir sefalete düşebileceğine, hristiyan inancına yardım sağlamak gücüne sahip olmadığına kim inanabilirdi?" [1]. Kültür tarihi bakımından imparator ve maiyetinin batı Avrupa merkezlerinde ikameti büyük bir önem taşımakta idi; çünkü bu, erken rönesans devrinde batı dünyası ile Bizans âleminin birbiriyle yakın temasını sağlamıştı. Ancak Manuel'in propaganda seyahati esas gayesine ulaşamadı: İmparator sadece sonradan yerine getirilmeyen teminatsız vaadler elde edebildi. Manuel, rakibi Ioannes VII.'in, sultanın gittikçe daha ziyade nüfuzu altında, canının istediği gibi idare ettiği devletinden hayret uyandıracak kadar uzun bir müddet uzak kaldı. Sanki geri dönmeye mecali kalmamış gibi Paris'de yeniden tevakkuf ederek, artık ikametinin meyvesiz kalacağından hiç bir suretle şüphe etmediği halde, hemen hemen iki yıl daha burada kaldı. İşte bu sırada ise Bayezid'in kudretinin Ankara savaşında Timur'un Tatarları tarafından kırıldığı ve Bizans'ın Türk tehlikesinden kurtulmuş olduğu müjdesi kendisine ulaştı.

Timur, Cengiz Han'dan beri zuhur eden en büyük Moğol hükümdarı ve dünya tarihinin en büyük fatihlerinden birisidir. Türkistan'da küçük bir hükümdar ailesinin yan koluna mensup olan Timur, Cengiz Han'ın dev imparatorluğunun ihyasını hedef edinmiş ve bu gayesini uzun ve kanlı bir mücadeleden sonra hemen hemen gerçekleştirmişti [2]. Orta Asya ile güney Rusya'daki Altınordu'yu itaat altına aldıktan sonra 1398'de Hindistan'a muazzam bir sefer yapmış, bundan sonra İran, Mezopotamya ve Suriye'yi çiğnemiş ve nihayet Anadolu'daki Osmanlı devletine saldırmıştı. Seferleri korkunç derecede tahripkârdı. Ordularının terk ettiği yerler, içinde hayat bulunmayan çöllere benzemekteydi: "Buralarda ne bir köpek havlaması, ne bir kuş sesi, ne de bir çocuk ağlaması işitiliyordu" [3].

Bu müthiş fütuhat iradesi şimdi Bayezid'in kudretini de yere sermişti. Ankara yanında yapılan kesin savaşta, 28 temmuz 1402'de Timur şiddetli

[1] *Chronicon Adae de Usk*, nşr. E. M. Thompson (1904) 57. Krş. Vasilyev, *Puteşestvie Manuila* 272 ve *History* 634.

[2] Krş. W. Barthold, *Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens* (1935) 209 vdd.. R. Grousset, *L'empire des Steppes* (1939) 486 vdd.

[3] Dukas 109, 20, nşr. Grecu.

Eskikitaplarım.com

ve uzun bir mücadeleden sonra Osmanlı ordusunu dağıttı[1]. Büyük sultan galibin eline düşerek hayatını Moğol esaretinde yitirdi. Her ne kadar Timur daha 1403 ilkbaharında Anadolu'yu terk etti ve iki yıl sonra da Çin'e yaptığı sefer esnasında öldü ise de[2], Anadolu'nun mukadderatına yaptığı kısa ve fakat çok şiddetli müdahale büyük sonuçlar doğurdu. Osmanlıların kudretini yere sermiş ve böylelikle Bizans imparatorluğunun hayatını yarım yüzyıl uzatmış oluyordu.

Yere serilmiş Osmanlı devletinde büyük karışıklıklar çıktı[3]. Filvaki Osmanlı devletinin kendi kendini didiklemesinin bahşettiği nefes alma imkânından Bizans tam olarak faydalanamadı; çünkü içinden za'fa düşmüş olan Bizans devleti artık yeniden canlanmaya muktedir değildi. Ancak doğu bölgesi tamamiyle değişik bir durum arzetmekte olup Bizans da önemli ölçüde ferahlamıştı. Bayezid'in, devletin Avrupa arazisinde tutunan ve Anadolu'da hüküm süren kardeşleriyle mücadele içinde bulunan büyük oğlu Süleyman, Bizans, *despotes* Stephan Lazareviç[4], Venedik, Cenova ve Rodos ile bir anlaşma yaptı (1403)[5]. Bu anlaşma ile Bizans Türklere vassallik görevlerinden kurtularak bunlara haraç ödemeyi durdurdu. Hatta yakın civarı ile Selânik, Athos dağı dahil Khalkidike ve ayrıca Skiathos - Skopelos - Skyros takım adaları ve Marmara ile Karadeniz sahilinde önemli sahil şeritleri de Bizans'a geri veriliyordu[6].

[1] Tarih için bk. Vasilyev, *Puteşestvie Manuila* 285, n. 3.

[2] G. Roloff (*Die Schlacht bei Angora, Hist. Z.* 161, 1940, s. 244 vdd.) Timur'un geri gidip Anadolu hâkimiyetinden feragat etmesinin sebebini büyük kayıplara uğrayıp sayı bakımından azalan ordusunun yeteri derecede güçlü olmadığına bağlamakta ve Timur'un ordusunun Ankara savaşı başında, kaynakların çok mübalâğalı verilerine mukabil, Osmanlı ordusu gibi takriben 20 000 kişiden ibaret bulunduğunu tahmin etmektedir.

[3] Jorga (*Geschichte I*, 325 vdd.)'nın tafsilâtlı tasviri ile krş.

[4] *Despotes* ünvanı Stephan Lazareviç'e, Bayezid'in vassali sıfatiyle katılmak zorunda kaldığı Ankara savaşından sonra, Istanbul'u ziyaret ettiği sırada Ioannes VII. tarafından tevcih olunmuştu. Son olarak krş. Feryançiç, *Despoti* 182 vdd.

[5] Tarih için bk. Heyd, *Commerce du Levant II*, 286. G. Ostrogorsky, *Byzance, État tributaire de l'Empire turc, ZRVI* 5 (1958) 53, n. 20.

[6] Göze az çarpmış 29 eylül 1404 tarihli bir belgesinde Manuel II. yetkili adamı olarak, kurtarılmış olan Athos'a gönderdiği Demetrios Buliotes'e talimat vermektedir (nşr. Vatopedi'li Arkadios, Γρηγόριος Παλαμᾶς 2, 1918, s. 419-52). Bu açıklayıcı belge Manuel'in Selânik arazisini Ioannes VII.'e devrettiğini ve onunla bu hususta bütün formaliteleriyle bir anlaşma yaptığını gösteriyor. Aynı vesikadan, Türk vergisinin ortadan kalkmasının, Bizans ahalisinin bu haracı ödemekten tam olarak kurtulmuş olduğu anlamına gelmediğini öğreniyoruz. Çünkü imparator Athos manastırlarına ve her halde diğer bütün arazi sahiplerine, "merhum emir Bayezid beg" zamanında haraç olarak talep olunan meblâğın sadece üçte ikisini affediyordu; geri kalan üçte bir ise toplanmaya devam edildi ve eski haraç adı altında Bizans hazinesine yatırıldı. Krş. Ostrogorsky, *Byzance, État tributaire de l'Empire turc, ZRVI* 5 (1958) 54 vdd. Geç Bizans devrindeki sınırlar hakkında A. Bakalopoulos'un yaptığı faydalı listeye bk.: *Les limites de l'Empire byzantin depuis la fin du XIVe siecle jusqu' à la chute (1453), Byz.* 55 (1962) 56 vdd.

Eskikitaplarm.com

Madalyonun ters yüzü ise, Bizanslıların Süleyman ile akdettikleri dostluk anlaşması yüzünden Türk taht müddeilerinin mücadelesi içine çekilmiş olmaları ve Sırp hükümdarlarının da güney doğunun gelişmesine tümüyle hâkim olan bu mücadele dışında kalamamaları idi. Değişik talihli bir savaştan sonra kardeşi Musa'ya mağlûp olarak Süleyman'ın ortadan kalkması (1411) imparatorluğu yeni bir bunalım ile karşı karşıya bıraktı; çünkü Musa, Süleyman'ın müttefiklerinden zâlimane bir şekilde intikam almaya ve hatta Istanbul'u ablukaya başlamıştı. Ancak bu kardeş kavgasında kesin ve nihâî zaferi, imparator Manuel ve *despotes* Stephan Lazareviç tarafından desteklenerek 1413 yılında Musa'yı bertaraf eden ve sultan sıfatiyle Osmanlı devletinde hâkimiyeti eline alan Mehmed kazandı. Böylece iç mücadele sona ermiş, Osmanlı devletinin karşılaştığı en ağır buhran atlatılmış ve Osmanlı kudretinin yeniden yükselmesi için gerekli olan koşullar sağlanmış bulunuyordu. Kuvvet ve kudretini daha ziyade devletinin iç huzurunu sağlamaya ve Anadolu'daki hâkimiyetini güçlendirmeye vakfeden Mehmed I. (1413 - 1421) Bizans imparatoru ile ilişkilerini anlaşma havası içinde yürüttü. Onun saltanatı esnasında Bizans - Osmanlı münasebetleri genellikle bozulmadı.

Yeni sultanın barışseverliğinden Bizans'da öylesine emin bulunuluyordu ki, Manuel II. Mehmed'in sultan oluşundan hemen sonra başkentini terketti: Uzunca bir süre Selânik'te kaldı, bundan sonra 1415 ilkbaharında Pelopones'e gitti. Bizans devletinin merkezi dış baskının hafiflemesine rağmen yavaş yavaş ölmekte iken, Mistra'da hayat fışkırıyordu. O sıralarda burada hellenliğin güney Yunanistan'da yeniden doğacağını ümit ederek Eflâtun'un *Politeia*'sını örnek alıp yeni bir devlet nizamının ideal bir taslağını çizen hümanist Georgios Gemistos Plethon'un hayâlleri yeşermekte idi. İmparatora ve Mistra *despotes*'ine takdim ettiği arîzalarında bu neoplâtonik devlet filozofu, vergi müessesesinin basitleştirilmesi ve ücretli ordunun yerini alacak yerli bir savunma gücünün teşkili gibi pratik tavsiyelerde de bulunmakta idi[1]. Burada, Bizans Pelopones'inde, Bizans imparatorluğunun sukutu arifesinde, hellenliğin yaşamak iradesi ve yeni bir devlet kurmak azmi tecellî ediyordu. Mora, burada mevkiini sadece muhafaza etmekle kalmayarak hatta genişletebilecek gibi görünen Yunanlılığın kalesi olmuş

[1] Sp. Lampros, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά *III* (1926) 246-65; *IV* (1930) 113-35. Migne, *P. G.* 160, 821-66. Plethon'un düşünceleri için krş. H. F. Tozer, *A Byzantine Reformer*, *Journ. of Hell. Studies* 7 (1886) 353 vdd.; J. Dräseke, *Plethons und Bessarions Denkschriften über die Angelegenheiten im Peloponnes*, *N. Jahrb. f. das klass. Altertum* 27 (1911) 102 vdd.; Zakythinos, *Despotat I*, 175.; M. V. Anastos, *Pletho's Calendar and Liturgy*, *DOP* 4 (1948) 183-305; L. - P. Mamalakes, Γεώργιος Γεμιστὸς - Πλήθων, Atina 1939 ve özellikle F. Masai, *Plethon et le platonisme de Mistra*, Paris 1956. Başka bibliyografya için Moravcsik, *Byzantinoturcica I*², 478 vdd. - O zamanlardaki Pelopones için "Mazaris'in *hades* yolculuğu" da önemlidir: Bosissonade, *Anecd. gr. III* (1831) 122-86.

Eskikitaplarm.com

gibi idi. Bu değerli varlığı korumak için imparator, Korinthos boğazında kuvvetli bir sur, *Heksamilion*'u, inşa ettirdi. Manuel'in Mora'daki ikameti ülkenin iç durumunun şekillenmesi üzerinde de etkisiz kalmadı; çünkü onun burada bulunması mahallî aristokrasinin merkeziyet fikrinden uzaklaşma gayretlerine karşı devlet otoritesinin kuvvetlenmesine katkıda bulundu. 1416 martında Mora'dan ayrılan imparatorun yerini, genç kardeşi *despotes* Theodoros II.'a ülkenin idaresinde yardımcı olmak üzere, yine aynı yoldan, Selânik üzerinden Mora'ya ulaşan en büyük oğlu Ioannes aldı[1]. Ioannes'in kumandasında Bizans savaş birliklerinin Lâtin Akhaia'ya karşı muzaffer bir ilerleyişi başladı. Hükümdar Centurione Zaccaria ülkesinin büyük kısmını kaybetti ve ancak Venedik'in müdahalesi onun hâkimiyetinin bu bölgede kesin ve nihâî olarak çökmesini ertelemiş oldu[2].

Kaderin Bizans'a bahşetmiş olduğu nefes alma aralığı Mehmed I.'in ölümü ve oğlu Murad II.'ın (1421 - 51) tahta geçmesiyle son buldu. Osmanlı gücü yeniden kurulmuş ve yeni sultan, Bayezid'in taarruz siyasetini yeniden ele almıştı. Artık tekrar Ankara savaşının arifesindeki duruma dönülmüştü. 19 ocak 1421 tarihinde müşterek imparatorluk tacını giymiş olan Ioannes[3], Murad II.'a karşı boşuna yere, başarı kazandığı takdirde Bizanslılara en parlak vaadlerde bulunmuş olan taht iddiacısı Mustafa'yı çıkarmaya çalıştı[4]. Oyunu kaybeden Bizans sadece Osmanlı padişahının hiddetini üstüne çekmiş oldu. Çünkü Murad II. taht müddeisini yere sermiş ve bundan sonra, gençliğin verdiği sabırsızlıkla Istanbul'un üstüne atılmıştı. 8 haziran 1422'de şehir usulüne uygun bir şekilde kuşatılmaya başlandı. Tahkimatının sağlamlığı Bizans başkentini bir defa daha kurtardı ve sultana karşı bu sefer kendi kardeşi Mustafa ayaklanınca, Murad II. meramına nâil olamadan çekilip gitti. Kesin darbe ancak otuz yıl sonra gelecekti, ama, 1422'de Istanbul'a yapılan hücumla Bizans imparatorluğunun son ölüm çırpınmalarının başlamış olduğu söylenebilir.

1423 ilkbaharında Türkler yeniden güney Yunanistan'a girdiler. Manuel tarafından büyük masraflarla Korinthos boğazında yaptırılmış olan *Heksamilion* surları tahrip edilerek bütün Mora yakılıp yıkıldı. Nihayet imparatorluk hükûmeti yeniden haraç ödemek yükümlülüğü altına girerek Murad II. ile bir barış anlaşması yapmaya muvaffak oldu. Böylece Bizans, Ankara savaşından sonra bir süre için kendisini kurtarmış olduğu vassallık statüsüne yeniden girmiş oluyordu. Artık imparatorluğu, sonuna kadar mahkûm kaldığı bu tabilikten hiç bir şey kurtaramıyacaktı.

[1] Ioannes VIII.'in 1416 yılında Selânik'de ikameti için bk. M. Laskaris, Τόμος Κ. Ἀρμενοπούλου (1951) 440 vdd.

[2] Krş. Zakythinos, *Despotat I*, 180 vdd.

[3] Krş. F. Dölger, *Die Krönung Johannes VIII. zum Mitkaiser*, *BZ* 36 (1936) 318 vd.

[4] Krş. Jorga, *Geschichte I*, 378 vdd.

Eskikitaplarını.com

Pek az sonra Selânik'in âkıbeti de tayin olundu. Türkler tarafından şiddetle sıkıştırılan açlık içindeki şehirde Manuel'in üçüncü oğlu, *despotes* Andronikos, hüküm sürüyordu. Durum öylesine ümitsiz görünüyor ve baskı öylesine şiddetli idi ki, Andronikos 1423 yazında şehri Venediklilere teslim etti. Deniz cumhuriyeti, şehir halkının hukukuna ve geleneklerine riayet etmeyi taahhüt ederek şehrin savunma ve iaşesini üzerine aldı[1]. Aksi beklenemiyeceği gibi bu anlaşma, şehri eline geçmesi kesin bir ganimet addeden Osmanlı padişahının hiddetine sebep oldu. Filvaki Venedikliler onunla bir anlaşmaya varmaya gayret ettiler ve tekliflerini yıl be-yıl, Türk baskısının ve iaşe zorluklarının artması ile orantılı olarak, gittikçe arttırdılar: Önceleri Bizans *despotes*'inin de Osmanlılara ödemiş olduğu yıllık 100 000 *aspra* ödemeyi ancak müteredditane bir şekilde üstlenmeyi teklif etmiş iken, yeni müzakerelere girişmek için müracaatlerinde tekliflerini 150 000 ve hatta sonunda 300 000 *aspra*'ya çıkardılar[2]. Fakat bütün pazarlık gayretleri beyhude oldu ve sadece yedi yıl süren kısa bir hâkimiyetten sonra Selânik yeniden Venediklilerin elinden çıktı. Murad II. bizzat büyükçe bir savaş birliği ile gelerek şehri kısa bir hücumdan sonra 29 mart 1430 tarihinde eline geçirdi.

Oğlunun müşterek imparatorluğa yükseltilmesinden beri Manuel II. devlet işlerinden uzak durmakta idi. Manen ve maddeten çökmüş olan ihtiyar imparator kabul etmiş bulunduğu Keşiş Matthaeos adı ile 21 temmuz 1425'de öldü. Artık Romalıların *basileus* ve *autokrator*'u olarak Ioannes VIII. (1425 - 48) Istanbul ve civarına hükmedecekti. Bizans devletinin Marmara denizi kenarında ve Pelopones'de arta kalmış diğer parçalarını bağımsız hanedan azaları sıfatiyle kardeşleri idare ettiler. Parçalanmış ve kuvvetten düşmüş imparatorluk iktisadî ve malî bakımdan tamamiyle mahvolmuştu. Daha Manuel II. devrinde ancak nadiren altın para basılabilmişti; Ioannes VIII. devrinde ise Bizans altın sikke baskısı tamamiyle durdu ve fiilen gümüş sistemine geçildi[3].

Bizans gelişmesinde yegâne aydınlık nokta olarak, o sıralarda üzerindeki hâkimiyeti üç kardeş imparator, Theodoros, Konstantinos ve Thomas

[1] K. Mertzios (Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Selânik 1947, 34 vdd.)'un arzettiği, Venedik arşivinden alınma önemli dokümanların gösterdiği gibi, bu hususa müttecallik önceki eserde (ve bu arada bu kitabın ilk baskısında da) tekrarlanan, Andronikos'un şehri 50 000 duka altınına sattığına dair hikâye, sonradan uydurulmuş bir masaldır. Bu hikâyenin menşei, en yeni araştırmaların göstermiş olduğu gibi, diğer bakımlardan da çok büyük bir ihtiyatla kullanılması gereken, Sphrantzes'in şu ma'hûd *Chronikon Maius*'udur. Ayrıca krş. P. Lemerle, *La domination vénitienne à Thessalonique, Miscellanea G. Galbiati III* (*Fontes Ambrosiani* 27) (1951) 219 vdd.

[2] K. Mertzios, *ayn. esr.* 66 vdd.

[3] Krş. Wroth, *Byz. Coins I*, s. LXVIII vd.; A. Blanchet, *Les dernières monnaies d'or des empereurs byzantins, Revue numism.* 14 (1910) 78 vdd.; Stein, *Untersuchungen* 113 vd.; Zakythinos, *Crise monétaire* 17 vdd.

Eskikitaplarım.com

'ın bölüştükleri Mora kalmaktadır. 1423'teki korkunç Türk akını ile cesaretini kaybetmeden, Bizans Mora'sı komşu Lâtin devletçikleri ile muzaffer mücadelesini sürdürmekte idi. 1427 yılında bir deniz savaşında Bizanslılara yenilmiş olan kont Carlo Tocco anlaşma yolunu tercih etti: Yeğeninin izdivaç eli ile *despotes* Konstantinos'a, Peloponcs'de kendi elinde kalmış olan arazinin tamamını da çeyiz olarak teslim etti (1428). Konstantinos bundan sonra uzun bir kuşatmayı müteakip 1430 ilkbaharında Patras'a girdi ve bundan iki yıl sonra da Akhaia Lâtin hükümdarlığı son buldu[1]. Böylece artık Venedik'e tâbi güney batıdaki Koron ve Modon ile doğudaki Nauplia ve Argos dışında bütün Pelopones Grek hâkimiyeti altında bulunuyordu. Burada Mikhail VIII. zamanında başlayıp hemen hiç kesilmeden sürdürülmüş olan Greklerle Franklar arasındaki mücadele, Türk fethinin arifesinde Greklerin zaferi ile son bulmuştu. Bu başarıda en büyük paya, 20 yıl sonra Bizans'ın son imparatoru sıfatiyle hayatını Istanbul için yapılan mücadelede kaybedecek olan genç Konstantinos sahipti. Şimdi ölüm çırpınışları içinde bulunan Bizans merkezi ile genişleme sevdasında bulunan güney Yunanistan eyaleti arasındaki zıtlık, Manuel zamanındakinden çok daha keskin hatlarla belirmekte idi.

Türkler tarafından en ağır bir baskı altında tutulan imparator Ioannes VIII. ümitsizlik içinde, bir defa daha *union* müzakereleri yolundan geçmeyi ve kilise bakımından Roma'ya itaat arzı bahasına Türklere karşı o kadar sık sık vaadedilmiş olan batının yardımını elde etmeyi kararlaştırdı. Filvaki bu hususta şimdiye kadar edinilen tecrübeler az cesaret verici idi. Roma ve Bizans her müzakereye girişlerinde aynı fâsit daire içinde birbirlerini aldatmışlar ve ham hayâllere kapılmışlardı: Bizans hükûmeti Roma'dan Türklerin elinden kurtarılmasını bekliyor ve bunun karşılığında, Bizans halk efkârı muvacehesinde hiç bir zaman uygulayamıyacağı kilise birliğini vaadediyordu; Roma'ya gelince, ilk şart olarak kilise üzerinde kendi yüksek hâkimiyetinin tanınmasını talep ediyor ve buna karşılık, doğudaki katolik devletlere bile ancak pek sınırlı bir ölçüde bahşedebildiği, Türklere karşı yardım vaadinde bulunuyordu. Bu sebeple başından çok tecrübe geçmiş olan imparator Manuel *union* fikrini soğuk bir şüphecilikle karşılamıştı. Rivayete göre Manuel ölümünden kısa bir süre önce oğlunu *union* ümitleri gütmemek hususunda uyarmıştı: Grekler ile Lâtinler arasında bir birleşmenin işte imkânsız olduğunu ve *union* girişimleri ile *schisma*'nın sadece artacağını belirtmişti[2]. Ancak Bizans'ın genellikle *union*'a karşı nefret duygusu ne kadar kuvvetli olursa olsun yine de Istanbul'da, bunalımlı anlarda kurtuluşu Roma'ya katılmakta gören büyük nüfuzlu *union* taraftarı çevreler her zaman mevcut olmuştu. İşte bu düşünce cereyanlarının başına şimdi

[1] Zakythinos, *Despotat* I, 204 vdd.
[2] Sphrantzes (ngr. Papadopoulos) I, 178.

Eskikitaplarını.com

imparator Ioannes VIII. geçmiş bulunuyordu. İmparator daha Istanbul'un 1422 yılındaki kuşatılmasından sonra velîahd sıfatiyle yardım ricasında bulunmak üzere Avrupa saraylarına gitmişti. 1431'den beri *union*'un icrasını hedef alan yeni müzakereler yapılmakta idi. Papa Eugenius IV. ile Basel konsili arasındaki zıtlaşmalar yüzünden müzakereler uzamakta idi. Nihayet Italya'da, imparatorun bizzat katılacağı bir konsili toplantıya çağırmak hususunda bir anlaşmaya varıldı. Ioannes VIII. ayrı kalacağı zamanda kendisine vekâlet etmesi için kardeşi Konstantinos'u Istanbul'a çağırdı ve bu sayede Mora'da hüküm süren imparator kardeşler arasında çıkmış bulunan tatsız kavga da bir süre için durmuş oldu.

24 kasım 1437'de Ioannes VIII. başkentten ayrılarak, hemen hemen kırk yıl önce babasının, yetmiş yıl önce de büyükbabasının yapmış oldukları gibi batıya gitti. Ancak o babası Manuel'in yaptığı gibi sadece yardım aramak üzere değil, aksine Ioannes V.'i örnek alarak Roma inancına dönme törenini icra etmek ve bunun dışında milletini ve Grek ruhanilerini de *union*'a sokmak için yola çıkmıştı. Kardeşi Demetrios, patrik Josephos, bir çok metropolit ve çok sayıda piskopos ve başrahip refakatinde imparator 1438 ilkbaharında, 9 nisanda konsilin açılış töreni yapılmış olan Ferrara'ya vasıl oldu. Greklerin içinde bulundukları zorlayıcı şartlar muvacehesinde konsilin varacağı karar önceden belli olmakla beraber, Ferrara ve daha sonra Floransa'da yapılan tartışmalar çok uzun sürdü[1] ve özellikle Efes metropoliti Markos Eugenikos'un Roma kilisesinin temsilcilerine ve Bizanslı *union* taraftarlarına karşı giriştiği mezbuhane mukavemet yüzünden bir çok şiddetli münakaşalar yapıldı. Ancak 6 temmuz 1439'da *union*, Floransa katedralinde kardinal Iulianus Cesarini ve İznik başpiskoposu Bessarion tarafından lâtince ve grekçe olarak ilân edildi[2]. Her ne kadar papalığın üstünlüğü hakkındaki cümleye pek müphem bir ifade şekli verilmiş ve Greklerin kilise âdetlerini korumalarına müsaade olunmuş idiyse de, bütün münazaalı sorunlar Roma'nın istediği şekilde hükme bağlanmıştı.

[1] Konsilde yapılan müzakerelerin tafsilâtlı bir tasviri için: G. Hofmann, *Die Konzilsarbeit in Ferrara*, *Orient. Christ. Period.* 3 (1937) 110-40, 403-55; *Die Konzilsarbeit in Florenz*, *ayn. esr.* 4 (1938) 157-88, 372-422. Konsil öncesi hakkında yeni malzeme: Ayn. mlf., *Rodrigo, Dekan von Braga; Kaiser Johann VIII. Palaiologos. Zwei Briefe aus Konstantinopel, 13. Oktober und 18. November 1437, zur Vorgeschichte des Konzils von Florenz*, *ayn. esr.* 9 (1943) 171 vdd. Floransa konsili tarihi için en önemli kaynak neşrini de aynı araştırıcıya medyun bulunmaktayız: G. Hofmann, *Epistolae pontificiae ad Concilium Florentium spectantes*, *I-III*, Rom 1940-1946. Şimdi ayrıca krş. J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge 1958 ve *Greeks and Latins in a Common Council: The Council of Florence*, *Orient. Christ. Period.* 25 (1959) 265 vdd.

[2] Krş. A. Mercati, *Il decreto d'unione del 6 luglio 1439 nell' Archivio Vaticano*, *Orient. Christ. Period.* 11 (1945) 3 vdd. Hofmann'ın kaynak koleksiyonunda (bir önceki nota bk.) (*II*, No. 176, s. 68-79) *union* belgesi aslına göre lâtince ve grekçe olarak yayınlanmıştır.

Eskikitaplarım.com

Union düşüncesi bu sefer Lyon *synod*'u günlerindekinden daha büyük bir zafer elde etmiş görünmekte idi; çünkü bu defa bizzat imparator konsil huzuruna çıkmış ve onunla birlikte Bizans kilisesinin en yüksek temsilcileri de Roma dogmasına inançlarını ilân etmişlerdi. Gerçekte ise Floransa 'da varılan hükümlerle henüz hiç bir şey elde edilmiş değildi. *Union* kararına varmanın sadece *schisma*'yı derinleştireceği sözü doğru çıkmıştı. Bizans milleti büyük bir şiddetle Ferrara ve Floransa kararlarına isyan etti ve *union* taraftarlarının bütün uyarıları etkisiz kalırken Markos Eugenikos'un ateşli vaazları her tarafta kuvvetle tasvip edildi. Floransa *union*'u, Lyon *union*'undan daha az hayatiyete sahip oldu; çünkü bir kere Palaiologos hanedanının kurucusu, muhalefete kendi iradesini Ioannes VIII.'den çok daha büyük ölçüde empoze etmek imkânına sahip olduğu gibi, Bizans'ı batının fütuhat gayretlerine karşı korumak üzere yapılmış olan 1274 *union*'u, Bizans'ı Türk baskısından kurtarması gereken 1439 *union*'unun hiç bu zaman malik olamıyacağı, elle tutulur bir siyasî semere sağlamış idi.

Dış düşmana karşı yardım getireceğine bu *union* Bizans'ı iç mücadeleye sürükledi, Bizans halkına düşmanlık ve kardeşinden nefret tohumları serpti ve Bizans sınırları dışında da, İslav dünyasında, imparatorluğu haiz olduğu itibar kalıntılarından da etti. Bizans'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durumu idrak edemiyecek kadar uzakta bulunan ve bizzat Bizanslıların Roma'ya karşı kin içinde terbiye ettikleri Moskova devleti, imparator ve İstanbul patriğinin inançlarından dönmelerini anlaşılmaz bir ihanet addetti. Bizans 'ta *union* taraftarı partinin erkânından olup Rusya metropolitliğine tayin olunan Grek Isidoros, Floransa'dan geri dönünce *büyük knez* Vasiliy II. tarafından azlolunarak hapse atıldı. Bundan sonra Ruslar metropolitlerini kendileri seçtiler. Rusya, doğru inanca ihanet ederek ortodoks dünyada başkan mevkiinde bulunmak hakkını elinden çıkarmış olan mürted Bizans'a sırtını çevirdi. Böylece Rusya kaybedilmiş, bizzat Bizans içinde şiddetli bir anlaşmazlık yaratılmış, Roma'da ise hemen hemen hiç bir şey kazanılmamış oluyordu. Batı dünyasından gelmesi beklenen kurtarıcı hareket gibi, İstanbul'da *union*'un uygulanması da boşuna beklendi. Eskisi gibi şimdi de Roma katolik ve Grek - ortodoks kiliseleri birbirinin karşısında vaziyet almışlardı. Bizans halkı sarsılmaz bir şekilde kendi inancına sarılırken, *union* fikrinin en gözde erkânı da tabiî olarak tamamiyle Roma tarafına geçtiler: Grek *union* partisinin başkanı, bilgin Bessarion[1] ve Rus zindanından kaçmış olan Isidoros Roma kilisesinin kardinalliğine yükseldiler. Olumlu hiç bir sonuç sağlamamalarına mukabil Ferrara ve Floransa müzakereleri Murad II.'ın şüphesini uyandırdı ve Ioannes VIII. Türk hükümdarını, bu müzakerelerin sadece dinî hedefleri olduğuna kandırmaya çalışarak, avutmaya gayret etti.

[1] L. Mohler, *Kardinal Bessarion als* usw. Başka bibliyografya ve kaynak bilgisi *Theologe, Humanist und Staatsmann*, Paderborn için: Beck, *Kirche* 761 vdd.

Eskikitaplarım.com

Osmanlı devleti için gerçek güçlükler başka bir taraftan doğdu. Bayezid zamanında olduğu gibi, şimdi de Türklerin Balkan yarımadasında kaydettiği ilerlemeler Macaristan'ı mücadeleye davet etti. Seci bir kimse olan Transilvanya voyvodası Johannes Corvinus - Hunyadi Sırbistan ve Eflâk'te Türklere karşı, her tarafta büyük bir heyecan ve yeni ümitler uyandıran parlak zaferler kazandı. Papa, hristiyan kavimleri haçlı seferine davet etti ve kısa bir sürede güney Macaristan'da, başında Lehistan ve Macaristan taçlarını birleştirmiş olan genç kral Vladislav III., Johannes Hunyadi ve Türkler tarafından ülkesinden kovulmuş Sırp despotu Georg Brankoviç tarafından sevk ve idare edilen muhtelif asıllı takriben 25 000 kişilik bir kuvvet topladı. 1443 yılı ekim ayı başında[1] Murad II. Anadolu'da Karamanoğlu'na karşı mücadele ederken, haçlı ordusu Semendire (=Smederevo) yanında Tuna nehrini geçti. Öncü kuvvetlerine kumanda eden Hunyadi Osmanlıların Rumeli beylerbeyisi üzerinde, Niş'in yukarısında, yeni ve önemli bir zafer kazanırken haçlı ordusu Sırbistan'ı geçti. Mukavemete çarpmadan ordu Bulgaristan'a girdi ve Sofya'yı işgal ettikten sonra buradan Trakya üzerine yürüdü. Ancak burada Türk direnişi sertleşti ve korkunç bir kış soğuğu hristiyan ordusunu geri dönmiye zorladı. Haçlı ordusu geri çekilişi esnasında da 1444 yılının ilk günlerinde Osmanlıları yeniden ağır bir bozguna uğrattı.

İşler tersine dönmüşe benzemekte idi. Kısa bir süre öncesine kadar daima muzaffer olan Osmanlılar kendilerini savunma durumuna itilmiş görmekte idiler ve bu bir çok taraftan birden vukubuluyordu. Yıllardan beri isyan ateşinin parladığı Arnavutluk'ta cesur Skenderbeg (= Georg Kastriota) ayaklanmış ve onun idaresinde bağımsızlık hareketi oldukça büyük ölçülere ulaşmıştı. İskender bey uzun bir süre (1443 - 68) Osmanlıların üstün kuvvetine karşı, hristiyan dünyasını her tarafta sevinçli bir şaşkınlığa düşüren kahramanca bir mücadele yaptı[2]. Güney Yunanistan cihetinden *despotes* Konstantinos taarruza geçti. Konstantinos Marmara denizi kıyısında bulunan bölgesini Theodoros'un Mora'daki hâkimiyet sahası ile trampa etmiş olup 1443 yılından beri merkezi Mistra olmak üzere Pelopones'in en önemli kısmı üzerinde hüküm sürüyordu; Thomas ise kendisine ait olan daha az önemli bir arazi parçasını muhafaza etmekteydi. Konstantinos'un ilk işi, Türkler tarafından 1423 yılında tahrip edilmiş olan *Heksamilion* surunu yeniden inşa etmek olmuştu. *Despotes* bundan sonra orta Yunanistan'a doğru ilerliyerek Atina ve Thebai şehirlerini zaptetti. Şimdiye kadar Türklere haraç vermekte olan dük Nerio II. Acciajuoli,

[1] Krş. B. Krekić, *Uçeşçe Dubrovnika u ratovima protiv Turaka 1443 i 1444 g.*, *ZRVI* 2 (1953) 148.

[2] İskenderbeg hakkında bütün kaynak malzemesi ve bibliyografya tam olarak şu eserde toplanmıştır: J. Radonić, *Djuradj Kastriot Skenderbeg i Albaniya u XV veku*, Belgrad 1942.

Eskikitaplarını.com

Mistra *despotes*'inin yüksek hâkimiyetini tanımak ve ona haraç ödemek mükellefiyetini yüklenmek zorunda kaldı[1].

Değişen durumu muvacehesinde Murad II. düşmanları ile bir anlaşmaya varmaya gayret etti. Haziran ayında Edirne'de kral Vladislav, Georg Brankoviç ve Hunyadi'nin temsilcilerini kabul ederek onlarla on yıl sürecek bir mütareke hususunda anlaştı. Sırp despotu eski ülkesini yeniden elde edecek ve Eflâk'in Osmanlılara bağımlılığı bir derece gevşetilecekti. Varılan anlaşmalara riayet edileceğine dair and içildikten sonra Anadolu'ya giden sultan, anlaşmanın kral Vladislav tarafından da kabulü ve imzalanması törenine katılmak üzere yetkili bir adamını Macaristan'a yolladı. Temmuz ayı sonunda da Vladislav, Szegedin şehrinde muahedeyi imzalayarak, hükümlerine riayet edeceğine yemin etti. Bu anlaşma hiç şüphesiz Balkanlarda Türk kudretinin oldukça sınırlandırılması anlamını taşımakta ve hristiyanlara on yıllık bir nefes alma imkânı bahşetmekteydi. Buna rağmen anlaşma hristiyan cephesinde, özellikle son başarıların etkisinde kalarak ve Venedik'in donanma yardımı yapacağı vaadine inanıp Türklerin Avrupa topraklarından tamamiyle atılabileceğini ümit ve bu kadar bahtlı başlamış olan savaşın devamında ısrar eden papalık çevresinde hayâl sukutu uyandırmıştı. Kardinal Iulianus Cesarini tereddüt içinde bulunan genç kralın kısa bir süre önce ettiği yemini geçersiz ilân etti ve bunun üzerine daha eylül ayında hristiyan ordusu tekrar yürüyüşe geçti. Ancak ordunun mevcudu evvelkisine nisbetle oldukça erimişti ve bilhassa bu sefer, Georg Brankoviç anlaşmanın hükümleriyle tatmin edilmiş olarak bu teşebbüse hiç katılmadığı için, Sırp yardımından yoksundu. Venedik donanmasının yardım edeceği ümidiyle yürüyüş Karadeniz kıyısına yöneltildi ve ordu zorluklar içinde Bulgaristan'ı geçerek Karadeniz sahiline ulaştı. Dubrovnik'ten iki galerinin de katıldığı[2] Venedik filosu ise Anadolu'daki Türk kuvvetlerinin Rumeliye geçmesini önleyemedi. Murad II. güçlü bir ordunun başında süratle yetişti ve 10 kasım 1444'te Varna yanında, hristiyanların bütün mağrurane ümitlerini tuzla buz eden şiddetli bir savaş vuku buldu. Sert ve değişik safhalı bir mücadeleden sonra hristiyan ordusu imha edildi. Kral Vladislav savaşta maktul düştüğü gibi, bu bahtsız seferin asıl tertipçisi olan kardinal Cesarini de canından oldu[3]. Hristiyanların bu bozgunu bu

[1] Krş. Zakythinos, *Despotat I*, 266 vdd.

[2] Krekiç, *ayn. esr.* 149 vdd.

[3] F. Pall (*Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*, *Bull. hist. de l'Acad. Roumaine* 20, 1938, s. 9-68)'in ilim âleminin istifadesine sunduğu ve O. Halecki (*The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems*, New York 1943)'nin yeniden tanzim edip yayımladığı hümanist Ancona'lı Ciriaco'nun mektuplar dergisi 1444 yılında olup bitenler, hususiyle Edirne anlaşması üzerine tamamiyle yeni bir ışık serpmektedir. Ancak Varna felâketini hazırlayan olayların değerlendirilmesinde Pall ve Halecki'nin görüşleri birbirinden tamamiyle ayrılmaktadır. Polonya tarih yazarlığınca daha önce temsil edilen bir teze uyarak Halecki, kral Vladislav'ın hiç bir zaman sultan ile bir barış anlaşması imzalamadığı

Eskikitaplarını.com

zamanki Niğbolu yenilgisinden daha da ağır sonuçlar doğurdu; çünkü bununla Türk fütuhatına karşı tüm hristiyanların kurtarma hareketi olarak yaptıkları son tecrübe suya düşmüş oluyordu. Hristiyan cephesinde cesaret, Niğbolu yenilgisinden sonra olduğundan çok daha büyük ölçüde kırılmıştı. Acınmaya lâyık Istanbul imparatoru, muzaffer sultana tebriklerini arzedip hediyeler takdim etti.

Buna mukabil Konstantinos, Varna felâketinden sonra da Yunanistan içindeki seferlerine devam etti. Tekrar Booetia'ya gelerek hâkimiyetini Yunanistan içinde Phokis ve Pindos'a kadar genişletti. En son anda eski hellen topraklarında, ölmekte olan Bizans'a vâris olarak yeni bir Grek devleti teşekkül eder görünüyordu. Ancak cüretkâr *despotes*'i kısa zamanda Varna galibinin intikamı çarptı. Murad II. büyük bir ordu ile 1446 yılında Yunanistan'a girerek süratle orta Yunanistan'ı katetti. Bizans *despotes*'i ona ancak *Heksamilion* surunda şiddetlice bir mukavemet gösterebildi; fakat Türk topçusunun ateşi bu engeli de aştı: 10 aralık 1446'da *Heksamilion* hücumla alınmış ve mücadele sonuca ulaşmış bulunuyordu. Türkler Mora'ya girip Bizans şehir ve köylerini tahrip ederek 60 000'den fazla esiri sürüp götürdüler[1]. Ancak her şeye rağmen haraç ödeme mükellefiyeti karşılığında Bizans *despotes*'i ile barış yapıldı; çünkü sultan bir taraftan da İskenderbeg ve Hunyadi ile mücadelesine devam ediyordu. Varna savaşının zeyli mahiyetinde Murad II. ile Hunyadi arasında 1448 ekiminde Kosovo Polye'de bir çarpışma daha yapıldı. Bir zamanlar Sırbistan'ın kaderinin tayin edildiği bu savaş meydanında Hunyadi de Osmanlıların üstün kuvvetine yenildi. İskenderbeg ise Arnavutluk dağlarında tutundu ve daha yıllarca süre yola getirilemedi.

Bu arada *despotes* Konstantinos Yunanistan'da yapmak istediği restorasyonun suya düşmesinden bir az sonra Istanbul tahtına davet olundu. 31

---

ni, buna göre de Szegedin anlaşmasının sadece bir efsane olduğunu ve genç kralın yeminine ihanetle suçlanamıyacağını ispata çalışıyor. Bu görüşe ise, HALECKI (s. 67 vdd.)'nin kaynak olarak ispat değerlerini boş yere düşürmeye çalıştığı, bir çok iyi haber alan kaynağın birbirine uyan ve fakat ayrı menşeli haberleri aykırı düşmektedir. Nitekim onun ispat etmeğe çalıştığı hususların tam tersini olayın muhtelif ülkelerde ve muhtelif mevkilerde bulunan çağdaşları, meselâ Mehmed II., sonradan papa Pius II. olacak olan Eneas Silvio Piccolomini, Polonyalı tarih yazarı Dlugosz ve bilgin Galka, Bourgounde'lu Walerand de Wawrin, Bizanslı Dukas ve Khalkokondyles teyid etmektedirler. Şu halde F. PALL (*Autour de la croisade de Varna: la question de la paix de Sceged et de sa rupture, Bull. hist. de l'Acad. Roumaine* 22, 1941, s. 144 vdd. ve *Un moment décisif de l'histoire du Sud - Est européen: la croisade de Varna, Balcania* 7, 1944, s. 102 vdd.) Szegedin anlaşmasının ve burada edilen yemine ihanet edilmiş olmasının tarihîliğinde her türlü şüpheyi haklı olarak reddetmektedir. Bu münakaşalı sorun hakkında tafsilâtlı bir haber için bk. F. BABINGER, *Von Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna, Oriens* 3 (1950) 229 vdd. Ayrıca krş. AYN. MLF., *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München 1953, 28 vdd.

[1] Krş. ZAKYTHINOS, *Despotat I*, 235 (Kaynaklarla birlikte).

Eskikitaplarım.com

ekim 1448'de imparator Ioannes VIII. arkasında çocuk bırakmadan ölmüştü. Bundan kısa bir süre önce Theodoros da vefat ettiği için imparatorluk tahtında ona, doğu Makedonya Sırp hükümdar ailesi Dragaş'a mensup olan annesi Helene dolayısiyle Dragazes şeklinde adlandırılan kahraman *despotes* Konstantinos vâris oldu[1]. 6 ocak 1449'da Mora'da imparator olarak taçlandırılan Konstantinos bu tarihten iki ay sonra başkente ulaştı. Mora'nın hâkimiyetini Thomas ile, bir çok kere Türk desteğiyle Bizans tacını ele geçirmeye çalışmış ve şimdi de yine Türk yardımına güvenerek kısa bir süre içinde Mora'da da kardeşi ile ters düşecek olan Demetrios aralarında paylaştılar.

Son Bizans imparatorunun ne cesareti, ne de devlet adamlarına özgü enerjisi devleti kesin olarak yıkılmaktan kurtarabilirdi. Murad II.'ın ölümünden (şubat 1451) sonra oğlu Mehmed II. tahta çıktığında imparatorluğun son saati çalmıştı. Bizans'a ait olan Istanbul Osmanlıların Anadolu ve Avrupa'daki topraklarını birbirinden ayırarak Osmanlı arazisinin tam kalbinde yer almış bulunuyordu. Bu yabancı unsuru ortadan kaldırmak ve teşekkül etmekte olan Osmanlı imparatorluğuna İstanbul ile sağlam bir devlet merkezi hediye etmek genç sultanın ilk hedefi idi. Tükenmez bir enerji ve büyük bir ihtiyat ve itina ile, seleflerinin icraatını doğal bir sonuca ulaştıracak olan, imparatorluk başşehrinin fethi için hazırlandı. Osmanlıların niyeti hakkında Bizans sarayında, hele sultan Boğaziçi kenarında, imparatorluk şehrinin hemen dibinde, kuvvetli bir hisar (Rumeli hisarı) inşa ettirdikten sonra, hiç bir şüphe mevcut olamazdı.

Kardeşi gibi imparator Konstantinos XI. da bütün ümidini batının yardımına bağlamıştı. Bu ümitler zayıf idiler; fakat başkaca yapılabilecek herhangi bir şey yoktu. Bu sebeple imparator son anda, başarısızlığa uğramış olan kilise *union*'unu yeniden canlandırmaya gayret etti. Papalık *legat*'ı olarak bir zamanki Rusya metropoliti kardinal Isidoros Istanbul'a geldi: 12 aralık 1452'de, imparatorluk şehrinin düşmesinden beş ay önce, Isidoros Ayasofya'da *union*'u ilân ederek Roma usulünde âyin yaptı. Bunalımın en yüksek noktasında inancına her zamandan daha büyük bir şiddetle sarılan ve dinî duygularının yaralanmasına her zamandan daha büyük bir ihtirasla tepki gösteren Istanbul halkını müthiş bir heyecan sardı. Ümitsizliğin ve Lâtinlere karşı duyulan barışma bilmez kinin oluşturduğu ruh

[1] Bu imparatoriçenin hayat hikâyesini tafsilâtlı olarak D. Anastasiyeviç (*Yedina Vizantiyska carica Srpkinya*, *Brastvo* 30, 1939, s. 26 vdd. Krş. ayrıca *ayn. esr.* 31, 1940, s. 78 vdd. ve 32, 1941, s. 50 vdd.) tasvir etmektedir. Helene, 14. yüzyılın son onyıllarında kardeşi *despot* Yohannes Dragaş ile birlikte ve sonra da yalnız başına doğu Makedonya'ya hükmeden ve 1395 yılında Rovine yanındaki savaşta maktul düşen (bk. yukarıda s. 508, n. 1) "bölge hâkimi" Konstantin Dragaş'ın kızı idi. Diğer kardeşlerinin değil de sadece Konstantinos XI.'in Dragaş soy adını almış olmasını, onun büyükbabasının adını taşıması izah eder.

Eskikitaplarım.com

hâletine, o sırada imparatorun yüksek memurlarından birisi şu taş gibi sözlerle ifade bahşetmiştir: "Ben şehrin ortasında Lâtin papaslarının âyin taçları yerine Türk sarığını görmeyi yeğ tutarım"[1]. Yıkılış saati yaklaştıkça, Bizans'da Türklerle barışma taraftarları olup Osmanlı hâkimiyetini Roma'ya itaat arzına tercih eden cereyan kuvvetlenmekte idi.

Buna rağmen Istanbul için batı yardımı hiç şüphesiz sırf Bizans halkının *union*'a karşı düşmanlığı yüzünden gelmemiş değildir, Batı devletlerinin birbirine aykırı çıkarları daha ilk andan itibaren Bizans'a etkili bir yardımda bulunulmasına mani olmuştur. O zamanlar Akdeniz'in en kudretli hükümdarı olan Aragon ve Napoli kralı Alfonso V. Bizans imparatorluğunun hayatta bulunduğu son yıllar içinde güney İtalya'daki Norman, Alman ve Fransız seleflerinin Bizans'a karşı her zaman izlemiş oldukları aynı politikayı takip ediyordu. Istanbul'da yeni bir Lâtin imparatorluğunun kurulmasına çalışıyor ve imparator tacına sahip olmayı arzuluyordu. Papa Nicolaus V. (1447 - 55)'un Istanbul'un Türklere karşı savunulmasında kullanılmasını düşündüğü, gerçekten pek mütevazı olan yardımı, birbirini kovalayan para talepleri Roma'da hiç tartışmasız is'âf olunan Napoli kralının fütuhat hırsı yutuvermişti[2]. Eğer batının Istanbul işine fiilî bir müdahalesi vuku bulmuş olsaydı, bu her hal ve kârda Bizans devletinin kurtarılmasını gaye edinmiş olmıyacaktı. Ancak doğuda yeni bir Lâtin hâkimiyeti kurabilmek için de varlığı gerekli hiç bir önkoşul mevcut değildi. Elbette, Bizans'ın Türklerin mi, yoksa Lâtinlerin mi eline düşeceği üzerinde düşünülebilecek bir zaman mevcut olmuştu. Son yüzyıldaki gelişme bu hususta verilecek cevabı kesin olarak hazırlamıştı ve bu kesin cevabın meydana gelişinde en az paya sahip bulunan Bizans devleti idi. Onun kaderini kesin olarak tayin eden büyük olaylar hep onun yetişebileceğinden uzakta ve onun katkısı olmadan cereyan etmişti; çünkü Bizans çoktan beri diğer devletlerin siyasî oyunlarında sadece bir dama taşından ibaret idi. İçinden tükenmiş ve felce uğramış, bir şehir devleti derekesine düşmüş olarak şimdi Türklerin eline geçiyordu.

1453 yılı nisan ayının ilk günlerinde Mehmed II. şehrin surları altına muazzam bir ordu topladı[3]. Bizans tarafında onun karşısında sadece

[1] Dukas 329, 11, nşr. Grecu.

[2] Krş. Norden, *Papsttum und Byzanz* 731 vdd.; Fr. Cerone, *La politika orientale di Alfonso di Aragona, Archivio Storico per le provincie Napoletane* 27 (1902) 3 vdd., 380 vdd., 555 vdd., 774 vdd. ve 28 (1903) 153 vdd.; G. Marinescu, *Le pape Nicolas V et son attitude envers l'Empire byzantin, Bull. de l'Inst. Archéol. Bulgare* 9 (1935) 331 vdd. ve *Contribution à l'histoire des relations economiques entre l'Empire byzantin, la Sicile et le royaume de Naples de 1419 à 1453, Studi biz. e neoell.* 5 (1939) 209 vdd. R. Guilland, Αἱ πρὸς τὴν Δύσιν ἐκκλήσεις Κωνσταντίνου ΙΑ' τοῦ Δράγασση πρὸς σωτηρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, EEBΣ 22 (1952) 60 vdd.

[3] Istanbul için yapılan mücadele hakkında bk. E. Pears, *The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks*, 1903. (Bunun yanında G. Schlumberger'nin *Le siege, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en*

Eskikitaplarını.com

5 000 Grek ve takriben 2 000 yabancı asıllı müdafi bulunmaktaydı. Batılı savaşçıların ana birliğini, Giustiniani kumandasında, Bizanslıların büyük sevinci içinde kuşatmanın başlamasından kısa bir süre önce iki galeri ile Istanbul'a ulaşmış olan 700 Ceneviz teşkil etmekteydi. Mütecarrızın kuvvetlerinin, savunanların gücünün on katından fazla olduğunu kabul etmek yanlış olmazdı. Istanbul'un asıl gücünü, ne kadar kahraman olursa olsun sayı bakımından tamamiyle yetersiz olan savunucu kitlesi değil, şehrin emsâlsiz mevkii ve korunması için Ioannes VIII. ile Konstantinos XI.'un ellerinden geleni yapmış oldukları surların sağlamlığı temin ediyordu.

Müsait bir stratejik mevki ve şehir surlarının sağlamlığı Bizans'ı, elbette Bizanslıların dış dünyaya karşı askerî teknik üstünlüğü ile el ele, bu zamana kadar çoğu defa kurtarmıştı. Şimdi ise teknik üstünlük Türklerdeydi. Mehmed II. muazzam bir silâhlanma faaliyetine girişmiş ve her şeyden önce, batılı teknik adamların yardımı ile, kuvvetli bir topçu gücü yaratmıştı. Istanbul'un Türkler tarafından hücumla alınmasında yeni silâh o zamana kadar görülmemiş bir ölçüde kullanıldı ve bir çağdaş Bizanslının sözlerine göre "Her şeyi toplar yaptı"[1]. Istanbul'un sahip bulunduğu küçük toplar, Türk topları ile mukayese edilemezdi.

7 nisanda asıl kuşatma başladı. Hücum her şeyden önce kara surlarına, özellikle Türklerin Bizans tahkimatının en zayıf noktası olarak teşhis etmiş oldukları Pempton kapısına tevcih edilmişti. Haliç, Türklerin bütün gayelerine rağmen kırmaya muvaffak olamadıkları ağır bir zincir ile kapatılmıştı. Zinciri koparmak girişimlerinden birisinde ise, 20 nisanda, imparatorluk filosunun başarılı olduğu bir deniz savaşı cereyan etti. Bu başarı Istanbul'da büyük sevinç uyandırıp müdafilere yeni cesaret aşılamasına rağmen, kuşatılmış olan şehre gerçek bir rahat nefes aldırmadı. Aksine, Mehmed II. 22 nisanda büyükçe sayıda gemiyi karadan Haliç'e nakletmeyi başardı ve böylece şehir hem kara tarafından, hem de Haliç'ten bombardımana maruz kaldı. Ölümü hiçe sayan bir cesaretle küçük savunma grubu mukadder âkıbete karşı direnmekteydi. Bizzat imparator erkekçe bir kararlılıkla savaşçılarına örnek oluyordu. Konstantinos sonuna dek, tuttuğu işin başarısızlığa uğradığını görecek kadar yaşamamaya karar vermiş bir kimse gibi, mevkiini muhafaza etti[2]. Bir çok genel taarruz başarısız kalmış,

1453 [1915] adlı eseri müstakil bir değeri haiz değildir.) ayrıca E. Pears, *Cambr. Med. Hist. IV* (1923) 693 vdd. ve *ayn. esr.*, 883 vdd'deki mükemmel bibliyografya ile krş. Ayrıca bk. F. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München 1953, 88 vdd. C. Amantos, *La prise de Constantinople* (*Le Cinq-centième anniversaire de la prise de Constantinople*, Atina 1953, 9 vdd.

[1] Kritobulos, nşr. Müller, F. H. G., *V*, 80.

[2] Krş. G. Kolias, *Constantin Paléologue, le dernier défenseur de Constantinople* (*Le Cinq-centième anniversaire de la prise de Constantinople*, Atina 1953, s. 41 vdd.).

Eskikitaplarım.com

düşmanın kendisine güveni kaybolmaya başlamıştı, ama, kuşatılmış olan şehrin surlarında da yedi haftalık hücumdan sonra büyük gedikler açılmıştı. Kesin sonucun arifesinde bulunuluyordu.

Genel taarruz için Mehmed II. 29 mayıs tarihini tesbit etmişti. Bu güne ulaşan gece içinde sultan savaş birliklerini hücuma hazırlarken, hristiyanlar, Grekler ve Lâtinler, Ayasofya'da son ruhanî âyinlerini icra ettiler. İbadetten sonra savaşçılar yerlerine döndüler ve imparator gecenin geç saatlerine kadar savunma hattını teftiş etti. Sabahın ilk saatlerinde hücum başladı. Şehre üç tarafından birden saldırılmıştı. Ancak kahraman savunma uzun bir süre taarruza mukavemet ederek bütün saldırıları püskürttü. Bunun üzerine sultan esas ihtiyat kuvveti olan yeniçerileri savaşa sürdü ve Osmanlı ordusunun bu seçme birliği şiddetli bir mücadeleden sonra surlara tırmanmayı başardı. Sonucun tayin edileceği en önemli anda, imparatorun yanında savaşa katılan Giustiniani ölüm derecesinde yaralandı ve geriye taşınması icap etti. Onun savaş dışı kalması müdafilerin saflarında karışıklık doğurdu ve bu da Türklerin surlara girişini çabuklaştırdı. Kısa sürede şehir Türklerin eline geçti. Konstantinos XI. son ana kadar savaştı ve aradığı ölümü savaş içinde kavuştu. Sultanın son savaş hazırlıkları esnasında cesaretlerini arttırmak için askerlerine vaadettiği yağma üç gün üç gece devam etti. Değer biçilemiyecek mallar, sanat âbideleri ve değerli el yazmaları, ikonalar ve kilise eşyası mahvoldu. Mehmed II. törenle zaptedilen şehre girdi. Istanbul Osmanlı devletinin başkenti oldu. Bizans imparatorluğu artık yoktu.

Büyük Konstantinos zamanında Boğaziçi kenarında imparatorluk şehrinin kurulması ile Bizans imparatorluğu başlamıştı; son Konstantinos zamanında Istanbul'un düşmesi ile Bizans da mezara girmiş oldu. Her ne kadar güney Yunanistan'daki Mora devleti ve Trabzon imparatorluğu Istanbul'un düşmesinden sonra bir kaç yıl daha yaşadılar; fakat bunların itaat altına alınması Türkler için artık mesele bile değildi. Istanbul'un tethi Osmanlıların Anadolu ve Avrupa'daki arazileri arasında bir köprü kurmuştu; Osmanlı devletinin bu fetih birliğini sağlamış, fütuhat kuvvetine yeni bir hamle gücü katmıştı. Kudretli Türk devleti Balkanlardaki Grek, Latin ve İslav bölgelerini süratle yuttu. 1456 yılında Atina Osmanlıların eline geçti ve bin yıldan beri Bâkire Meryem adına kiliselik etmiş olan Parthenon bir Türk camii oldu. 1460'da Bizans Mora'sının yaşamı sona erdi; Lâtin düşmanı Demetrios sultanın sarayına giderken, Thomas İtalya'ya kaçtı. 1461 eylülünde Trabzon imparatorluğu da düştü[1]. Ve bununla Grek topraklarının son kalıntısı da Türk hâkimiyeti altına girmiş oldu. Sırp despotluğu daha 1459'da boyun eğmiş, onu 1463'de Bosna krallığı

[1] Krş. F. Babinger, *La date de la prise de Trébizonde par les Turcs*, *REB* 7 (1950) 205 vdd.

Eskikitaplarını.com

izlenmiş ve yüzyılın sona ermesinden önce Adriyatik'e kadar geri kalan İslav ve Arnavut ülkeleri de Türklerin eline geçmişti. Şimdi ortada yine, Mezopotamya'dan Adriyatik'e kadar uzanan ve, İstanbul ile, doğal merkezine sahip bulunan bir devlet vardı: Bizans imparatorluğunun yıkıntılarından yükselen, eski Bizans ülkelerini bir defa daha yüzyıllar boyunca bir devlet kuruluşu halinde birleştirmesini bilen Türk devleti.

Bizans 1453 yılında yıkıldı, fakat onun fikrî ve siyasî gelenekleri yaşamaya devam ederek hem eski Bizans toprağında, hem de bir zamanki imparatorluğun sınırları ötesinde, Avrupa milletlerinin devlet ve kültür hayatını meyvelendiren etkilerini sürdürdüler. Özel Grek damgasını taşıyan şekliyle hristiyan dini, Bizans düşünce ve ruhunun zübdesi ve aynı zamanda Roma katolikliğinin rakîbi ve zıddı olmak sıfatiyle hem Grekler ve hem de doğu ve güney İslavları için kutsallar kutsalı olarak kaldı. Türk hâkimiyeti yıllarında ortodoks inanç Grekler ve güney İslavları için kendi fikrî ve kavmî özelliklerinin ifadesi idi; bu inanç Balkan kavimlerini Türk dalgaları içinde çözülüp erimekten korudu ve böylece onların millî devletler olarak yeniden doğmalarına imkân verdi. Ortodoksluk ayrıca Rus ülkelerinin birleşmelerinin ve Moskova devletinin büyük devlet mevkiine yükselişinin, gölgesinde vuku bulduğu düşünce bayrağı idi. Bizans ve güney İslav devletlerinin inkırazlarından pek az sonra Moskova, Tatar boyunduruğunu silkip atarak ortodoks dünyanın tabiî merkezi haline geldi. Rus ülkelerinin büyük birleştirici ve kurtarıcısı Ivan III., *despotes* Thomas Palaiologos'un kızı ve son Bizans imparatorunun yeğeni ile evlendi. Bizans'ın iki başlı kartal armasını benimsedi, Moskova'ya Bizans âdetlerini soktu ve pek az sonra da Rusya'ya, daha önce Bizans'ın sahip olmuş bulunduğu, hristiyan doğunun başkanlığı rolü intikal etti. İstanbul nasıl Yeni Roma olmuşsa, Moskova da "Üçüncü Roma" oldu. Bizans'ın manevî mirası, inancı, siyasî fikirleri ve manevî ülküleri yüzyıllar boyunca Rus çarlık devletinde yaşamaya devam etti.

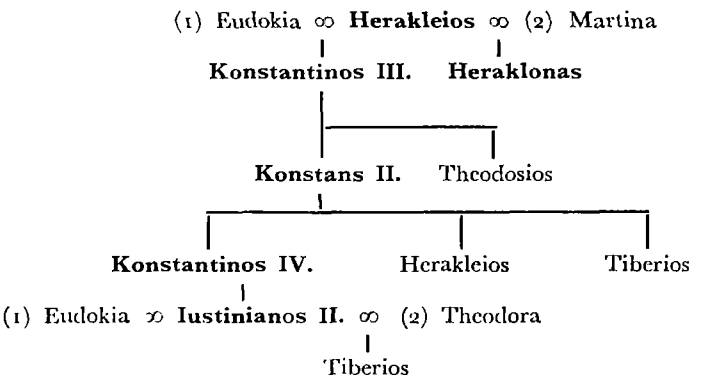
Doğuya ve batıya nüfuz edebilen Bizans kültürü daha da büyük bir yayılma kudretine sahipti. Bizans nüfuzunun Roman ve Germen ülkelerinde her ne kadar İslav topraklarındakine nisbetle hiç de her şeyi kapsıyan bir mahiyet taşımamasına mukabil Bizans yine de batı dünyasını da kültürel anlamda meyvelendirmiştir. Bizans devleti, içinde Grek-Roma çağının yüzyıllar boyunca yaşamaya devam ettiği bir kap idi. Onun için Bizans bu anlamda verici, batı dünyası ise alıcı idiler. Özellikle rönesans çağında, antik kültüre duyulan hasret insanlığı bütün gücü ile kavradığında, batı dünyası kendisine antik devrin kültür hazinelerini akıtan kaynağı Bizans'ta buldu. Bizans antik mirası korumuş ve böylece dünya tarihinde misyonunu tamamlamıştı. Bizans Roma hukukunu, Grek şiir, felsefe ve ilmini, bu büyük mirası, onu kabule hazır bir olgunluğa erişmiş Avrupa insanlığına teslim etmek üzere mahvolmaktan korumuştur.

Eskikitaplarım.com

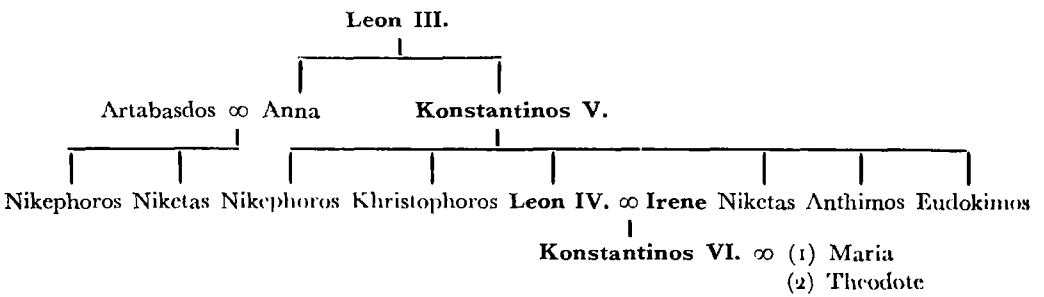
BİZANS HANEDANLARININ ŞECERELERİ

Aşağıdaki şecereler okuyuculara kolaylık sağlamak amacı ile tanzim edilmiştir. Bunların eksiksizlik iddiaları elbette yoktur ve daha ziyade tarihî önem taşıyan ve kitapta adı geçen kişileri kapsamaktadırlar. Hükümdar adları kalın dizilmiştir. Daha tafsilâtlı şecereler için bk. GRUMEL, *Chronologie*, s. 360 vdd.

1. Herakleios Hanedanı 610–711

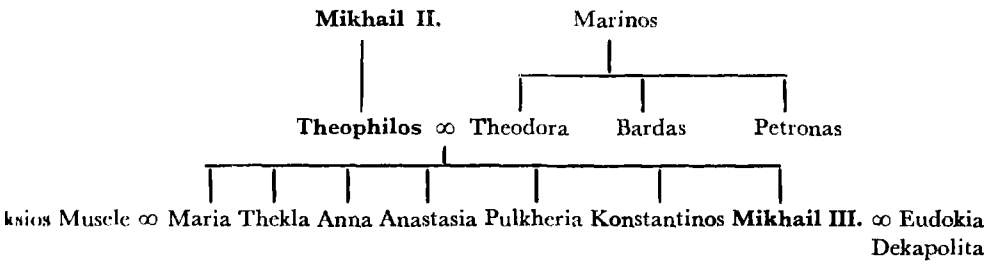

2. Suriye Hanedanı 717–802

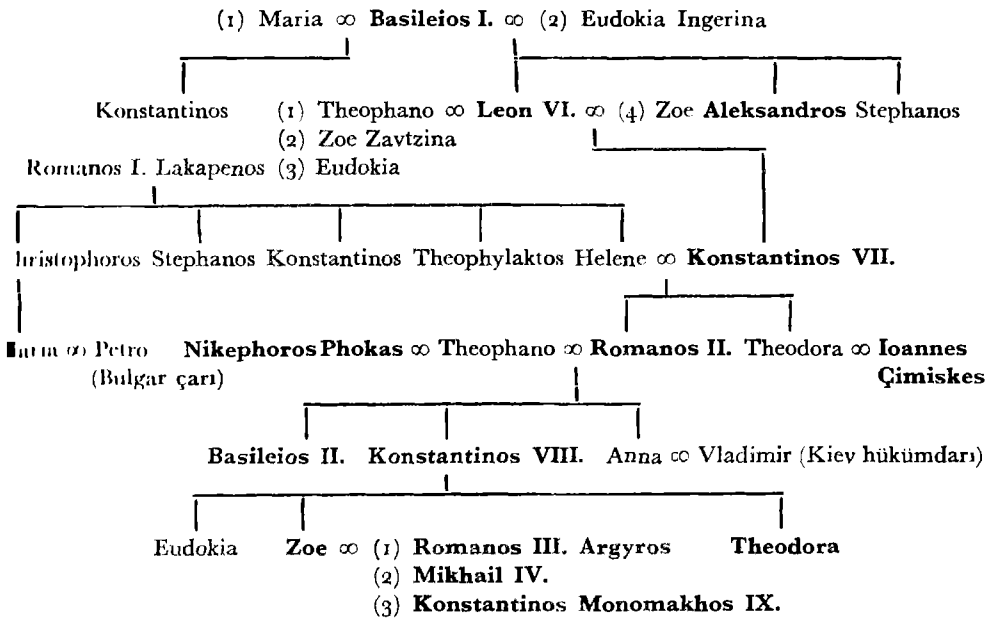

Eskikitaplarım.com

3. Amorion Hanedanı 820 – 867

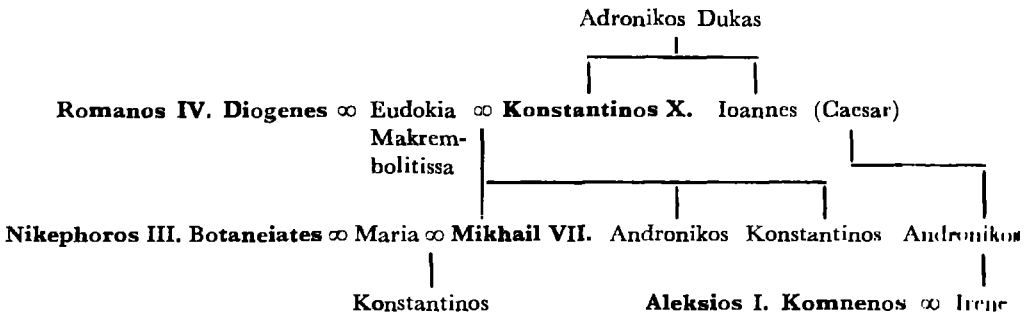

4. Makedonya Hanedanı 867 – 1056

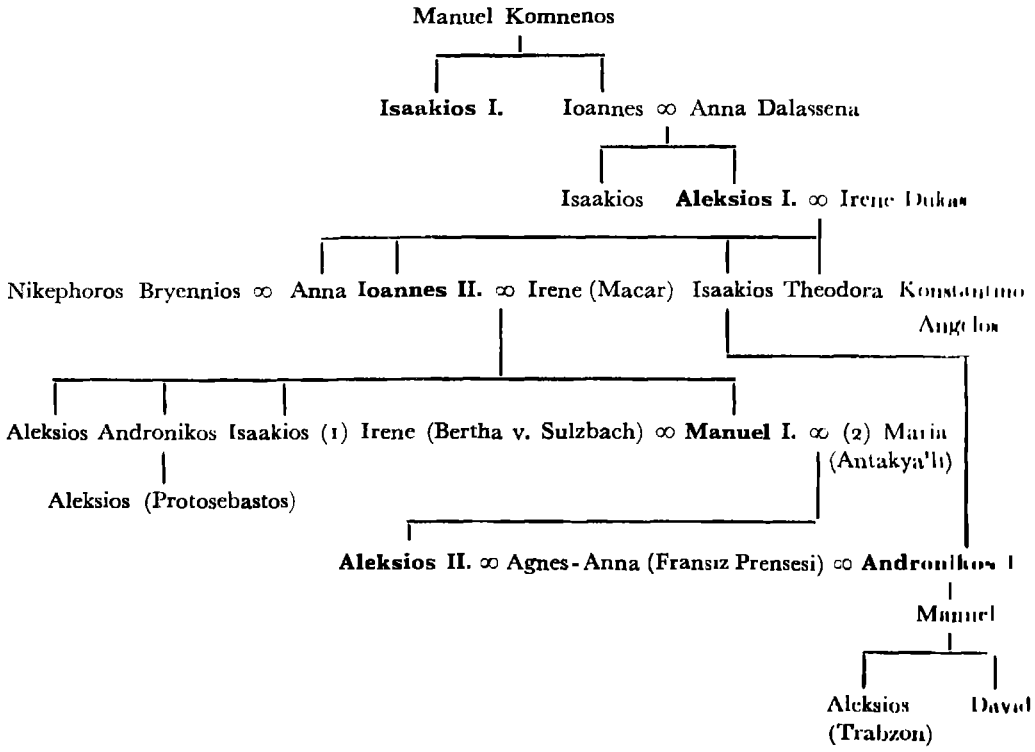

Eskikitaplarım.com

5. Dukas Hanedanı 1059 – 1078

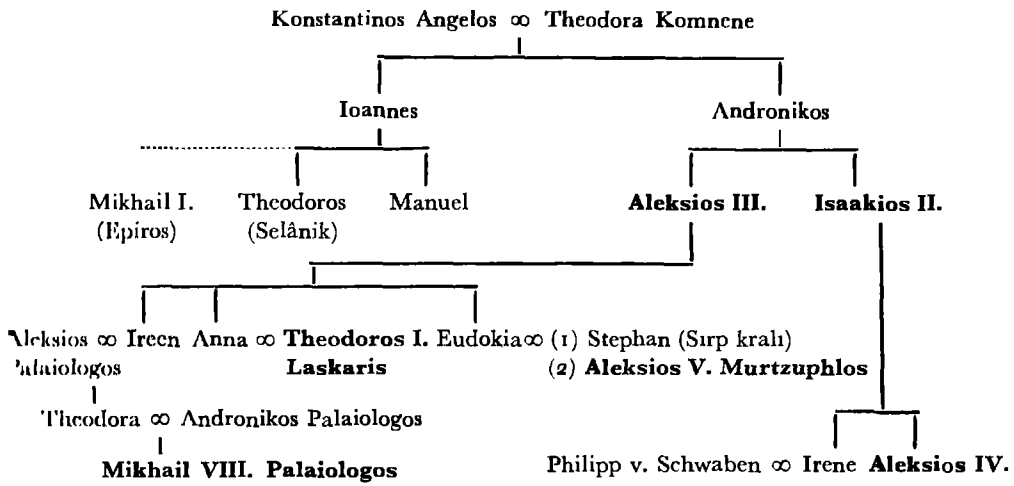

6. Komnenos Hanedanı 1081 – 1185

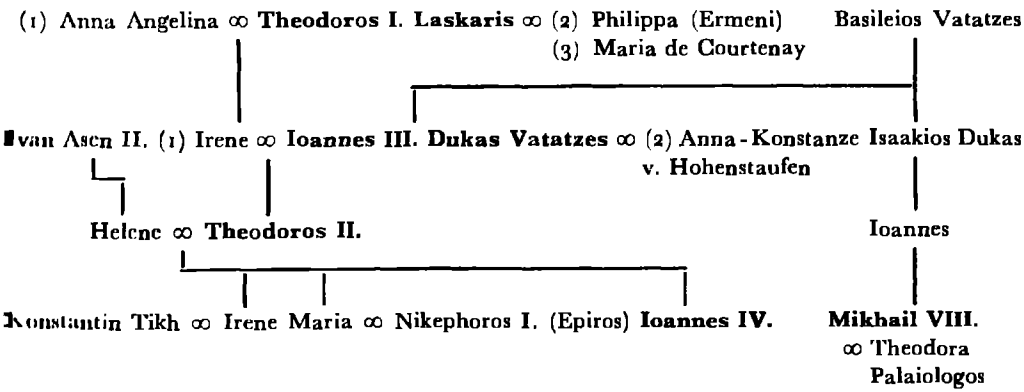

Eskikitaplarım.com

7. Angelos Hanedanı 1185 – 1204

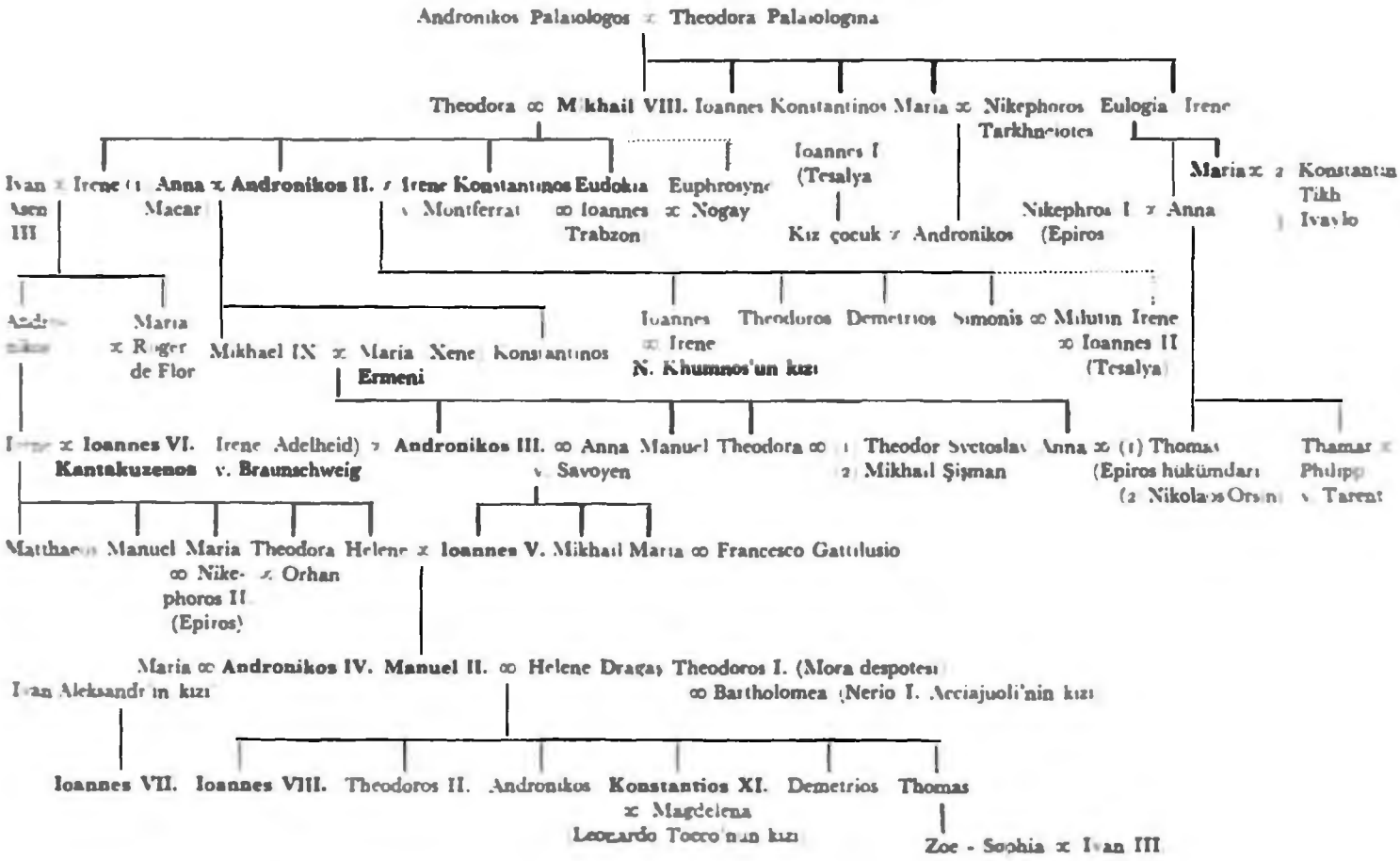

8. Laskaris Hanedanı 1204 – 1261

Eskikitaplarım.com

9. Palaiologoslar Hanedanı 1261 – 1453

Eskikitaplarım.com

HÜKÜMDAR LİSTELERİ

1. Bizans İmparatorları

324–337	Konstantinos I.
337–361	Konstantios
361–363	Iulianos
363–364	Iovianos
364–378	Valens
379–395	Theodosios I.
395–408	Arkadios
408–450	Theodosios II.
450–457	Markianos
457–474	Leon I.
474	Leon II.
474–475	Zenon
475–476	Basiliskos
476–491	Zenon (ikinci defa)
491–518	Anastasios I.
518–527	Iustinos I.
527–565	Iustinianos I.
565–578	Iustinos II.
578–582	Tiberios I. Konstantinos
582–602	Mavrikios
602–610	Phokas
610–641	Herakleios
641	Konstantinos III. ve Heraklonas
641	Heraklonas
641–668	Konstans II.
668–685	Konstantinos IV.
685–695	Iustinianos II.
695–698	Leontios
698–705	Tiberios II.
705–711	Iustinianos II. (ikinci defa)
711–713	Philippikos
713–715	Anastasios II.
715–717	Theodosios III.
717–741	Leon III.
741–775	Konstantinos V.
775–780	Leon IV.
780–797	Konstantinos VI.
797–802	Irene
802–811	Nikephoros I.
811	Stavrakios
811–813	Mikhail I. Rangabe
813–820	Leon V.
820–829	Mikhail II.
829–842	Theophilos
842–867	Mikhail III.
867–886	Basileios I.
886–912	Leon VI.
912–913	Aleksandros
913–959	Konstantinos VII.
920–944	Romanos I. Lakapenos
959–963	Romanos II.
963–969	Nikephoros II. Phokas
969–976	Ioannes I. Çimiskes
976–1025	Basileios II.
1025–1028	Konstantinos VIII.
1028–1034	Romanos III. Argyros
1034–1041	Mikhail IV.
1041–1042	Mikhail V.
1042	Zoe ve Theodora
1042–1055	Konstantinos IX. Monomakhos
1055–1056	Theodora (ikinci defa)
1056–1057	Mikhail VI.
1057–1059	Isaakios I. Komnenos
1059–1067	Konstantinos X. Dukas
1068–1071	Romanos IV. Diogenes
1071–1078	Mikhail VII. Dukas

Eskikitaplarım.com

1078–1081 Nikephoros III. Botaneiates
1081–1118 Aleksios I. Komnenos
1118–1143 Ioannes II. Komnenos
1143–1180 Manuel I. Komnenos
1180–1183 Aleksios II. Komnenos
1183–1185 Andronikos I. Komnenos
1185–1195 Isaakios II. Angelos
1195–1203 Aleksios III. Angelos
1203–1204 Isaakios II. (ikinci defa) ve Aleksios IV. Angelos
1204 Aleksios V. Murtzuphlos
1204–1222 Theodoros I. Laskaris
1222–1254 Ioannes III. Dukas Vatatzes
1254–1258 Theodoros II. Laskaris
1258–1261 Ioannes IV. Laskaris
1259–1282 Mikhail VIII. Palaiologos
1282–1328 Andronikos II. Palaiologos
1328–1341 Andronikos III. Palaiologos
1341–1391 Ioannes V. Palaiologos
1347–1354 Ioannes VI. Kantakuzenos
1376–1379 Andronikos IV. Palaiologos
1390 Ioannes VII. Palaiologos
1391–1425 Manuel II. Palaiologos
1425–1448 Ioannes VIII. Palaiologos
1449–1453 Konstantinos XI. Palaiologos

2. Lâtin İmparatorlar

1204–1205 Baudouin de Flandre
1206–1216 Henri de Flandre
1217 Pierre de Courtenay
1217–1219 Jolande
1221–1228 Robert de Courtenay
1228–1261 Baudouin II.
(1231–1237 Jean de Brienne)

3. Epiros ve Tesalya hükümdarları

1204–1215 Mikhail I.
1215–1224 Theodoros
(1224 sonlarında Selânik'e giriş ve imparator olarak taçlanma)

Selânik'de:

1224–1230 Theodoros (imparator)
1230–takriben 1237 Manuel
Takr. 1237–1244 Ioannes
1244–1246 Demetrios
(1246 da İznik hükümdarı Ioannes Vatatzes tarafından itaate alınmıştır).

Epiros'da:

Takr. 1231–1271 Mikhail II.
1271–1296 Nikephoros I.
1296–1318 Thomas (Nâibe Anna Palaiologina - Kantakuzena takriben 1313'e kadar)
1318–1323 Nicolaos Orsini
1323–1335 Ioannes Orsini
1335–1340 Nikephoros II. (Nâibe: Anna Palaiologina)
(1340'da Bizans, 1348'de Stephan Duşan tarafından itaate alınmıştır)

Tesalya'da:

1271–1296 *Sebastokrator* Ioannes I.
1296–1303 Konstantinos
1303–1318 Ioannes II.
1318 Dağılma
1348 Stephan Duşan tarafından itaate alınmıştır.

Eskikitaplarım.com

4. Bulgar hükümdarları

İlk Bulgar Devleti:

681–702 Asparuklı
702–718 Tervel
718–725 (bilinmiyor)
725–739 Sevar
739–756 Kormisoş
756–762 Vinekh
762–765 Teletz
765–767 Sabin
767 Umar
767–772 Toktu
772 Pagan
Takr. 772–777 Telerig
777–takr. 803 Kardam
Takr. 803–811 Krum
814 Dokum, Diceyg
814–831 Omurtag
831–836 Malomir
836–852 Presian (Belki Malomir ile aynı kişi)
852–889 Boris I. Mikhail
889–893 Vladimir
893–927 Symeon
927–969 Petro
969–971 Boris II.

Makedonya devleti:

976–1014 Samuel
1014–1015 Gabriel Radomir
1015–1018 Ioannes Vladislav

İkinci Bulgar devleti:

1186–1196 Asen I.
1196–1197 Petro
1197–1207 Kaloyan
1207–1218 Boril
1218–1241 İvan Asen II.
1241–1246 Koloman Asen
1246–1256 Mikhail Asen
1257–1277 Konstantin Tikh
1277–1279 Ivaylo
1279–1280 İvan Asen III.
1280–1292 Georg I. Terter
1292–1298 Smiletz
1299 Çaka
1300–1322 Theodor Svetoslav
1322–1323 Georg II. Terter
1323–1330 Mikhail Şişman
1330–1331 İvan Stephan
1331–1371 İvan Aleksandr
1371–1393 İvan Şişman
(Takr. 1360–1396 tarihlerinde Vidin'de: İvan Stracimir).

5. Sırp hükümdarları

9. yüzyıl ortalarında: Vlastimir
891 yılına kadar: Mutimir
891–892 Prvoslav
892–917 Petro Goynikoviç
917–920 Pavel Branoviç
920–takr. 924 Zakharias Prvoslavyeviç
927–950 sonrasına kadar Klonimiroviç

Zeta'da:

10. yüzy. sonu–1016 Yohannes Vladimir
Takr. 1040–takr. 1052 Stephan Voislav
Takr. 1052–1081 Mikhail, 1077 den itibaren kral
1081–takr. 1101 Konstantin Bodin
.....

Rascia'da:

Takr. 1083–takr. 1114 Vukan
Diğer *Büyük-Jupan*'ların kronolojisi kesin olarak tesbit edilemiyor; bunların önemlileri şunlardır:
Uroş I., Uroş II., Desa, Tikhomir (Nemanya'nın kardeşi)
Takr. 1166–1196 Stephan Nemanya
1196 takr. 1228 *İlktaçlanan* Stephan (1217'den itibaren kral)

Eskikitaplarını.com

Takr. 1228–takr. 1234 Stephan Radoslav
Takr. 1234–1243 Stephan Vladislav
1243–1276 Stephan Uroş I.
1276–1282 Stephan Dragutin
1282–1321 Stephan Uroş II. Milutin
1321–1331 Stephan Uroş III. Deçansk
1331–1335 Stephan Duşan (1345, den itibaren çar)
1355–1371 Çar Stephan Uroş (1365–1371 kral Vukaşin)
1371–1389 Lazar
1389–1427 Stephan Lazareviç (1402'den itibaren *despostes*)
1427–1456 Georg Brankoviç (1429'dan itibaren *despotes*)
1456–1458 Lazar Brankoviç *(despotes)*

6. İslam Hükümdarları

a) Hulafây-ı râşidîn:

632–634 Ebu Bekr
634–644 Ömer I.
644–656 Osman
656–661 Ali

b) Emeviler:

661–680 Muâviye I.
680–683 Yezid I.
683–684 Muâviye II.
684–685 Mervan I.
685–705 Abdülmelik
705–715 Velid I.
715–717 Süleyman
717–720 Ömer II.
720–724 Yezid II.
724–743 Hişam
743–744 Velid II.
744 Yezid III.
744–750 Mervan II.

c) Abbasiler:

750–754 Seffah
754–775 el - Mansur
775–785 el - Mehdî
785–786 el - Hadî
786–809 Harun er-Reşid
809–813 el - Emin
813–833 el - Me'mun
833–842 el - Mu'tasım
842–847 el - Vâsık
847–861 el - Mütevekkil
861–862 el - Muntasır
862–866 el - Mu'tez
866–869 el - Mühtedî
869–892 el - Mu'temid
892–902 el - Mu'tadid
902–908 el - Müktefî
908–932 el - Muktedir
932–934 el - Kahir
934–940 er - Râzî
940–943 el - Müttaki
943–946 el - Müstekfî
946–974 el - Mutî'
974–991 et - Tâ'î'
991–1031 el - Kadir
1031–1075 el - Ka'im

Diğer Abbasî halifeleri Bizans tarihi bakımından her hangi bir önem taşımazlar. Son Abbasî halifesi 1258'de vefat etmiştir.

d) Anadolu (Konya) Selçuklu sultanları:

1077/8–1086 Süleyman I.
1092–1107 Kılıçaslan I.
1107–1116 Melikşah
1116–1156 Mes'ud I.
1156–1192 Kılıçaslan II.
1192–1196 Keyhüsrev I.
1196–1204 Süleyman II.
1204 Kılıçaslan III.

Eskikitaplarını.com

204–1210	Keyhüsrev I. (ikinci defa)
210–1220	Keykâvus I.
220–1237	Keykubad I.
237–1245	Keyhüsrev II.
246–1257	Keykâvus II.
248–1265	Kılıçaslan IV.
249–1257	Keykubad II.
265–1282	Keyhüsrev III
282–1304	Mes'ud II.
284–1307	Keykubad III.
307–1308	Mes'ud III.

e) Osmanlı sultanları (İstanbul'un fethine kadar):

1288–1326	Osman
1326–1362	Orhan
1362–1389	Murad I.
1389–1402	Bayezid I.
1402–1421	Mehmed I. (1413'den itibaren tek başına)
1402–1410	Süleyman
1411–1413	Musa
1421–1451	Murad II.
1451–1481	Mehmed II. (Fatih).

Eskikitaplarm.com

GENEL DİZİN

Aachen, ş. 185
Abasglar (Abaza) 95, 342
Abaza bk. Abasglar
Abbasiler, hilâfet hanedanı 155, 169, 258
Abd er-Rahman III., Kurtuba Emevî halifesi 263 vd.
Abdülmelik, Emevî halifesi 121
Abgar, Urfa'nın ilk hristiyan hükümdarı (4-7; 13-50); efsanesi 259
Abu'l-Kasım, İznik emîri 333
Abydos, ş. 169, 175, 240, 279[3], 282
Acciajuoli, Yunanistan'da Floransalı bir aile 470, 507
Acciajuoli Nerio I., Atina dükü 507
Acciajuoli Nerio II., Atina dükü 520
Adana 239, 338, 350
Adem, ilk insan 81 vd.
Adiectio sterilium bk. ἐπιβολή
Adramyttion (Edremit), ş. 397
Adrianopolis bk. Edirne
Adriyatik, Adriyatik denizi 66, 86 vd., 181, 193, 220, 290-292, 320, 330, 338 vd., 349, 391, 399, 401, 406, 450, 482, 509, 527
Aegyptus, dioecese 32
Aetios, imparatoriçe Irene'nin hadım müşaviri 169
Aetius, Batı Roma başkomutanı 53
Afrika 32; Vandallara tabi 53, 57; Belisarios tarafından geri alınması 64-66; 73 vd.; monothelet münâzaaları 110 vd.; 114; Araplar tarafından zaptı 107, 110-112, 114, 131 vd.; Louis IX.'nin haçlı seferi 422
Agathias, tarih yazarı 5, 23, 197
Agens in rebus 33
Agnes - Anna, Louis VII.'nin kızı, Aleksios II. ve Andronikos I.'un zevceleri 366
Agora 61
Aigaion Pelagos, drungariosluk 147
Aitolia 391; Epiros devletinin parçası 399 vd., 441; Bizans'a tabi 450, 476
Akakios, Istanbul patriği (472-488) 59
Akamanişlar, eski İran hanedanlarından 40, 89
Akarnania 391; Epiros devletine ait 399, 441; Bizans'a tabi 468, 476
Akdeniz 65 vd., 68, 72, 108, 192 vd., 204, 221 vd., 239, 263, 265, 269, 329, 352, 417, 423, 452, 524
Akhaia (Akhaya), Peloponès'de Frank devleti 392, 414, 419, 421, 469 vd.,; Navarro hâkimiyeti altında 507, 515; Türklerde 517
Akheloos, n., savaş (917) 245, 246[1]
Akindynos Gregorios, Hesykhast düşmanı 438, 473, 475, 480
Akka, ş., Ioannes Çimiskes tarafından zaptı 276
Akova, ş. 507
Akroinon, ş., savaş (740) 146
Akropolites Georgios, tarih yazarı ve devlet adamı 374[1], 387 vd., 425
Alamann'lar, Germen kabilesi 48
Alanlar 56, 342, 454 vd.
Alarich, Vizigot hükümdarı 50 vd., 58
Albigenser'ler, râfızı bir hristiyan mezhebi sâlikleri, 251. Ayrıca bk. Bogomiller
Aleksandros, imparator (912-913) 917, Basileios I.'un müşterek imparatoru 217 vd., 224; Leon VI.'un müşterek imparatoru 201[6], 225; imparator 241
Aleksias, Anna Komnene'nin eseri 325, 348
Aleksios I. Komnenos, imparator (1081-1118) 18, 180[1], Mikhail VII. devrinde kumandan 322; imparatorluğa yükselişi 323-327, 329 vd., 330-334, 335[1], 336, 349, 352 vd., 357, 370 vd., 383, 400[8], 410, 446, 449
Aleksios II. Komnenos, imparator (1180-1183)365 vd.
Aleksios III. Angelos, imparator (1195-1203) 328[9], 372, 378, 380, 382, 385, 393, 397

Eskikitaplarını.com

Aleksios IV. Angelos, Isaakios II.'un müştereik imparatoru (1203-1204) 348 vd.
Aleksios V. Dukas Murtzuphlos, imparator (1204) 385, 395[3]
Aleksios I. Komnenos, Trabzon imparatoru (1204-1222) 393, 399
Aleksios, Konstantinos VI. zamanında Armeniakon theması strategos'u 167
Aleksios, Büyük strapedarkhos, Ioannes V. devri komutanlarından 491
Alemannus, Nicolaus 2
Alfonso V., Aragon ve Napoli kralı 524
Ali, Hz. Peygamberin yeğeni ve damadı, halife 109
Allatius Leo 2
Allelengyon (το ἀλληλέγγυον), vergi 128, 175, 177, 285, 298
Alman vergisi (το ἀλαμανικόν) 382
Almanya, Almanlar, Alman Bizans araştırmaları 1 vd., 7 vd., Bizans ordusunda 324, 342; Ioannes II. devrinde Bizans münasebetleri 352; Manuel I. devri 352-357; Angeloslar devrinde 381-383
Almos, Macar kralı Stephan II.'ın kardeşi 330
Alopos Leon, Proedros 313
Alp Arslan, Selçuklu sultanı (1063- 1072) 318 vd., 322
Alpler, d. 158
Altınordu 406, 423 vd., 456, 512
Alusianos, çar Yohannes Vladislav'ın oğlu 301
Amadeo, Savoyen kontu, "Yeşil kont" 495, 499 vd.
Amanos, d. 122
Amantos, Konstantinos 18
Amasra (Amastris), ş. 399
Amastris bk. Amasra
Amaury, Kıbrıs kralı 382
Amaury, Kudüs kralı 357[3]
Amida (Diyarbakır), ş. 65, 212, 259
Amisos bk. Samsun
Ammianus Marcellinus, tarih yazarı 22
Amorion, ş. 108, 146, 154; Araplar tarafından zaptı (838) 195; 278. Amorion hanedanı 203
Amr (Ibn al-As), Mısır fatihi Arap kumandanı 107 vd.
Anadolu 40, İran savaşları 78, 86, 88, 93-97; A. themaları 91 vd., 94, 123 vd.; Konstans II. devrinde İslav iskânı 109 vd.; Iustinianos II. devrinde İslav iskânı 121-123; 126; Konstans II. devrinde Araplarla savaş 108; Konstantinos IV. 115-117, Iustinianos II. 121, 124, 126; Leon III. 146 vd., 150, 154; tasvir düşmanlığı 151, 162, 165, 169 vd.; Artabasdos isyanı 154, 159; deniz askerlerinin mülkleri 177; Thomas isyanı 191 vd.; Theophilos devrinde Araplarla savaşlar 195; Mikhail III. devri 212; Pavlikianlar 207, 221, 239, 257, 259, 263; Bardas Skleros ve Bardas Phokas isyanları 277, 281 vd., 291; Makedonya hanedanı zamanında themalar 231, 289-292; Selçuklu fetihleri 318, 320, 322 vd.; Konya sultanlığı ve Aleksios I. 329 vd., 334, 339; Birinci Haçlı seferi 334-338; Ioannes II. devrinde Sırp iskânı 349; Ioannes II.'in Ermeni ve Selçuklulara karşı seferleri 350 vd.; İkinci Haçlı seferi 353; Manuel I.'in seferleri 361; Andronikos I. devri 369; Angeloslar devrinde 375; Üçüncü Haçlı seferi 377; Lâtin imparatorluğu 391, İznik imparatoru Theodoros I. devri 393-396; Ioannes Vatatzes devri 402; Moğol istilâsı 405 vd.; 449; 453 Osmanlı fetihleri 453-455, 465, 467; Timur'un seferleri 512 vd.
Anagnostes, Ioannes, tarih yazarı 434
Anargyroi, manastır 301
Anastasia, Theophilos'un kızı 204[1]
Anastasiyeviç, Dragutin, Yugoslav bizantinisti 11
Anastasios I., imparator (491-518) 59-62, 64-67
Anastasios II., imparator (713-715) 143-145, 147
Anastasios, Istanbul patriği (730-754) 153-155, 160
Anastasius Bibliothecarius 82
Anastaso bk. Theophano
Anazarbos, ş. 265
Andreades, Andreas 11
Andreas, havarî 179
Andronikos I. Komnenos, imparator (1183-1185) 290[1], *365-371*, 373, 375 vd., 384, 393

Eskikitaplarını.com

Andronikos II Palaiologos, imparator (1282-1328) 390, 416, 423, 431, 436, 441-443, 446-449, 451 vd., 454, 455[1], 458, 459[1], 461-464, 481, 484, 489, 491
Andronikos III. Palaiologos, imparator (1328-1341) 432, 459[1], *460-467*, 469-471, 473, 477, 480, 483, 485, 492
Andronikos IV. Palaiologos, imparator (1367-1379) 459[1], 495 vd., *499-501*, 504
Andros adası, Venedig elinde 391
Angeloslar, Bizans aile ve hanedanı, 326, 371, 383 vd., 410; Epiros ve Tesalya'da 441, 459
Angelos Ioannes, Epiros ve Tesalya valisi 400[2], 469, 476
Angelos Konstantinos, Angelos hanedanının atası 371
Angelov, Dmitar, Bulgar tarihçisi 19
Ani, ş.; Ani devletinin Bizans'a ilhakı 291 vd., 309; Türkler tarafından zaptı 318
Ankara (Ankyra), ş. 182; Araplarca işgali 195; Mikhail III. zamanında yeniden inşası 212; Timur - Bayezid savaşı (1402) 512, 513[1,2], 515
Ankhialos, ş., savaşı (763) 157; savaşı (917) 245; Mikhail VIII. tarafından işgali 419, 423; Bulgarlar'a ait 456, 466; Ioannes V. tarafından işgali 494
Ankona, ş., Manuel I. donanmasının çıkartması 355 vd., 359
Ankyra bk. Ankara
Anna Dalassena, Aleksios I.'un annesi 348
Anna, Empiros despina'sı, despotes Thomas'ın annesi 450, 456
Anna, Epiros despina'sı, Ioannes Orsini'nin karısı ve despotes Nikephoros II.'un annesi 468
Anna Komnene, Aleksios I.'un kızı, tarih yazarı 3, 325, 333, 347 vd.
Anna, Macar prensesi, Andronikos II.'un karısı 449
Anna, Mikhail IX.'in kızı, Epiros hükümdarı Thomas ile Nikolaos Orsini'nin karısı 459
Anna, Romanos II.'un kızı, Kiev hükümdarı Vladimir'in karısı 282
Anna de Savoyen, Andronikos III.'un karısı, nâibe (1341-1347) 438[6], 470 vd., 478 vd., 484, 492
Anna, Stephan Deçanski'nin kızkardeşi ve Mikhail Şişman'ın ilk karısı 466
Anna, Theophilos'un kızı, 204[1]
Annales de l'Institut Kondakov, dergi 12
Annona, vergi 34, 36-38, 60
Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves 12
Ant'lar, Islav kabilesi 24,66
Antakya (Antiokheia), ş., Iulianos'un baş şehri 46; Teoloji mektebi 54; İranlılar tarafından tahribi 66; 69; 88; Araplar tarafından fethi 103; Bizans tarafından geri alınışı 269-271, 275 vd., 286, 292; Haçlılar tarafından alınışı (1098) 337; Norman prinkepsliği 338, 349; Ionnes II. Komnenos tarafından itaate alınışı 350 vd., 352 vd.; Manuel Komnenos tarafından yeniden itaate zorlanışı 357; patriklik merkezi 102, 357, 404[1]
Antakyalı Yahya bk. Ioannes, Antakyalı tarihçi
Antalya (Attaleia), ş., hristiyan Maniaklerin iskânı 123; Bizanslılarca tahkimi 240; Fransız haçlı ordusunun hareketi 354
Anthimos, Nobilissimos, Konstantinos V.'un oğlu 163
Anthypatos, ünvan 230, 232, 250
Antiokheia bk. Antakya
Antiokheia (Menderes kenarında), ş. 407
Antoniadis, Sophia 13
Antonios, Andronikos II.'un keşiş adı 461
Antonios, Istanbul patriği (821-837) 190
Antonios, Istanbul patriği (1388-1390; 1391-1397) 510
Apokavkos Aleksios, Megas Duks, Ioannes Kantakuzenos'un rakibi 461; 470 vd., 474; 477; öldürülmesi 478
Apokavkos Ioannes, bundan öncekinin oğlu, Selânik valisi 478
Apokavkos Ioannes, Naupaktos metropoliti 389
Apros, kale, savaş (1305) 455
Apsimar bk. Tiberios II.
Apulia 350, 355
Aragon 429 vd., 454, 486, 511
Arakses bk. Aras
Araplar 20, 73, 82, 99; Suriye, Filistin ve İran'ı almaları 102-104; Mezopotamya

Eskikitaplarm.com

ve Mısır fethi 105, 107-109; Konstans II. ile savaşları 110, 114-118; Konstantinos IV. ve İstanbul'u kuşatma 115 vd., 121; Iustinianos II. 123, 131 vd.; Kuzey Afrika ve İspanya fethi 132; Anadolu'ya akınlar 133-135, 143; Leon III ve İstanbul'un 2. kuşatması 144-146, 148[2], 149; Konstantinos V. 154-156, 182; 158; Irene 165, 169; Nikephoros I. 182; Mikhail II. 191 vd.; Theophilos 193, 195; Mikhail III. 206 vd., 211 vd., Basileios I. 220-222; Leon VI. 197, 238-240; Romanos I. 247, 258 vd.; Konstantinos VII. 263, 265; Nikephoros Phokas 265, 269 ;Ioannes Çimiskes 275 vd.; Basileios II. 292; Georgios Maniakes 309, 386

Aras (Araxes), n. 95

Arazi ve sahipleri, ilk Bizans devrinde büyüyüşü 27; 10. yüzyılda 257, 273; 11. ve 12. asırlarda gelişmesi ve vergi muafiyeti hakları 304-306, 339, 324 vd., 372; Lâtin hâkimiyeti devrinde 392 vd., Palaiologoslar devrinde 444 vd., 474. Ayrıca bk. Büyük arazi, Feodalite, Kudretliler, vergi muafiyeti, imtiyazlar

Ardabur, Aspar'ın oğlu 57

Ardaşir I., ilk Sasanî hükümdarı 95

Areianites David, Bulgaria *thema*'sının *katepanos*'u 289[2]

Argos, ş., Venediklikler elinde 509, 517

Argyros ailesi, Makedonya hanedanı zamanında büyük arazi sahibi aile 252

Argyropulos Georgios, şair 439

Argyropulos Ioannes, Bizanslı âlim 1

Ariadne, Leon I.'un kızı, Zenon ve Anastasios I.'un karısı 56 vd., 59

Arianismus, Aryanîlik ve Aryanîler 44 vd., 47; 49, 53, 57, 64; Semiariler 45

Aristokrasi 61, 65, 67; Phokas'a karşı mücadele 77; Iustinianos II.'a karşı 130; Leon VI. devrinde güçlenmesi 237 vd.,; Romanos I. devrinde merkezî kudretle ilişkisi 252; Nikephoros Phokas ve Çimiskes devri 266, 268, 273; Basileios II. devri 283; 11. yüzyılda 297, 299, 305, 311, 322; 12. yüzyılda 343, 367, 371; Lâtin hâkimiyeti devri 394; İznik devleti devri 412; 14. yüzyılın iç savaşları devri 461, 474-476, 483; Mora'da 501, 514 ved. Ayrıca bk. Asalet, Arazi sahipleri, Büyük arazi sahipliği ve Feodalleşme

Aristoteles, Aristoculer 345, 472

Aritlmos, Bizans askerî birliği (alay) 233

Arius, İskenderiyeli keşiş, râfızî 44

Arkadia 426

Arkadiopolis (Lüleburgaz), ş. 192, 378

Arkadios, imparator (395-408) 49 vd.

Arkhontia, Arkhontluk, yüksek eyalet ve şehir memurluğu (Arkhon) 147[4], 230, 482

Armenia, Ermeniler, 4. ve 5. yüzyıl Bizans - İran savaşlarında 47, 52; Iustinianos I. devrinde 66; Iustinos II. devrinde 73, 81; Herakleios devri 83, 88, 91[1], 94 vdd.; Monophysitlik 101; Arap istilâsı 103, 108; Konstans II. devrinde Bizans - Arap mücadelesinde 109; Iustinianos II. 121, 123; 146, 155; 191; Bagrat sülâlesi devrinde yükselme 221, 224; Leon VI. zamanında Bizans - Arap savaşlarında 225, 239; Romanos I. 258; Basileios II. 286; Basileios II. tarafından kısmî ilhakı 291 vd.; Konstantinos IX. devrinde ilhakı 309, 318 vd., 373

Arnavutluk, Arnavutlar, çar Samuel'e tabi 280; bir kısmı Asen II.'e tabi 400, 403; Tesalya'ya yerleşmeleri 466, 469; Charles d'Anjou 425 vd.; 466; 501; Andronikos III. hâkimiyeti 468; Duşan hâkimiyeti 469, 477; İskender Beg'in Türklere karşı mücadelesi 520

Arsenios, İstanbul patriği (1255-1260; 1261-1267) 411, 426 vd., 448

Arsenioscular 427, 449

Arta, ş. 399 vd., 415, 468 vd.

Artabasdos, Armeniakon *thema*'sı *strategos*'u 145; Opsikion *theam*'sı *strategos*'u 147; mukabil imparator (742-743) 154 vd., 159

Artemios, protoasekretis bk. Anastasios II.

Asalet sınıfı 237, 257, 268, 273; Basileios II. tarafından sindirilmesi 281-283, 284; 11. yüzyıldaki zaferi 297, 299, 301, 313 vd.; Andronikos I. tarafından yürütülen mücadele 367; Angeloslar devrindeki zaferi 371; Lâtin hakimiyeti

Eskikitaplarını.com

devrinde 394, 396; Theodoros II.'un asaletle mücadelesi 411 vd.; Palaiologoslar devrindeki zaferi 444 vd. 461, 471; Sırbistan 451, 466, 482 vd.; Zelotlar tarafından takibata uğraması 475; Küçük asalet sınıfı 267 vd., 444; Askerî asalet 296 vd., 300, 306, 313, 316, 322, 343, 363; Sivil asalet 297, 314. Ayrıca bk. Memur asalet sınıfı, Aristokrasi, Kudretliler, Arazi sahipleri, Büyük arazi sahipliği, Feodalleşme

Asen I., Bulgar çarı (1187-1195), 2. Bulgar devletinin doğuşu 373-375; çar 376; öldürülmesi 380 vd., 402

Asen II., Bulgar çarı (1218-1241), Balkan hâkimiyeti 402-406; ölümü 405

Asen III., Bulgar çarı (1279) 427, 429, 455[1], 459

Asen Andronikos, Asen III.'in oğlu, Andronikos II.'un yeğeni, Mora valisi (1316-1321) 419

Asiana, dioecese 32

Asidenos Sabbas, Sampson hâkimi 394

Asiırmak (Orontes) 286

Asker mülkleri, 7. yüzyılda doğuşu 89 vd.; 124 vd., 177 vd.; 10. yüzyılda devletin koruyucu tedbirleri 255, 262, 266 vd., 283; 11. yüzyılda çözülmesi 297, 299, 306, 343; Komnenoslar devrinde ihya girişimleri 362; İznik imparatorluğu devrinde 409; ortadan kalkması 453. Ayrıca bk. Stratiotes mülkleri.

Aspar, Alan kumandanı 56-58

Asparuh (İsperih), Bulgar han'ı 117, 279[2]

Asya, Önasya 32, 41, 66, 68 vd., 74, 78, 88 vd., 259, 275 vd., 317, 347, 366, 406, 423, 453. Ayrıca bk. Anadolu

Aşot I., Ermeni kralı 221

Aşot III., Ermeni kralı 276

Athanasios, Büyük, İskenderiyeli 22, 45, 54

Athanasios, Athos dağındaki Lavra manastırı kurucusu 266

Athenais - Eudokia, Thodosios II.'un karısı 51 vd.

Athos dağı ve manastırları, Nikephoros Phokas devrinde 266; 346; 379; Palaiologoslar devrinde nüfuzunun artışı 440, 449; Katalanlar tarafından yağmalanması 456; Hesykhastların merkezi 472; Duşan'ın hâkimiyetinde 481 vd.; 513

Atina 51, 61, 113, 179; Akademisinin kapanması (529) 71; 113, 163, 179, 287; Franklar elinde 391; Türkler tarafından geçici olarak işgali (1397) 509; Konstantinos XI. işgali 520; Atina dukalığı 414, 426, 457; Katalan elinde 458, 460, 507; Türkler elinde (1397) 509, (1456) 520, 526

Atina akademisi, kapanışı (529) 71

Atlas okyanusu 132

Attaleia bk. Antalya

Attaleiates Mikhail, tarih yazarı 294

Attika 367[2], 372[2], 392, 441, 470, 507

Attila, Hun hükümdarı 22, 53, 100[1], 188

Augusta, ünvan, imparatoriçe 168

Augustus, Roma imparatoru 22, 28.

Augustus, imparator ünvanı 31, 99

Auksentios dağı 161, 390

Aurı lustralis collatio Χρυσάργυρον 37, 60

Avarlar 24, 95, 97-99, 116; Balkan yarımadasına akınları 74-76, 78, 81, 83, 86-89, 93; Istanbul'u kuşatmaları ve bozguna uğramaları (626) 81, 94, 95, 116, 135; Büyük Karl tarafından ortadan kaldırılmaları 170 182, 386

Avignon, ş. 492, 494, 496

Avlona, ş. 338, 414, 426

Avrupa 41, 66, 68, 71, 74, 93, 109, 132, 141, 143, 146, 159, 167, 192, 195, 291, 317, 322, 333, 352, 354-356, 380, 391, 397, 402, 406, 417, 422, 448 vd., 453, 466, 467, 484, 494, 508, 512, 518, 521, 523, 527

Avtokrator, Baş imparator ünvanı 100[1], 105[4], 120; İznik imparatorluğunda 395; Selânik devletinde 401; Palaiologoslar devrinde müşterek imparator için de kullanıldığı 443

Avusturya, Bizans tetkikleri 8

Axum, Habeşistan'ın merkezi 69

Ayasofya, Iustinianos I. devrinde yeniden inşası 67; 81, 102, 106, 110, 145, 181, 189 vd., 242, 312-314, 391 vd., 397[1], 416, 484, 523, 526

Aynî vergiler 36-38, 342, 447

Baalbek, ş. 276

Babek, Khurremîye mezhebi kurucusu 19,

Babunlar 251. Ayrıca bk. Bogomiller

Eskikitaplarını.com

Badoer Giacomo, Venedikli tâcir 440
Bağdad 155, 193, 258; Selçuklular tarafından zaptı 317; Moğollar tarafından zaptı 423
Bagrat (Bagratuni), Ermeni hanedanı 221, 291
Bahriye (Marine) 177; Bahriye askerleri, Bahriye askerî dirlikleri 177 vd., 234, 262. Ayrıca bk. Donanma
Balkanlar, Balkan yarımadası, Gotların ilerleyişi 48, 50; Hun istilâsı 53, 58, 66; İslâv ve avar istilâsı 66, 74-78, 83, 86-89, 91, 98 vd., 116; Konstans II.'ın seferi 109 vd.; 116; Bulgarların girişi 117 vd., Iustinianos II.'un seferi 121, 124-126, 135; Bizans 'ın durumunun güçlenmesi 157, 180-182; İstanbul patrikliğine bağlanışı 158 vd.; 170; 204; 220; thema organizasyonu 178, 181, 188; 193; Symeon ile savaşlar 238 vd., 246, 248; Svyatoslav savaşları 271, 273 vd.; Samuel'in isyanı 279 vd.; Bizans hâkimiyeti 288, 291; İslâv isyanları 300 vd., 308 vd., 320, 322; Uzların akınları 317; 329; 322; 332; Haçlıların geçişi 335; Macar nüfuzu 338 vd.; 349, 351; 2. Bulgar devleti 375; Friedrich I. Barbarossa'nın geçişi 376; Roma nüfuzu 380 vd.; Lâtin imparatorluğu devri 394; Epiros devleti 400, 403; Asen II. hâkimiyeti 404; Kuman akınları 409; Moğol akınları 406; 408; 412; 417; 422; 441; 449, 452 vd.; Türk fetihleri 490-509
Banduri, Anselmo 4
Barbaro Nicolo, İstanbul'un sukutunu tasvir eden Venedikli 434
Bardanes Philippikos bk. Philippikos
Bardanes Turkos 182
Bardas, caesar, Mikhail III.'in dayısı 203, 205 vd., 208 vd., 212, 214, 216-219, 223
Bari, ş. 221, 270; Robert Guiskard tarafından zaptı (1071) 320
Barlaam, Kalabria'lı, Hesykhast düşmanı 438, 472 vd., 475, 480
Basilakios Nikephoros, mukabil imparator 323
Basileios I., imparator (867-886) 10, 176, 197, 203, 216-219, 221-227, 231[2], 232, 238, 241, 252, 260, 277, 310
Basileios II., imparator (976-1025) 197 vd., 200, 265, 272, 276-279, 281-288, 289[1-2], 291 vd., 293, 296-302, 307-310, 314, 320, 324, 329, 396, 423
Basileios, Büyük, Kaisariyeli, Kilise babası 22, 190[1]
Basileios, Okhridalı, Selânik başpiskoposu 328
Basileios, Trnovo başpiskoposu 381
Basileios, parakoimomenos, Romanos I.'un oğlu 266, 273, 277 vd., 281
Basileios, Bogomil reisi 345
Basileopator, Stylianos Zavtzes'in ünvanı 226, 235[1]; Romanos Lakapenos'un ünvanı 246
Basileus, Bizans'ta imparator ünvanı olarak 99 vd., 100[1]; Irene 168; Büyük Karl 185, 186[1]; Bulgar hükümdarı Symeon 244, 247-249; 358; İznik hükümdarı Theodoros I. 395; Selânik hükümdarı Theodoros Angelos 401; 416, 443, 487[3]
Basilika (Basilica), Leon VI.'un kanunları 3, 203, 223, 227, 228[1]
Basiliskos, imparator (475-476) 57 vd., 59[1]
Bataille, Andre 17
Baş - Melek Mikâîl manastırı 390
Baudouin, Godefroi de Bouillon'un kardeşi 337
Baudouin I., Lâtin imparatoru (1204-1205) 391 vd., 394, 396, 400
Baudouin II., Lâtin imparatoru (1228-1261) 403-405, 408, 415, 420 vd. 428, 450
Baudouin III., Kudüs kralı (1143-1162) 357
Bavyera, Büyük Karl devletine ilhakı 170
Bayan, Avar hakanı 75
Bayezid I., Osmanlı sultanı (1389-1402) 432, 439, 503-506, 509, 510[1], 512 vd., 515
Baynes, Norman H. 10, 19
Beatrice, Charles d'Anjou'nun kızı 421
Beck, Hans - Georg 16
Bees, Nikos 11 vd.
Bela III. (Aleksios), Macar kralı, daha önce Bizans veliahdi 358 vd., 368 vd., 373
Belasica dağları 287
Belgrad 87, 290[1], 300, 317, 350, 369 Ayrıca bk. Singidunum
Belisarios, Iustinianus'un kumandanı 23, 64 vd,. 67

Eskikitaplarını.com

Beneventum, ş. 114, 221; devlet 270, 420
Benyamin, İskenderiye'nin monofizit patriği 107
Berat, ş. 426
Berberîler 65, 73, 110, 132
Berengar II., İtalya kralı 270
Bergama (Pergamon), ş. 397
Berger de Xevrey 5
Bernard de Clairvaux 353 vd.
Berrhoia, ş. 287, 478[1], 482
Bertha von Sulzbach (Irene) Manuel I.'in ilk karısı 328, 352
Bessarion, İznik metropoliti, sonra Roma kardinali, bilgin 1, 439, 518 vd.
Bethlehem 357[3]
Beyrut, ş. 69, 276
Bezobrazov, P. v. 9
Bileca, savaş 503
Bithynia 123, 139, 156, 258, 394, 454, 467
Bitola, ş. 380
Blakhernae, saray 132, 160, 351, 416, 480; kilisesi 160, 487
Blastares, Matthaios, Syntagma yazarı 84[2], 224[1], 440
Blemmydes Nikephoros, Bizans bilgini 388, 411, 436
Bodin, Konstantin, Zeta hükümdarı 320, 332
Boeotia 392, 441, 457, 470, 522
Bogomil, mezhep kurucusu 250
Bogomiller, Bogomillik 199, 250 vd., 332, 345, 379
Boğaziçi (Bosporus) 25, 41 vd., 88, 95, 113, 133, 160, 206, 258 vd., 335, 391, 408, 417, 485 vd., 506, 526
Bohemund, Robert Guiskard'ın oğlu, Antakya prinkepsi 327[4], 331, 336-339
Bohemund II., Antakya prinkepsi 350
Bohemya, Tatar akınları 406
Boilas Eustathios, Bizans asillerinden 295
Boioannes Basileios, İtalya katepanos'u 292
Bonifatius III., papa (607) 77
Boniface de Montferrat, Selânik kralı 385, 391 vd., 394, 401
Bonos, Patrikios 93
Boris-Mikhail, Bulgar hükümdarı (852-889) 215, 219, 238
Boris II., Bulgar çarı (969-971) 271, 274, 279
Bosna 251, 290, 301, 332, 358, 379, 503, 526
Bosporos, ş. 68
Bosporus bk. Boğaziçi
Boucicaut, Fransız mareşali 511
Branas Aleksios, Bizans kumandanı ve mukabil imparator 373 vd.
Braniçevo, ş. 290[1], 350, 369
Brehier, Louis 7, 19
Brindisi, ş. 356
Bringas Ioseph, Theophano devrinde devleti idare eden 265 vd.
Britanya 32, 48 vd.
Brumalia, putperest bayramı 129
Brussa bk. Bursa
Bryennios Nikephoros, taht müddeisi 322 vd., 325
Bryennios Nikephoros, caesar, bir önceki nin torunu, Anna Komnene'nin kocası ve tarih yazarı 3, 325, 348
Bryennios Theoktistos, Peloponnes strateg 207
Budva (Butua), ş. 87, 220
Bulgaristan, Bulgar devleti ve Bulgarlar, Bizans tedkikleri 11; 66, 93[2], 95; Bulgar devletinin doğuşu 97, 117 vd.; Bulgarlar ve Sklavinia 121, 124; Iustinianus II. devrinde Bizans ile münasebetleri 121, 124, 132 vd., 135; Leon III. 143, 146; Konstantinos V. devrinde savaşlar 135-138, 161; Konstantinos VI. 167, 169; Nikephoros I. 138, 178, 183; Mikhail I. ve Leon V. 163, 188; 204; hristiyan olmaları 214 vd., 219 vd., 238; Symeon devri savaş ve ilişkileri 238 vd., 244-250; Bogomillik 250 vd.; Nikephoros Phokas devri 270 vd.; Ioannes Çimişki 273-275; Samuel'in devleti 279-288; Bulgaristan thema'sı 288, 307, 317, 342; 2. Bulgar devletinin doğuşu 371-379; Kaloyan devrinde yükseliş 380 vd., 386, 402; Asen II. 402-405; Tatarlara haraçgüzarlığı 406, 412; Mikhail VIII devri ilişkileri 419, 421, 423-425, 427, 429, 441, 445; Andronikos II. 407, 456; Andronikos III. ile ittifak 463; Velbujd yenilgisi (1330) 465 vd., 470, 477, 479; 481; 487; çöküş 491, 498, 503; Türklerce itaate alınması 498, 507 vd., 509; 520

Eskikitaplarını.com

Bulgarophygon, savaş (896) 239
Buliotes, Demetrios 513[6]
Bulletin of the Byzantine Institute 13
Burgaz bk. Develtos
Bursa (Brussa) 454; Türklerin eline geçişi (1326) 463, 506
Burtzes Mikhail, Nikephoros II. Phokas devri kumandanlarından 269
Bury, John B. 5 vd., 10, 17
Butrinto, ş. 414, 426, 428
Butua bk. Budva
Büyük arazi sahipliği müessesesi, Erken Bizans devrinde büyümesi 48 vd., 67 vd.; Mısır'da 103; 125; 238; 250; 261 vd.; Küçük arazinin satın alınması ve buna karşı alınan tedbirler 253 vd., 254-257, 273, 283-285; 11. yüzyılda merkezî iktidara karşı zaferi 298 vd.; imtiyazlar 304 vd., 321; Komnenoslar devrinde orduyu temin eden 343 vd.; teşviki 363 vd.; Palaiologoslar devrinde büyümesi 441, 444
Byron 5
Byzantinische Zeitschrift 7, 9, 12, 17
Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher 12
Byzantinoslavica 12, 17
Byzantion (dergi) 12
Byzantion, ş. 41 bk. Istanbul
Βοζαντις 11

Caesar, Augustus'un müşterek hükümdarı 31; önceden belirtilen veliahdin ünvanı 57; Roma imparator ünvanı 25, 99; imparatordan sonra gelen en büyük ünvan 100, 163, 232; Bulgar ham Tervel'e verilmesi 133; Konstantinos V.'un oğulları 163 vd.; Bardas 209; Romanos Lakapenos 246; Bardas Phokas 266; Mikhail (V.) 301; Isaakios Komnenos'a teklif edilmesi 313; Ioannes Dukas 318, 323; Nikephoros Melissenos 324; bir derece önüne sebastokrator ünvanının geçirilmesi 340, 359; Roger de Flor 455; 462
Caesaropapismus 230[1], 310
Caltabellota, barış anlaşması 454
Capitatio - iugatio, vergi 36 vd., 128
Caput, araziyi işleyen insan 37
Catalaunum savaşı (451) 53
Catherine de Courtenay, ismen Istanbul imparatoriçesi, Charles de Valois'nın karısı 450, 456, 458
Catherine de Valois, ismen Istanbul imparatoriçesi, Philippe de Tarent'ın karısı 458, 469, 470
Cebelüttarık 132
Cengiz han, Moğol istilâcısı 512
Cenova (Genua), Cenevizler, Manuel I. ile anlaşma (1169) 360; 383; Mikhail VIII. ile anlaşma (1261) 415, 418-420; 446; Galata'da 420, 452; Karadeniz ve Ege'de 452; Galata'yı tahkim 453; Andronikos III. ile ilişki (savaş) leri 465, 468; Ioannes VI. devri 483, 485 vd., 490, 496; Tenedos (Bozca ada) savaşı 499 vd., 504; Süleyman ile anlaşma 513; Istanbul'u müdafaa (1453) 525
Cesarini Iulianus, Kardinal 518, 521
Ceuta bk. Septem
Chalandon, Ferdinand 7
Charisticarium 344
Charitakis 11[1]
Charles II., Napoli kralı 450
Charles VI., Fransa kralı 511
Charles d'Anjou, Sicilya ve Napoli kralı 418, 420-422, 424-426, 428-430, 450, 456, 458
Charles de Valois, Güzel Philippe'in kardeşi 450, 456-458
Chrysolaras Manuel, Bizans bilgini 1
Clarissimus, ünvan ve memuriyet 35
Clemens IV., papa (1265-68) 421
Clemens V., papa (1305-14) 457
Clermont, Konsil (1095) 334
Cluny reform hareketi 311, 334
Codex Gregorianus 69; Hermogenianus 69; Iustinianus 69 vd., 223, 227; Theodosianus 24, 51 vd., 69
Coemptio (συνωνη), zorunlu satış usulü 60
Colbert 2
Collomp, Paul 15
Colon'lar bk. Kolonlar
Combefis, François 3
Comes rerum privaturum 34; sacrarum largitionum 34 fiscus ve res privatae'yi idare eden maliye başkanları
Comitatenses 40. Ayrıca bk. exercitus comitatenses

Eskikitaplarını.com

Comites consistorii 36
Comitiva rerum privatarum 92; sacrarum largitionum 92
Concilium principis 36
Consistorium 36
Constantinus I., papa (708-15) 134, 142
Constitutio 69
Corpus iuris civilis (Iustinianus) 51, 69 vd., 148, 227
Corvinus Ioannes bk. Hunyadi
Cubiculum 34
Curial'ler (Kurial) 59, 228
Curiosi 33
Cursus publicus 34
Cyrenaica 32

Çaka (Tzakhas), İzmir emîri 332 vd., 339
Çanakkale boğazı 391, 496, 508 vd.
Çaslav, Sırb hükümdarı 249
Çernomen, savaş (1371) 497
Çimbi Tzympe), Gelibolu yanında bir kale 488
Çin, ipek ticareti 68; Timur'un seferi 513
Çorlu (Tzurullon), ş. 323, 405
Çukurova 337, 350

Dacia, dioecese 32, 49
Dalmaçya 32, 65; 7. yüzyılda İslâv akınları 87; Franklarca zaptı 185; 220; Arap Arap saldırıları 221; Normanlarla işbirliği 332; Macarlarda 338, 358-360; Bizans'a bağlı 358-360; tekrar Macarlarda 369; Bosna hükümdarı Tvrtko'nun fetihleri 502
Damaskos bk. Dimaşk
Damianos, Arap kumandanı 241
Damietta bk. Dimyat
Dandolo Andreas, Venedik doju 490
Dandolo Enrico, Venedik doju 383, 385, 390 vd.
Danişmendliler 337, 350
Daphne, saray 130[1]
Daphnomeles Eustathios, Okhrida komutanı 289[2]
Daphnopates Theodoros, devlet adamı ve yazar 197
Daphnusion 415
Dara, ş. 78, 259
Dastagerd, ş. 96
David Komnenos, Trabzon imparatorluğunun kurucusu 393 vd. 399
Dazimon (Dazmana), ş. ve savaş (837) 195
Decimum, savaş (533) 65
Dekapolites Theodoros, Patrikios, Konstantinos VII. ve Romanos II. devrinde Quaestor 255[2], 262
Δελτίον της Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας 11
Delyan Petro, 1040 yılında İslâv isyanının başı 300 vd.
Demarkhos 234
Demetrias, ş. 240
Demetrios Angelos, Selânik despotesi (1244-1246), Theodoros Angelos'un oğlu 407
Demetrios, Istanbul'da manastır 390
Demetrios, Selanik'in patronu 121, 480
Demetrios, Trnovo'da kilise 376
Demetrios Palaiologos, Mora despotesi (1449-1460), Manuel II.'in oğlu 518, 523, 526
Demetrios Zvonimir, Hırvatistan kralı 320
Demos, Dem'ler 27, 61 vd., 67, 76, 78, 131[1], 184[1], 234
Despotes, ünvan, Bela Aleksios 359; Theodoros Laskaris 395; 399[3]; Venedik dojunun unvanları arasında 398; 399[3], 406; Mikhail Palaiologos 413; 479, 478; 485[1], 487[3]
Develtos Burgaz), ş. 182, 186, 188
Dicevg, Bulgar çarı 188[1]
Didymoteikhos bk. Dimetoka
Diegesis, 811 Bulgar seferi hakkında 138
Diehl, Charles 6 vd., 18
Digenis Akritas 139
Digestler (Pandektler) 69 vd., 84[1].
Δικεράτον Dikeraton, vergi 341
Dimaşk (Damaskos), ş. İranlılar tarafından işgali 88; 108; 152, 155; Ioannes Çimiskes'in işgali 276
Dimetoka (Didymoteikhos), ş. 394, 410; Ioannes Kantakuzenos'un imparator ilân edilişi 471; iç savaşlarda Ioannes Kantakuzenos tarafından zaptı 474, 479, 485, 487; Türkler elinde (1361) 493 vd.
Dimitriakos, D. 4[1]
Dimitrica, ş. 373
Dimitry Donskoy, Moskova hükümdarı 509
Dimyat (Damietta), ş. 207, 212
Dioeceseler 32
Diogenes Konstantinos, Romanos IV.'un sözde oğlu, âsî 333

Eskikitaplarını.com

Diogenes Konstantinos, strategos 290[1,2]
Diokleia 280, 285 vd., 288, 290, 301; D. keşişi 280[1], 290[2], 327. Ayrıca bk. Zeta
Diokletianus, Roma imparatoru 22, 30-32, 36-39, 41, 43, 68 vd., 81, 89, 128, 230
Dionysios 129
Dionysios [Pseudo-] Areopagites 112
Dioskoros, İskenderiye patriği 54
Dishypatos, ünvan 232
Divriği (Tephrike), ş. 212, 221
Divepr, n. 238, 274
Dobromir Khrs, voyvoda 380
Dobruca, Türkler elinde (1395) 508
Dodekanes 175
Dokianos Ioannes, Rhetor 439
Dolentiyan, Aziz Sava vita'sının yazarı 327, 439
Domestikos 233; Ekskubitler 162, 233 vd.; Optimatlar 233; Scholenler 221, 233 vd., 235[2], 244 vd., 252, 261, 263; Doğu Domestikos'u 233, 266, 269, 277, 336, 341; Batı Domestikos'u 233, 266, 341; Megas Domestikos 341, 419, 462
Dominatio 27
Don, n. 194, 406
Donanma 96, 107; Emevilerde donanma 108, 115, 193; Fatimî donanması 207 vd.; 10. yüzyılda Bizans donanması 233 vd., 240 vd., 257 vd.; 11. yüzyılda donanmanın bozulması 331; Aleksios I. devrinde yeniden ihyası 339; İznik devletinde donanma 397, 402, 417; Andronikos II. zamanında 446, 448, 452; Andronikos III. devrinde güçlenmesi 465, 484 vd.; çöküşü 482; ayrıca bk. Bahriye
Doryleion (Eskişehir) 336, 362[2]
Dölger, Franz 10, 15, 21
Dragutin, Milutin'in ağabeyisi, Sırb kralı (1276-1282; 1316) 451, 456
Drujina, varaego-rus, 282, 307
Drungariosluk 230
Drungarios, Kibyrraioton Drungarios'u 131, 147; imparatorluk donanması Drungarios'u 234, 235[2], 245, 257; Arithmos Drungarios'u 233
Dubrovnik (Raguza), ş. 220 vd., 290, 332, 391, 521
Du Cange, Charles Dufresne 3 vd.
Dukas, tarih yazarı 432-434
Dukas Andronikos, Konstantinos X.'un oğlu 318
Dukas Andronikos, caesar Ioannes Dukas'ın oğlu 318, 323
Dukas Ioannes, caesar Konstantinos X.'un kardeşi 318 vd., 321-323
Dukas Konstantinos, Konstantinos VII. zamanında Scholenoi domestikosu 244
Dukas Konstantinos, Konstantinos X.'un oğlu 318, 323
Dukas Konstantinos, Mikhail VII.'in oğlu, Aleksios I.'un veliahdi 347 vd.
Dukas'lar, Bizans hanedan ailesi 293, 316 vd., 321-323, 343, 347, 364
Duks (Dux), ilk Bizans devrinde eyalet kumandanı 32, 39; thema valisinin ünvanı 322 vd., 340
Duksluk, idarî bölge 230, 289-292
Dukum, Bulgar çarı 188[1]
Dumbarton Oaks Papers ve Studies 13
Duşan Stephan, Sırp kral ve çarı (1331-1355) 84[2], 224[1], 440, 452; cülusu, Makedonia'da fetihleri 466, 469; Bizans iç savaşları sırasında 476 vd., 480; Serrhes'i alışı 481; çarlık tacı giymesi 481-483; Kantakuzenos'a karşı Ioannes V.'i desteklemesi 487, ölümü 490 vd., 493 vd., 497, 501
Duvçev, İvan 138
Dülük (Telukh), ş. 265. Ayrıca bk. Thema Telukh
Dvin, ş. 95, 103
Dyobuniotes, K. 11[1]
Dyrrhakhion, ş., D. thema merkezi 181, 245; Symeon tarafından tahribi 245; Samuel tarafından zaptı 280, 286; Basileios II. tarafından zaptı 287 vd.; Duksluk 291; 308; Robert Guiscard'ın işgali 330-332; Bohemund saldırısı 338; Normanlar (1185) 370; boşaltılması 373, 381; Venedik elinde 391; 399; Asen II.'de 400, 403, 412; Manfred tarafından işgali (1258) 414; 426; Bizanslılarda 450; Sırplarda 451; Angevinlerde 456, 469, 477

Echos d'Orient 13
Edessa bk. Urfa
Edirne (Adrianopolis), ş. Vizigot savaşı (378) 48; 183; Kruın tarafından işgali

Eskikitaplarını.com

182, 187 vd.; Syricon tarafından zaptı 245, 247; Samuel tarafından işgali 287; 308; 322; 333; Friedrich I. tarafından işgali 374, 377; Venedik işgali 391, 402 vd.; Kaloyan'ın Lâtinlere karşı zaferi (1205) 394, 395[1], 402, 461; sosyal ihtilâl 461, 474; Matthaeos Kantakuzenos'un hâkimiyeti 479, 486 vd.; Türklere geçişi (1362) 493 vd., 497, 521

Efes bk. Ephesos

Efes Şekaveti, Konsil (449) 54

Eflâk 520 vd.

Ege denizi, adaları 41, 66, 86, 181, 240, 257, 291, 452, 465, 467; Ege adaları 147, 349, 391, 401, 426, 428, 482 vd., 488, 491, 509

Ehrhard, Albert 7

Eirenikos Nikolaos, 13. yüzyıl şairlerinden 389

Ekloga, Leon III.'un kanunnamesi 84[6], 141, 148 vd., 223 vd., 440

Eksarhlık, Ravenna eksarh'lığı 74, 89 vd., 111 vd., 113, 124, 158; Kartaca eksarh'lığı 74, 89 vd., 110-112, 124, 131 vd.

Ekskusseia 305 Ayrıca bk. Vergi muafiyeti (immunitas)

Ekthesis, Herakleios'un inanç fermanı 102, 110 vd.

'Ελατικον, vergi 341

Elias Nisibenus, süryânî vekayinamc yazarı 83

'Ελληνικά, 12

Emesa (Hims), s. 276, 286

Emeviler 150, 155, 193

Entimohypertatos, ünvan 340

Enverî, Türk tarih yazarı 477[1]

Epanagoge, Basileios I. kanunnamesi 203, 224, 253, 272, 440

Eparkhos 33, 124[6], 232, 234-237, 297

Eparkhoslar kitabı 202, 235 vd., 321

'Επετηρίς 'Εταιρειας Βυζαντινων Σπουδών 12

Ephesos (Efes), §. 145, 336, 354; Konsil 54

Epibole ἐπιβολή (adiectio sterilium), vergi sistemi 37, 128, 298

'Ο επι των δεησεων dilekçe kabul eden memur 233

'Ο ἐπὶ τοῦ κανικλείου imparatorluk yazı işleri başkanı 233, 436

'Ο ἐπὶ τῆς καταστάσεως, seremoni başkanı 232

Epiros 123, 181; Samuel hâkimiyeti 280, 331; Lâtin hâkimiyeti 391; Epiros devleti 389, 393; Mikhail I. ve Theodoros 399-401, 403, 407, 412, 414 vd.; Mikhail VIII. ile savaşlar 417-419, 422 vd., 428; 435, 441, 450; 456, 458; çöküş 491, Orsini 459; Bizans tarafından ilhakı 468, 476; Duşan tarafından ilhakı 469; 476, 482, 491

Ereğli bk. Herakleia

Euagrios, kilise tarihçisi 22

Euboca, Venedik elinde 391, 414; Mikhail VIII. devrinde geçici olarak geri alınması 426; 457, 466, 500

Eudokia (Fabia - Eudokia), Herakleios'un 1. karısı 104

Eudokia Baiana, Leon VI.'un 3. karısı 211 vd.

Eudokia Dekapolita, Mikhail III.'in karısı 208

Eudokia Ingerina, Mikhail III.'in metresi, BasileiosI.'un karısı 208, 216 218

Eudokia, Konstantinos VIII.'un kızı 497

Eudokia Makrembolitissa, Konstantinos X ve Romanos IV.'un karısı 316, 318 vd

Eudokia, Aleksios III.'un kızı, Ilk Tar Giyen Stephan ve AleksiosV.'un karısı 378, 385

Eudokia, Andronikos II.'un kızkardeşi, Trabzon imparatoru Ioannes II.'in karısı 451

Eudokimos, Nobilissimus, Konstantinos V.'un oğlu 163

Eugenikos Ioannes, bir sonrakinin kızkardeşi 439

Eugenikos Markos, Efes metropoliti, Unıon aleyhdarı 439, 480, 518 vd.

Eugenius III., papa (1145-1153) 353[9], 354

Eugenius IV., papa (1431-1447) 518

Eulogia, Mikhail VIII.'in kızkardeşi 427, 450[3]

Eunapios, Sardes'li, tarih yazarı 22

Eunomios, Aryânî mutezil 45; Eunomios'cular 45 vd.

Euphrasyne, Mikhail VIII.'in gayri meşru kızı, Nogay'ın karısı 424

Euripides 81

Eusebios, Kayseri piskoposu, tarihçi 22

Eskikitaplarını.com

Eusebios, İzmit'in Aryânî piskoposu 45
Eustathios, Leon VI. devrinde donanma drungarios'u 239
Eustathios Romaios, Magistros, 11. yüzyılda Bizans yargıçlarından 295, 299[1]
Eustathios, Selânik metropoliti 326, 328, 345[1], 357[3], 368
Euthymios, Istanbul patriği (907-912) 242-244, 252
Euthymios, Trnovo patriği 200, 435
Eutyches, arkhimandrit, monofizit ruhanî 54
Evrenos - Beg, Osmanlı kumandanı 506 vd.
Ἐξάφολλον 341
Excubitor'lar, askerî birlik 64, 162, 233 vd.
Exercitus comitatensis, Diokletianus devrinde kurulan ordu birliği 39
Eyyubîler 423

Fabia - Eudokia, Herakleios'un ilk karısı 104
Fabricius, Joh. Albert 5
Fabrot, Charles Annibal 3
Fakirler (πτωχοί, πένητες) 253-257, 266
Fallmerayer, Johannes Philipp 5, 87[3]
Fatımîler, Mısır'da hüküm süren Arap hanedanı 207 vd., 275, 279, 286, 318, 361
Feodalizm, Makedonya hanedanı zamanında devletin feodalleşmesi 238, 297, 304-306; Komnenoslar devrinde 343 vd., 346, 364, 366, 371, 392; Palaiologoslar devrinde 444, 453; feodaller, feodal devletler 304, 334 vd.; 367, 370, 393, 457, 474, 485
Ferrara Konsili 518 vd.
Filibe (Philippopolis), ş. 182, 188, 287; Friedrich I. tarafından işgali 377, 380; Bulgarlarda 477; Türklerde 494
Filistin, Herakleios devri 96; Araplarca fethi 102 vd.; Ioannes Çimiskes'in ilerleyişi 276; Kudüs krallığının kuruluşu 337; 376 vd.; Salahaddin tarafından geri alınışı 377 vd.
Finlay, George 5
Fiscus 34
Fırat, n., bölge 221, 258, 263, 292
Floransa Konsili 518 vd.
Foça (Phokaea), ş. 453 vd., 468
Foederati 48, 48[1]
Forchheim, tâbilik anlaşması 48
Follis, bakır sikke 59, 176[3]
Formosus, papa (891-896) 199[5]
Forum 61
Frank devleti 158, 170 vdd., 182, 214, 220
Franklar 24, 171; doğuda Frank hâkimiyeti 179, 215, 401, 417, 419, 457, 459, 517
Fransa, Fransızlar, Bizans araştırmaları 2-4, 6, vd.; 195; 251; Bizans ordusunda 342; 2. Haçlı seferinde 353 vd.; 3. Haçlı seferinde 377; 391, 400 vd.; 450, 458; Niğbolu savaşında 508; Bizans'ın Fransa'dan yardım istekleri 511
Friedrich I. Barbarossa, Alman imparatoru, Manuel I.'e karşı 353-355, 361 vd.; 3. Haçlı seferinde 376 vd., 381, 384
Friedrich II., Alman imparatoru 388 vd.; Ioannes Vatatzes ile ilişkileri 407 vd., 413
Friedrich, Sicilya kralı 455, 457
Frygia 108
Fugger, Anton 2

Gabriel Radomir, Samuel'in oğlu, çar (1014-1015) 288, 300[4]
Gagik I., Ermeni kralı (990-1020) 291 vd.
Gainas, Got kumandanı 50
Galata 331, 385; Ceneviz karargâhı 420; tahkimi 452 vd.; 466; gümrük gelirleri 483, 485 vd., 499
Galerius, caesar ve imparator 43
Galiç, kısmî Rus devleti 355, 358, 366
Gallia (Galya) 32, 49, 53
Ganzak (Gence), ş. 95
Gattilusio Francesco, Ceneviz korsanı, Midilli hükümdarı 488
Gautier de Brienne, Atina dükü 457
Gay, Jules 7
Geiserich, Vandal kralı 57, 64
Gelibolu (Kallipolis, Gallipoli), ş., Venedik elinde 391; Ioannes Vatatzes tarafından zaptı 404; Katalanlar 455; Osmanlılar tarafından zaptı (1354) 488, 493; Savoyen kontu Amadeo tarafından zaptı 495; tekrar Osmanlılarda 499
Gelimer, Vandal kralı 65
Gelzer, Heinrich 7 vd.
Gemistor - Plethon Georgios, 15. yüzyılda devlet filozofu 432, 439, 514
Gence bk. Ganzak
Genesios, Joseph, tarih yazarı 138, 197
Γενικὴ τράπεζα 92

Eskikitaplarını.com

Gennadios Scholarios, İstanbul patriği (1453-1459) 439
Geoponika, ziraat el kitabı 202
Georg Brankoviç, Sırb despotes'i 320 vd.
Georg I. Terter, Bulgar çarı (1280-1292) 429
Georgios Kyprios, Tasvir taraftarı 140
Georgios Monakhos, tarih yazarı 137, 199[2]
Georgios Synkellos, tarih yazarı 80
Gebidler 96
Germanikeia bk. Maraş
Germanos, Istanbul patriği (715-730) 139, 141 vd., 152 vd., 160 vd., 165[1]
Germanos, İznik'de Istanbul patriği (1222-1240) 389, 401[2], 425
Germanos, Istanbul patriği (1267) 425
Germenler, Bizans ordusunda 40; Bizans'da nüfuz ve etkileri 45, 48, 50 vd., 53, 56-58, 63, 65 vd., 73, 136. Ayrıca isimlerine göre Germen kabilelerine bk.
Geyza II., Macar kralı (1141-1161) 358, 362
Gfrörer, A. F. 6
Gibbon, Edward 4 vd.
Girit (Kreta) adası, İslâv çıkartması 87; Araplarca yağmalanması 108, 147; zaptı 192; 206 vd., 217, 240; Konstantinos VII. zamanında yapılan sefer 240, 263; Nikephoros Phokas tarafından zaptı 265; Venedik elinde 391, 500
Giustiniani, Khios adasında Ceneviz hanedanı 483
Giustiniani, Giovanni, Istanbul müdafii 525 vd.
Glabas Mikhail, Andronikos II. devri kumandanlarından 451
Gloriosus, unvan 35
Glotz, G. 18
Glykas Mikhail, tarih yazarı 32
Goar, Jacques 3
Gongylas Konstantinos, Konstantinos VII. devri kumandanlarından 263
Godefroi de Bouillon Haçlı reisi 336 vd.
Gotlar 23; hristiyanlaştırılmaları 45; Theodosios I.'dan itibaren nüfuzları 48, 50, 58, 65, 307; "Gotogrekler" 144. Ayrıca bk. Ostrogotlar, Vizigotlar
Grado patrikliği 331
Graniç, Filaret 11
Gratianus, Batı Roma imparatoru (367-383) 43[2], 48
Gregoire, Henri 12, 138 vd.
Gregoras Nikephoros, Bizanslı tarih yazarı 2 vd., 387, 430, 434, 438, 442-444, 448; Barlaam ile mücadelesi 473; Hesykhastlarla mücadelesi 438, 480
Gregorios, Kartaca eksarkhos'u 110, 112
Gregorios (Georgios) Kyprios, patrik (1238-1289) 436, 448
Gregorios, Nyssa'lı 23
Gregorios Sinaites, Hesykhastlığın kurucusu 438, 472
Gregorius I., papa (590-604) 77, 111
Gregorius II., papa (715-731) 140, 142 vd.
Gregorius III., papa (731-741) 140, 153
Gregorius VII., papa (1073-1085) 320, 330
Gregorius X., papa (1271-1276) 422, 424, 428
Gregorius, Nazianz'lı 22
Grek ateşi 116, 146, 187, 258, 274
Grousset, Rene 18
Grumel, Venance 16
Guilland, Rodolphe 18
Guillaume I., Sicilya kralı 356 vd
Guillaume II., Sicilya kralı 480 481
Guillaume II. Villehardouin, Akhaya hükümdarı 414 vd., 418 vd., 421, 426
Guillaume de Champlitte, Akhaya hükümdarı 392
Guillou, Andre 15
Guy de Lusignan, Kudüs kralı 476 vd
Guy II. de la Roche, Atina dükü 417
Gümrükler 169, 176, 238, 448, 484 vd
Gürcistan (Iberia), Gürcüler 66, 93, 121, 191, 286, 291

Habeşistan 69
Haçlı seferleri, 1. sefer 334, 335, 337, 2. sefer 353vd., 357 vd.; 3. sefer 376 vd 382 vd.; 4. sefer 383-386, 456, sonuçlar 421 vd. 495, 508, 520 vd
Haçlılar ve Haçlı devletleri 334 337, 349, 352 vd., 357 vd., 368, 377, 380 383-386, 390 vd.
Hadas, Ş. 263
Hadımlar 34, 232, 234
Hadrianus, Roma imparatoru 69, 208
Hadrianus I., papa (772-795) 141, 170 vdd
Hadrianus II., papa (867-872) 218
Halep, Ş. 258, 265, 269 vd.
Haliç 41, 351, 385, 452, 525

Eskikitaplarını.com

Hamdânîler, Halep'de Arap hanedanı 258, 265, 270
Harmenopulos, Konstantin, hukukçu 439 vd.
Harold, Skandinav savaş kahramanı 307
Harran savaşı (1104) 338
Hartmann, L. M. 8
Harun ar-Reşid, halife 182, 188, 193
Hase, K. B. 5
Hattin savaşı (1187) 376
Haussig, Hans-Wilhelm 19
Havariyun Kilisesi 115, 163, 165, 382
Hazar denizi 97
Hazarlar, Hazar devleti, Herakleios ile ittifak 96, 117; Iustinianus II.'un yanlarında kalışı 132-134; Leon III. ile ittifakları 146, 163; Theophilos devri münasebetleri 194; Mikhail III., Konstantinos'un misyonerliği 213 vd.; Ruslar tarafından ortadan kaldırılması 271, 275
Heinrich IV., Alman imparatoru, Aleksios I. ile müzakereler 330
Heinrich VI., Alman imparatoru 377; Bizans devletini işgal planı 381-384; 414
Heisenberg, August 8, 19
Heksabiblos, Harmenopulos'un hukuku 439
Hexamilion, Isthmos'da yapılan sur 515, 520, 522
Ἑξάφολλον Heksafollon, vergi 341
Helene Lakapene, Konstantinos VII.'un karısı 246, 260, 264
Helene, Asen II.'in kızı, Theodoros II. Laskaris'in karısı 403
Helene Kantakuzene, Ioannes V.'in karısı 479
Helene Dragaş, Manuel II.'in karısı 523
Helene, Duşan'ın karısı 466
Hellenismus 29
Henotikon, Zenon'un inanç fermanı 59 vd., 110 vd.
Henri de Flandre, İstanbul'un Latin imparatoru (1206-1216) 394, 396, 397 vd., 400 vd.
Henry II., İngiltere kralı, Manuel I. ile münasebetleri 361[5]
Herakleia (Karadeniz Ereğlisi), ş. 393, 399, 454, 467
Herakleia (Marmara Ereğlisi), ş. 88; Venediklilerde 391; Andronikos IV.'un has'ı 500
Herakleios, imparator (610-641) 68, 78[1], 81, 83, 86, 90[3], 91, 93-105, 110, 113, 117, 120, 123 vd., 130, 131[1], 132, 135 vd., 147, 209[1], 292, 296, 307, 319, 329
Herakleios Neos Konstantinos bk. Konstantinos III.
Herakleios, Kartaca eksarkhos'u 79
Herakleios, Konstantinos IV.'un kardeşi 113, 119
Heraklonas, imparator (641) 99, 104-106
Herodotos 432
Hertzberg, G. F. 6
Hesykhasmus, Hesykhastlar 431, 437 vd., 471-473, 475, 479 vd., 488
Hierakion, ş. 419
Hiereia (Küçük Yalı ?), ş. ve imparator sarayı 97, 104, 160
Hierokles, Bizans coğrafyacısı 200
Hieros, liman şehri 169
Hikanatlar, Bizans askerî birliği 233
Himerios, Dromos Logothetes'i (Leon VI. devri) 222[1], 240
Hims bk. Emesa
Hind Okyanusu 69
Hindistan 68, 423, 512
Hippodrom 61 vd., 67, 79, 130[1], 155, 157, 179, 184, 297
Hirsch, Ferdinand 6
Hırvatistan, Hırvatlar 97 vd.; Bizans etkisi 220, 249; Symeon'un yenilgisi 248 vd., 290, 320; 332; Macar hâkimiyeti 338; Bizans hâkimiyeti 358; yeniden Macarlarda 369; 502
Hodigitria, ünlü Ikona 416
Hoeschel, David 2
Hollanda, Bizans araştırmaları 2
Holobolos Manuel, Bizans şairi 437
Holzmann (Xylander), Wilhelm 2
Honorius, Batı Roma imparatoru (395-423) 49 vd.
Honorius I., papa (625-638) 107 vd., 119
Hopf, Karl 6
Hosrav I. (Anuşirvan), İran şahı (531-579) 65 vd., 73
Hosrav II., İran şahı 73, 78, 83, 95 vd.
Hugue de Provence 264
Hugue de Vermandois, Haçlı reisi 336

Eskikitaplarını.com

Hulâgu, İlhanlı devleti hükümdarı 425 vd.
Hunlar 22, 54, 56
Hunyadi, Yohannes Corvinus 520-522
Hurremîye, sapık mezhep 195
Hussey, Joan 18
Hypatos, ünvan 232
Hyperpyron, Bizans altın sikkesi 38, 446 vd., 464, 483, 485. Ayrıca bk. nomisma
Hypertimos, ünvan 331

İbas, Urfa kilise babası 72
Iberia bk. Gürcistan
İberik yarımadası 32, 65
İbn al-Fakih, Arap coğrafyacısı 139
İbn Hurdadbih, Arap coğrafyacısı 139
Ἰδικὴ τράπεζα 92
Ignatios, İstanbul patriği (847-858; 867-877) 200, 206, 210 vd., 218 vd., 222
İgor, Kiev hükümdarı 258
Ihşidîler, Mısır'da türk hanedanı 258
Ikaria, ada 402
İkona'lar (Aziz tasvirleri) 149, 151, 154, 159, 163, 196. Ayrıca bk. Tasvirler kültü
Ikonion bk. Konya
İkonoklasmus (Tasvir kırıcılık) 137; 8. yüzyılda 153, 158-163, 165; 9. yüzyılda 187-191, 193, 195 vd.; atlatılması 203, 205; Ayrıca bk. Tasvirler mücadelesi
Illos, Zenon devri kumandanı 58
Illustres, üst derecede imparatorluk memurlarından 35
Illyricum, İlliryalılar 32, 40; dioecese 49; praefektura 32, 49, 57, 74[2], 124; İstanbul patriği emrinde 158, 170 vd.
İmmunitas (Büyük arazilerin vergi muafiyeti) 305, 339; Patmos'daki Prodromos manastırının vergi muafiyeti 346; Manuel I. zamanında manastır mülklerinin vergi muafiyeti 363; kazâî muafiyet 444; Andronikos II. devrinde sınırlandırılması teşebbüsü 447; Duşan devrinde Athos manastırının muafiyeti 481
İmparator, ünvan 99
İmparator, imparatorluk düşüncesi ve kudreti 28, 31, 43, 56, 71, 99 vd., 112 vd., 151, 158, 160, 168 vd., 172 vd., 186, 189, 224, 229, 234, 243, 272, 351 vd., 355, 481, 509
İmtiyazlar (Privilegium), Büyük arazi sahipliği müessesesinin imtiyazları 63, 268, 304 vd., 363, 372, 444; Cenova imtiyazı 383, 415; Pisa imtiyazı 339, 351, 383; Venedik imtiyazı 331, 349, 383, 420, 452
İncil, germenceye tercümesi 45
İndiktion, milâdî 312 yılından itibaren 15 yıllık devreler *82*, 157[1], 254, 274[1]
Ingerina, Mikhail III.'in metresi, Basileios I.'un 2. karısı 208
İngiltere, İngilizler, İngiltere'de Bizans tesirleri 10; Muhafız alayı 307; Manuel I. devrinde Bizans ile ilişkileri 331, 3. Haçlı seferi 377; Bizans'ın yardım çağrıları 511; Bizans ordusunda İngilizler 330, 342
Innocentius II., papa (1130-1143) 150
Innocentius III., papa (1198-1216) 371[1], 381, 383 vd.
Innocentius IV., papa (1243-1254) 508
Innocentius VI., papa (1352-1362) 49.
Institutiones (corpus iuris'in kısımlarından biri) 69 vd., 84[3], 223, 227
Ioannes I. Çimiskes, *imparator* (969-976) 197, 198[1], 202, 259, 263, 264 vd., *272-276*, 277, 279 vd., 282, 288,
Ioannes II. Komnenos, imparator (1118-1143) 326 vd., 339, *347-352*, 356-358, 362, 383
Ioannes III. Dukas Vatatzes, imparator (1222-1254) 387-389, *402-411*, 416, 446
Ioannes IV. Laskaris, imparator (1254-1261) 413, 416, 421, 426
Ioannes V. Palaiologos, *imparator* (1341-1391) 437, 470 vd., 475, 477, 479 vd., 486-489, 491 vd., 494-501, 505, 508
Ioannes VI. Kantakuzenos, *imparator* (1347-1354) tarihçi 5, 431 vd., 434, 437-439, 458, 461; Büyük domestikos 462 vd., baş nazır 464 vd., 467-470; muhalif imparator 471, 473-479; imparator 480-482, 484-489, 492, 495 vd.
Ioannes VII. Palaiologos, Andronikos IV.'un oğlu 499 vd., 504; imparator (1390) 506; Manuel II.'in nâibi 511 vd., 513[4]
Ioannes VIII. Palaiologos, imparator (1425-1448) 515, 519-523, 525

Eskikitaplarım.com

Ioannes II., Trabzon imparatoru (1280-1297) 451
Ioannes Bekkos, Istanbul patriği (1275-1282) 427, 448
Ioannes Grammatikos, Istanbul patriği (837-843) Ikonoklast 188, 190, 193, 195, 205, 209
Ioannes Kalekas, Istanbul patriği (1334-1347) 470 vd., 473, 479
Ioannes Khortasmenos ,Rhetor 439, 505[2]
Ioannes Khrisostomos, Kilise babası, Istanbul patriği (398-404) 23
Ioannes Angelos, Selânik despotesi (tak. 1237-1244), Theodoros Angelos Komnenos'un oğlu 406[1]
Ioannes I. Angelos, Tesalya hükümdarı sebastokrator (1271-1296) 422, 424-426, 428 vd., 450, 457
Ioannes II. Angelos, Tesalya hükümdarı (1303-1318) bir öncekinin torunu 457, 459
Ioannes (Yahya), Antakyalı tarihçi 24, 198
Ioannes, Antakya patriği 129, 345[1]
Ioannes, Dimaşklı kilise babası 139 vd., 152, 160 vd., 166
Ioannes, Efesli, kilise tarihçisi 22
Ioannes, Gothia piskoposu 139
Ioannes İtalos, filozof 345
Ioannes, Kudüs patriği, theolog ve tasvir taraftarı 140
Ioannes, Kappadokialı, Iustinianos I. devrinde praefektus praetorio 64, 67, 228
Ioannes Lydos 24
Ioannes, Nikiu piskoposu ve tarihçi 83
Ioannes, Okhrida başpiskoposu 300
Ioannes Orphanotrophos, 299-301, 321
Ioannes, Procida 429
Ioannes, Selânik başpiskoposu, yazar 83
Ioannes Smbat, ermeni kralı 292
Ioannes Vladimir, Diokleia hükümdarı 285 vd.
Ioannes (Yohannes) Vladislav, Samuel'in yeğeni, çar (1015-1018) 288, 301
Ioannes, Ioannes V. devrinde primikerios 491
Ioannes, Manuel II.'in oğlu 515
Ioannina, ş. 450, 459
Ioannitza, dağ 246[1]
Ioasaph, Ioannes VI. Kantakuzenos'un keşişlik adı 488
Ionia adaları 181, 391
Iovianos, imparator (363-364) 47
İpek ticareti, mamulâtı 67 vd., 236, 354
İran, İranlılar (Persler) 20, 23, 40 vd.; savaşlar; Iulianos devri 46; Iovianos 47; Theodosios I. ve II. 48, 52; Iustinianos I. 65 vd., 68 vd; Iustinos II., Tiberios ve Mavrikios 71, 73, 75; Phokas 78; Herakleios 81, 88-90, 93-97; 99, 102; Araplar tarafından itaate alınması 102 vd.; 135; 191; 317; 386; 512
Irene, imparatoriçe (780; 797-802) 163-169, 171, 173-175, 179, 182 vd., 185, 206, 210
Irene Angelina, Isaakios II.'un kızı. Schwaben kontu Philipp'in karısı 382
Irene Asen, Ioannes VI.'in karısı 471
Irene Dukas, Aleksios I.'un karısı 323, 348
Irene Khumna, Nikephoros Khumnos'un kızı, despotes Ioannes Palaiologos'un karısı 436
Irene Laskaris, Theodoros I.'un kızı, Ioannes Vatatzes'in ilk karısı 407, 409
Irene Laskaris, Theodoros II.'un kızı, Konstantin Tikh'in karısı 423, 424[2]
Irene (Jolanthe) de Montferrat, Andronikos II.'un karısı 443, 449
Irene Palaiologina, Mikhail VIII.'in kızı, Asen III.'in karısı 455[1], 459
Irene Palaiologina, Andronikos II.'un gayri meşrû kızı, Tesalya hükümdarı Ioannes II.'in nişanlısı 455[1], 457
Irene, Manuel I.'in ilk karısı bk. Bertha von Sulzbach
İrler, İrlandalılar 48
İsa bk. Khristos
Isaakios I. Komnenos, imparator (1057-1059) 293 vd., 313-316, 323, 325
Isaakios II. Angelos, imparator (1185-1195; 1203-1204) 328, 371-375, 377 vd., 380-382, 384 vd., 393
Isabella, Guillaume II. Villehardouin'in kızı 421
Isaurialılar 56-58, 60
Isidoros, Istanbul patriği (1347-1349) 479
Isidoros, Rusya metropoliti, sonra kardinal 519, 523
İsis kültü 43[2]
İskender, Büyük 41[2], 107
İskender takvimi 82

Eskikitaplarını.com

İskenderiye (Alexandreia), s. 22, 41[4], 44, 54 vd.; Araplarca zaptı 107 vd., 155; patriklik merkezi 404[1]
İslavlar 20, 24, 126[3]; Balkan yarımadasına girişleri 66, 74-78, 81, 83, 84-, 86-89, 95-98, 109 vd., 116-118; Konstans II.'ın seferi 109 vd.; Iustinianos II. 121-125, 126[3], 132; Anadolu'da 91, 109 vd., 121 vd., 156, 191; Bulgaristan'da 117 vd., 156; Yunanistan'da 87 vd., 130, 178 vd., 207 vd.; hristiyanlaşmaları 159, 204, 213 vd., 220; Bizans hukuku 149, 224; 249; 294; 310; 3. Haçlı seferi 376; İznik imparatorluğu 399, 401; Mikhail VIII.'in Charles d'Anjou ile mücadelesinde 425, 441; Bizans iç savaşlarında 477; Türk fethi 494, 501 vd. Ayrıca bk. Bulgarlar, Ruslar, Sırplar v. b.
İspanya 49; Vizigotlar 53; Iustinianos I. devrinde güney doğusunun işgali 65; Vizigotların geri alması 72, 73[1]; Arap istilâsı 132; 441
Istanbul 32 vd.; tesisi 41 vd.; 44; Roma ile aynı derecede 45; 48; 50; Üniversitesi 51 vd., 209[1]; kilise siyaseti bakımından İskenderiye ile mücadelesi 54 vd.; germen düşmanı hareket 57; Roma ile schisma 59; hipodrom ve demoslar 61 vd., 65; Nika isyanı 66 vd.; ticaret merkezi 68; ipek imalâtı 69; 5. ökumenik konsil 72; 74; Mavrikios'un sukutu 76 vd.; Herakleios'un imparator olması 79; 81 vd.; 86 vd.; 96; Avar kuşatması 81, 95-97; doğu eyaletleri ile zıddiyet 101, 103 vd.; 108; 111 vd.; Konstans II.'ın şehri terk etmesi 113 vd.; ilk Arap kuşatması 115-117; 6. ökumenik konsil 119; 121; 130; 133; Iustinianos II. tarafından zaptı 132 vd.; 143; Leon III.'ün girişi 145; 2. Arap kuşatması 145 vd., 150; tavir kırıcılık 143, 151, 153; Balkan yarımadası ve güney İtalya üzerinde yargı hakkı 158 vd.; Konstantinos V.'un girişi 154; 155; 157; 159-161; 166; 169; Büyük Karl'ın imparator oluşunda Istanbul'da durum 172 vd.; 176; Krum'un saldırısı 183, 188; Thomas kuşatması 191 vd.; 195; 201 vd.; Rus saldırısı (860) 213; 214; Roma ile anlaşmazlık 216, 219; 233; Eparkhos 235; ticaret ve zenaat 235 vd., 238; 240; Oleg'in saldırısı 241; Symeon'un saldırıları 247, 259; İgor'un saldırısı 258; Nikephoros Phokas'un girişi 265; Liutprand von Cremona'nın elçiliği 270; 276; Bardas Phokas saldırısı 278 vd.; 282; Yüksek okul kurulması (1045) 304; Leon Tornikes kuşatması 308; Kilise ayrılığı (Büyük Schisma) 310-312; Isaakios Komnenos'un girişi 314; 315; 319; zahîre temini 320 vd.; Nikephoros III.'un girişi 322; Aleksios I.'un girişi 324; 330 vd.; Peçeneklerce kuşatılması 332; Haçlıların gelişi 334, 336-339; Konrad III.'ın ziyareti 341 vd.; 361; Lâtinlerin katliâmı 326, 366, 370; Andronikos I.'un öldürülmesi 371, 375; Friedrich I. Barbarossa 377; 380, 384; 4. Haçlı seferinde Latinlerce zaptı (1204) 385 vd.; 390; Lâtin hâkimiyeti 391 vd., 396, 398-400, 403, 405, 414; geri alınışı (1261) 415 vd., 424; Palaiologoslar devrinde kültür merkezi 442; Venediklilere karşı hareketler 452; Katalanların gelişi 454 vd., 457, 462; Andronikos III.'ün girişi 463; mahkemeler 464; 466; 471 vd.; 479, 484; Ioannes Kantakuzenos'un girişi 479, 488; 497; gümrük gelirleri 484, 486, 492 vd.; 495; 497; Andronikos IV. 499, 501, 505 vd.; Kuşatma 506, 509 vd.; Musa Çelebi'nin saldırısı 514; Murad II. kuşatması (1422) 515, 518; Floransa union'una karşı direniş 519 vd., 523 vd.; Mehmed II. Fatih tarafından kuşatılması ve zaptı 523, 527; Osmanlıların başkenti 526
İsthmos, Korintos boğazı 500, 514
Istria 185
İştip, s. 452
İtalya, Bizans araştırmaları 2, 11; 20; 41; Diokletianus'un idarî reformları 50 vd.; Alarich'in girişi 51; Hun akınları 54; Odovakar hâkimiyeti 57 vd.; Theoderich 58; Belisarios'un geri alışı 63 vd.; Langobardlar 72-74; eksarkhos Olympios'un ayaklanması 111 vd.; Konstans II.'ın ikameti 114; 130; tasvirler mücadelesinin etkileri 152 vd., 158, 162,

Eskikitaplarını.com

204, 212, 220; Basileios I.'un aktif politikası 221 vd., 239; 251, 263, 292; Otto I. ile rekabet 269 vd.; Bizans arazisinin kaybı 320; 329; 331; Manuel I.'in fetihleri 352; Bizanslılarca boşaltılması 356 vd.; 362, 383; Charles d'Anjou 418, 420 vd., 430; Güney İtalya'nın İstanbul patrikliğine bağlanması 170 vd., 204; Bizans keşişlerinin İtalya'ya muhaccreti 162; 212; Basileios I. devrinde Araplarla mücadele 220 vd., 239, 263; Bizans nüfuzunun kuvvetlenmesi 292; kilise mücadelesi 311; Norman istilâsı 316, 320, 330 vd.; Norman devleti ve Ioannes II. 350 vd.; Manuel I. 354-357; Charles d'Anjou krallığı 420 vd. Ayrıca bk. Sicilya

Iugum (arazi parçası, tarla) 37
Iulianos, imparator (361-363) 23, 46 vd.
Ius publicum 27
Iustinianos I., imparator (527-565) 7, 10, 23, 41[2], 51, 63-79, 81, 84[2], 89, 107, 119, 120, 132, 135, 148 vd., 176[1-3], 193, 223 vd., 226-228, 298, 355 vd.
Iustinianos II., imparator (685-695; 705-711) 84, 115, 120-124, 128-136, 143
Iustinos I., imparator (518-527) 64, 66, 193
Iustinos II., imparator (565-578) 68, 73, 227
Ivan III., Moskova hükümdarı 527
Ivan Asen bk. Asen
Ivan Aleksandr, Bulgar çarı (1331-1371) 466, 477
Ivan Stephan Şişman, Bulgar çarı (1330-1131) 466
Ivanko, Bulgar boyar'ı, Asen I.'in katili 380
Ivavlo, Bulgar halk lideri ve çarı (1278-1279) 427
İzmir (Smyrna) 115, 336, 454, 479
İzmit (Nikomedeia), ş., Diokletianus'un başkenti 40, 45; 145, 334; Sırplardan bir grubun iskânı 362; Lâtinlerde 402, 455; Türklerde (1337) 467
İznik (Nikaia), ş., Konsil (325) 44 vd.; Arap saldırıları 146; Konsil (787) 165 vd.; 170 vd.; tahkimi 212, 277; 313; 322 vd.; 326; 334[1]; Haçlılar tarafından zaptı 336; 389; Türkler tarafından fethi (1331) 467; İznik imparatorluğu 394 vd.; Theodoros I. zamanı 395-398; Ioannes Vatatzes 402-410; Theodoros II. 411, 413; 454; Osmanlılarca zaptı 467
İznik iman formülü ve kararları 44, 45, 47, 49
İzvestiya Russkogo Arkheologiçeckogo Instituta v Konstantinopole 8
Izyaslav, Kiev hükümdarı, Manuel I.'e karşı Macarlarla ittifakı 355

Jader, ş. 87. Ayrıca bk. Zara
Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 13
Jean de Brienne, Lâtin İstanbul imparator nâibi (1231-1237), Kudüs kralı 404
Jerusalem bk. Kudüs
Jezeritler, Peloponnes'de islav kabilesi 179, 207[3]
Jireçek, Konstantin 20
Joel, vekayinâme yazarı 325
Johannes VII., papa (705-707) 120[1]
Johannes VIII., papa (872-882) 222
Jolanthe (Iolande), Lâtin imparatorluğu nâibesi (1217-1219) 898, 400
Jorga, Nikolaus 11, 440
Josephos, İstanbul patriği (1268-1275; 1282-1283) 427, 448
Josephos, İstanbul patriği (1416-1439) 518
Josephos, Keşiş 174, 184
Jurnal Ministerstva Narodnogo Proveşçeniya 8

Kabasilas Nikolaos, 14. yüzyıl mistiği 438, 475[1], 480
Kaffa, ş., Kırım'da Ceneviz kolonisi 486
Kafkasya, Kafkaslar, Kafkas kabileleri 68, 91, 95 vd., 98[1], 146, 291, 449
Kaisareia bk. Kaysariye
Kalabria, İstanbul patrikliğine tâbi 158, 472
Kalekas Manuel, Bizans din bilgini 438
Kallinikos, İstanbul patriği (694-705) 133
Kallinikos, Grek ateşinin mucidi 116
Kallipolis bk. Gelibolu
Kallistos, İstanbul patriği (1350 - 1354; 1355 - 1363) 487, 493-495
Kaloyan, Bulgar çarı (1197-1207) 374[1], 375; Roma ile müzakereleri 380 vd.; Edirne yanında Lâtinlere karşı zaferi (1205) 394; ölümü 396; 404

Eskikitaplarını.com

Kameniates Ioannes, tarih yazarı 197, 431
Kananos Ioannes, tarih yazarı 311
Kantakuzenoslar 487-489, 501
Kantakuzenos Mikhail, Mora valisi 458
Καπνικον (ocak vergisi) 174, 175[1]. Ayrıca bk. vergiler
Kappadokia, Kappadokya 95, 108, 133. Ayrıca bk. Thema Kappadokia
Kapua, beylik 270
Karadeniz 41, 66, 69, 95, 97, 117, 132, 157, 186, 212, 258, 365, 393, 399, 415, 419, 456; Cenova kolonileri 452, 486, 494 vd., 513, 521
Karl Martell 117
Karl (Büyük), Batı imparatoru (768-814) 10, 141, 170-173, 182, 185 vd., 204
Karolides 10
Karpatlar 98
Kartaca (Karthago), eksarhlığı 74, 79, 86, 89; Araplar tarafından fethi 131
Kassandreia, ş. ve yarımada 456 vd.
Kastoria, ş. 466, 477
Katakalon Leon, Leon VI. devrinde domestikos 239[2]
Katalanlar, Katalanlar birliği 431; Bizans hizmetinde 454; bozuşma ve savaş 455 vd.; Theassalia'da, Atina'da 457 vd., 460, 468, 470, 476, 507
Katasyrtai, savaş (917) 245, 246[1]
Katepanos, Katepanlık 230, 289 vd., 292
Katharer'ler, mezhep 251
Καθολικοι κριται, hâkimler 464
Kaysariye (Kaisarcia), Filistin'de ş. 22; Ioannes Çimiskes tarafından zaptı 276
Kayseri (Kaisareia), Kappadokia'da ş., İranlılar tarafından zaptı 78; boşaltılması 88; Araplar tarafından zaptı 108, 146; Nikephoros Phokas'ın imparator ilânı 265; Phokas'ların dayanağı 273, 278; Selçuklularca alınışı 318; 336
Kedrenos Georgios, vekayinâme yazarı 198
Kekavmenos Katakalon, kumandan 294[3], 313
Kekavmenos Strategikon'un yazarı 294
Kephallenia, ada, Mardait'lerin tehciri 123; Normanlarca zaptı 370, 373; 507. Ayrıca bk. Thema Kephallenia
Kephissos, ü. ve savaşı (1311) 457
Keration, gümüş para 174, 176, 176[1]
Keşişlik, 5. yüzyılda 44; 7. yüzyılda 128 vd.; tasvir kırıcılığa mukavemet 162; ortodoksluk zaferinden sonra 166, 168, 174, Nikephoros Phokas devri 266; Basileios II. devri 285; Andronikos II. devri 449; Hesykhastlık devri 472. Ayrıca bk. Zelotlar, Athos dağı
Khalkedon (Kadıköy), ş., İranlılarca işgali 78, 95 vd.; 106; Arapların taarruzu 106, 115; Konsil ve inanç formülü 55; 58 vd.; 101. Ayrıca bk. Konsiller
Khalkidike yarımadası 513
Khalkokondyles Laonikos, tarih yazarı 432-434
Khandaks (Kandiye) 265
Kharac, Türk vergisi 504, 513[6]
Kharsianon, Kleisura merkezi 194
Khartularios του βεστιαρίου 233; του σκευοφυλακίου 233
Khersones, ş. 68; papa Martinus'un menfası 131; Iustinianos II. 132; Iustinianos II.'un cezalandırma seferi 144; 161. Bizans Thema merkezi 194; 274. Rus hükümdarı Vladimir tarafından işgali 282; Ioannes Çimiskes devri 284
Khilandar, manastır 458[1]
Khios (Sakız) ada, Araplarca işgali 111, 273; Venediklilerin saldırısı 480, Latin imparatorunun mülkü 491; Ioannes Vatatzes tarafından zaptı 402; Cenova'ya tâbi 453; tekrar Bizanslılarda (1329-46) 467 vd.; Cenevizlilerde 466, 484
Khoirosphaktes Leon, Bizans elçisi 200
Khomatianos, Okhrida başpiskoposu 389, 401
Khonai, ş. 326
Khoniates Mikhail, Atina metropolidi 326[1], 328, 367[2], 387[1]
Khoniates, Niketas, tarih yazarı, bir önceki kinin kardeşi 2, 325 vd., 328, 380, 466[1], 366[2], 368, 374[3], 387
Khrisokheiros, Pavlikian reisi 221
Khristodulos, Patmos'daki Ioannes Prodromos manastırı başrahibi 346
Khristophoros, Romanos I. Lakapenos'un oğlu 249, 251, 252[1], 259
Khristophoros, caesar, Konstantinos V'un oğlu 163
Khristophoros, Basileios I. devrinde domestikos 221

Eskikitaplarını.com

Khristopolis, ş. 485
Χρυσάργυρον (auri lustralis collatio), vergi 37, 60
Khristos (İsa) 44, 53 vdd., 82, 88, 101 vd., 119, 160 vd., 268
Khristriklinion, taht salonu 130[1]
Khrysoloras Manuel, Bizanslı bilgin 1
Khrysopolis, ş. 134, 145, 282, 491
Χρυσοτέλεια 60
Khumnos Nikephoros, Andronikos II. zamanında bilgin ve devlet adamı 436
Kiçevo, ş. 414
Kiev, ş. 241, 271, 282 vd., 359
Kilikia (Kilikya), İranlıların taaruzu 88, 95; Araplar tarafından zaptı 115, 134; Nikephoros Phokas'ın fetihleri 265, 269 vd.; Selçuklularca fethi 318, 323; 337; Kilikya Küçük Ermeni krallığının Ioannes II. zamanında itaate alınması 350; Manuel I. devrinde 357
Kilise, umumî olarak devletle ilişkisi 27; Büyük Konstantinos devri 42-45; Iustinianos I. devri 71; 93; Konstans II. devrinde 112 vd.; Iustinianos II. devri 128 vd., 135 vd.; Nikephoros I. devri 174 vd.; Mikhail I. devri 184; Leon V. devri 188 vd.; 204 vd.; Photios devri 209-211, 215 vd.; 10. yüzyılda 230; 242; 272; 301 vd.; Kerullarios devri 313 vd.; Kilise ayrılığı 310-313; 11. yüzyılda iç siyaset faktörü olarak 301, 313-315, 323; Aleksios I. devri 345 vd.; 411; Lyon kilise union'u 426; 14. yüzyılda artan önemi 448 vd.; adalet müessesesi üzerinde etkisi 464; Hesykhast mücadelesi 473 vd.; ortodoks dünyadaki nüfuzu 492 vd., 510; Floransa union'u 518 vd. Ayrıca bk. Union ve Union müzakereleri
Kilise Azizleri biyografileri (Vita'lar) 22, 139, 200
Kinnamos Ioannes, tarih yazarı 3, 325 vd.
Kıbrıs (Kypros), ada, Araplar tarafından zaptı 108; 115, 121, 123; Basileios I. zamanında geçici olarak Bizans elinde 222; Umerios seferi 240; Nikephoros Phokas tarafından zaptı 269 vd.; Isaakios Komnenos 369; Arslan Yürekli Richard tarafından zaptı 377
Kılıç Arslan, Süleyman'ın oğlu İznik hükmdarı 333
Kılıç Arslan II., Konya sultanı 361
Kızıldeniz 69
Kırım, yarımada 68, 134, 194
Kleidion, dağ geçiti 287
Kleisura, dağ geçiti koruma bölgeleri 194, 230, 231[1]; Kharsianon 194; Kappadokeia 194; Seleukeia 194
Kletorologion (Philotheos'un) 10, 201, 231[1], 232, 439
Klimata 194. Ayrıca bk. Thema Khersones
Klokotnica, savaş (1230) 403 vd., 407
Kobtlar 55, 60, 71, 103, 107
Kodinos (Pseudo-) Georgios 439, 489
Κοινότης 126
Koloman, Bulgar çarı (1241-1246) 406
Koloneia (Şebinkarahisar), ş. 258. Ayrıca bk. Thema Koloneia
Kolonlar (Colon), köylü 36, 49, 70
Kolybas Sergios 328[7]
Κόμης τοῦ σταβλου (saray ahırları başkanı) 232
Kometopuli, Komes Nikolaos'un oğulları 279, 280[1]
Komnenoslar, Bizans aile ve hanedanı, 314, 316, 323, 325 vd., 330, 339 vd., 343, 346-348, 351, 362, 364 vd., 369, 371, 410, 445; Büyük Komnenoslar (Trabzon'da) 393 vd.
Komnenos Aleksios, Ioannes II.'in oğlu 351
Komnenos Aleksios, Protosebastos 365 vd.
Komnenos Andronikos, Ioannes II.'in oğlu 351
Komnenos David, Selânik şehri komutanı 370
Komnenos Isaakios, Aleksios I.'un kardeşi 323, 340
Komnenos Isaakios, Kıbrıs hâkimi 369, 377
Kondakov, N. P. 8
Konrad III., Alman kralı 351-355, 358
Konsiller (Synodlar), Ökumenik olanlar 23, 111, 143; I. (İznik 325) 44 vd., 165; II. (Istanbul 381) 44, 49, 55; III. (Efes 431) 54; IV. (Kadıköy 451) 55, 58 vd., 101; V. (Istanbul 553) 72, 129; VI. (Istanbul 680/81) 83, 119, 129, 142 vd.; VII. (İznik 787) 140 vd., 165 vd., 170 vd., 189 vd.; Serdika

Eskikitaplarım.com

(343) 45; Rimini (359) 41, Sirmium (359) 45; Lateran (649) 111; Trullanum (691/2) 129; 1. tasvir kırıcı (754) 140, 159-161, 165, 171, 189; 2. tasvir kırıcı (815) 140, 189 vd.; Frankfurt (794) 171; tasvir yanlısı (843) 140, 205; Lateran (863) 211; Photios yanlısı (867) 199, 211, 216, 222; Photios aleyhinde (869) 199, 218, 222 vd.; Mikhail Kerullarios aleyhinde (1058) 315; Clermont (1095) 334; Kharistikar aleyhdarı 344; Lyon (1274) 425, 491, 519; Hesykhast mücadelesi konsilleri (1341) 438, 473, 480; Ferrara ve Floransa (1439) 518 vd.

Κονσιστώριον, 36. Ayrıca bk. Sacrum consistorium

Konstans I., Batı Roma imparatoru (337-350) 45, 47

Konstans II., imparator (641-668) 102, *106-115*, 119, 120, 122, 131, 135, 180[1]

Konstantia, Kıbrıs adasının merkezi 108

Konstantin Bodin bk. Bodin

Konstantin Diogenes (Pseudo), taht müddeisi 333

Konstantin Dragaş, Sırb küçük hükümdarı 507, 508[1], 523

Konstantin (filozof), Stephan Lazareviç'in biyografisinin müellifi, 435

Konstantin Tikh, Bulgar çarı (1257-1277) 412, 421, 423

Konstantinos I., Büyük, imparator (306-337) 18, 22, 30-39, *41-46*, 51, 59, 68, 88 vd., 165, 230, 356, 386, 415, 509 526. Büyük Konstantinos Bağışı 315

Konstantinos II., Batı Roma imparatoru (337-340) 45

Konstantinos III. (Herakleios Neos), imparator (641) 97, 100, 104-106

Konstantinos IV., imparator (668-685) 113, 114[3], *115-121*, 124, 133, 135 vd., 145

Konstantinos V., imparator (741-775) 84[2], 137, 139 vd., 148 vd., *153-165*, 167, 170 vd., 179, 187 , 189, 195, 204

Konstantinos VI., imparator (780-797) 163 vd., *166-169*, 171 vd., 174, 191

Konstantinos VII. Porphyrogennetos, imparator (913-957) 2, 6, 24, 56[2], 97 vd., 138, 178, 193, 197, 200, 202, 218[2], 225[2], 227, 232, 241 246, 251 vd., 255[2], 259-264, 266, 270, 273, 274[1] 283, 309, 411, 439

Konstantinos VIII., imparator (1025- 1028) 265, 273, 277, 297 vd.

Konstantinos IX. Monomakhos, imparator (1042-1055) 302 vd., 307[1], *308-312*, 314, 316, 318

Konstantinos X. Dukas, imparator (1059-1067) 316, 318

Konstantinos XI. Palaiologos, imparator (1449-1453), Mora despotesi 516-518, 520, imparator *522-526*

Konstantinos, Basileios I.'un oğlu ve müşterek imparator 217, 223, 225

Konstantinos, Romanos I. Lakapenos'un oğlu 251, 259

Konstantinos Kyrill 214

Konstantinos, Theophilos'un oğlu 204[1]

Konstantinos, İstanbul patriği (754-766), eski Sylaion piskoposu 161

Konstantinos, Nakoleia piskoposu, tasvir kırıcı 150

Konstantinos (Kyrill), Selânik piskoposu, İslâvların havarisi 200, 203 vd., Hazarlara gönderilişi 213; Moravya'da 214

Konstantios, imparator (337-361) 35, 41, 47

Konstanze, Heinrich VI.'in karısı 481

Konstanze - Anna, Friedrich II.'in kızı ve Ioannes Vatatzes'in 2. karısı 481, 497

Kontostephanos Andronikos, Megas Duk 366

Konya (Ikonion), Konya Selçuklu sultanlığının kuruluşu 323; Aleksios I devrinde Bizans ile ilişkisi 333; Ioannes II. 349 vd.; 2. Haçlı seferi sırasında 353; Manuel I. devri 361; 3. haçlı seferinde 376; İznik devri 397, 399, 406, 410, 412; Mikhail VIII. devri 444 Ayrıca bk. Selçuklular, Anadolu v. b.

Kordoba, Cordoba (Kurtuba), ş. 72, 463

Korfu adası, Normanlarca işgali (1147) 354; (1185) 370; boşaltılması 374, anlaşma (1203) 385; Manfred tarafından zaptı 414

Korinthos 66, 180[1], 246; Roger II. tarafından zaptı 354; 399; 482; 507, 510

Koron, ş., Venediklilerde 391, 459, 517

Kos adası, Araplar tarafından zaptı 108, 111

Kosmas, İstanbul patriği (1075-81) 348

Eskikitaplarını.com

Kosmas, Bulgar kesişi 199
Kosovo Polye, savaş (1389) 503 vd., 507; (1448) 522
Kotor (Cottaro, Dekatera, Catarum), ş. 220
Kovrad - Şirûye, İran hükümdarı 96 vd.
Kölelik, köleler 68, 70, 126, 175, 284, 364
Köy cemaati 126 vd., 175, 177, 262 vd., 284 vd.
Köylüler, Köylülük müessesesi 27, 36, 49, 177, 202, 253-257, 261 vd., 267, 273, 284, 298 vd., 343, 363, 367; hareketleri serbest köylüler 123-128, 130, 135; devlet köylüleri 305; köylü mülkleri 238, 254 vd,. 262 vd., 267, 284 vd., 296 vd., 299, 2321
Kreta bk. Girit
Kritobulos, tarih yazarı 432-434
Kroya, ş. 407
Krum, Bulgar hanı (803?-814) 173, 182 vd., 186-188
Krumbacher, Karl, 6-8, 15, 20, 387
Ksiphilinos Ioannes, hukukçu 303 vd., İstanbul patriği (1064-1075) 318
Ktesiphon, ş. 88
Kudama, Arap yazarı 139
Kudretliler (δυνατοί), Küçük araziyi satın alırlar Romanos I. önlemeye çalışır 253-257; Konstantinos VII. devri 262; Nikephoros Phokas devrinde zaferleri 266 vd., 273; Basileios II. tarafından mücadele 283-285, 291, 298; kesin zafer 299
Kudüs (Jerusalem), ş., Persler tarafından zaptı (614) 88; 95; Herakleios'un geri alışı (630) 97; Araplarca zaptı (638) 103; 276; Selçuklu zaptı (1077) 334; Haçlılarca zaptı (1099) 337; Salahaddin tarafından zaptı (1187) 376, 377,. 382; 404[1]
Kukules, Phaidon 19
Kulakovskiy, Julian A. 9
Kulin, Bosna ban'ı 379
Kumanlar 309, 317; Peçeneklere karşı zaferleri (1091) 333; 349; Aleksios I. ile savaşları 333, 339; Bizans ordusunda 342, 349; 2. Bulgar devletinin kuruluşundaki rolleri 373-375, 394, 405; Ioannes Vatatzes tarafından stratiotes olarak iskânları 409; 414; 423
Kunick, Ernst 8
Kurkuaş Ioannes, Romanos I. ve Konstantinos VII. devri kumandanlarından 252, 257-259, 273
Kuropalates, ünvan 145, 154, 232, 340
Kuvrat, Bulgar hükümdarı 97, 98[1]
Kutsal Mezar kilisesi, Kudüs'de 88
Küçük arazi sahipliği 27; Erken Bizans devrinde gerileyişi 27, 67; 7. yüzyılda güçlenmesi 92, 124-128, 130; Korunması için alınan tedbirler (10. yüzyıl) 203, 253-255, 257, 262, 269, 275; 11. yüzyılda çöküşü 296, 299, 321, 343. Ayrıca köylü ve Stratiotes mülklerine bk.
Küçük Ermeni krallığı 350, 382
Kydones Demetrios, yazar ve devlet adamı 437 vd., 478[1], 492, 497, 498[1], 502[3]
Kypros bk. Kıbrıs
Kyrillos, İskenderiye patriği 54
Kyrillos bk. Konstantin Kyrill
Kyros, İskenderiye patriği 101, 105, 107, 119
Kyrrhos (Kurus) 72
Kyzikos, ş. ve yarımada 115, 116[1], 123

Labbe, Philippe 2 vd.
Ladislaus II., Macaristan kralı (1162) 358
Lakapenoslar 248, 260 vd.
Lakapenos Khristophoros, Romanos I.'un oğlu ve müşterek hükümdarı 249, 251, 259
Lakapenos Konstantinos, Romanos I'un oğlu ve müşterek hükümdarı 251, 259
Lakapenos Stephanos, Romanos I'un oğlu ve müşterek hükümdarı 251, 259
Lakhanodrakon Mikhail, Konstantinos V. devrinde Thrakesion Thema'sı strategos'u 162, 167
Lala Şahin, Rumeli beğlerbeği 494
Lamos nehri 207
Lampros, Spyridon 11
Lampsakos, ş. 404
Langobardlar 24; İtalya'da 72, 74; Konstans II. devrinde savaşlar 113, 114; 152; Ravenna'yı işgalleri (751) 158; Büyük Karl tarafından itaate alınmaları 170 vd.
Laodikeia (Lâzıkiye), ş. 240, 338
Largitiones, bağış 92
Larissa, ş. 281, 331, 407

Eskikitaplarını.com

Laskaris Konstantinos, Theodoros I'un kardeşi 305[4]
Lateran synodu (649), 106[1], 111, 211
Latifundium 27
Lâtin imparatorluğu 386, 388; doğuşu 390-395; Theodoros I.'a karşı savaşlar 394; 396 vd.; 400 vd.; Ioannes Vatatzes 402-408; inkırazı 415 vd., 417
Laurent, Vitalien 16, 24
Lavagnini, Bruno 13
Lavra (Aziz Athanasios'un Athos dağındaki Lavra'sı) 266
Lavoş I., Büyük Macaristan kralı 494, 502
Lazar, Sırb hükümdarı (1371-1389) 501-503
Lâz'lar 95
Lazika 66, 68, 96, 112
Lebeau, Charles 4 vd.
Leikhudes Konstantinos, devlet adamı ve bilgin 293, 303 vd., 306[2], 313; Istanbul patriği (1059-63) 314-316
Lemerle, Paul 15, 17
Lemnos (Limni), ada 257, 432, 464
Leo I., Büyük, papa (440-451) 53 vd.
Leo III., papa (795-816) 172, 185[1]
Leo IX., papa (1049-54) 296, 311
Leon I., imparator (457-74) 56 vd.
Leon II., imparator (474) 57
Leon III., imparator (717-741) 84[2], 117, 140 vd., 144, *145-155*, 158[1], 159, 162[2], 164, 187, 189, 192, 209[1], 212, 223, 329
Leon IV., imparator (775-80) 163-165
Leon V., Ermeni, imparator (813-820) 81, 138, 185[2], *187-191*
Leon VI., Hakîm, imparator (886-912) 85[2], 176[3], 197, 200, 203, 217, 222[1], 223-229, 233, 235, 237 vd., 241-243, 245 vd., 253 vd., 260, 263, 449
Leon Diakonos, tarih yazarı 5, 197 vd.
Leon Grammatikos, vekayi yazarı 137
Leon, Küçük Ermenistan hükümdarı 350
Leon, Küçük Ermenistan hükümdarı 350
Leon II., Küçük Ermenistan kralı 382, 397
Leon, Okhrida başpiskoposu, eski Ayasofya Khartophylaks'ı 296, 300 310
Leon, matematikçi, bilgin 210
Leon, Arapdenizcisi, Trablus emîri, Selânik'i zaptı (904) 240 vd., 257
Leonardus (Khios'lu) Istanbul'un sukutu hakkında 144[3]
Leontarion, ş. 507
Leontios, imparator (695-698) 131-133
Leontios, Zenon devrinde mukabil imparator 58
Lequien, Michel 4
Lerin, ş. 477
Lesbos (Midilli) ada 173; Venedik saldırısı 360; Lâtin imparatoruna tâbi 391; 402, 468; Gattilusio 488; 503 vd.
Leunclavius, Johannes 2
Levçenko, M. V. 18
Levunion, sıradağ, savaş (1091) 333, 334[1]
Libanios, Rhetor 23
Libri Carolini 141, 171, 173
Libya (Cyrenaica) 32
Licario, Mikhail VIII. devrinde magnoduks 426
Licinius, imparator 41
Likia, Likya 108
Limes, sınır bölgesi 40, 90 vd.
Limitanei, sınır birlikleri 40, 90
Limpidares Konstantinos Dukas, Sardis komutanı 457
Lissus (Lyeş), ş. 87
Litvanya 449
Liutprand, Cremona başpiskoposu, Otto I.'nun İstanbul'a gönderdiği elçi 198, 270
Logothetes, logothesialar 93, 235, 486, L. τοῦ δρουου 93, 162, 205 231, 341, 489; τοῦ γενικοῦ 93, 131, 173, 233, 387, 489, 490[1]; τοῦ [illegible] 91, 223; τοῦ στρατιωτικοῦ 93, 233, 313, τῶν σεκρέτων 341; Megas Logothetes 326, 341, 387, 425, 489
Lombardia şehirler ittihadı 361
Loncalar 164, 201 vd., 236 vd.
Londra 511
Lorenzo kilisesi (Roma) 400
Lothar III., Alman imparatoru 195[2], 451
Louis VII., Fransa kralı 353 vd., 366, 384
Louis IX, Aziz, Fransız kralı 421 vd.,
Louis XIII., Fransız kralı 2
Louis XIV., Fransız kralı 2
Louis, Blois kontu 394 vd.
Ludwig II., Alman imparatoru 221
Ludwig, Dindar 185[2], 190
Lukas, İncilci 416
Lydia 336

Eskikitaplarını.com

Mabillon, Jean 4
Macaristan, Macarlar, Pannonia ovasında görünmeleri 238 vd.; Bizans arazisine saldırıları (10. yüzyıl) 263, 309; (11. yüzyıl) 314, 317, 320; Haçlıların geçişi 335; 12. yüzyılda kudretlerinin artışı 338 vd.; Ioannes II. devri 349 vd.; Manuel I. devri 328, 354 vd., 358-360; Andronikos I. devrinde ilerlemeleri 368 vd., 373; 376; Sırbistan'da nufuzları 378 vd.; Zara'nın Haçlılar tarafından zaptı 384; Moğol saldırıları 406; Mikhail VIII. ile ittifakları 414[1]; 423 vd., 466; 490, 494; Ioannes V.'in seyahati 494 vd.; Osmanlılara karşı savaşları 507 vd., 520.
Magistri militum 39, 63[1],; mag. mil. preaesentalis 39, 50; per Illyricum 39, 50; per Italian 57; per orientem 39; per Thracias 39; mag. equitum 39; peditum 39
Magister officiorum, memuriyet 24, 33 vd., 39, 93
Magistros, ünvan 232, 235[2]
Magnaura sarayı 164 vd. 209; Yüksek Okulu 209
Magnesia (Manisa), ş. 410, 454 vd.
Magnus Magnentius 45
Mahkemeler (adalet tevzii) 33, 149, 295, 464 vd.
Maiandros bk. Menderes
Maina, ş. 419
Makedonya 32, 49; İslâvların girişi 87, 109; Bulgar saldırıları 178; 220; 250; Bogomilik 251; Samuel devleti 279 vd., 285-287; 308; Oğuzların saldırısı 317 327; Normanlar 331; Peçenekler 349; 373; 380; Lâtin hâkimiyeti 380, 391, 396; Theodoros Angelos 401; Asen II. devri 403; Ioannes Vatatzes devri 407; Kumanların iskânı 409; 412; Sırplar 415, 429, 451; Katalan seferleri 456, 458; Andronikos II. ve Andronikos III. iç savaşlarında 461-463; Sırp yüksek hâkimiyeti 465-467, 477, 481 vd.; Meriç (Marica) savaşı 493[3]; 497 vd., 503; Türklerde 498, 507. Ayrıca bk. Thema Makedonia
Makedonya hanedanı 21, 197 vd., 201, 203, 216[3], 217, 229 vd., 243, 252 vd., 265, 275 vd. 297, 302, 304 vd., 306[3], 308, 310, 312, 317, 343, 372
Makrembolites Aleksios, yazar 438, 471[1]
Makrolivada, ş. 188
Makry - Plagi, savaş 419
Malalas Ioannes, vekayinâme yazarı 23, 138[3]
Malatya (Melitene), ş. 155, 207; 221; Bizans elinde (934) 258; Malatya emirleri 207, 212, 350
Malazgird, ş., savaş (1071) 319 vd., 323, 361
Maleinoi, asalet ailelerinden 284
Maleinos Eustathios, Kapadokia asillerinden 284
Malta adası, Araplarca zaptı (870) 221
Mamistra bk. Mopsuestia
Manasses Konstantinos, vekayinâme yazarı 325, 328
Manastır müessesesi 128 vd., 161, 168, 175, 344 vd.
Mandylion İsa tasviri 259
Manfred, Sicilya kralı 413 vd., 418, 420 vd., 429
Maniakes Georgios, kumandan 298; taht müddeisi 307-309
Manikheismus 250
Manisa bk. Magnesia
Mankaphas Theodoros, Philadelphia şehri hâkimi 394
Manuel I. Komnenos, imparator (1143-1180) 325-328, 347, 351-365, 368-371, 374[1], 383 vd., 416 441 vd., 480
Manuel II. Palaiologos, imparator (1391-1425) 5, 439, 492, 496, 498-507, 511 vd., 513[6], 514-518
Manuel Angelos, Selânik despotes'i (1230-t. 1237) 403 vd., 406[1]
Manuel Kantakuzenos, Mora despotes'i 485, 489
Manuel Konstans II. devrinde kumandan 107 vd.
Maraş (Germanikeia) 155, 263, 265, 336
Marcus Aurelius 298
Marçais, Georgos 18
Mardaitler 123
Margarete, Macar prensesi, Isaakios II.'un 2. zevcesi 373
Maria, Theophilos'un kızı 204[1]
Maria, Basileios I.'un ilk karısı 217

Eskikitaplarını.com

Maria, Antakya prensesi, Manuel I.'in 2. karısı 365 vd., 368 vd.
Maria Asen, Andronikos II.'un yeğeni, Roger de Flor'un karısı 455
Maria Courtenay, Theodoros I.'un 3. karısı 398
Maria Dukas, Mikhail VII.'in ve Nikephoros III.' un karısı 322 vd., 348
Maria Lakapena, Bulgar çarı Petro'nun karısı 249
Maria Laskaris, Theodoros II.'un kızı, Epiros hükümdarı Nikephoros I.'un karısı 407, 412
Maria Palaiologina, Mikhail VIII.'in yeğeni, Konstantin Tikh'in 2. karısı 423, 424[2], 427
Maria Palaiologina, Ioannes V.'in kızkardeşi ve Midilli hâkimi Francesco Gattilusio'nun karısı 488
Maria, Paplagonia'lı, Konstantinos VI.'un ilk karısı 167 vd.
Marica bk. Meriç
Marino Falier 490
Markellai, kale, savaş (792) 169
Markianos, imparator (450-457) 55 vd., 119
Marko Kralyeviç, Vukaşin'in oğlu 498, 507
Marmara denizi 41, 323, 391, 452, 501, 514 516, 520
Martina, Herakleios'un 2. karısı 104-107
Martinus I., papa (649-655) 111-114, 130 vd,
Martinus IV., papa (1281-1285) 428, 448
Martyr, hıristiyan dini uğrunda işkence çeken, ölen kişi 269
Martyropolis (Meyyâfârikîn, silvan), ş. 65, 259, 275
Massalianlar 250
Matthaeos, Manuel II.'in keşişlik adı 516
Matthaeos Kantakuzenos, Batı Trakya hâkimi 485-487; Ioannes VI.'in müşterek hükümdarı 489; Mora despotes'i (1380-1382) 489
Mauretania 32
Maviler 61 vd., 67, 76, 78 vd., 131, 234; Ayrıca bk. Demler
Mavrikios, imparator (582-602) 22-24, 73-78, 81, 86, 93, 109, 113, 180[1]
Mavropotamos, ır. ve savaş (844) 206
Mavropus Ioannes, şair ve bilgin 293, 304, 309[2]
Mavrozomes Manuel, Menderes vadisi hâkimi 394
Maximianus, Batı Roma imparatoru 40
Maximos Confessor (Homologetes) 83, 110, 112 vd.
Medikon, Bithynia'da bir manastır 139
Medine, ş. 109
Megas Domestikos bk. Domestikos
Magas duks, deniz kuvvetleri kumandanı 340, 366, 413, 426, 455, 462
Megas Logariastes 233
Megas Logothetes bk. Logothetes
Mehmed I., Osmanlı sultanı (1413-1421) 514 vd.
Mehmed II., Osmanlı sultanı (1451-1481) 433, 521[3]; Istanbul'u kuşatması ve zaptı 523-526
Melanchton, Rönesans bilginleri üzerine
Melik Gazi, Danişmendli emiri 317
Melingler, Peloponnes'de İslav kabilesi 179, 207[3]
Melissenoi, Tesalya'da asalet ailesi 184, 460
Melissenos Nikephoros, taht muddeisi 393, ceasar 340
Melissenos Stephanos Gabriel'in oğlu, Tesalya hâkimlerinden 468
Melitene bk. Malatya
Melnik, ş. 407, 462
Memlûkler (Mısır) 423 vd.
Memun, halife 195
Memurlar 27 vd., 32-35, 201, 240, 244, 248, 256, 304, 313, 340 vd., 367, 477, 505
Menandros Protektor, tarih yazarı 23
Menderes, ır. 394, 397, 409
Mercati, S. G. 12
Meriç (Marica), ır. 403, 406, 411, savaş (1371) 438[6], 477, 497 vd.
Meryem, İsa'nın anası 54
Meryem kültü (ibadeti) 162, 163
Μεσαζων, μεσιτευων, başmâzun 244, 301, 341, 436
Mesarites Ioannes, bir sonrakinin kardeşi 388
Mesarite Nikolaos, yazar ve Efes piskoposu 388
Mesembria (Nesebar), ş., Kurum tarafından zaptı 197; Leon V.'un zaferi 188, Mikhail VIII. tarafından za 419,

Eskikitaplarm.com

423; Bulgarlarda 456, 466; yine Bizanslılarda 495
Medeme, halife Abdülmelik'in kardeşi, İstanbul'u kuşatan 145
Messina, ş. 308
Mesta (Nestos), n. 481
Methodios, İstanbul patriği (843-847) 205 vd., 210
Methodios, İslâvların havarisi 200, 204; Moravia misyonu 214, 220
Methodios, Sicilyalı 190 vd.
Metoklıites Aleksios, Selânik valisi 480
Metoklıites Theodoros, Andronikos II. devrinde devlet adamı ve bilgin 436, 442, 451. 461 vd., 489
Meursius, Johannes 2
Meyyâfârikin bk. Martyropolis
Mezezios, zorba 114
Mezopotamya, Bizans - İran savaşında 47, 96; Araplar tarafından zaptı 103, 108; 155; 10. yüzyılda Bizans taarruzu 258, 263, 275; duksluk 292; Selçuklu zaptı 317; Timur tarafından zaptı 512
Michel, A. 296
Mikhail I. Rangabe, imparator (811-813) *189-187*, 206 vd.
Mikhail II., imparator (820-829) 138[1], *190-193*, 194[1]
Mikhail III., imparator (842-867) 137, 197, 201, *203-205*, 208, 211 vd., 226-228, 232
Mikhail IV., imparator (1034-1042) *299-301*, 311
Mikhail V., imparator (1041-1042) 293, *301 vd.*
Mikhail VI., imparator (1056-1057) *313-315*
Mikhail VII. Dukas, imparator (1071-1078) parapinakes 121[5], 293, *318-322*, 325, 347
Mikhail VIII .Palaiologos, imparator (1261 -1282) 200, 387, 390; Serez ve Melnik komutanı 407; Konya sultanının sarayında 412; Megas duks, despotes, müşterek hükümdar 413; impratar *414-430*, 431, 436 vd., 441 vd., 443[1], 445 vd., 449 vd., 452 vd., 459[1], 469, 481, 487[3], 491, 517
Mikhail IX. Palaiologos, Andronikos II.'un müşterek hükümdarı (1294-1320) 443, 449 vd., 454 vd., 456[1], 459-461
Mikhail I. Angelos, Epiros hükümdarı (1204-1215) 389, 393, 399 vd., 407
Mikhail II. Angelos, Epiros despotesi (t. 1231-1271) 388[7], 389, 407, 412, 424 419-422
Mikhail, Ankhialos'lu, Istanbul patriği 328
Mikhail Asen, Bulgar çarı (1246-1256) 406, 412
Mikhail Autoreianos, Istanbul patriği (İznik'de) 1208-1212) 383, 395
Mikhail Kerullarios, İstanbul patriği (1043-1058) 296; şisma 310 vd.; 311-316
Mikhail, Selânik'li râfızî Rhetor 328
Mikhail Şişman, Bulgar çarı (1323-1330) 463, 465 vd.
Mikhail, Zakhlumia hâkimi 249, 250[1]
Mikhail, Zeta hükümdarı, Roma'dan krallık tacı alması (1077) 320
Miklosich, Franz 14
Milet, ş. 394
Miliaresion gümüş sikke 175, 176[3], 341
Milion, saray kapısı 142
Miller, William 10
Milvia köprüsü, savaş (312) 39
Milutin, Sırp kralı (1282-1321) 429, 431, 436, 443, 451 vd., 456, 458
Miracula Sancti Demetrii 83
Mircea, Ulah hükümdarı 507 vd.
Misis bk. Mopsuestia
Mistra, ş. 419, 432, 507, 514, 520. Ayrıca bk. Mora
Mısır 32, 38, 41[2]; Monophysitlik 54 vd., 62, 71 vd., 79, 83; İranlıların istilâsı 88; Herakleios'un geri alışı 96; Monotheletism 101: Arap fethi 102 vd., 105, 107, 110; 192, 207, 258; Fatımî hakimiyeti 275, 318, 369; Salahaddin 369 vd., 376, 384, 441, 494, 496
Modon, ş., Venediklilerde 391, 459, 517
Modrina, ş. 154
Moesia 58; İslâvlarca işgali 118, 374[1]
Mogollar 405 vd., 409 vd., 412., 427; Hulâgu 423 vd., 453. Ayrıca bk. Tatarlar
Momçilo, haydut 477 vd.
Mommsen, Theodor 6
Monemvasia, ş. 179[1], 419, 459; M. vekayinâmesi 138, 180[1]
Monenergetismus 101
Monomakhos Ioannes, Selânik valisi 457, 468
Monophisitismus (Monofizitlik) ve monofizitler, Khalkedon konsili 54 vd.; 58 vd.,

Eskikitaplarm.com

60-62, 71 vd., 77, 100[1], 110, 149, 155, 160 vd.
Monotheletismus 105, 110 vd., 118 vd., 160
Montesquieu 4
Montfaucon, Bernard de 4
Monutes Theophanes, imparator nâibi 154
Mopsuestia (Mamistra, Misis), ş. 72, 269, 338, 350.
Mora (Morea), Frank hâkimiyeti 392; Mikhail VIII. devri savaşlar 422, 425, 428; Andronikos II. devri 458 vd., 464; Manuel Kantakuzenos devri 485[1]; Palaiologoslar devri 488, 501; Osmanlı akınları 507, 509; 15. yüzyılda yükseliş 514 vd., 517; Osmanlılarca tahrip ve zaptı 520, 522 vd., 526; Mora kroniği 387. Ayrıca bk. Akhaya, Peloponnes
Morava, n. ve savaş (1190) 377
Moravcsik, Gyula 20
Moravia, Konstantinos ve Methodios misyonları 200, 213-215, 220; Tatar saldırıları 406
Moskova, ve devleti 509; Floransa union'unun reddi 519; 527. Ayrıca bk. Rusya
Mosynopolis, ş. savaş (1185) 373
Muâviye. Halife 83, 108 vd., 111, 115 vd., 121
Muhammed, Peygamber 18, 102 vd.
Municipium, belediye nizamı 27
Muntaner Ramon Katalan tarih yazarı 431
Murad I., Osmanlı sultanı (1362-1389) 493, 499, 502[4], 503-505
Murad II., Osmanlı sultanı (1421-1451) 434, 515 vd., 519-523
Muralt, Eduard 8
Musa, Bayezid I.'in oğlu 514
Musele, Bizans ailesi 252
Mustafa, Murad II.'un kardeşi 515
Mustafa, Türk taht müddeisi 515
Musul, ş. 258
Mutafçiev, Petro 11
Mutasim, halife 195, 207, 1212
Muzalon Georgios 388[7], 411, 413
Müller, Joseph 14

Naissus bk. Niş
Naksos, ada, Venediklilerde 391
Napoli, ş., Belisarios'un zaptı 65; 114; N. krallığı Charles d'Ajuon devri 420; 450, 458, 495, 524
Narlı - Kuy, köy 240[3]
Narses, Iustinianos I.'un kumandanı 64 vd., 67
Nasturîlik ve Nasturîler 54 vd., 72, 160
Nauplia, ş. 420; Venedik idaresinde 517
Navarrolular 507
Nazareth, ş., Ioannes Çimiskes tarafından zaptı 276
Nazianz, ş. 22
Neckar, n. 48
Nemanya Stephan, Rascia Büyük - Jupanı 327; Manuel I. ile mücadelesi ve itaat arzı 359; Bizans'dan kopması 368 vd., 375; Friedrich I. ile müzakereleri 376 Morava kıyısında yenilgisi 377 vd.; keşiş 379; 398, 412; 451, 501 vd. Neopatrai, Thessalia devletinin başkenti 426; Katalan Atina dükalığına ilhakı 460
Νέος Ἑλληνομνήμων 11
Neoplatonismus, Neoplatonikler 40, 71, 303, 345, 437; Ayrıca bk. Platonismus
Nestor - Iskander, Istanbul'un sukutuna dair haber 434[3]
Nestorios, Istanbul patriği (428-431) 41
Neumann, Karl 7 vd.
Nicolaus I., papa (858-867) 210 vd., 221, 231
Nicolaus III., papa (1277-1280) 428, 431
Nicolaus V., papa (1447-1455) 434[1], 491
Niebuhr, Barthold Georg 5
Niğbolu (Nikolopolis), ş., savaşı (1396) 508, 511, 522
Nika isyanı 66
Nikaia bk. İznik
Nikephoritzes, Mikhail VII. devrinde logothetes 321 vd.
Nikephoros I., imparator (802-811) 198, *173-186*, 207, 210, 233
Nikephoros II. Phokas, imparator (963-969) 197 vd., 202, 245, 259, 263; kumandan 264-266; hükümdar *266-270*, 274, 275, 277, 285 vd., 291
Nikephoros III. Botaneiates, imparator (1078-1081) 294, 307[4], 322, 327, 332, 344
Nikephoros I., Epiros despotesi (1271-1296) 407, 412, 419, 422, 428, 450
Nikephoros II., Epiros despotesi (1331-1337 ve 1340) 468 vd., 491
Nikephoros, Istanbul patriği (806-815), tarih yazarı 81 vd., 137; teolog 140, patrik 174, 184 vd., 187; azledilmesi 189 vd.; 206, 210

Eskikitaplarını.com

Nikephoros, caesar, Konstantinos V.'un oğlu 163 vd., 167
Nikephoros, Artabasdos'un oğlu ve müşterek hükümdarı 154, 155[1]
Nikephoros Phokas, Basileios I. devri komutanlarından 222, 239, 245
Niketas, Artabasdos'un oğlu 154
Niketas David, Vita yazarı 200
Niketas, nobilissimos, Konstantinos V.un oğlu 163
Niketas, Hegumenos 139.
Niketiates Sergios, magistros, Theodora'nın amcası 205
Nikiu, ş., savaşı (646) 83, 107
Nikolaos, komes, Kometopuli'lerin babası 279
Nikolaos III., Istanbul patriği (1084-1111) 180[1]
Nikolaos Mystikos, Istanbul patriği (901-907; 912-925) 200, *242-248*, 252 vd.
Nikolaos, Studios manastırı başrahibi 210
Nikomedeia bk. İzmit
Nikopolis, Epiros şehirlerinden 123. Ayrıca bk. Thema Nikopolis
Nikopolis bk. Niğbolu
Nikov, Peter 11
Nil, n. 207
Ninive, ş., savaş (627) 96 vd.
Nisibis (Nusaybin), ş. 65, 259
Niş (Naissus) 64, 87, 290[1], 369, 376; Osmanlılar tarafından zaptı 503, 520,
Nobilissimos, ünvan 163, 232, 340
Nogay, tatar kumanadanı 424, 456
Nomisma (νόμισμα), Bizans sikkesi 38, 174, 176 vd.; Konstantinos IX. zamanında kıymetten düşmesi 307; Aleksios I. zamanında 341; Palaiologoslar zamanında 446 vd.
Nomophylaks, Yüksek hukuk mektebinin başkanı 304
Νόμος γεωργικός, Köylüler Kanunu 83, 84[3], 126, 128[1], 147[5], 175, 202
Νόμος ναυτικός, 84 vd.
Νόμος στρατιωτικός 147[5]
Noricum 32
Normanlar, Bizans ordusunda 282, 307 vd., 309, 318, 321 vd.; Güney İtalya'da 309, 311, 317; Robert Guiskard devrinde devlete saldırıları 317-320, 325 vd., 330-332; Bohemund 336, 338 vd., 345 vd.; Selânik'i zaptı (1185) 369 vd.; geri çekilmeleri 373, 375 vd., 381, 384; Antakya Norman prinkepsliği 337, 349; Sicilya krallığı, Ioannes II. devrinde Bizans ile ilişkileri 350-352; Manuel I. zamanında 353-359
Notitia dignitatum 24
Novella'lar 24, 100[1]; Iustinianos I. 67, 69 vd., 227 vd.; Iustinos II. ve Tiberios 227; Leon VI. 203, 228; küçük arazi sahipliğini koruyucu olarak 238, 254-257, 262 vd., 272[1], 279[1], 284; 440
Nureddin, Dimaşk hükümdarı 369
Nürnberg anlaşması (1188) 376
Nymphaion (Nif), ş., Theodoros I.'un Istanbul lâtin imparatoru Henri ile anlaşması (1214) 397, 410; Mikhail VIII.'in Cenova ile anlaşması (1261) 415; 410
Nyssa, ş. 23

Odovakar, İtalya'da Germen ordu kumandanı 57 vd., 631
Officium 33
Oğuzlar (Uzlar) 317 vd., 333
Oikonomides, N. 201[4]
Okhrida, Samuel devletinin başkenti 279 vd.; Basileios II.'un alışı 200, 288 vd.; Duşan tarafından zaptı 452, 466 vd., başpiskoposluk 481
Oleg, Kiev hükümdarı 240 vd., 259
Olga, Kiev hükümdarı 264, 271
Olimpiodoros, tarih yazarı 22
Olympios, Ravenna eksarhı 111 vd., 114
Ὁμοούσιος ve Ὁμοιούσιος 45
Omurtag, Bulgar hanı (814-831) 188, 192
Onogur - Bulgarları 180[1]
Ordu ,siyasî faktör olarak 27; Diokletianus - Konstantinos reformu 38-40; Germenleşmesi 40, 46, 48, 56; millîleşmesi 50, 86; Herakleios reformu 89-91, 94, 99 122 vd., 135 ; 164; Nikephoros I. reformu 177 vd., 180 vd.; 10.yüzyıl 233-235, 267; 11. yüzyılda çözülmesi 307, 315 vd., 341; Aleksios I. tarafından reorganizasyonu 342-343, 346; 364; Mikhail VIII. ve Andronikos II. devrinde sayısı 445 vd.; 448. Ayrıca bk. Stratiotes, Themalar
Orhan, Osmanlı sultanı (1326-1359) 463, 467, 479, 486-488

Eskikitaplarm.com

Orhan (Orkhan), protobulgar hükümdarı 94[4]
Oriens, diocese 32
Orontes bk. Asi ırmak
Orsini Ioannes, Epiros despotesi (1323-1335) 468
Orsini Nikolaos, Kephallenia kontu, Epiros despotesi (1318-1323) 459
Orvieto anlaşması (1281) 428
Osman, halife (644-656) 107, 109
Osman, ilk Osmanlı hükümdarı (1288-1326) 454, 463
Osmanlılar 432, 442, 446, 463; Anadolu'nun zaptı 454-465, 467, 469, 477; 483; 487; Avrupa'ya girişleri 488, 491, 493 vd.; Meriç zaferi (1371) 497 vd., 500-503; Kosova zaferi (1389) 503 vd.; Yunanistan'a girişleri 506-509; Bulgaristan'ın itaate alınışı (1393) 507; Niğbolu zaferi (1396) 508; Ankara savaşı (1402) 512 vd.; karışıklıklar 513 vd.; Selanik'in fethi 516; Varna zaferi 521 vd.; İstanbul'un fethi 525 vd.; Atina'nın fethi 526. Ayrıca bk. Türkler
Ostrogotlar (doğu Gotları) 48, 56; Devlet arazisine girişleri 58; feoderati olarak iskânları 48; İtalya krallığı 58; Iustinianos I. zamanında 65 vd.; "Gotogrekler" 144
Otto I., Alman imparatoru 198, 264; Nikephoros Phokas ile münasebetleri 270, 275, 292
Otto II., Alman imparatoru, Theophano ile evlenmesi 275, 282, 292
Otto III., Alman imparatoru 292
Otto IV. von Braunschwig, Alman imparatoru 383
Otto de la Roche, Atina ve Thebai dükü 392

Ömer, halife (634-644) 103, 107 vd.
Ömer II., emevî halifesi 150[2]
Ömer, Malatya emîri, Bizanslılara yenilgisi (863) 212

Paklıymeres Georgios, Tarih yazarı 387 vd., 409, 431, 445
Palaiologoslar, Bizans hanedanı 18, 387, 433, 435, 437, 440, 442-445, 453, 461, 464, 485, 487, 489, 491, 501, 509
Palaiologos Andreas, Zelotlar partisi başkanı 478, 480
Palaiologos Andronikos, Mikhail VIII.'in babası Selânik valisi 407
Palaiologos Andronikos, Manuel II.'in oğlu, Selânik valisi 516
Palaiologos Ioannes, despotes, Mikhail VIII.'in kardeşi 414, 419, 426
Palaiologos Ioannes, despotes, Andronikos II.'in oğlu 436
Palaiologos Ioannes, Panhypersebastos, ceasar, Selânik valisi 462
Palaiologos Konstantinos, sebastokrator, Mikhail VIII.'in kardeşi 419
Palaiologos Konstantinos, Mikhail VIII.'in oğlu 487[3]
Palaiologos Manuel, despotes, Mikhail IX.'in oğlu 461
Palaiologos Mikhail, Ioannes V.'in kardeşi 487
Palaiologos Mikhail, Zelotlar partisinin başkanı 478
Palamas Gregorios, teolog, Hesykhast teorilerinden 438, 472 vd., 479 vd.
Palermo, Araplarca fethi (831) 194, Roger II.'nin taçlandırılması (1130) 380, 381; Norman ipek sanayii 384, 386; "Sicilya ikindisi" 429
Pamphylia 116, 123
Panaretes Mikhail, vekayinâme yazarı 444
Pançenko, B. A. 9, 24
Panentimohypertatos, ünvan 340
Panhyâeisbastos, ünvan 340, 362, 369
Panidos, ş. 500
Pankaleia, savaş (979) 278
Pannonia 32, 48; diocese 49; 71; Bulgarları 182
Pansebastohypertatos, unvan 340
Paparrhegogmlos, Konstantin 10
Paphlagonia, imparatoriçe Theodora'nın yurdu 205; Mikhail IV.'in yurdu 289; Paphlagonialılar 311; 313; David Komnenos devrinde 393. Ayrıca bk. *Thema Paphlagonia*
Para, Roma parasının kıymetini yitirmesi 38, 307, 329
Para iktisadiyatı, haraç 36-38, 50, 176, 178
Παραδυναστεύων 233, 264
Paradunavon thema'sı bk. Paristrion thema'sı

Eskikitaplarını.com

Parakoimomenos, memuriyet 232, 252. Ayrıca bk. Basileios Parakoimomenos ve Theophanes Parakoimomenos
Parapinakes, Mikhail VII.'e takılan lâkap 320
Paraspondylos Zotikos, Bizanslı şair 439
Paris 17; Manuel II.'in ziyareti 511 vd.
Parisot, V. 5.
Paroik'ler, yarı hür köylüler 128[3], 174, 253, 305, 343 vd., 363, 444
Parthenon, kilise 288; cami 526
Partlar devleti 40
Paskalya kroniği 3, 81
Patarenler 251. Ayrıca bk. Bogomiller
Patmos, ada 346
Patras, ş. 180, 181[2], 246[1], 517
Patria Potestas, baba hukuk ve hâkimiyeti 148
Patrikios, Aspar'ın oğlu 57
Patrikios, nüvan 97, 232, 250, 340.
Patrocinium hareketi, fakir köylülerin kudretlilerin himayesi altına girmesi 49, 257
Paulus, papalık *legat*'ı 495
Pavlikianlar 149, 199, 207, 221, 250
Pavlos, Istanbul patriği (641-653) 106, 111
Pavlos, Istanbul patriği (780-784) 165
Peç, ş., Sırp patrikliği 502
Peçenekler, Bulgar çarı Symeon ile ittifakları 239; Balkanlara girişleri 258; 278; yağma akınları 271, 274; 309, 314, 317 vd., 320; Bizans ordusunda 342, 349; Aleksios I. devrinde büyük saldırıları 330; 332-334, 339, 345; Ioannes II. tarafından bozguna uğratılmaları 349; stratiotes olarak iskânları 362
Pegai (Biga), ş. 395
Peira, Eustathios Romaios'un mahkeme kararları toplanması 294, 440
Pelagonia, ş. ,savaşı (1259) 414, 418
Pelekanon, ş. 336
Pelopones, islâv hâkimiyeti 87 vd., 123, 138 vd., 178 vd.; Pelopones theması'nın kuruluşu 181; Arap saldırıları 222, 240; Samuel 'in saldırıları 286, 388; Frank hâkimiyeti 391 vd.; Mikhail VIII. devri 419, 422, 426, 441, 445; Andronikos II. devri 458 vd., 470, 483; Ioannes VI. devri 470, 483, 485, 489, 501; 15. yüzyılda 514, 516 vd., 520. Ayrıca bk. *Akhaya* ve *Mora*
Pempton-kapısı 525
Pentapolis 107
Pergamon (Bergama), ş. 397
Persler bk. İran, İranlılar
Petavius. D. (Denis Petau) 2
Peter III., Aragon kralı 429
Peter IV., Aragon kralı 486
Petro, Bulgar çarı (927-969) 199, 249 vd., 252[1], 271, 280, 282, 374[1]
Petro, 1185 ayaklanmasının başı, Bulgar çarı 373-375, 380 vd.
Petro Kreşimir IV., Hırvatistan kralı (1058-1074) 320
Petronas, Thrakesion thelası strategos'u, ceasar Bardas'ın kardeşi 205, 212
Petros Patrikios 24, 56[2]
Petros Sikeliotes, Sicilyalı yazar 199
Petrus (Petros), Antakya patriği 296, 312
Petrus, havarî 77; 171; Roma'daki Petrus kilisesi 143, 172 vd.
Philadelphia (Alaşehir) 371, 394; Katalanların girişi 454 vd., 467; Türklerde (1390) 505
Philaretos Eleemon 139
Philes Manuel, Bizanslı şair 437
Philippe II. Auguste, Fransa kralı, 3. haçlı seferi 376
Philippe IV., Güzel, Fransa kralı 450, 453
Philipp von Schwaben, Alman kralı 381, 383 vd.
Philippe de Tarent 450, 456, 458
Philippe, Baudouin II.'in o lu, ismen lâtin imparatoru 408, 421, 428 vd., 430, 450
Philippi, ş. 489
Philippikos - Bardanes, imparator (711-713) 134, 142 vd., 160
Philippopolis bk. Filibe
Philokrene, savaş (1331) 467
Philotheos, Istanbul patriği (1354-1355; 1364-1376) 438, 487, 496
Philotheos, Atriklinos, Kletorologion'un yazarı 10, 201, 231-234, 235[1], 439
Phokaea bk. Foça
Phokas, imparator (602-610) 76-79, 86, 209[1]
Phokas ailesi 198, 261, 273, 278, 322

Eskikitaplarım.com

Phokas Bardas, caesar, Nikephoros II.'un babası 245, 261, 266
Phokas Bardas, Nikephoros II.'un yeğeni, taht müddeisi 266, 273, 277 vd., 281 vd., 284
Phokas Konstantinos, Nikephoros II.'un kardeşi 263
Phokas Leon, domestikos, Nikephoros II.'un amcası 245 vd.
Phokas Leon, kuropalates, Nikephoros II.'un kardeşi 266, 273
Phokas Nikephoros, Basileios I. ve Leon VI'un kumandanlarından, imparator Nikephoros Phokas'ın dedesi 222, 239, 245
Phokas Petros, Nikephoros II.'un kumandanlarından 269
Phokis, ş. 246[1]; Konstantinos XI. tarafından zaptı 522
Photios, Istanbul patriği (858-867; 877-886) 138[1], 199, 203 vd., 206, 209-211, 209-211, 213[1], 214, 216, 218 vd., 222, 224-226, 272, 312
Phrygia, Muâviye'nin akını 108; 326; tasvir düşmanlarının merkezi 190; Kuman iskânı 409
Pierre de Courtenay, Lâtin imparatoru (1217) 400
Pierre l'Hermite 335
Pierre, Kıbrıs kralı 494
Pindos dağları 522
Pinpin, Frank kralı 158
Pinpin II. 185
Pisa, Aleksios I. ile anlaşmaları (1111) 339; Ioannes II. (1136) 351; Manuel I. (1170) 360, 383
Pisides Georgios, Bizanslı şair 81
Pittakion, bağış 121[5]
Pius II., papa (1458-1464) 521[3]
Platon ,Platonismus 303, 345
Platon, Sakkudion manastırı başrahini 168
Pliska, ilk Bulgar başkenti 182; Nikephoros I. tarafından zaptı 183; Basileios II. tarafından zaptı 286
Ploçnik, savaş 503
Pogonatos, Konstans II.'in lâkabı 106
Poimanenon (Manyas), ş., Theodoros I.'un yenilgisi (1204) 394; Ioannes Vatatzes'in zaferi (1225) 402
Poitiers, savaş (732) 117
Polonya (Lehistan tatar akınları 406; 520
Polyeuktes, Istanbul patriği (956-970) 272
Ponthion, Pinpin ile Stephanus II.'un mülâkatı 158
Pontifex maximus 43
Pontus (Karadeniz bölgesi) 32, 68, 91, 194, 399, 452
Poussine, Pierre 3
Praefectura Praetorio Galliarum 32; Illyrici, Italiae et Africae 32, 40, per Illyricum 32; per Orientum 32
Praepositus sacri cubiculi, imparatorun yatak odası âmiri, hadım 34
Practorlar (thema'larda) 306
Preslav (Büyük), Bulgar başkenti 249, Ioannes Çimiskes tarafından işgali 271 Basileios II. tarafından işgali 286
Preslav (Küçük), ş., Basileios II tarafından zaptı 249, 287
Prespa, ş., çar Samuel'in ilk başşehri 279
Prilep, ş. 287 vd., 380, 414, 442, 466 vd., 473, 507
Principatus 27
Priskos, tarih yazarı 22
Priştina, ş. 476
Privilegium bk. İmtiyazlar
Prizren, ş. 320, 377
Prodromos manastırı 346[2], 502[4]
Proedros (πρόεδρος), ünvan 266, 311
Prokheiron, Basileios I.'un hukuk [illegible] 103, 223 vd., 227, 440
Prokopios (Filistin Kaysareia'lı tarih yazarı 23
Pronoia, dirlik türü 267; 306, 313 vd., 361 vd., 368; 373; 392-394, 409, 498[6], 511, 598
Prosek, ş. 380
Prote (Kınalıada) 259
Προτίμησις, öncelikle satın alma hakkı 241, 255[2]
Protoasekretis, memuriyet 241
Protonobilissimos, ünvan 440
protonobilissimohypertatos, ünvan 440
Protonotarios, memuriyet 230
Protopanentimohypertatos, ünvan 440
Protopansebastohypertatos, ünvan 440
Protopraipositos, memuriyet 242
Protos, Athos manastırları başrahipleri konseyinin başkanı 449
Protosebastos, ünvan 331, 440, 461 vd.
Protospatharios, ünvan 227, 292, 294, 440

Eskikitaplarını.com

Protostrator, memuriyet, muhafız kuvvetleri komutanı 162, 232
Protovestiarios, memuriyet 232, 252
Pesellos Mikhail (Konstantinos) 197, 293 vd., 300, 303 vd., 313-316, 318-321, 326, 328[6], 345
Pseudo-Dionysios 112
Pseudo-Mavrikios, askerî el kitabı (Strategikon) yazarı 24, 201
Ptolemaios'lar 37
Ptelcon, ş. Venedikliler de 460
Pulkheria, imparatoriçe, Theodosios II.'un kızkardeşi 51, 55
Pulkheria, Theophilos'un kızı 204[1]
Putperestlik 46, 50, 71
Pyrrhos, İstanbul patriği (638-641; 654) 102, 105 vd., 111, 119

Quadlar 48
Quadrivium, öğretim sistemi 304
Quaestor hukuk işlerinin başındaki saray memuru sacri palatii 34, 149, 262
Quinisextum, kilise konsili 83, 129 vd., 134

Raban, ş. 265
Radonić, Yovan 11
Radoyçiç, Nikola 11
Radoslav, Sırp kralı (1228?-1234) 403
Raetia 32
Ragusa, s. 391. Ayrıca bk. Dubrovnik
Rambaud, Alfred 6
Ranke, Leopold 6
Raphaneia (Refeniye), ş. 286
Rascia, Samuel tarafından zaptı 280; 285[4], 286, 290 301; Bizans ile savaşlar Aleksios I. 332 vd.; Ioannes II. 349; Manuel I. 354, 359; 369; Angeloslar devrinde 379, 501. Ayrıca bk. Sırbistan
Rascia Jupanı 290[2], 333, 349 ,354, 359, 368, 376
Rastislav, Moravya hükümdarı 214
Ravenna, ş., Belisarios tarafından zaptı 65; Ravenna eksarhlığının kurulması 74, 89, 113, 130, 134; Langobardlar tarafından zaptı 158. Ayrıca bk. *Eksarhlık*
Raymund de Toulouse, Haçlı reisi 336 vd.
Raymund de Poitiers, Antakya prinkepsi 350
Reinaud, Antakya prinkepsi 357, 359
Reiske, Johannes Jakob 5
Rektor, saray memuriyeti 232, 235[1-2]
Res privatae 34, 92
Rex, kral 100[1]
Revue des Etudes Byzantines 13
Rhaidestos (Tekirdağ), ş. 321, 391, 500
Rhein, n. 48
Rhinotmetos, Iustinianos II.'un lâkabı (Burnu kesik) 133
Rhyndakos, n., savaş (1211) 397
Richard, Arslan Yürekli 376 vd.
Rimini, ş., synodu 45
Ripsimia, Kometopoli'lerin annesi 279
Robert de Clary, tarih yazarı 327
Robert de Courtenay, Lâtin imparatoru (1219-1228) 400, 403
Robert de Flandre, Aleksios I. ile ilişkisi 327, 334
Robert de Flandre, bir öncekinin oğlu, Haçlı reisi 336
Robert Guiskard, Norman hükümdarı, güney İtalya'yı zaptı 317, 320; Aleksios I. ile savaşı 330 vd.; 336, 339, 348, 370
Robert de la Normandie, Haçlı reisi 336
Rodop dağları 380, 456, 478, 486, 489
Rodos (Rhodos) 106 vd.; Araplarca işgali 108, 115, 144; Süleyman Çelebi ile anlaşma 513
Roger II., Sicilya kralı 350, 353-355
Roger de Flor, Katalan birliğinin başkanı 454 vd.
Roma devlet düşüncesi 25 vdd., 186; idare 31-33; öneminin ve nüfusunun azalması 41 vd., 45; Alarich tarafından zaptı 51; Belisarios tarafından zaptı 65; Mavrikios planı 74; papa Martinus I.'un tutuklanması 111 vd.; Konstans II.'in ziyareti 114; Otto I. devri 270; Otto II.'nun Theophano ile evlenmesi 275; Roma kilisesi ve 5. yüzyıl içinde kristolojik münazaalar 53-55, 58 vd., 64 vd., 71 vd.; "Ökumenik patrik" ünvanı 77; monotheletismus 102, 110, 118; VI. ökumenik konsil 118 vd.; Quinisextum 129, 134; Philippikos'un monothelist reaksiyonu 142; Leon III. devrinde tasvir kırıcılık 153; Konstantinos V. 155, 157; Roma kilise devletinin kurulması 158; VII. ökumenik konsil 165, 173; Büyük Karl 170-172,

Eskikitaplarını.com

185 vd.; Photios 204 vd., 210 vd., 214-217, 219, 223 vd.; Bulgarların hristiyanlaştırılması 215, 219 vd.; Leon VI.'nın 4. evliliği 242; Romanos I. 253; schisma 310-313; 320. Ayrıca bk. monoenergetismus, monofizitlik, monotheletismus, union, kilise v.b.

Romanos I. Lakapenos, imparator (920-944) 197, 200, 207[3], 218[2], 245-249, *251-259*, 261, 264, 266, 284 vd., 299

Romanos II., imparator (959-963) 197, 255[2], 260-262, *264-265*, 269, 275[1], 277

Romanos III. Argyros, imparator (1028-1034) *297-300*, 302

Romanos IV. Diogenes, imparator (1068-1071) 289[2], 294, 318 vd., 323, 325, 333

Romanos, Bulgar çarı Petro'nun oğlu 279

Romanya, Bizans tedkikleri 11, Romenler 373

Rouillard, Germaine 15

Rovine, savaş (1395) 507, 508[1], 523[1]

Ruben, Küçük ermeni krallığının kurucusu 350

Rudolf von Habsburg, Alman kralı 428

Rumeli Hisarı 523

Runciman, Steven 19

Rusya, Ruslar, Bizans araştırmaları 8 vd., 14; Istanbul'a saldırıları 213, 241, 258 vd.; Bizans'ın Rusya'da misyonerlik çalışmaları 213 vd.; ticarî anlaşmalar 176[1], 241, 258 vd.; Olga'nın Istanbul'u ziyareti 264; Ioannes Çimiskes 274; Basileios II. ve hristiyanlaşma 283, 310; Bizans ordusunda 307, 342; son saldırı (1043) 309; Manuel I. 355, 358; 406; 449; Bizans'ın yardım çağrıları 496 vd., 511; Floransa union'unun reddi 520; Ayrıca bk. *Moskova devleti*

Sabatier, Jean 6, 24

Sabbas, Kudüs'da bir manastır 152

Sacra vestis, imparator garderobu 34

Sacrum consistorium 36

Sacrum cubiculum, imparatorun özel bütçesi ve gardrobu 34

Sa'deddin, Tâcüttevârih yazarı 502[1]

Sakellarios, maliye komutanlığı 92, 141, 293, 23)

Sakellion 92

Sakkudion manastır 168

Saksonlar 48, 170

Salaheddin, Eyyubî, sultan 370, 376 vd.

Salona, ş. 87

Samo, batı islâv devleti kurucusu 97

Samos, ada, lâtin hâkimiyetinde 391; Ioannes Vatatzes tarafından zaptı 502

Samosata bk. Samsat

Sampson, ş. 394

Samsat (Samosata), ş. 212, 221, 263

Samsun (Amisos), ş. 212, 394[1]

Samuel, Makedonya, âsisi, çar 198 vd., 279-281, 285-289, 290[1], 300, 374[1]

San Marco, Venedik katedrali 484

Sardes (Sart), ş. 154, 336, 454

Sarkel, kale 194

Sarmatlar 48

Sasanîler 40, 68, 103 vd., Ayrıca bk. İran ve İranlılar

Sava, Sırbistan başpiskoposu 327, 379, 389, 390[1], 398, 401, 404[1]

Savcı çelebi, Murad I.'in oğlu 499

Save, ırmak 74, 290

Schiltberger 509

Schlumberger, Gustave 6, 24

Scholae palatinae 34, 39

Scholenoi, askeri sınıf 233 vd., 243, 308[1] Ayrıca bk. Domestikos

Schwartz, Eduard 3[1], 8

Scodra (Skadar, İşkodra) ş. 8,

Sebaste, ünvan 302

Sebasteia, ş. 95

Sebastohypertatos, ünvan 340

Sebastokrator, Aleksios I.'nın kardeşi I. Isakios için icad ettiği ünvan 340, 359 "İlk taç giyen" Stephan'a tevcihi 378 Konstantinos Palaiologos'a tevcihi 419; Tesalya hükümdarı Ioannes'e tevcihi 422; haydut Momçila'ya verilişi 478

Sebastopolis, ş. 123

Sebastos, ünvan 340

Sebeos, ermeni tarih yazarı 83

Seeck, Otto 8, 16

Selânik (Thessalonike), Illyricum prefecturasının merkezi 32, 49, 124; islâvların akınları 75, 83, 87, 113; 121 vd. 124; 144, 179; Thessalonike themasının kuruluşu 181; 238; 291; Araplarca işgali (904) 197, 240; Symeon'un sal-

Eskikitaplarım.com

duları 245; Samuel'in 279, 281; 308, 326; Normanlarca işgali (1185) 326, 370, boşaltılması 373, 376, 381; Bonifacc de Montferrat krallığı 391 vd., 394, 399, 401; Kaloyan'ın kuşatması 396; Theodoros Angelos'un imparatorluğu 401 vd.; 403, 405; Ioannes Vatatzes tarafından zaptı 405, 407; 415, 443; Katalan saldırıları 456; 462; Andronikos III.'u tanıması 463; 464; 466; 468, 470; Zelotlar hâkimiyeti 437, 475-478, 480-483; Manuel (II.)'in valiliği 496, 498[1], 501 vd.; Osmanlılar tarafından zaptı 503; tekrar Bizans'da 513-515; Venedik'e verilmesi (1423) 515 vd.; Osmanlılar tarafından kesin olarak alınması (1430) 430, 516

Selçuklular, Anadolu'ya girişleri 309, 317-320; Malazgird zaferi 318 vd., 330; Kudüs'ü alışları 334; İznik devleti ile savaşları 396 vd., 399, 412; Latinlere karşı Bizans ile işbirliği 419. Ayrıca bk. Konya ve Türkler 194

Selenkeia (Silifke), Kleisura 194

Seliqua, gümüş sikke 38. Ayrıca bk. keration

Selymbria (Silivri), ş. 500 vd.

Semendria (Semendire, Smendrevo), ş. 520

Seminarium Kondokovianum 12

Senato 27, 31, 33; Istanbul senatosunun kuruluşu 34 vd.; 36, 76; 7. vd 8. yüzyılda önemi 106 vd., 112, 119 vd., 164, 184; Makedonya hanedanı devrinde onemini yitirmesi 229; 11. yüzyılda etkisi 304, 323

Septem, müstahkem mevki 132

Serapis, kült 43[2]

Serdika (Sofya), ş. 45, 87, 182 vd., 281, 281, 286, 289[2], 362, 369, 375, 377, 503, 520

Sergios, Istanbul patriği (610-638) 81, 86, 93, 96 vd., 101 vd., 111, 119, 142 vd.

Sergios, Istanbul patriği (999-1019) 285, 410

Sergios Homologetes, tarih yazarı 138[1]

Sergius III., Papa (904-911) 242

Sermon, Samuel'in komutanı 290[1,2]

Serrhes (Serez), ş. 281, 370, 380, 407, 464, 476; Duşan tarafından zaptı 482, 483[1], 494, 497 vd.; Osmanlılar tarafından zaptı 502 506

Servia, ş. 287, 412

Settepozzi, savaş (1263) 420

Sever'ler, islâv kabilesi 117

Seyfüddevle, Musul ve Halep hükümdarı 117, 118[1], 258, 263, 265, 269

Sicilya, Belisarios tarafından zaptı 65; 111; Konstans II. 111, 114; kilisesinin Istanbul patrikliğine bağlanması 158; Arap fethi 192 vd., 195, 211 vd., 221 vd., 239; Basileios II.'un geri alma teşebbüsleri 292; Georgios Maniakes 307-309; Norman istilâsı 349, 350 vd.; Heinrich VI. devri 381; Manfred 413-415; Charles d'Anjou 418, 421, 429 vd., 454; Aragon kralı Peter 429; 454; "Sicilya ikindisi" 429 vd., 448 vd.

Sidon (Sayda), ş. 276

Sigismund, Macar kralı 508

Sikke, Konstantinos I. reformu 38; Anastasios I. 59; Sikke vâhidleri 176[2]; Nikephoros II. devri 271 ; Konstantinos IX. 307; Aleksios I. 339, 341; Palaiologoslar 446 vd.; kesin olarak bozuluşu 516. Ayrıca bk. Solidus, Nomisma, Hyrepyron, Miliaresion, Keration, Follis, Tetarteron

Silention, silentium, taht kurulu, yüksek şûrâ 36, 153, 164

Silezya 406

Silistria (Dorostolon), ş. 274, 290

Simonis, Andronikos II.'un kızı, Milutin'in 4. karısı 436, 451

Singidunum, ş. 75, 87. Ayrıca bk. Belgrad

Sinop (Sinope), ş. 393, 399

Sınope bk. Sinop

Sirmium, 45, 75, 358, 369

Συτόχριθον, Andronikos II. devrinde aynî vergi 447

Sırbistan, Sırplar, Balkanlarda görünmeleri 97 vd.; hristiyanlaşma 220 ; Bizans-Bulgar mücadelesinde 248 vd.; Bogomiller 251; Aleksios I. devri 332; Ioannes II. 349; Manuel I. 328; 354 vd., 359, 362; Bizans'dan kopmaları 368 vd., 375; Barbarossa ile müzakereler 377; Angeloslar devrinde 376-379, 381; bağımsız başpiskoposluğu kurulması 389, 398; 403; 417; Charles

Eskikitaplarını.com

d'Anjou ile ittifak 421, 425, Milutin devrinde yükseliş 431, 451 vd., 456 vd., 460, 465; Velbuzd zaferi (1330) 465 vd.; 469; Duşan devrinde Balkan hâkimiyeti 465 vd., 469 vd., 476; çarlığın kuruluşu 481-483; Duşan'ın ölümünden sonra zayıflama 491, 497 vd., 501 vd.; Kosova savaşı (1389) 503 vd.; Türklere karşı mücadelenin devamı 507 vd.; Türk hâkimiyeti 520

Skadar (İşkodra) gölü 290, 343[2]

Skenderberg (Georg Kastriota) 520, 522

Skiathos, ada 513

Sklavinia 88, 109, 121, 178, 182

Sklerina, Konstantinos XI.'un metresi 302

Skleros Bardas, Ioannes Çimiskes'in kayın biraderi 273; taht müddeisi 277 vd., 281 vd.

Skopelos, ada 513

Skopye (Üsküp), ş. 279[3], 287; Bulgaria thema'sının merkezi 289, 377, 414; Milutin tarafından zaptı 429, 451, 462; 482

Skutariotes Theodoros, vekayinâme yazarı 387

Skylitzes Ioannes, vekâyinâme yazarı 197 vd., 202[2], 294

Skyros, ada 513

Smyrna bk. İzmir

Sofya bk. Serdika

Sokrates, kilise tarihçisi 22

Solidus 38. Ayrıca bk. Nomisma ve Hyperpyron

Sophokles, E. A. 4

Sophronios, Kudüs patriği 101, 103

Sozomenos, kilise tarihçesi 22

Sozopolis, ş. 495

Spatharios, ünvan 232

Spatharokandidatos, unvan 232, 340

Spectabilis, unvan 35, 36[1]

Sphrantzes Georgios, tarih yazarı 432-434

St. Petersburg, ş. 41[2]

Stanimakhos, ş. 477

Stanoyeviç, Stanoye 11

Staufer, Alman hükümdar hanedanı 354, 418, 420

Stavrakios, imparator (811) 173, 183 vd.

Stavrakios, hadım, İrene devrinde devlet adamı 167, 169, 179, 181[4]

Stein, Ernst 10, 17

Stephan II., Macar kralı (1116-1131) 340

Stephan III., Macar kralı (1162-1173) 358 vd.

Stephan IV., Macar kralı (1162-1163) 358

Stephan V., Macar kralı (1270-1272) 423

Stephan (İlk-Taç-Giyen), Sırp kralı (1196-1228?) 327, 378 vd., 385, 398

Stephan Deçanski, Sırp kralı (1321-1331) 462, 466

Stephan Dragutin bk. Dragutin

Stephan Duşan bk. Duşan

Stephan Lazareviç, Sırp despotesi 435, 507, 513 vd.

Stephan Nemanya bk. Nemanya

Stephan Uroş bk. Uroş

Stephan Uroş Milutin bk. Milutin

Stephan Voyislav bk. Voyislav

Stephan, Milutin'in oğlu 458

Stephanos, Basileios I.'un küçük oğlu, İstanbul patriği (886-893) 217 vd., 225, 228

Stephanos Neos, tasvir kırıcılık kurbanlarından 139, 161

Stephanos, Romanos I.'un oğlu 241, 271, 275

Stephanos, Diakon, *Vita* yazarı 139

Stephanos, Iustinianos II. devrinde sakallarios 131

Stephanus II., papa (752-757) 158, 172

Stilicho, batı Roma imparatorluğu naibi 30

Strategikon (Pseudo-Mavrikios'un) 93 vd., 201; (Kekaumenos'un) 294

Strategopulos Aleksios, Mikhail VIII. devri komutanlarından 415, 419

Strategos'lar 90, 124, 194, 230, 233 vd., 237, 307, 340. Ayrıca bk. Thema'lar

Stratiotesler, Stratiotes mülkleri, Herakleios reformları ve etkileri 91 vd., 122 vd., 124, 131, 135, Nikephoros I.'un reformları 177 vd., 182 vd., Makedonya hanedanının koruyucu tedbirleri 254 vd., 262 vd., 266 vd., 273 vd., 283 vd., bozulması 296, 299, 304 vd., 307; Pronoia sahipleri 366 vd., Komnenoslar devrinde 343, 362, İznik devrinde 409. Ayrıca bk. asker mülkleri

Στρατιωτικὰ κτήματα, askerlere mahsus arazi 90. Ayrıca bk. Stratiotesler ve asker mülkleri

Eskikitaplarını.com

Struma bk. Ustrumca suyu
Strumica, ş. 462, 466
Strymon bk. Ustrumca suyu ve thema'sı
Studenica, manastır 379
Studi Bizantini e Neollonici 12
Studios Manastırı, Studioslular 140, 169, 174, 184, 206, 315, 322, 416
Stylianos Zavtzes, Leon VI.'un dromos logothetesi, Basileopator 226, 228, 233, 235[1], 238, 239[2], 241, 246
Sufetula, ş. 110
Suriye, Monophysiytlik 55, 60, 63, 68, 71 vd,; İran saldırıları 66; zaptı 88, 96; geri alınışı 96; monotheletism 101; Arap fethi 102-104, 108-110; 116, 123; Ioannes Kurkuas'ın ilerlemesi 263; Nikephoros phokas 269; Ioannes Çimiskes 275 vd.; Basileios II. 284, 286 vd., 298; Norman prinkepsliği 350; Ioannes II. tarafından itaate alınması 350 vd.; 354; Salahaddin 369, 376, 496; Timur seferleri 512
Suzdal, ş. 355
Süleyman, Selçuklu sultanı 322 vd., 330, 332 vd.
Suleyman, Orhan'ın oğlu 487 vd., 493
Süleyman, Beyazid I.'in oğlu 513 vd.
Süryanî Mikhail, vekayinâme yazarı 83
Süryaniler 71, 103
Svetoslav Theodor, Bulgar çarı (1300-1322) 456
Svoronos, N. 254
Svyatoslav, Rus hükümdarı 271, 273, 280[1], 375
Symbatios, Leon VI. devrinde protospatharios ve hukukçu 227
Symeon, Bulgar çarı (893-927) 200, 238-240, 241, 250, 253, 257, 279[2], 280, 374[1], 403, 481, 483
Symeon Logothetes, vekayinâme yazarı 50[2], 137, 197
Symeon, Yeni teolog 471
Symeon, Selânik metropoliti 480
Synadenos Theodoros, iç savaşlarda Andronikos III. taraftarı 461, 463; Epiros ve Selanik valisi 468 vd., 475 vd.,
Synesios, Rhetor 23, 50[2]
Συνήθεια, vergi 341
Synklotos (meclis, senato) 34. Ayrıca bk. Senato
Synodlar bk. Konsiller
Σύνοδος ἐνδημοῦσα 54
Συνωνή 60
Synopsis Maior, 10. yüzyıl hukukî kompilâsyon 440
Synopsis Minor, 13. yüzyıl hukukî kompilâsyonu 440
Syntagma (M. Blastares'in) 84[2], 224[1], 440
Syrakusa, Konstans II.'ın merkezi 114; 212; Araplarca zaptı (878) 222; G. Maniakes tarafından işgali 308
Syrgiannes, Andronikos II. ve III. devrinde megas duks 461 vd.; Duşan' ın yanında 466
Syropulos Ioannes, Rhetor 328
Syrtis 107
Szegedin, barış anlaşması (1444) 521

Şahin, Sasanî komutanı 96
Şahrbaraz, Sasanî komutanı 95 vd.
Şemarion, ş. 112
Şişiç, Ferdo 11
Şişman hanedanı 280[1]

Tabarî, Arap tarihçisi 138, 240[2]
Tabor, dağ 472 vd.
Tacitus 22
Talef, G. L. F. 5
Tagma (tagınata), askerî birlik(ler) 233, 308[2]
Taktika (tactica Leonis) 85[2], 201, 237, 245
Taktikon (Beneşeviç) 201, 231[1]
Taktikon (Uspenskiy) 201
Tankred, Bohemund'un yeğeni ve Norman hükümdarı 336-338
Tankred, Sicilya kralı Guillaume II.'un yeğeni 381
Taormina, ş. 212, 239
Taprobane (Seylân adası) 68
Tarasikodissa 56. Ayrıca bk. Zenon
Tarasios Istanbul patriği (784-806) 165 vd., 168, 170, 174, 206, 210 vd.
Tarentum, ş. 113, 355
Tarkhaneiotes Andronikos, Mikhail VIII.'in yeğeni 422, 424
Tarsus (Tarsos), ş. 88, 269, 338, 350
Tasvirler kültü, tasvirlere ibadet 139, 142, 149-153, 154, 158, 159-161 170, 173, 188-191, 205, 206
Tatarlar, Avrupa ve Anadolu'ya girişleri 406; Mikhail VIII.'in müttefikleri 423, 456, 463, 509. Ayrıca bk. Mogollar.

Eskikitaplarm.com

Taurosaurum 64
Taygetos dağları 179
Telerig, Bulgar hanı (takr. 772-777) 157
Teletz, Bulgar hanı (takr. 762-765) 156 vd.
Telukh bk. Dülük
Templier tarikatı, Kıbrıs'da 377
Tenedos (Bozcaada 486, 496; savaşı 499 vd., 504
Teodosiye, *Vita* yazarı 327
Tephrike bk. Divriği
Tervel, Bulgar hanı (702-718) 132 vd., 142, 188, 192
Tetarteron, sikke cinsi 202[2]
Tesalya (Thessalia), islâv saldırıları 87, 157; Arap saldırıları 240; Samuel'in fetihleri 280 vd.; Bizans hâkimiyetinin yeniden kurulması 287; Normanların girişi 331; "Büyük Valakhia" 374; Selânik devletine tâbi 391 ;Theodoros Angelos devletine tâbi 401, 403; Epiros devletine bağlı 407, 417, 441; ayrı devlet 422, 426, 450, 457; Katalanlar 457 vd.; devlet olarak varlığının sona ermesi 459 vd.; Arnavutların muhacereti 460; büyük kısmı Bizans'da 468, 476; Sırplarda 469, 482; 491; Osmanlılarda 506 vd.
Tetrarchia 31
Thamar, Gürcistan kraliçesi (1184-1212) 393
Thamar, Epiros hükümdarı Nikephoros I.'un kızı ve Tarentum hükümdarı Philippe'in ilk karısı 450, 458
Thebai, §. 69, 295, 304[2], 354, 457, 520
Theiss bk. Tisza
Thekla, Mikhail III.'in kızkardeşi 205
Themalar, Thema nizamı 74, 139; Herakleios Devrinde ortaya çıkışları 89-92, 99; halefleri zamanında gelişmesi 123 vd.; Isauria hanedanı devri 146 vd.; Nikephoros I. devri 177-179; Theophilos 193 vd. Makedonya hanedanı 230 vd., 233-235, 262; Basileios II. 289-292; 11. yüzyılda gevşemesi 307; Komnenoslar 340; Angeloslar devrinde yeniden zayıflaması 372; Palaiologoslar 480; Thema Aigaion Pelagos 240 262; Thema Anatolikon 91, 91[1], 119, 124, 111 117, 140 vd., 154, 187, 194 vd., 231, 235, 322; Thema Antiokheia 292; Thema Armeniakon 91, 94[3], 124, 145 vd., 154, 167, 192, 194, 212, 231, 235; Thema Bukellarion 91[1], 147, 194, 231, 235; Thema Bulgaria 289, 290[1], 374[1]; Thema Dalmatia 181, 220, 231, 290; Thema Dyrrhakhion 181, 231, 289[2]; Thema Edessa 292; Thema Fırat-şehirleri 292; Thema Hellas 124, 131, 151, 180, 231; Thema Iberia 292; Thema Kappadokia 194, 231, 235; Thema Karabisianon 91, 124, 147, 194; Thema Kephallenia 181, 231 Thema Khaldia 194, 231; Thema Kharsianon 194, 231, 235; Thema Kherson nes 194, 231; Thema Kibyraioton 123, 131, 147, 155, 178, 192, 194[1], 231, 262, Thema Koloneia 231, 235; Thema Kreta 147; Thema Kypros 231[2]; Thema Langobardia 231; Thema Leontokomis 231; Thema Lykandos 231; Thema Makedonia 180 vd., 187, 207, 216, 231, 235; Thema Melitene 292; Thema Mesopotamia 231, 292; Thema Nikopolis 181, 231; Thema Opsikion (Obsequium) 91, 122-124, 143-144, 147, 154, 162, 191, 194[1], 231, 233, 241, Thema Optimaton 91[1], 231, 233 vd., Thema Paphiagonia 194, 212, 241, 231, 235; Thema Paristrion 290, 374[1], Thema Peloponnesos 181, 231, Thema Samos 231, 262; Thema Sebasteia 231 Seleukeia 194, 231; Thema Sicilia 162, 231; Thema Sirmium 290, Thema Strymon 181, 231; Thema Tarontes 292, Thema Telukh 292;Thema Theodosiopolis 292; Thema Thessalonike 181, 231, 290; Thema Thrakesion 91[1] 94[1], 147, 154, 162, 180, 191[1], 231, 235, 239; Thema Thrakia 124, 180, 187, 207, 231, 235, Thema Vaspurakan 292
Themistios, Rhetor 23
Theobald de Cepoy, Charles d'Anjou'nun Katalan birliği gönderdiği sulhiyeli memur 457 vd.
Theoderich (Amaler), Ostrogot kralı 38, 64[1]
Theoderich Strabon, Ostrogot komutanı 38
Theodora, Iustinianos I.'un karısı 24, 67
Theodora, Iustinianos II.'un karısı 142 vd

Eskikitaplarını.com

Theodora, Theophilos'un karısı 200 vd.; nâibe 204[1], 205-210, 232
Theodora, Konstantinos VII.'un kızı Ioannes Çimiskes'in karısı 273
Theodora, Konstantinos VIII.'un kızı, imparatoriçe (1042; 1055-1056) 297, 302, 312
Theodora Dukas, Mikhail VIII.'in karısı 416
Theodora Kantakuzena, Ioannes VI.'in kızı, sultan Orhan'ın karısı 479
Theodora Komnene, Aleksios I.'un en küçük kızı 371, 400[2]
Theodora Palaiologina, Andronikos III.'un kızkardeşi, Bulgar çarı Mikhail Şişman'ın 2. karısı 456[1], 463, 466
Theodoretos, Kyrrhos'lu kilise tarihçisi ve teolog 22, 72
Theodorios, Mopsuestia piskoposu 72
Theodoros I. Laskaris, İznik imparatoru (1204-1222) 388, *393-399*, 402, 410
Theodoros II. Laskaris, İznik imparatoru (1254-1258) 387 vd., 404, 409[2], *411-414*, 419
Theodoros Angelos Dukas Komnenos, Epiros, hükümdarı (1215'den itibaren), Selânik imparatoru (1224-1230) 389, 389, 399[3], *400-405*, 407
Theodoros I. Palaiologos, Mora despotesi (1384-1407), Ioannes V.'in oğlu 501, 507, 511
Theodoros Palaiologos, Mora despotesi (1407-1443), Manuel II.'in oğlu 515 vd., 520, 522
Theodoros, Herakleios'un kardeşi 96
Theodoros Graptos, martyr 196
Theodoros, Mopsuestia'lı teolog 72
Theodoros Prodromos, şair 328
Theodoros Studites, başrahip ve teolog 124[6], 140, 169, 174, 181[3], 184, 187, 189 vd., 205, 211
Theodoros, Sakkudion manastırı başrahibi Platon'ın kardeşi, Zelot reislerinden 168
Theodoros Synkellos 81
Theodosiopolis (Erzurum), ş. 65, 155
Theodosios I., imparator (379-395) 10, 18, *48-52*, 71, 93
Theodosios II., imparator (408-450) 51 vd., 55, 61[3], 209[1]
Theodosios III., imparator (715-717) 144 vd.
Theodosios, Mavrikios'un oğlu 74
Theodosios, Konstans II.'ın kardeşi 113, 119
Theodosios, Efes piskoposu 160
Theodosios Melitenos, vekayinâme yazarı 137
Theodote, Konstantinos VI.'un 2. karısı 168, 174
Theodotos, Iustinianos II. devri logothetes'lerinden 131
Theodotos Melissenos ,Istanbul patriği (815-821) 189 vd.
Theokteristos, kilise yazarı 139, 173[3]
Theoktistos, Theodora'nın nâibeliğinde dromos logothetesi 205 vd., 208 vd., 223, 232 vd.
Theophanes, vekayinâme. yazarı 24, 56[3], 81 vd., 116, 121, 123, 137 vd., 173 vd., 177 vd., 197
Theophanes Continuatus (Theophanes zeyli) 138, 197 vd.
Theophanes Graptos, Martyr 196
Theophanes, İznik metropoliti 425
Theophanes, parakoimomenos, Romanos I. devri devlet adamı 252, 258
Theophano, Stavrakios'un karısı 173, 183
Theophano, Leon VI.'un 1. karısı 200, 241
Theophano (Anastaso), Romanos II. ve Nikephoros II.'un karısı 264 vd., 272
Theophano, Ioannes Çimiskes'in yeğeni, Otto II.'un karısı 275, 292
Theophilos, imparator (829-842) 140, 181[3], 190, *193-196*, 204, 209
Theophilos, Konstantinos VII. devri devlet erkânından, quaestor ve patrikios 261
Theophylaktos, Istanbul patriği (933-956) 199, 218[3], 252 vd.
Theophylaktos, ilk Rusya metropoliti, eski Sebasteia metropoliti 283[1]
Theophylaktos, Okhrida başpiskoposu 327 vd., 343[3]
Theophylaktos Simokattes, tarih yazarı 23
Thessalonike bk. Selânik
Thomas, âsi reisi 191 vd.
Thomas, Epiros despotesi (1296-1318) 451, 459
Thomas Palaiologos, Mora despotesi (1430-1460), Manuel II.'in ğlu 516, 520, 523, 526 vd.

Eskikitaplarm.com

Thomas Aquinus 437
Thomas (Theodulos) Magistros, bilgin 436
Thomas, Klaudiopolis metropoliti 150
Thomas Morosini, İstanbul Latin patriği (1204-1211) 391
Thomas, G. M. 5
Thoros, Ermeni hükümdarı 357
Thraki bk. Trakya
Thukydides 23, 433
Tiberias (Taberîye), ş. 276
Tiberios I. Konstatinos, imparator (578-582) 73, 227
Tiberios II., imparator (698-705) 131-133, 160
Tiberios, Mavrikios'un oğlu 74
Tiberios, Konstans II.'ın oğlu 113, 119
Tiberios, Iustinianos II.'un oğlu 122[1], 133 vd.
Ticaret, 3. yüzyılda çöküşü 27, 33; Anastasios I. zamanında teşviki 60, 62; Iustinianos I. devrinde teşviki 68; Makedonya hanedanı devri 201 vd.; 10. yüzyılda teşviki, devlet kontrolü 236; Bulgaristan ile ticaret 238; Rusya ile ticaret 198, 241, 274; tahıl ticareti 320 vd.; İtalyan deniz cumhuriyetlerinde ticarette iştiraki 331, 339, 349, 360, 415, 483, 485. Ayrıca bk. Venedik, Cenova ve Pisa
Timur 512 vd.
Tisza (Theiss), ırmak 182
Tocco Carlo, Kephallenia kontu 507, 517
Toga 33
Tolstoy, Ivan 24
Torino, Venedik ile Cenova arasında barış anlaşması 500
Tornikes, Georgios 328[7]
Tomislav, Hırvatistan kralı (910-928) 248
Τόμος ἑνώσεως 253
Tomus Leonis 55, 59
Tornikes Leon, *mukabil imparator* 308
Toros dağları 221, 258, 269, 350
Totila, Ostrogot kralı 65
Trablus (Tripolis, Syrtis'de), ş. 107
Trablus Şam (Tripolis), ş. 286, 338
Trabzon, imparatorluğu, doğuşu 393 vd.; Theodoros I. tahtından geri püskürtülüşü 399; Mogollara haraçla bağlanması 406; Osmanlı fethi 526
Tragurium (Trogir), ş. 87
Traianus 298
Traianus Kapısı 281
Trakya (Thracia, Thrakia) 32; Gotlar 48, 58; Isaurialılar 60; 62; İslâvlar 87, 91[1], 178; Bizans-Bulgar savaşlarında 117, 121, 143, 155, 156 vd., 188, 207, 245, 250; 308; Uzların akınları 317; Peçenekler 349; 377; Latin imparatorluğu devrinde 391, 394, 396; Theodoros Angelos'un işgali 402; Asen II. 403; Ioannes Vatatzes 402 vd., 405 vd., 409; 412; 415; 424; Katalan akınları 455 vd., 458; 14. yüzyıl iç savaşlarında 461 vd., 467, 470 vd., 477-479, 483, 485; Osmanlı fethi 488, 491, 493, 497, 520. Ayrıca bk. Thrakia theması.
Trebunia 301
Tribonianus, hukukçu 64, 69
Tricamarum savaşı 65
Triklinion (Lavsiaos ve Iustinianus triklinion'u), saray salonu 130[1]
Tripolis bk. Trablus
Trivium, öğretim sistemi
Trnovo, 2. Bulgar devletinin merkezi 176, 378, 380 vd., 403[1]; Patriklik 404 vd., 427, 465, 481, 493; Osmanlı fethi 507
Trullanum bk. Konsiller
Tuna, n. 40, 48, 65 vd., 74-77, 86 vd., 117 vd., 157, 238 vd., 258, 271, 309, 349, 373, 482
Turma, thema'nın bölünü 94[1], 147
Tunus 422
Türkler 20, 24, 68; Anadolu'ya girişleri 309, 317-319, 322 vd., 333; 1. Haçlı seferinde 335-338; Aleksios I. devri savaşları 339; Bizans ordusunda 117; 2. Haçlı seferinde 353; Myriokephalon zaferi 357, 361; 410; Anadolu'nun fethi 454 vd.; Katalanlarla savaş 457, 458; 460; Bursa'nın fethi 463, Trakya kıyılarının yağmalanması 470; Kantakuzenos'la işbirliği 468, 470, 479, 487 vd., Balkanların fethi 490 vd., 494, 498, 500 vd., 506; Bulgaristan'ın itaat altına alınması 507 vd., Niğbolu zaferi 508-512; Güney Yunanistan'a akınları 509. Ayrıca bk. elçiklular ve Osmanlılar
Türkistan 512

Eskikitaplarım.com

Tvrtko, Bosna kralı (1353-1391) 502
Tyana, ş. 133, 182
Typos, Kostans II.'ın inanç fermanı 110-112
Typikon, kilise nizamnâmesi 390
Tyros (Sur), ş. 377
Tzakas bk. Çaka
Tzurullon bk. Çorlu
Tzympe bk. Çimbi

Uglyeşa Yohannes, Serez'in Sırp despotesi 497 vd.
Uhdılar 373 vd.
Ulfila, İncil tercümesi 45
Umberto, kardinal 295 vd., 311 vd.
Umur, Aydın beyi 477-479
Union, kilise birliği, Aleksios I. devri müzakereleri 335; Ioannes II. 356; Manuel I. 360; 4. Haçlı seferinden önce 383, 385; Lâtin hâkimiyetleri devri 393; Ioannes Vatatzes 404, 408; Theodoros II. 411; Mikhail VIII. 390, 418, 421 vd., Lyon uniou 296[4], 387, 425-428 448, 491; Andronikos II. devrinde vazgeçilmesi 448 vd.; Andronikos II. ve III. müzakereleri, Anna, Ioannes VI. 480; Ioannes V. 491 vd., 495-497; Ioannes VIII. 517; Floransa unionu 439, 518 vd.; 523 vd.
Uranos Nikephoros, Basileios II. komutanlarından 286
Urbanus II., papa (1088-1099) 334, 335[1]
Urbanus IV., papa (1261-1264) 418
Urfa (Edessa), ş. 72, 259, 292, 298, 337
Uroş I., Sırp kralı (1243-1276) 414, 421
Uroş, Sırp çarı (1355-1371) 477, 482, 490, 501
Urselius de Bailleul, norman sergerdesi 322
Uspenskiy Fedor Iv., 9, 14, 201
Uzlar (Oğuzlar) 309, 317 vd., 333
Ustrumca suyu (Struma, Strymon), 124, 287, 380, 462, 466 vd., 491

Ücretli askerler, erken Bizans çağında 40, 50, 73, 86; 11. yuzyılda 307, 318, 324; Kommenoslar devrinde 330, 334, 342, 363 vd.; Palaiologoslarda 445, 455 vd.
Universite, Theodosios II. devri 51 vd., 209[1]; Bardas'ın Yüksek Okulu 209 vd.; Konstantinos IX. devri 304
Ünvanlar 35; hükümdar ünvanları 99 vd., 119, 185 vd., 10. yüzyılda memuriyet ünvanları 232 vd.; Komnenoslar devri 340 vd., 358, 377; Palailogoslar devri 489

Valens, imparator (364-378) 47-49, 183
Valentinianus I., batı Roma imparatoru (364-375) 47-49
Valentinianus III., batı Roma imparatoru (425-455) 51-53
Valantinus Arsakidos, Konstans II .devri komutanlarından 106
Van gölü 319
Vandallar 23, 53, 57, 64
Varaegler, Bizans ordusunda 241, 282[1], 307, 342, 385
Vardar, n. 287, 380, 407
Varna, ş. 117, savaşı (1444) 521 vd.
Vasiliev, A. A. 9, 18
Vasiliy I., Moskova hükümdarı 509-511
Vasiliy II., Moskova hükümdarı 519
Vasilko, Yuriy Dolgorukiy'in oğlu 374[1]
Vasilyevskiy, V. G. 6, 8 vd.
Vaspurakan 291
Velbujd (Köstendil), ş., savaşı (1330) 465 vd.
Velegezitler, Yunanistan'da islâv kabilesi 179
Venedig, Venedikliler 185, 195, 329; Bizans ile ilişkileri (ticaret imtiyazları) Aleksios I. devri 330-332, 339 vd.; Ioannes II. 349; Manuel I. 354, 356, 359 vd.; Andronikos I. 370; 4. Haçlı seferinde 383-386; Istanbul'un Lâtinler tarafından zaptından sonraki parlak devri 390-392, 396; İznik devletlerinde, ticarî imtiyazlr 398, 405, 48, 410, 415; Mikhail VIII. devrinde 419 vd., 425 vd., 428, 430; Cenova ile savaş 452; Bizans ile savaş 452 vd., mütareke 456, 458 vd.; 483 vd; Cenova ile savaş 486, 490; Ioannes V. 496, 497[1] Tenedos savaş 499 vd., 504; 507 vd., 509; Manuel II.'in seyahati 511; Süleyman Çelebi ile anlaşma 513, 515 vd.; Selânik'in ele geçirilmesi 517, 521
Vergi, Vergi sistemi 36 vd., 59 vd., 127 vd., 174 vd., 202 vd., 257, 288, 295, 298, 300, 329, 341 vd., 372, 444 vd., 447 vd., 461; vergi tahsildarları 256

Eskikitaplarm.com

vd.; 309, 341 vd., 364, 367, 371; muhtezimler 306 vd., 316, 330, 341; miras vergisi 175; bulunan hazine vergisi 175; toprak vergisi 36, 60, 128, 175, 447; ocak vergisi 174 vd.; baş vergisi 36, 127, 174, 182; şehir vergileri 169; gemi inşa vergisi 371; alman vergisi 382; türk vergisi 504, 513[6]. Ayrıca bk. Auri lustralis collatio, Capitatio-ingatio,

Vicarius 33
Victoria, Roma senatosunun mezbahı 45
Versinikia, ş., savaş (813) 187 vd.
Vidin, ş. 287, 495, 509
Villehardouin Godefroi, 4. Haçlı seferi tarihi yazarı 327
Villehardouin Godefroi, Akhaya hükümdarı 32
Viminacium (Kostolac), ş. 75, 87
Vindices 59
Vitalianus, Anastasios I. devri kumandanlarından 62, 114
Vitalianus, papa (657-672) 114
Viterbo, Charles d'Anjou ile Baudouin II. arasında anlaşma (1267) 420
Vitiges, Ostrogot kralı 65
Vizantiyskiy Vremennik 9 vd., 12, 14
Vizantiyskoe Obozrenie 10
Vizigotlar, Balkanlarda 48, 50, 183; Galya ve Ispanya'da 53, 65, 72 vd., 132
Vladimir, Bulgar hükümdarı (889-893) 238
Vladimir, Diokleia'da Samuel'in vassali 286
Vladimir, Kiev hükümdarı (972-1015) 282
Vladimirko, Galiç hükümdarı, Manuel I'in müttefiki 355
Vladislav II., Bohemia kralı (1140-1174) 358
Vladislav, Sırp kralı (takr. 1234-1243) 403
Vladislav III., Macaristan ve Polonya kralı (1440-1444) 520 vd.
Vlastimir, 9. yüzyılda Sırp hükümdarı 220
Vlatko Vukoviç, Bosna voyvodası 503
Vodena (Voden), ş. 287, 407, 477, 482
Volga, n. 239[1], 406
Voltaire 4
Voyislav (Dobroslav), Zeta hükümdarı 290[2], 301
Vukan, Rascia jupanı 333
Vukan, "İlk taçlı" Stephan'ın kardeşi 149
Vukaşin, Sırp kralı (1365-1371) 497 vd., 507
Vulcanius, B. 2

Welfler, Alman hükümdar ailesi 14 vd.
Whittemore, Thomas 13
William, Fatih, İngiltere kralı 146
Willibald, Eichstätt piskoposu 170[1]
Wolf, Hieronymus 2
Wroth, Warwick 24

Yafa, ş. 377
Yahudiler 77, 150, 373
Yakovenko, P. A. 9
Yeni Roma bk. Istanbul
Yermûk, savaş (636) 103
Yeşiller 61 vd., 67, 76 vd., 78[1], 79, 141, 234. Ayrıca bk. Demos, Demler
Yezid II., Emevî halifesi 130[1]
Yohannes, Kudüs patriği 140
Yohannes, Okhrida başpiskoposu 300
Yugoslavya, Bizans araştırmaları 11
Yunanistan, Bizans araştırmaları 10, 12
Vizigot akınları 50; İslâv akınları 87 vd., 178[1], 179; 180; Arap akınları 123; 151; 221; Symeon'un seferleri 246; Samuel'in seferleri 286. Uzların akınları 317, 380; Latin hakimiyeti 392, 401, 417 vd., 421, 430, 460; Katalanların yerleşmesi 447 vd.; Arnavut muhacereti 460; 486, 490, 520. Türk akınları 493, 508-509
Yuriy Dolgorukiy, Suzdal hükümdarı, sonra Kiev hükümdarı, Manuel I'in müttefiki 355, 374[1]

Zaccaria, Cenovalı aile 367
Zaccaria Benedetto, Phokaia ve Lhios hâkimi 453
Zaccaria Centurione, Akhaya hükümdarı 515
Zacharia von Lingenthal, Karl Eduard 8 vd., 84[2]
Zacharias, papa (741-752) 133[1]
Zakharias, Sırp hükümdarı 248
Zakhlumia 249, 290, 301
Zakynthos, a. 370, 373
Zakythinos, Dionysios 13
Zapetra (Zibatra, Doğanşehir), ş. 221

Eskikitaplarını.com

Zara (Zadar), s. 87, 290, 384 vd., Ayrıca bk. Jader
Zelotlar, radikal keşiş partisi 166, 168, 174, 205 vd., 210, 448, 475
Zelotlar, sosyal-revolüsyoner parti 437, 471; Selânik'de hâkimiyetleri 438[6], 475, 477 vd., 480
Zenaat, el sanatları, 3. yüzyılda çöküşü 27; 33; Anastasios I. devrinde teşviki 59 vd.; 61; Iusttinianos I. devrinde 68; 202; 10. yüzyılda 235-237
Zenon, imparator (474-475; 476-491) 56-59, 110
Zerdüşt 95
Zeta, 301, 30, 332, 369, 379. Ayrıca bk. *Diokleia*
Zinâ davası, Konstantinos VI.'un metresi ile evlenmesinden doğan kilise anlaşmazlığı 168, 174, 184
Zlatarsky, Vasil 11, 20
Zoe, imparatoriçe (1042), Konstantinos VIII.'un kızı, Romanos III., Mikhail IV. ve Konstantinos IX.'un karısı 297-302
Zoe Karbonopsina, Leon VI.'un 4. karısı 242-244; nâibe 245-247, 249
Zoe Zavtzina, Leon VI.'un 2. karısı 226, 241
Zonaras Ioannes, vekayinâme yazarı 2 vd., 198, 294, 325
Zosimos, kilise tarihçisi 22
Zoste Patrikia, kadınlara verilen en yüksek saray ünvanı 232

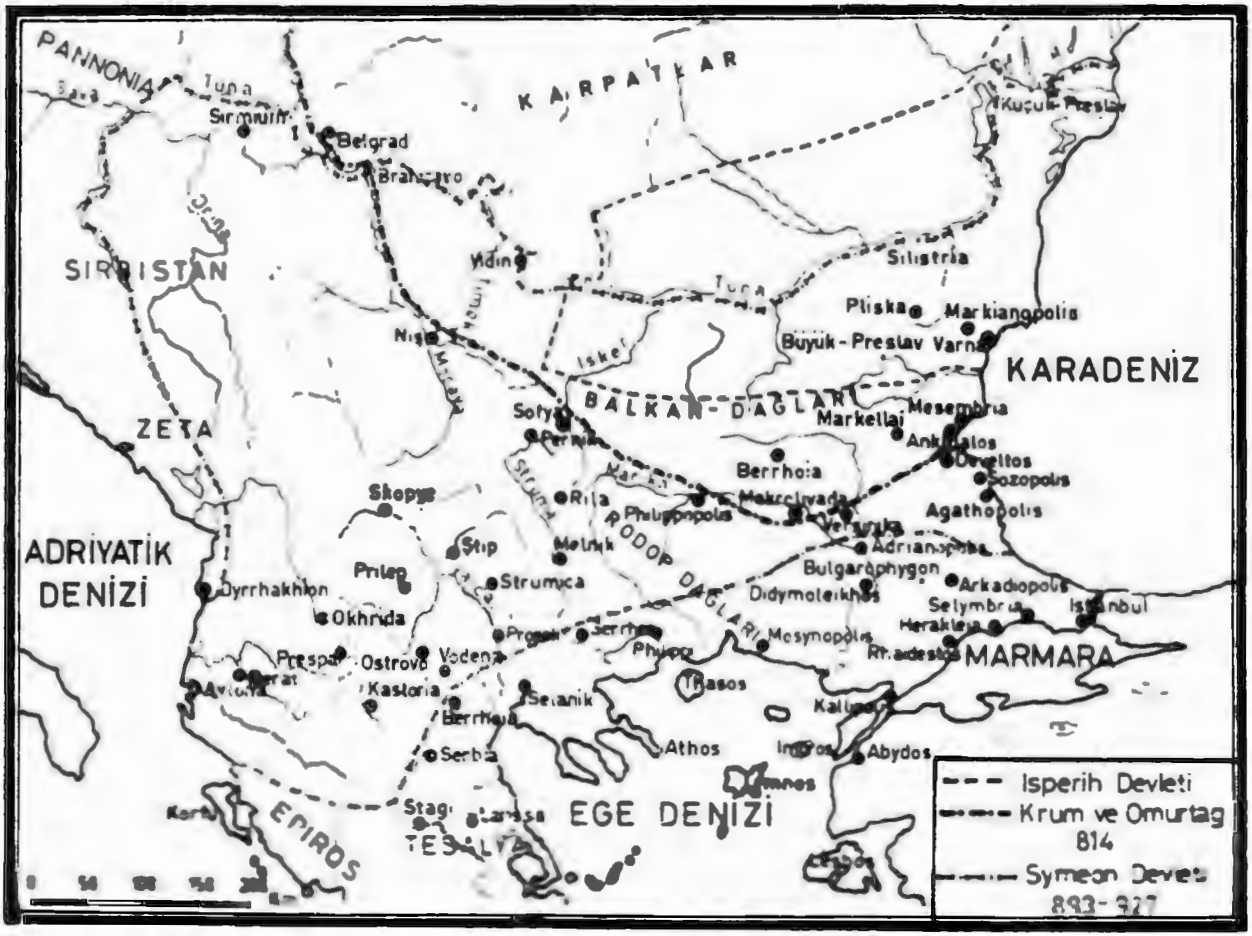
Eskikitaplarm.com

Daha önceki baskıda bulunan Yanlış-Doğru cetvelindeki hatalar bu baskıda tek tek düzeltildiği için düzeltmeler çizelgesi kaldırılmıştır.

Bunlar dışında mevcut ve fakat karîne ile anlaşılması kolay baskı hatalarını burada belirtmeye gerek görmedik.

Eskikitaplarım.com

BİRİNCİ BULGAR DEVLETİ

HARİTA VII

Eskikitaplarım.com

NEMANYA HANEDANI DEVRİNDE SIRP DEVLETİ

HARITA VIII